

1971

1980

1985

104 - 06 - 07

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

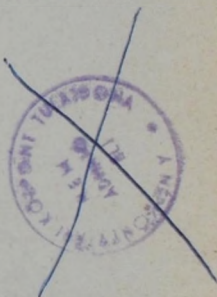
A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

THALY KÁLMÁN,
TITKÁR.

Budapest Főváros Levéltára

01000031729

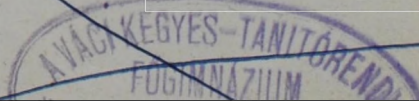

NYOLCZADIK ÉVFOLYAM: 1874.

*A kegyesrendi újoncnövelde
könyvtáraé.*

BUDAPEST, 1874.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS LEVÉLTÁRA
Kézikönyvtár
A beszerzés száma és kelte
31 / 1955.

31254

Általános irattartás
 Irattartás

TARTALOM.

	Lap
<i>Botka Tivadar.</i> Adalékok a visegrádi merénylet történetéhez II.	229
» » A zelízi római siremlék	418
» » Gr. Keglevich István tábornok sírköve Elzászban, 1793.	498
<i>Bujdosó, Valentinus.</i> Bethlen Gábort urául, királyául elismerő magyar levél Radul moldvai vajdától, 1623.	59
» » A Caraffa által kivégeztetett Keczer Gábor és Véber Dániel elkobzott ingóságainak leltárai, 1687.	137
<i>Csaplár Benedek.</i> Történeti adatok Privigye múltjáról	103
» » A magyar birodalom címerei és színei, Ivánfi Edétől	209
<i>Deák Farkas.</i> A gr. Wass család czegei levéltáráról és a gykei Wes-selényi siremlékről	301
<i>Doby Antal.</i> Ugocsa vármegye főispánjai	723
<i>Fekete Alajos.</i> A gyógytan a régi magyaroknál	380 és 477
<i>Fóhtinyi János.</i> Adalékok a magy. képzőművészek sorozatához	424
<i>Fraknoi Vilmos.</i> Jacobus Paleologus. (Könyvismertetés.)	45
» » Melanchton és magyarországi barátai	149
<i>Garády, Verancsics</i> összegyűjtött munkáinak ismertetése	117
<i>Géresi Kálmán.</i> Úrvölgyi rézcsészék a XVI. és XVII-ik századból Kissingenben	220
<i>Gyárfás István.</i> Jász-kún közsépcsétek a XVII-ik századból	719
<i>Hatos Gusztáv.</i> Adalékok a magy. képzőművészek sorozatához.	423
<i>Höke Lajos.</i> Fő- és alispánok a Várad Regestumból	506
<i>Ipolyi Arnold.</i> Besztercebánya városa műveltségtörténeti vázlata 525, 597, 671	
<i>Kandra Kabos.</i> Bőngészet az egri káptalan levéltárában	509
» » Borsod vármegye főispánjai	657
<i>Langér Géza.</i> Pótlék régi magyar közséi pecséteink statisticájához	61
<i>Lehoczky Tivadar.</i> A körmöczbányai sziklafeliratokról	585
<i>Márki Sándor.</i> Bihar vármegye főispánjai az Árpádok korában	331
<i>Gr. Mikó Imre.</i> Elnöki megnyitó beszéd a Magyar Történelmi Társu-lat Besztercebányán 1874. aug. 20-án tartott nagy-gyűlésén.	521
<i>Nagy Iván.</i> Magyarországi képzőművészek a legrégibb időktől 1850-ig	25, 84, 185 és 285
» » A Szent-Albert képevel ellátott közsépcsétekről	56
» » Gyöngyös-Püspöki, Szent-Gál és Kosd régi pecsétei	136
» » Siremlékek	353 és 494
» » Bezzegh György és veje	369
» » Vér András menedéklevele keltéről	654
» » Bihar vármegye főispánjai	726
<i>B. Nyáry Albert.</i> A Modenai Hyppolit-codexek	1 és 73
» » Váczi rabközség pecséte 1659.	585

	Lap.
<i>Hg. Odescalchi Arthur.</i> Istváni Miklós alnádor levele gr. Draskovich Jánoshoz, 1606.	726
» » Ismét úrvölgyi rézcsészék	359
<i>Pauler Gyula.</i> Az 1662-iki országgyűlés, Fabó Andrástól.	207
» » A besztercebányai gyűlés, 1670.	553
<i>Pesty Frigyes.</i> Horom vármegye	17
» » Szabolcs vármegyei alispánok	132
» » Torontál, Gömör, Veszprém és Bodrog vármegyék alispánjai	217
» » Zaránd, Zemplén és Nyitra vármegyei alispánok	287
» » Nyitra és Trencsény vármegyei alispánok	420
» » Nándor-fejérvári püspökök	503
» » Knauz Nándor: Az esztergomi érsekség oklevéltára	568
» » Zólyom megyei alispánok	579
» » Zala megyei alispánok	717
<i>Rómer Flóris.</i> Zsid pecsége a XVII-ik századból	584
<i>Sütő József.</i> Magyar történetírók életéhez, IV. Jesseni János	501
<i>Szilágyi Sándor.</i> Zrínyi a költő két levele II. Rákóczi Györgyhez	357
» » II. Rákóczi György fejedelem összeköttetése gr. Nádasdy Ferenczcel	441
<i>Thaly Kálmán.</i> Magyar történetírók életéhez, I. Rozsnyay Dávid. II. B. bócsay Izsák. III. Mikes Kelemen.	53, 126 és 213
» » Solt község 1710-iki és Bakony-Szent-László 1695-iki pecsége	220
» » A gr. Andrássy-család levéltárai	248
» » Magyar levelek a XVI-ik század első feléből	346
» » Magyar ágyúk a bodoki várban	428
» » Vay Ádám siremléke és a Meskó család Poroszországban	429
» » Adalék Mányoky Ádám életéhez, és Rákóczi mint műbíráló	512
» » Adalék a magyar házi ipar történetéhez 1552-ből	513
» » Thököly Imre codicillusa	582
» » Gr. Bercsényi Miklós mint magy. kir. udv. cancellár	709
» » Értesítések a Magyar Történelmi Társulat üléseiről, kisebb könyvismertetések s egyéb tárczaközlmények minden füzetben.	
<i>Toldy Ferencz.</i> Adalék I. Balassa Bálint életéhez	416
<i>Waltherr Imre.</i> Károlyi Sándor emlékiratai a Rákóczi-háború kezdetéről	312 és 396
<i>Zsilinszky Mihály.</i> Ipolyi Arnold kisebb munkái	273
» » Tót történelmi szemle 1873-ról	340
» » Fraknoi Vilmos: »Magyar Országgyűlési Emlékek«	
» » I. kötetének ismertetése	648

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Első füzet.

1874.

Januarius hó.

A m o d e n a i H y p p o l i t - c o d e x e k.

V.

(Akadémiai székfoglaló értekezés.)

Hyppolit udvartartása. Magyarország erkölcsi és műveltségi viszonyai a XV. század utolsó s a XVI-ik első negyedében.

Valamint mainapság Ázsia félpallérozott népei között, úgy nemkülönben Európa középkori műveltségének is jellemvonásai az éles ellentétek kinyomataiban nyilvánultak. A túlterhelt pompa s a többszörös nélkülözések, a lovagi s vallásos szellem magasztos mozzanatai az ősi nyers erő faragatlan alakjával — mereven álltak egymással szemben.

Máris azonban a társadalom és a műizlés ezen hézagai között egy fontos tényező nyomai tünedeztek föl, mely lassan, de annál biztosabb léptekkel, jelesül Olaszországban már a XII. század, a többi nyugati népeknél a következő legközelebbi századok folyama alatt, mint a kezdetben elrejtett korall-szikla háborgó tengerek fenekéről, most nyílt hatalmának erejével merül vala fel.

Ezen hatalom a középosztály volt; mely, míg egyrészt a társadalom terén a népvándorlás elkülönözte hódítók és meghódítottak válaszfalait elsimitani irányult, — másrészt, a munka erejével az emberi szükségletek és igények körét is meg-

tágítván, az addigi ízlés és hajlamok életföltételeit gyökerökben megingatta.

A XV-dik század hasadtával az ősi formák korlátlan uradalma megbuktatására már csak alkalom kellett.

Ezen válság előidézéséhez, a római és a görög classicaí művek gyakorlati tanulmányozása vezetett; mely az addigi főiskolák elméleti előkészültségei nyomán az említett század második felétől, vagyis Konstantinápoly bukásától fogva, — a törökök elől menekvő szakférfiak közreműködése, s az ezektől hozott műkincsek szemlélete által — a magasabb köröknél is rajongással határos szenvedélylyel hirtelen felkaroltatva, a középosztály közvetítő kezelése által, csakhamar a közélet minden árnyalataiban tényleges befolyásra vergődött.

Amit az ősök szentségtelen kezekkel összeromboltak és szétszórtak volt, azt most a késő unokák kegyelettel gyűjték össze; s míg az imént porban fetrengett művekkel a hatalmasok palotáikat ékesítik: a művészek, azok mintáira a keresztényen vallás magasztos és megható műconceptusait, a classicaí szabályosság és szépség mezőbe valának öltendők.

Es ezen átalakító nagy mozgalom egyik legfényesebb színhelye Magyarország volt. Királyában a világ a tudományok és a művészetek kiváló bajnokát ünneplé. Tudósok és művészek sereglettek össze udvarán; s aligha létezett az időszereint Rómán és Flórenczen kívül hely, hol egyszerre, mintegy varázsvesszőre annyi műkincs egybehalmazódott, mint Budán, Mátyás palotájában.

Mátyás király, a classicaí emlékeket kifürkészendő, a külföldi szakférfiakkal szoros összeköttetést tartott, melybeli buzgalma tanúságául szolgál a többi közt nejének, Beatrix királynénak, Eleonora ferrárai herczegnével folytatott — az elholt mantuai bibornok féle érem és caméa gyűjteményekre vonatkozó — levelezése, melyben az említett királyné a herczegnét, az illető műkincseknek Mátyás király számára megvétele ügyében »mivel — úgymond — a király az ily tárgyaknak nagy kedvelője« — közbenjáróul felkéri. ⁽¹⁾

¹⁾ »La Maesta del Sigr. re mio Consort: have aviso dala per via de messere Francino Fontana che lo Illmo. Sigr. Marchese de Mantua

Beatrix azonban nem csupán férje műbuzgalmának közvetítő társa, de az említett király culturalis műveleteinek, jelesül hírneves építkezéseinek tevőleges részese is volt. Ekként a budai építkezésekre, az 1487. és 1489. években, a királyné részére a sikkői (sichin) és a tardosi (Komárom vm.) bányákból 42 hajó márvány szállíttatott; ugyan az időben Beatrix bizonyos Ambrosio nevű kőfaragót (inzisore) is tartott szolgálatában. ⁽²⁾

De Magyarország ezen kecsegtető műveltségi jelenségei a túlfeszített erőszakos tevékenység rögtönzött szüleményei lévén, a fokozatos fejlődés előzményeit nélkülözve, a nemzetben készületlen talajra találtak. A haladás dicsőfénye a királyi szék s nehány egyháznagy körén túl nem áradt.

Magyarország belső életében épen az új átalakító irány leghatalmasabb tényezői: az erős középosztály és a magasabb tudományos képzettség — hiányoztak.

A Zsigmond király halálával bekövetkezett húsz évi zilált

have bellissime Medaglie d'argento et d'oro antiquissimo, et similmente camei pur bellissimi quali forono del Cardinale de mantua morto, et perchel Sigr. re mio e desyderoso de tal cose et voluntieri uhave donde ne po havere: et dal dicto Francisco Fontana e stato avisato daquisti: qual voluntieri sua Maesta comperaria un prezzo conveniente. Et la Sigria vostra serria el miglior mezano del mondo per essere vostro genero.» Egyúttal a gyűjtemény lajstroma megküldését kéri. — Beatrix levele Eleonórához. Bécs 1488. febr. 20. — (Eredetije a modenai állam-levéltárban, — hiteles másolata a magy. tud. Akadémia okmány-gyűjteményében.)

Az éremgyűjtemény, az illető bíbornok halálával, ennek hitelezői között oszlott szét. A kaméa-gyűjtemény 4000 dukát (87,480 frk) ereje jég Flórenczben, Cosmo Lörincznél zálogosíttatott el, ettől Tornaberi János kezei közé, később, úgy látszik, Rómába került. — Eleonora levél Beatrixhoz. Ferrara 1488. april utolsó napja, — és Ferrara 1488.... 14. — (Eredetije a moden. levéltár, — hit. más. a magy. Ak. okm. gyűjt.) — Ezen gyűjteménynek jutott-e Mátyás király birtokába? mind. ekkoráig nem tudatik.

²⁾ Az 1487. évi esztergomi érsek számadási könyvében, ily című tétel alatt »Spesa fatta per la maesta di madama,« s az 1489. évi esztergomi érsek kiadási könyvében »Spesa fatta per la Maesta di madama la Rozina,« A köfajtókra s a márvány szállítására fordított e két évi költségek 1252 frkra rúgtak. Egy márványnyal terhelt hajó fuvarbérére Budáig 20 denár (körülbelül mostani 4 frk. 37 cent.) volt.

állapotok tartama alatt a magyar nemzet szellemi fejlődésében visszahanyatlott.

Míg ezen időszak alatt más népek megfeszített erővel, főiskoláik szaporítása által, tudományos előhaladásuknak új forrásokat nyitnak: Magyarország fővárosának egyeteme, a Sigismundea (Sunda) bezáratik, s Mátyás király az általa alapított pozsonyi Akadémia Istiopolitana és a budai főiskola tanszékeit nagyobbára külföldi tanerőkkel kénytelen vala betöltenie.

Már Olaszországban, s más egyebütt, a latin és görög remekírókban — Beatrix királynéhoz hasonlólag — nők is gyönyörködnek, minálunk még a főurak nagyrésze nevét sem tudja aláírni, és az 1493. évi veszprémi, az 1494-ki nyitrai, s az 1515. évi veszprémi tartományi s megyei zsinatok, az egyházi rendbe felvétel minősítményéül, a helyes olvasást, és az elemi ismeretek némi járatosságát elégségeseknek találják.

Hazánk ezen tespedt szellemi állapota szomorú következményeit a városi polgári elem viszás helyzete öregbítette.

A szoros értelemben vett városi elnevezésre érdemes helyeink, gyér számukon felül, aránytalan területi elhelyezéssel is bírtak.

Míg egyrészről az ország egyes kivételes részei, miként például a Szepesség, a városi kiváltságos helyek egész csoportjától túlterheltek: az ország belső részein tartományokul beillő területek feküdtek, hol a városi élet legkisebb szikrája sem mutatkozott.

Ekként Pesttől Nagy-Váradig és Szegedig egyetlen valódi város sem létezett.

A városok gyér voltából eredő hátrányokat valamely országban a nagy városok, messzeható befolyásuk által, részben kipótolhatják — ámde maga Magyarország fővárosa rendes lakosai száma az időszerint aligha egyharmadával múlta felül Eger mostani népességét ³⁾; ezen utóbbi város törzslakossága pedig, az 1503. s 1507. évi dika adójából következtetve, legföljebb ezer lélekre rúghatott. ⁴⁾

³⁾ Buda XV—XVI. századi képei után ítélve. A jelenlegi lánczhíd melletti, vagyis a vár alatti dunapart még nem volt beépítve.

⁴⁾ Dica regia in anno 1503 imposita ad unum florenum. S. Mtas

Hogy egynémely városaink, népesedési hátrányaik dacára is, a csinosbúlás terén némi előhaladást tőnek, — nem szenved kétséget.

Soprony városát a ferrárai követ már 1487-ben kicsiny, de eléggé szép városnak mondja lenni.⁵⁾

Pozsony a XV. században már rendes utcakövezettel bírt, mívégből hetenként egy-egy dukátjával, vagyis fejenként mostani egyévi 756 frankjával fizetett két kövezőt tartott.⁶⁾ A nagy-bányai piacz kövezése költségeinek fedezésére Mátyás király 1472-ben az említett városnak minden hetivásáros szekér után egy fillér (obulus, körülbelül mostani 10 1/2 centim) vámot szedetni engedélyezett.⁷⁾

A toronyórák sem tartoztak többé városainkban a rendkívüliségek sorába; így a pozsonyi városház már 1434-ben, az esztergomi érseki palota 1487-ben, az egri Sz.-János székesegyháza 1501-ben, a selmeczi városház pedig 1512-ben toronyórákkal voltak ellátva.⁸⁾

habet medium et episcopus medium. Az egri dicából a püspöki pénztárba befolyt 32 dukát, tehát az említett város ebbeli összes adója 64 dukátra, vagyis kevés hián mostani kerekszámban 1400 frtból állott. Az illető tételnél azonban e megjegyzés fordul elő »dedit florenos triginta duos et non plus, quia dicator regius multis relaxavit, et quando ipse relaxat et episcopus relaxare debet.« Az 1503. évi egri püspöki számadások. — 1507-ben Eger dica adója 63 duc. 60 den. volt. Ekkor »Dica regia imposita pro sexaginta denariis regie Majestatis et quadraginta Reverendissimo domino agriensi.« Eger püspök szám. — Egy Egerben talált török felirat szerint: »A keresztyének bolondok voltak, hogy ők oly nagy fáradsággal és költséggel, ilyen kis faluban (t. i. Egerben) oly nagy templomot építettek.« Magyar Történelmi Tár. Kiadja a magy. tud. Akad. Pest, M.DCCCLX. 7. köt. Kisebb Közlések. Podhradezky Józseftől. 259. lap.

⁵⁾ »Sopronio, che e Cita piccola et assai bella.« Valentini Cesar levele Eleonora hercegnéhez. Esztergom, 1487. jul. 13. — A magy. Akad. modenai kéziratgyűjteményében.

⁶⁾ »Awssgebe auf die zween Statpflasterer wochentlich 4 fl.« Pozsony városi 1484. évi számadások. — Das Pressburger Rathhaus und der Stadtrath, dessen Geschichte, Entwicklung und Verhältniss im Mittelalter. Stefan v. Rakovszky. Pozsony, 1872. 24. lap.

⁷⁾ Magyar történelmi tár. 10. köt. 239. lap.

⁸⁾ »Dem Hans Nosser von Horer (hora, óra) Solt 11 duc.« Das

Egyáltalán középkori városaink, gyakori faházaikkal — minőkből állt még nagyrészből Pest városa is, — sajátos magas házfedeleikről az utcákra messze kinyúló hosszú fa-esőcsatornáikkal, melyek maradványai szepesi városainkban mai napság feltalálhatók, — a németországi városok külső jellegét viselik.

De honi városainknak ezen külalakjukon felül belső társadalmi életök, valamint political intézményeik is csekély kivétellel, a nemzeti szellemtől elütő idegen föld szüleményei lévén, jölehet ezek eredeti honi fészkekben nagyráható eredményeket szültek, minálunk, nemzeti származáshoz kötött kiváltságos terméshozzájárulást fogva, a köz nemzeti családelet keretéből kiszakított nemzeti testi testületeket létesítenek vala városainkból és városainkban, mely elzárkózott helyzet merevenségét a török veszély közérzete és a reformáció mozgalmak ha valamennyire enyhíték is, de azt végképpen megszüntetnie csak az idők folyamának sikerülhetett.

Egyedül városaink olasz ajkú lakosai azok, kik az őket környező túlnyomóbb nemzetiségekbe olvadván, már a XV-dik század második felében, a szoros értelemben vett Magyarország területén, mint önálló szerves testületek — miként ezt a többi közt Székes-Fejérvár, Esztergom és Eger példái mutatják — megszűntek létezni; jelesül a legutóbbi város olasz lakosainak nyoma már Hyppolit püspöksége idejében csak a »porta latina« pusztá elnevezésében maradt fel.⁹⁾

Pressburger Rathhaus und der Stadtrath, dessen Geschichte stb. Stef. Rakovszky, pag. 9 és 10.

»Giorgio che conza lo arlogio in castello.« 1587. évi esztergomi érseki számadások.

»Orologista. Incipit annum suum die 15. Junii 1501. et illo die incipit currere sallariatum suum pro florenis quatuor in anno.« Egri püspöki számad.

»Für 16 Zenten Kupper, domit man die turndl gedegt hat, 68 fl. und für 10 Zenten, dy zu der Gloken komen sein, dorauff dy Ur schlägt im rathhaus, 25 fl.« A bányavárosok története. Kachelmann János. Selmecz, 1867. 138. lap.

⁹⁾ »Ante portam Latinam per manus petri lardi dedit Aloisio placentino pro suis necessitatibus fl. l. d. 50.« 1507. Egri püspök szám.

Nem így volt ez hazánk német ajkú gyarmatosaival. Az ezekkel vegyes lakosú városokban, a népesség nemzetiségi testületekbe osztályoztatva, elkülönítve gyakorlá polgári jogait. E részben a majdnem tiszta magyar Pest városa sem tett kivételt.

Pozsonyban, a saját városrészeik szerint lakozó németeknek és magyaroknak külön törvényszékei voltak.¹⁰⁾ Tudvalevőleg magában az ország székhelyén, Budán, a városi főbirói állomás az említett két nemzetiség sorrendje szerint szokott volt betölteni.

A német ajkú bányavárosokban a magyarok és tótok a polgárok sorából épenségesen egészen kizárattak.¹¹⁾

Ezen szűkkeblű intézmények káros következményei legelső sorban is magokra az illető városokra háromlottak vissza, az e mód szerinti birtokjogi képesség korlátozása folytán ingatlan-ságaik becsértéke csökkentetvén alá.

Selmeczen 1505-ben legszebb házat, a város kellő közepén, 100 dukáton (2187 frk) lehetett venni.¹²⁾

Elsőrendű városainkban, Székesfejérvárott, Pozsonyban, Pécsen a legkiválóbb köházak 400 dukáton (9088 frank) voltak kaphatók.¹³⁾

¹⁰⁾ A pozsonyi magyar polgárok perestigyei nem a városházán, de a városbíró előtt, az úgynevezett »Hungern Rechtstuben« előtt tárgyalattak. Ezen törvényszék első nyoma az illető város 1535. egyik jegyzőkönyvében fordul elő. — Das Pressburger Rathhaus etc. St. Rokovszky. 38. lap.

¹¹⁾ II. Ulászló király hitvесе, Anna, egy 1505. évi sept. 14-ről kelt levelében felszólítja Selmeczet, miszerint az említett város magyart és vendet kizáró ősi szokásától ezúttal eltérve, Zalay Mártonnak engedje meg, hogy ott (in theatro Civitatis) házat vehessen, biztosítván a selmeczieket, hogy hasonló engedékenységre őket soha többé nem szólíthatja fel. — A bányavárosok története. Kachelmann János. 132. lap.

¹²⁾ A bányavárosok története. Kachelmann János. 132. lap.

¹³⁾ 1471-ben Rozsgonyi-féle ház (a Hosszú utcában) Pozsonyban 120 dukátot (2625 frk.) ért. Magyarország Helyrajzi Története. Rupp Jakab. Pest, 1870. 1. köt. 166. lap. — Székes-Fejérvárott bizonyos Chere Bálint neje Margit házát 1478-ban Orbán sz. Miklósról címzett prépost 400 dukáton vette meg. U. o. 216. lap.

1482-ben Bertalan, pécsi polgár, pécsi köházát 400 duc. eladta a patacsi pálosoknak. U. o. I. köt. 2. fele. 395. lap.

A városi házak ezen lenyomott becsértékére nézve egyedül Buda és Pest városai tűnek némi kivételt.

Az utóbbi helyen a legkitünőbb paloták ára 1000 dukát (21870 frk) volt; azonban 400—500, sőt 132 dukát értékű házak is találtattak ott.¹⁴⁾

Budán már 40—50 ezer mostani frank értékű házak léteztek.¹⁵⁾ Jövedelmezésöket illetőleg, már a XIV. század végnegyedében, a Sz.-György egyház szomszédságában álló Henchmann Eysenrinkel háza évi 100 dukátot hajtott.¹⁶⁾ Bizonyos Frankfurter nevű selmeczi jegyző pedig 1523-ban budai igénytelen, időközileg használt polgári szállásáért évi 15 dukátot (228 frk) fizetett,¹⁷⁾ mely utóbbi összeget összehasonlítván a Hyppolit érsek 1489. évi fejedelmi fényű bécsi szállása 40 dukát (vagyis nem egészen mostani 874 frank) évi bérével, ehhez aránylag ab-

¹⁴⁾ A Régi Pest történeti tanulmánya. Römer Floris. Budapest. 1873. 57. lap. — Dóczy Orbán püspök egy nagy kö-sorokháért 1487-ben 1000 aranyat ad. U. o. 62. lap. — Ezen egyháznagy ugyancsak az említett összegben 1487-ben a czeplédi útczában (alkalmasint a mai kecskeméti útca) egy másik házat vesz. U. o. 68. lap. — Podmanin János királyi ajtónálló 1508. egy köháért 400 dukát örökárt fizet le. U. o. 65. lap. — 1537-ben Bolthos Mátyás, kir. udvarnok, sz. Péter útczái (mai hatvani útca) köházát 150 forinton (dukáton, vagyis mostani 3280 frk) adja el, (u. o.) s ugyanezen útczában Zoby Mihály egy faházat, a hozzátartozó külső telkekkel együtt, jelen értékű 2898 frk-ért vett meg. (Századok. A Magyar tört. társul. közlönye. Szerkeszti Thaly Kálmán. Budapest, 1873. VII. füz. 511—512. lap. Az illető okmányt közli Walther Imre.)

¹⁵⁾ Harber Mátyás budai bíró 1504. évben 2 emeletes budai házának hátulsó részét (partem videlicet posteriore) az esztergomi Szent-István társas káptalannak 1000 arany forintért eladta. Az esztergomi főkáptalan fekvő, s egyéb birtokaira vonatkozó Okmányok Tára. Pest, 1871. 209—210. lap. — Feltéve, hogy az illető ház előrésze legkevesebb szintén ezer dukátot ért, az egész épület becsértéke bízást 2000 dukátban (43740 frk) állapítható meg.

¹⁶⁾ Codex Diplomaticus Hungariae. Georg. Fejér. Budae 1843. Tom. X. Vol. III. 118. lap.

¹⁷⁾ »So ist man wider shuldig eyn ganczen Jar zinz das macht als fl. 15 den 11.« A levél kelt: buda feria 3-tia post francisti anno 1523. A levél írója: Master Michel wibel goldshmid zu ofen. — Gyűjteményemben.

ból az az időszerinti budai szállásoknak a bécsiekénél jóval magasabb árára következtethetni.

Buda ezen kedvező jelensége is azonban csak felső városi s az ehhez közel eső területeire szorítkozott. Távobabb fekvő részeiben már a földszinti házak bőviben fordultak első, s az itteni házak értéke a vidéki városokéitól mitsem különbözött.¹⁸⁾

Míg Budán a királyi várpalota közelében fényesnél fényesebb nagyúri lakok díszlegettek, a várofsalak közvetlen szomszédságában rozzant épületek szomorú látványával lehetett találkozni. Ekként az egri püspökség kormányzója, Lardis Tádé 1503-ban, »mivel — úgymond — Budán igen nehéz a lovak és a cselédség számára szállást találni, s egyébként is az ottani élet drága;« — a vízivárosban, az akkori zsidókapu mellett, egy pusztulásnak induló elhagyatott házat vett, 110 dukáton (2405 frk).¹⁹⁾

De midőn ily módon városaink, elszigeteltségi rendszerök következtében, önön anyagi érdekeiken csorbát ejtettek, másrészről általános vonzerőt sem vívhatván ki magoknak, műveltségterjesztő feladatuk betöltésében is csak késleltető közlékenységet gyakorolhatnak vala.

Ekként, a többi közt, a jelesb városainkban már jókorán divó kályhák, a nemesi házaknál és várakban — miként az esztergomi várpalota példája mutatja — csak I. Mátyás király uralkodása ideje alatt kezdettek az addigi, egész fatókéket egyszerre felemészto, óriási kandallók mellett valamivel sűrűbben jelentkezni.

¹⁸⁾ »per Francesco da Bagna Cavallo duc. 20 i quali fono datti a los'to dila Casa di viena: per fitto di mesi sei.« — 1489. évi eszterg. érsek. kiadási számad.

¹⁹⁾ Iwanchi Sebők és neje Orsola budai lakosok 1495-ben Budán lévő házukat 300 forintnyi összegben az esztergomi Szent-András kápolnájának zálogba bocsátják. — Az eszterg. főkáptal. Okmánytára. 155—156. lap. Quia multocens in anno vado et necessitate budam et omnia sunt caro foro et cum difficultate maxima possunt reperire hospitium pro equis prima et pro famulis emi unam desertam domum extra portam Judeorum pro florenos 110 ut possi locum proprium habere quando vado budam.« 1503. évi Egri püspöki számadások.

Kezdetben a főúri lakoknál is vegyest téglából rakott, kifestett búbosok alkalmaztattak.²⁰⁾ Jóllehet mázos, vagyis az akkoriiban úgynevezett »német« kályhák (modo alemanico) gyártásával Pozsonyban már 1449-ben foglalkoztak,²¹⁾ azok a nemesi köröknél még az említett század utolsó negyedében sem verődtek általános használatra.

Ezen utóbbi kályhák alapszínökre zöldek, kívülről fülök és lábakon állók, s többnyire négyszög alakúak voltak. Külsejüket nem ritkán különféle színű dombor- és homor-czífrázatok, úgymint pajzsokból, fülkékből kikandikáló szörnyek, sárkányok, syrének sat., hősök és delnők ékesíték.²²⁾

Ily díszkályha Magyarországon a XVI. század elején körülbelül mostani 250 frankba került.²³⁾

A kályhánál is lassabban terjedt el hazánkban, az üvegablakok használata. Jóllehet a készletet illetőleg Magyarország sem üvegben sem üvegesekben nem szenvedett hiányt, miként

²⁰⁾ »per 500 quadrelli per el forno din 62.« A verpécsi várban. Felállításáért fizettetett 58 denár. Az egész búbos 26 1/4 mostani frkba került. Az eszterg. 1489. kiadás. számad. — »per terra negra da denigrare la stufa den. 50.« U. o.

²¹⁾ 1442-ben a pozsonyi városi nagy tanácsteremben még zománczolatlan cserép kályha állott, melynek kifestésére 1449-ben »... hab gebn« — úgymond az illető városi számadási könyv — »umb Miny, und umb Ayr, zu der roten farib, zum Ofen Im Rothaus, In der Herrn Stube 64. den.« — De már ugyan az utóbbi évben az említett városi tanácsteremben egy zománczos kályhával találkozunk. »Item und hab gebn dem Haus Hafner, von dem Gläsern Ofen zu sezzen, denn Herren Im Rothaus 8. Sch.« Das Pressburger Rathaus. St. Rakovszky. 12 lap. — Ezen kályha körül korlátok álltak.

²²⁾ Eredeti ép példányaikra a többi közt még a nürnbergi muzeumban találhatni

²³⁾ »Item soluit uni magistro qui fecit duos magnos fornaces modo alemanico in castro . . . flor. 23.« (503 frk.) Egr. püsp. számad. 1503. — Egyszerűbb kályhát 120 frkon lehetett kapni. »... emit provisor pro necessitate castri unam fornacem cimenti pro fl. 5. d. 59.« U. o. A kályhák a XV. század utolsó negyedében még igen kicsi cserép táblákból állhattak; az esztergomi érseki várpolofa számára 1489-ben »per 50 pignatte per la stufa piccola dan. 50« vagyis minden egyes cserép darabjáért 1 denár (nem egészen mostani 22 centim) adott. Eszterg. érs. kiadási számad.

hogy ablaküveget Mátyás király idejében már Vácson is lehetett kapni,²⁴⁾ Selmecz városa pedig már 1514-ben rendes üvegsbolttal dicsekedhetett, melyben habár legnagyobb részben gyöngyneműek árultattak is, de más egyebei, úgymint a szemüvegek, üvegténtatartók mellett 1100 darab ablaküveget is tartalmazott,²⁵⁾ mindezek, valamint Mátyás király abbeli buzgalma daczára is, miszerint még nyaralói sikátorait is nagyobbára üvegre készítik vala, — az üvegablakok nagyúri házaiknál még a XVI. század első negyedében sem jutottak általános érvényre.

Már Pozsonyban 1434-ben a hóhér lakása üvegablakokkal szereltetett volt fel,²⁶⁾ — az esztergomi érseki székes palotán ellenben még felszázaddal ezután, az egri püspök lakásán pedig ím még 1520-ban is papír- és vászon-ablakokkal lehetett találkozni.²⁷⁾

Egyébiránt az akkori üvegablakok önnal és ölommal összefoglalt,²⁸⁾ néhány hüvelyk nagyságú üvegtáblácskákból álló

²⁴⁾ »per spese al dibo fenestraro qualli li ando atore in vacia den. 16. . . per comtadi al ditto per condadura di molte fenestre in Castello 1. duk.« 1489. eszterg. érs. kiadási számad. — Esztergomban nem volt üveges.

²⁵⁾ »1 tausent und Hundert kristaljn . . . Item 24 kristaljn augen glessen Item 7 futrall zu augen glessen. — . . . 1111 tutzett Spigell. — . . . 6 klerce kalmoll. — . . . 1 grossen shreibenc zeugk.« sat. A b. Nyáry levéltár b. Hellenbach családra vonatkozó csomagában, ily hátírat alatt: 1514. Verzeichnis allerhand Gläsernes Vahr.

²⁶⁾ »Item hab wir gebe dem Caspar Glaser, das er In der Scherigstuben gemacht hat den Nachrichter 8 glasscheiben per 6 den.« Das Pressburger Rathhaus sat. St. Rakovszky. 17. lap.

²⁷⁾ Esztergomban »per la salvaroba due 1. e din. 80 per el prezi di braza (3) di serra verde per finestre.« »per olio per el fenestraro din. 3.« 1489. eszterg. érs. kiadási szám. — Budán: »denaro uno, Amore ragazzo per tanta tela comprata per conzare una Finestra.« » . . . dice havere pogati in far conzare uno Forziero una serana del Signore, e panare una finestra de Guardaroba fine a di possati den 20.« 1520. Hyppolit utazási számadási könyve.

²⁸⁾ »per 7 libre di piombo per le finestre di vetro din. 21.« — »per libre 29 di pionbo per le finestre di pietra 87 den.« »per libre 3 di stogno per ditte fenestre din. 24.« 1489. eszterg. érs. kiad. számad.

rostélyos kinézésükkel, az az időbeli egyébként is vassal rácsozott szűk ablaknyílások mellett, a kedélyre csábító, felvidítő hatást éppen nem gyakorolhattak, míg ellenben az egy darabból szabott egészet mutató, nem ritkán élénk színekre festett olajos papír- és viaszkos vászon- vagy selyem-ablakok derengő színjátékai, ha nem is annyira a gyakorlati kíváncsalmaknak, de az akkori küllátszat igényeinek inkább megfeleltek.

Hogy az ablakok ily gyarló szerkezetei folytán az úrilakok világítására aránylag sokkal több világítási anyag igényeltetett mint jelenleg: ezt a világító szerek akkori tökéletlenebb voltánál fogva is könnyen beláthatni.

A világítási teendők betöltésére a főúri udvaroknál külön szolgák tartattak.

A várakok sötét bolthajtásos folyosói és sikátorai világítására olaj használtatott. A várkapuk alatt felállított szentek szobrai és képei előtt, jelesül az egri vár kiskapuja Krisztus képénél, éjjel nappal szakadatlanul égő olajlámpák függtek.²⁹⁾

A termek faloldalairól kikönyöklő ágasbogas kargyertya-tartókból lobogó fáklyák, a csillárok és karos üveglámpák³⁰⁾ világosságával mintegy lángtengert képezve, a hamar besötétült helyiségeket már jókorán fényözönnel árasztották el.

Ekként Mátyás király 1487. évi Hyppolitnál tett esztergomi látogatása alkalmával, a készletben levő világítási szereken fölül, az említett várak kivilágítására két nap alatt 1 mázsa 25 font fáklya és 300 darab viaszgyertya vásároltatott.³¹⁾

²⁹⁾ »Item pro lampade cum ferro pro imagine Christi ante vel in parva porta denarios 14.« 1501. egri püsp. gazd. számad. — »asses pro uno seanno in parva porta ante imaginem Christi din. 40.« U. o.

³⁰⁾ »pro palatio magno feci duo candelabra de ligno, in quibus feci facere ferra octo pro lucernis.« 1503. egri püsp. szám. — Az üvegyertyalámpák az időszerint általánosan divatoztak hazánkban, miként ezt az 1526. évi Monumenta Ungarica. Joh. Christ. Engel. Viennae MDCCCIX: Fragmentum libri nationarii super erogationibus aulae Regis Hungariae Ludovici II. című számadás több tételei is mutatják.

³¹⁾ Az illető évi eszterg. érs. kiad. számad. — 1487. évi october havától december haváig az érsek udvarán 587 viaszgyertya égettetett fel. — 1487 eszterg. érs. számad.

Ugyanezen egyháznagy esztergomi udvarán 1489-ben, néhány hó lefolyása alatt, körülbelül ötödfélszáz fáklya, 6240 viaszgyertya és 300 akkori font olaj fogyasztatott el; s az érsek ebbeli pénzköltségei 5127 mostani frankra rúgtak, a viaszgyertya fontja egyremásra 2 frk. 22 centimon, az olaj mázsája pedig 73 frkon (3 duk. 33 den.) vétetvén. A faggyú és az egyházi czélokra fordított világító szerek ide nem³²⁾ számítvák.

De, ha a magyar nemzet a korszerű haladás terén városai elzárkózott politicalai és jogi intézvényei miatt lényeges hátramaradásokat szenvedett: másrésről maga városi polgári elemünk sem emelkedett volt még a műveltség azon magasabb fokára, melyről a többi nyugati városok módjára, hazája közizlésének, hajlamainak és szokásainak irányt szabni képes leend.

A pallérozott Nyugat-Európa többi nemzeteinél sem veszték ki még a XV. század végnegyedében utolsó iziglen az ősi alakzatok nyomai, de már ezeknél is az új átalakulás határozott jelei nyilatkoznak; az ős nemzetinek classicaí formákba való átolvadása által, mestereik többszörös kísérletekre és műcombinatiókra vezetettvén, műkészítményeiken máris az egyéni nézetek szabadabb kifejezései és változékonyságai feltalálhatók.

A mi mestereink műtörekvései vezérfonalát ellenben még mindig a hagyományok kablonszerű mintái képezék.

Ezen műkezelési mód hazai készítményeinkre egyhangúságot hozott. De másrésről azt sem tagadhatni, hogy kézműveiseink ebbeli folytonos gyakorlata által egynémely műczikkeink a technikai tökély nem csekély fokára emelkedtek.

Jelesül a faműfaragás az időszerint hazánkban az egyházi és szoba-ékítményeket és bútorokat illetőleg dicséretes gyakorlatnak örvendett.

Bútorneműink közt különösen feltűnő szerepet játszottak a falak hosszában elhelyezett, közben-közben könyöklőkre s támlákra készített padok, melyek részben szekrényekül is használtattak. Az előkelők és a várúr számára az az időbeli királyi pe-

³²⁾ 1489-ben a többi közt egyházi czélokra vétetett körülbelül 400 fáklya és 60 font olaj. A gyertyákat is beleszámítván, az egyházi világítás összes kiadása 82 dukát 75 denár-ra rúgott (mostani: 1804 frk 81 cent.) — 1489. eszterg. érs. szám.

cséteken előforduló trónokhoz hasonló zsöllyeszékek alkalmaztattak, melyek már külföldön sok helyütt római, hazánkban még csúcsíves stylben faragtattak. Ezen bútorok nemhogy ruganyos, de kipárnázott ülésekre sem készülvén, ebbeli hiányaik pótlására a tehetősebeknél gyapjúval tömött, hordozható vákosokkal és párnákkal láttattak el, legtöbbnyire azonban csak szőnyeggel terítették le.

Az asztalok kirekesztőleg négyszögletűek valának, s azok, a szekrényneműek akkori érezhető hiányában, a mostaniaknál sokkal sűrűbben fordultak elő.³³⁾

Az asztalokra mesterségesen faragott és kirakott dobozok és szekrények helyeztettek. Ily célból Hyppolit érsek Mátyás király szármása Quaspero nevű velenczei mestertől két üveg-szekrényt mostani 13,000 frkért hozatott ajándéku.³⁴⁾

Az ajtókra nyíló almáriomok nemcsak hogy még a XVI. század első felében,³⁵⁾ de a következő század alatt is hazánkban, legalább a nemesi házaknál, még a ritkaságok közé tartoztak, s leginkább az őseink leltáraiban és végrendeleteiben annyszor emlegetett ládák által helyettesítették, jöllehet Mátyás király már e részben is dicséretes példával haladván elő, palotája

³³⁾ Martius Galeot könyve, Mátyás király jelés, bölcse és elmés mondásai és tetteiről. Kazinczy Gábor. Pest, 1863. 34. lap. — Az 1508. évi egri várpalota leltárzatában a bútorok közül — néhány ág kivételével — csakis padok és asztalok fordulnak elő; ezek némelyikének külön felemlítése után, e szavak olvashatók: »Item multe mense et scanna que hic non sunt annotata.« Így nemkülönben a drégelyi vár 1489-ki leltárában a bútorokat illetőleg csupán ezen egy tétel fordul elő: »Item tre tavole quadre da manzare da dozena.«

³⁴⁾ »per spese strasordinarie duc. 596. i qualli funo el prezio di doe casette di Cristollo donato al Re adi 20 Jugno.« — »funo el prezzo di Cristalli conperadi da Guaspero.« — 1489. eszt. érs. kiad. szám.

³⁵⁾ A kézi oltárokhoz hasonló szárnyajtókra készült szekrényké, mint szentség- s ereklyetartók, őseinknél már rég használtattak. Ilyen volt 1443-ban a pozsonyi városház kápolnájának szentségtartója. — Das Pressburger Rathhaus sat. St. Rakovszky. 7 lap. — Felfelé álló almárium alakú a XV. száz. őseinknél egyedül a pohárszékek bírtak »per lamie di ferro al serator per conzar l'arimajo di di la credenza diu. 28.« 1487. eszt. érs. szám.

számára Olaszország tekintélyes műfaragói, jelesül a híres flórenczi Majano Benedek által³⁶⁾ készítettett vala almáriumokat.

Az árakat illetőleg honi asztalosaink a külföldiekhez képest olcsóknak mondhatók.³⁷⁾

Már e tekintetben az egri székesegyház diszkarzatáról máskor szözlöttünk³⁸⁾. Az 1487-ben az esztergami érsek protonotariususa számára megrendelt író- s egy másféle asztal együttesen csak 1 dukát 20 denárba (mintegy 24 frank) kerültek³⁹⁾; ugyancsak az érsek irnoka számadási könyvei szekrényéért nem egészen mostani 6 frk, magáért az érsek bőrös íróasztaláért 6 dukát fizettetett⁴⁰⁾

Őseink szoba-fölszerelési készülékeinek másik legfontosabb részét a szőnyegek képezék.⁴¹⁾ A disztermekben padlók, falak, asztalok, ágyak — különösen az akkoriban gyakori menyágyak, padok, ablakok és ajtók mind beszőnyegeztettek; a két utóbbira többnyire képes függönyök (curtina), jelesül az ajtókon külső kárpitok is használtattak⁴²⁾

³⁶⁾ Vite de piu Eccellenti Pittori, Scultori ed Architetti. Giorgio Vasari. Firenze MDCLXXI. Tom. I. 451—452.

³⁷⁾ Párisban már 1378. Chiras Fülöp asztalosnál 318 frk 13 centim. árú kis székeket (seggioloni) lehetett kapni. — Della Economia Politica del medio evo. Luigi Cibrario. Torino M.D.CCC.LXI. Tom. 2. 397. lap.

³⁸⁾ Századok. Szerk. Thaly Kálmán. Pest, 1870. X. füz. 677. lap.

³⁹⁾ »per far uno scrittore al prothonotario: e tavole in case del Rmo. duc. 1. din. 20.«

⁴⁰⁾ »per una Casetta per povere i libri del scrivono din. 28.« 1489. eszt. érs. kiad. szám.

»per la Canzelaria duc. 6: di quali cinque funo el prezio di alcune Casette di Coro da scrivere: et duc. uno in spese minude.« U. o.

⁴¹⁾ A szőnyegajándékok főrainknál nagyra becsültettek. Az Ozorai Pípo neje, Borbála, velencei követeknek adott ajándékai között több szőnyeg (piu tappeti di braccia tre l'uno«) említettik. — Magyar Akad. Értesítő 1859. 3 köt. Ozorai Pípo. Magyar történelmi jellemrajz Zsigmond király korából. Wenzel Gusztív. 226. lap.

⁴²⁾ A pozsonyi városház nagyterme ablakfüggönyeire 1439-ben 15 rőf vászon 9 denárjával vétetett, s annak befestéséért »dovon ze malen« Gáspár nevű festő — Maler — 75 denárt kapott. Das Pressburger Rathhaus sat. St. Rakovszky 11. lap. — »curtinas cum figuris 2.« — »curtinas de panno pro finestris magnis et parvis 7.« — »por-

Egyébiránt a fal — illetőleg a szoba-festészet is terjedelmes gyakorlatnak örvendett. Eltekintve a Mátyás király palotái idegen mesterek készítette híres falfestményeitől,⁴³⁾ már több városainkban, jelesül Pozsonyban, Kassán, Lőcsén, a XV. században, Egerben a XVI. század elején állandó falfestőkkel találkozhatni. Hyppolit idejében az egri püspöki palotára szükségeltető festékek nagyrésze már helyben vásároltatott. Ezen festékek közt túlnyomóan a zöld és a cinober-veres színek fordulnak elő.⁴⁴⁾

Általában, valamint az időszerint világszerte, úgy hazánk falfestészetét is a határozott élénk színek jellemzők.

Birt-e a magyar falfestészet az önállóság sajátságos kifejezésével? erre a kimerítő, döntő választ a további régészeti kutatások adandják. Annyi bizonyos, hogy nem létezett az akkori polgáriasult Európában nép, mely nemzeti jellegeinek konokabb megőrzője volna a magyarnál.

B. NYÁRY ALBERT.

tuones de panno rubeo 16.« — »Item antiporti vulgo corfine ante portam cum figuris 2.« — 1508. egri püsp. leltára. — »Pro necessitate camere superiori propter adventum regis ad copriendum fenestras et alia pro ornatu abeidi unam peciam colore celestino ad multas partes per tali necessitate.« 1501. egr. püsp. szám.

A kárpit és szőnyegneműeket őseink utazásaikban is magokkal szokták volt vinni; ekként Hyppolit 1508-ban egri szőnyeget budai lakására hozatta. »Pest, a una barca, che ha passato le Tapezzerie del Signore prima din. 10.« — »Buda in chiodi nr. 200 dati a Bernardino per atacare le Tapizarie del Signore din 18.« — »in broche nr. 150 per la ditta causa din. 9.« — »in uno martelletto de ferro per tale bisogno. din. 11.« — Hyppolit utazási számad.

⁴³⁾ Nic. Oláh. Hungaria. Bél: Adparatus ad historiam Hungariae. Posonium. 1735. Dec. I. Monum. I.

⁴⁴⁾ »zenobrium fl. I.« »terram croceam fl. I.« — »virideum colorem pro castro din 16.« — emi ad necessitatem castri et ad piingendum organum in ecclesia agriensi, colores plures pro fl. 11. din. 50.« — »Item bude pro cenobrio pro picturis castri emi 1 fl.« — »pro coloribus ad necessitatem castri fl. 3.« — »pro aliis coloribus fl. 2 din. 25.« — »dedit uno mo. qui disposuit pontem in organo et instuba magna ad depingendum den. 65.« 1503. egr. püsp. szám. — »pro purgatione unius candelabri pro stuba viridi den. 20.« 1501. egr. püsp. számad.

Horom vármegye.

(Felolvastatott a magyar tudományos Akadémia 1872. évi october 14-én tartott ülésén.)

Századok óta nem hangzott e név a közélet pályáján, s csak napjainkban, midőn a hazától régen elszakított területi részek szellemi fegyverekkel visszahódíttatnak, karolta fel újra a nemzet történeti érzéke ezen nevet és vissza akarja azt adni azon területnek, mely reá igényt tarthat. Innét az érdekeltség Horom vármegye iránt azon körökben is, melyekben a történetnyomozás nem rendes foglalkozás.

Horom-nak azon történetét, mely az avarok korszakában gyökerezik, a Hagias Homron kérdését, melyet Grisellini és követői hoztak a tudomány körébe, e helyen mellőzöm, és történetíróink ősapjával, Béla király Névtelenjével kezdem, ki idevonatkozólag azt írja (44. fejezet): hogy Glad vezér a Maros folyótól Horom váráig uralkodott, mire fordítója, Szabó Károly. megjegyzi, miszerint Haram vára Belgrád és Orsova közt (Timon mondja: Pancsova és Orsova közt) a mai Új-Palánka helyére esett, és hogy a török foglalás előtt Harum vármegye székhelye volt, mely a vele szomszéd Keve vármegyével együtt a mohácsi vész után elenyészett. Szerinte Új-Palánkával szemben a szerb parton maig is létezik Horom nevű helység.¹⁾ Ezen utóbbi állításnak épen ellenkezőjét írja Kanitz, Szerbiáról kiadott terjedelmes munkájában. Azon római felirású sziklákról értekezvén t. i., melyek Poljetin szerb falu közelében láthatók

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője, Szabó Károly fordításában, 60 — 61. lap. — Hozzá teszem, hogy Új-Palánkával épen szemben áll a Ram nevű régi török vár, a melynek neve ugyanegy eredetű a Horom vagy Haram nevével.

megrójjá Aknert és Müllert, hogy azok lelhelyét rosztúl jelölték ki, a mennyiben ők ezen a daciai hadjáratra vonatkozó felírásokat tévesen mint Horum és Tactalia, Kanitz vélekedése szerint Szerbiában nem is létező helységek mellett látható emlékeket ismertetik.²⁾

Östörténetünk további folyamában Horom vára Árpád hadi terveinek láncolatában nyomósan szerepel. Midőn t. i. Csepelszigetet elfoglalá és lakályossá tétette, azt a parancsot adta ki vitézeinek, hogy ott hagyván nejeiket, és a szigetből közakarattal kiindulván, a Dunán túli részre menjenek és Panonia földjét hódítsák meg. Mielőtt azonban az történnék, küldjenek sereget Glad vezér ellen, ki a Maros folyótól H a r a m váráig uralkodik vala, és kinek nemzetségéből származott sok idő multával Ótom, kit Csanád megölt.

Következett azon szomorú idő, midőn a görög császárok igyekeztek befolyást szerezni Magyarország ügyeibe. Nevezetesen Manuel császár arra törekedett, hogy a magyarok III. István, II. Gézának már koronázott fia helyébe, a hozzá menekült István fejedelmet, II. Géza testvérét (a későbbi IV. Istvánt) fogadják el királyul. Midőn a magyarok a törvényt magyarázó görög követséget visszautasították, Manuel császár 1161. évben seregét a Dunán átküldé, és itt Alexius Kontostephanus Haram várát megvette, a magyarok hajóit pedig görögtűzzel elhamvasztá. A csatáról Turóczinál azt olvassuk: misit imperator exercitum ingentem in Hungariam, in H a r a m³⁾ et Hungari aliquem impetum facere non potuerunt. . . . Misit itaque rex omne robur regni sui contra Graecos, qui praefecit Stephel. Qui venientes pugnauerunt cum Graecis ultra rivulum Karaso, versus Boron. Fuitque manus domini cum Graecis, nec potuerunt Hungari resistere. Tanta ergo strages facta est, quanta ibi contigit. Rivulus enim Karasu humano sanguine in tantum mixtus fuerat, quod omnino sanguis esse putabatur. Jacebantque loricati homines in fluvio, tanquam trunci, super quibus fugien-

²⁾ Kanitz : Serbien 383. lap.

³⁾ Ezen kifejezés világosan nem Haram várost, hanem Haram tartományt vagy vármegyét jelent.

tes et persequentes transibunt rivulum, quasi super ponte. ⁴⁾ Ezen leírás minden kétséget kizár, hogy Haram vár a mai Új-Palánka helyén állt, mert a Karas folyó itt szakad a Dunába, ⁵⁾ de Horom vármegyének területi nagyságáról semmit sem mondhatunk; bizonyos előttünk csak Grisellini tévedése, ki azt véli, hogy a mely tartomány a karolingiak alatt Francohorion nevet viselt, később »Ducatus Horomiensis« cím alatt herczegséggé átalakult, — a mely állítás az ismert tényekkel merőben ellenkezik.

A történeti nyomok Haram várára nézve ismét soká el-
tűnnek, míg arról nem értesülünk, hogy IV. Béla király 1239.
év május 18-án H o r o m-ban tartózkodott, honnan egy levele is
kelt. ⁶⁾ És ez, tudomásom szerint, az első okleveles adat ezen
vármegye történetében. Mi érdek vezette a királyt a haza ezen
déli szélére? nehéz megállapítani, hacsak nem a szorongatott II.
Balduin keleti latin császár ügye, melyet IX. Gergely pápa foly-
tonos sürgetésére felkarolni magát elhatározta.

A XIV. században megismerkedünk néhány férfival, kik
Haram közdolgait akkor igazgatták. Elősorolom azokat követ
kezőleg :

1330. Szeri Pósa. ⁷⁾

⁴⁾ Thuróczi: *Chronica Hungarorum*, 2-dik rész, 63. fejezet.
Schwandtner ívrét kiadása.

⁵⁾ Hell Miksa térképén, melyet ő Fessler történetének első kö-
tetéhez készített, Horom a Duna balpartján Oláhországban fekszik, a
Timok torkolatának irányában, — de ez hiba, melyet Spruner és Bedeus
kikerült.

⁶⁾ Árpádkori Új Okmánytár. VII. köt. 71. lap.

⁷⁾ Kovachich: *Supplementa ad Vestigia Comitiorum*. I. 272. lap,
hol különben a név hibásan így áll: Posa de Zech. De Fejérnél is hi-
básan: Posa de Zech Comite de h a r a n, kérdőjellel: Zaran? a kérdés
helytelenségét már abból kellett vala kivenni, mert az idézett oklevél-
ben zarándi főispán, t. i. Vilmos már előfordúl. (Cod. dipl. VIII. 3. köt.
423. lap.) Sajátságos, hogy Fejér egész oklevéltárában Haram vármegye-
nének nyoma csak ezen egy adatban hozatott felszínre, és akkor Fejér
nem tudott vele mit csinálni. Megjegyzem még, hogy a Pósa család
de Zer melléknevet viselt, és nagy jószágok birtokosa volt Temes és
Arad vármegyében, a h a r a m-i Comites tehát nem de Zech, hanem de
Zer = Szeri Pósa volt.

1333. Szeri Pósa. (Lehoczky.)

1355. István mester, Tamás fia, Krassó vármegyei főispán és harami várnagy.⁸⁾

1364. Lőrincz, Domokos fia, castellanus de Haram és Krassó vármegyei alispán. (Az eredeti oklevél saját gyűjteményemben.)

Ezekhez sorakozik :

1483. évben Dóczy Imre, harami bán. ⁹⁾

Úgy látszik, hogy Haram vára (fortalicium Haram) még a fenebbi éven túl is volt Dóczy Imre gondoskodására bízva, noha már nem nevezetik harami bánnak. Ugyanis ő 1487. évben a sebesi eredetű Száraz (az oklevélben Zarrazs-nak iratik) Dénest, Szokolyi András és Haraszi Ferenc szörényi bánoknak beperli, mert azon 10 aranyat, melyet neki adott, hogy a harami várba élelmiszereket szállítson, e célra nem fordítá.

A Hunyadiak korában egy Zongor nevű harami bán is létezett, Lohoczky állítása szerint, de minthogy többi forrásaink erről hallgatnak, ez állításra nem lehet súlyt fektetni. ¹⁰⁾ Teljesen érthetetlen Lehoczky azon eljárása, hogy 1603. évre Török Bálintot, 1608. évre Török Istvánt harami főispánokul feltünteti.

A XV. század többször szól Haram váráról. Zsigmond király 1428. évben virágvasárnapját (martius 28.) itt töltötte.

Radnitz Miklós, a német lovagrend vitéze, (később szörényi bán), Haramból kelt levelével jelenti Zsigmond királynak, hogy Remetei Imre és a halmosiak közt fennforgó birtokviszályban, az előbbinek kérelmére igazságot szolgáltatni akart, de az utóbbiak a kitűzött határnapon meg nem jelentek. (Kállay levéltár.)

⁸⁾ Fejér IX. 2. köt. 457. lap.

⁹⁾ Ezen czímmal említették oklevelesen, midőn Zaránd vármegye alispánjai és szolgabírái előtt Erdőhegyi Miklós ellen tiltakozik, hogy ez Erdőhegyi Tamás részirtokát Zaránd vármegyei Erdőhegyen elfoglalhassa.

¹⁰⁾ Ezt írja t. i. (Stemmatographia II. 452. lap): Zongor Blasius de Bod (helyesen: de Bőd) et Valpo Banus in Horom, miles Hunyadianus, gener Gasparis Bobor filiam B. Andrassio elocavit.

Midőn 1447. évben Brankovics György szerb despota a török császár nevében Magyarország rendével hét esztendőre békét kötött, a békeegyezmény egyik pontja a török kereskedőkről is intézkedett, megállapítván, hogy azok árúikkal Nándorfehérvárra, Kevi, Haram, Szörény és Karansebes piaczaira szabadon jöhetnek kereskedési üzletük érdekében. ¹¹⁾ Mátyás királynak 1478. évben hozott IV. decretumának 6-ik czikke a népet oltalma alá veszi a várszolgálat és katonaélelmezés terhei ellen. Kivételt épen csak Kevi, Posasín és H a r a m várakra nézve tesz, melyekre nézve a szomszéd vármegyék kötelezettsége fenn tartatott, hogy ha kijavításuk szükségeltetnék, segédkezet nyújtani tartozzanak. II. Ulászló magyar király és a török zultán közt 1503. augusztus 20-án hét évre béke és fegyverszünet kötött, melyben az utóbbinak penes Danubium in terra Rasciae Castra Zmederow, Hawal, Kwylch, H r a m, Golubacz, Branycheva, Florenthyn, Bdÿn (a magyar Bodony, ma Widdin) stb. meghagyattak. ¹²⁾

II. Lajos is békét kötött a zultánnal 1519-ik évben, és pedig 3 évre; e béke már, mint a zultán tulajdonát, magába foglalja többi közt penes Danubium terram Rasciae cum Castro Szendrő, et in finibus de Szendrő Castrum Havala et Koylich, H a r a m, Golubacs cum ipsorum oppidis. A terület átengedés tehát megfelel annak, melyre a magyar király már 16 évvel azelőtt magát elhatározta. ¹³⁾ Miután mindezen várak a Duna jobb partján feküdtek, kitetszik, hogy itt nem a Karas és Nera vizei körül épült Haramról van szó, hanem egy avval szemben Szerbia földjén létezett másik Haramról, és hogy e szerint Kanitz fenebbi állítása, mintha Horom nevezetű helység a szerb parton nem létezett volna, a tényekkel ellentétben áll. Létezik ez ma is Hrom alakban, és ebből lett Horom, mely Haramnak ejtetett, miként Orod = Arad.

A XV. század közepén H a r a m ¹⁴⁾ és Tornisca vidékéről szerb gyarmatosok megszállták az ősi Alpárt Csongrád várme-

¹¹⁾ Magyar Történelmi Tár II. köt. 207. lap.

¹²⁾ Hevenesi kézírata XIV. kötet, 466. lap.

¹³⁾ Bécsi császári titkos levéltár.

¹⁴⁾ De partibus H a a r a m, — írja az oklevél.

gyében, a garam-szent-benedeki convent birtokát; innét a Tisza másik partjára szálltak, és Tenyő, másképp Pelő pusztán megtelepedtek. De nemsokára visszavágyódtak előbbi lakhelyükre, Alpárra, a szent-benedeki convent nagy boszúságára, melyet ott laktuk alatt nagyon megkárosítottak. Újlaki Miklós és Hunyadi János erdélyi vajdák ennél fogva, kiknek pártfogására a convent ezen vidéken lévő birtokai a király által bízva voltak, 1443. évben a szerbeknek megtiltották, hogy Alpárra visszaköltözködjének.

Lehoczky Keve vármegye alatt azt írja, hogy ezen megye 1519. évben Krassó és Horom vármegyével Szörény vármegyébe kebeleztetett. De ezen állításnak semmi alapja sincs, mert Krassó vármegyének nyomát 1475. éven túl már nem találjuk, Keve és Horom pedig még 1519. évnél tovább is szerepelt, — eladdig t. i. míg a XVI. században több mint másfél századra magát a félhold nem állandósítá a Maros és Duna közti vidéken.

A mit eddigelé Horom történetéről elmondtam, ez vajmi kevés, mégis ama tudható adatoknak leglényegesebb része. Bárány Ágoston életrajzában mondatik ugyan, hogy Haram vármegyének monographiája maradt tőle kéziratban, — de noha azt felfedeznem nem sikerült, mégis szerénytelenség nélkül merném állítani, hogy ilyennek megírása lehetetlen, lehetetlen még ma is, midőn már hasonlíthatlanul nagyobb oklevéltár áll rendelkezésünkre, mint Bárány Ágoston korában.

Ennek daczára ki nem kerülhetjük azt a kérdést, mi volt, hol volt az a Horom vármegye?

Vessünk egy pillantást azon férfiak névsorára, kik Haram vármegye ügyeit a XIV. és XV. században igazgatták.

Ezek közül Szeri Pósa fi a Comes címet viseli, mi alatt én mást, mint főispánt, nem értek e helyen. A többiek várnagyok és bánok voltak, a báni cím itt is szintén csak várnagyot jelentvén.

A Krassó vármegyei szolgabírák, Petrus dictus Bol és Jakab, egy bizonyító levele kelt 1355. évben in s e d e H a r a m,¹⁵⁾ ami azt bizonyítja, hogy Krassó vármegyének széke, mely gyak-

¹⁵⁾ Kállay-család levéltára.

ran Mező-Somlyóban volt, legalább néha Haramban is találta-tott. A Krassó vármegyei alispán 1362. és 1363. évi levelei is Harambankeltevék, és ő egyúttal a harami várnagy czímet viseli. Figyelmet érdemel, hogy egyetlen közgyűlésről, melyet valaha Haram nemessége mint ilyen tartott volna, egyetlen faluról, mely Haram vármegye területén fekvőnek mondatnék, nem tesz-nek említést történeti forrásaink.

Mindezt összetartva, szinte kétség támad arra nézve, vaj-jon volt-e Haram valaha vármegye? Verbőczy István és Pethő Gergely a vármegyék közé felveszik, noha a korábbi Bonfin és Heltai erről hallgatnak.

Ezen kétely eloszlatására főleg azon körülmény szolgál, hogy az 1499. évi rákosi országgyűlésen a többi magyar vármegyék közt Orbász, Szörény, H a r a m és Keve vármegye követei is részt vettek.¹⁶⁾

Ha létezett azonban Horom mint vármegye, — pedig hogy létezett, a fennebbiekből eléggé kiviláglik, — vármegyei önállósága nagyon mérsékelt lehetett, és Timon Samu azon, különben adatokkal nem indokolt, kijelentésének,¹⁷⁾ hogy Horom megye Krassó vármegyének része volt, van némi alapja. Ezen felfogást támogatja azon körülmény is, hogy Haram a XIV. században a krassói főesperességhez tartozott, és hogy önálló harami főesperesség nem létezett, holott sebesi és kevei főesperesség igenis volt.

Összefoglalván az ismert történeti adatokat, azt vélem állíthatni, hogy Horom vármegye bizonyos szerves összefüggésben volt Krassó vármegyével, és pedig olyformán, miként Solt vármegye, mielőtt Pest vármegyével egyesítettett, Székes-Fehér vármegyével kapcsolatban állt.¹⁸⁾

¹⁶⁾ Gyurikovits György: De situ et ambitu Regni Slavoniae et Croatiae I. lap. Ezt az országgyűlést érinti Kovachich: Vestigia Comitiorum 434. lap, — és: Supplementum ad vestigia Comitiorum, II. köt. 297. lap, de a vármegyék felsorolása nélkül.

¹⁷⁾ Imago Hungariae novae 12. lap.

¹⁸⁾ Solt vármegye múltjára nézve v. ö. Teleki: Hunyadiak kora, VI. köt. 150. lap. Hogy követet küldött, lásd Jászay: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 157. lap. — Mint Comitatus előfordul: Hazai Okmánytár, IV. köt. 302. és 303. lap. — Solti főispánnak neveztetik

A mai Ó- és Új-Palánka közt kerek magaslat található, melynek neve Karaula, a mi törökül erősséget jelent; itt erős falazat nyomai látszanak.

Ó-Palánka területén továbbá, melyen Liptay osztrák tábornok 1738. évben a törökökkel kedvezőtlen csatát vívott, a régibb épületek egyike a kaszánya vagy Cordon-épület, mely szorosan a Duna partján fekszik. Evvel átellenben van egy kis, Grad (azaz vár) nevű sziget, mely még a XV. században is erősítettett, falai még meglehetősen fennmaradtak. Ezen vár a szárazfölddel hiddal volt összekapcsolva, melynek czölöpei ma is látszanak. Megérdemelné a helyszínén való nyomozást, vajjon ezen erődítések melyik részei képezik a régi Haram vár maradványait?

A történeti érdekeltséget Haram vármegye méltán felébreszti, de ha arról volna szó: nevét mainap a vármegyék sorában feleleveníteni, — habozás nélkül mondom, hogy nem érdemli meg, mert Szörény és Temes, sőt még Keve vármegyéhez képest is csak árnyéket élt.

PESTY FRIGYES.

1390. évben Udvardi Albert, Lehoczkyánál: Stemmatographia, I. 135. lap. Különben Solt mindig mint Fejér vármegyei szék említettik, melynek külön alispánja volt.

Magyarországi képzőművészek a legrégibb időktől 1850-ig.

Minden hazáját szerető magyar fájdalommal érzi, hogy a külföldön megjelent és megjelenő irodalom- és művészettörténeti munkák általában hazánknak e körbe tartozó életéről és működéséről alig emlékeznek. E mellőztetésnek nagyobb részben okai magunk vagyunk, miután a szükséges és kellő adatoknak összeállítására nézve még hazai irodalmunk is szembetűnőleg hátramaradt; és így még annálkevésbé juthatnak adataink külföldi érdekeltek rendelkezése alá. E hiány égető érzése ösztönzött engem az alább következő adatoknak összebúvárlására és egybeállítására. Ugyanis

Dr. Julius Meyer 1870-ben Lipcsében Engelmann kiadásában megindítá a Naglerféle »Allgemeines Künstler-Lexikon« újabb, bővített kiadását, mely a legrégibb időktől a jelenkorig az építészet, szobrászat, festészet, rajzolás, rézmetszés és karcz, fametszet, kőmetszés és kőrajz, műötvség stb. mestereinek ismertetését tartalmazza, és melyből az A betűből eddig már 16 füzet jelent meg, melyekben csak röviden lapozgatva is meggyőződhetni, hogy ott a legcsekélyebb e szakba vágó jelenség is helyet talál. Örömmel vettem észre azt is, hogy a nagy műnek, hazánk érdekeit tekintve, két jeles munkatársa van: Zichy Ödön gróf, és Hevesi Lajos írótasunk. Ez utóbbi dicséretes buzgalmának már a megjelent füzetekben is nem egy jelenségeire találunk, melyek által képzőművészetünk képviselőinek emlékeit feltüntetni igyekezik. Hogy e hazafias igyekezetnek tölem telhetőleg, a rendelkezésemre álló források erejéig, kezére szolgálhassak, de egyszersmind, hogy e téren másoknak, nálam illetékesebbeknek és többet bíróknak is figyelmét fölébreszszem, és hiányos kísérletemnek netaláni kiigazítására felhívjam: közlöm az alábbi betűrendes sorozatot. Az érdeklett né-

met művet mintául véve, fölhasználtam a legcsekélyebb adatot is, besoroztam a legközépszerűbb mester, és talán műkedvelő nevét is. Idéztem a forrásokat, hogy azok ne csak tanúságul, de útbaigazításul is szolgálhassanak. Ismertebb művészeink életrajzának hosszas leírásával nem kívántam e lapokat terhelni, elégnek tartván feltüntetni a forrásokat, a hol azok találhatók és felhasználhatók az illetők által. Fősúlyt helyeztem az adatok összeállításánál azokra, — habár csekélyebb mozzanatúaknak látszassanak is, — melyeknek összegyűjtése fáradságosabb és nehezebb, és melyek eddigelé egybeállítva nem találhatók. Besoroztam e gyűjteménybe nemcsak a tisztán magyarországi születésűeket, hanem azokat is, kik hazánkba telepedve munkálkodtak a képzőművészet valamely ágában. De végre föl nem vettem — tán egy párt kivéve — az élők közül senkit, remélvén, hogy az élő magyar képzőművészek életére vonatkozó adatoknak összegyűjtését a magyar képzőművészeti társulat tartja egyik feladatának.

Lássuk már most a sorozatot.

Abádi Benedek sárvár-új-szigeti nyomtató, nemcsak betűket metszett Erdősi munkáihoz, Toldy Ferencz szerint, hanem képrajzos címlapot és kezdőbetűket is vésett fába és I. S. névjegyű fametszőnkkal Sylvester Új Testamentomát száznál több fametszetű képpel diszította, melyek gyarlóságok mellett is sok azonkori fametszettel kiállják a versenyt. (Lásd Toldy, Irodalmi Beszédei. Pozsony 1847. 269 l.)

Adler András szül. Pozsonyban 1782 évi november 30-án. Ugyanott mint jeles növény- s virág-festész működött.

Ágotha János székely-udvarhelyi festész, főleg arczképfestő. Egyik kiváló műve V. Ferdinand királynak életnagyságban 1836-ban festett képe, mely a marosvásárhelyi casino tulajdona lett. 1866-ban nagy-szebeni rajztanárnak olvasom. (L. Honművész 1836. I. köt. 220. lap. Az orsz. magy. képzőművészet Évkönyve, 1865—1866. 244. lap.)

Albert és Péter lombardiai szobrászok, a XIII. században Magyarországon, hol 1271. körül Margit-szigetén IV. Béla király leányának Szent-Margitnak ravatalát vörös-márványból vésték, míg annak egyes részei fehér márványból lettek alkotva.

(Lásd Pray G. Vita S. Elisabetha etc. nec non B. Margaritae Tynaviae 1770. 4° p. 307. és Ipolyi A. A Középkori Szobrászat Magyarországon. Pest 1863. 4r. 62. lap.)

Alconieri festész 1841. Bécsben, magyarországi születésűnek iratik. (Honművész 1840. I. köt. 444. lap.)

Antal-Servet Domokos szerzetbeli szobrász Magyarorszában. Említi Ipolyi (főntebb idézett munka 75 lap.).

Anzenhofer Ignác szobrász. Heves megyében Egerben született a múlt században. A m. nemzeti muzeum bír tőle egy feszületet. (L. Tudományos Gyűjtemény 1819. évi V. köt 116-lap.)

Asner Ferencz, rézmetsző Pozsonyban*) a múlt század végén, a mint metszvényein e szavak »s. c. P o s o n i i« bizonyítják. Általam ismert művei az évszámok szerint, melyekben azok világot láttak, következők:

1) A régi Trója. (Czímkép. Lásd Dugonits Andrástól Trója Veszedelem. Pozsony, 1774. 4r.)

2) Idylli genrekép. (L. Molnár, Pásztor-Ember. Pozsony, 1775. 8r.)

3) A magyarok bejövetele Árpád alatt. (L. Keresztúry De Insurrectione Nobilium. Vindobonae 1790. 8r.)

4) Bátori Mária. (L. Dugonits Andr. Jeles történetek. II. Rész. Pest, 1795. 8r.)

5) Kartigám török kisasszony. (L. Mészáros Ignác Kartigám című regény. 3-ik kiadás Pozsony, 1795. 8r.)

6) Gyöngyösy István arczképe. (L. Gyöngyösy István költeményes maradványai. Pest, 1796. 8r.)

7) Valachia Cisalutana in suos quinque districtus divisa. Mappa. (L. Köleséri Auraria Romano-Dacica. Posonii, 1780. 8r.)

Asner Leopold szintén pozsonyi rézmetsző, az előbbinek talán testvére vagy atyja, minthogy ismert művei 1777—1778. évből valók; ezek a következők:

1) Gizella királyné feszülete. (L. Pray G. Diatribe in Dissertationem Hist. Criticam de S. Ladislao. Posonii, 1777. 4r.)

2) Clio régi stýlben, más két alakkal, lábainál a Romulust, Remust szoptató farkasok. (L. Váli István, Római Imperatorok Tüköre. Pozsony, 1778. 8r.) Valószínűleg e könyvben az érmeek réz nyomatai is

*) Valószínűleg az 1765-ben Körmöczbányán lakó Aschner családból származott.

az ő művei. — Megjegyzem, hogy a fennebbi mű Pattarol efféle latin munkája után van dolgozva, noha az említve nincs, de a képek újra metszvék.

3) Címkép a következő munkához: Klein Mich. Sammlung merkwürdigster Naturseltenheiten des Königreich Ungarn. Pressburg, 1778. 8r.)

Aumeyer festész Pesten 1840-ben. »Kiváncsi fiú« című festményét az 1840. tárlaton mutatá be. (L. Honművész 1840. I. 436. és 444. lap.)

Axmann József réz- és aczélmetsző, előbb Pesten dolgozott, utóbb Bécsben. Műhelye keresett volt és számtalan dolgozatai közül főleg az irodalmi termékek (mint almanachok) részére készített metszvényei ösmereteseek; ilyenek:

1) Tihanyára, és

2) Egy allegoria. Mindkettő az 1822. évi magyar »Aurora« almanachban. 12r.

3) Gara László és leánya Loder után, az 1821. évi Hébe Zsebkönyvben, melyet Igaz Sámuel adott ki.

Csinos metszetű arczképek is jelentek meg tőle, így: 4) Berzsenyi Dánielé 1859. 5) Czuczor Gergelyé, 6) Jókai Móré stb.

Azling Károly budai születésű, kitűnő faszobrász és műesztergályos, 1819-ben a lipcei akadémiánál hivatalnok. (Tudományos Gyűjtemény 1819. évi V. köt. 116. lap.)

Balassa Perencz (ásványi), született 1794. szeptember 3-án Pozsonyban. Siket-néma. Festész.

Balkay Pál, egri hazánkfia, virágfestész; a pesti műegyesület 1840. tárlatán egy kiállított műve kedvezőleg bíraltatott. (Honművész 1840. I. félévi 429. és 444. lap.)

Barabás Miklós, most is élő festész-művészünk, 1810. febr. 22-én született Markosfalván Háromszékben. Már 1835-ben mint kész mester telepedett Pestre, azért e sorozatba volt iktatandó; azonban sokkal ismertebb, hogysen életrajzi adatait ide kelljen soroznom, művészi pályájának ismertetése is szakértőbb és bővebb tárgyalást igényel. Életrajza és arczképe megjelent a Vasárnapi Ujság 1860. évi 40. számában stb.

Bartha olasz eredetű képiró 1494. körül, itt csak annyi-

ban említhető, a mennyiben II. Ulászló király alatt hazánkban dolgozott.

Benkovics Frídrik. Történeti festész 1740. körül. Származására nézve slavoniainak íratik, ámbár azon időben, sőt már előbb is Barsmegyében és Lőcsén is virágzott hasonló nevű család. Eleintén Velenczében, utóbb Bolognában a híres Cignani Carlo alatt tanult, és ez utóbbi helyen jó nevet vívott ki magának. Olasz- és Németországban több szép műve található, ezek között különösen rajza és színezete miatt kitűnő Szent Andrásnak több szenttel csoportosított képe, mely Bolognában a Madonna del Piombo egyház egyik oltárát ékesíti. Olaszország elhagyása után némi modorosságba esett. A rézmetszéssel is foglalkozott, és tulajdon találmánya szerint edzé Gambacorte Pétertől Sz. Hyeronimus congregatióját. (L. Tudományos Gyűjtemény 1828. évi IV. köt. 40—41. lap.)

Berkeny Sámuel, rézmetsző és rajzoló Bécsben. Születésére nézve Veszprémből való, mint azt az általa rajzolt és 1790-ben rézbe metszett Oláhország nevű földképre véste. Láthatni. e földképet: Hadi Történetek. Bécs, 1790. 8r. II. kötetében. Neve említettik a Tudományos Gyűjtemény 1819. évi V. kötet 116. lapján is.

Bernhard Rudolf szobrász, született Gyula-Fejérvárott 1814-ben. Bécsben tanult a műakadémián, (előbb egy porcelán gyárban is dolgozott). Hivatottsága feltűnt vízözöni szobrával, melyet gróf Pálffy vett meg. Még kitűnőbb volt tőle Ariadne és Bachus szobra. Ő faragta a bécsi országház szobrait. 1835-ben Rómába készült. (L. Társalkodó. Szerk. Helmeczy. Pest 1835. évi 96. lap.)

Binder János Fülöp rajzoló és rézmetsző Budán. 1765—1800-ig virágzott. Sokat és sokféleképen dolgozott. Rézmetszetei közül előttem ismeretesek a következők:

1) Sz. Mária képe. (L. Descriptio Inscriptionum Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis. 1765. folio.)

2) Sz. Margit képe. (L. Szent Margit élete, a Pray György kiadása után, Budán 1782. 8r.)

3) Sz. Gergely képe 4r. (L. Sancti Gregorii Papae I. cognomento magni Liber Regulae Pastoralis. Strigonii s. a. 4r.)

4) Gróf Barkóczy Ferencz primás címere. 4r. (Lásd ugyanott).

5) Mátra-verebélyi bucsújáráshely tijképe. (L. Szentmihályi Mihály Mátra-Verebély története. Pest, 1797. 8r.)

6) Koriatovich Teodor munkácsi herczeg. 4r. (L. Basilovics, Brevis Notitia Fundationis Theodori Koriatovich etc. Cassoviae. 1799. 4°. Pars I.)

7) Macskási Juliannának emlékezete 8r. (L. Dugonits Andr. Arany Perczek. Második kiad. Pest, 1800. 8r.)

Blaschke János jeles tehetségű rézmetsző Pesten. Született 1763. meghalt 1833-ban. Több mint harmincz év alatt számtalan műlap került ki műhelyéből. Dolgozott úgy vonalas, valamint pontozó modorban, és különösen szépek azok, melyeket a leghíresebb mestereknek Perger Zsigmond által másolt darabjai után metszett. Az ismerteket ide irom:

1) Egy történeti kép; továbbá

2) András ütközete Béla herczeggel Mathaei után, és

3) Mária Terézia a pozsonyi országgyűlésen. (Mind e három kép 8-rétben látható Gebhardi, Geschichte des Reiches Ungarn. Pest, 1802. 8r. I. II. III. Bd.)

4) Regény jelenet Schubert rajza után. 8rét. (Lásd Farkas Ferencz. Az éjnek diadalma. Pest, 1808. 8r.)

5) Családi jelenet. (8rét.)

6) A hárfás hölgy. Loder rajza után. (Kis 8rét.)

7) Seyd ihr doch in euch gegangen ihr Nattergezücht. I. Maillard rajza után (8r.)

8) Im Nahmen dieses unglücklichen Weibes, widersetze ich mich der Verbindung des Grafen! (kis 8rét.)

9) Az apa kis fiát taligán tolja. Kis 8rét. (Schedy rajza után.)

10) Az anya és leánya a sírnál. (Dort werden wir alle ruhen. Kis 8rét.)

11) Folgen Sie mir, ich rette Sie aus dem Händen ihrer Mörder! (Perger del. Kis 8rét.)

12) Regény jelenet este, három férfi alakkal. (Kis 8rét.)

13) Sírbolti jelenet három alakkal. (Kis 8rét.)

14) Dessalines auf der Insel Hayti. (Kis 8rét.)

15) Ermordung des Grafen Fersen im Volksaufruhr zu Stockholm d. 20. Jun. 1810. (Kis 8rét.)

- 16) Die Schreckenstage von Paris 1814. (Kis 8rét.)
- 17) A szerelmesek és az atya. (Kis 8rét.)
- 18) Ludwigs XVIII. Abreise von Paris d. 20. März 1815. (Kis 8rét.)
- 19) Egmont pánczélosan. (8rét.)
- 20) A hölgy a temetőben. (8rét.)
- 21) Havasi tájkép. L. Maillard rajz. (Kis 8rét.)
- 22) Maria Schnee bei Peterwardein. (K. 8rét.)
- 23) A magyar király és trónörökös stb. V. Kinninger del. (8rét.)
- 24) Krönung Karls des Grossen. (8rét.)
- 25) Der Papst setzt Karl dem Grossen die goldne Kaiser-Krone auf. (8rét.)
- 26), 27), 28) Történelmi jelenetek a török nemzet történetéből. (Türk. Gesch. I. III. IV. Th. 8r.)
- 29) József főherczeg nádor egész képe ily aláírással: Erzherz. Joseph Palatin v. Ungarn. Nach einem Oelgemälde in Lebensgrösse auf der Ungr. Nationalbibliothek zu Pest. Jenny. del. Blaschke sc. (8r.)
- 30) Krisztus a sionhegyi egyházra mutatva, átadja sz. Péternek a kulcsokat, latin aláírással Máthé XVI. 18. stb. (J. Schwarz del. J. Blaschke sc. 8r.)
- 31) Raphael szent családja. (Die Ruhe in Egypten felirással) Gem. von S. v. Perger. Gest. v. J. Blaschke. (K. 4r.)
- 32) Károly főherczeg, és
- 33) Joachim Murat arczképe. 8r. (L. Szekér. Joakim Franciaország Történetei. Pest, 1811. 8r.)
- 34) Regény jelenet. 8r. (L. Almarék erdélyi herczeg regéi. Pest, 1813.)
- 35) Regény jelenet, több lap. (L. Kisfaludy Sándor regéi. Buda, 1807. 1818. 8r.)
- 36) Történelmi kép. 8r. (L. Deáky Filep Sámuel. Az ifjú Anacharsis utazása. Kolozsvár 1820. VII. köt.)
- 37) Bibliai kép János evang. II. 9. szerint, Weinrauch rajza után. (8r.)
- 38) Mátyás király, az Ambrasi Gyűjteménybeli eredeti után 12r. (L. Igaz Sámuel 1821. évi (Hébe) Zsebkönyv.)
- 39) Czímlap, és 40) Tihany vára (Az 1822. évi Kisfaludyféle Aurorában.)

41) Hébe, Villiers után. 12r. (L. Igaz Sámuel 1823. évi Hébe Zsebkönyv.)

42) Klára Visegrádon, Schnorr Lajos után. 12r. (L. Ugyanott).

43) A megboszult hitszegő, Clarot S. után 12r. (L. Kisfaludy Károly 1824. évi Aurorában.)

44) Indulat hatalma, Clarot S. után 12r. (Ugyanott).

45) A szép Eszter, Clarot S. után 12r. (Ugyanott).

46) Rozgonyi Czeczília, Schoeft után. 12r. (Ugyanott).

47) A megváltó, Caracci Hannibal után 12r. (Igaz Sámuel 1825. évi Hébe Zsebkönyvben.)

48) Kazinczy Ferencz emléke, Rieder után 12r. (Ugyanott).

49) Koháry István, Wiedemann után. 12r. (Igaz Sámuel 1826. évi Hébe Zsebkönyv.)

50) Léva vára. 12r. (Ugyanott.)

51) Ganjmed elragadtatása, Corregio után 12rét. (Ugyanott).

Bleselius Jakab. Magyarországon mint festésznek fennmaradt neve a kassai templom egyik képén 1579. évből. (L. Ipolyi Arnold. A Középkori szobrászat Magyarországon. Pest, 1863. 2rét. 58. lap.)

Bogdán Jakab magyar festész a XVII. XVIII. században. -- Bécsben több évig képezte magát, és kiválólág a madarak, virágok és gyümölcsök festésére adván magát, a nemben a művészet kitűnő fokára emelkedett. Később Angliába utazván, oda telepedett, és Anna angol királyné számára sokat dolgozott ecsetével, melylyel különösen az alakítás és színezés tekintetében emelte festményei becsét. Szorgalma által nagy vagyont is szerzett, azonban ettől utóbb fia csalfasága miatt megfosztatván, e miatti keserűségeiből eredt nyavalyája életének végét vetett. (L. Tudományos Gyűjtemény 1828. IV. kötet 35—36. l.)

Boutibonne bécsi festész 1840-ben, magyarországi származásának tartatik. (Honművész 1840. I. 444. l.) Egy rajza, Buda képe a 17. században, Schams munkája mellett rézbe metszve látható.

Böhm József Dániel magyar véső-művész (graveur) Szepesmegyében Szepes-Olasziban született. Eleintén kereskedésre készült, de hajlama a kövésésre vonzotta, minek folytán e század elején Bécsben a képző-művészeti akadémián tökéletesíté

magát, a hol is a római hires Cerbarraival ismerkedvén meg, ettől tanulta a gemma-vésést, és ennek szemei előtt meglepő szép Herkulesfőt vésett jaspisba (Hautrelief, im Hochschnitt). Továbbá készített intagliókat (Basrelief, im Hochschnitt) carneolba; egy Medusa- fejet galambtojás nagyságú pecsétnyomóba; egy nőfejet antik stylben onixre; egy alvó gyermeket ismét gyűrűbe; egy nagyobb Homérfejet szintén homorúmetszésben. Vésései nagyobbára finomság, élénk alkotás és helyes arányok által tűntek föl a művészet e nehezebb ágában. Böhm Bécsben telepedett le végkép, hol mint cs. k. udvari vésnök működött. Ritka érdekes vésműi gyűjteményéről olvashatni a Vasárnapi Újság 1865. évi 45. számában. (Lásd Tudományos Gyűjtemény 1818. évi IX. kötet 109. lap, és 1819. évi V. kötet 116. lap.)

Braun Norbert [magyarországi születésű festész és capucinus szerzetes. Klimó püspök Pécssett fölismervén az ifjú festői hajlamát, Rómába küldé őt, hol a nevezett püspök költségén tökéletesíté magát, és együtt dolgozott a később bécsi tanárrá lett ismert nevű Maurer Huberttal s azzal holtig tartó barátságban élt. Mesteri művei találhatók Braunnak a nagyszombati, ugodi, pécsi egyházakban stb. Meghalt e század elején. (L. Tudományos Gyűjtem. 1818. VI. köt. 124—125. lap és 1819. évi V. köt. 116. lap.)

Gr. Brunszvik M. Teréz magyar mágnáshölgy, született 1775-ben; mint kitanúlt festésztől, több olajfestvények láthatók. (Tudományos Gyűjtemény 1819. évi V. köt. 116. lap.)

Gr. Brunszvik Julia szintén magyar grófi hölgy, unokahúga az előbbinek, született 1787-ben, csillagkeresztes és palotahölgy, leánya B. József országbirónak és neje báró Forray András főispánnak, hasonlóan ügyes festész volt. (Lásd ugyanott.)

Gr. Brunszvik Henriette, testvére az előbbinek, született 1789-ben. Neje gróf Chotek Hermannak. A festészetben nővéreit meghaladta. Atyját, ki Nógrád vármegyének főispánja volt, életnagyságban térdig álló képben festé le, mely sikerült képe Nógrádmegye teremében Balassa-Gyarmaton a többi főispánok sorában függ.

Bucher Ferencz. Veszprémben mint festész 1836 körül működött.

Canzi Ágoston festész, mint 1846-tól haláláig hazánk lakosa, e sorozatba tartozik, különben osztrák származás, született Bécs mellett Badenben; tanult a stuttgarti műakadémiában, utóbb Párisban tartózkodott 15 évig, hol Ingres műtermét látogató, 1838-ban ott a művészet nagy aranyérmét nyerte. Innen Stuttgartba, majd Bécsbe, végre 1846-ban Pestre telepedett, itt megnősült és meghalt 1866-ben. Leginkább arczképezéssel foglalkozott, úgy olaj mint vízfestékekkel. (L. Ligeti A. A. N. Muzeum képcsarnokának lajstroma. Pest, 1870. 23. lap.)

Casagrande Marco olasz eredetű jeles szobrász, szintén hazánk lakosa volt Pesten a 30-as és 40-es években. Művei az egri és esztergomi basilicát díszítik. (Honművész 1840. II. kötet 427. lapon stb.)

Castello (de) Francesco (Mediolano). Nem magyar ugyan, de úgy látszik, dolgozott Magyarországon; az bizonyos, hogy Kálmáncsai Domokos 1474—95. székesfejérvári örkanonok részére miniatur-öket (így czímerét is) festé. (Lásd Magyar Sion. 1869. évi 127. lap. Archaeologiai Értesítő II. évfolyam 260. 276. V. ö. Pauer János értekezését Domokos sz.-fejérvári custosról.)

Clovio Giulio-t hazánkfiának tartjuk, mivelhogy a magyar koronához tartozó Dalmátiában Grizanóban született 1498-ban. Mint képiró Olaszországban tanult és ott tökélesíté magát. Képirói tehetsége, ecsetének becsértéke, különösen mint miniaturfestésznek jelessége annyira ismeretes, hogy életéről már Vasari is »Vite de piu eccellenti Pittori, Scultori, ed Architetti« méltánylólag s elég bőven értekezik, és életrajza úgy a régibb Allgem. Künstlerlexicon, valamint az újabbakban is felüthető, sőt magyarul is megjelent már, miért az érdeklődő olvasót erre utasítva, itt azt bizvást mellőzhetjük, csak annyit említve meg, hogy II. Lajos királyunk részére is dolgozott. Meghalt és eltemettetett Rómában 1582-ben. (Lásd Tudományos Gyűjtemény 1828. évi IV. köt. 7—12 lap. V. ö. Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Baudenkmale.« Wien, 1859. 265.)

Csauszik József lőcsei születésű magyar egyház-történeti képiró. Többi között ismeretes tőle Sz. Borbála képe a rozsnyói székes-egyház egyik oltára fölött. (Lásd Tudományos Gyűjtemény

1830. évi III. köt. 95. lap, és magyar Sion 1865. évi folyam 612. lap.)

Nevét némelyek németesen Zausig-nak is írják. (Lásd Toldy Fer. Irodalmi Beszédei. Pozsony, 1847. 8-rét 270 lapon.)

Csintalan N. Magyar köremetsző e század elején. Nehány kömetszetét láthatni Máthes Veteris arcis Strigoniensis Descriptio» című 1827-ben 4-rét megjelent munkájában.

Czetter Sámuel. Jeles magyar rézmetsző. Békésmegyei Orosházán született a múlt században. Lakását Bécsben tartá, 1819-ben pedig Oroszországban volt. (Tudományos Gyűjtemény 1819. V. 117. lap szerint.) 1789—1806-ig, a mennyire tudniillik adataim terjednek, főleg magyar kiadók által igen keresett művész volt. Dolgozatai tiszták és csínnal készültek. Metszvényei közül, melyekre rendesen oda véste születéshelyét is eképen: »O r o s h á z i fi«, — elősorolhatom időrendben a következőket:

1) Gróf Pálffy Granatérosai. 8-rét. Orosházi fi Tzetter írta s metszette 1789.« (Lásd Hadi történetek. Bécs, 1789. I. köt.)

2) Herczeg Eszterházy Miklós Granatérosai. 8-rét. (Lásd ugyanott.)

3) Nándor-Fejérvár ostroma 1789. 8-r. (Lásd ugyanott.)

4) Új-orsovai tábor 8-r. (L. ugyanott.)

5) Blokház 8-r. (L. ugyanott II. köt.)

6) Konstantinápoly és környéke. 4-rét. (Lásd ugyanott II. köt.)

7) A bécsi cs. kir. várak tervrajza. 1790. sept. (Ugyanott III. kötet.)

8) A Mária Terézia nevű fregat. 8-rét 1790. (Ugyanott III. kötet.)

9) Gróf Wurmser regementje, Kaczko rajza után 1790. 8-rét (Ugyanott III. köt.)

10) Sigilium Croviacum. (Lásd Koppi, Jus Electionis quondam ab Hungaris exercitum. Viennae 1790. 8-r.)

11) József nádor főherczeg arczképe 1796. 8-r.

12) Gróf Károlyi József arczképe, Hess után 1790. 8-r.

13) Gr. Teleki Sámuel arczképe. 8-r.

14) Dugonics András arczképe, Vagner pesti festész után 8-r. (Lásd Dugonits András. A Szerecsenek. Pozsony. 1798.)

15) Czimlap. 8-r. (Lásd Catalogus Bibliothecae Com. Francisci Széchenyi. Sopronii 1799.)

16) Semsey András Personalis arczképe. 8-r. (L. Szirmay Notitia Comitatus Ugocsa. Pest, 1805.)

17) Allegoricus kép és Czimlap. 8-r. (Ratio Educationis Publicae in Hungaria. Buda, 1806.)

18) Dugonits András arczképe. 8-r ét. (L. Dugonits András Magyar példabeszédek. Szeged, 1820.)

19) Viczay József orvos dr. arczképe 1793. Szekeres festész után. (Szétküldve a F. M. Minerva 1827. évi 3-ik negyedével.)

Demeter (Magister Demetrius lapicida) szobrász 1303-ban virágzott Magyarországon, midőn a pécsi dőmot faragványaiával újra diszité. Nevét az említett székesegyházban a nagy oltár fölött olvashatni ekép: »SIS3SO3S (1303) Labore magistri S. Demetri S. Lapicide S.« — (L. Koller, Prolegomena ad Historiam Episc. Quinque-Eccles. Posonii 1804. 4-r. tab. I. figura 5. és utána Tudományos Gyűjtemény 1819. évi XII. köt. 94 l. — Toldy Fer. Irodalmi Beszédei Pozsony, 1847. 260. lap. — Ipolyi A. A középkori szobrászat Magyarországon. Pest 1863. 2-r. hol a 75. lapon a XVI. században élők közé soroztatik.)

Dénes és fia Tekus szoborművészek, artifices, Magyarországon a XII. században. Általok készült Sz.-László fényes ravatala Nagy-Váradon. (Ipolyi Arn. A középkori szobrászat Magyarországon. Pest, 1863. 60. és 75. lap.)

Dénes (Dyonisius) híres szobrász Magyarországon a Remete sz.-Pál szerzetéből. Egyik kitűnő műve volt azon ravatal, melyet sz. Pálnak a budai sz. lőrinczi monostorban levő tetemei számára alkotott, a melynek egy kis töredéket birja a magyar nemzeti muzeum, a szentnek életéből vett egyik jelenet szép felfogásával. (Toldy Fer. Irodalmi Beszédek Pozsony, 1847. 262. l. és Ipolyi Arn. A középkori szobrászat Magyarországon. Pest, 1862. 2-r. 66. 75. lap. A Fragmen Panis Corvi stb. sem a 162 sem a 294. lapon a szobrász nevét nem említi.)

Deutscher N. arczképfestő, saját felirata szerint Magyarországi holicsi születés. Arczképein nemcsak szín, de élet és szellem is található. Ily műve többi közt gr. Bethlen Gergely kamarás és gubern. tanácsos arczképe 1814-ből, melyet Nagy Sámuel rézbe metszett. (L. Erdélyi Muzeum, Kolozsvár 1814. 8-r. I. köt.)

Díoszegi Péter XVII. századbeli kolozsvári szobrászunk nevét fenntartá Sükösd Györgynek nagyteremi dombormű sírköve. (L. Ipolyi Arn. A középkori szobrászat sat. 76. lap.)

Donát János, Erdély szülötte. Jeles magyar festész a múlt század végén és a jelennek elején. Különösen kitűnt az arczkép hű és élénken jellegző felfogásában. Meghalt Pesten, 1830. máj. 11-én, kora 86 évében. A nemzeti muzeum birja tőle a következő arczképeket olajfestésben: 1) gróf Eszterházy József főispán, 2) Kazinczy Ferencz, 3) Virág Benedek, 4) Mitterpacher Lajos, 5) Percz György, 6) Bihari cigány zenész és 7) saját arczképét. Itt elősorolom még azon arczképeket is, melyeket az ő festései után rézmetszvényben is ösmerek; ilyenek:

1) Kazinczy Ferencz.

2) Kelemen Imre jogtanár. Metszé Höfel Balás. 8 r. (Kelemen' Historia Juris Hung. Priv. Budae 1818.)

3) Majláth György kir. személynök.

4) Romy György Károly tanár 1818. (Lásd Tud. Gyűjtemény 1820. évi X. kötet.)

5) Ürményi József országbíró. 8-r. Metszé Ehrenreich. (l. Tudom. Gyűjtemény 1818. évi VIII. köt.)

6) Gróf Teleki László. Metszé John 8-r. (L. Tudom. Gyűjt. 1823. I. köt.)

Dozsnyai Károly debreczeni hazánkfia, tehetséges festész, s egyszersmind szobrász, ki Liszt Ferencz életnagyságú szobrát gipszből sikerülten előállítá. Pesten, 1840-ben. (L. Honművész 1840. II. félév 454 l.)

Dunaiszky Lőrincz magyar szobrász, született Zólyomgyében Libet-Bányán. A kőfaragást Bargernél tanulta 5 évig Beszterczebányán (Neusohl), azután Bécsben tökéletesíté magát a képzőművészeti akadémián a híres Fischer tanár és Zauner igazgató vezetése alatt. Bécsben az akadémiától az 1807. évi jutalomosztáskor a legelső kisebb jutalmat ő nyerte (a nagyobb jutalom azon évben nem adatott ki.) Akadémiai pályája bevégeztével a legjobb bizonyítványokkal láttatott el. Ezután művészetét részint Nyitrán, részint Pozsonyban gyakorlá, míg végre Pestre telepedett, és itt állított műhelyében haláláig folytatta

művészetét. A mennyire adataim terjednek, elészámlálom műveit a következőkben :

1) Egy emlékkő (monumentum) fővénykőből, egy mellképpel lágy ércbe (ónba) öntve, báró Prónay-nak acsai kertében.

2) Emlékkő hamvvederrel és több diszítménynyel, Lányi bihar-megyei alispán neje emlékéül, kertben.

3) Emlékkő fővénykőből több portrait-os szobrocskával a sztyörgyi templomban a Bánságban.

4) Emlékkő szintén fővénykőből, alabastrom fenéssel és jelvényekkel diszítve, csanádi főispán Muslay testvérenek emlékére Rádon, Nógrádmegyében.

5) Egy nemtőt ábrázoló emlék vörös márványból a bajai sírkertben.

6) Egy madonna talajon (pedestal) vörös márványból, Csapody úr kertében Atádon, Somogy megyében.

7) Hat élő nagyságú szent szobor a kecskeméti kalvariához fővénykőből.

8) Egy halászó genius lágyérczből, egy pesti czég ezimeréül.

9) Egy oltár négy képszoborral a hontmegyei szobi templomban.

10) Egy Flóra, és más kerti diszítmények fővénykőből, magánosok részére.

11) Krisztus feszülete 5 láb magasságban, a pesti régibb sz. Leopold templomban.

12) I. Ferencz király mellszobra.

13) József nádor mellszobra.

14) Ferdinánd főhg mellszobra.

15) B. Alvinczy tbnok és

16) Báró Kray tábornok mellszobra, a pestmegyei fegyvertár részére.

17) József nádor mellszobra gr. Amade számára.

18) Négy szobor a budai Krisztinavárosi egyház két mellékoltárára, úgymint a) a szent-Imrét keresztelő sz.-Adalbert, b) szent-Gellért, c) sz. Borbála; d) sz. Katalin.

19) Nepom. sz. János térdepelve, és felhők közt két angyal által környezve, az egyik a hallgatást, másik a ker. religiót ábrázolva, két ölnyi magasságú pesti fehérekőből pedestalon, Sz.-Mártonban, Blaskovits költségén.

20) Kapu-diszítvány Pesten néhai Kovács Mózsés házában, félszobor-műben, az egyiptomi vizisten jelvényeivel (piramis, sphynx, bőségszarv és pálmával, és a Duna képével magyar női alakban, környezve a föld terményeivel. A kapu-szeglet ékességeit ugyanott régi stílusban római sisak, tölgyfa levelekkel, nyilakkal, másik oldalon Merkur sisakja borostyánnal, neptuni villával diszítve képezték.

21) Oltár és szószék, faragmányokkal diszítve a mező-berényi templomban. Az egész jóniai modorban készült. Az evangelium könyve borostyán és pálmaágak közt nyugszik; a remény: egy angyal horgonnyal; a szeretet egy angyal lángoló szívvel jelképezve. A többi diszítvány etruscusi stílusban van diszítve.

22) Krisztus feszülete 5 egy fél láb magas, Szegeden egy kápolnában. (L. Tudom. Gyűjtemény 1818. évi IX. köt. 110. lap és 1819. évi I. k. 23 lap.)

Ennek fia a mostani híres pesti szobrász Dunaiszky László, többi közt a nemzeti színház előtt álló Lendvay szobor alkotója, kinek, valamint a most élő többi művészünknek életéről és műveikről (mint fennebb e bevezetésben érintém) az adatok gyűjtését a magyar képzőművészeti társulat figyelmébe ajánlom.

Dürer Antal magyar ötvös a XIV. században, békésmegyei ajtósi (akkor helység) születésű, és valószínűleg unokái ezen helynévről vették föl a Tüerer (Dürer) nevet. Antalnak egyik fia **Albert** hasonlóan ötvös-művész, még Magyarországhban Gyulán született és 1455-en telepedett le csak Nürnbergben. Ennek fia **Albert**, a híres festész, fa- és rézmetsző stb. Ennyiből is kitűnik, mennyi jogot tarthat hazánk családi származás tekintetében a híres művész Dürer családhoz. Minthogy pedig Dürer Albertről és családjáról irodalmunkban is több összegyűjtött adat található, elégnek tartom ezek egy részére itt hivatkozni. (Lásd Tud. Gyűjtemény 1818. évi XII. köt. 116—118. lap. 1819. évi IV. köt. 116—117. lap. 1823. évi XI. köt. 121. lap. 1828. évi IV. köt. 6. lap. Novák Dániel: Képirók, szobrászok, s rézmetszők életrajza. Budán 1835. 8-r. 21. lap. Századok 1871. évi köt. 352. Haán Lajos ugyanarra vonatkozólag az 1872. évi Századok, és egyéb régibb életiratok: az Esmeretek tára, Bajza Új-Plutarchjában, Vasárnapi Újság 1871. évi 26. számban stb.)

Erenreich Adám kitűnő réz- és aczélmetsző Pesten, majd

Budán e század első negyedében. Miután némely metszvény alatt azt találom, hogy »Ehrenreich jun. sc.«. ebből kitűnik, hogy e néven ketten voltak, tán apa és fiú. Egy 2-rétű csonka füzetet bírok, miből azt látom, hogy egy arczképtárt is adott ki. Ennek czíme ez: *Icones Principum, Procerum ac praeter hos illustrium Virorum, Matronarumque Veteris et praesentis aevi, quibus Hungaria et Transylvania clarent. Opera plurium artificum et Sculptorum celebratorum aeri incisae et per Adamum Ehrenreich Sculptorem editae.* — Azonban ezen csonka füzetemben csak két arczképet bírok e kitűnően metszett érdekes gyűjteményből, úgy mint:

a) Mária Anna Karolína, V. Ferdinánd neje, magyar királynéét, magyar és latin aláírással, mely úgy mond »Eleven képéről rajzoltatott« és Ehrenreich metszvénye,

b) Gróf Barkóczy Ferencz Prímásét, szintén Ehrenreich vésete.

E füzet a két Ehrenreich közül melyik műve? megmondani nem tudom. Ugyancsak Ehrenreich által metszve ismerem még a következőket:

1) Jáprai Spissich János zalai alispán arczképe, Kärbling után 8 r. (L. Kazinczy Ferencz munkái. Pest, 1815. 8 r. VI. köt.)

2) B. Wesselényi idős Miklós arczképe 8 r. (Lásd Kazinczy Fer. munkái. Pest, 1815. 8 r. VII. köt.)

3) Gróf Kollonicz László Leopold kalocsai érsek. Folio. (Kiadta Szemes Imre halotti beszéde előtt 1817.)

4) Egy régi óntábla rajza a m. nemz. muzeumból, Weide rajza után. (L. Tudom. Gyűjtemény 1817. évi III. köt.)

5) Ürményi József országbíró arczképe, Donát után 8-r. (L. Tud. Gyűjt. 1818. VIII. köt.)

6) Bárá Fischer István egri érsek, Felsenburg után, folio 1822.

7) Ferdinánd császár a kruski király. 1825. 8 r.

8) Gr. Csáky László címzetes püspök, n.-váradai prépost. 8 r. (Nagy Pauli Historia Universalis. Budae 1825. III. tom.)

Einsle Antal festész Bécsben, szül. 1801-ben. Itt csak annyiban említhető, hogy 1832—1836-ig Pesten dolgozott, és a pesti műegyesület egyik 1840. évi kiállításán néhány arczképe mellett tanulmányfejet mutatott be, mely jártas ecsetre és különösen az indulatok élénk, hű felfogására mutatott. (L. Honnművész

1840. évi II. 438. és 445. lap. és Ligeti Muzeumi Képlajstrom. 18. lap.)

Erős Gábor rézmetsző Debreczenben. Kétségkívül magyar származású is. Tőle birjuk Anakreon mellképét, melynek metsvénye Csokonai Vitéz Mihály Anakreoni Dalai 1803. évi kiadását díszíti.

Falka Sámuel (bikfalvi) rajzoló, írás és rézmetsző. Erdélyben nemes szülöktől született 1766. máj. 4-én. Tanult Sz.-Udvarhelyen, majd Szebenben, és az utóbbi helyen a rajzolásban útmutatója Neuhauser Ferencz rajztanár volt. 1791-ben gr. Teleki Sámuel pártfogása folytán Bécsbe jutott, kalafúztatva az ott lakó magyar festész bikfalvi Kóré Zsigmond által. Nagy hajlama lévén az írásmetszéshez, miután a híres Mannsfeld el nem fogadta, a képzőművészeti akadémiába járt, a betűmetszés végett pedig a cs. kir. pénzverdénél talált útmutatót, ki az aczélmetszésre oktatta; hasonlóan lelt mestert arra is, kitől a betűöntést tanulhatta. Igyekezete által oly előmenetelt tett, hogy 1795-ben a rajz-akadémiánál az ékesrajzolás első jutalomra érdemesített. Ekkor jelent meg az általa metszett betűkkel gr. Teleki Sámuel maros-vásárhelyi könyvtárának nyomtatott catalogusa, és B. Locatella Xenofonja. Az ennél használt betűk Mannsfeld műhelyében öntettek, és általában Párizsban készülteknek tartattak. Meggyőződve Mannsfeld a valóságról, ez időtől fogva méltó elismeréssel viseltetett az ifjú művész iránt, akadémiai tanárai pedig megkülönböztetve szerették. Még 1798-ig tökéletesíté magát a bécsi akadémián, a kir. felség beleegyezésével az erdélyi kormányzat által utalványozott költségen, míg végre Budára a m. kir. egyetemi nyomda betűöntődjének igazgatójává kineveztetett. Itt készültek különös tetszést aratott stereotyp táblái, melyekkel többrendbeli nyomtatványok és címlapok, (mint Schams: Beschreibung d. k. f. H. Stadt Ofen munkája 1822. előtt stb) jelentek meg. Általában a betűmetszés mesterségében Falka kitűnő volt. Azonban ő mint rézmetsző is dolgozott, s kezéből nem egy mellkép került ki, ilyenek: 1) Gróf Teleki László, 2) Gróf Suvarow orosz tbnagy, 3) Cornides Dániel, 4) Éder József arczképe 1802. 8-r. — Meghalt Budán 1826. jan. 20-án. (Lásd Er-

délyi Múzeum V. köt. 177—182. és Tud. Gyűjtem. 1827. évi XI. 124 lap.)

Fallorius Simon Péter ügyes rajzoló, csejtei plébános 1665—1679 közt, kinek rajza után maradt fenn a nyitramegyei csejtei templom régi képe. (Magyar Sion 1866. évi foly. 420. lap.)

Faragó József magyar, a szobrászatban naturalista, kinek azonban genialis hivatottságát mutatta a véséssel való bábában azon mű, mely 1840-ben tajtra vésve Arméniát ábrázolta, hol az oroszlán csak contourokban készült, de az ihlet szárnyain repkedő fiú (en relief) domborműileg volt kidolgozva. (L. Honművész 1840. II. 445. lap.)

Farkass József (Farkasfalvi) magyar nemes. Réz- és aczélmetsző, előbb Pesten, utóbb Pozsonyban. Kezétől a következő metszvényeket ismerem :

1) Nagy-Váthy János magyar író arczképe. 8 r. (L. Tud. Gyűjtem. 1824. évi XII. köt.)

2) Kenderessy Mihály arczképe. 8 r. (Tud. Gyűjtem. 1825. évi XI. köt.)

3) Magyar nemtő, ezímlapi díszítményül. (Ugyanott 1825. I—VII. köt.)

4) Nitria, ut olim fuit. 8 r.

5) Nitria, ut nunc est. 8 r. (Lásd e két képet Episcopatus Nitricensis Memoria Posonii. 1835.)

6) Ecclesia Cath. Vaciensis (Schematismus Dioecesis Vaciensis pro Anno 1835. 8 r.)

Ferenczy István szobrász és a m. tud. társaság tagja, született Gömör megyei Rima-Szombatban 1792. febr. 24-én. Eleintén lakatos és ezermester, majd 1814-ben Bécsben a Szent-Anna féle akadémiában tett tanulása után réz- és aczélmetsző. De csakhamar a képfaragásra, melyre hajlama leginkább vonzá, adta magát, és ezt tanulá újra Bécsben, míg innen 1818-ban Rómába jutott, előbb Canova műtermébe, utóbb három hónap múlva Thorwaldsen műhelyébe került, és e világvárosban tanult, főleg József nádor pártolása mellett és tökéletesítő magát 1824-ig, midőn hajzába térvén, Pestre telepedett, míg végre születéshelyére vonúlt, hol 1866. júl. 4-én meghalt. Első önálló műve Cso-

konai büszkje volt, a második 1821-ből a pásztorleányka, mely a nemzeti muzeumban látható több művével. Ő tervezé Mátyás szobrát is, mely azonban kivitetlen maradt. Életrajza több helyen található, azért itt e lapokat azzal el nem foglalom. (L. róla Tud. Gyűjtem. 1819. évi I. köt. 122 lap, 1828. XII. köt. 132. lap. Közhasznú Esmeretek tára IV.köt. 494—497. lap, hol művei is elősorolják. Vasárnapi Újság 1858. évi 4. sz. hol a Mátyás szobor terve és 1859. évi 19. sz. stb.)

Feiertag János pecsétvéső Pozsonyban 1439-ben. (Lásd Toldy Ferencz Irodalmi beszédei. Pozsony, 1847. 8 r. 264 lap.)

Frey Ferencz aczél- és rézmetsző, Pesten, az újabbi időben. Művei közül való Zrínyi Miklós a költő arczképe aczélmetszetben. (Lásd Zrínyi Miklós összes munkái előtt. Pest, 1853. n. 8 r.)

Fuchstaller A. jeles réz- és aczélmetsző. Több műve közül megemlíthetem István főhg, magyar királyi helytartó arczképét 1847. évből aczélmetszetben.

Gál N. festész, lakott Tatában, Komárom megyében. Ismerék tőle egy 1825. évi olajfestvényt, mely Rákóczy György arczképének másolata.

Gál Gusztáv festész, aquarelben dolgozott, de a magyar műegyesület 1840. évi egyik tárlatán kiállított művei azonkori bírálat szerint a közepszerűség színvonaláig alig emelkedtek. (Honművész 1840. II. félévi 430 lap.)

Gebel János szobrász Brassóban 1760. körül. A székelyföldön a baróti templomban láthatók tőle Sz. István és Sz. Lőrincz vértanúk, a jó pásztor és ker. Sz. János szobrai. (L. Magyar Sion 1868. évi foly. 824 lap.)

Gerstner József jeles rézmetsző. Verőcze megyében, Eszéken született és az 1768—1813. évi időközben virágzott. Hazájából ő is kiszakadván, külföldön dolgozott és ott csinos dolgozatai által hirre jutott. Számtalan metszvényei közül elősorolom az általam ismerteket:

1) Regényjelenet: Stehen Sie auf, lieber Graf! F. Mathaei után, kis 8 r.

2) — Sie sind beide dein. Ugyanaz után 8-r.

3) — Bist du nicht Mutter, Unglückliche? Maillard után, k. 8 r.

4) Történeti képek: Béla wählt zwischen Schwert und Krone. Loder del. 8-r. Geschichte v. Ung. I. B. 1. Abth. talán Windisch?)

5) — Fridrich von Oesterreich. Loder del. 8-r. Gesch. v. Ung. I. B. 2. Abth.)

6) Orena merénylete. Janisch-Szekér Joakim Franciaország története. Pest, 1810. I. köt. 8-r.)

7) Königssee gegen Mittag.

8) Königssee gegen Mitternacht.

9) Der Glockner an der Salmshöh. Vallé pxt.

10) Fall des Leiterbaches an der Pasterze. L. Mailard del.

11) Möll-Fall bey Heiligenblut. Maillard del.

Említi e művészüket Toldy F. is (Irodalmi Beszédei. Pozsony, 1847. 8-r. 271 l.)

B. Goetz Ferencz rézmetsző és miniature festő, hazánkban 1754—1815-ben élt, Toldy Ferencz szerint (Irodalmi Beszédei 271. lap.)

Greipel cs. kir. őrnagy, Budán, földkép rajzoló. Magyaratlása 10 darabban köre rajzolva 1818-ban készült. (L. Tudom. Gyűjtem. 1818. VI. köt. 124 lap.)

Guszner Mátyás történeti festész a sz. gothardi cisterci rend tagja Magyarországon a XVII. században. (Toldy Fer. Irod. Beszédei. Pozsony, 1847. 8-r. 270 lap.)

Gyurkovits N. magyar festész, lakott Budán. Több általa készült arczkép közül ismeretes előttem rézmetszetben Cházár András arczképe, melyet Ponori Thewrewk József: A magyarok születés napjai, Pozsony, 1846. című füzet előtt tett közzé.

NAGY IVÁN.

Könyvismertetések, bírálatok.

I.

Jacobus Palaeologus. Eine Studie von Karl Landsteiner. Mit noch nicht gedruckten Urkunden und Briefen aus dem Archive des k. k. Ministeriums des Inneren. (Separat-Abdruck aus dem Programme der Josefstädter-Gymnasiums.) Wien, 1873. Nagy 8-adr. 54. l.

Azon élénk vallási és tudományos mozgalom, melynek Magyarország és Erdély a XVI. század második felében színhelye volt, számos jeles idegent vezetett hazánkba szintúgy, mint régebbi időkben a fejedelmi bőkezűség, vagy a gazdag egyházi javadalmak híre gyakorolt vonzerőt. Ha nem is érdemeinek és hatásának jelentősége, de származása és életviszontagságai által a legkiválóbbak közé tartozik Palaeolog Jakab, kinek életről a bécsi józsefvárosi gymnasium programjában tanulmány jelent meg, (1—14 ll.) mely magában véve alig érdemel ugyan figyelmet, de a mellékletül közölt oklevelek (19—54 ll.) jó része nagybecsű adalékokat szolgáltat Erdély XVI. századbéli vallási és kulturai állapotainak ismeretéhez.

Palaeolog Jakab Chios szigetén született, szerény állású családból, mely azonban a görög császároktól származtatta magát. Tudományszomja által késztetve, elhagyta a szép szigetet, melyen született, és útra kelt idegen országok felé. Mindenekelőtt Olaszországba vándorolt. Rómában a domonkosiak rendjébe lépett, de merész vallási nézetei miatt előljárói a rendből csakhamar kizárták, sőt az inquisitionnak szolgáltatták át. Börtönéből szerencsésen megszabadulván, Németországba, majd Lengyelországba utazott, hol az unitáriusok hitfelekezetéhez

csatlakozott. Innen Erdélybe jött és Kolozsvártt az unitáriusok gymnásiumában mint tanár alkalmaztatott. Tudománya és származása által nagy tekintélyt küzdött ki magának. Azonban kétségek is merültek fel aziránt, vajjon jogosan viseli-e ama fényes nevet? Két Gerendi testvér s egy Tomori nevű ifjú vállalkoztak, hogy eziránt bizonyosságot szereznek; Chiosba utaztak, hol anyját életben találták, s hol bonfitársai tisztelettel szóltak róla és családjáról.¹⁾

Kérdés: mikor, és mennyi ideig tartózkodott Palaeolog Kolozsvártt? Landsteiner szerint 1573. és 1574-ben.²⁾ Pontosabban meghatározhatjuk ezt a mellékletben közölt oklevelek segítségével. Ugyanis Dávid Ferencz Kolozsvárról 1573. december 27-én Palaeologhoz intézett levelét Krakkóba címezi; minélfogva kétségtelen, hogy 1573. végén még nem volt Erdélyben. De már 1574. martius 17-én Budzinski Krakkóból Erdélybe küldi Palaeologhoz írt levelét; miből következik, hogy 1574. elején jött Kolozsvárra. Csanádi Imrének 1575. april 8-án és junius 3-án, úgyszintén Sulyok Imrének 1575. junius 25-én Palaeologhoz intézett leveleiből kitűnik, hogy ez ekkor Kolozsvártt tartózkodik. Ellenben Szakmári István Kolozsvárról 1575. aug. 6-án írt leveléből következtetjük, hogy ekkor már nem volt Erdélyben; Kern Pál pedig 1575. december 1-én ismét Krakkóba címezi Palaeologhoz írt levelét. Mindezek összevetéséből látjuk, hogy Palaeolog 1574. elejétől 1575. júliusig tartózkodott Erdélyben.

Mivel azonban Palaeolog munkáinak sorozatában kettőről meg van jegyezve, hogy azokat 1573-ban Kolozsvártt írta: ha ezen munkák címei pontosak, kétségtelen, hogy Palaeolog két ízben tartózkodott Kolozsvártt.

Valószínű, hogy Palaeologot D á v i d F e r e n c z hívta meg

¹⁾ A három erdélyi ifjú utazásának regeszerü részleteit Uzoni Istvánnak »Unitariorum in Transsilvania historia ecclesiastica« című, 1774-ben szerkesztett műve tartalmazza, melyből a Palaeologra vonatkozó adatokat J a k a b E l e k tagtársunk közlé az ismertetett dolgozat szerzőjével.

²⁾ Székely Sándor szerint P. 1573-tól 1577. tájáig volt a kolozsvári tynoda igazgatója. Unitária vallás története Erdélyben 104. l.

Erdélybe. Ez ugyanis már jóval előbb szoros viszonyban állott vele. Levelében, melyet 1570. november 29-én Gyula-Fehérvárról intézett Palaeologhoz, a tisztelet és bizalom hangján szól. Azon vitatkozások tárgyában ír, melyeket reformatus ellenfeleivel folytatott, s azoknak nyomtatásban közrebocsátott történetéről.³⁾ Még érdekesebb Dávid Ferencznek egy másik 1573. december 27-én kelt levele, melyben aggodalmát fejezi ki az iránt, hogy az 1574. január 1-re Kolozsvárra összehívott erdélyi országgyűlés az unitariusok felekezetére vészteljes fog lenni. »Metuo — írja — ne tanquam violatores decretorum regni accusemur, et a loco pellamur, nisi Deus consilia hostium ex improviso impediat. Convocati seniores elaborabunt omni conatu, ut adversariorum depellant calumnias coram regni proceribus et impetrent liberam veritatis inquisitionem.« Az üldözésről, melynek ez időben az unitáriusok Báthory István fejedelem részéről kitéve voltak, emlékeink hallgatnak.

Dávid Ferencz a küzdelemben, melynek bátran elébe nézett, fegyver gyanánt használni óhajtotta Palaeolog egy munkáját »De doctrina Ecclesiae.« Ugyanezen levélből tudjuk, hogy Dávid Ferencznek hasonnevű fia Krakkóban tanult és Palaeolog Jakab házában lakott.

Palaeolog kolozsvári tartózkodásának idejéből két hozzáintézett levelet találunk az előttünk fekvő munkában. Az egyik, melyet Krakkóból Budzinski Szaniszló 1574. martius 17-én ír, Palaeolog erdélyi szereplését nem világítja meg. A másik, Sulyok Imre fejedelmi protonotariusnak 1575. junius 25-én Medgyesen kelt levele arról tanúskodik, mily nagy tekintéllyel bírt Palaeo-

³⁾ »Disputationes habitae inter nos — írja — sunt confusae; at sic edi oportuere, ut sunt habitae, alias adversariis calumniandi maximas praebuissemus occasiones. Perlegi collectanea disputationis nostrae ad nos missa. Et ordo, et verborum series, imo et sensus multo est dilucidior et melior quam in priore. Nec dubito multis utilem fore, si excudatur.« Valószínűleg az 1569. october 20-án tartott váradi disputációról van itt szó, melynek történetét Dávid Ferencz Kolozsvárrt magyar nyelven kiadta. Azonban a fönnebbi sorokból az látszik következní, hogy e munka latin nyelven is ki datott; mert alig hihető, hogy Palaeolog magyar munkáról képes lett volna ítéletet mondani.

log. Sulyok örömét fejezi ki afölött, hogy alkalma nyílt vele összeköttetésbe jöni, és barátságát ajánlja neki; de kiemeli, hogy nem érezi magát feljogosítva »ut ego — úgymond — natione barbarus homo, ac licet conditione nobilis quidem, in hac patria tamen nobilis et obscurus, Graecum hominem, et quidem Palaeologum tanti nominis et eruditionis, de familiaritate compellare ansim.«

Még melegebben ír Szakmári István 1575. augusztus 6-án Kolozsvárról a kevéssel előbb Krakkóba visszatért Palaeolognak. »Magnum moerorem — írja — incusserat nobis praestantissime vir, quod nullum rumorem de te intelligere poteramus omnes, qui tua et familiaritate et pietate usi sumus, ac loco parentis te colimus. . . . Tu enim solus certe es, cui ecclesia et doctrina ista salutaris, quam deo auspice habemus curae est.« Tudósítja őt, hogy hitsorsosai, kiket Báthory István Gyulafehérvárt börtönbe vetett, szabadon bocsáttattak; s reméli, hogy a fejedelem őket többé nem fogja üldözni.

Miként e levélből kitűnik, 1575. nyarán az unitáriusok Báthory részéről üldözésnek voltak kitéve. Miután pedig ez Palaeolog távozásával összeesik, igen valószínű, hogy ő sem látta magát biztonságban, és a fenyegető veszély elől menekült. Ugyanis nemcsak Szakmári leveléből, hanem Palaeolog munkáinak sorozatából is kitűnik, hogy ő az unitáriusok vezérferfiához, és midőn Kolozsvárt tartózkodott, Dávid Ferencz legtevékenyebb segédeihez tartozott.⁴⁾

Későbbi viszontagságait és halálának körülményeit homály fedi. Némelyek szerint 1585. martius havában Rómában máglyán végezte életét. Azonban a bécsi belügyministerium irataiból az tűnik ki, hogy Rudolf császár rendeletére elfogatott,

⁴⁾ A következő munkákról tudjuk, hogy Kolozsvárt irattak. 1. De Sacramentis. Claudiopoli 1573. 2. Ad Quaesita pro Thesibus ad Dissolutionem Quaestionis pro Justitia Reverendi Domini Francisci Davidis et Dni Nicolai Parutal. Claudiopoli 1. Februarii 1573. 3. Refutatio libri Petri. 4. Examinatio scripti Rdi Dni Davidis de Justitia. 5. Commentarius in Apocalypsin operosus et diffusus Helcionibus. 25. Decembris 1574. 6. Responsio ad Quaestiones XXXII. Helcionibus. Anno 1574. 31. Decembris.«

több éven át börtönben őriztetett, és 1586-ban az austriai tartományokból kiutasítottatott. Landsteiner az ellenmondó adatok megegyeztetése végett azon hypothesis-t állítja fel, hogy Palaeolog csakugyan Rómában halt meg, és egy csaló volt az, ki Palaeolog irományainak birtokába jutván, nevét bitorolta.

Egyébként ezen kérdés minket alig érdekel. Annyi bizonyos, hogy akár a valóságos Palaeolog, akár egy kalandor volt az, kit Rudolf parancsára börtönbe vetettek: ennek köszönhetjük, hogy a hatóságok által lefoglalt irományai között több, hazai történelmünkre nézve értékkel bíró levelet hagyott hátra. A már jelezettekén kívül magára vonja figyelmünket Chanádi Imre szent-királyi lelkésznek levelezése, vagyis Báthory Istvánnak és Blandratának Chanádihoz és ennek Palaeologhoz intézett levelei, végre Chanádinak Báthoryhoz intézett két apologetikus irányú emlékirata.

Chanádi Imre — kinek állásáról és tevékenységéről ezen kor vallási mozgálmaiban emlékeink hallgatnak — segélyért folyamodott a fejedelemlhez, hivatkozva régi jó szolgálataira, és mentegetve s indokolva eltérő vallási nézeteit. *Báthory, 1575. martius 18-án kelt levelében, keményen megrója és kísérletet tesz, őt fenyegetések s ígéretek által a kath. egyháznak nyerni meg. »Qua poena dignus sis, — írja többi között — ipse videris, cum scandalisasti plurimos, et deum, qui te redemit, abnegasti, et quantum in te est multifaria scripture testimonia illustra non solum retorquere, verum etiam expungere non erubescas. Pueris et stultis mulierculis hanc vanitatem tuam obtrudas. . . . Ne tamen id, quod iustissimis rationibus facere cogitabam, aliorum iudicio avaritiae notam subeat, et alioquin videar desperare te tandem ad meliorem mentem rediturum, quod sane facies, si perire noles, decreui tibi in Gyalu vas vini et modios tritici decem dandos. Quod si alioquin gratia miserentis dei te ab hac caeca opinione tua in gremium ecclesiae suae Catholicae aggregaverit, experieris me et liberalem . . . futurum.«*

Ezen segély megajánlásáért közbenjárt Blandrata is, miről martius 20-án tudósítja Chanádit. Ez válaszolni készült a fejedelem intelmeire és védelmezni felekezetének hitelveit. Azonban erre nem érezvén magát képesnek, 1575. ápril 8-án felkéri

Palaeologot, hogy helyette a válasziratot készítse el. Ez készséggel teljesítette kívánatát. És az általa kidolgozott emlékirat szövege is előttünk fekszik;⁵⁾ valamint egy, Chanádi által 1575. június 8-án a fejedelemhez intézett igazoló irat. Mindkettő az erdélyi unitáriusok XVI. századbéli küzdelmeinek történetéhez hecses részleteket tartalmaz.

Sajnálattal kell egyébként megjegyeznünk, hogy a kiadott latin levelek sajtóhibáktól hemzsegnek, és a magyar tulajdonnevek nagy része elferdítve jelenik meg.

F. V.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat f. 1874. január hó 8-án d. u. 5 órakor az alapszabályokon ajánlott módosítások jóváhagyása czéljából kitűzött közgyűléssel kapcsolatban tartá ez évi első választmányi ülést, Horváth Mihály elnöke alatt. Jelen volt számos, u. m. 17—18 választmányi s vagy 10—15 évdíjas tag, és azonkívül szépszámu hallgatóság.

Megnyittatván az ülés, a megelőző jegyzőkönyv szokásos felolvasása és hitelesítése után, először is a választmány elé tartozó ügyek vétettek elő. Nevezetesen:

1. Titkár bemutatja Botka Tivadar vál. tag. levelét, melyben e tudós író a megyék alakulásáról s fejlődéséről írt és a »Századokban« megjelent nagybecsű tanulmányainak önálló kiadása iránti szándokát tudatván, — az ebbéli kiadási jogot, melyet a társulat még igénybe nem vett, magára kéri visszaruháztatni. Ezen átruházást a választmány készséggel teljesíti, sőt a mennyiben netalán kívántatnék, az önálló kiadás körüli közvetítését is szívesen felajánlja a t. szerző számára.

2. Bareza Sándor alapító tag, mint a zalai monographia megíratása ügyében a megye részéről kiküldött választmány elnöke, Zala vármegye közgyűlése határozatából értesíti a társulatot, hogy az

⁵⁾ Az utolsó, datum és czím nélküli irat kétségkívül nem egyéb, mint a Palaeolog által Chanádi részére készített emlékirat.

1873. december 31-kén lejárt pályázati határidő, Skublics Pál nagy-kanisai kir. törvényszéki bíró úr folyamodványára, 1875. évi május hó 1-jéig meghosszabbított, — s egyszersmind fölkéri a választmányt, hogy a fényes múlttal bíró megye méltó monographiájának létrehozására nézve buzdítólag odahatni igyekezzenek, miszerint a társulat ismert nevű tagjai közül is jelentkezzenek pályázók. — A szives értesítés köszönettel vétetett, s Thaly titkár megbízott, hogy a választmány azon két tagját, kik a Zálával szomszédos megyék történetén már évek óta dolgoznak, félhivatalosan felszólítván, őket a pályázatra, vagy esetleg arra reábirni igyekezzenek, hogy a saját gyűjteményükben foglalt nagyszámú zalai adatokat Skublics úrnak a helyszínen tett tanulmányai eredményével egyesítve, vagyis hárman egyesülve, állítanak össze a meghosszabbított határidőre Zala monographiáját.

3. Szab. kir. Pest város hatósága 1873. évi oct. 24-kén tartott utolsó közgyűléséből beküldi a társulatnak a Barna Zsigmond főjegyző által mondott s most kinyomatott, visszapillantó beszédet, a város 1867. május havában alakult, s 1873. oct. 24-kén lépett képviselő testületének működéséről. Az érdekes füzet, mely jelentékeny adalékokat tartalmaz Pest legújabb történetéhez, köszönettel fogadtatott.

4. Nyevezkey József kir. táblai tanácselnök Budapesten, Peska Ferencz kanonok Veszprémben, Opatrill Ignác főgymn. tanár és k. r. áldozár Nyitrán, s Romancsik Mihály úr Békés-Csabán évdíjas tagokul ajánlatnak és megválasztatnak, 1874. elejétől számítva.

5. Balthazár Béla társulati pénztárnok beadja jelentését a lefolyt 1873. évről. E szerint az 1872 végével áthozott 488 frt 34 k pénztári maradványhoz az 1873-ik év folytán tagdíjakból (768×5) 3840 frt, szelvényekből s alapítványi kamatokból 719 frt 66 kr járul. Alapítványi díjak készpénzben 1405 frt. Összes bevétel 6453 frt. Ebből levonván a szabályszerűen utalványozott, összesen 4775 frt 48 krt tevő évi kiadásokat, 1873. dec. 31-kén a pénztárban maradt 1677 frt 52 kr. A társulat alaptőkéje ez idő szerint 14,050 frt értéket képvisel, melyből 12,850 frt biztos értékpapírokban a magy. jelzálogbanknál őriztetik letéteményképen, továbbá 1200 frtot tevő magánkütvény, melyek most vannak beváltás alatt. E jelentés örvendetes tudomásul vétetvén, a számadások megvizsgálására, — hogy az 1873-ik évre a

fölmentvény kiadathassék, — Deák Farkas és Horváth Árpád vál. tagok küldettek ki, pénztárnok úr pedig egy db. 1000 frt névértékű magy. földhitelintézeti vagy pesti kereskedelmi bankféle záloglevél vásárlásával és a társulati alaptörvényhez csatolásával bizatott meg.

6. Rómer Flóris a Századok legutóbbi füzetében összeállított régi magyar községpecsétek lajstromára reflectálva, az ott 60. sz. a. (Századok, 1873. 724. l.) közölt pecsétnek — melynek nyomója Garam-Zselizről beküldetve, jelenleg a nemzeti muzeumban létezik — lenyomatait mutatja be. Középiütt Szent-Adalbert alakja látható, melynek fejénél kezdődik e körirat: S. ALBERT. P. STERG. ERSEK. KEM. FALV P. S két oldalt az évszám, a mennyire kivehető, nem 1673, hanem 1675 vagy 1677. Rómer e pecsétet, melynek körirata a Szalay Ágoston által ismertettetnél egypár betűvel bővebb, Kéménd Esztergom megyei helységének véli. Mire Nagy Iván megjegyzi, hogy épen úgy lehet az a Hont megyei Kemencze községe is; ugyanis Sz. Adalbert alakja nézete szerint itt nem az illető egyház, hanem az esztergomi érseki megye védszentjét jelképezi: már pedig mind Kéméndnek, mind Kemenczének ezen érsekség a földesura. A kérdés ekkép eldöntetlen maradt.

7. Ugyanez alkalomból Csaplár Benedek bemutatja Privigyó városának Zsigmond korabeli, úgy későbbi pecsétlenyomatait, továbbá az ugyanottani egykori szőlőhagybirtokosok 1620-iki és több czéhek pecséteit.

8. Nagy Imre emlékezetbe hozza az imént elhunyt utolsó Viczay gróf birtokában volt Héderváry- s Viczay-féle becses levél- és kéziratárakat s műregiségeket, kérdést intézvén, hogy miután a nagynevű család kihalt, s az idegenajkú örökösök e magyar történelmi források valószínűleg kevésbé érdekelhetik: nem volna-e czélszerű pl. a cultusminister úr útján lépéseket tenni azoknak valamelyik nemzeti közintézet számára leendő biztosítása iránt? — Mire Thaly azon véleményét fejezte ki, hogy jól ismerve a hazafias szellemű és tudománykedvelő elhunyt grófot, föltehető, miszerint ha végrendeletet hagyott hátra, nemzetségének levéltáráról s műemlékeiről abban megnyugtatólag rendelkezett; az ildomosság tehát szerinte, azt kívánja, hogy néhai gr. Viczay Héder úr végrendeletének köztudomásra jutásáig e részben kezdeményezés ne történjék, s csak, ha végrendelet nem maradt, vagy ha ebben a boldogult az érintett tárgyokról intézkedni meg-

feledkezett volna, — lesz majd ideje lépéseket tenni. A választmány Thaly nézetét egyhangúlag magáévá tette.

E folyó ügyek befejezése után kezdődött az ad hoc összehívott közgyűlés, mely is — az alapszabályi változtatások pontról-pontra felolvasatván — a választmányilag ajánlott módosításokat elfogadta, csupán a 42. és 45. §-okban tévén némi igazítást. Az ekként megújított alapszabályoknak a belügyminister úrhoz fölterjesztésével s megerősítés után 1500 példányban kinyomatásával és valamelyik közelebbi füzet mellett minden tag számára leendő megküldésével a titkár biztatott meg.

Ezek után Deák Farkas olvasá fel élénken tartott és köztetszéssel fogadtatott értekezését a gr Wass-család czegei levéltáráról és Wesselényi Miklós gyekei, XVI-ik századi síremlékéről. A becses értekezés fenntartatott füzeink számára.

Az idő már nagyon előrehaladván, 7 óra után a gyűlés eloszlott. Botka Tivadar értekezésének — a visegrádi merényletről — felolvasása a februári ülésre maradt.

— **Magyar történetírók életéhez.** A történésznek legnemesebb feladataihoz tartozik azok életét nyomozni, kik az elmúlt idők fátylavívői valának szellemüknek világa által, s a letűnt nemzedék lelki szükségait enyhítették munkáikkal, avagy koruknak eseményeit kinyomozván és följegyezvén, az utókornak tanulságára az enyészettől megmentették. Az írókat, különösen a történetírókat értjük. Hogy a Századok, hazai írók, költők, tudósok életrajzait kiegészítő adalékok számára mindig előzékeny készséggel nyitotta meg hasábjait, — arról eddigi évfolyamainkban Anonymusról, Itvánffyról, Balassa Bálintról és Rimay Jánosról, Tinódy Sebestyénről és Károli Gáspárról, Komáromi Csipkés Györgyről, Zrínyi Miklósról és Gyöngyösi Istvánról, Koháry Istvánról, Berger Illyés magy. kir. historiographról, Rozsnyay Dávidról, Sinay Miklósról stb. megjelent kisebb-nagyobb közlemények és tőlük származó levelek közlései eléggé tanúskodnak. Kötelességünknek tartandjuk ezen irányt jövőre is nemcsak szem előtt tartani és követni, — sőt ezennel egy (óhajtanók, állandóvá válandó) rovatot nyitunk Tárczámban, melynek feladata a már elhunyt hazai történetírók életirataihoz és műveikhez ada-

lékokat, kiegészítéseket, helyreigazításokat stb. szolgáltatni; a mi, azt hisszük, nagyon is a maga helyén leendő szakközlönyben. Midőn tehát munkatársainkat az ezen irányú szives közreműködésre, vagyis a birtokukban lévő hasonló — habár csekélyeseknek is látszó — adatok koronkénti beküldésére tisztelettel fölkérnök: ímé, ezennel magunk megkezdjük a sort Rozsnyay Dávid, Babócsay Izák és Mikés Kelemen XVII. és XVIII-ik századbéli történetírókra vonatkozó némi eddig ismeretlen adalékok közlésével.

I.

Rozsnyay Dávid.

Rozsnyayról már volt alkalmunk egy ízben e folyóiratban (Századok 1868-iki évfolyam, 345—47. l.) némi újat közleni a gr. Hederváry-Viczay levéltár nyomán. Most a török-magyar viszonyok e derék szakmájában késő öregségéig munkás történészének egy eredeti levelét közöljük a Rákóczi-levéltárból, illetőleg ennek a budai kir. kamara archivumába került részéből. A levél magához II. Rákóczi Ferencz fejedelemhez volt intézve, s annál érdekesebb, mint-hogy megtudjuk belőle a módot: miként lett Rozsnyay kuncz czá? E levelet 1705. martiusban írta, s történelmi műve díszpéldányát (l. az i. h.) azon évi május 5-kén nyújtá át a fejedelemnek, melyért, úgy látszik, jutalmaztatott. De lássuk említett levelét.

»Méltóságos Fejedelem!

Kegyelmes Uram!

Negyvenkettődik esztendeje, mióta boldogemlékezetű Kegyelmes Uram (I. Apaffi Mihály) méltóságának kezdetitől fogva mind ő Nagyságát s mind édes magyar némmzetemet Istentől vött alázasos hivatalommal, mind kívül hazámon, mind benn hiven szolgáltam és szolgálom. Közelebb, Kegyelmes Uram, ez involutiókban is a Gubernium mellett Rabbutín Generál parancsolatjából, addig, míg német török-deákat hozának Bécsből, minden expeditiójokban sokáig én forgék; de így is kezét rólam a Generál el nem vötte, hanem továbbvaló szükségről is irántam gondolkodván (így), generalis és specialis ordert adott mindenkori commendansokra Fogarasban, hogy reám inspiciáljanak. Mindazáltal a jó Ist'n hosszas közöttök viselt nyomorgásomat megelégtelvén, kiszabadulásombéli szerencsémre, a commendánsok szapora változása — ki és mi légyek? — azt véllek elfelejteté, és egyszeri búcsúzá-

somra inkább akara az j tiszt kibocsátani, mintsem intertencálni; honnan is a melly nap Isten édes nemzetem szolgálatja és Nagyságod hűsége mellé bocsáta: ezeknek praestálására azon nap hűttel köteleztem magamat alázatosan. És noha Kegyelmes Uram minap is Segesvárról irtunk vala igen alázatosan Nagyságodnak, együtt a velem Fogarashól kiszabadúlt jóakaró urammal, — mindazáltal, Kegyelmes Uram, ezúttal is, méltóságos úr Teleki Mihály uram ő kegyelme Nagyságodhoz való expeditiójának alkalmatosságával, in privato is kívánok igen alázatosan Nagyságodnak jó kegyelmes uramnak írnom, szánakozásra méltó nyomorúlt sorsomról; mivel ez involutiók, Kegyelmes Uram, engem mindenemből teljességgel úgy kiforgattak, hogy szegény házam népével csak a rajtunkvalóval maradván, nemhogy Kegyelmes Uram Nagyságodhoz való menetelemre s magaméinak intertentióval securitásban való hagyásra volnék elég: de csak egy hétig való magunk táplálására sincsen tehetségem, ha valamely jó uram — Istent tekintve — falatját nem nyújtja. De mindezek alatt is, Kegyelmes Uram, óhajtván kívánkozom Nagyságod udvarlására, devoveálván alázatosan hátramaradt kevés életemet Nagyságod és édes nemzetem hasznos szolgálatjára, és várván igen alázatosan mind magam s mind töllem ideig elmaradó szegény házam népe aránt sufficientáló Nagyságod kegyelmes parancsolatját, fejedelmi méltóságos dispositióját vagy Beszterczére, vagy ide Maros-Vásárhelyre.

Isten Nagyságod életét terjeszsze, méltóságos szerencsáját nevelje, uralkodását boldogítsa.

Nagyságod

méltatlan híve, alázatos szolgája

Maros-Vásárhely, 11. Martij 1705.

Török-Deák:

Rosnai Dávid, m. k.

Külczim: »Méltóságos Erdélyi Fejedelem Felső-Vadászi Második Rákóczi Ferencz Urunknak, nékem jó kegyelmes uramnak ő Nagyságának igen alázatosan adassék.« P. H.

Eredeti levél egész íven, in folio, Rozsnyay ismert szépségű s. k. írásával írva. Fekete spanyolviaszba nyomott gyűrűpecsét rajta, Rozsnyay R. D. betűs monogrammjával. — A fejedelem azon titkárának, ki e levelet előterjeszté, kezével kívül emlékeztetésül rá van írva:

»N. B. Nem szükséges válasz.« Rákóczinak ugyanis

ekkor már volt rendes török-deákja, név szerint érsek-újvári Csúzy Jakab, kit Pápay János és Gáspár ajánlatára 1704-ben küldött volt le Ládonyi Horváth Ferencz mellé Konstantinápolyba, és saját költségén képezte ki a török irodalmi nyelvben és curialis stylusban. Csúzy Jakabról még 1712-ről is van adatunk, hogy a konstantinápolyi »erdélyi ház«-ban lakott és fungált mint Rákóczi portai tolmácsa s fordítója; és így ő, és nem Rozsnyay volt az utolsó »török-deák.«

THALY KÁLMÁN.

— A Sz.-Albert képével ellátott községi pecsétekről. A

Századok 1873. decemberi füzetében Langer Géza dícséretes buzgalma által összeállítva közöltetvén a magyar köriratú eddigelé ismert községi pecsétek sorozata, ebben a 60. szám alatt foglaltatik egy ily köriratú pecsét: »S. A L B E R T P. E S T E R E R S E K. K. F. P. 1673.« melyről Szalay Ágoston már a Századok 1871. évf. 435—436. lapjain helyesen azt véleményezé, hogy az hihetőleg községé, és pedig K betűvel kezdődő nevű községé volt. Erre nézve a Tört. Társulat f. évi január 8-án tartott választmányi ülésében dr. Rómer Flóris tagtársunk fölemlíté azt, hogy ezen pecséthez egy majd teljesen hasonló ábrájú és köriratú pecséthez jutott, mely Bars megyei Zselizről került a nemzeti muzeumba, melyen azonban a község nevét jelentő betűből még szintén nem sikerült az egykori tulajdonos helység nevét meghatározni; de visszatérve az előbbi pecsét köriratára azt véleményezé, hogy azon a K. F. betűk valószínűleg Kéménd Esztergom-, vagy Kemencze Hontmegyei helységekre vonatkozhatnak; ámbár — úgymond — jelenleg a nevezett helységek egyházaink nincs Szt.-Albert védszentjük.

E megjegyzések folytán ugyanakkor alkalmat vettem kijelenteni, miszerint a kérdéses (Sz.-Albert képével ellátott) pecséteket községi pecséteknek tartom, de rajtuk a Sz.-Albert képe nem az illető községi egyházak védszenteire vonatkozik, hanem azon helységek földesurára, t. i. az esztergomi érsekségre, melynek mint érseki megyének védszente Sz.-Adalbert püspök és vértanú. Ezen állításom támogatására fölemlítem már akkor, hogy Nógrádmegyében Hugyag és Dejtár helységeknek is, melyek szintén az esztergomi érsekség birtokai, hasonlóan és pedig az elsőnek a XVII. századból való, Sz.-Adalbert képével ellátott pecséteiket ismerem, mik tehát oda mutatnak, hogy egykoron az esztergomi érsekség birtokaihoz tartozó községek ezen érseki megye védszentjét

vésétek pecséteikre, és igen okszerűleg, megkülönböztetésül azon helységbeli plébániák pecséteitől, melyen az egyházak védszentei szoktak előfordulni.

Ezen állításomat kívánom most bővebben támogatni a következő pecséttani adatokkal kis gyűjteményből:

1-ör. **H u g y a g** Nógrád megyei helységnek, mely a varboi anya-egyházhoz tartozik, (az egyház a sz.-háromságnak van szentelve) egy 1698. évben kelt oklevelen bírom kerekded pecsétnyomatát, rajta szt.-Albert püspök, balkezében pásztorbottal s e körirat: **S. ALBVS SILM HVGIA..** (Az utolsó betű s a tán következő már elnyomva.) E helység az esztergomi érsekség birtoka.

2-or. **N a g y - Z e l l ő** helység Nógrádmegyében szintén az esztergomi ér. birtoka; egyházának védszentje pedig Sz.-Miklós. Ennek ismerem két pecsétét; egyik tojásdad alakú, körirata ez: **SIG. NAGY ZELEOIENSIS. 1620.** Belső karimájában püspöki alak van, de a pásztorbotot jobb kezében tartja. Ezen pecsétet az egyház pecsétének tartom, mert az alak Sz.-Miklós, és papi bizonyítványra volt ütve; de ismerem egy másik pecsétet, kerekded alakút, mely a helység által 1795. évben a bírák és Sepsy József notarius loci aláírásával kiadott levelen találtatik; e pecsét vésete XVII. századbelinek látszik, rajta a püspök-alak egészen hasonló a hugyagiéhoz, és a pásztorbot ennél a balkézben van. Körirata ez: »**NAGY ZELEO.**«

3-or. **D e j t á r** helység Nógrádmegyében szintén primatialis birtok. A pataki anyaegyházhoz tartozik, mely a sz.-háromságnak van szentelve, a dejtári fiókegyház pedig — mint tudom — b. sz.-Mária születésnapját (kisasszony napját) ünnepli. Ezen helységnek régi pecsétén is pásztorbotos püspök látható, mely az 1851-ben megújított pecsétén is megtartatott.

4-er. **B ö r s ö n y** Hont megyei mezőváros és esztergomi érseki birtok. Pecsétét egy, a város által 1819. máj. 1-én kiadott oklevelen látható nyomatból ismerem; a kerekded pecsét belső körében pásztorbotos püspöki alak van, a külső karimában e körirat: **SIGILLVM * OPPIDI * BÖRSÖNY ***

Ezen négy példa is eléggé erősíti főnebbérintett állításomat, pedig még valószínűleg több primatialis birtokban lévő helységek pecséteiből is remélem ezen állítást támogathatni. De mindezek egyszersmind azt sejtetik, hogy a kérdéses 60. szám alatti pecsét egykori tu-

lajdonosa Kéménd vagy Kemencze lehetett, mert e két helység is esztergomi érseki birtok.

NAGY IVÁN.

— Istvánffy Miklós ahádor levele gr. Draskovich Jánoshoz, Komáromból 1606. május 25-kéről. — »Magnifice Domine et Fili observandissime! Salutem et seruiciorum meorum commendacionem. Irtam kegyelmednek innét imar keet levelet. Eretnest irneek mastis kegyelmednek valami iot és bizonios, de nem tudok mit. mert meeg nem voltunk zembe az zomzedokal, nemis tractaltuk az dolgot velek. hanem tegnap kilteok eztergamba Toifel Christophot es Caesar Gallot, hegi meg ercseek, mikor menniwnk ala es mikor cok iwnnek fel valami zigetbe ki eztergam keozcott, es Comarom keozcott Vifalunál vagion, mert az lezen az keozhel. imar azoktul vaaronk. bocskaitul ezobor Mihal barcsaÿ Janos es Hoffman gierg vannak ott. tegnap eleott oda hozzaik kiltem volt az collegak akarathiabol benedek deakot. ki iokor ment volt, mert talaam elismentek volna az teorekek, ha eo nem érkezett volna. Talam el vegezhetneok valamint valahogi az frigiet, ha az bocskaÿ dolga nem volna. de eo zowal nem ideghennek mutattia az bekesigteol magat, maas feleol az fatraig kiuan birodalmat, es az el vagion vegezwe hogi az teorec sem vegez addig veleonk, mig bocskaÿt meg nem eleghetik. Mi el iarunk benne az mire Isten seghet. Imar eo z. Istensigenn all az a teobbi. Czobor es az teobb vrakal ebelleit*) benedek diak, az tot es horuat orzagot ighen emleghettek, kegyelmedetis es enghemet, es ha az frig meg nem lezen fenieghettek is hogi vagi meg hodoltatnak vagi el puztitnak beneonkot. oreossen fenik fogokat reank. Ezek Cassarol 4 Maÿ indultak el, es az ott valo giewles vegezeodett el egi hettel az vttan. kibc mondiak hogi nemelli kiwansagi az orzagnak meg iobbitottak, nemeliek nem. Azokal Illieshazy es egieb keoweteok vtba vannak becsbe az herzeg Vrunknak akariak meg moundanÿ. Ez mellett az bocskaÿ cleghitese feleolis hoztak valamit kit meeg nem tudunk bizonnial, de ha gonoz volna, Illieshazi fel nem vette volna az keowetsiget. Mastan ebben vagion minden dolog. Ez vtannis irok kegyelmednek valamire valik. Azt izente nekem ezobor hogi az feo Vezir vtba vagion, imar 21

*) Így; »e b é d l e t t « vagy »e b e l l e t t « akar-e lenni?

napia hogi ki indult Constantinapolból. De nem hizik. mert mas feleol azt iriak hogi az feo Vezirt az Cazulbassa ellen valasztottak Cicalogli passa ellen, ki meg holt: es hogi maast erre ez feoldre meeg nem valasztottak. Ezek az challokozickre is kik teoleok el hailottak, es Somogi mathiasra ighen haraguznak. puztitassal halallal feniegetik eoket. Bosniak ismog filekre megien Viwarról. Esi Viuaratt supremus Redeÿ lezen. ki egyik iele hogi boeskaí nem kiwan iot. mert minden az mi kezenel vagion, meg akaria tartanÿ. Feleo hogi noha protestal hogi semi gonoznak nem oka, hogi eo lezen oka mindennek. Az kegyelmed lazloia meeg itt nalam vagion, meg laatom hogi ha mint tukmalhatom ezoborhoz: vagi valamellikhez. Irion kegyelmed mint vagion ott kegyelmetek, es az dolog. general vramnak es pispek Vramnak zolgálatomat aianlom. Isten tarcza meg kegyelmedet. Datum Comaronÿ 25 Maÿ 1606. Magnificae Dominationis Vostrae servitor et pater

N. ISTHUANFFÿ m. p.«

K ü l c z i m : »Magnifico Domino Johanni Draskowith Cubiculariorum Magistro et Consiliario Sacrae Caesarae Maiestatis etc. domino et filio obseruandissimo.«

Megjegyzendő, hogy e Draskovich János veje volt Istvánffy-nak. A levél eredeti, teljesen ép, és egész szövege, sőt külsője is a híres alnádor és kitűnő történetíró saját kezével vagyon írva. Rajta Istvánffynak papírfölzetes ostyába nyomott ép kis gyűrűpecsége látható, családi czímerével és fölül N. I. betűkkel. A Trakostyáni gr. Draskovich család biszági levéltárából közli:

Szerémi Hg ODESCALCHI ARTHÚR.

— Bethlen Gábort urául, királyául elismerő magyar levél Radul moldvai vajdától, 1623. Id. Kubinyi Ferencz úr kéziratgyűjteményéből, — melynek egy része a pesti vármegyeház termében kiállítva is volt — közöljük az alábbi úgy történelmileg véve becses tartalmú, mint azon körülménynél fogva különös érdekű levelet, hogy ímé, Radul moldvai vajda magyar nyelven írván Bethlen Gábor egyik kedvelt főhívéhez Vargyasi Daniel Mihály Szepsi, Kézdi és Orbai egyesült székelÿ székek főkirálybírájához: ezen eredeti s a moldvai államczímer pecsége alatt kiadott levelében a választott magyar királyt s erdélyi fejedelmet »király Urunk«-nak vallja, illetőleg ismeri el. Nézzenek belé e tükörbe a mai nemzetiségi kér-

dők, oláhok, rácok, és — pirúljanak saját túlzott követeléseik flett, ha ugyan még tudnak pirúlni, és van némi történelmi érzékek!..

A levél így szól:

»Generose Domine et Vicine nobis observande!

Salutem ac nostri benevolam semper commendationem.

Az Kglmed nekünk küldött Leuelet nagi io akarattal vööttwk, melheöl hogi kiralj Urunknak eö Felsegenek jo egesseges, szerenczies, es diadalmos allapatiat ertiwk, szivwnk szerent öruendezwnk rajta, keuanvan az Szent Istenteöl naprol napra azon jo szerencziejit neuekednj eö Felsegenek. Az Lengielek allapattiokat az mi nezj, mostan jo allapatban vadnak; az mint ertiuk, az Hatman az maga Uduara nepevel Kameniczen tul negj napi jaro földön vagion, perlustraluan az szel*) foldet, de taborokat kunj sohul nem halliuk. A Tatároknakis sohul semnj olj derekas taborok ninezen, hanem Kantimer hada mikor elozlott, akkor valamj giwlenez (gyülevész) tatárok szakattak visza, az kik nem mentek által Krimbe, miuel affele helj nékwl valo cziauargok (csavargók) uoltak azok; tagathatatlan, mondgiak lopua be mennek az szélbe, ott egi ket falut elrabolnak s ugi elnek farkas modra, az mint tudgia Kglh allapattiokat; ha valami olj dologh esnek, minekwnkis erteswnkre lenne, kit mingiarast Gubernator Urunknak**) s Kgldoek postan ertesere adnank. Kgldis ha mi bizoniost erthet onnan felliwl, adgia erteswnkre, Kgldtöl io neuen veszwk. Tarczia Isten Kglket jo egesseghben. Datum in Oppido nostro Jaas,***) die 16. X-bris Anno Domini 1623.

Generosi Dominationis Vestrae

Amicus:

(A vajda czinczár-betűs, s. k. aláírása.)

Külczim: Generoso Domino Michaeli Daniel de Wargias, Trium Sedium Siculicalium Sepsi, Kezdi et Orbai Judici Regio supremo etc. Amico nobis benevolo.

P. II.

(Nagy kerek ostyapecsét, Moldva bölényfejes czímerével.)

Ezen levél eredeti, egész ívnek első lapjára ívrétben írva. A

*) Szél, határ.

**) A fejedelem testvérét, gr. Bethlen Istvánt érti.

***) J á s z, másképp J á s z v á s á r, mai nevén J a s s y, Moldva fővárosa.

vajda aláírása igen ezikornyás, és ezinczár-görög betűkkel iratott; melyet is mai, bár tudományosan képzett oláhok és rácok — többekkel közöltük — olvasni nem bírnak. Bukarestben, hihető, vannak a kik jól olvasnák. A pecsét ép, és Cyrill-betűs köriratot visel.

Közli VALENTINUS BUJDOSÓ.

— Pótlék régi magyar községi pecséteink statistikájához. A Századok múlt évi december havi füzetében megjelent statistikánk kiegészítésül az Új Magyar Múzeum 1854. és Magyar Történelmi Tár 1857-ik évi folyamából közöljük az alábbi 8 pecsétet, melyekre Dr. Hampel József muzeumi segédőr úr volt szives bennünket figyelmeztetni, s melyekről Nagy Ivánnak első kimutatása közlésekor volt ugyan tudomása, de mint XVIII-ik századbelleket nem vette föl sorozatába, miután csakis a XVII-ik századig bezárólag készült magyar köriratú községpecségeket gyűjtötte.

Ezen érintett 8 pecsétet mind R á t h K á r o l y közölte volt, s minthogy leírásuk az i. h. már megjelent: csakis körirataikat kívánjuk itt gyűjteményünk teljessége okáért közölni s egyúttal megjegyezni, hogy ezekkel együtt a szatmári béke előtti eddig ismert ily községpecsének száma most már általuk 152-re emelkedik.

Korszerint rendezve e pecsétek így következnek:

1. CAPTOLOM PATONT. PEC. 1701. (Rába-patonai káptalan.)
2. SERECENI. FALV. PECITIE. 1702. (Szerecseny.)
3. BAZMAND. (Pázmánd) 1704.
4. NAGYBARATI. FALV. PECETEE. 1707.
5. RA : SZ : MIHÁLI : PECHETGE : 1710 : (Rába-Szent-Mihály.)
6. GIR. FA. PO. 1710. (Gyirmót falu.)
7. VAMOSI. FALV. PECSETYE. 1710.
8. CSANAKFALV. POCZ. 1710.

Vannak ugyanott még számos régi, sőt igen régi magyar köriratú pecsétek is közölve, melyek azonban nem községi pecsétek lévén, — ide nem tartoznak.

LANGER GÉZA.

— Horváth Mihály Magyarország Történelmének VII. és VIII-ik kötetei. Jelen évfolyamunk e rovatát lehetetlen volna

kitünőbb és monumentalisabb mű bemutatásával megnyitnunk, mint ezt a nemzet koszorús történetírója Horváth Mihály »Magyarország Történelme« új dolgozat, második kiadásának közelebbről világot látott VII. és VIII-ik köteteivel tenni, imé, örvendetes alkalmunk nagyon. Rövid körvonalokban jellemeztük volt már az előbbi kötetek megjelenésekor azt a lelkiismeretes gondot és fáradalmat nem ismerő írói buzgalmat, melylyel a mélyen tisztelt szerző nagy műve új dolgozata ezen kiadásánál eljárt, s melyért újlagos háláját érdemlé ki — mondhatjuk — az egész művelt magyarságnak. Böven mutatkozik e nemes célú, lankadatlan munkásság eredménye a jelen két utolsó kötetben is, melyek, mint a megelőzők, sűrűen telvék merőben új fejezetekkel és részletekkel; mert Horváth a hazai történetbúvárlat legújabb vívmányait is felhasználva, sőt III. Károly, Mária-Terézia és II. József korát illetőleg, a volt magy. kir. udv. cancellaria és bécsi cs. kir. titkos államlevéltár idevágó adatait kizárólag e célból felbúvárolva, mindent elkövetett műve tökéletesbbitésére. És ezen újabb tanulmányainak gyümölcseit, az ő élénk alakítási tehetségével és ismeretes vonzó előadásával oly plasticce illesztgette bele a mű régi keretébe, s oly összhangzatosan bírta módosítani ennek amazokkal egybefüggő részleteit, hogy az egység sehol sincs megzavarva, sőt az újon beszótt részeket csakis a régi és ezen legújabb kiadás gondos egybevetésével lehetne fölismerni. Másként, ez új részletek, mint kiváló anyagból — a legjelesebb új kútfükből — készült ékes domborművek, nagyban emelik az egésznek összetes hatását. Ilyenek pl. a VII. kötetben a Rákóczi-emigratio terveiről, működéséről szóló részek, melyekre nézve Horváth a fejedelemnek még most sajtó alatt levő »Vallozásai«-t is felhasználá, valamint a vörösvári archivumból Thaly, a turiniból b. Nyáry, a nápolyiból Óváry által legutóbb napfényre hozott adatokat, s úgy a Századok évfolyamaiban megjelent e korbeli közleményeket. És így van ez a későbbi időkkel is; úgy, hogy a nagyérdemű szerző éber figyelmét ki nem kerülte — mondhatnók — semmi értékesebb, a mi az újabb történetbúvárlat által, egész napjainkig napvilágra került. Nyolczadik kötetét pedig — szintén új adatok igénybe vételével — egész 1823-ig vezette le: vagyis szerves összeköttetésbe fűzte »Huszonöt év Története« című ismert nagyhírű munkájával, melyet viszont, — mint tudjuk, — az 1848—49-iki »Függetlenségi Harcz Története« egészít ki.

És így Horváth Mihály az első, kinek hazánk részletes történelmét a honalapítástól egész a korszakalkotó legutóbbi nagy szabadságharcz kimeneteléig megírnia sikerült, és ki ezzel, ha semmi egyebet nem tett volna is, örök emléket állított nevének. Bár még igen sokáig tisztellhessük őt, mint történetírodalmunk élő díszét s fáradhatlan vezérét, soraink előtt!

A kiadásra részve megjegyezzük, hogy az nemcsak sokkal csinosabb és correctebb az előbbinél: de az új rendbe vett s bővített fejezet- és lapszéli címek által könnyen is kezelhető és áttekinthető. Az e két kötettel teljesen befejezett nagy mű a Franklin-Társulat (azelőtt Heckenast Gusztáv) útján kapható; ára az első négy kötetnek (134½ ív) 14 frt; az ötödik és hatodiknak (77¾ ív) 8 frt, és a hetedik és nyolczadiknak (80½ ív) szintén 8 frt, tehát az egész munkáé 30 frt, — a mi a collossalis mű terjedelméhez mérten éppen nem mondható túlságosnak.

— **Wenzel Gusztáv** nagyérdemű kútfőbúvárunk, mint az alábbi, most megjelent kötetek élénken tanúskodnak, szokott mezején folyvást igen tevékeny munkásságot fejt ki. Újabban kerültek ugyanis ki sajtó alól az ő kezelése és szerkesztése mellett a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága által kiadott »Magyar Történelmi Emlékek« (Monumenta Hung. Historica) első osztályának: »Okmánytárak« XVIII. és XX-ik, a második osztályának: »Írók« XXVI-ik kötetei. Az utóbbi Verancsics Antal m. kir. helytartó és esztergomi érsek Összes Munkáinak utolsó előtti, vagyis 11-ik kötete, s tartalmazza a 166-ra menő — majdnem kivétel nélkül latin nyelven töle vagy hozzá írott — »vegyes leveleket«, 1572 és 73-ból, végre Verancsics végrendeletét. Az előbb érintett két kötet pedig az »Árpád-kori Új Okmánytár« X és XI-ik darabja, nevezetesen amaz III. Endre korszakát, 1290—1300. foglalja magában, míg emez a megelőző tíz kötetből kimaradt okmányok első részéből áll, 1000-től 1270-ig. Az egész megbecsülhetlen gyűjteményt befejezendő második pótkötet a már szintén sajtó alatt lévő XII-ik lesz, 1270-től 1300-ig. Wenzel e hangyaszorgalommal összehordott nagy gyűjteménye, — melynek kivált újabb kötetei nagyobb részét a kir. kamarai dús levéltár most először kiadott kincsei képezik, — méltán helyezhető Fejérrel párhuzamba; azonban, — előttünk legalább — az nem igen látszik helyeselnélőnek, hogy a t. közlő, saját eredeti fölfedezései mellett,

nagyon bőven merített más, és pedig könnyen hozzáférhető diplomatariumokból is, milyenek pl. Theiner római, Tkalesics zágrábi, Knauz esztergomi kiadványai. Úgy tudjuk azonban, hogy jövőre ezen is segítve lesz, a mennyiben az ily, más gyűjteményekben már megjelent okmányok csak rövid regestákban fognak e helyütt — mintegy emlékeztetésül — közöltetni.

— **Ráth Mór történelmi kiadványai.** E kiterjedett könyvüzlettel bíró s élénk tevékenységű ezé kiadási buzgalma a hazai történetirodalom termékeinek közzétételére nézve utóbbi időkben némileg laukadni látszott, — azonban legújabbán ismét öröndetesesen tapasztaljuk Ráth úr vállalkozó szellemének e téren is megint föléledését. Ugyanis legközelebb, mint némely hirlapi közlésekből látjuk, — mert hozzánk még nem küldettek be, — **I p o l y i A r n o l d** nagybecsű műtörténelmi tanulmányai (köztük a folyóiratunkban világot látottak néhányja is) két kötetbe egybegyűjtve jelentek meg az angol ízlés szerint készült cabinet-kiadások között. Továbbá maga Ráth hirdeti, hogy lépéseket tett néhai **S z a l a y I. á s z l ó** összegyűjtendő kisebb műveinek kiadása iránt, — valamint, hogy a XVI, XVII és XVIII-ik század némely magyar emlékiróiból **S z i l á g y i S á n d o r** felügyelete alatt, jegyzetekkel stb. kísért új kiadást rendezend. E kiadásba szánák: Verancsics emlékiratai, Mindszenti Gábor, Bornemisza Tamás, a nándor-fejérvári Névtelen, Illyésházy István, Enyedi Pál, Borsos Tamás, Nagy-Szabó Ferencz, Mikó Ferencz, Laskay, Kemény János, Szalárdy, Enyedi István, Rozsnyay, Barta Boldizsár, Cserei, Apor és Bethlen Miklós stb. munkáik. Végre **D e á k F a r k a s** szerkesztése alatt meginduland a »**M a g y a r N ö k L e v e l e s - k ö n y v e**«, u. m. Wessélyi Anna, Lorántffy Zsuzsánna, Lónyay Anna és Kún Ilona levelezései, három kötetben. E sok mű megjelenése, természetesen, több év alatt menend végbe, — de legalább látjuk a tervszerű működést, a mely dicséretesen jellemzi Ráth Mór vállalatait.

— **Thurzó-codex.** Trefort Ágoston cultusminister úr ő exejának közelebről a következő levelet intézé a Bethlenfalvi gr. Thurzó-leányági osztatlan örökösök vérségi és nradalmi főigazgatójához gr. **Z i c h y Ö d ö n** ő nmlgához:

»Értésemre esett, miszerint az árvai várban megörzött Thurzó féle családi levéltárban számos oly okmány találtatik, melyek hazánk kzmívelődési, társadalmi és gazdasági állapotaira kiváló fényt vetni

képesek, s melyek kellő regestákkal felszerelt kinyomatása a magyar történelem továbbfejlesztésére nagy lendületet adna.

Ismerve Nagyméltóságodnak minden szép és üdvös létesítésére törekvő hazafias hajlamait: azon megkereséssel bátorkodom Nmlgd-hoz, mint az árvai uradalom főigazgatójához fordulni, miszerint ezen okmányoknak az illető uradalom költségén sajtó útján kiadományozását kieszközölni méltóztassék.

A közlemény rendezésének és kiadásának költségeiből az egyes érdekelt uradalmi közbirtokosokra háruló részlet, azoknak alig fog érezhetőleg terhőkre válni, — míg mindannyian osztozkodandnak azon dicőségben, mely ily közhasznú s hazánk múltjának helyesb ismeretére vezető mű létesítését koszorúzza.» (Budapesti Közlöny, 1873. dec. 31-iki szám.)

Örömmel üdvözljük a cultusminister úr e szép czélú kezdeményezését, és ismerve gr. Zichy Edmund ö exejának valóban minden nemes és magasztos eszme iránti lángoló lelkesedését, s tudva döntő befolyását az igazgatása alatti Thurzó-vérségre, végre kedvező előjelül véve Árva vára monographiájának (ifj. Kubinyi Miklóstól) általa eszközölt kiadását és e vár fenntartására részéről tett áldozatokat, — mitsem kételkedünk, sőt bátran hiszszük, hogy a nagyműveltségű gróf fölkarolandja a szép eszmét, és egy »Codex Thurzoianus« kiadását a legközelebbi vérségi gyűléssel el fogja határoztatni. Mi ismerjük az árvavári Thurzó-iratokat, s meg vagyunk győződve, hogy azokat az ugyanonnan később a budai kir. kamarai levéltárba és a m. tud. Akadémia kéziratárába került Thurzóianumokkal kiegészítve, — nagybecsű műveltség- és társadalomtörténeti forrásgyűjteménnyel fog történetirodalmunk gazdagodni, kivált Thurzó György nádor és fia Imre idejéből. E vállalat szerkesztőjéül az árvai uradalom alügyészében s a vár jőnevű monographusában, ifj. Kubinyi Miklós t. tagtársunkban, avatott és ügybuzgó egyénnel rendelkezhetik a főtisztelt nemes gróf, kire a jelentős irodalmi vállalat rendezését teljes megnyugvással fogja bízhatni.

— **Archivum Rakoczianum.** Múlt füzetünkben rövideden jeleztük volt már a »II. Rákóczi Ferencz Levéltára« második osztály (Diplomatiá) II-ik kötetének megjelenését. Most szólunk róla kissé tüzetesebben. E kötet a Simonyi Ernő által britt földön gyűjtött »Angol diplomatiái iratok« második részét foglalja magában, vagy-

Századok. 5

is nagyobbára a fölkelte magyarok és a bécsi udvar között a béketárgyalások ügyében közbenjáró angol és hollandi követek (gr. Sunderland, lord Stepney, gr. Rechteren és Hamel-Bruininx) diplomatai levelezéseit, megbízó kormányaikkal, kuruczok főnökeivel stb. — némely más e korbeli diplomataik idevonatkozó jegyzékváltásaival együtt. Már az első kötet megjelenésekor hangsúlyoztuk volt: mennyire érdekes és tanulságos e gyűjtemény, mely a magyar dolgok képét egészen új nézpontról: a higgadt ítélletű s egyik fél részére sem elfogult két nyugoti szabad nemzet államférfiai szemüvegén át tükrözi vissza, — nekiünk és ügyünk igazságának éppen nem szűgyenére. Nagyon hasznos szolgálatot tőn tehát a derék Simonyi történetírodalmunknak e diplomatai acták fáradságos felkutatása és közlése által, és ebbeli érdemét még azzal tetézi: hogy ezen legtöbbszörre — a nálunk csak kevesek által értett — angol nyelven irtt levelezések eredeti szövege elé minden egyes darabnál bő magyar kivonatot hocsát előre, és így azok ismeretét a nagyobb közönség számára is tetemesen megkönnyíté. Szerettük volna azonban, s a kútfőtári pontosság megkívánná, ha e kivonatok (melyek ugyan irány tekintetben sokkal szabatosabbak az előbbi kötetéinél) a hely és személynevek hű közlését illetőleg is kevesebb hibát mutatnának föl. Ímé, kijavítunk néhányat. A 9-ik lapon az eredeti angol szöveg, igen helyesen a s z a t m á r i német helyőrségről írja, hogy fele Erdélybe, fele Budára kísértetett. Simonyi ezt, a bevezető kivonatban, tévesen az e p e r j e s i helyőrségről állítja. A 43-ik lapon előforduló »Eisenstadt«-ot Simonyi »G ö n c z«-nek fordítja (mely város Abaújban, nem Sopronyban fekszik) Kis-Marton helyett. S-t tén a közeli Kőszeg német neve, G ü n s, ejté itt tévedésbe. A megelőző 289. sz. levélben az angol szöveg helyesen »t h i s s i d e«-t (i n n e n, a Dunán) említ: mit S. hibásan a Dunán túl-ra magyaráz. Az angol Herbeville tábornagy nevét (a nem hangzó H elhagyásával) E r b e v i l l e-nek írja: mit S. a 137, 160 ll. s alább következetesen folyvást E b e r v i l l é-re torzít a magyar szövegekben. A 140 l. a szöveg »Guyla«-t említ: mit S. rosztúl Gyula-Fehérvárnak értelmez, G y u l a (Békésben) helyett. A 192. l. az angol szöveg így szól: »3000. Malcontents pass'd the Mark yesterday«; azaz: tegnap 3000. elégtelen (kurucz) jött át a M o r v a v i z é n«; — mit S. így fordít: »tegnap 3000. magyar betört a M a r c h e c k b e«. (Ez egy osztrák mezőváros). A 217. lapon említett

Scherfenstein és Plassenstein magyar neve Éles kö és Detrekő, így kell vala tehát azokat a magyar szövegben nevezni, nem németül. A 239. l. Visa püspök aláírását S. hibásan olvasta és nyomatta »Episcopus Neytralbasis«-nak »Nesteralbensis = neszter-fejérvári (ma Akerman) helyett. 284. l. S. a rajnai Palatinatust »Palota-grófság«-nak nevezi. A 288. l. az angol még sokkal jobban »Verville«-t ír (Feirville helyett) mit S. a magyarban »Vervier«-re ont el. Szintén a 288. l. Slotrer« h. olv. Salzer. A 296. laptól kezdve számtalanszor, a könyv végéig az angol szöveg hibája szerint S. is magyar kivonataiban folyvást »Gerhardi«-t vagy »Gerhardy«-t ír: holott mint ezen kor ismerőjének, tudnia kellene, hogy Rákóczi e híres senatorát nem Gerhardinak, hanem Gerhárd Györgynek hítták. A 343. l. Illésházy István h. olv. Miklós, a mint is az eredeti szövegben helyesen »Nicolaus« áll. A 352. l. az angol író által eltorzított pár magyar névre megjegyezzük, hgy »Dom Genely«, Dominus Kis-Gergely és »Dom. Toretz«, Dominus Török (István, Telekessi) akart lenni. A 404 l. a francia szöveg »Stampffen«-t írván, ezt S. hibásan Vöröskőnek (Bibersburg, magyarázza, Stomfa helyett. Úgy a 406. lapon is. Az 555—558. ll. nagyon hibásan közlött nevek közül a leginkább eltorzítottakat (melyeknek eredeti alakját zárjel közt oda tenni szükséges lett volna) íme, kiigazítjuk: »Jeerektessi« olv. Keresztessi; »Jealnoki« olv. Kálnoki; »In Hungo Arce invalida« h. olv. In Hunyadiensi Arce invalidus. (mert férfiról van szó.) »Pernyekei« olv. Pernyeszi; »Hungodini« olv. Hunyadini; »Pekeri« olv. Pekri; »Engedini« olv. Enyedini; »RoInok, Hungodiensis« olv. Szólnok, Hunyadiensis; »Kolnok, Kalzon« olv. Szólnok, Kászón; »Kakvarosiensis« olv. Szászvárosiensis; »Wezdi, Reek, Seps 2 Gyorgi, Csik Rereda, Berejk« olv. Kezdi, Szék, Szepsi-Szt-György, Csík-Szereda, Bercezk, stb. Az 583. l. az angol elég jól »Capowar«-t ír, Kapuvárt (Somprony m.) értve, mit S. Kaposvárral (Somogy m.) ad vissza, nagyon rosszúl. Az 586. »tschapeing« h. olv. Tchapring = Csepreg; e levél általában igen hibás. Az 588. l. »Lons« és »Nemeskü« h. olv. Loós és Nemes-Kér; »hoche Ehrter« h. »Hoch verehrter.« A 615. l. előforduló »Neusiedel«-t és Zurndorf«-ot S. a magyar szövegben is csak e német neveken említi, holott magyarul amazt Neszidernek ezt Zarándfalvának híjják, mit minden helynévtárban föl-

lehetett volna. — A latín szövegekben előforduló gyakori hibákat maga az olvasó kijavíthatja, kit a fönntebbi, saját könnyebbségére tett, inkább csak a közlés nem elég correctségét illető észrevételeink ne riaszszanak el a lényegében valódi becses könyv olvasásától.

— **A Török-Magyarkori Emlékek IX ik, vagyis a T.-M.-kori Államokmánytár VII-ik kötete** megjelent, Szilády Áron és Szilágyi Sándor szerkesztése alatt; mely is 1. 1685-től 1699-ig, és 2. pótlékul 1604-től 1689-ig tartalmaz igen számos és nagyobbára valódi becses, — azonban helylyel-közzel nem a legszigorúbb criticával megválogatott, és nem is mindig hibátlanul közölt okmányokat. Főforrásokul e kötetre nézve is a kir. kamarai, erdélyi muzeumi és volt kormányzséki archivumok szolgáltak, továbbá már a vörösvári levéltár is. Legfőképen ezen utóbbi, páratlan gazdagságú levéltárból meríté továbbá Szilágyi Sándor egy másik, szintén legközelebb napvilágra jutott okmánytárát, mely I. Rákóczi György svéd és franczia szövetségeseinek történelmét világosítja. Ebben foglaltatnak pl. az általunk már akkor, — midőn ez okmányok Thaly Kálmán által Vörösvárt fölfedeztetve és kiszemeltetve, a tulajdonos gr. Erdődy István úr ö excja engedelméből Budapestre hoztattak és az Akadémiában bemutatattak, — említett Torstensohn, Rebenstock, Croissy, Mazarin, stb.-féle, I. Rákóczi Györggyel és megbízottaival folytatott nagybecsű levelezések. Ép úgy érdeklik ezek Francia-, Német-, Svéd- stb. országok történeteit, mint hazánkat. És éppen ezért igen bölcsen cselekedett a m. t. Akadémia történelmi bizottsága, midőn elrendelé, hogy e kötet, — mely különben is majdnem csupa latín, franczia és német szövegű okmányokból áll — franczia címlappal és előszóval ellátva, pár száz példányban Nyugat-Európában is forgalomba bocsáttassék; evidens dolog ugyanis, hogy azt, mint a 30 éves háború és a reá következő békealkudozások viszonyait új oldalról feltűntető kútfőtárt, kivált a német birodalom és Svéd-Norvégországok tudományos köreiből érdekeltséggel fogadják. Öszintén és örömmel ismerjük el, hogy ezen fölötté értékes okmányok elég nehézséggel járt, és a föntebb érintett köteténél sokkal gondosabb közlésével Szilágyi jeles szolgálatot tön hazai történetirodalmunknak. A kiadvány használatát pontosan készült névmutató könnyíti.

— **Az utolsó Héderváry és a hagyományos Kont-fa.**

A hédervári kastélynak az a nevezetessége van, hogy bárom vármegye. Győr, Mosony és Soprony területén, illetőleg összeszögellésén épült, oly czélból, hogy hajdani urai: a hatalmas olygarcha Hédervári Kontok, ha egyik-másik vármegyével netalán viszályba koveredtek, s ez fölkelést, karhatalmat rendelt ellenök, — csak átsétáltak a kastély másik felébe, s ott már a sérelmes vármegyének nem volt fölöttük hatalma. Az ódon kastély négy tornya közül kettő feködt Győr, egy Mosony és egy Sopron megye területén, — utóbbi időben azonban az egész Györhöz vétetett. E füzetek szerkesztőjének Hédervártt létekor néhány évvel ezelőtt, midőn mint a most, karácsony másodnapján fényes gyászpompával a sírboltba letett gr. Héderváry-Viczay Hédernek, a nemzetség végivadékának kitünő szivességgel látott vendége, a családi levéltárban búvárkodott: a nevezett öreg gróf mutatott egy a kastély udvari falába berakott kö-fejet, melyet a lefejezett híres Kont Miklós szobra maradványának tartának. Ugyancsak e nemes gróf kegyelettel mutatá meg a kastély parkjában levő 4—500 éves óriás fát, melyet a környék népe »Kont fájá«-nak nevez, és azt beszéli róla, hogy Kont Miklós és bujdosó társai Zsigmond király idejében e fa alatt tartották titkos összejöveteleiket. A vén, korhadtt fa már csak akként állhatott fenn, hogy Héder gróf, köfállal véteték körül ingadozó törzse alját. A pasztuló fa három főágra oszlott, melyek egyikét — a boldogútt Héd-r grófnak könnyes szemekkel elbeszélte állítása szerint — épen akkor tájban: azon éjjelen töré le a vihar, midőn a három még élt Héderváry-Viczay gróf legidősbje, Károly, Új-Pesten meghalt; még láttam az eleven törést. »Ez a kipusztuló Kontok családi fája« — mondá Héder gróf — még csak két korhadtt ága van: az egyik Adolf bátyámé, a másik az enyém. Nemsokára letörnek, lehullnak ezek is!...« És a gróf, bús sejtelmével teljesült; Adolf gróf két éve Grázban történt halála idejében letört a második ág, és most, múlt évi december 26-ikára forduló éjjel — tehát ép azon napra virradó éjszakán midőn az utolsó Héderváry-Viczayt ősei sírboltjába letették, — a »Györi Közlöny« tanúsága szerint csakugyan letöré a szélvész az utolsó ágat is. Most pusztán áll a Kontok fája, a nemzetség kihúnytát jelképezvén.

— Az ősi magyar alkotmány történetéről, megalapításától kezdve 1382-ig, önálló tanulmány jelent meg Bécsben, Gerold Károlynál, Krainer Imre Zala megyei hahóti lakostól. Irányzatos

mű, telve magyargyűlölettel, kivált a magyar tudományosság gyűlöletével, mely miatt szerző — ki különben egész német odaadással szentelte magát gründlich művének — Horváth Mihály, Szalay, Toldy stb. felfogását kárhóztatja, Szabó Károly »Vezérek Korát« pedig, mely fölvelt tárgyát a legtüzetesebben világosítja meg, nem is ismeri. Szerinte sem Béla Névtelenc, sem Kézay, Thuróczy nem hiteles kútfők, — csak Bölcs Leo és Constantin császárok s általában a görög és német krónisták adatai bírnak előtte becsesél, mint a melyeket Lustkandel-féle czélzatainak könnyebben húzhat kaptájára. Ebbeli elfogultságában annyira megy, hogy művét egyenesen a német közönség számára írván: a magyar sajtó közegeinek be sem küldé, hanem igenis elküldötte Augsburgba, a hirdetett Allgemeine, és egyéb magyarfaló Zeitungoknak. És ez a jó Krainer úr magyar zsíron hízott, magyar kenyéren él, s évtizedeken át jog- és jószágkormányzója vala a gr. Festeticheknek. Az ország jogait ugyan rosszúl kormányozná, ha módjában állana!

— **Vegyes közlések.** A pesti vármegyeház termciben id. Kubinyi Ferencz által rendezett mütárlat, — mely ritkabecsű s érdekű tárgyainál fogva valóban nagyobb részvétet érdemelt volna, — történelmi emlékekben is gazdag volt. Nem szólunk Savoyai Eugen kardjáról, Rákóczi arczképéről s számos más régi családi képekről, nem a mindennemű és műfajú fegyverekről s szerekről, nyeregszerszámok-, ruhák- és billikomokról: csak azt emeljük ki saját szakszempontunkból mindenekfölött, hogy ott számos eddig ismeretlen eredeti okmányok és levelek is voltak kiállítva, a Kubinyi, Fáy, Sréter családok levéltáraiból, az Árpádkortól egész Mária-Teréziáig. Mindezekből regestákat, másolatokat venni az érdemteljes veterán Kubinyi kész szívesseggel megengedte, melyért méltán köszönettel tartozunk neki. Nemkülönben ritka régi nyomtatványok és díszművek is szép számmal voltak láthatók. A kiállítást király ö Felsége is megtisztelte látogatásával, és különösen a fegyvereket, legkivált Eugen kardját nagy érdekléssel s hosszasan szemlélte. — Szorgalmas könyvésztünk Márki Sándor, ki 1874. elejétől »Irodalmi Értesítő«-t ad ki, közli a magyar történetirodalom múlt évi statisticáját, mely szerint 1873-ban 48 kötet és 65 füzet jelent meg önállólag, — míg 1872-ben a kötetek száma 54, ellenben a füzeteké csak 36 vala. Akkor tehát több volt a nagyobb szabású mű. A múlt évi 113 önállólag ímegjelent kötet- és füzetből

csak 5 volt idegen fordítás, de compilatio több. — Óváry Lipótnak, ki dél-olaszországi levéltárbúvárlatait befejezve, hazaérkezett, s munkálkodásáról a történelmi bizottság január 10-iki értekezletén tartá részletes jelentését, e bizottság jegyzőkönyvi elismerést szavazott sikeres működéséért. Annyi tény, hogy általa sok becseset kaptunk, és a mi fő: szorgalmas és rendszeres kutatásai folytán most már jóformán tudjuk: mi van, és mi nincs Dél-Olaszország levéltáraiban hazánkat érdeklő. — Supala és Géresi tagtársaink Szent-Pétervárról már Moszkvába utaztak, s most ott kutatják a Varsóból elhurczolt lengyel állami levéltár magyar érdekű adatait, — a mennyire t. i. a féltékeny orosz urak miatt hozzájuk férhetnek; mert Pétervárt csak immel-ámmal engedték őket valamihez jutni. — A csanádi »Történelmi Adattár« IX-ik füzeté megjelent, szokott közléseivel a gyula-fejérvári káptalan orodi okmányaiból. Továbbá Ortway (Orthmayr) alapos kidolgozású csanádi monographiája folytatásával. El kell ismernünk, hogy az »Adattár« szerkesztői nagy buzgalommal tanulmányozzák a Századokat, — mert e IX-ik füzet »Függelék«-ében is egész csomó kisebb könyvismertetést vettek át múlt octoberi füzetünk tárczájából, szórúl-szóra. Node mi azért nem haragszunk!.... Különben, hogy a Századokat nemcsak Temesvárt, de még Berlinben is figyelemmel kísérik: tényszerűsége, miszerint múlt évfolyamunk egyik nagyobb cikkét (»Egy XVI-ik századi magyar fűvészs és orvos emlékezete« Frankl Vilmostól) az ottani »Magazin für Literatur« németre fordítva, egész terjedelemben közli. A müncheni »Hist. Zeitschrift« is egyik közelebbi füzetében igen elismerőleg emlegeti a Századokat, továbbá Simonyi és Thaly Rákóczi-kori kiadványait. — Kuncze Leopannonhegyi muzeumőr és könyvtárnok kegyérmek gyűjtésével foglalkozik, s mint értesülünk, már több mint másfélezer ily darabbal rendelkezik, melyek közül 355 db. a régibb korból való. Ezen érmészeti ágra nálunk eddigelé igen kevés figyelem fordított. — Gyárfás István »Jász-kúnok történeté«-nek második kötete, mint a napilapokból olvassuk, megjelent; hiszszük, hogy hasonló vasszorgalom gyümölcse, mint az első. Mi még nem láthattuk, mindazáltal ezimét alább közöljük. — Sinay történelmileg is érdeklő híró naptári jegyzetei közlését Révész Figyelmezőjének múlt decemberi füzeté fejezte be.

Történelmi könyvtár.*)

— **Magyarország Történelme.** Irta Horváth Mihály. Az új dolgozat második, bővített kiadása. Hetedik és nyolcadik kötet. N. 8-adr. XXIV. és 699. illetőleg XX. és 538. l. Budapest, 1874. a »Franklín-társulat,« magy. irodalmi intézet és nyomda kiadása. Ára a két kötetnek 8 frt.

— **Monumenta Hungariae Historica.** Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Első osztály: Okmánytárak XVIII-ik kötet. E külön cím alatt is: Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus. Árpád-kori Új Okmánytár. Közzé teszi Wenzel Gusztáv, r. tag. X-ik kötet. Budapest, 1873. Eggenberger Ferdinánd m. akad. könyvtárosnál. N. 8-adr. XXX. és 418. l.

— **Magyar Történelmi Emlékek.** (Monumenta Hung. Historica) Kiadja a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Első osztály: Okmánytárak, XX-ik kötet. E külön cím alatt is: Árpád-kori Új Okmánytár (Codex. Dipl. Arpadianus Continuatus) Közzé teszi Wenzel Gusztáv, r. tag. XI-ik kötet. Budapest, 1873. Eggenberger Ferdinánd m. akad. könyvtárosnál. 8-ad r. XXXV. és 620. l. Ára 4 frt.

— **Okmánytár I. Rákóczi György** svéd és francia szövetkezőinek történetéhez. A m. tud. Akadémia tört. bizottsága megbízásából szerkeszté és jegyzetekkel ellátta Szilágyi Sándor r. tag. (A Monumenták, I. osztályának XXI-ik kötete.) Budapest, 1873. Eggenbergernél, 8-ad r. IX. és 491. l. Ára 3 fr. 15 kr.

— **A Jász-kúnok Története.** Irta Gyárfás István. Kecskeméten, 1873. nyomtatott Szilády Károlynál. Szerző tulajdona. Második kötet. 8-ad r. 389. l. Ára 4 frt.

— **Sajtóhiba-javítás.** Legközelebbi, 1873. december havi füzetünk tárczájának utórészébe három lényegesebb sajtóhiba csúszván be, ímé, kiigazítjuk. A 733. lapon alulról a 15-ik sorban »ez általa« helyett olvasd »ez általa«; a 734. l. al. 7. sor »kinyomozott« h. olv. »kinyomtatott«; végre a 737. l. fölülről a 17. sorban »Művészeti« h. olv. »Régészeti.«

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesstük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terhelteessenek.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Budapest, 1874. Nyomatott az Athonaeum nyomdájában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Második füzet.

1874.

Februarius hó.

A modenai Hyppolit-codexek.

VI.

(Akadémiai székfoglaló értekezés.)

Hyppolit udvartartása. Magyarország erkölcsi és műveltségi viszonyai a XV. század utolsó s a XVI-ik első negyedében.

A műötvösség remekléseitől a legegyszerűbb mindennapi eszközökig, magyar kinyomat uralkodott.

Városi iparosaink, a társadalmi s politikai téren bármennyire elzárkoztak volt legyen is: de piacztak a hazában csupán magyar szabású készítményeiknek találhatván, akarva nem akarva, műveikre a keleti jelleget üték. Legmegdermedtebb német városainkból a legeredetiebb magyar czikkek kerültek ki. Jele-sül, a magyart városi életéből kirekesztő bányavárosok, Körmöcz. Selmecz- és Beszterczebánya, az ősi magyar bogláros lószerszámok készítésében remekeltek; a hirneves úgynevezett »erdélyi serlegek« pedig nagyrésztben az ottani szászok műhelyeinek köszönheték létüket.

A Hyppolit codexekben sűrűn előforduló, magyar jellegűnek mondott készítményeink, úgymint. a kocsik, nyergek, há-mok, esőtárok, kengyelek s más egyebek között, az 1487. évi esz-tergomi számadásokban, egy, az érsek protonotáriusa számára 75 dénáron (16 frk 40 cent) vett magyar téntatartó (calanajo

ungherese) is említettik, — ⁴⁵⁾ az 1488. évi esztergomi érsekség bevételi számadások könyvének, a honunkban mai napság divó bundák és ködmönök fejr és rózsaszínű irhabőr s cifrázataihoz hasonló bekötésében pedig az első pillanatra lehetetlen magyar készítményre nem ismerni.

Magyarország, az eredeti formák ezen hű megtartása mellett, már ipar-mintarajzolókban sem szenvedett hiányt. Hyppolit érsek az 1489-ben készítendő ezüstmoglaros lószerszámai mutatóványképét Esztergomban készítteté, s az illető fejtő ebbeli munkáját 1 dukáttal jutalmazá meg. ⁴⁶⁾

Azonban a szoros értelemben vett művészetek Magyarországon még csak az imént tárgyalt műmesterségek eredetiségevel sem dicsekedhettek.

Magyar nemzeti művészet azidőszert még nem létezett.

Magok, középkori legjelentékenyebb műemlékeink, a szobrok, a külföld, jelesen a németalföldi minták utánzásai-ból álltak. A bártfai, kassai és a lőcsei egyházak faszobrai nagyrészen a krakkói Vidnek, a nürnbergi Wolgemuthnak, a németalföldi Herlennek s ezek segédjeinek köszönhetik létüket. ⁴⁷⁾

A classicaí irányú szobrászat hiányában királyainknak a külföld szakavatottjaihoz kellett folyamodniok; miként is Mátyás király Traguri Jakabot, II. Ulászló Ragusai Vinczét tartják vala udvari szobrászaikúl.

Műfestészetünk hasonló sorsban részesült. Mátyás király műbuzgalma e téren is csak idegenekre támaszkodhatott. Palotái képeit olaszok, a többi közt Fra Lippi Fülöp által készítteté, — vi-

⁴⁵⁾ »per uno calambaro ungareseo per prothonatorio din. 75.« — 1487. eszt. érs. szám.

⁴⁶⁾ »per contadi a uno pittore: quale fece le stanpe di fornimenti di Cavalli del Revmo. duc. I.« 1489. eszt. kiad. szám.

⁴⁷⁾ A M. Tudom. Akad. Évkönyvei. X. köt. XIII. dar. Pest, MDCCCLXIII. A középkori szobrászat Magyarországon. Ipolyi Arnold 58—59. lap.

Hires tudósunk az idegen műirányok eredetök helyéről a külföldről idegen művészek, vagy csak iskolájok általi meghonosulásának tulajdonítja, hogy annyira virágozhatott a faszobrászat hazánkban.

lágghirű codexeinek remek miniaturjei tudvalevőleg a florenczi Gherardo és Atavantes ecsetei alól kerültek ki. ⁽⁴⁸⁾

Az említett király egész fényes korszaka alatt csak egy jelentékenyebb magyar festővel találkozhatunk; ez pannoniai András (Andreas Pannonicus) chartaúsi szerzetes. Ő is Olaszországban keresett művészi működéseinek termékenyebb hazát.

A modenai könyvtárban őrzött latin codexbe festett, I. Herkules ferrárai hget trónon ülve ábrázoló⁴⁹⁾ műve után ítélve, András az akkor virágzó miniatur-festészet másodrendű mesterei közé sorozandó. Egyébiránt ez egyen kívül más művet tőle mindekkoráig nem ismerünk.

A II. Ulászló és II. Lajos korszakai, honi festészeink számát illetőleg, Mátyás király idejénél némileg termékenyebbek, — de a valódi művészet magasabb igényeinek kedvezőbbek nem voltak.

Az egyetlen czímerfestészet volt az, mely hazánk kiváló aristocraticus társadalmi viszonyainál fogva tágabb terjedelemre birt vergődni.

⁴⁸⁾ A miniatur festészetnek Beatrix királyné is nagy kedvelője volt; hogy e részben szintén Olaszországban megrendeléseket tőn, bizonyítják a Horváth Mihály koszorús történetírónk által a brüsseli levéltárban felfedezett Mátyás király idejebeli bánya-számadások; ezek egyik tétele szerint 1490-ben az említett királyné részéről Atavantes Sándornak 318 duk. 6 den. (nem egészen mostani 6956 frk) fizettetett. — Horváth Mihály kisebb történelmi munkái. Pest, 1868. Töredék a bányák történelméből. III. köt. 373. lap.

Egyébiránt Mátyás király udvarán a nagyobb szabású történelmi képek is divatoztak; ekként »Daróczy János hős halála nyilván volt látható a magyar királyi palotában, oly öltözet és fegyverzetben, mint akkor harczola.« — Mátyás király, kortársai tanúsága szerint. Pest, 1863. Kazinczy Gábor 9. lap.

⁴⁹⁾ Az illető codexnek maga András volt szerzője, czíme: De Laud. Estensium. Codex könyvtári jegye: M. V. B. A codex előlapján nagy P betűben Herkules herczeg hermelin veres palástban és veres hegyes süvegben, kezében fejedelmi jogarral zöld karszéken ül. felette csillagos ég. A kép alatt Herkules jelvénye, a gyémántos gyűrű látható, melylyel az Atavantes-féle Corvín codexekben is találkozhatunk.

A festészet ezen ága is azonban legnagyobb részben a műmesterségek közé tartozott; ilyen volt a zászlófestészet, melyben leginkább a budai czímerfestők jeleskedtek. Hyppolit érsek ünnepi s banderialis zászlait és lobogóit itt készítette.⁵⁰⁾

A magyar zászlók egyik főtulajdonságát pazar aranyozásaik és ezüstözéseik képezték; ekként II. Lajos királyunk zászlaira 1526-ban 5 font arany- és 2 font ezüstpor fordított.⁵¹⁾

Czímerfestőink a német és a németalföldi heraldikai iskolát követék, mely az Arpád- s Anjiou-házi királyaink idejében hazánkban diszló francziát leszorítván, gazdag, többször túltelített czímertetőzeteivel (cimier) s a honunkban mainapság sűrűn használt — hibásan magyarnak tartott — horpadt oldalú pajzsokkal lépett fel.

Egyébiránt a XV. század második felében s a következő század első negyede alatt hazánk czímer miniatúr festményei között gyakran művészi becset megközelítő példányokkal találkozhatni. Ilyen a többi közt Gersei Pethő Jánosnak, II. Lajos királyunk nevelőjének, II. Ulászlótól 1507-ben nyert, s jelenleg a Sztáray grófi család levéltárában őrzött címeres levele, mely festészet-technikai ügyes kivitelén fölül, czímertetőzete ékesítményéül, az adományozó király s ennek gyermekei, Lajos és Anna arczképeit viselvén, e tekintetben a heraldikai különlegességek nevezetesebb példányai közé tartozik.⁵²⁾

⁵⁰⁾ Hyppolit, udvari dísz zászlója kifestéséért, egy budai festőnek 1 duk. 46 denárt fizetett »denari cento quarantasei a Don Sigismondo da Fiesso, per pagar uno maestro che dice haver dipinto la bandiera del Signore.« — 15 0. Hyppolit utaz. szám.

Hyppolit érseknek 1484. évi Magyarországra jövetelére Mátyás király 100 zászlót készíttetett, melyek mitrázva az Este-család czímerét viselték, s az érsek útjába eső helyeken emlékként voltak elosztandók »per poterne lasciare a memoria sua negli loci dove passara.« Valentinii Cesar levele Eleonora herezegnéhez. Posonii die III. Augusti MCCCCLXXXVI. — A Magy. akad. kéziratgyűjteményében.

⁵¹⁾ Monumenta Ungarica Joh. Chris. Engel. Viennae MDCCCIX. Fragmentum libri rationarii super erogationibus aulae Regis Hungariae Lúdvici II. de anno 1526. 230. lap.

⁵²⁾ Századok. Szerkeszti Thaly Kálmán. Pest, 1871. A honmonna-sztárai bizottság jelentése. Szabó Károly. X. füz. 679—680. lap.

Őseink általában véve valamint a szobrászat és a heraldikai festészet körül, úgy a külföldről behozott diszképeket illetőleg is a németalföldi iskolának hódoltak. Németalföldi képekkel Budán kereskedés űzetett, s maga Hyppolit érsek 1489-ben az ottani János nevű könyvárústól több ily képet, vagyis, akkori elnevezések szerint, flandriai papírt és flandriai vásznat (*charta di fiandra*, — *tela di fiandra*) vett. Ezen festmények egyike a három mágust, másika Krisztus szenvedéseit ábrázoló; ennek 3 dukát (valamivel több mostani 65 $\frac{1}{2}$ franknál), amannak 12 dukát (nem egészen 262 $\frac{1}{2}$ frk) ára volt.⁵³⁾

A festészetnél nem állott különben a zene.

A magyar nemzet közismeretes zene-szenvedélye daczára is honi zenészetünk azidőszerint még legnagyobb részben mindazon kellékek hiányában szenvedett, melyek azt a nyers indulatok zúgó tengeréből, a költészeti ihlet harmonicus körébe emelik.

Lantosaink dalát ködös szellem borongja körül. Az egykorú spanyol, olasz, francia, de sőt a német troubadurok és minnensängerek erőt és lágyságot, pajzán incselkedést és komoly méltóságot ügyesen összeolvasztó tulajdonságait lantosainkban fel nem találjuk.

Tinódy énekeiben, és a Mátyás királylyal egykorú »Szabács viadalja« című hősi énekben,⁵⁴⁾ a kutató ugyan számos nyelvészeti kincsre s becses történelmi adatra találhat és talál: de költői emelkedettségre nem, s egyáltalán ezek darabos és nehézkes me-

⁵³⁾ »una Carta di fiandra: con la passione di Christo duc. 2.« — »per la Guardaroba del Reomo duc. 14 in due fiade per alcune telle de fiandra.« — »per una tella di fiandra con la passione duc. 12: et una altra con li 3. maj. duc. 2.« — »per alcune carte depinte in papiro duk. 2. quale compero el governatore per el Revmo.« — »per alcuni libri e carta dipinte duc. 16. pagate a maistro zohanne Cartolaro in buda.« — »per una pictura piccolo per la Casa di maroto din. 26 (valamivel több mint mostani 5 frk. 46 cent.)« — 1489. eszt. érs. kiadás. szám.

⁵⁴⁾ Ezen utóbb említett valódi magyar irodalomtörténeti nevezetességet, mely a Csicsery-család levéltárában a történelmi társulat 1871. évi vidéki kirándulása alkalmával fedeztetett föl, tudós jegyzetekkel kísérve Thaly Kálmán a »Századok« ugyanazon évi első füzetében (8—22 lap.) ismertette meg az irodalmi világgal.

netőknél fogva a költészet és a zene összekötő kapcsát soha sem képezheték. *)

Lantosaink előadásai jóformán a jelenlegi vásáros koldúsok énekeivel voltak azonosak.

A németországi városok maistersänger-féle énekegyesületei a magyar népzenenek kétségkívül kedvezőbb lendületet adhattak volna, de ilyenmő társulatok és egyesületek, jóllehet már azokkal a közvetlen szomszédságunkban eső Austria Feldkirchen, Sz.-Vid és Heinburg városkái is dicsekedhettek⁵⁵⁾, a mi városainkban viszhangra nem találhattak.

Nemzeti zenénk, szellemileg tespedt állapotán fölül, hangszerében is lényeges hiányokat szenvedett. Egyedül egyházi zenénk tön kivételt.

Magasabb zene-képzettséggel azidőszerint hazánkban csak az egyházférjak bírtak, valaminthogy az orgonák voltak Magyarország akkori egyedül tökéletes hangszerei; ezek építésével⁵⁶⁾ és hangkezelésökkel is egyiránt a papok foglalkoztak.

A Hyppolit-codexekben előforduló orgonajátszók sorában 1489-ben az esztergomi Sz.-Adalbertről címzett székesegyház Johan nevű német orgonásának évi fizetése 24 dukátból (520 írk) s a kellő ellátásból állott⁵⁷⁾; a Sz.-János egri székesegyház orgonási állomását 1501-ben bizonyos Ferencz nevű sz.-jakabi plébános 12 dukát és kétrendbeli öltözk fizetés mellett viselte⁵⁸⁾; a béli apátság orgonásának évenségesen csak 174 mostani érté-

*) Szerző e megjegyzése állhat Tinódy énekeire, de »Szabács vialaja« évenséggel nem darabos és nehézkes menetű, sőt — inkább — igenis könnyed és folyékony. Szerk.

⁵⁵⁾ Hyppolit 1521. évi utazási kiadásai.

⁵⁶⁾ A XVI. század elejétől az egri megyében bizonyos György nevű orgona készítő szerzetes említtetik »Item dedit pro parte fratri Georgio qui facit organum ad apadfalwa fl. 4. den. 50.« — »Item dedit fratri Georgio pro laboribus organi ad abatium trium fontium fl. 5.« — 1503. egr. püsp. számad.

⁵⁷⁾ »Johen thedesco organista is lo archiepiscopato dene honer per suo Salario onne anno duc. 27. et la mensa In castello.« 1487. eszterg. érs. cselédbér szám. — 1489. esz. érs. kiad. szám.

⁵⁸⁾ Iste organista, plebanus Sancti Jacobi incipit annum suum vestem hiemalem et estivalem. 1501. egr. püsp. szám.

kü frk bére járt.⁵⁹⁾ Ellenben az egri székesegyház Rinaldo nevű orgonása 1508-ban élelmi ellátásán felül 36 duk. (mintegy 787 frk 32 cent) évi fizetést,⁶⁰⁾ egy másik Ferencz nevű orgonáját-szó 1503-ban kis vártatra győri kanonokságot kapott⁶¹⁾; II. Ulászló király Miklós nevű udvari orgonása pedig 1510-ben pozsonyi kanonok volt.⁶²⁾

Miként az iméntiekből kitűnik, orgona-művészeink, ha nem is épen mindenkor bő díjban, de tisztelt állásban részesítették. Jelesbjeik nem ritkán külföldről toboroztattak; így a többi közt Beatrix királyné az austriai főlg szolgálatában álló Pál nevű orgonásnak megszerzése végett 1489-ben a ferrarai udvarral egész levelezést folytatott.⁶³⁾

Egyébiránt, nemcsak hogy az orgonák vegyest világi feladattal is bírtak, mire nézve már híres volt Mátyás király eh-

⁵⁹⁾ »Iste servit in anno pro fl. 8.« 1508. egr. püsp. szám.

⁶⁰⁾ »Iste servit in anno pro fl. 36. . . . Mensa dominorum presbiterorum et quatuor capellani domini prelati. Rector scole succustos Organista et succenitor.« — 1508. egr. püsp. szám.

⁶¹⁾ »feci conventionem cum ipso dare in anno fl. 12 et unam vestem de panno competenti et unam subbam competenti, pro qua subba hodie 23 marcii . . . dedi fl. 4.« — »Iste hodie finivit novem menses in servitio Sancti Joannis et hodie accepit licentiam quia est electus in canonicum gauriensem.« 1503. egr. püsp. szám.

⁶²⁾ 1510. II. Ulászló király Kondoros pozsonyi birtokot adományúl adja Francisco Transylvano Praeposito et Secretario Regio nec non Nicolao Poseniensi Canonico, alias Musico Regio.« Fáradhatatlan buzgalomú tudósunk Frankl Vilmos közölte velem a budai magy. kir. kamarai levéltárból. Acta Neoreg. f. 6. n. 76. 1574.

⁶³⁾ »Intendo chel Duchia de Austerich el Dum Sigismundo have uno egregio Organista chiamase mastro Paulo, el quale veneria volunteri a servirne et per essere el nostro acquisti di mordo el quale era gran Organista, vorria per omne modo Hav. rne un altro: Si che prego la Sigria in qualehe bona manera ueda potermelo havere per un prezzo conveniente: che piu presto li voglio dar qualche cosa priu del dovere.« Beatrix levele Herkules herczeghez. Bude, 28. sept. A. M.CCCCLXXXVIII. Beatrix másik levele Herkuleshez ugyanazon ügyben. Bude, 20. Novbr. 1489. — Herkules herczeg felelete a királynéhoz. Ferrarie 13. decembris 1489. — A magy. Akad. levélt. gyűjteményében.

beli udvari hangszere⁶⁴⁾, de úgyszólván a rendszeres zene egyed-
 árusságát Magyarországon, még a XVI. század későbbi folya-
 ma alatt is, az orgonások gyakorlák; miként is hogy egy 1542.
 évi febr. 7-én Geletről (Hlinik) keltezett levelében Kálnay
 Imre fölszólítja a selmeczi bírót, hogy ez a Révay Ferencz túr-
 ocki főispán jövő vasárnap tartandó lakadalmára Barnabás orgo-
 nást okvetetlenül elküldje, mivel — úgymond — ünnepélyeket
 ily zeneértő férfiak nélkül nem lehet tartani.⁶⁵⁾

A szoros értelemben vett zongora nyoma hazánkban leg-
 először 1574-ben az említett b. Révay-családnál fordul elő.⁶⁶⁾

Őseink hangszerei a XVI. század első negyede alatt is
 leginkább a koboz- és fújó hangszernemüekből állottak. Az utób-
 biak, trombitákfés kürtök, az ünnepélyes vagyis palotás zenét képe-
 zék. Ekként Hyppolit esztergomi áldornagyi székébe iktatása,
 valamint Pozsonyba érkezte alkalmával⁶⁷⁾ trombitások által fo-
 gadtatott. A hatvani országgyűlésen nádorrá megválasztott Ver-
 böczyt is szállásán Szapolyai János trombitás-kara üdvözlé.⁶⁸⁾

⁶⁴⁾ Et oltre a cio habbiamo diversi studi di Musica, con stro-
 menti et libri di molta eccellenza, de i quali é notando lo studio del
 Cavalier Sanuto, figlio già di Gioa Francesco, a S. Giovanni Decollato,
 et lo studio del predetto Catarina Zeno: nel quale, fra l'altre cose, si ve-
 de un' organo che fú di Matthias Re di Ungaria, tanto harmonico et
 perfetto, et di tanto prezzo, che i suoi lo conditionarono per testamento,
 che non uscisse giamai di quello famiglia. — Venetia Citta Nobilissi-
 ma. M. Franc. Sansavino. Di cose nuove amplicata dal Giov. Scringa.
 Venezia. M.DCIII. 260. lap. — Mátyás király, Oláh Miklós szerint,
 visegrádi udvari kápolnájában, ezüstsípú orgonát készíttetett.

⁶⁵⁾ »Scit autem d. o. huiusmodi solemnitates nuptiorum non
 posse peragi sine eo genere hominum, qui artis musices peritiam ha-
 bent.« Az eredeti Selmecz város levéltárában, az 1542. évi levelek
 között.

⁶⁶⁾ Az erre vonatkozó érdekes okmányt Frankl Vilmos fedezte
 fel a b. Révay család styavnickai levéltárában.

⁶⁷⁾ »19. Settembrio per contadi a trombeti di comisione del Sig-
 nore Castellano. duc 2.« — 1487. eszt. érs. szám. — »per contadi
 ali trombeti di posonio per Cortesia duc. 2.« 1489. eszt. érs. kiadás.
 szám.

⁶⁸⁾ »Az ujnaderspánt kedig onnét az országbeli főfő nemesek
 és az urakbaes egynehányan nagy sereggel kernyülveszik, és nagy dob-
 szóval és trombitaszóval szállására késérik nagy örömmel, mert a vajda

Az őseink ünnepélyes meneteinél a XVII. században s a XVIII. század elején divatos tárogatók hazánkban a XVI. század első negyedében még nem szerepeltek.

A népies nemzeti zene fölött a koboz-hangszerek uralkodtak. A hárfa ugyan, a többi nyugati népekhez képest, Magyarországon népéletében mély gyökeret soha sem verhetett⁶⁹⁾, de annál élénkebb viszhangra találtak nemzetünknel a tamburák, vagyis az azidőszerint úgynevezett hegedők.

Bármily nehezűnkre essék is jelen korunkban cigány-zene-kart vonó nélkül képzelnünk: annyi mégis bizonyos, hogy cigány-zenészeink Mátyás király idejében nemzeti dalainkat a mostani szerb tamburások módjára pengették. Beatrix királyné csepel-szigeti cigány-zenészei kobzokon játszottak.⁷⁰⁾

A vonó hangszerek, jelesül a jelenlegi értelemben vett hegedők, vagyis a régente úgynevezett »lengyel hegedők« még a XVI. század elején népies zenénkben érvényre nem vergődtek. A Nyugat-Európában akkoriban divatos, s 1489-ben Hyppolit érsek udvara számára is megvett egy húrú, monachord nevű vonó-hangszer pedig őseinknél lábra soha sem kapott.⁷¹⁾

Valamint azonban a művészet minden ágában, úgy a zenében is Mátyás király és Beatrix királynénak magas igényei voltak.

trombitásait és dobosait és minden szörszámát oda hordták vót az ő szál-lására.« Magyar Tört. Emlékek. Második osztály: Írók. Pest, 1857. Verancsics Antal összes munkái. Közli Szalay László. II. köt. 148. lap.

⁶⁹⁾ A hárfa legrégebbi nyoma hazánkban a Hyppolit-codexekhez tartozó 1520. évi Utazási számadásokban fordul elő; ugyanis Budán, az említett egyháznagy egy hárfásnak (uno sonatore d'Arpa) 15 denárt (körülbelül mostani 3½ frk) adott. Egyébiránt, hogy a hárfa ne létezett volna már ezelőtt is hazánkban, — ezt fel se tehetjük.

⁷⁰⁾ »datto a zingani qnalli sonono di lanto a lisola dila Maesta di madama duc. I.« 1489. eszt. érs. kiad. szám. — Cigányzenészeink nyoma hazánkban mindekkoráig az 1525. éven túl nem terjedt, miként is hogy Schwartzner Márton úgymond »In Ungern finde ich sic als Spiel-leute zuerst bemerkt auf dem Rakosch im Jahre 1525.« Statistik des Königreichs Ungern. Ofen, 1809. 1. Rész. 155. lap.

⁷¹⁾ »per la salvaroba del Revmo, duc. 4. (mostani 102 frk. 27 cent.) per el prezio de uno bono monacordo.« 1489. eszt. érs. kiad. szám.

A szentszék követe, Mátyás udvaráról, 1488-ban IV. Sixtus pápához írt levelében mondja, hogy »az említett király énekaránál kitünőbbet (praestantiorem)« soha sem hallott.⁷²⁾

Mátyás király énekeseit Olaszországból, különösen Flórenczből és Rómából, szokta volt fogadni.

Ezen felül Beatrix királyné még a maga részére külön énekkart tartott, melynek fenntartására 1490-ben 849 dukátot (18,477 frk 63 cent) fordított.⁷³⁾

Egyszóval az említett királyi pár zenészeti szenvedélyével, a művészi erőket s azokra árasztott bőkezűséget tekintve, a világ akkori egyetlen fejedelmi udvara sem mérkőzhetett.

1486-ban Mátyás és Beatrix bizonyos Sandrachino olasz énekes elébe egész Segniág alkalmatosságot küldvén, öt rendes díján felül ezüst serleggel, és 600 dukátot, vagyis körülbelül mostani 13,122 frankot érő aranybrokát törökkaftánnal, s két más rendbeli selyemöltözzéssel ajándékozik meg. Ugyanezen időtájt

⁷²⁾ »Habet cantorum capellam, qua nullum praestantiorem vidi; — et pridie in capella sua solemnem Missam juxta suorum gloriosos mores cantari fecit, magno Praelatorum et Nobilium praesente caterva.« Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata. Carol. Péterffy. Viennae Austriae M.DCCXLI. Tom. 1. lap.

⁷³⁾ Horváth Mihály kisebb történelmi munkái: Pest, 1868. Töredékek a bányák történelméből. III. köt. 373. lap. — Az említett öszvegen felől György nevű zenészének Beatrix 100 dukátot (2180 frk) fizetett. U. o.

1486-ban udvari zenészeül a királyné bizonyos Meechinót (francese nostri Musico) említi. Beatrix levele Eleonórához. — In castro nostro Buden. VI. Marcj.

1487-ben a királyné római énekeseket kerestetett »ali servitii dela capella nostra« Beatrix levele Eleonórához. In arce embfurt XXII. Aprilis. — Eleonora válasza az említett énekesekre vonatkozólag. Ferrariae 17. maj.

1486-ban cziterásokat (alcuni nostri maistri citayoli) tartott a királyné. Beatrix levele Eleonórához. In Terra Reze ducatus Austrie: prope felic castra Regie IIII. mensis Novembris.

1488-ban Flórenczben énekeseket kerestetett. — Eleonora levele Beatrixhoz Ferrariae ultimo Aprilis. — Mind e levelek hiteles másolatai a magy. akad. kéziratgyűjteményében.

más hat olasz énekes hasonló királyi bőkezűségben részesült általok.⁷⁴⁾

Valentini Caesar, a ferrarai herczeg követe Budán, egyik 1487. évi levelében arra figyelmezteti urát, hogy, ha után Mátyás királynak kedveskedni szándékoznak, azidőszerint alig szerezhethet az említett király számára nagyobb örömet, mint az által, ha Petro cziterást és a viola-hegedűsöket Budára fogná küldeni.⁷⁵⁾

De amily hirtelen feltűnt a zene teljes föntségében Mátyás udvarán, oly gyorsan uémúltak el bűbajos hangjai az említett király halála után.

II. Ulászló udvari zenekarát már csak a szokásos trombitások, két sípos és az orgonás alkoták. Énekesei pedig, az egy karvezető kivételével, csupa gyermekek voltak.⁷⁶⁾

B. NYÁRY ALBERT.

⁷⁴⁾ »Mandon sue Mte per fin a Segna per Sandrachino e gionto qua li dono una turcha de brochato doro rizzo, che io ho visto, che non se fece per 400 ducati e due altre veste de seda con 100 ducati et una Coppa darzento, e ad Altri sei Cantori dono sei turcha de brochato doro.« Valentini Cesar levele I. Herkuleshez. Posoný III Augusti. M.CCCCLXXXVI. — Magy. akad. kéziratgyűjtemény.

⁷⁵⁾ »El me ha dicto M. Bernardo scrivano delá Regina: qu'il tien cosi bon credito come altro che sia con Mta che volendo la Celne Vostra far cosa gratissima al Re et ala Regina: non potria fare la piu, al giuditio suo, come a mandare M. petro bon Cytharista con quelli dale violette a visitarli, che sia che hano gran desiderio de udirli perche se delectan molto in simil cose, e che sera per loro bona venuta.« Valentini Cesar levele Eleonora herczegnéhez. Posoný III. Augusti. M.CCCCLXXXVI. Magy. akad. kéziratgyűjt.

⁷⁶⁾ »Cantor regius, cui suberant Cantores pueri Domini Regis, Tubicines Regiae Maiestatis, Antonius et Joannes Regii fistulatores, Grimpeck Organista Domini Regis. De cantoribus dicitur, quod cecinerit in mensuris coram Regia Maiestate.« Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria. Paul. Wallaszky. Budae 1808. 105—106. lap.

Magyarországi képzőművészek a legrégi bb időktől 1850-ig.

II.

Haag András magyarországi építész, ki a mátra-verebélyi góth-egyházat 1807. újra boltoztatá. (L. Magyar Sion 1865. évi köt. 49. lap.)

Hallgass Mátyás lévai születés, ki itthon Casagrande műtermében tanult 1840-ben, a midőn jeles tehetsége egy Canova utáni műnek (en bas relief) gipszben készített másolata által tűnt föl. (L. Honi Művész 1840. évi II. k. 445. lap.)

Hanik Mátyás magyar, egyháztörténeti festész Trencsén városában a múlt század végén. Egy képe, mely a Mindszenteket ábrázolja, a trencsénmegyei kocskóczi egyház főoltára fölött látható, ily aláírással: »Invenit et pinxit Math. Hanik Trenchinii 1790.« Ugyanott még több kép is van az ő nevével jelölve; azonban az egyház mostani lelkésze a képeket régiebbeknek, és Hanik Mátyást a fölirat daczára csak restauratornak tartja. (L. Magyar Sion 1866. évi köt. 200 lap.)

Hanrits Sámuel Gottlieb történeti és arckép festész, Kupetzkynak egyik tanítványa. Születésére nézve magyar. Született Beszterczében a XVII. század végén. Művei leginkább csak könnyű szerkezet szempontjából méltányoltatnak. Ő is — mint több annyi más művésznk — külföldön futotta pályáját; megfordult Braunschweigban, Londonban stb. — 1726-ban pedig Berlinben egy családcsoporthat festvén le, ebben is szerkezeti ügyességét kitünteté. (L. Tudományos Gyűjtemény, 1828. évi IV. köt. 39 lap.)

Heinrich E. festész Pesten 1840-ben. Többet róla ezúttal nem szólhatok. De bizonyára lesz, ki ezen összegyűjtött névtáramat méltatva, majd tudni fogja a hézagokat pótolhatni.

Henrik mester. »Magister H. pictor domini nostri regis,« — így nevezi Róbert Károly királyunk ezen festőművészt Dru-

geth János 1331. évi oklevelében (L. Pelcz Joannis Hungaria Sub Geisa. Sopronii 1769. 8r. pag. 88.)

Hesz János Mihály. Magyarország is bir a Hesz nevűekből egy kitűnő történeti festéssz. Ez Hesz János Mihály, ki Hevesmegyében Egerben született 1768-ban. Tanulását 1787-ben kezdve, Bécsben a képzőművészetek akadémiájában Maurer Hubert tanársága alatt 1794-ben végezte, és pedig oly előmenetellel, hogy elnyerte az első díjját, és ugyanott a cs. kir. mérnökari akadémia rajztanárává kineveztetett. Különös elismerésben részesültek biblia-történeti képei, melyek classicaizálással vannak kivitelezve. Ilyenek töle 1. a Megváltó a kereszten, Mária, János apostol és Magdolna által környezve. Bécsben a Szentkereszt nevű régi templom (Leimgrube S. Theobaldi) oltárképe. 2. Szent-István képe más 16 alakkal, 17 lábnyi magasságú vászonon, Egerben a Lyceum templomában, melyet az akkori egri érsek báró Fischer István, a művész pártolója festetett. 3. Sz. Anna, Máriával és Joachimmal; 6 lábnyi magas oltárkép Fejér megyei Agárd helység egyházában, Ürményi Miksa megrendeléséből. 4. Ráfáel szent családja, (Mária, Jézus és János kisdedekkel) Mechetti után festve, szintén b. Fischer István érsek részére 1818-ban.

Hesz János Mihály nemcsak jeles festész, de egyszersmind a rézmetszetet is értő művész volt, különösen a radirozásban, és néhány művét maga is rézbe metszé. Ilyenek 1. Egy Ecce homo, saját festménye, pontozott metszvényben 1816. — 2. A Megváltó sirba tétele, nagyobb kép, szintén saját műve és metszvénye 1816. — 3. Krisztus születése Mengs után, nagyban. Metszé 1812-ben. Mind a három kitűnő mű.

Számos dolgozatai mellett üzte az arcképfestést is. Művei közül rézmetszetben ismerem a következőket: 1. Gróf Károlyi József arcképét, 8-rét. 2. A Palikárok. (L. az 1834. évi Aurora magyar almanachban.) (L. Tudományos Gyűjtemény 1818. évi IV. köt. 140. lap, és XII. köt. 112. lap.) (Jágeri, N. Muzeumi Képcsarnok Lajstroma 157. lap.)

Hild József jeles építészünk. Született Pesten 1789. dec. 8-án. Tanult a képzőművészeti akadémián Bécsben, honnan atyja mint építész a múlt század végén szakadt hazánkba a tűzér lak-

tanya (ügynevezett Új-épület) építésére. Hild József tanulása befejeztével bejárta Olaszországot stb. 1820-ban visszajött Pestre. Terve szerint épült az egri basilika, a nemzeti muzeum, pesti Lipót templom sat. (Lásd életrajzát Vasárnapi Újság 1861. évi 16. számban.)

Hora Alajos. (Más helyütt János Lajos) Zsombolyi (Hatzfeld) születésű hazánkfiá. Amerling legügyesebb tanítványai egyike, jeles arczképfestő, különös finom ecsetelés, élénk színezés és alakhűség jellemzők műveit. 1837—1838-ban Pesten nyitott műtermet, hol több jól sikerült arczképet festett. Meglepő volt ezek közt Lendvay Márton színészünk arczképe mint Zampa-é, térdig felfogva. Ugyan ez időben végzett be egy eredeti nagy képet, mely egy öreg koldust egy helyette kolduló kis gyermekkel ábrázol, melynél a berendezés, az alakok természetes állása kitűnő tetszést aratott. E művészünkről adataink szerint még annyit tudunk, hogy ezután pár évet külföldön, nevezetesen Párisban töltött művészete tökéletesítése czéljából, és 1841-ben ismét s végképen Pestre telepedett. Két arczkép műve a muzeumban látható. (L. Honművész 1837. évi II. 620. l. 1838. I. köt. 162. l.—1840. II. köt. 444. l. — 1841. I. köt. 99. és 325. lap. M. Képzőműv. Társulat Évkönyve 1865—66. évre 242. lap.)

Honter János, a brassói tudós fa m e t s z ő és nyomdász 1534—1549. (L. Jankovich Miklós. A Biblia magyar fordítójának öt példái. Pest, 1834. 8r. 30. lap.)

Horváth János magyar születésű. 1585-ben mint ötvös említették Balassa Bálint magyar költő végrendeletében. (L. A Magyar Tud. Ak. Levéltárában és Századok. A M. Tört. Társ. Közlönye 1873. évi 314. l.)

Horváth Márton, magyar építész a XVII. század végén és XVIII. elején. Hont megyében a viski templomot ő újíttá ki Hantos Jánossal 1700-ban, mint azt ott a templom e felirata mutatá: *Artifices Martinus Horváth et Joannes Hantos.* (L. Magyar Sion, 1864. évi foly. 511. lap.)

Höschl Lipót Pesten működött e század első felében mint köre metsző. Nyomatai közül »A hársashegyi leletek« látható a Tudományos Gyűjtemény 1828. évi I. kötetében.

István egyike a kassai székesegyház kőfaragóinak a XV.

században. (Ipolji Arn. A középkori szobrászat Magyarországon. Pest 1863. 75. lap.)

Jankovich N. hazánkfia, tájfestész; 1840-ben élt Párisban. Egy képe »Vidék és romok Nápoly környékén« a pesti Műegyesület tulajdonául megvételre a nevezett évben. (L. Honművész 1840. I. köt. 438—445. lap.)

János szobrászunk (lapicida) 1291-ben. Nevét a gyulafejrvári egyház megújítása történetéből ismerjük. (L. Magyar Sion 1863. évi 270. lap.)

Jäger József magyar rézmetsző Nagy-Szombatban, a múlt század közepén. Ezt bizonyítja egy metszvénye, a Mária-Thali nagy oltár képe folióban ez aláírással: »J o s. J ä g e r s c. T y r n a v i a e 1 7 4 1.«

Joannini János festész 1457-ben. Jankovics Miklós gyűjteményével a nemzeti muzeumba került egy kép, mely egy országgyűlést ábrázolt Zsigmond király korából, mely képen, — ha való az állítás, — hátul a festész »Joannes Joannini 1457« állott. (Tudományos Gyűjtem. 1817. évi XI. köt. 30. lap.)

Ivanovics Katalin. Sz.-fehérvári hazánkleánya, ügyes arczképfestő, főleg rajzára nézve. Egy arczkép tőle látható volt a pesti műegyesület 1840. tárlatán, melyről szóló jelentésben azonban nevét Joannovicsnak is írva találjuk. (L. Honművész 1840. II. köt. 429. és 445. lap.)

Jost pozsonyi műtővő 1439. körül. (L. Toldy Irodalmi Beszédek. Pozsony 1847. 264. lap.)

Junker pozsonyi hazánkfia, ügyes rézmetsző. Vésményei alá maga oda jegyzé, hogy »p o z s o n y i f i«. Élt a múlt század végén. Metszett földképeket is, ilyen tőle a II. József császár, az orosz czár és török közti háború földképe 1789-ből. (L. Hadi Történetek. Béts 1789. 8r. I. kötetében; és neve említését a Tudományos Gyűjt. 1819. évi V. köt. 117. lapján.)

Kaliwoda. Annak, ki képzőművészetünk képviselőinek teljes sorát összeállítani kívánja, — figyelmeztetésül említem e nevet, mert — ha jól tudom, — Pozsonyban e nevű könyvómintézet létezett, és Kaliwoda nevű 1847-ben pozsonyi festész nevét is olvastam.

Kaltschmidt A. Kötő rézmetsző Pozsonyban a múlt

század első felében. Ismert metszvénye azon címkép, mely Bel M. Adparatus ad Historiam Hungariae Posonii 1735. folio munkát díszíti. Kitünő nagyobb rézmetszvényei ugyancsak Bel Mátyás Notitia Hungariae Novae. Viennae 1735—42. folio munkáiban a következők:

1. Pozsony városa (I. köt.)

2. Modor sz. kir. város. 3. Nagy-Szombat (a II. kötetben.)

Előbb Bécsben is lakott, vagy onnan jöven telepedett Pozsonyba, mert elősorolt képein »P o s o n i i« áll ugyan: de ugyancsak azon munka II. kötetének 1. lapján álló Pozsony megyei címért az aláírás szerint Bécsben metszé.

Kann Henrik pesti festész, ki 1840. körül működött. (I. Honművész 1840. II. 445. lap.)

Karacs Ferencz. Az Újabbkori Ismeretek Tára IV. kötete 583. lapján az iratik róla, hogy »első s ekkorig egyetlen magyar írásmetsző, szül. 1769-ben.« — Adataimnál fogva azt hiszem, mind a két állítás tévedés: mert az e sorozatban feltüntetett bikfalvi Falka Sámuel és Nagy Sámuel is az írásmetszők czíme méltán megilleti, ezek pedig ha nem előbbi, Karaccsal legalább egykorúak voltak. A mi születési évét (1769) illeti, ez is tévedés, a mi onnan eredhetett, hogy az akkori időszaki lapokban rövid necrologja így hangzott: »Karacs Ferencz híres rézmetsző meghalt 1838. april 14-én kora 69 évében;« mert 69-et 1838-ból kivonva, kijön az 1769. év; ámde itt az életkor (lehet, hogy sajtóhibából) hibásan áll 69-nak írva 67 helyett. Ugyanis Ponori Thewrewk József »A Magyarok Születésnapjai. Pozsony, 1846. Második közlés« című füzeté 32. lapján olvasható adat szerint (melyben nincs okunk kételkedni, annál kevésbbé, mert az Karacsnak saját bemondása után látszik közöltnek): Karacs Ferencz rézmetsző 1771. mart. 22-én született Püspök-Ladányban Szabolcs vármegyében. — Hol és mikor tanulta művészetét? ezekről ezúttal adataim nem szólnak. Már e század első évéből több rézmetszetét ismerem, mert mint szorgalmas, munkás férfiú áldozattal is munkálkodott. Számos arczkép, tájkép, címnap került ki kezeiből, melyek az akkori irodalmi termékek díszítésére szolgáltak. Megkísérlem ezeket itt elősorolni, a mint következnek:

1. Latium. (Lásd Dugonits András, Római Történetek. Pozsony 1800. 8r.)

2. Zoltán kastélya, Sólymos vára. (Dugonits Andr. Jolánka. I. köt. Pest, 1803. 8r.)

3. Horatius mellképe (L. Virág Benedek Poetikája. Pest, 1801. 8r.)

4. Gyürky István Sírhalma. (1808. 8r.)

5. Mária Terézia arczképe. (Schiller Biographiák. Fordít. Tanárky Mihály. Pest 1810. 8r. II. köt.)

6. Cseh-Szombathy József medic. Dr. arczképe. (8r. 1815.)

7. Szent-István, Sz.-László és Kálmán királyok. Künglik után. (Fessler, Három magyar királyok. Pest 1815. 8r.)

8. Magyar nemtő, címrajz 1817. (A Tudományos Gyűjtemény 1817. évi VII.—XII. köt. címlapjain.)

De Karacs Ferencz legkitünőbb érdeme az írásmetszésben és földabroszok metszésében állott. Számtalan régi oklevelet is rézbe vésett, melyekből csak azokat, melyeken neve áll, sorolom ide; ilyenek:

1) 1305. évből a székesfejevári káptalan oklevele. (Tudományos Gyűjt. 1833. II. köt.)

2) 1263. évből Farkas alkanczellár okmánya (Ugyanott 1833. III. köt.)

3) 1198. Imre királytól okmány. (Ugyanott 1834. évi III. köt.)

4) 1369. I. Lajos királytól okl. (Ugyanott 1834. V. köt.)

5) 1327. Károly király okl. (Ugyanott 1834. VII. köt.)

6) 1363. Győri káptalan okl. (Ugyanott 1834. VIII. köt.)

7) 1315. Károly kir. oklevele. (Ugyanott 1834. IX. köt.)

8) A legrégebb magyar halotti beszéd. (Ugyanott 1835. I. kötet.)

Ezekén kívül adott ki írásmintákat is.

Legkiválóbb ügyszeretettel foglalkozott azonban ő a földabroszok metszésében, melyek által pontos és szépen alkotott földképekkel látta el e nemből szükkörű irodalmunkat. 1813-ban készíté el Magyarország földképét 4 nagy táblán, az eddigieket jóval meghaladó tökéletességben. Kiadott egy kisebb magyar atlaszt, melynek táblái következők 1. Magyarország, 2. Erdély, 3. Galícia, 4. A német szövetség, 5. Törökország, 6. Ázsia.

Ezután következett tőle Európa atlasa 24 nagy íven, melyet 1830-ban kezdett világ elé juttatni.

Ezekon kívül a földképészet terén ismerem tőle még a következő darabmetszvényeket:

1. *Mappa Jazigiae et utriusque Cumaniae.* (L. Petri Horváth *Commentatio historica de Initiis et Majoribus Iazigum et Cumanorum* Pest, 1802.) egy íven.

2. *Tabula Geographica Comitatus Zempliniensis aeri incisa* Pesthini 1804. (Szirmay Aut. *Notitia Topographica Politica C. Zempliniensis.* Budae 1803.)

3. *Mappa exhibens inundationes Chrisii velocis per Kutas, Beger et Csík-ér causatas.* 1817. (L. Tudom. Gyűjtem. 1817. IV. köt. 149. lap.)

4. *Tabula exhibens loca in Provincia Albensi terrae motu anno 1810. die 14. Januarii maxime adflcta.*

5. Rézbányai geognostikai tábla 1818. (*Cimeliotheca Musei nationalis Hung.* Budae 1825. 4r.)

Karacs — mint már fennebb említém — meghalt Pesten 1838. április 14-én, kora 67. évében.

Kazinczy Ferencz a híres magyar író, ki jó rajzoló is volt, csak mint műkedvelő sorozható ide. A tokaji hegynek az újhegyi várhegyről felfogott és általa rajzolt tájképe aczélba metszve megjelent Igaz Sámuel (Hébe) zsebkönyv 1821. évi czímlapján.

Kärgling festész és rajzoló nem volt magyar születés, de e század második negyedében (1830—1840 körül, sőt talán már 1815-ben is) huzamosan Pesten lakott, és leánya Henriette is (kiről alább lesz szó) itt született; azért ez utóbbi méltán hazánk leányának irattathatott, Kärgling rajzai közül, melyek rézmetszetben megjelentek, a következőket ismerem:

1. *Spissich János* zalai alispán arczképe, 8r., rézbe metszé *Ehrenreich.* (Kazinczy Fer. munkái. Pest 1815. VI. köt.)

2. *Majláth György* *Personalis.* Donát után rajzolta Kärgling. 8r. metszé *Lenhardt.* (Tudományos Gyűjt. 1821. XI. köt.)

3. *Péczy József* arczképe, 8r., metszé *Lenhardt.* (Tud. Gyűjt. 1823. X. köt.)

4. *Trattner János* Tamás, 8r., m. *Lenhardt.* (Tudom. Gyűjt. 1826. VII. köt.)

5. Szögyényi Zsigmond alkancze llár, 8r., m. Lenhardt. (Ugyanott. 1828. V. köt.)

Kärgling Henriette. A pesti műegyesület 1840. évi júliusi képtárlatának bírálója ezt írja róla: »pesti hazánkleányáról, kivel csendélet-, virág- s arczfestményekben még gyakran találkozunk, elég legyen szintén általánosan elmondani: hogy a csendélet és virágfestményekben ritka szerencsével és hűséggel dolgozik.« (L. Honművész 1840. évi II. félévi 429. és 445. lap.)

Kerner József, pozsonyi festész a múlt század közepén. Képei közül ismeretes a néphez szöllő Esdrás, rézbe metszve szintén Pozsonyban lakó Rugendas I. Gottlob által. (L. Péterffy Concilia Hung. Posonii 1742. folio II. tom.)

Kis Bálint. Született Szentesen (Csongrád megyében) 1802. dec. 21-én. Iskoláit Debreczenben végezvén, 1819-ben a festészetre adá magát, és 1826—1830-ig a bécsi képzőművészeti akadémiát járta. Ekkor haza jövéen, két évig szerteszét arczképeket festett. 1833-ban műutazást tett Svájcban, Olasz- és Németországban, honnan haza érkeztvén, a festőművészet előmenetelére igyekezett hazánkban hatást kifejteni. 1847-ben a muzeumi képtár őrévé neveztetett, és egy pár képe a muzeumi képtárban is látható. Meghalt 1868. január 21-én. (Ligeti, Muzeumi Képlajstrom 22. lap.)

Koczka N. rajzoló, és mint általam ismert művei alá irta magát: »Kis-kún-félegyházi fi« volt. 1789-ben két rajza rézbe metszve jelent meg, úgymint 1. Főherczeg Ferdinánd regementje, 8r. metszé Prof. Conti, és 2. gróf Wurmser regementje; metszé Czetter. (L. Hadi Történetek. Bécs 1789—1790. 8r. I. és III. köt.)

Kohlmann Károly, lásd Vidék y név alatt.

Kolbay Tivadar, magyar fresco-festész, 1845. körül. A rozsnyai székesegyház Sz.-Neit kápolnájának fresco festészete az ő műve. (L. M. Sion 1865. 613. lap.)

Kolosvári Tamás. (Magister Thomas pictor de Kolosvár.) Ezen XV. századbéli festésztől egy kép volt látható a garansz.-benedeki conventben, melyen ez volt írva: »Item istam tabulam fecit fieri honorabilis vir D. Nicolaus de Sancto Benedicto filius Petri dicti Petrus Lector et Canonicus Ecclesie

Jaurinensis, Cantorque capelle regie majestatis per magistrum Thomam Pictorem de Kolosuar . . . A. D. 1427.« — (L. Tudományos Gyűjtemény 1821. évi II. kötet 124. lap.)

Kolosvári György és Márton magyar szobrászok a XIV. század végén, fiai Kolosvári Miklósnak a festésznek.¹⁾ E művészek alkották Szent-László magyar királynak kitünő ércz lovag-szobrát, mely Nagyváradon állott,²⁾ míg azt 1660-ban a török vandalismus föl nem dulta.³⁾ Ipolyink műtörténetileg méltatá ez egykori műkincset,⁴⁾ melynek talapzatán e felírás állott: »Anno 1390. die XX. mensis may Rege Sigismundo et Maria Regina feliciter regnantibus hoc opus fieri fecit Reverendus Pater D. Joannes Episcopus Varadiensis per magistros Martinum et Georgium de Colosuar in honorem S.-Ladislai Regis.«⁵⁾

Kóréh Zsigmond (bikfalvi) festészükről kevés életrajzi adattal birunk. Származására nézve háromszéki bikfalvi székegy, reform. vallású. Atyja a katonai állítás elől Oláhországba bujdosott, de később haza tért, és 1771-ben fia Zsigmond az enyedi collegiumban tanult. Első kísérletei közül Hora és Kloska ábrázata, pastellal készítve, az enyedi könyvtárban tartatott. Kóréh utóbb Bécsbe telepedett, 1791-ben még élt, mert ez évben festé Horváth Ádámot, az író. (Tudományos Gyűjtemény 1822. II. köt. 73. lap.) Gyorsan tett művészi előmeneteléből eredt és a szép tehetségéhez kötött reményeket kora halála megsemmisíté. (Tudományos Gyűjt. 1828. IV. köt. 42. lap.)

Kováts Jónás rajzoló, és mint képei alá jegyzé: »kézdí-vásárhelyi fi.« Egy rajzát ismerem, mely Konstantinápolyt és környéket ábrázolja, és mely Czetter által rézbe metszve megjelent a Hadi Történetek. Bécs 1789. II. kötetében.

Kovátsch József, rajzoló és rézmetsző Bécsben, kit — bár nevét német orthographiával írá, — magyarnak vélek, azért a tőle ismert réz és aczélmetszetek jegyzéket ide írom:

¹⁾ Toldy Ferencz Irodalmi Beszédei. Pozsony, 1847. 8-rét, 262 — 267. lap. — ²⁾ Bonfin Ant. Rerum Hungar. Decades. Francofurti 1581. pag. 26. — ³⁾ Szalárdy Siralmas Magyar krónika. Pest, 1853. 575. lap. — ⁴⁾ Ipolyi Arn. A középkori szobrászat Magyarországon. Pest 1863. 64. lap. — ⁵⁾ Keresztúri Jos. Comp. Descriptio Episcopatus et Capituli M. Varadiensis. M. Varad. 1806. p. 78.

1. Szent-László a magyarok Mózes. 12-rét, ő rajz. és metszé. (Lásd Igaz Sámuel: Hébe, zsebkönyv 1823. évre.)

2. Zempléni vitézek emléke. Perger rajza után metszé. 12-rét. (L. Ugyanott.)

3. A haldokló Szent-Czeczília. 12-rét Scheffer után metszé. (L. Igaz Sám. Hébe, zsebkönyv 1825. évre.)

4. Az anyai szeretet. Franceschini M. Ant. után metszé. 12. r. (L. Hébe, zsebkönyv 1826. évre.)

5. Caravaggio Tóbiása. 12r. (L. Ugyanott.)

Kozina Sándor magyar festész Budán. Egy írónk így írt róla 1836-ban: »meglepő hasonlatosság finom ecsetvonással s művészi tökélyvel párosulva bélyegzik arczképeit.« (L. Honművész 1836. I. 156. II. 825. lap, és 1835. évi 103. szám, melyet azonban nem olvastam.)

Kölesy Vincze magyar rajzoló, különösen jártas a régiségek másolásában; egy ily rajzát láthatni, 1820-ban Lenhardt által rézbe metszve, a Tudományos Gyűjtemény 1820. I. kötetében.

Köpp Farkas egyháztörténelmi festész, született 1738-ban Sopronymegyében. Egy jeles műve látható Bécsben a székesegyházban, mely az üdvözítő által Boromei Sz.-Károlynak mennybe emeltetését ábrázolja.

Krech Fridrik szász-meiningeni születés, Jäger tanítványa, de Magyarország fővárosában is dolgozott egy időben e század első felében, és itt a következő arczképeket festé:

1. Gróf Beckersné; 2. gr. Beckers leánya; 3. b. Orczy Lőrinczné; 4. b. Orczy Erzsébet; 5. Tihanyi Tamás főispán; 6. gr. Károlyi György; 7. Gyürky Johanna; 8. gróf Gyulay Ignác bán, stb. arczképeit.

Kupezky János, leghíresebb és ismertebb festőművésznk a XVII. XVIII. századból. Született Bazin sz. kir. városban 1667-ben. Életpályáját a külföldiek is nem csak figyelemre méltaták, de akadt egy pár, ki magyarországi származását is elvitatni igyekezett. Élete sok viszontagságai mellett is eljutott Rómába, hol a nagy mesterek művei után képezte ki magát, és hol főleg Raphael volt tanulmányának tárgya. Megfordult azután Bolognaban, Mantuaban, Velenczében és megismerkedett Guido Reni, Corregio, Titian remekeivel. Sok nagyúri ajánlat daczára

is Olaszországból először Bécsbe telepedett, hol I. József császárnak is kegyébe jutott, sőt általa házi-festésznek is kineveztetett. Utóbb Nürnbergbe telepedett, és ott halt meg 1733-ban. Életrajza irodalmunk által többször és több helyen méltatva lévén, e rövid adatok után elég legyen az érdeklődőt azokra utasítanom. (L. Advocat Biographiai Lexikon. Ford. Mindszenty IV. darab 312. lap. — Erdélyi Muzeum VIII. füzet 95—104. lap. — Kölesy V. és Melczer Nemzeti Plutarkus. Pest 1816. III. köt. 69—74. — Tudományos Gyűjtemény 1819. II. köt. 71. és 1828. IV. köt. 19—35. ll. stb.)

Lakner magyar nemes családból származott írás- és rézmetsző a múlt század végén. Művei közül ismerem a következőket:

1. Pereczes földgolyó (Hadi Történetek. Bécs 1789. 8r. I. köt.)
2. Földgolyó (L. Ugyanott.)
3. Földgolyó alsó és 4. felső fele. (L. Ugyanott.)

Lacza Endre magyar képiró Kalocsán 1840-ben. (L. Honművész 1840. II. köt. 445. lap.)

Lajos (II.) magyar király ügyes fafaragónak iratik.

Lakatori élet- és arcképfestő Pesten 1845. körül. Egy pár életképét olajfestésben magam is láttam.

Lántz József magyar tájrajzoló. Rajzaiból a következőket:

1. Bartovát, 2. Csetneket, 3. Krasznahorkát, 4. Rozsnyót, 5. Murány várát, 6. Murányallyát, köbe metszve Schmidt adta ki 1826-ban. (L. Tudományos Gyűjtemény 1826. évi II. köt. 127. lap.)

Lányi Sámuel magyar tájrajzoló, kékkői uradalmi mérnök. (1825—1848.) Rajzaiból több rézmetszésben örökítettett különösen Lendhardt Sámuel rézmetsző keze által; ilyenek:

1. Nógrád vára, 2. Fülek, 3. Kékkő, 4. Szécsény, 5. Hollókő, 6. Salgó, 7. Somoskö, 8. Baglyas, 9. Buják, 10. Ecseg, 11. Szanda, 12. Sámsonvára, 13. Divény, 14. Gács vára. Továbbá 15. Forgách-nemzetiség pecsétei stb. (Lásd Mocsáry Ant. Nógrád vármegye leírása. Pest 1826. I—IV. köt.)

Latkóczy Lajos arcképfestész, kitől Boka Károly cigányzenész arcképe a nemzeti muzeum képtárában függ.

Lator Lenárd (vagy Latorni) szobrász művész, társával

Márton Lapidával a dobo-ruszkai góth stílű templom alkotói, vagy újtói, mint ott egy ajtó szegkővén e fölrás tanúsítja: »Hoc opus Sanctissimum Spectabilis ac Magnificus Dominus D. Franciscus Dobo de Ruszka per Artifices Leonardum Latornum et Martinum Lapidam fieri f. A. D. 1601.« — (L. Tudományos Gyűjtemény 1829. évi I. köt. 122. lap.)

Lenhardt Sámuel, rajzoló és ügyes rézmetsző Pesten. Születési helye és éve, valamint halálának ideje is, előttem ismeretlen; de hogy Pesten lakott egy hosszú életen keresztül, az bizonyos, és arról a metszvényein olvasható »S. c. P e s t i n i« feliratok is tanúskodnak. Itt e század első felében, az 1817—1832. évi időközben, sőt azontúl is adataim szerint 1838-ig, ő látta el nagyobbára metszvényeivel a Pesten megjelenő képes kiadásokat. A Tudományos Gyűjtemény című folyóiratnak mint rézmetsző 1817—1832. rendes munkatársa volt, és ő metszé az 1822. évi köteteket, valamint, az 1825. évi folyam 1—6. kötetét kivéve, minden kötet elé a Magyarország czimerét és égő szövétnéket tartó nemtőt. Ezeken kívül a következő rézmetszvényeit ismerem, melyek közül több igen tiszta finom dolgozat:

1. Egy római lovag. 8rét. (L. Dugonits András, Nevezetes hadi Vezérek. Pest 1817)

2. Czímkép. (Lásd Somogyi Gedeon, Értekezés a magyar verselés módjáról és Petronius versei. Veszprém 1819. 8r.)

3. A chinai császárhoz díszmenet. 8rét. (L. Kis János, Nevezetes Utazások. Pest, 1818. V. köt.)

4. Philadelphia távképe és Amerika partjai. 8rét. (L. Kis János, Nev. Utazások stb. VI. köt.)

5. Stockholm városa. 8rét. (Kis János, Nev. Utazások. Pest 1819. VIII. köt.)

6. A Tiszai kérész. (Rovarok) Saját rajza után. 8rét (L. Tudományos Gyűjtemény 1819. évi VIII. köt.)

7. Báthori Zsigmond emlékpénze. 8rét. (L. Ugyanott. 1819. X. k.)

8. Fusz János magyar zeneszerző emléke. Czollner Lajos rajza után. 8rét. (L. Ugyanott 1819. XII. köt.)

9. Római régiségek. 8rét. (Tudományos Gyűjtemény 1820. I. köt.)

10. Dévény vára Pozsony vármegyében. A. R. után. 8rét. (L. Ugyanott 1820. X. köt.)

11. Ghymes vára A. R. után. 8-rét. (Ugyanott 1821. II. köt.)
12. Majláth György personalis. Donát után, Kärbling rajza szerint. 8-rét. (L. ugyanott 1821. XI. köt.)
13. Siklós vára. Strázsay János rajza után. (L. Ugyanott 1823. III. köt.)
14. Péczely József arczképe. Kärbling után. 8-rét. (L. Ugyanott 1823. X. köt.)
15. B. Fischer István egri érsek. 8-rét. (L. Ugyanott 1823. XII. k.)
16. Déva vára. 8-r. (L. Göttfi Borbála, Hóra Pórhada. Pest, 1823.)
17. Árpád. 8-r. (L. Svastics Ign. Magyarok Esmérete. Pest, 1823.)
18. A német-rend nagymestere és vitéze hajdan. (Tudományos Gyűjtemény 1824. V. köt.)
19. A német-rend nagymestere és vitéze most. 8-rét. (L. ugyanott 1824. VI. köt.)
20. Gróf Festetich György arczképe. 8-r. (L. ugyanott 1821. X. k.)
21. Berzeviczy Gergely arczképe. 8-rét. (L. ugyanott 1825. X. k.)
22. Trattner János Tamás arczképe, Kärbling után. (L. ugyanott 1826. VII. köt.)
23. Szépirási minták 1827. (L. ugyanott 1827. IX. köt. 113. lap.)
24. Szögyényi Zsigmond alkanczellár arczképe, Kärbling után. 8-rét. (L. ugyanott 1828. V. köt.)
25. Gróf Batthyányi Ádám országbíró arczképe. 8-rét. (L. ugyanott 1828. XII. köt.)
26. Nógrád vára,
27. Fülek vára,
28. Divény vára,
29. Gács vára,
30. Kékkő vára,
31. Szécsény,
32. Hollókő,
33. Salgóvár,
34. Somoskö,
35. Bujákvár,
36. Baglyasvár,
37. Ecseg vára,
38. Szanda vára. A 26 számtól kezdve mind 8-rét. (Lányi rajzai)

után láthatók Moesáry Antal Nógrád vármegye leírásában. Pest, 1826. I—IV. köt.)

39. Nógrád vármegye régi pecségei 8-rét, és

40. Gróf Forgách-család pecségei. (L. Moesáry id. munka IV. köt. 4. és 129. lap.)

41. Verböczy István arczképe, 1830. 8-rét.

42. Gróf Batthyányi Ádám országbíró. 4-rét. (1833. évi Vándor című naptár.)

43. Gróf Festetich György 4-rét (1834. évi Vándor naptár.)

44. Gróf Majláth György personalis. 4 rét. (1836.)

45. Ansicht der königl. Freist. Pesth, 1830.

46. Spányik Glycér kegyesrendi tanár. 4-rét. 1838.

47. Buda a 17. században, Boutibon rajza után. (L. Schams Beschreibung der St. Ofen 1822.)

Liboy Sámuel arany és ezüstműves, műtővös, Zólyomban. 1840-ben három évi fáradság után elkészíté I. Ferencz császár és király mellszobrát ezüst filigrán sodronyműből (drótból), mely páratlan műve által a szobrászat mesterségét egy kitűnő ritka példánnyal tünteté fel. Az életnagyságú szobor 28 hüvelyk magas, súlya 13 márka ezüst, mivel annyira finom ezüstműből van készítve, hogy az egész mű átlukasztott brüsszeli csipkéhez hasonló. Az ezüstműfalak oly finom vékonyak, hogy 28—32 rőf fonal nyom egy lat súlyt. A fejedelem vezéri egyenruhában van ábrázolva, melle osztrák rendjelekkel megrakva. A talapzat az osztrák és magyar birodalom 18 czímerét tünteti fel, ezen fölül a fejedelem négy nejének négy czímerét, azután pedig jelvényeket, úgy a fejedelem, valamint gyermekei és nővérei életéből vett nevezetesebb eseményekre vonatkozólag. Az egész plasticai mű tündöklő virág-arabeszk rostélyzatnak látszik, mely hatvanöt ezer egyes, aránylagosan rendezett részt mutat a legváltozóbb kigyózdásokban. (L. Honművész 1840. II. 837. lap.)

Lippi (Fra Filippo) olasz festész (1412—1469.) Ismét csak annyiban tartozik műtörténetünk keretébe és így e sorozatba is, a mennyiben I. Mátyás királyunk udvari kézírójának iratik. (Toldy Ferencz Irodalmi Beszédei Pozsony 1847. 267. l. — Ormos Zsigmond szerint Kernhistorie aller freyen Künste

1748. — Hyppolit codex ismertetése b. Nyáry Alberttől, felolv az Akadémiában 1873. nov. 10-én.)

Lőrincz (frater) pálos szerzetes a buda-sz.-lőrinczi monostorban korának híres festésze volt 1522-ben. (L. *Fragmen Panis Corvo Proto-Eremitici. Viennae 1663. p. 288.*)

Lukáts Sámuel, egy kora fiatalságában elhunyt magyar festész, kiről sirirata mondja: »Pictor, si fata sivissent, celebris futurus.« Született 1767. jun. 19-én (talán Péczelen), meghalt 1789. jun. 16. Losonczon. Többi közt festé atyjának Lukáts Mihály losonczy ref. lelkésznek arczképét és a magáét is. (L. *Mocsáry Antal, Nógrád várm. leírása. I. köt. 73. lap.*)

Mabuse János. Jeles festész. A XV. században II. Ulászló alatt hazánkban is működött. (L. *Toldy Irod. Beszédei. 267. lap.*) Kugler műtörténész Mabuset Gossaert Jánossal egynek véli.

Majer István született 1813. aug. 15. Mocsonokon Nyitra megyében. Jelenlegi esztergomi kanonok. A rajzolást és rézmetszést megtanulva, ez utóbbit, bárcsak mint műkedvelő, fiatal korában nagy mérvben űzte. Így látunk tőle már 1835-ben egy római régiséget metszve (a *Tudományos Gyűjtemény 1835. évi XII. köt. 112. lapján;*) 2. a várhelyi lovagot (ugyanott 1836. I. köt.); 3. az 1525. évi magyar codexből mutatványt (ugyanott 1836. XI. köt. 93. lap.) — 4. Ambrus főherczeg emlékét (Honművész 1836. I. félévi 28. szám.) 5. Virág Benedek emlékét. (Honművész 1836. évi 70. sz.) — 6. Gróf Nádasdy Ferencz váci püspök arczképét (a pesti növ. papság m. isk. Munkálatai III. köteténél.) — 7. Pestnek 1638. évi képét (Regélő 1836. évi folyamában.) — 8. Szeged várát Telepi György rajza után, ugyanott. — 9. Lósi Imre esztergomi érseket, (a pesti növ. papság m. isk. Munkálatai IV. kötetében.) — 10. 1839-ben magyar szent képeket rézbe metszve adott ki, melyek oly kapósak valának, hogy 1845-ben harmadik kiadást értek. Átalában tájrajzai a *Regélő*, *Honművész*, *Életképek*, s Vahot »Magyar föld és népei« című folyóiratában, meg a lipcsei *Illustrirte Zeitung*-ban jelentek meg. (L. *Honművész 1839. évi 281. és 327. lap. Ferenczy és Danielik: Magyar Irók. I. köt. 307—309. Vasárnapi Újság 1855. évi 41. szám stb.*)

Mayer Ágost. A múlt század végén rézmetsző Pesten, képeire maga odajegyezvén Aug. Mayer sc. Pest; — ily metszvénye, egy regénybeli jelenet, látható Etédi S. Márton Scythia király vagy is Záton herczegnek története Budán 1796. 8r. című könyvben.

Mányoky Ádám kitűnő arcképfestész, született Hont megyei Szokola helységben 1673-ban. Ifjú korában egy braunschweigi tábori hadbíró, Daelfer által külföldre vitetvén, künn tanult, és 1703-ban már Berlinben dolgozott; itt 1707-ben jött a Rákóczi fejedelem ismeretségébe, és ennek költségén tökéletesíté magát Hollandban. 1713-ban Varsóban August lengyel király udvari festészévé lőn, és az egész királyi családot és több fejedelem arcképét festé. Meghalt Drezdában 1757-ben. A nemzeti muzeum is bír tőle egy arcképet, s Radvánszky Antal úr Radványban hármat. (II. Rákóczi Ferenczet és fiait.) (L. Advocat. — Mindszenty Biographiai Lexikon V. dar. 58. l. Tudományos Gyűjtemény 1828. IV. köt. 36—38. lap. stb.)

Marastoni Jakab 1804-ben született Velenczében és ott tanult a műakademián; 1832-ben elhagyva hazáját, 1834-ben Pozsonyba jött, onnan 1835-ben Pestre telepedett, és itt 1846-ban magyar mű-akadémiát állított. Négy műve a m. nemzeti muzeumban látható. Meghalt Pesten 1860-ban. Fia J ó z s e f, szintén festész, egy éves korában lett pesti lakossá, és itt élt 1868-ig, midőn lakását Bécsbe tette át.

Markó Károly kitűnő tájfestészünk és egy művész-család alkotója. Született 1790-ben Lőcsén, hová családjá a székelyföldről telepedett. Mint atyja, úgy ő is előbb mérnök volt, míg utóbb hajlamát követve, a festészetre szentelé magát; 1818-ban Pestre jövé, innen Bécsbe ment az akadémiára, onnan utóbb 1832-ben Rómába, hol művészete által nagy hirre tett szert. Mindvégig is Olaszországban maradt, és Flórenczben a műakadémia tiszteletbeli tanára lett. Meghalt 1860. dec. 8-án, kora 70 évében. Képeiből néhányat bír muzeumunk is. (L. Ligeti, N. Muzeumi Képcsarnok Lajstroma 39. lap. Újabbkori Ismeretektára V. köt. 327. lap. stb.) Négy gyermeke, — kik az újabb nemzedékhez tartozván, itt csak megemlítettnek, — szintén az atyai pályára léptek: 1. ifj. Károly szül. Pesten 1822-ben, jelenleg

Olaszországban működik. 2. András szül. 1826. Bécsben, jelenleg Flórenczben lakik. 3. Katalin született Kis-Martonban 1830-ban, meghalt 1866-ban Flórenczben, és 4. Ferencz szül. Kis-Martonban 1831-ben, jelenleg Pest lakosa. Mind a négytől láthatók műdarabok muzeumunk képcsarnokában. (L. M. Képzőtársulat Évkönyve 1861—62. évre 68. lap. és Ligeti id. m.)

Márton, XVII. századbeli szobrászunk (lapicida artifex) nevét a dobó-ruszkai góth stylú egyház egy kővén olvassuk Lator Lenárddal együtt. Nem tudom, nem egy személy-e az Ipolyi által ismertetett és itt alább következő Porosz Márton szobrászsza! (Tudományos Gyűjtemény 1829. I. köt. 122. Ipolyi A. A középkori szobrászat stb. 75. lap.)

Marczinkei Elek magyar festész, Borsod megyében Szendrőn született, a múlt század végén. Gróf Festetich János és gr. Keglevich Ágoston pártolása mellett Bécsben tanult a császári műakadémiában, hol négy évig Maurer tanár vezetése mellett tanulmányozta az akadémia remeiket, és ezeknek, valamint a Lichtenstein, Friss és Lamberg stb. képtár jelesebb darabjainak másolása által tökéletesíté ecsetét. Különösen hajlott a német-alföldi iskola utánzására, eszményképül Rubenst választván. Azonban mostoha körülményei miatt Európa egyéb képtárainak tanulmányozásában gátoltatván, ez okból, és egészségének is megfogyatkozása miatt 1817-ben Pestre telepedett és itt rajztanári állomást nyert. Itt ösmeretes viszonyainknál fogva munkássága leginkább régibb mesterművek másolására és arczképek festésére szorítkozott. Az általa 2' magasságú nagyságban készült arczképek közül ismeretesek a következők :

1. Etele. 2. Mátyás király. 3. Hunyadi László. 4. Az ifjú Frangepán. 5. Drakula vajda. 6. II. Rákóczi György. 7. II. Rákóczi Ferencz. 8. Ennek neje, hessen-darmstadti Amália. 9. Veranchich érsek. 10. Martinuzzi érsek. 11. Ziska. 12. Wallenstein tábornok; melyek nagyobbra az eredetiek után másoltattak. (L. Tudományos Gyűjtemény 1819. IX. köt. 115—117. lap.

Máté, műöltvös V. István m. király udvarában, kit nevezett király jószággal is megadományozott.

Máté (Matheus Literatus) diszöltvös, készítője azon kö-

zékori régi helynek, mely az esztergomi főegyház kincstárában van. (L. Magyar Sion 1864. évi 689. lap.)

Melegh György magyar festész e század harmadik tizedében. Több rajza rézmetszés alá kerülván, ezekből ismerem a következőket:

1. Zrínyi Ilona arcképe, 12-rét, metszé Dvorzack Adolf.

2. Toldi, metszé Steinmüller, 12-rét.

3. Hedvig, metszé Steinmüller, 12-rét. Mind a három metszvény megjelent Kisfaludy Károly 1830. évi Aurora hazai almanachjában.

Mesznil báró, jó rajzoló. Egyik rajzolata, egy regényes jelenet, rézmetszetben is megjelent Dugonits András »Jolánta« című regényében. Pozsony, 1803. I. köt. 8-r.

Miklós mester festész II. Ulászló király korában. (Lásd Toldy Fer. Irodalmi Beszédek, Pozsony 1847. 267. lap.)

Miklósy József. Tőle egy arcképet bir a m. n. muzeum képcsarnoka. (L. Ligeti, Muzeumi Képcsarnok Lajstroma 15. l.)

Mikovínyi Sámuel cs. királyi bánya-kincstári mérnök, építész, a berlini tud. társaság tagja, született 1700-ban Nógrád megyei Abelova helységben, hol atyja evang. lelkész volt. Ő volt — mondhatni — első hazánkban, ki a földképnek készítését csillogászat és földrajztani szempontból a tudomány színvonalára emelni és ezt tudományos értekezéseivel is kívívni igyekezett. Ide nemcsak mint építész, de mint tájrajzoló, sőt mint rézmetsző is méltán sorolható. Nagybecsű földképeiből, melyek nagy része kiadatlan maradt, Pozsony, Zólyom, Turócz, Liptó, Pest, Pilis, Solt, Nógrád Bars, Nyitra, Hont megyék szép földabroszai Bel Mátyás Notitia Hungariae Novae stb. című (Viennae 1735—42) 2-rétű négy kötetében rézbe metszve jelentek meg.

Ugyan a nevezett munkában láthatók: 1. Pozsony, 2. Mór, 3. Nagy-Szombat, 4. Pest, 5. Budapest, 6. Buda városok; sőt az illető megyei földabroszokon 7. Besztercebánya és 8. Rózsahegy (Rosenberg) városok szép rajzai is, nagyobbára Kaldtschmidt által rézbe metszve.

De fiatal korában, 1723-ban, maga is gyakorolta a rézmetszést; így láthatjuk tőle rézmetszvényben:

1. A deményfalusi barlangokat Bucholcz rajza után metszve ily aláírással »S. Mikoviny sc. Norib.«

2. *Natragulya sive Belladonna*, folio. — Mind a két metszvény *Bel M. Hungariae antiquae et Novae Prodrromus*» czímű, Norimbergae 1723. folio, megjelent munkáját ékesíti. (L. Mocsáry Antal Nógrád Vármegye Leírása. Pest, 1826. I. köt. 84. — Horányi Alex. *Memoria Hungarorum*. II. 612. ki tévedve teszi születését Selmechre; — Haan L. *Jena Hungarica*, pag. 46.)

Miskovits Mózes magyar rajzoló és rézmetsző, főleg régi pénzek és okmányok rézbe metszése által tett szolgálatot. Régi érmek metszvényben láthatók tőle a Tudományos Gyűjtemény 1827. VII. kötetében. Továbbá általa metszett oklevelek és egy régiség ezek:

1. A szepesi káptalan 1347. évi oklevele. (Tud. Gyűjt. 1833. I. köt.)
2. Roland nádor 1253. okmánya. (Ugyanott IV. köt.)
3. Aranyrózsa. (Ugyanott V. köt.)
4. Sz.-fejérvári kápt. 1246. oklevele. (Ugyanott V. köt.)
5. Sz.-fejérvári kápt. 1278. okmánya. (Ugyanott V. köt.)
6. Kálmán király 1109. évi görög oklevele. (Ugyanott 1834. évi I. köt.)
- 7) Czímlap. (Könyves Máté Játékszini koszorújához. Pest, 1833. 12-rét.)

Molnár János festész. A fiatalabbak közé tartozik; de megemlítem itt, mert a m. képzőművészeti társulat 1865—66. Évkönyvében álló sorozatban nevét nem találom. Egy oltárképe 1852-ből a fejérmegyei vaáli templomban van. (Magyar Sion 1863. évi 677. lap.)

Molnár József szül. 1821. Zsámbékon (más adat szerint Bicskén) Pest megyében; szintén az újabb nemzedék tagja. Egy képe az országos (volt Eszterházy), három műve pedig a nemzeti muzeumban látható. (Ligeti, Muzeumi Képcsarnok Lajstroma. 35. lap.)

NAGY IVÁN.

Történeti adatok Privigyé múltjáról.

Midőn az 1873-iki nyár derekán Privigyére rándultam, azon szándékkal, hogy tüzetes feladatom érdekében a kegyesrendi társház könyv- és levéltárát átkutassam, élénken szemem előtt lebegett azon tudományos czélzat, melyet Történelmi Társulatunk ez évben maga elé tűzött, miszerint t. i. Nyitra vármegye múltját a kebelében létező levéltárak átbúvárlása által részletebben ismertesse. Élénken vágytam e társas munkássághoz részemről is lehetőleg járulni, mert több alkalommal érzem, hogy e nemcsak terjedelmére, hanem történeti viszonyaira nézve is jelentékeny vármegye eddigi ismertetései még nem egy részben házagosak, Bél Mátyásétól, Fényes Eleké-, sőt a tüzetesben búvárkodó Nagy Józseféig, ki újabban Nyitra megye külön ismertetését inditá meg. Másrészt — az általános hontörténelem gyarapítása által lehető vívmányokat, továbbá a más szempontú búvárkodók elfogult törekvéseit tekintve, mint ez pl. Šašinek Ferencz és a rokonirányúak közleményeiből látható — ellenőrzés végett is kívánatos az alaposabb nyomozgatás. Társulatunknak ily irányú törekvéséhez legalább némileg járulhatni reméltem már csupán az által is, ha tüzetes feladatom igénye szerint e megye kebelében létező két (t. i. privigyei és nyitrai) nem jelentéktelen múltú tanintézet irattárainak tanúságaiból holmit köz tudomásra juttatok. Méginkább hasznosíthatni véltem e foglalkozást, ha több rendbeli adatok egybevetésével érvényesíthetem tüzetes búvárlatom eredményeit.

E végett már eleve tervembe foglalám, hogy a Privigyén és Bajmóczon lelhető irattárak tartalmával lehetőleg megismerkedni igyekszem.

Ez óhajtasom annyiban sikerült is, hogy a privigyei városházi és lelkészeti irattár, valamint a bajmóczi lelkészeti okmányok

átvizsgálása készséggel megengedettett. Csupán az uradalmi levéltárhoz nem jutott alkalom férhetnem. Hálaérzettel emlékezem azonban egyúttal az ügy iránt érdeklődők készséges közremunkálására s Privigye előkelőinek közlékenységére, különösen a hazafias buzgalma-s munkásságáért köztiszteletet érdemlő ifjabb Ádámik György úrnak azon előzékenységére, melylyel módot eszközölt, hogy a városi irattárból kikeresett történeti érdekű okmányokat lehetőleg kényelmesen áttanulmányozhattam.

Midőn ily szíves részvét által elősegítve, szó- és írásbeli adatokat gondosan egybevetve egy egész hónapon át kutattgattam Privigye múltjának okmányait, meglehetősen élénk képekben tükröződének elém a kies Nyitra-völgynek, különösen az egymástól csak 1656 ölnyi távolban az átelleni hegyoldalokon mintegy szemközt álló két mezővárosnak, Bajmócznak és Privigyének viszontagságai s ez utóbbinak egykori nem jelentéktelen művelődési mozgalmái, melyekről ezennel csak néhány jellemző vonást szándékom okmányai nyomán előadni.

A privigyei városházi szekrény, mely irattárul szolgál, szerény tartalmú, s a benne őrzött iratok közt csakis a kiváltságlevelek eredeti példányai keltek a mohácsi vész előtti korban, a többi, ha történeti érdekű is, mind olyan, mely már az 1678-iki nagy pusztulás óta keletkezett, s leginkább ama szabadalmak megőrzésére vonatkozik. Kiválóbb részleteit képezik különösen a bajmóczi uradalom ellen a múlt század derekán folyt jogvita, illetőleg perfolym, részint tiltakozás, részint a panasztolt sérelmek orvoslása végetti folyamodás alakjában. Azonban figyelemre méltó adatok merülnek föl bennök e mezőváros községi szellemének s egykori kulturai fejlődésének megismerésére. A kir. felséghez intézett »Humillima Instantia« című folyamodvány mindjárt kezdetén azt vallja, hogy Privigye Magyarország kezdete óta királyi birtok vala: »cum natalibus statim Regni oppidum Privigye per Reges Hungariae iure terrestrali possidebatur.«

Mint ilyen nevezetes kiváltságokra tett szert, különösen Mária királyné idejében 1383-ban; e kiváló szabadalmakat Privigye nem mulasztá el lehetőképen hasznosítani, s e végett koronként a következő uralkodók által is iparkodott azokat

községe javára biztosíttatni. Névszerint Zsigmond, Mátyás és Ulászló királyoktól nyert azokra megerősítést, melyek a többé-kevésbbé megviselt eredeti példányokon kívül a túróczi convent által eszközölt hiteles átiratban is megvannak, némely szavak hiányával, melyek az eredetiben idő folytán olvashatlanokká koptak.

Ez okmányok elsejét, t. i. a Mária királynétól nyert privilegiumi oklevelet, Fehér György Codex Diplomaticusában (T. X vol. I. pag. 60—65) már némi csekély hiánynyal kinyomatva találom, mint az alatta levő jegyzet vallja: a Privigye birtokában lévő eredetiből átírva (Car. Fejérvári ex originali eiusdem oppidi Tom. nro CCCCXIII.). Azonban a következők indoklása végett szükségesnek látom annak tartalmát itt legalább lényeges kivonatban előadni. — A kissé fellengős kezdetű oklevél, indokul előrebocsátván a nép-szaporodás és királyi méltóság érdekét, azt mondatja az ifjú királynéval: hogy ő bizonyos *Pre v g e* nevezetű királyi helységét (*quamdam villam nostram regalem Pre v g e vocatam*) egyéb királyi városai szerint kívánván rendezni, e végett saját elhatározása folytán, Erzsébet anyja beleegyeztével és a főrendűek tanácslására, jónak látta e városa jelen és jövőbeli polgárainak és az ott-tartózkodás végett bár honnét érkezendő jövevény lakóinak a következő szabadalmakat engedni, hogy azok számban és hűségben gyarapodjanak, s így a királyi felségnek hasznára és dízére váljanak; és pedig:

1. Hogy *Pr.* hű polgárai és jövevényei a nádor, országbíró, megyei főispánok és tiszttviselők, valamint a bajmőczvári kir. várnagyok és ezek helyetteseinek mindennemű bírósága s hatósága alól mindenkorra szabadok legyenek s városi bírójokat magok közt évenként szabadon választthassák, ki a város esküdtelével együtt bárminémű kisebb vagy nagyobb ügyeikben ítéljen. Ha pedig valamely eldöntendő ügy iránt kételyök támadna, tanács-kérés végett forduljanak *K o r p o n a* városához.

2. Minthogy pedig *Pr.* polgárai az eddig évenként fizetni szokott 200 aranyforint helyett ezentúl évenként 400 aranyforint fizetésére vállalkoztak: hogy ezt könnyebben teljesíthessék, mindenkorra átengedi nekik a város ügynöksége valamennyi jövedelmét, mely előbb Marchand fiától Mátyástól, ki egykoron

Pr. városának ügynöke volt, a királyi birtokra szállt át; hogy mennyiben? azt az elsúrlódott szó hézaga miatt csak hozzávetőleg találgathatni. Ugyanis a latin szöveg szerint e pont így áll: »quia iidem fideles cives nostri de Privigye hactenus nobis singulis annis pro ipsorum collecta consueta soluebant 200 florenos aureos, ipsam collectam in aliis 200 flor. auri augmentando nostrae Maiestati solurere, ideo ut ipsam solutionem 400 flor. auri possint facilius expedire, eisdem fidelibus civibus nostris universos proventus advocatiae ipsius civitatis nostrae, dudum a Mathia, filio Marchandi, olim Advocato ipsius civitatis nostrae Privigye, pro duobus (itt egy szó olvashatlan) ad manus nostras regias devolutae, in perpetuum reliquimus et commisimus percipiendos et habendos.

3. A királyi birtok 3 faluját, u. m. Mussnitz, Mihalenhutaja és Rheterfalva nevű Pr. szomszédságában levő helységeket, összes tartozványaikkal s mindennemű hasznaikkal együtt örök időkre Pr. város birtokához csatolja.

4. Megengedi, hogy a városnak szatócs, sütő, sóáros, húsvágó, varga, kovács, szabó, posztós (pannicida) és egyéb kézművesei, ú. m. kik által a város gyarapodást nyer, (bármennyien) lehessenek. (Föltéve, hogy a »habere poterunt« utáni hézagból a »quot voluerint« szavak koptak ki.)

5. Akarja, hogy a polgárok a város és a hozzá csatolt 3 falu határaiban létező legelők, mívelt és műveletlen földek s a királyi felséget illető erdők használatában ne akadályoztassanak

6. Szabályozza a vámot, különösen a posztót illetőleg, melynek öt faja említettik, hogy attól minőség szerint mit kelljen fizetniük.

7. Kizárólagos jogot enged a privigyeieknek a határbeli folyókban halászatra és vízi-malmok használatára, úgy, hogy a várostól egy mértföldnyire kívülök senki másnak ne legyen szabad e jogot gyakorolnia, és e határon belül a kenyér- és húsárulás is az ő kizárólagos joguk legyen, de sőt szabó, ács és takács, valamint bármi egyéb kézművek gyakorlása is úgy, hogy Privigyétől egy mértföldnyi távolban, Bajmócz és Novák kivételével, a környék egyéb helységeiben efféle üzlet ne gyakoroltassék, sem vásár (forum) ne tartassék egyébütt, mint csupán Privigyén.

8. Tiltja, hogy az ország magnásai közül senki, bármily rangú és méltóságú legyen is, — Privigye lakóinál erőszakos megszállást tenni (*descensus violentos facere*) ne merészeljen.

9. Engedélyt ad, hogy a polgárok szabadon választhassák lelkészöket, kit az esztergomi érseknek megerősítés végett tartozzanak bemutatni (*praesentare*).

10. Végre, hogy a város a magára vállalt adózás hű teljesítéséért jelentékenyebb viszonzási jutalmat nyerjen, királyi különös kegyelemből (*ex superabundanti et speciali gratia regia*) megengedi: hogy Pr. polgárai és jövevényei utódaikkal együtt mindazon szabadalmakkal és kiváltságokkal, törvényekkel és kedvezményekkel bírjanak örök időkre, melyeket leginkább Buda városának polgárai és jövevényei élveznek.

E kiváló szabadalmakat, melyeket Fejér György a »Codex Dipl.« föntebb idézett kötetében »*singulares immunitates ac libertates*« czímmel közöl, függő kettős-peccéttel erősített levélben adományozta Mária királyné 1333-ban, január 23-án.

Az okmány tartalma, — járultak legyen a benne érinteteken kívül bármely egyéb indokok e kiváltságok engedéséhez, — figyelemre méltó tanúságot tesz Pr. akkori kulturai irányzatról. Nem kevésbé érdekes azonban ez okmány azon hatásánál fogva, melyet Pr. lakóinak községi szelleme s polgári érzülete fejlesztésére huzamos időn át gyakorolt vala, úgy, hogy annak befolyását a privilegiumok eltörlése sem szünteté meg végképen.

Hogy a város nem mulasztotta el ily előnyös szabadalmait a körülményekhez képest lehetőleg élvezni: arra leginkább tanúságul szolgál azon gondoskodása, melylyel e privilegiumokat koronkint megerősíttetni iparkodott. — Azokhoz való ragaszkodását mutatja azon gond is, melylyel e kiváltság-leveleit annyi veszélyei közt megővni törekedett. Ezekből látható, hogy 1429-ben Lusinczer Péter és Laczek fia, Simon (Simon, Filius Laczek) privigyei polgárok küldettek Zsigmond királyhoz, hogy tőle a város nevében kérjék a főnebbi kiváltságoknak jövőre is helybenhagyását, mit meg is nyertek, kivéve a vízi-malmok, halászat, hús- és kenyérárulás, valamint egyéb iparüzleteknek és a vásárnak azon kizárólagos jogát melyet főnebb a 7-ik pontba foglalva említettünk.

Zsigmond e kizárólagos jogokat épen nem akarja továbbra helybenhagyni, hanem mind a privigyei polgárok, mind a környékbeli lakók közjára tekintetéből, és — mint az okmány mondja — azoknak nagyobb haszna végett ama jogokat a vidékieknek is engedi gyakorolni. — »A többi szabadalmakat, Borbála királyné és a főrendek beleegyezésével, helybenhagyja, és megerősítő okmányába a Mária királynéjét változtatlanul átíratva befoglaltatja.« (Zsigmond királynak e megerősítő okmányát K a t o n a G. Hist. Crit. Tom. XII. pag. 575— 16. s utána Fejér Gy. »Cod. Dipl.« Tom. X. vol. VII. pag. 86. csupán a d a t u m utáni főrendűek elősorolásával s így a lényeges tartalom mellőzésével említi.) 1486-ban Mathias¹ Titteratus, Matthaëus Kaynova, Georgius Matass (Matthyas) et Petrus Christhan cives et hospites oppidi nostri Prevgc — mint az okmány mondja, — járultak Mátyás király színe elé, s a város által küldetve, kérték annak nevében a Zsigmond által megújított szabadalmi-oklevélnek általa is megerősítését. Mely kérelmet Mátyás kegyesen fogadván, akként teljesített, hogy a Zsigmond által kiadott kiváltság-okmányt szószerént átíratva, egész tartalmával és minden záradékaival együtt jóváhagyta, »salvis iuribus alienis.«

A pöriratok hivatkozása szerint 1486-ban Mátyás király a bajmóczi várnagynak meghagyja, hogy Privigye mezőváros polgárait kiváltságaikban semmikép ne akadályozzák.

1488-ban a privigyeiek szintén Mátyás királytól védelmi-levelet nyertek azon polgárok részére, kik üzletök végett az ország különböző részeiben szerte utaznak, hogy azok sem személyökre, sem kereskedelmi portékáikra nézve semminémű bántalmat vagy letartóztatást ne szenvedjenek.

E szabadalom-levél, melynek másolata a kegyesrendűház levéltárában is meg van, Bécsben kelt, (Datum in arce nostra Viennensi in festo b. Bartholomei Apostoli 1488.) s miként a másolat jegyzete mondja 1670-ben, sőt 1845-ben is megerősítést nyert.

1490-ben Ulászló királytól nyerték meg a Zsigmond által helybenhagyott kiváltságaiknak megerősíttetését. — Ez okmány eredetije már a múlt század derekán annyira roncsolt állapotú volt, hogy e miatt a pör-folyamban föl sem vétetett; mint a

»Processus« című irat mondja. (In origine exhibitum privilegium Uladislai propter attritum statum processum ingressum non est.)

E szabadalmi-levelek többszöri megerősítését nyomatékos érv gyanánt emeli ki a panaszos folyamodvány (»Humillima Instantia«) annak bizonyítására, hogy Privigye valóban élvezte is a királyoktól nyert kiváltságait, különösen a mohácsi vész előtt akadálytalanul.

Az is fölemlítették a nevezett pöriratokban a nyert szabadalmak gyakorlatának bizonyítására, hogy Pr. városa csakugyan nemsokára meg is kereste Korpona városának hatóságát a végett, hogy jogait közölven, pártfogása- s tanácslásával gyámolítsa. S ezt valóban bizonyítja azon czikornyás szerkezetű levele, melyet e célból Korpona városához intézett volt 1389. Olvasható e levél egész szövege Fejér György »Cod. Diplom.« (Tom. X. vol. I. pag. 563—5.) Különös azonban, hogy e levélben meg sem említették a Mária királynétól nyert okmányoknak utalása, hanem a korponaiakhoz intézett folyamodás úgy indokoltatik, mint melyet idősbjeiknek tanácslása nyomán »matura deliberatione« határoztak el.

Nyomatékolva emelik ki a panaszos iratok, hogy ama kiváltságok élvezete folytán Privigye igen virágzó állapotba jutott (»oppidum florentissimum evasit«).

E virágzás állapotáról azonban részletes adatok nemigen lelhetők, csak a fönnebbérített s egyes alábbemlített okmányokból kísérhetjük meg annak némely vonásait összeállítani.

Az eddig említett s alábbérített okmányok, egybevetve azon hiteles tanúságokkal, melyek Privigye múlt századi állapotát ismertetik, jelentékeny világot vetnek e város korábbi múltjára.

Magokban az idézett okmányokban meglehetősen alapját lelhetni a múlt századi jegyzetek azon érvelésének, miszerint Privigye az 1383. nyert kiváló szabadalmakat az előbbi fejedelmek, különösen Nagy Lajos iránt tanúsított buzgó hűsége s közhasznú törekvéseinek elismeréséül kapta. Nyomatékolja ezt főleg a kiváltságokon fölül nyert három szomszéd helység adományozása. — De már az adott szabadalmak is fejlett értelmiséget

föltételeznek. — Hogy Pr. különösen az ipar és kereskedés terén már akkoron figyelemre méltó haladást tön : bizonyítják a kivált-ság-adó okmányoknak vámszabályzó kitételei, melyek a posztónak különféle fajtáit említik. (I. Fejér Cod. Dipl. T. X. Vol. I. p. 63).

Volt légyen bár az 1383. okmányban említett »p a n n i c i d á k« foglalkozása csupán olynemű szűrposztókészítés, minővel Pr. lakói e jelen századig leginkább foglalkozának, — ez iparág magában véve is növekvésével arányos kereskedelmi üzletet keltett. — Részletes adatok hiányában is föltehető, hogy az mind a helyi viszonyok, mind az előidézett körülmények kedvezése folytán mind sikeresebben fejlődött, s élénk kereskedelmi üzlettel kölcsönös viszonyban jelentékeny gyarapodást eszközölt.

Honi iparunk történetének ez idő szerinti különös fontosságát szem előtt tartva, igen óhajtottam e kora fejlődésű város iparos-társulatainak múltjával mennél alaposabban megismerkedni. — E végett lehetőleg rajta valék, hogy e kulturai tényezők írott és szóbeli hagyományait, mint több tekintetben alkalmas tájékozásul szolgáló adatokat, lehetőleg teljesen tudomásul vegyem. — Ügyszerető buzgalom segítségével sikerült is nem egy érdekes mozzanatról értesülnöm, részint a czéhládákban lelt iratokból, részint egyes magán jegyzetekből, és némely még igen élénken emlékező idősbek szóbeli közléseiből. —

Sajnálattal értesültem e közben, hogy éppen a szűrposztókészítők, vagyis szokottabb néven »csapók« czéhládája nem nyújthat e tekintetben óhajtott fölvilágosítást. Ennek okául azt vallják az illetők, hogy e század elején bizonyos Majthényi szolgabíró megyeileg küldetett ki a czéhek legrégibb iratainak átvételére, melyek azután nem kerültek többé vissza, és így csak esetleges körülménynek tulajdonítható, hogy egy-kettőben még találkozik holmi. *) Ezek tartalmát illető helyen fogom ismertetni.

Azonban a miket a tisztas idősbek hű emlékezete s egyesek magánjegyzetei a föltett kérdésekre válaszul adtak : azok, egybevetve az írott adatokkal, mint hiteles nyilatkozatok, sokban alkalmas fölvilágosításul szolgálnak a régebbi múltakra

*) A többiek nyilván a Nyitra megyei levéltárban lennének tehát keresendők.

nézve is. — Annyira ragaszkodának ök hű emlékezetben őrzött hagyományaikhoz, hogy azok rovására az újabb kornak tetemesen változott viszonyaival sem igen voltak hajlandók alkura lépni, s mint ezt nem egy eset bizonyítja, a súlyos körülmények követeléseiről irányában sem egy könnyen hódolnak. — Nem alaptalan tehát Bél Mátyásnak (l. Not. Hung. nov. IV. 425. l.) rólok a múlt század derekán ejtett e nyilatkozata: »Sunt praeterea oppidani elegantiae, morisque a maioribus accepti perquam studiosi.«

E közbevetett megjegyzésekkel arra kívántam eleve figyelmeztetni az olvasót, hogy az alábbemlített adatok, melyek a privilegiek múlt századi iparviszonyairól szólnak, jó részben a 15. századiakra is vonatkoznak, s legalább némileg pótolják azon hézagot, melyet mostoha viszonyok okoztak a múltak tanúságainak pusztításával.

Különösen azt akartam már ezennel jelezni: mikép állottak azon iparágak egymással és egyszersmind a kereskedelmi üzlet holmi nemével kölcsönös viszonyban, melyek az 1383-ki okmányban érintetnek? Mire nézve az alábbi adatok, úgy hiszem, figyelemre méltó tájékozást nyújthatnak.

Privigye határának fekvését. megfigyelve, s azon iparmozgalommal egybevetve, melyet lakói e századig jelentékenyebb sikerrel folytatnak vala, természetes kapcsolatban látjuk azon iparágak fejlődését, melyek a kiváltsági okmányban különösen megemlítettnek.

A határ- és környékbeli fürge patakok több-kevesebb s tetszés szerint mérsékelhető erejökkel igen alkalmas eszközül kínálkoztak némely nyers anyagnak feldolgozására, különösen a bőrrel és gyapjúval foglalkozó kézművességnek gyakorlására, valamint a közeli erdőkben bőven termő fának holmi faeszközök készítése végetti szeldelésére.

Míg e kedvező körülmény a szomszéd németek, — különösen a német-prónaiak iparhajlamát inkább ösztönözte a bőrkészítéssel való foglalkozásra: addig a privilegiek nagyobb készséggel üzik a fa- és gyapjú-feldolgozást; kallók, örlő-, zúgó- és fűrészmalomok hajtására alkalmazzák a vízerőt. — Marhatenyészésre alkalmas levén a vidék, a húsvágók üzleti közvetítése foly-

tán, az öltőnyeműekké feldolgozandó nyers anyag: ú. m. bőr és gyapjú a környékből is meglehetősen mennyiségben került ki. (L. Bel Not. Hung. IV. 426.) Ez pedig az idő haladtával szaporodott kézművesek által a vidék szükségletén túl is feldolgozva: jórészt már öltőnyminőségben szállított tovább, fokenként növelvén a kereskedelmi üzlet azon nemét, mely habár utóbbad mindinkább alábbszálva, némelyek által még századunk derekáig meglehetősen haszonnal gyakoroltatott.

Ily kölcsönös viszonyban fejlődhetek a 14. században Privigyén az 1383. okmányban névszerint fölcmlített iparágak, ú. m. a posztókészítés, szabó- és varga-mesterség és néminemű ácsolás, az élelmes lakosságot egyszersmind olyatén kereskedeésre bírván, melynélfogva az az ország különböző, néha távoli részeinek beutazgatására is ösztönöztetett.

Hogy pedig Pr. polgárai az e közben tapasztalt olykori kellemetlenségektől mentek legyenek, a város azon védelmi-biztosítókra tőn szert, melyet Mátyás királynak részökre kiadott ótalom-levele nyomatékkal fejez ki. — Ez okmányt, minthogy a városházi levéltárban létező példányhoz annak idején nem juthattam, egy a kegyesrendi ház levéltárában lelt másolatból irtam át, s helyén látom itt annak lényeges tartalmát közleni:

»Mathias, Dei gratia, etc. Fidelibus etc. mandamus, quatenus dum et quando ac quotiescunque fideles nostri iudex et incolae oppidi Prevege . . . pro victuum suorum necessaria acquisitione diversas partes perlustrando cum rebus et mercibus suis ad vestras terras, tenuta, possessiones . . . in medium vestri pervenerint, eos aut eorum homines familiares ad quorumvis instantiam in personis iudicare, aretare et bona ipsorum mercimonia arestare . . . vel prohibere facere nequaquam praesumatis, nec sitis ausi, modo aliquali signanter pro debitis, delictis seu excessibus aliorum. Si qui enim quidquam actionis vel quaestionis contra praefatos cives et oppidanos nostros de Preuge, aut ipsorum aliquem, dictosque homines aut familiares eorum habent, hi id in presentia praefatorum iudices et iuratorum civium eiusdem Oppidi nostri iuridice prosequantur. — Ex parte quorum iidem omnibus querulantibus contra mei iuris et iustitiae ac debitae satisfactionis complementum impen-

dere et exhibere teneantur, prout dictabit ordo iuris. Aliud ergo nulla ratione facere praesumatis. Datum in arce nostra Viennensi, in festo b. Bartholomaei Apostoli 1488.

Hogy ezen ótalom-levélnék a privigyeiek 1670. sőt még 1845-ben is a kir. Főlség általi újra-megerősítettését eszközölték: tanúsítja, miszerint Privigye lakói az újabb viszonyok beálltaig folytatgatták elődeik üzletét.

A védelmi okmány e kifejezése: »pro victuum suorum necessaria acquisitione« arra mutat, hogy műiparczikkeik szerteszállítása alkalmával, talán olykép, mint ezt a múlt században is gyakorlák, egyéb áruczikkékkel, különösen élelmiszerekkel tértek vissza. E szerint e regényes szépségű völgyben a földművelés ipara nem adta ki eléggé a műiparosok szükséges táplálékát, és Privigye malmai jobbára műiparkészít-ményeivel beváltott gabonát örölgettek.

Mindemellett Pr. termesztő ipara sem vala jelentéktelen. A környékbeli erdőség irtogatásával már a 14. században mindinkább szaporodtak a gabonatermő földek. (l. Knauz N: »Bajmócz« leírását az »Egyet. M. Encyclop« hol Poruba és Tusina helységek népesítése említettik.) A 15. században kelt okmányok szerint Privigye és Bajmócz határában gabonatermesztés mellett a szőlőművelés is nem csekély mérvben gyakoroltatott. Azon okmányokon kívül, melyek Knauz Nándornak az »Egyetemes Magyar Encyclopaediá«-ban a Bajmócz múltját ismertető cikkében tárgyunkhoz szólnak, különösen bizonyítja a privigyei határbeli szőlőművelést egy a városnak maig birtokában levő pecsétnyomó, melyen két jól vésett domboralak áll, vállain nagy szőlőfürttel s e jól olvasható körirattal: Sigillum promontorii Civitatis Prividensis 1620.«

Hogy Privigyén a szőlőművelés már sokkal a 17-ik századot megelőzőleg is gyakoroltatott: valószínűvé teszik azon okmányok, melyek a 15. században a szomszéd bajmóczi szőlőkről szólnak. (l. Knauz N. »Egyet. M. Encycl.« Bajmóczról.)

A gyümölcstenyésztés pedig azon mérvben növekedék, a mint a határbeli erdőket fogyasztgatták. A kiirtott erdők he-

lyén, melyek maig »kopaniczák«-nak neveztetnek, többnyire gyümölcsösök. és a hol közel esnek, veteményes-kertek alakítottak. A bőven termesztett gyümölcs is kereskedelmi czikkül szolgált. Ennek, különösen aszalva, nem csekély mennyisége szállított az észak felé eső szomszéd vármegyékbe, s még tovább is. A nagyobb gyümölcsös-kertekben e végett aszaló-kemenczék voltak.

Hogy e tekintetben a múlt század óta jóval alább szállott az üzlet: az idősbek emlékezete szerint abból is következtethető, hogy a kertekben volt aszaló-házak, illetőleg kemenczék száma tetemesen megkevesbedett.*)

Bél M. (Not. Hung. nov. IV. 425. l.) a privigyeiek szőlőműveléséről ezt írja: »Olim vino et croco cives operabantur: quam utramque curam frumentario, eoque fructiore cultu penitus iam commutaverant.« A bajmócziakéről pedig ezt jegyzi meg: »Habuit ante acceptas clades, colles vite obsitos, qui quod fructum ederent austerum, negligentius post acceptam calamitatem habiti iam penitus obsoleverunt« (L. u. o. 420. l.)

Erre nézve Privigye idősbjei a hagyományos emlékezetből azt mondják, hogy midőn a Thököly-féle támadók a várost és környéket boszúból pusztíták, a határbeli szőlőket annyira kiirtották, hogy azokat birtokosaik azon háborgós időben, hasonló boszúállásoktól tartván, többé nem is újították meg. Egyébként bortermesztésök — úgy látszik — csakis a környékbeli fogyasztásra szolgált. Hiányát egyelőre sörfőzés és fenyővíz készítés pótolá. A sörítal a múlt században alkalmasint tetemesebb lehetett a mainál, mint egynémely adatok gyaníttatják; utóbb pedig az

*) Privigye idősbjei közt különösen a 70 évet meghaladott t. Újsághy József volt megyei orvos, kinek élénk emlékezete és szives közlékenysége több részben támogatott, egyéb érdekes adatok közt kiemelve emlegeté, hogy a gyümölcsnemesítésre nézve előbbi időben a kegyesrendiek egyes tagjai, e század negyedik évtizedében pedig a sajtósági irányú (a materializmussal merőben ellentétes nézetet vitató) dr. Petőcz Mihály példaadólag buzdított e környékben. Nehány éven át Bajmóczon lakván, — hol őt 1837. és 1838-ban magam is láttam olykor — egy jókora kopanicza (kiirtott erdő) térségén alakított kertben messzünnen szerzett igen nemes fajta gyümölcsfákat tenyésztett és juttatott másoknak is.

égettlbor ital vőn rajtok káros hatalmat, mindinkább elcsenevész-
tetve a nemzedéket.

Az egykori szőlőművelés helyeit némileg ma is jelzi még a
néphagyományban fönntartott »Vinyicski« nevezet. — Privigye
határában három dőlőről tartja a nép emlékezete, hogy ott haj-
dan szőlők valának.

A sáfránytenyésztést illetőleg Bél M. föntebbidézett állí-
tását hitelesíti egy több tekintetben érdekes okmány, melyet a
bajmóczi lelkész javára Corvín János, mint Bajmócznak ura,
ugyanott 1490. october hó vége felé adott ki. — Ennek tartalma
szerint Corvín J. mint kegyúr, a bajmóczi lelkész javadalmát ré-
széről is gyarapítani kívánván, évenként minden időre teljes tize-
det rendel mindazon terményekből, melyeket a bajmóczi várhoz
tartozó birtok jövedelmez; nevezett szerint: a b o r, s á f r á n y
és g a b o n a termésből, a juh- és sertésnyáj szaporodásaiból. Ez
egyéb részben is becses okmányt alább tüzetesebben kívánván
ismertetni, itt elég ennyiben érintenem.

A sáfránytermesztés valószínűleg akkor vette kezdetét e
vidéken, midőn az Anjouk korában lendületet nyert kereskedés
és műipar által előidézett vagyonosodás a fényűzést és élvezetvá-
gyat mind fokozottabb mérvben vonta maga után hazánkban.

Látván ezen élelmes nép a keletről beszállított fűszerne-
müek kapósságát: részben avval való üzérkedésre is vállalkozék,
egyszersmind kísérletet tőn olyasmit itthon is termesztetni. E nemű
üzletet illetőleg kiskereskedést sáfrány, bors, s egyéb fűszerne-
müekkel vásárookra s búcsúkra járogatva, egész napjainkig gyá-
korlának némely felsőbb vidéki tótajkú hazánkfiai, kiket ennél-
fogva »b o r s o s t ó t o k k«-*) néhutt »s á f r á n y o s o k k«-nak ne-
vez vala magyar népünk. Saját nyelvökön magok is »safranyik«-
oknak nevezék magokat. Az anyagi gyarapodás ilyenén módjai-
nak előszámlálása után méltán kérdésbe jöhet: vajjon mit ered-
ményezett ez élelmes iparmozgalom Privigyén a szellemi cultura
fejlesztésére?

*) Az ily néven ismert házalók — legalább Dunántúl — nem
felvidéki tótok, hanem h o r v á t o k, többnyire a túlnépes Varasdme-
gyéből.

Azon történelmi adatokon kívül, melyek hazánknak a mohácsi vész előtti műveltségi viszonyait ismertetik, az e környékre különösen vonatkozó tanúságokból úgy látszik, hogy Privigye lakói már akkor nem csekély mérvben fejleszték ki azon polgári érzületet, melyet múlt század némely kedvezőbb körülményei közt lendültebb állapotuk eléggé határozott vonásokban tüntet föl. — Bél M. róluk irt jellemzése bizvást elfogadható korábbi múltjokra nézve is. »Sunt oppidani elegantiae, morisque a maioribus accepti perquam studiosi. Hospitalitatem huc retulerimus et convictus, quos mutus agunt, hilares.« (Bél, Not. Hung. nov. IV. 425.) Ehhez adva a mit főlebb ipar- és kereskedelmi-üzletökről mond: láthatjuk, hogy e munkás nép szorgalma mellett az élet kellemeit is élvezi vala azon mérsékkel, mely egyszersmind hagyományos erényeihez való hűségét is megóvá.

CSAPLÁR BENEDEK.

Könyvismertetések, bírálatok.

II.

Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a Magy. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Második osztály: Írók. XX. köt. E külön cím alatt is: Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. Közlik: Szalay László és Wenzel Gusztáv, m. akad. r. tagok. IX. kötet: *Vegyes levelek.* 1563—1569. Pest, 1870. n. 8r. VI. és 315. l.

A tudós főpap s államférfi, Verancsics, összes munkáinak ez a kilenczedik kötete, 1563—1569. időközből leveleket tartalmazva, melyeknek nagyobb része az egri vár és saját személye ügyeire vonatkozik. Egerben t. i. 300 gyalog, 400 lovas katonának kellett lennie, s közülök 200 lovasnak a király által, a többinek a püspöki jövedelem harmadából fizettetnie. Ez Verancsicsra nézve terhes feladat volt, mert püspöki birtokainak, így jövedelmének is, nagy részét Telekessy s kivált Bebek elfoglalva tartották. Ő azonkívül a vár parancsnoka is vala; e hivatalra azonban nem tartva magát képesítettnek, már 1559-ki nov. 5-kén kérte Oláh Miklóst, eszközölné ki a királynál fölmentetését a várparancsnokság alól. *)

A várügyek rosz karban voltak. Kötetünk szerint Piopius Dénes, modrusi püspök, 1563-ki martiusban részletes véleményes jelentést tön Verancsics nevében Miksa római királynak, mindenekelőtt kiemelve, hogy a várban, a rosz fizetés miatt, majdnem semmi katona sincs. A rosz fizetés okai azok, kik a vár iránti

*) V. ö. »Budapesti Szemle«, új folyam, 45. füz. Pest, 1869. 105. és 109. ll.

tartozásaikat nem fizetik. Néhai Telekessy Imre, kassai kapitány korában, az Egerhez tartozó helmeczi, zempléni, kis-várdai, kállói, kászoni, várii kerületek tizedeit, 3390 f. értékben, elköltötte; Pesti Ferencz, kir. tizedek haszonbérelője, 1562-ki jun. 21-kén vele tartott számadás szerint 4000 fttal, ugyanő az egri tizedért ugyanazon évben 2703 fttal maradt adós; a zarándmegyei 1560—1562-ki tized, mely évenként 1200 aranyért, a három év alatt tehát 3600 aranyért, magyar pénzben pedig 5400 ftért volt haszonbérbe adva, a kamara parancsára Gyula számára vételeztetett be, mind ez pedig összesen 15493 ftot tett. Ehhez járult, hogy a közelebbi négy év alatt a tiszttartók, a püspököt illető harmadból az egri katonák fizetésére s a vár egyéb szükségleteire néhány ezer ftot költöttek el. Verancsics tehát azt kéri, hogy miután Pesti Ferencz, a ki a végházakra sokat költeni köteles, adósságát kifizetni képtelen, fizesse azt ki, a Gyula számára lefoglalttal együtt, a kamara, vagy az utóbbit fizettesse ki a gyulai kapitánynyal, Telekessy örökösei is adják meg tartozásukat, vagy fizetéséből, ha van még annyija, vonassék az le. Mindezzel a vár ügyein jócskán lehetne lendíteni.

Ziláltak Egerben az ügyek a katonák s az ottani nemesek vallása miatt is, a kik, úgyis rosszul fizettetvén, ha kedvök szerinti papot nem tarthatnak, napról napra fogynak, elannyira, hogy Egerben alig van kétszáznál valamivel több lovas, a gyalogok számát pedig szégyen csak meg is említeni. — Heves-, Borsod- és Pestmegyékhez parancsok volnának intézendők: a vár erősítéséhez szekereket és gyalogokat küldjenek, mert a kisebb szolgálatokat a püspök kevés jobbágysai teljesíteni nem képesek, mivel azon megyék nemesei keveset, a főurak mitsem segítenek. — Zeleméri Lászlóról és Király Kelemenről, 1538—1561-ben püspöki tiszttartókról hírlík, hogy számadásaikban vannak el nem fogadható tételek, tőlök tehát szám volna kérendő. — A gyümölcs-, bor- és gabonátized beszedése körül is a tizedelők, falusi bírák és uradalmi tisztek részéről sok prédálás és tékozlás történik. Abaúj-, Zemplén-, Borsod-, Bereg-, Szabolcs- és Hevesmegyékhez tehát parancsok volnának küldendők: a földesurak kötelezzék jobbágaikat arra, hogy midőn ilyen tékozlók elleni vizsgálat végett a püspök esküdt embere, a kir. számvevő s egy

egri kanonok kimenendnek, eskü alatt mindegyikök vallja meg : gabonából, s más tized alá esőkből hány csomót, borból hány akót adott, s hova és kinek javára lett az elszállítva? — Jó volna ugyanazon megyéknek megparancsolni : az Egerhez tartozó borokat annál inkább szállíttassák jobbágyok által, mivel a püspök jobbágyai a vár erősítéséhez megkívántató fa- és közszállítással egyre el vannak foglalva. — Mivel Gyulának szüksége van a zárandmegyei tizedre, mely Egeré: jó volna, ha viszont a váci püspök a kis-nógrád-, pest-, solt- és szolnokmegyei tizedeket, szerződés szerint, Egernek adná ; így mind a két váron segítve volna. — Kíváncsok az is : parancsoltatnék meg az egri katonának és nemeseknek, nyilatkozzanak eskü alatt minélelőbb, ostrom esetére kik maradnak a várban, s kik nem? S mivel a Verancsicsal, parancsnoksága alóli fölmentése iránt folyamathat levő alkuvás nincs befejezve, s e miatt úgy a kapitány, mint a tisztek haboznak, a vár javára mit tevék legyenek ; — mivel továbbá az egri jövedelmek sok haszontalanságra vesztegettetnek, a katonák későn fizettetnek, s a vallás is sok vizsályt okoz, annyira el levén az új tan terjedve, hogy a gyermekek és nők is inkább halált szenvednének, hogysem az újítók rendeleteitől egy tapodnyira elhajólnának, s ha Verancsics az új tan (reformatio) elnyomására kísérletet tesz, a várörök azonnal elmenetellel, s más, nekik kedvezőbb úrhoz szegődéssel fenyegetőznek : mindezeknél fogva Verancsics Egerbe két tekintélyes egyént vél szükségesnek. Egyiket a főnemességből, hadjáratot, ki a katonák parancsnoka volna, a várat folyton őrizné, ha nem is magához egyenlő, legalább hasonló alkapitánnyal a városban. A másik egyén a vár s püspökség jövedelmeire ügyelne, azokból a lovasokat s gyalogokat pontosan fizetné, gabonát és bort bármely szükség esetére, sőt némi pénzüsszeget is, évenként készen tartana. — A kinevezendő kapitány a várnagyokkal Verancsicsnak, ez pedig amazoknak, kölcsönösen esküdjének meg.

Piopus azután Verancsics nevében újból esedezett, hogy a Főlség az ő számára különös lakról gondoskodjék, nehogy öreg napjaira nyugalmat áhítva, Egerből elköltözködése után úrból zselléré, vagy valakinek jobbágyává váljék. E végett azon jövedelem-harmadon fölül, melyet neki a király rendelend, azt kérte

még, hogy a püspöki jobbágyok fölötti hatóságát, a rendes füst-pénzt (mintegy 500 ft) a többi birtokjövedelmekkel együtt megtarthassa; bizonyos hely is jelöltessék ki, a honnan a számára megigért 8000 magyar ft évenként rendesen fizettetni fog. *) Végre a rágalmozók elnémítása végett nyílt levélben hirdesse ki a király és tudassa mindenivel; Verancsics a várügyelettel, katonák kormányzásával, jövedelmek kezelésével saját nyugalma tekintetéből hagyott fel, s nem valami vétségért lön azoktól megfosztva.

Piopus e véleményes jelentésére válaszolva lön; Verancsics elégedjék meg 8000 magyar ft évdíjjal, s minden egri jövedelemről és világi hatóságról mondjon le, csupán az engedtetvén meg neki, hogy szöleit püspöki jobbágyai ingyen művelni tartozzanak. Az évdíj pedig vagy az egri jövedelmekből, vagy, ha ez kevésbé tetszenék neki, az Egerbe pótléklul küldendő pénzből fog neki, utalvány mellett, bizonyosan s évenként kifizettetni. — Valamely prépostság megüresedtéig, a midőn figyelem lesz reá, lakjék Pozsonyban, s e változás [hogy nem vétségért történt, ki fog hirdettetni. — A kölcsönös eskübe a király beléegyezz, ha az úgy értendő, hogy a kapitány őt egyházi ügyekben püspököknek ismerje el, Verancsics pedig világi ügyekbe nem avatkozik. — A haszonbérlok tizedtartozásairól a magyar kamara tanácsosaitól vélemény fog kéretni. — A katonák kevés voltáról s ostrom esetére a várban maradandók esküjéről a hadi-tanács végezend, a gabona, bor stb. beszállításáról a magyar cancellaria fog intézkedni.

Könnyű átlátni, hogy ily válaszzsal sem Verancsics, sem meghatalmazottja Piopus Dénes, nem voltak megelégedve. Az ügy, további alkuvások folytán, úgy fejlett ki, hogy Ferdinánd 1563-ki dec. 1-jén Verancsicsot az egri várparancsnokság alól fölmentette, föltételek alatt, melyek közül említést érdemelnek a következők: Verancsics a püspökség valamennyi jövedelmét,

*) Rendes fizetésről, úgy látszik, szó sem volt. Miksa 1569-ben Verancsicsot, a ki akkor Pozsonyban időzött, Bécsbe híttá s válaszul azt nyerte: Verancsics, nem lévén útiköltsége, nem mehet; kérte ennél-fogva a királyt, hogy három rendbeli parancsán fölül intézzon egy negyedik szigorúbbat a kamarához: fizesse Verancsics évdíját pontosabban.

Eger és Szarvaskő váraival, jobbágysai- s ezeknek szolgálmányai- val és az egri ügyek egész kezelését ideiglen Ferdinándra szállítja, fenntartva magának minden lelki és egyházi, valamint kegyúri jogot. — A püspökség kiváltságokmányai megőrizés végett a pozsonyi káptalanban tétetnek le. — Kényelmes lakul Verancsics a turóczi prépostságot járulékai- és hasznaival kapja, azonkívül 8000 rhénes ftot a szenczi harminczadtól évenként. — Az egri és szarvaskői kapitányok kineveztetésekor az ő véleménye s tanácsa is meg fog hallgattatni, a kapitányok pedig meg esküsznek neki, hogy őt püspöknek és helybeli kegyúrnak elismerik, s a király parancsára a várakat neki átadják. Megesküd- vén emigy az egri kapitány, Verancsics is a hevesi és borsodi főispáni hivatalokat, ezeknek minden jogával együtt, neki átadja.

Mindezzel Verancsics nem volt egészen megelégedve. Hét nap múlva arra kérte Ferdinándot, hogy a 8000 rhénes ft helyett 7000 magyar ftot fizessen neki, de rendesen, a szenczi harminczad, mert a prépostságot pusztán fogja átvenni, a jövő évi termés pedig még messze van. A szenczi harminczadnál pedig szabadjon saját emberét tartania mindaddig, míg számára a 7000 magyar ft beszedetik. — Kellett más pontoknak is a király s püspök közt fennforogniok, melyeknek kötetünkben csak Verancsics imént említett levelében vannak nyomai. Azok szerint kívántatott volna tőle, hogy a turóczi prépostság conventjét állítsa helyre és törvényes végrehajtásokat tétessen, szerzeteseket, egyházi szónokokat, tanítókat s más hasonlókat tartson; Sellyéből veszély idején Érsek-Újvárba gyalogokat küldjön; végre a jezsuitáknak évenként 400 ftot fizessen. — Ezekre vonatkozólag nyilvánítá a püspök: lesz ugyan gondja, hogy a prépostság egyházi tekintetben ellátva legyen, de azért minden tehertől menten kívánja azt magának megadatni; azt pedig nem látja méltányosnak, hogy ő, a ki egész püspökségét az egész haza javára áldozta, mit eddig egy magánember sem tőn, a roppant birtokú esztergomi érsek várát védeni s fenntartani tartozzék; hiszen így a sellyeiek nem az ő jobbágysai volnának, veszély napjaiban pedig Érsek-Újvárat nemcsak Sellye, hanem az egész megye is védeni tartozik. A jezsuitákra vonatkozólag kimondja: készebb

meghalni, mint nekik adózni ; e teher alól tehát magát fölmentetni kéri. — A turóczi prépostság Verancicsnak 1563-ki dec. 13-kán lőn adományozva, de az innént említett pontok közül csak a jezsuitáknak fizetendő 400 ft. lett kihagyva.

Fölmentetvén Verancics az egri várparancsnokság alól, helyébe a buzgó protestans Magócsy Gáspár lőn kinevezve részletes utasítással, melyből. tekintettel a még közlendőkre, tér szűke miatt csak ezeket emelem ki: Magócsy papok elbocsátása-vagy hívásába, az egyházi szertartások eltörlésébe vagy megváltoztatásába, egy szóval, vallásügybe ne avatkozzék, s azt a katonáknak vagy más alárendeltjeinek se engedje, hanem mindazt az illetőkre bizza, s őket sérteni, gátolni, háborgatni akarók ellen oltalmazza. Az egri káptalan s Eger vidékén lakó más egyháziak vagy nemesek jószágaiba magát ne ártsa, őket ne bántsa vagy bántani ne engedje.

A várparancsnok emigy kineveztetett, de aligha Verancics tartós kedvére. Jelek vannak a levelekben, hogy Verancics Magócsyval, ez amazzal nem volt megelégedve ; így a surlódások kikerülhetlenek valának. A panaszok utóbb egyre szaporodtak. Az egri káptalan Verancicsnak, ez pedig 1566-ki dec. 27-kén Miksa királynak panaszkodék, hogy Egerben a templomok bezárvák, a mise eltiltva, a szentségek kiszolgáltatása megszüntetve, a harangok elnémítvák, a székesegyház és Sz.-Mihály templomainak oltárai összetörvék, a meglevő oltárok ereklyéi kiásvák, a feszület, a holdogságos szűznek és Sz.-Jánosnak a főoltáron levő képei fegyverrel meglyukgátvák, a gyülekezet könyvei szét-tépvék és szétszórják, a zászló ellopva, a szószék és a szentelt víztartó kivágva és összetörve, Verancics szószékéről címere lekarczolva, a káptalani consistorium bezárva, egy szóval, egy makacs embernek esztelensége és szószegése által mindenek anyyira felforgatva, elégtelenítve és elrontva, hogy a nép, pusztá nevéen kívül, nincs miért nevezze magát keresztyénnek. Mindennek oka a főnök.

Hogy a főnök alatt Magócsy értendő, kétségtelenné teszi azt Verancicsnak Oláh Miklóshoz 1567-ki april 26-kán intézett levele, melyben egyebek közt így ír: »Az egri parancsnokváltozás miatt akkor se aggódjék Főtisztelendőséged, ha még nagyobb

haderő támadna e végvárra, csak kotródjék pokolba a dögvész, mely eddig pusztított a szerencsétlen Egerben. Most derült ki, minő katona ő, midőn látva a közeledő farkast, erszényével nap-számos- és publicanusként visszavonúlt. Isten legyen közte és egyházam közt minélelőbb bíró s adjon olyat, a ki becsben tartandja és védendi az ő tiszteletét, előmozdítandja a kath. vallást, és sem engemet, sem testvéreimet, sem az úr nyáját nem fogja elnyomni. Az új parancsnokról mi sincs ugyan még határozva, s a kinevezett biztosok csak vizsgálatot teendnek a püspökség állapotáról: azonban történjék bármi, csak távozzék onnan a kegyetlen és durva Magócsy.)*»

Köztudomásúvá lehetett már Forgách Ferencz váradi püspöknek Izabellához átpártolni készülő szándoka. Verancsics 1567-ki máj. 22-kén kéri őt, »fontolná meg szándokát csírájában s oly császárral ne harcoljon lelki szenvedélyeivel. Régi tapasztalat, hogy hivatalokat, kitüntetésekét könnyebb a fejedelmektől méltánylattel és türelemmel nyerni, mint bármi nagy férfúnak ügyettségével kicsikarni. Az uralkodók, mint más halandók, sem tehetnek mindent a mit akarnak, s adományokkal hamarabb árasztják el azokat, a kik azoknak lehetőségét eszélyesen meggondolják.« Verancsics szelídítése nem használt. 1568-ki nov. 10-kén Draskovich György zágrábi püspöknek írja: »Forgách Ferenczünk minap az erdélyi fejedelelemhez pártolt, minő reménnyel? nem tudom, mindazáltal olyan bélyeggel, mely valóban csekély dicsőségére fog válni. De várjunk még, miután kétes még elpártolása a császár hűségétől. Hasonló változások nem szoknak azonnal az emberek óhaja szerint történni. Gyakran megbánják, meg is vannak szégyenbélyegezve és kevesebbet nyertek, mint a mennyit magoknak hívságosan ígértek.« S midőn a megtörtént elpártolást, Gyulaffy Lászlóéval együtt, megírta Wiss Albertnek, utána veté: »mind a kettő jelentéktelenebb, hogysem a legcsekélyebb tócsát is felzavarhatná.« (272. l.) Itt Verancsics megfeledezett arról, hogy ő is, Izabellától Ferdinándhoz pártolva, köpenyt fordított.

*) Verancsics óhaja csak később teljesedett be, mert Budai Ferencz »Lexicon«-a (II. k. 613. l.) szerint Magócsy 1572-ben, így csak öt év múlva mondott volna le az egri várparancsnokságról.

Verancsics másodizben küldetett Konstantinápolyba, hol 1567. és 1568-ban időzve, a Portával megkötötte a békét, a miért visszatérte után, magasztalásokkal, üdvözetekkel lőn elhalmozva, Proculeianus Antal által a pápának bibornokul ajánlva, Miksa király által pedig 1569-ki oct. 17-kén esztergomi érsekké kinevezve.

GARÁDY.

T Á R C Z A.

— **Magyar Történelmi Társulat.** A február 5-iki választmányi ülés rendkívül népes vala, s mindvégig nagy élénkséggel folyt le. Jelen volt két elnök: Horváth és Polyi, húsz választmányi tag, és nagyszámú, figyelmes hallgatóság, köztük több lelkes és a hazai tudományosság iránt érdeklődő úrnő. (Utóbbiak közül név szerint is megemlítni kedves kötelességünknek tartjuk társulatunk buzgó alapító tagját, a nagyműveltségű Hadik-Barkóczy Ilona grófnő ö exeját, ki a zemplén-ungi kirándulás alkalmával a társulatnak két bizottságát, ú. m. a pálóczt és homonnait oly kitűnő előzékenységgel fogadta volt, s a Történelmi Társulat működésének folyvást meleg érdeklődéssel kísérője.)

Horváth Mihály megnyitván az ülést, először is szokás szerint a megelőző jegyzőkönyv olvastatott fel és hitelesített.

Titkár jelenté, hogy Szalacsy Farkas Zala megyei, ventei földbirtokos úr, eddigi évdíjas tag, 100 frtnyi alapítványt tett le a társulat részére, — ki is egyhangúlag alapító tagul megválasztatott. Megválasztattak továbbá évdíjas tagokul 1874. elejétől számítva: Fabritius Károly orsz. képviselő (Trappold, u. p. Segesvár); dr. Fekete Lajos Kis-Újszállás város tisztii főorvosa; Migazzy-Marczibányi Antonia grófnő Aranyos-Maróthon, Majthényi Bálint ugyanott, és Reinitz Adolf jogtudor és h. ügyvéd Budapesten.

Pénztárnok beadja a lefolyt január hórúl szóló kimutatást, mely szerint 1873. dec. 31-ikéről pénztári maradvány volt 1677 fr. 52 kr. Azután jan. 31-keig tagdíjából s előfizetésekből befolyt

480 fr. 40 kr., kamatokból és lejárt szelvényekből 73 fr. 45 kr. Alapítvány 100 fr. — összesen 2331 fr. 37 kr. Szabályszerűen igazolt kiadás 1170 fr. 60 kr. Pénztári maradvány 1874. jan. 31-kén 1160 fr. 77 kr. — Mely jelentés tudomásul szolgált, s egyszersmind az 1872. s 73-ról hátralékos tagok, évdíjaik mielőbbi befizetésére egyenként felszólíttatni elrendeltettek. Erre

Deák Farkas olvasta fel a következő jelentést:

»Alólírtak a »Történelmi Társulat« f. évi január 8-án tartott választmányi üléséből a társulat pénztára megvizsgálására küldetvén ki, megbízatásunkat f. évi január 13-án teljesítettük, és — előrebocsátva, hogy a jelenlegi pénztárnok a múlt 1873-ik évnél csak is febr. 15-én vette át a kezelést — eredményképen van szerencsénk a következő kimutatást előterjeszteni:

Az évi bevétel:

a. Tagdíjakból	1785 ft.
b. Pénztári készlet, és február végén más pénztári hátralék	2002 ft. 27 kr.
c. Szelvényekből, előfizetés-, befizetett alap- tókék- s egy kihúzott f. t. mentesítési pa- pír névértékéből	1482 ft. 88 kr.
Összesen	5270 ft. 15 kr.

Az évi kiadás az utalványok szerint 3592 ft. 63 kr.

tehát pénztári maradvány 1677 ft. 52 kr., mely
összesen a bank-igazgatóság elismervénye szerint folyó számadásra a
jelzálog-bankban van letelve.

Jelenleg a jelzálog-bank pénztárában levő papírjaink névértéke 12850 ft, és így 1600 ft névértékkel kevesebb, mint a megnyit betet-
tünk; ennek oka az, hogy a magány kötvényekből befizettek készpénz-
ben 300 ftot, egy darab százforintos f. t. mentesítési papírt kihúztak,
100 ft, és 12 db (100 ftos) magány kötvény behajtás végett a pénz-
tárnok kezei közt van.

Ezek szerint a pénztárt, a könyveket és más okiratokat szigorú
rendben találván, indítványozzuk: hogy Balthazar Béla pénztárnok úrnak
a salva erroris calculi-val ellátott fölmentési okirat a múlt 1873. febr.

15-től kezdve dec. 31-ig terjedő időre a m. t. elnökség által kiadassék.
Budapest, 1874. jan. 13-án.

Deák Farkas,
k. k. v. tag.

Horvát Árpád,
vál. tag.»

A fölmentvény e jelentés értelmében Balthazár Béla úr részére 1873-ra vonatkozólag kiadni határoztatott.

Ezen folyó ügyek elintézése után következett a két ép oly érdekesen összeállított, mint nagybecsű és új vizsgálódásokon alapúlt értekezés, ú. m. Frankl Vilmostól »Melanchton és magyarországi barátai,« s Botka Tivadartól »Adalékok a visegrádi merénylet történetéhez, II.« Az előbbit maga a szerző, az utóbbit Kálmán házy Béla t. tagtárs úr olvasta fel.

Mindkét tüzetes tanulmány egész végig feszült érdekltségben tartotta a hallgatóságot, a szerzők élénken megéljeneztek, s becses műveik általános tetszés közt kérettek és tartattak fenn a társulati közlöny számára.

Ezzel, miután még az 1874-ik évi vidéki kirándulás ügyében Ipolyi indítványára zártkörű értekezlet tartatott, az ülés végét érte.

Magyar történetírók életéhez.

II.

Babócsay Izáka.

Babócsay, Tarczal városának néhai hites jegyzője, lakóhelyének és a Hegyallyának 1670—1700. közötti viszontagságait írta le, olykor egész Felső-Magyarországra kihatólag. Művének fontosságát Szirmai Antal volt első ki fölismerte, s »Historia Inelyti Comitatus Zempliniensis« című munkájában eléggé fölhasználá. Ez által figyelmessé tétetvén reá Rummy K. György: 1815-ben egész terjedelemben kiadta azt, »Fata Tarczaliensia, azaz Tarczal városának fobb változásai« cím alatt, magyar »Monumentá-« it e derék koríróval nyitván meg. Azóta Babócsayt ismerik összes történészeink, és mint megbízható, hiteles forrásból merítnek művéből.

Azonban a hegyallyai krónika ez általánososan elterjedt használata mellett: vajmi keveset tudunk annak jámbor írójáról,— alig többet, mint a mit maga írva hagyott, midőn munkájában helylyel-közzel saját

személyéről is megemlékezik. Krónikája azonban az 1700-ik évvel befejeztetik. Mi sorsa lett ezután Babócsaynak? meddig élt? nem tudjuk. Alább közlendő levele azonban mutatja, hogy — ámbár már mint törődött, s jobbjára beteg-ágyban fekvő vén ember — 1705-ben még élt. De nem soká el kelle halnia levelében említett betegségében: mert a következő évek szőlőmunka-számadási irományaiban, midőn t. i. az országos közgazdasági tanács (Oeconomicum Consilium) a hegyallyai fiscalis-szőlők inspectoraitól számot vesz, — Babócsaynk neve többé elő nem fordul. Pedig, mint az alábbiakból látjuk, Rákóczi fejedelem által a hegyallyai fiscalis-szőlők inspectorául ő — s illetőleg betegsége tartamára helyettesesül veje: Héczey István nevezetett ki 1705-ben.

Rákóczi ugyanis, mint az egész Hegyallyának s névszerint Tarczának is földesura: személyesen ismerte az öreg Babócsayt, s mint híres, tapasztalt szőlőművelőt*) legakalmasbnaak vélte ama hivatalra, — Tokaj aranygerézdjai szakértelem szerinti műveltetésének maga is a fejedelem lelkes előmozdítója lévén. Így említi maga Babócsay (Fata Tarczal. 170. l.), hogy mikor »az úrnok vintzellérek és csalárd munkások által« a hegyallyai szőlők a XVII-ik század végső éveiben »hamisan és felettébb hibásan műveltetvén, igen szűkös, csekély és vékony termést s jövedelmet adtak:« e kedvezőtlen állapoton segítettő, az 1700-adik évben »Méltóságos Fejedelem II. Rákóczi Ferencz Kegyelmes Urunk, az hegyallyai városokon, méltóságos földesúri jussa és autoritássala szerint, a szőlőknek mindennemű munkájokránt bizonyos punctumokból álló regulamentumot kezdett publicáltatni. Melly, noha némely nagy rendeknek (kik t. i. a Hegyallyán egyes szőlőket bírtak) visszásan tetesztett: mindazáltal a megírt hegyallyai szőlők vintzelléreinek és munkásainak correctiójokra nézve nem megvetendő remediumnak és tabulának agnoscáltathatott volna.«

Ímé, a vén ember, de tapasztalt, okszerű szőlősgazda nemcsak nem idegenkedett: de teljes méltánnyalattal nyilatkozott a szőlőművelésben az ifjú fejedelem által, Rajna-vidéki tapasztalatai után behozni

*) Látszik ez nemcsak krónikájából, hol a szőlők állapotáról gyakran emlékezik, de különösen alábbi leveléből, melyben vejéről maga írja, hogy az »a szőlők állapotában tülelem nem keveset experiált.«

törekedett czélszerű újításokról s szabályos kezelésről ! Ura viszont az ő szőlő-inspectorságában nyugodott vala meg később.

Babócsay 1695. és 96-ban, mint a szepesi kamara számadási iratai mutatják, — városi jegyzői minősége mellett — a tarczali fiscalis-szőlők inspectora volt. E minőségében írja következő levelét is Kálmáncsai István kamara-tanácsosnak :

»Perillustris Domine, Domine mihi summe observandissime, colendissime !

Humilium servitiorum meorum paratissima obsequia. Isten ő Szent Felsége, Tekintetes Uram, szerencsés jó egészséggel áldja meg Kegyelmedet. Ez alkalmatlan hideg időnek kártételei között is, Istennek hála, az ő Felsége (a király) szőleiben igen kevés kár esett a dór miatt, mindenütt épen maradtak, hanem a bényeieknek az aljacsckáját emitt-amott csapta meg, ismét a tarczali hegyen az egyik Kis-Turzónak*) az lapályát ; a többi, hála Istennek, mindenütt szépen megmaradt. Szőlők munkáira való pénz most, Uram, feles kívántatik, a nagy pénzeket pedig el sem akarják venni a munkások, majd éhel halnak meg mellette, a szakványosok miatta napi számosokat sem kaphatnak. Kire nézve kérem alázatosan a Tekintetes Urat, mentül hamarabb vagy ezer tallért méltóztassanak Homolya uram**) kezéhez küldeni, kinek is nagyobb része apróbb pénz legyen, másként a munkákban bizony nagy hátramaradás lesz. Most kívántatnék pedig egyszer leginkább az aprópénz : mivel a karóval a Tiszán leérkezvén, azt Uram, pénzes szekerekkel ki kell (a szőlőkről) hordatni, megfaragtatni, az szőlőkben felhordatni és felveretni, kötő sásat venni tempestive. Azonkívül kötözésre és forgatásra is mindjárt kívántatni fog egyszer s mindenkor az expensa, mivel a szőlők — Istené a dicsőség ! — mindenütt szép terméssel vadnak. Ha most hamarjában feles pénz s azok közt apró is nem lesz : bizonyára az ő Felsége szőlei minden emberékénél hátrább fognak maradni munkájokban, felette nagy kárral.

Most Kapronczay urammal az ő Felsége szőlei aestinatiojokban munkálódunk, már a tokaji- és tarczaliakat véghez vittük. — Mindezekről alázatosan akarám, Tekintetes Uram, tudósítanom Kegyelmedet, —

*) Ily nevű — alkalmasint Thurzó-örökségi — fiscalis-szőlők.

**) A koronai szőlők főinspectora.

kívánván szerencsés jó egészséget kedvessivel együtt Kegyelmednek.
Tarczal, 10. Juny 1695.

Perillustri Dominationis Vestrae.

servus humilis

Isacus Babócsay m. p.

»P. S. Már a szőlő szépen kezdett virágozni.«

Kü l e z i m : »Perillustri Domino Stephano Kálmáncza y, Sacratissimae Caesarcae Regiaeque Majestatis Inclytarum Hungariae et Scepusiensis Camerarum Consiliario, neonon Inclyti Comitatus Abaujváriensis Primario Assessori, etc. Domino mihi summe observandissimo, colendissimo. — Cassoviae.« P. H.

Eredeti, egész ívre, Babócsay saját keze sürü, szép rendes írásával írott levél, a kir. kamara levéltára rendezetlen írományai közt, »ad 843.« jegyű csomagban.

Babócsaynak a levélen látható, piros spanyolviaszba nyomott gyűrűpecsége igen finom metszetű mű. A pirosra színezett, alul szív-alakú csúcsban végződő pajzs, közepén, jobbról (heraldice) balra kissé harántosan dülő szelvény által két mezőre van osztva; a felső mezőben, a szelemen fölött, medve kullog; a szelvényen három rózsza, alatta, az alsó mezőn, egy rózsza. A sisak koronájából is medve emelkedik ki féltessel, jobbjában három nyilvesszőt tartva. A pajzs körül stylszerű, ékes díszítmények, a sisak mellett I. B. betűk.

E levélről ímé, Babócsay nemesi czímerét is megismertük, melynek nyomán családját és eredetét meghatározhatni; valjon a dunántúli Babócsayak közül szakadt-e ága a Hegyallyára? kétes, miután ezek czímerökben önkeblét maridosó pellikánt viseltek, mint a Romhányynál elesett Babócsay Ferencz kurucz dandártábornoknak pecsétein látjuk, — a ki pedig Dunántúlról eredt, s a XVII-ik század vége felé élt idősb Babócsay Ferencznek, Veszprémvára 1690-es évekbeli kapitányának fia, s egy ideig kapitányságában helyettese volt. Különb is, a veszprémi Babócsayak előkelő birtokos nemesek valának, — tarczali jegyzőnk pedig igen közepes, inkább csekélyesnek mondható értékkel bírt, s előkelő származásának nyoma nincsen.

Babócsay említett második levele, melyben Rákóczitól szőlő-inspectorul lett kineveztetését érzékenyen köszöni meg, így szól:

»Nagyméltóságú Kegyelmes Uramnak, Nagyságodnak, ajánlom holtamig igen alázatossággal való méltatlan szolgálatomat.

Elnyomattatott szegény édes Magyar Hazánk utolsó szükségében Nagyságod nagyméltóságú fejedelmi vállaira szállott nagyterhű dolgainak szerencsésen való folytatásában hogy Isten ő szent Felsége kívánsága szerint boldogítsa Nagyságodat, alázatos szívvel kívánom Nagykegyelmes Uram! Hogy Nagyságod ilyen alacson-sorsú, alázatos, méltatlan, legkissebbik erőtelen vén szolgálójáról, már most mintegy holt ebről, rólam megemlékezni méltóztatott: ezer íziglen való maradékiban is tégye Isten dicsősségessé érette Nagyságodat! 7-ma praesentis Martý Egerbül írta Nagyságod nagyméltóságú parancsolatját, 12-ma ejusdem itt Főnyban estve késő, beteg-ágyamban, igaz hűségem szerint nagy alázatossággal vettem. Már egy holnapjánál több lévén mióta ifjúságomban kettétörött lábam-szárának sebhelye, négy esztendőül fogva már most negyedszer, legveszedelmesebb újult sebbel vetette ki magát, kimondhatatlan nagy fájdalommal, ki miatt éjjeli-nappali nyugadalmam is nem lehetvén, házambul csak udvaromra is ki nem mehetek. Kire nézve hogy a Nagyságod nagyméltóságú parancsolatját, tartozó hűséges és szoros kötelességem szerint in propria persona szívessen nem effectuálhattam: régi nagy jó Kegyelmes Uramat arrul igen alázatossan követem. Hanem íme Héczey István nevű vőn-uramat, ki csak mellettem is többig lakván tíz esztendőknél, és a szőlők állapotiban is tülem nem keveset experiálván, — a minthogy Méltóságos Gróff Beresényi Miklós Fő-Generális Urunk ő Nagysága, Tokajtól való felmenetelekor, ő kegyelmét substituálta vala mással együtt Ő Nagysága maga számára foglalt szőlőknek inspectiójára, mellyek körül két esztendő alatt hűségesen forgolódván, már most penig afféle (fiscalis) szőlők ő Nagysága keze alatt igen megkevesedvén: aziránt való szolgálatja tovább kívántatni nem fog: kit annakokáért Nagyságod kegyelmes tetszéséig nagy alázatos hűséggel ez szerint recommendálhatok Nagyságodnak, nagy Kegyelmes Uramnak. Az én jó Istenemnek mihelt tetszik engemet is megegyeszer lábambra állítani: utolsó vérem cseppenéséig igyekezem Nagyságodnak, nagy Kegyelmes Uramnak, tiszta hűséggel, méltatlansághoz képest, nagyméltóságú kegyelmes parancsolatja szerint igen nagy alázatossággal szolgálnom. Éltesse Isten e Magyar Ügynek boldogulására jó Ke-

gyelmes Uramat Nagyságadat sokszámu esztendőkig, szerencsés jó egészségben! Datum Főny, 14. Martÿ, 1705.

Nagyméltóságú Kegyelmes Uramnak Nagyságodnak

méltatlan, legkissebbik, igen

alázatos- vén szolgája

Babócsay Isák m. k.»

Kü l e z i m : »Serenissimo ac Celsissimo Sacri Romani Imperÿ ac Regni Transsylvaniae Electo Principi, Domino Domino Francisco R á k ó c z y de Felső-Vadász, (Titulus cum summo honore) Domino Domino mihi Clementissimo. — Agria.» P. II.

Eredetije a Rákóczi-levéltárnak a budai kir. kamarai archivumban őrzött maradványai közt; ívrét, igen jó, nagy betűs, gyakorlott írás. A pecsét romladozott, rajta Babócsay nemesi czimere, és nevének körírata. — A levél külső lapjára ez áll foljegyezve a fejedelem azon titkársa kezével, a ki e levelet Rákóczinak előterjeszté:

»Választ kell adni, hogy recommendatiojához annuál Urunk, hogy az veje Héczey István legyen a (fiscalis tarczali) szőlőknek inspectora addig, míg maga meggyógyúl. SS. com. pp-ia. Expedit. protocol.»

A főtebbinek mellékdarabjaként álljon itt még a következő levéltöredék is:

Szent-Iványi Mihály, Rákóczi egy rész jószágainak praefectusa írja Mádról 1705. martius 27-kéről a fejedelemnek:

» Más rendbeli kegyelmes parancsolatját az fiscalis-szőlőknek Babócsay Izák uram kezéhez való assignálása iránt alázatosan vettem Nagyságodnak; való dolog, Kegyelmes Uram, hogy ő Kegyelme azon tisztnek elviselésére érdemes személy, — csakhogy egészségtelenedvén, nem lovagolhat ő Kegyelme; most már pedig a munkának ideje benn lévén, körülötte kellene forgolódni. Hanem azon instál alázatosan Nagyságodnál ő Kegyelme, hogy lévén ő Kegyelmének Tarczalon egy böcsületes, Héczey nevű veje, ha Nagyságod kegyelmességből — míg felépülne beteges állapotjából — ő Kegyelme mellé applicáltathatnék azon ő Kegyelme veje, — Nagyságod Kegyelmes parancsolatját várná az iránt alázatosan, lenne segítségül ő Kegyelme mellett és, az szőlők körül járna. Hollott pedig Babócsay Izák uram ő Kegyelme erőtlensége miatt nem supportálhatná azon

tisztnek elviselését: hívást merucín commendálni Nemzetes Mezőssy János uramot, a ki Nagyságod szeg paripáját felkésértette.»

(Eredeti, szintén a budai kamarai levéltárban.)

Közlő:

THALY KÁLMÁN.

Levéltári hulladékok.

II

Szabolcs vármegyei alispánok.

- 1318. Juan mester.
- 1325. Dezső mester.
- 1326. Franchk, vagy Ferencz.
- 1326. Jakab, Péter fia.
- 1327. Franchk, vagy Ferencz.
- 1327. Jakab, Péter fia.
- 1328. Jakab, Péter fia.
- 1329. Jakab, Péter fia.
- 1331. Bach mester.
- 1332. István mester.
- 1333. Zelenéri Mihály mester, Mihály fia.
- 1334. Ugyanő.
- 1335. Ugyanő.
- 1336. Ugyanő.
- 1338. László mester, Mihály fia.
- 1339. Ugyanő.
- 1340. János mester, Gothard fia. (Jakab és Pál főispánok alispánja.)
- 1341. Ugyanő.
- 1341. Buch (fent Bach) mester.
- 1342. László mester, Mihály fia.
- 1343. Ugyanő.
- 1343. Miklós és István mester.
- 1344. Ugyanő.
- 1345. Ugyanő.
- 1345. Jakab mester, Péter fia.
- 1345. Zoward mester.

1346. Jakab mester, Péter fia.
1347. Kácsai Lőrincz.
1348. László mester, László fia.
1349. Nagysomjéni Péter, László fia.
1349. Mihály.
1349. László, László fia. (Berzethe Miklós főispán alispánja.)
1349. Péter, László fia. (Jakab és Pál főispánok alispánja.)
1350. Péchy Gergely.
1351. Loránd.
1353. László mester, Vajai János fia.
1355. Ugyanő.
1356. Ugyanő.
1356. Bereczk, dictus Cantor.
1357. Ugyanő.
1358. Ugyanő.
1359. Ugyanő.
1359. László mester, András fia.
1360. Loránd és András.
1360. András, László fia.
1361. András, Geszterdi László fia.
1362. Tamás, Egyed fia.
1363. Ugyanő.
1364. Buke mester, Lochi László fia.
1365. Pös.
1368. Jakab, Dezső fia.
1369. Ugyanő.
1380. Jakab, Péter fia.
1393. Baldoni Péter mester.
1393. Dedachi Pál, András fia.
1395. Baldoni Péter mester.
1396. Szodorói Tamás. (de Zudro.)
1396. Baldoni Péter mester.
1397. Szodorói Tamás, Domokos fia.
1398. Ugyanő.
1399. Ugyanő.
1399. Gergely, Kusali Jakab fia, tárnokmester.
1400. Hatvani Miklós.

1401. Ugyanő.
 1401. Szodorói Tamás.
 1402. Lászlófalvai István, László fia.
 1403. Ugyanő.
 1404. Dáby Péter.
 1404. Giczey Jakab. (de Keche, Kyche, vagy Gyche.)
 1405. Ugyanő.
 1406. Ugyanő.
 1406. Zebenyai Ilyés.
 1406. Gúti János és Barrobágy János.
 1407. Kis Kemendi Márton.
 1409. Bakthai Gergely.
 1409. Rokalapi Sebestyén és Palásthy Egyed. (Ugyanők ez évben főispánoknak is neveztetnek.)
 1409—1415. Csicseri Ormos András.
 1415. Komorói András.
 1416. Bakthai Gergely.
 1417. Ugyanő.
 1417. Berczeli Domokos és Bakthai István.
 1418. Bakthai Gergely.
 1419. Ugyanő.
 1420. Ugyanő.
 1422. Márky Antal.
 1423. Ugyanő.
 1424. Ugyanő.
 1425. Ugyanő.
 1426. Ugyanő. (Ez évben még Csúri Gergely és Sinői Antal.)
 1427. Ugyanő
 1427. Bakthai Gergely.
 1429. Ugyanő.
 1430. Ugyanő.
 1431. Bakthai Balázs, Gergely fia.
 1432. Ugyanő.
 1434. Ugyanő.
 1435. Máday Tamás.
 1436. Ugyanő.
 1437. Ugyanő és Bakthai Tamás.

1438. Mádai Tamás és Bakthai Tamás.
 1439. Mádai Tamás.
 1440. Ugyanő.
 1444.)
 1445.) Szokolyi Miklós és Pál.
 1446.)
 1446. Kerchy Mátyás és Perkedí Bálint.
 1448. Megyeri László.
 1448. Kisfaludi Fuló Mihály és Körtvélyesy István.
 1450. Kisfaludi Fuló Mihály és Csúri Pál.
 1450. Gúthi János és Ártánházi László.
 1451. Félegyházi Adorján.
 1452. Ramocsaházy György és Csúri Pál.
 1453. Gúthi János és Ártánházi László.
 1454. Ugyanők.
 1459. Gúthi János és Szilágyi Gergely.
 1461. Gyulaházi Bálint és Gechchei Gergely.
 1467. Strithei László és Rozvágýi László.
 1468. Anarcsi Tegzes Péter és Rozvágýi János.
 1469. Anarcsi Tegzes Péter.
 1474. Perkedý László. (kit Parlagi János megölt.)
 1478. Csúri Gergely és Sinei Antal.
 1479. Ártánházi László és Csúri Gergely.
 1480. Ugyanők.
 1482. Ugyanők.
 1484. Konyári Nagy Gergely és Túri Gergely.
 1485. Henei Benedek és Szováti Szederkényi István.
 1494. Petneházy Mátyás és Mindszenti Bálint.
 1495. Ugyanők.
 1501. Megyeri Benedek.*) (Báthory János és András alispánja.)
 1502. Ramocsaházi Mihály és Megyeri Benedek.

*) Az oklevélben, melyből Megyeri Benedek alispán nevét vettem, megrongálás folytán az évszám két középső száma hiányzott. Más forrásokból tudjuk, hogy Báthory János és András 1501. évben voltak együtt szabolcsi főispánok.

- 1505. Anarcsi János.
- 1506. Gúthi János és Barrobász János.
- 1519. Gúthi János és Jákói Szilágyi Gergely.
- 1520. Chobai János.
- 1524. Bessenyődi Berényi János.
- 1537. Oros Pál diák.
- 1540. Téthi János és Zeleméri Kamarás János.
- 1543. Téthi János.
- 1545. Oros Pál diák.
- 1548. Ugyanő.
- 1549. Vajai Ibrányi Miklós és Miháldi Hodos Albert.
- 1564. Anarcsi Tegzes Antal és Görbedi László.
- 1565. Görbedi László és Tóthi István.
- 1567. Kurchy Miklós.
- 1573. Leweleki Gergely és Kemecsei István.
- 1575. Lövey György és Kemecsei István.
- 1578. Lövey György és Petri Gáspár.
- 1579. Lövey György és Farkas Vitus.
- 1590. Ramocsaházy István.
- 1608. Eöry András.
- 1610. Paksy Miklós.
- 1620. Eördeg Dániel.
- 1629. Kerchi János és Vay Mihály.
- 1637. Király István.
- 1650. Bay István és Vay Péter.
- 1651. Gégényi Nyakas György és Ludányi Bay István.
- 1662. Nyakas György.
- 1687. Varatkay Ferencz.
- 1704—1711. Zoltán Józsa.
- 1758. Szunyogh Ferencz.
- 1807. Kállay Miklós.
- 1848. Kállay Menyhért.

Közl: PESTY FRIGYES.

— Magyar köriratú régibb községi pecsétek. A magyar köriratú régibb községi pecsétek számát ismét van szerencsém szaporíthatni hárommal, a mint következnek :

I. Heves vármegyei Gyöngyös-Püspöki helység kerekded alakú pecsége, melynek belső karimájában balra néző, kiterjesztett szárnyú, növény madár (valószínűleg galamb), feje körül jobbról félhold, balról csillag látható. Körirata ez: »GYÖNGYÖS. PÜSPÖKI. FALV. 1658.« Lenyomata található a m. Tud. Akadémia kéziratárában őrzött okiraton.

II. A Veszprém vármegyei híres Szent-Gál helység durva vésetű kerekded kis pecsége, melynek közepén pálmafa alatt jobbról egy magyar ruhás férfi puskával lő a bal oldalon hátulsó lábain álló és balfelé fordult szarvasra. Körirata a külső karimában ez: ✱: SZ. GÁL. FALV. PECSETYE. ANNO. 1662.«

III. Nógrád vármegyei Kosd helységnek XVII. századbeli pecsége, melynek lenyomatát ugyan csak 1708. évi okiraton láttam; de a peczete szó írásmódja is azt mutatja, hogy az előbbi század műve. A tojásdad alakú pecsét belső karimájában egy függő szőlőfürt látható. Körirata: KOSD. PECZETE.«

NAGY IVÁN.

— A Carafa által kivégeztetett Keczer Gábor és Véber Dániel elkobzott ingóságainak leltárai. A kir. kamarai levéltár páratlan gazdagságú lýmusból közlünk, imé, ismét két különösebb érdekű, szomorú érdekű okmányt: az iszonyú emlékezetben álló eperjesi vértörvényszék két áldozatának, az 1687. martius 22-kén — atyja Keczer Endre és sógora Zimmermann Zsigmond után mintegy harmadfél hétre — kivégeztetett Lipóczi Keczer Gábor, továbbá az ugyanazon évi május 9-kén lefejezett Véber Dániel Eperjestről, a kir. fiscus részére összeírt és lefoglalt ingó-jóságainak egykorú jegyzékeit. Mindkét, becsárakkal is bíró leltár a kir. kamarának az elkobzás végrehajtására kiküldött közegei által van szerkesztve, aláírva és megpecsételve, s a Keczerfélének külsejére jegyzett »Nr. 12-mus« arra enged következtetni, hogy ugyancsak a kamarai levéltárban a többi eperjesi szerencsétlen vértanúk elrablott javai összeírásainak is fönn kell még — vagy legalább fönn kelle egykor — lenniük, mivelhogy ezen gyászos irománycsomagnak 12-ik darabját képezte az imént említett irat. Lehet, hogy idővel a többiek is napfényre kerülnek. Lássuk addig is ezt a kettőt, melyeknek némely tételei — néhai uraik tragicus sorsától eltekintve — már magokban is némi érdekléssel bírnak, pl. az ifjú Keczer Gábor könyveiről szólók.

I.

»Conscriptio et aestimatio Rerum Gabrielis Keczer,
ex Commissione Perillustris ac Generosi Domini
Ladislai Szent-Ivány,*) coram infrascriptis facta
1687. die 22. Maji.

Libri.

1. Thomi tres Historiae Tuani, aestimati . . .	fl. — den. 90
2. Calendarium Oeconomicum	» — » 60
3. Tripartita duo Latino-Hungaricalia . . .	» 1 » 20
4. Novum Testamentum Hungaricum . . .	» — » 60
5. Pacificatio Viennensis	» — » 90
6. Nucleus Rerum Hungariae	» — » 03
7. Walentinj Balassa Canciones	» — » 20
8. Cynnosura Juristarum	» — » 60
9. Christophori Forstneri Libri Annalium . .	» — » 90
10. Loci Communes Juris, manu scripti . . .	» — » 30
<hr/>	
11. Cistula cum Globis scelopetarj's	» — » 18
12. Una Tabula lapidea nigra	» — » 12
13. Pellis una Tibrina pro manica	» — » 60
14. Una Tabula nigra lignea	» — » 06
15. Undecim Insignia et una Imago	» — » 80
16. Unus Tapes attritus	» 2 » —
17. Una Mensa lapidea, superficiem ex versi co- lore Lapide habens	» 5 » 40
18. Una Penula ex Aba	» 2 » —
19. Unum Csujtár attritum	» — » 50
20. Duo sedilia Corio Equino involuta . . .	» 2 » —
21. Unum Frustum ceræ rubrae	» — » 03
22. Ligamina pro Cane, seu millics	» — » 30
23. Candelabrum unum pro cereo	» — » 06
24. Cultor pro Vitibus scindendis	» — » 09
25. Rete ex filis crassis	» — » 06
26. Circjnus aereus	» — » 12

*) A jutalmúl később gróffá kinevezett főfeladó, s egyszersmind a vértörvényszék egyik elvetemült bírása.

27. Cistula cum Gallis pro Atramento, alia item	fl.	den.
Cistula pro Pulvere Pyrio	» 1 »	—
28. Cantharus et Patella una ex stanno . .	» — »	06
29. Lamina pro Armarello	» — »	34
30. Cista scriptoria	» 3 »	60
31. Cortina Hispanica ex sex lateribus constans	» 1 »	50
32. Unum par Cultrorum ex conchis unionum .	» — »	60
33. Duodecim Saracula	» 4 »	—
34. Cultor minor pro Vinitore	» — »	24
35. Horologium deauratum colore	» 5 »	40
36. Horologij dissoluti particulae	» — »	60

Summa facit fl. 37, den. 89.

Praeterea ex Commissione Inclytae Camerae, Arma sequentia, utpote: duo Longiores Sclopi, unum Carabin, unum hegyestör, et duo paria pistoletarum rubiginosarum, cum framea simplici et simili Teca pulveraria, per Dominum Matthiam Medveczký Relictae Gabrielis Keczser sunt extradata. Actum Epperiessini, Die 28. Mensis Máj Anno 1687.

David Belleváry m. p. L. S.

Coram me Sebastiano Seltmaier m. p. L. S.

(Egykorú más; külsején: »Nr. 12-mus.«)

II.

Aestimatio Bonorum Danielis Weber, Anno 1687.
die 30. Juny, praesentibus infrascriptis Testimonys peracta.

Egy jancsár török hüvelly	fl. 2 den.	—
Egy ezüst-csanakocsk*)	fl. 3 »	—
Egy heveder-eő	fl. 2 »	—
Egy fejer zubbon	fl. (üres hely)	
Egy háló-köntös, tarka	fl. 2 »	—
Egy török köpönyeg, violaszín	fl. 4 »	—
Egy ezüst-óráska, bomlott	fl. 9 »	—
Egy ezüstláncz, farkasbőrre**) való	fl. 4 »	—

*) Csanak török szó, vízmerítő edényt jelent.

**) Farkasbörkaczagány értetik.

Egy úti-kalamáris, tokostól	fl. 1 » —
Egy skárlát-szőnyeg, tarka	fl. 9 » —
Egy darab gyólc	fl. 4 » 50
Egy kendő-kezkenő	fl. 1 » —
Egy pár szattyán-kapcza	— » 30
Két pár vitézkötés, köpönyegre	fl. 1 » —
Egy háló-süveg	— » 25
Egy lóding	fl. 2 » —
Egy pár vidra ó keztyű	fl. 1 » 50
Egy fekete kalap	— » 50
Egy kalugyer-süveg	fl. 4 » —
Egy ólomkanna	fl. 1 » 50
Hat óntáll, négy óntányér, egy ónlagena	fl. 6 » —
Konyhához való eszközök	fl. 1 » —
Kilencz könyvek	fl. 3 » —
Egy párnahajban levelek.	
Egy asztal s öt tábori-szék	fl. 6 » —
Egy slut-szőnyeg	fl. 3 » —
Hat sertés, circiter egy-egy esztendősök	12 arany.

Coram me Gabriele Bertóty

J. F. Heebey m. p.

m. p. P. H.

K. v. Prov. Offr. P. H.

(Eredeti ; külsején : »Aestinatio Bonorum Danielis Véber executi.

Nro 527.«)

Közli :

VALENTINUS BUJDOSÓ.

— Kossuth levéltára a nemzeti múzeumban. Az 1848—49-iki szabadságharcz, és az azt megelőzőtt évek történetének egy fő-fontosságú kútfőtárával gazdagodott legközelebb a nemzeti múzeum, vétel útján. Ez Kossuth Lajosnak mint a Pesti Hírlap szerkesztőjének, továbbá mint magy. kir. pénzügyministernek és mint forradalmi kormányelnöknek mondhatnók összes, titkosabb természetű eredeti levelezéseiből áll, melyeket egy Somogyban nem rég elhalálozott hű hazafi gondos öröközése mentett meg a legveszedelmesebb időkben a fölfedeztetéstől és elkoboztatástól. E hazafi, V., Kossuthot mint titkár szolgálta, s így bízott a kormányzó levéltára gondjai alá ; ki is azt folyvást a hazában, — de elővigyázatból, ennek

legkülönbözőbb részeiben, bizalmas embereinél szétszétva s duggatva tartotta, hogy így fölfedeztetés esetében, legalább az egész ne vcszszék el. A 60-as évek elejével aztán V. beutazta az illető vidékeket, összeszedte a pecsét alatt átadott csomagokat, és lakás-in, Somogyban egyesítván, rendezte, lajstromozta, — de mindezt oly titokban, hogy csak halála után jöttek rá örökösei, kik aztán a nemzeti múzeumnak vételre följajánlá. E nagyfontosságú okmányokat még eddig senkisé használá; midőn Horváth Mihály a Függetlenségi Harcz történetét írá: Kossuth felhatalmazá őt azok használatára, s ez tudató levele most, V. irományai közt, feltaláltatott, — mindazáltal Horváth sohasem juthatott volt, akkor maga is bujdosó lévén, ezen páratlan becsü levéltárhoz; megbízottja azt a hazában föl nem földözhet. — Ma már az egész a nemzet kincsét képezi; de minthogy számos magántermészetű levél is van közöttte, melyek még ma is élő, szereplő egyéneket érdekelnek: használata történetíróknak is csakis a legnagyobb discretio mellett lenne még ez idő szerint megengedhető.

— **Ipolyi Arnold kisebb munkái.** Ily czím alatt jelent meg a nagytudományú és ékesszóló egyháznagy-írótól két kötet közelebből, Ráth Mór elegáns kiállítású kábinet-kiadásai között. És pedig az első, majdnem hatszáz lapra menő vaskos kötet Ipolyink »magyar műtörténeti tanulmányait,« cultur-historiai irodalmunk e gyöngyeit tartalmazza. A jeles szerzőnek ezen ép oly éles elmével, élénk feltaláló érzékkel, mint az e nemű európai szaktanulmányok széles ismeretével, és ez alapon földerítő összehasonlítások, kritikai meghatározások s méltatásokkal írt értekezései a következők: »Magyarország középkori emlékszerű építészete;« »M. o. középkori szobrászati emlékei;« »M. o. középkori festészete emlékeiből;« »Középkori magyar ötvösművek;« »Téglaépítészeti műemlékek Magyarországon;« »Régi magyar keresztkútak és M. o. czímerének monumentalis használata;« »Egy hazai vidék (Heves és Külső-Szólnok megyék) őskori régiségletei és középkori műemlékei vázlata;« »A szíhalmi Árpád-vári magyar pogánykoriaknak vélt leletek;« »A magyar régiségtan.« — Ezen utolsó előtti értekezést a tudós író a Magyar Tört. Társulat 1870. évi juniusi ülésén olvasta volt fel, s a Századok ugyanazon évfolyamában adta ki; olvasóink tehát jól ismerik azt, s következtethetnek róla a többire, a kik előtt amazok ismeretesek nem len-

nének. Ízlésnemesítőbb, szellemesebb olvasmányt Ipolyi e műveinél alig ajánlhatnánk folyóiratunk t. közönségének, — s csak azt sajnáljuk, hogy a mélyen tisztelt szerző még számos nagybecsű műtörténeti tanulmányait, (pl. Csallóköz műemlékei, az egri ó székesegyház, a deákmonostori XIII. századi román bazilika stb. stb.) nem vette föl a jelen gyűjteménybe. — A második kötet Ipolyi ragyogó szónoki tehetségét hirdető »alkalmi beszédek«-ből áll, melyek között szintén nem egy van, mely kiválólag történelmi érdekű, mint pl. Lónovics József és b. Mednyánszky Alajos emlékezete, továbbá a Ráth Károly és Schulcz Ferencz elhunyt tagtársaink felett társulatunk 1869 s 1870-ik évi gyűlésein tartott megragadó emlékbeszédek, melyekre t. tag társaink még bizonyára igen élénken fognak emlékezni; most e gyűjteményből felújított érdekltséggel olvashatják azokat. Megemlítjük még, hogy a jelen kiadványt szerzőnek igen jól talált photographiai mellképe díszíti. Óhajtjuk, hogy e két kötetet mihamarabb egy harmadik, továbbá a méltán nagyhirű Magyar Mythológiának várva várt új, bővített kiadása kövesse!...

— A Thurzó-codex ügyében a lelkes gr. Zichy Edmund önmaga már válaszolt a cultusminister úr indítványára, s hazafias készséggel ragadván meg az eszmét, a vérségnél mindent elkövetni ígér annak foganatosítása érdekében; sőt kijelenti, hogy az árvavári archivum legértékesebb kincseinek: gr. Thurzó György nádor és neje gr. Czobor Erzsébet XVI—XVII-ik századi levelezéseinek — melyekből érdekes mutatóanyagok közöltettek ifj. Kubinyi Miklós által folyóiratunkban — sajtó alá rendezését s pár kötetben leendő kiadását már el is rendélé, mint teljhatalmú nemzeti főigazgató. A nemes gróf ismert ügybuzgalmában és gyors tevékenységében tehát, — mely a közélet és művelődés terén már annyi áldásos gyümölcsöt termett — mint előre tudtuk, nem csalódtunk; és hogy ő sem fog csalódnai az ezen hazafias eljárást mindenestre csak helyesléssel fogadható vérség tagjaiban: azt már is élénken bizonyítja a Thurzó nádor egyik egyenes utódának hg. Odescalchi Arthúrnak nemes példája, a ki gr. Zichy főntebbi szándokáról értesülván, azonnal példás áldozatkészséggel sietett felajánlani az árvai uradalom jövedelmeiből járó évi osztalékát a Thurzó-codex javára mindaddig, míg csak ennek kiadása befejezve nem lesz. Ilykép aristocratiánk fennköltebben gondolkozó része egy kétségkívül nagybecsű kútfőgyűjtemény létrehozásával gyarapítandja a hazai irodalmat, — melyért őszinte elismerés eme lelkeseknek!

— **Dembinski emlékiratai.** A múlt év folytán katonai körökben nem kis feltűnést okoztak gr. Dembinski Henrik lengyel és magyar tábornoknak emlékiratai, melyeket Danzer F. Alfonz — egy sorhadbeli tiszt — a »Wehr-Zeitung« tárczájában közölt, az elhunyt fővezér hátrahagyott kézírataiból összeállítva. Miként jutott Danzer úr ezeknek birtokába? . . . arról hallgat; mindazáltal erősíti, hogy közlései lelkiismeretes hűséggel adják vissza az eredetieket; és ezen állítását, legalább a mű lényegére nézve, hitelre kell méltatnunk, — annyira magán viseli az egész mű a közvetlenség jellegét s Dembinskinek ismert szellemét, felfogását, irányát. Most e műből magyar kiadás jelent meg, egy önálló vastag kötetben. Az emlékiratok, melyek Kossuth, gr. Batthyányi Kázmér, Mészáros, Szemere stb. számos eredeti levelét s iratát is szöveg szerint magokban foglalják, ott kezdődnek, midőn Párisban gr. Teleki László Dembinskivel érintkezésbe lép, s őt hazánkba, a hadak élére meghívja. Következik Dembinskinek kalandos utazása Német- és Lengyelországon keresztül Miskolczra, Debreczenbe; hadjárata Perczellel együtt Szólnok és Czegléd tájain, fővezérré kineveztetése, és itt a mű legérdekesebb része: a kápolnai ütközet s az ezután a tábornokok közt elharapódzott viszálykodások leírása; Dembinski lelépése a főparancsnokságról, majd ismét felső-magyarországi, végre alvidéki működése egész a szőregi és temesvári csatáig, s Orsovaig. Meg kell vallani, rendkívül érdekfeszítő és tanulságos olvasmány, kivált katonai ismeretekkel is bíró olvasó számára; és ezért igen jó szolgálatot tön az Athenaeum részvény-társulat e magyar kiadás által irodalmunknak. Hanem a fordítást, — melyet úgy látszik, valami modern journalista hevenyészett, — czélszerű lett volna szakértő kezekre s lelkiismeretesbb egyénre bízni; mert fordítónak katonai ismeretekről s magyar katonai műnyelvről alig van csak némi fogalma is, sőt a már közkézen forgó német-magyar hadi műszótárt sem látszik hogy használta volna. Nála határozott műkifejezés nincs, sőt még szabatos és magyaros vagy csak gondos szórend sem.

Előtte ezredes és őrnagy, hadtest és hadosztály, lovasosztág és zászlóalj, sáncz és árok stb. mindegy, mely szavaknak és fogalmaknak hol így, hol amúgy összevissza használása bosszantó zürzavart okoz a katonai képzettségű olvasónak. S nem kell felejttenünk, hogy ez főleg katonai s hadtörténeti mű. Valóságos botrány

továbbá, hogy e magyar kiadásban is minden változtatás nélkül meghagyatott német Danzer uram bevezetése, melyben Dembinski világosan »ellenséges« főparancsnokul mutattatik be, s Haynau és Bach korszaka, mint »a béke feltündöklő napja« dicsőítettik. Ily szellem, sőt hivalkodó gúnyolódás mutatkozik olykor Danzer kísérelő jegyzeteiben is; és minthogy föl sem tehetjük, hogy a derék Athenaeum intézői e nézetet oszszák, — csodálkozunk, hogy illető bírálójuknak ez a bántó visszasság föl nem tűnt, s a sértő helyeket meg nem változtatták, ha már egészen új bevezetést s jegyzeteket adni nem akartak, a mi pedig legezészerűbb lett volna. — Különben ezektől eltekintve Dembinski ezen emlékiratai magokban véve, — mint mondók — fölötte érdekes, és becses olvasmány. Ára e magyar kiadásnak 2 frt.

— **Két becses mű a Királyföldről.** Az erdélyi történetkutatások terén szép sikerrel fáradozó Fabritius Károly és dr. Trauschenfels Jenő országgyűlési képviselők, s társulatunknak is tagjai részéről két, örömmel fogadott füzet küldetett be hozzánk közelebből. Fabritiusé hasznos tanügy-történeti adalék, a mennyiben nagy szorgalommal összeállított betűrendes névsorát és működési körét tárja elénk mindazon jezsuitáknak, kik 1730-tól 1773-ig az erdélyi rendházakban alkalmazva voltak, kiterjeszkedve időnkénti magyarországi működéseikre is. E nem kis fáradsággal s pontossággal, az általános rendi évkönyvek adatai nyomán szerkesztett mű, az erdélyi honismertető egylet. »Archív«-ja XI-ik kötetéből vett külön lenyomatban jelent meg. — Trauschenfels műve pedig »Kronstädter Zustände zur Zeit der Herrschaft Stephan Báthoris in Siebenbürgen 1571—1576.« cím alatt Brassóban, 1873. febr. 23-án jótékony célra tartott értekezés önálló kiadása. Trauschenfels, mint culturtörténeti szempontból igen érdekes tanulmánya mutatja, nagy szorgalommal búvárolta a brassai gazdag levéltárnak a városi igazgatásra és polgárok társadalmi életére vonatkozó adatait, a számadási- és jegyzőkönyveket, emlékjegyzeteket stb., s különösen élénk részletességgel írja le Báthorynak 1572-iki brassai időzése alkalmával a város által tett fogadási, eltartási intézkedéseket, ajándékvásárlásokat. Becses följegyzéseket nyertünk itt a Brassóban akkor virágzott iparágakról, az élelmi és ruházati czikkek XVI-ik századi áraitól stb.; megismerjük a város 1571—76. évekbeli bevételeit s kiadásait, külön-

böző állású egyének évi díjait s béreit; említettnek egyes városi épületek, erődítmények, közkútak keletkezései, — szóval egy tekintélyes község fejlődő életéből megannyi érdekes vonások. Óhajtjuk, hogy a t. szerző minél tüzetesebben felbúvárolja és ismertesse szülővárosa dús levéltáráinak kincseit e szép s hasznos irányban!

— **A régi Kemej vármegye.** Érdemes tudósunk Balássy Ferencz a Századok 1872-iki folyamában (377—386. l.) önálló tanulmányban határozta meg a XIII-ik század közepéig fenállott Kemej vármegye fekvését, mint olvasóink még jól emlékezhetnek. Most ez az ősmegye halottaiból feltámadni készül. Az új megyebeosztási tervvezetben ugyanis, — mely Kevét és Horomot is új életre hozná, — körülbelül épen azon vilékeken, úgymint a Középtisza, a bihari Sárret és Berettyó között, a Nagy-Kúnság, Külső-Szolnok, Heves, Bihar és Borsod részeiből egy új törvényhatóság alakíttatnék »Kúnmegye« név alatt, Karczag székhelylyel. Külső-Szolnokmegye birtokos urai f. é. január 25-kén e tárgyú értekezletre Török-Szent-Miklóson összejövén: ott általános többséggel elhatározták Balássy indítványára, hogy a szokatlan képzésű és helyrajzilag is csak némi részben alkalmazható »Kúnmegye« nevet, az érintett területre sokkal inkább illő ősi »Kemej vármegye« névvel óhajtják fölcseréltetni, s e végből az országgyűléshez fölterjesztést intéznek. Helyesen; a Kemej név sem a kúnokat, sem az eddigi különböző megyebelieket nem sértheti, sőt történelmi emlékezeténél fova igen alkalmas e sokféle politikai területből összeszerkesztendő új törvényhatóság egységesítésére. Hiszszük, hogy Balássynak e találó eszméje, valamint az említett értekezleten tetszéssel fogadtatott, majd annak idejében az országgyűlésen is méltó figyelemben fog részesülni.

— **Hunyady-czímeres pluviale Boszniában.** A landorfejevári, vagy ráczosan: belgrádi magyar konzul, a tudománykedvelő Kállay Benő úr, nem régiben Bosznia hegyes tzeit lóháton beutazván, minden nevezetességet kikutatni iparkodott, ép a legritkábban látogatott vidékeken. Így talált egyebek közt nem kis öröme a cresevoi Foynicza-zárdában egy XV-ik századbéli egyházi öltönyt, ú. n. pluvialét, a Hunyady-czímerrel. A pluviale szövete aranynyal áttört zöld selyem, s hátrészén ily szerkezetű himzett czímer: az út részre osztott paizs szív-vértjében, szájával gyűrűt tartó holló; a két felső mezőben Magyarország nyolcz pólyája, illetőleg hármas hegyen

álló kettős keresztje; végre a két alsó mezőben jobbról a boszniai, balról a dalmát czímer. — Eunyiben értesülünk ez érdekes fölfedezésről Radvánszky Béla t. tagtársunk szivessége által, a ki egyébiránt úgy tudja, hogy Kállay Béni úr bővebb leírását s tőle rajzát is vette e czímernek, s a nevezetes régi pluvialét részletesen ismertetni szándékozik. Mi pedig azt tesszük hozzá, hogy hátha az említett zárda — Kállay közvetítése folytán — becserelni is hajlandó lenne e főleg mireánk nézve becses ereklyét, valami újabb, értékes egyházi díszletért? . . . Bizton hiszszük, hogy hazánk műemlékpártoló, hazafias főpapjai közül többen készek lennének ily cserére — bár anyagilag ama réginel többet érő szertartási öltönydarabbal is. — Ajánljuk ez eszmét nagybecsű figyelőnkbe! . . .

— **Frankl Vilmosnak** nagyhatású s általános méltatásra talált jeles értekezése »Melanchton és magyarországi barátairól,« — mely a nagy reformátornak hazánkhoz és itt élt kortársaihoz való viszonyát jelentékenyen földeríti, — miután előbb a Századok jövő füzetében egész terjedelműleg világot látand, a külföld, különösen Melanchton honfitársai kedvéért, meg fog jelenni német fordításban is, — s hiszszük, hogy Németországban is érdemlett tetszést aratand.

— **Vegyes közlések.** Február 9-kén Török János, országos főlevéltárnok 68 éves korában meghalt. Az általa »Magyarország Prímásai«-ról írt becses mű, valamint az ő szerkesztette »Hazánk« című folyóirat, végre legújabbban tőle a szatmári püspök úr által, 20,000 frtért megvett jeles kézírata- és könyvtárának összegyűjtése által a történetirodalom és kútfőgyűjtés terén is maradandó érdemeket szerzett a magyaros és velős írnodorú e kitünő publicista. Nyugodjék békében! — Ugyanazon nap estéjén, midőn ő elhunyt, Óváry Lipót hazánkba tetszéssel fogadott értekezést tartott a m. tud. Akadémiában, nápolyi levéltári kutatásai első részéről: ú. m. az Archivio grande Anjou-i r. gestái közt lelt mintegy 350 magyar érdekű okmányról, melyek III. Endre és Róbert-Károly uralkodási idejére vetnek világot. Második előadásában Nagy Lajos nápolyi hadjáratát és Kis-Károly viszonyait, harmadikban a Mátyás és Zápolya-korra nézve a Farnese-levéltárból merített fontos adatokat, végre a negyedikben Magyar- és Erdélyországra vonatkozó XVII. és XVIII-ik századbeli nápolyi követjelentéseket tárgyalandja s ismertetendi. Mindezen értekezések aztán, az akad. tört. bizottság által kiadandó. »Ná-

polyi Magyar Okmánytár» bevezetéseként fognak megjelenni. — A berlini világhírű tanár és római történet- s régiségtudós Mommsen Tivadar »Corpus Inscriptionum Latinarum« című, a berlini tud. Akadémia által nagy díszszel kiadott munkája legújabb, III-ik kötetében (ára 70 frt) a hazánk területén, nevezetesen Erdélyben és az Al-Dunánál fennmaradt római emlékeket ismerteti, hozzá méltó mély alapossággal. Úgy tudjuk, hogy a nagy író e művéhez az adatgyűjtés és helyrajzi viszonyok ismertetésével Torma Károly jeles, bár rég hallgatónk régészünk is tetemesen járult. — Kohl híres geograph ép most adott ki egy nagybecsű és szellemes művet Lipseében, Európa fővárosai földrajzi fekvéséről s keletkezési szükségességéről, mely műben Budapest is, mint az Ádria és Kárpát-hegység, a Vaskapu és a dévényi szoros közt elnyúló nagy terület természetes központja, igen találó felfogással s a történelem érveivel támogatva tárgyalatik, úgy keletkezésében, mint szükségképi fejlődésében és jelen, mindinkább emelkedő viszonyaiban. Kohl munkája sok tanulságot ad és nagyon megérdemli az átolvasást. — Magyar statisticusaink egyik legkitűnőbbje: Hunfalvy Jánostól az »Athenaeum« irodalmi társulat terjedelmes kötetben adta ki a magyarországi birodalom statistikáját, mely mű jelenünk és a közelebbi múlt évek állapotainak ismertetéhez sok anyagot tartalmaz, szakszerűleg összeállítva. — A csanádi »Történelmi Adattár« 1873. december, és 1874. január havi füzetek megjelentek; az előbbiben kivált Ortvaynak Csanád város és egyház vasszorgalommal írt monographiája, továbbá a Veteráni-barlang és Peth-vára történetének eleven leírása Boleszný Antaltól, ébresztenek figyelmet, míg a januári füzet főérdekességét ugyan Ortvay közlései képezik a nemzeti múzeum XVI-ik századi Báthory-protocollumból, Dél-Magyarország történetét illetőleg. Ortvay ezzel egyúttal állandó rovatot nyitott meg folyóiratában a nemz. múzeum azonvidéki érdekű oklevelei közlésének. — Révész Imre debreczeni »Figyelmező«-jének is megindult 1874-ik évi (V-ik) folyama a januári füzetrel, melyben ismét számos becses történelmi aprósággal találkozunk, maga a tudós szerkesztő, továbbá, Szilády Áron, Garády és Szilágyi Sándor tollából. — A pannonhalmi Sz. Benedek-rend 1873—74-iki most megjelent Névtárában alapos egyház- és jogtörténeti értekezés foglaltatik Wagner Lőrinczről »A pannonhalmi főapát kiváltságos egyházi

állásáról, az ottani levéltár adatai gondos felhasználásával. — **Trenseny** vármegyében a területén lévő számos műépítmény, régi várak stb. fenntartása céljából egylet van alakulóban; **Mármarosban** pedig a tavasszal fogják lebontani hazánk legrégibb faépületét, a kis-lonkai g. k. templomot, mely állítólag még Kún-László korában, 1275-ben épült volna. Lebontása előtt szakszereleg le fog rajzoltatni. — **Sztahovics** Remig elkészíté s beküldte az Akadémiához **Mosony** és **Komárom** vármegyék Árpádkori térképeit is, melyek a történelmi osztály egy oly tagjának adattak ki bírálatra, ki a dunántúli történeti térképek fölött mindenesetre egyike a legilletékesebbeknek ítéletet mondani. Óhajtjuk, hogy meg legyen velük elégedve, mert akkor irodalmunk is nyer okvetlenül.

Történelmi könyvtár.*)

— **Ipolyi Arnold** Kisebb Munkái. Első kötet: Magyar műtörténelmi tanulmányok. Második kötet: Alkalmi beszédek. Budapest, 1873. Kiadja Ráth Mór. K. 8-adr. 576. illetőleg 337. l. Ára ?

— **Dembinszki Magyarországon.** A vezér hátrahagyott kézírataiból összeállítá Danzer F. Alfonz. Magyar kiadás. Budapest, 1874. Az Athenaeum tulajdona. 8-adr. 393. l. Ára rüzye 2 frt.

— **Mommsen Tivadar:** Corpus Inscriptionum Latinarum. III-ik kötet, első rész: Inscriptiones Asiae, Provinciarum Europae Graecarum Illyrici Latinae. (Erdély és az Al-Duna tájainak római emlékeit magában foglaló mű.) Berlinben, 1874. In folio. Kiadta a porosz kir. tud. Akadémia, Reimer Györgynél. Ára mintegy 70 fr. o. é.

— **I. G. Kohl:** Die geographische Lage der Hauptstädte Europas. (Budapest földrajzi fekvésének és történelmi keletkezése s fejlődésének is fejtegetésével.) Lipszében, 1874. Weit et comp.

— **A Magyar-Osztrák Monarchia** Statistikája. Írta dr. Hunfalvy János ak. tag., egyet. tanár. Budapest, 1874. Az Athenaeum tulajdona. N. 8-adr. 288. l. Ára 2 fr.

— **Kronstädter Zustände** zur Zeit der Herrschaft Stephan Báthoris in Siebenbürgen (1571—1576.) Von dr. Eugen Trauschenfels. Brassóban, 1874. Gött J. és fia nyomdájában. 8-adr. 29. l.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Harmadik füzet.

1874.

Martius hó.

Melanehthon és magyarországi barátai.

A középkorban, és még a XVI. s XVII. századokban is, a tudomány férfiai között élénkebb vala a solidaritás érzete, mint napjainkban. Könnyebben jött létre közöttük a baráti viszony, melyet a lakhely távolsága, a nemzetiség és társadalmi állás különbsége, sőt még a vallási ellentétek sem, a hithűség magas foka daczára, nem voltak képesek megszakítani; melyet élénk levelezés, egymásnak dicsőítése prózában és versben, az irodalmi igyekezetek kölcsönös támogatása által ápoltak, s melynek kiszámíthatlan volt termékenyítő hatása.

Igen, az irodalmi nyelv egysége nagy előnyül szolgált. De több jel oda mutat, hogy a tudománynak tiszta és önzetlen szeretete általánosabb volt, vagy legalább szembetűnőbben nyilvánkozott.

A m a g y a r o k nem állottak ezen tudományos republica határain kívül; sőt tekintélyes helyet foglaltak el abban, s mindenkor szoros kapcsolatban állottak a külföld távol országáinak jeleseivel. De leginkább áll ez a XVI. századról.

Így például Oláh¹⁾ és Verancsics primások,²⁾ Brodaries³⁾

¹⁾ Leveles könyvét, melynek eredeti példányát az Eszterházy hercegi család kismartoni levéltára őrízi, közelebb Ipolyi Arnold fogja közrebocsátani.

²⁾ Levelezéseit »Verancsics Antal munkái« között, hét kötetben (VI—XII) Szalay László és Wenzel Gusztáv adták ki.

³⁾ Alább az egyes külföldi tudósokat felsorolva, többeknél találkoznunk Brodariescsal.

és Dudics⁴⁾ püspökök, Zsámboki János,⁵⁾ Molnár Albert⁶⁾ és mások a tudományos világ minden kitünőségeivel levelezésben állottak.

És hosszú sorozatot állíthatni össze azon tudósakból, kik-ek nyomtatásban megjelent leveleik és verseik között, magyarokhoz intézettek találhatnának.

Az olaszok közül kiemeljük: Bembo bíbornokot,⁷⁾ Berald Fülöp bolognai tanárt,⁸⁾ Bonamicus Lázárt a páduai egyetem híres tanárát,⁹⁾ Calcagnini Coeliust Esztei Hippolyt bíbornok udvarának egyik díszét,¹⁰⁾ Jonantoni Modestust,¹¹⁾ Jovius Pált,¹²⁾ Manutius

⁴⁾ Beza, Erastus, Lasicuis, Monavius, Simler, Scholtz, Threcius, Ursinus-hoz intézett levelei nyomtatásban jelentek meg. Számos levelei még kiadatlanok. V. Ö. Schwartz Gottfried. Dissertatio de vita et scriptis Andreae Dudithii. Halle, 1743.

⁵⁾ Hugo Grotius, s más kiváló tudósokhoz intézett leveleinek egy része megjelent nyomtatásban. V. Ö. Veszprémi Succincta Medicorum Hung. et Trans. Biographiae. III. 322 s. kk. ll.

⁶⁾ V. Ö. Toldi Ferencz. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. Pest, 1869.

⁷⁾ »Petri Bembi Cardinalis Epistolarum familiarium libri 6« gyűjteményben (Velence, 1552) Perényi Imre nádorhoz, Várday érsekhez, az egri, pécsi és veszprémi püspökökhöz intézett leveleket találunk.

⁸⁾ Munkáit dedálta Bakacs Tamásnak, Várday Péter érseknek, Móré Fülöpnek sat. L. Gr. Kemény J. Történelmi és irodalmi kalászok. (Kiadta Toldi F.) Pest, 1861. 51 s. kk. ll.

⁹⁾ Révay Ferencz személyökhöz intézett levelei a Révay család levéltárában. Szalaházy Tamás egri püspökhöz 1534 pridie idus decembris intézett levele a bécsi cs. t. lvt.

¹⁰⁾ »Coelii Calcagnini Ferrariensis Epistolarum libri XVI« gyűjteményben (Amberg 1608) Perényi Ferencz váradi, Szalkai László váci püspökökhöz, a fehérvári préposthoz és Serédi Gáspárhoz intézett leveleket találunk.

¹¹⁾ »P. Manutii Epistolarum libri XII« gyűjteményben (Lipese, 1581) Dudics Endréhez, Berzeviczi Mártonhoz, Zsámboki Jánoshoz intézett leveleket találunk.

¹²⁾ Logus Silesiusnak alább említendő munkájában Jovius Pálnak Brodaries Istvánhoz és Thurzó Szaniszlóhoz intézett leveleit találjuk.

Pált¹³⁾ és Sadoleti bíbornokot VII. Kelemen pápa tudós államtitkárát.¹⁴⁾

A francziák és németalföldiek közül: Blossius Hugót,¹⁵⁾ Camers Jánost,¹⁶⁾ Clusius Károly híres botanikust¹⁷⁾ Hugó Grotiust,¹⁸⁾ Muretus Márk nevezetes humanistát,¹⁹⁾ Van der Mylen Adorjánt,²⁰⁾ Rotterdami Erasmust.²¹⁾

A németek közül: Camerarius Joachimot²²⁾ Justus Lipsiust,²³⁾ Luther Mártont,²⁴⁾ Melancthon Fülöpöt,²⁵⁾ Serifaber Jánost,²⁶⁾ Símler Józsiást,²⁷⁾ és Ursinus Veliust.²⁸⁾

¹³⁾ »Jacobi Sadoleti Epistolarum« gyűjteményben (Köln, 1572) Frangepán Ferencz egri püspökhöz intézett három levelet találunk.

¹⁴⁾ Munkáit dedicalta Szatmári György pécsi püspöknek, és Zeremlyéni Ferencz erdélyi püspöknek.

¹⁵⁾ Ellebodus Nicasius pozsonyi kanonokhoz (Oláh alatt) intézett húsz levele a bécsi es. könyvtár kézíratai között.

¹⁶⁾ Több munkáját dedicalta Verbőczy Istvánnak és Bekényi Benedeknek. L. Kemény J. i. m. 69. és 107. l.

¹⁷⁾ Levelezett Zsámbokival és Purkircher Györgygyel. L. Veszprémi i. m. III. 332. és IV. 247. l.

¹⁸⁾ Levelezett Zsámbokival. L. Veszprémi i. m. III. 332. l.

¹⁹⁾ »M. Antonii Mureti Opera« gyűjteményben (Verona, 1727) Dudics Endréhez, Báthory István és Endréhez intézett leveleit találjuk.

²⁰⁾ Ellebodius Nicasius pozsonyi kanonokkal levelez. L. Selectae epistolae clarorum virorum a Belgis vel ad Belgas. Lyon, 1617.

²¹⁾ »Des. E. Roteradami Operum tertius tomus epistolas completens« gyűjteményben (Bázel, 1540) Oláh Miklós, Henckel János, Pisó és Kassai Antoninushoz intézett leveleket találunk.

²²⁾ Levelezett Zsámbokival, Preysz Kristóffal és Torda Zsigmoddal.

²³⁾ Levelez Zsámboki, Dudics és Forgách Mihálylyal.

²⁴⁾ Levelez Honterrel s másokkal.

²⁵⁾ Erről szól a jelen értekezés.

²⁶⁾ »Sylvia Encomiorum« gyűjteményben (Bécs, 1550) Oláh, Ujlaki, Gregoriancz, Sbardellati, Bornemissza, Thurzó püspökökhöz, Nádasdy Tamás, Báthory András, Mérei Mihály, Révay Ferenczhez, stb. intézett versek találhatók.

²⁷⁾ Levelezett Paksi Mihálylyal, Kratzer Lukácsal stb.

²⁸⁾ »Nenia Ser. D. Mariae Reginae« című munkáját (Bécs,

I.

A XVI. század tudományos kitünőségei között Melanchthon egyike volt azoknak, kik legelőnkebben érdeklődtek hazánk ügyei és legmelegebb rokonszennvel viseltettek hazánk fiai iránt.

Alig csalódunk, ha felteszszük, hogy lelkében ezen érdeklődést és rokonszenvet ama »Johannes Hungarus« éb resztette fel, ki a XVI. század első éveiben, nem tudjuk miként, a rajnai választófejedelemség Bretten nevű városkájába kerülván, itt mint tanítóelső avatta a gyermek Schwarzerd Fülöpöt a tudományok elemeibe, s kinek atyai jóságáról, számos évek múltával, a hírnévessé vált Melanchthon Fülöp kegyelettel emlékezik; bár nem hallgatja el, hogy a bűzgő tanító gyakran volt utasítva ő irányában is alkalmazásba venni a tanítás és nevelés azon segédeszközét, melyet a modern paedagógia, az újabb nemzedék nem csekély meglegedésére, iskoláinkból immár száműzött.²⁹⁾

Melanchthon 1518-ban foglalta el a wittenbergi egyetem egyik tanszékét, melyet 42 éven át töltött be. Ezen idő alatt 442 magyar tanuló jött ide, hogy magukat a protestáns egyház és iskola munkásaivá képezzék ki.³⁰⁾ Ezek mindannyian tanítványai voltak; többeket közülök pártfogásában részesített, némelyeket barátságával tisztelt meg, mindannyi érezte nagy tudományának befolyását.

Nem lesz tehát érdek és jelentőség nélkül, ha — főleg levelezései nyomán³¹⁾ — megismertetjük azon viszonyt, mely-

1526) Bekényi Benedeknek ajánlja. A munkában Szalkaihoz, Brodarieshoz, Thurzó Elekhez, Kálnai Imréhez intézett versek találhatnának.

²⁹⁾ Camerarius, Melanchthon bizalmas barátja és életírója beszéli ezt. (Legújabb kiadása Neandertől. Vitae quatuor Reformatorum. Berlin. 1841. 5. l.) És utána Koethe, Philipp Melanchthons Werke. Lipse, 1829. 5. l. Úgy szintén Nisard remek tanulmányai-ban: »Etudes sur la Renaissance« Páris, 1855. 298 l.

³⁰⁾ Ezeknek névsorát közli Révész Imre. Magyar Történelmi Tá r VI. 207—230 ll. — Frankl Vilmos. A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. 296—305 ll.

³¹⁾ Ezeknek legteljesebb kiadása a »Corpus Reformatorum« című nagy kiadásban megjelent »Melanchthonis Opera«, melynek kilenez negyedrétű kötetét (I—IX) levelei töltik meg.

ben magyarországi barátjaihoz, s általán Magyarországhoz állott.

II.

Dévay Bíró Mátyás.

Melanchthon magyarországi tanítványai között az első és a legkiválóbbak között foglal helyet: Dévay Bíró Mátyás, kinek nevét 1529. december 3-án találjuk a wittenbergi egyetem anyakönyvébe jegyezve.³²⁾ Valószínű, hogy a protestáns ügyért lelkesülő magyar ifjú már ekkor szívélyes viszonyban állott Melanchthonhoz. Ezen viszony a benső barátság jellemét vette föl, midőn Dévay 1536-ban másodízben látogatta meg Wittenberget. Kitünteti ezt ama tény, hogy midőn Melanchthon 1537. elején, Szent-Pálnak a colossusiakhoz írt leveléről közrebocsátott munkájának egy példányával Dévaynak kedveskednék, az ajándék becsét még azzal is emelte, hogy a könyvbe egy maga által készített, hét dystichonból álló epigrammát írt.³³⁾ És ez nem volt pusztá udvariassági tény. Bizonyítják ezt Melanchthonnak Vitus Tivadar nürnbergi lelkészhez intézett sorai: »Fölötte kedves volt reám nézve — írja — a Dévay Mátyással való társalkodás; mert kitűnő hittel, bölcsességgel, tudománnyal és kegyességgel ékes férfit ismertem meg benne. Édes testvér gyanánt kell az ily vendéget fogadnunk.«³⁴⁾

És a hazájába visszatérőt nemcsak mint »kitűnő tudománnyal és bölcsességgel ékes férfit«, hanem úgy is, mint »barátját« ajánlotta Nádasdy Tamás pártfogásába.³⁵⁾

Dévay, ki Magyarországból többször fölkereste leveleivel Melanchthont,³⁶⁾ ennek barátságát csakhamar próbára tette.

³²⁾ Révész Imre. Dévay Bíró Mátyás első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei. Pest, 1863. 12. l.

³³⁾ Ezen epigrammát Melanchthon közli Vitus Tivadarnak 1537. ápril 7-én hozzá intézett levelében. III. 336. Lásd Révészt is. 44. l.

³⁴⁾ 1537. october 6-án. III. 416. l.

³⁵⁾ 1537. october 7-én. III. 417. l.

³⁶⁾ Melanchthon 1538. november 1-én. Vitus Tivadarnak írja: »Hæc scribens accepi literas ex Pannonia a Mathia missas. Continent querelam de Getica amissa.« III. 602. l.

Az 1541-ik év végén nem érezte magát többé biztosságban hazája területén, és Wittenbergbe menekült. Itt Melanchthon, mint a protestantismus hitvallóját, meleg szívességgel karolta föl, saját házába fogadta, és alkalmazás végett György brandenburgi örgrófnak ajánlotta.³⁷⁾

Dévaynak fájdalmát, melylyel a hazáját és személyét sújtó csapások lelkét elborították, egyedül azon nemes részvét enyhítette, melyet nagynevű barátjánál talált. Együtt siránkoztak Magyarország és a protestantismus zaklattatásai fölött. »Non est dies — írja Magyarországra — quo cum Philippo non deploramus et huius et nostri regni miseram sortem.«³⁸⁾

Dévay 1543. tavaszán ismét visszatérhetett hazájába. Kétségtelen, hogy viszonya Melanchthonhoz nem szakadt meg. Azonban sajnos, adatokkal nem bírunk többé.

III.

Stöckel Lénárd

Bártfán 1510-ben született. Hasonnevű atyja a város előkelőbb polgáraihoz tartozott, s 1520-ban főbíróvá választatott. Fiát gondos nevelésben részesítette. Ez szülővárosában a lindau szarmazású tudós Eck Bálint, majd Kassán az angol Coxe Lénárd vezetése alatt lépett a tudományos művelődés ösvényére. 1529. körül a boroszlai egyetemre, innen csakhamar Wittenbergbe ment, hol az 153°/₁-iki tanévben vétetett föl a főiskola tanulóinak sorába.

Jeles tehetségei és szorgalma által kivált társainak tömegéből, magára vonta tanárainak figyelmét és érdekessé tette magát pártfogásuk- s barátságukra. Főleg Melanchthon érezett iránta rokonszenvet. Közös jellemvonások: szelid lelkület, szélsőségeket kerülő hittudományi felfogás, a tudomány önzetlen szeretete, szoros kötelékekkel fűzték őket egymáshoz. A befolyásos tanár közbenjárása a szegény ifjú előtt több előkelő házat

³⁷⁾ Melanchthonnak az örgróf cancellárjához 1541. december 28 án intézett levele. IV. 714. l.

³⁸⁾ 1542. martius 8-án. V. Ö. Frankl V. Révai Ferencz fiainak iskoláztatása. 24. l.

nyitott meg, sőt mint nevelőnek egy fejedelmi család sarjai körül előnyös foglalkozást szerzett neki, mely az anyagi gondok terhétől megszabadította.

Egy éven át Luther szülővárosában, Eislebenben, mint tanító volt alkalmazva; azonban híveivel vallási kérdések körül sűrlődései támadtak, minek következtében visszatért Wittenbergbe. Miután már nyolcz évet töltött vala a reformatió vezérférfiainak társaságában, tudományos foglalkozások között, 1538-ban meghívást vett szülővárosától, hogy itt a megüresedett tanítói hivatalt foglalja el. De ő nem követte a meghívást. Melanchthon tanácsára tette ezt, ki készen nyilatkozott, őt a bártfai tanács előtt igazolni.³⁹⁾

Mindazáltal a következő évben engedett a megújított sürgetéseknek, átvette a bártfai iskola igazgatását, és csakhamar betöltötte hírével az egész országot. Mint tanító, író és a protestantismus terjesztője egyaránt nagy tevékenységet fejtett ki.⁴⁰⁾

Melanchthon sűrű levelezésben állott vele. Élénk érdeklődéssel kísérte működését és testvéri aggodalommal látta őt azon veszélyek közepette, melyeknek Magyarország zavarteljes politikai és vallási viszonyai következtében ki vala téve. E miatt, és mert a jeles férfiút szívesen szerezte volna vissza Németországnak, már 1541-ben fölívta őt, hogy hagyja el hazáját és jöjjön Wittenbergbe.⁴¹⁾ Három évvel utóbb pedig, midőn Mausfeld váro-

³⁹⁾ V. Ö. Klein János Sámuel értekezését: »Leonhardus Stöckelius communis Ungariae praeceptor.« (1770.) Ugyanattól: Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger. I. 186. s. kk. II. Továbbá Frankl, Réwai Ferencz fiának iskoláztatása 10. és 11. kk. II. Ugyanattól: Hazai és külföldi iskoláztatás a XVI. században. 71. s. kk. II. — Klein (Nachrichten. I. 186. l.) említi: »Im Jahre 1538 und 39 wechselten Luther und Melanchthon fleissig Briefe mit den Stadtmagistrat zu Bartfeld, welche noch bis dato auf dem Rathhause aufbewahrt werden. In diesen Briefen wird besonders dieses ihres Stadtkinds . . . Person gerühmt.« Lajdalom, e levelek ma már nem találhatók a városi levéltárban

⁴⁰⁾ Lásd a fönnebb idézett munkákat, melyek Stöckel tevékenységét részletesen ismertetik.

⁴¹⁾ Stöckel 1541. deczember 6-án Réwai Ferencznek írja: »Philippus Melanchthon me hortatur ut in hoc perturbatissimo statu Regni nostri in locum tutiorem me conferam. Quod si addidisset quomodo, non

sának követői Melanchthonnál megjelentek, kérvén, hogy nekik lelkészt ajánljon, ez rögtön Stöckelt ajánlotta, kit ezen állomás elfogadására hathatósan bizdított.⁴²⁾ Azonban Stöckel nem volt reábirható, hogy hazáját elhagyja.

Már előbb (1542.) Melanchthon ajánlására, a brandenburgi örgróf egy hittudományi munkájának lefordítására vállalkozott.⁴³⁾ 1544-ben pedig, midőn öccse Stöckel Péter Wittenbergből Bártfára utazott, Melanchthon, barátságának jeléül, görög és latin versekkel, melyek a testvéri szeretetet magasztalják, kedveskedett neki.⁴⁴⁾

A következő tizenöt évből Melanchthon és Stöckel viszonyára nézve teljesen hiányoznak az adatok, bár kétségtelen, hogy viszonyuk nem bomlott föl. 1559-ben az oltári-szentség tana körül fölmerült viszályok alkalmával Stöckel kísérletet tett Melanchthon és ellenfelei között, mint békítő lépni föl. Ez nem sikerült.⁴⁵⁾

paulo faciliora mihi reddidisset omnia.« L. Réwai Ferencz fiainak iskoláztatása. 58. l.

⁴²⁾ Melanchthonnak 1544. augusztus 10-én Stöckelhez intézett levele V. 460. Különös, hogy ugyanezen levél, 1540. augusztus 10-ki datummal, szóról-szóra közölve van III. 1068. l. is. Kétségtelen, hogy a levél 1544-ben és nem 1540-ben íratott.

⁴³⁾ Stöckel 1542. november 12-én Réwai Ferencznek írja: »Cum Dominum Philippum Melanchthonem de libro Marchionis consuluissem . . . his verbis mihi rescripsit: »Gaudeo Marchionis librum a te transferri, propter vestras ecclesias. Nam doctrina in eo recte traditur, et cum nostris ecclesiis congruit Ceremonias autem humanas aliquanto plures, aut studiosius retinet, quam opus est. Sed has ineptias ferendas esse putavimus, quas quidem tempus ipsum emendat.« Réwai Ferencz fiainak iskoláztatása. 61. l.

⁴⁴⁾ A hét-hét dystichonból álló verseket levél kíséretében küldi Stöckelnek. »Cum cogitare — írja többi között — quanti tibi et fratri consuetudo vestra voluptati futura esset, nisi pagellam de amore et concordia fratrum, et graecos versiculos, quorum mira est svavitas ad verbum verti. Quia verebar, alicubi te non assecuturum esse sententiam.« V. 445. l.

⁴⁵⁾ 1559 július 31-én Melanchthon Morenbergnek írja: »Dass auch Leonard Stöckel schreibet, ich und andere sollen uns mit Westphalo zusammen thun, und des Westphali Schriften stärken, das will ich nicht thun.« IX. 849. l.

A következő évben Stöckelt súlyos betegség lepte meg, mely halálát volt előidézendő. Pütkösd táján magyar tanulók érkeztek Wittenbergből, kik Melanchthontól levelet hoztak neki. Könnyek között olvasta azt; mert megelőzte őket Melanchthon halálának híre. »Nem sokára élő szóval válaszolok« mondá, és csakugyan néhány nappal utóbb követte barátját az örökkévalóságba.⁴⁶⁾

IV.

Preysz Kristóf. (Christophorus Pannonius.⁴⁷⁾

Ezen kiváló férfiú, ki a magyar névre a külföldön, főleg Németország tudományos köreiben, fényt árasztott, 1515-ben Pozsonyban született. Miután szülővárosának iskoláiban a tudományos ismeretek elemeit elsajátította, további kiképeztetése végett 1535. körül a sziléziai Goldbergre utazott, hol Trozendorf, Németország egyik legjelesebb paedagogusa, sűrűen látogatott iskoláját európai jelentőségre emelte.⁴⁸⁾ Innen Wittenbergbe ment, hol 1536. szeptember 1-én vétetett föl az egyetem tanulóinak sorába.⁴⁹⁾

Miként Dévay és Stöckel, úgy Preysz is szorosan csatlakozott Melanchthonhoz, kinek barátságában és pártfogásában amazokkal osztozott.

Miután egyetemi tanulmányait befejezte, a szépművészetekből, s az orvosi tudományokból a tudori rangot elnyerte,⁵⁰⁾

⁴⁶⁾ Klein. Nachrichten. I. 198. l.

⁴⁷⁾ Laskói Monedulatus Péter (»De homine magno illi in rerum natura« című Wittenbergben 1585-ben közrebocsátott munkájának előszavában) így írja: »Christophorus Brinss.« Bartholomaeides (Memoria. 12. l.) és Révész (Történelmi Tár VI. 217. l.) szerint »Christophorus Breiß Posoniensis« van bejegyezve. Ő magát nyomtatott munkájának címlapján »Preysz«-nak írja. Melanchthon rendesen »Christophorus Pannonius«-nak címezi.

⁴⁸⁾ Jöcher. Gelehrten Lexikon. III. 1766. lap.

⁴⁹⁾ Révész i. h.

⁵⁰⁾ Beckmann »Notitia Universitatis Francofordianae« (Frankfurt. 1707) című munkájában így címezi őt »Christophorus Preysz Pannonius Artium et Medicinae Doctor.« 49 l.

nyilvános pályáját Goldbergen kezdette meg, hol Trozendorf, mint segédtanítót alkalmazta.⁵¹⁾

Azonban rövid idő múlva elhagyta az iskolát. Melanchthon ajánlására a brandenburgi választófejedelem titkárává lön. Ezen minőségben urát 1540-ben Wormsba és 1541-ben a Regensburg birodalmi gyűlésre kísérte; az utóbbi helyen a nagy vallási kérdések lebonyolítása körül némi szerény szerep neki is jutott.⁵²⁾

Azonban hivatása a tanári pályára vonzatta őt. Legbensőbb vágyát látta teljesülve, midőn uralkodójának kegye által az Odera melletti Frankfurt főiskolájában a költészet- és ékesszólástan tanszékét elnyerte, melyet utóbb a hittudományával cserélt föl. Tizennyolcz éven át működött itt, s eközben tanártársainak bizalma kétszer ruházta reá (1543. és 1545-ben) az egyetem kormányát.⁵³⁾

Helyzete tiszteletreméltó volt és anyagi tekintetben is előnyös lehetett. Mert nem fogadta el a többször ismételt meghi-

⁵¹⁾ Löschke. *Leben und Wirken des W. von Friedland.* (Trozendorf.) Lipse, 1842. 37 l.

⁵²⁾ Jöcher szerint (i. h.) Melanchthon kíséretében ment Wormsba és Regensburgba. Azonban, mily minőségben lett volna kísérője? Hogy mint a választófejedelem embere volt Regensburgban, bizonyítják Melanchthonnak Regensburgból 1541. július 11-én Agricola Jánoshoz írt e sorai »Fuit in hospitio nostro heri admodum sero Christophorus Pannonius, quinuntiauit, velle Illustrissimum Electorem Marchionem, űt ad se veniam, antequam ascenderemus in curiam.« (Melanchthonis Opera. IV. 474. lap.) Ezen hely egyszersmind megczáfolja Jöcher azon állítását (i. h.), hogy Preysz csak később mint frankfurti tanár lett a fejedelem titkárává. Melanchthonnak Preyszhöz intézett leveleiből kétségtelen, hogy Preysz tizennyolcz éven át nem hagyta el a frankfurti tanszékét. Ellenben tény az, hogy Preysz megtartotta a titkári címet és talán egyideig a hivatal némely teendőit. Ezért a frankfurti egyetem rectorainak névsorában (1543) többi címei mellett ezt is találjuk: »Secretarius item Electoralis.« (Beckmann i. h.)

⁵³⁾ Beckmann és Jöcher id. helyeken. Hogy Preysz később a hittudományi kar valamelyik tanszékére ment át, bizonyítja az, hogy Melanchthon leveleit gyakran így czímezi »Doctori Theologiae,« vagy »Theologo in Academia Francof.«

vást, mely neki Goldberghen ajánlott föl tanszéket.⁵⁴⁾ Egyébként családi kötelekek is visszatartották. Megnősült, és házassága több gyermekkel volt megáldva.⁵⁵⁾

Ezalatt a baráti viszony, mely Melanchthonhoz kötö, az elválás következtében és az évek multával nem lazult, sőt mind bensőbb jellemet nyert. Sűrű levelezést folytattak egymással.⁵⁶⁾

Melanchthon levelei tanúságot tesznek azon meleg vonzalomról és tiszteletről, melylyel iránta viseltetett. Érzelmeit gyakran tolmácsolja szavakban.

»Te igitur — írja egy alkalommal — merito et amo et facio plurimi, cuius erga me benevolentiam et prudentiam, ac animi moderationem saepe perspexi.«⁵⁷⁾

»Diutius, imo semper nos una esse optarim.«⁵⁸⁾

»Nunc vero essi divellimur, tamen amicitias nostras volo esse perpetuas, quibus fruemur in vita coelesti . . . Tuae erga me benevolentiae memoriam nulla fortunae iniuria, nulla aetas extinguet.«⁵⁹⁾

»Ipse ego quidquid ero, cineres interque favillas, Tunc ego non potero, non memor esse tui. Reviviscent autem nostri cineres, et amicitia nostra dulcius in coelesti consuetudine fruemur, quam in hac aerumnosa vita frui possumus.«⁶⁰⁾

⁵⁴⁾ Egy gyászsköltemény, mely Trotzendorf halála alkalmából (1556) íratott, Preyszről is meg emlékezik. Többi között írja róla: »Quem Golbbergensis Respublica saepe requirit.« (Trotzendorf »Methodus doctrinae shristianae« című munkája 1570-iki görliczi kiadásának mellékletében.)

⁵⁵⁾ Családi viszonyairól keveset tudunk. Úgy látszik frankfurti leányt bírt nőül. Csak egy fiáról tudunk, ki 1553. ápril 29-én Frankfurt-ban született. Erről alább szólnunk.

⁵⁶⁾ Melanchthon leveleinek gyűjteményében 1544—1560. közötti időszakból Melanchthonnak Preyszhez írt 48 levele van közrebocsátva: (Opera Melanchthonis. IV—IX kötet.) Sajnos, hogy Preysznek levelei nincsenek közrebocsátva és nem is őriztetek meg.

⁵⁷⁾ 1544. január 16. — V. 289. l.

⁵⁸⁾ 1545. július. — V. 802. l.

⁵⁹⁾ 1547. május 15. — VI. 538. l.

⁶⁰⁾ 1559. szeptember 4. — IX. 911. l.

Ily és hasonló helyekkel gyakran találkozunk leveleiben.⁶¹⁾

Melanchthon Preysz Kristófnak tehetségei és tudománya iránt is tisztelettel adózik. Egy alkalommal bizonyos dolgozatot készített számára. Midőn ezt megküldötte, fölhatalmazza, hogy tetszése szerint javítsa, vagy alakítsa át. »Scio enim, — úgymond — te praesertim haec *ἐπιδακτυλα* splendidius formare posse, quam ego possum. Nec adeo sum stolide *φιλαρτος*, ut me anteferam tibi; novi et maciem et moestitiam meae orationis, et tuum splendorem.«⁶²⁾

Gyakran kedveskedik barátjának saját nyomtatott műveivel, verseivel, bírálatát is kikérve.⁶³⁾ Még többször közli vele, azon kor szokása szerint, a külföldről Wittenbergbe érkezett ujságlapokat,⁶⁴⁾ vagy a más úton tudomására jutott híreket,⁶⁵⁾ főleg ha ezek Magyarországra vonatkoznak.⁶⁶⁾ Melanchthon jól tudta, hogy ezek leginkább érdeklik. Mert Preysz Kristóf a kül-

⁶¹⁾ V. Ö. 1549. július 10. — VII. 429. l. És egyéb alább idézendő leveleit.

⁶²⁾ 1559. september 18. — IX. 918. l.

⁶³⁾ 1544. január 16-án küldi Aristotelesről tartott beszédjét. V. 289. l. — 1544. júliusban verseket küld. V. 447. l. — 1545. január 22-én barátai által írt verseket küld. V. 780. l. — 1545. júliusban Stigelnis verseit küldi. V. 802. l. — 1545. september 12-én saját verseit küldi. V. 849. l. — 1546. october 7-én »De forensibus actionibus« című értekezés küldi. VI. 244. l. — 1547. october 10-én Fabricius György meisreni tanító verseit küldi. VI. 698. l. — 1547. decemberben saját epigrammját küldi. VI. 759. l. — 1548. augustusban saját dolgozatát, egy görög munkáról írt magyarázatát küldi. VII. 124. l. — 1556. február 24-én prédikációkat küld. VIII. 678. l. — 1560. april 7-én krónikájának II. részét küldi. XI. 1090 l.

⁶⁴⁾ 1544. május 24-én. IV. 826. l. — 1545. október 7-én VI. 224 l.

⁶⁵⁾ 1544. april 4-én. V. 82. l. — 1544. nov. 26-án. V. 540. l. — 1545. július 5-én. V. 802. l. — 1546. augustus 20-án. VI. 218. l. — 1546. sept. 2-án. VI. 229. l. — 1546. nov. 6-án. VI. 264. l. — 1547. sept 6-án. VI. 674. l. — 1537. oct. 10-én — VI. 698. l. — 1548. május 9-én. VI. 902. l. — 1548. augustusban. VII. 128. l. — 1559. sept. 4-én. IX. 911. l.

⁶⁶⁾ 1546. július 10-én. VI. 188 l. — 1546. július 14-én. VI. 197. l. — 1556. június 1-én VIII. 774. l. És fönnebb idézett levelekben.

földön sem feledkezett meg honáról, s figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket. És Melanchthon nem egyszer látta magát utasítva szelíd vigasztalásaival enyhíteni a mély fájdalmat, melyet barátjának a haza szerencsétlenségei okoztak.

»Ex literis tuis, — írja neki 1547. január 19-én — et amicorum sermone intelligo, quod magno in luctu et moerore es, propter Patriae calamitates . . . Praeparemus animos ad ferendas tales poenas, et sciamus interim mansuram esse Ecclesiam Dei et propter hanc haec studia nostra colenda esse.«⁶⁷⁾

És három évvel utóbb. »Video, quanto in luctu verseris, cum propter domestica funera, tum propter patriae calamitatem, et dolore tuo afficior ipse. Sed tamen nolo te, mi Christophore, de Republica desperare . . .«⁶⁸⁾

Melanchthon leveleiben irodalmi, politikai és vallási⁶⁹⁾ ügyek mellett, saját magán viszonyait, családi bajait és szenvedéseit is föltárja a jó barát őszinte szívének.⁷⁰⁾

A két tudós férfiú családja között is benső viszony állott fön. Preysz ifjúkori barátja és egy ideig tanártársa volt Sabinusnak, ki Melanchthon kedvencz leányát, Annát, nőül bírta.⁷¹⁾

És Preysz, midőn 1544. elején leánya született, Annát kérte föl a keresztanyai tiszt elvállalására, a mely figyelmet Melanchthon meleg szavakkal köszöni.⁷²⁾ Viszont Melanchthon többször kéri Preyszt, hogy vejét Sabinust tettel és tanácscsal támogassa.⁷³⁾ Midőn pedig Annát 1547. elején kora halál elra-

⁶⁷⁾ VI. 366. l.

⁶⁸⁾ 1550. october 29-én. VII. 683. l. — V. Ö. 1544. april 4 és 1548. martius 8-iki leveleit. V. 85. és VI. 426. ll.

⁶⁹⁾ A protestansok körében fölmerült vallási küzdelmekről ír 1544. május 24-én. IV. 826. l. — 1546. aprilban. VI. 107. l. — 1547. augustus 1-én. VI. 323. l. És a fönnebb idézett levelekben.

⁷⁰⁾ 1546. július 10-én. VI. 188. l. — 1547. augustus 9-én. VI. 625. l. — 1548. september 4-én. VI. 671. l. — 1549. július 10-én. VII. 429. l. — 1556. július 6-án VIII. 793. l.

⁷¹⁾ Sabinus 1538—44. Odera melletti Frankfurtban, utóbb Königsbergben volt tanár.

⁷²⁾ 1544. april 4-én. V. 85. l.

⁷³⁾ 1544. június 16-án írja: »Meos tibi commendo et consilio

gadta, a lesújtott atya érzékeny szavakban fejezi ki halálját a részvétért, melyet barátja tanúsított.⁷⁴⁾ Egy más alkalommal pedig köszönetet mond azon figyelemért, melyet unokái, Sabinus gyermekei, irányában bizonyít.⁷⁵⁾

Nem csekélyebb érdeklődést mutatott Preysz családja iránt Melanchthon is.⁷⁶⁾

A két jó barát nem elégedett meg azzal, hogy leveleik útján érintkezzenek; többször személyesen látogatták egymást.⁷⁷⁾

Eközben Preysz Kristóf irodalmi téren is érvényesítette tehetségeit.

1554-ben Cicero életéről és Cicero utánzásáról szóló akadémiai beszédét készült közrebocsátani. A kéziratot bírálat végett, megküldötte Melanchthonnak. Ez hízolgően nyilatkozott a két dolgozat értékéről, és szerzőjüknek azon esetre, ha Wittenbergben öhajtaná kinyomátni, készségesen felajánlotta szolgáltatait.⁷⁸⁾ Preysz Bázelen talált kiadót, és Melanchthon szíveségét más irányban vette igénybe.

Szándéka lévén Cicero életíratát Cosczielicz János szírádái vajdának ajánlani, azon kéréssel fordult Melanchthonhoz, hogy a lengyel főúrhoz intézendő ajánló-levelet, mely a

tuo regendos et tegendos.« V. 288. l. — És 1544. nov. 26-án. V. 540. l. 1545. martius 12-én. V. 701. l. 1545. september 12-én. V. 849. l. 1547. october 16-án. VI. 702. l.

⁷⁴⁾ 1547. ápril 15-én. VI. 468. l.

⁷⁵⁾ 1556. január 24-én köszöni a Preysz által a gyermekeknek küldött ajándékokat. VIII. 678. l.

⁷⁶⁾ 1550. június 19-én és 1551. május 1-én részvétét tolmácsolja Preysz nejeinek betegeskedése alkalmából. VII. 612. és VIII. 77. ll. — 1550. october 29-én egy Preysz családjában történt haláleset fölött fájdalmat érez. VII. 683. l. — 1551. június 4-én szerencsét kíván Preysz családjának. VIII. 302. l.

⁷⁷⁾ Melanchthon 1545. martius 11-én írja, hogy ha ideje engedi, húsvétkor meglátogatja leányát Königsbergben és Preyszt Frankfurtban V. 701. l. — 1547. ápril 8-án. írja Preysznak, hogy készül látogatására. VI. 479. l. — 1549. július 30-án és 1556. február 24-én említést tesz arról, hogy őt Preysz közelebb meglátogatta. VII. 440. és VIII. 678. ll.

⁷⁸⁾ 1554. september 6-án. VIII. 347. l.

munka élére helyeztetnék, ő írja meg. Melanchthon csakhamar teljesítette e kérelmet⁷⁹⁾ és megírta az ajánlólevelet, azonban nem a maga, hanem a szerző nevében,⁸⁰⁾ és így jelent meg az nyomtatásban is.⁸¹⁾

Preysz két dolgozata, egy kötetbe foglalva, 1555. mártius havában jelent meg. Címe:

»M. T. Ciceronis vita, et studiorum rerumque gestarum historia, ex eius ipsius libris, testimoniisque potissimum observata, atque conscripta. Per Christophorum Preyss Pannonium.

Item

Oratio, de imitatione Ciceroniana, eodem autore.«

A Lucius Lajos bázeli nyomdász által csinosan, erős papíron, tiszta betűkkel kiállított, 16-od rétű munka első részét, a 132. lapra terjedő életíratot, megelőzi Peucer Gáspárnak — Melanchthon és Preysz közös barátjának — az olvasóhoz intézett versezete és a Coszcielsicz Jánoshoz intézett ajánlólevél.

A második dolgozat 101 lapot foglal el. Megelőzi azt a Coszcielsicz János testvéréhez, András loncici vajdához intézett ajánlólevél.⁸²⁾

Ezen munka, melynek hazai könyvtárainkban egy példányát sem találtam⁸³⁾, magasabb tudományos jelentőséggel nem bír ugyan, de szép nyelve és meleg hangja kedvező fogadtatást biztosítottak részére azon korban, mely az alaki előnyöket mindenekfelett becsülte.

És csakugyan jó keletnek örvendett. Melanchthon már kevés héttel megjelenése után azon örvendetes hírrel lepte meg

⁷⁹⁾ 1554. június 29-én írja: »Tuam Praefationem his diebus scribam.« VIII. 314. l.

⁸⁰⁾ Melanchthon 1555. május 20-án írja ezen ajánlólevélről: »Tuo nomine a me scripta.« VIII. 486. l.

⁸¹⁾ Megjelent Melanchthon leveleinek gyűjteményében is, 1554. novemberről keltezve. VIII. 378. l.

⁸²⁾ A beszéd két kérdést tárgyal: »An omnino imitationi operanda?« És »Quinam sunt potissimum imitandi?«

⁸³⁾ Én a bécsi császári könyvtár példányát használtam.

barátját, hogy a Wittenbergbe küldött példányok mind elfogytak.⁸⁴⁾

Preysz, úgy látszik, személyesen óhajtott művét bemutatni a lengyel főuraknak, kiknek neve alatt közrebocsátotta. Melanchthon külön levélben magasztalásokkal halmozva el, melegen ajánlotta őt a szirádiai vajda figyelmébe és pártfogásába.⁸⁵⁾ Mily eredményes? nem ismeretes.

Négy évvel utóbb Preysz ismét egy rhetorikai munkát óhajtott közrebocsátani, és újra Melanchthonhoz fordult, azon kéréssel, hogy becsét egy általa Zsigmond brandenburgi örgrófhoz intézendő ajánlólevéllel emelje. Ez elkészült.⁸⁶⁾ De vajjon a munka megjelent-e, s ha igen, mi volt czíme? nem tudjuk meghatározni.

Csak némely verseiről van még tudomásunk, melyek mások munkáihoz csatolva, láttak napvilágot.⁸⁷⁾

Preysz 1559-ben elhagyta, előttünk ismeretlen okból, Frankfurtot. Egy ideig azon gondolattal foglalkozott, hogy a lipcei főiskolán vállalt tanítói hivatalát, hová Camerarius Joachimnak, az

⁸⁴⁾ 1555. május 20-án fölhívja, hogy példányokat küldjön. VIII. 486. l.

⁸⁵⁾ 1555. június 1-én írja: »Oro, ut eum completaris, praesertim cum non, ut multi, siue naturae viribus tantum pueriles artium libellos didicerit, sed et ingenio valeat, et eruditione instructus sit . . . et singularis sit in ipsius scriptis in versu et soluta oratione splendor et suavitas. Haec bona ornat integritate vitae, iustitia, modestia, et omnibus virtutibus, quas vox divina flagitat. Quare, ubi hunc Christophorum vel coram, vel ex scriptis nosse ceperis, suo iudicio diliges.« VIII.

⁸⁶⁾ 492. l. 1559. september 18-án küldi meg. »Edes autem — írja — vel meo, vel tuo nomine, vel novam compones, seu meo, seu tuo nomine edendam. . . Ea libenter tibi gratificor.« IX. 918. l. — Az ajánlólevél megjelent Melanchthon levelei között. Magasztalja Zsigmond őseit a tudományok bőkezű pártfogásáért. Buzdítja példájok követésére. »Profuturus est autem hic labor viri clarissimi, eruditione et virtute praestantis Christophori Pannonii ad eloquentiae exercitia.« Fogadja tehát kegyesen »librum quem offert.« IX. 936. l.

⁸⁷⁾ »Elegia ad Dominum Nicolaum Perenottum a Grauvella« megjelent Paradini »De antiquo Burgundiae statu.« (Bázel. 1549.) czímű munkája mellett. Trotzendorf »Methodus doctrinae christianae művének 1570-iki görliczi kiadása mellett is vannak töle versek.

ő és Melanchthon közös barátjának jelenléte vonzotta.⁸⁸⁾ Azonban e terv megghiúsult, és Olmützbe tette át lakását, hol a város syndicusává választatott.⁸⁹⁾ 1565-ig tartózkodott itt. A város ügyeiben többször megjelent I. Ferdinánd király udvaránál,⁹⁰⁾ kinek kegyeit annyira megnyerte, hogy általa nemesi rangra emeltetett és »springenbergi« melléknévvel diszítettett föl.⁹¹⁾

1565-től 1580-ig hasonló minőségben, mint syndicus, Thorn városában működött. De élte alkonyán visszatért ifjúságának vágyaihoz és férfikorának kedvelt foglalkozásaihoz. 1580-ban Königsberg főiskoláján elnyerte a retorika tanszékét, melyet még egy évtizeden át foglalt el, míg 1590. ápril 9-én a halál végét vetett negyvenéves nyilvános pályájának és tevékeny életének.⁹²⁾

Mily tekintély környezte őt a németországi tudományos világban, hirdeti Trotzendorf, Melanchthon, Sabinus, Peucer⁹³⁾ és mások barátsága, melylyel megtisztelték.

Egy vers, mely Trotzendorf-ot énekel meg, ennek tanítványáról Preysz Krisztfórról is megemlékszik; a tanítványt nem kevésbé magasztalja mint a tanítót.

»Christophorumque sibi numero delegit ab omni

Cui cognomen Pannonis ora dedit.

Qui post Francforti fuit avocatus ad urbem,

Quam juxta rapidis Odera transit aquis.

⁸⁸⁾ Jöcher i. h. Melanchthon már 1559. szeptember 4-én így címezi levelét: »Clarissimo viro, eruditione, prudentia et pietate praestanti, Christophoro Pannonio, in urbe Moravica Julio Monte, fratri suo charissimo.« IX. 911. l.

⁸⁹⁾ Ezzel sűrű levelezésben állott. Camerariusnak 1595-ben Frankfurtban kiadott levelei között négy találtatik Preyszhöz intézve, melyek szoros barátságukról tanúskodnak. 505—510. ll.

⁹⁰⁾ Jöcher i. m. Melanchthon már 1560. ápril 7-én szerencsés sikert kíván neki azon alkalomból, midőn Preysz a város megbízásából Ferdinándhoz követségbe megy. IX. 1090. l.

⁹¹⁾ Ezen címet fia is használta.

⁹²⁾ Jöcher i. h.

⁹³⁾ V. Ö. Melanchthon 1547. decembérben és 1552. december 17-én írt leveleit. VII. 759. és VIII. 1153. ll.

Nunc est Orator magnus, celeberrime Poeta,
 Et canit Heroo carmina docta pede.
 Tristiaque Helmríci deflevit funera versu,
 Cujus nunc etiam fama per ora volat.
 Quem Goldbergensis Respublica saepe requirit
 Et cui par illo tempore nemo fuit.
 Quemque habuit summos Trocendorfius inter amicos...⁹⁴⁾
 A kitűnő férfitű tudományosságának és jelentőségének örököse volt fia Bálint, ki »Valentinus Pannonius« név alatt 1588—1594. között Königsbergben az orvosi tudományok tanára és a főiskolának négy ízben rectora volt.⁹⁵⁾

V.

*Gyalui Torda Zsigmond.*⁹⁶⁾

Az erdélyi, gyalui származású Torda Zsigmond 1515 körül született. A felsőbb tanulmányokat Krakkóban kezdte meg 1535-ben.⁹⁷⁾ Már itt kitűntette magát tudományossága által. Verancsics Antal, ki ezeitőben diplomatiái küldetésekkel megbízva, többször megfordult Krakkóban, és öcsöce Verancsics Mihály annyira megkedvelték a jeles ifjút, hogy őt többször levelekkel és epigrammákkal megtisztelték. Az egyik, — melyet Verancsics Antal leveles könyve fenntartott — ekként magasztalja őt:

Facunde, graviter, docte, Sigismunde, peroras,
 Et latium pulchre fundis ab ore sonum;
 Christigenumque sophos vere sancteque revelas,
 Et quaeri debet, qua ratione doces?⁹⁸⁾

⁹⁴⁾ Pinzger. Valentin Friedland Trotzendorf. (Hirschberg. 1825.) 120. l.

⁹⁵⁾ Arnoldi Historia Universitatis Regiomontanae. II. 300, 406. l. Weszprémi Biographiae Medicorum. I. 141. l.

⁹⁶⁾ Ő magát majd »Sigismundus Geleus-,« majd »Sigismundus Torda-,« majd végre »Sigismundus Torda Geleus«-nak írja leveleiben.

⁹⁷⁾ »Sigismundus de Gyalw« névvel van bej gyezve a krakkói magyar bursa könyvébe. »Liber Bursae Cracoviensis.« Miller kiadása. 46. l.

⁹⁸⁾ E distichonból azt lehetne következtetni, hogy Torda Zsigmond előadásokat tartott a krakkói egyetemen.

Perge igitur, totis secure expandito campis
 Ingenium late, perge, age, curre, voles.
 Nam te jam cingit graja latiaque corona,
 Inque dies clarum Cecropis alma facit.
 Per te Marisio continget gloria major,
 Major Zamosius Chykelliusque fluet.
 Et, Sigismunde, tuo gaudebit nomine Gela
 Haud minus, Arpinum quam Cicerone suo.⁹⁹⁾

Krakkóból Wittenbergbe vonzotta őt ezen egyetem tanárainak nagy híre; 1539-ben találjuk anyakönyvébe jegyezve.¹⁰⁰⁾

Jeles tehetségek által támogatott szorgalmát kitűnő eredmények jutalmazták. Midőn 1544 január 31-én a szépművészetek mesteri fokozatának elnyeréséért huszonkét társával versenyzett, ő állotta ki mindannyi között legfényesebben a szigorlatokat.¹⁰¹⁾ Az előadás, melyet ez alkalommal — az egyetemi szokás követelése szerint — tartott, fönmaradt. Szent-János evangéliumjának ezen mondatát »Et verbum erat apud Deum« vette föl, hogy kimutassa, mennyire hasznosak a nyelvtani ismeretek hittudományi kérdések megvilágítására.¹⁰²⁾

⁹⁹⁾ Veranesics Antalnak ezen epigrammja az 1538. január 1-én Gyulafehérvárról Tordához intézett levélhez van csatolva. »Fratris mei epigramma — írja itt — quod a summa ejus erga te benevolentia profectum est, hoc meum excitavit. Sis igitur utriusque nostrum testimonio commendatus, si modo quid ponderis in iudicio nostro esse possit; amoris certe in animo adversum te plurimum est. Quare enitere, et ad metam, ad quam dudum te accinxisti, sedulo emices, neque pallore aut vigiliis deterreare, tametsi ex adolescentia non exieris.« (Veranesics Antal összegyűjtött munkái. VI. 38. l.) Torda és Veranesics között később is szívélyes viszony állott fenn. Bizonyítja ezt Veranesicsnak 1558. február 12-én Tordához intézett levele. (Ugyanott. VII. 197. l.)

¹⁰⁰⁾ »Sigismundus Geleus Transylvanus« névvel van a wittenbergi főiskola anyakönyvébe jegyezve. Révész. Történelmi Tár. VI. 218. lap.

¹⁰¹⁾ Werner György 1544. ápril 12-én Réwai Ferencznek írja róla: »Sigismundus inter viginti septem magistros artium liberalium nuper Vitebergae promotos, ut vocant, primum locum totius academiae calculis tenuit. (Eredetije a b. Révay család stjávniczkai levéltárában.) L. Frankl. Réwai Ferencz fiainak hazai és külföldi iskoláztatása. 70. l.

¹⁰²⁾ Ki van adva Melanchthon munkái között. Címe: »Quae-

Torda nemcsak előmenetele által tűntette ki magát, kivívta társainak és tanárainak szeretetét is.¹⁰³⁾ Híre csakhamar elhatott hazájába. Két hatalmas főúr : Serédi Gáspár és Réwai Ferencz igyekeztek őt fiaik mellé nevelőül megnyerni.¹⁰⁴⁾ Azonban Melanchthon — ki élénk rokonszenvvvel viseltetett a jeles ifjú iránt — szintén mindent megtett, hogy miként már előbb Preysz Kristófot, most őt is a német tudományosságnak megtartsa.¹⁰⁵⁾ Ez sikerült is neki egyidőre. Torda nem fogadta el a

stio recitata a Magistro Sigismundo Geloo Ungaro.« Többi között így szól: »Proponam igitur quaestionem veterem et agitatum . . . de particula: *πρὸς τὸν Θεόν*. Et verbum erat apud Deum. Sunt et alia in illo ipso exordio Joannis, quae sine erudita Grammatica non possent explicari, quod eo dico, ut adolescentes haec communia lingvarum studia magis ament, quarum cognitio certo lucem multis gravissimis materiis adfert.« Zárszavai: »Defero autem hanc quaestionem in praesentia ad doctissimum virum M. Vitum Winshemium amicum meum, et rogo, ut eam seu hoc tempore, seu alio, explicet. Dixi.« Opera Melanchthonis. X. 743—45. ll.

¹⁰³⁾ Werner fönnebb említett levelében írja: »Mirifice amatur et praedicatur ab omnibus.«

¹⁰⁴⁾ Werner fönnebb idézett levelében írja: »Accepi nudius quartus a Sigismundo literas Viteberga, quibus significat, se etiamnum teneri suspensum expectatione conditionis, quam dominus Caspar Seredi ei daturum ostenderat. Sed nondum fuerunt ei reditae literae meae, quibus Magnificentiae Vestrae vocationem et voluntatem ostendi, quibus acceptis non dubito fore, quin certa incertis sit praelaturus, quamquam et hoc, quod a domino Seredi oblatum fuit, pro haud incerto videtur esse amplexus . . . Forte ea invenietur ratio, ut Sigismundus liberis Magnificentiae Vestrae et illius nepoti communiter operam navare posset in Italia . . . Expectabo deinceps quotidie ab eo literas, et cum primum quid ab eo accepero, faciam continuo Magn. Vestram certiore, quamquam evenire potest, ut ipsemet sit epistola, et ad Magn. Vestram prius, quam ad nos perveniat. Nam ei etiam compendia, quae per Silesiam ad arcem Magnif. Vestrae Scelabynam sequeretur, ostendi.« És ugyancsak Werner 1544. május 4-én Réwai Ferencznek írja: »Sigismundus a Gyalw nondum mihi quiquam rescripsit ad vocationem, quae Magnif. Vestrae iustu facta est, et ex eo propemodum eam in spem venio, ut mihi ipsummet potius, quam literas eius expectandas esse existimen.« (Idézett helyen.)

¹⁰⁵⁾ Melanchthonnak 1544. martius 25-én a krakkói kapitányhoz intézett levelében említi róla: »Fui ei hortator, ut redeat in Germaniam, ubi et parentibus et sibi nidum aliquem inveniet.« V. 713. l.

két főúr hízegő és előnyös ajánlatait. A következő év tavaszáig Wittenbergben maradt, s akkor szoros baráti viszony fejlődött ki a magyar ifjú és Melanchthon között.¹⁰⁶⁾ De barátsága és az általa kilátásba helyezett szép jövő varázsa nem volt képes őt visszatartani.

A gyermeki szeretet kötelességei vonzották szülőföldjére. Szülői még életben voltak, s oly helyen laktak, hol a török foglalás veszélylyel fenyegette biztonságukat. Szándéka volt tehát őket fölkeresni és biztos helyre vinni, Lengyelországba, hol Tarnowski birtokain szíves fogadtatásra számított.¹⁰⁷⁾

Melanchthon fájdalommal látta őt távozni. »Sigismundus Gelous noster — írja barátjának Camerariusnak — quod faustum et felix sit, proficiscitur in patriam, cujus discessus geminum mihi dolorem affert. Nam et divelli a me *παράστατην* doleo, et ipsi in tam luctuoso patriae bello non possum non metuere... Nunc opto, ut Sigismundum servet filius Dei, Dominus noster Jesus Christus, quem invocat vera pietate.«¹⁰⁸⁾

Óhajtotta őt útjában Lipcséig kísérni; de ügyei által akadályozva,¹⁰⁹⁾ arra szorítkozott, hogy őt Tarnowski krakkói kapitányhoz — ki egykor Szapolyay Jánost is vendégszeretében részesítette — és Perényi Péterhez intézett ajánlólevelekkel lássa el, melyekben jeles tulajdonait és erényeit melegen kiemeli.¹¹⁰⁾

¹⁰⁶⁾ Bizonyítja ezt Melanchthonnak 1545. martius 22-én Camerariushoz intézett, alább idézendő levele.

¹⁰⁷⁾ Melanchthon 1545. martius 25-én Tarnovszki krakkói kapitánynak írja róla: »Redit in patriam, ut si possit, parentes inde traducat in vicinam Poloniam, quibus hospitium in tua ditione praeberi aliquantisper petit... Propter virtutem tuam, et propter viciniam ad te confugiendum esse censet.« V. 713. l.

¹⁰⁸⁾ 1545. martius 25-én. Ugyane levélben olvassuk: »Pro vino misso gratias tibi ago; Sigismundus in hac urbe non aliud iudicat esse *λαρωτερον*.« Miből következtethetjük, hogy Torda gyakran vendége is volt Melanchthonnak. V. 708. l.

¹⁰⁹⁾ »Cum quo — írja Camerariusnak a fönnebb idézett levélben — certe excurrem, nisi aulicis compedibus retinerer.« V. 708. l.

¹¹⁰⁾ Tarnowskihoz intézett, fönnebb említett levelében írja: »Eruditio Sigismundi magno ornamento poterit esse alicubi scholae, ubicunque erit.« V. 713. l. És Perényihez 1545. martius 27-én in-

Torda nem vette igénybe ezeknek kegyeit. Magyarországra érkezvén, lemondott tervéről és nem ment Lengyelországba. Elfogadta Réwai Ferencz meghívását, és fiait előbb a bártfai iskolába, majd Páduába kísérte. Az olasz főiskolán is, szónoklati ügyessége, tudományossága és egy nyomtatásban közrebozsátott munkája által magára vonta a közfigyelmet. Nem kevésbbé tüntette ki magát Eperjesen, hol 1550-től 1554-ig az iskolát kormányozta.¹¹¹⁾

1554-ben elhagyta tanítói pályáját és I. Ferdinánd szolgálatába lépett. Egy ideig ipjának Werner Györgynek a felsőmagyarországi királyi jövedelmek kezelésében segéde volt, utóbb a kassai kamara elnökévé lön.¹¹²⁾

Kétségtelennek tarthatjuk, hogy Torda Melanchthonnal folytonos összeköttetésben állott. Azonban Tordának távozása után Wittenbergből (1545.) Melanchthon (ismert leveleiben) 1554-ben tesz először említést Tordáról, illetőleg egy tőle vett levélről.¹¹³⁾

1559-ben, kétségkívül Torda ajánlatára, küldött Eperjes városának tanácsa követeket Melanchthonhoz, azon kérelemmel, hogy a város részére lelkészt ajánljon.¹¹⁴⁾ Torda ugyanakkor

tézett levelében: »Cum audiam, te etiam inter classica et armorum fragorem, cum invocatione filii Dei conjungere Evangelii studium... scripsi ad te quamquam ignotus, ac te obtestor, ut hunc Sigismundum virum honestum, et non solum in lingua latina, sed etiam doctrina ecclesiastica praeclare eruditum complectaris.« V. 715. l.

¹¹¹⁾ Lásd: Réwai Ferencz fiának iskoláztatása. 20. és kk. II. A mellékletek között Tordának tíz levele van közölve. 76. és kk. II. — Eperjesi tanítói működéséről, lásd »A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században« czímű művem. 90. l.

¹¹²⁾ Erre vonatkozó iratok a budai m. k. kam. levéltárban.

¹¹³⁾ 1554. november 18-án Camerariusnak írja: »Heri ex Pannonia a Sigismundo epistolam accepi, quam legens nobiscum deplorabis Ecclesiae calamitatem, quae tam horribiliter laceratur ingeniorum petulantia.« VIII. 372. l.

¹¹⁴⁾ 1559. ápril 6-án Melanchthon Vincentius Péternek Boroszlóba írja, hogy az eperjesi követeket hozzá küldi. Csudálkozását fejezi ki a fölött, hogy a követek Tordától nem hoztak levelet. IX. 516. l. — A Tordától várt levél néhány héttel utóbb érkezett meg. Melanchthon 1559. május 7-én Chytraeusnak írja: Heri accepi literas a Sigismundo Ge-loo quem nosti, scriptas. IX. 818. l. — 1559. május 19-én Craccoviussal

értékesítette azon családi örömről, mely fiának születése által érte. Melanchthon sietett szerencsekívánatait tolmácsolni és őt állandó barátságáról biztosítani.¹¹⁵⁾

Torda Camerarius Joachimhoz, Melanchthon legbensőbb barátjához is szoros viszonyban és levelezésben állott.¹¹⁶⁾ Camerarius 1558-ban egyik fiát küldötte hozzá Eperjesre,¹¹⁷⁾ s hathatósan bízta arra, hogy írja meg Magyarország történetét, amely feladatnak megoldására kiválóan alkalmasnak ítélte. Torda erre nem akart ugyan vállalkozni;¹¹⁸⁾ de

a szász választófejedelem tanácsosával és Baumgartennel közli a Torda által írt politikai híreket. IX. 820. l. — 1559. május 20-án Camerariusnak írja: »Hodie dimisi nuntium, qui a Sigismundo Geloo literas attulit.« IX. 821. l. — És tíz nappal utóbb ugyanannak: »Sigismundi Geloi epistolam post tuum iter allatam tibi mitto, quia eius lectionem tibi minus insuavem fore cogitabam, quam aliorum scriptorum *veri ἐπιπολασμοῦ*. Demetrius, qui attulit eam, triennio fuit Diaconus in Ecclesia Bizantii, ut narrat.« IX. 826. l.

¹¹⁵⁾ 1559. május 20-án írja Tordának: »Clarissime vir et charissime frater! Non oblivione accidit, ut rarius scribam. Nam et de ingenii eruditionis, iudicii, et virtutum tuarum praestantia, et de periculis vestris saepe cogito . . . Gaudeo tibi filium natum esse, et deum creatorem generis humani oro, ut et patriam et Ecclesiam tuam domestic in protegat.« A levél ekként van czímelve: »Clarissimo viro, sapientia, eruditione et virtute praestanti Sigismundo Geloo, Praefecto Regio in urbe Eperies, fratri tuo carissimo *Καὶ γρησίω*.« IX. 1822. l.

¹¹⁶⁾ Camerarius 1551. 15. cal. novembris Páduából írja Crato császári orvosnak: »Cum Norimbergae essem, literae mihi allatae fuerunt a Geloo nostro scriptae, ad quas in patria postea exaravi responsionem inclusam, ut vides, tuis, Tu hanc per occasionem illi reddendam curabis.« (Joachimi Camerarii Epistolarum libri quinque posteriores. Frankfurt. 1595. 325. l.)

¹¹⁷⁾ Camerarius 1568. november 5-én Tordának Bécsből írja: »Veniam dabit humanitas tua filio meo Ludonico, qui non est obsecutus voluntati tuae, cupienti eum retinere, cum ipse quidem remanere maxime vellet, sed arbitrio alieno tunc illi fuit vivendum. Ago autem tibi ingentes gratias, quod gravissimis negotiis occupatus properantem hunc tam amanter complexus es, et benigne dimisisti.« Id. munka. 57. l.

¹¹⁸⁾ Camerarius 1552. december 15-én Nürnbergből írja Cratónak: »Accepi his diebus literas a Sigismundo Geloo, quem aliquando sum cohortatus ad componendam historiam gentis suae. Hoc onus se fene posse ille negat, tam eleganter et prudenter scripta epistola, ut

hő vágya volt B o n f i n története negyedik tizedének kiadása.¹¹⁹⁾ Ennek kéziratát, régi másolatban, Réwai Ferencz nádori helytartó bírta, kinek fiai Torda Zsigmondra bízták közrebocsátását. Ez szorgalmasan átvizsgálta, sajtó alá rendezte, és a Miksa királyhoz intézett ajánlólevelet is elkészítette.¹²⁰⁾ Oporin János bázeli nyomdász vállalkozott kiadására, miután Miksa király privilégiumot és némi előnyöket engedményezett neki.

Sokan a főúri és tudományos körökben egyaránt, feszült kíváncsisággal néztek elébe az érdekes könyv megjelenésének.¹²¹⁾ Azonban Torda, ismeretlen okból, nem elégítette ki a közvárákozást.¹²²⁾

VI.

Dévay, Stöckel, Preysz és Torda mellett még számos magyar vett Melanchthontól leveleket és dicsekedhetett pártfogásával.

Emlékezzünk meg első sorban azokról, kik tanítványai valának.

Erdősi Sylvester Jánost, a magyar bibliafordítót, Nádasdi Tamás kegyeibe ajánlja.¹²³⁾

Harsani Istvánt, miután négy éven át Wittenbergben tanult volt és Jénába készült utazni, Stigelius jénai tanárnak magasztaló kifejezésekkel ajánlja.¹²⁴⁾

maxime omnium in hac parte operae praetium facturum esse videatur. Eius nunc scribere non licuit. Tu velim facias, et eum meis verbis officiose salutes « i. m. 326. l.

¹¹⁹⁾ Brenner Márton 1543-ban csak az első három tizedet adta ki.

¹²⁰⁾ Torda 1562. február 11-én Pozsonyból Nádasdy Tamás nádornak megküldi az ajánló levelet; egyúttal kérdést tesz, vajjon, nem lenne-e tanácsos Mátyás király hírének érdekében a munka kiadásáról lemondania?

¹²¹⁾ Réwai János 1562. május 22-én fölkéri Tordát, hogy mielőbb adja sajtó alá a munkát. »Sollicitamur enim a multis, et increpamur, quod opus illud tam diu suppressum teneamus.«

¹²²⁾ Windisch. Beitrag zur Lebensgeschichte des Johann Sambucus. (Ungrisches Magazin 1781. I. 419. s. kk. II.)

¹²³⁾ 1537. október 11-én. Joannem Sylvestrum etiam hominem doctum Celsitudini Vestrae commendo. « III. 417. l.

¹²⁴⁾ 1544. november 24-én van bejegyezve a wittenbergi anya-

Henckel Jánost — Mária királyné hasonnevű udvari papjának unokaöccsét — Wittenbergben támogatta és midőn hazájába visszatért Auctus- boroszlói orvostudornak ajánlja,¹²⁵⁾

Honter János — az erdélyi szászok reformátora —¹²⁶⁾ élénk levelezésben állott Melanchthonnal, kit hazájának eseményeiről és saját tevékenységéről gyakran értesített.¹²⁷⁾ Viszont 1544-ben a barátság meleg hangján írt levelet vett mesterétől. »Delector equidem — így szól többi között — benevolentia erga me tua, quoties ex literis tuis et literatis muneribus, quae misisti, cognovi. Sed multo magis laetor Ecclesiae causa te in tanta Pannoniae calamitate excitatum esse divinitus, ut Ecclesiae doctrinam et pia studia ibi instaures . . . Te equidem ex animo diligo.«¹²⁸⁾ Még nagyobb kitüntetés volt az, midőn Honternek »Reformatio Ecclesiae Coronensis ac totius Burcensis Provinciae« című munkálatához, mely 1543-ban Wittenbergben megjelent, előszót írt.¹²⁹⁾

Lippai Kristóf 1544. szeptember 26-án lépett a wit-

könyvbe. Melanchthon 1548. szeptember 24-én írja: »Stephanum Pannonium commendo, cuius est indoles ad virtutem et doctrinam egregia.« VII. 154. l.

¹²⁵⁾ 1539. január 20-án: »Commendo tibi hunc adolescentem, qui ait se tibi a patruo commendatum. Est ingenio bono et ad literas idoneus, et usui futurus reipublicae, cum aetate processerit . . . Rogo igitur te etiam atque etiam, ut eum adiuves . . . Disvasi ei iter in patriam, sed adolescens desiderio parentum afficitur tanto, ut retineri nolu-erit.« IV. 1052. l. De Henckel csakhamar visszatért. 1540. november 23-án az egyetem anyakönyvébe jegyeztette magát. Révész. 219. l.

¹²⁶⁾ Nincs bejegyezve a wittenbergi anyakönyvbe. Azonban kétségtelen, hogy itt tanult. V. Ö. Seivert. Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten. 171. l.

¹²⁷⁾ 1545. június 15-én írja egy barátjának: »In urbe Corona docti viri etiam typographicam officinam instruxerunt, et nunc excidunt graece scriptum Catechismum.« V. 771. l. 1550. november 1-én: »Heri accepi κατηχισιν graece editam et erudite scriptam in ipsa Pannonia.« (Honter kiadványáról szól.) VII. 689. l.

¹²⁸⁾ 1544. martius 12-én. V. 326. l.

¹²⁹⁾ Ezen munkálat 1542-ben Brassóban, 1543-ban ugyanott és Wittenbergben jelent meg. V. Ö. Seivert. i. m. 179. l. Az előszó kiadatott Melanchthon leveleinek gyűjteményében is. V. 172—4 ll.

tenbergi főiskolába. Melanchthon felkarolja őt és segélyezés végett egyik rokonának ajánlja.¹³⁰⁾

Nemesváthi Niceus Pált, midőn 1553-ban Wittenbergből,¹³¹⁾ lelkészi állomásának elfoglalására Körmöczre utazik, a városi tanácshoz intézett ajánlólevéllel látja el.¹³²⁾

A körmöczi Rubigallus Pál 1536—45. között tanult Wittenbergben, s itt »Hodoepericon itineris Constantinopolitani« című útleírást bocsátott közre. A hazájába visszatérőnek Melanchthon ajánlólevelet állított ki.¹³³⁾ Rubigallus utóbb Selmecezen lelkész lett, s innen is többször fölkereste Melanchthont leveleivel.¹³⁴⁾

Scipio Pál¹³⁵⁾ 1537—38-ban volt Melanchthonnak tanítványa, s ez őt érdemesnek tartotta arra, hogy részére Werner György sárosi kapitány pártfogását és segélyezését biztossítsa.¹³⁶⁾

Scherer Salamont 1555-ben ajánlja segélyezés végett a bártfai tanácsnak.¹³⁷⁾

Szent-Erzsébeti Mártont Melanchthon 1546-ban pártfogójának Schaller Quirinus selmeczi polgármesternek ajánlja.¹³⁸⁾

Trugnitius (vagy Drugnitius) János körösi száрма-

¹³⁰⁾ 1546. hó és nap megjelölés nélkül. VI. 278. lap.

¹³¹⁾ Bartholomaeides. 153. l.

¹³²⁾ 1553. október 12-én. VIII. 162. l.

¹³³⁾ Az 1536/7-iki iskolaévben van az egyetem anyakönyvébe jegyezve. Révész i. h. 217. l. — Melanchthon ajánlólevele kelt 1545. martius 27-én és említést tesz Rubigallusnak »Iter Byzantium«-áról. V. 750. l.

¹³⁴⁾ Melanchthon 1550. martius 17-én említi, hogy Rubigallustól Selmechről levelet vett. VII. 560. l.

¹³⁵⁾ Ily nevű ifjú nincs az egyetem anyakönyvébe jegyezve.

¹³⁶⁾ 1537. január 1-én és 1538. február 12-én. III. 233. és 487. ll.

¹³⁷⁾ 1555. apr. 13-án van bejegyezve. Révész. 224. l. Az ugyanazon évben írt levél eredetije a pesti evang. convent levéltárában.

¹³⁸⁾ Martinus a S. Elisabeth. 1545. október 14-én van bejegyezve az anyakönyvbe. Révész. i. m. 221. l. Melanchthon levele kelt 1546. február 16-án. VI. 50. l.

zású ifjú 1555. tavaszán jött Straszburgból, hol három éven át tanult, Wittenbergbe. Melanchthon saját házába fogadta és minden szükségességekkel ellátta. De egy hónap letelte után azon meggyőződésre jutott, hogy nem bír oly alapos előismeretekkel, melyeket az egyetemi tanulmányok követelnek. E miatt ajánlólevelekkel ellátva, hazabocsátotta.¹³⁹⁾

Wagner Bálint 1542. tavaszán mint brassói lelkész jött Wittenbergbe.¹⁴⁰⁾ Célja volt az erdélyi szász egyházak és a németországi protestánsok között szoros kapcsolatot hozni létre. Csak rövid ideig tartózkodott itt, és Szászország többi nevezetesebb egyházait is meglátogatta.¹⁴¹⁾ Bizonyára ő volt az, ki Honternek »Reformatio Ecclesiae Coronensis« című egyházszervezeti munkálatát, mely 1543-ban, Melanchthon előszavával ellátva, Wittenbergben megjelent, közrebocsátotta, hogy az erdélyi szász egyházak hitvallását és szervezetét Németországban megismertesse.¹⁴²⁾

A mesteri fokozatot is elnyerte, s ez alkalommal nyilvános előadást tartott, melyben fejtegette, mikép egyeztethető meg Jézus Sirák könyvének azon mondata: »Fides in aeternum sta-

¹³⁹⁾ 1555. július 25-én Nádasdy Tamásnak és Collenius Máté prágai tanárnak ajánlja. VIII; 512 és 895. ll.

¹⁴⁰⁾ Révész i. h.

¹⁴¹⁾ Alább említendő előadásában mondja: »Ego, ut ostenderem conjunctionem et mei animi et Ecclesiae nostrae cum vestra Ecclesia, tam longum iter feci, inde usque a veteri sede Jazygum, quos fuisse Jonun coloniam existimo.« Bizonyára Wagner Bálint az, kiről Melanchthon »1543. táján« Alesius Sándorhoz intézett levelében írja: »Hospes isthic Pannonius proficiscitur, vir doctus et honestus, Pastor Ecclesiae in urbe Corona, ut Ecclesias harum regionum audiat. Vult enim suam Ecclesiam cum nostris conjunctam et unam esse in Deo. Dedi ei pagellas nostrae proximae disputationis. V. 174. l. És Camerarius Karlovicz Kristófnak, Lipséből (év nélküli:) 10 cal. martii kelt levelében írja: »Dedi autem hanc (epistolam) homini pio et erudito Coronae, qui ex Transylvania, itinere longo ac periculoso, advenit, ut cum Philippo Melanchthone certis de negotiis colloqueretur. Mihi vir egregius visus est.« (L. Camerarii Epistolae. 14. l.)

¹⁴²⁾ V. Ö. Scivert i. m. 179.

bit» és szent Pál nyilatkozata: »Dilectio non excidit, cognitio autem cessabit.«¹⁴³⁾

Végre Melanchthon leveleiben három magyarországi tanítványáról tesz említést, kiket közelebbről nem ismerünk. Kettőt csak keresztnévén, Josephus Pannonius¹⁴⁴⁾ és Valentinus Pannonius¹⁴⁵⁾, nevezi, a harmadikat »jász ifjúnak« mond.¹⁴⁶⁾

Hasonlag nem ismerjük azon magyar ifjak neveit sem, kiknek részére, midőn Wittenbergből, tanulmányaik befejezte után, hazájokba utaztak, 1559. szeptember 1-jén meleg hangon írt nyílt ajánlólevelet állított ki. Ebben hatályosan ajánlja őket a hatóságok figyelmébe, kiemelvén azon érdemeket, melyeket a magyar nemzet, a török ellen küzdve, a kereszténység körül szerzett.¹⁴⁷⁾

Végre megemlítjük, hogy Melanchthon nem elégedett meg azzal, hogy magyarországi szegény sorsú tanítványait — miként láttuk — maga segélyezte és Magyarországon igyekezett ré-

¹⁴³⁾ Ez megjelent Melanchthon levelei között: »Quaestio proposita a Valentino Wagnero Coriniensi, de duobus dictis, quae in speciem pugnare videntur, altera Syracidis, altera Pauli.« X. 898—961 ll.

¹⁴⁴⁾ Melanchthon 1544. augusztus 30-án Bullingerhez Zürichbe írja: »Legi tuam epistolam, quam dedisti Josepho Pannonio.« V. 475. l. Talán Pesthy József, ki 1540. november 22-ére van bejegyzve. Révész. 218. l.

¹⁴⁵⁾ Melanchthon 1554. február 16-án Camerariusnak Lipcsébe írja: »Adducemus nobiscum Valentinum Pannonium, qui nuper istice te quaesivit.« VIII. 225. l. Talán »Valentinus Klybnich ex montanis Hungariae«, ki 1550. augusztus 5-ére van bejegyzve. Révész. 222. l. Vagy talán a levél hibásan van 1554-re téve, 1544. helyett és Wagner Bálintról szól, kire — mint fönnebb láttuk — a levél tartalmát alkalmazni lehetne.

¹⁴⁶⁾ 1545. mártius 22-én Camerariusnak írván, mennyire fájdalmas reá nézve Torda Zsigmond elutazása, megjegyzi: »Renovat mihi iter ipsius memoriam Jazygis honestissimi et ingeniosissimi adolescentis, quem dimisisse me saepe poenituit.« V. 708. l. A wittenbergi magyar tanulók névsorából nem határozhatjuk meg, ki volt ezen jász ifjú.

¹⁴⁷⁾ IX. 909. l.

szökre pártfogókat szerezni, hanem Németországban is gyűjtött azoknak javára segélyösszegeket.¹⁴⁸⁾

Melanchthon azon magyarokon kívül, kik tanítványai valának, még összeköttetésben állott Henckel Jánossal — Mária királyné ismert udvari papjával¹⁴⁹⁾ — Georgiewitz Bertalannal,¹⁵⁰⁾ Ramaschi Mátyás szebeni lelkész-szel,¹⁵¹⁾ Werner Györggyel a tudós sárosi kapitány-nal,¹⁵²⁾ Schaller Quirinussel meczi polgármesterrel.¹⁵³⁾ Két főúrnak Nádasdy Tamásnak¹⁵⁴⁾ és Perényi Pé-

¹⁴⁸⁾ Melanchthon 1556. november 6-án értesíti Mathaesus joachimsthalai lelkészt, hogy vette a névtelen jötevő adományát, és egyúttal közli — a mellékletben, mely sajnós elveszett — »nomina Pannoniorum scholasticorum, qui pecuniam acceperunt.« VIII. 895. l.

¹⁴⁹⁾ 1533. november 20-án Hess Jánosnak Boroszlóba írja: »Salutabis meis verbis reverenter et Henckelium, eique meo nomine hos hospiter commendabis.« II. 685. l.

¹⁵⁰⁾ Ez több éven át török fogságban volt, 1544-ben Wittenbergbe jött. M. augustus 18-án írja róla: »Habui his diebus hospitem Pannonium, qui diu Constantinopoli et in Asia captivus servivit . . . Linguae eo die in mea coena erant undecim.« V. 467. l.

¹⁵¹⁾ 1543. szeptember 3-án buzdítja őt a protestans egyház fölkarolására. V. 171. l.

¹⁵²⁾ 1537. január 1-én ajánlja pártfogásába Paulus Scipio-t. És hozzászéli. »Saepe mihi cupide audienti Paulus Scipio cum eruditionem atque eloquentiam tuam praedicat, tum verro narrat studia sua aluquandiu liberalitate tua sustentata esse . . . Gaudeo, te excellenti praeditum ingenio, et optimis artibus institutum in republica versari ubi et virtus tua illustri loco posita conspici potest, et tu de genere humano optime mereri potes.« III. 233. l. 1538. február 12-én köszöni, hogy közbenjárása foganatos volt és válaszol levelére. III. 487. l.

¹⁵³⁾ 1546. február 16-án ajánlja neki Szent-Erzsébeti Mártont. VI. 50. l.

¹⁵⁴⁾ 1537. október 7-én ajánlja neki Dévayt és Erdősit. Köszöni neki, hogy iskolákat alapít. »Hac in re et voluntatem tuam cupientem in re praecipua bene mereri de patria, et singularem prudentiam jure probamus. Ego vero etiam omnino delector . . . Quare quod pio, et ut arbitrator, divino consilio moliris, ut ruentibus studiis operam feras, hoc institutum ne abicias . . . Cum autem tantopere faveas honestis artibus, quaeso, ut me quoque complectare inter caeteros studis os.« III. 512. lap. — 1555. július 25-én ajánlja Drugnitiust Jánost. VIII. 512. l.

ter nek¹⁵⁵⁾ magyarországi barátait ajánlotta pártfogásukba. Együttal megragadta az alkalmat, hogy háláját fejezze ki bökésükért, melylyel a protestáns ügyet felkarolták, s őket további buzgalomra hívja fel. Végre B á r t f a,¹⁵⁶⁾ E p e r j e s,¹⁵⁷⁾ K ö r m ö c z¹⁵⁸⁾ városoknak lelkészeket szerzett.

VII.

Melanchthon nem elégedett meg azzal, hogy a magyarországi protestáns egyháznak nagyszámú lelkészeket és tanítókat nevelt, hogy ezen egyház érdekeinek buzgó fölkarolására minden alkalommal lelkesítette azokat, kikkel érintkezésben állott; közvetlen szolgálatot is kívánt tenni.

Midőn 1542. tavaszán a német birodalom által a török ellen megajánlott és fölfegyverzett hadak Magyarországba indultak, az ő befolyásával történt, hogy a fővezért J o a c h i m braundenburgi örgrófot, három tekintélyes protestáns prédikátor kísérte. Melanchthon maga szerkesztett részökre utasítást, melyben kötelességükké tette, nemcsak a hadsereg vallási szükségleteiről gondoskodni és a hadjárat történetét megírni, hanem azt is, hogy Magyarországon a protestantismus megszilárdítására hatni igyekezzenek.¹⁵⁹⁾

¹⁵⁵⁾ 1545. martius 7-én ajánlja neki Tordát. »Cum audiam te etiam inter classica et armorum fragorem cum invocatione filii Dei conjungere Evangelii studium, . . . scripsi ad te quamquam ignotus, ac te obtestor, ut hunc Sigismundum . . . complectaris.« V. 715. l.

¹⁵⁶⁾ Fönnebb említettem, hogy Melanchthon több levelet írt a bártfai tanácshoz, s hogy ezek elvesztek. Csak egy maradt fönn 1555-ből, melyben Scherer Salamont ajánlja segélyzés végett. (Eredetije a pesti evang. convent levéltárában.)

¹⁵⁷⁾ Az eperjesi tanács 1554. augusztus 12-én vallási kérdések tárgyában fölvilágosítást kér Melanchthontól, melyet ez 1554. október 3-án készségesen megad. A levél és a válasz VIII. 359. és kk. ll. — 1554-ben Melanchthont fölkerlte az eperjesi tanács, hogy lelkészt szerezzen a városnak. Melanchthon buzgalommal karolja föl az ügyet és e tárgyban barátaival kiterjedt levelezést folytat. IX. 516. és 816. ll.

¹⁵⁸⁾ 1553. október 12-én ajánlja Nemesváthi Nicens Pált lelkésznek. VIII. 162. l.

¹⁵⁹⁾ »Instructio pro Caspare Steinbach Ministro verbi Dei ad expeditionem Turcicam.« Melanchthon levelei közt kiadva. IV. 824 — 6. ll.

Ezek: Steinbach János, Agricola János és Aman Theobald.¹⁶⁰⁾

A legjelentékenyebb közöttük Agricola János, ki eislebeni származású lévén, gyakran »Islebius«-nak neveztetik, s a protestantismus és a német tudományosság egyik legkiválóbb képviselője,¹⁶¹⁾ ki a magyarországi táborozás alatt Melanchthonnal¹⁶²⁾ és barátjával Stöckel Lénárddal¹⁶³⁾ levelezésben állott.

Miként Joachim örgróf hadjárata, úgy a kíséretében levő protestáns prédikátorok küldetése is eredménytelen maradt.

Lényegesebb és mélyebb hatású volt azon befolyás, melyet Melanchthon tanítványai, barátai és iratai által a magyarországi protestantismus kifejlődésére, az iskolaügyre és általán hazánk vallási s kultúrai viszonyaira gyakorolt.

VIII.

Melanchthon felsorolt magyarországi barátaitól gyakran vett leveleket, kik őt a fontosabb eseményekről értesítették;¹⁶⁴⁾

¹⁶⁰⁾ Steinbachot Melanchthon instructiója nevezi meg. Agricolától egy a visegrádi táborból írt — alább említendő — levelet bírunk, melyben említi, hogy vele van »Theobaldus Aman Argentinensis . . . et miles, et concionator.«

¹⁶¹⁾ Kordes külön munkában (Altona. 1817.) tárgyalja Agricola munkásságát.

¹⁶²⁾ Melanchthon 1542. július 21-én írja: »Ex Pannonia laeta scribit Islebius.« . . . IV. 845. l.

¹⁶³⁾ 1542. szeptember 12-én »ex castris juxta Vaciam« ír Stöckelnek. Örömet fejezi ki a fölött, hogy tőle levelet vett. A hadjáratban való részvételre annál szívesebben határozta el magát »cum Evangelium gratiae et gloriae beati Dei nobiscum attulerimus.« Az érdekes levélnek egykorú másolata Bártfa város levéltárában.

¹⁶⁴⁾ 1541. ápril 23-án írja: »Heri ex Pannonia literas accepi, in quibus a quodam nostro amico scribitur . . .« IV. 186. l. — 1544. május 31-én: »Heri ex Pannonia literas accepi.« V. 405. l. — 1544. szeptember 30-án: »Mitto tibi epistolam hungaricam, in qua et historias quasdam recentes Hungarorum leges.« V. 488. l. — 1545. február 23-án: »Ex Hungaria mihi scribitur.« V. 685. l. — 1545. május 22-én: »Ex Pannonia hodie literas accepi.« V. — l. 1550. mártius 17-én: »De conventu Posoniensi scripsit ad me Rubigallus.« VII. 560. l. — 1555. február 19-én: »Hodie ex Pannonia accepi fasciculum literarum.« VIII. 436. l. — 1555. június 6-án: »Ausz Hugarn hab ich glaub-

többször maga is fölkérte őket, hogy minél sűrűbben küldjék tudósításaikat.¹⁶⁵⁾ És azt, mi ekként, vagy a Magyarországból érkezett tanulók jelentéseiből, tudomására jött,¹⁶⁶⁾ sietett németországi barátaival közölni.¹⁶⁷⁾

Soraiból, midőn hazánk ügyeivel foglalkozik, benső részvét szól, melyet őszintének és szívből származottnak annál inkább tarthatunk, mert nemcsak magyarországi barátaihoz, hanem a külföldiekhez intézett levelek is tanúskodnak arról.

Legbuzgóbb szószólója volt ő annak, hogy Németország segélyére siessen hazánknak.¹⁶⁸⁾ 1541-ben az augsburgi birodalmi gyűlésen tartózkodó Luthert felhívja, hogy befolyását ez irányban érvényesítse. Komolyan megrója azokat, kik ezt szűkkeblűen meghíúsítják.¹⁶⁹⁾ És midőn a magára hagyatott Magyarországot a veszély elérte, midőn a pogány hóditó Buda ormaira feltüzi a félholdat, Melanchthont lestűjtja a fájdalom érzete. »O rem miseram! . . . — így kiált föl levelében, melyet barátjához Camerarius lipcei tanárhoz intéz. — Nostri heroes sedent domi, deliberant fortassis, si quid rei seriae agant, certant inter se libellis . . . Nostri Germani tantum de suis finibus tuendis de-

würdige Schrift.« VIII. 498. l. — 1556. október 27-én: »Ex Pannonia tristiores querelae scribuntur.« VIII. 891. l. — 1557. január 5-én: »Hac hora scholasticus hungarus mihi literas attulit.« IX. 14. l. 1558. szeptemberben »Mitto tibi epistolam ex Pannonia heri allatam.« IV. 634. l. stb.

¹⁶⁵⁾ 1544. mártius 12-én Honternek Brassóba írja: »Magnopere te oro, ut quoties habebis tabellarios, res vestras mihi significes.« V. 327. l. stb.

¹⁶⁶⁾ 1548. mártius 18-án írja: »Nuper huc Hungari venerunt, qui recens Budae fuerunt . . .« VII. — 1553. január 16-án: »Heri huc venerunt scholastici hungari, qui narrant . . .«

¹⁶⁷⁾ A fönnebbi jegyzetekben idézett és még számtalan egyéb levelekben.

¹⁶⁸⁾ 1541. mártius 29-én írja neki: »Res poscit, ut exercitus opponatur Turcis in Pannonia grassantibus, . . . sed ut occurratur, opus est Germanorum concordia.« IV. 142 l.

¹⁶⁹⁾ 1537. november 6-án, midőn híre jött, hogy Ferdinánd hadai a horvát határszéleken jelentékeny vereséget szenvedtek, írja: »Etsi deploro infelicitatem Ferdinandi, tamen Germanos caeteros accusandos potius esse sentio, qui propter privata odia desunt communi causae et salutis patriae.« III. 447. l.

liberant, adea virtus antiqua extincta est . . . Quotidie tam atrocitas nuntiantur de Turcarum in Pannonia furore, ut de periculis publicis et calamitate totius orbis terrarum cogitans, pene contabescam . . . Omnes concurrere et arma capere deberemus; vel si cessant nostri duces, Deus adjuvet nos, et puniat imperium Turcarum.«¹⁷⁰⁾

A szomorú valóság mellett álmokképek, jóslatok, csodaszerű tünemények is zaklatják érzékeny lelkét. Majd azon töprenkedik, a mit 1530-ban egy krakkói csillagász a napsötédésből jövendölt, hogy Szapolyay megbukik és Magyarország a török igája alá kerül.¹⁷¹⁾ Majd, midőn értesül, hogy Magyarország bizonyos pontján a levegőben két kígyó-sereg véres csatájának voltak tanúi, ezen jelenet értelmének kifürkészésén fáradozik.¹⁷²⁾ Máskor ismét arról értésül, hogy hazánkban tizenhét egymásután következő éjjelen csillagokat láttak egymással küzdeni és mindig az győzött, a mely keletről jött. Ennek értelme nem kétséges többé előtte. »Deus adsit nobis«! kiált föl.¹⁷³⁾

És midőn kétségbeesve az emberi segélyről lemond, föl-hívja barátait, hogy Magyarország fölszabadításáért¹⁷⁴⁾ Istenhez forduljanak imáikkal.

Ezen szerencsétlen korszakban Melanchthont egyedül azon tudósítások vigasztalják, melyek Magyarországhban a protestantismus terjedését jelezi.

Már 1539. első napjaiban örvendezve írja, hogy a Tisza

¹⁷⁰⁾ 1541. október 3-án. IV. 661. ll. V. Ö. 1541. október 4-iki 1541. december 1-diki, s 1541. dátum nélküli leveleit. IV. 662, 703, 704. ll.

¹⁷¹⁾ 1530. november 13-án. II. 439. l.

¹⁷²⁾ 1555. február 19-én. VIII. 436. l.

¹⁷³⁾ 1556. októberben. VIII. 892. l. — 1537. november 25-én pedig azt írta egyik barátjának, hogy álmodta, miszerint a császár a törököt Ázsia belsejébe szállította és Nicáába egyetemes zsinatot hirdetett. III. 453. l.

¹⁷⁴⁾ 1541. ápril 5-én írja, hogy miután a török Magyarországot fenyegeti »pius omnes decet precari, ut Deus miseris Ecclesiis servet, ac defendat.« IV. 155. l. És 1556. szeptember 26-án: »Ut Deus reprimat Turcas, orandus est.« VIII. 539. l.

vidéken, a török által meghódított részeken, Erdélyben és az oláhok között is az új tan hívei szaporodnak.¹⁷⁵⁾

1541-ben pedig tudósítja barátait egy Budán működő, s ép oly buzgó, mint eszélyes protestáns hírnök működéséről. Ez tanait terjesztve egyúttal intette követőit, hogy zavarok és lázongásoktól tartózkodva, a török hatalomnak hódoljanak meg. A basa maga elé idézte és értesülni kívánt az általa hirdetett új vallás hiteleiről. S midőn a praedicator különösen azt hangsúlyozta volna, hogy vallásának egyik főelve: a hatalom iránti engedelmisség, — a basa nagyon meg volt vele elégedve s megjegyzé: »Ha ilyenek lettek volna mindig a keresztény papok, a török uralom nem emelkedett volna ily hatalomra. Imádkozzék és óvakodjék a többi keresztény papok társaságától.«¹⁷⁶⁾ A praedicator bántatlanul elbocsátotta. És a budai protestáns község csakhamar számos tagokat számított.¹⁷⁷⁾

Általán vallási tekintetben a törökökkel meg voltak elégedve; mert a protestáns praedicatorok munkásságát egyáltalán nem gátolták, sőt azok gyakran a török hatóságok pártfogásában részesültek.¹⁷⁸⁾

¹⁷⁵⁾ 1539. január 8-án. III. 629. l.

¹⁷⁶⁾ 1541. szeptember 6. IV. 652. l.

¹⁷⁷⁾ 1550. szeptember 3-án írja: »Budae in Pannonia Ecclesia puram Evangelii vocem audit, magna frequentia, et habet Halyconia. Idem fit in multis aliis Pannoniae urbibus.« VII. 655. l. — És 1550. szeptember 29-én: »Vox Evangelii in Hungaria late propagatur, et in ipsa Buda frequens Ecclesia est, quae incorruptam vocem Evangelii audit.« (VII. 665. l.)

¹⁷⁸⁾ 1544. május 31-én írja, hogy Magyarországból érkezett jelentések szerint »mediocriter propagari Evangelium passim in Hungaria, cum in iis locis, quae tenent Turci, tum in reliquis, quae nondum occuparunt, ac scribunt pii se gratulari, sibi hanc consolationem, quod in ruina regni politici, tamen discant veram invocationem Dei« V. 405. l. — És 1544. június 15-én: »Praefecti Turcici concedunt in Hungaria populo, ut vocent Pastores Ecclesiarum suo iudicio, et multi vocantur, qui pure docent Evangelium. Ac praefecti securitatem ipsis promittunt.« V. 771. l. — 1555. február 19-én: »Ecclesias recte docentes sub Turcis in Pannonia, Dei beneficio, et concordēs et tranquillās esse.« VIII. 435. l.

Csak egyszer érkeztek kedvezőtlen hírek. A budai basa 1544. elején négy papot bilincsekbe verve Konstantinápolyba hurcoltatott.¹⁷⁹⁾

Annál gyakrabban adott Melanchthonnak panaszokra okot I. Ferdinánd király. Midőn 1549-ben először tett kísérletet a magyarországi protestánsokat a katholika egyházba visszavezetni,¹⁸⁰⁾ csak azon tudósítások nyugtatták meg Melanchthont, melyek a magyarországi protestánsok állhatatosságáról érkeztek, s belőle azon észrevételt csalták ki »Hi sunt firmiores, quam nos Germani.«¹⁸¹⁾

Később híreket vett, hogy az ellenformátori törekvések szünetelnek;¹⁸²⁾ míg 1559-ben Oláh Miklós vallási buz-

¹⁷⁹⁾ 1544. május 1-én írja: »In Hungaria multae Ecclesiae piae constituuntur, sed Bassa Budensis recens quatuor sacerdotes capi jussit et Constantinopolim mitti.« V. 375. l.

¹⁸⁰⁾ 1549. január 15-én írja: Rex Ferdinandus in Pannonia proposuit Ecclesiis, quae nobiscum sentiunt, eundem librum (Augustanura) sed nequaquam receptus est. Discessit igitur rex minitans atrociam.« VII. 311. l.

¹⁸¹⁾ 1549. februárban. VII. 339 és 330. ll.

¹⁸²⁾ 1549. november 16-án írja: »Rex Ferdinandus duos italicos Episcopos misit in oppida metallica Panoniae, ad turbandas Ecclesias, in quibus sonat vox Evangelii. Sed consensu communi confessio eis exhibita est, et denuntiatur, ne hunc consensum Ecclesiae turbarent; ita illi rursus discesserunt.« VII. 505. l. — 1550. május 7-én. »In Hungarn sind durch Gottes Gnaden die Kirchen da reine Lehr ist, in guten Stand und Frieden, und haben die Bergstädt und Hern dem König auf dem Tag zu Presburg diese Antwort die Religion belangend geben, dasz sie in christlicher Lehr gleichlautend mit der sächsischen Confession kein Aenderung zu machen gedenken.« VII. 592. l. 1554. június 13-án: »Nun hatten die Bischöffe in Hungarn eine Verfolgung unserer Kirchen angefangen, davon die Städt in Siebenbürgen bei dem König geklagt haben. Darauf hat der König Ferdinandus den Bischöffen geboten, dasz sie die Kirchen in dieser Lehr, wo sie jetzund lehren gleichförmig der sächsischen Nation, nicht verfolgen sollen, und lässt ihnen der König auch Frieden.« VII. 327. l.

galma¹⁸²⁾ aggodalmakkal tölti el, s méginkább a belviszályok, melyek a protestánsokat zaklatták.¹⁸⁴⁾

FRANKL VILMÖS.

¹⁸³⁾ 1559-ben írja: »Der Bischoff zu Gran in Ungarn fordert, aus Bewilligung Kaisers Ferdinandi alle Bischöffe und Pfarhern in seinen Kreis zusammen, und welche er in Verdacht hatte, dasz sie der augsburgischen Confession anhängig wären, die verhöret er, und welche durch ihr eigen Bekentnisz, oder von andern überzeugt werden, diselben jaget er von ihren Kirchenämptern, dasz also in die 300 Kirchen ihrer Seelsorger beraubt worden.« IX. 1018. l.

¹⁸⁴⁾ 1556. octóber 27-én írja: »Ex Panonnia tristiores querelae de dissidiis docentium *περι αποτο λατρειας* scribuntur quam de Turcico bello.« VIII. 831. l.

Magyarországi képzőművészek a legrégibb időktől 1850-ig.

III.

Nagy András, győri fi, mérnök, Győr megyét rajzolta és rézbe is metszé. (L. Tudományos Gyűjtemény 1820. IV. kötet 21. l.)

Nagy Károly, Ungvárott műkedvelő tájfestész, kitűnő tehetség a lég színezésében, melyet tájrajzaihoz alkalmazott. Ily módon készült képei: 1. Hollókő vára Nógrádban, 2. Tihany vára és a Balaton, 3. Huszt, 4. Munkács vára, mint a maguk nemében meglepők iratnak le. (Honművész 1837. évi 89. szám, 707. l.)

Nagy Sámuel, jeles rézmetsző Kolozsvárott e század elején. Számtalan művei közül elősorolom az általam ismert következőket:

1. Gróf Bethlen arczképe. (L. Erdélyi Muzeum, magyar literaturai folyóirat. Kolozsvár, 1814. 8r. I. füzet.)

2. Gróf Batthyányi Ignác püspök arczképe. (Ugyanott II. füzet.)

3. Gróf Haller László főispán, 1817. (Ugyanott VI. füzet.)

4. Gróf Teleki József, meghalt 1817. (Ugyanott X. füzet.)

5. Csatakép. (L. Barthelemy, Az Ifjú Anarchasis Utazása. Ford. Deáky Fülep Sámuel. Kolozsvár, 1820. 8r.)

E munka mellett jelentek meg tőle a következők is:

6. Életkép.

7. 8. 9. Történeti képek.

10. Görögország és szigetei. (Földabrosz.)

11. A thermopilei szoros térképe.

12. A salamisi ütközet »

13. A plateai ütközet »

14. Meotis tava és Pontus Euxinus.

15. Thracia, Bosphorus.

16. Hellespontus.

17. Athene környéke.
18. Attika, Megaris és Euboea.
19. Az akadémia környéke.
20. Egy görög palaestra rajza.
21. Athene tervrajza.
22. A Propylaeum.
23. A Parthenon.
24. Phocis és Doris.
25. Delphi vidéke és Parnassus.
26. Egy görög ház alaprajza.
27. Beotia.
28. Thessalia.
29. Arkadia.
30. Elis és Tiphilia.
31. Olympia topographiája.
32. Messenia.
33. Laconia és Cytharea szigete.
34. Spárta és környéke.
35. Agropolis, etc.
36. Plato tanítványai körében.

Nákó, festész, Pesten 1840-ben. (I. Honművész 1840. II. 445. lap.)

Neuhauser Ferencz, képművész és n.-szaberi rajztanár 1780. körül. Általa festet arczképek közül ismerem Éder Józsefét, mely rézbe metszve megjelent. (Erdélyi Muzeum V. köt. 178. lapon említettik.)

Neuschl József, új-bányai hazánkfia a szobrászatban és festőművészetben sok reményre jogosított 1840. körül. (I. Regélő 1839. évi 103. szám és Honművész 1840. 37. szám.)

Nicolai Illyés, erdélyi, szaberi szobrász a XVII. században; többi közt ő készítette az Apafiak almakereki sarcophagiáját 1635-ben. (I. Egynehány hazai utazások, 66. lap. Litterariai Csarnok 1840. évfolyam 23. és 24. szám.)

Nigg N. szintén a hazai és 1840-ben már nem élő festészek közé sorolattatik. (Honművész 1840. II. 445.)

Oeser Ádám Friderik, jeles festész, szül. 1717-ben Pozsonyban. 1735. táján Bécsbe ment a műakadémiára, hol kilencz

évig tanúlva, az első jutalmat nyeré. Ezután két évig Donner György Rafael szobrásznál tanult; azonban csak a festészetben lett jeles. 1739. után Szászországba menvén, ott maradt haláláig. 1764-ben a drezdai akadémia egyik tanárává, majd a lipcsei akadémia igazgatójává lön. Lipcsében a Szt.-Miklós egyház és a színház frescói az ő művei. Kitűnő ügyes volt a conturózásban. A festészetben kívül űzte a rézmetszést is, és főleg a Rembrand modora szerint festett képek kimetszésével volt foglalatos. Meghalt 1799. mart. 18-án. — Fia János-Fridrik a drezdai akadémián tanult, és az aquarell tájfestészetet Le Prince modorában sikerrel űzte. (Novák Dániel, Képirók, Szobrászok, Rézmetszők stb. Buda, 1835. 167. lap. Tudományos Gyűjtemény 1828. IV. köt. 38. lap. Görling, Geschichte der Malerei. Leipzig, 1867. II. 256.)

Orbán, Domokos rendi szerzetes és magyar szobrász a XVI. században. (L. Ipolyi A. A középkori szobrászat stb. 75. lap.)

Orbán Gábor, magyar tájrajzoló. Ismerem tőle a Pozsony megyei farkasvölgyi vár képét, mely könyomatban megjelent 1840. körül.

Orient József, híres tájfestész hazánkfia, kit szintén elvitatni igyekezett egykét járatlan külföldi. Született 1677-ben Soprony megyei Feketevárosban. Tanulását Bécsben kezdte főleg Fürstenberg Antal vezetése mellett. A természetet behatóan tanulmányozva, a rajzolást kitűnő tökélyre vitte, de a festésben is nagy könnyűséget tanúsított. Utolsó éveiben a bécsi akadémia igazgatója lett. Meghalt 1747-ben. (Tudományos Gyűjtemény 1828. IV. 41--42. Ligeti id. Lajstrom 50. lap.)

Páldi István, jeles magyar rézmetsző Erdélyben a múlt század első felében 1730. táján. Ismerem tőle báró Daniel István csinosan metszett arczképét kis 4rétben.

Perger Zsigmond, budapesti festész és rajzoló, 1817—1827. évi időközben működött; különösen pedig a legjelesb iskolák legkitűnőbb mestereinek remekeit másolta, melyek az ő rajzai után réz- s aczélmetszetben is kiadattak, mint ezekből itt a 2. 4. 15—21. számok alatti metszvények tanúskodnak. Az általam ismert aczél- és rézmetszésben megjelent művei ezek:

1. Hunyadi János mellképe. Metsz. Höfel B. (Lásd Kisfaludy Sándor »Hunyadi János« drámájában. Buda 1816. 8r.)
 2. Lázár föltámasztása; C. Marotti után. Rézbe m. Höfel B.
 3. Az utolsó vacsora. 1817. R. m. Höfel B.
 4. A sánta meggyógyítása, Poussin után másolva. R. m. Passini.
 5. Katonai búcsúzás. R. m. Höfel B. 12r.
 6. Egy delnő. R. m. Krepp Ign. 12r.
 7. Aurora. R. m. Kotterba C. 12r.
 8. Párbaj. R. m. Langer S. 12r.
 9. A fölfedezés. R. m. Langer S. 12r.
 10. Arm in Arm, und Aug in Aug. R. m. Langer S.
 11. Ich bin bezahlt. R. m. Langer S.
 12. Folgen Sie mir, ich rette Sie aus den Händen ihrer Mörder.
- 8r. Metszé Blaschke.

13. Gereizte Eifersucht Heinrichs VIII. bringt Anna Boleyn vom Throne aufs Blutgerüst. 8r. Metszé Höfel Balázs.

14. Der Sturm auf Aspern am 21. May 1809. 4r. Rézbe metszve.
15. Az amsterdami kikötő, Backhuysen után 4r. Aczélba m. Hyrtl.
15. Schoreel arczképe, Schoreel után. 4r. Keil m.
16. Van Dyck képe. V. Dyck után 4r. Höfel m.
17. Moses, Valentintől. Hyrtl m.
18. Az egyiptomi pihenés, Rafael után. Blaschke metsz.
19. Ábrahám áldozata. Metsz. Berkovetz.
20. Hagar fogadtatása, Da Cortona után. Kovátsch I. metsz.
21. Szarvas vadászat, Ruthardt után. Ponheimer sen. metsz.
21. Krisztus a kereszttel és töviskoronával.
22. Zempléni vitézek eml. R. m. Kovatsch. (L. 1823. évi Híbezzsebk.)

Perlaszka Domokos, rézmetsző e század derekán Pesten, hová lehet hogy csak beszármazott, de bizonyos, hogy Magyarország lakosa volt. Korában 1815—1845-ben a magyar közönség és magyar irodalmi vállalatok részére (főleg divatlapjaink számára) számtalan metszvényt szolgáltatott. Metszvényeiből a divatképeken kívül azokat, melyek jegyzéseiben találhatók, ide sorolom:

Arcz képek:

1. Dr. Cseh-Szombati Sámuel 1815. (L. Cse -Szombati Sámuel Sírhalma. Pest, 1815. 8r.)

2. Martinus Bolla ex Scholis Piis. 4r. 1831.
3. Donna Maria da Gloria, Königin von Portugal. 8r. Aczélm.
4. Mahmud II. Türkischer Kaiser. 8r. Aczélm.
5. Sultan Mahmud in neuen militärischen Costum. Aczélm.
6. Laurentius Freih. v. Orczy. (Lieder után aczélba m. Almannachhoz.)
7. Gróf Dessewffy Antal ravatalán. 1842. Folio aczélm.
8. József főherczeg nádor és családja. Folio aczélm.
9. Bertha, eszményarcz. Weide után. 12r. Aczélm.
10. Földváry Gábor. 8r. Aczél. (Lásd »Buda« Zsebkönyv 1839.)

É l e t k é p e k :

1. Kertészleány. 12r. (1832. évi Urania zsebkönyv.)
2. Az oroszlán szabadító. 12r. (Ugyanott.)
3. A szerelmesek. 12r. (1833. évi Urania.)
4. Kisfaludy Károly emléke. 12rét, rajz. és aczélba metszé Perlasca D. (1832. évi Aurora.)
5. Éjjeli temetés. Rajz. gr. Andrássy Manó, aczélba metszé Perlasca D. (Emlény című Zsebkönyv.)

T á j k é p e k :

1. Esztergom vára. 8r. (Regelő 1835. évi.)
2. Mehádia 8r. (Regelő 1836. évi.)
3. Fraknó vára. 8r. (Regelő 1837. évi.)
4. Tájkép címlapon. (Szemere Bert. Utazása. Pest, 1845. 8r.)

Pernegger János, jeles szobrász a XVII. században. A nyitrai székesegyház nagy-oltárát Krisztusnak keresztről levétele és koporsóba tétele fehér tiszta albastromból faragva díszíti, rajta a művész nevét e felírás mutatja: »Joannes Pernegger fecit Anno 1662.« (L. Magyar Sion 1864. évi foly. 423. l.)

Pesky János, jeles magyar festész, lakott Pesten, és 1863. táján meghalt. Arczképei közül a nemzeti muzeum bírja a következőket:

1. Jankovich Miklós tudós régiségbúváráét.
- 2) Bajzáth György veszprémi püspökét.
- 3) Kubínyi Péterét. Ez utóbbi Höfel B. által rézbe metszve is megjelent Cimeliotheca Musei nationalis Budae, 1825. 4r. című könyvben, és Genealogia Familiae Kubínyi.

Pesky festé a nyitra megyei nagykeri templom oltárképeit is. (L. Magyar Sion 1869. évi foly. 441. lap.)

Petrich András, magyar születésű cs. kir. vezérőrnagy. Jeles tájrajzoló, rézmetsző és főkép földképész. (Mappeur und Situationszeichner.) Már 1805-ben, az egész osztrák birodalomnak háromszegelletes fölmérésekor reá bízott a salzburgi hercegség fölvétele, mely az akkori topographiai művek egyik legsikerültebb darabja volt. Számos ily műve mellett remek tájrajzai vannak, ilyen töle Budapest környéke, mely rézbe metszve megjelent 1820. Továbbá Tihany, melyet Axmann József beedzése szerint, aczélba metszett Blaschke János 1822-ben. (Tud. Gyűjtem. 1820. VII. köt. 123—125. l. és 1819. V. köt. 118. lap.)

Péter mester, szepesi alispán és várnagy, műötvös és véső, ki Róbert Károly király pecsétjét vésvén, ez érdeme is kiemeltetik 1330-ban nyert adomány-levelében. (L. Wagner C. Analecta Scepusii. Vienne 1774. 4° Tom. I. p. 131.)

Péter, XVI. századbeli magyar szobrász volt. (L. Ipolyi Arn. A Középkori Szobrászat stb. 75. lap.)

Pfeffer Ignác és

Pfeffer Ilona, pesti fest. 1840-ben. (L. Honm. 1840. II. 445. l.)

Platfuss János, XV. századi szobrász hazánkban, részt vett a kassai dómnak faragványokkal fölékesítésében. (L. Ipolyi A. A középkori szobrászat stb. 75. lap.)

Porosz Márton ércöntő szobrász hazánkban a XVI. században. (L. Ipolyi A. id. munka 75. lap.)

Pozsonyi Gáspár és Lajos magyar festészeink között említetnek, éltek 1439—1440. körül. (L. Toldy Fer. Irodalmi Beszédei, Pozsony, 1847. 8r. 267. lap.)

Prepeliczay I. magyar rajzoló. Egyik rajzát, mely Soly mos várát ábrázolja, rézbe metszé Berkovetz. (L. 1825. évi Hébe, (magyar) zsebkönyv. Kiadta Igaz Sámuel.)

Prixner, rajzoló és rézmetsző Pesten 1796—1803. években. Tőle a következő rajzokat és rézmetszvényeket ismerem

1. Jelenet a Peleskei Notáriusból. (Lásd Gvadányi József, Falusi Notárius Elmékedései. Pozsony, 1796. 8rét.)

2. Nagy Constantin Tábor. 8rét. (Lásd Gvadányi József, Világ historia. Pest, 1797. IV. köt.)

3. Fabricius és Pyrrhus 8r. (Ugyanaz. Pozsony, 1796. II. kötet.)

4. Nagy Károly a Zsinaton. (Ugyanaz. Pozsony, 1798. V.)

5. Az ereklýe csókolása.

6. Tabula Geographica ad Historiam Anonymi, nagy ív. (L. Cornelides D. Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii. Budo, 1802. 4°.)

7. Durch Minervens Leitung der Nachwelt aufbewahrt. 8rét. (Gebhardi L. Geschichte d. R. Hungarn. Pesth, 1802. II. Bd.)

8. Bacsinszky András munkácsi püspök arczképe 4rét. (L. Basilovits T. Notitia Foundationis Th. Koriatovich. Cassoviae 1804. 4r.)

Prokés Márton, rézmetsző Nagy-Szombatban a múlt század első felében. Ismerem tőle a következő metszvényeket:

1. S. Ivo Advocatus Pauperum 12r. (L. Szegedy Tripartitum Juris Hung. Tyrocinium. Tyrnaviae, 1733. P. I.)

2. Arbor Porphyriana. 4rét.

Rafael mester, magyar műötvös (magister Aurifaber) 1330-ban, úgy látszik, Budán; mint Drugeth Vilmos végrendeletében említi, ennek részére szerzett ott dézma jövedelmet. (L. Wagner Caroli Analecta Scepusii. Viennae 1774. Tom. I. pag. 130.)

Raguzai Vince, Magyarorszáiban építész ésszobrász 1512. táján, egyik műve van a szepesmegyei héthársi régi egyházban. (L. Ipolyi A Középkori Szobrászat stb. 55. és 75. l.— Toldy Irodalmi Beszédék 262. l.)

Rausch I. mint magyar festész emlittetik 1840-ban. (Honművész 1840. II. 445. lap.)

Rauschman János, rajzoló és Budán rajztanár 1817—1835. körül. Rajzaiból néhány rézmetszés és könyomás alá került. Ilyenek:

1. Hunyadi László mellképe; a Jankovich gyűjt. eredetije után metszve Höfel Balázs által. (L. Virág Benedek »Hunyadi László Tragediája.« 1817. 8r.)

2. Buda város képe 1821. Kis íven, köre rajz. Alt.

3. Ugyanaz a XV. századból, lyth. Alt. (Mindkettő Schams Fr. Beschreibung d. k. f. H. Stadt Ofen. 1822. című művében.)

Renner, budai rajzoló és rézmetsző e század első felében. Egyik nagyobb földabroszféle műve a következő: Mappa Domiliorum Provinciae S Joannis a Capistrano. Anno 1830., nagy

iven. (L. Csevapovich Recensio Observant. Minor. Provinciae S. Joannis a Capistrano. Budae, 1830. 8r.)

Richter Fülöp Antal, Pesten működött mint festész 1804. óta, eleintén mint festész és rézmetsző, utóbb kőbe véső, s úgy látszik, e nemben Magyarországbán úttörő volt. Egy régi írás rézmetszete látható tőle a Tudományos Gyűjtemény 1817. XI. kötetében. Rajzai és kőmetszetei közül sikerültebbek és ismeretebbek a következők:

1. Ürményi József országbíró arczképe.

2. Illyésházy István főispán »

3. Hunyadi Mátyás király »

4. Rogerius váradi kanonok »

5. Kleinmann pesti ev. lelkész.

6. Schedius Lajos tanár.

7. Lenhossek dr. és tanár.

8. Wuchetich tanár.

9. Kultsár István hirlapíró.

10. Anatomiai táblák, stb. (Tud. Gyűjt. 1819. IX. k. 116—117. II.)

Rombauer János, arczképfestész. Lőcsei születésű, hol családja a törzsökös lakók közé tartozik. Kitanulása után többi közt 1820. táján meglátogatta Oroszországot is. A pesti műegyesület 1840. évi kiállításán Fessler Aurél szép dolgozatú arczképe aratott elismerést. (Tudományos Gyűjtemény 1835. X. köt. 103. lap. Honművész 1840. II. köt. 444. I.)

Roth Manó, festész Pesten, 1840-ben. (Honművész 1840. II. köt. 445.)

Rugendas I. Gottlob, rézmetsző Pozsonyban a múlt század közepén 1742. körül. Lehet, hogy fia vagy öccse az ezen évben meghalt augsburgi híres Rugendas György Fülöp festész-és rézmetszőnek. Toldy Ferencz (Irodalmi Beszédei, Pozsony 1847. 8r. 270. lapján.) Jeremiásnak írja; lehet, hogy Gottlob neve előtt az I. betű Jeremiást jelent. Én egy csinos rézmetszvénye alatt, mely a népnek prédikáló Esdrást ábrázolja, így találom írva: »I. Gottlob Rugendas sc. Posonii.« (Látható e rézmetszet Péterffy Concilia Ecclesiae R. C. in Hungaria. Posonii 1742. folio, Tomo II. pag. 1.)

Rumpelmayer Márton és fia **János** pozsonyi képfar-

ragók. Műveikből Szent-Erzsébet egy előtte térdepelő kol-dússal és egy angyal láthatók a nagy léghi-templomban; ugyan-ott a szószer és két mellék oltár faragványai is tőlük származ-nak. Úgy látszik, 1770. táján éltek. (?)—(L. magyar Sion 1868. évi foly. 670. lap.)

Russ Leander, rajzoló Magyarországon. Egy képe : Zrínyi Miklós búcsúzása családjától Szigetvárott, Neidl által metszve a Szeder Fábrián által szerkesztett 1828. évi Uránia magyar Zsebkönyvben szemlélhető.

Rühe János mester, löcsei fi, aranyműves és vésnök Besz-terczén 1551-ben. (Wagner *Analecta Scepusii*. Tom. II. p. 17.)

Schäffler József, festész, hazánkfia, kinek több műve közül megemlíthetem azokat, melyek a fejdérmegyei várali tem-plomban láthatók. Ilyenek a főoltárkép (Krisztus a kereszten, alatta Mária a kesergő anya, János és a kereszttet átkaroló Magdolna); — a baloldalon lévő oltárkép (az utolsó vacsora), melyek 1824-ben festettek. (L. Magyar Sion 1863. évi foly. 676. l.) Schäffler József családjá a festészet ifjabb nemzedékében is képviselve van hazánkban Schäffler Béla által.

Schallhas Károly, magyarországi rézmetsző és tájfestő is 1767—1797- közt virágzott. (Toldy Ferencz Irodalmi Beszédei. Pozsony, 1847. 271. l.)

Scheidhauer, magyarországi arcképfestő, az ország több vidékén 1836—1860. volt arcképfestéssel foglalatos.

Schmitt, Pesten, arcképfestész 1831-ben. Ez évből rézmet-szetben bírjuk tőle Bolla Márton kegyesrendi tanár arcképét.

Schmid János, pesti könyvnyomdász (lythograph), kömet-sző és rajzoló. 1833—34-ben adott ki egy Nemzeti Képtár című gyűjteményt, melyben Torsch rajzai után az ő könyvmataiban többi közt megjelentek : 1. V. Ferdinánd király, 2. Mária Anna ki-rályné, 3. Mérey Sándor főispán, 4. Gróf Kendeffy Ádám, 5. Csokonai Vitéz Mihály, 6. Karacs Teréz stb. arcképeik. Jelentek meg kömet-széseiben tájrajzok is, így Árva vára az 1834. évi Regélőben, stb.

Schiavone András (Meldola) azért ide sorozandó, mint-hogy a magyar koronához tartozó Dalmáciaiban Sebenicóban született 1522-ben. Művészeti tekintetben az olasz, nevezetesen a velencei iskola követője volt. Ő festé ki a velencei Márk

könyvtárt is. Életét a hazán kívül töltötte, mint annyi más. Meghalt Velenczében 1582-ben. Egy madonnáját a nemzeti muzeum képtára is bírja, más képe: Krisztus és tanítványai Emausban az Országos- (előbb Eszterházy-féle) képtárban látható. (L. Novák Dan. Képirók, Szobrászok stb. 52. lap. Ligeti id. h. 69. lap.)

Schoefft N. magyar festész. Rajzaiból, melyek rézmetszés alá kerültek, említhetők: 1. Rozgonyi Czeczília (az 1824. évi Aurorában); és 2. Ferenczy Pásztorleánya, kőrajzban Berkovecztől (az 1825. évi Hébe magyar zsebkönyvben.)

Simó Ferencz, (kis-sólymosi) jeles festész, Székely-Udvarhelyen született, nemes családból. Bécsben az Anna-akadémiában tanult öt évig, azután Füger tanítványánál Salesnál három évig gyakorlta magát az olajfestészetben. Innen haza indult; de Pál kapitány ismét fölívé őt Bécsbe, hogy tehetségét jobban kimélvelhesse. Itt festé ő 1824-ben Döbrentei Gábor arczképét, mely az élethűség, gyengéd ecsetelés és színvegyület helyes alkalmazása által oly elismerésben részesült, hogy Döbrentei a haza vágyakozó ifjú művészt letartóztatá magánál Budán és őt itt széles körben megismerteté. Művészetének bemutatására szolgált eleintén Döbrenteinek említett arczképe, majd utóbb 1826-ban Budán felső-bükki Nagy Benedek kir. alapít. ügyésznek térdig festett és kitűnően sikerült életnagyságú képe. Ezek után sorban érték egymást az arczképmegrendelések, így festé Petrich Endre cs. kir. altábornagyot és a váci katonai intézet kormányzóját, Geöcz László kamarai tanácsost, báró Pley tábornokot. Ezek után Simó két év alatt még tizenhat arczképet festett, s ezek közt Berzsényi Dániel, Virág Benedek, gr. Ráday Geleon, gr. Dessewffy József, Horvát Endre, Kazinczy Ferencz, Kisfaludy Sándor, báró Mednyánszky Sándor, gróf Teleki József, gr. Majláth János irodalmi férfiakat, kik közül egypár jelenleg a m. akadémia termében függ. Ez időtájt feste Simó más képeket is; ilyen töle egy kezei közt gerlét tartó gyönyörű leány, arczára göndörödő szöghajjal és kőkény szemekkel, melyekkel gerléjére tekint; továbbá egy szöke leányalak, amint kézi tűkre előtt aranyhaját illesztgeti üde arczához. Simó 1831-ben Kolozsvárra telepedett, és ott 1836-ban Neuhauser Gottfried helyére rajztanárnárrá neveztetett. Élt még 1866-ban is. (L. Tudományos Gyűjtemény

1827. évi VI. köt. 123—124. lap. — Honművész 1837. I. köt. 35. lap.)

Simon, szobrász mester, egyike azoknak, kik a XV. században a kassai székesegyházat faragványaikkal ékesíték. (Ipolyi Arn. A Középkori Szobrászat Magyarországon. Pest, 1863. 75. l.)

Simon, e század elején kolozsvári ügyes köre metsző és véső, ki Norimberg tájáról származott Erdélybe. Többi közt Kisfaludy Sándor regéből Bakacsnak Lórától való bucsújeletét véste ügyesen egy magyar mágnes gyűrűje kövébe. (L. Erdélyi muzeum. Kolozsvár, 1814. I. füzet 166 lap.)

Spielberger János, magyar születésű festész a XVII. században, a ki (Winkelman, vagy a Tudományos Gyűjtemény 1828. évi IV. k. 17. lapja szerint) nevét így írta képeire: »Spielberger nobilis Hungarus.« A most idézett folyóirat szerint Spielberger 1629—1679. években virágzott, de származásáról tudósítónk mit sem tud. Én egykorú kéziratban így olvastam: »Spielenberg János 1664-ben kassai pictor.« Itt a családnévben változás van; de az nem nagy, és az bizonyos, hogy csakis a Spielenberg családot ismeri hazánk a magyar nemeség között. (L. Nagy Iván Magyarország Családai X. köt. 329. lap.) Az is bizonyos, hogy legrégebben a Spielenberg család Lőcsén volt megtelepedve, melyből Sámuel híres orvos, 1613-ban Magyarországon állítólag az első papirgyárt állítá. (Wagner Analecta Scepussii II. p. 22. Klein, Nachrichten v. d. Lebensumständen evang. Prediger II. 145. és 245., Bertholomaeides Memoria Ungarorum p. 95. et 141.) Ez idézett helyekből pedig azt is láthatni, hogy a Spielenberg név Spielenburg és Spielberger alakokban is előfordul, melyeknél fogva nem lehet kétség, hogy festészünk egy az 1664-ben kassai pictornak nevezett festésszel. Mindezekből pedig az következik, hogy habár Spielberger vagy Spielenberg festészünk élete nagyobb részét külföldön tölté is, és ott halt is meg (Bajorországban) 1679-ben: mégis hazánkban is töltött időt, s valószínűleg itt is gyakorolta művészetét. Képei közül Regensburgban a Sz.-Emmerám, Bécsben a Sz.-István egyháza bírnak tőle oltárképeket. Herczeg de Ligne képtára pedig egy igen

dicsért művét örzi. (L. Tudományos Gyűjtemény 1828. évi IV. kötet. 17—19. lap.)

Stark, sopronyi születésű, 1819-ben tájfestész Bécsben. (Tudományos Gyűjtemény 1819. V. kötet 113. lap.)

Stein János, festész Pesten 1821-ben.

Sterio Károly, magyar életképfestész, született 1821-ben Krassó vármegyében Steyerdorfban. Tanult a bécsi képzőművészeti akadémiában. Legtöbb idejét Bécsben tölté, később pedig Pozsonyban, végre Pestre tette lakását, és itten halt meg 1862-ben. Egy aquarellképe a »magyar konyha« nemzeti muzeumunkban látható. (Ligeti Lajstroma 51. lap.)

Stettner Gábor, páratlan virágfestész, született Budán 1743. hol atyja cs. kir. udv. hadi-tanácsos volt. St. Gábor maga is hivatalos pályára lépven, 1785-ben magy. kir. kamarai tanácsos, majd harminczad-igazgató lett, 1814-ben a Sz.-István rend kis keresztjét kapta.. Meghalt 1815-ben. Gyermekkora óta a faragásra, rajzolásra, festésre nagy hajlamot mutatott; és ez utóbbi szakban a virágfestészetre nézve — noha csak mint naturalista — páratlan művészségre vitte. Harmincz éves korában egy munkához fogott, mely növény-gyűjteményből áll, és e munkát folytatta szemeinek elgyengüléséig 70 éves koráig. E gyűjtemény tiz darabba kötött durva papir íveken 500 növény remekül festett képét tartalmazta, s legnagyobb részben — néhány külföldi növény kivételével — mind a természet után volt festve oly hűn, találólag, hogy a legfinomabb rostok, sejtek, pelyhecskék, melyek gyakran szabad szemmel nem is láthatók, a legnagyobb szorgalommal, pontossággal és élethűséggel valának kivive. Nem kisebb remekeléssel volt e festésnél a színnek élénksége eltalálva, mire nézve Stettner a színvegyítésben különös lángésszszel rendelkezett; és növelé e növény és virág hasonmásoknak becsüket az, hogy mellettök a rajtok élősködni szerető rovarok vagy pillangók szintén élethű színpompájukban ott ragyogtak. És e művészi kincs haláláig titokban maradt, midőn az örökösei kezébe jutott. Ezek közül Stettner Teréz Nyitray Mátyás kir. tanácsosnétól vette meg a gyűjteményt a hannoverai születésű Heilbronn Sándor londoni lakos 1824. táján, és bemutatva Németország néhány fővárosában, végre

Londonba vitte, a midőn is majdnem az összes európai sajtó bámuló figyelmére méltatá a ritka művészetű gyűjteményt. Stettner Gábornak említett leánya, Teréz is gyakorlá a festészetet. (Lásd Tudományos Gyűjtemény 1819. évi V. köt. 118. lap 1827. évi IV. köt. 131. lap. — 1828 évi IV. köt. 44—45. lap.)

Stock J. M. Erdélyi származású festész a múlt század végén, mint rajzai alá maga magát jegyzé. Azon rajzai, melyeket rézmetszés után ismerek, ezek :

1) Horányi Alexius. (Stock Transylvanus pinx. (L. Horányi Memoria Hungarorum Viennae 1775. 8r. Tom. I.)

2) Der Ungrische Trappe (I. M. Stock Transylv. fecit. Windisch, Ungrisches Magazin. Pressburg, 1781. I. Bd. 8r.)

3) Ein Klementiner und eine Klementinerin (Ugyanott 1782. II. Bd.)

Strázsay János, magyar író és rajzoló 1823-ban. Láthatni tőle Siklós várát, metszve Lenhardt által, a Tudományos Gyűjtemény 1823. III. kötetében.

Szakáts Ferencz, rajzoló és rézmetsző e század elején. Ezt bizonyítja egy általa rajzolt és metszett mythologiai kép Zichy András Bokréta című, Pesten 1807. megjelent munkájánál.

Szакmáry N., közészerű arczképfestő, 1836—1839-ben. (Láthatni tőle a Tudományos Gyűjtemény 1836. évi II. kötetében egy gép rajzát.)

Szálé János, magyar festész. 1840-ben Bécsben tartózkodott. (Honművész 1840. II. köt. 445.)

Szapáry Alojzia, magyar grófhölgy, gróf De la Motte Károly neje, 1819-ben mint avatott festészné volt ismeretes. (Tudományos Gyűjtemény 1819. V. 117. lap.)

Szapáry Anna, Sándor Vincze grófnak neje, kitűnő miniatur festész volt 1819-ben. (Tudományos Gyűjtemény 1819. V. köt 117. lap)

Szathmári, rajzoló. Rajzai közül könyomathban megjelentek 1846. körül

1) Maros-Újvár.

2) Küküllő vár.

3) Szelistyei oláhnő.

4) Külső-Szólnok megyei paraszt, stb.

Szathmáry Király Pál, borsodmegyei hangácsi birtokos nemes, egykor (1760-ban) m. kir. testőr; igen gyakorlott festész volt a múlt század végén. (L. Tudományos Gyűjtemény 1819. II. köt. 60. l. és 1828. évi IV. köt. 44. lap.)

Szeder Fábán, benedekrendi és magyar író, jártas volt a festésben is. Így ő festé Révay Miklós büszjtjét, mely Schrott rajza után Lenhard által metszve megjelent az 1831. évi Uraniában

Szekeres, magyar arczképfestő a múlt század végén. Tőle van Kis-Viczai Viczay József orvos dr. arczképe, melyet 1793-ben festett (pinxit); rézbe metszé Czetter. (L. F. M. Minerva 1827. évi 3-ik évnegyed. 4r.)

Szeleczky Tóbiás, magyar festész Pozsonyban 1720. körül. Egy képét, mely Sz.-István magyar királyt ábrázolja azon helyzetben, midőn az országot Sz.-Máriának följánlja, — láthatni a nagy-léghi egyház egyik oltára fölött (L. Magyar Sion 1868. évi 670. lap.)

Szentgyörgyi János, magyar virág- és gyümölcs-festész. Egy ily képe a Nemzeti Múzeum képcsarnokában látható.

Szentpétery József, magyar, kitűnő ezüstműves, mű-
 ötvös. Született Rima-Szombatban (Gömör megyében) 1781. april 12-én. Gyermekkorában megfordult Hangácson Szathmáry Király Pálnál is, a műkedvelő festésznél, de utóbb Lőcsére, végre Bécsbe került. Anyagi körülményei tovább menni nem engedék. 1809-ben Pestre telepedett. Legelső kitűnő domborműve »Nagy Sándornak a Granicus vizen átkeltét« ábrázolja. A meglepő puncholt (matt) műjelessége megalapítá hírét, és az nagy összegért Bécsbe a császári kincstárba került. Második műve »az arbélai ütközet« Londonba vitetett. Az angol szakértők méltó elismeréssel magasztalták a ritka művészi munkát. Legutolsó és legszebb domborműve, melyen három évig dolgozott és tiszta ezüsből készült. Pórus király fogságba esését tárgyazza, mely múzeumunk számára volt megveendő. Szentpétery meghalt 1864. körül. (L. életrajzát Vasárnapi Újság 1862. évi 7. szám.)

Szerecsen József, brassói magyar festész 1760-ban. Művei közül:

1. A szentháromság.

2. B.-Sz.-Mária menybemenetele.

3. Sz.-József, Erdélyben a baróti templom oltárait ékesítik.
(L. Magyar Sion 1868. évi 824. lap.)

Szerelemhegyi (András), magyar rajzoló a múlt század végén. Egy rajzát Karacs rézbe metszé 1798. Látható Dugonits András »A Szerecsenek« című munkája (Posony, 1798. 8r.) II. kötetében.

Teleki Blanka, gr. T. Imre és gr. Brunszvik Karolína leánya. Cognet festész tanítványa. A festészetet és szobrászatot rendkívül kedvelte s ez utóbbit kiváltképen 1851-től fogságában gyakorolta.. Meghalt Párizsban 1862. oct. 23-án. »Thomiris szittyá királyné mint Cyrus legyőzője« Rubens után másolt képe a nemzeti muzeumi képcsarnokban függ. (L. Ligeti Lajstrom. 23. lap.)

Terbruggen Henrik festész, Erdélyben (valószínűleg szász szülőktől) született 1588-ban. Hollandiába kerülén, Utrechtben Bloemart oskolájában tanulta a festész-művészetet Utóbb Rómát is meglátogató és itt tíz évig tartózkodva, mint történelmi festész híressé lett. Róma elhagyása után ismét Hollandiába telepedett és részint Hágában, részint Utrechtben működött. Meghalt 1629. nov. 1-én. Egy szép oltárképe Decamp szerint Nápoly egyik templomában függ. Művészeti tehetségét Rubens is méltányolta. (L. Tudományos Gyűjtemény 1828. IV. köt 15-16. lap.)

Tikos Albert festész, Debreczen születő. 1840-ben még Bécsben találjuk, midőn a pesti műegyesület tárlatán. »Nyúlárussa« lévén kiállítva, az felfogás és kivitel tekintetében dicsértetett. Arczképe maga által festve a nemzeti muzeumi képcsarnokban függ, ugyanott látható tőle a gyermekét tápláló anyja is. Életviszonyairól az adatok hiányzanak. (L. Honművész 1840. II. 430—445. és Ligeti Lajstroma 31. és 157. l.)

Tischler Antal rézmetsző, Pesten a múlt század végén 1788—93-ban virágzott. (Ha nem hibázom, Beszterczéről való

származású volt.) Leginkább arczképet metszett. Művei közül ismerem a következőket :

1. Gróf Forgách Ferencz váradi püspök és történetíró arczképe. (del. et sculpsit Pest 1787.) 8 rét. (L. Francisci Forgách Commentarii ad Historiam etc. Posonii 1788.)

2. Daruvári Gróf Jankovich Antal arczképe. 8rét. del. et sculp Pestini 1788. (L. Kolinovich, Chronicon Templariorum. Pest, 1789.)

3. Dugonits András arczképe. 8r. del. et sculp. Pest, 1793. (L. Dugonits András: A Gyapjas Vitézek. Pozsony 1794. 8r.)

4. és 5. Regényi jelenetek. 8r. (L. Dugonits András: Etelka, más. kiad. Pozsony, 1791. 8r.)

6. Regényi jelenet. 8r. (L. Barklajus Argenise. Ford. Fejér Antal. Eger, 1792. I. köt)

Topler, erdélyi festész, tőle van Jakab moldvai érsek arczképe, metszve Knieschek által. 8r. (L. Wolf Andr. Beschreibung des Fürstenthum Moldau. Hermanstadt 1805. 8r. I. Bd.)

Traui Jakab (Jacobus Tragurinus), építész és szobrász 1475—1480. körül Magyarországon; származására nézve a magyar korona egyik tartományából Dalmáciából (Trau-ból) való. Az ő művei voltak Mátyás király alatt Buda várában Herkules, Dianna, Apolló ércszobrai, melyeket 1540-ben a török szultán hajókra rakatva, hazájába szállíttatott. Ő újíttatá ki és diszté fel Báthori Miklós váci püspök megbízásából (multis aedificiis ac elegantibus opere Jacobi Tragurini architecti et stativarii) Nógrád várát. (L. Istváni Historia Regni Hung. Coloniae 1622. évi kiadás 623. lap. és M. Történelmi Társ. Pest, 1857. III. köt. 18. lap.)

Trentsenszky J. kömetező és könyomó (lythograph) Pesten 1823—1830-ban. Műhelyéből jöttek ki :

1. Gr. Teleki József arczképe.

2. A Zrínyiek címere és

3. Szigetvár tervképe. (Mindkettő az 1825. évi Hébe zsebkönyvben. stb.)

Treu magyar festész 1840-ben Selmeczbányán. A pesti műegyesület 1840. tárlatán a »zálogba vétel« képe volt kiállítva. (Honművész 1840. II. 430. és 445. lap.)

Turkovics Lajos, térképész (mappeur) mérnök. Született Pécsen 1805. aug. 24 én.

Tyroler J. kitűnő réz- és aczélmetsző Pesten e század közepén. Metszvényei közül valók a következők :

1. Teresa et Maria Milanollo. 4r. 1846.
2. József főhg nádor. 4r.
3. Gran Lucile a Bandita című balletban. 4r.
4. Gr. Eszterházy Miklós a nádor. 4r. aczélba metszve 1855.
6. Gr. Zrínyi Miklós a költő. 4r. aczélba m. 1856.

Wagner József, festész Pesten. Munkásságának kora az 1800—1845. évi időkorra esik. Mikor és hol tanult? arról nincsenek adataim; de kézrajzai és egyéb tanulmánymintái mutatják, hogy a legjelesebb mesterek (Rafael, Domenichini, Van Dyck stb.) darabjait is tanulmányozá. Művei közül sem sokat bírok elsorolni, de hogy úgy magánosok, mint egyházak stb. részére sokat dolgozott, az bizonyos. Számtalan festései közül megemlíthetem a fejérmegyei vaáli egyház frescoit, melyeket — ha nem csalódom — 1845-ben festett, ott lévén akkor vele egyik festész fia Ferdinánd is. Hogy arczképzéssel is foglalkozott, mutatja az, hogy Dugonits Andrásnak egyik arczképe az ő műve, mely Czetter által rézbe metszve is mejelent Dugonits Andr. Magyar Példabeszédek. Szeged, 1820. 8r. Valószínűleg 1845. után nem sokára meghalálozott. (A vaáli fresco-festésre nézve lásd Magyar Sion 1863. évi 677. lap.) Fiai közül Ferdinánd és Ágost szintén a festészeti pályára léptek, kiktől az 1844—1850, sőt 1860. évekből is több kézrajzot ismerek; azonban munkálkodások történetéről biztos adataim nincsenek. Ha nem csalódom, W. Ferdinand már előbb, Ágost pedig 1870. vagy 1871-ben itt Pesten halt meg.

Walzel A. F. pesti könyvnyomdász (lythograph) 1840—55-ben. Az ő műhelyéből kerültek ki a jelölt időben a magyar nevezetességek arczképei, nagyobbára a legjobb festők rajzai után; így : 1. Szalay László. 2. Majthényi Mária, gr. Brunszvikné 1844. 3. Sztrokay Endre 1848. 4. Kossuth Lajos, Barabás után 1847. 5. Schodelné, Barabás rajza, 1845. 6. Eötvös József törvényszéki elnök, Barabás r. 1852. 7. Lisznyay Kálmán, Barabás r. 1852. Továbbá a Császár Ferencz által kiadott magyar ösök képcsarnoka is. stb. stb.

Wandza Mihály, magyar metsző, mutatja ezt a búsongó Amor képecske, Perecsényi Nagy László: A Búsongó Amor című, Pest, 1806. megjelent munka elé kötve.

Warsagh Jakab, állatfestő Pesten 1834-ben, midőn Aken állatsereglete részére készített egy nagy képe a berendezés és színezés tekintetéből dicsértetett. (Honművész 1834. évi 66. szám.)

Weber F. rézmetsző Pesten 1835-ben. Metszvényei közül ismerem a következőket: 1. A haldokló áldása. 2. A szerelem bokrája. Ez utóbbi az 1835. évi Auróra egyik képe.

Weber Henrik, történelmi- s arczképfestész, született Pesten 1818-ban. Első oktatását az akkor Pesten tartozkodó Käergling festésztől nyerte. Utóbb a bécsi akadémiában öt évig tanult. 1840-ben Münchenbe ment, hol két évet töltött. Innen egy kis körutat tévén Németországban, haza jött, de 1845-ben Olaszországba utazott, egy évet Velenczében töltött, egy másik évet Flórencz, Róma, Nápoly képtárai tanulmányozásainak szentelt. Meghalt Pesten 1866-ban. Két képe: 1. V. Ferdinánd a pozsonyi koronázási dombon, és 2. a nyugvó orosz lányok, a nemzeti muzeum képcsarnokában láthatók. (L. Vasárnapi Újság 1866. 22. szám, és Ligeti Lajstrom 24. 26. l.)

Vegleutner István, mosonymegyei Ilmicz helységbeli születés. Székes-Fehérvárott 12 éves korában kitűnő vésnöki és szobrászi tehetséget tanúsított, és meglepően metszett aranyba, ezüstbe, aczélba betűket és más ékességeket, de különösen kitűnt a szobrászatban. Látni lehetett tőle egy fél kopasz, szakállas fejet domborműben, továbbá egy másik márvány darabból két egymásra néző homorúan vésett fejet, melyek hivatottságát kitűnően tanusíták. Mi lett a nagy reményű ifjúból? — nem tudjuk. (L. Tudományos Gyűjtemény 1828. évi X. köt 118. lap.)

Weide magyar; életképfestész Budán. A pesti műegyesület 1840. évi egyik tárlatán »magyar falusi jelenetei« című képe az élethűség, könnyű és helyes csoportosítás és szorgalmas kidolgozás tekintetében méltányoltatott. (Honművész 1840. II. 444—445. lap.)

Weinmann J. A múlt század végén Pozsonyban két ily nevű rézmetszőnk működött. Ez elsőbbik J-t jegyzett művei alá,

a másik M. betűt, keresztnéveik jelölésére. Az elsőbbitől ismerem a következő rézmetszeteket :

1. B. Trenk Fridrik a börtönben. 8r. (L. B. Trenk Élete magyarul h. n. 1788.)

2. XII. Károlynak általmenetele a Dnieperen. Címkép. (L. Gvadányi József, XII. Károly Élete. Pozsony 1792.)

3. Svatoplug képe. 8r. (Szklenár Compendiata Historia Gentis Slavae. Tyrnaviae 1793. 8r.)

Weinmann M. pozsonyi rézmetsző, az előbbivel egy családból. Tőle vannak ezek :

1. Klimius képe. 8rét. (L. Klimius Miklós földalatti utazása. Pozsony 1788.)

2. Hervey Jakab arczképe. 8r. (L. Hervey Sírhalmai. Ford. Pétzely József. Pozsony 1790.)

3. Basilica Quinque-Ecclesiensis in 4 tabulis. (L. Koller Prolegomena in Historiam Eppatus Quinceeccl. Posonii 1804. 4r.)

Weiss Dávid, rézmetsző Pesten 1814—1819-ben. Metszvényeiből ismerem a következőket :

1. Révai mellszobra. (L. Kazinczy Ferencz Minden Munkái. Pest, 1814. 8r. III. köt.)

2. Pethe Ferencz arczképe, Kaergling után, pontozott modorban. (Tudományos Gyűjtemény 1819. IX. köt.)

Werfer Károly, kinek atyja Werfer Károly (szül. Lugoson 1789. december 31-én, meghalt 1846. mart. 8.) Kassán nyomdász volt, ugyanott körrajzoló nyomdát tartott 1847—48-ban; majd utóbb Pestre tévé át intézetét, hol 1860-ban még működött. Már meghalt.

Vidéky Károly, réz- és aczélmetsző. 1800-ban született Bács megyében Új-Vidék (Neusatz) sz. kir. városban, és »Kohlmann« előbbi családnevét 1842-ben törvényszerűleg változtatá »Vidéky«-re. Már fiatal korában szülőföldén a helybeli tanodában a szépirászat tanára volt; és ezidétt 1822—1825-ben a megye megbízásából szerkesztette és metszette Bács vármegye térképét. Tudniillik a rézmetszést önmaga gyakorlása által tanulta, annak mesterségét csakis egypárszor látván Pozsonyban, azonban erre vonzó természeti hajlama és kitartó szorgalma annyira vitte, hogy e nemben utóbb kitünő műveket alkotott. 1825-ben

Pestre tette át lakását, hol ez időtől mint caligraph, réz- és aczélmetsző, nemkülönben a budapesti törvényszékeknél az okmány, váltó-, bankjegyhamisítási ügyekben felesküdtött egyik rendes szakértő bíráló működött. Művészi tevékenysége is ez idő óta kezdődött. Virágzási korát azonban főleg az 1830—1855. évek közti időköz képezte. Ez időben 1833-ban metszé Pest, Pilis és Solt t. e. megyék térképét Ferenczy József kiadásához, mely maig is kiváló mű; valamint más térképeket is, melyek közül különösen említésre méltó Pannonia és Dacia a rómaiak alatt, Rosty István számára. Ide számíthatók számos általa metszett caligraphiai, disz- és cím-lapok; egy nagyszerű »M i a t y á n k« lap, melyen öt évig dolgozott. Altalában ez időre esik a réz- és aczélmetszet terén sűrű munkássága, melylyel akkori irodalmi vállalatainkat ellátta, főleg pedig a Regélő és Honművész szépirodalmi és divatlap számára saját rajzai szerint divatminták, népviseleti jelmez-rajzok, katonai jelenetek, zeneművek czimlapjainak metszésével volt foglalatoss. Mindezek mellett természetes tehetsége erejével a művészet magasabb körében is kitűnő műveket alkotott; így jöttek létre általa V. Ferdinánd király, József és István nádorok, Széchenyi István, Lendvay (idősb) Márton, Schödelné, Megyeri, Bernáth Gáspár, Kopácsy primás, Veresmarthy stb. aczélnba metszett arczképei. 1855. után szemei gyengülni kezdvén, gyérült munkássága is, míg 1866-ban a fárasztó munkát abbahagyá. Egyik fia, J á n o s, jelenleg festész és rajztanár Pesten, 1845-ben már mint gymnasiumi tanuló megkísérlé a réz- és aczélmetszést, mint ezenkori művei mutatják, 1848-ban pedig általa metszve jelentek meg politikai torzképek, divatminták, genre- és tájképek, sőt fametszvények is, melyek közül az általa illusztrált, rajzolt és fába metszett ABC a legnevezetesebb. Ez utóbbi művészetben Riedl volt mestere. Utóbb is radirozott. Azonban ő már az újabb nemzedékhez tartozván, utóbbi festészi pályája e sorozaton kívül esik.

Vinceze, barát (Frater Vincentius) a budai sz.-lőrinczi monostor pálos szerzetesei közül. Egyike azon szobrászoknak, kik a rend monostorainak szobor díszítményeit, sírravatalait készítették. Élt 1512. körül. (L. Ipolyi Középkori magyar szobrászat Magyarországon. Pest, 1863. 75. lap.)

B. Wittinghof Károly, rézmetsző és egyszerű mind rajzoló' hazánkban 1772—1826. (Toldy Ferencz Irodalmi Beszédei' Pozsony, 1847. 8r. 271. lap.)

Zagor György, domokos-szerzetbeli szobrász Magyarországon a XVI. században. (Ipolyi A középkori szobrászat 75. lap.)

Zausig, lásd **Cs a u s z i k**.

Zeller Sebestyén, rézmetsző Pozsonyban, hol 1737—1777 év közben virágzott, mint azt művei mutatják. Átala metszeteknek találtam a következőket :

1. Gróf Pálffy család címere. Folio. (Kazy Historia Regni Hung. Tyrnaviae 1737. évi egyik kiadása előtt.)

2. Bíró Márton veszprémi püspök arczképe. Folio. (L. Compendiosa Genuina et sincera Relatio actorum gener. canonicae Visitationis D. Wespriemensis. Jaurini 1760. fol.)

3. Egy allegoricus kép. 8r. (L. Bel M. Compend. Hungariae Geographicum Posonii 1777. 8r.)

Zimányi János festész Kassán 1830., kinek mesteri ügyessége a rozsnói székesegyház fő oltárképén tett javításokból következtethető. (L. Tudományos Gyűjtemény 1830. III. 95. l.)

Zollner Lajos (másutt Czollner), rézmetsző és rajzoló Budán e század első negyedében. Nevével jegyezve láttam a következő metszvényeket : 1. Építészeti rajzokat. 2. Fűsz János zeneszerző síremlékét. (L. Tudományos Gyűjtemény 1819. XII. köt.)

Ím, ennyi az, a mit a magyar képzőművészek életére és műveikre vonatkozólag — legnagyobbára csakis saját forráskészletemből merítve — előadhattam. A mi azt nézi, hogy leggyakrabban az egyes csekélyebb becsű aprólékműveknek elősorolására is kiterjeszkedtem, a mi sokak előtt únalmasnak is tűnhetik fel: ezen eljárásom mentségéül megjegyzem először azt, hogy — mint a bevezetésben is érintém — képzőművészetünk történelméhez kívántam a homokszemeket összehordani, hogy ekképen az amúgy is sok aprólékos fáradságot igénylő munkában úgy a lexicographnak, valamint egykor a magyar képzőművészet történetírójának kezére dolgozzam; másodszor pedig az vezetett ezen eljárásra, mert azt hiszem, hogy ezen aprólékos,

de részletes elősorolások által a Magyar Iconographia összeállításához is használható adatokat sikerült szolgáltatnom.

A mi már az 1850. óta feltűnt és most élő képzőművészeknek — és ezek között annyi jelesnek — életét és műveiket illeti: nem kívántam ezekkel — mint mondám — e szűk tért elfoglalni márcsak azért sem először, mert táplál a remény, hogy fog akadni valaki, a ki ezen föntebbi böngészeti kísérletemet alaposb és bővebb kutatásokra ösztönül fogadva, majdan irodalmunk méltó igényeit e téren betöltendi; de másodszor főleg remélem azt is, hogy a M. Képzőművészeti Társulat, valamint 1865—1866-ki Évkönyve 240—245 lapjain az élő m. képzőművészek névsorát már összeállíttatá: úgy figyelmét arra is kiterjesztendi, hogy azoknak (kivétel nélkül) életirataik és műveik sorozatáról a leghitelesebb adatokat — mint erre nézve legilletékesb intézet — összegyűjthesse és műtörténelmi irodalmunk érdekében közhasznúvá tehesse.

NAGY IVÁN. *)

*) Kiegészítéseket e nagybecsű cikksorozathoz a Századok szerkesztősége bármely t. tagtársunktól szívesen fogad, s egyszersmind mindjárt magunk emlékezetbe hozzuk még a következő magyar művészeket, kik a Századokban már érintve voltak, de a föntebbi cikkből hiányzanak, ú. m.

1. B ú b e r c k i J ó n á s a XVII-ik század második felében élt lőcsei fametszőt, ki Amos Comenius Orbis Pictusát 1679-ben 152. szép fametszettel illusztrálta (I. Századok 1868. évf. 132. l.)

2. M e d i c z k i L á s z l ó lengyelországi képirót, ki 1704-ben Bihar megyében Belényesen lakott és működött, majd II. Rákóczi Ferencz fejedelem udvarába hivatott meg. (Századok 1869.)

3. M i n d s z e n t i M i h á l y egri képirót, ki 1706-ban szintén Rákóczi számára festett képeket. (Századok 1868. évf. 204. l.)

S z e r k.

Könyvismertetések, bírálatok.

III.

Az 1662-diki országgyűlés. Fabó András, agárdi ág. vall. ev. pap, a magyar tud. akadémia lev. és a Magyar Történelmi Társulat vál. tagjától. Budapest, az Athenaeum tulajdona 8r. 285. l.

Az 1662-iki országgyűlés nevezetesebb diaetáink közé tartozik. Rajta tört ki először amaz elégtelenség, mely a protestánsokról a katholicusokra is átmenvén, a Wesselényi-féle összeesküvésre, Zrínyi Péter és Rákóczi Ferencz fölkeléseire vezetett. A protestánsok e pozsonyi napoktól számíták sérelmeik hosszú sorát, és e diaeta szereplői közt ott találjuk majd mindazon férfiakat, kik később vagy mint »interessatusok« a kormányellenes mozgalomnak főemberei voltak, vagy e mozgalomnak elnyomásában tetemes részt vettek. Ott volt Lippay György: az az egyetlen magyarországi primás Frater Györgytől Hámig, a ki ellenzéki mozgalomnak emberévé lett; ott Szepchenyi, a későbbi helytartó és a pozsonyi judicium delegatum tagja; és Pálffy Tamás, akkor még egri püspök, később az »erélyes« cancellár, kit a zavargások megfékezésére nevezett ki a kormány, a gyöngye Szegedy Ferencz helyébe. Wesselényi nádor e gyűlésen a közvetítő szerepet játszá, és támogatta őt a tisztkben Bory Mihály, a későbbi összcsekküvésnek e bujtogatója és elárulója. Nádasdy Ferencz és Zrínyi Péter szintén megjelentek ott, de mint katholicusok, távol állottak az ellenzéktől. A követek közt találjuk Nagy-Idai Székely Andrást, az országgyűlési ellenzék egyik főszónokát, e szépeszü, merész, de gyöngye és nem tiszta jellemű

ferfiút, — ki a fölkelés után alig tudta elkerülni a hóhérbárdot, és a glaczi várban örökös fogságban végzé 1672. életét Szuhay Mátyást és Szepessy Pált, kik közül az első szenvedélyes, a második higgadt typusa volt a magyar kálvinista ellenzéknek; Bezeg Györgyöt, ki Eperjестt Caraffa vérpadján veszté életét, Nikhazy Istvánt, ki Székely Andrással Glatzba vándorolt, örökös rabságra, és Kazinczy Péter, zempléni követet, ez országgyűlésen a protestánsoknak egyik legjelesebb pennáját, ki azonban később, válságos napokban, jobban szerette életét és vagyonát, mint hitét, és Báthory Zsófia révén, mint convertita, — bár tevékeny részese az 1670-iki Rákóczi-féle mozgalomnak, — szerencsésen kibontakozott a bajból, mely kevésbbé szerencsés vagy lelkiismeretesebb társait magával sodorta. Ott vala még a gyűlésen: — ki később, a válság perczeiben már nem volt a magyar ügyek élén, bár ő reá lett volna a legnagyobb szükség — Zrínyi Miklós, a költő, a horvát bán, ki bár buzgó catholicus, convertált apának fia, Pázmány növendéke, — mégsem lett soha sem a protestánsok üldöző-jévé. Ő, — mint maga mondá, — katoná volt. Az országgyűlésre azért jött, hogy a felekezeteket a haza érdekében kibékitse. Belátta, hogy a protestánsok jogaikban sokféle sérelmeket szenvedtek: de nem helyeselte, hogy ők ezek orvoslását a haza védelménél is fontosabbnak, előbbrevalónak tarták.

Az országgyűlésnek története, általános vonásaiban ismeretes. A protestánsok, mielőtt a királyi propositiók tárgyalásába bocsátkoznának, gravameneiket akarták orvosoltatni, és midőn a catholicus rendek és az udvar ezt tenni nem akarák: az országgyűlésről eltávoztak. Az országgyűlés ezen szakára nézve nyújt az előttünk fekvő mű legtöbb felvilágosítást. Szerző a nemzeti muzeumban őrzött több követi naplóból az eseményeknek világos és összefüggő képét adja, mint azt tőle, — a szabatos kivonatok nagymesterétől — másképen várni sem lehetett. Minthogy azonban mind e naplókat protestánsok írták: a protestánsok eltávozása után való dolgokra, vagy arra nézve: mitörtént a catholicus rendek közt? e műben adatokat nem igen nyerünk. Szerző maga is nyíltan beismeri művének ezen az illető kútfők nem léte vagy lappangása folytán támadt hiányát, s

azért nem is akarja munkáját az 1662-iki országgyűlés történetének tekintetni; de annyi bizonyos, hogy ezen országgyűlés jövődő történetírójának igen nagy és hasznos szolgálatakat tett. A műhöz toldalékkép 11 darab, még eddig kiadatlan levél és okmány van csatolva, melyek közül kiemeljük a borsodvármegyei levéltárból való V. sz. a. követi utasítást, és Szepessy Pál jelentését, ugyanonnan, XI. sz. alatt: mikép járt, midőn a katholicusok által a protestánsok eltávoztása után alkotott és a király által szentesített törvényczikkeket, a felvidéki megyék nevében Bay Mihálylyal a nádornak visszavitte? A hazai történet kedvelői érdekes, korfestő olvasmányt vesznek e műben, melynek nyelvezete egyszerű, világos, csakhogy szerző — hogy valami kifogást is tegyen a stylus curialisban és a latinból való fordításokban, — nem mindig tudta eltalálni ama kornak magyarságát; néhol nagyon is modern, nem is találó kifejezésekkel él, így, hogy csak egyet említek, »tribunal dominnale-t«, »uradalmi törvényszéknek« fordítja, minek pedig jó magyar neve: úri szék.

PAULER GYULA.

IV.

A »Magyar Birodalom címerei és színei.«

Irta I v á n f i E d e, kegyesrendi tag. II-ik füzet. A magyar tud Akadémia által koszorúzott pályamű. Budapest, Lauffer Vilmos tulajdona. 1873.

E tartalmas füzet folytatása s kiegészítése azon becses munkának, melyet szerző 1870-ben tett közzé e címmel: »A Magyar Birodalom vagy Magyarország s Részeinek címerei. A magyar kir. egyetem által koszorúzott pályamű. 63 kő- és színnyomatú ábrával.« Így együtt, egy kötetben a két pályaművel kimerítőleg tárgyalja a korszerű kérdést társulatunk azon munkás tagja, kinek hazai emlékeinkre vonatkozó kutatásairól már korábban is nyílt alkalmunk elismeréssel nyilatkozni. Szerző e kétszeresen pályanyertes művében különösen érmészeti és heraldico-sphragisticai ismereteinek valóban becses eredményét mutatja be. Ugyanis Palma »Heraldicae speci-

men« etc. (1766) s Dugonits »A Magyarok uradalmak« (1801) óta tudunkra ily tüzetesen Magyarország czímerét senki nem tárgyalta. Magában foglalja e mű a tárgyára vonatkozó irodalomnak majdnem minden mozzanatát s bírálatát, s egyéb segédforrások közt, melyekről híven számol, méltán nagy súlyt fektet a magyar érmekre is.

Az I. füzetben a czímerek eredetéről, régiségéről, pogány ősünk czímeréről beszél. Előadja : századról századra, milyen czímert használt Magyarország mint keresztyén állam, s mikép bővült az a Vegyes- és Habsburgházból származott királyok idejében ?

Azután Magyarország mostani társországainak czímereit fejtegetvén, végre elmondja : mikép használtatott Magyarország államczímere az utóbbi időkben ?

A II-dik füzetben kimutatja az államczímer jelentőségét, s annak nyomait törvénykönyvünkben, irodalmunkban, irodalmi kútjainkban, műemlékeinkben kutatja. Elősorolja a pajzstartókat, melyek századok folytán használtattak, s most ilyenekül két álló angyal ajánl.

Az ünnepélyesbb államczímerbe fölvetetni óhajtja a társországok czímereit is, csak hogy más rendben, mint az eddig történt ; nevezetesen, szerző a chronologiai egymásutánt ajánlja. A szív-pajzsban lenne t. i. a Történelmi Társulatnak 1870. évben már a képviselőházhoz benyújtott megállapítása szerint (6. lap) Magyarországnak 500. év óta kifejlett, egyesült, s eddig is törvényes használatban levő czímere.

A nagyobb pajzs első negyedében, a szív-pajzstól jobbra fölül teendő Slavonia czímere a vörös középmezőben futó nyesttel. Alatta Dalmatia, balra fölül a mostani Horvátország schachtáblája, s ez alatt végre, vagy is a 4-dik negyedben, Erdélyország egyesült czímere. (24. lap.)

Slavonia czímerére nézve szerző megjegyzi, hogy az nem ritkán hibásan festetik z ö l d k ö z é p - m e z ö v e l, nemcsak nyilvános épületek és kir. hivatalok czégein : hanem a honvédszázlókön és magyar pénzekön is, p. o. az 1870. évi ezüst forintosokon, s 10—20 francos aranypénzekön a balról jobbra húzott ha-

rántékos vonalak által hibásan van jelezve a függélyes piros helyett a zöld szín. (24 s 25. lap.)

Mindezek arra mutatnak, hogy nemcsak a festők s vésnökök ignorálják II. Ulászló király 1496. évi czimeradományzó okmányát (I. füzet 46. lap.) s a magyar történeti irodalom tájékozásait, — hanem törvény hiányában a kormánynak is kikerülte figyelmét a tudomány és jogkövetelte czimer pontossága.

A festők és jogtudósok némelyike is a Bécsben 1836-ban megjelent »Wappen u. Titteln seiner k. Apost. Majestaet Ferdinand des I-ten Kaiser v. Oesterreich.« — e részben téves rajzát és leírását veszik mintául, s alkalmasint innét származik a többi tévedés a gyakorlatban, — e munkát vévén az illető hatóságok és czimervésők hitelesül.

Végre szerző átmegey a nemzeti színek eredetének s jelentőségének vázlatára, a legrégibb kortól a legújabbig, s e tekintetben a régibb korra nézve a kutfőkben s törvénykönyvben elegendő támaszt nem találván, azoknak az okmányok pecsét-zsinórainál és némely czimeradományozó okmány festvényeinél vagy leírásánál való alkalmazását több századon keresztül kimutatja.

A díszes kiállítás Lauffer jeles műizlését hirdeti, úgy hogy nálunk e szakmában még alig van hozzá fogható.

CS. B.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat martius 5-iki havi ülésén a választmány ismét szépszámu, ú.m. 17—20 tag által volt képviselve; hallgatóság a múltkorinál kevesebb. Ezúttal is Horváth Mihály elnökölt, egyébiránt Ipolyi harmadelnök úr is jelen lévén.

Mindenekelőtt a megelőző ülés jegyzőkönyvének szokásos felolvasása és hitelesítése ment végbe. Ez után a következő ügyek terjesztettek elő:

1. Titkár jelenti, hogy a január 8-iki közgyűlés által elfogadott és a kormánynak bemutatatni rendelt módosított alapszabályok, február 25-kén 7568. belügyministeri szám alatt kelt határo-

zattal megerősítve visszaérkeztek. (Bemutatja az eredeti példányt.) Mely jelentés tudomásul vétetvén, az újított alapszabályok, mint most már az érvényesség mindennemű kellékével bírók, életbelépetteknek jelentettek ki, s egyszersmind kinyomatva, a martius havi füzet mellett a társulat minden tagjának megküldetni rendeltettek.

2. A következő négy új évdíjas tag: gr. Széchenyi Ödön a fővárosi tűzország főparancsnoka, Wlad Alajos kir. táblai bírós és Strommer Lajos urak Budapesten, s Timkó István m. kir. postatiszt Mármaros-Szigeten, — ajánltatván, mindnyájan egyhangúlag megválasztattak.

3. A zágrábi délszláv akadémia küldi cserepéldányképen »Rad« című évnegyedes közlönyének XXV-ik darabját.

4. Sztahovics Remig társ. tag, a pannonhegyi főmonostor és hiteles hely levéltárnoka, az ezen levéltárban Zala vármegyére s annak egyes községeire nézve előforduló okmányok nagy gonddal és szakképzettséggel készített regestáit küldi be, adalékul ezen megye monographiájához. A becses küldeményért jegyzőkönyvileg kifejezendő köszönet határoztatott, a regesták pedig a titkár indítványára Nagy Imre vál. tagnak — mint a ki Zalamegye monographiája történelmi részének összeállítására ajánlkozott — adattak ki, illetékes fölhasználás végett.

5. Rainiss Gyula társ. tag, cistercita r. hittanár Zirczen, Bakony-Szent-László község ma is használatban levő 1695-ik évi — eddig nem ismertetett — magyar feliratú pecsétének lenyomatát küldi be. Mely is köszönettel vétetett, és a szerkesztő-titkárnak a Századokban leendő közlés céljából kiadatott.

6. Tholdt József úr Liptó-Nagy-Selmeczről, egy a múlt és két a jelen század elejéről való eredeti levelet küld be. Melyek minthogy inkább csak családi, mint történelmi érdekűek, a t. cz. közlő úrnak vissza fognak szolgáltatni.

7. E titkári előterjesztések után a társ. pénztárnok úrnak következő kimutatása olvastatott föl és vétetett tudomásul, ú. m.

»Kimutatás a Magyar Történelmi Társulat pénztári bevételeiről és kiadásairól 1874. február hónapban.

Bevételek:

1. alapítványi tőke-papírok szelvényeiért . . . 150 ft — kr.

2. beváltott alapítványi magánkötvényekért . . .	300 ft — kr.
3. alapítv. magánkötvények utáni kamatokért . . .	58 » 40 »
4. befolyt tagdíj-illetményekért	860 » — »
befolyt összesen	1368 ft 40 kr.
pénztári maradvány január hóról	1160 » 77 »
a bevételek főösszege tehát	2529 ft 17 kr.

K i a d á s o k :

1. szabályszerűen utalványozott össze- gek és postadíjak fejében	189 ft 55 kr.	}
2. 1000 ft keresk. bank záogl. a f. é. január 8-ki választm. határozat ér- telmében	870 ft 66 kr.	
	<u>1060 ft 21 kr.</u>	
Pénztári maradvány martius hora	= 1468 ft 96 kr.	

Budapest, 1874. mártius 1-én.

Balthazár Béla, m. k.

társ. pénztárnok.«

8. Erre Nagy Iván vál. tag ült a felolvasó asztalhoz és egy osztatlan figyelemmel kísért s végül zajos éljenekkel jutalmazott család-történeti rajzolatot olvasott föl a XVII-ik századból. Az illető családi levéltárak fölhasználásával, igen élénken írt s megható részletekkel bíró rajzolat főszemélyei a Carafa által kegyetlenül kivégeztetett Bezzegh György és ennek veje Sréter János, Rákóczi brigadéros. Az értekezés füzetünket fogja érdekesíteni.

Az ülés ezzel véget ért.

Magyar történetírók életéhez.

III.

Mikes Kelemen.

Néhány élettörténeti adatot a szellemes és széplelkű Mikesnek, a Rákóczi-emigráció törökországi emlékirójának életéhez is találtam, búvárlataim közben.

Ezen adatok egyikéből megtudjuk: mikor lett az ifjú Mikes Kelemen II. Rákóczi Ferencz fejedelem udvarában »bejáró«-vá, — más-kából pedig nemcsak azt, hogy mikor: de azt is, hogy honnan került az árva fiú a fejedelem udvarába? t. i. 1707. tavaszán, a kolozs-Századok.

vári convictusból; a mi azért érdekes, mert új adat nevelésének történetéhez, hogy t. i. Mikes mely iskolában végzé tanulmányait?

Megtudjuk továbbá azt is, hogy a szeretett fejedelmével kibujdosott ifjú édes anyja, Torma Éva, második férjének Kövesdi Boér Ferencz krasznai főispánnak 1720. elején történt halála után, még inkább vágyakozva első férjétől — a németek által kegyetlenül kivégzett kurucz Mik es Páltól — született édes fia: a még gyermekkorra óta anyai keblétől elszakadt Mik es Kelemen viszontláthatására: a nevezett év május havában lépéseket tőn gr. Károlyi Sándor, a szatmári pacificator útján, hogy fiának a bécsi udvarnál az amnistiát kinyerhesse.

Megbocsátható a szerető anyai szívnek, ha czélja elérhetésére egy kis ártatlan eselfogáshoz is folyamodott; a mennyiben t. i. 1690-ben született fiát mind Károlyihoz, mind ennek nejéhez írott levelében öt évvel fiatalítva, csak 12 éves gyermeknek mondja akkor, midőn öt Rákóczi — hihető, tábornoka, gr. Mikes Mihálynak, Kelemen unokabátyjának a'ulátára, mint mondók 1707-ben — magához vette: holott már 17 éves ifjú volt, és így honából urával való kibujdosásakor 21 éves, míg édes anyja számítása szerint csak ekkor lett volna még 17 esztendő. De maga Mikes irataiból tudjuk, hogy ő 1690-ben született, és így 12 éves 1702-ben volt: a mikor Rákóczi még meg sem kezdte vala háborúját. Világos tehát, hogy az anya azért fiatalította fiát, hogy mint úgyszólván gyermekül elvittnek és kibujdosottnak határlhatását könnyíthesse.

A Mikes bejáróságát illető adat oly világos, hogy minden magyarizgatást fölöslegessé tesz.

Lássuk tehát most már magokat a közleményeket.

Boér Ferencz krasznavármegyei főispánnak utolsó levele Károlyi Sándorhoz 1719. aug. 16-káról szól, Szilágy-Somlyórúl; 1720. tavaszán már özvegye — Csicsó-Keresztúri Torma Éva — egykor Mik es Pálné — írja Károlynak:

»Méltóságos Generális!

Jó Uram, Patronusom!

Néhai édes Uram főispánságában nem messze lévén Excellentiádtól, mindketten akartunk ösmerkedni s udvarlani; de mind az üdönek változói, mind súlyos betegsége nem engedheté, — nekem kivált elfelejt-

hetetlen keserűségre: mivel akkor mint szóval akartam alázatosan instálni Excellentiádnak, most levelem által kelletik végbe vinnem. Úgy gondolom, jó üsmeretiben lehetett Excellentiádnak édes fiam Miksa Kelemen, kit is kolozsvári convictusból kivévén (1707.), belső inassánnak melléje vevé Rákóczi Fejedelem, — ugyan magával idegenországokban el is vivé. Minthogy az ilyeneknek Excellentiád sokaknak ő Felsége előtt patronussa volt s gratiát szerzett: az Istenért is reménekedem Excellentiádnak, mutassa úri kegyességit, és az Felséges Udvarnál minb fejének gratiát, mind pedig jószágának — ha lehet — restitutióját nyerni méltóztassék, minthogy ez nem olyan notabilis személy, ki valami rossz szándékból ment volna el, vagyis nótát érdemlenez, hanem én néhai édes urammal (Boér Ferenczezel, második urával*) ő Felsége hívségében Brassóban lévén, declarált fiamot convictusból, mintegy 12 esztendő gyermekét, hírem s akaratom ellen, kölső experienciára Fejedelem mellé vették ki, — az is, mint meg nem ért iffiú, kölső cifraságon kapott inkább. Tudom én hathatós esedezésit Excellentiádnak Felséges Udvarnál, bizom is abban: ha Excellentiád akar, számtalan kesergésem után vigasztalást nyerhetek. Úri válaszát ez iránt Excellentiádnak alázatosan elvárom, Kolozsvárott az pater jesovitánál megtalálom. Kiért is az Isten Excellentiádat sok árvák vigasztalására megáldja; én is gyermekimmel együtt, míg élek, maradok

Excellentiádnak

Kolozsvár, 12. Maj, Anno 1720.

alázatos szolgálója

Árva Boér Ferenczné

Torma Éva, m. k.*

Külső cím: »Excellentissimo Domino Domino Alexandro Károlyi de Nagy-Károly, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Generali-Campi-Marschallo et Consiliario Int'mo, necnon Inelyti Comitatus Szathmáriensis Supremo et Perpetuo Comiti, Domino mihi gratiosissimo.«

Fekete gyűrűpecsét, Torma-czímerrel.

*) Kövesdi Boér Ferencz 1703-ban Szilágy-Somlyó várának volt magyar kapitánya, s a várat a kuruczoknak föladván, maga Szbenbe, majd Oláhországba ment. Itt — Cserey szerint — a bujdosó kuruczokhoz állott, azonban később ismét a császár hűségében találjuk, ki őt aztán jutalmul krasznai főispánná emelte a háború után. — T. K.

Ugyanaz írja Károlyinének, gr. Barkóczy Krisztinának :

»Méltóságos Generalisné!

Nékem jó Asszonyom!

Akarék Nagyságodnak alázatos levelem által udvarlani, s egyzersmind eszébe juttatni, mint az télen néhai édes Uram Boér Ferencz uram ő Kegyelme Tatai István nevű vármegye (Kraszna) emberit expedálván az Úrhoz ő Excellentiájához, — ugyan általa biztatott édes fiam M i k e s K e l e m e n eránt, hogy ha az Urat ő Excellentiáját megtalálom: mutatja úri kegyes gratiáját, és az Felséges Udvarnál mind fejének, mind — ha lehet — jószágának gratiát nyerne; mint az Úr ő Excellentiájának bővebben megírtam, levén ez csak 12 esztendő gyermek, mikor convictusból, — hírem s akaratom ellen, távollétem miá, — ő Felsége hívségében Brassóban lévén, — Rákóczi Fejedelem mellé inasságra kivették, — nagy keserűségemre idegen országokra el is vitte magával. Minthogy azért tapasztaltam: nagyobb, megélemedett állapotúaknak is Felséges Udvarnál ő Excellentiája hasznosson szolgálja, — méltóztassék Nagyságod, ha ott (Károlyban) nem lenne ő Excellentiája, mind levelemet megküldeni, mind pedig bujdosó fiamat recommendálni: gratiát neki szerezni, minthogy most is erre biztat némellyeknek mostani hazajüvetelek, s gratia nekik adattatott. Én is teljességgel ő Excellentiájában bízván, mivel ha Isten éltette volna édes Uramot, mindketten akartunk Nagyságtok udvarlására úgy menni, hogy ezen keserves instantiámat szóval is recommendálhattam volna. Bízom is Nagyságod kegyességiben: nem leszen feledékeny rólla, urgáló gratiáját ő Excellentiájánál is megmutatja. Nagyságod válaszát kolozsvári pátereknel megtalálom; magamot szokott úri jóakarátjában ajánlom és maradok

Nagyságodnak

Kolozsvár, 12. Máj Anno 1720.

alázatos szolgálója

Árva Boér Ferenczné

T o r m a É v a m. k.«

Eredeti levelek a gr. Károlyi-nemzetség archivumában.

Tetté Károlyi Sándor e fölkrések következtében kísérletek Bécsben Mikes Kelemen hazatérhetése iránt? és akart-e ez utóbbi már ekkor hazatérni? vagy csak az anyai szív szerelme sóvárgott gyermeke után? — adatok hiányában határozottan nem tudható; de való-

szinü a z u t ó b b i, miután Mikes határtalan hűségét és ragaszkodását Rákóczihoz ismerve: föl nem tehető róla, hogy szeretett fejedelme halála (1735.) előtt, a nélküle való hazatérésre csak gondolt volna is.

Álljon itt még egy adat, melyből megtudjuk, hogy az ifjú Mikes mikor, nevezetesen 1709. új év tájban léptettetett elő Rákóczi fejedeleme által apródból udvari b é j á r ó v á. Fogarassy István, Rákóczi al-kamarása írja a munkácsi kastélyból, 1709. január 10-kén Ér-Körösi Körössy György főkamარás és kincstárnoknak, a munkácsi várba:

»Urunk ő Felsége parancsolja Kegyelmednek, hogy Monokinak, Ajtainak s Mikesnek liberaijokra való posztókat kiadja Kegyelmed, hogy mentülhamarébb megcsináltathassák. Már ő Felsége kegyelmességéből mind a három b é j á r ó.« (Eredetiről.)

És ezzel hazai történet- és emlékiróink életét tárgyazó adalékainkat befejezve, — óhajtjuk, hogy azokat mások folytassák.

THALY KÁLMÁN.

Levéltári hulladékok.

III.

Torontál vármegyei alispánok.

1405. György, Péter fia, és Mátyás, dictus Zaz, vicecomites de Beche.

1406. Zsigmond és András.

1417. Brayan.

1448. Dezenit és Juga.

Gömör vármegyei alispánok.

1322. Jakab.

1324. Miklós.

1325. Miklós.

1327. Domokos mester.

1330. (?) Dénes mester. (Év nélküli oklevél.)

1332. Mese.

1332. Perényi Miklós.

1333. Miklós.

1334. Miklós.

1336. Jakab.

1337. Jakab.

1338. Jakab és János.

1342. Jakab, Miklós fia.

1354. Derencsényi Miklós mester, Péter fia.

1355. Miklós mester, Balugi Péter fia, Konya főispán alatt.

1356. János, Kemény fia.

1358. György mester, Isaak de Malach fia. Ugyanezen alispán 1358. és 1359. évi oklevelekben: Isaak de Rechke fiának is nevezetik. Főispán 1358. évben is Konya mester.

1359. György mester, Isaak fia.

1361. Egyed mester, de Kechev.

1378. Szkárosi Sándor, (Bubek György főispán alatt.)

1379. Bubek György.

1381. Szkárosi István mester, Miklós fia.

1396. Derencsényi Péter, László fia.*)

13... János mester, Beyei Bertalan fia, és Fygei János, Kozma fia, Leustachius főispán alatt. (Az oklevélben az évszám két utolsó száma elmállott. Leustachius gömöri főispán eddig ismeretlen lévén, az ő nevében sem nyerünk egyelőre támaszt az évszám pontos megjelölésére.)

13... Thornalyai János mester, Péter fia. (Itt is az oklevél csak csonka évszámot mutat.)

1402. Miklós, Mihály fia, de . . . Balugh.

1413.)
1414.) Czinege Miklós, Kevecsesi János fia.

1419. Kevecsesi Czinege Miklós, János fia.

1426. Szenthelsebethi Imre, Gáspár fia.

1427. Szentpéteri Tamás diák.

1440. Lénarthfalvai János, Leonard fia.

1468. Perbosházi György.

1468. Melethei Barucz Gergely.

1491. Putnoki György és Nagy András, murányi várnagyok.

*) Egy másik, szintén ez évi, de nagyon rongált oklevélben azt olvasom ezen Péter mesterről, hogy » . . . filius . . . enchen . . . pa latini ;« a miből azt következtethetni, hogy László nevű nádor fia volt. Ez figyelmet érdemel, mert 1396. évre a nádort nem ismerjük.

1492. Belleni László és Felfalvi László.

1493. Belleni László és Kálnai Pál.

14. . Egyed mester fen, István főispán alatt. (Az évszám két utolsó száma kihullott.)

1505. Thornallyai János, és runyai Soldos Lázár.

1533. Csetneki András és Zabari Benedek.

1536. Sankfalvai Hős László, és figői Csató Dámián.

1577. Lorántfy György.

1578. Barna Ferencz.

1580. Lorántfy János. Egyszersmind zempléni alispán.

1611. Thornallyai György.

1741. Szendrei Török András.

— Karnuchi Sebestyén. (Ezen alispán idejére nézve csak annyit mondhatunk, hogy az oklevélben 1.32 évszám olvasható, tehát a század kétséges.)

Veszprém vármegyei alispánok.

1453. Myskei Miklós diák.

1465. Wnyáni Miklós, sümegi várnagy.

1524. Podari Zacolehi Mátyás.

1525. Ugyanő, és

1525. Devecseri Choron András.

1531. Devecseri Choron András.

1590. Marczaltői György.

1645.)
1646.) Ladányi Ferencz.

1648. Felső-Káldi Káldi Péter.

Bodrog vármegyei alispánok.

1339. András, Miklós fia.

1350. Abulmai Tamás mester, Péter fia.

1430. Szentkirályi János, és elekcsi Katona Péter.

1509. Ordódi Gergely és Fodor Péter de Czepez.

1511. Ordódi Gergely és Kakati Szél István.

Közli:

PESTY FRIGYES.

— Úrvölgyi rézcsészék a XVI—XVII-ik századból Kissingenben. A Zólyom vármegyei úrvölgyi (Herren-Grund) cement-víz, mely a vasat rézzé változtatja, illetőleg rézkérget von reá, s ezen okból réztermelésre, valamint a szomolnoki hasontulajdonságú cement-víz, ösidőktől fogva használtatik, — eléggé ismeretes hazánkban; de hogy reá emlékeztető, illetőleg átváltoztató hatásától eredő régi műtárgyakat messze túl Magyarország határain is találhassak, alig gondolhattam. Ez történt pedig velem nem kis meglepetésemre, múlt nyáron Kissingenben, mely világhírű fürdő tehát nemcsak a »R á k ó c z i« és »P a n d ú r« gyógyforrások által emlékeztet hazánkra. Ugyanis ott, L ö c h e r ú r házában, egyéb régiségek között három darab XVI—XVII-ik századi, csinos készületű rézcsészét láttam, melyeknek következő ódon feliratai, ímé, bányavárosaink iparára utalnak.

A z e g y i k c s é s z é n a v e r s e c s k e á l l :

»Eissen wahr ich zu lübetten (L i b e t b á n y a)

Wurd von einen pferd getretten, (azaz: p a t k ó v o l t)

jetzt bin ich kupfer rein,

undt mit goldt bekleidett fein.«

A m á s i k c s é s z é n :

Sich an o Mensch ein Wunder ding,

vor eissen wahr ich, kupfer bin;

Ihm Herrengrundt dis Waser ist

se eissen zu ein kupfer frist.«

A h a r m a d i k c s é s z é n :

»hart eisen ich vor war,

ein Waser hell und klar

macht mich in wenig stundt

Zu kupfer in herrengrundt.«

Nem tudjuk, ha maradtak-e fönn hazánkban is hasonló készületű s felirati edények? — mindazáltal ezeket is érdekeseknek találtuk, mint hazai ipartörténetünk némi adalékait, ismertetni.

GÉRESI KÁLMÁN.

— Solt község 1710-iki és Bakony-Szent-László 1695-ki pecsége. Pest vármegyei Solt városának 1619-iki pecsége már volt ismertetve a Századokban (1868-iki évfolyam, 663. l.), azonban a török uralom végével a hosszas, pusztító háborúk folytán sok más

alvidéki helységhez hasonlóan megnéptelenedett s városból faluvá lett Solt pecsége még irodalmilag — tudunk szerint — nem volt ismertetve. Ezen utóbbi pecsét, mint a rajta levő évszám mutatja, a kuruczvilág vége felé, 1710-ben készült. Ép lenyomatát, a duna-vecsei 1704-iki már ismert pecséttel együtt a hg Koháry-levéltárban Szent-Antalon láttuk, a duna-vecsei és solti lakosoknak 1714. május 7-kén Bajtay Istvánhoz, gr. Koháry István praefectusához együttesen intézett eredeti levelén. A pecsét kerek, háromnegyed hüvelyk átmérőjű, közepén cifra szegélyű vért, korona nélkül, mely utóbbinak helyét két csillag foglalja el; valamint az oldalszegélyzet behajlásában is mindkét felől egy-egy csillag látható. A vértben (tán az egykori kulcsosvárosi kiváltságok jeléül?) keresztbe fektetett két kulcs. Körirat: SOLTI * FALV. P E C E T I * A. 1710. * Csinos metszet; ostyába nyomva, papírfölzettel.

Ép jelen cikkekünk befeljeztével vesszük Zirczről főt. R a i n i s s G y u l a tagtárs úr szívesességéből Bakony-Szent-László falu most is használatban levő 1695-ik évbéli még eddig nem ismertetett pecsétének lenyomatát, mely is a következő: $\frac{3}{4}$ hüvelyk átmérőjű, kerekalakú, virágos szegélyzettel. A középtéren négy csillag közt szántóvas és csoroszlya látható, s az előbbinek hegyénél két szál kalász vagy virágféle, valami edénybe állítva. Körirat: * SZENT * L A S Z L O * F A L V * P E C S E T I * 1695. A pecsétnyomó, a velünk közlött három rendbeli lenyomat után ítélve, már meglehetősen elhasznált állapotban lehet.

Ez volna tehát már 157-ik, a szathmári béke előtti időkből származó magyar köriratú községpecsét.

THALY KÁLMÁN.

— A m. tud. Akadémia történelmi bizottsága az 1874-ik évi kiadványokat meghatározó, közelebbi ülésében egy, történetirodalmunk művelőit s barátait kétségkívül élénken érdeklendő végzést hozott. Elhatározá ugyanis, hogy miután a Török-Magyarkori Államokmánytár már a múlt 1873. év végével befejeztetett, az Árpád-kori Új Okmánytár pedig a most sajtó alatt levő XII-ik kötettel szintén be fog fejeztetni: e két vállalat helyett ezentúl az A n j o u- és v e g y e s h á z i k o r s z a k legkiválóbb okleveleinek kiadását fogja megindítani, és pedig két irányban. Úgymint, egy részről az olaszföldi levéltárakban merített

s már lemásolva levő nagyérdekű Anjou-kori oklevelek, s más részről a Hunyady Mátyás és Jagellók korát illető legbecsesebb, már szintén rendelkezésre álló adatok fognak párhuzamos kötetekben kiadatni. E vállalat tehát nemzetünk legfényesebb hatalmi korszakának okmányos emlékeit tárandja a világ elé, azonban természetesen, igen megválogatva, miután ezen korból már oly roppant tömegű oklevelek maradtak fenn, hogy az egymásra való közlés a végtelenbe fogna menni. Mind az Anjou-, mind a Mátyás-féle codexből már 1874-ben fog egy-egy kötet megjelenni, amaz dr. Wenzel Gusztáv, emez b. Nyáry Albert és Szilágyi Sándor szerkesztése alatt. Az 1874-ik évre határozott többi kiadványokra nézve megemlítjük, hogy az Országgyűlési Emlékekből (Frankl-Fraknói) az I. és II.—II. Rákóczi Ferencz Levéltára I. osztályából (Thaly) a III. és IV. (Rákóczi és Bercsényi levelezései), Brutusból és Szamosközyből, Szilády Áron deſtereiből, Szilágyi Sándor II. Rákóczi György oklevéltárából egy-egy kötet fog megjelenni, továbbá II. Rákóczi Ferencz »Vallomásai«, és a Történelmi Tárból két vagy három kötet. Végre megérintjük, hogy ugyancsak a történelmi bizottság részére Supala Ferencz és Geresi Kálmán t. tagtársaink a jelenleg Moszkvában létező egykori lengyel királyi levéltárból két nagybecsű egykorú kézirat másolatát küldötték be, ú. m. Mátyás király előterjesztését az 1473-iki országgyűlésre egybegyűlt rendeknek, különösen a cseh háborút illetőleg, továbbá Ziedliowecznek, Zsigmond lengyel király budai követének 1523. évbeli részletes tudósítását II. Lajos udvarából, és ezzel Zsigmond intő levelét e szerencsétlen ifjú királyunkhoz, melyben őt ledér, léha életéért rokonilag feddi és oktatja. Amazt Frankl használandja fel az Országgyűlési Emlékek, emezeket Nyáryék a Mátyás-Jagellókori okmánytár számára.

— A francia külügyministerium levéltára, melynek tömérdek és az európai történelem szempontjából megbecsülhetlen fontosságú papírai a párisi legutóbbi ostrom és communisticus forradalom pusztításaitól szerencsésen megkímélve maradtak, legújabbban történt örvendetes kezdeményezés folytán, úgy látszik nihamarább hozzáférhetővé fog tétetni a történetkutatóknak. Ily liberalis intézkedést már 1833-ban szándékolt volt a kitűnő tudós és államférfiú Guizot, cultusminister korában, azonban a dolog az akkori viszonyok közt még abban maradt. Az 1848-iki napok ugyan megnyitották volt ezen dús

arc hívumot a tudós világnak, (s ekkor dolgozott ott Petrovics hazánkja is) de csak rövid időre: mert a bekövetkezett reactio, s dec. 2-iki államesíny megint féltékenyen elzárá a múltak kincseit, úgy, hogy III. Napoleon korszaka alatt csak császári kegyenczeknek s különösen kipróbált reactionarius irányzatú tudósoknak engedtetett meg oda bepillantani. Horváth Mihály, Párisban tartózkodásakor, ennek daczára is, Tocqueville ministersége idejében (az errel sógorságban álló Kiss Miklós és gr. Teleki László befolyása következtében) már-már azon a ponton állott, hogy bebocsáttatást nyer, — midőn Tocqueville rögtöni bukásával az osztrák érzelmeiről ismeretes új külügyér Drouin de l'Illys ridegen visszautasítá a magyar emigranst. Míg nem elvégre napjainkban nagy helyesléssel kísérve közli a Journal des Debats, hogy a jelenlegi franczia külügyér Decazes herczeg f. é. február hó 20-án emlékiratot intézett Mac-Mahon köztársasági elnökhöz, melyben kifejtvén: mily nagy lendületet nyert Franciaországban újabb időkben a történetkutatás, — hogy e közmívelődési tekintetben oly fontos fejlődés a kormány részéről is előmozdítottassék, indítványozza, miszerint a veze'dése alatt álló ministerium mindazon történelmi tekintetben kiváló becsű okmányai, melyek ma már többé a politikába nem vágnak, tétessenek hozzáférhetőkké a történetbúvárok számára. E végből a minister szakférfiakból kinevezendő bizottság szervezését ajánlja, melynek feladata volna a használhatási módozatokat, és azon határidőt megállapítani, a meddig az ügyiratok használatra bocsáttathanak, illetőleg közzététethetnek. Reményli ennél fogva a nevezett lap az elnök úr szabadelvűségétől, hogy ez a derék külügyér indítványát elfogadja, és e főfontosságú levéltárnak eddig oly rejtve őrzött kincsei a tudomány köztulajdonaivá válandnak.

Midőn ezen örvendetes eseményt — mely bennünket is közelről érdekel — mi is örömmel constatálnók: tájékozásul megjegyezzük, hogy ezen levéltár hazánk történetének is nagyszímu ismeretlen kútfoit rejti magában; mert, ha Mátyás királyunk és XI-ik Lajos közötti érintkezéstől eltenkintünk is, a Zápolya János király és I. Ferencz közt fennállott franczia-magyar szövetség, továbbá különösen XIV. Lajosnak I. Rákóczi György, Apaffi, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferencz fejedelmeinkkel való tartós és benső összeköttetése idejéből s ezek viszonyait és a Rákóczi-féle magyar emigratio történetét illetőleg tömérdek nagybecsű diplomai acta, levelezés, jegyzék-

váltás, követjelentés, stb. maradt fenn ott, melyek egészen új oldalról világítják meg azon kor és szereplői történetét. Elég erre nézve csak Petrovic snak Fiedlernél olvasható regestáira hivatkoznunk, melyek kétségbevonhatlanul hirdetik a francia külügyi levéltár magyar érdekű actáinak kitünő értékét, noha Petrovics csupán egy korszakot ölelt fel, és idő hiánya miatt azt is csak fölületesen.

Mi figyelemmel kísérendjük e fontos ügyet, s ha majd a levéltár megnyitása csakugyan be fogott következni: megteendjük javaslatunkat, az ott őrzött magyar kútfők rendszeres és minél czélszerűbben eszközözendő felbúvárlása iránt.

— **A jász-kúnok története.** Már jeleztük volt, hogy a jászok és kúnok Gyárfás István által írott, és a nemes jászkún kerület pártfogolása mellett kiadott történetének második kötete megjelent. A magvas és becses mű a t. szerző által beküldetvén hozzánk, figyelemmel átolvastuk, s a benyomás, melyet reánk tett — igen kedvező, jóval kedvezőbb az első kötetenél, pedig az iránt is őszinte méltánylatunkat fejeztük ki. E második kötet azonban az egyenlő vasszorgalmú anyaggyűjtés, a beható vizsgálódásra és egészsze ges, józan ítélre mutató érvelések, következtetések, továbbá (az egy »lettek telepítve«-féle szabálytalan s németes újdonsült szólásmód sűrű használatának leszámításával) jó magyaros és velős, erőteljes irálya mellett, — különösen a berendezés világossága által tűnik ki előnyösen az első felett; az is igaz azonban, hogy itt már, ú. m. a jász- és kún fajok Árpád-kori történetei előadásában, a szerző sokkal biztonságban haladhat, mint a homályos őskor és első népvándorlások szövevényes zűrzavarai közt. Ezen kötet 884-től 1301-ig terjed, s a következő szakaszokban tárgyalja feladatát: I. A kozár birodalom és az Árpáddal beköltözött kúnok. II. A besenyő-kúnok. III. A palócz kúnok. IV. Az úzok és Kúnország. V. A kúnok Magyarországon az Árpádházi királyok alatt, 1239—1301., mely fejezetben IV. Béla kora, a szerencsétlen végű Kuthen király beköltözésének s veszedelmének történetével, valamint Kún-László király kora kiváló élénkséggel tárgyalvák. Megemlítendőnek tartjuk még, hogy a t. szerző, — ki e munkájával maradandó nevet vívott ki történetirodalmunkban — az előszóban igen szép jelét adja kegyeletes megemlékezésének, midőn az olvasót egy az övénél sokkal jelentéktlenebb, de úttörő mű, a »Commentatio de Initii ac Majoribus Jazygum et Cumanorum« írójának, Horváth Pé-

ter volt jász alkapitánynak, eredeti nyomozások alapján összeállított és meleg hangon írt életrajzával ismerteti meg, — valamint, hogy az I. kötet kiegészítésül egy annak használatát lényegesen megkönnyítő betűsoros névmutatót csatol. Az oklevéltár a III-ik kötettel fog következni. Ára a tömör kötetnek 4 frt. Kapható szerzőnél Szabadkán, és Pfeifer Nándor könyvárusnál Budapesten.

— **Hazai Okmánytár.** A boldogult Ráth Károly és társai által kezdeményezett győri »Hazai Okmánytár Codex, Diplomaticus Patrius Hung.« című, a tudományos körökben közelismerést kivívott oklevélgyűjteménynek ötödik kötete kikerült sajtó alól. A m. tud. Akadémia történelmi bizottságának némi anyagi támogatása mellett közrebocsátják Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghely Dezső. A majd 500 sűrű lapra menő terjedelmes kötet 290 darab válogatott okmányt tartalmaz 1199-től 1581-ig, az ország különböző, legsűrűbben mégis annak dunántúli vidékeit érdeklőleg, a szerkesztők és Ráth K. közlése szerint. Tehát az Árpád-, vegyesházi és a habsburgi korból egyaránt találunk itt okleveleket, oly gondnal kiszemelve, hogy mindegyik ki diplomatai, ki közjog, ki had-, ki kulturtörténeti, ki pedig családtani vagy helyrajzi szempontból lön méltóvá a kiadásra. A legtöbb közölők itt lát először világot, és a melyek már Fehérnél vagy egyebütt közölve voltak: az eredetiekkel egybevettetvén, ama közlésekben annyi hiba találtatott, hogy az illető okmánynak teljes hűség szerinti újra kiadását a szerkesztők szükségesnek látták. Ekkép az egész codex, mint azt már az előbbeni köteteknél is megszoktuk volt, merőben közvetlen levéltári búvárlatok eredménye, és e tekintetben a jelen kötetre nézve a becses anyagot legkivált a gr. Amadé, a Bödi Balogh, Bárczay, Békássy, Döry, hg Eszterházy, Fekete, gr. Festetich, Káldy, Karcsey, Egerszegi Kemény, Kisfaludy, Lippich, gr. Niczky, Felső-Büki Nagy, gr. Rhédey, Mészöly, Ostffy, Alapi Salamon, Izsákfalvi Sándor, Süveggyártó, Vendégny és Vithnyédy-családok, továbbá, a győri, vasvárszombathelyi és veszprémi káptalanok, a pannonhegyi és szalavári conventek, Győr vármegye, Soprony és Kőszeg városok s Felső-Pula község levéltárai, végre a nemzeti muzeum kézírattára szolgáltatták. A másolatok az eredetivel mindenkor szakértőleg egybevettettek s a szerkesztés és nyomtatás körül is annyi műgond fordított kiadványra, hogy a hiteles és pontos közlés tekintetében a jelen okmánytár egyike a legkitünőbbeknek, s használatát ezenfölül nagy gondnal készült betű-

rendes személy- és helynévmutató jegyzék segíti elő. Vajha a méltán kiérdemelt, s általunk ezennel a legmelegebben kifejezett elismerés ne engedné lankadni a t. közlö urak nemes buzgalmét a derék vállalat tovább folytatására nézve is! A Györött csinosan nyomatott tömör kötet ára 4 frt; kapható Tettey Nándornál.

— **A Franklín-társulat** különösen a felsőbb tanodák hallgatóit és a rövidletes kézikönyvek kedvelőit egy c nemben a jobbak közé tartozó kiadványnyal ajándékozta meg. Ez **Kerékgyártó Árpád** m. kir. egyetemi tanár műve: »Tíz év Magyarország legújabb történetéből, 1840-1849.« Szerző főforrása természetesen Horváth Mihály »Huszonöt év« és a »Függetlenségi Harcz Története« volt, de a mellett a tárgyalt tíz év alatt megjelent jelentősebb hírlapokat s emlékiratokat is tanulmányozta és fölhasználja, úgy, hogy mind az egybevetésben, mind az összeállításban szorgalma elvitázhatatlan, és az itt-ott eltérő adatok és nézetek összegyeztetése, vagyis a történelmi igazság kiderítése utáni törekvése, sok jóakaratra, sőt többnyire elfogulatlan ítéletre mutat. A mindenütt nyilatkozó szabadelvű irány is ajánlatossá teszi-e művet. A mi pedig az előadást illeti: az szemlélhető és elég élénk, kár azonban, hogy a szórendet szerző igen sokszor egészen fölforgatja, mondatait igével kezdvén, a melylyel épen végeznie kell vala; kár továbbá, hogy itt-ott kissé pórias (pl. a zentai figyermekeken egy rácz őrnagy által elkövetett embertelenség leírásánál 586. l.) vagy a történelmi komoly előadásba nem illő tréfás kifejezésekre ragadtatta magát (pl. »c s i p h e t t e l« utóhadából stb. 444. l.) Végre nem kevésbé félrevezető eljárásnak tartjuk, hogy szerző számos csatánál az osztrák vagy orosz mondva-csinált bulletinekből közli az elesettek, sebesek számát (pr. császári vagy orosz részről elesett 50 vagy 60, magyar részről 750 vagy 800) a nélkül, hogy a kútfoket megnevezné, és így a megítélést legalább az olvasóra bízna. De a kútfokról hallgatván, — mint positiv adatokat találja elé e képtelen arányokat. Általában a kútfo-idézésekkel szerző igen gazdálkodik, a mi történelmi munkánál épen nem előny. Néhol pedig még a rácz népdalokat is elfogadja komoly adatokúl. (!!)

Ezek íme, röviden a mű fény- és árnyoldalai.

— »**Rajzok Erdély államéletéből a XVIII-ik században.**« E cím alatt látott világot az akadémiai »Értekezések« közt Szilágyi Ferencz veterán történetnyomozónktól néhány egyház- és családéleti

tanulmány Mária-Therézia korából. Az ősz tudós valódi szenvedélyvel búvárolta fel a volt erdélyi udv. cancellária levéltárát ezen rajzai czéljából, melyek az akkori szánalomra méltó beléletre s a kormányi és egyházi reactió irányzatos működésére tanulságos, bár épen nem kedvező világot derítenek. E rajzok a következők: I. »Közlemények az erdélyi r. kath. egyházi történetből.« II. »A Nagy-szebeni reformatusok imaháza, és a jezsuiták.« III. »Gr. Bánfi Dénesné és leánya« (Ez is vallásügyi.) Mindegyik tanulmányhoz okmányos függelék járul.

— **Fabó András** †. Már füzetünk szerkesztésének befejezésekor vesszük legbensőbb fájdalommal a váratlan gyász-hírt, hogy eleitől fogva búzgó munkatársunk **G r á d y**, családi nevén **F a b ó A n d r á s**, agárdi evang. lelkész, a m. tud. akadémia lev., és a m. Tört. Társulat vál. tagja, f. mart. hó 17-kén élte 64-ik évében elhunyt. A történettudomány hív és ihletett munkást, a társadalom kiváló nemes jellemű embert vesztett benne. Ennyit ezúttal a köztiszteletű férfiúról, kitől csak alig 8—10 nappal ezelőtt vettünk szívélyes levél kíséretében egy még kiadatlan cikket a Századok számára; akkor nem sejtettük, s nem sejté ő sem, hogy ez az — utolsó léssen. Béke a derék tudós, jeles lelkész, széplelkű ember, hű barát hamvaira! . . . Irodalmi működését jövő füzetünkben bővebben vázolandjuk.

— **Vegyes közlések.** A »Zichy-codex« harmadik kötetéből már 30 ívnél több ki van nyomva, és így az remélhetőleg még a tavasszal megjelenhet. — A **H a z a i O k m á n y t á r** most sajtó alá kerülő kötetét a derék szerkesztők csupa **Á r p á d k o r i**, eddig legnagyobb részt kiadatlan oklevelekből határozták el kiállítani, a mely tehát ritka beccsel fog bírni, kivált mivel több nagynevű történelmi nemzetiség legrégibb okmányai itt láthatnak először világot. — Mommsen múltkor említett világhírű művének hazánk területét érdeklő részéhez (nevezetesen Pannoniához) az illető adatokat érdemteljes régiség tudósunk **R ó m e r F l ó r i s** szolgáltatta, míg a daciaiakat, mint már érintők, **Torma Károly**. — A **s z é k e l y** történeti pályadíjalap mily módon leendő értékesítésének eldöntése végett az érdekelt adakozók húsvét harmadnapján fognak **K o l o z s v á r t t** egybegyűlni. A megálapodást közzé teendjük. — A **g r. D r a s k o v i c h** levéltár, mint érte-

sülünk, a kikelet folyamában a biszági kastélyból az ősi és nem rég helyreállított trakostyáni várba fog átszállíttatni és ott elhelyeztetni, mely hogy rendszeresen menjen végbe, a tudomány szeretében nagyuraink közt párját kereső hg Odescalchi Arthúr buzgólkodik. — Egy másik gazdag levéltár a Bossányiaké, Nyitrában, Nagy-Bossányon (mely tavalyi kirándulásunknak egyik legfőbb tárgyát és adattárát fogta volna képezni) jelenleg a családfő, az agg Bossányi Ferencz úr halála folytán elpecsételtetett, és mint halljuk, az örökösök közt azon eszme pendített meg, hogy az a nemzeti muzeumnak ajánlatnak föl. — Gyürky Antal úr Hont vármegye legutóbbi ötven évi közéletének történetét írta meg és szándékozik közrebocsátani. — Az Arch. Ért. sítő, úgy látszik, nem igen van bővében a közleményeknek mert a mellett hogy egy idő óta hosszabb cikkeket ollóz ki a hirlapok tárczáiból, s évi jelentésekkel tölti hasábjait, — legközelebbi (febr. 15-iki) számát már semmikép sem bírta megtölteni, úgy hogy a végén két hasáb teljességgel üresen jelent meg. Eddig minálunk csak a horvátok kaptak »fehér lapot,« — most, íme, már mi magyarok is kapunk! — Révész Imre tartalmaz »Figyelemző«-jének f. é. II. és III-ik, egyesített füzeté ismét számos egyháztörténelmi adalékot foglal magában, pl. az 1790—91-iki budai zsinat jegyzőkönyve, Révészti; dunántúli prot. lelkészek a XVI-ik századból, közli Gruber József, Sinai Miklós tudósítása Mária-Therézia általi fogadtatásáról, Rácz Károlytól stb. — A zágrábi »Rad« XXV-ik füzetében a történelmi szakból Brasnics és Racskytól tartalmaz a horvát-tót nép XI. s XII-ik századi viszonyait érintő tanulmányokat. Végre az új évtől fogva Budapestre költözött csanádi Adattár februári füzeté, a nemz. muzeum Báthory-protocolluma okleveleinek folytatása mellett, Csávos és Csermő községek és pleboniak történetét közli.

Történelmi könyvtár.*)

— **Hazai Okmánytár.** Codex Diplomaticus Patrius Hung. A m. Akadémia pártolása mellett kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső. V-ik kötet. N. 8-adr. 477. l. Győrött, 1873. Sauerwein Gézánál nyom. Kapható Budapesten Tettey Nándor és társa könyvkereskedésében.

— **A jász-kúnok története.** Írta Gyárfás István. Második kötet. N. 8-adr. X. és 389. l. Kecskeméten, Sziládi Károly fainál, 1873. Ára 4 fr.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terhelteessenek.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Negyedik füzet.

1874.

Április hó.

Adalékok a visegrádi merénylet történetéhez.

II.

Nemcsak ezen merény elkövetőjének neve és nemzetsége körül kaptak lábra hibás állítások és kifejezések történetiróinknál, miről az I. közleményemben szölottam: hanem hibásan van általok följegyezve több más, e rémeseménynyel összefüggő körülmény is, miket kiigazítani és az üresen hagyott helyeket, ha nem is egészen, legalább részben pótolni e II. közlemény folyamában kísérlem meg.

Károly király legyőzvén a vele ellenkező oligarchákat, hatalmas új pártot tudott magának alkotni részint azokból, kiket kalandos bejövetele társaiúl hozott ide magával, részint a meghódoltakból, de leginkább a legyőzöttektől hűtlenség czíme alatt elkobzott tetemes birtokok adományozása által. Annyi bizonyos, hogy az idegen jövevényeket a belföldiek fölött kiválóan kegyelte, kitüntette és jutalmazta, mint például az olasz Drugettek-ből, mitsem gondolva azzal, hogy az új haza viszonyait kellőleg nem ismerték, hármat ültetett egymásután a nádori székbe, és roppant jószágokkal látta el. Az is bizonyos, hogy sok régibb magyar aristocrata-családot vagy egészen megsemmisített, mikép például a hatalmas Aba Omodé nádor valamennyi fiait, az előkelő biharmegyei Borsákat, a terjedelmes birtokú Sajótáji Akusokat, kik mind nagy befolyású nádori nemzetségek sarjai valának; ismét másokat az előbbi tényezők közül, javaik nagy részének elszedése által, nemcsak ártalmatlanokká tett, de tehe-

tetlenekké is silányított. Így vesztették el szereplő hatásukat az egykor fejedelmi büszkeségig emelkedett hatalmas Chákok, Gúszingiek, stb. De sehol és senkivel nem érezte annyira bosszuszülő karját, mint a Chák nemzeti pártjához kitartóan ragaszkodó nógrádmegyei várurakkal, kiket minden javaiktól megfosztva, és azokat az általa túlkegyelt (sőt ismeretlen okokból »*dilectus cognatus*«-nak nevezett) Tamás Erdély vajdájának adományozva, földönfutókká nyomorított. Hogy ezen a nógrádi családokra mért nagy csapás Zaachot is, ki azokkal nemcsak mint a nemzeti párt rendületlen híveivel rokonszenvezett és egy ügyet szolgált, hanem velök valószínűleg birtokszomszédságban és vérségi kapcsolatban is volt, érzékenyen meghatotta, — elég megemlíteni és annak a történendőkkel összefüggésére mutatni.¹⁾

Károly a nápolyi vérszenyves és zsarnoki bíborban születve és neveltetve, kényúri hagyományokkal lépte át hazánk határait, trónját pedig biztosítva látván, korlátlan uralkodásra törekedett. E miatt, kegyenczei kivételével, a nemzet zöme — élén a papsággal, — az előbből nyújtott rokonszenvét elvonta tőle. A püspöki karnak a szentszékhez ellene kétszer felterjesztett vádjai felmentenek minden bővebb bizonyítástól. Többi közt a vádolók hangsúlyozák: hogy mióta királylyá lön, az országgyűlések tartását önhatalmilag eltiltá, a hazafiakkal, minden bírói eljárást mellőzve, önkénye szerint szokott elbánni, a szentkirályok által adott nemzeti szabadságot eltörölte, annak megtartására tett esküjét megszegte, mi miatt és több más, kivált az egyházi rend ellen elkövetett zsarolásai és önkénykedéseinél fogva oly nagy, mondják a vádolók, sokaknak elkeseredése a király irányában, hogy méltán attól lehet tartani, miképen az nyilvános lázadásban fog kitörni ellene.²⁾ Hozzá tehetnék volna súlyosító érvül a püspökök: hogy a nemzet legdrágább alkotmányos szabadságát, a szabad királyválasztási jogot, melynek útján juthatott csak valahára a trónhoz, aláústa az által, hogy uralkodási éveit nem az 1308-ki megválasztásától, hanem 1301-ki bi-

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. Tom. VIII. vol. IV. 498. Tom. IX. vol. 596, sat.

²⁾ Horváth M. Magy. Történelme. II. k. 184, 222.

torlott királyjelöltsége évétől vette számításba.³⁾ Itt ismét felmerül azon sejtetem, hogy Zaach hazafi-kedélyére a királynak ezen kényúri uralkodása sebző hatást gyakorolhatott.

A merénylet áldozatául főleg a királyné lévén kitűzve, szükséges ennek személyiségével megismerkednünk. Habár adataink nem oly teljesek, mint a király jellemzésére szolgálók, és ezen okon, de meg mivel magam előtt nyomot sem látok, halaványabb lesz a rajzolat, mintsem óhajtanám; azonban mégsem szabad a hégagokat önkényleg betölteni, hanem a mennyit a kútforrások nyújtanak, részrehajlatlanul felhasználándó.

A lengyel Erzsébet 1320-ban fiatalon jött a magyar király udvarába. Valószínű, hogy atyjával egykor a száműzés kenyerén táplálkozott Magyarországon, Omodé nádor vendégszerető várában, hol talán a magyar nyelvet és szokásokat is sajátjává tevő, mi kétszeresen használt neki, midőn a menhely második hazája és ő annak királynéja lett. A lengyel történetírók több női gyöngeégeit jegyzék fel, melyeket Lengyelországban, fia Lajos király helyett töltött hat évi kormányzása alatt, bő alkalmuk volt tapasztalniok. De ennél nagyobb beszámítás alá esnének azon gyarlóságai, melyekkel IV. Károly német császár ötlet érzékenyen gyanúsítani merte, ha azokat a háborús kitörés megelőzése tekintetéből vissza nem húzta volna.⁴⁾

Erzsébet az árpádkori királynék egyszerűbb udvartartásával nem volt megelégedve, bőséget és fényt szomjazva, sok pazar kiadásokra fecsérelte az ország jövedelmeit.⁵⁾ A királyné udvartartására külön várak és uradalmak voltak kijelölve; ezek közt a Forgáchok törzsvárát Gímet, a majd száz falus uradalommal, azon jogtalan ürügy alatt, hogy Chák Máté keziből, ki amazoktól foglalta el, került a korona birtokába, úgyszintén ily úton Léva váruradalmát is adományoztatta magának. De ebbeli jövedelmeken fölül még a királyi kincstárból is évenként hússzezer aranyforintot — akkor nagy sommát — huzott.⁶⁾

³⁾ Chák Máté és kortársai; székfog. értek. 1873. 58. l.

⁴⁾ Horváth M. Magy. Tört. II. k. 290.

⁵⁾ U. o. 232. A nápolyi és római útra mai pénzben körülbelül harmadfél millió forintot költött.

⁶⁾ Fejér C. D. T. IX. vol. V. 400.

Ezekből teltek a nagy udvari háztartáson kívül azon számos adakozások, melyeket az egyházaknak és zárdalakóinak juttattott; ezekből a pápának küldött nagy értékű tiara és ékszerek, a költséges építkezések, milyen a kassai dom, vagy a királyné ó-budai vára. Sőt még a nyolczvan év körül járó nőnek is anyyira telt kedve ezekben, hogy érdekes betekintenünk az ó-budai palota életrend és fényűzési réseiibe. Ott vannak az agg királyné környezetében zászlósok, testőrök, apródok és a főbb és alszolgák minden nemei, lengyel és magyar hölgyek és hajadonok sorai, köztök Pukuri Klára belső hive és Margit nevű apácza. A királyné pipere-asztala is épen úgy fénylik és illatoz, mint a fiatal szépeké; az arany haj- és díszékek, drága kövekkel, gyöngyökkel és tetszős alakokkal halmozott műdarabok, melyekből két unokájának, Lajos király leányinak is a szebbeket emlékül hagyományozta, méltán megérdemlik figyelmünket. Nem kisebb bőség mutatkozik ott a selyem, bársony és bíbor-szövetek, öltözetek, szőnyegek, asztali és fekhelyi készülétek sokaságában. Nem hiányoztak a hatlovas hintók is, minőket Rómában használt, hol a királynéval szemközt ülő nyolcz udvari hölgy eltért. A kocsilovak és paripák választékáról és számáról pedig az adhat tanúságot, hogy a külön hagyományozott tizenkét darabon fölül, a fölös kört betöltő apródokat is loadományban részesítette. Ezekhez járultak még hétszáztizenöt márka értékű ezüstszeretek. Őrizve a királyné kincstárában, melyekről és minden más vagyonról Mihály tárnokmester számolt. Ímé a királyné hangulatának tükré.⁷⁾

Károly király hatalma megszilárdulása után a temesvári lakást elhagyván, udvarát és a kormány székhelyét 1323-ban Visegrádra tette át, még pedig nem a magas várba, hanem a vár aljában épített palotába.

Nem ide tartozik tüzetesen vizsgálni ezen bizarr eszme okát és azt, miért vetette meg az Árpádok szokott székhelyeit, Fejérvárt, Esztergomot és Budát, habár mind a királyi elődei iránti kegyelethől, mind ezen helyek hozzáférhetőbb és alkalma-

⁷⁾ U. o. Erzsébet királyné igen érdekes culturtörténelmi testamentoma egész szövegében olvasható.

sabb voltuknál fogva szembetűnő volt Visegrádnak azokhoz képesti hátránya, ha csak azt nem fogadjuk el magyarázatúl, hogy Károly vagy különcz volt, vagy mindennek mindenben ellenkezőjét akarta, min az Árpádok nyomai látszottak, hogy így a régi és új rendszer közé választó vonalt húzva, annál biztosabban intézhesse kényúri uralkodását. Vele az udvari környezethez tartozók is átköltöztek oda: a cancellárok (talán váltva) a hozzájuk valókkal és a királyi megbízottakkal, kiknek neve és megbízatásuk a királyi adományok és okiratok fején vagy pecsét alatt ily záradékkal: »relatio Magistri N...« volt jelelve, továbbá a belső szolgálatot intéző zászlós urak, a királyi törvényszék és tanács tagjai, élükön az országbíróval, ki akképpen ott állandóan szükséges volt, mint a nádor a vármegyékben, és ha ott nem gyülesezett, akkor Budán, vagy saját várában; különösen pedig a Drugettek és azok nádori helyettesei Vizsolyt (Abaújban, — a Károlyi Biblia nyomdahelyét) szerették meg, honnét ez időben számtalan kiadványok keltezve fennmaradtak.

Az iménti udvari környezethez még számítandók a királyi testőrök, kikkel a merénylet érthetőbb volta miatt tüzetesen kell megismerkednünk.

A királyi ajtónállók nyomai már Kálmán király korában jönnek elő, és Istvánffy bizonyára okmányos útbaigazításból a nógrádmegyei Nagy-Oroszi Oroszokról jegyzette fel, hogy kiváltságai fejében és mint a hívek leghívebbjei a királyok ajtait őrizték. Minthogy azonban a Nógrádság általában a nemzeti Chák pártnak legkitartóbb jutalékát adta, és e miatt Károly király büntető keze kiválóan rájuk nehezedett: feltehető, hogy a király a visegrádi palota ajtaihoz a Nagy-Orosziakat nehezen eresztette, de nincs is ez időbeli kútforrásokban sehol nyoma a nógrádi Orosz utódok ilyenén szolgálatjuknak Visegrádon. — Különben nagyon természetes, hogy mivel Károly fegyver és háborúk közt töltötte életét, udvarában és személye körül nem hiányozhattak hemzsegó hadi emberek. De ettől elvonva, a visegrádi udvarban oly rendes királyi testőrség is létezett »aulae regiae milites« cím alatt, kik, mondhatnám, a mostani kamarások előképei valának; ezeknél alsóbb fokúak, de szintén az udvar különböző szolgálatjára, s így az ajtónállóságra is alkalmaztat-

tak a királyi apródok, »aulae regiae juvenes.« Mindketőnek, de kivált az elsőnek kötelessége volt az udvarnál tartóssabban időzni és különösen a királyi család és palota biztonságára felügyelő szolgálatot tenni, ha mindjárt más főbb hivatalokat is viseltek.

Ilyen eset észlelhető a Bátmonostori Bechegereger-nemzetségből származott Bechey Imre Barsmegye főispánjának két fia Tötös és Vesszősnél, kik mind a mellett hogy amaz Bars, emez Zólyommegye főispánjai voltak, még azon fölül »aulae regiae milites« czímen a királyi testőrök sorához is tartoztanak, és mint ilyeneknek az okmány szavai szerint kötelességek volt Visegrádon a királyi udvarnál legalább egy évig tartósan maradni.⁸⁾ Ezen példa azt is mutatja, hogy a királyi testőrség a visegrádi udvarnál főúri családokból és főispánokból is szedte illetékét és kitüntetésnek tartaték.

Ilyen királyi testőr volt, véleményem szerint, a merény elkövetője is, mit bizonyít a krónika által reá alkalmazott »miles« cím, melynek azon értelmet, hogy ama »milites«-ek sorához számították, kik a királyi udvart őrizték, két körülmény kölcsönöz; első, hogy Zaach a király által méltóságokkal kitüntetettnek állittatik; más érv pedig az, hogy Zaachnak az egykorú kútforrásoknál fogva szabad bejárása volt a királyi termekbe.

És mivel már Zaachnál vagyok, hozzálatok mindjárt személyisége és jellemzése körülményesebb előadásához. Már az I. közleményemben megpendítettem azon véleményt, hogy Zaach a nógrádi népes ághoz tartozott, mely II. András király korában már több vonalt képezett. Voltak köztük olyak is, kik nem számíttattak a békés honfiak sorába, s meggyilkolván a király udvari káplányát, a nádori gyűlés ítélete folytán ottani birtokukat vesztették el. A dolog lényegéhez nem tartozik nyomozni, ezek vére folytott-e Felician ereiben? Hanem annál érdekesebb Zaach politikai színezete megismerésénél a királyjelöltek interregnumában elfoglalt szerepe. Ott van kétséget kizáró nyoma azon 1308-ki hódolati okmányban, melyet Chák Máté nádor Gentilis bíbornokkal Buda mellett kötött, hol is Zaach Felician

⁸⁾ Zichy Codex I. k. 609. II. k. 40, 42.

Mester azon kevesek közt jő elő, kik a nagy pártfőnököt nyolczad magával az értekezlet helyére elkísérték és tanácsukkal éltették. És mi volt a tanács? Kibékülni a hatalmas pápai és az elpártolt püspöki felekezettel, meg az ország alkotmányos jogai elismerése és ép fenntartása mellett, miután nem is volt már más nyilvános királyjelölt, Károlynak meghódolni. Esküvének tehát »az egy élő Istenre és fogadást tettek, hogy Károlyt törvényes királyuknak és uruknak elismerik.« Mi jött közben aztán e béke meghíusítására? más helyen mondottam el.⁹⁾ Zaach elvált Cháktól. Ezt igazolni, vagy a beszámítás fölött ítéletet mondani, adatok hiányában nem lehet. Az elválás ideje is e részben némi irányt nyújthatna, de arra sem birunk biztos próbával. Annyi mégis való, hogy az elválás a rozgonyi 1312-ki ütközet előtt sem mi esetre nem történhetett, mert Tamás esztergomi érseknek az iménti csata utáni tiltakozásai szerint Zaach Felician még azok közt van bepanaszolva, kik az érseki jöszágokban az egyházi átok ellensúlyozására visszatorlási pusztításokat követtek el; különösen ő Zerdahelyt ezer ezüstmárka erejéig megkárosította.¹⁰⁾

Ha a visegrádi véritéletet, melynek indokait már maga annak hajmeresztő kegyetlensége is gyanússá teszi, hitelt érdemlő kútforrásnak lehetne venni, Zaachnak előéletére nagy foltot vetne. El kell mégis mondani a kellő összefüggés miatt, habár a nagyítás szembetünő. »Mióta, így van ott írva, Zaach Chákot elhagyta és a királyhoz csatlakozott, a király nemcsak méltóságokkal és jótéteményekkel kitüntette, hanem minden általa elkövetett gonoszságokért, melyek megbüntethetők valának, védelme alá vette. De mennél többet volt a király által kegyelve, annál nagyobb kegyetlenségekre vetemedett és mennél jobban mosolygott reá a szerencse, annál több ártatlannak vérében és meggyilkolásában találta örömét, melyekért nem egy, hanem száz halálra érdemes volt volna. Minélfogva a király Zaach ilyenén viseletét többé nem tűrhethvén, méltóságai visszavételével akarta őt megfenyíteni.« Látható, hogy ezen indo-

⁹⁾ Chák Máté és kortársai; sz. ért. 39. és követk. 11.

¹⁰⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. 463, 465.

kolás arra czéloz, miszerint Zaach merényletét a királyi kegy és hivatalok elvesztéséből eredeztesse. De nagyítása is abból kivethető, mert a krónikairók, kik valószínűleg a közvéleménynek adtak kifejezést, habár megrójják Zaachot, de oly súlyos bűnöket, mint a fenntebbiek, nem halmoznak fejére.

Milyen méltóságokat és jótéteményeket vett Zaach a király kezeiből? azt homály fedi. Részben talán a királyi testőrséget, talán a szerencsétlen Klárának a királyné hölgyei közé felvételét, vejének pedig a lévai királyi várban tiszti alkalmazását értették. Nagy hivatalokat, melyek méltóság nevet érdemelnek, alig viselhetett, mert a zászlósok és főispánok közt nevét sehol sem találjuk.

Családi viszonyait illetőleg a merénylet elkövetésekor Zaach már özvegy volt. Fiverei nem, de férjezett és gyermekekkel bíró nővérei, magának pedig két leánya és egy fia valának. Idősb leányának Sebe vagy Sebőnek férje Kopay, (változtatva írva Kopey) barsmegyei Malonya helységnek (Batou nevű fivérével közös) birtokosa, a királyi Léva várban tisztséget viselt, Bechey Imre főispán és lévai fő-várnagy alatt. Sokszor lebeg ezen boldogtalan áldozatok képe előttem, mert tözsomszédja lévén Malonyának, gyakran látom gyászba öltöztetve a kísértetek ezen völgyét. — Innét került ki a XVII. század elején a csekély kezdetből nagygyá emelkedett, de ismét korunkban hamar letűnt barsmegyei Malonyay báró-család.

Zaachnak egyetlen fiáról emlékeznek ugyan a krónikák, kit ifjúnak — juvenis — mondanak, de keresztnévét elhallgatják. Azonban a mindjárt felhozandó egykorú okmányok a szerencsétlen ifjú nevét tudtunkra adják. Ezen kútfők más tekintetben is kiválólag érdekesek, mert egy ominosus epizódot tárnak fel előttünk Zaach életéből. A Zichy Codex nagyérdemű Maecenásának köszönhetjük a történelem számára megmaradásukat.¹¹⁾

Nagy-Martoni Pál országbíró 1329-ki egyik okmánya így adja azt elő: Felician Mester (ez igazolja az 1308-ki Zaach Felician Mesterrel azonságát) akkori Pozsonymegye főispánja előtt

¹¹⁾ Zichy Codex I. k. 324, 333.

pert támasztott French nevű egykori lekötelezettje ellen, — serviensnek iratik, mi tisztos viszonyt jelent, — ilyen tárgyban : hogy tudniillik ez száztizenhárom ezüstmárka eltulajdonítása által ötöt megkárosította ; miben a vádlott magát ártatlannak állítván, az eljáró pozsonymegyei főispán az akkori szokásos jog szerint azt ítélte : hogy ezen ügy párbaj által lévén eldöntendő, a peres felek pünkösöd előtti csütörtökön személyesen, lovon és hadifegyverzettel felszerelve, párbajt vívni kötelesek a királyi fölség jelenlétében. A kitűzött napra tehát, midőn már a felek Visegrádon a viadal helyén megjelenve a víváshoz komolyan készülének, az ott jelenlévő országzászlósai és nemesek közben vetésére és a nevezett P á l o r s z á g b í r ó engedelmevel, — ki a párbajnál a király képét vala viselendő, — abban egyeztek meg : hogy, ha Felician mester, ki a százon fölüli tizenhárom ezüstmárka követelésétől elállott, a nyitrai káptalan előtt ötvened magával — nemesekkel — esküt tesz arra, hogy French a száz márkát eltulajdonította : akkor French ezen mennyiséget Feliciánnak megfizeti, de ha és a mennyi eskütárs fog hiányozni az ötvenből, minden hiányzó után két márka jó lerovássba. Felician csak harmincz eskütársat tudott állítani a nyitrai káptalan elé s így az egyezés szerint a követelés hatvan girára leszállott. Az eskü után a felek azon évi Szent-Lőrincz (aug. 10) napján Visegrádon az országbíró előtt megjelenvén, ennek második okmánya szerint, French a leszállított sommából egy híján negyvenet Feliciánnak lefizetett, a hátralevő huszonegy girára nézve pedig abban állapodtak meg : hogy French ezen hátralékát a jövő Szent-János fejevétele ünnepén (aug. 29-re esik) Felician Mesternek, vagy ha ez időközben megtalálna halni, az ő fiának Feliciánnak — »Magistro Feliciano, vel si ipse medio tempore decederet, tunc Feliciano filio suo« — az országbíró előtt le fogja fizetni. Ezen okmányban két kísértet setétlik : egyik a fizetési nap, mely a magyar történelem ama leggyászosabb napja, melyen király és a nemzet virága a mohácsi mezőkön sirba száll ; másik kísértet az aggódó atya előtt lebegő közeli halálképe, mely mindamellett, hogy az egyezés és fizetés napja közt nem több mint csak rövid tizenkilencz napi köz volt és hasonló okmányokban ily záradék szokatlan jelenet, mégis az apát a bekö-

vetkezhető esély bús gondjaival űzőbe vette. Nem volt-e ez egy nyugtalanító rejtélyes előérzet kifejezése? nem volt-e egy már sínlő testnek és léleknek jele? avagy csak búskomor melancholia? ki tudná most meghatározni?

Ilyen előrebecsátottak után a merénylet ideje, helye, módja és okai vizsgálatához foghatunk. Az 1330. évben, mely ezen rémdráma által van hazai történetünk gyászlapjára írva, a húsvét ápril 7-ikére esett, melynek szent napjait a régiek épen úgy, mint a mostan élők vallási buzgósággal és családi körökben szokták volt üllen. De Zaach házának ünnepi nyugalma fel volt már dölve, mert keblében már a merénylet oka és terve egymással küzdöttek. A húsvéti hetet követő napokban Visegrádon és Budán a szent-györgyi octavák szokott folyamatba jöven, mindkét helyen az odatartozó urak és felek gyülekeztek. Ezen időt szemelte ki a szerencsétlen Zaach lelki örültségében bosszúja végrehajtására. Ápril 17-ke volt és szerdára esett. Előbbi állításaim azon feltevésre vezetnek, hogy Zaach mint királyi udvari testőr — »aulae regiae miles« — ez időben a királyi termekben szabadon megfordulhatott és így az ottani megjelenése feltűnő nem volt. Károly király az olasz udvar illemi szokásait hozván ide magával, ez mondatja velem, hogy a magyar királyi testőrök is csak lovagi öltözetben, tehát sisakot, pánczelt és kardot viselve jelenhettek meg szolgálatjuk közben a királyi udvarnál; így képzelem magamnak a királyi ebédlőterembe berohanó Zaachot is. A dühös megtámadás szomorú története tudva vagyon. Őrző angyalokul hármat küldött az ég ura a királyi család megmentésére. Ezekkel tüzetesebben kell megismerkednünk, annál is inkább, mert az egyiknek a róla rosszúl értett följegyzés miatt félhomályban van eltemetve neve, személyisége és soká virágzott érdemes családja.

A királyfiak őrzése inkább mint nevelése, mert Lajos alig négy éves, Endre pedig alig három éves lévén, jobban igényeltek dajkát és játszótársakat, semmint nevelőket, két felügyelőre volt bízva. Lajosra gondot viselt Drugett Miklós, ily nevű nádornak fia, a mi a már fennebb említett állításomat az olasz jövevények kegyeléséről erősíti. Tőle származott a Homonnai Drugettek generációja. De mivel mind a Drugett család-

ról, mind különösen ezen Miklósról és utódiról fölös kútforrásokkal birunk, oda utalva a tudnivalókat, nem fogok Drugettekkel itt foglalkozni. Hanem áttérek *Endre* herczeg ismeretlenebb felügyelőjére, kit hibásan jeleznek történetiróink egy helyen *Kenesich Gyulának*, más helyen *Jánosnak*; pedig sem nem volt *Kenesics* családból való, sem nem *Gyula*, sem nem *János*. Ő az én földim, barsmegyei sarjadék lévén, módomban van hiteles okmányok alapján kimutatni nevét és családi viszonyait. Apja azon *Gyula comes* volt, az ő *Kis-Tapolcsányi* családból, ki *Chák Máté Léva* várának utolsó perczig hiv várnagya lévén, *Károly királynak* csak akkor hódolt meg, midőn ama hírneves kis-*király* 1321-ben meghalálozván, *Léva* úr nélkül maradt. Ekkor *Gyula* *Károly királyhoz* egészen csatlakozva, törzse lett a mondott *Kis-Tapolcsányi* családnak, mely *Barsmegyében* egész 1612-ig fiágban virágzott. *Kis-Tapolcsány* és ennek társzomszédságban fekvő *Kenesicz* (most *Knezsitz*) birtoka után *Kenezsitz*i, de leginkább, sőt később csak egyedül *Tapolcsányi* nevet használt a család. Ezen *Kenesitz*i vagy helyesebben *Tapolcsányi Gyulának* egyik fia volt *Miklós*, *Endre herczeg* felügyelője és életmegmentője, kit *Nagy-Lajos király* *Zaach* vejének *Kopaynak* említett *Malonya* nevű birtokával jutalmazott meg, miről majd alább lesz szó. *Miklós* ezen nagy király udvarában 1344. és 47-ben már királyi testőri tiszteletet viselt. Fiutódi ugyan nem maradtak, de fítestvéreiben a *Tapolcsányi* család, mint említém, még sokká élt és jeles fiaikat adott a hazának, mi más helyre tartozik. ¹²⁾

Nagy szerencse volt, hogy az örültes megtámadáskor a királyfiak ezen felügyelői, a két *Miklós*, jelen lévén az ebédlőteremben, növendékeiket testükkal fedve és a kardvágásokat fejökkel felfogva, a halál torkából kiragadták. Fel van ez hozva

¹²⁾ *Lajos királynak Malonyáról* szóló 1344-ki adományában így áll: »Magister Nicolaus filius Jule Aule nostre miles fidelis pedagogusque excellentissimi principis domini Andree.« Az 1347-ki adományban pedig ekkép van megnevezve: »Magister Nicolaus filius Jule de Kysthapolchan aule nostre miles fidelis.« Ugyanezen évi privilegialisban végre ezt olvassuk: »Magister Nicolaus filius Jule de Kysthapolchan miles dilectus nobis.« Az eredetiek a budai kamarai levéltárban.

Lajos király adományaiban is, de akkép nagyítva, hogy a felügyelők fejeire irányzott vágások halálosak voltak, minek csak azon értelmet kell adni, hogy a sebek súlyosak valának, mert hiszen mindketten még sokká éltek és közhivatalt viseltek. De annál figyelemre méltóbb, mit a krónikák elhallgatva, csak a nevezett királyi adományok tudatnak: hogy Endre herczeg felügyelője Miklós nemcsak növendékét mentette meg, hanem a király védelmében is részt vett.

A megtámadott királyi család harmadik, még pedig fő megszabadítója volt az ifjú Chele vagy Chelei János (nem Chelelyi, mint tévedve így is iratik).

Vajjon ki volt ez? A krónika ifjúnak és a királyi udvarnál étekfogói szolgálatban állónak mondja, valószínűleg tehát királyi apród volt, azok sorából, kik a királyi udvarnál mindenféle belszolgálatokra, többi közt a királyi asztalnál is alkalmaztattak. Kónya, a hű Tamás erdélyi vajdának fia viselte ekkor a királyi udvarnál a fő-étekfogói zászlós méltóságot, de a merénylet napján távol lévén, ezen tisztelet nem teljesíthette és Chele János által volt helyettesítve, kit ez okon az okmányok al-étekfogónak — vice-dapifer — czímeznek. Kónyának érdekében állott Chele irányában a királyi család megmentéséért rokonszenvét tanúsítani, s azért apjával, a nevezett erdélyi vajdával együtt, nógrádmegyei Wnin (mos Ilény) birtokukat neki adományozták. Chele János Patak vármegye (most Zemplénbe van keblezve) előkelő családjából származott, de jutalmúl a Zaach nemzetség nógrádmegyei számos és terjedelmes jószágait királyi adományúl nyervén, Nógrádba tette át székhelyét és családja ott soká fennmaradt.¹³⁾

A kútforrások figyelmes összeegyeztetéséből észlelhető, hogy Zaach éles kardjával a keresett áldozatok felé több perczig vagdalódzván és sebeket osztván, nem talál kellő ellenállóra. Már özőnlött a teremben a négy megsebesült sérveiből a vér, mignem Chele János a szörnyű jelenet láttára, törrel felfegyverkezve, a dühöngő megtámadót üstökeinél fogva (per tem-

¹³⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. III. 417. Tom. VIII. vol. VI. 114.

pora) megrohanva, földre teríté és nyakszirtén ismételve átdöf-vén, a veszedelemnek végett vetett. Hibás tehát azon előadása is némely történetíróinknak, hogy Chele c s á k á n y n y a l verte le a megtámadót.¹⁴⁾ A mi ezután a visszatorlás első rohamában történt, egyenlően van minden kútfőinkben előadva. De nem volt ily egyhangú a közvélemény az örült megtámadás okairól. Már föntebb láttuk, hogy a véritélet szerzői azokat magában Zaach előéletében, s a király által tőle elvett kegyek és méltóságokért bosszús indulatjában, de leginkább némi titkos, összeesküvésben keresték. Lehetett ugyan része benne amannak is, lehetett része benne a nógrádi várurakon, valószínűleg rokonin, a király által elkövetett túlszigorú bánásnak, lehetett része benne a király kényúrj uralkodása elleni dühöngésnek is: de mind ez nem fejt meg a hallatlan merényletre ösztönző alkalmat. Természetesebbnek gondolható és kereshető az azon túlságos atyai bosszúban, melyre a leányán elkövetett gyalázat érzete őt ragadhata.

Az egykorú hazai krónikáiróknál persze hijában keressük ezen vád feljegyzését, hanem a közvéleményből meritő hegedűsök, dalnokok, a nép énekeinek örökösei és végre Istvánffy bizonyítása szerint még az ő korában élők közt is szájról-szájra ment hagyomány erősítik az idegen írók azon vallomását, hogy az atyai szív fájdalma tört utat magának a királyi család elleni bosszúra, melynek körében a s z ú z g y e r m e k m e g b e c s t e l e n í t é s e történt.¹⁵⁾ Összehangzik ezzel azon feltevés is, hogy Zaach a megtámadás rohamában maga is bosszúja okát és visszatorlásul a királyi egész család kiirtásának szándékát nem áttallotta kikiáltani, mi ekkép köztudomásúvá vált. Nem lehet ugyan határozottan mondani, ha vajjon IV. Károly császár gyanúsítása a királyné ellen erre czélt-e? de a mennyiből Lajos király oly értelmet és jelentőséget tulajdonított annak, mely az anya-királyné becsületébe vágott és őt Lajost lovagi elégtételre ösztönözte a császár ellen: némi érv ezen körülményben is látszik rejleni Zaach bosszújának magyarázatára.

¹⁴⁾ Horváth M. Magy. Tört. II. köt. 205. l.

¹⁵⁾ Horváth M. u. o.

IV.

Vérboszú, emberi ítélet alakjában! — mily boldogtalan szellemi romlottságra emlékeztet az. Kétszeresen pedig a XIV-ik század hajnallani kezdő elején, az olasz cultura áthonosulásakor. S mily visszataszító jelenet az, midőn szemben a vármegyei institutio, különösen a képviselői és békebirósági rendszer józan erősbulésével, az ország nagyjait és az új dynastia törzseit, minden emberi gondolkozás és érzelmek lábbal-tapodására szövetkezni látjuk. Ez történik a visegrádi merénylet után és történik az, mihez képest hazánk legsetétebb századai aljasabb, romlottabb képet nem mutatnak fel. Alig kötözték be a királyi családon ejtett sebeket, azonnal, kik még nem voltak jelen, az ország nagyjai, Budáról a nádor, megyékből a zászlósok, főispánok Visegrádra összehívtak a vérboszú folyamathoz tételére. A püspöki kar, dícséretére legyen mondva, rendeltetése tudatában, távol tartotta magát a részvétől; de hiszen ők elébb is, utóbb is óvták már a királyi házat a zsarnoki és kényúri kormányzás miatti kitöréstől. Az összesereglettekre nagy nyomást gyakorolt nemcsak a király parancsszava, hanem lánggra gerjesztésre számított a király azon tette is, hogy előttük a maga, a királyné és a királyfiuk vértől párolgó öltözékeit, a királyné levágott négy ujját és a királyfiú hajfodrárt felmutatva, elégtételt követelt. Több napig folytak a tanácskozások, és én épen ezért nem adhatok hitelt az ekkor készült okmány azon kitételének, hogy a kimondott ítélet szörnye egyhangúlag hozatott. Hiszen tudjuk a lezajlott válságok idejéből, mit jelentenek ilyen úgynevezett egyhangú manifestatiók, midőn a higadtabb gondolkozásúak a felbőszültekkel szembeszállani és magokat a veszélynek kitenni nem akarván, keblökbe fojtják ellenkező nézeteiket. A merénylet után egy hétre, april 24-kén mondatott ki az ártatlanok fejére az égbekiáltó halálos ítélet, vagy inkább az irtó vérboszú. Midőn azt kérdezzük: hogy kiket kell vádolnunk ennek terhével? a felelet nem nehéz. A király ugyan az ítéleti levél tartalma szerint mosta kezét és a bűnhakságot a tanácskozó nagyokra hárította: de a többi egykorú történelmi kútfők nem csinálnak

belőle titkot, hogy a király és a királyné nagyszerű bosszút lihegő keblökben érelték meg az embertelen igazsággyilkolást és a szolgálalkú tanácsurak ajkán kiáltották azt ki. Egyébiránt a megosztott felelősség bűne kiváltkép három fő tanácsadó lelkére nehezedik legstúlyosabban : úgymint Drugett János a nádor, Nagy-Martoni Pál az országbíró és Aba Tamás az erdélyi vajdára, kiknek kötelessége lett volna a királyi család vérboszejának bőszt kitöréseit emberileg szelidíteni. A botrányos okmány szövegéből észlelhető, hogy az minden vármegyébe elküldetett, miszerint annak következtében Zaach nemzetsége, a merénylőnek állítólagos társai és segédei ellen a megyék gyűlésein, alkalmilag titokban nyomozások történjenek. Ezen intézkedések pedig oda irányultak, miszerint hitelre találjon azon nézet, hogy Zaach merénye valamely összeesküvés kifolyása ; mit újabb időben elferdítve a hazai szláv írók is terjesztgetni iparkodnak. A visegrádi okmány, mint az igazsággyilkolás czégéres példánya és pokoli mű, a megyékben, melyek akkor a képviselői és békebírószági intézmény üdvös menhelyei valának, ellenszenves fogadásra kell hogy talált legyen ; mit az is némileg bizonyít, hogy egy megye sem őrizte meg levéltárában és csak Istvánffy Codexe tartotta meg egyszerű másolatban. Azonban a szolgálalkú főispánok és királyi várnagyok széteresztetvén a megyékbe, ott, hol a rájuk parancsolt bakói műveletnek a józan megyei intézmény képviselői akadályt nem vetettek, megindították az embervadászatot. Különösen két vármegyét özönlettek el vérfürdővel : Nógrádot és Barst. Amott Aba Tamás erdélyi vajda, Szécsénynek és a többi nógrádi váraknak adományos ura és lihetőleg ezen vármegyének főispánja, kinek kinzásai alatt másuttal is a nógrádi középosztályú birtokosok számosan veszttek el, a meglepett Zaachok ellen foganatba vette az irtó háborút. Hányan és kik veszttek el általa azok közül, kiknek neveik az elkobzott nógrádi jószágokról szóló 1335-ki és 1336-ki királyi adományokban említettnek ? sehol sincs határozottan följegyezve. A történelmi kútfőkben csak általánosan van mondva, hogy a kiknek közülök nem sikerült Lengyelországba menekülni, a bakó bárdja alatt veszttek el. Dlugosz, a XV. századi lengyel történetíró maga koráról említi, hogy a menekültek utódai a lengyel

földön meghonosultak, Amalciones nevet vettek fel és czimerül lábatlan fehér sast használtak. ¹⁶⁾

Barsmegyében ekkor a főispánságot és a királyi Léva vár fő-várnagyságát Becsey Imre, Károly király kegyencze viselte, ugyanaz, kinek fiai Tötös és Vesszősről fennebb megemlítém, hogy főispáni létükre királyi testőrök voltak, — *aulae regiae militēs*. — A nevezett lévai várban a már más helyen nevezett Kopay, Zaachnak veje, tisztül volt alkalmazva. A főispán őt nevével együtt a visegrádi parancs folytán megrohanva elfogatta, és elébb az ártatlan nőt, a vár előtt a halálos ítéletet hajtatta végre, férjét pedig börtönre veté. Eddig a krónikások után hitelre talált azon egyszerű tudósítás, hogy ezen ártatlan áldozatja is a királyi vérbosznak a börtönben végezte életét; de ezzel nem lett volna eloltva a visegrádiak vérszomja és a közvéleményt megvesztegetni czélzó törekvése; nekik kellett bármily eszközökkel összeesküvőket felfedezni és olyakat Becsey Imre, a visegrádi iskola hív tanítványa előkeríte. Lajos királynak 1347-ki adománya lefátyolozza a gonosz eszköz takaróját. Kopay és fivére Batou, bárha egyik ártatlanabb mint a másik, Zaach merénye tanácsadóinak és beleegyezőinek kijelentetnek. Hogy ez nem máskép, mint a behörtönözöttek kintpadra vonása által csikartatott ki belőlök, már csak az is mutatja, mert a közvéleményben soha sem kaphatott hitelre azon visegrádi törekvés, hogy Zaach merénye titkos conjurationnak volt kifolyása. ¹⁷⁾

Midőn a visegrádi királyi széket ily aljas, romlott és szolgalelkű nagyokkal és tanácsadókkal látjuk környezve, jól esik a borús emberi kedélynek olyan erkölcsi érzelmek és férfias el-

¹⁶⁾ U. o. és Fejér C. D. T. VIII. vol. III. 419, 427. Dlugoss. Hist. Pol. Lib. IX.

¹⁷⁾ Lajos királynak Malonyáról már a ¹²⁾ alatt idézett 1347-ki második adománya ezeket tartalmazza: »tempore, quo Felicianus quidam de genere Zah . . . in cruorem jam dicti domini Karoli regis genitoris nostri enormiter furibundo corde sitire ex consensu et consilio eorumdem Kopay sponsi (hibásan generi helyett) scilicet sui et Batou fratris ejusdem non formidasset.« De ugyanazon birtokról két más adománylevélben ezen záradék nem található, hanem csak az van mondva: hogy Kopay és Batou a visegrádi bírák által hűtlenségbe esetteknek ítéltettek.

szánt lélek nyomaira akadni, milyen a magyarországi kereszteslovagokat hevíté, kik Kopaynak ártatlan árva gyermekeit, a vérszomjas nagyok haragját mellőzve, a halál torkából kiragadták és a tengertúli menhelyre, Malta szigetére átköltöztették. De még egy más ünnepi győzelem tudata is, szemközt a visegrádi törekvésekkel, az akkori megyei intézmény tiszteletére hív fel bennünket, a mennyiben némely lelkes megye önkormányzati eljárásán a visegrádi bősé ítélet végrehajtása megtörtént. Ilyen érdemet vívott ki magának (z alkalommal Somogy megye. Habár azt mikép történt, a mi ott akkor történt, nem tudjuk részletelesen: de az eredmény után ítélve, Somogy a Zaach nemzetség ottan élő ágát az embertelen és igazságtapodó vérboszu ellenében oly sükerrel vette védelme alá, hogy a hatalmas országbíró Nagy-Martoni Pál sem volt képes ott a visegrádi conclusumnak foganatot szerezni és a jószágvesztésre, a földönfutásra kárhoztottakat felkért birtokaiktól megfosztani; sőt ellenkezőleg a somogyi Zaachok túlélvén az Anjou királyokat, még a Hunyadyak korában is ősi javaik birtokában megállottak és Berekfalvi Zopa családi név alatt virágzásnak is örvendettek, mit hiteles okmányok alapján el lesznek mondandó.

1341-ben Nagy-Martoni Pál országbíró, kit a visegrádi írtó ítélet egyik tanácsadásával okkal terheltem, Károly királynak denunciálja a Zaach nemzetségből való somogy megyei Zopa Pál fiait Jánost és Miklóst, és felkéri azoknak Damaloslaka, még Szent-György nevű jószágait hamis-okmány koholás, de leginkább az elkárhozott Zaach nemzetségbőli származásuk czímén. ¹⁸⁾ A Zopa fiúk azonban ártatlanságuk érzetében az országbíróval szembeállnak, de magokra hagyatva, vesztienők kellett volna, ha az igazságyilkoló visegrádi ítélet ellenében a bátor megyei közönség — élén a képviselők és békebírák — őket oltalmuk alá nem veszik. Hogy ez és így történt, az eredmény igazolja: mert a Zopák bennmaradtak Somogyban és veszélyezett ősi jószáguk birtokában; mi a következőkből fog kivilágítani. Ugyanis

1391-ben a fenti Miklósnak három fia: Gergely, Miklós és

¹⁸⁾ Fejér C. D. T. VIII. vol. IV. 490.

Pál. megnevezvén nagy-atyjukat Pált is, az említett Damaloslaka és Szent-György tetteles birtokuk iránt intézkednek. ¹⁹⁾

1417-ben a család két ágra szakadt azáltal, hogy az iménti két testvér Miklós és Pál ősi birtokukat akkép osztották meg, miszerint Miklós ágának Damaloslaka, más neven Berekfalva, Pál ágának pedig Szent-György jutott osztályrészül. Ezen osztályos egyezségben a két ágnak sarjai is meg vannak nevezve, úgy mint : Miklósnak két fia Péter és László, meg egy leánya Orsolya, Pálnak pedig nyolcz gyermeke, úgy mint négy fia, és négy leánya; a fiúk nevei : János, László, Mihály, Miklós, a leányok nevei : Ilon, Katalin, Margit, Orsolya. ²⁰⁾

A most nevezett Péter, ki a család Zopaős nevét és a Berekfalvi predicatumot használta, lett a családnak egyik kiválóbb tagja. Hunyady János alatt a török háborúban vitézül viselvén magát, a kormányzó őt adományozási hatalmánál fogva 1448-ban Somogyban nevezetes jószágokkal megjutalmazta. Az adománylevélben meg vannak nevezve fiai is Boldizsár és Péter, nemkülönben testvérének Lászlónak fia Mátyás. ²¹⁾

Zopa Péter a politikai téren is tekintélyt vívott ki magának, minek jeléül Somogy vármegye az 1447-ki országgyűlésére negyed magával követül küldötte. ²²⁾ Még 1454-ben is emlékezik róla mint előről a szegszárdi convent egy okmánya. ²³⁾

Ezen túl virágzott-e még Somogyban a Zaach maradék? nincs mostanig felderítve; de mivel Zopa Miklós és Pál testvéreknek tizenegy élő gyermekök volt, hat fiú és öt leány, bátran fel lehet tenni, hogy a Zaach vérség azután is soká fennállott Somogyban és talán más név alatt még most is életben lehet.

Azoknak, miket a Zaach-nemzetség somogyi ágáról elő-

¹⁹⁾ U. o. T. X. vol. VIII. 331.

²⁰⁾ Hazai Okmánytár III. k. 306.

²¹⁾ U. o. III. k. 383. IV. k. 339. 343. sat.

²²⁾ Kovachich Vestig. Cognitor. 266.

²³⁾ Hazai Okm. IV. k. 379.

adtam, könnyebb áttekinthetése végett, a Zopa család nemzék-tábláját ide iktatom :

N e m z é k - t á b l a.

Zopa Pál,
a Zaach nemből.

János 1341.		és	Miklós 1341.	
Miklós 1391. 1417. Berekfalvi ág.		Gergely 1391. 1417.	Pál 1391. 1417. Szentgyörgyi ág.	
Zopa László 1417. 1448.	Orsolya Zopa Péter 1417. 1448. 1454.	János, László, Mihály, Miklós, 1417. 1417. 1417. 1417.	Ilon. Kata. Margit. Orsolya.	
Mátyás 1448.	Boldizsár és Imre 1448. 1448.			

BOTKA TIVADAR.

A gr. Andrassy-család levéltárai.

A Csík-Szent-Királyi Andrassy család Báthory István fejedelemsége idejében ősi fészkeből Erdélyből kiszakadván Magyarországra: itt egyes tagjainak, különösen Péternek, vitézsége s jeles közszolgálatai által, csakhamar hírnévre és hatalomra kapott, — különösen mióta 1585-ben a kevéssel az előtt kihalt Pelsúczy Bebek-család magva szakadtával a koronára szállt Krasznahorka várának és uradalmának örökös urává lőn.

Az Andrassy ivadékok kivált a hadi pályán, de a polgári élet különböző állásaiban is kitűnván, mind magasb polczra emelkedtek, és úgy a közügyek körül szerzett fényes érdemeik jutalmául királyi adományok, — mint szereucsés házasságaik által (a gr. Pálffy, gr. Zichy, b. Serédy, b. Orlay, Monoky, Szelényi, gr. Berényi, gr. Balassa, gr. Nádasdy, gr. Batthyány, gr. Csáky, gr. Festetich, stb. családokba nősülve) tetemesen fölgyarapították javaikat, s az ország legelőkelőbb nemzetségeivel vérségi szoros kapcsolatba jutottak. I. Miklós jász-kún főkapitány és gömöri főispán 1676-ban a bárói (»Liber Baro a Krasznahorka«), Károly tábornok pedig 1780-ban a grófi rangot szerzé meg nemzetiségének, míg a másik ágot ugyanekkor II. István borsodi főispán emelé grófi méltóságra.

A krasznahorkai várban az Andrassyak — mint szabad, örökös urak, — saját őrseget tarthattak, s még a Bebekektől átszármazott régi ágyúik most is ott ásitóznak az ő hegyivár sziklakapujánál. E várban őriztetik a család közös levéltáris, — melyet hazai történelmünk érdekében átvizsgálni hő óhaj-tásom lévén: az engedélyt erre néhai gr. Andrassy György volt országbíró önmagától, — a ki immár, midőn ezeket írom, a krasznahorkai őszirtbe vágott sírboltban aluszsa örök álmait, — 1868. nyarán megkaptam. A liberális főúr, egyszerű, levélbeli

fölkérésem folytán, azonnal, a legszívesebb előzékenységgel intézkedett.

Krasznahorka-Váraljára utazvánaz: az uradalmi ügyész és levéltárnok úrtól értesültem, hogy az Andrássy-háznak tulajdonképen három levéltára van, ú. m. 1. az úgynevezett közös, vagyis nemzeti levéltár, fent, a még mindig büszkén álló Krasznahorka várában; 2. az idősb, másként betléri ágé, jelenleg Oláhpatakán, gr. Andrássy Manó úrnál, mint ezen ág ez idő szerinti legidősb tagjánál; 3. az ifjabb, másként monoki ágé, gr. Andrássy György úrnak (ma már: örököseinek) hosszúrėti kastélyában, Krasznahorka mellett. Tehát mind a három Gömör vármegyében.

A két ág rég vált már el egymástól: közös törzsük I. Miklós, a báró, ki a XVII-ik század második felében szerepelt. Ennek hét fia: II. Péter, István, György, Pál, II. Miklós, János és Mátyás közül II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek három tábornoka s egy ezredese volt, — amazok: István, György és Pál, emez: Milkós, minorita-barát, a török-tatár legiót vezérlett »derviskapitány,« alias »Andrassy-basa,« egyike a kuruczvilág legsajátságosabb alakjainak.

A hét Andrassy-fü közül csupán kettőnek maradt férfi-ivadéka, Istvánnak és Györgynek. Amattól származik a betléri, emettől a monoki ág; amattól a volt ministerelnök, emettől a volt országbíró.

Krasznahorka várának birtoklása a legutóbbi évekig osztatlan és közös volt a két ág között, most azonban, család; egyezmény folytán, egyedül a György ágára szállott, — csupán a nemzeti levéltár maradván közösül. Lássuk először is ezt a levéltárat, s a z u t á n a két külön ágnak külön archivumait.

I.

A gr. Andrássyak nemzeti levéltára fent, Krasznahorka vára lakható részének egyik erős boltozatú, tűzmentes helyiségében tartatik, és két kulccsal van zárva, melyek egyikét a betléri, másikat a monoki ág egy-egy megbízott tagja őrzi. Alólírott, mint a néhai országbíró vendége, a vár alatt, lenn a gyönyörű völgy ölén kiesően fekvő hosszúrėti kastélyban voltam

szállva, a hová a monoki ág gondviselésére bízott kulcsot, főúri szíves házigazdám ő excja megküldötte; én azonban a kettős kulcsról eleve mitsem tudván, — csak későcskén írhattam Zemplénbe Velejtére, Andrassy Aladár grófnak, a másik kulcs végett a mint is ez idejében nem érkezvén: a várbeli levéltárat magát ugyan meg nem tekinthettem, — de igenis, áttanulmányozám annak, egyik példányában a hosszúréti kastélyban őrzött igen pontos elenchusát, melyből alkalmam nyílt meggyőződni, hogy — legalább saját céljaimra nézve — ezen levéltárért a várba felfáradnom jóformán fölösleges lesz vala.

A Krasznahorka várbeli közös levéltár ugyanis tisztán birtok- és jogügyi okmányokból áll, s ehhezképest uradalmak szerint van osztályozva is; missilis-levelek ottan hiányzanak; és mivel a levéltár csak 1695-ig, t. i. István, György, Pál és a többi testvérek osztályának évéig terjed: kuruczvilági rományokat, — a három tábornok-testvér és a dervis-ezredes Rákóczi-kori levelezéseit — hiába kerestem volna ott.

Ennek előrebocsátása után ismertetem rövideden az Andrassy-ház közös levéltára okmányainak korát, beosztását, tartalmát, — az érintett elenchus szerint, mely egy nagy folians kötetet képez, s majdnem minden egyes okmánynak latin nyelven gondosan készült, elég bő kivonatát adja. Ezen elenchus a levéltár rendezésével megbízott Dióssy Pál családi jogügyész munkája, s 1817-ből való.

A levéltár összesen hat csoportozatba osztott 73 csomag okmányokból áll, melyek közül az Árpádkorból csupán kettő van, az is csak 1290-ből s 93-ból, mint alább látandjuk.

I. Az elsőtl a 14-ik fasciculust — bezárólag — a krasznahorkai várat és uradalmat illető okmányok képezik, az 1567-ik évtől (tehát az utolsó Bebeknek, a Szapolyai-párti Györgynek, halála évétől) kezdve, az Andrassyak ágakra oszlásáig, vagyis 1695-ig, — 318 darab.

II. A 15—28-ik fasciculus a csetneki uradalom okleveleit tartalmazza, és pedig 1335-től 1695-ig, 264 darabot számlálván. Ide tartozik a 29-ik csomag: »Antiquissima litteralia Instrumenta, non multum tamen denotantia, potissimum Extraneos in se concernentia,« mint a lajstrom magát kifejezi,— meg-

jegyezvén, hogy az ezen fasciculusban foglalt okmányok a regis-
trálás után kerültek elő.

III. Következnek a monoki uradalomra vonatkozók: 21 csomagban, (30—51 fasc.) 312 darab okmány, az 1310-ik évtől szintén 1695-ig. Ezekhez járul az 52-ik csomag, mely a ma már fiágon kihalt leányágon Andrássyékban élő Zemplén vármegyei Monoky-család genealogiáit tartalmazza, különböző időkből.

IV. A bocskai és somosi (Sáros) jószágot illető okmányok, 1293-tól 1692-ig, összesen 155 db, az 53—63 fasciculusokban, — melyekhez számítandó még a 64-ik: a Monoky, Csetnek, Somossy és más osztályos családokra vonatkozó különböző régi levelekkel, köztük Hunyady Mátyás királynak 1463-ban Zilah városa részére pallosjogot adományozó diplomája eredetiben; mely utóbbi miként került ide? . . . nem tudható. — Az e csoportozatban említett Árpádkori (1293-iki) levél nem egyéb, mint zálog-bevallás a tehányi jószágról, vagyis »Fassio pignoratitia super possessione Tehány, per Petrum de Stýnur, coram Palatino Regni, Petro et Joanni de Somos vendita.«

V. Az Andrassy erdélyi jószágait illető levelek csak egy fasciculust alkotnak, a 65-iket, s ebben is mindössze három darab okmány foglaltatik, 1595-től 1695-ig.

VI. Végre a 66-ik csomagtól a 73-ig más, idegen családok oklevelei és irományai őriztetnek, 1290-től 1683-ig, — melyekből azonban csak 45 darab itéltetett lajstromozásra méltónak, — a többi, névszerint az utolsó négy csomag, merőben »inutilis«-nek, szétnállott papír-rongyoknak és hijábavaló scartétáknak van jelölve. — Az érintett 1290-ik évit, mint a levéltár legrégiebb okmányát, idejegyzem. Ez »Donatio Andreae III. Regis, super possessionibus Zumur et Udvarnok, Comiti Georgio Damiano, filio Andreae, titulo novae donationis collatis.«

Eddig ímé, a gr. Andrassyak nemzetségi levéltára; melyből hogy a család történelmi szereplését leginkább előtűntetni hivatott missilis-levelek kivesztek, — alkalmasint a levéltárat 1817-ben rendezett és másként oly példás pontossággal lajstromozott Dióssynak tulajdonítható, a ki — mint a levéltár-ren-

dező régi ügyvédek legtöbbször, — egyedül a jog- és birtokviszonyokat illető okiratokra helyezvén súlyt, s csakis ezeknek tulajdonítván értéket: a többieket, mint pl. az Andrássyak XVI. és XVII-ik századi, úgy Rákóczi-kori, történelmileg nagybecsű correspondentiait, mint szorosan ügyvédi felfogása szerint haszonlatlanokat, — a levéltárból kivetette, boldognak boldogtalannak elajándékozta. Hogy pedig ez csakugyan így volt: bizonyítja ama két nagy folians kötet, mely 1871-ben Tót-Sóókról Nyitramegyéből, jelenlegi derék birtokosa Szlavinczai Sándor Vincze úr által a Magyar Történelmi Társulatnak tudományos fölhasználás végett beküldetett. E kötetekben foglaltatnak ugyanis különösen báró Andrassy Miklós jászkún főkapitánynak 1660—1680, s ennek legidősb fia Andrassy Péter gömöri főispánnak 1670—1698 közti eredeti levelezései, köztök Gyöngyösi István hét sajátkezű levelével, úgy Andrassy Pál és György tábornokokat illető kuruczvilági levelek stb., — melyek részint t. Gyárfás István tagtárs úr által, részint általam lemásoltattak.

E levelek okvetlenül a krasznahorkai gr. Andrassy-levéltárból hanyattak ki, annak rendezésekor; a codexek kötése is ezen időre utal. Ezen sajnos körülményen kívül azonban még az is megemlítendő, hogy az Andrássyak 1695-ben több ágra szakadván: ezentúl az egyes ágak nem mindig helyezték be a közös levéltárba correspondentiaikat, hanem külön-külön tartották fenn, — a mennyiben tudniillik fenntartották. És tekintetből lássuk a még virágzó monoki és betléri ágak saját levéltárait.

II.

A monoki, vagyis ifjabb ágna k a hosszúrétí kastélyban őrzött levéltára épen ottlétemkor volt rendezés alatt; és pedig a nagyműveltségű és tudománypártoló néhai gr. Andrassy György ő nmlga igen helyes utasítása folytán, nemcsak az ezen ágból eredett családtagok által viselt méltóságokról szóló és egyéb diplomák és diszokmányok, — nemcsak az 1695-iki osztály óta a monoki ágat illetőleg keletkezett, fenntartásra méltó jogügyi és jószágos-levelek: hanem az elhunyt családtagok érdekelges tartalmú levelezései is darabszámra lajstromoztattak.

Én e levelezések legrégiebbjeit vettem vizsgálat alá, s örömemre, közöttük a monoki ág ősenek: Andrássy I-ső Györgynek történelmi becsű correspondentiait találtam, — habár ezek bizonyára csak k i s r é s z é t teszik is az ő ma már elveszett vagy szétszóródott sokkal nagyobb-számú ily levelezéseinek.

György úrra nézve megjegyzem, hogy ő II. Rákóczi Ferencznek már 1704-ben ezredese, s később tábornoka volt, és személyes vitézségét több ízben bebizonyította, pl. a nagy-szombati majd a vöröskői csatában (1706. aug. 11.) midőn egy gyalog-dandár élére állva, karddal kezében nyomta vissza a támadó ellenség hadoszlopát; — kitartását pedig leginkább Krasznahorka vára hosszas és hősies védelme által tüntette ki, midőn ezen kis sziklafészket majdnem egy álló évig sikerrel, sőt daczolva oltalmazta, az őt körülzárolva tartó, majd bombázással és ismételt, de győztesen visszavert rohamokkal is ostromlott Viard tábornok, a császáriak egyik legvitézebb s legügyesebb vezére ellen.

Andrássy György nyakas kurucz vala, és kemény katona: de nagyobb szabású, combinált hadműveletekre nem volt tehetsége; továbbá, mivel kortársainak levelezéseikben fennmaradt tanúsága szerint a boritalt módnélkül szerette, úgy hogy igen gyakran mértéktelenül dorbézolt tiszteivel, s ilyenkor a táborral és jó vigyázással mitsem törődött, — ezen okoknál fogva hadvezéri szerepre nem látszott alkalmasnak. Ezért Rákóczi őt 1706 végén udvarához hívatván, hazaküldé, s pár évig épen nem kasználta. 1708.őszén azonban újra megkísérle őt alkalmazni a bányavárosok védelménél; de György úr ismét a garázda boritálnak adván magát, meg vissza kelle őt hívni. Azután 1709 folyamában Krasznahorkán pihent, s ezen esztendő végétől a következő év késő őszeig e családi várat oltalmazta, mi közben igaz hogy keményen, sőt olykor épen kihívóan viselé magát, — de ihatott is oda-bent, maga szabadjában!...

Tehát ezen itt rövideden jellemzett kurucz tábornoknak levelezéseiből találtam egyetmást Hosszúréten, a mint regestáik következnek.

1. Igen eredeti, vig kedélylyel s bensőséggel van írva György úr n a k mindjárt legelső itt őrzött levele, melyet pár héttel a nagy-szombati harcz után, 1705. január 15-kén, Kis-Ta-

polcsányról, szeretett nejéhez: Szelényi Máriához intézett, s melynek imé, nagyobb részét közöljük.

». . . . Vettem, édes szívem, levelét. Még odahaza megmondottam, édes szívem, hogy akárki mit mondjon, — hitelt ne adjon! Bizony, harczon sem volt talám, vagy németet sem látott az ebadta, sok közülök, az ki oda az hirt vitte. Ne búsúljon édes szívem, maholnap magam is — hiszem Istenemet — meglátogatom; kívánom is, találhassam szívemet friss jó egészségben. Megmondhatja Horváth Kristóf, mennyi levelet írtam; de úgy látom, hamissak az emberek, — kurvanyjok azoknak!

Mivel pedig Fejedelem parancsolatját az egész vármegyékben publicálták, 24 frt birság alatt, valamely falu meg nem fogja az otthon lappangó katonákat: azért Kegyelmed fogattassa meg, vitesse tömlöczben, és adjon hirt, — megválnék osztán, mit fog parancsolni az Méltóságos Fejedelem.

Az szegénység dolgát előhoztam az Méltóságos Fejedelemnek; de az vármegyék magok vétkesek, az dolgokkal késnek. Azt felelte ő Nagysága: más rendben veszik a dolgokat; most kívánnak egyszer az szolgálat!

Édes szívem, mindeneket magára bízok; ha szegények vagyunk is: csak az én Istenem szívemnek adjon egészséget — eltart az Isten! — Ott levő jóakaróimat köszöntse, édes szívem Péter Vécsey (várbeli káplán) uramnak megmondhatja édes szívem: az szaladásban mind elhullattam az dohánt, melylyel akartam kedveskedni.

Ezzel maradok míg élek, édes szívem,
Kis-Tapolcsány, 15. Januárj

1705.

igaz hitves-társa

Andrássy György m. k.

Külczim: Az én kedves feleségemnek, Tekéntetes és Nagyságos Szelényi Mária asszonnak becsülettel íram. — Krasznahorka. P. H. (Eredeti, sajátkezű levél, Andrássy-czimeres gyűrűpecséttel.)

2. Rákóczi fejedelem Miskolczon 1706. február 6-kán »ex Senatus Consilio« kelt, a rézpénz folyamának helyreállítása végett tett intézkedéseket tudatós általános árszabályozást elrendelő ismeretes pátensének egykorú mása.

3. Rákóczi fejedelem Eger városából, 1706. február 24-kéről írja b. Andrassy Györgynek: Miképen végezett légyen Károlyi Sándor generális-marschallus hívünk a vármegyékkel a zsoldosok kiállítása végett: »minthogy maga is jelen volt Kegyelmed — bővebb információra nincsen szüksége.« Parancsoljuk azért Kegyelmednek, hogy ezen dologban járjon el a vármegyékkel tett egyesség szerint; egyébiránt, imé, pátenst is küldünk a vár- és helyparancsnokokra, kiknek segítségével erőhatalommal is procedálhat Kegyelmed a nyakaskodók ellen. (Eredeti, sajátkezűleg aláírott hadi rendelet.)

4. Rákóczi fejedelem, Eger városában, 1706. február 24. Nyílt-parancs, melléklet gyanánt a fentebbi rendelethez. Nos Franciscus II. Dei Gratia, etc. Minden váraink és erősségeink parancsnokainak, kapitányainak, azok helytartóinak és alattok valóknak üdvöt és fejedelmi kegyelmességünket. »Tekintetes s Nagyságos Andrási György Generális-Főstrázsames-ter úrra bizván a Nemes Vármegyéktől állítandó portális gyalogok és zsoldos lovas hadaknak öszveszedését és gyűjtését, — jóllehet elhittük, hogy az említett Generális úr ezen zsoldosok és gyalogok öszveszedésekben és gyűjtésekben egész industriáját és hazafűségát minden a végre önként kínálkozó módokkal fogja megbizonyítani és elkövetni: mindazáltal midőn a nyakaskodók ellen executióra kintelenítették fakadni, . . . hogy a végre kívántató assistentia iránt fogyatozása ne légyen:« a főntemlített akármely várakbeli parancsnokoknak és tiszteknek ezennel szorosán megparancsoltatik, hogy a nevezett tábornok által segédlet iránt megkerestetvén, — ebbéli kívánságának készséggel engedelmesskedjenek. Nec secus facturi, etc. Praesentibus perlectis, etc. (Eredeti nyílt-levél, a fejedelem sajátkezű aláírásával és nagy ostyapecsétével.)

5. Andrassy György, Dernőről, 1706. február 27-kéről, a Tiszán inneni vármegyékhez. Ezen órában veszi a fejedelem parancsolatját, melynek tartalmát a mellékelt párból megérthetik. Emlékezteti tehát őket a Károlyi tábornokkal folyó hó 18-kán Nánáson tett végezésre, — a melyet ha a vármegye a dato praesentium két hét alatt foganatosítani elmulasztana: ő, részéről, kénytelen leend azt, a fejedelemtől vett

nyílt-parancs erejével, katonai karhatalommal végrehajtani. Nem kétli mindazáltal, »hogy a Tek. Ns Vármegye mind maga authoritássát feltartván, mind maga hazafiúságát tekéntvén,« — a katonai végrehajtástól megkímélendi őt; de ha mégis a mondott terminus a nélkül, re infecta telnék el: mindenfelé elküldendi a hadi executiót. Kéri tehát, hogy a makacsúl elmaradott személyek nevei vele idejében közöltessenek, hogy így a karhatalmat kire igazítani tudhassa. (Eredeti, sajátkezű aláírással.)

6. Ung vármegye 1706. martius 8-kán Matyóczon tartott részleges gyűléséből válaszol Andrassy György iménti levelére, hogy a vármegye szívesen igyekezett az eddigis nem vonakodásból, hanem leginkább némely nemesek tehetetlensége miatt elmaradott zsoldosokat előállítani, s az azok özszvedésére leküldött Korka István hadnagy mellé adni, — ki eddig hol késett velök? meg nem foghatják, de remélik, hogy mihamarabb jelentkezni fog a felvitt zsoldosokkal a tábornok előtt. Nem is vélik, hogy vármegyéjükből több elmaradott zsoldos volna még, mint a néhai b. Barkóczy László árváinak zsoldosai; de már azok is készek, s a többi után fel fognak küldetni. A mi serénységünkben a nemes ország szolgálatja nem fog fogyatkozást szenvedni; s ha még ezután is kiderülne, hogy valakinek zsoldosa avagy portalis hajdúja elmaradt, — méltó büntetését fogja tőlünk tapasztalni. (Eredeti.)

7. Rákóczi fejedelem, Egerből, 1706. martius 16. b. Andrassy György tábornoknak válaszolja, hogy két rendbeli levelét vette, melyekből érti utasításai szerinti készséges eljárását »azok ellen, kik zsoldosokat nem állítottak, vagy personaliter nem insurgáltak volna. Mivel penig nemcsak Kegyelmed utóbbi levele által, hanem másképpen is értettük, hogy a mely conclusiókat a Nemes Vármegyék Tiszántúl való léteken tettenek, azok iránt valamelly követeket kívánnak hozzánk küldeni:« azért Kegyelmed, míg már azon követek elérkeznek, függeszsze föl utasítása és a katonai végrehajtások foganosítását, — míg újabb parancsolatunkat vészi. Olly készen legyen mindazonáltal, hogy a mely órában intimatióunk kezéhez érkezik, — azonnal eljárhaszon abban. (Eredeti.)

8. Bereg vármegye, 1706. martius 16-kán

Nagy-Muzsajón tartott generális-gyűléséből megküldi Andrássy Györgynek a személyes fölkelésben részt nem vett és zsoldosaikkal hátrálékban levő nemesek névlajstromát. Ezen három ívnyi, járasonként szerkesztett lajstromban az is föl van jegyezve, ha valamely nemes az Eszláron 1706. január 25-kén tartott generális-mustrán (hadi szemlén) valami igaz és tekintetre méltó ok miatt nem jelenhetett meg, így pl. Lipcsey István, ki Szent-Marjay Ferencz ezredes által január 14-kétől február 6-áig le volt tartóztatva. — E lajstrom szerint lovas zsoldosait ekkor Ilosvay Bálint ezerébe tartozott adni ezen vármegye. (Eredeti.)

9. Rákóczi fejedelem, Egerből, 1706. martius 20-káról sietve válaszolja Andrássy Györgynek e hó 19-iki levelére, hogy múltkori parancsolatát nem tekintvén, addigis, míg újabb rendeletét veszi, de »a mennyiben lehet, formalis executio nélkül,« csak járjon el hát a zsoldosokkal s hajdúkkal hátrálékos vármegyék ellen, — és ne csak szép módjával, hanem »ijesz-téssel is« igyekezzék a zsoldosok és portalisok összeszedésében. Értjük továbbá levelébül, — folytatja a fejedelem, — hogy Kegyelmed Lubomirszky herczeg *) embereit, a kik lovaival útlevel nélkül jöttek be, letartóztatván, fogva tartatja; »de akarván más reflexióbúl kedveznünk: Kegyelmed nevezett Lubomerczkinak embereit s lovait az árestombúl szabadítsa fel, — lássák, a hová tetszik nekik, odamehetnek.« (Eredeti.)

10. Még egy datumtalan okmány létezik itt az 1706-ik évből, Károlyi Sándor sajátkezű aláírásával megerősített másolatban; ez Borsod vármegye fölkelte nemességének kötelező levele, melyben a Károlyi által megtartott (tehát vagy az eszlári jan. 25., vagy a nánási, febr. 18.) hadi szemle után hazabocsátatva, magokra vállalják, hogy a mustráról elmaradott nemes társaikat, és azokat, kik a szécsényi országgyűlés által kiállíttatni rendelt zsoldosaikat mind maig táborra nem küldötték, — hazamenvén, kikeresik, törvényszabta módon megbüntetik, és az elmaradt zsoldosokat velök kiállíttatván, az illető ezredes keze alá adják.

*) A XIII. szepesi város lengyel helytartója.

11. Az 1707-ik évből megvannak az ónodi gyűlés articulusai, egykorú másolatban. Tavábbá

12. Ugyanezen esztendőből fennmaradt idősbik Kissóczy Gábornak, Krasznahorka várnagyának utasítása, melyet Andrassy György, mint várúr, az ónodi táboron (»Actum in Castris ad Sajó-Köröm positis, Die 3. Juny, Anno 1707.«) írt alá. Főpontjai ezek:

»Minthogy Nemzetes Vitézlő idősbik Kissóczy Gábor uram ő Kegyelme Krasznahorka várának porkolábságát felvállalta: elsőben is szükséges, hogy ő Kegyelme maga conventióját az egész tisztekkel communicálja,« — felosztván, kire a mennyi esik. »2-odszor. Incumbál porkoláb uramnak, az nappali és éjjeli vigyázás, strázsálás és virrasztás hogy a régi mód szerint observáltassék: alkalmas hajdúkat szerezzen, és ha látja szükségesnek lenni, még kettővel szaporítsa. Az tisztartókkal úgy végezzen, hogy minden holnapnak első napján megfizettessen az hajdúknak,« vagy előre félesztendőre letegye azon pénzt a porkoláb kezéhez. 3-odszor. A várépületeket a hol szükségesnek látja, a tisztartókkal javíttassa ki, tisztán tartassa, midőn rabok vannak, azokkal tisztogattassa. 4-edszer. Ő Kegyelmeire bizattatván a vár directiója, mindeneket jól szemmel tartson, s különösen ügyeljen, hogy a kapun mindig ott álljon »az hites kapus« vagy más hites hajdú. Azonban egy dobost is ha lehet szerezzen, *) hasonló fizetésre, mint a hajdúké.

13. Ugyane pontokat tartalmazza, csakhogy kissé részletesebben, egy másik utasítása Kissóczy Gábor várnagynak, melyhez esküformulája és conventionáléja is van csatolva. Ez már »in Arce Krasznahorka, Die 12. Juny Anno 1707« kelt, valószínűleg az új várnagy beiktatása napján. A várurak közül

*) Ekkor, 1707-ben került be Krasznahorkára Dobos András, a várnak később híres öreg dobosa, ki midőn negyven évig híven szolgálta volna az Andrassy-házat: 1747-ben jutalmúl lefestette őt egyik ura, nagy olajfestményű képre, mely ma is Krasznahorka várát ékesíti, s korjellemző verses feliratait Thököly és Rákóczi-kori irodalomtörténeti Adalékaim I. kötete bevezetésében (XXVII. l.) kiadtam.

Andrássy György és Mátyás írták alá, mint a kik rendesen Krasznahorkán laktak. — Itt, a már ismertetett utasítás pontjai után következik a »Forma Juramenti,« a melyben Kissóczy rövid, de erős esküvéssel esküszik meg, hogy a Tekintetes Nagyságos Andrássy-familiát, Krasznahorka várában felvállalt porkolábságában, a számára kiadott instructio pontjai szerint híven szolgáltassa. Ezután conventiója ekkép határoztatik meg:

»Anno 1707. 12. Juný kezdetik esztendeje Nemzetes Vitézlő Kissóczy Gábor uramnak, Krasznahorka vára porkolábságára;« kinek is fizetése lészen jó és kelendő pénzül egy évre 50 magyar forint, továbbá »8 sing fajlondis-posztó, ahhoz való selyemzsinórral együtt, rókahát egész belés;« 10 köből tiszta-búza, 10 köből gabona, 2 mázsa tehénhús, 2 »öreg-bárány,« 2 »bariska;« lencse, borsó, árpa-dara, tatárka-kása 3—3 »mérték;« 12 itcze vaj, 5 itcze méz, 1 szapu borondza (brinza) 2 sajt, egy jó verő (kijáró) ártány, 4 kőso, 2 boros hordó káposzta, egyik aprított, másika hasábos; 12 tyúk, 5 lúd, 12 font fadgyú, 5 akó bor, 10 akó ser, 5 jó nyári szekér széna, 6 köből abrak, és »Várallyán a melly három pusztát kiváltott Andrássy Péter uram Gyöngyösi *) uramtúl, cum omnibus suis appertinentýs, marhájára és egyéb alkalmatosságára nézve, és Gyöngyösi uram háza-féle, **) cselédje és marhája subsistentiájára. — Ő Kegyelme is tartozik a várban mindenekre jó gondot viselni, serényen vigyázni, az hajdúkat olly disciplinában tartani, hogy a vigyázatlanság miatt kár ne történjék, és omnibus modis et vijs az várban kívántató szükséges épületeket tétetni és restauráltatni. Datum —« etc. (Egykorú más.)

1708-ból csak két, 1709-ből pedig épen csak egy darabot leltem, melyek itt következnek:

14. Gróf Bercsényi Miklós »Ex Castris ad Füzes-Gyarmat positis, 28. Septembris 1708,« mint vezérlő-fejedelmi helytartó és legfőbb tábornok, Krasznahorkai Báránd Andrássy György és Pál testvéreknek, úgy, mint tábornokoknak — s az utóbbinak még egyszersmind, mint egy regularis gyalog-ezred

*) István, a költő értetik, az Andrássy-ház bizalmas embere.

**) Ez is Krasznahorka-Váralján létezett.

főkapitányának, — kik »in actuali publico Regni servitio, in hac ipsa Armada, penes Nos desudent, praefatisque suis fungantur officys — a táborozás tartamára, a hazai törvények értelmében és a fennálló gyakorlat szerint, fölmentvényt ad, személyök és javaik ellen netalán intézett vagy intézendő mindennemű jogi és törvényes impetitiók alól; úgy, hogy addig semminemű bírói idézésre megjelenni nem tartoznak, sem pedig ellenök vagy javaik ellen ítélet, — annál inkább végrehajtás — nem hozhatatik. (Eredeti, Bercsényi által sajátkezűleg aláírtt, s szép, ép, nagy ostyapecsétével megerősített, és Szalay István locumtenentialis titkár által ellenjegyzett nyílt-parancs.)

15. Az 1708. vége felé Sáros-Patakon tartott országgyűlés statutumai. (Egykorú más.)

16. Rákóczi fejedelem 1709. június 16-káról, Szerencs várából szeliden feddőleg írja Andrassy Györgynek: »Krasznahorkáról sub dato 15. praesentis vettük Kegyelmed levelét, csudálkozván Kegyelmed panaszin, mellyeket, sok üdök alatt mellettünk lévén, — szóval is megmondhatott volna, lévén hozzánk mindenkoron accessussa. Tapasztalhatta Kegyelmed már ennekelőtte is, úgy annyival bővebben tapasztalhatja, Isten boldogítván bennünket, affectionkat, mellyet Kegyelmedtől megvonni nem kívánunk; s ha mostan, úgy a mint kívánnók, Kegyelmednek teljes contentuma szerint nem lehet: az üdő mivoltának tulajdoníthatja. A mi kvártélya dolgát illeti — példa lehet Kegyelmed előtt legközelebb testvér-atyjafia Tekintetes Nagyságos Andrásy Pál Generalis hívünk is miként accomodáltatott az mostani üdökhöz képest.

Krasznahorkának conservatiójáról pedig minémű consideratióknk volt: szóval tett declarationkból Kegyelmed jól tudhatja; kihezképest dispositiúnk szerint Méltóság's Fő-Generális és Locumtenens úr-atyánkfia intimálta is a Nemes Vármegyének (Gömör) fortificáltatását, és a mennyire az üdő engedte és szükség, meg is annonáztatta, a míg bővebben rólla provideálhatunk. Melynek is conserválását Kegyelmetek kezéből kivenni nem kívánván: mivel mind az hárman Kegyelmetek (István, György, Pál) testvér-atyafiak Kedves Generális ivaik: akaratjára hagyjuk Kegyelmeteknek,

megegyezvén egymás között: valamelyike Kegyelmetek közzül egyenlő akarattal az commendansságban és az által a várnak conservatiójában hagyatik, — változást benne tenni nem kívánunk. Coeterum,« etc. (Eredeti, s. k. aláírva.)

Az Andrassy-testvérek egyessége Krasznahorka védelmét Györgyre bízta, — István Lőcse városa oltalmazására, Pál pedig tovább is tábori szolgálatra ajánlkozván a fejedelemnek. Hogy György híven megfelelt föladatának, s a családi várat majdnem egy egész éven át vitézül megvédte, — már föntebb említettük. Ezen védelem időszakából, továbbá a kuruczság ügyeinek Érsek-Újvár bukása után bekövetkezett rohamos hanyatlása közben, 1710 vége felé történt várfeladás körülményeiről szólnak az alábbi, még fennmaradott correspondentiák.

17. B. A n d r á s s y I s t v á n, miután Lőcse városát több hónapon át védvén, elvégre 1710. február közepén föladta, és maga is a császár pártjára állt, — a miért aztán öcsse György által ágyúlövésekkel fenyegetve kergettetett el Krasznahorka alól, hova legalább halálos betegen fekvő nejét ment volna még egyszer megláthatni: Lőcséről 1710. april 9-kéről igen alázatos hangon írt kérvényt intéz I. József császárhoz, melyben keservesen panaszkodik, hogy »omnibus antehac in Partibus Regni Transsylvaniae Bonis meis privatus existens*), — modo recenter, postquam ad devotionem Majestatisque Vestrae fidelitatem humillime redýssem: ad mandatum Comitís Nicolai Bercsényi, Cassoviae et in Possessione Monok existentia universa mobilia et immobilia Bona mea occupata et jam distracta**), non secus in Arce Krasznahorka existentes internas facultates meas, post fata et decessum Conthoralis

*) Tulajdonkép nejének, b. Serédy Zsófiának Erdélyben fekvő javait érti itt, melyeknek birtokától még mint kurucz, a császáriak által, Erdélynek 1707. ősszel történt elfoglaltatásakor fosztatott vala meg. Ő neki magának, mint Andrássynak, nem igen volt vagyona Erdélyben.

**) Ez csak az ország fiscusa számára Bercsényi által — Rákóczi meghagyásából — lefoglaltatott ingó javakról áll: az ingatlanok élvezetét a fejedelem, a hűségében tovább is megmaradt György

meae*) per germanum fratrem meum Georgium Andrassy, adhuc infidelis, in exolutionem ibidem impraesidiatae perfidae Militiae conversas, ac insuper majorem in mei afflictionem, ibidem detentos Liberos meos abinde abducendos demandatos esse**) dolenter intellexi.« Ekként öszves javaimtól megfosztatván, legalázatosabban könyörögve hullok Legszezentségesebb Főlséged lábai elé: méltóztassék veleszületett kegyelmességénél fogva engemet, főntebbi kárvallásimért, »ex alijs infidelium bonis« kegyesen megvigasztalni. (Egykorú másolat.)

18. Rákóczi fejedelm 1710. május 1-jén Szólnok közelében fokuđt pusztaszegi táborából, nagy elismeréssel és dicsérettel ír a Viard tábornok ostromát és a bécsi udvarnak bátyja István által tett kísértéseit tántoríthatlanul kiállott Andrassy Györgynek, Krasznahorkára:

»Salutem, etc. Veszszük Kegyelmed levelét Krasznahorkáról sub dato 23. Aprilis. Kegyelmedtől is ugyan, de máshonnan bővebben vagy on tudunkra igaz hazafiúskodása s dicséretes, másoknak követésre példájul mutatott hűséges magaviselése, mellyet valamiképpen feledékenységből venni nem kívánunk: úgy igaz ügyünknek jó Istenünk kegyelmessége által való boldogulásával nem haszontalan reménységéről affidáljuk s securussá tesszük. Magunk is hadainkkal operatioinkat úgy kívánjuk folytatni, hogy fű és aratás nélkül mi is nem subsistálhatván, a magunk és Hazánk tökéletességgel viseltetett fiai s Kegyelmed hasznára is fordíthassuk; melyben a míg azon jó Istenünk régen várt kegyelmességét elérhetnénk is, — Kegyelmednek eddig viselt, hazájához való tökéletes szeretetében való maga gyakorlásáról semmi kétségünk nincsen: úgy elhitettük magunkkal, tovább is Viardot s assecla ellenségét boszontani kívánja. Coete-

és Pál testvéreknek adományozá, kikötvén azoknak jóvödelméből az elpártolt István gyermekeinek tisztességes neveltetését.

*) Hogy a kegyesszívű úrnő — kinek romlatlan teste most is ott látható a krasznahorkai várkapornában, üvegkoporsóban — már ekkor elhúnyt, azt csak a jelen okmányból tudjuk meg.

**) A gyermekek gyöngéd gondoskodásból vitettek ki az ostromlott várból Monokra, majd Kassára, Pál bátyjok gondviselése alá.

rum —« etc. (Eredeti, a fejedelem által s. k. aláírva, és Kántor István udv. hadititkár által ellenjegyezve.)

19. Gr. Eszterházy Dániel, altábornagy és kassai tábornok, 1710. october 28-kán Kassáról írja Rozsnyóbánya városának: »Nem kétlem, constál már Kegyelmeteknél, hogy Főlséges Urunk s Vezérlő Fejedelmünk kegyelmes dispositiójából nékem ide Kassára Generálisul kelletett bójönnöm, és ez a darab tartomány s abban való praesidiumok dispositióm alá adatattak. Lévén annakokáért Méltóságos Generális Andrásy György uramnak ő Kegyelmének a krasznahorkai praesidiumhoz némely portékákra szüksége: akartam Kegyelmeteknek tudtára adnom, s egyszersmind generálisi authoritásom szerint is parancsolnom, hogy azokat a requisitumokat, kiket említett Generális uram ő Kegyelme fog specificálni és kívánni, haladék nélkül administrálja Kegyelmetek, — kit az ellenség sem prae-
pediálhat, ez okáért azzal ne is mentegesse Kegyelmetek magát; kiknek is az ára, — közel lévén a quártélyok kiosztásának ideje — a contributióbeli obtingensben fog imputáltatni. In reliquo, —« etc. (Egykorú másolat. Kívül: »Rozsnyaiaknak írott levelemnek pariája,« melyből kitetszik, hogy ez, Andrásy Györgynek, Eszterházy ugyan e tárgyban írtt, ma már nem létező eredeti levele kíséretében küldetett vala meg.)

20. Az 1710-ik esztendő utolsó okmánya igen érdekes; ez Viard tábornoknak Krasznán, (»Datum Krasznán«) 1710. nov. 19-kén b. Andrásy György részére, saját aláírása és pecséte alatt kiállított ünnepélyes bizonyosságlevele, arról: miként került Krasznahorka vára a császáriak kezére? pár nappal azelőtt.

Ámbár — úgy mond a cs. tábornok — már el vala rendelve, hogy Krasznahorka várának visszafoglalására minden mód elkövettessék: mindazáltal »pro hic et nunc« a szelidebb eljárás sem látszott semmikép sem elvetendőnek. A mint is Nagyságos Andrásy György úr önként, lovagi parolájára ígéri vala, hogy a várat ő Felsége hűségére megadja, oly föltétel alatt i., hogyha ő, a nevezett báró úr, övéivel együtt, életére s ingó és ingatlan javaira amnistiát nyervén, várában háborittatlanul meghagyatik, mindazokkal, kik császár ő Felségének szolgálni

akarnak; a kik pedig maradni nem hajlandók: esküt tévén, hogy ő Felsége ellen többé nem harczolandnak, bárhová szabadon elmehessenek. E pontokat elfogadni igenis tanácsosnak tartám — folytatja Viard, — mivelhogy a báró úr a meghódolásra és a vár átadására már előbb is szándékoskodott volt, de ettől az őrség nyakassága által mindenkoron visszatartatott; a mint-hogy most is, negyednapja (»ante tres dies«), midőn az említett várőrök észrevették, hogy a császáriakkal valami levélváltás folyik: elvégezék magok között, hogy a báró urat megfogják és Kassára küldik;*) »quod etiam contingisset: si non, ex innato favore, ipsemet praesidiariorum Capitaneus P a u l u s N a g y, eidem Domino Baroni hanc conspirationem manifestasset.« Vigyáznia kellett tehát magára, és gondolkodásra idő nem lévén: legmeghittebb emberei által az összeesküvés főszerzőjét rögtön elfogatta s tömlőczre vettette. Ekkép azok gonosz szándékát szerencsésen meghiúsítván, per consequens a várat földadá; mely vár mivel mindeddig ő Felsége ügyeinek és szolgálatának igen nagy akadályára (»maximo obstaculo«) volt: most meghódolásából annyival több jó és haszon következvén, nemcsak hogy a fűntebb írt föltételeket keresztényi és lovagi parolámra elfogadom, sőt azoknak mindenben megtartására és megerősítésére rózve úgy a Fölséges Udvarnál, mint Magyarországi Vezénylő Tábornok (gr. Pálffy) ő Excjájánál közbenjárásomat ígérem. Költ, stb.

Ő Szentséges Császári és Királyi Fölségének Generális-Föstrázsamestere, Lovas Eredese, és bizonyos-számú Hadainak Vezénylő-Tábornoka

De Viard m. p.

P. H.

(Eredeti, sajátkezüleg aláírva, ép piros spanyolviaszpecsétel, melynek czímerében hétágú koronával fedett pajzsban három ágyugolyó áll egymás felett.)

Az ezen hiteles okmányban Krasznahorka földadására nézve elősorolt érdekes körülmények eddigelé ismeretlenek voltak történetirodalmunk terén. S ide vonatkozólag még néhány be-

*) »Ijdem praesidiary . . . inter se convenerunt ipsum Dominum Baronem capere et Cassoviam transmittere.«

cses részlettel ismertet meg bennünket Viard tábornoknak egy e tárgyról szóló második okmánya, mely is a következő:

21. Viard, 1711. martius 21-kén Szepsiben (»Moldaviae«) ünnepélyes ajánló-levelet állit ki b. Andrássy György számára, ennek saját fölkérése folytán. El levélből kitűnik, hogy a várórség megbízott tisztjei Bercsényi titkos utasítása folytán kísérték éber szemekkel Andrássy működéseit, föllévén hatalmazva, hogy ha csak legkisebb érintkezését veszik is észre a császáriakkal, — fogják el, vagy ha az nem lehetne, vagdalják össze. (»... attestare aeque et juste censui, quod nimis quam certum sit eundem Dominum Baronem arcem Krasznahorka adhuc ante tempus intentionem tradendi habuisse, si non per occultas dispositiones Berczenianus impeditus fuisset, et tali quidem adinventione, si praesidiarj in eodem Baronem minimam adverterint Sacrae Caesareae Majestatis Militiae correspondentiam: vel ipsum interciperent, vel, si aliter non possibile, etiam interficerent.«) A mi — úgymond — meg is történt volna, ha maga az őrség kapitánya »affectione simul, et cum miseratione ductus,« föl nem fedezi a dolgot Andrássynak; »in cujus contestationem saepedictus praesidiariorum Hattanak (hadnagy; kár, hogy meg nem neveztetik,) qui eundem actum (t. i. Andrássy elfogását vagy leölését) exequi voluit: in vinculis Krasznahorkae usque ad ulteriorem decisionem detinetur.« Tehát a kurucz ügühöz oly hív hadnagy még 1711. martius végén is (t. i. ezen okmány kiadásakor) Krasznahorka sziklabörtöneiben sanyargott honnét alkalmasint csak a szatmári békepontjai szabadították ki, György úrnak gyanítható bossúja elől. — Viard tábornok e levelének többi részében elismeri, hogy ha Andrássy György Krasznahorkát a föntírtt módon, saját sorsa merész kockáztatásával, akkor hirtelenül föl nem adja: az még huzamosan képes lett volna tartani magát, a császár ügyének tetemes kárára*) (»maximo detrimento.«) Őszintén és melegen

*) T. i. Gömör vármegyének mindaddig be nem hódolását, Viard hadosztálya clönyomulásának megakadályozását, és Kassa körülzárolhatását tekintve.

ajánlja tehát Andrássyt, mint ő Felsége szolgálatának oly hasznos előmozdítóját, a császári tábornok, a felsőbb hatóságok s méltóságok kegyeibe.

(Eredeti, s. k. aláírású, mint a fentebbi.)

A lovagias francziával (mert Viard lotharingi volt) az elébb nyakas kurucz Andrássy, a vár föladása után oly benső barátságra lépett, hogy a kik előbb majd egy évig ágyúztak egymásra s agyarkodva néztek farkasszemet, — most bizalmas leveleket váltottak, melyekben »D o m i n e F r a t e r« testvéri czímmel szólítják egymást. Ily bizalmas levél

22. Viard tábornoké 1711. január 27-kéről, szepesi-i téliszállásáról, Andrássy Györgyhez Krasznahorkára, melyben Viard tudatja, hogy György úr 26-kán kelt levelét a Pálffyhoz intézett csatolvánnyal együtt kedvesen vette, bátyja Andrássy István útján; és valamint a minapit, úgy ezt is méltó ajánlattal kísérve juttatja Pálffy tábornaghoz. György úr unokája — b. Vécsey Sándor árvája — jószágának (Hajnácskő) gr. Draskovich tábornok részére lett adományoztatását nagy sajnálattal érti; de alig hiszi, hogy már ezen Pálffy segíthessen, — hanem Bécsben, az udvarnál kopogtasson ez iránt György úr, s ő nem kétli a kedvező eredményt, miután a háborúban részt nem vett özvegyek és árvák javai legfőlegben időlegesen conferálhatók. — Ezután új hírekkel kedveskedik a tábornok, György úrnak, és igen nevezetesen a mit itt Viard már ekkor, január 27-kén (tehát Rákóczinak még az országban létekor) Károlyi Sándorról ír, szórúl szóra ekképen:

»Praeterea Carolium ad nostras partes pervenisse indubitatum est; utrum autem praefata Sua Excellentia Comes a Pálffy ex Trans-Tibiscanis partibus praevia ad has sit venturus, — minus scio . . . ivit, (Pálffy) relicto praesidio Kalloviae, Sakmarinum versus.«

Ha a császári tábornok a fentebbi tudósítást Károlyi-ról egy még Rákóczi hívének írná: nem nagy súlyt fektetnének reá, — írhatná ijesztésből, ravaszságból, gyanúsítási célzatból; de midőn ezt egy Viard, a császár hadvezéreinek egyik leglovagiasabbja, már ura hűségére tért barátjának írja, és írja ily positivitással, és bizalmas levelében írja:

ez oly figyelmet ébresztő körülmény, melyet a történetírónak szem elől téveszteni s érett megfontolás nélkül hagyni — nem szabad.

Viard ezen levele is eredeti, s. k. aláírásával, s kívül már ismertetett pecsétével. Mi Viard három levelét — különösen e legutóbbit — tartjuk a hosszúréti levéltár legbecsebb darabjainak.

A fentebbieken kívül a Rákóczi-kornak még egy ereklý-jére találtam itt; ez Krasznahorka vára ágyúinak s felszerelésének — melyekkel az 1709—1710-iki hosszú megszállás alatt védte volt magát — Pálffy parancsából 1711. július 29-kén készült leltára, melyet, ímé, ideiktatok:

23. »Anno 1711. Die 29. Julý, Krasznahorka várában. Méltóságos Generális-Feld-Márschal Gróff Pálffy János uram ö Excja parancsolatjából Krasznahorka várában lévő munitió specifice conscribáltatott ez alább megírtt mód szerint, és ad interim Andrássy György uram ö Nagyságának resignáltatott.

1 - m o. Maximilian nevű ágyú vagyon nro 1.

2 - d o. Bebek nevű ágyú egyforma vagyon nro 3. *)

3 - t i o. Item Bebek nevű ágyú, kissebb, vagyon nro 1.

4 - t o. Item vagyon egy vári ágyú, nro 1.

5 - t o. Rudolphus nevű ágyú vagyon nro 1.

6 - t o. Item vagyon egy kis ágyú az pattantyús bástyán, nro 1.

7 - m o. Item vagyon fél-törött ágyú nro 1.

Item vagyon siska (fületlen taraczk) nro 2.

8 - v o. Item vagyon egy kis vári taraczkocska, nro 1.

Item vagyon »Hess» nevű seregbontó nro 1.

9 - n o. Item puskaapor vagyon négy hordóba, egy hordóba két-két mázsa. Item két átalagba egy-egy mázsa. * *)

*) Érdekes ezen 1547-iki Bebek Ferencz-féle ágyúkról följegezni, hogy még 1848—49-ben is szolgáltak a magyar szabadságnak, nevezetesen a kápolnai ütközetben is ott tüzeltek, egyik ütegbe beosztva.

**) Lőport Viard alkalmasint vitt volt el magával a várból, táborra szükségére.

10-m o. Czejtházban 8 fontos ágyúgolyó nro 200, 2 és 3 fontos 500. Apró ólom-glóbis 3 ládácskában 3 mázsa. Kézi-gránát 350. Vári szurkos-koszoró 200. Kanóc 2 mázsa. Vári pánczíring nro 2, nadrág 1. Vári pánczírsüveg 2. Gránátíros kék süvegek vannak nro 57. — Szakálosok (hosszú várpuska) vannak mindöszve nro 30. Új mundur-flinták vannak nro 100. Ó mundur-flinták nro 180. Kardok mindöszve 82. Lódíngok 20. Bőrvedrek 2. Töltés vagy on félhordóval. — Vagy on egy vastag láncz. Kapráloknak való dárdák nro 6. Glóbisöntő-forma, apró és öreg, nro 9. Gyertya nro 250.« (Egykorú más.)

A krasznahorkai vár további gondviselését, fenntartását, koronkenti javítgatását, a várnagyok kinevezését és hatáskörét, a jó vigyázást, hajdúk fogadását s tartását stb. illető irományok tovább folynak e levéltárban, úgymint az 1716-ik, továbbá az 1720-as, 30-as, 40-es éveken át 1750-ig. A várat az egész Andrassy-nemzetség tartá fenn, közköltéségen, folytonosan dicséretes gondot fordítva annak épen megmaradására, mint a család büszkeségére. Mindegyik Andrássynak volt benne bizonyos lakrésze, s volt hozzá örökös joga. Mignem a legújabb osztály szerint -- mint már elől érintők -- a monoki ág kizárólagos tulajdonába ment át, de — úgy tudjuk — most is fenntartási kötelezettséggel, a mi, mint oly nevezetes középkori várépítményre nézve, nemzeti kegyeletből s műépítészeti szempontokból is mindenesetre óhajtandó. A boldogult György gróf mindenkoron kiváló gondot fordított is e várra, s különösen az ó falakat védő tetőzet újítását nem kímélte. Hiszszük, hogy utódai is követendik példáját!

A vár múlt századi viszonyainak, s az abban követett rendtartásnak ismertetéseül itt közlünk még egy, már magában véve is érdekes, mert korát s a várurak szellemét jellemző utasítást, melyet Krasznahorka várnagyai számára még a volt kurucz tábornok Andrassy-testvérek dolgoztak és adtak volt ki 1716-ban, s mely 1744 ben megerősítettvén a család tagjai által, — érvénye még a későbbi évekre is kiterjesztetett. Az okmány így hangzik:

24. »Instructio pro Domino Castellano.

Elsőben is, hogy Isten ő szent Felsége Krasznahorka vá-

rát mindenféle szerencsétlenségtől mególtalmazza: szükség, hogy az porkoláb maga istenes és józan életével, szelid és ájitatos erkölcsével, undok szitkoknak elkerülésével jó példát adjon az várbéli hajdúknak; egyébiránt valaki közölök részeges, szitkozódó, veszekedő és szófogadatlan lészen: toties-quoties notabiliter megpálczáztassék, — ha pedig ezen büntetés nem használna: tehát mások példájára megcsapattatván, kiűzettsék az várból. A mennyire lehet, igyekezzék a porkoláb jó, szeléd erkölcsü és pápista hajdúkat szerezni, kik is tartozrak az porkolábot megbecsülni, annak szót fogadni, és mindenekben engedelmeskedni.

Tartozik a porkoláb az vár őrzésére és hüvséges gondviselésére hitet mondani, hasonlóképpen az hajdúk is igaz hív szolgálatjokra megesküdni. Az hajdúk pedig esztendőszolgák lesznek, úgy, hogy esztendőnek folyása előtt egy hólnappal tartozik bejelenteni: továbbvaló szolgálatra leszen-e kedve, vagy sem? Hasonlóképpen az porkolábnak is.

Az várban continuusnak kell lenni az porkolábnak, és ha néha történnék is nappal excurrálnia, ámbár jó rendben hadná is az hajdúkat, — mindazáltal éjtszakára visszajőjön.

Jó vigyázással legyen, mind nappal, mind pedig éjtszakának idején istrázsákat tartson, czirkálókat, néha maga is utánnok vizsgáljon, vigyázatlanságokért szabadon büntethesse, az mely hajdú nem alkalmas: Urak hírével kiadhasson rajta.

Continue a kapun legyenek az hajdúk, és senki hír nélkül csak az faluban (Várallyára) se menjen, senkit a várba porkoláb híre nélkül bé ne bocsássonak, jövőket-menőket jól megvizsgáljanak, legfőképpen: mit visznek ki az várból? — ámbár gyermekek vagy leánykák legyenek azok.

Midőn isteni szolgálat vagyon, úgy asztal felett mikor vannak az Urak: annak végeig senkit a várba ne bocsássonak Urak híre nélkül. Az várat pedig gyakorta megvizsgálja, megjárja, és romlott állapotjához képeest igyekezzék építeni és arrúl az Uraságot nemcsak informálni, de szüntelen sürgetni az requisitumoknak mentülhamarább való administratiójárul.

Az vár kapuit soha isteni dicsíret és imádság nélkül fel ne nyissa és be ne zárja; tüzre szorgalmatossan vigyáztasson,

legfőképpen éjtszakának idején. Szükséges helyeken kőményeket tisztíttasson.

Az várat tisztán tartsa, az rabokkal söpörtesse, holmi gazt egyetmást vélek kihordattassa; az Nemes Vármegyét gyakran urgeálja lakatoknak, béklyóknak és egyéb cszközöknek megcsináltatására. Nemes vármegye (Gömör) rabjain kívül más rabjait bé ne vegye Urak híre nélkül.

Midőn pedig az Uraság maga cselédit avagy jobbágyit megfogattatja: ha csak kevéskorig lesznek az rabházban, — azok semmivel nem fognak tartozni; ha pedig notabilis cselekedetekért sokáig detineáltatnak, nyölcz polturával fog az olyan (napjára, tartásáért) tartozni.

Az mely bástyákon ágyúk és egyéb lövészerszámok vannak: zár alatt tartsa, hogy minden ember hozzá ne jár hasson. Egy szóval mindeneket az várban megvizsgáljon, és legkisebb fogyatkozástúl is, és történhető károknak eltávoztatásátúl az Urakat tudósítsa.

Valamikor valamit, valamely Úr részéről praestálnak, quietálja; és az mely Úr részéről mit nem administrálnak, felírja, és urgeálja, — s ha nem használna: mondja meg a több Uraknak.

Andrássy Péter m. p. L. S.

Haec autem Instructio, usque ad Adventum Domini Fratris et Ratificationem Ejusdem, tantummodo permanebit. Actum in Arce Krasznahorka, Anno 1716. die 25-a Máj.

Georgius Andrássy m. p.

Mindezeket approbálom:

Andrássy István m. p.

Ezen régi Instructióját édes Eleimnek in omnibus punctis approbálom, ratificálom és confirmálom, úgy, hogy mostan beállított új porkoláb, Nemes Streska János uram mindezeket firmissime observálja, úgy kívánom. Actum in Arce Krasznahorka, in Festo Beatae Mariae Virginis Purificationis, Anno 1744.«

Aláírás ezen utóbbi megerősítő záradéknál nincs; tán b. Andrássy Károlytól vagy III. Györgytől származik. (A múlt század közepéről való más.)

És ezzel a monoki ág levéltára ismertetését befejezván, szóljunk néhány szót a betléri ágéról.

III.

A betléri, vagyis idősb ág külön levéltára ma már nem Betlérén, hanem az ettől nem messze fekvő Oláhpatán tartatik, gr. Andrássy Manó úr felügyelete alatt, mint már oda föl említettük vala. Ezen levéltár tökéletesen rendezve van, s a krasznahorkai közös archivuméinál csak tizenkét évvel később, ú. m. 1829-ben készült kimerítő catalogussal bir, mely latin nyelven, nagy gonddal szerkesztetett Lengyel Sámuel ügyvéd által. De az ügyészi kezelés itt is megtermé a történetnyomozóra nézve oly keserű gyümölcsöt, a missilis leveleknek kirekesztése, elvetése által. Mert a mint a betléri levéltár elenchusának egyik, Hosszúréten őrzött s rendelkezésemre állott példányából szomorúan győződtem meg, — levelezéseket itt is hasztalanul keresnénk. Majdnem kizárólag birtok- és jogviszonyokra vonatkozó irományokból áll ezen levéltár, mely különben nem is valami ódon; legrégibb okmánya ugyanis csak 1585-ből való, és ettől fogva is nagyon kevés van a szatmári béke idejéig, — aránytalanul túlnyomó része a múlt század három utóbbi negyedebeli, tehát igen új, és tartalomra nézve is csekély fontosságú, történelmi szempontból.

II. Rákóczi Ferencz korát mindössze e négy okmány képviseli benne:

1. Rákóczi fejedelem, b. Andrássy Istvánt vezérőrnagygyá: »Generális-Főstrázsamesterré« nevezi ki. Kelt Egerben, 1706. martius 13-kán. Eredeti diploma, fasc. I. nro 7.

2. Ugyanezen fejedelem adománylevele a Komárom vármegyei tataradalomról, b. Andrássy István és neje b. Serédy Zsófia s mindkét nembeli utódaik részére, a törvényhozás későbbi intézkedésének fönntartatása mellett. Kelt Rozsnyón, 1706. december 20-kán. Fasc. I. nro 8. Eredeti.

3. Ugyanannak adománylevele ugyanazok részére, a Bedeghi gr. Nyáryaknak Monokon és Csetneken birt összes részjőszágairól. Kelt Terebestt, 1707. september 13-kán. Fasc. I. nro 9. Eredeti. Végre

4. I. József császár grationalis-levele, a Rákóczi fejedelem pártjáról a király hűségére visszatért b. Andrássy István részére. Datum Viennae, die 28. Aprilis Anno 1710. — Fasc. I. nro 11. Eredeti.

* * *

A gr. Andrássy-ház három rendbeli levéltáráról a fön­teb­bieket elmondván : korántsem ádtunk ugyan rendszeres és teljes ismertetést, a mi, — a kutatás alkalmával célunk inkább csak a Rákóczi-korra irányúlván — nem is volt szándékunkban ; mindazáltal, minthogy ezen történelmileg nevezetes család archi­vuma tudtuk szerint irodalmilag még soha ismertetve nem volt, — nem késünk ezeket is közzé tenni, hogy a netalán bővebb kutatásokat fogatosítani óhajtóknak némi tájékozással szol­gáljunk. S e tekintetben, úgy hiszszük, célt értünk.

THALY KÁLMÁN.

Könyvismertetések, bírálatok.

V.

Ipolyi Arnold kisebb munkái. (I. Magyar műtörténelmi tanulmányok. II. Alkalmi beszédek. Kiadja Ráth Mór. Budapest, 1873.)

Jelenlegi irodalmi viszonyaink között épen nem lehet panasznunk a felett, hogy a történelmi tér el volna hanyagolva. Szalay László és Horváth Mihály mesterművei mellett sok kitűnő terméket vagyunk képesek fölmutatni a hazai történelem minden szakából. Kiváló tehetségek vállalkoztak a történelmi anyag összegyűjtésére úgy, mint egyes korok és vidékek mélyebb tanulmányozására. A Vezérek-, a Hunyadyak- és a Törökvilág stb. kora kitűnő íróikra akadtak. Egyes városok, megyék és vidékek monographiái örvendetesen gyarapodnak. Van irodalom- és költészettörténelmünk.

Csak egyben kell még folyvást nagy hiányt tapasztalnunk: nincs műtörténelmünk!

Ez a tér az, mely még meglehetősen parlagon hever, ez az a munka, melyre oly kevesen vállalkoznak.

S mi az oka e sajnálatraméltó tüneménynek? Talán nem voltak művészeink, a kiknek művei méltók lennének arra, hogy összegyűjtetvén, nemzeti Pantheonunkban helyt foglalhassanak? Voltak. De miként a jelen nemzedék, úgy apáink sem tudták mindenkor kellőleg megbecsülni műveiket. Még mai nap sem vert eléggé mély gyökeret a nemzet lelkében ama meggyőződés, hogy műemlékeink megőrzése szent kötelesség, valódi nemzeti becsület dolga, — és hogy »minden nemzeti műemlék elenyészével, történetkönyvünk egy-egy szép lapja szakad ki.«

Csak egy pár oly lelkes jelesünknek, minő egy Rómer,

Henszlmann, Ormós, Pulszky és Ipolyi, köszönhetjük, hogy e részben mégis van valamink. Időt, fáradságot, költséget nem kímélve, valódi apostoli buzgósággal járták be ezek az ország különböző vidékeit, hogy az elődök mulasztásait pótlandók, fölkeressék, összeszedjék vagy legalább írásban ismertessék meg amaz ereklyéket, melyek őseink műveltségéről és műízléséről tanúskodnak. — De minél kevesebben vannak ily lelkes munkásaink, annál nagyobb kötelességünk, nézetünk szerint, műveiket megbecsülni és megismerni.

Jelen sorainknak célja: Ipolyi Arnold kisebb munkáinak egyszerű ismertetése; a bírálatot bizvást hagyhatjuk a szíves olvasóra.

Két vaskos kötet áll előttünk, melyekben a genialis egyháznagy azon dolgozatai gyűjtettek egybe, melyeket szerző, foglalkozása hatásköreihez képest, különböző helyeken olvasott fel. Nagyobb részük a m. t. Akadémia és a Történelmi Társulat közlönyeiben jelent meg; most Ráth Mór díszes kiadásában, a szerző szellemdús és vonzó arczképével együtt, a nagy közönség rendelkezésére bocsáttatnak. Mindenki megolvashatja, mindenki gyönyörködhetik benne, a kinek a művészet iránt fogékony lelke van.

Mínthogy bennünket, s úgy hiszszük az egész történetkedvelő közönséget, leginkább a műtörténelmi rész érdekel, talán nem követünk el hibát, ha e helyen a második kötet tartalmát, mely alkalmi beszédekből áll, csak érintjük, hogy a műtörténelmi dolgozatokat tartalmazó első kötettel annál bővebben megismerkedhessünk.

A második kötet tartalma ez: Lonovics József emlékezete. Emlékeszéd Ráth Károly felett. B. Mednyánszky Alajos emlékezete. Schultz Ferencz emlékezete. Beszéd az egyházi művészetnek hazánkban való emeléséről. Üdvözlő beszéd a magyarországi orvosok és természetvizsgálóknak Egerben tartott nagygyűlése alkalmával. A Sz.-István társulat munkálkodása, — két elnöki jelentés. A Sz.-László-társulat, egyházi beszéd, és egy Szent-István ünnepén mondott egyházi beszéd. — Ezen kötet Ipolyinak ékesszólását hirdeti. De egyszersmind sok történelmi érdekű részletet is tartalmaz

különöse n a Ráth, Mednyánszky és Schulcz felett tartott emlék beszédekben.

De lássuk az első kötetet. Itt látjuk halomba rakva azon anyagnak lényeges részét, melyből talán nemsokára össze fogja állithatni valamely jelesünk művészet-történetünk monumentalis épületét. Az első helyen áll »Magyarország középkori emlékszerű építészeté,« melyet szerző az 1861-ki akadémiai ünnepélyes közgyűlésen olvasott fel.

Ebben fölvezet hennünket a szerző az építészet legrégibb emlékeihez, mint a civilizáció egyik leglényegesebb tényezőjéhez. A bizonyos helyen megtelepült nép házat épít magának és Istennek. Nemcsak az ősvilág mívelt népeinél volt a műépítészeti főtárgya a templom, hanem az európai új világ népeinél is az. Ezen egyetemes törekvés, hogy t. i. az ember a Mindenhatónak művészete egész tehetségével fenséges alakú házat építsen, a különböző nemzetek jelleméhez képest, időnként új műidomokat és műízléseket teremtett.

Ipolyi itt biztos kézzel vázolja a különböző építészeti ízléseket. Felmutatja az ó és új, a pogány és keresztény világ építészetének főtényezőit az oszlopban és gerendázatban, az ívben és támban. Oszloppal kezdődik minden műépítészeti. Általa nyer az élettelen, egyhangú, durva fatömeg szervezetet, tagozatot és életet. A ráfekvő gerendázat megakasztja a felfelé törekvő oszlopok növést. Az ív összeköti azokat, míg végre a fejlékeny ív visszamegy az oszlop eredetéhez, a támbhoz. Ezen elemek változatos összekötéséből fejlődtek ki idők folytával a különböző építészeti stylek, vagy amint Ipolyi nevezi: ízlések.

A régi római pogány civilisatio hanyatlásával kezdődik a keresztény műveltségnek megfelelő óker. basilikai ízlés. Ezzel majdnem egy időben fejlődik ki a bizánczi ízlés, különösen keleten. Az első a IX. század után lényeges változáson menvén át, félköríves román ízléssé lesz. A XII. század után a félkörívet folyvást átmenetben látjuk a csúcsívbe, s ezzel létre jön a középkorban legnagyobb virágzásra emelkedett csúcsíves vagy góth ízlés, melyre ismét az úgynevezett renaissance vagyis újraszületési ízlés következett.

Ezen ízlések rövid jellemzése után áttér Ipolyi a magyar

építészeti emlékekre, s mint legrégibb román basilikai mintaszerű építményünket a pécsi templomot említi, melynek építését egy krónikánk Péter királynak tulajdonítja. Ennek alaptervezetén — úgymond — azonnal feltűnik az egyszerű basilikai alapidom: a hármassal közvetlen záródó három hajó, sajátlagi áthajó és karhely vagy szentély nélkül, melyet csupán az altemplom emelkedése jelöl. Legjelentékenyebb azonban e tekintetben az egyház toronyalakítása, a mint négy tornya az egyház négy szögletéhez építve még nem fejlődött ki, mint a későbbi román idomban, az egyház alaptervezetéből, de, mint a basilikai és kora román ízlésben, csak külső szervezetlen összefüggésben áll az egyházzal. Ezen korba valók (XI. és XII. század) a tihanyi, pannonhalmi és veszprémi altemplomok eredeti részletei is, melyeken a pazar fényvel kiállított ékítményi műrészletek szintén a román ízlés modorában készültek.

Árpádkori emlékszerű építészetünk első korszaka azt mutatja, hogy Magyarország a legbensőbb viszonyban volt a nyugatnak szellemi életével, és hogy nemzetünk fogékony lelkét könnyen áthatotta ennek, a megmerevedett bizanci művészet ellenében élénken fejlődő eleven műiránya akkor, midőn már úgyszólván a műirányok nem kelettől nyugotnak, de nyugattól keletnek indultak.

A második korszakban ez irány nemcsak virágzott, de némi önállóságra is emelkedett. A műrecek egész sorát nyitja meg a XII. század vége felé Jób érsek által újonnan és nagyszerűen épített esztergomi basilika. Ezt követték: az egri, szepesváraljai, gyulafehérvári, zágrábi, ócsai, lébenyi, jáki, boldvai, zsámbéki, türjei, selmeczi, vértessz.-keresztői, horpácsi, kaplonyi, apátfalvi, deáki, bényi, karcsai, pannonhalmi, dömsölki és számtalan más, többnyire kéttornyos basilikák, melyekhez az egytornyú falusi templomoknak egész csoportja csatlakozik. Ezeknek alaprajzai feltűnő összhangzást és hasonlatosságot mutatnak nemcsak a belső elrendezésben, hanem különösen az alaptervezet főformájában is. Feltűnő sajátosságuk leginkább az apsisnak, a félkörű oltárhajléknak közvetlen s egyszerű alakításában, a kettős torony- és homlokzatnak az alaptervezetből való, a mily egyszerű, oly díszes és szervezettes kifejlésében áll.

Nagyon sajnáljuk, hogy e helytt nem terjeszkedhetünk ki ezen terjedelemre ugyan kisszerű, de belső díszítésre nézve bámulatos templomok bő ismertetésére. Legyen elég csak azt aényt említenünk, hogy például a jáki bazilika díszítéseinek gazdagságát és formaszépességét egy külföldi író — Eitelberger — a legizletesebb e nembeli műremeknek ismerte el; egy másik külföldi műértő pedig — Villard de Honnecourt — a magyar templomokról vett mintákat rajzolt albumába.

Mindezen emlékeken — mondja Ipolyi — valamint egész történelmünkön meglátszik ugyan egy tehetséges és szelleműs nemzet fellengős és nagyratörő iránya, mely azonban a külső körülmények által fokozatos fejlődésében vajmi gyakran meggátolva, a mint elkésett rendes fejlődése menetét sokszor fellengős érzetével megelőzte, úgy mégis műveit, fájdalom, teljesen soha meg nem érlelhette . . . Nevezetes, hogy valamint a francziák-nál a csúcsíves építészet legnagyobbyszerű alkotványai épen a városok polgári önállósági mozgalmaival kezdtek emelkedni úgy nálunk is emlékszerű építészetünknek legkitűnőbb virágzása épen az aranybullai szabadságküzdelmek korába esik.

Ekkor virágzott fel hazánkban a román ízlés mellett a csúcsíves vagy góth ízlésű építészet, mely csakhamar oly divatossá lett, hogy legelőbbkelő városaink és egyházi székeink vetekedve siettek román basilikáikat lerombolni és helyökbé góth dómokat építeni. E divatkör átment a szerényebb falusi egyházakba is. Statistikai adatok bizonyítják, hogy némely vidéken majdnem minden második falu vagy plebániacgyház góth, például a Csallóközben, hol a műemlékeket ugyancsak Ipolyi szorgalma gyűjtötte össze. Így volt ez hajdan a pusztasággá lett alföldön is. De azért a jelen korban, az egy kassai dómot kivéve, nincs egyetlen egy világra szóló góth emléünk, mely a franczia vagy a német ilyfajta templomokkal versenyezhetne. Ennek okát Ipolyi abban találja, hogy a góth ízlés későn kezdett terjedni hazánkban, t. i. akkor, midőn a külföldön már hanyatlott, s így csak hanyatlása és elkorcsosodása formáit hozta be nagyobbára hozzánk.

A polgári építészeti emlékekből alig maradt fenn néhány darab, pl. a bártfai városháza, és néhány váralkotmány,

mint Szalónok, Borostyánkő, Bajmócz stb. és mindenekfölött Vajda-Hunyad.

A középkori szobrászati emlékekről szóló értekezés szintén a m. t. Akadémia ünnepélyes gyűlésén olvastatott fel 1863-ban. Azóta tiz esztendő múlt el, s most is alig tudunk többet fölmutatni annál, a mit Ipolyi fölmutatott. Új erők és új eredmények még mindig késnek »az éji homályban.«

A középkori szobrászat karöltve járt a monumentalis építészettel. Ezt követte még a festészet is. De valamint az építészetben, úgy a szobrászatban is csak ott mutatkoznak a valódi művészet tulajdonai, a hol a szép mű az élet mindennapi szükségsein túl eszményi magaslatra emelkedik. A szobrászatnak első magasb ihletét a hit eszménye kölcsönözte; ez volt művészetének éltető lelke ugyanazon fokozatokon keresztül, melyeket az építészetben láttunk.

Miként az óker. bazilikai építészeti ízlés még azon antik elemekből fejlődik, melyeket czéljára alkalmasaknak találván, elsajátíthatott: úgy az ókeresztény szobrászat is félenken másolgatja még egy ideig az antik plastikának egyes, az új keresztény hitnézettel összeférő alakjait. Majd saját típusokat és mintákat teremt, de melyek az antikizáló bizanczi művészet feszeségében mintegy megdermednek. Végre az ő világ művészetének enyésztevel kezdődik a középkori műfejlődés a szobrászatban, melynek tarkaságához már a magyar nép is járúl saját nemzeti elemeivel.

Hazai szobrászatunk műemlékei egész az antik classicai korra vihetők vissza. Az ókeresztény művészetről pedig tanúbizonyságot tesz a nemzeti muzeum előcsarnokában látható szegszárdi sarcophag. Sz.-István korára utalnak: a fehérvári néhány oszloptő, egy-két antikizáló oszlopfő az esztergomi bazilika romjai között és a csanádi sarcophag.

Legelső és legbecsesebb magyar szobrászati emlékeink a Péter királyunk sirjának d o m b o r m ű - f a r a g v á n y a i a pécsi egyházban. Több mint harmincz alak, majdnem félembeli nagyságban áll és mozog előttünk. Ipolyi érdekesen magyarázza meg jelentésöket. — Kiemeli aztán a képköröket, vagy az úgynevezett typologiákat, melyek mellett nem csekély érdekűek a

jelvies emberi és állati, úgynevezett physiologiai és symbolica i ábrák, melyeknek sok szép példányát szintén érdekesen magyarázza.

A románkori ily emlékeken azonban lassankint már az ornamentalis irány kezd uralkodni, s a jelvies ábrákat teljesen, majd az állatalakzatokat is egészen kiszorítja. De amaz előbbi jelvies, s emez utóbbi ornamentalis átmeneti korszaknak a XII. század végén vagy a XIII. közepén, mintegy határán áll még a régi jáki bazilika nagyszerű szoborműveivel. Ebben a műtörténelmi fontosságra jutott páratlan remekműben — mint egy híres műíró mondja — a végzet valóban egyik drága mügyöngyét tartotta fenn Magyarországnak. Rajta a szobrok és domborművek pazar bősége vetekedik azok kitűnő művészetével, melyben mind a felfogás, mind a remek kivitel tiszta ízlésű művészre mutat. A homlokzat diadalívszerű portáléján tizenkét nagyszerű szobor látható; a csarnok szélső oszlopai büszkén lépdelő oroszlánokon állanak; fent az ívtéren domborműves atyaisten trónol, fönsége fénykörének mondorlájában két angyal által emelve. E felett a tizenkét apostol majdnem életnagyságban s középen a megváltó alakjával. Kint és bent a szentélyben számtalan apróbb műremek, melyeket Ipolyi egyenkint is előszámolt.

De ezen ízlés csakhamar elkorcsosult. A kor szelleme az Árpádok kora után más irányban kezdett haladni. A jelvies szobrászati irány átmegy a decorativusba, az állatképektől a lomb és virágfüzérékbe, a zoologia muralistól a flora muralisba. Ez iránynak legszebb példáit látni a lébényi, apátfalvi, gyula-fehérvári, de különösen a pannonhalmi egyház emlékeiben.

Miként az építészetben a román ízlésből fejlődött ki a góth, úgy a szobrászat is hiven követte ezt a fejlődést.

Legnevezetesebb átmeneti góth szobrászati emlékünknél, illetőleg töredékünk a pöstyéni, valószínűleg Róbert Károly által épített egyházban van. A sajátságos góthirányú szobrokból nagyon kevés maradt fenn. Dombormű faragványok több helyen láthatók, ú. m. a kassai, sáros-szebeni, iglói, sz. benedeki s más templomok kapuzatán. Fafaragványú, még pedig rendesen természetű színezetben festett szobrok kiváló faját képezik a góth művészetnek, melyek Magyarország felső részén nagy számban fordulnak elő.

Idők folytán két eltérő irány tűnt fel: az úgynevezett eszményítő-germán ízlés, mely a XV. század közepéig, — és az egyénítő-nemzeties ízlés, mely a renaissance uralomra vergődéséig tartott, Példányok láthatók Lőcsén, Bártfán, Kassán, a bányavárosokban és Soprony-Pozsony vidékein. Leginkább ki van fejezve rajtok Wolgemuthnak és Stoss Veitnak befolyása, a kiktől sok ily faragvány került Magyarországra; de azért legnagyobb részük magyar, bár ismeretlen művésztől származott.

Azonban nem csupán ilyen vallási műemlékek, hanem történelmi személyek ábrázolatai is fennmaradtak e korból legalább síremlékeiken. Példák a XI. századból Péter király pécsi sírja, a XII. századból László király nagyváradi ravatala, a XIII. századból egy ismeretlen lovag alakja a nagybányai bazilikában. — A XIV. században már sok érdekes szobormű maradt reánk, melyek mind világi mind egyházi nagyokat ábrázolnak. Ez utóbbiak mind püspöki díszöltözetben, hosszú redős casulában, püspöksüveggel, főpásztori bottal és könyvvel kézben vannak képezve. Királyaink szobraiból csak töredékek maradtak fenn, de némelyekről, például N.-Lajos székesfehérvári vörösmárvány szobráról és Sz.-László nagyváradi érczlovagszobráról nagy elragadtatással szólnak Bonfinius és Istvánffy, Miles és Révay. Ezeknek tanúsága szerint a magas márvány talapzaton álló érczszobor, ló és lovag, végtől végig megaranyozva ragyogott. A lovon ülő király kezében harci bárd volt látható.

A XV. századból fennmaradt, és pedig már bizonyos természeti hűséggel alkotott szobrokból sokat számlál elő Ipolyi; úgy szintén a XVI. századból is. Ezeken kiváló érdekű az egyes korokat szépen jellemző viselet és fegyverzet. Eleinte a pikkelyes pánczél, alacsony hadfőveg s bő palást volt a divatos. A XIV. század végétől fogva majdnem a XVI. század közepén túl már a teljes vértet, a lemezes pánczélöltöny födi mereven az egész testet, a félarczig alól leeresztett és felől felvont sisakkal. Az arc e mellett rendesen kiborotvált, szakáltalan. Később a szakál divatba jön, még a főpapoknál is, kiknek viseletén szintén nagy változások mutatkoznak. A zászlós-urak rendesen fegyverzettel vannak előállítva lándzsás zászlóval, karddal, hadi buzogánnyal. A főpapoknál fegyverzet helyett a püspöki bot, kehely, könyv

jön elő. Csak azt fájlalja — és pedig méltán — Ipolyi, hogy e becses emlékek nagyobbára csak töredékesen és csonkán jutottak reánk.

Előszámlálván az általa fölfedezett szobrászok neveit, lelkes szavakkal buzdít a meglevő emlékek megőrzésére, nehogy a Sibillakönyvek régi meséje nálunk is ismétlődjék.

A középkori festészet emlékei czím alatt tulajdonképen csak a szepesváraljai XIV. századi történeti falfestmény van ismertetve azon tudományos készlettel és lelkesedéssel, mely Ipolyi minden dolgozatát oly szépen jellemzi.

A festészet eleinte ép úgy szolgálta a szobrászatot, mint a szobrászat az építészetet, és mint a zene a költészetet. Csak lassan fejlődött az ki önálló művészetté. Míg az építészettől többé-kevésbé mindig a szükség művészete volt, s a szobrászat ismét a hasznosság: addig a festészet utóljára születvén, a gyönyör és fényűzés művészetévé lett.

Hazai monumentalis festészetünk maradványai jóformán minden műtörténelmi mozzanatot képviselnek; de legnevezetesebb s úgyszólván korszakot képző a 14 és fél láb hosszú s hat láb magasságú szepesváraljai történeti falfestmény, mely a templom restauratiója alkalmával a lepattogott régi mészkéreg alatt fedeztetett fel. Előállítását ez: A fényes teremben fejedelmi trónon az istenanya, ölében szent fiával, előtte térdelve I. Károly király amint a koronát a szent szűztől elfogadja; másfelől Tamás esztergami érsek az ország szent koronáját felajánlva; a király megett kardhordója Semsey Frank Tamás szepesi várnagy. Az érsek megett az országalmát tartva Henrik szepesi prépost, ki ezen képet 1307-ben festetvé.

A kép a góth ízlés korszakába esik. Az alakok elrendezésében csoportozás helyett inkább a régi szobrászati elem egymásutánja, a sorakozás uralkodik. A mű iskolájáról s technikai kiviteléről Ipolyi igen tüzetesen s bámulandó tárgyavatottsággal értekezik. —

Úgy hiszszük, hogy a szíves olvasó az eddig elmondottakból alkotott magának némi fogalmat Ipolyi kisebb műveinek értékéről. Nem is fogjuk tovább fárasztani a többi értekezések tartalmának ismertetésével. Mert szeretnők, ha minden művelt magyar ember olvasná el e munkát, s akkor öntapasztalásból fogja meg-

győződni a felől, miként a többiek is, nevezetesen: a középkori magyar ötvösművekről (260—404. l.), a magyar honi téglaeépítészeti műemlékekről (405—454. l.), a régi magyar keresztútak és Magyarország címének monumentális használatáról (454—468. l.), egy hazai vidék, ú. m. Heves és K.-Szolnok megyék őskori régiségletei és középkori műemlékeiről (469—511. l.), a szihalmi Árpádvári magyar pogánykoriaknak vélt leletekről (512—553. l.) és végre a magyar régiségtanról szóló értekezései mind megannyi becses gyöngyét képezik a hazai régiség-tani és műtörténelmi irodalomnak.

Mindenik czikk sejteti velünk a még fölfedezendő emlékek tömegét, de egyszersmind szemrehányást foglal magában azért, hogy a meglevőket sem tudjuk kellőleg megbecsülni. »Mi mindenha inkább tudunk alkotni, mintsem fenntartani — mondja egy cikke befejezésében — s most úgy látszik, mintha már a végzetek utólértek volna, hogy a fenntartásért mit sem tudunk tenni.

Mert a nevezetes emlékekkel is rendesen csak úgy vagyunk, mint jeles embereinkkel: csak akkor kezdenek érdekelni, akkor kezdjük őket becsülni, midőn már meghaltak vagy elenyésztek.

Pedig nemzeti múltunk nagy alkotásai között alig van egy is, melyre nem mondom hogy büszkébb, de mindenesetre nyugodtabb érzettel tekinthetnénk vissza, mint a művészet ezen derült emlékeire, melyek alkotását legalább sohasem keserültük meg.

Azért ismételve vélem: őrizzük emlékeinket, gyűjtsük össze maradványaikat, nehogy végre is elveszszenek, s ez által is üresebb legyen a múlt, szegényebb a jelen és kétesebb a jövő.«

ZSILINSZKY MIHÁLY.

T Á R C Z A.

— **A Magyar Történelmi Társulat** april havi választmányi ülése 2-kára, nagy-csütörtökre esvén, hihető ezen körülmény folytán, a szokottnál kevesebb szakkedvelő hallgatóságot vonzott együvé. A választmányt azonban elég szépszámú, ú. m. 12—15 tag képviselte.

Miután **Horváth Mihály** elnök az ülést megnyitotta, s a martiusi ülés jegyzőkönyve felolvastatván, hitelesített: a titkár a következő folyó ügyeket terjeszté elő.

1. Mindenekelőtt fájdalommal jelenté a választmány törzstagjának s a társulati közlöny eleitől fogva egyik legbuzgóbb munkatársának: **Fabó András** — írói nevén **Garády** — Nógrád megyei agárdi evang. lelkésznek múlt martius hó 18-kán történt csendes elnyúgását; főlemlíté a boldogúlnak történetirodalmi érdemeit, folytonos lankadatlan munkásságát, szerény és nemes jellemét, — s midőn kötelességéül ismeré halálát a Századoknak már martiusi füzetében rövideden jelenteni, egyúttal tudatja, hogy legközelebb bővebben szándékozik Fabó emlékezetét felújítani. Indítványozza, hogy a társulat jegyzőkönyvileg fejezze ki legmélyebb részvétét historiairodalnunk e tiszteletreméltó munkásának elhúnyta felett, — mely indítvány egyértelműleg határozattá emeltetett.

2. Bemutatja a kinyomatott új alapszabályok több példányát, s jelenti, hogy azok a múltkori végzés szerint — a társulat minden tagjának megküldettek egy-egy példányban, a martiusi füzethez mellékelve.

3. Új (évdíjas) tagokul fölvétetni kívánnak, 1874. elejétől kezdve: **Keörmley Pál** kir. táblai bíró Budapesten (ajánlja Kámánházy Béla); **Kanizsai Károly** esperes-plébános Tisza-Örsön, ú. p. Tisza-Igar, (ajánlja Balássy Ferencz); az eperjesi evang. collegium könyvtára, (aj. Dr. Vécsey Tamás); **Hornyák Endre** füzes-abonyi segédlelkész, (aj. Foltinyi János) végre **Jambressich János** főgymn. tanár Szatmártt, újra belép az 1873. év elejétől kezdve. — Mindnyájan egyhangúlag megválasztattak.

4. **Balthazar Béla** társulati pénztárnok martius haváról a kimutatást terjeszti elő:

B e v é t e l e k :

1. Befizetett alapítványból	100 ft — kr.
2. Alapítv. magánkötvények utáni kamatokból	30 » — »
3. Befolyt tagdíj-illetményekből	520 » — »
4. A »Századok« öt évi folyamáért	25 » — »
befolyt összesen	675 ft — kr.
pénztári maradvány február hóról	1468 » 96 »
a bevételek főösszege tehát	2143 ft 96 kr.

K i a d á s o k :

1. Szabályszerűen utalványozott írói és postadíjak fejében	109 ft 30 kr.
Pénztári maradvány ápril hóra	2034 ft 66 kr.

Ezen kimutatás örvendetes tudomásul vétetvén, közzé tétetni határoztatott.

5. R a d v á n s z k y B é l a ú r, társ. tag, buzgó és avatott okmánybúvár, a Bárczay-család levéltárából bemutat egy 1262-ről keltezett s az Árpádkori Új Okmánytár VIII-ik kötetében már közzé tett — állítólag IV. Béla-féle — határjárási levelet, az egri káptalan kiadványát, e r e d e t i b e n, és pedig előtte kétes származásának meghatározása végett, minthogy az okmány záradékában elősorolt nevű egyének legalább is egy századdal későbbben éltek. — Az oklevél paleographiailag megvizsgáltatván, a jelenlevő H o r v á t h Árpád, N a g y I m r e, P e s t y Frigyes és T h a l y Kálmán oklevélbúvárok egyhangúlag abban állapodtak meg, hogy az okmány csalhatatlan paleographiai jelekből ítélve minden valószínűség szerint Nagy-Lajos korában, és pedig 1360. után készült, tehát körülbelől egy századdal datáltatott előre, hihetően a szóban forgó határjárás körül szándékolt birtokfoglalás célzatából. Az oklevél Abaujvármegyét érdeкли.

6. S z i l á g y i S á n d o r vál. tag ült a felolvasó asztalhoz, s az erdélyi történetekben ismert széleskörű jártasságával írt s élénken tartott értekezésében ismertette II. Rákóczi György fejedelem és gr. Nádasdy Ferencz egymásközi viszonyát és levelezéseit, a kir. kamarai archivumban föllelt eredeti kéziratok nyomán. Utána

7. T h a l y K á l m á n mutatta be a Rákócziház főember-szolgájának, II. Rákóczi Ferencz kincstartója és főkamarásának, É r - K ö r ö s i K ö r ö s s y G y ö r g y n e k ugyan a főntebbi levéltár rendezetlen ré-

szébből előkerült történelmi és genealogiai följegyzéseit, a szerző rövid élet- s jellemrajzát bocsátván előre. Körössy történelmi följegyzései 1481-ig, a nemzékrendiek pedig 1438-ig mennnek vissza, s míg az előbbiektől Mátyás királyról, a Perényiekről, régi Rákócziak- és kivált a váradi kapitányokról szólanak, — addig az utóbbiak a Rákóczi, és az ezzel rokon Lorántffy, Dobó, Zeleméry, Thelegdy, Mágócsy stb. családok nemzékrendét egészítik ki, számos eddig ismeretlen családtag nevével. Egyik külön nemzék-rendben pedig kimutattatik, hogy II. Rákóczi Ferencz — a Lorántffyak, Zeleméryek, Henyeyek és Dombayak ágán — vér szerinti egyenes utóda a hatvani zajos országgyűlés nádorának, a híres törvénytudós — Verhőczy István-nak. Mind e genealogiák a Rákóczi-ház oklevelei után készültek.

A választmány határozata szerint úgy Szilágyi főntebbi nagyobb, mint Thaly e kisebb értekezése elköretett a Századok számára.

Ezzel az ülés befejeztetett.

Magyarországi képzőművészek a legrégibb időktől 1850-ig.

IV.

Az eddigi közleményekhez pótlásul még a következőket van szerencsém adhatni, remélvén, hogy ezzel a pótlások sorát nem zárom be, hanem azt mások is az ügy érdekében kiegészíteni és pótolni fogják.

Érdekesnek tartottam végre e pótlékom végére iktatni azon művésziunket is, kinek nevéből csak a kezdő betűket (monogramját) ismerjük. Ilyenek összegyűjtése is művészettörténetünk körébe tartozik.

Atzél Richard, (Fr. Richardus Atzel) fametsző, egyike azon legrégibb művészeknek, kiket e nemből hazánk ismer. Tőle 1518-ból egy fametszet az esztergomi káptalan egyik régi könyvén fordul elő. (L. Archaeologiai Értesítő 1871. évi foly. V. köt. 294. lap.)

Dániel festész a XVI. században, egyszersmind költő, Nádasdy Tamásnak pártfogoltja, mint Veranchichnak Dániel festészhez Sárvárról 1550-ben kelt leveléből kitűnik, melyben a tudós püspök arra hívja fel nevezett festészt, hogy tudósítsa őt a (pozsonyi) országgyűlés dolgairol. (Lásd Katona Historia critica XXI. p. 1094. és 1006.)

Eluer Erneszt jeles festő a XVI. században; különösen dicsértetett egyik festménye, mely Ádám és Évát ábrázolta a paradicsomban a legélethívebben ecsetelt állatok környezetében. Ezen művészt mint

kitűnő arczképfestészt Calinic ajánlatára hitta Veranchich Erdélybe Izabella királyné fiának az akkor nyolcz éves János Zsigmondnak lefestésére 1548-ban. Eluer az ekkor élt szintén jeles Rullo festésznél is többre becsültetett. Mint Erdélyben működött festő vétetett föl a sorozatba, és valószínű, hogy ott ecsetének több művei is maradtak. (Lásd Katona Hist. critica. XXI. pag. 741—747.)

Heinrich Sámuel magyar arczképfestő 1705-ben Selmeczen vagy Beszterczén. (Nevét jegyzeteim közt lelve, úgy emlékezem, hogy Hevenesi vagy Kaprinai kézírataiban egykorú levélben találtam.)

Karacs Ferenczről a II. füzet 89. lapján mondottakhoz pótlásul kell adnunk még a következőket: 1831-ben az akkori »pesti törvénytannaló ifjúság« részére Szalay Ágoston indítványára Perlaszka D. rajza után rézbe metszette Horvát István arczképet is, sőt ugyan ez alkalommal ugyancsak Szalay Ágoston lelkes indítványozása folytán, annak fölügyelete és — mint biztos forrásból tudom, — költsége mellett Radeczki Augustus másolata után rézbe metszette a legrégebbi halotti beszédet is, melylyel nevezett most is élő tudós régészünk kedveskedett egykori tanárának. (L. erre nézve a Tudományos Gyűjtemény 1835. évi I. köt. 116. lap. és Hasznos Mulatságok 1831. oct. 26-án megjelent 34. számot.) E szerint Karacs 1831-ben metszé először az érdeklött halotti beszédet, másodszor pedig Horvát István költségén 1833-ban, mely azonban 1835-ben adatott ki csak a Tudományos Gyűjtemény I. kötete mellett, mint az előbbi közleményeimben olvasható.

Kéry György csepregi születésű magyar festész a XVII. században. Tőle egy oltárkép van a lékai templomban 1675. évből, melyen a lékai vár azon kori hű rajza is látható. (Archaeologiai Értesítő 1871. évfoly. V. köt. 138. lap.)

Lochbichler híres pesti képfestőnek iratik, ki Ürményi Anna ministerné megrendeléséből festé le 1804-ben Révai Miklóst. (Tudományos Gyűjtemény 1830. évi II. kötet 44. lapon a jegyzetben.)

Maulpertsch Antal múlt századi jeles festészt is azok sorába kell iktatnunk, kik hazánkban huzamosan működtek, és egyházainkban ecseteik emlékéét megörökíték. Így látható tőle a váci székesegyház kupoláján nagyszerű fresco műve, valamint több műve Egerben is.

Miklós 1294-ben Esztergomban ötvös (aurifaber) volt. (Lásd Wenzel, Árpádkori Új Okmánytár X. köt. 154. lap.)

Müller János Jakab, jeles és kitűnő művész a nyújtható s tö-

mőr arany-ezüst-fonál az úgynevezett skófiom, valamint az arannyal és ezüsttel borított selyem, vagyis aranyozott és ezüstözött fonál készítésében, melyekből ékes fimbriák stb. kitűnő szorgalommal készültek. E művészet akkor Németországban is ritkaság volt, midőn 1654. évben Nürnbergből nevezett Müller Jánost az akkori esztergomi primás Lippay György különös kedvezésekkel ellátva Pozsonyba telepítette. (Lásd Archaeologiai Értesítő, 1870. IV. Évfoly. 3. szám. 63—65. lap.)

Révai Miklós, (szül. 1749. mh. 1804.) nagy írónkat és kitűnő nyelvtudósunkat is méltán e névsorba kell iktatnunk, mert 1777-ben Bécsben a rajz és építészet mesterségét tanulta, és annyira vitte, hogy e két szaknak Nagy-Váradon, utóbb pedig 1794-ben Győrött nyilván tanára volt. A mérnökséget is kitanulta. (Lásd Tud. Gyűjt. 1830. évi II. köt. 6—18. stb. lapjait.)

Rühe János mester (magister) löcsei fi, aranyműves és vésnök Besztervén 1551-ben. (L. Wagner, *Analecta Scepusii*. tom. II. p. 17.)

Stein János festész Pesten 1821-ben.

L. A. 1513. Egy hazánkbeli festész nevének kezdőbetűi a XVI. század elejéről, találhatók a rozsenyai kath. székesszékes-egyház egy oltárképén, mely Krisztus születését ábrázolja. (L. Magyar Sion 1865. évi foly. 611. lap.)

Közli: NAGY IVÁN.

Levéltári hulladékok.

IV.

Zaránd vármegyei alispánok.

1478. Horváth István.

1481. Horváth István.

1481. Kemecsei Mikó János, és bernóti Nagy László.

1481. Kemecsei Mikó János, és kereki-i Nagy János.

1483. Kemecsei Mikó János, és bernóti Nagy László.

1484. Kemecsei Mikó János, és ivánháza Kenther István.

1484. Kemecsei Mikó János és bernóti Nagy László.

1485. Horváth István, és Verbeczi János.

1486. Kemecsei Mikó János, és ivánháza Kenther István.

1487. Horváth István.

1627. Túry Mihály.

Zemplén vármegyei alispánok.

(Itt Szirmay és Lehoczky adatai tekintetbe nem vétettek.)

1314. István.

1321. Márk.

1337. Péter és Merth mester.

1357. Tamás mester.

1410. Nagymihályi Ödöfői János.

1412. Ugyanő.

1420. Ugyanő.

1421. Ruszkai Bertalan és Semsei István.

1426. Chekei János, Péter fia.

1430. Al-Csebi László. (Lehet 1431. év is, mert a szám kiszakadt.)

1438. Sztáncsi Miklós.

1468. Malczai Benedek.

1474. Deresky Péter és Nagymihályi György. (?)

1477. Lapispataki Miklós.

1479. Ugyanő.

1489. Bezzeghi Borsos Benedek.

1514. Hoghkai János.

1553. Nagymihályi István.

1560. Ugyanő.

1562. Ugyanő.

1580. Serkei Lorántfy János. (Egyszersmind gömöri alispán.)

1583. Rákóczy László.

1586. Rákóczy Ferencz.

1590. Sztáray Ferencz.

1631. Butkay István.

1657. Vcheczai Bancesi Zsigmond.

Nyitra vármegyei alispánok.

1426. Emekei Zobonya János.

1427. Emekei Zobonya János.

1550. Surányi Kristóf.

1559. Zsámbokréti György.

1563. Szerdahelyi András.

1579. Elefánti Imre.

1581. Pusztaszentmihályi Csúzi Benedek.
 1585. Bosoki Thardi István.
 1588. Ocskay János.
 1593. Bucsányi Pál.
 1617. Szerdahelyi Mihály.
 1619. Ugyanő.
 1622. Aponyi Balázs.
 1633. Elefánti Lőrincz, de Felső-Elefánt.
 1642. Berényi György.
 1654. Keresztúry László.
 1655. Ugyanő.
 1662. Újfalusy András.
 1680. Dobsa Miklós.
 1685. Bossányi Gábor.
 1687. Bossányi Ádám.
 1700. Skarbala András.
 1760. Kőszeghy Imre, és Bossányi Imre.
 1766. Bacskády Ferencz.

Közli :

PESTI FRIGYES.

— **Fabó András** f. évi martius hó 18-án történt elhúnytát múlt füzetünkben rövideden már jelentők. A boldogult munkás író 1810. martius 10-kén Pozsony megyében született, jámbor földmíves szülőktől, kik tehetséges fiukat Pozsonyban iskoláztatták, az evang. lyceumban. Ezt, és a theologiai folyamot végezve, a ritka jó erkölcsű, szelidlelkű s szép készütségű ifjat tanárai a Nógrád megyei Szontagh-családhoz ajánlák, holott a politikai téren közismeretűvé lett Szontagh Pálnak lön nevelőjévé. Innét választotta meg a Vác közeliében fekvő kis tót község Agárd lelkészévé Fabót, ki ott holtáiglan híven művelé az Úr szölejét. De a jótékony működés Fabó más téren is használni törekvő tevékenységének nem volt elég; hazafias lelke már korán az irodalmi térre vezette őt, — első közleményei még a néhai »Jelenkor« és »Társalkodó« idejére esnek. S azóta alig volt komolyabb irányú közlöny, melyben a lankadatlan szorgalmú magyar íróval (kinek mint lelkésznek tótul kelle praedicálnia) ne találkoznánk; csak hogy a túlszerénységéről ismert férfiú hasznos munkálatai nagyrészt névte-

lenül, vagy Agárd nevéből anagrammatice csinált »Garády« írói neve alatt jelentek meg, — innét valódi nevének kevésbé elterjedett volta. Fabót hajlamai úgy, mint tanulmányai a történelmi, foglalkozása a prot. egyháztörténelmi térre vonták. E téren ő úgy is mint kutató, úgy is mint feldolgozó, s legfőképp mint ismertető, maradandó érdemeket szerzett nagyszámú jeles közleményei által. Évek hosszú során át tanúsított hasznos működése által magára voná a m. tud. Akadémia figyelmét, mely őt 1864-ben levelező-, Történelmi Társulatunk pedig mindjárt alakulásakor választmányi tagsággal tisztelte meg. Szalay László őt szemel ki a gr. Szirmay által az Akadémiának adományozott nagybecsű Vithnyédy-levelek rendezésére, melyek aztán Fabó gondos közlése mellett a Történelmi Tár XV. és XVI-ik kötetében láttak világot, s a XVII-ik század közepe történetének megbecsülhetlen forrásai. Ily hasznos és lelkiismeretes gondossággal szerkesztett kútfőtár továbbá ugyan ő tőle a magyarországi ág. hitv. evangelicusok okmánytára (»Monumenta Evangelicorum in Hungaria historica«) három kötetben, továbbá a mindkét felekezetű magyarországi és erdélyi evangelicusok okmánytára (»Codex Evang. utriusque Confessionis in Hungaria et Transsylvania diplomaticus«), mely becses műből azonban csak egy kötet jelenthetett meg. Fabó utolsó *) önálló munkája az 1662-iki országgyűlés monographiája volt, melyet legközelebbi füzetünkben ismertettünk. Smíg egy részről e nem mulandó értékű munkák tisztos helyet biztosítanak történetirodalmunk pantheonában nevének: nem kevésbbé illeti meg a hazafias elismerés az ő történelmi ismeretterjesztő nagyhasznú irodalmi működését, melylyel a Pesti Napló, a régi Budapesti Szemle és a Századok hasábjain az időnként megjelent hazai okmánytárakat és egyéb historiai kiadványokat, könyvismertetések alakjában, a szakkedvelő közönséggel évek során át számtalan cikkben megismertette. Összefüggetlen adatokból összefüggő képet alkotni, természetes oklevélgyűjteményekből a legérdekesebb részleteket kis cikkbe szorítva kiszemelni, s kapcsolatos kivonatok képében az olvasóval megkedveltetni, — ehhez Fabónak sajátos tapintata volt, úgy hogy Pauler Gyula barátunk méltán és igen találóan nevezte őt »a kivonatok nagymesterének.« E »nagy mester« —

*) Ezt, midőn könyvét hozzánk beküldé, bánatos hangú levelében maga előre megjósolá.

fájdalom! — nem él többé, nem folytathatja hasznos működését. Még egy kiadatlan ilyszerű könyvismertetést adandunk ki tőle, — s azzal Garády megszokott közleményei élvezetétől t. olvasóinknak örökre búcsút kellend venniök. Mondjunk áldást az elhunyt deréknek hamvaira, tartsuk fenn emlékeztét, — és kérdezzük sóhajtva: vajh, ki lép nyomába?!

— **Archivum Rakocianum.** Az akadémiai történelmi bizottság kiadásában ismét egy nagyterjedelmű s fontos tartalmú kútfőtár jelent meg. Ez »II. Rákóczi Ferencz Levéltára« első osztályának (Had- és belügy) harmadik kötete, mely a nevezett fejedelem leveleskönyveinek utolsó harmad részét, vagyis az 1710. 1711. és 1712-ik évekről valókat foglalja magában, Thaly Kálmán által sajtó alá rendezve. A kötet tartalmára nézve tájékozásul közöljük Thaly előszavából ezen részeket:

»A Rákóczi-háborúnak az 1709-ik év folyamában kissé meglangadott tüze, a következő 1710-ik esztendő elején újult erővel kezd vala ismét fellobogni. A törhetetlen lelkű vezérlő-fejedelem mintegy átlátva, átérezve, hogy itt az idő vagy győzni, vagy elveszni, — végső erőfeszítésre határozá el magát; s a hosszú harcokban megfáradt, erejében meggyöngült, vagyonából kipusztult nemzet, híven követve szeretett vezérét: tehetségéhez képest törekedett öt föltett céljában elősegíteni. Rákóczi ezen évben kétfélekép is működött minden erejével, úgymint a diplomatia mezején: Franciaország hanyatló napja helyett most már az észak diadalmasan ragyogó csillaga, Nagy-Péter csár szövetségébe, s jóakarattal biztató hatalmába vetvén ügye s reménye horgonyát, — s másfelől a harcztéren: serényen összegyűjtve mégogyszer a megszáledett kurucz hadak színét-javát, s a zsoldba fogadott leugyelekkal, svédekkel erősbulve, elszántan nyomult az ellenséget önön fészkeiben fölkeresni; férfiasan ütközött meg Romhánynál, hadai a császáriak zárvonlát Vadkertnél áttörék, s a fölmentett Érsek-Újvárból mégogyszer Morva, Szilézia szélein villogtatták rettegett fegyvereiket, — míg délszokról a Dunán merészen átkelt hős Béri Balogh Ádám ezer veszély közt felhatolva, mint a villám csapott Kőszegnél Austria határaitra.

Mind e végső erőfeszítés, mind e kemény küzdés hiába volt. A végzet nyomasztó hatalma immár visszafarthatlan súlylyal nehezedett a Szövetkezett Magyar Rendeik ügyére, s mivel fegyverrel le nem bírta verni, — leverte döghalállal. Eljött, mind iszonytatóbb pusztítással jött

el a keleti pestis, a rémítő »fekete halál«, melytől a legnépesebb helyőrségek kihaltak, sűrű táborok szétoszlának, s a lakosság, tűzhelyeit elhagyva — a ki még elhagyhatta — vadonba és pusztákra bujdosott. Az ember az embert kerülte; és az egész országot betöltött rémülés közepette ki bírta volna a hadakat együtt, s ki bírta volna fegyverekben tartani?!... A lengyelek föllázadtak s elmentek; a magyarok pedig tébolyogtak, csüggedeztek, oszloztak, s legfőlebb csak vontatták már a háborút, nem harczoltak Isten-igazában. Érsek-Újvárt, a kuruczok főbástyáját, három hónapig tartó hosszú ostrom alatt nem volt ki megsegítse: a fejedeleni, a tábornokok s főtisztek megfeszített erejével összevert táborok népét a közöttük kiütött pestis pár nap alatt elszélesztette, — portyázni sem maradtak elegenden. A katonák parancsszóra nem hajtván, szanaszéljével, erdőkben, hegyekben, pusztákon bujdostak a rettentő ragadovány elől, s egymást fosztogatták. És a midőn Újvár elvégre elbukott: páni rettegés szállá meg az egész országot, hadakat; senkisémm bízott többé az ellentállás lehetőségében. Szolnok, Eger, Eperjes, Murány és más erős helyek csakhamar Újvár után elesetek; s hogy a kétségbeesett harczon rabbá lett hű Balogh Ádám büszke nyakát Pálffy — az új császári fővezér — bakójának bárdja kettévágta: ez alá hulló véres fővel az egész dunántúli hadtestnek feje vétetett.

Míg e közben az egész kurucz erő a Kassától Szatmárig és Kövőrig terjedő vonalra szorult: Rákóczi és Bercsényi, a Pálffyval megkezdett alkudozásokkal csak az időt akarván húzni, — a mind elérhetőbbnek látszó orosz segély megnyerésébe helyezték minden bizodalmonkat. Ez a remény, ez a törekvés vezette a háború két fejét Lengyelországba, Péter csárhoz, ez adatta a fejedelemmel addig itthonn Károlyi kezébe a hadakkal együtt a főhatalmat, minek aztán, mint tudjuk, a szatmári békekötés lett a vége. Rákóczi, Bercsényi és a velük tartók reményeit pedig az időközben fellobbant török-orosz háború tönkre tette; és Kassa után Huszt, Kövár, Ungvár, végre Munkács is kaput tártak, s a fejedelem, nagy számú híveivel együtt, bujdosójává lőn előbb a lengyel földnek, aztán a — világnak.

Ímé, a hosszú, véres szabadságharcznak ezen tragicus végét illusztrálják a jelen kötetben foglalt levelek, melyek éppen azért rendkívüli érdekekkel, a megelőző kötetekéinél már a catastropha végfejlődésénél fogva is természetsszerűleg nagyobb, megrázóbb érdekekkel bírnak. Áll ez különösen a fejedelem nagyjelentőségű titkos levelezéséi-

ról (»Prothocollon Expeditionum Secretiorum«), úgy az 1710-ik, mint az 1711-ik évet illetőleg, kivált pedig a szatmári béke táján. Rákóczi valódi érzatait s ottkünn tett intézkedéseit csakis ezekből ismerjük meg, — úgy, hogy sok tekintetben egészen új, eddig soha nem hallott, nem sejtett tények s meglepő szándéklatok állanak előttünk. Ide tudva még az emigratio lengyelországi történetét megvilágító nagyszámú adatokat, az egész 1711. éven át, sőt részben még 1712-ben is: mindezek a vörösvári Rákóczi-levéltár importans történelmi értékét fényesen bizonyítják.

A jelen harmadik kötettel egy szeszemind befejeztetnek maga Rákóczi fejedelem leveleskönyvei. »

Az előszó további részei a nagy vállalat később következő kötet szerkesztésénél követendő elveket és beosztási tervezetet fejtegetik.

A kiadványról tüzetesen szólani, közlönök füzeteink szerkesztőjével való azonossága miatt, nem lehet a mi feladatunk, — azért ezt más irodalmi vállalatokra hagyván, csak azt említjük még meg, hogy a jelen harmadik kötetnek is tartalma legnagyobb részt magyar nyelven íratott, tehát hazánkban tágabb körű olvastatásra alkalmas; végre, hogy a X. és 748. lapból álló nagy kötet ára öt frt. Kapható Eggenberger vagy Tettey könyvkereskedésében, s általuk minden hazai könyvtáros útján megrendelhető.

— »Történeti Lapok.« T. olvasóink közül eddig a legtöbben bizonyára értesültek a napi sajtó útján, hogy K. Papp Miklós kolozsvári hírlapszerkesztő úrnak közelebről ötlete támadt történelmi hetilapot kiadni. Gondolatnak új, — a mennyiben ezen szakban külföldön is tudunkra csak időszak: negyedévi vagy havi közlönnyök léteztek eddigelé, — de hogy ezen új gondolat egyszersmind szerencsés-e? (holott a szerföltött pontos és gondos közlést igénylő okmányos vállalatoknál az ily hamaros eljárás által természet-szerűleg sokkal könnyebben és gyakrabban előfordúlható hibák épen a főérdeket, a közlés hitelességét és hív pontosságát veszélyeztetik,) ítélje meg az olvasó. Papp Miklós úr — mint írja — húzamosabb idő óta gyűjt, és gazdag oklevél stb. gyűjteménnyel rendelkezik; eredetiekkel? másolatokkal? és ha igen: honnan, mely levéltárból vették ezek? ki által másoltattak? s comportáltattak-e szakszerűleg? arról hallgat. S általában P. M. úr előfizetési felhívása — melyet nekünk is sziveskedett megküldeni, — oly reklamszerű hangon, s annyira

nem a történettudomány komoly követelményei szellemében volt írva, hogy mi, múlt füzetünkben, készakarva, épen mert P. úr vállalatára iránt jó indulattal viseltetünk, — hallgattunk róla. Ugyanazon programról nekünk, mint szakközlönynek, a tudományosságának, melyet képviselünk, szigorú mérvei szerint mérlegelve, lehetetlen lett volna jól nyilatkoznunk, — roszul pedig egy most keletkező, s óhajtjuk, hogy hasznossá válandó vállalat felől szólni nem akartunk. Gondoltuk: bevárjuk az első számot, — hátha jobb lesz, correctebb lesz a programnál! Az első szám a »Történeti Lapok«-ból ápril 2-kán megjelent, — és noha ezen is megérzik bizonyos reclaimszerűség: mindazáltal az határozottan jobb benyomást tett ránk, mint a nagyhangú előfizetési felhívás.

Az eszmék tisztázása tekintetéből czélszerűnek tartjuk megjegyezni, hogy mi P. M. úr vállalatát, — mely feldolgozatlan okmányokat, adalékokat, szóval nyers anyagot közöl, — épen nem tartjuk, nem tarthatjuk a feldolgozott cikkeket, történelmi tájékozásokat, sőt okmányközléseket is csak tájékozások kíséretében tartalmazó Századok versenytársának; s egyébiránt, még ha idővel netalán versenyvállalattá akarna is válni: közlönyünk immár nyolczadik évi fennállása elégséges biztosíték arra nézve, hogy a »Századok« versenytől ne rettegjen.

E szempont hangsúlyozása után, mint elfogulatlan bírálók szólunk néhány szót az első számról. Lorántffy Zsuzsánna, Alvinczy Péter, Baresay Ákos, Teleky Mihály, Wass György; továbbá Wesselényi levelezései Kazinczyval, Köleseyvel, Fáyval, Deákkal, Vörösmartyval, Bajzával, stb.; Kossuth 1837-iki naplója, Petőfi holmi aprósága, — mindez elég érdekesség, elég változékonyság egy íven; és mégis, e kaleidoskop — egy oldalú: merőben Erdély, alig némi parányi kivétellel; ez különben teljesen rendén volna, ha P. M. úr odanyomatta volna a czímhez, hogy »Erdélyi Tört. Lapok«; de e jelző nem áll ott, tehát mi a sokkal nagyobb magyarországi területet is joggal kereszűk lapjában, és pedig a kellő arányban képviselve. Még főbb hibája a lapnak, hogy a régibb kort: az Árpád-, Anjou-, és Vegyesházi korzakokat egészen ignorálja, s csak a XVII-ik és két utóbbi századot látszik ismerni. A XVI-ik századból is van ugyan kivételkép közölve egy néhány sornyi 1512-iki latín okmány: de az oly alárendelt érdekű, hogy szót sem érdemel. A szerkesztő feladata leendő jelzett két főhi-

bán segíteni, s akkor vállalata hasznos kútforrárrá válhatik, föltéve még a legfőbbet: a szakszerűleg hű, pontos, és gondos közlések, a mi nélkül a Tört. Lapok értéke = 0 lenne. — Különben, az első szám tartalma főként a b. Wesselényi-család levéltárából, a szerkesztő gyűjteményéből, és az erdélyi muzeum kéziratárából van merítve. Ára a Tört. Lapoknak túlságázott; mert he-
teuként egy, azaz egy évben 52 ívet ad 12 frtért: midőn pl. a »Századok«-nak feldolgozott közléseket tartalmazó — 50 íves egy évi folyama öt frtba kerül.

— **Történetirodalmunkról.** A világhírű dr. Hyrtl tanár, a bécsi egyetem büszkesége, a közelebb számára tartott fényes búcsúünnepélyen szülőföldéről Magyarországról is megemlékezvén, annak nemzetéről egyebek közt ezeket mondá: »Idegen népfajok közé beékelve, a magyar nemcsak nemzeti függetlenségét óvta meg, . . . hanem harci dicsősége, a szabadság hősiei védelme, és a mit én nem kevesebbre becsülök: a tudományok iránti tisztelete, s a művészet, a költészet, a történettudomány és régiségbúvárlat terén felmutatott kiváló alkotásai által magára vonta, a mívelt nemzetek elismerését, sőt csodálatát.« Ímé ez korunk egyik legkitünőbb tudósának ünnepélyes nyilatkozata a magyar történetkutatás és archaeologia vívmányairól; — és a miről egy Hyrtl ily elismerőleg hallatja szavát: azt, t. i. az összes magyar történetirodalmat, a »Hon«-nak egyik communisticus irányzattal és cosmopolitanus eszmékkel saturált fiatal óriása, György Aladár úr, ugyanakkor simpliciter — »silány«-nak bélyegzi. (A »Figyelő« martius 15-iki számában megjelent cikkében.) Talán csak azért feszeng ily merővokon az öntelt népholdogító, hogy jeles állításánál fogva valamikép Hyrtl-lel vonassék párhuzamba!.. De, mi légyen György Aladár szava — Hyrtlé mellett?! Itt párhuzamot vonni — a legdurvább megbántás lenne úgy Hyrtlre, mint a magyar történetírásra nézve. Erről tehát hallgatunk; hanem mivel a mi mély alaposságú journalisticánkban divattá lett, hogy holmi külföldre kikukkantott s pár phantasta cosmopolitanus röpiratot átolvasott ifjú »geniek« minden hazait sárral dobálva, fitymálva, igyekeznek feltűnökké lenni, — mégsem hagyhatjuk Gy. A. cikkét szó nélkül, s nem kívált azért, mert a másként komoly irányú Figyelőben látott világot. Tehát Gy. A. úr szemében az egész hazai történelem »silány«; igen, ő szerinte a még jelesebb

Sz al a y L á s z l ó »alig néz egyébre, mint a jogi cathegoriákra;« a koszorúzott »H o r v á t h M i h á l y felfogása a modern szempontokhoz képest csaknem meglepően kisszerű s korlátolt;« (óh! óh!) T e l e k y és J á s z a y »a pragmaticai modor kezdetleges fokán állanak;« Sz a b ó K á r o l y, S a l a m o n F e r e n c z, L a d á n y i G e d e o n »nem emelkednek magasabb bírálati felfogásra;« I p o l y i és N y á r y »több buzgalommal, mint sikerrel« működnek, s »az adatgyűjtésen (?!) még gondolatban is alig emelkedtek fölül;« a tudós W e n z e l »elvész az adatokban, s csaknem minden nézete primitív felfogásra mutat;« »oly szakember mint T h a l y, alig képes a felkutatott művelődéstörténeti viszonyokból valamit következtetni;« P a u l e r csak »gyenge viszfényét« mutatta fel Contenak, stb. Ekkép kijut Gy. A. úr leczkéjéből majd mindnyájunknak, — de még a társulatoknak is. Az Akadémia és a Történelmi Társulat eljárása. »ódon, chablonszerű.« Szóval Gy. A. úr előtt az összes hazai historiai irodalom s történelmi működés fölötte »silány,« elmaradt szűk látkörű; nincs ő előtte senki és semmi megállható, — legfőlebb Pulszky és Kállay Rénjámín. (!) De mi tehát fővétkünk, mely miatt mindnyájan oly mély megvetését érdemeljük a magas criticusnak? Megmondja, mindjárt czikke elején: »Irodalmunk (tán: journalisticánk?) cosmopoliticus fejlődésében legkevésbbé haladt előre a történelem;« nekünk magyar historicusoknak főbűnünk, hogy most is oly nemzeti irányt követünk, »mint az ötvenes években;« hogy nem a világ, de saját édes nemzetünk történelmével foglalkozunk, — és még itt is aristocraticus nézpontokat követve: mert »az Ulászló alatt lábra vergődő democratiával nem törődünk,« azaz: Dózsa és a nagybotú Lőrincz pap gyűjtogató, rabló csöcselékét nem dicsőítjük, hanem inkább a Hunyadyakat, Zápolyákat, Báthory, Boeskey, Bethlen, Zrínyi, Thököly Rákóczy s több efféle büszke olygarchákat, — a kik nélkül persze a magyar nemzet még ma is létezhetnék! Sőt még azt is szemünkre hányja Gy. A., hogy Szent-István államszerző működését s az Árpádok korszakát »bámulatra méltónak« tekintjük. Szóval bántja, hoszantja őt a mi magyar és nemzeti meggyőződésünk, irányunk. Neki nem kell a haza, nemzet kisszerű fogalma, — de kell cosmopolitismus, communismus, Ledru Rollin, Schulze-Delitsch, Delescluz, Rochefort, etc.

Mi a bölcsészettörténeti magasabb felfogást pártoljuk; Lecky-re épen a Századok figyelmeztette először a hazai közön

séget, Comte Ágostot és irányát szintén e folyóirat ismertette mind maig egyedül tüzetesen a magyar közönség előtt, s a hazai művelődéstörténetre senki nálunk kiválóbb figyelmet nem fordít; de mi és a jelenleg élő magyar történészek cosmopoliticus törekvéseket szolgálni soha nem fogunk, sőt éppen legfőbb büszkeségünk az, a mit Gy. úr bűnünknek bélyegez, hogy t. i. irányunk nemzeti. Biztosítjuk őt, hogy az maradand; s fő törekvésünk, hogy az ifjúság (melynek lelkét önök cosmopolitisticus ideáikkal meg akarják mételyezni) műveinkből hazaszeretetet s az ősök iránt kegyeletet tanuljon. Mert ezek nélkül vajmi hamar absorbeálná csekélyszámú fajunkat az idegen népek tömkelege, mit mi — habár tán némelyek akarnák is — teljes erőnkől gátolni igyekszünk, tartassunk bár a nagy democraták s communisták által szűk látkörűeknek, aristocraticus felfogásúaknak. A mi nemzetiünket éppen ez az »aristocratismus« tartotta fenn mind máig!

Végre még Gy. A. úr azon állítása ellenében, hogy nálunk már Fejér codexében és az Akadémia »Monumentái«-ban elég történelmi anyag van együtt, megjegyezzük, hogy ez éppen nem áll; ám ő csak a már kiadott anyagot ismeri, higgye el tehát nekünk, kiket »szakembereknek« vall, s kik a még föl nem használt óriási anyagot is ismerjük, hogy eddig még csak a kisebb rész került napfényre, s ez áll különösen a művelődéstörténeti adatokra nézve, mint a melyekkel a főként közjogi nevezetességeket hajházó régiebb gyűjtők keveset törődtek, s melyeket éppen társulatunk kiváló feladatának tart kirándulásai alkalmával a levéltárakból felkutatni, s összegyűjteni, hogy majd an ezek alapján irassék meg hazánk, s fajunk művelődésének története egy magyar Buckle, Draper, vagy Lecky által. De ez az idő még nem jött el; a jelen nemzedék feladata a közvetlen bűvárlat és egyes monographiák írása.

— A székely történelmi pályadíj érdekében f. april hó 8-kán Kolozsvártn, gr. Mikó Imre elnöke alatt tartott értekezlet ezen ügyet oly örvendetes stadiumba hozta, hogy most már teljes megnyugovással tekinthetünk a továbbiak elé. A pályázathirdetés esznejé ugyanis, mint célhoz alig vezető mód, elejtetvén, a székely nemzet történelmének megírására, — az összes begyűlt díj leendő odaítélése mellett — a »Székely Oklevéltár« tudós szerkesztője Szabó Károly kéretett föl, és így úgy az okmánytár, valamint a főként ennek alapján irandó külön történelem ügye egy kézben, — szakavatott

kézben, — összpontosúl, mely kéz tudni fogja a kettős vállalatot egymással karöltve vezetni, hogy így a szükséges kölcsönhatás és összefüggés fenntartassék, s emez, amazt meg ne előzze. Az alap további kezelése egy bizottságra ruháztatott, szintén Mikó gróf elnöklete alatt.

— **Történelmi olvasókönyv.** A temesvári kir. főreáltanoda igazgatója Hanthó Lajos úr, az érettebb ifjúság számára a hazai történelmet tárgyaló tankönyvekhez olvasókönyvet állított össze, mely Attilától a jelen század elejéig terjedőleg tartalmaz a különböző korok történeteiből szemelvényeket egyes forrásokból, írókól, oklevelekből. A gondolat, ilyenódon kedvet gerjeszteni az ifjúságban a történelmi olvasmányok s egyes történészek művei iránt, — mindenesetre jó és hasznos: azonban magokat a kiszemelt mutatóványokat nem mondhatjuk a legsikerültebben választottaknak. A H. úr által válogatott minták némelyei például épen nem példányai a történelmi stýlnak, továbbá némely régibb szerzőtől fordítmányt adott, holott ugyanattól sokkal jellemzőbb eredeti magyar szöveget is adhatott volna. Az ily történelmi chrestomathia összeállításában — ha azt akarjuk, hogy az a célnak lehetőleg megfeleljen — általában az összes hazai történetirodalom és források széleskörű ismerete, azonkívül mélyre ható bírálati felfogás, finom tapintat, és kitűnő iránytani ítélet kívántatik; — hogy mindezen tulajdonok kellő mérvben megvannak-e H. úrban? (kinek buzgalmát és jóakarátát egyébiránt kétségbe vonni esziünkbe sem jut) önmagára bízzuk megítélni. Nézetünk szerint leginkább célhoz vezetne, ha egy ily történelmi olvasókönyv szerkesztése akár az Akadémia, akár Történelmi Társulatunk, vagy ezekkel egyetértőleg az orsz. tanári egyeslet részéről kiküldendő szakbizottság által eszközöltetnék. Ekkép sokkal correctebb szerkesztésű chrestomathia jöne létre, miután a főntebb elősorolt tulajdonok és képességek egy emberben ritkán lelhetők fel megkívántató arányban. — Mindazáltal addig, míg egy ily munka létrejő, Hanthó úr olvasókönyvét is ajánlhatják a t. tanár urak az ifjúságnak.

— **Vegyes közlések.** Veszprém vármegye közgyűlése ápril hó 27-én tárgyalandja ama bizottság javaslatát, mely a közséگی évkönyvek megkezdése és miként szerkesztésére nézve Vég hely Dezső indítványára a múlt évben küldetett vala ki. — Az »Egri Egyházmegyei Közlöny« jelentékeny figyelmet fordít azon egyházmegye történetére; így egyebek közt Foltínyi János t. tagtársunktól Krakker János múlt századi egyházi festőművésztől, Kánd-

ra Kabos t. tagtársunktól pedig az egri Árpád-kori iskolákról jelent meg benne tüzetes történelmi tanulmány. Az utóbb nevezett szorgalmas történetbúvár különben a miskolci »Borsod«-ban is folytatja történelmi közléseit, nevezetesen a folyó évben a megye törökkori viszonyait s a fölmerülő régiségeket ismerteti, — míg számunkra a borsodi főispánok névsorának összeállításán dolgozik. Márki Sándor tagtárs úr pedig Bihar megye Árpád-kori főispánjainak gondos tanulmány-nyal szerkesztett névsorát már be is küldötte hozzánk; közelebb-ről adni fogjuk. — Révész Imre »Figyelmező«-jének legújabb (ápril havi) füzetében olvassuk, hogy Sáros-Patakon egy 259. lapnyi kötet jelent meg Rácz Károly bánfalvi ref. lelkésztől, ily cím alatt »A pozsonyi vértörvénytörvények áldozatai 1674-ben«, vagyis az I. Leopold alatt elkövetett vallásüldözések legtragicusabb fejezetének történelmi ismertetése. Azonban, mint Balogh Ferencz debreczeni tanár úr írja az idézett helyen, a műnek nagy fogyatkozása, hogy csak az eredményeket sorolja elő szótárszerűleg, — s az azokat előidézett okokat behatóan nem tárgyalja, a velök összefüggő állami helyzetet okfejtőleg ki nem deríti, sőt az előzmények is csak odavetve érintetnek. Szóval vallásos lélekkel írott krónikaszerű irodalmi terméknek látszik. — Höckelajos úrtól, ki ha szokott subjectív modorát elhagyja, kivált vegyes közönség számára tud jól írni, a vármegyék történetét ismertető sikerült tárczaközlemények jelentek meg a Fővárosi Lapok mart. 19—22-iki számaiban. E cikkek széles olvasottságról tanúskodnak, s objectív tartás mellett élénken vannak írva. Örömmel jegyezzük föl ezt: hadd győződjék meg H. úr, hogy dicséretére is van szavunk, nem csak megrovására, ha midőn okot szolgáltat reá. — Papp Antal úr értesít bennünket Túr-Kevéről, hogy a múlt füzetünkben leírt úrvölgyi rézcészsékhöz hasonló, de arannyal futtatott csésze van az ottani Vincze-család birtokában, ily felirattal: »Porto cupril-aurum fui ferrum; me colit aurum, mutem(?) spero, criminis ultor ero. 1753.« E csésze Györi, magyar származású porosz huszár tábornokról szállott — Nagy-Frigyesnek hozzá írtt, s ma is meglévő több eredeti levelével együtt — a Vincze-családra, örökség gyanánt. Szintén P. A. úr figyelmeztetni kívánja általunk a hazai színészet történetével foglalkozókat, hogy a magyar nemzeti színház keletkezésének s első fennállásának történetéhez, Pest vármegye levéltárában 6—7 fasciculusra menő

még föl nem használt dúsz anyag rejlik, számtalan érdekes adalékkal az akkori színi viszonyokra.

Történelmi könyvtár. *)

— **Archivum Rákóczianum.** II. Rákóczi Ferencz Levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Első oszt.: Had- és belügy, szerk. Thaly Kálmán. Harmadik kötet, külön czím alatt is: II. Rákóczi Ferencz fejedelem Leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703—1712. Közli Thaly Kálmán. Harmadik kötet: 1710—1712. Budapesten, 1874. Eggenberger f. akadémiai könyvtárusnál. (Kapható Tettey Nándor a m. tört. társulat könyvtárusánál is.) Nagy 8-adr. XII. és 748. l. Ára 5 frt

— **Namen und Verwendung der Jesuiten,** welche von 1730—1773. in den siebenbürgischen Ordenshäusern wirkten. Nach den gedruckten Jahrescatalogen der Ordens-Provinz Oesterreich zusammengestellt von K. Fabritius. Nagy-Szeben, 1874. Különlenyomat az erdélyi »Verein für Landeskunde« Archiv czímű kiadványa XI-ik kötetéből. N. 8-adr. 88. l.

— **A pannonhalmi Sz. Benedek rend Névtára** az 187^{3/4}-ik tanévre (Wagner Lőrincz történelmi tanulmányával »A pannonhalmi főapát kiváltságos egyházi állásáról«, továbbá a rendházak rövid történeteivel.) Győrött, nyom. Sauervein Gézánál.

Sajtóhiba-javítás.

Martius havi füzetünk utolsó részében, nyomdai megkésésből eredt utólagos elhamarkodás miatt néhány lényegesebb sajtóhiba maradván benn, sietünk azokat a következőkben kijavítani:

A 206-ik lapon alulról a 4-ik sorban az idézés: »Századok, 1869.« mellől kimaradt a lapszám: 745.

A 209. lapon fölülről a 13-ik sorban »tegyen« helyett olvasd: »tegyek, —«

A 216. l. alulról a 4-ik sorban »kísérletek« h. olv. »kísérletet.«

Vége a 222. l. fölülről a 7-ik sorban »egymásra« h. olv. »egyremásra.«

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok czímét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

Felélős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Ötödik füzet.

1874.

Május hó.

A gróf Wass-család czegei levéltáráról és a gyekei Wesselényi-síremlékről.

I.

A Wesselényi- és Csáky-család, különösen Wesselényi Anna és fia Csáky István történeteit tanulmányozgatva, örömmel fogadtam gróf Wass Sámuel úr meghívását, ki családjának a Czegén, Doboka vármegyében létező levéltárára tett figyelmessé, — mert tudtam, hogy mind a Wesselényiek, mind a Csákyak sok faluban birtak s birnak maig is e vármegyében, és Czege szomszédságában is; várhattam tehát, hogy egy odavaló levéltárban új adatokat fogok találni.

A múlt november havában Erdélybe utazván, Czegébe a gróf Wass család ősi birtokára is elmentem tehát, s a mennyire rövidre szabott időm engedte, a családi levéltárt át is néztem. És várakozásomban nem csalatkoztam: mert mind Wesselényi Annára, mind fiára Csáky Istvánra vonatkozólag több igen érdekes okmányt találtam, melyeket más alkalommal lesz szerencsém bemutatni, e z úttal magáról a czegei levéltárról tévéen említést.

E mind régiségére, mind tartalmasságára nézve érdekes levéltárt ős időktől fogva mindig a legidősebb családtag tartotta magánál: jelenleg azonban gróf Wass Ádám felügyelete alatt áll, ki a legszivesebb készséggel bocsátotta rendelkezésem alá, sőt az egyes okiratok felkeresésében is segített.

Ha a külsőségeket tekintjük, az a kamra-féle hely, hol je-

Századok.

lenleg a levelek tartatnak, teljességgel nem levéltár, és így inkább csak leveles szekrényekről szólhatnánk; de óhajtható, és teljes reményünk lehet, hogy a főúri család a becses levelekhez méltó helyről is godoskodjék, hogy így a mit hét század ernyedetlen gondosság megtartott, azt néhány év közönye ne engedje megsemmisülni. Magok a kettős fiókú szekrények elég alkalmasok a levéltartásra s még eddig elég szárazon áll a papír, — de miután a légjárás, szellőztetés e helyiségben nagyon nehéz, a jövő is szem előtt tartandó.

A jeles regestrumot, mely ívrétben egy kötet, 1754-ben Huszthy András¹⁾ készítette, a mint ez a címlapon következőleg olvasható: »Regestrum Litterarum et Litteralium Instrumentorum res Bona, ac Jura possessionaria Illustris et Magnificae Familiae Comitum ac Dominorum Wass de Czege concernentium, in Archivo Illustris ejusdem Familiae conservatorum, repositorum, existentium atque habitorem, juxta diversos locorum situs ac temporum varias periodos et antiquitates Ordine chronologico digestum. Sub cura ac inspectione Adami Comitiss Wass per Andream Huszthy Anno Domini 1754. In possessione Császári.« A beírt 210 lap mind Huszthy kezeirása. Alapos föltevéssem van azonban, hogy e regestrum nem teljes és annak bevégzését a munkás író halála gátolta meg, mely a következő 1755-ik évben történt.

E regestruban össze van írva LXVIII. fasciculus, s a számozott okmányok száma 1794; a nem regisztrált miscellaneák és »inutiliák« száma is lehet mintegy 2000.

A regestrum szerint Arpádkori okmány van 3 darab, mindenik IV. Bélától: 1230., 1263. és 1265-ből.

¹⁾ Huszthy András külföldi akadémiákon járt kolozsvári tanár volt az ev. ref. Collegiumban, hol egykor mint gyermek tanult is. 1752-ben azonban részint iszákossága, részint kóborló természete miatt ez állásából elmozdított. Szeretett a főúrak udvarában ülni s ott kedvencz tudományával a történelemmel foglalkozni. A Wassoknál sokat időzött. Több munkái jelentek meg latín nyelven: »Vayvodae Transilvaniae«, »Jurisprudentia Hungarico Transilvanica« 1747. Szeben; »Historia Transilvaniae«, mely 1791-ben Dienes Sámuelről fordítva magyar nyelven is megjelent Bécsben. D.

A XIV. századból van 159 darab. Róbert-Károly és Nagy-Lajos királytól igen sok.

A XV. századból 221 darab. Feltűnt nekem, hogy ezek közt Mátyás királytól egyetlen okmány sincs, s ebből hajlandó vagyok azt következtetni, hogy a Wassok Farnosi Veres Benedekkel rokonok és szomszédosok lévén: a Mátyás király ellen Erdélyben kiűtött lázadásnak részesei voltak, s leveretvén, habár valószínűleg a megkegyelmezettek közt voltak ők is, a király személyétől s az udvari élettől távol tartották magokat.

A registrum legrégibb m a g y a r okmánya 1513-ból való; a mohácsi vést megelőző időből van 5²⁾ s általában a XVI-ik századból 50—60 darab, és a nem-regisztráltak (missilisek) stb. közt talán még több.

Az okmányok természetesen legközvetlenebbül a gróf Wass-családra vonatkoznak, melyek szerint a család 1176-tól fogva teljes hitelességű, kapcsolatosan összefüggő, eredeti okmányokkal tudja bebizonyítani leszármazását; ennek fokozatai szerint a jelenleg fiágon élő nyolcz tag közül Miklós, Sámuel, Albert és Ádám a családfa XVI-ik, Jenő, Olivér, Armin és Béla pedig XVII-ik nemzedékét képezik. De nincs e levelek közt egyetlen darabka, mely egyszersmind köztörténeti fontossággal ne bírna. Országos hadviselések, gyűlések, a vármegyei élet fejlődése, a perlekedés, családélet, viszályok és jó napok emlékei hét századnyi távolságra nyitják fel itt előttünk hazai történetünk nagy pantheonjának egyik oldalcsarnokát.

Kihalt családok, elpusztult és eltűnt helységek neveivel, szokásból kiment rég elfeledett institutiók rendszerével ismerkedünk meg, s gyakran a már porladozó várak olygarchái együtt lépnek előnkbe a jobbágyi állapotban élő és elaggott commeneusokkal.

A nem lajstromozott részbe csak kevésé pillanthattam bele; de itt vannak a Rákóczi-forradalomra vonatkozó iratok, Rákóczinak több eredeti levele Wass Dánielhez, ki Doboka és Kolozs vármegyék főispánja, Kolozsvár főkapitánya és Rákóczi-

²⁾ Ezek mindenesetre betűhíven lemásolandók és közlendők lennének, mit a t. szerző tán közvetíthetne.

nak buzgó híve volt. Instructiók, orderek a fejedelemtől s Károlyi Sándortól, több magán- és közügyi-levelek, stb.

Rátérve az egyes okmányokra, természetesen legrégibb a nagy tatárjárás előtti, 1230-ban kelt adománylevél, melyben Béla herczeg, a későbbi IV. Béla, magát »primogenitus Rex«-nek nevezi s atyja³⁾ akaratából megújítja Chama részére azon adományt, melyet őse III. Béla 1176-ban, Chama atyja Lób s ennek testvére Tamás részére tett. Ezen okmányból látható, hogy Lób és Tamás testvérek Ompud és Leustak vajdák vezérlete alatt (Manuel császár segítségére) Görögországba küldetvén s ottan hív és dicséretre méltó szolgálásokat tevén, a királyi felség dicsőségéért vérök ömléséig harcoltak, miért is III. Bélától kilencz falut nyertek: Wessen, Ombozteleke, Fizesteleke, Paptелеke, Kudumat, Mohal, Dewecser, Felső- és Alsó-Dewecser és Igalia majort a kis Sugo vize mellett, melyben Sz.-Andrásnak is van épülete. E XII-ik századi adományt újította meg Béla (atyánk beleegyezésével) 54 év múlva 1230-ban, a mikor is udvari cancelár volt Mátyás zágrábi prépost, Pous tárnokmester, Gaál főasztalnok, Pousa főlovászmester, Mihály Ompud fia főpinczester s Gyula, Leusták fia, vajda. Egyébiránt e teljesen ép okmányt lemásolta már Szabó Károly buzgó tagtársunk s így nemsokára egész terjedelmében fog az a szakértők szeme elé kerülni. És ismeretes volt Hodor Károly előtt is, ki Dobokavármegyéről írt becses monographiájában tartalmát közli.⁴⁾

Az 1263. és 1265-iki okmányok más jószágrészekre, nevezetesen az 1263-beli Veszprém vármegyei jószágokra vonatkoznak. Mikor is Chauca mester mint »Ensifer« kérte a királyt, hogy »Totreda« nevű földet ajándékozza az ő hívének Banclnak és örököseinek, és a király meg is tette.

I. Miklós volt az első, kiről egy okmány így szól 1312-ből: »dictus V a s« s kiről a hagyomány beszéli, hogy a bölénybika orrát nyíllal megsebzé s aztán szarvainál fogva a czegei tóba for-

³⁾ Miután II. Endre 1235-ben halt meg, s IV. Béla mint ilyen csak ez évben kezdett uralkodni, idáig, tudvalevőleg, mint első született társkirály segédkedett az öreg király körül. D.

⁴⁾ Lásd: »Doboka vármegye esmertetése.« Hodor Károly által. Kolozsvártrt, 1837. 726 — 727. lap. D.

ditotta. Innen a család neve és czimere, (bölénybikafej, az orr nyállal átlöve.) Általában a Wassok testi erejét sokszor emlegetik a régi okmányok, egyik pedig a XIV-ik század első felében Aczél-nak neveztetett, mert, úgymond az okmány: »még testvérei közt is legerősebb volt.«⁵⁾ Ez I. Miklós eleintén Róbert-Károly ellensége volt s mint az erős Csicsó vár parancsnoka, a várat nem akarta átadni: de Apor vajda lemondván kalandos terveiről, valószínű, hogy a többi erdélyi urak is csakhamar hódoltak s így Wass Miklós is, ki Róbert-Károlytól már 1321-ben új adományt nyer Czege, Sz.-Gothárd és Szilvás nevű birtokaira, s csicsói várnagyságában is megerősítették.⁶⁾

A Wassok közül e Miklóson kívül még többen birták a csicsói várnagyságot, mely hivatal zászlósúri rangot adott s 39 falu birtoklásával együtt járt. T a m á s például, ki Nagy-Lajos alatt volt várnagy, birta: Pecsétszeg, Hagymás, Kaczkó, Illosva, Somkút, Galgó, Kaplyon, Bacza, Csicsó-Keresztúr, Kudu, Kérő, Fel-Ör, Al-Ör, Retteg, Vajda-Kamarás stb. helyeket. Általában a czegei levéltár Csicsóvára történetéhez érdekes adatokat tartalmaz.

Nemkülönben egy másik várra, K ő h a l o m r a vonatkozólag is megerősítő adatokat találunk arra nézve, hogy királyi vár volt már a XIV-ik században. Tudjuk ugyanis, hogy a szászok is ellene voltak Róbert-Károlynak, s a királyi fegyverek ellen küzdve, Heaing nevű ispánjukkal együtt Kőhalomba szorultak volt, mely várat a kir. seregek bevették 1323-ban. Róbert-Károly pedig a hatósági várat minden valószínűséggel királyi várrá tette: mert a Wass-család egyik tagja ép ez időtájban kőhalmi várnagynak neveztetik (»castelanus de Kőhalom«) több okmányban.

Nevezetes még egy 1343-ban kelt okmány, mely szerint Nagy-Lajos király a Wass-család akkor élő tagjainak és örököseiknek Czegére és Doboka vármegyében fekvő minden jóság-

⁵⁾ Ez Aczél emlékét örökíti egy fogadó Vasas-Szentiván és Ordöngös füzes közt, melyet maig is »Aczél fogadójának« neveznek; mondják, hogy az Aczél-család is ettől származott. D.

⁶⁾ Ez okmányt már Fejér is ismerte. Cod. dip. IX. I. 360.

gaikra pallosjogot ad. Ez okmányt Balia Sámuel közjogi munkájában egész terjedelmében közli, annak bebizonyítására, hogy az alispáni és szolgabírói (judex nobilium) intézmény, (melyet a privilegium a Wassok birtokán felfüggeszt) már akkor teljesen ki volt fejlődve.⁷⁾ A jus gladiiának külső jelvénye az volt, hogy faragtak egy 20—30 láb magas kerek köoszlopot, mint valami joniai szobor dercka, s annak egyik végére hosszában lyukat fúrtak, s a másik végével beásták az illető uradalmi kastély vagy vár kapujához, kereket tettek a tetejére, a kerék agyát a lyukba eresztve, s ebbe a kerék-agyon keresztül tölgyfa nyelvű fényes bárdot dugtak. Ily lyukas köoszlop hever még a keresdi vár kapuja előtt, s ilyet lehet látni a czegei kertben is. Már egyik sem ép, de a keresdi még van 15—16 láb hosszú, s legalább 25—30 hüvelyk átmérőjű. A czegei kisebb.

Fölemlitendőnek tartok egy okmányt 1371-ből Desewről⁸⁾, ki Szepes vármegyei alispán és szepesvári várnagy volt s később Küküllő vármegyei főispán, ki Havasalföldön a király seregében László vajda ellen küzdve, Miklós erdélyi vajdával s több más nagy urakkal a csatatéren lelte dicső halálát, miért aztán fiai adományozásban részesülnek. Ez a Desew lesz az, kit Pesty Frigyes tagtársunk a »Századok« mult 1873. évi novemberi füzetében csak gyanítólag említ meg a Szepes vármegyei alispánok között az 1346-ik évből.

Továbbá van e levéltárban mintegy 100 darab Maros- és Háromszéket illető székely okmány is.

És végül érdekes a már említett Huszthynak egy 1743-ban készített s kéziratban lévő latin munkája, melyben »Genealogica Heroica« czim alatt a Wass-család történetét írja meg 1140-től 1740-ig, tehát 600 éven át. Nehány lapot s a későbbi jegyzeteket kivéve, egészben Huszthy kezeirása, közbe-közbe tollrajzokkal s vízfestékekkel készült arc- és tájképekkel élénkítve a szöveget. Az ivrétű, bőrkötésű könyv 200 lap, melyből 153 be van írva.

⁷⁾ Lásd: »Erdély Ország közönséges nemzeti törvényeinek első része.« Kolozsvártt, 1791-ben 171—172-ik lap.

⁸⁾ Egyik fia állítólag a Desewffy-család őse.

Minthogy az erdélyi vajdák sora még mai napig sincs teljes határozottsággal megállapítva, czélszerűnek találtam feljegyezni az itt előforduló vajdák névsorát, az elenchus lapszámaival együtt:

Év	Vajda	Alvajda	Elenchus lapja.
1304.	László		101.
1336—38	Tamás		101, 126.
1340	Tamás	Péter	16.
1345.	István		17.
1346, 47.	István	Péter	102.
1357.		Domokos	103.
1366.	Dénes	Péter	12, 103.
1372.	Imre		18.
1380.	László és		
»	Miklós székelyek grófja ⁹⁾	{	104.
1383.	László		105.
1384, 89.		János	105.
1390.		László	51.
1392.		Bartholomeus	34.
(Ugyan ez évben István nádor)			
1400.	Zétseni Frank (comes)	János	107, 113.
1405.	Nadányi László és Sztrigyí Péter.		107.
1411.	Nádassy László		108.
1412.	Lépes György (erdélyi püspök)		108.
1416.	Csáky Miklós		27.
1417.	Váraskezi Lépes Loránd		27.
1428.	Csáky László		28.
1452, 54.	György, Tharkői Rikálf fia és Stanisló.		45, 111.
1482, 87.	Báthory István		112.
1492.		Telegdy István	58.
1495, 96.	Bélteky Drágfi Bertalan		46, 89, 112.
1501, 3, 6,	Péter szent-györgyi és bozyni gr.		46, 47, 60, 64.
1512, 13.	Comes Joannes de	Thusóczy Miklós és He-	
	Scepusio	derfái Barlabassy Lé-	
		nárd.	7, 114, 21, 22, 30, 60, 113.

⁹⁾ E Miklóstra nézve lásd: Kállay, A székelyek eredetéről, 208. lap XIII. cikk. Benkövel szemben Kállaynak van igaza. D.

Év	Vajda	Alvajda	Elenchus lapja.
1523.		Csúzi Tomori István	30.
1535.	Mayládt István		39.
1575-ben Báthory István, (a ki lengyel király lett.)			

Nem említve az erdélyi fejedelmekre és fejedelmi hölgyekre (Károlyi Zsuzsánna, Brandenburgi Katalin, Lónyay Anna) s az ország nevezetesebb családjaira vonatkozó okmányokat: csak a kihalt nevezetesebb családok neveit sorolom elő, melyek e levéltárban előfordúlnak:

Zetseni Frank, Óssi Ivanka, Albisi Zólyomi, Somi, Kendi Gál, Ombozi, Butkai, Gesztrágyi, Tornai, Boldogfalvi, Katzai, Csabai, Zobb, Ébeni, Nyakazo, Bencz, Laczk, Kenesi Triff, Győröfi, Nemai, Reczei, Komlódi, Bongárti, Cseffei, Gávai, Kecseti, Szopori, Herbart, Melith, Koronkai, Zeleméri, Baládfi, Teke, Gewrcz, Kydei, Indali, Zsuki, Szucsáki, Bogácsi, Bagdi, Olnoki, Balai, Haranglábi, Rátoni¹⁰⁾ Berczelli¹²⁾ stb. E két utóbbit csak annyiban, hogy Erdélyben már régen kihaltak.

Említésre méltónak találom, hogy a Wass-család ősi birtokait (Czegét, Szent-Gothárdot, Szent-Egyedet, Császárit stb.) legnagyobb részben ma is bírja s minthogy ez ősi birtokok nagy része egy continuitásban volt és van: már a legrégibb okmányokban előfordúlnak ilyes szólásformák: »Vasak teluke, Vasak tawa, Vasak erdewe, Vasak szilvasa« stb., ugyanez látható a XVI. és XVII-ik századi levelekben is; esketéseknél, határjárásoknál a köznép más szomszéd birtokosokat névszerint megnevez, ha pedig e birtokokra vonatkozólag kérdik, így felel: »Vasak birtoka, Vasak szántója, Vasak rétje, Vasak határa«, — a nélkül, hogy a tulajdonképi birtokos egyén nevét emliteni szükségesnek tartaná, sőt e körülményt a nép közt még ma is minden nyomon lehet észlelni.

A Wassok a legrégibb időkben, mint vitéz harczias emberek inkább katonai méltóságokat, várnagyságokat viseltek, (mint pl. Csicsó, Szepes, Köhalom, Küküllő vár stb.) később az Anjouk

¹⁰⁾ Nicolaus Rátoni nobilis persona de Sente Egyed 1630-ban lásd a gr. Wass, cs. levéltára littera V. nro 10.

¹¹⁾ Nicolaus de Bereze¹, castellanus de Almás 1414. Elenchus 109. lap.

és Vegyes házi királyok, valamint az erdélyi fejedelmek alatt, az udvari hivatalokon is találjuk: főlovász,- főasztalnok,- főpin-czemesterséget s még később gyakori főispánságot viseltek Kolozs, Doboka, Küküllő, Közép-Szólnok vármegyékben és Maros-széken, stb.

Ezeket kívántam egyelőre följegyezni és elmondani e levéltárról, — hol Erdélyen kívül a Győr és Veszprém vármegyére vonatkozó iratok is nagyon érdekesek, — s a kik történetbúváraink közül netalán közelebbi ismeretséget óhajtanak kötni a levéltárral: úgy hiszem, a grófi család nem vonja meg egy hazai tudóstól sem az alkalmat és módot. — Azt gyanítom, hogy leg-érdekesebbek a XIV-ik századi okmányok.

II.

A czegei levéltár iratai közt gyakran fordult elő a szomszédos Gy e k e helység neve, valamint a W e s s e l é n y i e k is, mint gyerkei birtokosok. Másfelől emlékeztem, hogy Buday Polgári Lexiconában, valamint Hodor is fönnnt jelzett művében bizonyos sírkőről emlékeznek, mely egyik Wesselényi Miklóse lenne; megkértem tehát szives gazdámát gróf W a s s J e n ő t, hogy küldene el engem Gyekébe, hadd látnám meg ezt a síremléket. A szomszéd vidéki ismerősök azonban nem igen bíztattak, hogy ott némi romokon kívül valami emléket találhatnék. Mind e mellett nov. 10-én a gróffal átmentünk a csak egy mért-földnyire fekvő Gy e k é b e, hol P a p p F e r e n c z és P a p p M i h á l y urak, mint b. Huszár Károly bérlői, ő s magyar szives-séggel fogadtak: de sem ők, sem a helységből fölszólított öregek Wesselényi-birtokról, annyiival inkább Wesselényi-udvarról, síremlékről, udvari kápolnáról semmit sem tudtak. De honnan is tudtak volna, mikor az utolsó gyerkei Wesselényi (Boldizsár) még 1647-ben meghalt s leányát Katalint Korniss Ferencznek adván nőül, fejedelmi beleegyezéssel jószágát is vejének hagyta. A reformatusok temetkező helyét, kis imaházát eredménytelenül néztük meg. Innen aztán elmentünk a romhoz, mely hajdan, mint mondák, Korniss-udvar volt. Én pedig tudtam, hogy tulajdonkép ez a W e s s e l é n y i - u d v a r. A rom egyike a legszebbeknek s a gyerkei tó partján emelkedő halmon festői tájképet alkot.

Az éjszaki és nyugati bástyák falai még néhány ölnyi magasan állanak; még jól észrevehető, hol voltak a szobák, a kapuk? — Már a pinczék bolthajtásai is omladoznak. Mutaták a kertben egy r. kath. kápolna helyét, honnan az oltárkövet Kantonába vitte egy buzgó lelkész, — a falakat meg házépítésre hordták szét.

Mondták, hogy ott nyugszik Korniss Antal, az utolsó, ki e romladozó kastélyban lakott, s a múlt század utolsó éveiben vig életet folytatott az akkor még ép termekben; de hogy ő meghalt, többé senki sem lakott a várban, melynek őrszobával s órával bírt kaputornyára az idősebb emberek még jól emlékeznek. Mutatnak még egy sírkövet a kertben, hol valami Kada Miklós nevű túlbuzgó tiszttartó nyugszik, kit a felbőszített kaszások a 30-as években összevágtak. Szóval sok érdekes dolgot mutattak, s krónikai eseményt beszéltek el, — de Wesselényi-síremlék sehol sem volt látható. Végre az egyik úr homályosan kezdett emlékezni, hogy 30—40 év előtt, mikor a lóistálót építették, a küszöb elé egy nagy követ tettek, melyen valami czimer s tán valami betűk is vannak.

Azonnal a helyszínére, az istáló küszöbéhez mentünk s csakugyan ott volt a körülbelől 8 láb hosszú, 2 láb széles s 6—8 hüvelyk vastag szép fehér, de sima mészkő. Faggató kérdéseim s kérésemre néhány legényt parancsolt oda a házigazda, s öt percz alatt föl volt emelve a valóban szép síremlék, melynek felső részén paizs alakú czimer van, s ebben féldomborművel a Wesselényi-czimer, de némi eltéréssel a mostan használttól, a menyinyiben a habléány (syren) nom kibontott hajjal, hanem haj helyett halpikkelyekkel van borítva, s kezében nem lilomot, hanem faágat tart.

Az emlék alsó részén a következő könnyen olvasható, teljesen ép fölírat áll:

Epitaphium Egregii Domini Magistri Nicolai de Wysselen, protonotarius regni transilvaniae, obeuntis in Possessione Do... die decima mensis martý anno Domini MDLXXXIII.

Legalól pedig e két distichon áll:

Nicoleos Patria Wisseleni hoc occubat arvo

Octoginta annos, non sine laude senex;

Arma tulit primi — Janique sigilla secundi
Regis; at haec annos bis tulit ille decem.¹²⁾

Nem tekintve e felirat némi barbárságát, csak egy kitétel homályos, a mennyiben a szó ki sincs írva: t. i. ez: obeuntis in possessione DO; a Do után néhány betűnek hely van hagyva, de hogy mi akart az lenni? mely helyet akarta jelölni? ma már nem is gyanítható, hacsak majd valami levéltári véletlen lelet föl nem fogja földni ezen nem régi Wesselényi Miklós elhunytának helyét; s e tekintetben leginkább a Kolozsvártt levő Wesselényi családi levéltár látszanék reményt nyújtani.

Fájdalom, épen a fölemelésnél vettük észre, hogy a kő mintegy háromnegyed magasságyira két részre van repedve, t. i. az írás és a czímer között, de a szétvállás oly finom, hogy összetéve alig észrevehető, s mind a czímer, mind a nagy római betűk teljesen sértetlenek. Azt hiszem, a tisztelt olvasó is magáévá teszi amaz óhajtasomat, hogy e becses történelmi emlék, mely az ismeretes legidősebb, s Erdélybe mindenesetre legelőször bejött Wesselényi síremléke, — a gyekei istálló küszöbétől az erdélyi muzeum előcsarnokába vitessék. És reméljük, hogy a két b. Wesselényi Ferencz, b. Wesselényi Miklós és Béla, nem is fogják engedni, hogy első ősük sírkövén ezentúl is a lovak sétáljanak!

A lekötelező szivességű bérlő urak csakis a tulajdonos b. Huszár Károly rendelését várják, hogy a történelmi emléket azonnal Kolozsvárra szállítsák és e körülményre bátor vagyok felhívni kolozsvári bizottságunk t. cz. tagjait, csupán azért, hogy a nagytekintetű rokonság a síremlék állapotáról értesüljön.¹³⁾

A síremlék adatairól s az azokból vonható következtetésekről, melyek a Wesselényiek ismeretes családfájával ellentétben állanak, más alkalommal részletesebben fogok szólni.

DEÁK FARKAS.

¹²⁾ Néhány betű és szó eltéréssel e négy sort Buday és Hodor is közlik. D.

¹³⁾ Az értesülés a jelen becses czikk megjelenése által is — úgy hiszszük — már eléretett, miután a fönttisztelt b. Wesselényi urak egyikét (Zsibó urát) társulatunk eleitől fogva tagjai közé szerencsés számlálhatni.

Károlyi Sándor emlékiratai a Rákóczi-háború kezdetéről.

I.

A gr. Károlyi-nemzetség levéltárában létezik egy, eredetileg a nagynevű gr. Károlyi Sándor tulajdonát képezett, s részben általa, részben pedig befolyása alatt latin nyelven szerkesztett kézirati könyv, a múlt század elejéről. Címe e könyvnek a következő :

» Anno Millesimo Septingentesimo Tertio, in diebus contra Augustissimam olim Romanorum Imperatoriam, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Beatae Reminiscentiae Regiam Majestatem Leopoldum I-mum, Dominum Dominum suum Clementissimum, nonnullorum Inquietorum et a debita praelibatae Suae Majestatis fidelitate in Primitys contextim, quasi convoluta, ac tandem Patriae suae Pacem, Quietem et Securitatem suscitandis intentionis Motibus turbare, intentanda Collusioei, in Personalibus Audientys profunda submissione, provolutis ad Pedes Suae Majestatis Sacratissimae genibus, Memorialium, caeterorumque ad publicam Patriae salutem et quietem, pro domandis et sparsim revellendis intestina molitionis aemulis, intervenientium necessariarum Accessoriorum, in celeberrima totius Sacri Romani Impery Clave Urbe Viennensi Die Vigesima quarta Mensis Juny (1703.) inchoatorum successivis Diebus continuatorum ac Suae Majestati Sacratissimae porrectorum, praesentatorumque.

Charissimae Gentis suae tam longe patentem ruinam tristi corde sentientis, tristissimo animo et lachrymabundis oculis conluentis dulcissimae Patriae futuram permansionem, puro corde et sincere desiderantis Augustissimae Austriacae Domui Im-

perys et Regnorum Incrementa de die in dies adaugere volentis, pro omni occasione Suae Majestatis Sacratissimae Homagiale Obligamine devoventis Patriae veri, Communem Causam foven-
tis Filj

Ejusdem vero Majestatis Sacra-
tissimae minimi, humillimi, perpe-
tuoque Fidelis Subditi

Inclytae Tabulae Judiciariae Baronis
et

Inclyti Comitatus Szathmáriensis Supremi Comitiss
Alexandri Károlyi.«

Ezen, az akkori idők szokása szerint hosszadalmas, magyarázatszerű czím után Károlyi Sándornak a Rákóczi-forradalom keletkezéséről, annak okairól, az első mozgalmakat megindító egyénekről, az ezen zavargások elnyomására tett intézkedésekről, a dolhai harczról és röviddel utána bekövetkezett eseményekről szerkesztett és az Udvarnál benyújtott emlékiratai, kihallgattatásainak elbeszélései, az által tett jelentések stb. következnek, egész Károlynak kuruczczá lételéig.

Károlynak ezen a forradalom előzményeiről s kezdetéről írt műve mindeddig ismeretlen vala, és általa az ő és gr. Pálffy János befolyása alatt ez utóbbinak titkára Pulay János által előbb latinúl szerkesztett, s utóbb magyarra átfordított, s ma már e nyelven kiadva lévő »Szathmári Békeség« című munkája elé iratott, mintegy bevezetés gyanánt. Ide czéloz Károlyi, midőn Önéletírásában említi, hogy fiára marad »egy nagy fejr, leveles-láda, teli levelekkel . . . azokból kilencz esztendeig való folyását azon hadakozásoknak . . . bővön megtalálja és tapasztalja; nemkülömben 1710. esztendőben 15. Novembris kezdett tractatust, szathmári pacificatiót és annak consumtióját 1711-ikben 1-ma Maj, az mely concludáltatott Károlyban, és annak utánna könyvben irattatott.«

Az ezen könyvnek előzményes részét képező 1703-iki Károlyiféle jelentéseket és emlékiratokat, mint eddig ismeretlencet, imé, közlöm, lehetőleg hü magyar fordításban.

Ő Fölségénél volt személyes kihallgattatásom alkalmával, szóbeli előadásom után alázatosan átnyújtott memorialémnak foglalatja következő vala:

»Fölséges Császár!

Kegyelmesen emlékezni fog Fölséged, miszerint Atyám, néhai Károlyi László, őseinek példáját követve, összes javainak s két gyermekének — édes testvéreimnek — elvesztése után, Fölséged iránt viseltető hűségét csorbitlanul megőrzé, s engem, Fölségednek legalázatosabb jobbágyát, az iskolai pályám befejezésétől elvonva, a Fölséged atyai kegyességéből nyert főispáni tiszttel viselésére kényszerített.

Főispáni hivatalom viselésében nem volt eddigelé módom és alkalmam Fölséged iránti hűségem bebizonyítására; azonban legalázatosabban benyújtott jelen emlékiratomból, úgy a bemutatott zászlókból, melyek Fölséged ellen tüzetek vala ki, bölcsen átértetni méltóztatik: mik követtettek legyen el a Rákóczi és Bercsényi neve alatt fölkeltek részéről a legközelebbi napokban Szathmár és Ugocsa vármegyék lakói ellen; minek átoltvasása után térdhajtva esdeklem Fölségednek: méltóztassék e végső inségre és kétségbeesésre jutott két vármegyét kegyelmességébe fogadni, azokat legalább két évig mindennemű terhek viselése alól fölmenteni, és megengedni, hogy e két vármegye lakossága a sőt saját szükségletére, Máramaros vármegye példája szerint használhassa; — hogy Fölséged kegyelmes határozatának kinyerése után hazatérvén, Fölségednek végső nyomorra és kétségbeesésre jutott jobbágyait megvigasztalni, s a Fölséged iránti további szolgálatra serkenteni tudhassam, és ez által a többi vármegyéknek is ösztön nyújtassék, — én pedig, ha netalán jövőben is a szükség úgy hozná magával (mit Isten kegyelme eltávolítson) hűségemet inkább és inkább megbizonyíthassam.

Miképen, mi okoknál fogva, és mi módon keletkezett ama nevezetes zavargás? — bővebben átértendi Fölséged alázatosan benyújtott fölterjesztéséből; és ha Fölséged azon okokat, veleszületett kegyességénél fogva orvosolni, és a türhetlenné vált jelenlegi terheken könnyíteni nem méltóztatik: félek, sőt előre látom, hogy különösen a megnevezett részekben, — nem rosz-

szaságból vagy hűtlenségből, hanem kétségbeesésből még nagyobb zavarok fognak keletkezni.

Miután pedig, Fölséges Császár, a jelen zavarban elfogottak kezeim között léteznek, a szétűzöttek pedig Fölséged kegyelmét nemcsak esdeklik, de sőt a nélkül tűzhelyeikhez visszatérni sem merészelnek: reájok nézve Fölséged kegyelmességét és kegyes határozatát alázatosan esdeklem. Az előzményeknek ekkép történt igazolására a dolhai harcz rajzát,*) és az elfoglalt zászlókat bemutatván, magamat és utódaimat Fölséged atyai kegyességébe ajánlom.

Bövebben értesítettén Fölséged a fölterjesztettek felől, hogy e népzavar mielőbb lecsendesíttessék s az égő tűz kioltassék: ismételve a legalázatosabban könyörgöm Fölségednek, méltóztassék kegyelmes intézkedése által engemet mielőbb megvigasztalni.«

Mindezekre ő Fölségének ezen kegyelmes nyilatkozata következett:

»Eleggé ösmert előttünk őseidnek hűsége, személyedben sem kételkedtünk; s hogy a nem remélt mostani alkalmatosságban te és említett vármegyénk lakói hűségtöket nyilvánítottak, — máshonnan is, de legkivált személyszerinti előadásodból megértettük. Benyújtott értesítésedet pontról-pontra átolvassandjuk, és abból a dolgok valódi átértése után látni fogjuk: az egész ország, de legkivált a nevezett két vármegye, melynek végső romlásáról azelőtt is hallottunk, mi módon vigasztaltathassék meg? Hűséged megjutalmazására módot és alkalmat fogunk találni, s nem kétkedünk, hogy a mutatkozandó körülményekhez képest hűségednek több bizonyítékát is adandod. A rabokra és császári kegyelmességünk után vágyakodókra nézve nem fogunk késni határozatunk kiadásával, irántad pedig további kegyelmességeinkkel maradunk.«

Mely áhitattal fogadott fejedelmi válasz meghallgatása után Károlyi Sándor, a mint írja, közelebb lépven ő Fölségé-

*) A dolhai ütközet ezen Károlyi által Bécsben egykorúlag készítettett helyszínrajzának több példánya maradt fenn a gr. Károlyi-levéltárban. Egy példánynyal gyűjteményem is dicsekedhetik. Szerk.

hez, kezeit megcsókolá, s a körülményekről adott teljes értesítést, írásba foglalt következő emlékeztetőjében nyújtá át alázatosan Leopoldnak:

»Legkegyelmesebb Császár!

Nem kétlem, eléggé tudva van Fölséged előtt, hogy némely nyugtalan elmék sugalmazására, a legközelebbi napokban minő zavarok támasztattak Fölséged ellen a Tiszántúl és Tiszán inneni részeken, úgyannyira, hogy némely gonosz emberek, nevezetesen Esze Tamás és Kiss Albert, kiket egy ízben, a tokaji lázadás alkalmával a szathmári parancsnokság kezeibe szolgáltattam, Rákóczi és Bercsényi kiáltványával s zászlókkal fel s alá járkálni és Fölséged ellen nyílt hadat üzeni merészkedtek, — magokat nyilvánosan lázadónak nevezni nem iszonyodván. Kik is a túlságos és elviselhetlenné vált adózások s egyéb tűrhetlenné lett terhek, nemkülönben Isten rendelkezéséből az emberi test fenntartására rendelt só megtagadásának fölemlegetése miatt a lakosokat majdnem általánosan megnyerték s magokhoz édesgették, annyira, hogy ha megkezdett vállalatukat tovább folytathatják, — a remélletnél gyorsabban megerősöbödhetnek volna. Miután pedig a nevezett tájékon ez idő szerint semmi katonasága nem vala Fölségednek, mely a lázadókat üzőbe vehette volna: a végső inségre jutott s különféle nyomatások miatt elkeseredett vármegyémek valék kénytelen Fölséged iránt tartozó hűségének bebizonyítására sarkallani; mely is, bárha nem csekély méltatlanságokat és károkat szenvedett, egyesülve Ugocsa megye legalázatosabb hű alattvalóival s egy század Tyrham-féle ezredbeli katonasággal, Fölséged iránti hű szolgálatait nem tagadta meg. Mit miveltem Isten kegyelméből Dolha nevű falunál, — mely Magyarhonnak Lengyelország felé való végső szélén fekszik, — ötszáz és húsz emberrel a csak imént elmúlt Úrnapján: tanúsítják az alázatosan benyújtott új lobogók, a leölt ellenség eltakarított hullái, a tömlöczeimben létező rabok és a többi szétfutott lázadók, kik jelenleg Fölséged kegyelmességéért és bocsánatáért esdeklenek.

Bárha e szűk helyen s ily kevés erővel nyert győzelmet egyedül Istennek (kié legyen az örök dicsőség) s Fölségednek (kit az Úr Isten továbbra is tartson meg az összes keresztény-

ség előnyére) tulajdonítom is, miután azonban a sok nyomorral küzdött két megye: Szathmár és Ugocsa, hűségének és készségének ily kitűnő jelét adta, s nemis látva Fölséged parancsát, egyszerű felhívásomra teljes odaadással ragadott fegyvert Fölséged ellenségei ellen, s az ügyet férfias bátorsággal végezte be, — Fölséged lábai elé borúlva egyedül azért esdeklem: méltóztassék e két megye irányában kegyelmességét tanúsítani, azokat legalábbis két éven át minden adózási terhektől fölmenteni, s megengedni, hogy a szegény nép Máramaros megye példájára használhassa a sót. E kegyesség által nemcsak őket méltóztatik megvigasztalni s további hűségre serkenteni, hanem egyúttal a többi megyéket is hasonló hűség tanúsítására lelkesíteni. Mely alázatos kérelmemnek ha helyt adni s az elviselhetlenné vált adózásokat enyhíteni méltóztatik: biztosítom Fölségedet, hogy ezen vidék lakói meg fognak vigasztalódni, s magam is a most említett jobbágysággal, a mutatkozó körülményekhez képest, utolsó csepp véremig óhajtom tanúsítani Fölséged iránt tartozó kötelességem teljesítését.

A foglyok és elszéledtek érdekében kibocsájtandó kegyelmes intézményéért esdekelve, magamat a nevezett vármegyékkel együtt Fölséged kegyelmességébe ajánlottan maradok

Fölségednek

legalázatosabb, örökös hű jobbágya

Károlyi Sándor m. k.

K i v ü l : »Római Császár, Német-, Magyar-, Cseh- stb. Király ö Fölségéhez Legkegyelmesebb Uramhoz nyújtott alázatos előterjesztése a bennirott Károlyi Sándornak, Szathmár vármegye Főispánjának.«

A Memoriale következő tartalmú vala.

»A jelen 1703-dik év június 7-én azon lázadók, kik Rákóczi nevében újra fölkeltek, Dolháznak és Máramarosmegyének Lengyelországgal határos hegységei között szerencsésen szétveretvén, a foglyok általam Szathmárra szállítottak Löwenburg gróf és parancsnok úr kezeibe; bárha az itt négy napon át folytatott nyomozás és kihallgatás a lázadás eredetét és folyamát eléggé kideríti: mindazáltal én, ki a Fölséges Császár iránt viseltető igaz hűségemből minden mozgalmat gondos

figyelemmel kísértem, és a jelentkező veszélyeket eltávolítani igyekeztem, addigis, míg a hivatalos vizsgálat eredménye fölterjesztetnék, következő értesítésemet bátorodom a Főlséges Udvar elé terjeszteni.

Először. A jelen mozgalom vezetői valának részben Esze Tamás tarpai lakos, Rákóczinak jobbagya, ki soha katonaviselt ember nem volt, részben pedig Bereg vármegyebeli barkaszi lakos Kiss Albert, ki folytonosan a kuruczok gyalogságánál vagyis a talpasoknál szolgált, Thökölyt Törökországba kísérte s annak kedves embere volt; 1692-ben Thököly bizonyos törökök kísérésére rendelte őt a Dunához, hol is a felügyelete alá bízott törököket leöldöste, s magát gazdag zsákmánnyal s kincsekkel megrakván, a ráczok akkori kormányzójához: Antonihoz jött Karán-Sebesbe; Veteráni tábornok részéről mentelmi levelet és kegyelmet nyervén, harmincz hajdújával egy évnél tovább tartózkodott Karán-Sebesben, és a császári seregeket szolgálta.

Másodszor. 1693-ban az említett mentelmi és kegyelmi levéllel Karán-Sebest hajdúival együtt elhagyta; épen ez időben az alvidéken levő nép, a törököktől való félelem miatt Károlyig szétfutott, hol én magam voltam enyéimmal; midőn a somlyói harminczados és számtalan mások idemenekültek, s hírről hozák, hogy az említett jól fölfegyverzett hajdúk a közelfekvő falvakban tanyáznak, — megörülvén a hallott hirnek: nagyobb biztosság kedvéért Károlyba hívtam őket, s miután útlevelüket s kegyelmi írásukat láttam, a zavarok lecsendesedési idejéig havi zsolddal köteleztem le őket. Kiss Albert saját asztalomnál étkezvén, hajdúival a legtisztességesebben viselte magát, — a rossz hírek lecsillapultával kifizettem s útnak eresztettem őket, és kiki közülök rég nem látott övéi körében telepedett le a közelfekvő megyékben, a nélkül, hogy legkisebb bajt okoztak volna.

Harmadszor. 1694-ben a hegyiségekben számos oláh rabló mutatkozott, s tavasz kezdetén garázdálkodni kezdettek, annyira, hogy megzabolázásuk úgy a (kassai) tábornok ő kegyelmességétől, mint a Főlséges Udvartól elrendeltetett. Miután Kiss Albertet úgy személye, mint hű szolgálatai sze-

rint ösmertem, s további készségét felajánlotta: első felhívásomra a megye szolgálatába lépett, és a megye színe előtt úgy ő Főlsége, mint az én s megyém iránti hűségi és engedelmességi esküt letette, hajdúival a rablókat becsületesen szét is verte s a közcsendet helyreállította; egész nyáron át fizettetvén, csendesen viselték magukat, miután azonban ősz felé, a nagy adózási terhek folytán, a megye képtelenné vált díjazásukra, s különben is a rablók szét lévén verve, félelemre s így fizetésükre nem vala ok, — ők maguk kezdtek a falvakban garázdálkodni. Dorgálásaimra azt felelé K i s s: ha a megye szükségli szolgálataikat, fizesse is őket, s készek lesznek halálukig szolgálni; ha azonban nem akarja fizetésben részesíteni, — lehetetlen köztük a fegyelmet fenntartani, s a nemes vármegye bocsássa el inkább őket szolgálatából. A megye a nagy adók és ennek folytán beállott nyomor miatt képtelen lévén a további díjazásra, K i s s, hajdúival együtt elbocsájtatott.

N e g y e d s z e r. 1695 tavaszán öszvegyülekezvén, a hegyek közé vonultak, s önmagok lettek rablókká, kurucz nevezettel éltek, s különféle álhireket terjesztettek; jóllehet sokféleképen fáradoztam rendreutasításukban, mindazáltal nyáron át nem juthattam sikerhez. A reá következő télen azonban a rablók mind kiszorítottak a hegységből s szerteszét üzettek. K i s s A l b e r t Beregh megye Barkaszó helységében tartózkodó családjához vonulván, egész télen át az erdőségben barangolt, hasonszórú embereket vont magához, midőn is E s z e T a m á s csatlakozott hozzá, s azzal együttesen üzte garázdálkodását. Elfogatásukra nézve mi fáradságot sem kiméltem, a mi azonban 1697 junius közepénél előbb nem történhetett meg. Kézre kerülvén Beregh megyében K i s s, fogolyképen Károlyba hozattam; E s z e T a m á s elfogatása iránt is megtétetvén az intézkedés, őt egy kálvinista rectorral, szintén Beregh megyében elfogattam; mind a háromnak kézrekerüléséről hirt adtam N i g r e l l i (kassai) tábornok úrnak, kérvén őt a szükséges intézkedések megtételére. Kihallgattatásuk július 7-dik napjára tüzetett ki: de a július 2-kán kitört tokaji zendülés miatt ügyük elintézetlenül maradt. Mivel pedig a fölmerült különféle nyugtalanító hírek között további tartóztatásuk nem volt tanácsos a

károlyi börtönben, írtam a szathmári parancsnok Guquell Pongrácz úrnak, a Mompelgard-ezred akkori alezredesének, hogy küldjön érettek s látszólagosan erőhatalommal vitesse el; ki is Hellingh századost egy szakasz katonasággal károlyi kastélyomba küldvén, — annak ellenére, hogy előre betanított szolgám az erőszakoskodásnak ellentmondott, a börtön lakatait leverette, s mind a három rabot elhurczoltatta. Én akkor szinte egész megyémmel fölkeltem, és a zavargás tartama alatt részint Bihar, részint Szaboles vármegyében táboroztam. Mi történt velök Szathmártt? miután felügyeletem alatt nem állottak, nem tudhattam; biztos forrásból értesültem azonban, hogy Kiss Albert súlyos kínzások alatt, Esze Tamás pedig a református rectorral, kínzás nélkül vétetett vallatás alá. A tokaji zendülés elnyomása után általános csend állván be, Esze Tamás a rectorral szabadon bocsájtatott említett várparancsnok úr által, s mindkettő nyugodtan élt övéi körében.

Ötödször. Kiss Albert továbbá is Szathmáron raboskodván, időjárástával a tömlöczöt aláásta és megszökött; ismét Barkaszóra vonúlt családjához, talpas ruházathban barangolt ide s tova, majd azon férfit ki őt elfogta volt, kézrekerítvén, megölte. E tette után átment Biharmegyébe s itt kurucz vagyis lázadó név alatt különféleket mívelt; mignem eljutván egyik társával Forgácscsa, a lázadók régi vezérével, Szécsi Orbán másképp Pál Deák nevű százados lakására, ugyanitt elfogatott s Laporth (De la Borde) úrhoz Váradra kísértetett, mint tudom, újra eszközölt vizsgálat után örökös fogságra ítéltetett; de később — Laporth váradi parancsnok halála előtt, vagy után, — szabadságát visszanyervén, az elmúlt évben Bereghmegye többször említett falujába ment ismét.

Hatodszor. E közben Esze Tamás csendesen viselte magát otthonn, adózásainak eleget tett, s bizonyos Pap János nevű nagy rablót, ki különben rokona volt, megölt. A most nevezett mindkettőnél gonoszabb volt és ravaszabb, több nyelvet tudott, úti és egyéb leveleket hamisított, s midőn Kiss Alberttel együtt Váradon raboskodott, Kronczfeld tábornok ő excellentiája által a tömlöczből kivétetvén, általa béresként használtatott.

H e t e d s z e r. E s z e T a m á s sókereskedéssel tartotta fönin életét. 1702-ben sófelügyelők jöven Tisza-Újlakra, az ügyet szigorúbban kezdték kezelni, — minő visszaéléseket követtek el, azt már más ízben tüzetesen elősoroltam; s midőn E s z e T a m á s egy ízben bizonyos mennyiségű sőt fuvarozott, az említett felügyelők emberei őt megrohanták, s nemcsak a sőt, hanem szekerét s jószágát is elkobozták. Hiába kérte marháinak kiadatását, hiába mondotta, hogy azok között léteznek olyanok is melyek nem sajátjai, — kérelmének mi eredménye sem lőn; miért is felbosszankodván, társaival együtt fegyveres kézzel ment ki az újlaki mezőre, barmait kiválasztotta, és erőhatalommal elhajtotta, minek következtében midőn üldözőbe vétetett: jószágát s családját Debreczen tájékára vitte, s ő maga eltűnt; néhány hóval később egy éjszakán az újlaki sóházba tör, az ott levő tiszteket megrohanja, egy szolgát leöl, és a tisztek által felnyitott pénztárt megrabolja, — mely tett után a tisztek futással mentették meg életüket.

N y o l c z a d s z o r. A sófelügyelőknek a Fölséges Udvarhoz tett folyamodásaik után különféle rendeletkezek keletkeztek a rablók üldözése tárgyában, s bárha mindent elkövettünk a parancs teljesítése iránt: miután bőrük forgott kérdésben, — annyira vigyáztak magukra, hogy elfogatásuk teljes lehetetlen vala. E közben K i s s A l b e r t Váradról kiszabadult, s a télen egyesült a föntebbiekkel.

K i l e n c z e d s z e r. Midőn télnek idején egyesülve valának, aligha nem sikerült volna kézrekerítésök; de közbejövén az új nemzeti gyalog-had *) állítása, ők is ezekhez csatlakoztak, Beregh vármegye nevében szabadon jártak és a hajdúságot toborzották. Én, az előzményekből ösmervén nyugtalan természetöket, szerettem volna öket kézrekeríteni; mi végből az illető helyeken fölterjesztéseket is tettem: de azon okból, hogy jelenleg a katonaságot összevonni nem lehet, nem engedtetett meg; s így midőn B a g o s s i P á l ezredes üldözni kezdé öket, — a hegységek- és erdőségekbe vonáltak.

*) A spanyol örökösödési háború alkalmából a francziák ellen állítandó, Magyarországra kivetett gyalog-ezredek.

Tizedszer. Midőn a főttebbi ezred elvonult, csapatostúl jöttek elő, s nemcsak hogy senkit nem bántottak, sőt a Berreg vármegyei tisztségnek kinyilatkoztatták, miszerint senkit nem háborgatnak, hanem élni fognak úgy, mint az idő és Isten engedi.

Tizenegyszer. Azonban, mint jelenleg a pórok vallomásából kitűnik, húsvét előtt gyűlést tartottak az erdőségekben, értekeztek az ország állapotáról; nevezetesen Esze Tamás, Kiss Albert, Pap Mihály, Bige György, Nagy Márton stb. azt hozták föl, hogy miután Thököly Törökországban, Petrőczy Oláhországban, Rákóczi és Bercsényi Lengyelországban vannak, — ezekhez küldesse nek követek, s ők kéressenek föl segélyadásra, mivel ezek segédeme nélkül minden igyekezetök haszontalan. Ezután Pap Mihály és Bige a követséget magukra vállalták, húsvét előtt Lengyelországba mentek. Rákóczit és Bercsényit (a mint állittatik) Breszanban feltalálták, mely Máramaros vármegye határától mintegy 17 mélyföldnyire fekszik s Szi nyavszky nevű lengyel főúr birtokához tartozik. Mi végeztetett ott általuk? bizonyosan tudni nem lehet; annyit azonban sikerült megtudnom, hogy a mennyiben ösmeretlenek valának, biztató határozatot nem nyertek. E közben magok között működén, a szegény nép rimánkodott, hogy magukra ne kezdjenek semmit, s a tokaji esetet hozván föl például, kérték, hogy a mit mívelni szándékoznak, halaszszák a külsegély megérkeztéig.

Tizenkettyszer. Úgy hallom továbbá, hogy előbbnevezett Pap Mihály és társa, a húsvéti ünnepek körül részletesebb utasítással küldetett Lengyelországba, biztosítván Rákóczit és Bercsényit, hogy, ha segélyt adnak, a szegény nép, mely az iga elviselésére már képtelen s az adózás és terhek súlya alatt összeroskad, — egytől-egyig fölkel; mely üzenetre Rákóczi és Bercsényi keveset adtak ugyan, mindazáltal Rákóczi mint mondják (nem akarván az ügyet végkép megvetni) a követekkel Barvinszky nevű szolgáját küldötte be bizonyos levelekkel, (kikhez voltak intézve? nem bizonyos;) melyek végtelen lelkesedést idézván elő, a nép Barvinszkyval ismét visszaküldötte követeit, a visszatérésre, a

zászlók és kiáltványok meghozatalára pünkösdi napját tűzvéni ki határidőül. Ezután napról-napra erősödtek, s bárha a lakosságnak s nemességnek károkat nem tettek is, Kiss Albert azonban az előkelő nemesek egyikének Domahidy Miklósnak (ki alispán volt akkor, midőn Kiss Szathmárrt kínzás alá vétetett) kastélyát kirabolta.

Tizenharmadszor. E szikra elfojtásában (miután láttam, hogy az elviselhetlenné vált terhek miatt az elkeseredett nép ragaszkodik hozzájuk) nem működhettem nyíltan és világosan, hanem először is karóba-huzatás fenyegetése alatt meghagytam a nevezettek elfogatását, följelentését és a hidak szétrombolását, azon hozzáadással, hogy, ha megyeim követi más felhívással jelennének meg: minden főúr és nemes időhalasztás nélkül fegyvert ragadjon, és a császári szolgálat tekintetéből hűtlenségi büntetés és jószágvesztés terhe alatt személyesen fölkeljen. Mit is Csáky István gróf ő kegyelmességével május 11-én közölvén, abban állapodtunk meg közösen, hogy a támadást május 21-én fogjuk ellenök intézni. Megérkezvén a megállapított határnap: Szathmár, Ugocsa és Beregh vármegyék népe fölkelvén, a Tiszát át akarta lépni, de miután a melőlők adott katonaság, rendelet hiánya miatt, a mondott folyamón átkelni vonakodott, s a különböző hírek szárnyalása folytán magát a szathmári erősségbe visszavonta, — a megyei erő is szétszólt. A most elősoroltakról én nem bírván tudomással: vadászat örve alatt némely katonasággal megjelentem a kitűzött helyen, de ott senkit nem találván, új intézkedéseket tettem a tiszai átkelésre nézve, s hazatértem.

Tizennegyedszer. Minthogy első intézkedésemnek, a mondott okoknál fogva volt nem kívánt eredménye: újabb tervezetemtől (miután némely császári tisztek úgy engemet mint megyémet rágalmozással illettek) elállottam, és Nigrelli tábornok úrhoz mentem Kassára.

Tizenötödször. Hol is fájdalmasan előadván a reám és vármegyémre költött rágalmakat, elégtételadást sürgettem s a keletkezett zendülés felől, kellő értesítés adása mellett, a császári érdekek előmozdítása tekintetéből mielőbbi intézkedések megtételét szorgalmaztam. Az elsőre nézve ő kegyelmessége

megnyugtató, de a másodikra vonatkozólag egyebet mitsem rendelt, hanem a lázongók további üldözését ajánlotta; mit megértvén, visszatérésem után június 2. és 3-án a károlyi posta által Szabolcs, Máramaros és Ugocsa vármegyéket, nemkülönben a hajdúvárosokat, és Montecuculli gróf ezredes ő nagyságának Debreczenben létező egyik századát azonnali fölkelésre szólítottam fel. E közben hírül hozák, hogy az említett lázadók maguk között meghasonlván, másképp nem csillapíttathattak le, mint, hogy mindkét részről küldessenek követek Rákóczihoz, kitől is már akkor május 19-én felhívások és zászlók érkeztek be; újabban követekül küldötték hozzá Pap Mihályt és Bige Györgyöt a legközelebb hozzájuk csatlakozott Majos Istvánnal, kíséretül adván melléjük 20 lovast és 30 gyalogot. E kíséret nem bocsájtatott be Lengyelországba, miértis csak a követség menvén be, a többiek Huchlevánál a munkácsi szoroson állapodtak meg, s Esze Tamás a lázadókkal Beregszász és Váriba vonúlt vissza a zászlókkal, bevándorló Úrnápjáig a követeket. Beregszászból a Tisza felé húzódván, midőn a túlsó részen megyém embereit megpillanták: ők Rákóczi kiáltványát mutogatták és a fegyverletételt sürgették. Kisüttetvén pedig egymásra a fegyverek: Pap Mihálynak, Rákóczi felhatalmazottjának neve alatt írott levelekkel küldötték át rögtön a kiáltványokat, melyeket a megyei tisztek Löwenburg gróf úrnak adtak át, és úgy hiszem, hogy a kiáltvány már eredetiben mutattatott be a Főlséges Udvarnak.

Tizenhatodszor. Értesülvén a mondottakról, mintegy 12 huszárt küldöttem előre, magam pedig június 4-én indultam ki Károlybúl a Szatthmártt létező táborhoz. 5-én Szatthmárba mentem, s ott Csáky István gróf és Löwenburg parancsnok úrtól bővebb értesülést nyervén, még az nap Kórodhoz jöttem, a hol is a megyei haderővel s egy század Tirham-ezredbeli gyalogsággal egyesültem. Főntebb mondott katonaságom Bereg nevű falunál már az nap a lázadókra bukkant, zászlótartóikat elfogta, ki is általam azonnal vallatás alá vétetett. Ugyanaz nap megsebesült a lázadók egyik hadnagya, Szabó László is.

Tizenhetedszer. 6-án reggeli 3 órakor szemlét tartván az összes haderőn, mely 520 személyből állott, Vári nevű falu felé húzódtam; miután azonban e tájon semmi biztos tudósítást nem nyertem a lázadók felől, nyomozásuk tekintetéből kényszerülve valék az említett Bereg nevű falu felé venni útam.

Tizennyolczadszor. Ugyanaz nap estvéjén saját katonáimat küldöttem ki a lázadók nyomozására, kik is azon éjjel bizonyos embert, hajnalban pedig a lázadók közül egyet hoztak be foglyúl; ezektől megértettem, hogy a fölkelők Úrnapján Dolhánál fognak állomásozni, hogy innét másnap a hegyeken túl Lengyelország felé induljanak. Ezeket ekkép megértvén, június hó 7-én Úrnapján reggeli három órakor útnak eredtem, s délután egy óráig folytattam menetemet; félórai pihenés után a haderő ismét útra kelt és délutáni 4 — 5 óra között szerencsésen elértük Dolhát. Azon időközben, míg némely katonasággal az ellenség haderejét és állását kikémleltem s hadaimat elhelyeztem, a gyalogság is megpihent. Mikép és mimódon intéztem a támadást? a Fölséges Udvar méltóztatik átlátni az idemellékelt rajzból.¹⁾ Végtére az Isten győzelmet engedvén, — Rákóczi nevével diszitett három zászlót, egy dárdat s egy közönséges lobogót, dobokat és trombitákat nyertünk el; Nagy Márton lovassági százados, Szabó László lovassági hadnagy, Tatay István, Boros György s más előkelőbb tisztek több közemberrel elestek, sőt az alább elmondandók szerint valószínű, hogy Esze Tamás ezredes is a holtak között maradt.²⁾ 65 lovat nyertünk el, foglyúl ejtettünk 17 magyart és 3 németet, közöttük Belényi Jánost és Péter Deák másképp Jeney nevű hadnagyot, a többieket pedig legnagyobb részben megsebesítve szétűztük.

Tizenkilencedszer. Isten különös kegyelméből vittük véghez e dolgot, a mennyiben közülünk csak 1 halott és 4 sebes esett. Miután a csatahely igen szűk, s az idő is este-

¹⁾ A dolhai ütközetnek e kinyomtatott rajza, — mint említők — maig meg van a grófi levéltárban.

²⁾ E föltevés nem alapúlt valóságon.

ledni kezdett, — éjjeli megrohantatástól tartván, és attól is, hogy a katonaság ivásnak ne adja magát: hadam ottani elhelyezését nem tartottam tanácsosnak, hanem a csata színhelyéről esteli 10 órára Bilyka helységébe vontam vissza táboromat, s a mennyiben a halottak eltakarításáról nem intézkedtem, de a helységek távolsága miatt nem is intézkedhettem, rögtön küldöttem a harc színhelyének tulajdonosához: *D o l h a y G y ö r g y* úrhoz, azon felszólítással, hogy engemet mindenekről értesítsen. 8-án megindulván Bilykéről, igen óhajtottam volna a kifáradt katonaságot szekereken szállítani tova, a mennyiben azonban szekerek az egész környéken nem valának szerezhetők: Ugocsa vármegyében fekvő saját birtokomba, *Salánk* nevű faluba vezettem őket, hol kevés pihenési időt engedvén, 9-én Szathmár megyei *Oroszi* nevű faluba szállíttattam szekereken, 10-én pedig az egész csapattal bevonultam Szathmárra.

Husadszor. Midőn a rendbe állított had előtt, ő Főlsége iránt tanúsított hűségéért és szolgálati buzgalmaért az egész megyének köszönetet mondanék: mindnyájan felkiáltának, hogy utolsó csepp vérökig készek hűségük tanúsítására, csak arra kérnek, hogy a történetkről értesítvén ő Főlségét, — késégükért eszközöljem ki a nyommasztó terhek könnyítését. Ezután a parancsnok úrhoz mentem, a foglyokat kihallgatás végett általadtam, és útrakelve, 11-én Károlyba érkeztem.

Huszonegyedszer. 12. 13 és 14-én *D o l h a y* úr tudósítására várakoztam; de a halottak számát ő sem tudván bizonyosan megmondani, arról értesített, hogy addig 150 testet hordatott egybe, s hogy a halottakat 8 nap alatt sem képes összeszedetni, a mennyiben idestova hullottak el, később azonban okvetlenül fog biztos hirt adni. A harc után a megmaradtak összegyülekeztek s egymás között viaskodtak. *E s z e T a m á s* sehol sem volt föllelhető, *K i s s A l b e r t* pedig látván a veszedelmet: 60 hajdút s 16 lovast gyűjtvén maga körül, ezekkel *Hukliva* felé indult, azokhoz, kik a *Lengyelországba* ment követeket odáig elkísérték, *D o l h a y* úr saját szolgáját küldvén utánok, úgy találta, hogy ezek legnagyobb része is sebesült volt, s útközben részint elmaradoztak, részint, elhaltak: mit egyébiránt a munkácsi várparancsnok is tanúsít

kinek katonái közül szintén többen a fölkelőkhöz csatlakozván, — miután legnagyobb része megsebesült, kegyelemért és visszatérhetésért esedeztek; de igazolja ezt négy lázadó is, kik általam kegyelemért esdeklenek, előadván, hogy a zászlók elnyerésében nekik van főérdemük, a mennyiben a fölkelőknek azt mondták: ha Rákóczi megérkezik, az elhagyott zászlók miatt mindannyijokat karóba húztatja, — azért tehát a ki kegyelmet nyerhet, iparkodjék rajta! Mely beszédre oszolt szét a fölkelők csapata. Továbbá egész falvak s községek jöttek hozzám fiaikért és rokonaikért kegyelmet kérni; azonban e tekintetben felhatalmazásom nem lévén, kegyelmet egyetlen egynek sem adtam, hanem ő Főlsége atyai jóságára relegáltam őket.

Huszonkettedszer. Ezen értesítéseket közölván Csáky István gróf és Löwenburg parancsnok urakkal, nem figyelve arra, hogy a lázadók immár szétverettek: olyas intézkedéseket tettem, mintha az ellenségtől még mindig tartani lehetne; meghagytam továbbá, ha szükség, üldözzék őket tovább is, sőt a parancsnok úr tanácsom folytán egész Breznáig küldött kémeket; s hiszem is, hogy ő általa nem sokára bővebb értesítést fog nyerni a Főlséges Udvar.

Huszonharmadszor. Junius 15-én befejezve lévén a szathmári vallatás: a parancsnok úr 17-én átküldötte hozzám a foglyokat Károlyba, kikre nézve kellő intézkedéseket tevén, a tábornok úr értesítése tekintetéből estve megindultam postán, és utamat sietve folytattam.

Huszonnegyedszer. Szükségesnek látom megjegyezni, hogy Lengyelországban is vizsgálódások tétetvén: ugyanott semmiféle ellenség nem létezett, és nem is létezik, sem lengyel, sem kozák, sem svéd, oláh vagy tatár, kivéven, hogy a tél folyama alatt ott azon hír terjedett el, hogy Bercsényi a francziánál járt, s általa Rákóczinak tetemes pénzösszeg küldetett, továbbá hogy Erdélyországban 7 forintjával írják és szedik össze a katonaságot, — ki részére? nem tudni. Miután erről semmi biztosat nem tudhattam ki, bizonytalan dolgokról pedig nem akarok tudósítást adni: mennyiben való a fentebb említett hír? meg nem mondhatom; különben, ha igaz lenne, — a mondott pénzből mindenekelőtt a fölkelőknek

jutott volna, az pedig tény, hogy ezeknek semmi pénzek sem volt, annyira, hogy a Lengyelországba küldött követeknek sem adhatván útiköltséget, Szabó László hadnagytól (ki meggyémben tett zsákmányaiból jutott pénzhez) 30 forintot vettek kölcsön; tény továbbá az is, hogy az elfogottaknál semmi pénz sem találtatott.

Huszonötödik ször. Úgy hallatszott, hogy Esze Tamás is bennjárt Rákóczinál; erről szintén nincsen biztos tudomásom, de hogy ezredesi rangjáról pecsétetes kinevezési okmánya van, — az bizonyos.

Huszonhatodik ször. Rákóczi segélyéhez való kevés reményök onnan is kitetszik, hogy miután több ízben csalódtak, Rákóczi nem jött ki, és e végett önmagok között is meghasonlottak, állhíreket kezdének terjeszteni; így Belényi János kapitányt, a ki jelenleg fogva van, Draskovics Miklósnak nevezték el, ki állítólag 500 horváttal jött ki Rákóczi segélyére; híresztelték továbbá, hogy Horvátország már egészen hatalmában van. Valahonnan egy kozákot kerítettek, a ki szintén a foglyok között van, és saját vallomása után írhatom, hogy vele szintén hasonló cselekedtek. Az állhírek naponként inkább terjedvén és nagyobbodván, a szegény nép ekkép vezettetett félre és csalatott meg általok.

Mindezen most mondottakból, addig is, míg a foglyok vallomása felküldetnek, a Főlséges Udvar általánni méltóztatik: kik által, mi okon, s minő alkalmatosságból szittatott a jelen lázadás? és hogy ez az elviselhetlenné vált adózások és közterhek miatt bizonyára gyorsabb és nagyobb mérvben elterjedendett volna már eddigis, ha a lázadók közt valami tekintélyes vagy eszes ember lett volna, és a nép fegyvernek leendett birtokában, vagy pedig módjában állt volna ennek szerzése.«

A jelen fölterjesztéssel kapcsolatban a következő véleményt adtam be:

»1. Bárha az isteni Főlség legkegyelmesebb gondviselése által más zavarok után a jelenlegi is annyira megfékeztetett, hogy tőle tartani nem lehet, hacsak idegen segítséget nem nyer (a mit nem hiszek), s ha újabban merészkednék is valamit kezdeni, könnyen elnyomathatnék: Főlséged iránt tartozó jobbágyi

hódolatomnál fogva mégis kötelességemnek tartom a Fölséges Udvarfölkérni: méltóztassék figyelembe venni a szegény népet, mely majdnem általánosan a kétségbeesés végső széléhez közeledik, és az elviselhetlenné vált terhek súlya alatt annyira jutott, hogy immár sem Istennel, sem a Császári Fölséggel, sem a megyei tisztviselőkkel, — hallgatok a földesurakról, kiket ha lehetne egytől-egyig kiirtana, — de még saját életével sem gondol, a mint mindezt több példa mutatja. Volt ugyanis eset, hogy némelyek, elkeseredésökben, kötéllel vetettek véget únott életöknek. Méltóztassék ezt méltó figyelembe venni, s ha már adózásnak kell lenni: méltóztassék azt a nép könnyebbülésére enyhíteni.

2. Én, Fölségednek hű jobbágya, semmiesetre sem lettem volna képes saját személyemben kötelességemnek eleget tenni, hacsak ebben Szathmár és Ugocsa vármegyék lakói készségökkel nem támogatnak, kik bárha a Thököly-féle mozgalmakban is mindenkor hívei valának Fölségednek: a kiállott sok zaklatás és végtelenül nyommasztó terhek folytán magam sem reméltem, hogy határaik elhagyására birandók lesznek; de reménységem fölött, a Perényi és Melith ősrégi családok résztvevése mellett, császári Fölséged ellenségeit a negyedik megyében is üzték, s magokat mily vitézül viselték: tanúsítják a főntebb elmondottak, és a bemutatott hadi jelvények. Látván tehát ily hű és buzgó cselekedeteiket, az iránt esedezem a Föls. Udvarhoz, hogy e két, de legkivált Szathmár vármegyének nyomorát figyelembe véve, s tekintve, hogy e megye régebben tanúsított hűségének ideje óta 1.454,000 forintnyi adót rótt le, a mi a hozzá számítandó rendkívüli szolgálmányokkal bizton kétennyi összegre tehető, — méltóztassék e két megyét megvigasztalni, nékiek kevés nyugidót engedni, s két évig adómentesekké tenni; vagy ha ezt nem: méltóztassék a jelen évi hátralékot elengedni, s a jövő évből is bizonyos összeget levonatni; avagy ha ezt sem, legalább méltóztassék a bemutatandó hiteles adatok alapján Szathmár vármegye 115 portaszámát 50-re, Ugocsa megyéét pedig 27-ről 10-re leszállíttatni, azonban úgy, hogy e miatt a szomszédos vármegyék ne terheltessenek.

3. A jelen mozgalomnak bizonyosan nem utolsó oka a só

dolga is, a mennyiben a Tiszán túli részek ügye kétségtelenül máskép állana, ha a só dolgában tett intézkedések fennállának. Alázatosan esedezem tehát, méltóztassék megengedni, hogy e három megye: Szathmár, Ugocsa és Bereg, ha máskép nem, legalább úgy élhessen sóval mint Máramaros.

4. Nehogy hasonló fölkelések továbbá is ily bátran keletkezhessenek: figyelemben tartván mások nézetét, csekély véleményem az lenne, hogy nemcsak nem ártana, sőt szükséges volna a Tiszán inneni és Tiszán túli részek bizonyos helyein állandó lovas és gyalog nemzeti haderőt létesíteni, melyek a megyei haderővel viszonyos állapotban lévén, hasonló, sőt nagyobb zavarok lecsendesítésére is képesek lennének; csak hogy szükséges, miszerint velök szemben a császári tisztek részéről a kellő tisztelet megadassék, a mennyiben most is, azon idő alatt, míg én a negyedik megyében, Lengyelország határszélén üldöztem Fölséged ellenségeit, — Montecucolli ezredének egyik százada 4.000 forintnyi utalvánnyal jött megyembe, azon utasítással, hogy nemfizetés esetében a végrehajtást eszközölje. Saját szememmel láttam ugyan, hogy ezen eljárás a győzelmes lobogók alatt álló, és a császári szolgálatban kimerült katonaságot úgy, mint nemességet mily keserőséggel töltötte el, — de annak leírására képtelen vagyok.

Továbbá alázatosan várom a felügyeletem alatt levő rabokra nézve a Fölséges Udvar kegyelmes határozatát, nemkülönben a rászédett megcsalatott, de már szétvert fölkelők iránti kegyességét és további intézkedését, — ahhoz alkalmazni kívánván magamat mindenben. nevezett Szathmár vármegyével együtt.«

Közli :

WALTHER IMRE.

Biharvármegye főispánjai az Árpádok korában.

Azon, mintegy 750 □ mfdnyi tér, melyet Erdély mai határától kezdve a Szamos, Maros és Tisza rekeszt be, a magyarok bejövetelekor a Mén Marót által kormányozott oláhoknak és elszlávosodott kozároknak s bolgároknak nyújtott lakhelyet: emlékeinkben »bihari fejedelemség« név alatt szerepel. Mint ilyen, a keleti császárság egyik hűbértartományát képezte. Ez az első tény, melyet felőle biztosan megállapíthatunk. Így olvassuk, *) hogy a Tisza, Körös, Maros és Olt folyó, valamint a Közép-Kárpát-hegység Közép-Dáciát képezte; tehát a mai Biharvármegyét e térbe kell tudnunk, mint egy önálló fejedelemség tagját. — 105-ben azonban legyőzvén Traján Decebált, e vidéken a tartományi rendszert hozta be, olykép, hogy a havasi Dácia (Moldva és Havasalföld s a régi Moesia) proconsulának, illetőleg a keleti Illyria praetorának vetette alá. — 271-ben a gótok foglalták el, — majd a hunnok, társaságban a gepidákkal; 575. táján az avarok, kiket Nagy-Károly legyőzvén, úgy látszik, részben e tájra szorított. Legalább valószínű; mert Marót bolgárokon és kozárokon, tehát velök rokon nemzeteken is uralkodott. A magyarokra, egyezkedés útján, csak Marótnak 905. körül történt halála után szállott; de mint vármegye, különválasztva a régi fejedelemség többi részétől, ez eseményen jóval túl, mintegy száz évvel később, tűnik föl, midőn t. i. Szent-István szervezte.

Azonban régi társaival még ezután is többször jutott kap-

*) Husztly András »Ó- és Új-Dácia«-jának Dienes Sámuel által fordított s nálam kéziratban meglevő munkájában. Egyébiránt kinyomatva is megvan. (Bécs, 1791.)

csolatba, amennyiben az egész Tiszán túli kerülettel egyes királyi hercegek fejedelmi joggal birtokolták; de e kivételes körülmény nem változtatott vármegyei szerkezetén, mert élén mindig főispán állott. Az első, kiről okmányaink értesítenek, csakugyan a királyi hercegek korába esik; és ez:

I. 1067. István. Legalább Péter ispán a zástyi apátságot alapító levelében így ír: »pristaldus Stephani Byhoriensis comitis Yak.« (Árpádkori Új Okmánytár, VI. kötet 24. l.; és Haan, Diplomatarium, 1. l.) Eddig Saul tartatott Biharvármegye első főispánjának, kinek azonban első okleveles nyoma csak 1103-ból való lévén, jóval utána következett Istvánnak. Azon eljárást, melyet Lehóczky követ (Regni Hungariae status et ordines, 1796, — I. k., 116. l.) semmiesetre sem fogadhatjuk el; ő ugyanis Marótot, Zoltánt és Lehelt is a főispánok közt említi, mi képzelenség, — nem lehetvén Szent-István kora előtt vármegyékről szólni.

II. 1102—1113. Saul. — Lehóczky (id. m.) már 1102-ből említi őt; mily alapon? nem tudom. Az általam ismert okleveleken csak 1103-ban neveztetik meg először, midőn t. i. Kálmán király a zoborhegyi apátságot megajándékozza. (L. ezt: Fejér Codex Diplomaticusában, II. k., 43. l.; és Buday Polgári Lexiconában, III. k., 134. l.) Hogy pedig ez okmány csakugyan 1103-ban s nem tíz évvel később kelt, bebizonyította Katona. (Historia Critica Regni Hungariae, III. k., CCCXXXIII. sz.) — 1111-ben a győri egyház részére kiadott oklevelen fordul elő, a megye megnevezése nélkül (Fejér, II. 58.); továbbá 1112-ben, midőn Kálmán király a zobori apátságot megajándékozta, (U. ő: V. k., I. rész, 317. l.) — végre 1113-ban, Kálmán király egy szabadalomlevelében (U. ő: II. 58.)

III. 1113. István. Csak Lehóczkynál (id. h.) és Vaynál (Német hívség, 678. l.) találom említve. Ha ezeknek hihetünk, egyúttal országbíró volt.

IV. 1135. Boucan; mai olvasás szerint — talán Bokány vagy Bökény. Tud róla Fejér. (Id. m. II., 32. és Lehóczky, id. m. 137. l.)

V. 1138. Ákos. Neve Béla királynak a dömösi prépostságot megadományozó levelében olvastatik. (Fejér, II., 108, s Árpád-

kori Új Okmt. I. 51.) Achusnak íratik a latin szövegben, elég saját-
ságosan: Acatius helyett; Lehóczkynál Achud. Az előbbi helyesb.
(Mint nemzetségi és személynevet l. Czuczor- és Fogarásitól a
magyar nyelv szótárát; I. k., 256. l.)

VI. 1138. F a u s a l, vagy Fovsol. Lehóczky (id. m.) és Vay
(id. m. 679. l.) sorolja fel, mint egyszersmind nádort és a váradi
vár első kapitányát. Vay már 1137-ről említi.

VII. 1141. I s t v á n. Mosonyi előnevet tulajdonít neki Le-
hóczky (u. o.). Forrását, mely után indult, itt sem tapogathat-
tam ki.

VIII. 1183. É z s a u. 1. Jelen volt azon törvényszéken, mely
a Vajkaiak szabadságát Jób esztergomi érsek ellen megerősítette.
(Fejér, II., 229.) — 2. Említettik Béla királynak a nyitrai egy-
ház részére adományt tevő okiratában (Árpádkori Új Okmány-
tár. 11. kötet, 48. l.)

IX. 1193. B ó t (Both). Megneveztetik l. Béla királynak
Frangepán Bertalan számára tett adománylevelében (Árpádk.
Új Okm.-tár, 11. kötet, 77. l.); 2. azon okmányban, mely által
Béla király Szent-István székes-fejérvári szegényeinek alapját
gyarapítja (Fejér, II., 290.); 3. melyben Béla a vegliai gró-
foknak a grófságot (ispánságot) adományozza (u. o., 293. l.)
és 4. melyben u.-a. király a Zsófia vagy Hedvig özvegy királyné
által még Márton esztergami érsek alatt építtetni kezdett székes-
egyházat saját költségén befejezettnak mondja (Gánóczi, Episc.
Varad., I. k., 57. l.). — Úgy látszik, 1198-ban már nem élt; leg-
alább talán öt kell értenünk azon »siglum verhale simplex«-et
képező »B« alatt, melyet Fejérnél (II., 321.) olvasunk III. Incze
okmányában Biharvármegye néhai főispánjául, ki egy, Incze
által most biztosb helyre átszállíttatni engedett zárdát alapított.

X. 1197. P é t e r. Lehóczky (id. m. 117. l.) s utána Vay (id.
m. 676. l.) Váradi előnévvel írja. Ők tudják miért? Azon okle-
velen neveztetik meg, melyben Imre király az öcsce-, Endré-
vel folytatott viszályokban tett hű szolgálataiért Zerzowot, kit
talán Szórszövőnek kell olvasnunk, megjutalmazza. (Fejér, II.
309. — s Katona IV., 166.)

XI. 1198—1202. Miklós (Mihály?) Több néven említettik,
de alkalmasint mindenütt öt kell értenünk; a kérdést nem tu-

dom eldönteni. Zavaró körülmény, hogy Imre királynak Lőrincz jobbágyot megadományozó s 1199-ben kelt levelében Micha és Nicolaus fordul elő, az mint nádor, ez mint »Comes de Bychor.« (Fejér, II., 346.) — Tekintve azonban az akkori helyesírás példátlan ingadozását és igen-igen nagymérvű következetlenségét: talán nem tévedek, ha 1198—1202-ig csak egy főispánt ismerek el, bár Lehóczky (id. h.) két személyt különböztet meg ez idő alatt. — Ezen Miklósról a következő adatok maradtak ránk: 1198-ban említették 1) Imrének az esztergami egyház részére kiadott oklevelében (Fejér, II., 326. és Schmitt, Agr. Episc., I., 104.), — 2) U.-annak a templomosak számára adott okmányában (Theiner: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I. k., 68. l. Fejér: II., 331.; Pray: Dissertatio de Prior. Auranae, 10. l.), — 3) Imrének Ugrin győri püspököt megadományozó iratában. (Fejér: II., 346. Horvát István hasonmását közölte a Tud. Gyűjteményben; melyik füzetben? nem tudom, mert csak a facsimilét láttam.) — 1199-ből: 4) Imrének Lőrincz ispánt a somogyi Bakhával megadományozó levelében (Fejér: II. 346. és Hazai Okmánytár, II., 2.), — 5) U.-annak a zágrábi püspök számára kiadott s a pápa által 1227. jul. 10. megerősített okmányában. (Theiner: I., 80.; Fejér: II., 375.) S mily bizonytalan e név olvasása, mutatja, hogy Fejér ugyanegy tárgyban Nikának, Theiner pedig, ki gondosabb, Micanak írta. — 6) Imrének Onth fiát a Makra mellett épült Szent-Lélek-egyház zárdájával felruházó adományában. (Fejér, II., 375.) — 7) Imrének a veszprémi káptalan javára Joachim és neje által tett végrendeletet megerősítő kiadványában (Hazai Okmánytár, V. kötet, 4. l.); 1201-ből: 8) Ugyanazon királynak Ugrin győri püspököt Szántófaluvál gazdagító okiratában (u. o., 5. l.). 9) U.-annak az esztergami egyház részére tett javadal-mazását megerősítő és bővítő rendeletében, hol Mike már nádornak is mondatik (Fejér, II., 385.). — 10) U.-annak a zágrábi egyház védelmére kiadott iratában (Fejér, II., 387. és Katona, IV., 314.). — 1202-ből: 11) Imrének az esztergami egyházat birtokaiban végleg megerősítő okmányában (Fejér, II. 392.; Katona V., 530. és Pray: Series Palatinorum Ungariae, 19. l.) Különben 1201-ben a nádorság mellett már pozsonyi főispán is

volt. (Pray: u. o. és Vay: id. m., 679. l.) Pray 1201-ből utóbb idézett kis munkájában Mogh nádort és bihari főispánt említ; ez hihetőleg a betűalakok félreismerésén alapúl, — legalább nagyon valószínűtlen, hogy megint egy ilyen bihari comesre kelljen gondolnunk és pedig olyanra — mily csodálatos volna! — ki szintén az országnak második főhivatalát viselte. — S ezzel elhagyjuk e sok fejtőresre okot szolgáltatató Miklóst.

XII. 1202—1203. Benedek, mint nádor és bihari főispán már 1202-ben jelenik meg először, midőn t. i. Endre Benedek vezér lefoglalt javait visszaadta. (Fejér: III. k., I. r., 46. l.) 1203-ból két okmány tud róla: 1) az Imre által az osztrák szent-kereszt-társasház javára kiadott (Fejér, V. k., I. r., 293. l.) és 2) az Imre által a muraközi Szent-Mihály-egyház részére engedélyezett mentesítvény. (U. o., II., 415 l.)

XIII. 1205. Gyrc o (?) bihari főispánul szerepel, midőn II. Endre helybenhagyja Lukács, Hazug, Vata és Péter vasvári jobbágyok őseinek II. Géza által történt felszabadítását. (Hazai Okmánytár. I. k. 3. l. — Győr, 1865.)

XIV. 1206—1207. Moch; az első évben egyúttal nádor. Előfordul 1) András királynak az esztergami egyházat a koronázásért évi 100 ezüst márkával gazdagító levelében (Fejér: III. k., I. r., 31. l.) — 2) U.-annak Sándor ispánt Csütörtökhelylyel megadományozó iratában. (U. o., III. k., II. r., 465. l.) 3) U.-annak János esztergami érseket Guerlával felruházó okmányában (Magyar Sion, II. köt., 128. l.). — 1207-ből: 4) U.-annak a spalatói egyház jogait megerősítő kiadványában (Fejér, III. k., II. r., 46. l.)

XV. 1208. Marcell. Említettik azon okmányban, mely által Endre király Tamás nyitrai főispánt hű szolgálataiért Bazinnal jutalmazza meg. (Fejér, III. k., II. r., 465. l.)

XVI. 1208—1209. Smaragd. 1) Andrásnak a Focon és István ispánoktól Lébenben a benczések részére alapított apátságot megerősítő privilegiumában (Fejér, III. k., I. r., 66. l.); — 2) 1209-ből: Andrásnak Csepánt Bodrétről és Szombat-helyről új kiváltságlevéllel ellátó okmányában neveztetik meg. (Fejér, III. k., II. r., 470. l.)

XVII. 1209. Mihály. 1) Andrásnak Bertalan füldeit a

vegliai grófokra átszállító — (Fejér, III. k., I. r., 83. l.); — 2) U. annak Frangepán Guidó részére kibocsátott levelében (Árpádk. Új Okmt. — XI. k., 96. l.); 3) a templomosok részére kibocsátottban, melylyel Endre azt dalmáciai és horvátországi birtokai-ban megerősíti. (U. o., 102. l.) Ezután úgy látszik vajda lett.

XVIII. 1209—1211. B á n k. Emlékei 1209-ből: 1) Endre Adolf szepesi prépostnak Szepesben némi földet ajándékoz. (Fejér, III., I., 78. és Gánóczy, id. m., I., 63.) — 2) U. annak Raskay Dömét Újfaluval kitüntető adományában (Wagner: Dipl. Sarus., 46. l.; Katona, V., 95., Fejér, III., I., 80.) — 3) Endrének Bót nádort Csalló birtokában való megerősítésében. (Fejér, III., II., 474.); — 4) U. annak a varasdiakhoz és Wratislavhoz intézett köszönetében (Fejér, III., I., 89.) — 1210-ből: 5) János esztergami érseknek a szemerei Szent-Mihály-egyházat az esztergami káptalanra átruházó levelében (Fejér, III., I., 102.) — 1211-ből: 6) Endréében, melylyel Bozzát a németrednek adja. (U. o., III., I., 108.) — 7) Ugyanazéban, midőn egy Lengner nevű idegent hű szolgáltaért megadományoz. (Fejér, III., I., 109.) — 8) A töpliczi apátságot alapító okiratban. (Gánóczy, I. 64. és Fejér, III., I., 111.) A következő évben Bánk már mint nádor és kevei főispán emlittetik II. Endrének a kapornaki zárdá kegyúri jogairól intézkedő rendeletében. (Magyar Sion, I., 204.)

XIX. 1212—1222. M i k e. Okleveles nyomai 1212-ből: 1) Endre egy oklevelében. (Fejér, III., I., 106.) — 2) A német lovagrend szabadságait s kiváltságait bővítő iratában (U. o. 118.) — 3) A budai egyház részére kiadottban. (U. o., 124. l.) — 4) A szent-sír szerzetesei számára szerkesztettben. (Árpádk. Új Okm. tár, XI. 115.) — 1213-ből: 5) A topuskai apátnak tett adományában (U. o. 118.) — 1214-ből: 6) Baran zágrábi dékánt gazdagító levelében. (U. o. 129.) Megemlíti őt továbbá Bolesláv váci püspök, midőn a leleszi prépostságot megajándékozza. (Fejér: III., I., 163. l.) — Ez időpontnál meg kell állapodnom. Sokan, pl. a nagynevű Horváth Mihály, Gertrúd királynénak 1214-ben történt megöletése alkalmából egy Péter nevű bihari főispánt is szerepeltetnek; de ez adatot nem tudnám okmányilag igazolni, sőt általán azt is kétségbe kell vonnom, hogy e tényben a bihari főispán részt vett. Bánk ugyanis, ki már 1209-ben bán volt,

1212-ben eltávozott e vármegyéből; noha Theiner, (I. 25.), még 1221-ből közöl egy róla mint bihari főispánról megemlékező levelet, melylyel András Buzaföldjét a német lovagrendnek adja. (Gergely pápa átirata, 1231. apr. 26.) Azonban Mikének ép e korból még annyiszor leljük emlékét, hogy a sor megszakítására alig gondolhatunk. Másfelől az is nagyon föltételes, hogy 1214-ben Péter főispánkodott volna; mert 1212-től 1215-ig Mikét találjuk megnevezve. Arra pedig, hogy két Mikére, vagy az egy Mikének megzavart kormányára gyanakodjunk, nincs szükség. — Szóval: Pétert, jelen tudomásom szerint, nem fogadhatom el bihari főispánnak, — s azért egyszerűen folytatom a Mikére való vonatkozások följegyzését. — 1215-ből említi őt 5) Endre, midőn a pozsonyi vár hatáskörét korlátolja. (Gánóczy: I., 65.) — 6) U.-ő, mikor néhány pozsonyi várjobbágyot az esztergami érsek jobbágyává tesz (Fejér: III., I., 170.) — 1217-ből Lehóczky (id. helyén) említi egy Meuchát, mi kétségtelenül Michát akar jelenteni; mert 7) 1219. máj. 4. már ismét Mikéről szól Endre, midőn Pált (Poust) Suzkával megajándékozza. (Theiner, I. 69, Árpádk. Új Okmányt., XI. 156., és Fejér: III., I., 274.) — 8) 1220-ban Endre Ahalyt nevű leánynak földet adva, Mikát nevezi főispánul (Fejér, III., I. 387.) — 9) 1221. Endrének bizonyos Lászlót Tevel egy részével megajándékozó okmányában is szóba jő (Fejér, III., I., 323); továbbá 10) 1222-ben Endrének az erdélyi szélek őrizetére rendelt német lovagok számára tett kiváltsága alkalmából. (Gergely pápa 1231. apr. 26-ki átirata szerint, Theiner, I., 96.) 1223-ban 11) Endrének Tewel egy részét Százlónak adó okmányában (Árpádk. Új Okmt. XI., 173.)

XX. 1222. G y u l a. A főispánok közt soroltatik fel II. Endre azon adományában, melylyel Palaznak-, Vászol- és Pécel-falvakban a vespérmi egyháznak birtokokat szakaszt ki. (Hazai Okmánytár, V. k., 10. l.)

XXI. 1222. I l l é s. (Elias, Heldas — ?) Csak Lehóczky említi (id. h.).

XXII. 1223. P á l (Pose = Pósa = Porusa s ez talán = Pál.) Vay (680. l.), a »Nova Dacia« 118. lapjára hivatkozva, Csáky-nemzetségből származottuak állítja. Említi őt II. Endre, midőn Domoldot cetinjei javaitól megfosztja. (Fejér, III., I., 403.)

XXIII. 1224. *T i v a d a r t i s* Endre nevezi meg, midőn a vasvári káptalannak a vasvármegyei Pácsont adja. (Hazai Okmánytár, IV. 12.)

XXIV. 1228. *M i k l ó s*. Fejér szerint (III., II., 226.) Mihályi, a Csákok és Kisfaludiak öse; Lehóczky (117. l.) s utána csatlósa: Vay (680 l.) azt jegyzi meg, hogy Ugrin kalocsai érseknek öcsese. Áll azon módosítással, hogy nem a kalocsai, hanem az 1204-ki esztergami érseket kell ez Ugrin alatt értenünk. (V. ö. Hazai Okmánytár I., 19. és Fejér, III., II., 206.) — Két oklevelen találom említve; 1) 1228-ban, midőn Endre Széplakot és Gyékát (Erdélyben) Simon bámnak és Dénesnek adta (Fejér: III., II., 133.) — és 2) szintén 1228-ban, midőn Endre Marcellt Zyagh birtokában megerősítette. (U. o., 140. l.)

XXV. 1230. *M ó z e s* (Moys), egyszersmind nádor. Említetik Endre királynak az előbb nevezett Miklós részére kiadott rendeletében. (Fejér: III., II., 206.)

XXVI. 1233—1234. *C s á k y I s t v á n*. Együttal nádor. Ez oklevelek vonatkoznak rá: 1) 1233. Endre a Miklós és Izsák, ennek fia, közti pert eligazítja (Fejér, III., II., 234.); 2) 1233. sept. Jakab praenesti bíbornok-püspök egyezséget hoz létre a király s papság közt (Theiner: I., 119. és Fejér: III., II., 329.); — 3) 1233. Endre a tihanyi apátságnak évi sót rendel; (Fejér. III., II., 255.) 4) a pannonhalmai apátságnak sószállításra szintén ad szabadalmat. (Árpádk. Új Okmánytár, XI., 260.) — 5) U. az felsorolja Franknak, Berthold fiának, hadi és követségi érdemeit. (Fejér, III., II., 405.) — 5) 1234-ben Endre Demetert megdicséri és megjutalmazza Galicziában tanúsított hűségéért. (U. o., 407.)

XXVII. 1236. *D é n e s* nádor. 1136. nov. 25. Béla a III. István által Obonnal megadományozott csehekét kir. udvarnokságukban megerősítve, emlékezik róla. (Fejér, IV., I. 59.)

XXVIII. 1238. *L ő r i n c z*. Előfordul IV. Bélának a fehervári keresztések javára kiadott okmányban. (U. o., 111. l.)

XXIX. 1240. *D o m o k o s*, egyúttal tárnokmester. Megnevezi Béla király, midőn a cistercieknek néhány templomot ajándékoz. (U. o., IV. k., 3. r., 552. l.)

XXX. 1246. *D é n e s*, nádor. Tanúskodik, hogy a dömösi

apátság és Kázmér közt Csepel birtoka iránt folyt pör békés megoldást nyert. (U. o. 422. l.)

XXXI. 1247. *M i k e*, együttal nádor és temesi főispán. (Magyar Tört. Tár, XII. k., 169. l.; és Lehóczky: *Stemmatographia*, I., 170.)

XXXII. 1247. *C s á k y I s t v á n*, nádor és temesi főispán; azon oklevelen, melyben Béla a János-vitézeknek Moldvában és Oláhországban terjedelmes birtokot adományoz, csak mint nádor említettik. (M. Tört. Tár, XII. k., 169. l.) Ugylátszik, hosszasan főispánkodott, mert Wurzbach (*Biographisches Lexicon*, III., 37.) még 1270-ben mint temesi és bihari comest jelöli meg. Okmányokban hiában nyomoztam. Végre

XXXIII. 1272. *D e m e t e r*, comes de Zathmar, Karazna et de *T y l e g d*; minden kétségen kívül bihari főispán, és csak »de Byhor« helyett áll lakóhelye, Telegd. Így találjuk 1348-ban Váradmegyének írva Bihart. (Századok, 1872., 393. l.)

Ezentúl egészen 1310-ig egyetlen főispánt sem tudok megnevezni; azonban egyelőre e n n y i n e k felsorolása is kielégítő, tudván, hogy Árpádkori okmányokban nem oly fölöttéb bővelkedünk.

A többiről talán később.

MÁRKI SÁNDOR.

Könyvismertetések, bírálatok.

VI.

Tót történelmi szemle 1873-ról.

(A »Matica« évkönyvei, szerkeszti Pauliny-Tóth Vilmos.)

Örömmel constatáljuk, hogy a tót irodalommal foglalkozó testvéreink nem foglalnak el többé oly merev és ellentétes álláspontot a magyar történetírók iránt, mint néhány évvel ezelőtt. Történelmi Társulatunk működését kellő figyelemre méltatják, a Századok egyes cikkeiről a »Matica« rendes tudósításokat közöl olvasóival, és pedig — amint mondja — oly célból, »hogy a beborúlt magyar történelmi láthatár annál inkább derüljön.« Különösen dicséri a Magyar Történelmi Társulat vidéki kirándulásait, melyek oly sok becses anyagot hoznak napvilágra; de egyszersmind sajnálkozását fejezi ki a felett, hogy az ily kirándulások alkalmával nem másoltatja le a tót nyelven írt okmányokat is,*) mint a melyeknek kiadására a Matica szívesen felajánlja »évkönyveit.« »Hisz a történelmi tér — mondja helyesen Sasinek — közös és semleges mind a magyarnak, mind a tótnak, melyen egymást kölcsönösen kellene támogatnunk hazánk dicső múltjának földerítésében.« E mondatot csak azzal szeretttük volna bővítve látni, hogy v a l ó d i földerítésében, eltekintve minden

*) Lemásoljuk bizony mi örömet azokat is, csak hogy eddigelé olyanokra nem igen akadtunk, csupán 1869-ben Selmeczen.

politikai és nemzetiségi tendenciáktól, a melyeknek a historia nem illik, hogy mintegy köpenyéül szolgáljon.

A kezünk alatti 1873-ki évkönyvek két kötetében Sasinek, a Matica titkára, ismerteti a »Századok« összes czikkeit, az első évfolyamtól kezdve egész a múlt évi folyamig, kiemelvén az olyanokat, melyekben vagy a szlávokat érdeklő közlemények, vagy egyes helyek és nevek származtatása, vagy pedig felvidéki dolgok közöltetnek. Így például kiemeli Pesty Frigyesnek a régi magyar vízhálózatról szóló cikkét, végül azon megjegyzéssel, hogy Tata egy részét hibásan nevezi Tóvárosnak tót-város helyett.*) Méltánylattal beszél »Szontagh Daniel emlékezetéről«, amennyiben a boldogult írónak kéziratban maradt ily című munkája ismertettetik benne: »a szláv mythus nyomai és a valachok, vagyis oláh családok havasi telepei Árvamegyében;« de nem helyesli ugyancsak Pestynek »a magyar nemzet önmaga iránti mostoha sa-gáról« irt cikkét, mivel benne a tótok »idegen népnek« vannak feltüntetve. Nem helyesli a »magyarországi helynevekről« szóló cikkét sem. Tót nyelvészeti szempontból támadja meg Podhradszky Józsefnek az »áldomás történetében« a Pristaldus szó magyarázatát, mely szerinte helytelen, mivel az nem egyéb, mint a tót Pristalec, azaz: bírói assistens. Az Ipolyi Arnold »okmány érdekességeiben« előforduló Voscian szót összeköttetésbe hozza a tót voziar (fuváros) szóval; a Palástiakat pedig a tót Plášt-tól származtatja. Szabó Károlynak a magyar felvidék meghódításának korát illető cikkét, mely épen a Matica egyik közleményének czáfolatául iratott, bőven ismerteti, megjegyezvén, hogy erre egy terjedelmes ellenczáfolat fog megjelenni Záborszkytól. Nézetünk szerint azonban ez teljesen fölösleges munka lenne, nemcsak azért, mert Szabó állításait megdönthetlenségnek tartjuk, hanem különösen azért, mivel Záborszky épen a kezünk alatti évkönyvekben, talán akaratján kívül is, igazat ad Szabónak.

*) Ez már mégis egy kissé különös állítás; historiai tudat óta Tóváros annak természetes neve, a nagy tóról, melynek partján fekszik. Tótoknak pedig ott ugyan még nyomuk sincs, sem legkisebb emlékek.

Ugyanis írt egy ily czimű értekezést: »A tótok és I X-dik századbeli történelmük.« Ebben némi borongó hangon kimutatja, hogy a tótoknak tulajdonképen csak a kilenczedik században volt önálló állami életök, s ezzel külön nemzeti történelmük. Ezer évvel kell visszamennünk — úgymond, — ha valamit akarunk tudni eleinkről, mikor azok még önmagoknak éltek és történelmet csináltak. Itt e cikkben Záborszky őszintén elismeri, hogy a tót birodalom (vagyis Morvaország), mely kiterjedt vala a mostani Magyarország felföldi vidékére is, 907-ben a pozsonyi csatával megszűnt lenni. Ebből a nyilatkozatból, nézetünk szerint az következik, hogy a magyar nemzet csakugyan jóval Sz.-István előtt hódította meg a kárpátalji felföldet. Dícséretére szolgál szerzőnek azon higgadt hang, mely előadásán végig ömlik. Mi is készséggel aláírjuk a történetíráshoz vonatkozó amaz elvét, melyet e szavakban fejez ki czikke végén: legyen történelem és ne regény; legyen igazság, és ne pasquill!

Hogy azonban visszatérjünk Sasinek ismertetéséhez, csodálkozunk, hogy e sorok íróját megrövjä azért, hogy Hlozsánsky ama híres cikkét, melyben Névtelen történetírónkat (Anonymus Belac regis Not.) hetyke hangon, de tudományos érvek nélkül akarta tönkre tenni, s éles tollal támadja meg. A szives olvasó emlékezhetik, hogy mi csak azon durva és ellenséges hang ellen szólottunk, melylyel az illető cikk írója pótolni akarta az érvek hiányát. A komoly tudományos érvelést szivesen olvassuk, még ha nézeteinkkel ellenkezik is. Így például méltányolni tudjuk Sasineknek objectiv hangon írt történelmi cikkeit, melyeket folytatólag a X V—X V I I-dik századbeli tót hősről, illetőleg ezeknek Magyarországon való szerepléséről írt. (I. 55—69. és II. 59—61.) Jelenleg kettőt ismertet meg. Vitovec, alias Bytovec Jánost de Gereben, a ki a Cilleyek zsoldjában harczolt az Albert király halála után következett zavarokban, V. László halála után pedig Frigyes császár szolgálatába állott Hunyadi Mátyás ellen. A másik Rachman László, másképp Vane = Vanko = Ladvenko, a ki a XV. század közepén Pozsony vidékét pusztította Frigyes zsoldjában, majd Ulászló és Mátyás magyar királyok szolgálatába lépett; de itt sem volt állhatatos. Rabló-lovag volt mindakettő, mint sok más azon korban.

Dr. Zechenter K. G. a barsmegyei régi Szász kövárának alaprajzát s részletes leírását közli. Azután ismét Sasinek levéltári búvárlatai, jelesül Sz.-György sz. kir. város levéltárából vett okmányok következnek. Jobbára latin nyelvűek, de van köztük egy német, és a mi minket kiválóan érdekel, hat magyar szövegű is. Ezek közül egy 1619-ből Forgách Pétertől, 1623-ből Thurzó Szaniszlótól, 1695-ből gr. Pálffy Miklóstól, 1664-ből Faragó Istvántól, 1668-ból Kürtösi Mihálytól, 1670-ből Majtényi Jánostól. A második kötetben is olvasható három magyar szövegű okmány: egy 1678-ból Benczicz János Pozsony megyei szolgabírótól, 1704-ből Károlyi Sándortól, és 1705-ből II. Rákóczi Ferencztől, (Magyar-egregyi táboron, 1705. oct. 29.) ellenjegyezve Ráday Pál által. Ez utóbbiban a fejedelem a rézpénz el nem fogadásából származott zavarokra utalván, ezt határozza és rendeli: hogy valaki a rézpénzt el nem fogadja, vagy maga ingó és kereskedésre való javait azért el nem adja, vagy a felváltásban lázsit venni tovább is merészelné: »elsőben nála levő javainak negyedrésze, má od rendbeli vétkéért azoknak medietása, harmadszori vakmerőségéért pedig körülötte található minden ingó javai és jószági egészen, irremissibiliter confiscáltatnak, melynek két része a N. Ország físcussáé, harmadrésze pedig az illetén Hazánk megegyezése ellen lévő cselekedetekre szorgalmatossan vigyázó tiszthíveinké leszén.«^{*)} A Károlyi tábornok levelében borzasztó, sőt vérlázító színekkel festvén a németnek a magyar népen elkövetett kegyetlenkedései, rendeltetik: »hogy valakik egyszer Kegyelmes Urunk s Hazánk szolgálatjára fejökkel és vérükkel magokat hittal kötelezték, arról jól emlékezzenek; és valakik magyar Hazánkat és Nemzetünket igazán szeretik, s magok megmaradását kívánják, — mindazokat igaz magyar hazafiságokra s nemzetünkhöz való szeretetökre s kötelességökre akartam adhortálnom, hogy e megnevezett iszonyú . . . kegyetlenkedéseket eltávoztathassák, valakik fegyvert foghatók, az veszedelmes ellenségtől fejükre ne várják, hanem minden késedelem nélkül felkelvén s fegyvert

*) Rákóczi ez ismeretes körrendelete megvan majd minden törvényhatóság levéltárában. Szerk.

fogván, táborunkra jöni siessenek, hogy ellenségünknek egyes szívvel ellene állhassunk, és Istennek sz. segítségével fegyverünk által kegyetlenséginek megirt ellenségünk érdemlett jutalmát, büntetéseit vehesse. Valakik pedig velünk egyet nem értenek, és ezen közjönak előmozdításában magokat kivonják, abban bizonyosak legyenek, életeknek s jószágoknak elvesztésével fogják tapasztalni, hogy mint ellenséggel, vélek úgy bánunk. Külömben nem cselekedvén. Ezen levelemet városról városra, faluról falura vigyék s olvassák, hogy minden hazafinak tuttora lévén, közön-séges javát Hazánkna együtt munkálódhassuk. Költ Diószegen, Die 25. Men. Maj. 1704. »

Még volna egy igen érdekes műtörténelmi cikk K u p e c z k y J á n o s r ó l, melyet szintén Sasinek írt jobbára tót és cseh források után; de mivel erről, minden kapható források felhasználásával, önálló cikket szándékunk írni, — ezúttal csakis egyszerű megemlítésére szorítkozunk.

ZSILINSZKY MIHÁLY.

T Á R C Z A.

— **A Magyar Történelmi Társulat** május 7-iki ülésén, mely az elnökök távollétében, S z a l a y Á g o s t o n vál. tag elnöklete alatt tartatott, mind a választmány, mind egyéb résztvevők meglehetősen számban jelentek meg.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének szokott felolvasása és hitelesítése után következtek a folyó ügyek. Nevezetesen

1. Titkáremlékezetbe hozza, hogy a v i d é k i k i r á n d u l á s helyének megállapítására nézve, eddig rend szerint már május hóban szokott a választmány intézkedni; s főlemlítvén, mikép az april havi ülés után tartott zártkörű értekezlet többsége oda nyilatkozott, hogy a folyó évben, a tavalyi határozathoz híven, Z ó l y o m ban legyen a kirándulás, s az 1873-iki kolerajárvány miatt elmaradt nyitrai kirándulás 1875-re halasztassék, — kérdi: vajon magáévá teszi-e most e nyilatkozatot a választmány, vagy Nyitrára kívánja az idei kirándulást kitűzteni? — Határozat a kérdésre ezúttal, tekintettel az elnö-

kök távollétére, nem hozatott, hanem a junius havi ülésnek tartatott fenn. Egyszersmind tudomásul vétetett, hogy a választmány néhány tagja, ú. m. hg O d e s c a l c h i Arthúr, N a g y Imre, P e s t y Frigyes, T h a l y Kálmán s eshetőleg még P a u l e r Gyula vagy V é g h e l y i Dezső, a f. május hó végén ki fognak rándulni Nyitra megye néhány nevezetesb családi levéltára előleges búvárlatára. E kirándulás azonban magánjellegű.

2. Évdíjas tagokúl bejelentetnek: K á r o l y János esperes-plébános Tétényben, ajánlja Rómer Flóris; Verebi V é g h István földbirto-
kos Vereben, u. p. Pázmánd, ajánlja Nagy Imre; a székes-fejérvári fő-
gymnázium önképző köre, ajánlja Mészáros Amánd, mind hárman
1874. elejétől kezdve. Egyhangúlag elfodadtattak.

3. A pénztárnok által bemutatott és tudomásul vett kimutatás
szerint a társulat pénztári állapotai april haváról ily eredményt mutat-
nak fel:

B e v é t e l e k :

1. Beváltott alapítványi magán kötvény . . .	100 ft — kr.
2. Alapítv. magánkötvény utáni kamatok . . .	26 » 25 »
3. Tagdíjak	155 » — »
4. Előfizetési pénz a »Századokra« . . .	5 » — »

Befolyt összesen . 286 ft 25 kr.

Pénztári maradvány martius hóról . . . 2034 » 66 »

A bevételek főösszege tehát . 2320 ft 91 kr.

K i a d á s o k :

1. Szabályszerűen utalványozott írói díjakra 119 ft — kr.

2. Tiszti illetmények, posta- és egyéb költségek 261 » 59 »

Összesen 380 ft 59 kr.

És így pénztári maradvány májusra . 1940 ft 32 kr.

4. A zágrábi délszláv Akadémia a »R a d« XXVI-ik kötetét, —
J o l o w i t z poseni könyvtáros egy történelmi, régészeti, geographiai
régí kiadványokról szóló könyvmutatót, — R e i z n e r János társ. tag
pedig P á l f f y Ferencz sz. kir. Szeged város polgármesterének az
1873-ik évről szóló, s a megelőző évihez hasonló mintaszerű pontos-
sággal kiállított j e l e n t é s é t küldi be, több példányban. Mely példá-
nyok szíves köszönettel fogadtatván, a jelenlevő tagok közt emlékül és
Szeged jelen viszonyai bővebb megismerése céljából szétosztattak.

E folyó ügyek elintézése után következett a két felolvasás.

a) Deák Farkas adá egy a XVII-ik század első felében élt kitűnő műveltségű főrangú magyar hölgynek, id. gr. Csáky Istvánné szül. Wesselényi Annának jellemrajzát, nagy szorgalommal tanulmányozott saját levelei nyomán, melyekből néhányat eredetiben is bemutatott. Értekező egyaránt ismerteti hösnőjét, mint fiai gondos nevelőanyját, s mint erélyes, tevékeny házi nőt és gazdasszonyt, ki igen tiszteltreméltó alak volt a maga korában Erdély hölgyei közt. Az élénk tetszésben részesült felolvasás, nem sokára egy önálló nagyobb műben fog megjelenni.

b) Géresi Kálmán, ki Pétervárról, Moszkvából, Kiewből csak pár nappal előbb értekezett haza: a magával hozott orosz kútfőkiadmányok egyikéből ismerteti magyar fordításban I. Mátyás magyar király diplomatai összeköttetését III. Iván Vaziljevics orosz nagyfejedelemmel. Ezen új kiadmányok szerint Mátyásnak 1488-ban Iván deák és Kelemen (Kliment) nevű követei jártak Oroszországban, miután őt már elébb III. Iván követségei Budán és Bécsben fülkeresték. E követségi okmányok a két fejedelemnek a közös ellenség: Kázmér lengyel király elleni szövetekezése körül forognak; különös érdekű azonban Iván csár követi utasításában az a passus, melyben ügyüöntömestereket, tűzereket, műtövsőket, érezolvasztókat és várépítéshez értő pallérokat kér küldetni országába Mátyástól.

A jelen levő Hunfalvy Pál főlemlíti, hogy neki ez orosz-magyar szövetekezés emlékére vertt érmet is mutattak Szent-Pétervárott; — mire Dobóczy Ignác ismert éremgyűjtőnk rögtön előmutatá ezen éremnek őnból készült másolatát. Rajta egyik felől Iván csár képe, másik felől Magyarország s Mátyás egyesített czímere látható.

Géresi nagy érdekeltséggel fogadott értekezése alkalmat adott Rómer Flórisnak is a régi magyar, lengyel, orosz és török viseletekről, s Szalay Ágostonnak a Mátyáskori magyar cultur-állapotokról tanulságos észrevételek tételére.

A derék ifjú tudós felolvasása ki fog adatni közlönyünkben.

Az ülés ezzel, esti hét óra után, befejeztetett.

Magyar levelek a XVI-ik század első feléből.

(1527—1550.)

Kéziratgyűjteményem, mely saját czéljához és rendeltetéséhez képest II. Rákóczi Ferencz korát — de csak is ezt — illetőleg

meglehetős gazdag, azonban a XVI-ik századnál korábbi okmányokkal épen nem, ezen és a XVII-ik század három első negyedéből valókkal is csak csekély számban dicsekedhetik: mégis e kevesek közül a mohácsi vészre közvetlenül következő időkben egynehány kiválóbb érdekű eredeti kéziratot tartalmaz. Ez utóbbiak között találhatók öt darab magyar nyelven írott levél, az 1527 — 1550 közötti évekből. Történetbúváraink előtt eléggé ismeretes: mily ritkaságok a XVI-ik század első felében írt, sőt lehet mondani, még az 1550 — 1560. közötti — magyar levelek is; úgy vélem tehát, nem teszek egészen haszontalan szolgálatot, midőn az említett öt levelet, betűről betűre való hív másolatban, ezennel napvilágra juttatom, — lévén azoknak általában régiségi, és a bennök észlelhető őszóalakok (sonha, sonhol, ment, annye, valamennye, rótat, tethenék, uronk, kível, tahát, ereini, holcsó, szervel, távotta, stb.) folytán nyelvészeti becsek, sőt ezenkívül tartalmánál, vagy írójánál fogva külön-külön mindeniknek némi saját érdekessége is. Így pl. mindjárt az I. sz. alatti, a fejedelmi Rákóczi ház egyik ősenek: a II. Lajos és I. János királyok alatt élt Rákóczi Ferencznek szól; a II-ik közvetlen és élénk tudósításokat szolgáltat János király budai udvarából és a felső-vidéken történetekről; a III-ik adalék az arany-mívesseg történetéhez; a IV-ik pedig — jogtörténeti érdekén fölül — Gömör vármegye, valamint az V-ik Kassa város muographusai számára kínálkozik birtoktörténeti s helyrajzi adatokkal. Ezekkel, azt hiszem, elég indokolnom közlésöket.

I.

Puthnoky Imre borsodi főispán, Rákóczi Ferencznek, 1527.

Zerethew wram es atyámfya, az ky dolog keweze Gyergy kezet, kegelmed kezewt vagyon vadáz*) felewl, arroól en ew vele eleget zoltam, ew semyt egyebet nem kewan igaznal; azt vegeztem vele, hoog kegelmed, ew es fogyatok atyatokfyaik kethewt vag harmat, vaag valamenyet akartok, valamit azzok vegeznek kezettek, myndenen kez meg maradny; yol lehet Thomori lewrincz sokat zolt neký, de nem fogadya az ew zauat ebe; ezt kedýg ýgen kezený kegelmednek hoog ew reea nem hyrtelenkettel, ha nem az ew atyafýwsagat meg gondoltat, semý pert pattuart nem akar ewzný kegelmednel, ezent valazt

*) Felső-Vadász, a Rákócziak ezen régi birtoka értetik.

theg (így; tett?) en nekem merht (így) en az the dolgodrol gondot
vyseltem; datum ex velezd feria secunda carnis priui, Anno 1527.

vr̃. E. pwthnocký ppa.

K ü l c z i m: Egregio domino frencisco de rakoze (így) fratri et
amico honorando etc. P. H.

(Zárt alakú levél, vízjegy nélküli félv papírra írva. A papírföl-
zetes kis zöld viasz gyűrűpecsétnek már csak nyoma látszik. E r e d e t i.)

II.

Feledy Lesták, b. Serédy Gáspár kassai főkapitánynak, 1530.

Naghysaghos vram, solghalathomoth irom the ke. (gyelmednek),
mýnth býzodalmas jo vramnak, the ke. — (gyelmednek) wý hýrth ezt
irhatom, hogý koska nýlwa (nyilván) bee menth arwaba, es thahý Ja-
nos haza meuth, es azonnal sembe leth pekri laýossal, es azthýs mon-
gýak, hogý az hýre a wolna, hogý ýde wronkhoz hayloth wolna, kýth
ennekem az ember bessele, kýth mýnap ýrek Ke-(gyelmednek), hogý
sembe lessek vele, ký ennekem ýeles atýamfýa, es ez el mwlyth somba-
ton valek ýth sembe vele, chak akor ýeth vala bwdarol, esth mongýa,
hogý sonha ennel serthelembel (szertelenebbül?) meegh sonha nem
wolth Janos (király), mýnd nepel es mýnd kelczeghel, mýnd bwdan,
es mýnd annak kývele, mýnth mosth, merth sonhol semý nýnchen,
meegh enný ýs nýnch, hanem wgý kopplal, mýnth seghen ember, es
despot wolth oth vele, de sonhol semý nýnch thawottha (így; távolta?)
annak ýs, hanem chak vaýossýk es vaýwodých, akor bethegb wolth,
hagýmasba feksýk wolth (így), es mýkor tanach akarth lenný, thehath
oda menth Janos az wrakal, ahol fekýth vaýwodých, oth leth az ta-
nach az eo agýa eleth, az wrak, isthwan mester (Verbőczy), az keeth
homonay es despoth, pwtlnoký, akor ezek volthak, ez el mwlyth hethen
ký menth wolth Janos niwlaszný, †† VI. (26) lowal mehetheth wolth
ký, hanem saas junchara vagýon, kýk mýnd puskasok, assokhos býzýk,
azok jarnak kerelethe, raskaý + VI. (16.) magawal vagýon; nefan
(így) es az porkolabý ighen retheknek, tý ke, (-gyelmed), annyra, hogý
mosth nem ighen mernek senkýth dwlný, hanem chak enghemeth du-
lath ez chonka arolo, hogý latýa, hogý bebekýs raýtham vagýon, son-
hol senkýhes nýnch kýhez býznom chak egý poorays, othan meg
roýa ýossaghomoth, mýhelth akarýa, egý kewes menessem marath wala
igrýczýn, astýs el haytotha cheghey ispányá ez el mwlyth keden es ýtýs

ighen rotatÿa jossagomoth; azerth en jó býzodalmas jo vram, jm latÿa the ke,(gyelmed) az en nagÿ nyomorossagomoth,kÿbe en vaÿossom (vajúszom) naponkenth, mÿnden felet azerth, thwgÿa ke,(gyelmed), mÿnth hagÿoth bebek engemeth; sohol semÿ serem nÿnch, de ha the ke, (gyelmednek) thethenek, es az en eltÿgh valo solghalatomerth esth thenned, hogÿ enghemeth bebektel megh oltalmaznal es ennekem egÿ nehan lora serth thennel, vagÿ ††V (huszonöt) vagÿ harmÿncz kethelre, (így; kötélre?) es ke,(gyelmed) ennekem anÿath adna, hogÿ kÿwel jo leghe-nyéketh tarthatnek, thehath oda mennek, the ke,(gyelmed) ez az wronk solghalatÿara, mÿndoure kees volnek, jo leheth býzon egÿ lovam sÿncz es egÿ solgham sÿncz, de ha ke,(gyelmed) akaratÿa lessen ez dologh, thehath ÿrÿa megh ke,(gyelmed), jm eÿel napal rÿa gondolok es kerem ke,(gyelmedet) mÿnth vramot, hogÿ segheÿ hoza a mÿvel leheth the ke, (gyelmed), hogÿ lehessek jo serwel, merth asth akarnam, hogÿ olÿ serwel lennek, hogÿ kÿ jo lenne, merth mÿnd eltÿgh ighen erelthem az jo sernek, a mÿnth en voltam, jol leheth en sonha hwssar nem voltam, ma sem lessek, ennen magham ha lowath tanalnek, hanem egÿ awagÿ keeth fere fegÿweres lennek, hÿssem, lelnek valamÿ jo leghe-nyéketh, ha the ke(gyelmed) wgÿ thenne vele, merth ennekem thwgÿa asth the ke,(gyelmed), hogÿ sonhol semÿ nÿnch thavotam, es ha ke(gyelmednek) ez dologh akaratÿa, thehath ÿrÿa megh ke,(gyelmed) ennekem ezenel, es astÿs hogÿ mÿth aad the ke,(gyelmed) hogÿ kÿhez képesth thwdnek emberth serzenem az wronk solghalatÿara, es annak vtana a ke(gyelmed); de kerek serclmes vram, hogÿ thegÿ wgÿ vele, kÿth en ereke solghalÿak megh ke,(gyelmednek), mÿnth jo vramnak, hogÿ tarthassak olÿ emberth, kÿ legÿen ke(gyelmednek) jo, az vtan ennekemÿs, datum ex aÿnaske (Ajnácskö) feria secunda post vrbani papae, anno 1530.

az seghen megh nyomorodoth

feledj lestha.

K ü l c í m : Reuerendissimo ac Magnifico domino Gasparo Seredÿ etc. Supremo Capitaneo Regie Maiestatis etc. domino mihi confidentissimo praesentetur.

P. II.

(Eredeti, vízjegy nélküli félfv papírra írva. A zöld viaszba nyomott papírfülzetes gyűrűpecséten ezímer látszik, melynek sisakkoronájából három strucz toll nő ki, s körülé L. F. betűk. A vértben egy lantforma, vagy fölfelé fordított szív-alak látható, a mennyire t. i. kivehető. A levél különben teljesen ép, és igen sűrű írású.)

III.

Szent-Péteri János, Szent-Péteri Arató Pálnak, 1535.

Kewzewnetemeth Mjñth Zerclmes ewchemnek, jřhatom egesseghemeth křwanuan třwledřs hallanom, towaba jřn Mřklos wramnak semneczbanřař notariosnak hatam wala es kertem wala hogh angřodnak keth gombos tewth chřnaltasson, eřřwstetřs adok wala Nekř, de nem weřie el, azth monda hogh kezřřs talal a mřnemřwth akarok, kerem hozza, hogh ennekem zerezen kettewth, azt Monda, hogh megh zerřř, azerth kerlek, hogh ha megh křwldř neketh awagh megh wřřř, tahath mřth erette wezen, admegh Nekř, hřzem pedřk hogh nem wezen anneth erette amřnth eř wette, hanem holchoban (olcsóbban), Merth Jambor legħen, a mřben leħeth barătřa akarok lennem, řsten tarchon megh Zerethew ewchem, ez lewil kewlth bechħen.

Zenthpeterř János

az te zerclmes batřadh.

K ű l e z í m : Egregio Paulo Arato de Zenthpether : familiario Domini Praepositi de Saagh: Fratri charissimo. P. H.

(Eredeti, vízjegy nélküli leszelt félvívre írva; teljesen ép, zöld viaszba nyomott hosszúkás kis gyűrűpecséttel, melynek czímere azonban ma már kivethetlen. A datum hiányzik ugyan: de e levél, egy ó levéltár mustrájakor, oly fasciculusból került ki, mely csupa 1535-ik évi irományokból állott, így tehát, miután ezen korral az írás és küllalak egész jellege, valamint az irány és helyesírás is teljesen egyezik,— semmi kétség nem lehet kora iránt.)

IV.

Szuhay Demeter, Czobor Tamás stb. bizonyság-levele.

1545—1550.

Elso dolgom boza matiasval, hog odvarban ħiut ez ok ual, hog ew ver az iozagban kapolnaban (Gömör) es leweleuel meg bizonitia, ezert kinaltatot penzuel, az varmege zekin es kereset it fen es keres az ħiuatalban, orvos neve vagion, az iozagot kit birok meg bizonitom hog orros rez.

az mint kiralj ersektol meg kerte magua sakat ganant egez kapolnat, kapolnában kapolnai sigmond reze vagion, antalé ugan kapolnaie, ezeket tiltotam, erre ħiut engemet, entolem artikulus zerint ez jozagot elfoglalta ki az kapolnai Sigmonde vala, most biria zeħi lazlo, ezeket

en meg bizonitom, hog atiam laios kiral halalának előtte birta, torven zerint bele magat iktata, senki elent nem mondot, most es elnek azok az emberek kik az kaptolomnal ot voltak, de nekunk leuelinket elvitek az dulazban.

Derencheny farkasval en meg zerzotom ez hiuatal dolgaban Janosi pal altal, gori (Györi?) Janos altal es Farkas zolgaia ki akor ot vala giorg diak, vele Horvat farkas zolgaý voltak ekor, Janosi pal zolgaý, egebek es, az minemo dolog volt, arrol meg es elegitetem, kit meg bizonitok, tizakoth.

az be bek dolgat azt k.(egyelmetek) mind jól erti, k.(egyelmetek) kezeben az leuelek.

Demetrius Zwhaý,

Stephanus Czobor,

Nicolaus papaý, (?)

Gregorius Hýmffý,

Adrianus senthe Nobiles

Stephanus traý Bencz

Paulus Warga cives.

A levél másik oldalán:

Elsew dolgom Bozza Mathýassal, Merth wdwarba hýwoth, ez okaerth, hogh Ew az kapolnaban wer wolna, kýth leuelewel megh akarýa býzonýthaný, holoth Engcemeth az warmege elewth keres, ýth engem ew felsege zekýn nem kereshetne, kýth Megh býzonýtok Azon warmegemuel, azerth meltathlan Enghemeth keres, Ergo indebitam prosequitur accessum.

Masth halloth Ew az bozzasý mathýas, Ersek wramthwl, Megh kerthe maghwa zakath newel egez kapolnath, oth Ew Mýndenesthewl, el nem kerheththe Ez okaerth, Merth kapolnaý sýgmondnakýs reze vagon bene, es kapolnaý Autalnakýs, ezerth týlthoththam, kýerth enghemeth az vdwarba hýwoth.

toaba kýth en thewlem articulus zerinth ez Jozagoth elfoglaltha, Mel ýozagh az kapolnaj sigmonde wolt, kýth masth Býrýa zechý lazlo, ezeket en megh Býzonýthok, hogh, az en achýam laýos kýral ýdeeben es zabath wrasagaba wolth, azerth mastanýt megsth (így) nem illethý.

(Eredeti, vízjegy nélküli félfyre egészen a XVI-ik század közepét

jellemző modorban és betűjegyekkel írva. Az 1545—1550 közti korra utal a tartalomnak nem egy hivatkozása is, neveztesen, hogy az okmány keltekor még éltek azon emberek, kik II. Lajos király idejében a kápolnai jószág statutióján jelen voltak; továbbá az előforduló személyek, úgymint különösen Széchy László megnevezése, ki Derencsény és Kápolna várkastélyokat és birtokrészeket 1545-ben kapta Ferdinánd királytól adományban, kárpótlásul a rajta, neje Thibay Zsófia elrablása által a Kápolnayaktól elkövetett jogtalansáért.)

V.

Kassa város bírája és tanácsa, Bakai Györgynek, 1550.

Prudens et Circumspecte Domine, et Amice Nobis honorande. Salutem et Nostri commendationem. Megh ertetthewk mý az the k. (egyel-med)leweleth, az waras jozagý es az waras zewleý felewl, holoth kýwannýa the k. megh erthený az zewlew k mýchoda helyen es mý korba es mýchoda ewdewbe foghlaltaak volna el.

Az zewlewnek kettheý vagyon zanthon, Nagh Sathor new hegýen helyheztetthwen, eggýk zewlewnek zomzedgýa fel zeel felewl konch hal ler Barthffay polgar, deel felewl zomzedgýa Domonkos Deak kassay polgar. Az massik is vagyon ezen Nagh Sathor hegýn. Annak deel felewl zomzedgýa volth az korronthan, hogh Serédý ewnewn maga el foghlalta, gombos Mýhal zinthay, de mastan toth Balas wgyan zanthay. Masfelewl mellethe az kassa warassa zewleýe Harmadyk zewleýe, Az kassai zenth wernek vagyon helyheztetthwen az Thallýay zewlew hegýen, kýnek haznos newe. Ennek fel zeel felewl valo zomzedgýa az kassa warassa zewleýe, Thul masfelewl mellethe egh erdew. Ezeketh az három zewlewke th, az menth az zanthay polgarok megh vallothak, foghlalta el Serédý gaspar thwla jdon zemelye zerenth, ezer ewth zaz negýwen eztendewben hogh irthak volna, Forroth és garadnath penýgh, az menth az oth valo polgarok mý elewthewnk Bec vallothak, foghlalta el Serédý gaspar Azonnal hogh kas sath megh vettek (1527?), de az elewth, valo eztendewben hogh az varasth megh vettek, Birtha Horwath ferencz Regecz warahoz is Janos kýral zámára, azaz hogh hol imide hol amold zagattak, ennek ennýe Ideýe vagyon.

Azerth Thýztelendew gýewrgh vram the k. (egyelmedet) kerýewk meenth Barathwnkat, hogh the k. wýsellýen Jo moldon valo gon-

doth ez waras Jozagara, kÿbewl Jewendewre valamÿ karwnk se esseek, ha elew vetthek valamÿ reez Benne, Annak the k. vegÿe kÿ az per foltha leweleth. Ha penigh elew nem vetthek meg, the k. wÿsellÿen olÿ gondoth rea, hogh kÿbewl Az varos valamÿ karth ne zenwegÿen Jewendewre is. the k. Thanachalis chelekegÿek Belewle. In mÿ the k. kewlthewnk Thizen Ewth forintoth ezen the k. zolgaÿathwl. Eandem valere felicissimam optamus. Datum Cassoviae die 27. february 1550.

Index et Jurati ciues
Ciuitatis Cassouiensis, etc.

K ü l e z i m : Prudenti ac Circumspecto viro Georgio Bakay Ciui Ciuitatis Cassouiensis, etc. Domino Amico et Fratri nobis honorando.

P. H.

(Eredeti, vízjegy nélküli félv papírra írva. Rajta Kassa városának körirattalan ép pecsété, piros viaszba nyomva, papírfólyattal. A XVI-ik századi alakú paizs fölött szárnyas nemtő emelkedik ki; magában a paizsban az ismeretes Anjou-liliomok és a nyolec pólya, mindegyik kétszer ismételve, szóval a Nagy-Lajos 1368-iki diplomájában adományozott szép kassai czimer.)

Közli:

THALY KÁLMÁN.

Síremlőkek.

I.

Andrássy I. Péter epitaphiuma.

A gróf Andrássy-családot Magyarorszában az Erdélyből Csík-Szent-Királyról származott azon Andrássy I. P é t e r alapította meg, ki családja részére Krasznahorka várát és a hozzá tartozó uradalmat szerezte. Mikor halt meg e P é t e r? azt eddig család-történelmünk hitelesen nem tudta; ugyanis a magyar természet-vizsgálók munkálatainak 1869. évfolyamában jelzett 1561-ik évben már azért sem halhatott meg, mert szerepe tulajdonképen csakis 1575-ben Békés Gáspár korában kezdődött, és a Krasznahorkára szóló végleges kir. adományt meg sokkal később, úgymint 1585-ben kapta.

A kassai templomban a múlt században töredékesen olvasható volt egy fölirat, -- (ma még meg van-e? nem tudom), mely hitelesen tanúskodik arról, hogy Andrássy Péter 1591-ben, kora 58. évében

halt meg. E fölíratot két múlt századi másolatból ismerem. Az egyiket a nemzeti muzeumban Dobai Székely Sámuel kézírata mellett találtam, melyben a halálozás éve nincs meg, az olvashatlan lévén már e másolat vételekor. A másik szintén nem egész leírást, de mely még a halálozás évét tartalmazza, hasonlóan múlt századi — még régebb kéziratban lettem. Miután ezen, bár már csak töredékesen olvasható sírirat egy történelmi hírti személyre vonatkozólag fontos és hiteles adatot szolgáltat történetírásunkhoz, érdemesnek tartom annak itt közlését, a mint következik:

HOC . GENEROS : AC EGREGI : PETRVS . ANDRÁSSI . DE
ZENTKIRALY CAPITANEI SAC : CAES : MATTIS
IN CRAZNAHORKA . RE
Ađ. 1591. IN CHRISTO OBDORMIVIT AETATIS SVAE 58
ANNORVM.

II.

Lardi Tádé egri kanonok epitaphiuma.

Lardi vagy Lardo Tádé ferrarai olasz születésű egri kanonokról Schmitt Miklós »Episcopi Agrienses« című három kötetes munkájában semmit sem lehet találni; az egri megyei 1848. évi Schematismusban is csak annyit, hogy örkanonok volt 1511-ben. Többet mond róla kassai epitaphiuma, melyet a múlt században Dobai Székely Sámuel lemásolván, annak egy kézírata mellett a nemzeti muzeum kéziratárában találtam. A sírfölírat következő:

D. M.

THADEVS . LARDVS . FERRARIEN.
CVSTOS. CANONICVS. ET BIS. GVBER =
NATOR. AGRIEN. HAC. CVSTODITVR
VRNA. VALE . LECTOR. ET. VT. RE =
QVIESCAT. DICAS.

E sírirat nem tudósít ugyan a halálozás évről, de tudtúl adja azt, hogy az egri megyét Lardi Tádé két ízben is kormányozta, valószínűleg a Bakacs Tamás és estei Hyppolit után következett megüresedések időszakában. Érdekes a fölírat még azért is, mert hamvvederről (urna) szól, holott az epitaphium szövege nem mondja azt, hogy a tetemnek csak részei őriztetnek benne, és így az alatt csak koporsót lehet értenünk. Kér, hogy a halálozás éve nincs kitéve.

III.

Rhédey Ferencz epitaphiuma.

A Bocskay és Bethlen korában szerepelt Rhédey idősb Ferenczről, (a később erdélyi fejedelemmé lett Ferencz atyjáról,) Szalárdy János »Siralmas krónikájának« 64. lapján ezt olvassuk: »... amaz becsületes jó hírű, nevű öreg Rhédey Ferencz holta után, ki az váradi főkapitányságot, azon becsületes vármegye főispánuságával együtt számos esztendők alatt (t. i. 1613. óta) dicséretesen viselte vala; Szent-Jób, Sága várait, Zilajt, Újlakot, Piskótot bírván, több szép uraságaival, és az országnak is fő-generálisa lévén, fejedelem hadakozásaiban 1621. esztendőben, midőn súlyos betegségben aláhozvált az fülekietől, *) hogy igen megnehezedett volna, nem nagy munkával elfogatott és másodnap, 8. die Maii ugyanott megholt vala. Az honnan teste kiadatván, tisztességesen szent-jóbi házához hozatott, és ott ömagátúl fundamentumából épített egyházban nagy tisztességesen temettetett vala.«

Ezen itt említett templom a múlt században már elhagyottan állott, környékét benőtte a fű és bokor, midőn a már megbolygatott vörös márvány-emlékről a fölíratot Dobai Székely Sámuel, a történelmi adatok e buzgó gyűjtője lemásolá. Ennek birtokomban lévő kéziratáról érdekesnek tartom a tudomra eddig kiadatlan epitaphiumot itt közrebocsátás által a végképeni elveszéstől megőrizni.

Az emlék egyik oldalán :

Hoc cubat in tumulo funus lacrymabile Rhéde
Francisci herois, magnanimique ducis,
Cujus trina charis coelesti pectus alebat
Nectare, Mars prudens, consilium, alma fides.
Marte potens patrias defendit ab hostibus oras,
Ilinc Eques auratus nomen et onen habet.
Consilio rexit populum prudenter, avitae
Legis devotus cultor amabat iter.
Hoc iter ipse fide in Christum mediante peregit,
Pro quo coelestes sumpsit alumnus opes.

A kö másik oldalán :

Discite regnicolae titulos qui fertis avitos
Herc a tanto jussa timere Dei.

*) Nógrád megyei Fülek várából.

Discite pro patriae tellure, aerisque Sabaoth
 Fortiter inmoto mortis adire vices.
 Immoritura brevem pensarit gloria mortem
 Corporis, exemplum sumite busta ducis
 Cujus humata licet requiescant membra sepulchro,
 Spiritus at sanctis gaudet in axe choris,
 Discite Christicolae. Patriae Pater optime, terrae
 In gremio et Christi dulce quiesce sinu.

Az emlék fejénél és lábánál a kövek, melyre a családi czíner és halálózás éve vésvé voltak, már akkoron eltörve heverték, vagy mint Székely Sámuel megjegyzé: »Lapides ad caput et pedes positi, confracti sunt, quibus insignia et tempus obitus insculpta fuere.« De a meghalálózás évét pótolja Szalárdy föntebbi adata.

IV.

Chierni Dorottya epitaphiuma.

Mossóczy Zakariás tinnini czímetes, utóbb szerémi, majd váczai, és végre nyitrai püspök, nagyon ismeretes az által, hogy az országgyűlési végzeményeket összeszedé és kiadá 1584-ben. E tudós püspök könyvtárából többi közt egyik darab fölmaradt a bndapesti egyetemi könyvtárban is, nevezetesen L. Annaei Senecae Opera. etc. Basileae 1537. czímű ívrétű munka, melybe Mossóczy mint tulajdonos nevét két ízben is, (egyszer 1565-ben) beírta. Ugyan e könyvnek egyik tiszta lapján áll Mossóczy saját kezével beírva a következő epitaphium bizonyosan azért, mert az általa készült, és általa emeltetett emlékkőre volt szánva. A nevezett munka Mossóczy halála után a könyvkedvelő Ketskés János pozsonyi kanonok birtokába került, ennek adományából jutott 1639-ben a pozsonyi jesuitákhoz, ezektől pedig végre az egyetemi könyvtárba. A beleírt epitaphium következő:

Nobili Dorotheae Nob. Simonis Chierni F. Reverendi Nicolai Chierni vicarchid. Thuroc. Sorori Melchioris Rohoznik Piae cong. Matronae Pudiciss. An. MDLXXI. III. Kal. Octob. Danieli ex Fre. Nep. impub. An. MDLXXIII. Kal. Jul. vita functis charissimis Zachar. Mossowius Eps Tinnien. S. C. M. Cons. et Jonas F. F. moest. Genitri Dulciss. ac nep. iucum. Eo dum maiora praest. sunt Haec synceri amoris Ergo hic sepultis. CC.

Infra effigiem Crucifixi Chti. D. N.

Cur sic despectus, rigidaque sub arbore pendes

Tam diram pateris, cur bone Chte necem.

Pro me cuncta quidem suffers, mea crimina portas,

In cruce tu moreris, ne crucifigar ego.

Omne igitur toto mihi quod contigit in orbe,

Atque animis iuncto, corpore semper habe.

—

Utóbb e versek fölé az van az említett könyvbe jegyezve, hogy az az epitaphium elé lesz vésendő, a kereszt alá. Érdekes esírat azért is, mert Mossóczy Zachár püspök édes anyjával és családi összeköttetéseivel megösmertet.

Közli :

NAGY IVÁN.

— Zrínyi a költőnek két levele II. Rákóczi Györgyhöz. A Rákóczi-ház levéltárának a kir. kamarai archivum lýmbusába került romjai között Szilágyi Sándor t. tagtársunk Zrínyi Miklósnak, a lángeszű költőnek és lánglelkű hazafinak, két becses levelére bukkant. A levelek az 1656-ik évből valók, és II. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez — kit Zrínyi nagyra becsült s vele benső összeköttetésben állott — szólanak. Minthogy Zrínyi levelei általában igen ritkák, s az eddig fölfedezettek nagyobb részét a Századok juttatta napfényre: itt közöljük imé, — a gonddal szerkesztett »Athenaeum« után — a Szilágyi által föllelteket is, a Szepesben felkutatottakhoz kiegészítésül.

I.

Nagyságos Uram!

Méltóságos Fejedelem!

Ugyan látom, hogy az Nagyságod én hozzám való kegyelmessége meg nem fáradhat, hanem minden nap újabb-újabb bizonságokkal magát mutatja igaz szolgájához. Ha az én hatalmaiban volna, úgy háládatosságomat megmutatnom, az mint kívánom s köteleességem nevelkedik: elhigye Nagyságod, hogy az én Nagyságodhoz való tökéletes hűv szolgálatomat is egyaránt esmérné Nagyságod; de mivelhogy nincsen más tehetségem, megmaradván életem, mindenkor kívánságom is az lészen, hogy Nagyságodnak, mint jó és dicsőséges magyar fejedelemnek, igaz

jó magyarai tökéletes szível szolgálhassak. Az Nagyságod küldte lovak én nálam kedvesek lesznek, azért is, hogy tudom, hogy jók, azért is, hogy Nagyságod kezétől jüttek. Adja Isten, hogy hazánk szolgálatjában szolgáljanak velem együtt jól.

Ébeni István és Nagy Tamás uraimékat, az Nagyságod becsületes főember-szolgáit bizony oly kedvesen láttam, mintha atyámfiai voltak volna; ugyan megiszolgálom Nagyságodnak, hogy ily böcsületes főembereket küldött hozzám; ritkán látunk itten jó magyart, bizon gyönyörűséggel látjuk, mikor valaki ide találkozik jüni.

Megiszolgálom Nagyságodnak alázatosan az írást is és az érsek (Lippay) levelét; énnekem az consolatiómra vagyom, hogy Nagyságod mindkettőnket esmér; de reliquo én olyan dispositióval vagyok, hogy soha az pap uram gratiáiban ne gyönyörködjem, se ne is vegyem, de viszont bizony rajtam való hatalmát sem engedem. Él az Isten, hogy legnagyobb szerencsém közé számlálom, hogy palatinusságra nem mehettem, holott ez az ember nemhogy teli volna irigységgel, — de éppen irigység önnönmaga. Itt is az hol vagyok Nagyságos Uram, nem akarok haszontalan fíja lenni hazámnak, és úgy tetszik, nagyobb securitással lölkönnék munkálkodhatom hazám javában. Megmondják az Nagyságod szolgálái az én occupatióimat, s azokkal töltöm üdömet; megelégedtem bizony az Isten ajándékival, kivel engem állapotom szeréut meglátogatott érdemem fölött. Ha pap uram annyi jót kívánna hazájának, az mint illenék olyan személyhöz: nem mérné embereknek affectióit a maga privatumjához, hanem hazánk szükségeihöz; nem mesterkednék az jó magyaroknak tisztekből kiszorításában, hanem promotiójokban. De mivel minden fának vagyom férge, és minden seculumnak gonosz geniusa: hadd legyen ű az mint akar, — csak Nagyságod engem az Nagyságod kegyelmességében megtartson, és lehessen én Nagyságodnak az mint vagyok alázatos szolgálja, — semmivel mással bizony nem gondolok! Csáktornyan, első napján 1656.

Gróf Zríni Miklós, m. k.

II.

Nagyságos Uram, Méltóságos Fejedelem,
nekem Kegyelmes Uram! -

Megiszolgálom alázatosan Nagyságodnak, hogy kegyelmesen mind egészsége, mind szerencsés állapota felől tudósít Nagyságod. Az Ur-Isten tartsa és öregbítse Nagyságodnak méltóságos szerencsáját, és minden

dücsöségét, boszúságára az roszaknak, és jó magyaroknak örvendetességére. Az kit Nagyságod én velem közlött kegyelmesen 375 (*titkos jegy, mely svédet jelent*) felől, ne gondolkodjék arról, hogy én tülem tovább menjen; az ki jó magyar s Istenét s nemzetségét szereti: kinek kívánhatja jobban az jó szerencsét és előmenetelt, mint annak, az ki romlott hazánkat megsegíteni kívánja s fárod is rajta. És sine contradictione, bizony mindnyájon látjuk, hogy Nagyságod az, — kiért az Űr-Isten Nagyságodat bizony reménségen fölül is rásegíti és fölmagasztalja.

Innen semmi újságokat Nagyságodnak nem tudok írnia; engem eléggé exerceál az udvar boszúsággal; csaknem azt modhatom, sem velem, sem nálom nélkül nem lehetnek német szomszédim. Ha békességet tartok törökkel, az is rosz, ha fölbontom, az sem jó. Buda felé indultunk minap Bottyáni urammal; de ott is elrontá szép reménségünket egynehány koszos német. Győri király-képétül voltak küldve, kikkel ötven török késérő volt már visszajűvőben, észben vevén azok bennünket, füstben ment minden fűradságunk; és noha semmit nem cselekedtünk, ugyan nyilván tudom azért, az udvartúl elég galibám lesz érette, — az törökre pedig senki nem haragszik ennyi rablásért.

A köröszténységbeli állapotok miben legyenek, tudom, Nagyságod is tudja. Úgy látni, hogy a fatum nagy változásokat készít; adja Isten, javára legyenek szegény magyarnak! Ezek után én maradok Nagyságodnak, mint Kegyelmes Uramnak

Csáktornyan, 30. Octobris 1656.

holtig alázatos szolgája

G. Zrínyi Miklós m. k.

Külczim: Az én Kegyelmes Uramnak, Méltóságos Erdélyi Fejedelemenek ü Nagyságának.

(Mind a két levél eredeti és egészen Zrínyi sajátkezű írása.)

— **Ismét úrvölgyi rézesészek.** Az úrvölgyi rezes edényekről lévén szó a »Századok« két utolsó füzetében: én is hozzá akarok járulni csekély adalékaimmal ezen nem érdektelen, sajátos iparproductumok bővebb ismertetéséhez, két különböző példány leírását ide csatolván, és remélvén, hogy fog akadni szakértő, ki ezen iparág keletkezését s történelmi múltját közlendi velünk. Habár ezen edények se nem igen régiek se nem ritkák hazánkban, — mégis némi tekintetben figyelemre méltók, már különösen készítésüknél fogva, és azon sa-

játságuk miatt, hogy mindegyikén néhány vers vagyon, mely az edény készítéséről, vasból rézzé átalakításáról szól.

Mikor keletkezett ezen iparág? mily alakú edényekre terjedett ki általában? s kik voltak ama verskészítők, kik úgy látszik nélkülözhetlenek valának ezen industriánál: e kérdésekre, reméljük, hogy fog akadni szakértő, ki az érdeklődő közönséget ezen irányban felvilágosítandja. Besztercze- vagy Breznóbánya városok levéltáraiban bizonyára van erre adat.

Kár, hogy ezen honi gyártmányok — bevándorlott német iparosaink által készítettvén, — mind csak német vagy latin felírásokkal és rímekkel dicsekedhetnek; én legalább még nem láttam magyar feliratú ilyféle edényt.

Az én birtokomban is van két ily edény, melyeknek leírását — főleg egymástól igen eltérő alakjuk miatt — itt közlöm:

Két úrvölgyi rezes csészce.

Az egyik 4'' magasságú, aranyos abroncsú, hordó-alakú edény, mely két felé válik, és két egyenlő nagyságú serleg gyanánt szolgál.

A hordó egyik fenekén e vers olvasható:

»Mit Gold bin ich gezieret
Zu Kupfer zimentieret;
Ein wasser hell und Klar
Da ich vor eisen war.«

A másik fenekén pedig ez áll:

»Gestald bin ich ein fasz
Ich diene vor ein glasz,
Da ich jezt Kupfer bin
So eisen gewest vorhin.«

A másik edény két egyenlő tériméjű félgömbalakú csészéből áll, nagysága 3''-nyi; az egyik csészce közepéből egy 1 $\frac{1}{2}$ hüvelyknyi oszlopocská emelkedik ki, ennek tetején egy 1'' átmérőjű kis ezüstös tálcza vagyon, melynek szélén egy kicsiny, ezüsből formált bányász-alak, két kalapáccsal kezében, ül.

Az egyik csészén áll:

»Mein Mutter var das Eisen hart
Gebahr ein Kind von Kupfer Art.«

A másikán:

»Trägt Silber iezt ein Männlein Klein
Und ist mit Gold bekleidet fein.«

Mind a két edény belülről aranyos, kívülről barna, és egyes részei aranyozottak. Az utóbbi edény mire szolgálhatott? mindeddig nem tudom.

SZERÉMI.

— **Magyar Országgyűlési Emlékek.** (Monumenta Comitatus Regni Hungariae.) Dacára annak, hogy a magyar a vérszerződéstől és a pusztaszeri honalkotó gyűléstől alkotmányos nemzet volt, és szabadságát legféltettebb kincseként egy ezredéven át híven megőrizé, — s dacára, hogy éppen az alkotmányos életnek legkifejezőbb nyilvánulásai az országgyűlések: mindazáltal országgyűléseink szervezete a XVII-ik századot megelőzőtől időkben csak igen kevésé ismeretes, sőt azok végzeményeinek teljes gyűjteményét sem bírjuk eddigelé. Némi korábbi, inkább csak kezdeményes művektől eltekintve, Kovách Márton György volt az első hazai tudósaink közül, ki a múlt század végén s a jelennek elején e téren, kivált »Vestigia Comitatus« című nagybecsű munkája (1790—1800), nemkülönben hátrahagyott gazdag kéziratgyűjteménye által rendszeresen és eredményesen dolgozott, bár, fájdalom, a nemzet közönye miatt e tárgyú hasznos működését nem folytathatta. Azóta csak egyes országgyűlések vagy rendi kiváltságok történetei világítottak meg történet- és közjog-íróink (ú. m. Horváth Mihály, Wenzel, Csacsó, Czéh, Szlemenics, Ilajnik, Knauz, Salamon és Fabó) által, — de tüzetesen ezen térnek senkisé sem szentelte munkásságát. A m. tud. Akadémia történelmi bizottsága, mindjárt alakulásakor fölismerve irodalmunk ezen valóban jelentékeny hézagát: a »Magy. Tört. Emlékek« harmadik fősztályául az országgyűlések irományai kiadását tűzte ki. Azonban sok év kellett, míg az anyagi viszonyok megengedték, hogy a Monumenták ezen osztályát tényleg meg lehessen indítani. Öröndetes gyarapodását jelzi tehát historiairodalmunknak, midőn elvégre jelenthetjük, hogy a »Magyar Országgyűlési Emlékek« első kötete elhagyá a sajtót.

Hogy ezen nemcsak tudományos, de alkotmányos nemzetnél egyzersmind — mondhatjuk — gyakorlati nagy fontosságú vállalat a történetkutatás mai kifejlett állapotához méltóan jöjjön létre: az érintett bizottság már néhány év óta tervszerű eljárást követve, a legszéles körű bűvárlatokat indította meg; ennek következtében, részben kormányi, sőt diplomatiái közbenjárással, de leginkább e gyűjtemény szereu-

csésén választott szerkesztője Fraknói (előbb: Frankl) Vilmos laukadatlan s gyors tevékenysége folytán több mint hetven bel- és külföldi, köz- és magán levéltár, és kéziratgyűjtemény kutattatott át sajátlag ezen czélból. S midőn ekként s a Kovachich, Gyurikovich, stb. gyűjtéseiknek is felhasználásával tömérdek új anyag gyűlt egybe: úgy indult meg a jeles vállalat, mely nemzetünk alkotmányok életműködésének lehető teljes képét van hivatva nyújtani. Hogy pedig ez utóbbi czél a régi múltra nézve is minél inkább eléressék: minthogy a még ezután is folytatandó kutatások következtében a vegyesházak idejébeli, e tekintetben természetesen még igen kevésbé ismert kornak remélhetőleg új emlékei fognak fölmerülni, — az első kötet nem a legrégebb korról, hanem a már sokkal ismertebb s különben is minden tekintetben korszakot alkotó mohácsi vész utáni korszakkal kezdetet meg. Adja pedig ezen kötet az 1526—1536 közötti évtizedből összesen húsz (eddig részben teljesen ismeretlen) ország-, tartományi (erdély-, horvát-, és tótországi) és részleges-gyűlés történetét, irományait és végzéseit, úgy a János, mind a Ferdinánd párti gyűlésekét. A szerkezet olyas, hogy minden egyes gyűlésnek először előadatik — és pedig vonzó élénkség mellett szakszerű avatottsággal — történelme, a szerkesztő által, elbeszélő, ismertető alakban, magyarul, — s azután következnek az illető okmányok, végzemények, irományok, eredeti (latin, német, franczia, olasz, s később helylyelközzel magyar) nyelviükön. Ez a mélyebben behatolni kívánó, a pragmatice vizsgálódó, tanulmányozó olvasóknak szánt kiadás; míg a nagyobb közönség számára az elbeszélő rész, az okmányos fölszerelés mellőzésével, külön is lenyomatott. Ekként a kitűzött czélnek kétképen is meg van felelve.

Midőn az ezen rövid vonásokban jellemzett fontos vállalatot minden alkotmányos érületű hazafinak figyelmébe hathatósan ajánlók, — egyszersmind örömmel üdvözljük e közhasznú munkálkodás terén Fraknói barátunkat, gratulálunk neki a kitűnően sikerült összeállításért, s erőt és kitartást kívánunk sok-sok évre a nagy mű folytatásához!

Végül megemlítjük, hogy az új anyagokat e gyűjteményhez, aránylag legnagyobb mérvben a bécsi cs. és kir. udv. és állam-levéltár szolgáltatta.

— Történelmi felolvasások az Akadémiában. A m. tud.

akadémia május 4-iki ülését két tartalmas történelmi előadás érdekesíté. Az első T o l d y F e r e n c z r. tag mint bizottsági előadó jelentése volt, a történelmi bizottság küzelebb múlt évi működéséről s kiadványairól. Előadó tüzetesen ismertette e bizottság oly tágkörű és szép sikerű munkálkodását, s elősorolá a tagok által sajtó alá rendezett és megjelent terjedelmes kötetek czímeit s tartalmát. Különben t. olvasóink előtt mind e forráskutatási s közrebocsátási működés, mind pedig az érintett kötetek ismereteseek: miután mi a történelmi bizottságnak különösen tudomány-águnk, de általában közmívelődésünk haladására nézve is jelentékeny horderővel bíró tevékenységét időről időre vázolni, kiadványait pedig egyenként bemutatni szoktuk.

A második felolvasást B a l á s s y F e r e n c z l. tag tartá. Ez közvetlen kútfőtanulmányokon alapuló értekezés a hirneves e g r i v á r 1687-ik évi ostromáról s a törököktől visszavételéről, oly gondos részletességgel írva, mint azt Balássy műveinél már megszoktuk. Értekező számos új tényt derít fel, kivált az egr-i jezsuiták eddig mellőzve volt egykorú naplófüljegyzései s egyéb helybeli egyházi adatok nyomán; pl. hogy a vár visszavétele nem annyira a németeknek s Carafának — kik a dicsőséget, mint Vico műve tanúskodik, magoknak vindicáltak — hanem inkább a magyar fegyverek kitartásának köszönhető; Koháry is tudvalevőleg Eger alatt veszté el jobb kezét. Carafa csak az érett eperjet ment oda leszedni. — Érdekesen vázolja értekező a várfeladás részleteit, s a város új alakulását, melyre az ekkor keresztén hitre áttért nagyszámú török családok ott maradása még maig is észlelhető befolyással volt. A becses monographiáról megjelenése után bővebben szolandunk.

— **Rákóczi hamvai.** A több mint félszáz törvényhatóság fölterjesztésére, parlamenti érdemleges intézkedés a bujdosó fejedelem és társai hamvainak hazaszállítása ügyében még miundedig nem történt. Azonban, — mint biztos kútfőből értesülünk — S z l á v y volt miniszterelnök úr felhívása folytán a Konstantinápolyban szükséges előzetes lépéseket még L u d o l f gróf, a nemrég visszahívott nagykövet megkezdte volt, s reméljük, hogy az új nagykövet, gr. Z i c h y F e r e n c z úr, mint magyar ember, annyival inkább folytatni, s teljes erélyvel és befolyással tökélyre vinni fogja. Sőt ifjabb Zichy grófnak — ő exja fiának és egyik attachéjának — személyes ígérését bírjuk, hogy még a tavasz folytán Rodostóba utazand, a helyszínen tanulmányozni a ma-

gyar bujdosók még fönnlévő emlékeit s a teendőket. Ekkép reményünk lehet, hogy Rákóczi, Bercsényi és a többi martYROK maradványai a fejedelem hétszázados születési évfordulójára, azaz 1876. martius 27-ikére már honi földben fognak — őket megillető díszú mauzóleumban — pihenni. Úgy légyen! . . .

— **Levéltár-búvárlatok.** A »Magyar Országgyűlési Emlékek« II-ik kötete számára az anyaggyűjtést Fraknói Vilmos t. tagtársunk szokott buzgalmával megkezdendő: 'Bécsbe utazott, s jelenleg a cs. és kir. udvari és államlevéltár kincsei közt búvárkodik. Ugyanitt kutatott újabban Pesty Frigyes is, már másodízben, Temes monographiájához, s főként a Petrovics Péter és Lossonezy István-féle korszak történetére nézve meglepően dús forrásokra talált. — Supala Ferencz nemzeti muzeumi könyvtári segédőr, az akadémiái tört. bizottság küldetéséből még mindig Moszkvában dolgozik, az orosz államlevéltárban, hol különösen Nagy-Péter czár és II. Rákóczi Ferencz fejedelem összeköttetéseire nézve lelt számos és becses kútfűkre, melyeket a nevezett bizottság utasításai szerint lemásol és kivon. Egész csomagok vannak ott még 1720—24-ből is, tehát Rákóczinak már Törökországban léte idejéből, a magyar emigráció történetét illetők, s annál inkább a megelőző időkből, nevezetesen 1707—1712-ből. — Végre megemlítjük, hogy hg Odescalchi Arthúr, Nagy Imre, Pesty Frigyes, Thaly Kálmán s esetleg még Pauler Gyula és Vég hely Dezső urak főntebb érintett nyitra-trencsényi pünkösdi kirándulásának ezélja a gr. Bercsényi, a Bossányi-, és a gr. Zay családok levéltárainak tanulmányozása, — melynek eredményéről majd közelebbi füzetünkben leend alkalmunk szólni. Ekként láthatják t. olvasóink, hogy a tavasz kinyíltával oklevélbúváraink is újult kedvvel s erővel fogtak a munkához. Csak a t. közönség olvasásvágya is hasonló arányban nevedekné! . . . De erre nézve rossz időket élünk.

— **Balogh Ádám fája.** T. tagtársaink még emlékezni fognak, hogy Tolna megye közönsége Thaly Kálmán nak társulatunkban tett indítványa alapján elhatározá egy megfelelő kő- vagy vas-emlék állítását ama történelmi emlékü őszilfa helyén, mely a Szegzárd alatti országút mellett »Balogh fája« néven ismertetett, s melyet 1870. september havában a vihar letört volt. Ez a vén fa, tudvalevőleg Béri Balogh Ádám kurucz dandárnoknak, Rákóczi fejedelem utolsó du-

nántúli vezérének elfogatási környékét jelölő, s a tragicus végű hős emlékezetéért folytonos kegyeletben tartatott. Höke Lajos úr most, a Fővárosi Lapok ápril 26-iki számában a Béri Balogh-család okiratait ismertetvén, mint tolnai lakos és az ottani viszonyokkal ismerős, föl-
említi, — mit eddig nem tudtunk, — hogy a megye által az állítandó emlék költségeinek összeszerzésére kiküldött bizottság a különben any-
nyi gazdag földesúri családdal dicsekedő Tolnában, fájdalom oly rideg
közönnyel találkozott, mikép csak igen csekély összeget sikerült egy-
begyűjtenie. Azonban a jó ég kegyesebb volt az elvázott hős emléke
iránt mint az emberek, és legközelebb földiei; ugyanis azóta a vén ki-
dőlt fa törzséből oly életerős sudár sarjadott fel, — hogy hacsak go-
nosz kezek ki nem irtják, hivatva lesz Balogh Ádám emléket pár szá-
zadig fenntartani. Szóval a vitéz vezér fája, mint dicsősége, az új idő-
ben új életre kelt.

Ez érdekes hős változatos életét, különösen utolsó, 1710-iki
hadjáratának történetét illető adatokat Thaly már annyira teljesen
összegyűjtve bírja, hogy a tüzetes életrajz kidolgozásához nem sokára
hozzá kezdhet. Azon tolnai, faddi adatok is, melyeket most Höke úr
szellőztet, már ismeretesek valának előtte, miután vele néhány
évvel ezelőtt, Bartal György jelenlegi minister úr szíves közvetí-
tése folytán, az eredeti okmányok közöltettek a család által, és ő tel-
jesen másukat vette.

Höke úr azon kérdésére pedig: hogyan jutott a Balogh-család
Fadd birtokába? a kir. kamara levéltárából adhatjuk meg a feleletet.
Úgy t. i., hogy Balogh Ádám a török kiűzetése után a *neoaquis-
tica commissio* előtt ahhoz családjá ösi jogát igazolván: Fadd,
a »*jus armorum*«-díj lefizetése után a kamara által birtokába
bocsátott.

— **Sayous Ede**, híres francia tudós, ki hazánkban is megfor-
dult, és magyar viszonyok, különösen culturtörtenelem tanulmányozásá-
val kedvvel foglalkozik, mint írják, egy nagyobb szabású magyar tör-
ténelmi, irodalmi és nyelvészeti munkán dolgozik, mely az Árpád kirá-
lyok korában mutatandja fel hazánk állapotát. A mű czíme »*His-
toire de Hongrie sous les Arpads*,« (Magyarország törté-
nelme az Árpádok alatt) s Párisban jelenend meg. Csak örülhetünk,
midőn nemzetünk múltjának egyes szakaszai oly szellemű és rokou-
sznes ismertetőre akadnak, a minő Sayous úr.

— **Vegyes közlések.** A székely történelem megírását Szabó Károly hat év alatt vállalta el; valjon akkorra egyszersmind a Székely Oklevéltárat is befejezendie? — A felső-magyarországi régészeti múzeum számára az adományok oly örvendetesen szaporodnak, hogy a választmány közelebbről helyiségbővítésért volt kénytelen folyamodni Kassá városához. — Békés megyében helytörténeti és régészeti egyesület alakításán fáradoznak, mely Gyulán fogna székelni, s ugyanott megyei múzeumot állítana, melynek már némi alapjai léteznek is. — Figyelmeztetjük a helyi monographiák íróit, hogy a kir. kamarnai levéltárban, különösen az egykori kamarai jóságokra vonatkozólag igen nagyszámú régi térkép őriztetik; így ezek egyikén gyönyörűen készült alaprajzát és átmetszetét találtuk a múlt század közepéről az ungvári várnak, a mikor még ősi épületei és külső erőd-művei is mind fennállottak. — Az újon állított zágrábi egyetemen a magyar történelem tanárává a délszláv Akadémia közlönyében megjelent történelmi dolgozatairól ismert Mesics Mátyás jogakadémiai tanár neveztetett ki. Óhajtjuk, a régi, s ne a mostani horvátok szellemében tanítsa a magyar történelmet! Régi horvátok alatt pedig a Zrínyiek, Jurisichok Draskovichok, Kitionichok stb. nemzedékét és kortársaikat értjük. — Csengery Antal kisebb munkáinak harmadik kötete megjelent Ráth Mórnál; történetirodalmi régi, Budapesti Szemlebeli tanulmányokból áll. — Az Akadémia f. évi nagygyűlései május hó végén lesznek. A tagajánlások- s választásokkal azonban a jelen országos anyagi bajok és politikai áramlatok közepette senkisémm törődik, — magok az érdekeltek tán legkevésbbé. — A budavári Mátyás templom restorationalis munkálatai a tavaszi enyhébb évszakkal megkezdődvén, már is érdekes fölfedezésekre bukkantak. Ugyanis a karzat falain a levakart múlt századi vakolat alól szép festmények, nyomai tünedeznek elő; a homlokzat falában pedig gyönyörű faragványú csücsíves kapuzat felső részére akadtak. Tehát a jezsuita átalakítások barroque-köppönyege csak eltakart eddig sok ékes ó díszítményt, de végkép — szerencsére — meg nem semmisültek a Hunyady-kor e szép reliquiái. Különben a toronyfalak anynyira meg vannak repedezve, hogy több ölnyt le kellend belőlük hordani, de a faragott köveket a rekonstruálásakor régi helyeikre illesztendik vissza. — Alább közöljük Tóth Lőrincz, Henszleman Imre, és Pulszky Ferencz egközelebb megjelent akadémiai értekezéseinek teljes czímeit, s bár

nem tartoznak szorosan véve a történelmi szakhoz: mindazáltal, mivel rokon tudományágakat képviselnek, e helyütt is megemlékezzünk róluk rövideden. Tóth Lőrinczé emlékbeszéd Felső-Büki Nagy Pálról, Soprony megye egykori híres követéről. Politikai jellemkép és életrajzi vázlat: de a mennyiben Nagy Pál élete a jelen század elejének történetére hazánkban lényeges befolyást gyakorolt, — kortörténetileg is becses e munkálat. Henszlmann értekezése a góthok művészetéről szól, s a Dnieper és Don tájain talált, s némelyek által a húnoknak, kúnoknak, ó szlávoknak, scytháknak, Jerney által pedig a magyaroknak tulajdonított csészés szobrocskákat, a legújabb, hasonzerű spanyolországi leletek alapján a góthoknak tulajdonítja, kik — mielőtt egyik águk az iberi félszigetre szakadt volna — tudvalevőleg szintén huzamosabb ideig tanyáztak az említett folyamok vidékein. — Végre Pulszky értekezése a hazánkbeli avar leleteket, illetőleg a kiásott ily műtárgyak nyomán a byzanti művészetnek az avarra való befolyását, továbbá az avar nép műveltségi fokát tárgyalja. Mindkét utóbbi régészeti tanulmány, az e szakmabeli értekezések érdekesbjei közé tartozik, úgy hogy laicus is élvezettel olvashatja, a mi nagy előny.

Történelmi könyvtár.*)

— **Magyar Országgyűlési Emlékek.** (Monumenta Comititalia Regni Hungariae.) Történeti bevezetésekkel. A m. tud. Akadémia történelmi bizottsága megbízásából szerkeszti dr. Frankó Vilmos, r. tag és osztálytitkár. Első kötet. (1526—1536.) Budapest, 1874. Ráth Mór bizományában. N. 8-adr. XXXII. és 650. l. Ára 5 frt.

— **Tíz év Magyarország történetéből, 1840 — 1849.** Kerekgyártó Árpád m. kir. egyetemi tanár által. (Magyarország történetének kézikönyve, VII-ik rész:) Budapest, 1874. kiadja a Franklin-társulat. K. 8-ad r. 764. l. Ára 3 fr.

— **A magyarországi avar leletekről.** Írta Pulszky

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terheltsenek.

Ferencz, akad. t. tag. (Akad. Ért. a tört. tud. köréből, III-ik köt. 7-ik sz.) Budapest, Eggenbergernél. 8-adr. 12. l. Ára 10 kr.

— **Felső-Büki Nagy Pál Emlékezete**. Irta **Tóth Lőrincz**, akad. r. tag. (Akad. Értekezések a történettudományok köréből. III-ik kötet, 8-ik szám.) Budapest, Eggenberger F. akad. könyv-árusnál. 8-adr. 64. l. Ára 50 kr.

— **Tanulmányok a góthok művészetéről**. Székfoglaló értekezés, **Henszlmann Imre** r. tagtól. (Akad. Ért. a tört.-tud. köréből. III-ik köt., 6-ik szám.) Budapest, Eggenbergernél. 8-adr. 24. l. Ára 20 kr.

— **A zürichi magyar egylet Emlékkönyve**. (Szalay László zürichi lakta házának rajzával.) Zürichben, 1873. Nyom. Schulthes Fr.-nél. Budapesten, Fekete Bernát bizománya. N. 8-adr. 120. l. Ára 1 ft.

— **Rajzok Erdély államéletéből a XVIII-ik században**. Irta **Szilágyi Ferencz**. (: M. tud. akad. Értekezések a tört. tud. köréből. III-ik köt. 5 sz.) Budapest, 1873. Eggenberger Ferdinándnál. N. 8-adr. 135. l. Ára 1 fr.

— **A rómaiak története**. Irta **Mommsen Tivadar**. Az V-ik kiadás után a m. tud. Akadémia megbízásából magyarra fordította **Toldy István**. I. kötet. Budapesten, 1874. Kiadja **Ráth Mór**. Ára 1. ft.

— **A görögök története**. Irta **Curtius Ernő**. A m. tud. Akadémia megbízásából magyarra fordította **Huszár Imre**. I. kötet. Budapesten, 1874. Kiadja **Ráth Mór**. Ára 1 ft.

— **Az ó-kor története**. Irta **Duncker Miksa**. A III-ik kiadás alapján a m. tud. Akadémia megbízásából fordítja **Jónás János**. I és II-ik kötet. Budapesten, 1874. Kiadja **Ráth Mór**. Ára 1 — 1 ft. (E három utóbbi fordítvány főleg tankönyvül lévén szánva, mint ilyen a tanuló ifjúság számára kötetenként az 1. ft bolti ár helyett 70. kr-ával megszerezhető.)

— **Olvasókönyv a hazai történelmet tárgyzó összes tankönyvekhez**. Szerkeszté **Hanthó Lajos**, igazgató-tanár. Temesvárt, 1874. Cossel W.-nél. N. 8-adr. 142. l. Ára ?

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Hatodik füzet.

1874.

Junius hó.

Bezzegh György és veje.

A vázlat, — melyet eléterjesztendő vagyok, — nem általános, nem köztörténeti fontosságú események szerves alkotásait tünteti föl, csupán egyes családi történeteknek — mondhatnám — drámai és lyrai jelenetei azok, melyeknek magok a tények és adatok is keskeny keretet szabának; de ilyeneknek csoportosítása által is — úgy hiszem — a köztörténetnek láthatára mindig tanulságosabb arányban tágul és növekedik. Az élet gazdag az ily jelenetekben, és ha ezeknek szereplői behatottak azon térre is, melyet az úgynevezett köztörténelemnek felölelnie kell: indokolva lesz a vizsgálat, mely az intézők vagy passiv szereplők sorsára és jellemzésére irányul.

A mohácsi vész és az utána következett törökvilág, mely közállapotainkban lényeges változásokat szült, családtörténeteink fejlődésében is az előbbi századokétól elütő forrongást idézett elé. A historiai nagy családoknak elenyészte vagy elbukása, az ősi, törzsökös köznemesség megfogyása tárt hézagokat, nagy tért nyitott az újabb emelkedésekre. A nemzet életének folytonos hullámozása között a gyors pusztulás gyorsabb alkotásokra nyújtott alkalmat, melyeknél, ha egyedül erkölcsön és műveltségen alapúlt előnyök vívták ki a jutalmas eredményt: annak jogosultságán örömmel megnyugodhatott a közelismerés.

A XVI. és XVII. század az események szüntelen zajlása közben különösen termékeny volt oly egyéneket illetőleg, kiket habár egészben a köztörténelem magasabb színvonalán nem lá-

tunk is, kik mégis magok körében mint kiváló nevezetességek, a közügyek fejlődésének és intézésének mozzanataiban tényezők valának, és a kik kiváló műveltségök, tevékenységök és befolyásuk által gyakorta az eseményeknek országosan közreható működésében is tetemes részt vettek. Ilyen szereplő azon két egyén is, kiknek köz és magán életéből néhány vonást tartalmaz ez igénytelen vázlatom.

A B e z z e g h nemzetség úgynevezett armalista család volt, melynek czímeres nemes-levelét Bezzegh I z r a e l és testvérei J á n o s, I z s á k és M á t y á s, sógoraikkal, Urbányi Andrással és Herlich Fülöppel III. Ferdinánd királytól Pozsonyban 1647. évi junius 3-án kapták és azt először Zólyom vármegyének 1651. évi márt. 30-án Zólyomban tartott közgyűlésén hirdetteték ki. E kihirdetés mutatja, hogy a család ekkor Zólyom megyéhez tartotta magát — mai műszóval élve — illetékesnek.

A nevezett szerzők egyikének fia volt Bezzegh G y ö r g y, kiről szólanı akarok. Vallására nézve az ágostai evang. egyház híve, mint akkor kivált a felsőbb megyék nemességének legnagyobb része. Készültsége — a törvényes pályát értve — jól és teljesen bevégzett volt. Írása gyönyörű és eleven; betűinek kerekded, szabatos és határozott — mondhatni aczélmetszetű finomsága nemcsak gyakorlott kézre mutatnak, de sejtetik a finom ízlés emberét is. Az irány — a franczia ismert mondat szerint — jellemzi az egyént, és Bezzeghnél e részben is a következtetés csak az ő előnyére üthetett ki. Irálya világos, szabatos és férfias volt. Egyébiránt e kellékek elvállalt pályájára szükségsek is valának, mert Bezzegh a megyei jegyzőség akkoron terhes hivatalára készült.

A megyei jegyzői hivatal azon idétt, s még soká azután is, a megyei közigazgatásnak tengelye, mondhatni lelke volt. Míg a többi hivatal általában választás útján a megyei nemesség köréből töltetett be: a terhes és több oldalú ismeretet igénylő jegyzőségre fogadás (itt-ott ajánlat és főispáni kinevezés) által történt a jó vélelmű egyének behelyezése. És a jegyzőségnél gyakorlat szerint nem tekintetett szükséges kelléknek, hogy a megfogadott egyén azon megyebeli nemességhez vagy épen annak

birtokos osztályához tartozzék. A képességre volt a főtekintet. Így történt, hogy gyakran egy-ugyanazon személy több (nem is szomszédos) megyének is viselte jegyzőségét. Fizetése rendesen fölmulta a többi tisztviselőségét; míg például -- adataim szerint -- 1601-ben az alispán salariuma 26 ftra, a szolgabíráké 12 ftra terjedt: a jegyzőnek 100 frt és néhol 120 ftból állott évi fizetése. De e fizetésbeli arány könnyen indokolható. A jegyzőnek azon kívül, hogy hivatala legterhesebb, más részről a közigazgatás tekintetében is a legfontosabb volt. A megye általa nyilatkozott Neki ékes fogalmazónak is kellett lennie, mert ő a megye nyelve volt. És jártasnak kellett lennie a latin és magyar irányban egyiránt; mert míg a kancelláriával latin nyelven, más részről a főbb hivatalokkal, — milyen a nádor, országbíró stb. voltak, — és ezenkívül a magyarabb megyékkel a XVII. században szél-ében magyar nyelven folyt a levelezés.

Bezzeg György 1656-ban tűnik fel a közpályán, midőn a lemondott Madách János helyébe Nógrád megyének jegyzőjévé felesküdt.¹⁾ Ugyanaz évi július 2-án tartá Gácsvárbán lakadalmát Libercsey Zsuzsánnával, Libercsey Mihály megyei alispán és gácsvári kapitány 15 éves leányával. A nógrádmegyei jegyzőség mellett ugyan e hivatalt elvállalta még Heves és Külső-Szólnok t. e. megyéknél is,²⁾ melyek azon időben a törökvilág miatt, valamint Pest Pilis és Solt megyék is, Fülek várában tarták gyűléseiket. E hivataloskodásai közben Bezzeg az 1662. évi pozsonyi országgyűlésen Nógrádmegyét, mint annak egyik követe, képviselte, és ott — a naplók tanúsága szerint — kitűnő szerepet vitt, főleg a protestánsok részéről vitatott ügyekben; és mint kitűnő fogalmazású és a közjogi dolgokban jártas férfiú a vallási sérelmeknek szerkesztésére kiküldött bizottságba is megválasztott.³⁾ Ugyanakkor egy concret sérelmi ügyben az evang. rendek részéről Szepessy Pállal és másokkal Szelepcsény György érsek-cancellárhoz is közbenjáróul küldetett.⁴⁾

¹⁾ Protocollum C. Neograd.

²⁾ 1666—67-ben aláírása szerint; de lehet, hogy tovább is.

³⁾ Fabó András: Az 1662-ki országgyűlés. Pest, 1873. 15. lap.

⁴⁾ Ugyanott, 63. lap.

Bezzeg a nógrádmegyei jegyzőséget tizenhárom éven át viselte. 1669-ben vált meg attól,⁵⁾ midőn szorgalma mellett nagyon is gyarapodván, Zólyom megyei Hajnik helységi birtokára királyi adományt vitt;⁶⁾ és ez időtől az ő ágazatát a »hajniki« praedicatum is megillette. 1670. január 17-én⁷⁾ meghalván ipja Libercesy Mihály, ekkor — úgy látszik — ő is végképen búcsút vett Nógrád megyétől, haza vonulván Zólyomba, hol a megye közbizalma őt nemsokára az alispáni székbe emelte,⁸⁾ sőt az 1681. évi sopronyi országgyűlésre követéül is elküldötte. Ezen, 19 évi szünet után tartott országgyűlés fontossága, mely ekkor Thököly hatalmasodásának áramlata folytán a nemzet szabadságait némi részben biztosítá, eléggé ismert. Csak említenem kell, hogy e kor már a kurucz támadásnak, — igazán szólva — a polgári belháborúnak iszonyú korszaka volt. A hazafiak két ellen-táborra oszolva álltak szemközt. Az elégedetlen nemzet egy tetemes része, az úgynevezett bujdosók (exulantes), az említett országgyűléshez intézett fölhívásukban, — melyeket mint »az Istennek dicsőségéért, hazájok szabadságáért bujdosó, fegyverben lévő úri fő, nemesi és vitézlő magyar rendek közönségesen« írtak alá,⁹⁾ — mint constituált hatalom lépett föl. Ezen fölhívásukra az országgyűlés által adandó válasz fontosságát nem szükség hangsúlyoznom, és ezen válasznak fogalmazása a június 18-ki ülésben Szirmay István és Bezzegh György avatott tollára bízott,¹⁰⁾ tanúságául annak, mennyire el volt ismerve itt is Bezzeghnek fényes tehetsége; habár különben a vitákban ő készséggel átengedé a szót ifjabb követársainak.

De e vázlatnak nem lehet célja bemerülni az események

⁵⁾ 1669. évi sz.-háromság vasárnapján még mint Nógrád megye jegyzője fordul elő.

⁶⁾ A Liber Regius szerint.

⁷⁾ A Libercesy családi napló szerint.

⁸⁾ Bel. Math. Notitia nova Hung. II. 407. Lehoczky Stemmatographia I. 122.

⁹⁾ Datum Kapos, 7-a Maji 1681.

¹⁰⁾ Kaprinai Mss. tom. XXXII.

részleteibe. Ismert tény az, hogy a sopronyi gyűlés bevégezése után Thököly szerencséje még mindég emelkedőleg csillogott, és röviddel utóbb a sopronyi gyűlés után annak tagjaiból, az ott szereplők közül többeket már Thököly pártján, sőt nem egyet annak táborában találunk. Politikai, vallásügyi és egyéb érdekek ki nem egyenlítése is, nem egynek szívét Thököly felé vonzta, és a következő események még inkább eszközlék azt, hogy a Thököly által 1683. január 11-ére összehívott kassai országgyűlésen sokan részt vettek a sopronyi gyűlés tagjai közül. A kassai gyűlésről csak egy csonka naplót ismerek, és így adatok szűkében nem állíthatom, hogy Bezzegh ott jelen lett volna; de hogy ő már ezidétt is Thököly pártján működött, és utóbb mint annak egyik tanácsosa¹¹⁾ állandó híve maradt: azt tudjuk és a következő szomorúan igazolta. A következő 1684—85. években, midőn Thököly szerencséje már hanyatlóban volt, és a megtántorodottak, gyanúsak igazolására delegált bíróságok és hadi törvényszékek működtek, egészen az eperjesi vértörvényszékig, nagyon elegendő ok volt arra, hogy az egyes compromittálható levelezések megsemmisíttessenek. Ezen időből Bezzegh Györgytől is csak egyetlen levelet ismerek, melyet érdektelen magánügyben írt Kassáról 1685. január 25-én sógorához Dobay János Nógrád megyei alispánhoz. E levélből azt lehet következtetnem, hogy ő ekkor a Thököly alatt álló kassai kamaránál volt talán hivatalos állásban. Annyi bizonyos, hogy Kassán tartózkodott akkor is, midőn jött a leverő hír, hogy october 4-én Thökölyt a váradi basa elfogatta, Eszékre küldötte. A csapás nem járt egyedül. A kétségbeesés Thököly híveiből többeket, ezek közt az agg Petróczit és Petneházi Dávid huszár ezredest is Leopöld pártjára vezette Kassa alá, melyet Caprara császári tábornok már october 13-án körülfogott. A város 25-én capitulált, de az alkupontokhoz képest a benn volt Thököly-hívek közt Bezzegh is bántatlan maradt. Azonban tragikai sorsát később ki nem kerülheté. Ezt röviden elmondhatom, mert az eperjesi vértörvényszék eljárása Rezik János egykorú leírásából amúgy is elég részletesen ismeretes.

1687-ben Caraffa emberei serényen összehordták a kisse-

¹¹⁾ Szalay László, Magyar Ország Története. V. 353.

melt áldozatokat. Martiusban jött a sor Bezzeghre is, a ki arról vádoltatott, hogy a munkácsi őrséggel czimborált. Kassáról hurczolták Eperjesre, hol néhány napi fogság után öt órai kinzó valatás alá fogták, mely alatt teste oly sült és roncsolt lön, hogy az erős ember a fájdalom izzó kínai alatt elájult, és tagjait többé nem használhatá. Ezután még betegig¹²⁾ sínylődött a bűzhödt börtön fenekén, hol az örök gúnynyal boszonták, midőn börtöntársa Róth János elég jókor kegyelmet nyert, a mit azonban Caraffa teljesen ignorált. Végre majus 9-én fölvirradt a véritélet napja, melyen Bezzegh még hét más társával a bakó kezébe szolgáltatott. Ő reszketve bár, de nyugodt lélekkel ment a halál elé. Szemében könny csillogott, midőn társaitól elbúcsúzott. Oly szívrehatólag panaszlá ártatlanságát, hogy az a legkegyetlenebb bírót is meglágyítandotta, csak a Caraffáékét nem. Az ítélet végre lön hajtva: Bezzeghnek előbb keze vágatott el, azután feje vététt és végre teste felhagyeltett. Szívét fia megváltá és haza vitte Zólyomba, megsiratandó ereklyéül a családnak.

A kivégezettnek javai szokás szerint lefoglaltattak. Özvegye és gyermekei siker nélkül könyörögtek az elkobzott javak visszaadásáért. Bezzegh Györgynek egy fia maradt¹³⁾ G á b o r, és két leánya: A n n a, Sarudi Battik Gergelyné, és É v a ekkor még hajadon. Ez utóbbiról még szólni fogok.

Most lássuk a másik férfiút, ki Bezzegh Györgynek földije, távolabbról rokona, kor- és politikai elvtársa és hitsorsosa volt, s utóbb vejévé is lön.

E férfiú Sréter János volt. Neve az utolsó Rákóczi-kor

¹²⁾ Rezik szerint hét hétig.

¹³⁾ Rezik kézirata szerint B. Györgynek két fia lett volna. De csak egyet nevez meg, és azt Á d á m-nak írja, a ki — úgymond — Bécsben járt és a fiscusnál is lépéseket tett atyja javai kiadásáért, de azokat vissza nem kaphatta, hanem elzárva volt három évig, és majd feje vététt; ennek kikerülése végett catholicus lett, de kiszabadulván, ismét visszatért atyja vallására. Azonban én egykorú genealogiai táblákon sem találtam B. Györgynek több fiát egynél: tudniillik G á b o r n á l, és ezt látszik igazolni É v a alábbi levele is, mely megnevezetlenül csak b á t y á m-ról szól.

történeteiből eléggé ismeretes. Azonban szerepköre sokkal előbb-ről kezdődik, és gyakran összefüződött a legfontosabb állami ügyekkel. Alapos képzettsége, sok alakú ismeretei, világ-látott tapasztaltsága, tevékeny és szellemdús ereje már ifjú korában kitűnővé tévék őt. És lehet, hogy más, állandóbb politikai korviszonyok közt eme kitűnő tulajdonai által még a magaslat fényesebb színvonalára juthatott volna el. Sréter János, egy Miksa király által 1569-ben magyar nemességre emelt családnak ivadéka, szülői után nevén és neveltetésén kívül csekély hagyatékban lehetvén csak örökös, egészen saját erejéből küzdötte föl magát. A Zólyom megyei ifjú még alig 24 éves korában már mint Apaffy Mihály erdélyi fejedelemnek Gyula-Fejérvárott 1680. maj. 5-én kelt hitlevelével megbízott követe jelen meg Sobieskinál, a lengyel királynál. A következő évben a híres nádor Weselényi Ferencz fiának L á s z l ó n a k özvegyénél, Bakos Zsuzsánánál udvari főember és javai s jogai kormányzója. Már 1683. sept. 24-től Thökölynek egyik udvari embere, a midőn is a fennmaradt udvartartási jegyzőkönyv szerint¹⁴⁾ »fizetése készpénzben 100 ft, bélésre 18 ft, angliai posztó 7 rőf. Magának asztala, szolgálóinak praebendája vagy heti pénz; lovainak széna, abrak, vagy pénz.« — Sréternek kiművelt tehetségét, nagyvilági ügyességét Thököly is fölismervén, csakhamar nagyfontosságú megbízásokkal halmozta el őt. 1684-ben XIV. Lajoshoz követségbe küldett. Febr. 8-án indult meg Kis-Várdából, és Törökországon keresztül utazva és onnan Toulonba hajózva, lépett a francia földre. Mit végzett a francia udvarnál? nem tudjuk, de azt igen, hogy 1685. évi február 18-án érkezett vissza hazájába, és Thökölyt ekkor Mező-Túron találta meg, — mint néhány sornyi naplójába írta, — a bujdosó Magyarország táborában. Alig pihenve ki magát, Thököly ismét útnak indította őt Kassáról a lengyel királyhoz. Visszaérkezvén a követségből, Sréter, Thökölynek rendelete szerint, ennek neje Zrinyi Ilona mellé vonult, az elzárkózott Munkács várába.

¹⁴⁾ Monumenta Hungariae Historica. Második osztály : Írók. XXIV. köt. Thököly Imre Naplója, stb. közli Thaly Kálmán. II. kötet. 72. lap.

Már ez években — mint tudjuk — döntő fordulaton állt az ozmán hatalom Magyarországon, és vele Thököly uralma és szerencséje is megtörött. Majd Buda visszavételével (1686. sept. ?) a török is mind lejjebb szorult. És bár Munkács a hősnő és Thököly hívei kezében daczolt még, és az őrség talált módot Thökölyvel és híveivel, valamint a portával is közlekedhetni: de épen e körülmény még dühödtebbé bőszté a teljhatalmú Caraffa vérszomját, melyet utóbb — mint már említők — 1687. tavaszán Eperjesen, kegyetlenül éreztetett áldozataival. És ha az események ilyen láncozatában lehetne a történetírónak, költői szabadsággal élve, csupán következtetésekre építeni: itt nyílnék alkalmas tér azon föltevésre, hogy a két férfiú, Bezzegh György és Sréter János között, — kiket annyi szellemi és érzelmi kötelek fűzött egymáshoz, — az általok közösen szolgált közügy érdekében és előmozdítására titkos utakon valóban folyt a bizalmas — az ellenfél által azonban pártütéssel vádolt — levelezés; a minthogy az eperjesi vérbírák ezzel Bezzeghet vádolák is. De ő, a halálra ítélt — ezt tagadá. És a valószínűségnél bár mennyire bizonyosabbnak tünnek is föl az ellenkező állítás: én a megholtak tagadását hiteles adatok hiányában megmásítani nem merem.

Sréter János állandóan Zrínyi Ilona mellett maradt Munkács várában, annak feladásáig, mely 1688. január 18-án történt. Erről maga Sréter János egy, 22 évvel később Rákóczihoz intézett levelében ezt írja, hogy midőn hosszas ostrom és némi árulás folytán feladatot a vár: »capitulatiókor is nem akartam császár devotiójára állanom; hanem inkább vagy mlgos fejedelem után, vagy penig idegen országban kimenni resolváltam volt magamat,« — és tovább így folytatja: »de még a várnak feladásáról (ha szintén in desperatis terminis voltunk is propter annonae et munitiois defectum) consentiálni sem akartam, valameddig mlgos boldogemlékeztű fejedelem Thököly Imre uram ő nagysága ab obligatione et homagio praestito minket nem absolvált, és a várnak feladására nem annuált.«¹⁵⁾

A feladás után két nappal, január 20-án, Sréter Caraffától

¹⁵⁾ Az eredeti fogalmazatból.

a feladási pontok értelmében Bereg, Trencsény, Zólyom és Hont megyékben szerzett javainak is visszaadását elrendelő menevéd levéllel láttatván el, haza vonult Zólyom megyébe, Ribár helységbe, melynek átellenében, a Garam túlsó partján, fekszik Hajnik helység, akkoron a kivégzett Bezzegh György özvegyének és árváinak siralmas lakhelye. Ezeknek jószágai még mindég el voltak foglalva, sőt a család nőtagjainak ingóságai, ruha- és fehérnemük is ládába zárva, a hivatalos elkobzó (confiscator) Borsiczky János pecsétje alatt Beszterczen a kamara épületében heverték. És míg egyrészről a kifosztott özvegy évekig rimáncodott könyörgő leveleiben az udvarnál az összes elkobzott birtokok visszaadása ügyében: másrészről árva hajadon leánya Éva szintén kétszer folyamodott saját ruhái, fehérnemüi végett a kamarai igazgatósághoz; azonban hogy végre is mily eredménynyel: arra adataim ezúttal nincsenek. Ily körülmények közepette a lezajlott belháború üldözötteit a szerencsétlenség közös sorsa szorosabban egymáshoz kapcsolá, és az átszenvedett múltak emlegetése közben sajgó fájdalomaira csak a kölcsönös vigasztalás hozhatott némi enyhülést, melyre a bánatos Bezzegh családnak kiváló szüksége volt. A ház barátai közé tartozott Sréter János kiválólag, ki a néhai családapának nemcsak jó ismerőse, távoli rokona, de — mondhatni — bajtársa volt. A sűrűbb látogatás és ezenközben a gyakoribb társalgás a család szép és elmés leányával Évával, egy komolyabb szívbeli viszonynak, lyrai hangon szólva: forró szerelemnek gerjesztője lőn, melyet viszonzás, és ebből folyólag megkérés, elgyűrűzés követett. Hanem hát a szerencsétleneknek még szerencséjük sem lehet el megpanaszlás nélkül. A kellemes összhangzást némi félreértés — ki tudja, ki által okozva — megzavará, melynek következtében Sréter jegyesének a váltott gyűrűt — mint lemondása jelét — visszaküldötte. Azonban e rövid szakadást egy pár szerelmes levél hamar helyreállítá; — és azt hiszem, azoknak rövid bár, de teljes szövegeik az én száraz tollamnál sokkal érdekesebbek, és illetékesebben is tolmácsolják azon hatást, melynek végmegoldása nemsokára az oltárnál végződött.

Bezzegh Éva, bátyja Gábor által, — ki, úgy látszik, a do-

logban közbenjáró szerepet vitt, — értesülvén a jeggyűrű viszaküldéséről, a következő levelet¹⁶⁾ írta jegyesének :

Sok szerencsés jókkal és hosszú élettel

áldja meg Isten Kigyelmedet, kívánom tiszta szívből.

Hogy gyűrömet viszaküldötte Kigyelmed, legyen úgy, mint Kigyelmed akarja. Bátyám uram kezemhez ugyan nem adá még, ha ide adja, úgy is megtartom magamnál az Kigyelmed nevit. Kigyelmed pedig tartsa meg ezen egy pár szívet. Ezek után marad, mig él igaz atyafi jóakarója, szolgálója

árva Bezzegh Éva s. k.

Mindezekért is ugyan kívánok én Istentől szerencsés utat kegyelmednek.

K ü l s ő c z í m : Nemzetes Vitézlő Sréter János nekem nagy jóakaró uramnak ő kegyelmének becsülettel adassék.

(P. H.)

A nagyon kis nyolczad rész papírosra írt levélkének, — a mint arra a szöveg is utasít, — egy külön kis papírlap mellékletén két egymáshoz forrt, s három-három nyíllal átszúrt és középen egy nagy fűrészszel átfúrt lángoló festett szív látható.

E levélkére a völegény szószerinti válasza versekben, (bizonyítékául talán annak, hogy a szerelem költővé tesz) következőn hangzott¹⁷⁾:

Az minémű jókat magamnak Istentül,
Azokat neked is kívánom szívbül.

—
Édes szívem, Évám, hogy nem felejtél reám,
De iratocskáddal engem látogattál,
Elhiteds magaddal, hogy kedvesen vettem,
Ezüstnél, aranynál nagyobbra becsültem.
Mikor irásodat szemeimmel láttam,
Elküldött két szívet levélben találtam,
Noha egyszer immár megvan a személyed,
Szívemben kiírva Bezzegh Éva neved,
Akarom, hogy mégis újonnan engemet,
Nagyobb szeretettel hozzád kötelezzed.

¹⁶⁾ Az eredeti a család levéltárában, természetesen női hibás orthographiával írva, de szószerint híven másolva.

¹⁷⁾ Szintén az eredetiből.

Tovább is kövesd¹⁸⁾ el, rólam ne felejts¹⁹⁾ el,
 Hasonlót én tőlem várhatsz édes szívem.
 Ezek után Istennek ajánlván, maradok mig élek
 Igaz kenyeres társod, pajtásod

Sréter János, s. k.

K ü l c z í m : Nemzetes Bezzegh Éva kedves hűgomaszszonynak ő kegyelmének böcsülettel adassék. Hajnik. (P. H.)

E két levélkét az egybekelés követte, mely 1689. novemb. 13-án Hajnikon ment véghez, mint azt a völegény »Duodecim Piae Meditationes etc. . . . per Philippum Kegelim. Leutschoviae 1679.« czimű könyvébe e szavakkal: »Anno 1689. die 13 Novembris ipso die 23. Dominicae Trinitatis sorte Divina legitimo foedere junxi in nobilem virginem Evam Bezzegh in Hajnik . . . etc. — Ugyanezen imakönyvbe jegyezte utóbb gyermekeinek születéseit és halálait is.

Sréter János később ipjának az alispánságban is utódlón, a mennyiben 1694. sept. 23-án Zólyom megye másod-alispánjává megválasztatván, e hivatalt viselé egészen a következő századig. Elkövetkezően ezután Rákóczi kora, az első fölhívásra forradalmi szelleme őt is a mozgalmak árjaiba ragadta. Miként szerepelt itt, mint a bányavárosok főkapitánya és parancsnoka; egy lovas s egy gyalog ezred ezredese; a zólyommegyei fiscalis jószágok praefectusa; majd dandárnoki (brigadéros) ranggal az összes tűzéség főfelügyelője, Eperjes parancsnoka, stb. — annak tárgyalása egy egész monographiai könyvet venne igénybe. Nekem ezúttal rövid vázlatommal nem czélom túl menni a XVII. századon, melynek folyamában annyit szenvedett e szegény nemzet, annyira megtelt keservvel ürömpohara, hogy a ki elviharzott kinjait ösmeri: lehetetlen e hon iránt forró szeretettel nem viseltetnie, annál inkább, mert ama irtózatoss és keserves szenvedésekkel az alkotmányos szabadságnak erős érzete és szívós védelme miatt lakolt.

NAGY IVÁN.

¹⁸⁾ Az eredetiben: kövesd.

¹⁹⁾ Az eredetiben: ne feleicsd el.

A gyógytan a régi magyaroknál.

I.

A pogánykorban.

Pogány őseink beléletének ismertetését tárgyzó krónikáink nagyon homályosak és szűk körűek lévén, biztos tudomásunk nincs arról, minő lehetett az orvostan nemzeti sorsa az őskori magyarok között; de, hogy e tapasztalati tudománynak némi csírai megvoltak közöttük, ép úgy mint más népeknél, — az kétséget nem szenvedő tény.

A bel- és külföldi krónikákból s egyéb emlékekből, hagyományokból, némely a nép között jelenkorig fennmaradott babonás szokásokból, végre a nyelvünkben található, vagy jelentőségüket vesztett elavúlt egyes szavakból, mint megannyi nyomokból, bizonyon állíthatjuk: mikép pogány őseinknél már e honba jövetelök alkalmával a gyógyászatnak némi elemei megvoltak, s azt a papok, vagy az ősi nyelvben fenntartott szóval a *táltosok* üzték, kik a népnek egy személyben orvosai, jósai, tanítói, tanácsadói, papjai voltak, szóval szerepök olyan volt, mint a héberek közt a levitáké, az örmények közt a ságáké, az indusok közt a gymnosophistáké, a gallok közt a druiáké, a brittek között a bárdoké, a görögök közt az aszklepiadoké, a finn, lapp, s uraltói néptörzsek között a schaman papoké.

Régi kútfők említést tesznek még a táltosokon kívül a jósnőről, jóvasasszonyokról, vagy varázsolókról, kik szinte a bűbáj, varázsolás gyakorlóiként iratnak le, kik ismerték a titkos erejű gyógyfűveket, irakat, különféle fürdőket készítettek, főztek gyógyfűveikből, kentek, fentek.

Hogy azonban táltosaink s jóvasasszonyainknak miiben

állhattak kuruzslási szertartásaik, műfogásaik, gyógyszerközeik? azokat a homályfödte ősidők alig csillámló emlékei közül kibúvárolni csaknem lehetetlen, a tudomány későn látott hozzá azoknak megmentéséhez, s ránk nézve, fájdalom! elvesztek; a min teljességgel nem lehet csudálkozni, főleg ha meggondoljuk, miként nálunk minden, e pogánykorra utaló művek, emlékek, fejedelmi parancs folytán elégettettek, megsemmisítettettek, fej s jószágvesztés büntetése mellett szigorúan megparancsoltatott: »h o g y m i n d e n k i e l h a g y j a s c y t h i a i n e m z e t i ő s h i t é t, s n e m z e t i p o g á n y s z e r t á r s a i t« — ismétlem, senki sem fog csudálkozni, különösen, ha latba vetjük még azt is, mikép krónikairóink, magok is keresztyén papok lévén, véteknek tarták e pogány korra emlékeztető tárgyakról még csak írni is! Merő ájtatosságból nem is gondoltak arra, hogy e kegyetlen eljárásukkal a jövőendő nemzedéket s tudományosságot minő becses örökségtől fosztják meg, s mily fárasztó munkát hagynak a késő korra, mely e hajdankor emlékeit, töredékeit ezredéves sirjából fölbolygatva, azt szellőztetni, s a mai tudományosság fáklájával megvilágosítani, gondos philosophiai vizsgálat és következtetés útján, bárha csak vázlatokban és töredékesen is, előmutatni törekszik!

A bel- és külföldi krónikákból s egyéb emlékekből, hagyományokból, némely a nép közt jelenkorig fennmaradott babonás szokásokból, végre a nyelvünkben található, vagy jelentőségöket vesztett, elavult egyes szavakból, kifejezésekből, mint megannyi nyomokból igyekszem én kimagyarázni, töredékesen felmutatni őskori gyógyászaink gyógymódját; s egy kis elnézésre, türelemre számítok az olvasónál, ha most, midőn néhány tollvonásban ezt megkísérlem, a felmerülendő szavak és kifejezések philosophiai vizsgálata alkalmával az ethymologia sikamlós terére is átlépek, s előre kijelentem, hogy én e részben tudós Ípolyink Magyar Mithológiája után indultam.

Táltosaink és jóvasasszonyaink *) gyógycselekvényeit kö-

*) Ókori kútfőink a tálto st = m a g u s, a j o v a s n ö k e t = p y t h o n i s s a néven nevezik. A Bátori L. bibliájában a magus szó tálto ssal van lefordítva. Túróczy s többek szintén magussal adják vissza. — A bécsi Codexben Dániel proféta 2-dik és 4-dik fejezetében így

vetkező szavainkban találjuk kifejezve s örökítve nyelvünkön: varázsolás, kuruzsolás, igézés, szemmelverés, ráolvasás, kiolvasás, iralás, kenés, megkötés vagy megrontás, megköpés, rálehellés, fürdőzés, kötés, öntés.

Vegyük bonczkés alá e kifejezéseket egyenként.

E szavaink alatt: varázsol, varázsolás, varázsoló, — kapcsolatba hozva e kifejezéseket a szláv »varo z su« és a német »w a h r s a g e n«-nel, — érték én jövőendőmondást, szerencsemondást, például eladó lányoknak, stb. — szélesb értemben a titoknak fölfedezését, például a lopott jószágoknak, vagy földalatt rejlő kincsnek megmondását, végre, — minthogy táltosaink és jósnőink, kik e foglalkozást gyakorlák, hogy az együgyű nép előtt minél nagyobb tekintélyben lehessenek, azt ámíthassák, holmi bűvészi, szemfényvesztő szertartásokkal, vagy műfogásokkal éltek, — varázsolással végeztetett az orvoslás is, a mennyiben ez bűvös szertartások kíséretében történt, és a betegnek, ki bajától menekülni óhajtott, előre megjósolák az ezzel foglalkozó táltosok és jóvasasszonyok a bekövetkező szerencsés vagy szerencsétlen kimenetelt, a halált vagy gyógyulást.

Meg nem állhatom itt, hogy »gyógyít« szavunkról származati tekintetben pár szót ne szóljak. Én ezt származtatom »jó« szavunktól, ettől jó le jóvas- vagy javasnő, vagy jósnő, jelentvén magyar nyelven oly személyt, ki valamit jóvall,

találjuk lefordítva: »parancsola kedeg kiral hog egbe hivattatnanac az oltaron nezoc, a taltosoc, a gonoszteuoc, hog kiralnac meg jelentenec o almait, es a titkot mellet kiral kerd, a bolcsec, taltossoc, oltaron nezoc nem jelenthetic.«

Túróczy pedig írja krónikájában, hogy Vata fia János, az Endre és Béla alatti pogány forradalom vezére, a táltosokon kívül számos jósnőket, és bálnézőket gyűjtött össze maga körül, kiknek varázslatai által nagy kedvességet nyert az urak előtt. Az eredeti kútfő szerint »Congregavit ad se multos magos et pythonissas, et aruspices, quorum per incantationes valde gratiosus erat apud dominos.« — Az aruspex jelent bál vagy húr nézőt = húst, azaz oly személyt, ki állatok vagy madarak beleiből = húrjaiból, zsigereiből jóslattal foglalkozott. Nem-e e hurus elnevezéstől jön le orvos, régi nyelvemlékeink szerint = urus szavunk?

javall, jósol, jóvá tesz, tehát jóít, jójit = gyógyít. Bocsánat e kis erőltetett magyarázatért; ennél még sokkal merészebbeket is hallotam már én tudós lingvistáink ajkairól!

Kuruzsol, kuruzsolás, kuruzsoló, vagy megcsonkítva kuruzsalatt érteni kell titkos vagy bűbajos gyógyászt, ki kurrogatás, = clamatio, másként kurjongatás, vagy talán kurholás, dorgálás — *verbis castigatio*, *objurgatio* — által gyógyíthatott; innen aztán kuruzsolás, a bűvös szavakkal való orvoslásnak egyik neme lehetett, vagyis eredetileg szavak, rákiáltás, kurjongatás segítségével történt titkoserejű gyógyítást jelenthetett; e szerint körülbelől megegyezett a régigörögök, rómaiak között divatozott *incantatio*val, mely éneklés általi bűvös gyógyítást jelentett.

Kinek ne jutna itt eszébe, hogy az ókori népeknél az orvoslási mód e titkos erejűnek hitt neme mily nagy hírben s közkedvességben állott? ... Hiszen a rómainak, ha szemhéján árpa támadt, balkeze három ujjával kelle csak körülkanyarítania a bántalmazott részt, a másik markába vett árpa szemet eldobva, s egyet köpve e gyógyszavakat elmondania háromszor egymásután: »*nec mula parit, nec lapis lanam fert, nec huic morbo caput crescat, aut si creverit tabescat.*« — Írva találjuk, hogy a szigorú Cato útmutatása után a legtöbb római orvos e bűvös, érthetetlen szavakkal orvoslá a kificzamodott tagokat »*daries, dardaries, astaturaries, huat huat ista sista, domiabo damna ustra et luxato.*«

Valószínű, hogy táltosaink és jósaink is birtak bizonyos ehhez hasonló formulával, melyet aztán gyógyításaik közben használtak, legalább e nézetnek szereznek erősséget a népgyógyászatban jelenkorig fennmaradott ilyes babonás szokások, hogy a hideglelésben szenvedő beteg, a jovasasszonyok, ez újkori pythonnissák utasítása folytán elmegy a bodzafához, s azt ily szavakkal szólítja meg: »jó napot bodzafa! vendéget hoztam neked! (harmad vagy mindennapos) hideglelést, itt egyen meg a fene, vele együtt, te reád ha-

gyom, többé vissza sem nézek» — s elmarad a hideglelés, úgy tartja a néphit.

Vagy kinek torka fáj, térdeljen le a földre háromszor egymásután, és mondja el e szavakat: »Édes anyám föld! teneked mondom: torkom fáj!« és erre a földet csókolja meg háromszor egymásután, s mondjon el egy imádságot, meg fog gyógyulni torka. — Vagy kinek »támadása« vagyon, vessen keresztet arra, ezt mondván: »Én tégedet keresztellek a Jézus, Mária nevében semminek!« ekkor lehúzza a láb fejéig, ott a földre keresztet vet: Atyának, Fiúnak, Szentléleknek nevében!

A kuruzslással rokonértelmű cselekvényt rejt az »igézés« szavunk is, mely nyilván ige általi varázslatot, vagy igék elmondása általi bűvös gyógymódot jelentett, azaz bizonyos igék elmondása vagy elmondatása által orvosoltatott a beteg.

Mai értelemben véve e szót, »igézés« alatt a »szemmel verés« értetik, mely hasonlóan egyik pogány orvosi gyógymód lehetett; hogy a sajátlagi igézéstől egészen különböző szemmelverés vagy szemmel bűvölés mikép vette föl nevét az előbbit, s miként értetett ezalatt a »szemtől jövő« is, azt csak akképen vélem magyarázhatónak, — mond Ipolyi idézett Magyar Mythológiájában — hogy az igézés, mint egyike az ismertebb bűbajos cselekményeknek, nevével aztán a többinek jelölésére szolgált, annál inkább, mert talán az igézés, ráolvasás, egymaga nem is gyakoroltatott, hanem összefüggőleg a többi bűvalkalmazással, melyek mellett azonban a feltűnő jelenség volt, melytől aztán elneveztetének. — A hit a bűvszemmel ártás ezen neméről régi, s nevezetes; lehet, hogy mint újabban is magyaráztatik, — az emberi szemből sugárzó delejes erő hatásáról való nézet szolgált ez álhitnek alapul. Erős hit volt, s máig is az a népnél, hogy szemmel meglehet verni az embert s a barmot; ehhez képest hisz a nép a rossz szemek ártalmáról, a szemtől jövő bajok- és károkról; az ily igézésnek leginkább ki vannak téve a kisgyermek, azért a dajka, ha valakinek szeme vagy tekintete gyanús volt előtte, azonnal nyálával mossa meg, mi ha nem segít: tisztes fűvel főzött víz vétetik elő. — Másik

általános bajhárító ezen kívül a vörösfonal vagy szalag, mely az igézéstől megvédendő gyermek nyakába vagy kezére köttetik, hogy így a reá néző ártalmas tekintetét legelől is a vörös szalag ragadja magára.« —

»A ráolvasás« vagy »kiolvasás« szintén egyik nevezetes gyógycselekvénye volt pogány orvosainknak, a végett alkalmazva, hogy nyavalyájától megszabadíthassák a beteget. Mint a nevezet mutatja, e gyógy mód bizonyos bűvös írásból vagy bűvös könyvből kiolvasás által történt, minőt csak az ily varázslók birhattak.

Köznépünknel, melynek kebelében az ősi szokások és szertartások gyakorlata leghűbben megmaradt, és legtovább fenntartotta eredeti jellegét, maig is dívik e gyógy mód. Ugyanis, ha valamely hasznos háziállatjának, például sertésének vagy ebének, füleibe nyüv esett, javasaszonnyt hivat a magyar pór, — ki búbajosság, tudakosság hírében áll, — s ez bizonyos érthető vagy érthetlen szavakat, melyek az eszközölni kívánt gyógyításra vonatkoznak, elmormog, és csudák csudája! a nyüv ki fog hullani (?), — legalább ezt tartja a néphit. Hasonlóan a megijedt gyermekre, a nyavalyatörős betegre is így olvastat rá a magyar pór, mely ráolvasási formula rendesen azzal kezdődik, hogy az illető jovassaszonny megszólítja a nyavalyát, aztán azt kéri, hogy hagyja el, ne gyötörje tovább a beteget, majd elátkozza a nyavalyát szörnyűképen, befejezván az átokmondásokat a nyavalyára vonatkozólag ilyformán: »szemétdombon dögölj meg, a mi kutyan k egyen meg«! —

Bornemisza Péter superintendensnek »Ördögi Kísértetekről« írott ma már fölötte ritka egyházi művében, (mely megjelent 1578-ban Semptén) vannak több ily ráolvasási formulák, vagy mint nevezi: bájoló imádságok, melyeket ő egy jovassaszonny, Tardoskeddi Szerencse Benedekné után írt le, ki ezt saját vallomása szerint nagyanyjától tanulta. Bornemisza ezt azért közli, hogy bibliai fegyverrel czáfolgathassa. A közölt imák Nyitramegyéből valók, s betűhíven, a XVI-ik századi magyar helyesírás szerint, egy párt ide iktatok belőlök.

Bayolo Imatsagoc.

A z kinec a Torkaba erezkedőt.

Föld édes Anya! teneked mondom előszer: ennek a tor-
kaban erős pörös toroc erezködet, toroc gyikia, beka leuelegie,
nyac foga: oszollyon, romollyon, benne meg ne maradhasson,
erős pörös toroc, gyikia, beka leuelegie, nyac foga, diszno sza-
kaia, keleuénye, oszollyon, romollyon, Istenec hatalmabol, bodog
anya parantzolattyaua!.

Czuzrol valo bay:

WRam mindenható Isten, mulec regos nagy vth, rayta me-
gyen vala aldott Wrunc Isten, előtalala hetuen het fele veres
Czuzt, Monda aldott wrunc Wr Isten: houa indultatoc ez regos
regi nagy vton? Megh szolola hetuen het fele veres Czuz: Ha
minket azon kerdesz Wrunc Wr Isten, houa megyünc vgy mond:
Minc is elmegyünc vgymond, ez fekete föld színere. Aldott ez test-
be, teremtet ez lelekbe: szalas husat szaggattyuc, piros véret meg-
iszuc, szaz tetemet tördellüc, szaz izit, szaz forczikajat (porczikáját),
Hogy azt halla aldott Wrunc Isten: Tüc se mehessetec vgymond
ez fekete föld színere, ez en adottam testbe, teremtettem lelekbe,
tüc is siessetec az tenger szigetibe, kegyetlen Oriassoknac szalas
hussat szaggassatoc, piros veret megigyatoc. Azt meghallac, el-
sietenec, menenec tenger szigetiben. Ez ember nec szeméből, sza-
iabol, feieből, ortzaiaiból, piros vereből, szalas hussabol, szaz tete-
miből kisiessen, es el oszollyon, hetuenhet fele Czuz: Follyo Czuz,
veres czuz, kek czuz, feier czuz, szöderies czuz, köszuény, faydalom,
keleuény, kioszollyon, kiromollyon hetuenhet fele nyavalya ez em-
berből. Neuett meg kel nevezni (a betegnek).

Az kinec feiet megmente hogy ne fayon.

Nemes Aszonyom Bödög Anya be mene szent Templomba,
leüleplec az ő aldott aranyas szent szekibe, az ő aldott szent feiet
megese fenye (fene) füst Czuz, fenye füst keleuény, lefűgeszte az
ő aldott szent feiet rayta, szent kedve könyörödec, szent szine
szomorödec. Azt lata az ő aldott szent Fia: Monda: oh en szent
Anyam, mire szent feied lefűgeztöd, szent kedved meg könyö-
rödet, szent szined megszorodott? Hogy azt halla aszonyunc
Maria, monda: Oh en aldott szent Fiam, hogy ne szomorodgyec

az en aldót szent szüem, hogy ne fűgeszem az en aldót szent feiemet, hogy ne könyörödjem az en aldót szent szüemben. Az en aldót szent feiemet megesse fenyé füst Czuz, fenyé füst keleueny, hetuenhetfele faydalom be fokta szaz tetememet. Hogy azt halla aldót Wrunc Isten: Ne ijedgy en szent Anyam Maria. im en megszoritom az en aranyas kendetlen kezkenömel az te aldót szent feiedet, belöle kifusson fenyé füst Czuz, fenyé füst keleueny, benne meg nem maradhasson hetuenhet fele fenyé füst Czuz. Ez mai diczöseges napon en is meg szorítvttam ez ember nec feiet, ez kendetlen (kendötlen) kezkenöuel, bünös szaiambol szent igeket rea mondottam: Ne ijedgyel szent Anyam Maria en vagyoc mindennel nagyobb orvos, te vagy mindennel nagyobb bayos.«

Az Menyelesről.

Wrunc Wr Isten felüle az o szent szamaranac nyergetlen hatara, elindula Paradiczomba, be nem mehete Paradiczomkapuiaba, laba megbotlec, laba megczokec (megszökék vagy csúszék), csont mene ki helyeröl, velö mene ki helyeröl, ver mene ki helyeröl, er mene ki helyeröl, Wrunc Isten lefuggeszte az ő aldót szent feiet, szive szomorodec, kedve könyörödec. Azt meglata az ő szent anya, monda az ő szent anya: oh en szent fiam mire a te szent feied fűgeszted, es kedved könyöreddec? Hogy azt halla aldót Wrunc Isten monda, oh en szent anyam Maria hogy ne fuggesszem szent feiemet, hogy ne szomorodjec szent szüem, hogy ne könyöregyec szent keduem, Im en felultem szent szamarannac hatara, beakarec menni Paradiczomba, be nem mehetec Paradiczomnac kapuian, szent szamarannac lába megbotlec, laba kiczokek, czont mene ki helyeröl, uelö mene ki helyeröl, ver mene ki helyeröl, Hogy ezt halla az o szent anya Maria Ne ijedgy en aldót szent Fiam, En az en szent kezemmel megfogom szent szamaradnac lábát, szent szaiamból szent iget reá mondom, szent lehelletemet reá lehellem, czont megyen czonthoz, velö megyen velöhez, er megyen érhöz, in megyen inhöz, vér megyen vérhöz. En is e mai napon megfoktam az en bünös kezemmel ez ember nec (avagy oktalannac) lábát (vagy kezet), en is szent ígét reá mondom, bünös szaiamból lehelletemet reá fuom, hogy helyekre mennyenec.«

Az Ökleletről.

Kergetic vala mi Wrukat az gonosz Sidoc, megfogac, felfeszitec magas kereztfara, töuis Coronaval koronazac, hegyes czuc̄zaval öklelec vasszeguel szegeztec, az o aldott szent szíueböl felinditac, az ő ökleletit, az ő szent meredöket, az ő keleuényit, azt meglata az o szent anya oh en aldot szent Fiam, nem czudalom hogy teneked fel indult a te keleuenyed, nam teged megfoktac az gonosz Sidoc, felfeszitettec magas kereztfara, töuis Coronauval koronaztac, hegyes czuczauval okleltec, vasszeggel szegeztec. Im en megnyomom a te aldot öt mely sebeddel az en zent hét epesseggemmel zent Jánosnac o arany györöiuel. A mint megnyoma Szüz Maria az o aldot szent fianac, en is ez ember nec ugyan megnyomom Wr Istennec öt mely sebeuel asszonyunc Marianac zent het epessegeuel (fájdalom) Zent Janosnac o arany györöiuel. — (Az embert meg kell nevezni.)

Ily ráolvasási formulákat közölt »Tá l é r a v a l ó i m á d s á g. A n n o 1 6 5 6.« cím alatt a Századokban tudós hazánk-fia Ipolyi A. *)

Mint az idézett helyen olvasható szöveg mutatja, ez is bűbájos ima vagy ráolvasási formula, vagyis betegségnek bizonyos arra vonatkozó szavak s jelvies cselekvény által óhajtott eltávolítására szolgált. A Tale azon támadást vagy daganatot jelenti, melyet ma tályognak nevezünk. Érdekes, hogy a »Tale« betegség is, mint a »Csuz«, a Bornemisza-féle bájoló imádságokban majdnem személyesítve állittatik elő. Ép úgy, mint más ősrégi kór-elnevezéseink, mint például a fene, melynek többféleségeit különbözteti meg nyelvünk, mint fity fene, fekete fene, fészkes fene, farkas fene, holt fene, stb., továbbá csuma, guga, guta, láz, — a talének is több féleségei jelezvék, ép mint a csúznál volt, kék, szederjes zöld, fehér-piros, kan, csúzos, ijas fias, hetvenhét-féle folyó tálék.

A Bornemisza-féle bájoló imádságokban említett kórnevek, mint békalevele, nyakfoga, disznó szakája, már használatból

*) Lásd Századok. 1872. I. és II-ik füzet.

kimaradtak, a menyelést ma ficzannak, helyből kimenésnek, megnyülésnek, az ökleletet mai nyelven nyilalásnak, oldalfájásnak mondjuk.

Ily ősrégi hagyományok, népemlékek, minőket most itt érdekeltés végett bemutatni szerencsém van, az őskorból írott nyelven nem igen maradtak reánk, nem azért, mintha nem lettek volna, de mert elvesztek, szándékosan kiirtattak, mielőtt írás által megőrizve lettek volna. — Erős hitem, hogy ily nyelvemlékek, őskori hagyományok, a köznép kebelében még folyvást léteznek, természetesen eltorzított állapotban, mint az itt közlöttek is, tudniillik azokban a pogány korra utaló emlékek, kifejezések, hiteszmék keresztyéni módra bérnálták, travestálták. Fölötte kíváncsú lenne ezeknek összevagyűjtése, az enyészettől leendő megmentése! Vajha az akadémia, vagy a m. történelmi társulat e részben tenne valamit!

A velünk vérrokon finnekél az ilyes népemlékek, babonás szokások, ráolvasások, igézések stb. összevagyűjtve vannak a »Kalevalában«, a finnck nemzeti epos-ában, melyet az eredetiből hazai nyelvünkre is lefordított egy derék tudósunk, Barna Ferdinánd, (Pest, 1871. »Kalevala.«) melyből ha a betegség-űző ráolvasásokat egybevetjük a Bornemisza-féle ősrégi bájoló imádságokkal: lehetetlen az e kettő között létező rokonságot azonnal egy tekintetre fel nem ismerünk, mert az — mint fordító is állítja — minden kétséget eloszlat az iránt, hogy őseink pogány őshite, szokásai, szertartásai egészen azonosak voltak a velünk vérrokon finnekéivel, elannyira, hogy e ráolvasások miséjét tekintve, bizton elmondhatjuk: imé, így könyörögtek őseink, és betegeiket így orvosolták!

A betegségeket — mint a finnek — őseink is személyesítették, rossz szellemeknek, vagy azok műveinek tartották, kik az embereket meglepik s addig el nem hagyják, míg csak rájuk nem olvasnak, őket fel nem fedezik, s ha felfedezték, pogány őseink is a betegségeket a tengerbe űzték, hogy ott a tenger fővenyét háborgassák, a kegyetlen óriásoknak szálal húsát szakgassák, piros vérét megigyák. (Bornemisza: Czuzról való bay.) A Kalevalában is egy bűbajos ép így könyörög a kór-sellőhez, hogy gyűjtse a kínokat kék kövek réseibe, vagy fordítsa be a vízbe,

szórja a tenger mélységébe, köveket kinozni, kősziklákat öszve-morzsolni. — Összehasonlító mutatóványúl hadd álljanak itt a Kalevalából (IX-ik Runo. 344—410. versszak) a vérzés szüntető igék:

»Szünjél már vér a folyástól, fagyos vér a kiomlástól!
 A rám való föcskendéstől, a mellemre szökelléstől,
 Miként a fal, óh vér állj meg! mint a sövénykaró veszteg,
 Miként a kard a tengerben, megáll a sás mohos gyeppen.
 Miként a kő a földeken, mint kavics a vízesésben,
 Vagy ha olyan nagy a kedved, sürgőldödnöd gyorsan neked:
 Ám! mozogj hát benn a húspan, csörgedezzel a csontokban,
 Sokkalta jobb ott benn neked, albőr alatt lenn rejlened.
 Az ereken szétágaznod, a csontokban zárva laknod,
 Hogysem földre leomlanod, a szemétre csurgadoznod.
 Ne is potyogj te a földre, ártatlan vér te a gyepe!
 Hősök disze! réti füre, hantra, hősök aranya te!
 Szívben vagy a te tanyád, tüdő alatt a kamarád,
 Költözz tehát gyorsan oda! sietősen oda vissza,
 Nem vagy patak csörgedezned, sem lóp nem vagy terjedezned,
 Tavi forrás sem zajlanod! reves csólnak sem csurganod!

.....
 Ha nem volna mégis erő Ukkófiában *) elegendő,
 E vérözönt elállitnom, érpatakat elzárolnom,
 Van atyánk ott fenn az égben, felhők felett lakó Isten!
 Emberek közt ő teheti, csak ő tölle telhetik ki
 A vér száját befognia, kijövőt beszoritnia.
 Te teremő kegyes Ukkó! Isten a menyégben lakó,
 Jövel ide esdetünkben, segélyünkre mi kértünkben:
 Tedd vérző sebére kezéd, nyomd sérvére nagy hüvelyked,
 Dugd be a sérv gonosz részét, a seb rémes repedését,
 Illessz reá kegylevelet, simits arany javosfüvet!
 A vér ösvény reteszének, dugaszúl a kijövőnek,
 Ne fercsejjen szakálomra, ne csurogjon a ruhámra, stb.

Ezután tölgyforgács, podvas faháncsból, friss füvekből, mézből ír készítettén és megáldatván, selyemmel vagy pólyával be-
 kötöttetett a seb.

*) Föisten neve

De térjünk közelebb tárgyunkhoz, lássuk a nyelvünkben fennmaradt kifejezések közül az ír, íralás szavunkat; ezekben is hihetőleg az írott jelek csinálása általi gyógybűv egyik neme rejlik. Az őskorban bizonyára vallási tudományként gyakorlott írásban vagy rovásban gyógyerőt látott a nép; minélfogva az írott és rovott jeleknek csudás, titkos gyógyerőt tulajdonított. — Azonban más értelmében is vehetjük az íralás szót, jelesen ír = unguentum értelmével is állhat ez, mely esetben jelent oly gyógyszert, melylyel a beteget mintegy beírták, beíralták, bemázolták.*) A néphit még ma is tud az ily írott jelek bűv erejének hatásáról; a hideglelésben szenvedő beteg ugyanis lakása ajtajára felírja, vagy mással feliratja saját nevét, s utánna ezen szavakat »nics itthon« s elmegy a szomszédba vagy máshová arra az időre, melyben a hideglelés meg szokta látogatni. Erős hite, hogy a hideg ily módon nem talál reá s elmarad.

A »kenés« vagy másként »gyúrogatás« vagy ószékelyes kifejezéssel »dauszolás« is az őskori magyar gyógyászat egyik műcselekménye. E gyógy mód, mely a test izmainak, tagjainak kézzel való gyúrogatásában, össze vissza való nyomogatásában, marczingolásában állott, szinte jelenkorig fennmaradt gyógy mód, és pedig igen divatos népünk között számos bajokban, mint a csömörben, rándulásokban, ineredésekben, daganatokban (kunságiasan sérvésekben) ficzamokban, marjúlásokban vagy menyülésekben. A falu bábái, jóvasasszonyai, — ez újabbkori táltosok és pythonissák között — szokott, és közszeretetten részesülő gyógy mód.

A »megkötés« vagy »megrontás« szavaink alatt is a titkos gyógy mód egyik neme rejlik, mely abban állott, hogy az embernek ágyába, vagy a barmok jászlába hurkos kötés vagy csomó tétetett átok mondások kíséretében; a néphit azt tartá e műcselekvényről, hogy a minő kötések vagy csomók voltak téve a fonalon vagy kötelen, a megátkozott embernek vagy barmának úgy csomósodtak össze belej, inai, zsigerei, mely álla-

*) Mi ezen utóbbi értelmezést tartjuk a helyesnek; ide mutat az általam régi írásokban gyakran olvasott példaszó is: »se írja, se szelenczéje.« Szerk.

potot vagy betegséget nyelvünk e műszóval fejezi ki »rontás, vagy tétemény van rajta, megrontották, száraz kötése van.« — Erős hite a népnek, hogy ilymódon a tagok elszáradása vagy megrontása eszközölhető.

Ily hurkos kötéssel gyógyítja magát jelenleg is sok esetben a hideglelésben szenvedő magyar pór. Ha betegsége elhárítására ugyanis többféle gyógyszerert sikertelenül kísérelt meg: fogja magát, vesz egy madzagot, s kimegy a temetőbe, ott egy kiszemelt fejfára hurkos kötéssel ráilleszti a szalagot vagy madzagot, s ki azt arról leoldja, arra ragad hideglelése.

A huzamos idő óta betegeskedő gyermekre egyenesen rámondja a magyar pór, hogy azt »megrontották«, »megvanrontva«. Gyakran megtörténik, hogy egyik másik ismerősének vagy szomszédjának csúzos meghülés miatt szemkörnyéke vagy szája kissé félreferdül, enyhe hűdést kap, s nincs az az orvos, ki elhitetni bírná vele, hogy baja nem »megrontás«-ból eredett, s azonnal ráolvastat.

Ez itt elősorolt gyógymódokhoz kell még számítanunk a megköpödsést, rálehellést, öntést és fürdőzést is, melyek mind e mai napig nagy szerepet játszanak a nép gyógyászatában; hogy hajdan mennyire divatban voltak őseinknél: bizonyítják boszorkánypöreink, melyekben egymást érik az ily kifejezések »megpöködöste s reáolvasott« »reälehellett«. Ez utóbbit láttuk a Bornemisza-féle bájoló imádságokban is előfordulni: »szent ígét reámondom, bűnös szájból lehelletemet reáfuom.« A megköpéssel való gyógymód — mely leginkább gyermekeknél divik — jelenleg ilyformán megy az alföldi nép között; a szemhéj-árpában szenvedő például, egy árpaszemet markába vevén, a kúthoz megy, azt háromszor megkerüli e gyógyszavak kíséretében: »árpa árpa lekaszállak, a kút fenekére doblak«, mely is háromszor elmondattván, a beteg a markában levő árpaszemet a kútba veti, s háromszor egymásután utána köp. — A náthában szenvedő magyar pór szomszédjához menve, e szavakat gyorsan elröppenti: »fakó csikó, kender hám, terád hagyom a náthám«! s a melyik fél gyorsabban tud köpni háromszor egymásután e szavakra, az megmenekül a náthától.

A magyar pór, ha valamely bőrbetegségben szenved, p. fakadékokban, sömör, kelevény (kelés) vagy rühben, vesz egy ó fazekat, melybe borsót, babot lencsét stb., szóval hétfélét vegyít, szappanos vízzel jól megmossa tagjait, miből szintén vegyít a fazékban levő holmikhez; az ekként elkészített fazekat, melybe vegyíti a még netalán használt irat is, mely maradt a bőrbetegsége ellen készített kenőcsből, éjjel, napkelte előtt kiviszi a keresztútra, hol azt földhöz vágja, hogy tartalma minél többféle menjen, s ott hagyja azon erős hitben, hogy ki ez »öntés« nek nevezett fortelembé lép, a bőrbetegség arra fog ragadni. Természetes dolog, hogy az ily öntéseket, melyeket csak bőrbetegség ellen szoktak használni, leginkább faluhelyeken a leglátogatottabb utcákra szoktak kidobni, minden halandó ember a legnagyobb gonddal kikerüli, vagy ha belelépett vigyázatlanul, első kötelességének tartja háromszor egymásután abba beleköpni, nehogy ráragadjon a nyavalya; ki ezt tenni elmulasztja a betegség arra ragad, a nép hite szerint.

A »rálehellés« gyógycselekvénye abban állott, hogy a bűbajos a betegnek fejére tette egyik kezét, másikat pedig a beteg testrészre, s bizonyos, a betegségre vonatkozó igék elmormogása, vagy egy vizásan elmondott »miatyánk« után, a betegre vagy annak fájó testrészére lehelletét ráfútta.

»A fürdőzés« vagy fürdőkészítés is az őskorból átmaradt s maig használatban álló népies gyógy mód, de ez alatt koránt sem ásványos vizek használatát kell érteni; fennmaradt boszorkánypöreinkből látható, hogy az titkos erejű gyógyfüvek, gyógyanyagok babonás módon való alkalmazásában állott; minők voltak p. a halasi boszorkányperiratok szerint a jegenyefának, fagyalfának, fekete körtvélfának napkelet felől való ágaiból, gólya orrúfüvel vegyített fürdője, — továbbá a szegedi boszorkányperek szerint »a vakandoktúrásból készített fürdők, gólya fészekből, hangya bojból, tyúkmonyból készült fürdők; — ily fürdőhöz való szerek: 3 szemetről szemetet, 3 pusztá sérüről füvet, és 3 szárnyomó veremből kilenczszer rocskával vitt vizet felforralni s benne fürdeni, —

kilencz szemétdombon szedett szemétből, kilencz újsírból vitt fű és téli zöldből készített fürdő.»

Az ily fürösztés vagy fürdőzés rendesen imamondással, mely vizásan mondatott el, ráolvasással, igézéssel, kéznek fejre való rátevésével, kenéssel, nyállal való megköpdözéssel, szóval bűbajos módon való alkalmazással történt. -- Így orvosolja a nép ma is kevés különbséggel, kivált faluhelyeken, betegeit. A síró gyermeket, kit másként váltott gyermeknek is neveznek, maig is szólatlan vízben fürösztik meg. Eszólatlan víz pedig abban áll, hogy a vízhozó, míg a kútról meghozza, senkihez egy szót nem szól.

A »kötéssel« való ősrégi gyógymód abban állott, hogy a beteg testrészre a bűbajos vagy javasasszonyok titkos erejű füvekből, vagy általok készített irakból kötést alkalmaztak. A halasi boszorkánypörben ilyen kötés jön elő, melylyel a varázsló »háromszor kötötte be fű között a beteg kezét, e kötésbe kukoricza, hüvelkes borsó, bab, nyárfalevél, marha szőre, lószőr, rontófű, fűzfalevél voltanak egybeccsinálva« — Ugyancsak e pörben említetik »az eresztett tömjén és ó hájból« készült, kis gyermekeknél használatos kötés, — továbbá »a malomból való fecskefészek, füstös nádfark, fokhagyma koszorúból álló kötés« lábszugarodás ellen.

Mindezen gyógymódok s gyógycselekmények, bármennyire elaljasultak mai napság az értelem vesztett népbabonában, nyilván ősvallási mélyebb értelemmel jelentkeznek, s mint tudós Ipolyink véli — táltosaink és jósnőink azokat hihetőleg az ő magyarvallás szertartásaiként gyakorolták, azokhoz a fényt, tekintélyt a vallás kölcsönzé; a mintazonban ezeknek a vallással összefüggő jelentősége megszűnt, nemsokára értelmeket veszve, a keresztény papok által ördögi, bűbajos, hitellenesnek magyarázott cselekvények gyanánt tűntettek elő, — melyeknek azontúl, a mint Árpád népe az új hitet elfogadta, rossz értelem tulajdonított, s a mi még csudás, emberi erőt túlhaladó fogalmukban nyilatkozott: az az ördög, rossz szellem művének tartatott.»

Így lettek az ősmagyar pogány orvospapi kasztnak vallási s gyógycselekvényei, szertartásainak gyakorlatai bűbájjá, varázslattá, ezeknek kimúlt, feledésbe ment, vagy roszul értett eszméje, sejtelme, így változott, süllyedt babonává.

Valóban, ha figyelmes szemle alá vesszük a köznép kebelében jelenkorig fennmaradott magyar népies gyógyászatot, azt e korszak örökségének vagyunk kénytelenek nyilatkoztatni, s lehetetlen azon észre nem vennünk az ő magyar hit, a táltosok és jósnők szellemének hatását, lehetetlen ünnepélyesen be nem ösmernünk, miszerint a jelenkorig fennmaradott magyar népgyógyászat csak idő és körülményekhez viszonyított átöltöztetése az ókori pogány magyar gyógyászatnak!

Dr. FEKETE LAJOS.

Károlyi Sándor emlékiratai a Rákóczi-háború kezdetéről.

II.

Miután mindezekre semmi határozat sem adatott: az előbbi folyamodásokban bővebben kifejtett okok ismétlése mellett, következő újabb folyamodásom nyújtatott be ő Fölségéhez:

»Fölséges Császár, Legkegyelmesebb Uram!

Reméltem, hogy Fölséged öröklött kegyelmességénél fogva mielőbb alkalom fog nyújtatni visszatérhetésemre, a végből, hogy hűségi kötelességeim teljesítését folytathassam; de miután legalázatosabban benyújtott folyamodásimra mi határozatot sem nyertem, térdeimre borúlva ismételten esedezem Fölségedhez: méltóztassék a folyamodásaimban felhozott okoknál fogva Szathmár és Ugocsa vármegyéket két évi adómentességgel kegyelmesen megvígasztalni, hogy eunek elnyerése után visszatérésemet siettethessem, s őket a Fölséged iránti további hűségre serkenthessem és lelkesíthessem. Mire nézve, midőn Fölséged kegyelmes határozatát esdeklénem, maradok

Fölségednek

legalázatosabb örökös hű jobbágya

Károlyi Sándor.«

Erre, ő Fölsége meghagyásából, a haditanács következő tartalmú rendeletet bocsájtott ki:

»Ő császári, Magyar- és Csehország királyi Fölségének, Kegyelmes Urunknak nevében, Nagy-Károlyi Bárány Károlyi Sándor úrnak, ő Fölsége ítélő-táblája bárójának s Szathmár vármegye főispánjának, a következők adatnak kegyelmesen tudomására. A lázadók lecsendesítésében Lengyelország határszélén, Dolhánál lett szerencsés összeütközése alkalmából fölterjesztett

emlékirata meggyőzte a haditanácsot, hogy ő néhai édes atyjának példáját követvén, nemcsak személye szerint tett hasznos szolgálatokat, hanem a szomszédos vármegyéket is hasonló hűségi tett gyakorlatára serkentette; miért is nékie nemcsak császári és királyi köszönet nyilváníttatik, de egyúttal biztosíttatik is, hogy bátor és vitézi tetteire ő Főlsége haditanácsa mindenkor reflexióval fog lenni, meg lévén a felől győződve, hogy említett báró úr jövőben is nemcsak személye szerint adandja hűségi buzgalmának kitűnő jeleit, hanem a szomszédos vármegyéket is hasonlóra serkentendi. Jöllehet azért az általa kérelmezett pontok, nevezetesen az első, hogy az adózási teher még ez év folyamában megkönnyíttessék; továbbá a második, hogy Szathmár vármegye 115 portája 50-re szállíttassék le, — helyi érdekűek, és ez évre már az adózások országosan megállapítva lévén, csakis országos határozat folytán jöhetnek módosítás alá: a haditanács bárha szívesen teljesítené is a főispán és vármegye kérelmét, — de kénytelen azt a legközelebbi országos kivetésre halasztani, a midőn a haditanács igen szívesen fogja az ügyet elősegíteni a ministeri kiküldöttség előtt.

A harmadik pontot illetőleg, hogy Szathmár, Ugocsa és Bereg vármegyék a só dolgában azon kedvezményben részesüljenek, a melyben Máramaros, — a császári udvari kincstár véleménye ez iránt ki fog kéretni.

A negyedik, vagyis azon pontot illetőleg, hogy a netaláni zavarok fékezése tekintetéből a Tiszán inneni és túli részen bizonyos mennyiségű nemzeti haderő állíttassék fel: ő Főlsége kegyelmesen elhatározni méltóztatott, mikép a felső vármegyékben Gombos Imre vezérőrnagy úr, az alsó vármegyékben pedig Koháry István gróf és ezredes úr, vezénylete alatt bizonyos számú mezei lovas és gyalog magyar hadak irassanak össze, s méltányos zsold mellett állandóan tartassanak, — melyek is a megyei erők segítségével fognak jövőben a támadható zavarok lecsendesítésére alkalmaztatni.

Az ötödikre. Nigrelli gróf tábornaszernagy úrnak megghagyatott, hogy az említett három vármegye iránt méltányos figyelemmel legyen, s ne engedje, hogy azok alkalmatlan időben végrehajtásokkal zaklattassanak.

A hatodik és utolsó. Ő császári Főlsége úgy akarja, hogy a legközelebbi összeütközésben kézrekerült foglyok hamarabb a szathmári német őrségnek adassanak át, hogy azok, a hozzájuk hasonló népsöpredék rettentő példájára, rablók módjára irgalmatlanul bűnhődjenek; azokról pedig, kik visszatérhetősökre császári kegyelemért folyamodnak, kitudandó előéletük: vajjon eddig csendesen és nyugodtan viselték-e magukat? vajjon kényszerülve voltak-e a fölkeléshez csatlakozni? s vajjon igazán megbánták-e hibájukat? Mindezek gondosan kitudandók lesznek, és meg fog hagyatni N i g r e l l i tábornok úrnak, hogy senkinek kegyelmet ne adjon, csak azoknak, kik községek részéről jó bizonyítvánnyal és kezeslevéllel láttatnak el.

Következők nyilvánítatván válasz, illetőleg intézmény gyanánt, egyúttal kijelentetik, hogy többször nevezett ő cs. k. Főlsége a báró úr irányában továbbá is császári kegyelmességgel és hajlandósággal marad.

A császár által

a haditanács útján. Bécsben, 1703. július 4-kén. «

A magas haditanács ezen intézmények külzete a következő vala:

»Császári, Magyar és Cseh királyi Főlségének, Legkegyelmesebb Urunknak nevében, ő Főlsége ítélő táblája bárójának, Szathmár vármegye főispánjának, Nagy-Károlyi Báró Károlyi Sándor úrnak kegyelmesen kézbesítendő.«

Miután alólirott az alázatosan megértettekkel megelégedve nem volt: mellékletekkel ellátott újabb fölterjesztést nyújtott be ő Főlségéhez, a következő tartalommal:

»Főlséges Császár, Legkegyelmesebb Uram!

Miután tartozó kötelességem szerint több rendbeli folyamodásomat és alázatos értesítésemet nyújtottam volna be Főlségednek, s azokra Főlséged haditanácsa részéről határozatot is nyertem volna, — amennyiben abban Főlséged a legújabb fölkelés elnyomásában tanúsított hűségemet kegyességére érdemesíteni méltóztatott: e királyi kegyességet, a minthogy legalázatosabb hódolattal fogadom, úgy más részről kinyilatkoztatni bátorodom, miszerint utolsó csepp véremig Főlséged érdekeinek előmozdítására leszek szentelendő életemet.

Minthogy azonban az említett kegyes intézmény az elnyomott szegény nép érdekében alig nyújt valami vigasztalót, — e nélkül pedig, nehogy a Fölséged iránt hűséggel viseltető alattvalók szívei is elkeseredéssel teljenek el, hazatérni nem bátorodom, mire nézve, midőn Fölséged hű alattvalójának S k o t k a M i h á l y szathmári harminczados levelének másolatát felmutatnám, újabban bátorodom Fölségedet alázatosan figyelmeztetni, hogy a szegény nép nem annyira hűségének jutalmát, mint épen ellenkezőjét kénytelen tapasztalni. Minek alapján, miután magam is alig reménylhetem, hogy ily elkeseredett néppel sikeresen haladhassak Fölséged szolgálatában, esdekelve kérem Fölségedet: méltóztassék ismételt és egyedül Fölséged iránti köteleméből eredő folyamodásomat figyelembe venni, s a ministeri bizottság által a szegény népet megvigasztalni, mely vigasztalás nélkül, a minthogy egy részről nem biztos azon részekben megmaradásom, úgy nem is hiszem, hogy a netaláni szükséghez képest Fölségednek hasznos szolgálatot tehessek, és nem is tudom, hogy hazautazásomat hogyan s mi módon eszközölhessem? Melyre nézve, midőn az említett ministeri bizottság útján Fölséged kegyelmes vigasztalását és intézkedését várnám, maradok Fölségednek

legalázatosabb, örökös hű jobbágya

Károlyi Sándor.«

S k o t k a M i h á l y szathmári harminczados 1709. július 19-én Károlyi Sándorhoz intézett levelének másolata:

»Méltóságos Főispán Úr! Szívemből kívánom, hogy az Isten Méltóságodnak a haza javára, de legkivált szegény és végső inségre jutott megyénk állapotának javítására irányzott igyekezeit sikerre vezesse! Bárha ez elmúlt napokban is irtam Méltóságodnak (melynek kézhez jutása felől nem kételkedem), úgy itélem, hogy a jelen sorok írása is hasznos mind a császári érdek, mind pedig megromlott vármegyénk javának előmozdítására nézve. Tudom ugyan, ügyeink jobban folynának, hahogy mindenben Méltóságod akarata szerint történék az intézkedés! Nem csekély zavart idézett elő itt az állandó executio: mivel a szegény nép a pénz szűke miatt adójának lerovására teljességgel képtelen. Úgy hiszem, az alispán urak tudósításából érte-

sülve van Méltóságod a nevezetesb események felől, nevezetesen arról, hogy a szegény nép a lehetetlenségek követelése által nyomtatva, elszéled. Ő Főlsége birtokához tartozó Erdőd és Madarász helységeiben a nép megeskettetett: de eskü alatt sem lehetett tőlök egy havi tartozásaikat készpénzben kicsikarni, mivel — mit magam sem hittem volna — költségek egyáltalában nem vala. Erdőd lakói négyhavi tartozással voltak hátrálékban, minek folytán saját jótállásomra vettem föl számokra a parancsnok úrtól pénzt; más elhagyottabb helység tehát mikép volna képes tizenkéthavi tartozása lefizetésére? Ha a szegény nép mindenét a miye csak van, még ruházatát is, kész volna adójában eladni, — még sem lenne módja pénzt szerezni; a szegénység, ha szíve alatt lenne pénze, azt is oda adná, csak hogy a végrehajtás terhe alól meneküljön: de miután senki sem akad, a kinek valamijét eladhatná és pénzzé tehetné, sem barmait, sem terményeit senki meg nem veszi, — elkeseredettségbe merül s nem tudja hová forduljon? Adjja Isten a dolgok jóra fordulását! Már nekünk sem engedelmeskedik; az aratási idő beállott s nincs arató; vannak olyanok, a kik termésük felét is odaadnák aratórészben. Ily zavarokra és az ellenség szándokára nézve tanácsot sem tudunk magunknak adni; hacsak segítségünk nem érkezik: az Isten tudja, mi jövő vár reánk! Úgy látom, minden oldalról zsákmánynak tétettünk ki.

U. i. Most érkezett meg A n d r á s s y ú r; többi között azt is beszéli, hogy R á k ó c z i a lázadókkal, L e f f e l h o l z malomhajói segedelmével, Vásáros-Náménynál átkelt a Tiszán; nézetem szerint tagadhatlan, mikép a hajdúvárosokba akar menni, hogy ott magának híveket és követőket szerezzen.«

Itt következnek gr. Bercsényi Miklósnak 1703. július 8-kán a polyánkai táborból K e n d e M i h á l y szathmári alispánhoz írott magyar levele; melyet azonban mivel már a c. olvasó T h a l y K á l m á n által a gr. Csáky levéltárból egész szövege szerint közölve (I. Századok, 1873. évf. 19. l.) ismer, ismétlés kikerülése végett e helyütt csak megemlítünk, s az olvasót odautaljuk.

Az emlékirat ekkép foly tovább:

Gróf Csáky Istvánnak 1703. július 4-én hozzám, Károlyi Sándorhoz írott levelében pedig ezek állanak:

»P. S. Levelem bevégezte után, hozzánk átszökött bizonyos trombitás mondja, hogy Rákóczi és Bercsényi ma dél felé, legfölből 600 főbül álló csapattal a Tiszához érkezett Kende Mihály vezetése alatt álló portánkat, mely 30 magyar és 20 német lovasbül állott, midőn a Tiszához szoríták: az átkelest a mi csapataink két napon át védelmezték, — de végre az ellenség túlnyomó lovas és gyalog ereje miatt megnyomatván, mindkét részről feles számmal hullottak. Szegény Kende Mihály a Tiszába esett, lovával együtt elmerült; de úgy hiszem, helyette Majos István elveszett. Az Ugocsa vármegyebeliek közül, mint hallom, Majos János, Komlósy Ferencz és Rozmán János fogságba estek, valamint néhányan a bihari katonaság közül is. Ugyanazon trombitás beszéli, hogy szándékuk a Tisza átkelése után a hajdúvárosiakkal egyesülni, s Debreczen felé kerülve, onnan Slavonián(?) keresztül Pozsonba hatolni.«

Hosszas várakozás után újabb előterjesztésemre sem nyervén semmi választ, de a költségből is végkép kifogyván: midőn ő Főlsége némely ministereitől elbúcsúztam és visszatérésemet siettetni szándékoztam volna, — ugyanazok tanácsára a következő emlékiratomat nyújtottam be a ministeri tanácshoz:

»Nagyméltóságú Ministeri Tanács!

Kegyelmes Uraim és Pártfogóim!

Nem kétlem, tudva van a nagyméltóságú tanács előtt, hogy három héttel ezelőtt, Magyarországnak Lengyelországgal határos felső részén, Dolha helységénél Isten kegyelmével sikerült az égő s mármár kitörendő ellenséges tüzet Szathmár és Ugocsa vármegyék fölkelt lovas nemességével, a Tyrhaim gyalogezred egy századával s egynéhány mágnással, közöttük a Perényi családbeliekkel és báró Milith Pál úrral elfojtanom, úgyannyira, hogy miután a lázadók közül többen elestek, megsebesültek s végképen szétverettek, zászlóik elvétettek, — melyeket ő Főlségének bemutatni szerencsés valék, — külsegély nélkül aligha leendettek képesek újra fölkelni. Miután pedig Szathmár vármegyém ő Főlsége iránti hűségét és szolgálati készségét nemcsak e jelen dicsőséges tétével tanúsította, hanem az elmúlt években is a Thököly és Rákóczi féle (I. Ferencz) for-

radalmak alatt tántoríthatlanul megtartá a Főlséges Austriai Ház iránti ragaszkodását, sőt ezt jövőre is mindenkoron tanúsítani fogja; a mennyiben azonban hűségének jutalmát mindez ideig ő cs. k. Főlségétől kinyerni szerencsés nem volt: jelen alázatos folyamodással esedezik, hogy a nagyméltóságú tanács figyelembe véve hűségét és kiállott soknemű nyomorúságait, figyelembe véve az adózás, végrehajtás, beszállásolás és egyéb terhek nevezete alatt már majdnem két millió forintnyi összeg erejéig tett fizetményeit: ő Főlségénél kieszközölni méltóztassék, hogy e végsőség szélén álló megyénk, Ugocsa vármegyével együtt, mely nem csekélyebb szolgálatokat tett, két éven át az adózás és minden egyéb közteher viselése alól fölmentessék, — hogy e kegyelmi tény által nemcsak a további hűségre, hanem az utolsó csepp vérig abban leendő megmaradásra ösztönöztessék. Megvallom, már most is alig reméltem, hogy a lakosság, — mely a soknemű zaklatások, és az élet fönntartására rendelt só megtagadása miatt elcsüggedett, — egyszerű felhívásomra kész leend az ellenséget fáradságos hegyi úton, erdőségeken és vizeken át a negyedik vármegyében is fölkeresni; mindazáltal nem törődve a soknemű zaklatásokkal, félretéve minden magánérdeket, hogy ragaszkodását megmutassa, saját életének kockáztatásával szétveré a lázadókat. Miért is nevökben jelenek meg a nagyméltóságú tanács előtt alázatos folyamodással, és esedezem, hogy kérelmüket elősegíteni, vagy ha az lehető nem volna, hátalékuk letisztázására egy évi haladékat kegyelmesen kieszközölni méltóztassék; vagy pedig (miután megyém romlását, nevezetesen azt, hogy lakói közül már is kétezeren felüli számmal vándoroltak ki minden javaikkal részint a szomszéd megyékbe, részint Erdélyországba, hivatalos okmányokkal igazolhatom) a reájok kivetett 115 portát 50-re, Ugocsa megye 20 portáját pedig 10-re leszállíttatni, és a só használatát Máramaros példája szerint megengedni méltóztassék. Mely kegyességet midőn nemcsak fenn tisztelve említett ő Főlsége, hanem a nagyméltóságú tanács irányában is örök hűséggel és szolgálattal meghálálni igérném megyém és személyem nevében, maradok a

Nagyméltóságú Tanácsnak

legalázatosabb szolgálja

Károlyi Sándor.«

Midőn erre sem érdemesítettek mi vigasztalás- sőt válasz-
ra sem, — elkeseredésemben a következő nyilatkozatot és ter-
vet terjesztettem elő ő Fölségénél:

»Fölséges Császár! Mielőtt a jelen zavarok keletkeztek
volna, illető helyén, Fölséged udvaránál még april havában tet-
tem volt fölterjesztést az iránt, hogy ha a szegény nép vigasztalás
nélkül hagyatík, s ügye nem orvosoltatik, — igen nagy baj
fog keletkezni.

Semmi vigasz vagy orvoslás nem következett be, midőn a
Rákóczi és Bercsényi nevével kitört lázadást Szathmár és Ugocsa
vármegyék segítségével szétvertem, s Nigrelli tábornok úrhoz
menve, őt úgy a lefolyt, mint a jövődő dolgokrúl kellőleg érte-
sítettem. A nevezett tábornok úr ezzel nem elégedvén be, meg-
parancsolá, hogy személyesen jelenjek itt meg, és Fölségedet
alázatosan tudósítsam a dolgok valódi állásáról.

És ámbár itt semmi dolgom nem volt, sőt elhitettem ma-
gammal, hogy az említett részekben hasznosabb szolgálatokat
tehetnék Fölségednek: mindazonáltal úgy nevezett tábornok úr
parancsának, mind pedig tartozó kötelességemnek eleget akar-
ván tenni, saját költségemen ideutaztam.

A mondott részeken minő állapotban valának a dolgok, s
mik lettek volna orvoslandók? annak idejében úgy írásban,
mint szóval előterjesztettem Fölségednek, a Fölséges Udvarnak
és minden miniszternek.

Hittem, hogy ily nehéz időkben, kevés napok alatt vissza-
utazhatom, hogy Fölséged érdekében szolgálatomat folytathatom,
és a jelen mozgalmakat Fölséged más hű alattvalóival féken
tárthatom.

Azonban napról napra elfoglaltatva, semmi vigasztaló ha-
tározatot nem nyerve, visszatérni sem mertem, — nehogy ez
által Fölséged hívei is elkeseríttessenek, és a véltnél nagyobb
haj keletkezzék.

Miután azonban, Fölséges Császár, azalatt e zavarok na-
gyobb mérvben kiterjedtek és megszilárdultak, aunyira, hogy
Fölséged ellenségei majdnem az egész Tiszán túli részt elárasz-
tották, mintegy kilencz megyében, a hajdúvárosokban és nagy-
kúnerületekben vannak szétterjeszkedve, úgy összes birtokom.

mint károlyi kastélyomban levő családom, mintegy körülvéve, a lázadók zsákmányának és veszedelmének van kitéve, — habár Főlséged most már kegyelmesen intézkedni méltóztatik is az elkeseredettek megvigasztalásáról: nem látom módját, hogy a lángra gyúlt tűz miképen oltathatnék el könnyűszerrel?

A fegyverviselésre alkalmas kisebb birtokosok nem tartván fel magukat, kényszerítve lőnek a fegyverfogásra; azok pedig, kik az áramlat elől elrejtöztek, mint nekem iratott, fegyvereiktől és lovaiktól megfosztattak. Én magam is hat héten keresztül itt időzvé, minden költségemből kifogytam, családomtól s javaimtól elzárattam, — mitévő legyek, vagy hová forduljak? . . . valóban nem tudom, miután, Főlséges Uram, itt semmim sincs, jószágomba nemcsak nehéz a juthatás, sőt a körülmények jelen állásában lehetetlen. Családom is miként maradhatott meg kastélyomban? csak Isten tudhatja, a mennyiben ezen vár-lak távollétem alatt reméletlenül körülvéttet.

De habár ügygyel-bajjal hazatérhetnék is: mitévő legyek? nem tudom. Károlyban biztos maradásom nincs, Szathmártt, elhunyt atyám példája szerint fönn nem tarthatom magamat, mivel az italmérési jog, mely jövedelmet nyújtana, a szepesi kamara által betiltatott, a város körül fekvő javak pedig atyám halála után a leányágra szállottak.

Főlséged nemzeti haderőt, melyhez csatlakozva hűségemet nyilváníthatnám, nem méltóztatott.*)

Miért is térdhajtva esdeklem Főlségednek: méltóztassék az említett vármegyéket, ha a zavarok lecsendesülnek, egy vagy két évi adómentességgel atyailag megvigasztalni, saját csekély személyem és családom fenntartásáról pedig kegyelmesen intézkedni, hogy így őseim hűségét továbbá is megőrizhessem és fenntarthassam.

*) E pont nem áll, miután Leopold a Tisza-Duna között Koháry István, a Közép-Dunánál Bottyán János, Dunántúl Batthyány Ferencz és Eszterházy Antal, a Vágnál Forgách Simon és Kassa körül Gombos Imre alatt elrendelé a magyar hadak gyülekezését; Tiszántúl intézkednie pedig nem áll a hatalmában: mert ott már — mint csakhamar egyebütt is — Rákóczi volt az úr.

Mint látom, Fölséges Uram, a Fölséges Udvar a jelen mozgalmakat még mindig nem hiszi nagy horderejű dolognak, avagy kicsinylőleg megveti azokat; miután azonban a legcsekélyebb ellenség sem megvetendő: mint Fölségednek hű jobbhágya, hűségemtől indítatva mondhatom, — a lázadás annyira elterjedt, hogy immár majdnem tizenegy vármegye, a hajdúvárosok, Debreczen városa és egyebek veszedelemben forognak, s hatalmas nihamar méginkább erősbulni fog.

A német katonasággal nem lészen e mozgalom megfékezhető: mivel az természeténél fogva nem szokott az erősebbel harczot állani, és gyorsaságával inkább az ellenség üzésére való.

A ráczság pedig mit teend? elpusztítja a hazát, tekintet nélkül annak hű, avagy hűtlen fiaira, — a mennyiben inkább a zsákmányt óhajtja mint a harczot. Mignem végre a lázadók az ország széleire rontanak, a ráczságot kifosztják, és községeiket elhamvasztják.

Jóllehet ez nem tisztemhez tartozik: mindazáltal a haza megmaradása és Fölséged iránti hűségemtől indítatva, kötelességemnek tartottam a valót igazán földeríteni, bármit mondjon is mindezekre Fölségednek egyik vagy másik tanácsosa.

Mindezeknek igazságát megfogja a jövő mutatni; én pedig, miután költség hiánya miatt itt nem időzhetem, de biztos visszatérhetést is alig remélhetek: Fölségednek kezeit csókolva, alázatosan búcsút mondok, magamat és utódaimat kegyességébe ajánlván. Kivánok Fölségednek az összes kereszténység, de legkivált a zaklatott szegény Magyarország ügyeinek előmozdítására szerencsét, hosszú életet, és Isten áldását!

Az előterjesztettekből lehetőleg értesülve lévén Fölséged: hogy a népmozgalom lecsendesíttessék s az ébredő tűz mielőbb eloltathassék, — méltóztassék engem mielőbb kibocsájtandó vizasztaló határozatával útnak eresztetni.«

Ezek után folytatván ő Fölsége ministereinél elbúcsúzásomat, midőn boldogemlékezetű Mattyasovszky László nyitrai püspököt és az udvari magyar cancellaria akkori cancellárját fölkerestem: e főúr megértvén fáradozásomnak eredménytelen-ségét, elutazásomat megtilta, megigérvén, hogy ő fogja Fölséges

Urunkat felkeresni és alázatosan megkérni, miszerint az elkésredett és belháborúk által ostromlott néphez ne engedje visszatuzásomat vigasztalás nélkül. S bárha a boldogemlékeztű cancellár úr személyesen megjelent is az udvarnál, s mindeneket újra felsorolt és elmondott, — fáradozásainak egyéb eredménye nem vala, mint ő Fölségének idezárt következő tartalmú intézménye :

»Leopold, Isten Kegyeleméből Rómaiak Választott Császára, Német-, Magyar- Cseh- stb. Országok Királya. Tiszteendő, Tekintetes, Nagyságos, Nemzetes és Vitézlő, Okos és Körültekintő Kedvelt Hiveinknek. Úgy Nagy-Károlyi Károlyi Sándor Tanácsosunk és Szathmár vármegye Főispánjának ő Nagyságának fölterjesztéséből, mint másoktól is a legnagyobb meglepődésünkre esett értésünkre, hogy Ti a legközelebb elmúlt napokban némely lázadókkal szemben, kik egyedül a közcsend és nyugalom felforgatására, úgy az ország hű fiai jószágainak fölprédálására törekedtek, teljes hűségteknek jeleit tanúsítottátok az által, hogy saját személyetek és tieiteknek megvérdése tekintetéből összegyülvén, egyesült erővel és közakarattal meghíúsítottátok rossz szándékukat, sőt közülök többeket leöltetek, a megmaradott részt pedig dicséretesen szétűztétek. Miután azonban e lázadás tüze a vezetők által folytonosan élesztetik és szittatik elannyira, hogy némely vármegye már lángba is borúlt, több hely kiraboltatott, a lakosok közül pedig többen az ő pártjokhoz állani kényszerítették, továbbá, hogy e lázadók a szabadság kivívásának bűnös czíme alatt hű alattvalóinkat nyilván és ellenséggépen megtámadják, az oltalom és kiváltságolás hiú ígéretével a szegény népet s a gyöngye elméjűeket részint ijesztgetés, részint kecsegtetés által saját pártjokra hódítják, s hű alattvalóink javai és személyei ellen szabadosan garázdálkodnak: bárha más oldalról a Római Birodalom és saját ellenségeink megfékezése, kik ellen hatalmas seregeket küldöttünk, szükségképen elfoglal, — mindazáltal igen kedvelt Magyarországunk belső viszályait is figyelemmel és szánalommal kísérve, odairányozzuk elménket, hogy atyai gondoskodásunk eszközöket találjon arra, mikép a nemes Magyarország nyomorteljes állapota és a szított lázadás megszüntettetvén, ott a belbéke ismét hely-

reálljon; a miért is a szükséges helyekre nehéz- és könnyű fegyverzetű katonaságot rendeltünk kegyelmesen, melynek segítségével hűveinket a lázadók további bántalmazásától megvédjük, s bizton hiszszük, hogy e botor hűtleneket elnyomjuk, méltatlankodó bűnös fegyveröket ártalmatlanná teszszük. Akarjuk azért, sőt kegyelmesen parancsoljuk, hogy kétségtelen atyai szorgoskodásunkban s kegyelmességünkben bizakodva és reménykedve, a segély megérkeztéig bátor és tántorithatlan lélekkel legyetek, tartozó hűségtekről megemlékeztek, és addig is, míg a seregek megérkeznek: senki magát eltántorittatni ne engedje, sőt lehetőleg egyesülvén, a személyetek és javaitok ellen törő ellenségnek férfiasan ellenálljatok; nehogy pedig az ellenséges álhírek által a nép elrémittessék: az illető tisztviselők szigorúan őrködjének, mikép a hamis híreket terjesztő egyének elfogassanak; az ellenség kiáltványai, melyek a nép félrevezetését czélozzák, semmi szín alatt ne engedtesse nek terjesztetni, és az ezeket terjesztők szintén elfogassanak; végre, hogy hűségtek fenntartásában gondos és őrködő szorgalmat fejtsetek ki. Azokat pedig, kik vagy a fegyver hatalma, vagy pedig elméjük gyöngesége és a rábeszélés folytán hűségöket odahagyva, tőlünk elpártoltak, született kegyelmességünknel és édes hazájok iránt viseltető szeretetöknél fogva intjük: mihelyest segélyhadaink megérkezendnek, időhalasztás nélkül visszatérjenek; mert híveink atyai kegyelmességünk egész valóját és lehető megvigasztaltatásukat fogják érezni és tapasztalni, — míg az ellenkezőkkel a törvény teljes szigorát és a bosszú kardját éreztetendjük. Egyébaránt császári és királyi kegyelmességünkkel maradunk. Költ Bécs városunkban, Austriában, 1703. Augustus hó 13-án.

Leopold m. p.

Mattyasovszky László m. p.

Hunyady László m. p.«

K ü l c z í m : »Szathmár vármegye Főtisztelendő, Tisztelendő, Tekintetes és Nagyságos, Nemzetes és Vitézlő, Okos és Körültekintő N. N. Fő- és Alispánjainak, Szolgabiráinak, Esküdtjeinek és Táblabiráinak, úgy a Nagyok, Bárók, Mágánások és Nemesek összes közönségének, kedvelt Hűveinknek.«

Ezekután alólirott, a mennyiben javai és kedves övéi az ellenség kezében lennének, — elszomorodott szívvel ő Főlsége őrsége közé ment Kassára; megérkezése napján jelentkezett Nigrelli tábornok úrnál, a ki által fölterjesztéstétel végett Bécsbe küldetett volt, őt minden történtekről kimerítően értesítvén és tudósítván.

A megélhetés minden forrásából kifogyva lévén, mind személyesen mind pedig mások által fölkerterm Nigrelli tábornokot, hogy legalább 3 személyre és 4 lóra való szállást rendeljen számomra, s nehogy az időt tétlenségben töltssem, nyújtson valami alkalmat ő Főlsége szolgálatára. De miután nemcsak tekintetben mitsem nyertem, — sőt a lakásul szolgálható kis házacska is kereken megtagadtatott: kénytelenítve lettem Gombos és Klobusiczky urak jóságát igénybe venni, s nem csekély lelki bánatomra majdnem négy egész hetet tétlenségben tölteni.

Miután a belháború lecsendesítésére a császári tisztek részéről mi intézkedést sem tapasztaltam, s látnám, hogy az ellenség az erősséget elzároltatta: végső szükségemben kénytelen valék ő Főlsége elméjéhez képest az időt idővel csillapítani, és természetes kötelékeimhez ragaszkodva, Isten nevében családomhoz távozni; mielőtt azonban az említett erősséget elhagynám, gróf Pálffy Miklós ő Kegyelmességéhez a következő tartalmú levelet küldöttem:

Kassáról 1703. szeptember 13-án, gróf Pálffy Miklós ő Excellentiájához Bécsbe írott levelem másolata:

»Kegyelmes Uram!

Pénteken, a postának rendes időn túli kimaradása folytán, általánosán elterjedt annak elfogatási híre; mely azonban a fölkeltek száguldozásai miatt bölcsen visszatartatván, az utána következő vasárnapi szerencsés megérkezésekor Excellentiád két rendbeli kegyelmes válaszát vettem, az egyiket folyó hó 1-ről, másikat pedig 5-ről keltezve, mindkettőt a legnagyobb tisztelettel fogadván. Megértettem ezekből, hogy károlyi kastélyomba 40 muskatélyos rendeltetett őrségül; e nem érdemlett kegy más úton is tudomásomra esett: de tudva van előttem az is, hogy az említett őrség Rákóczi és Bercsényi közeledté-

vel Károlyt odahagyta, s kastélyomat, bútoraimat és egyéb szereimet, legkedvesebb családommal együtt, az ellenségnek átadta. Midőn feleségem, anyjával és gyermekeivel együtt, magát prédának kitétetve lenni látná: az ő Fölsége hadaival jól megrakott szathmári erősségbe készült vonulni; R á k ó c z i azonban az elmenetelt megtagadván, maradásra kényszerítette őket, — és így lehangolt családom otthonn bús életet folytat; minő életet viszek én itt? úgy hiszem, Excellentiád átlátta két ízben adott tudósításomból. Megvallom, ha az elsorolt szerencsétlenségek magánügyeim szorgalmazásában értek volna: türelmesebben venném, és inkább elfelejteném azokat, — de szívemből fájlalom, hogy akkor, midőn N i g r e l l i tábornok úr egyenes meghagyása következtében a közcsendet és békét illető ügyekben fáradtam, a jelen zavaros időben összes javaimat koczkára tettem: Bécsben semmi vigasztalással nemcsak hogy nem tartóztattam, sőt a nélkül küldtettem el is onnét, — a holott (miután saját költségemen éltem) minden pénzből kifogytam vala, sőt kénytelen valék még adósságba is keveredni. Bécsből visszatérve, szándékomban volt magamat ő Fölsége hűségében fenntartani, s két szolgálommal és négy lovammal e zárt helyen akartam megvonulni; de nemcsak hogy magam, említett két szolgálom s lovaim részére ellátást, sőt még szállást sem nyerhettem, úgyannyira, hogy ha G o m b o s úr vendégszeretetét és szívességét igénybe nem veszem, — sem magamnak, sem szolgálomnak betevő falatjuk sem lett volna; később azonban a mindenfelé elterjedt tűz miatt a zsold is kevesbedvén, Gombos úr is alig lön képes önmagát és övéit kellőleg fenntartani. Habár e hely, mikép a körülmények mutatják, nem alkalmas a támadásnak ellentállni: mégis örömet itt maradnék, ha mód és alkalom nyújthatnék a szolgálatra s ő Fölsége érdekeinek előmozdítására; azt azonban, hogy nem alkalmaztatom s ellátásomról sincs gondoskodva, s legkivált, hogy a drága időt tétlenül kell pazarolnom, — szívemből fájlalom; miért is őszintén kinyilatkoztatom, hogy ő Fölsége érdekében többet tehetnék ott, hol nem vagyok, név szerint mint itt: mivel G o m b o s úr hada összesen 12 emberből áll, a mostani körülmények között pedig számuk szaporítását reményleni sem lehet, s miután az egész idő alatt önköltségükön tartották

fenn magukat, igen valószínű, hogy az első alkalommal e 12 ember is köpönyeget fordít. Mikor érkezhetik segély? azt csak Isten tudja, a mennyiben a Montecuculi-ezredhez kevés reménység lehet. Ezen állapotok és végső bajok közepette mitévő legyek? Excellentiád bölcs ítéletére bízom. A felsoroltakhoz járul még, számtalan példákön okúlva, attól való félelmem, hogy kastélyaim fölégettetnek, minden jószágom fölprédáltatik, s szeretett családom múlhatlanul kivégeztetik. (?!). Minek folytán Excellentiádat alázatosan kérem: méltóztassék az illető helyeken kieszközölni, hogy én és mondott családom, nemkülönben az, a mi javaimból netalán még fennmaradt, sértetlenül fenntartassanak, a mennyiben tovább is, és pedig lelkiismeretes hűséggel akarom ö Főlségét szolgálni, — szem előtt tartván, hogy miután nemzetiségemnek egy tagja sem iratott a feketekönyvbe: őseim dicséretes nyomdokait kövessék én is, és ugyanaz legyek és maradjak a ki vagyok és voltam. Melyek után magamat Excellentiád kegyeibe ajánlva, maradok

Excellentiádnak

alázatos szolgája

Károlyi Sándor, m. k.«

A Kassáról történt eltávozásom után Méltóságos Bárá Klobusiczky úrhoz küldött levélnek másolata, mely költ Bárczáról, october 8-án.

»Kész szolgálatom ajánlása után kérem, a gazda üdvözlése nélkül történt eltávozásom vétkül ne tulajdoníttassék,*) s kérem, ne tekintessék az más nézetből eredettnek, minthogy elkerülni óhajtottam feltett szándékomnak bármi által lehető meghíúsulását. Még Bécsben létem alkalmával föltettem ugyanis magamban, hogy Isten segedelmével nőmet, kinek hittel köteleztje vagyok, fölkeresem, még azon esetben is, ha a Török birodalomba, Lengyelország-, Moldva- vagy Oláhországba kellenék is távoznom; a Főlséges Udvar és az egyes ministerek előtt ismert lévén e szándékom: attól sem el nem tiltattam, sem pedig ter-

*) Károlyi ugyanis, a kurucokkal titkon folytatott közlekedése fölfedeztetvén, úgy volt kénytelen kiszököni Kassáról. (L. Századok 1872. évf. 714. l.)

vem foganatosítását akadályozó másnemű vállalattal meg nem bizattam. Tervemet Bécsből történt visszajöttöm után azonnal valósítani szándékolám: de közbejött Gombos tábornok úr vállalata, s hittem, hogy neki vagy más vállalkozónak segítségére lehetek és ez által alkalom nyújtatnék ő Főlsége iránt tartozó kötelességem folytatására; azonban ez idő óta öt hét múlt el a nélkül, hogy reménységem teljesülésére legkissebb jel is mutatkoznék; segedelemben bízni immár nem lehet, a kirohanások is betiltattak, és így tovább is tétlenül vesztelni nem akarok.

A felsoroltak után tehát senki rossz néven nem veheti, s érte meg sem ítélni, ha oda távoztam, a hová esküm és természet szerinti kötelességem hív. Mindezeket Barkóczy Ferencz, Montecuculi s Veterani urakkal bizalmasan közleni szándékozom: nehogy cselekedetemben megbotránkozának; ő Főlségöket pedig, kiknek kegyességét a jelen alkalommal is szerencsém volt tapasztalni, kérem: tartsanak meg további kegyelmességekben. Megvallom, reá szántam volna magamat a további türelemre, — de a bezárolást, bizonytalan menekülést, a fölmerült események kétes kimenetelét, továbbá egészségi állapotomat figyelembe véve, tervem valósítását nem véltem tovább halaszthatónak.

Méltóságodnak

kész szolgálja és rokona

Károlyi Sándor m. k. »

A felsorolt, de különösen Pálffy Miklós gróf, és báró Klobusiczky Ferencz akkori királyi személynök ő Méltóságához írott leveleimben kifejtett egyéb súlyos és valóban sajnos körülmények folytán, három társammal együtt 1703. october 8-án elhagytam Kassát, azon szándékkal, hogy még az nap Szinnára jussak, hol legközelebb érhetni postát, és úgy csatlakozzam Rákóczi csapataihoz.

Ezen napnak éjjelét egy Boldogkő várához igen közel eső Kollát nevű faluban töltöttem; és miután az egész lakosság a hegyek és erdőségek közé húzódott, úgy, hogy a vidék Tarczal és Tokajig elhagyatott vala, — a mondott falut is üresen találtam.

Onnan másnap vagyis october 9-én eltávozván, Keresztúr

és Tarczal között találkoztam gróf Bercsényi tábornokkal, ki is midőn a mezőben kölcsönösen üdvözöltük egymást, a Tokaj alatt levő sánczok javításának meg szemlélésére sietett, engem pedig Tarczal és Tokaj között fekvő táborába hitt meg.

Midőn odaérkeztem, valódi bámulattal kelle szemlélnem a haderő százanandó állapotát; a Hernádvölgyéből érkezett s jó fegyveres nemesi haderő alig haladta meg az ezer számot, a többi, gyülevész népből álló mintegy háromezernyi had, botokkal lándzsákkal s kaszákkal volt fegyverezve. E sereg annyira gyámoltalan vala, hogy a Kassán állomásozó 3—4 század Montecuculi fele katonasággal, az ottani mágnások és nemesek fegyveresével egyesülve, képes lettem volna őket szétverni; sőt ha ezen erőt Klicksparg (Glöckelsperg) Detrick hadával egyesíthetem: nemcsak a szatmári blokvádát zavarhattam volna meg, de sőt helyreállíthattam volna az egész ország nyugalma-t. (??) A lehangolt nemesség, megértvén tőlem, hogy sehol semmiféle ellenség nincs, mitől sem lehet tartani: felvidúlt, ereje napról napra növekedett, míg nem annyira szaporodék, hogy az összes megyékbeli személyes fölkeléshez a 800 lengyelt, és 9 (?) tatárt számítva, martius havában (1704.) az összes magyar- és erdélyországi haderő könnyen 100,000 főre vala tehető*), ezeken fölül fenn valának még a huszti-, munkácsi-, somlyai-, károlyi-, kállai, és tokaji német őrségek, melyek szintén R á k ó c z i zászlai alá állottanak.

Ily gyors terjedés és gyaporodás mellett, a mennyiben a Fölséges Udvar Franciaországgal nagy háborúban állott, s a forradalom elnyomására elegendő haderőt nem küldhete: a szikrából keletkezett tűz annyira éledt, hogy az, a Fölséges Udvar mérhetlen kárával, az ország és egész nemzet romlásával, az 1710-dik évig pusztított vala, — melynek leírása bizonyosan bő anyagot szolgáltatna a történelemíróknak.

Miután pedig ugyanazon 1710-dik évben gróf Pálffy János tábornagy és a haza főoszlopa, József ő Fölsége és a hadi tanács

*) Csakhogy ezen óriási szaporodás a Rákóczi személyes megjelenése által előidézett roppant lelkesedésnek s Bercsényi fáradhatlan szervező munkásságának, — nem pedig a Károlyi által terjesztett, különben is jóformán tudva levő egyszerű hírnek vala eredménye.

előtt megkezdett értekezletei után teljhatalmú biztossá nevezetett: legelőbb is magánlevelezései által minő alkalmat nyújtott a béke megkötésére? később pedig mikép emelte a tanácskozmányokat közügyi jellegűvé? s minő serénységgel járt légyen el a béke megkötésében? — az ügymenet, mely az alább közlendő levelezésekből bőven kiviláglik, eléggé igazolja, valamint azok valódiságát a hiteles másolatokban ideiktatott levelezések sora napfényre juttatandja.

* * *

Ez után következik a Pulay János féle »Szathmári Békeség« néven ismert munka latin szövege, melyet, mint-hogy magyarul már Szalay László által kiadatott, — bátran mellőzhetek.

WALTHER IMRE.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat június 5-iki ülésén úgy tagok, mint szakkedvelők, — valószínűleg a roppant hőség következtében — kevés számmal jelentek meg. A választmányt 10—12 tag képvisel. Elnök Horváth Mihály vala, ki is az ülést megnyitván,

1. A május 7-iki ülés jegyzőkönyve felolvastatott és hitelesített. Ezután

2. Titkár bemutatta s felolvasta Zólyom megye közönségének Besztercebányán május hó 5-kén 116. j. k., — továbbá sz. kir. Besztercebánya városa közönségének april hó 30-kán tartott közgyűléséből 1114. sz. a. kelt irataikat, melyekkel a Magyar Történelmi Társulatot folyó évi kirándulásának Besztercebányán leendő megtartására a legszivesebb előzekenységgel hívják meg, s az esz-közlendő tudományos búvárlatok elősegítése tárgyában készséges támogatásukat felajánlják. E nagybecsű meghívások élénk örömmel fogadtattak, s a Horváth Mihály, Ipolyi Arnold s a társulat több ismert tevékenységű tagjai közt, a Zólyom megyei fő- és alispán urak részvéte mellett tartott előleges értekező indítványa alapján ha-

tárhozatilag kimondatott, hogy Zólyom megye és Besztercebánya város szíves meghívása köszönettel elfogadtatik, a társulat folyó 1874-ik évi vidéki kirándulását azon tájakra tűzi ki, és pedig olyképen, hogy a kirándulók Budapestről augusztus 18-kán a magyar állampálya esti vonatán induljanak el, hogy aug. 19-kén d. e. 10 órakor Besztercebányára érkezzenek. Itt másnap, Szent-István napján, ünnepélyes megnyitó gyűlés fog tartatni, mely után a kirándulók kutató bizottságokra oszlanak, ú. m. a) Besztercebánya város, Zólyom megye, és a tőszomszéd Radványban a Radvánszky-család; b) Kőrmöczbánya sz. kir. városa; végre c) Turóczban Styavnicán a b. Révay-család levéltárainak átbúvárlása czéljából. A három bizottság munkálatait aug. 29-kén befejezve, ez nap estére Ipolyi besztercei püspök úr kegyes meghívása folytán, ő mlga garamszent-kereszt kastélyában ismét egybegyűlend, s másnap, aug. 30-kán, ott fog végbe menni a zárgyűlés.

E határozatok egyhangúlag megállapíttatván, titkár megbízott a Zólyom megye, s Beszterce és Kőrmöcz sz. kir. és bányavárosok közönségeinek, nemkülönb Ipolyi Arnold püspök, b. Révay Simon és Radvánszky Antal főispán uraknak szóló válasz, illetőleg fölkérő levelek szerkesztésével, továbbá a kirándulásban részt venni óhajtó társulati tagoknak a Századok útján eszközözendő felszólításával, végre a félárú vasuti menetjegyek annak idején leendő beszerzésével.

3. Alapító-tagúl bejelentetik: Császka György szepesi püspök (ajánlja Horváth Mihály); évdíjas tagokúl: Szemre esányi Dárius Árva megye főispánja, és Zmeskál Mihály orsz. képviselő, (aj. ifj. Kubinyi Miklós), mindketten Alsó-Kubínban; Vári Szabó Antal kir. törvényszéki bíró Budapesten (aj. Thaly Kálmán); dr. Vécsy Tamás egyetem. tanár és orsz. képvis. Budapesten (aj. dr. Hajnik Imre); és dr. Chervon Flóris kir. főgymn. tanár Budapesten (aj. Fraknoi Vilmos.) Mindnyájan egyértelműleg megválasztattak, 1874. elejétől számítva.

4. Baltházár Béla társ. pénztárnok a következő pénztári kimutatást adja be május haváról:

B e v é t e l e k :

1. Értékpapírok kamatszelvevényei	140 ft 75 kr
2. Tagdíjak	140 » — »

3. Előfizetési pénz a »Századokra«	5 ft — kr.
Befolyt összesen	285 ft 75 kr.
Pénztári maradvány april hóról	1940 » 32 »
A bevételek főösszege	2226 ft 07 kr.

K i a d á s o k :

1. Az Athenaeum nyomda féléves számlája	783.55 kr.
2. Utalványozott írói díjak és egyéb illet- mények	58.12 »
	= 841 ft 67 kr.
Marad tehát junius hora	1384 ft 40 kr.

Végeztetett, hogy ezen pénztári maradványból, — miután az őszig most már tetemesebb kiadás előreláthatólag nem lesz, — egy db. ezer frtos névértékű m. földhitelintézeti vagy kereskedelmi bankféle záloglevél vásároltassék, és az alaptőkéhez csatoltassék.

5. De á k F a r k a s vál. tag fölemlíti, hogy a Wesselényi-család eredetéről való nyomozásai alkalmából kutatást tett a nógrádmezei B e r c z e l l y-család levéltára Budapesten lévő részében, a hol is a XIV-ik századból 5, a XV-ikből 23, s a XVII-ikből 7 db. érdekesebb oklevelet és iratot (az utóbbiak magyar nyelvűek) talált. Ez okmányok Nógrád-, Heves- és Abaújmegyékre, s a Berczellý de Berczel, Ugron de Berczel, Arany de Berczel, a Bory, Eghry, Hamar, Nemes, Thassy, Szoby, Becskey, Lestár, Daray, Pattkó, Géczy, Dióssy, Vukovics, Mednyánszky, Földváry, Fáý stb. családokra vonatkoznak, köztük Nagy-Lajos, Zsigmond, I. Mátyás királyok, Gara és Gúthi Ország Mihály nádorok stb. kiadványai. A becsesebbek lemásoltattak a Codex Patrius későbbi kötetei számára. Egyébiránt, Berczellý Jenő osztálytanácsos úr ígéretet tön, hogy az őszre családjának többi okleveleit is a fővárosba szállítandja, s átkutatásukra készségesen alkalmat nyújtand. Tudomásúl szolgál.

6. T h a l y K á l m á n tett szóbeli hosszabb előterjesztést, az általa s még néhány választmányi tag által legközelebb Nyitra- és Trencsénymegyékben eszközölt levéltárkutatások eredményéről, s az ezúttal bővebben jellemzett b. P e t r e ő c z y I s t v á n-féle levelekből az 1693. febr. 12-kén Pozseroleczán keltet mutatványúl felolvastván, — egyszersmind bemutatta Vaj Ádámnak Berlinből kapott sírfeliratát. (Ez

utóbbi, és az érintett kutatások rövid vázlatát lásd alább, önállólag.)

Az ülés ezzel végét érte.

Adalék I. Balassa Bálint életéhez.*)

Supplicatio humillima ad Sacratissimam Caesaream Regiam Maiestatem exhibita nomine fidelium subditorum Judicis et Juratorum Civium atque totius Communitatis Oppidi Hybbe in Hungaria.

Sacratissime Romanorum Imperator semper Auguste, Serenissimeque Rex Hungariae etc., Domine Domine nobis Clementissime!

Summa necessitate compulsi, et duro telo miseriarum pressi, ad Sacr. Caes. Regiamque Maiestatem expedientes hosce concives et incolas nostros, humillime auxilium et patrocinium imploramus, et petimus benignissima ope Caes. et Reg. Maiestatis Vestrae, ut in his et tantis aerumnis quibus expositi sumus, relevemur. Exponimus et enim Sacr. Caes. Mai. Vestrae quantis gravaminibus, quantis pensionibus, et quantis laboribus hactenus afflicti et pressi fuerimus per Dominos Valentinum et Franciscum Balassios germanos fratres, filios piaae memoriae Dom. Dom. Joannis Balassa, quorum uterque iammodo infelici fato alter ad Strigonium preliando, alter ad Cassoviam in pugna contra Tartaros caesi, mortem obiere, et in templo nostro Oppidi Hybbe una cum Domino Parente suo ante quoque demortuo, iam sepulti sunt. — Nam a praefatis Fratribus non tantum nonnulli agri et sylvae cum earum usibus adempti, verum etiam in fundis nostris, et intra terminos nostros Pagi exstructi, et nobis novae pensiones, et exactiones impositae sunt, molendinum publicum in ipso Oppido exstructum, et nobis a multis annis, et in Reipublicae usus serviens nobis ademptum, diversorium publicum in medio Oppidi instauratum est, extra quod nullus Civium pro more prisco, et antiquitus servato, neminem quemque hominum (neque quidem Vestrae Caesarae Majestatis servitiis addictos, aut nobis incolis quo genere Consanguinitatis, vel affinitatis coniunctos) hospitio ex-

*) Kiegészítésül a koszorús szerzőnek hason-czím alatt a Századok múlt 1873. évi folyama 305—321. lapjain megjelent értekezését ugyanott követett okleveles közlésekhez. Szerk.

cipere sub mulcta 12 Rfl: accidit. — Coctio cerevisiae nonnisi certa pecuniae summa exempta conceditur: Insuper quotidianis laboribus plusquam Israelitae in Regno Pharaonico opprimebamur, ut ne festis diebus nobis feriari, et verbo Dei vacare licuerit. — Et nisi forte a Sacratissima Caesarea Majestate Vestra tempestive nobis succursum fuerit, verendum est, ne res nostrae, itemque Reipublicae nostrae in peius et gravius cadant; et nulla subsecuta mitigatione talium nostrorum onerum (quibus ne Hercules quidem ferendis par esse possit) nos, nostras mansiones, et domicilia deserere, et alibi nidulari nostris cum conjugibus et liberis certum est, et oportet, moderni etenim Domini Dominus Andreas Paczolti et Franciscus alter frater eiusdem, affines supradictorum fratrum (unam sororum eorum, quisque horum in uxorem duxit) de priore taxatione nil remittere intendunt, cum vix aequo iure huius Domini, et Arcis Újvár successores (iudicio multorum) haereditarii esse credantur, sed potius dictam Arcem rursus recidere, et pertinere in Jus et usum Camerae Sacratissimae Caesareae Majestatis Vestrae. — Nam fama fertur eam Arcem Újvár Domino Domino Joanni Balassa tantum ad certum tempus (quod iam dudum elapsum est) a Vestra Caesarea Majestate in usum ipsius concessam fuisse, quod et ipsam rem sic se habere liquide quoque patet ex Litteris mandatoriis nobis (in simili infelici et rigido statu constitutis) datis ad Dominum Dominum Joannem Balassa, quarum tenor et copia (si opus sit et placeat videre) nobis praesto est. — Intendentes igitur nos miseri, et infelices homines tanta mole onerum et aerumnarum praegravati, post obitum iam praefatorum Dominorum Balassium (tum Patris, tum Filiorum) principiis obstare tempestive per hos nostros Concives, ad Sacratissimam Caesaream Majestatem Vestram confugimus, humillime et obnixè orantes et obsecrantes: dignetur Sacratissima Caesarea Majestas Vestra pro innata Clementia et benigna largitione nobis patentibus Litteris suis providere et nos praemunire, ut quisquis tandem haereditarius Dominus et Successor Arcis Újvár, et nostri, nostraeque Reipublicae tutor (optaremus autem nos sub patrocínio Vestrae Sacratissimae Caesareae Majestatis plene permanere) futurus sit, ut secundum tenorem et vigorem Privilegiorum nostrorum, et Divisipiae memoriae Regibus Hungariae nobis collatorum, et a Vestra Sacratissima Caesarea Regiaque Majestate confirmatorum conservemus, nec iam tantis intollerabilibus, quibus hactenus afflicti sumus (ut supra recensuimus) praegrave-

mur, contra omnem normam Divinae et humanae iustitiae, et quidquid sic nobis contra omne jus, et aequum nobis oblatum est, ad usum Reipublicae nostrae, ut rursum veniat, et restituatur. — Factura Vestra Sacratissima Caesarea Regiaque Majestas rem Deo (retributori omnium bonorum) quam gratissimam, et opus misericordiae perpetua memoria sibi posterisque suis dignum. — Responsum quam clementissimum (voti ut compotes simus) cum celeri expeditione nostrorum legatorum tenuissimis sumptibus, prae ingenti penuria Reipublicae instructorum, et priusquam aliqua exundatio aquarum fiat (quoniam Oppidum Hybbe pene vel ultra sexaginta miliarium distat) humillime petimus. Sacratissimae Caesareae Regiaeque Majestatis Vestrae fideles et humillimi subditi: Judex, Juratique Cives, totaque Communitas Oppidi Hybbe in Hungaria.

Közli :

TOLDY FERENCZ.

— A zelízi római síremlék. Barsmegyének lévai járásában, a Garam folyó jobb partján fekszik Zelíz nevű magyar helység, gróf Breuner terjedelmes uradalmának székhelye, melynek kathol. egyházában egy római sarcophag találtatik. Ez első tekintetre hihetlennek látszanék, a mennyiben sem a rómaiak a Duna innenső vagyis balpartján, a dunaszéli castellumok kivételével, nem voltak letelepítve, sem pedig egy keresztény imaházban római pogány sírnak helye nem volna. Azonban a dolog mégis való, ott van csakugyan egy római sarcophag, egész természeti teljességében.

De előbb ismertetnem kell a kérdéses lelet helyiségét. A zelízi kath. templom tiszta góth stylban emelt csinos mű, a XIV-ik századból. Ezen alakja belsőleg még meg van őrizve, de külsőleg újabb torony és portale által elferdítettetett. A csúcsíves alakzat megczáfolja a szentély ívezetén (azon időben, mikor én azt pár esztendő előtt ott találtam,) olvasható azon újabbkori fölirotot, hogy emez egyházat Atta második nádor 1081-ben építteté. A felirat szórúl szóra ez :

A. M. D. G.

Et Sancti Jacobi Apostoli Majoris Honorem Ecclesia hac est erecta ab Atta secundo Palatino Regni Hungariae Anno Domini 1081, ab Helvetiis autoritate dominali recepta 1730, pia tandem benefactorum ope renovata 1736.

E téves fölirotra, az építés évét és az alapítót illetőleg, a Túróczi-

krónikának és Bonfiniusnak azon helyei szolgáltattak alkalmat, a hol meg van az írva, hogy a görög háború befejezése után Acha (vagy Atha) nádor Zelys-en Szent-Jakab tiszteletére egyházat építvén, annak fölszentelési ünnepélyére Salamon királyt és Gejza herceget megkérte, kik a meghívást elfogadván, azon ünnepélyen meg is jelentek. Ámde ez a S o m o g y megyében létező hajdan Zelyz, később Zsilicz nevű régi apátságra, »S. Jacobi de Silisio« vonatkozik, következőleg hibásan tulajdonítottatott a barsi Zelíz imaházának, melynek építése csúcsíves styl-jénél fogva a XIV-ik századon túl nem tehető.

Mióta a Zichy-Codex nagylelkű Moecenása a történelemnek készségesen átadta a Bechey család okmányait, bizton állíthatjuk, hogy a barsi zelízi egyház alapítója nem más, mint ezen Bechey nemzetség, mely a XIV. század kezdetétől a XV-ik század végéig a bars megyei Zelíz helységet és környékét szakadatlanul bírta. Beléptek ugyanis annak birtokába a Becheyek, az említett okmányok bizonyága szerint, R.-Károly király uralkodásakor, jelesen a Francziaországból hazánkba beköltözött Bechegerege nemzetségből, különösen annak a Becsek és Becskerekek táján letelepült Bodrog-vármegyei ágából származott Bechey Imre és fiai Töttös és Vesszős, kik mindannyian Bars megyének főispánjai és Károly királynak nagy kegyenczei valának. Meg kell itt jegyeznem, hogy ezen frank eredetű jövevény nemzetség Kézainál ferdítve van írva Beche Gregornak a helyes Bechegerege helyett, mi a Becskerek név által is igazolva van.

Föl kell tennem a szíves olvasóknál annak tudását, hogy a keresztény egyházakban a fő-oltárok ereklyéket tartalmazó kőtalapokra voltak fektetve. Ilyen oltári kőtalapul szemelték ki a Becheyek a zelízi imaház számára a kérdéses római sarcophagot, melynek belső üregében a kellő ereklyék találtak helyet.

De most támad azon kérdés megfajtése: honnét vették az alapítók azon római sarcophagot? A feleletet a kő fölirata és a már idézett kútforrások nyújtják. A ki azt halála esetére készítette, a II-ik Adjutrix legio veteranusának vallja magát. Már pedig tudva van, hogy ezen legiónak állomása a római Aquincum, mostani Ó-Buda volt, következőleg a sarcophag a Becheyek által Ó-Budáról szállíttatott Zelízre. Könnyen juthattak pedig hozzá a Becheyek, mert ők Ó-Budán, a keresztsek Hévíz városrészében és a várban több házat, telket, szőlőket bírván, sőt Bechey Töttös budavári polgárleányt vevén nőül, ezen összeköt-

tetésnél és birtoklásnál fogva a római emlékekben a mostaninál akkor még gazdagabb földterületen nagy fáradság nélkül sarcophagot szerezhettek és Zelizre átszállíthatták.

A zelízi sarcophag hossza 7 láb és 4 hüvelyk, magassága 3 láb, szélessége 3 láb és 9 hüvelyk, melyen kétrendű fölírat észlelhető; az első vonatkozik a még életben lévő veteranusra, ki azt halála esetére megrendelte, a második a már megholtról szól. Itt közlöm betűhíven:

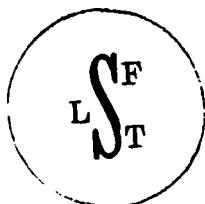
D.

M.

Első: AELVS·DOMITIVS·VET·

LEG·II·ADI·DOMO·ERAPVLI,
EQVES, SYRVS, VIVVS, SIBI
FIERI FECIT

Második: ÆLDMITVSVE, LEG. II·ADOVI,
SVPERVIXIT ANNIS, LXXX

Ezen fölírat commentálását másokra bízván, a kegyes olvasó figyelmét csupán az utolsó számokra vagyok bátor irányozni, Aeliusnak rendkívüli hosszú életére, a 90 esztendőre, a mi arra mutat, hogy Aquincum levegője és az ottani legionariusok életrendje a hosszú életnek kedvezett.

BOTKA TIVADAR.

Levéltári hulladékok.

V.

Nyitra vármegyei alispánok.

(Második közlés.*)

1333. György. (A Bossányi-család levéltárában. A. nro. 54.)

1343. Miklós.

1419. Gáspár de Mezewkezew. 1420. és 1421. Ugyanő.

1423. Benedictus de Moyteh. (Majtényi Benedek.)

1424. Bábel György, de Parulcha. (Más oklevélben: Georgius Bubal de Bulcha.)

1434. Bakonyi Pál.

*) Lásd a Századok 1874. folyamának 288. lapját.

1437. Benedictus de Bask. (A Bacskafalvyak, ma Bacskádyak öse.)

1438. » »

1495. Nagy-Emőkei Török Bertalan, és Ilméri Zalay András.

1499. Ilméri András.

1517. Assakürthi Assa János.

1518. » » »

1550. Ghyczy József.

1551. » »

1554. Zerdahelyi Pál.

1564. Zsámbokréthy György de Divék-Újfalú.

1566. » »

1571. Luka János (de Quinqueecclesiis.)

1576. Zsámbokréthy György de Divék-Újfalú.

1579. » » » »

1579. Zsámbokréthy Pál.

1580. Elefánthy Imre.

1582. Csúzy Benedek de Pusztá-Szent-Mihály.

1584. Bozsoky Thardy István.

1585. » » »

1586. » » »

1587. Ocskay János de Ocskó.

1588. » » »

1589. » » »

1590. Bucsányi Pál.

1591. » »

1592. » »

1593. » »

1595. » »

1596. » »

1597. » »

1598. » »

1600. » »

1600. Bossányi András. (Mint alispán, ez év Tamás apostol napján kelt levélben. 1601. évben ismét szolgabírói hivatalban találjuk.)

1601. Zerdahelyi Mihály.

1602. Zerdahelyi Mihály.
 1603. » »
 1604. » »
 1617. » »
 1618. » »
 1619. » »
 1622. Bossányi Boldizsár de Nagy-Bossány.
 1628. Szlavniczai Sándor László.
 1636. Kisvicsapi idősh Koronthály István.
 1637. » » » »
 1640. Berényi György de Karancs-Berény.
 1649. Keresztúri László de Kis-Keresztúr.
 1669. Újfalusi Horváth János.
 1687. Bossányi Gábor.
 1690. Ghika Pál, helyettes alispán.
 1692. Ghyczy Pál, helyettes.
 1723. Szlavniczai Sándor Adalbert.

Trencsény vármegyei alispánok.

1322. Domokos mester, Trencsény várának castellanusa.
 1402. Zamárdy Miklós.
 1418. Leskovi Audrás.
 1540. Baracskey Pál.
 1550. » »
 1556. Szlavniczai Sándor Gáspár.
 1558. Cazzay Gáspár de Alsó-Sztrecse.
 1564. Baracsanszky János.
 1570. Luka János.
 1571. Miticzai Roson László.
 1574. Madocsanszky Pál.
 1577. » » (Ez évben Madocsányi néven fordul elő.)
 1580. » »
 1584. Halácsy János de Bobrovnýk.
 1586. Marsovszky Bálint de Marsofalva.
 1588. » »
 1590. Miticzai Roson László.

1593. Sirmiensi Theodosius de Zwlo, (innét a Szulovszkyak.)
 1595. » »
 1604. Ordódy Gáspár, hosszabb ideig.
 1618. Sirmiensi András. (Theodosius fia.)
 1618. Gilányi Miklós.
 1622. Ordódy István.
 1627. Trstyánszky Pál de Nádasd.
 1629. » »
 1630. Motesiczky Pál. (1636. évig.)
 1637. Szlaviczai Sándor Imre.
 1638. » » »
 1641. Madocsányi Imre.
 1653. Ordódy István.
 1655. Mattyasovszky Menyhért.
 1748. Mérey Zsigmond.
 1758. Ordódy Kristóf.
 1770. Kőszeghy László.
 1842 után. Pongrácz Gáspár.

Ide sorolható még:

1554. Gerchykar (egy másik oklevélben: Gerthssakar) Kristofór, a trencsényi vár kapitánya, és Baracskey Pál, »administrator Comitatus Trinchiniensis« kit fent, oklevelek alapján, alispánnak neveztünk.

Közli: PESTI FRIGYES.

Adalékok a magyar képzőművészek sorozatához.

I.

A magyar képzőművészeknek e folyóirat hasábjain Nagy Iván által közölt sorozatát a következőkkel pótolhatom:

Bálint pécsi műtővös (aurifaber) a XV. század végén, a ki II. Ulászló király részére, midőn ez 1495-ben Pécsen tartózkodott, némely ötvösmunkákat teljesített. (Említve van az 1495-iki királyi költségjegyzékben, Engelnél: Fortsetzung der allgemeinen Welthistorie. Neun und vierzigster Theil, Halle 1797. 73. lap.)

Bernát mester, (magister) budai ötvös, 1494-ben II. Ulászló király részére két pecsét-gyűrűt metszett. (Engel i. m. 89. l.)

Elek (Alexius) budai aranyszövő, (auritextor) kiról az 1494. évi királyi költségjegyzék írja: »Ab Allexio, Auritextore empte sunt de

pellibus hermellinis ligature vulgo Chym'er sex etc. ab eodem Alexio qui facit filum de auro, similiter de pellibus hermellinis, vulgo hewlg'h, empte sunt ligature XV. singule ligature pro fl. 4. etc. (Engel i. m. 81 l.) Megjegyezzük egyszersmind, hogy e királyi költségjegyzék miveltség-történetileg általában nagyon érdekes, és még feldolgozatlan. Figyelmzettetjük rá e kor- és műszak avatott bűvarát b. Nyáry t.

Gábor mester, pécsi műtővös nevét szintén az 1494 — 1495-iki kir. költségjegyzék tartotta fenn. Ő a följebbemlített Bálinttal együtt, II. Ulászló király számára különféle ötvösműveket, jelesül két díszkannát készített, s néhány kupát kijavított (»duos Cantaros Regie Maiestati fecit et certas reformavit Cuppas.« Engel i. m. 71. l.)

Harber Máté budai lakos, a királyi kincstárból 1494-ben, bizonyos, a török császárnak ajándékba küldött mosdó-edények megara-nyozására 20 forintot kapott. Ezen adat alapján Harber Mátét is felvehetjük a XV. századi magyar műtővösök lajstromába. (Engel i. m. 109. l.)

Miklós mester, festész (pictor) 1495. évben Pécsen élt. (Engel i. m. 172. l.)

Traui János szobrász (»Joannes de Tragurio Statuarius siue marmorum sculptor«) 1489. táján Magyarországon tartózkodott s Mátyás királynak igen kedvelt embere volt. Ezt bizonyítja egy, a gróf Draskovics-család előbb biszági, most trakostyáni levéltárában őrzött eredeti oklevél, melyben Mátyás király Traui Jánosnak a Körös megyei Majkóczy várát adományozza s ugyanebben róla a legmelegebben nyilatkozik. Tán testvére vagy fia volt az ugyanezen időtájt nálunk virágzott Traui Jakab építésznek és szobrásznak.

Végül nem hagyhatom említés nélkül, hogy néhai *Eötvös Lajos* korán elhunyt szépreményű bibliographusunk s irodalomtörténészünk többször említé előttem, hogy a magyarországi rézmetszőkről egy terjedelmesebb értekezése áll készen. Ezen értekezés, Eötvös Lajos egyéb kézírataival együtt, tudtom szerint jelenleg az elhunyt testvére, Eötvös Károly orsz. képviselő birtokában van. Kíváncos lenne közzététele.

HATOS GUSZTÁV.

II.

Hazai műtörténetünk ügyének vélek némi szolgálatot tenni, midőn néhány általam ismert, de a tudós Nagy Iván nagybecsű közlemé-

nyeiben fel nem talált képzőművészünk nevét köztudomásra hozom. Ezen általam ismert képzőművészek a következők:

Huetter Lukács, festész, különben pedig morva származású irgalmas-rendű szerzetes. A múlt század derekán Egerben, rendje házában több évig lakott, s ott találhatók fel maig leginkább művei is, számra mintegy 50 darab, ezek között legtöbb kisebbbyszerű bibliai kép, fára festve. Ugyanott szemlélhető tőle néhány darab jeles vászonfestmény és az étteremben egy nagyobb frescomű, az apostolok lábait mosó Krisztust ábrázolva, melyre nevét ekképen jegyezte fel: »Fr. Lucas Huetter. S. O. S. Joannis Dei Profess. Pinxit die 10. Maii. Anno 1760.« Egy igen szép Madonnája Ipolyi Arnold püspök úr birtokában van. Előbb a kácsi (Borsod) templom tulajdona volt, melyet a püspök úr akként szerzett meg, hogy helyette a templomnak új képet festetett s felül rá még a templom tetőzetét is újonnan zsindelyeztette.

Kracker János Lukács, egyházi festész. Származása ismeretlen. Több körülmény azoban arra utal, hogy születési helyét Csehországban keressük. Férfikorában, már mint képzett művész, a jászóvári prémontrei rend praelatusa, Sauberer András által hívatva, 1758. körül jött hazánkba, és itt letelepedvén, azontúl állandóan itt lakott, itt működött és itt is halt meg, miért is nem minden ok nélkül nevezhetjük őt hazánkfiának. A fresco és vászonfestményben egyaránt kitűnő volt, s e nemben a mily nagyszámú, ép oly jeles műveket hagyott hátra. Műveivel hazánkban először Jászón, az említett rend ritka díszű templomában találkozunk, melynek oltárképei s boltíveinek frescói mind az ő ecsetét örökítik. Jászó után majdnem kizárólag Eger s az egeri egyházmegye területén egyes templomok őrzik legnagyobb számban műveit mint oltárképeket. Kracker Jászóról Egerbe 1767. táján költözött át, s meghalt ugyanott 1779. december 1-én. Fresco és vászonfestményei, melyeket ismerek, következők:

F r e s c ó k :

1. A Heródestől búcsúzó és a gyermek Jézust imádó bölcsek. Parallelkép. (Jászón.)
2. A sz.-család Egyiptomba futása és a betlehemi csecsemők öklése. Parallelkép. (U. ott.)
3. A pusztában prédikáló ker. János (U. ott.)
4. Ker János lefejeztetése. (U. ott.)

5. A »Gloria« éneket zengő angyalok kara. (U. ott.)

6. A trienti egyházi zsinat. Egerben, az érseki lyceum könyvtártermének boltívén. Krackernek legnagyobb szerű s ritka szépségű műve, mely 132 életnagyságú alakot tüntet fel, s melyet midőn a frescofestésben szintén igen jeles s pótlólag Nagy Iván által is említett Maulpertsch meglátott, kezeit összecsapva felkiáltott: »én ilyet nem tudok.«

7. Csendéletféle képek, az egri kis-préposti lak ebédlőjének boltívén.

V á s z o n f e s t m é n y e k :

1. Jézus kereszteltetése János által, 18' magas főoltárkép. (Jászón.)

2. Sz.-Anna. (U. ott.)

3. A szeplő nélkül fogantatott szüz. (U. ott.)

4. Sz.-Ágoston. (U. ott.)

5. Sz.-Norbert. (U. ott.)

6. Sz.-András és Nep. János. (U. ott.)

7. Sz.-Borbála. (U. ott.)

8. A betlehemi pásztorok Jézus jászol-bölcsőjénél. (U. ott.)

9. A napkeleti bölcsek imádása. (U. ott.)

10. Sz.-István király. (Egerben, az érseki basilicában.)

11. Sz.-László király. (U. ott.)

12. Sz.-Antal. (U. ott. a minorita atyák templomában.)

13. Sz.-Anna. (U. ott.)

14. Sz.-József halála. (U. ott. a finövelde kápolnájában.)

15. Sz.-Márton. (Tisza-Püspökiben. Külső-Szóluok vm.)

16. Sz.-József. (Száhalmon. Borsod vm.)

17. Nep. János. (U. ott.)

18. Sz.-János martyriuma. (Mező-Tárkányon. Heves vm.)

19. Sz.-István király. (Sz.-Istványon. Borsod vm.)

20. Jézus a getsemani kertben. (Eger-Szalókon. Heves vm.)

21. Sz.-András. (Fel-Debrőn. Heves vm.)

22. Sz.-Katalin. (Bokrán. Heves vm.)

23. Sz.-János, a latiumi kapu előtt. (Sátán. Borsod vm.)

24. Sz.-Mária menybevitele. (Besztercze-Bányán, Zólyom vm. Főoltárkép a parochiai templomban.)

25. János evangélista. (U. ott. Ipolyi A. püspök úr birtokában.)

26. A sz.-család menekülése Egyiptomba. (Egerben a papnövelde tulajdona.)

27. Sz.-Mária születése. (U. ott. Pánthy Endre kanonok úr birtokában.)

28. Jézus születése. (U. ott.)

29. A getsemani jelenet. (U. ott.)

30. A sz.-család. (U. ott. Lancelotti úr hagyatéka közt.)

31. Sz.-Mária és Erzsébet. (Kápolnán. Heves vm. a plebánia birtokában.)

32. Sz.-Anna. (U. ott.)

33. Egy öreg anyó. Krackernek a felsoroltak között legjelentéktelenebb műve. Pesten a m. n. muzeum képtára Pyrker osztályában. (L. Kracker János Lukács egyh. festőművész emlékezete. Egri Egyhm. Közlöny. 1873. 21—4. sz.)

Sigrist, múlt századi festész. Tőle van az egri lyceum egyik szintén igen kitűnő frescója, az úgynevezett vitateremben, mely a tudományok ágait állítja szem elé ékes csoportokban.

Tóbencz György, festész. Az egri irgalmasok rendháza őriz tőle egy az utolsó vacsorát ábrázoló jeles vászonzfestményt. Nevét is rajta találjuk: Georg. Tóbencz 1753. Bécsben. Mint a rend háztörténeti naplója mondja, a képet Androvics Miklós volt egri kanonok festette a rendnek 100 forintért.

Zach József, festész. Annyit tudunk összesen róla, hogy Krackernek volt munkatársa, midőn ez az egri lyceumban a már fennebb említett frescoművét festette. Erről is azon feljegyzés értesít, melyet a kép egyik szögében így olvasunk: Joannes Lucas Kracker et Josephus Zach. Pinx. Anno 1778. Zachnak voltaképen a műből a zsinat színhelyéül szolgált trienti góth dóm belső rajzát kell tulajdonítanunk, melybe aztán mintegy keretbe van Kracker műve illesztve. Ugyancsak tőle vannak még valamint a könyvtár, úgy a vitaterem és kápolna oszlopszatos és építészeti díszítményei is, melyek mind ügyes és gyakorlott ecsetre mutatnak.

Sorrenden kívül megemlítek még itt Egerből néhány ismertebb-névű festőművészt a jelen századból. Ilyenek: *Danhauser* német, *Schiavonni*, *Malatesti*, *Grigoletti*, *Busato* olasz festészek, kiktől az egri érseki főtemplom oltárképei vannak.

Ugyancsak részint pótlólag, részint helyreigazítólag megjegyzem még, hogy *Balkay Pál* egri festész hazánkfiának több műve, ezek között: egy Magdolna, egy János evangelista, és a festész arczképe is, hagyatéka öröklője Egerben, Joó János úr birtokában vannak. Említenek még tőle több oltárképet is, de a melyeket nem ismerek. *Hesz János Mihály* képíróknak pedig, az egri lyceum kápolnájában Sz. István királyt ábrázoló művén nem 16, hanem csak 4 főalakot látunk. Inkább áll ez azon másik, a Sz.-Mária menybevételét szemléltető művéről, mely szépségre amaszt felülmúlja, s a papnővelde kápolnáját ékesíti. Így jegyzem meg azt is, hogy *Maulpertsch* nek Egerben csak egy művét ismerünk, ez egy fresco, az égiek karát állítva szem elé, mely ismét csak az iméntemlített lyceum műkincseit szaporítja, s annak kápolnája boltívén szemlélhető.

FOLTÍNYI JÁNOS.

— Magyar ágyúk a bodoki várban. Gr. Berényi Ferencz úr őmlga Nyitra megyei bodoki várkastélyában, — mely nagy, ódon épület saját udvari kápolnával, több mint száz lakhelyiséggel, hét lépcsőzettel, kívül sánczok nyomaival, s belől, roppant terjedelmű négyszögű udvara körül, oszlopsoros folyosókkal bír, — legközelebbi búvárkodásunk alkalmával, a mennyire az oklevélkutatásoktól felmaradt némi idő engedi vala, vizsgálódásainkat a nevezetes régi műveket tartalmazó könyvtárra, továbbá a családi ősök szép számban található arczképeire, ritka régi bútordarabokra, fegyverek- és egyéb műemlékekre is kiterjesztők. Így lön figyelmessé kis társaságunk egyik buzgó tagja, hg Odescalchi Arthúr, a levéltár-helyiség falain függő néhány rakott mívű régi flinta és szakálas-puska, továbbá két szép hímzetű ó tarsoly mellett, három, a leveles-ládák mögött a fal tövében heverő régi, barnult ágyúcsőre; melyeket a kitünő előzékenységű tulajdonos gróf és grófnő őmlgaik azonnal kiemeltetvén nyúgovo helyükről, bővebb megvizsgálás végett világos helyiségekre vitettek, és a százados portól, penésztől megtisztogattattak. Ekkor a gyönyörű öntésű három ágyúcső, melyeknek anyaga szép csengésű bronz, vagyis harang-ércz, tüzetesen megszemléltetvén: mily nagy lön örömünk, midőn bennök a régi korból fennmaradt magyar feliratú ágyúknak tudtunk szerint egyetlen példányait fölfedeztük.

Az ágyúk ketteje ú. n. *haubit*z, vagyis kartácslöveg, harma-

dika pedig 3—4 fontos golyóra való s ú g á r - t a r a c z k. Ezen utóbbi egy és $\frac{5}{16}$ rőf hosszúságú szép karcsu cső, nyakán lombszerű és magyar vitézkötés-mintára készült, tövénél pedig — a gyújtó-lyuk felett — gazdag lombozatos diszitményekkel izletesen ékítve. A felső diszítés alatt szép correct öntvényben látható a gr. Berényi-czímer, körötte futó szalagon e körirattal: KARANCS-BERÉNYI BERÉNYI GYEÖRGY, 1650. Tehát ezen ágyúkat b. Berényi I. György, s azon évben öntette vala, midőn második nejével gr. Eszterházy Zsófiával egybekelve, bodoki lakóvárát restauráltatá. Az ágyúcső közepe táján e verses jelmondat olvasható:

HOGYHA ISTEN VELVNK
KI LÉSZEN ELLENVNK?

Legalól a peremen az öntő-míves neve: ME FVNDIT BALTHASAR HEROLD IN PRESB. Tehát az ágyú magyar földön, Pozsonyban készült.

A két haubitz ugyanily czímert, évszámot, és feliratokat visel; cső-hosszaságuk $\frac{3}{4}$ rőf; a s ú g á r - t a r a c z k n á l valamivel öblösebbek, s nevezetes, hogy az egyik még töltve van, régi, belerozdásodott golyóval.

A lelkes gróf megígérte, hogy e ritka nevezetességű ágyúkat lafétákra fogja tétetni, s főúri családjának utolsó férfi-ivadéka lévén, a n e m z e t i m u z e u m n a k szánta.

THALY KÁLMÁN.

— Vay Ádám síremléke, és a Meskó-család Poroszországban. Az 1711-ki Rákóczi-féle emigráció egy része, tudvalevőleg, az akkor Lengyel-, ma Poroszországhoz tartozó D a n c z k a (Danzig) tengeri kikötő-városba telepedett le; köztük a fejedelem egyik főhíve, udvari-marsallja, a XIV. Lajostól (állítólag) francia bárósággal kitüntetett V a y Á d á m is, ki mint az udvariak főnöke, urának Franciaországba hajózta után is ott maradt, ott telepedett le övéivel és az udvarnokok egy részével állandólag, és ott hajtotta örök nyugalomra fejét a hontalan, — melyik évben? eddigelé nem tudtuk; de hogy a danczkai ref. temetőben nyúgosznak hamvai, az föl vala jegyezve. A Vay Ádám mellett lévő fiatal udvarnokok egyike volt Felső-Kubinyi M e s k ó Á d á m, ki azután Danczkában házasságra lépett, a hol 1724-ben fia születvén, ennek és apjának neve a danzigi egyház anyakönyveiben németes kiejtéssel »M e s c k e» és »M ö s c h k e» alakban fordul elő.

A magyar bujdosó unokája 1812-ben a Blücher-huszárok közt szolgált, s családi irományai ekkor veszték el; dédunokája pedig, ugyan »Möschke« néven, jelenleg a 3-ik porosz gránátos-ezred őrnagya. Ő, családja magyar eredetét nyomozván, Berlinben élő ismert hazánkfia Kertbeny Károly útján, felvilágosításokért alólírotthoz fordult, s egyszersmind Vay Ádám sírját a danczkai temetőn fölkeresve, annak még épen álló sírkövére a feliratot lemásolta, s hozzánk juttatá. A derék őrnagy és Kertbeny úr szivességéből közlött ezen síriratból megtudjuk, hogy Vay 1719. január 31-kén hunyt el, s hogy emléket hű neje és bujdosótársa b. Zay Anna állíttatott a szerető férjnek és rendíthetlen honfinak, ki Júlia nevű, néhány évvel előbb elhalt leánykájával együtt aluszsza örök álmait.

A szép szerkezetű sírirat, mely szomorúan és jellemzőn mondja, hogy »a hazától a legjobbat érdemlett jelesnek, a halandók sorsának intézője a haza helyett számkivetést, s a számkivetésben hazát adott,« — e szép sírirat így szól:

D. O. M. (Deo Omnipotenti Maximo)

HIC SITUS EST
SPECTABILIS ET GENEROSUS
DOMINUS ADAMUS VAY DE WAÏA,
EQUES UNGARUS INSIGNIS,
VIRTUTE, PRUDENTIA, PIETATE, ZELO
IN PAUCISSIMIS EMINENS;
CUI, DE PATRIA OPTIME MERENTI,
FORTUNAE MORTALIUM ARBITER
PRO PATRIA EXILIUM, IN EXILIO
PATRIAM DEDIT.
INDE, CUM IN NATALI SOLO
VITAM AD VOTUM AGERE NON POSSET:
IN PEREGRINO SUPRA VOTUM
TRANQUILLE, PLACIDE, BEATE EXEGIT,
ANNO MDCCXIX. 31. JANUARIÛ,
AETATIS LXIII. EXILIÛ VIII.
HIC FILIAE SUAE JULIAE ANNO
AETATIS XVI.
ANTE QUADRIENNIUM DENATAE

CINERIBUS SUOS APPONENS,
PERENNE SUIS RELIQUIT DESIDERIUM
LIBERIS ET CONJUGI MOËSTAE,
QUAE MARITO OPTIMO

H. M. P. (Hoc Monumentum Posuit.)

Hadd álljon itt a számkivetés súlyos szenvedéseit a stoa böles nyugalmával viselt kitünő jellemű férfiú emlékezetére e bánatos sírirat, és emlékeztessen bennünket arra, hogy majdan, a török földön Rákóczi-val, Bercsényivel pihenő bujdosók hamvainak tervezett hazaszállításakor, — a danczkai temető magyar halottjáról, a véglegelhetéig hű V a y Á d á m r ó l se feledkezzünk meg!

THALY KÁLMÁN.

— **Fölhívás a m. történelmi társulat tagjaihoz.** A Magyar Történelmi Társulat f. 1874-ik évi kirándulását Zólyom és Túróc vármegyék s Besztercze- és Körmöczbánya sz. kir. városok területén tartandja, augusztus hó 19-kétől 30-káig. Az indulás Budapestről aug. 18-kán este, a magyar kir. államvasutak északi vonalán leend, mely célból az azt igénylők részére félárú menetjegyek fognak oda- és visszautazásra kieszközöltetni. Történelmi szempontból átvizsgálandók lesznek Besztercze- és Körmöczbánya sz. kir. városok, Zólyom megye, továbbá a Radvánszky- és b. Révay-családok, és még esetleg a garam-szent-benedeki convent és a zsarnóczai kincstári uradalom levéltárai. Az ünnepélyes megnyitó gyűlés aug. 20-kán Beszterczébányán, a zárulás aug. 30-kán Garam-Szent-Kereszten leend.

Mintán a rendelkezésre állandó nagymennyiségű levéltári anyag kellő alaposságú átbüvárlása és a történelmi becsű adatok kijegyzése minél több munkás tagnak részvételét teszi kívánatossá: ezennel tisztelettel fölhívatnak a Magyar Történelmi Társulathoz minden rendű t. cz. tagjai, hogy e kirándulásban mennél számosabban munkás részt veendők, ebbeli elhatározásukról alólírottat legkésőbb július hó 15-kéig pár sorban értesíteni szíveskedjenek. A t. cz. tagoknak egyébiránt figyelmébe ajánlatik a társulati alapszabályok V. czímének 30. §-a, mely így szól: »A kirándulásban részt venni a társulat minden tagjának jogában áll, — a meny-nyiben az eszkozlendő tudományos búvárlatokban

munkás közreműködésüket a társulat céljaira felajánlják.

Tájékoztatóul egyszersmind közzététetik, hogy a fentebbi vidéki kirándulásban leendő részvételre már is a következő társulati tagok jelentkeztek: Horváth Mihály és Ipolyi Arnold másod- és harmadelnök urak, Botka Tivadar, Deák Farkas, Dobóczy Ignác, Fraknói Vilmos, Haán Lajos, Hajnik Imre, Nagy Imre, Nagy Iván, b. Nyáry Albert, hg. Odescalchi Arthúr, Ortvai Tivadar, Pauler Gyula, Pesty Frigyes, Radvánszky Béla, Rómer Flóris, Szabó Károly, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Toldy Ferencz, Zsilinszky Mihály.

A további jelentkezések alólirotthoz (Budapest, vár) kéretnek czímeztetni.

THALY KÁLMÁN, m. k.

társulati titkár.

— Levéltárbúvárlatok Nyitrában, Trencsényben. Társulatunk néhány választmányi tagja, név szerint hg. Odescalchi Arthúr, Nagy Imre, Pesty Frigyes, Pauler Gyula és Thaly Kálmán, a már múlt füzetünkben említett szándéklathoz képest pünkösöd hetében Nyitra- és Trencsény vármegyék némely nevezetesebb családi levéltárai tanulmányozása céljából azon vidékekre kirándulást rendezett. A négy utóbbi, a május 23-kán reggeli gyorsvonattal a fővárosból kiindulva, dél tájban Nyitra városában találkozott a kirándulás fáradhatlan tevékenységű s kifogyhatlan előzékenységű rendezőjével, az elől nevezett szerémi herczeggel és nyitrai barátaival, s a legszívesebb fogadtatás után, együtt, az nap délután a hg. testvérének Odescalchi Gyula hgnek nyitra-szerdahelyi kastélyába érkezének. Búváraink föltett célja a gr. Berényi-, a Bossányi-, a gr. Zay- és a Szerdahelyi-családok levéltárainak kutatása, és a trencsényi csatatérnek (1708.) helyszínrajzi tanulmányozása lévén, és idejök mindezekre csak nyolcz nap, — lehetőleg sietni és tervszerűleg működni kellett.

Ehhez képest Szerdahelytt két albizottságra oszolván: Nagy Imre és Pesty még ugyan 23-kán estére a szomszédos Bacskafalúra utaztak, hogy a Nagy-Bossányból oda átvitt Bossányi-levéltár búvárlatához

azonnal hozzá láthassanak. Thaly és Pauler pedig, a Podmaniczkyak régi szerdahelyi vára maradványait megtekintvén, másnap reggel a két herczeggel egyetemben Bodokra, a gr. Berényiek ősi várába rándulának által, hol gr. Berényi Ferencz orsz. képviselő úr és lelkes neje b. Orczy Ágnes ömlgaik a társaságot kész szivességgel várták. Az érdekes családi levéltár már meg volt nyitva, az elenchusok és a legrégibb s nevezetesebb okmányok csomagai a nagyműveltségű úrnő gyöngéd gondoskodásából előre kikeresve és a dolgozó asztalokra rakva, úgy, hogy azonnal munkához lehetett látni. A gr. Berényi-levéltárban, számos Anjou- és Vegyesházakbeli oklevelek mellett, bűváraink 2 eredeti és 5 később átírt Árpádkori okmányra akadtak, s mind a hetet gondosan lemásolták. Nevezetes a Berényieknek Zsigmond király által megújított czímeres-levelök, mely eredetiben, ép állapotban megvan, dőlt alakú pajzson látható czímerökkel. Van Mátyástól, Ulászlótól, Jánostól több becses kiadvány, s a későbbi korból Berényi I. György diplomatai küldetéseire vonatkozó történelmi becsű acták, eredeti utasítások, menevédlevelek III. Ferdinánd- és I. Leopoldtól, stb. Ugyanezen publicopoliticaí acták között találtatott továbbá Montecuccolinak Zrinyi a költőhöz intézett igen jellemző terjedelmes válaszirata, mely eddig ismeretlen volt, — teljes szövegében, s melyet most, mint unicumot, azon kor bűvára Pauler Gyula, egész terjedelműleg lemásolt. Az 1683-iki Thököly-féle kassai gyűlésnek egy eddig szintén nem ismert magyar nyelvű bővséges naplóját, — mint a melynek lemásolása csak hosszabb idő alatt lett volna lehetséges — a szives tulajdonos e czélból Pauler Gyulának, valamint számos művelődés-történeti XVII-ik századi adalékot hg Odescalchi Arthúrnak egy időre általadott. Rákóczi-kori emlékekben maga a gr. Berényi-archivum épen nem gazdag: azonban a szintén Bodokon őrzött b. Hellenbach-levéltárban már több ezen korbéli oklevelet lelt és másolt le Thaly. A Hellenbach-levéltár különben nem régi s csak, a XVII. és XVIII-ik századokra terjed ki, de e korbán érdekes adatokkal a híres bányagróf b. Hellenbach János Godofréd élettörténetéhez, családi és birtokviszonyaihoz. Végre jeles könyvtár is létezik Bodokon, mely a Berényi Györgyök idejéből (1640—1730) nagyszámú ma már ritka kiadványokat, régi hirlapokat s naptárakat, és a múlt század végén s a jelennek elején elhalt gr. Berényi András idejéből a legkitűnőbb angol és franczia műveket tartalmazza. E könyvtárnak, valamint a Zay-ugróczinak is, szakszerű tüzetes átvizs-

gálása igen kívánatos lenne; — ezúttal bűváraink, kik idejüket a levéltáraknak szentelték, csak futólag kutathattak bennök. Bodokrúl másfél napi munkálkodás után visszatérvén Szerdahelyre: itt az ódon Zerdahelyi-kastélyban (melyben Rákóczi és Bercsényi a végzetteljes trencsényi harc napjára következett éjet tölték, s az első hadi tanácsot tartották a szintén odaérkezett Bottyán tábornokkal a további teendők felől,) tehát ezen emlékezetes ó kastélyban, május 25-kén hg Odescalchi Arthúr, Pauler és Thaly az Árpádkorig felnyúló Nyitra-Szerdahelyi Zerdahelyi-család három leveles-ládából álló archivumát vették vizsgálat alá. Itt hat eredeti Árpádkori okmányt fedeztek föl és másoltak le, továbbá tömérdek Nyitra-völgyi helytörténeti érdekű okmányokon fölül (melyeket hg Odescalchi fog tovább kutatni) egész csomag Anjou-kori oklevelet válogattak össze, a Fejér-vármegyei Bicskére (»Bykche«) vonatkozólag.

Május 26-kán reggel Odescalchi Arthúr és Thaly (miután Pauler ügyei Budapestre visszaszólították) átmentek Bacskafulura, hol Bacsikády Jenő és Bossányi György urak vendégszerető házaiban Nagy Imre és Pesty Frigyes a Divék-nemből eredt Bossányi-család terjedelmes levéltárát már több nap óta búvárolták. E levéltár Nyitra-, Bars- és Trencsény vármegyék hely- és családtörténeti viszonyaira nézve valódi kincsbánya, — azonban köztörténeti adat és missilis-levél aránylag igen kevés van benne. Árpádkori okmányokban ellenben szerfölött bővelkedik: nem kevesebb, mint harminczöt, legnagyobb részt (28) eredeti, kisebb részt (7) Anjou-kori transsumptomokban foglalt 1240—1300 közötti okmánynyal dicsekedhetvén, a mi ritka nagy szám, egy család archivumában. E 35. okmányt Nagy és Pesty mind lemásolták, s ezek fölött még a későbbi korból fennmaradt köztörténeti érdekűeket is; s míg Odescalchi hg a Nyitra- és Barsmegyei helytörténeti adalékokat kutatta: addig Thaly, Ordódy György kurucz brigadérosnak (neje Bossányi Mária) idekerült eredeti Rákóczi-féle diplomáit s adományleveleit extrahálá. Végül az egész társaság a közeli dombon fekvő kora-románkori szádoki kis templom megcsmélésére rándult ki, mely nagyon érdekes középkori építészeti emlék, és a Bacsikádyak temetkezéséi helyéül szolgált.

Május 27-kén reggel az egész társaság Trencsénybe, Zay-Ugrócz várába utazott, hol gr. Zay Albert ömlga, a néhai nagytudományú és nagyérdemű hazafi gr. Zay Károlynak méltó fia, a legszívélyesebben

fogadta őket; s a b. c. gróf egykori levéltárnokával t. Balogh Lajos úrral együtt, avatott érdekeltséggel mutatta be nekik a terjedelmes ősi várkastély nevezetességeit: a Gara- és Zay-czímeres ágyúkat, pajzsokat, zászlókat, a régi fegyverek s ösök arczképeivel gazdagon diszített gyönyörű lovagtermet, a válogatott művekkel és ritka metszvényekkel (köztük egy Dürrer-illustrációkkal ékes biblia) dicsekvő nagy könyvtárt, a tömérdek szép ólon bútort, a gr. Zay-család clenodiumait képező gyönyörű mivű drágaköves, gyöngyös, zománczos aranyékszereket, ezüst-medencéket, kannákat; továbbá a genealogiai festményekkel diszített folyosókat, a vártemplomot, hajdani vártömlőczöket, stb. És valamint műkincsekben s régiségekben a kastély: ép oly gazdag történelmi becsű okmányok- és correspondentiákban e fényes nemzetség levéltára. A Balogh Lajos által fáradhatlan szorgalommal rendezett Zay-archivum magyar és latin nyelvű bő elenchusokkal bír, s azonfölül a már romladozásnak indult oklevelek, idővs előregondoskodásból, mind le vannak másolva, valamint a XVI., XVII. és XVIII-ik századbeli magyar nyelven írt művelődéstörténeti adatok is; úgy, hogy a Balogh úr által sok éven át lankadatlan buzgalommal készített ily másolati és kivonatos könyvek száma — hat nagy kötetre megy. A mi már magát, e terjedelmes és a Garák és Zayak történelmi fontos szerepléséhez méltó levéltár tartalmát illeti: legyen elég röviden megjegyezni, hogy ott tömérdek Anjou-, Vegyes- és Habsburg-ház kori nagyérdkü, s főként Baranyára, Valkóra, továbbá a felvidéken Kassa és Trencsény tájaira vonatkozó okmányokon, igen becses műveltségtörténeti XVI. és XVII-ik századi följegyzéseken, s Zay Ferencz — a XVI-ik század elején és közepén élt híres kassai tábornok — (az utolsó Gara-leánynak Borbálának férje) legtöbbnyire magyar levelezésein kívül tizenhárom Árpádkori okmányt találtak és másoltak le bűváraink, sok egyéb becses adalékkal együtt; de még a nagyobb rész jövőre maradt, miután ily nagy levéltárt pár nap alatt kimeríteni a legmegfeszítettebb szorgalom mellett sem lehet. A Thököly- és Rákóczi-korra nézve is számos adatra lelt itt e kor bűvára Thaly Kálmán, b. Zay Lőrincz országos tanácsúrnak, b. Zay András ezredesnek, és a Rodostóban elhunyt fejedelmi főudvarnok b. Zay Zsigmondnak, továbbá különösen a leányágon a gr. Zayakban élő b. Petrőczy-család utolsó férfi-tagjának: Thököly Imre unokatestvére, s az ő és később Rákóczi fejedelem tábornoka, b. Petrőczy Istvánnak levelezéseiben. Ez

utóbbtól magától 25 levelet, s a főtebbiekkel együtt összesen 70—80 db. kuruczvilági érdekes emléket másolt le és extrahált Thaly. A napok Ugróczon megfeszített munka közt folytak le; s időközben a szíves háziúr gr. Zay Albert, hg. Odescalchi Arthúr s Majthényi Rezső urak, május 29-kén Thaly Kálmánt a trencsényi csataterre is elkísérték, ki ott, az ő szíves kalaúzságuk mellett, a Rákóczi-háború e gyászemlékü helyét katonai szempontból tanulmányozván, a hadfelállásoknak és az ütközet egyes mozzanatainak helyei meghatározottak, sőt egy turnai öreg földmívelő még az elesett 3000 kurucz sírjait is meg tudá mutatni.

Május 30-kán a bűvárok Ugrócz nemes várurától szívélyes búcsút véve, ismét a központi gyűlhelyre, hg. Odescalchi Gyula úr nyitra-szerdahelyi kastélyába tértek, hol a ház szellemdús úrnője: a kitűnő honleány Odescalchi-Degenfeld Anna hercegnő élénk érdeklődése jutalmazta fáradságukat. Még az nap a Zerdahelyi-levéltár Anjou-kori beceseb okmányai is lemásoltattak, — és ezzel május 31-kén Nyitrára s illetőleg Budapestre oszlott a társaság.

E kirándulásnak, egyéb fontos eredményekről nem is szólva, egyedül Árpádkori okmányt ötvenkilenczet köszönhet hazai történelmünk, (melyek a Codex Patriusban fognak megjelenni.) Ez az egy tény maga is elegendő volna arra, hogy hálás köszönetünket fejezzük ki e helyütt hg. Odescalchi Arthúr, Gyula és neje, gr. Berényi Ferencz és neje, gr. Zay Albert, özv. Zerdahelyi Józsefné, ifj. Majthényi Rezső, Bacsikády Jenő és Bossányi György uraknak s úrnőknek, és mindazoknak, kik bűvárlatainkat rendezték, elősegítették, lehetővé tették, érdekekkel kísérték.

— A m. tud. Akadémia közelebb lefolyt évi nagygyűléséről szakmánkat érdeklőleg megemlítendőnek tartjuk, hogy a 200 aranyos jutalom odaitélése ez évben a II-ik osztályt illetvén, e díjjal, valamint a Szilágyi-alapítvány tíz évi kamataival, egyhangúlag Horváth Mihály »Magyarország történelmé«-nek lényeges kiegészítésekkel tökélyesbített (8 kötetes) új dolgozata, továbbá az ehhez csatlakozó »Huszonöt év« és »Függetlenségi harcz története« című munkái, — az 50 aranyos Marczibányi-díjjal pedig Szabó Károly »Vezérek kora« koszorúztattak meg. Végre, a Bonfin jellemzésére kitűzött Vitéz-féle 40 aranyos jutalmat a három

pályázó közül Hellmár Ágost pozsonyi tanár dolgozata nyerte el. Tagválasztás a történetirodalommal foglalkozó írókat érintőleg, — az Akadémia kebelében az osztályok új csoportosítása óta uralgó torzsalakodás, nemkülönben személyes és politikai tekintetek (!) miatt — ez idén épen nem történt, kivévn, hogy az egy Nagy Iván levelező tag rendes taggá választatott, — a minek azonban nem most, hanem már évekkal ezelőtt meg kell vala történni, ha a valódi érdem és munkásság iránt idejében akarnánk igazságosok és méltányosok lenni, és nem késő kegyeket osztogatni azoknak, kik szavazatokat koldúlni s bizonyos clique-nek hizelegni büszkéek. De hiszen — hoc moris est in tota nostra patria, et quod consuetudo dicitur: desinit esse vitium. . . .

— Magyar levéltári bűvárlatok külföldön. A spanyol állam levéltárában, Simancasban a Fraknói Vilmos által magyar érdeküekül kijelölt okmányok lemásoltatása, mint közelebből Grave-neck madridi osztrák-magyar követségi titkár jelenté, immár be van fejezve, s a 30 fontnyi küldemény posta fordultával útnak indítatik hazánk felé. Tartalmát annak idején jellemezni fogjuk. — Óváry Lipót újabban pótlékkül megküldötte azon Anjou-kori oklevelek másolatát a nápolyi Farnese-levéltárból, melyeket, mint kiváló érdeküeket, a közlött regestákból Wenzel Gusztáv teljes szöveg szerinti lemásoltatás végett kijelölt. — Géresi Kálmán Moszkvából meghozta Zsigmond lengyel király II. Lajos budai udvaránál tartott követe Ziedliowecz 1523-iki naplójának (melyet Supala csak részben vont ki) teljes másolatát; e nagybecsü naplót az akad. tört. bizottság a majdani Jagello-codexben adandja ki. — Supala Ferencz t. tagtársunk Moszkvában a Rákóczi — Nagy-Péter czárféle összeköttetésre vonatkozó acták másolásait befejezvn, Péterváron át Varsóba utazott, minthogy arról értesült, hogy az egykori lengyel államlevéltár egy része még Varsóban őriztetik, (jobban mondva: rejtgettetik), melyet pétervári ismeretségei segélyével megközelíthetni remélvn, kísérletet teend a magyar történelem javára leendő hozzáférhetéshez. Szerencsés sikert, és a tudomány kincseivel dúsan megrakodva, szerencsés hazatérést óhajtunk neki! — Fraknói Vilmos ismét Olaszországba utazott, kútfő-tanulmányok céljából. Talán az idén szerencsésebb lesz a vaticánnak tavaly még előtte is oly kegyetlenül elzárt ajtajával, s nem fog hiába kopogtatni.

— **Történelmi pályakérdések.** A magy. tud. Akadémiánál a következő, részint a legközelebbi nagy-gyűlés által kitűzött, részint pedig ez alkalommal emlékezetbe hozott még le nem járt határidejű pályakérdések vannak a hazai történelemből folyamatban:

1. Adassék elő, kivált történet-philosophiai szempontból, a lengyel kútfők felhasználásával is, története mindazon érintkezéseknek, melyekben a magyar és lengyel nemzet politikai s különösen művelődési tekintetben egymásra hatott.

Jutalma hg. Czartorysky László úr adományából ezerkétszáz frt.

Határidő 1875. december 31-ke.

A nyertes pályamű a szerző tulajdona marad, ki azt kinyomatni köteles.

2. Kívántatik a Magyarország Árpád-korszakbeli történetére vonatkozó hazai és azzal kizárólag foglalkozó külföldi kútfők ismertetése és bírálata.

Jutalma a Vitéz-alapítványból nyolczvan arany.

Határnap 1875. dec. 31-ike.

A jutalmat nyerő mű az akadémia tulajdona.

3. Adassék elő a mohácsi vész előtt tartott magyarországi egyházi zsinatok története, s különösen mutattassék ki: mennyiben folytak be azok végzéseire a specialis magyarországi viszonyok igényei és az egyetemes egyháznak Európa egyéb országaiiban érvényesült rendelkezései?

Jutalma az Oltványi-alapítványból 200 o. é. frt.

Az absolut tudományos becses bíró pályanyertes munkát az akadémia tiszteletdíjjal adja ki.

Határnap 1875. dec. 31-ke.

A jutalmat nyerő munka, a mennyiben azt szerzője kiadás végett nem kívánná az akadémia rendelkezésére bocsátani, szerző tulajdona marad, ki köteles abból, ha nyomtatásban megjelenik, három példányt, ha pedig két év alatt nem jelenik meg, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

4. Adassék elő a tudomány, irodalom és művészet állapota Magyarországon Mátyás trónléptétől a mohácsi vészig.

Jutalma a Gorove-alapítványból hatvan arany.

Határnap 1875. január 31-ke.

A jutalmat nyerő mű az akadémia tulajdona.

Vége a nemzeti irodalom történetéből:

Kíváncsatik Révai Miklós életrajza és munkáinak kritikai méltatása.

Jutalma Horváth Mihály és Fraknói Vilmos r. tagok adományából száz arany.

Határnap 1876. január 31-ke.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, ki tartozik azt kinyomtatni.

— **Vegyes közlések.** A budavári Mátyástemplom restaurációja zavartalanul foly, s egyebek közt a déli oldalon egy gyönyörű mívészeti kora-góth portálé tűnt elő a vakolat alól, továbbá ugyanezen oldalon mély és terjedelmes catacombákra bukkantak, melyeket most üresítenek. Szobrok töredékei és egy csontokkal teli ossarium is mutatkoztak. Legközelebb kezdenek hozzá a torony és homlokkal tűzetes megvizsgálásához. — Rákóczi fejedelem híres cancellárja R á d a y P á l sírboltját a losonezi ref. temetőben, mint a »Losonezi Lapok« értesül, a gr. Rádayak a nagy őst méltan megillető kegyeletből díszes mauzoleummá fogják átalakíttatni. Ráday síriratát, mint t. olvasóink emlékezni fognak, már közöltük volt a Századokban. — A budapesti m. kir. egyetemi könyvtár új igazgatója dr. H o r v á t Á r p á d ú r azon czél-szerű intézkedést tette, hogy két havonkénti külön füzetekben kinyomatja a könyvtár szaporulatát, úgy, hogy ezen »Értesítő« igen hasznos figyelmeztetőjéül szolgál a könyvbúvároknak. — Olaszország egyik legtekintélyesebb és legnagyobb napilapja, a Rómában megjelenő »L'O pinione« május 14-iki számában alaposan és igen rokon-szenvesen írt bővebb ismertetést tartalmaz T h a l y K á l m á n Rákóczi-Archivuma újabban megjelent két kötetről, s felhívja az olasz tudósok figyelmét úgy általában Rákóczi korára, mint a mely Olaszország történelmére is befolyással bírt, mint különösen az érintett kötetekre. A m i m a g y a r n a g y n a p i l a p j a i n k megelégszenek, ha csak c z í m é t röviden megemlítik az ily kiadványoknak, kerültek legyen azok bár hosszú évek fáradozásaiiba az illető írónak vagy közlőnek. — Z s i l i n s z k y M i h á l y szorgalmas íróársunk Révész Figyelmezőjében több magvas cikkben ismerteti Fabó Andrásnak az 1662-iki országgyűlésről írt jeles monographiáját. Ugyanott érdekes történelmi közlést olvasunk a nagytudományú szerkesztőtől, melyben velencei

adatok nyomán kimutatja, hogy a híres worms-i gyűlésen, 1521. Verbőczy István is jelen volt Balby Jeromes pozsonyi préposttal, mint II. Lajos magyar király követe, és Luther Márton egy ízben asztalához lakomára hívta, de szilárdan vallott elveiről lebeszélni — természetesen — hiába kísérlé meg a nagy reformátort. — Nagy Iván ismert kitűnő genealogunktól az Arch. Értesítő május 20-iki számában becses cikket olvasunk római emlékkövekről, régi harangokról. Ugyanő számunkra is ismét egy pár nagybecsű közleményt adott át, — melyeket jövőre.

Történelmi könyvtár.*)

— **Adalékok Magyarország nevelés- és oktatásügyi történetéhez.** Írta Kiss Áron. Budapest, 1874. Szerző sajátja. 8-adr. 157. l. Ára 1 fr. 20 kr.

— **Storia degli Ungheresi** con introduzione ed aggiunte relative alla storia universale sulle orme di Michele Horváth e di Francesco Ribáry, de Maximiliano Gresits. Fiume, 1873. Mohovich kiadása, 8. r. III. és 189. l. Ára 1 fr. 50 kr.

— **Les Serbes de Hongrie**, leur histoire, leurs privilèges, leur eglise, leur etat politique et social. Prága, 1874.

— **Melanchtonis (Philippi) epistolae**, judicia, consilia, testimonia, aliorumque ad eum epistolae, quae in corpore reformatorum desiderantur. Undique ex manuscriptis et libris editis collegit et secundum seriem annorum dierumque disposuit Prof. Dr. Henricus Ernestus Bindseil. Halle, 1874. 8-r. X. és 614. l. Ára 3 tallér (Dévai Bíró Mátyás, Stöckel Lénárd, Preysz Kristóf és Gyulai Torda Zsigmond hazánkfiái levelezéseivel.)

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terhelteessenek.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Hetedik füzet.

1874.

Julius hó.

II. Rákóczy György fejedelem összeköttetése gr. Nádasdy Ferenczessel.

I.

Nem ritkaság a történetben, hogy a pártok elvharczainak a vezérferfiak személyes viszonyai adnak irányt. Nagyszabású jelszavakat látunk a zászlón, melyhez kicsinyes érdek csatolta annak lobogtatóját. Nem mintha e jelszavak csak kitett czéger volnának, mely mögött önérdeknél egyéb se lappang : de a becsületes meggyőződés, férfias törekvés verőfénye mögött látjuk az egyének gyűlölködésének, torzsalkodásainak árnyékát.

Az a nagy küzdelem, mely kétszáz év előtt forrongásban tartotta a magyar hazát, történeti és lélektani tanulmányokra bőséges példát szolgáltat. A nap, mely Wesselényinek Murányt és Széchy Mária kezét megszerezte: örökre meghasonlásba hozta őt a Rákóczy-házzal. S a másik nap, mely mindenki bámúlatára s a Rákóczy-ház boszújára Wesselényit a nádori székbe ültette: Nádasdynak nem egy álmatlan éjt okozott ; s mégis Rákóczy György unokája és Nádasdy ugyanezen Wesselényivel egy politikai szövetkezésben egyesült.

Béke volt-e e szövetkezés vagy csak fegyverszünet? méltán retheti fel e kérdést magának az, ki egyfelől Nádasdynak másfelől Wesselényinek a Rákóczy Ferencz apjához írott leveleit olvassa. Erős küzdelmeket szüntetett az meg, éles ellentétet egyenlített az ki, a helyzet kényszerűségéhez képest, mert ezúttal mindnyájuk közös érdekét fenyegette végveszély. S egy hosszú élet változatos szereplése közt vajmi könnyen elnémit-

hatja a kisebb érdekek harczeit a nagyobb érdekek életerére mért csapás, mely közös actióra kényszeríti a pártvezéreket, hamu alá takarva, de ki nem oltva személyes gyűlölködésök lángját.

Az 1666—67-iki összeesküvésnek, az interessatusok fejének bizalmas levelezése a megelőző évtizedből tanulságos példa erre. Ki hitte volna akkor, midőn Wesselényi és Nádasdy annyi kitartással fonták egymás ellen a cselszövények szálait a bécsi és gyula-fehérvári udvaroknál, hogy ezek néhány év múlva erős frigylevelet fognak aláírni?

E frigylevél közös actióra kötelezte őket az uralkodóház ministereinek túlkapásai ellen. De e közös actió szükségét legalább részben nem tette-e szükségessé, vagy nem mozdította-e elő az ő ellentétes törekedések?

1655. mart. 15-én Wesselényit, Lippay érsek törekedésére s Rákóczy György boszújára, nádorrá választották, több mint kétszáz szavazattal 27 ellen.¹⁾ A hír Gyula-Fehérvárrt rossz benyomást tett. A régi nádor Pálffy és a fejdelem közt, valamint ugyanez s a cancellár Szelepcsényi közt, meghitt benső viszony állt fenn, mely sok apró vitás kérdést könnyű szerrel oldott meg s sok ellentétet kiegyenlített. Lippayval feszültebb volt a viszony mindig, ennek őszinte jóakarátában nem bízott a fejdelem: s Wesselényinek a candidatióba hozatalát, Nádasdy, Forgács és Erdődy mellőzésével, miről még február végén a legvérmesebbek sem álmodtak, ő vitte ki a bécsi udvarnál, azért, hogy politikájának támaszt nyerjen benne.

E kedvezőtlen auspiciumok közt s szemben a merész politikával, melyet hatalmának növelésére űzött, kétszeresen érdekében állott Rákóczynak, a bécsi kormánynál mennél több lekötetett s a magyar főurak közül mennél több jóakarót szerezni. Nem fukarkodott az ajándékokban, s Auersperg, Waldstein, Porcia nem győzik magasztalni nagylelkűségét, melylyel istállóikat pompás török lovakkal látta el.²⁾

¹⁾ Mednyánszky Jónás és Klobusiczky András levelei Rákóczy Györgyhez és anyjához a m. k. kamarai levéltárban.

²⁾ Eredeti levelek e főuraktól a m. k. kamarai levéltárban.

De a magyarországi uraknak sem volt okuk panaszsra. A két nagybefolyású főpapon kívül Bocskay István, gr. Illésházy, gr. Barkóczy László, Homonnay, Pető Zsigmond, Szunyog Gáspár, gr. Batthyány Adám, s kik tekintélyben ezeknél is magasabban álltak: Zrínyi Miklós a bán és Nádasdy Ferencz fejedelmi bőkezűségének részesei voltak.¹⁾

Már ekkor Nádasdy is, az udvar kegyencze, az udvari párt szövetségese, kire a német tanácsosok leginkább hallgattak, s kinek befolyása — daczára a nádori candidatióból lett kihagyásának — még mindig emelkedőben volt. E főúrral eddigelé nem állt jó lábon pártállásáért és határt nem ismerő türelmetlenségéért. Azonban Wesselényinek nádorrá választatása szükségessé tette, hogy Rákóczy korán gondoskodjék ellensúlyról, — s erre legalkalmasbnak látszott Nádasdy, kinek ez időszerinti népszerűtlenségét hazájában, kárpótolta befolyása az udvarnál. A levélváltás köztük, ha nem az 1655-iki országgyűlés idejében kezdődött, de ekkor lett gyakoribbá, szívélyesebbé.

Az első lépést Rákóczy tette Klobusiczky és Mednyánszky által. Ajándokait Nádasdy szívélyesen fogadta: »és mivel az tengerbe kalánnal vizet merni ítélet alá való dolog volna: mivel lehessek egyébbel azért is nagyságodnak hálaadó, az magam kicsiny személyem kötelességénél?» írta neki válaszában. E kötelesség, azaz lekötelezettség érzete még mindig feszes volt. Ez országgyűlés is, mint megelőzői, sokat foglalkozott a vallásügyi dolgokkal, s a tusában Nádasdy is részt vett. Heteken át nem haladtak előre, mint Klobusiczky írta, azért, mert »a hitünkön való követek emberséges emberek, de gyenge elméjűek,« mi bizonyynyal nyomósb oknak látszik annál, mit Nádasdy eléggé gyöngéden írt a cálvinista Rákóczynak, t. i.: »némely lutheránus atyafiak éretlen informatiója miatt.«²⁾

Végre a dolog egy articulussal lett befejezve, melyet »a titoktanács urak előtt« a protestáns rendeknek protestatiója követett, hogy nekik »az articulussal satisfactiójok nem lött.«

¹⁾ Ezek köszönő leveleinek eredetije a m. k. kamarai levéltárban.

²⁾ Klobusiczky levele Lorántfy Zsuzsannához 1655. máj. 3. Nádasdy levelei Rákóczyhoz ápril 23, máj. 4.

Majd a gyűlés is eloszlott s Klobusiczky aug. 21-ről meglege-
dással írta a fejedelemnek : »Nádasdy uram is új testtel új em-
berré lött, jól mutatja magát.«

Úgy volt. Ettől fogva Nádasdy az udvarnál többször tett
Rákóczynak fontos szolgálatokat. Pártját fogta, a személye
iránt viseltető idegenséget, elfogultságot igyekezett eloszlatni,
közbenjárt ügyeiben a királynál s a német tanácsosoknál, kik a
magyar ügyekre nézve is mindig több-több tért kezdtek elfog-
lalni. Első szolgálata is igen jó volt. Rákóczynak oláhországi
hadjáratát zokon vették Bécsben, s Illésházy Gábor nagy titok-
ban jelenteté neki : »Isten jól adta ezt a victoriát nagyságod-
nak, — a ploestit érti, — mert conclusum erat contra nos arma-
tum esse.«¹⁾ A fergeteg eloszlatására Nádasdy tette meg a
lépéseket, teljes sikerrel ; aug. 30-án írt levelében biztosítá ő
felsége jóindulatáról.

Még többre is kiterjedt Nádasdy közbenjárása. Rákóczy
felajánlotta jó szolgálatait a nyughatatlan elméknek közösen
leendő zablában tartására. A fennebb vázolt hangúlathoz mér-
ten a válasz (1655. aug. 30.) eléggé kedvező volt : ő felsége nem
reméli ugyan, hogy az emberek zavargásokra hajlandók volná-
nak, — de ha mégis úgy volna, útjokat fogja állani, élni akar az
ő jó szomszédságával inkább, hogysem mint megengedné az ő
megháborítását — s újítást a nádornak sem enged.

Nem is volt szükség »újításra,« hogy a lappangó ellen-
szenv kitörjön. Rákóczy heves, ingerlékeny, parancsolni vágyó
s makacs természete a szenvedélyes, hirtelen haragú és a fülbe-
sugások iránt fogékony nádornak elég okot nyújthatott a nehez-
telésre. Wesselényi különben is szeretett leveleibe egy-egy csipős
megjegyzést szúrni, aztán a nádori méltóság nymbusának fenn-
tartására féltékeny volt, neje pedig nem igyekezett ellenszenvét
a Rákóczyak iránt lohasztani, — csoda-e, ha pár hóval az or-
szággyűlés eloszlása után az apró sűrűlódások különben is feszült
laza viszonyukat ellenségessé tették?

Nádasdy, bár maga sem volt barátja a nádornak, örömmel

¹⁾ Klobusiczky levele Rákóczy Györgyhez 1655. aug. 21-én a
m. k. kamarai levéltárban.

értésült végre 1656. elején, hogy a nyílt ellenségeskedés megszűnt köztök. Ő úgy találta, hogy e kibékülés emeli Rákóczyt, ki nem az érdemetlent tekintette, hanem azt, mit annak »a szerencse« adott, s ki, »bár fújjon szelet a szélre,« az ő méltóságát nem ingathatja meg. »Ezekben — írta — az idegeneket kell tekinteni, kiknek nyereség a magyarok egyenetlensége, mely kevesbedvén, határa nemzetünknek csaknem naponként neveszik.« S mire e soraival célzott, kifejté Mednyánszky által tett izenetében: a nádor és korlátnok — Szelepcsény — rosszúl vannak együtt, ez és az érsek — Lippay — versenyeznek a befolyás felett s már kezdenek feszült viszonyban lenni: »romlásra indult az ördög országa.« De Mednyánszky úgy tudta ekkor, hogy Nádasdy befolyása az udvarnál emelkedőben van, — ott Auersperg herczeg az ő főtámasza.¹⁾ Különben egy dologra nézve mindketten egyhangúlag meg akarták nyugtatni: az udvarnál a vádlók hitelüket veszítették, szavakra már nem építenek s a jó szomszédságot vele őszintén fenn akarják tartani.

Jó hír volt ez Rákóczyra nézve, ki éppen ez időtt kétszeres buzgalommal munkált azon, hogy Magyarország királyát őszinte ragaszkodása felől meggyőzze, meg főként arról a királyt és kormányát, hogy ő letérve a Bethlen s az atyja által követett útról, nem a még hiányzó öt vagy tizenhárom megye visszaszerzésével akarja hatalmát növelni. Nádasdy erre máris jó szolgálatot tett neki, úgy hitte, hogy későbbi terveinek keresztülvitelénél is hasznára leend.

S e terv nem volt más, mint »Lengyelország felosztása.« Már atyja kezdett nagyobb mérvű keleti politikát űzni, — egész pártja volt a lengyel főurak közt, Livland fejedelmével bensőbb szövetsége volt, s élte utolsó évében a kozákokkal is alkudozni kezdett. Ezek már akkor fel voltak lázadva Lengyelország ellen, aztán, a mint több szerencsével harczoltak, már arra gondoltak, hogy külön constituálják magukat, s minthogy I. György időközben meghalt, az ifjú Györgyöt e célból királyukká akarták választani. Az ezzel kezdett alkudozás nem vezetett eredményre,

¹⁾ Mednyánszky Jónás levele II. Rákóczy Györgyhez 1656. febr. 22. A m. k. kamarai levéltár lyubusában.

de szakadással sem végződött; koronként azután is látogatták egymást követjeik által. Aztán Rákóczy Oláhország és Moldva vajdáit hűbéreseivé tette, s ez által lehetővé lett, hogy a kozákokkal, oroszokkal egyenes összeköttetésbe lépjen. Nagy előny volt ez akkor, midőn X. Károly svéd király már földönfutóvá tette a lengyel királyt, elfoglalván országát.

Hogy X. Károly s a fejdelem alkudoznak, épen oly kevéssé volt titok, mint hogy János Kázmérral is folytak egyezkedési kísérletek Rákóczy részéről. De diplomatiái összeköttetésnél egyébnek ezeket senki sem tekintette addig, míg a dolgok állása arról győzte meg a hatalmakat, hogy Károly épen úgy egész Lengyelországot akarja megtartani, mint Kázmér az egészet visszaszerezni. Midőn azonban e részben fordulat állott be, Lengyelország a kozákokkal s oroszokkal békét kötött, másfelől Oroszország megtámadta Svédországot: a helyzet kétesebbé lett.

1656. elején Rákóczy fegyverkezett. E dolog némi feltűnést okozott Bécsben, a higgadtabb kedélyűek azonban természetesnek találták, hogy ő »vigyáz magára és országára, et est intentus in occasiones;«¹⁾ s annyiival inkább, mert Wittemberg svéd tábornok, az akkor Lengyelországhoz tartozó szepesi városokat megadóztatva, Magyarországot is beütéssel fenyegette. »Bizony dolog, — írta Nádasdy Rákóczynak, — henyélő szemmel nézni nehéz lesz, de oltalmazni is magunkat kérdés, vagyon-e kivel?« Mások másként magyarázták e fegyverkezést: Kázmér király segélyére Rákóczy húszezer embert vezet, s a porta is derekas haddal mellé áll. »Eltöltem már szintén teljességgel nagyságos uram, — írta Nádasdy néhány héttel utóbb — a sok fabulás hirtel, egyelein sápolódtam rajta, már nevetem.« Es mégis tíz nap múlva, — apr. 12-én — midőn a hír mind komolyabban ismétlé, s már a beavatottak is tudni akarák, hogy Rákóczy actióba lép a lengyel korona megszerzése végett, egész emphassal kérte őt: »Domine, memento mei dum veneris in regnum tuum. Támaszszon Isten tündöklő csillagot az magyarnak.«

Annyi bizonyos, hogy Bécsben mozgalmas napokat éltek ;

¹⁾ Mednyánszky Jónásnak fennebbidézett, valamint egy másik, apr. 21-én kelt levele Rákóczychoz a kamarai levéltárban.

nemcsak a lengyelországi ügyek, hanem Rákóczynak lehető magatartása is az államférfiak kiváló figyelmének tárgyai voltak. E magatartásban akkor nem volt sem fenyegető, sem kihívó, Rákóczy nyugodtan várta a fejleményeket. Ennek daczára elég göndja volt Nádasdynak megczáfolni a szállongó híreket, megnyugtati a kétkedőket s fenntartani az udvar bizalmát, — mely már ingadozni kezdett, annyira, hogy most Rákóczynak vitték a hirt, hogy Bécsben támadást akarnak ellene intézni. E »futosó« észszel írt leveleken — kérte őt Nádasdy — ne induljon meg, avagy kezdene-e háborút, ha egy híve »hadakozástól várván szerencsáját, a mit kívánna azt hirlélné?« az uralkodó, bár mit akarjanak is ellenségei, békeszerető, s ha csak ő nem kezd, ez oldalról nyugodt lehet. Hasonló értesítést vett tőle az is, a ki közbenjárt e két úr közt kezdettől fogva: Mednyánszky Jónás. Ő, Nádasdy, nem szeretné, ha a gonoszakaratuak szándéka még az ő értékre prédává tenné a szegény hazát.

Ez volt a dolgok állása a varsói nagy csata előestéjén, mely a helyzetet egészen megváltoztatta. A nagy erőfeszítés, mit Lengyelország ezidétt kifejtett s fanatismussal határos ellenállása az orosz háborúval elfoglalt X. Károlyt meggyőzte, hogy itt más factorokat is kell a küzdelembe vonni. A nagy diadalt a kis Brandenburg segélyével küzdte ki: s most már belátta, hogy a miről eddig hallani sem akart, a porosz tartományt a lengyel hűbériség köteleke alól fel kell oldatnia s a brandenburgi választó tulajdonába bocsátania. Ezzel kötött szövetsége Lengyelország részeit biztosítá neki: s a király viszont Rákóczival és a kozákokkal bocsátkozott alkudozásba, — segély és szövetség fejében annak Lengyelország Erdélylyel határos részeit, ennek függetlenséget ígért.

Ezzel kapcsolatban Rákóczynak egy másik szövetkezési tervezete is volt a kozákokkal — s e törekvéseinek részleteit közölte Nádasdyval s Zrínyi Miklóssal, s mindketten szerencsét kívántak hozzá, s az országbíró még e felett felajánlá további szolgálatait, hogy méltónak találtassék nagyobb dolgok meghitelére. Mindkét szövetség létrejött, de mialatt Rákóczy beütött Lengyelországba, létrejött az ellenoldalon is más szövetkezés, mely egyenesen Rákóczyt fenyegette, a császár és János Káz-

mér közt, s a dánok — mint hajdan I. György idejében — megtámadták a svédek.

Soha számítás nagyobb kudarczczal nem hiúsult meg, mint a II. Rákóczyé : a rettenetes dráma hamar véget ért. Sergének még romjait sem tudta hazájába visszavezetni, s ezentúl felváltva hol fejedelmi méltóságáért, hol önfenntartásáért kelle küzdenie.

Nádasdy e válságos napokban is hű maradt hozzá, utolsó lehelletéig; közbenjárt, nagyobb buzgalommal mint valaha, támogatta, előmozdította ügyét. Rákóczynak lemondása s Rhédeynek felemeltetése, s viszont ennek lemondása és Rákóczynak visszahelyezése gyorsan követték egymást. A török naponként engesztelhetetlenebbnek mutatkozott, Rákóczy teljes elmozdítását követelte, megújítá régi igényeit Jenőhöz, nem fukarkodott a fenyegetésekkel. Ily helyzetben Rákóczy reményeinek egyetlen horgonyát a császárral — ki ezidétt már I. Leopold volt — kötendő szövetkezés képezte.

Három államférfi támogatta e törekvésében: Auersperg, a korbátnok és Nádasdy; kettő ellensúlyozá ezeket: az érsek és a nádor. Midőn 1657. végén Mednyánszky István Prágába ment, hol ezidétt Leopold tartózkodott, mint Rákóczy követé, hogy Leopoldtól segélyt eszközöljön ki: Nádasdy leveleivel támogatta törekvéseit. Bizton hitte, — írta dec. 10-én — hogy a tanácsurak elvévén az ő opinióját, tekintettel lesznek rája. Eleinte volt is erre hajlam, de Auersperg törekvéseit megghiúsítá az érsek s mint Mednyánszky Jónást Nádasdy tudósítá, ez» a jezsuiták által oda hozta a determinatiót» hogy előbb jelentse ki a fejedelem, hogy minő szolgálatokat ajánl ő a királynak s a kereszttyénségnek ?¹⁾

Nemsokára Rákóczy részéről Kövér Gábor újabb ajánlatokkal érkezett Szaibersdorfba Nádasdyhoz, s minthogy Leopold már elindult Frankfurtba a császárválasztásra, 1658. febr. 11-én Nádasdy utasításokkal, levelekkel ellátva utána küldé. Őt pedig biztatá, hogy erősödjék a királyhoz való bizodalomban, s

¹⁾ Mednyánszky Jónás levele Rákóczychoz 1658. febr. 12. a kamarai levéltárban.

ne hagyja »magát abból kitántorítottatni.« Vegyen példát az Imperiumtól, — mily erőfeszítéssel fordultak ott ellene hogy megbuktassák, de belátva, hogy egy háznál sem találják fel azt az állhatatos óltalmat, melylyel az austriai ház több mint kétszáz év óta volt az Imperiumhoz, kezdenek hozzá visszatérni. Kövesse ő is ezek példáját.

Erős meggyőződés hangján írt Nádasdy, s ő, úgy látszik, bízott is a sikerben, csak hogy »ónas lábakkal szoktak a mi uraink járni.« Kevésbbé vérmes biztatásokat írt urának Mednyánszky Jónás, ki fiától Istvántól s az érsektől másnemű információkat nyert. A király közbeveti magát a portán, tesz is érette mindent — egyen kívül : miatta nem fog török háborúba keveredni.¹⁾

Rákóczy még is bízott. El volt határozva őszintén paktálni a királylyal s Nádasdyt választá főközbendjáromjának. S teljesen meg is nyerte őt ügyének, úgy, hogy ez 1658. apr. 13-áról hitlevelet állított ki magáról, melyben, tekintve Rákóczynak hozzá s a magyar nemzethez való jó indulatját, hogy jobban kiérdemelje jóakarátát, kötelezte magát, hogy a titokban vele közlendőket el nem árulja, véleményét a miben kívánni fogja őszintén kijelenti, mindenben javára fog igyekezni, s a mi ártalmára valót ért, közölni fogja vele.

Semmi tisztábban nem mutathatja e szövetséglevélnél, mily nagy befolyást tulajdonított a közvélemény Nádasdynak az udvarnál. Rákóczy az udvart akarja megnyerni, azzal kíván szövetséget kötni, — s ügyének főtámaszát Nádasdyban tekinti, őt teszi titkainak bizalmas örévé, tanácsán jár, s Nádasdy elfogadja ezt, mert bizonynyal a szövetséget Rákóczyval a hazára s királyra nézve egyaránt előnyösnek hitte, mert semmit sem látott abban, mivel dynasticus és aulicus érzése bármi részben is összeütközésbe jöhetett volna. Hogy a dolgok lassan haladtak, természetesnek hitte akkor, midőn a királyt a császárválasztás kérdése országától távoltartja s előgneek tartá ez idő szerint,

¹⁾ Mednyánszky Jónás levele Rákóczyhoz 1658. febr. 22., s ugyanannak levele Lorántfy Zsuzsannához 1658. apr. 28, mindkettő a kamarai levéltárban.

hogy a portán kieszközlék az ígéretet, hogy Jenőt nem fogják bántani.

De alig telt el néhány nap a frigylevél kiállítása után s az összeköttetést már is komoly veszély fenyegette. Rákóczy X. Károlyt fölkereste követivel, rábírando őt, hogy megújítva vele szövetségését, adjon segílyt a törökök ellen. A követeket elfogták a dánok, megtalálták nálok a leveleket s az udvar zokon vette, hogy Rákóczy a királynak »és méltóságos házának olyan gyanús barátjával« akar szövetségzni. Levele Rákóczyhoz apr. 23-áról keserves panasszal van tele. Nagy szíve fájdalomával értesült ezen mind a fejdelem dolgait »utolsó ruinára«, mind az ő személyét végveszélyre vezethető eseményről. Csak nehezen tudta lecsendesíteni a keletkező vihart; — ő felsége megnyugodott azon, hogy Rákóczyt arra a bizonytalanság vitte; de ő, Nádasdy, kéri, várjon türelemmel, mert meg fog segíttetni, csak »diffidentiára ne adjon okot.«

Egyidejűleg bizalmasan Mednyánszky Jónás által íratott hozzá e tárgyban. »Kövelteti ő nagyságát, bocsásson meg, hogy úgy kellett írnia«, de ő azt a király parancsolatjából tette, s kéreti, hogy válaszát úgy írja, hogy beadhassa a királynak. Különben ő maga részéről is válaszolt Nádasdynak; ő nem értheti a neheztelés okát, — hiszen inkább örülniek kellene azon, hogy a fejdelem másfelé igyekezik vonszani a király ellenségeinek erejét közös ellenségek ellen: ez ő felségének csak hasznára lenne.¹⁾

Bár Nádasdy ez időben írt levelei Rákóczyban a reménységet folyton fenn akarták tartani, bár biztatásokban, ígéretekben nem volt hiány, hogy a császár haza érkezése a dolgok új fordulatát jelzendi: Mednyánszky Jónás által adott közlései aggodalmakat árúlnak el. Nádasdynak »a titkos úton való segélyadás« sehogy sem volt ingyére, csak arra valóknak tartá ő azokat, hogy Rákóczyt kétségbeesésre ne juttassák. Végre is csakugyan elhatározták küldeni hadakat Magyarországra, az érsekre, nádorra, Nádasdy és Gonzagára bizván, hogy a hova ők jónak látják, oda menjenek. Nem tudtak megegyezni; az érsek

¹⁾ Mednyánszky Jónás levele 1658. máj. 4-éről, rejtelmes jegyekkel írva, a kamarai levéltárban.

és Nádasdy azt akarták, hogy a hódoltság közelébe, a nádor és Gonzaga, hogy a Csallóközbe mennjenek, — s a császárhoz írtak Frankfurtba.¹⁾

A veszély ezalatt mind fenyegetőbbé lett, — de erélyes felszólalással vagy fenyegető hadmozdulatokkal el lehetett volna azt távoztatni. Nádasdy közbenjárásával Rákóczy megnyerte a pápai nuncius titkárát, Rossi Benedeket, meg magát a nunciust is, ki a pápa közbenvetését is kilátásba helyhezé.²⁾ Úgy hitte e főúr, hogy még két ellenségét kellend megnyernie : a nádort, »ki jószágát szomjúhozza,« szaz érseket, ki »nem szomjúhozza jószágát« — s ki azért könnyebben megnyerhető lesz : s aztán biztossabb kilátása lesz segélyre, hanem végre is ezekre ne építsen; ha dolgát a törökkel segély nélkül elvégezheti, végezze el.³⁾

E kitartó törekvés, e lankadatlan buzgalom eredménytelen maradt. Gonzaga eljött Érsek-Újvárig német hadakkal, — de Erdélyt a török zsákmányának, rablásának áldozatul engedé. Aztán a császár is haza érkezett, — de a dolgokban ettől várt, remélt fordulat nem következett be. Minden, miben Nádasdy bízott: köd, páráként eloszlott; — tisztán, világosan látta, hogy őt, a nagy befolyású, az aulicus embert, e kérdésben, koczkára tett befolyásával együtt, egy az udvarnál nem is népszerű ember megbuktatta, s hogy egész, a Ferdinánd idejében oly jelentékeny befolyása Leopold alatt semmivé olvadt össze.

E csalódás, vagy ha úgy tetszik, kiábrándulás, keserű órákat okozott neki. Úgy látta, hogy az összes magyar befolyás a hazai ügyek vezetésére meg van ingatva, a politika, melynek alapját ipa Eszterházy Miklós államférfiúi tapintattal vetette meg, mellőztetni fog, önzés és sértett hiúság összejátszott a hazafi érzéssel, s mindez kedélyét, lelkületét átalakítja. Elborúlt előtte a láthatár, melyen sehol sem látott fénylő pontot; »mi magyarok — írta 1659. jan. 27. Rákóczynak — egy szóval utolsó

¹⁾ Mednyánszky Jónásnak Rákóczyhoz titkos jegyekkel írt levele 1658. máj. 4-éről és maj. 11-ről a kamarai levéltárban.

²⁾ Mednyánszky Jónásnak Rákóczyhoz titkos számokkal írt levele 1658. jun. elejéről a kamarai levéltárban s Rossi levelei u. o.

³⁾ Mednyánszky Jónásnak 1658. jun. 12-éről titkos betűkkel írt levele a kamarai levéltárban.

veszedelemben vagyunk, az, kinek oltalmazni köllene, nem gondol velünk, sőt hinni, hallani sem akarja veszedelmünket, talán inkább örülik. Megfogyatkoztunk magunk is tagjainkban, előtünk járóink élven holtak, érzéketlenek; egynehányan erőtlének vagyunk, az többinek nincs egy akarátja, érezzük a fájdalmat, orvoslást nem találhatunk, mert más nincs, hanem az, mely talán keresztyénséggel ellenkezni láttatnék: ha mindnyájan pogány alá adnánk magunkat.«

Íné, már 1659-ben hova jutott Nádasdy! Igaz, hogy még akkor ez eshetőségnek minden sötét oldalát latra vetette s maga is megrémült lehető következményeitől, de másfelől a bécsi kormány is csak kezdetén állt a működésnek, melynek végcélja a magyar alkotmány felforgatása volt. De a dolgok gyorsan fejlődtek. — Rákóczy megsegítését Nádasdy hazafias és politikai célokból óhajtá, s miután az 1659 tavaszán lemondott, egész közbenjárását arra fordítá, hogy a két megyét (Szathmárt és Szabolcsot, melyeket a család a linczi békében nyert) megtarthassa.¹⁾ Erre nézve szükség lett volna Nádasdynak a nádorról kibékülni, — s Rákóczy ez idő szerént e békesség létrehozásán s a nádornak hitlevéllel leendő lekötelezésén munkált. Nádasdy hajlott az elsőre: kész megkövetni őt, ha ő a bántó, megbékélni is kész, csak tegye papírra a mit akar, hanem ezek feleségének tudtával legyenek, mert ő eddigi bántalmait is nem annyira neki, mint feleségének tulajdonítja. A Rákóczynak adandó hitlevélre vonatkozólag írta: a hitlevél igazmondó embertől becsületre való, de kevés tartalék annak, ki megszokta a hazugságot. Különben az emberek talán vénségökre javúlnak!

És végre is Rákóczyra nézve Nádasdy a menekülésnek egyetlen módját látta: kibékülni a törökkel. Ez időtt Pozsonyba országgyűlést hirdettek, s az udvar is kemény feltételek mellett nyújtott kilátást a segélyadásra, — de sem egyikre, sem másikra nem épített sokat Nádasdy, ki, ha nem is dolgozott egyenesen török ligán, — nem volt idegen e tusára mint factort bevonni. Nem ajánlaná »e hamari mediumokat«, ha volna más

¹⁾ »Nádasdy uram sokat érdemel, sokat is bizonyára cselekszik« írta Mednyánszky Jónás Rákóczynak 1658. aug. 10-ről.

menekvés, hogy »a magyar a némettől el ne tiportatnék.« De ő látja a »jó magyarok fogyatását s azért kell oly extremitásokról gondolkodnia.« A magyarok contemptusát Rákóczy csak árnyékban látja, »itt a kik élnek, fülíg úsznak benne.«

A dolog fejleménye óhajainak, reményeinek nem felelt meg, — s Rákóczy elesése a gyalai csatatéren ez irányú törekvéseinek ezúttal határt szabott. De a seb szívében azután is égett, fájt, — s végre őt magát ragadta a Rákóczynak ajánlott extremitásokra.

Rákóczy halálával nem értek véget a Nádasdyval folytatott összeköttetéseinek következményei. A közbenjáró, mint láttuk, köztök Mednyánszky Jónás volt, követségek, levelezések, izenetek útján. Ez birta az összes titkokat, a levelek háromféle kulcsait: szám, jegy és betű kulcsokat. Vitnyédy 1662 végén azzal a tervvel tépelődött, hogy megbuktatja Nádasdyt. Hogy »Isten megmentse őket attól a reczeigától,« hogy visszafizesse neki a mit teljes életében cselekedett, szóval, hogy megszabaduljon tőle a »haza, a nemzet«, hogy a religióban való persecutiók orvosoltathassanak, felhíván Mednyánszkyt, hogy a mit általa és fia által tractáltatott, küldje el neki. Részt ígért neki »a pecsenyesítésből«, mely mellett, mondá, saját fáradsága sem lesz hiábán.¹⁾ Mednyánszkynek aggodalmi voltak, — tán öntudata is felszólalt ez árulás ellen. Nehány hét múlva — 1663. jan. 24 — újra sürgette Vitnyédy a leveleket és titkokat, — de még mindig hiábán.²⁾ Valóban e titkok nem is voltak oly gonosz természetűek. Egy munkába sem vett tervelés, néhány hazafifrázis, panaszkodások a német titoktanács hitetlensége ellen, — bizonynyal ártottak volna Nádasdynak, de a pecsenyesítés díjául még sem kínálkozott olyan gazdag aratás.

Mednyánszky Jónás drága árt szabott érték: 40,000 ftot; utóbb, Nádasdy perbe fogatása után, fia, hogy megmenthesse magát, ingyen kiszolgáltatta az egész iromány-csomagot.³⁾

* * *

¹⁾ Vitnyédi levelei; kiadta Fabó András. I. k. 296.

²⁾ Ugyanaz; II. kötet 28. l.

³⁾ Pauler Gyula barátom szíves közléséből,

Ezek előrebocsátása után, lássuk magokat a levelezéseket, melyeknek eredetijei egytől-egyig a kir. kamarai levéltár lymbusában, az egykori Rákóczy-levéltár romjai közt léteznek.

SZILÁGYI SÁNDOR.

Leveles t o l d a l é k.

1.

Nagyságodnak mint Uramnak alázatos szolgálatomat ajánlván, hogy minden kívánta jókkal s hosszú élettel Isten Nagyságodat megáldja, szibül kívánom!

Fejérvárrúl költ Nagyságod méltóságos levelét engedelmességgel vettem. Légyen s maradjon Nagyságod ennekutána is maroknyi magyarhazánknak csendes békességének erős gyámola, melyet mi is szolgálak segéteni bizony szívesen fogunk.

A gyűlésbeli dolgok, némely lutheranus atyafiak éretlen informatioja miatt, megtartózkodva folytak; úgy látszik mindazonáltal, ez két nap alatt az is véget ér, és ottan szegény hazánk megmaradása felől való tanácskozáshoz kezdenek az országbeliek.

Nagyságod méltóztassék nekem parancsolni, s nemcsak magam, hanem azok által is, kik engem magokénak tartanak, alázatosan szolgálni igyekezem, — hosszú boldog és szerencsés életet kívánván Nagyságodnak. Pozsonyban, 24. Aprilis 1655.

Nagyságodnak

alázatos és köteles

szolgája

Gróff N. Ferencz m. k.

Kü l e z í m : Illustrissimo ac Celsissimo Principi Domino Domini Georgio Rákóczy, Principi Transylvaniae, Siculorum Comiti, ac Partium Regni Hungariae Domino, etc. etc. Domino, Domino colendissimo.

(A z e g é s z N á d a s d y F. í r á s a.)

2.

Szerencsés hosszú élettel és minden kívánatos jókkal áldja meg az Úr-Isten Nagyságodat!

Landor Péter szolgám szerencsésen érkezvén meg Nagyságodtól, fejedelmi kegyes gratiáját nekem hűségesen referálta. Megvallom, nem érdemlettem s nem is érdemelhetek több kegyelmet Nagyságodtól, mint az melyeket már kezdetin csak kötelességemnek is, méltóságos,

hozzám való jóindulatjából megmutatott; adná az jó Isten, felőlem vett Nagyságod jó reménysége szerint szolgálatjára lehetnék olyan (ügyben), az mely mind kegyelmes Fejedelmünknek s mind Nagyságodnak lenne contentumára, és ennek az maroknyi hazának békességes megmaradására; melyben akaratombúl fogyatkozás nincsen ugyan, s nem is leszen míg élek, — csak erőm s tehetségem legyen arra való.

Büszeges és fejedelmi ajándékját is alázatos hálaadósággal vettem Nagyságodtól, és mivel az tengerben kalánnal vizet merni ítélet alá való dolog volna: mivel lehessék egyébbel azért is kedveskednem Nagyságodnak hálaadó, az magam kicsin személyem kötelességénél? nem tudom; mely annyival örvedetesebb és készb leszen tartozás inak megfelelni, az mennyivel Nagyságod méltóztatik gyakrabban szolgálatjában foglalatosnak parancsolni. — Tartsa és éltesse Isten Nagyságodat sok esztendeig, szegény hazánk szolgálatjára jó egészségben! Pozsonybúl, 24. Maÿ, 1655.

Nagyságodnak mint Uramnak

alázatos szolgája

G. Nádasdi Ferencz m. k.

Kü l c z í m : Illustrissimo ac Celsissimo Principi, Domino Domino Georgio Rákóczy, Principi Transylvaniae, stb.

3.

Nagyságodnak, mint Uramnak alázatos szolgálatomat ajánlom, s minden szerencsés jókat kívánok, etc.

Alázatosan veszem Nagyságod kegyelmes emlékezetit felőlem, mely által tudnyi kívánja állapotomat. Az szolgál azért Nagyságod kötelességére kész és engedelmes, várván mint urának parancsolatját.

Szükségesnek láttam némely dolgokat Nagyságodnak megjelenitenem, melyekről Nemzetes Mednyánszky Jónás uram által alázatosan izentem; maradván

Pozsonbúl, 2. Junii 1655.

Nagyságod alázatos szolgája

Nádasdi Ferencz m. k.

Kü l c z í m : Illustrissimo ac Celsissimo Principi Domino Domino Georgio Rákóczi, etc.

4.

Illustrissime ac Celsissime Princeps, Domine Domine Colendissime!

Az elmúlt napokban Nagyságodnak írt levelem szerint, az Nagyságod Kegyelmes Urunkhoz tett nagy jó ajánlásit megjelentettem ü Főlségének, egyúttal, hogy méltóztassék zablában tartanyi az nyughatatlan elméket, alázatosan kértem, és az mit többet is az ü Főlsége Nagyságodhoz való jó indulatja megtartására, nevelésére s erősítésére szükségesnek — vékony értelmem szerint — föltaláltam: mindeneket ü Főlségéhez való hűségem s Nagyságodhoz s szegény hazánkhoz való kötelességem szerint kinyilatkoztattam. Assecurálhatom azért Nagyságodat az ü Főlsége kegyelmes jó affectiójárúl; s kiváltképpen való kedvellését mutatta az Nagyságod nagy jó ajánlásihoz, s megparancsolta megírnom, hogy nem reméni ugyanis ü Főlsége az embereknek nyughatatlanságát, mindazonáltal ha mit értene hasonlót, gonosz szándékjokban megtartóztatja, s venni akarja az Nagyságod jó szomszédságát inkább, hogy nem mint akárki által is Nagyságod legkisebb offensióját engedje. Palatinus uram bennmarad az kassai állapotban Szent-György-napig, segítségére hagyván ü Kegyelmének azt az fizetést, semmi újétást mindazonáltal ü Kegyelmének nem engednek cselekedni. Nagyságodat azért alázatosan, mint azelőtt, most is kérem: könyörületes szemmel nézván ezt az fogyatkozott hazát, csendes békeességben megtartani segélje, és egy-két emberért az közjó ne szenvedjen. Ha az én személyemet méltónak ítéli: bizodalmasan megbántódásit (kit nem remélek javátul az magyaroknak sem, annyival inkább Kegyelmes Urunktól) méltóztassék értenem adni, megtapasztalja Nagyságod mind méltóságos személyéhez való igaz synceritásomat, mind igaz hazafiúságomat. Kegyelmében ajánlom Nagyságodnak magamat, s maradok míg élek

Nagyságodnak

Szaib, (Saibersdorf) 30. Aug. 1655.

köteles alázatos szolgálja

Gróff N. Ferencz m. k.

K ü l c z í m : Illustrissimo ac Celsissimo Principi Domino Domino Georgio Rákóczi de Felső-Vadász, Principi Transylvaniae stb.

(Az egész levél Nádasdy F. írása.)

(P. H.)

5.

Szerencsés sok új esztendőket élni kívánván Nagyságodnak, hogy szegény hazánknek szolgálhasson. Elkedett köteles szolgálato-
mat holtig alázatosan ajánlom Nagyságodnak !

Mind ez előbbeni, s mind 7-ma Decembris költ méltóságos Nagyságod leveleit illendő alázatossággal vettem, s abban közlött hiteit engedelmesen megiszolgálom. Az előbbeni Nagyságod leveleire való válaszim, elhittem, eddig Nagyságodnak kezében érkeztek; melyekről most sem írhatok egyebet, noha föl köll vala Bécsben mennem, ha kölletlen, lábaim fájdalmi miatt, az ágyat még most is nyomnom nem kényszerítettém. S azokrúl Nagyságodnak bővebben is írhattam volna onnand, de az mivel haladott, arra el nem múlik szorgalmatosságom, — naponként erősedvén már lábaim is.

Ide némelyeknek oly hire vagyon, hogy az Porta akaratjából Nagyságodnak Casimir királyt meg köllene segíteni húsz ezerezzel magával, s az török is úgy hogy megsegítené derekasan, melyekre Nagyságodtól alázatos informatiot várok.

Egyébaránt fenyegető levelet írván Wittenberg Generális az szepesi tizenhárom városra, adót és quártélyt kívánván: voltak némelyek oly gondolkodásban, hogy az mi szegény hazánkban is bele akar az által az svécus kapni, s talán ily erőtlennül is belégázol vala, egyikünk resistálni kívánván, ha másoknak is kedvek lett volna hozzá, mindazonáltal bizony dolog, hogy henyélő szemmel nézni is nehéz lesz, ha mi történik; de oltalmazunk is magunkat, kérdés, vagyon-e kivel? s nem lenne jó, ha Magyarország bár kevés ideig is, lenne sedes belli.

Az brandenburgi Elector resistentiája felől, melyet az svécus ellen tétetett, könnyű már ítéletet tenni, Dorna és Elbinga megadván az svécusoknak magát s talán már több helyek is; úgy beszélle tegnap nálam levő Gróf Tatenpach, — Kegyelmes Urunk ő Felsége egyik titok-tanácsa, — hogy az régi tractatusokat, kiket félbenhagytak volt, újonnan elővették, s minden módja azt mutatja, hogy el is végezik az békességet egymás között.

Nagy, kiváltképen való jó reménségeket írnak mindenfelől az spanyol s francziai koronák között való békesség felől; az jó Isten fordítaná az kereszténységnek szívét az közönséges ellenségre! . . .

Ajánlom Nagyságod kegyes gratiájában magamat, s maradok éltig Nagyságodnak

Szaib, 8. Jan. 1656.

alázatos szolgálja
Gróf N. Ferencz m. k.

6.

Nagyságodnak mint Uramnak alázatos szolgálatomat ajánlván, etc.

Kelvesen értettem az Nagyságod 10. Januarii írt méltóságos leveléből palatinus urammal való megegyezését, melyből fejedelmi magnanimitása tetszik ki, mely az vétekeseznek szokott engedelmet adni, és aprólékon nem raggat; nevelkeszik avval Nagyságod, az mivel az érdemetleneknek fejedelmi alázatosságával érdemet ad, böcsülvén nem az érdemetlent, hanem azt, az mit annak az szerencse adott, az ki ha nem válthatnék is, ámbár fűjjon szelet az szélre: nem ingatja meg az Nagyságod méltóságának fundamentomit. S ezekben az idegeneket köll tekinteni, kiknek nyereség az magyarok egyenletlensége, mely — kevesebbedvén határa nemzetünknek, — inkább sem soha, csaknem napoként nevelkeszik, s félő, az Szent-Írás szerint utolsó romlásunkra nē következéék.

Palatinus uram az törvények szolgáltatásában szorgalmatoskodik, extraordinariat akar szolgálatni, s talán octavát is, ha akadékjá nem leszen; vagy annak alkalmatosságával, vagy talán másképen is módot ad az jó Isten benne, ha nem többször is, egyszer, hogy udvarolhassak Nagyságodnak.

Az idevaló hírekkel Nagyságodat nem fárasztom, mivel az melyeket ítélek alkalmasoknak, azokat Nemzetes Mednyánszky Jónás úrhoz includálok, s tudom, ő Kegyelme Nagyságoddal közli. Vala oly hír az mi udvarunknál, hogy az velenczés a törökkel megbékélt, és egész Candiát az török neki engedte, úgy, hogy 300 ezer skuda talért fizessen esztendőnként tüle; de ezt Nagyságod az Portárúl jobban tudhatja, — még bizonyos valóságát ennek ezután várjuk.

Az Nagyságodhoz sokfelől járó követek, adja Isten, minden jót végezzenek, mely az mi szegény hazánknek is segedelmére s oltalmára legyen. Az jó Isten éltesse Nagyságodat sokáig. — Szaibersdorf, 11. Februarj, 1656.

Nagyságodnak alázatos szolgája

Gróf N. Ferencz m. k.

K ü l c z í m: Illustrissimo ac Celsissimo Principi, Domino Domino Georgio Rákóczy de Felső-Vadász, Principi Transilvaniae, stb.

7.

Nagyságodnak mint Uramnak, etc.

Alázatosan vettem az Nagyságod méltóságos 4. Febr. költ levelét, és hogy az fölölem futamodott hamis hir Nagyságod méltóságos füleiben is jutott, értettem. Alázatosan megiszolgálom az Nagyságod szánakodását, ez csak azoknak költeménye volt, kik úgy kívánták volna: mindazonáltal a mint Istennek tetszik s jobbnak látja, arra tartom én is késznek akaratomat; s noha sokan sínlődve örömeztőbb kívánnak élni: de én igazsággal írom, ha az én akaratomon állana, hogynem mint haszontalanul hevervén, vegyem hazám javát, — később volnék böcsületes hírem hagyásával koporsómat közelítenem, míg élek mindazonáltal elkezdett kötelességbeli szolgálójának tapasztal Nagyságod.

Az Nagyságod Kegyelmes Urunkhoz való hajlandó jó affectiójában, megnyúgodott már ű Fölsége, az mint más leveleimből is, reménlem, eddig Nagyságod meglátta; méltóztassék Nagyságod azt követni, tökéletesen elhiggye: kegyelmességében ű Fölségének változás nem leszen, kivel az kegyelmesség vele született; nem is ítélni Nagyságod hihetlenségnek azt, az mit jó fundamentommal hisznek el: mert az incredulitas és dubietast meg kell különböztetni; az első vétek, az másodikat az philosophusok úgy definiálják, quod sit aequalitas contrariorum rationum, ha még vizsgálódva is, de ugyan végtére hitelt hoz magával; s kétsége Nagyságodnak abban ne légyen, hogy mindenkor hitelesb az Nagyságod fejedelmi szava ű Fölségénél, az észveszésre szándékozó gonosz emberek szavainál.

Az mi az ű Fölsége prágai útját illeti: az véletlen lehet meg, és csak igen kevés időre, hogy az koronázat végben vitessek, legföljebb öt-hat hét telik bele föl s alá járásában ű Fölségének.

Barkóczi uramra való neheztelést másoktól, s nem magától érttem, úgy hiszem általlotta megírnia; nem mind baráti, az kik előtt szabadosan beszél, inkább szerzett az neheztellést, sem az mit okúl és színiul vetettek, azzal csak ártanyi akarnak már neki.

Az velem közlött Nagyságod híreit alázatosan megiszolgálom, semmi bizonyosokat Nagyságodnak nem írhatok, mert mindenek csak reménségtől függenek, melyeket az kikelet majd alkalmasint elválaszt; az spanyol békességnek nehéz az kezdete, ha az anglussal végezhetne előbb, az melyben nagy jelenségek láttatnak lenni, remélhetnénk köz-békességet az kereszténység között, de ezeket én mind látva hiszem.

Az lengyelnek minden szerencséje azon fordul meg, ha az musz-

ka az svédde! meg nem egyez, és az tatár megsegíti; folyt ide oly hír, hogy Liflandiában beütött volna az muszka, ki az svédnek nagy diversiót csinált volna. Az brandeburgust írják, hogy interponálta volna magát, s békességet intendálna köztük; melyeket mind jobban tudhatván Nagyságod, bü írássommal nem akarok alkalmatlankodnom.

Nem tudom, ha értette Nagyságod Zrínyi Miklós uram egyetlen-egy fiacskájának halálát; enyhíti azt jó reménség, nehéz állapotban levén az asszony, — talán megvígasztalódnak!

Maradok, míg élek, legkisebbik

Nagyságod alázatos

Szaib, 3. Martý, 1656.

szolgája

Gróf N. Ferencz m. k.

8.

Mint Uramnak Nagyságodnak, etc.

Hogy az Nagyságod hívei Nagyságodat jó egészségben találják, azon szívem szerint örülök; éltesse Isten Nagyságodat az magyar nemzetnek hasznos szolgálatjára számos esztendőig!

Eltöltem már szintén teljességgel, Nagyságos Uram, az sok költött fabulás hirekkel; egyelein — megvallom — midőn hasonlókat értettem, sápolódtam rajta, már nevetem; jó igazsággal írom Nagyságodnak: árkusokat tölthetnék vele, az mennyi hamis híreket Nagyságod készületi felől hintegettek; de azt nyerték az költők, hogy már másban sem hiszik szavokat. Ez elmúlt héten küldtem volt egy igen meghitt emberemet Kegyelmes Urunkhoz ü Főlségéhez, hírré tevén az többi között az Nagyságod 4. Febr. írt méltóságos levelét; mely kiváltképen tetszvéen ü Főlségének, azt izente: megnyugodtunk az erdélyi fejedelem jó szomszédságán, ü se adjon hitelt az hamis híreknek, nekünk is eleget hoznak felőle, de megtapasztaltuk, hogy nem igazak, — azért mi sem hiszszük. Melyet méltóztassék Nagyságod is követni, s midőn fejünk Nagyságodhoz ilyen hajlandósággal vagy on, ne gondoljon az megbűzhedt tagokkal!

Barkóczy uramnak szolgálok szívesen, csak ü Kegyelme akarná azt megtartani, hogy qui vult rem, debet velle et media ad rem; noha oly világban jutottunk, hogy könnyebb most ártani, mint hasznosan szolgálni.

Híreket Nagyságodnak nem kívánok írnia, mert változnak gya-

korta. Leopold herceget várjuk Belgiumból, ha az is meg nem tartózkodnék, noha talán jó reménységre jün.

Bán uram Zrínyi Miklós uram, az kanizsai törökökkel Muraközre nézve induciákat csinált, aligha Styria széli meg nem érzi; hadd tudja az idegen nemzet is, mit tesz az török szomszédság!

Ide az dögleletesség némely helyeken nyúlni kezdett; ójjon az jó Isten utána következő ostoritúl!

Ajánlom Nagyságod kegyelmében magamat, s míg élek maradok,
— Szaib, 22. Martý, 1656.

Nagyságod

alázatos szolgálja

Gróff N. Ferencz m. k.

K ü l c z í m : Illustrissimo ac Celsissimo Principi, Domino Domino Georgio Rákóczy de Felső-Vadász, Transylvaniae Principi, stb.

9.

Nagyságodnak mint Uramnak, stb.

Noha az midőn ez elmúlt napokban írtam Nagyságodnak, már volt az eperjesi octova elmúlásának híre: de bizonyos nem lévén benne, Nagyságodnak arrúl írnyá nem mérészlettem. Mivel azért esztergomi érsek uramtúl értem, — bátrabban jelentem Nagyságodnak, s együtt bizony szomorúan, hogy halad alkalmatosságom az Nagyságodnak való szolgálatban, személyem szerént; talám nyújt mindazonáltal az jó Isten más módot. Nagyságod igaz jóakaróitúl értem azokat, kiket Nagyságod méltóságos alázatossága (?) titkol tülem; idején mondom: Domine,emento mei, dum veneris in Regnum tuum! Támaszszon Isten tündöklő csillagot az Magyaroknak! Ajánlom Nagyságod kegyelmében magamat, Istennek szent áldásában ajánlom. — Szaibersdorfrúl, 12. Apr. 1656.

Nagyságodnak

alázatos szolgálja

Gróff N. Ferencz m. k.

K ü l c z í m : Celsissimo Principi Domino Domino Georgio Rákóczy de Felső-Vadász, Principi Transylvaniac, stb.

10.

Alázatossan szolgállok Nagyságodnak, stb.

Fejérvárrúl írt Nagyságod méltóságos levelét alázatosan vettem s elvárom engedelmissen Nagyságod parancsolatját. Valamikor érkezik az Nagyságod híve, méltó tekintettel s kedvesen látom; lesznek azon alkalmatossággal hírei Nagyságodnak az idevaló dolgok folyásáról.

Az nyavalyás lengyelek szintén elhitték vala magokat, sok rendetlen híreket is hinteggettek; tapasztaljuk már mindnyáján, hogy nyereségeknek csak az füsti volt nagy. Minemű discursust irt egy tudatlan lengyel, azért küldöm Nagyságodnak: lássu, mit ír az magyar nemzetről és Nagyságod méltóságos személyéről, noha, — úgy látszik — másoknak sem kedvez. Ezt nekem oly helyről küldték, az kik úgy hiszik az dolgokat, az mint az az esztelen írja.

Az spanyol király halálában semmi nincs, sőt foly oly hír, (noha még nem szintén bizonyos) mintha az királyné viszont terhes állapattal volna.

Kegyelmes Urunknál levő követé egy-két hét alatt bizonyosan elmegyén, s ideig az jün helyében az ki Velenczében volt az Respublicánál követ.

Az francia cava'llier még Bécsben vagyón; sok rendetlen kívánsági voltanak, hogy bizonyos ceremoniákkal fogadtatott volna, midőn audientiára bevitetett, — melyet mivel más követeknek sem szokott ü Fölsége megadni: így üneki is denegáltatott; panaszolkoszik sokat, és mindent az spanyol követnek méltatlanul tulajdonít. Propositionja ugyan csak az volt, az mint előbbeni levelemben Nagyságodnak megírtam. Leopold herczeg az előttünk való innepekben Passaviumban leszen' onnand nem késik, alájün; mire nézve ü Fölsége is Laxenburghúl az innepek után Bécsben visszaköltözik.

Az mi más hírek ide folynak, nem terhelem azzal Nagyságodat, hanem Nemzetes Mednyánszky Jónás uramnak megküldöttem; az melyeket méltónak itél, tudom, közli Nagyságoddal. Ajánlván Nagyságod kegyelmében magamat, maradok

Nagyságodnak

Szaib, 28. Máj 1656.

alázatos szolgája

Gróf N. Ferencz m. k.

11.

Generose Domine et Amice observandissime!

Mednyánszki István uram itt talált s kedvesen vettem az Kegyelmed levelét, s az izent dolgokat úgy vettem s tartom, mint az ki az emberséges ember nevet cselekedettel koporsómban akarom vinni, s azokrúl szóval izentem viszont büvebben. Az fejedelem ü Nagysága ne kételkedjék az én synceritásomban: mert bizony, míg az Isten utólsó lehelletemig tart, mindaddig szorgossabb gondolkodásimat arra függesz-

tem, az mint ez az szegény háza oltalomban maradjon, s az gonoszakaratúak viszátkodó gonosz szándékjok szerint, legalább mi időnkben prédává ne légyen. Az mivel távuljab vagyok Bécestül: annyival halad az dolog; de reménlem, legföljebb két hét alatt visszafordúlok, — addigis alkalmasint láthatok be az szándékokban, mivel vigyáznak helyettem mások, noha én soha titkosabban nem esmértem még az világvezetőket; de ha az mieinktül forgatnak: kétség nélkül megtudható, mert beszélnek még az székbül is, nemcsak az catedrábül. Adja Isten, Pázmány Péter jövendölése ne teljék rajtunk; míg valaki az torkát kipöki, addig mindnyájan meg ne fúljunk bele; nagy pestis az! Hajlok arra, hogy azok által inkább igaz, hogynem mint nem igaz az izenet.

Az lengyel dolgokrúl ím, az melyeket continuáltatván három helyekrül vettem, Kegyelmednek küldtem, sőt in confidentia az ü Fölsege svécusoknál levő residence levelének is extractumát; az magahittség veszti ezt az Nemzetet utóljára is.

Isten általvivén az Dunán: Kegyelmeddel sok több dolgokrúl való beszédemet reménlem, s meg szolgálom jó ajánlását az határok eligazítása dolgában. Bán uramnak ezen ma megküldtem az Fejedelem ü Nagysága levelét, s ím, írtam magának is ü Nagyságának. Esztergami érsek uram Bécsben volt, de cancellarius uram ott nem volt, noha együtt akartak fölmenni, sőt mégeddig sincs hírem, ha ott vagyon-é? Nincsenek ezek mysterium nélkül. Néném-asszonyomnak örömost szolgálók igazságban, noha az is nehéz mast. Szegény Draskovith palatinus jövendölt, mikor azt mondotta: ne pöröljön, az kinek pénze nincs!

Maradok Kegyelmednek

Szaibersdorf, 26. Junii, 1656.

jóakarója, szolgálja

G. Nádasdy Ferencz m. k.

P. S. Czarneczki veszteségérül volt itt is hír, de változó, hol 6000, hol csak 250 volt az elveszteknek neve; hihető, semmi nélkül nincs.

(Mednyánszky Jónásnak szólt.)

12.

Nagyságodnak mint Uramnak, stb.

Méltóságos levelét Nagyságodnak Monostorrúl 25. Aug. aláztatossan vettem. Méltó kívánni az keresztyénség között való egyességet, kiváltképen az töröknek ily megzavart állapotjában; de az meum et

tuum feneketlensége ehhez kevés reménységet ad; jobbat adhat mindazonáltal Isten, melyet óhajthatni ugyan, de nem igen reménlhetni az mi időnkben, nevelkedvén az ambitio. Úgy tapasztalom, Nagyságod né-melyek futosó észszel írt levelén offendáltatott; kérem alázatosan, ne induljon azon meg, s legyen Kegyelmes Urunk sinceritásában megnyú-godott elmével, — kit ha úgy esmérne, mint az kik közelebb vagyunk: bizony, inkább szeretné szelidségéért, igazságáért, kegyességéért. Avagy ha Nagyságodnak egy híve, hadakozástúl várván szerencsáját, az mit kívánna azt hírlélné: méltó indulatra való oknak tartaná-e az mi ré-szünkről azért Nagyságoddal való jó szomszédságunk fölbontását? Így ítélje Nagyságod az hasonló papíros-töltéseket; mert securus legyen Nagyságod Kegyelmes Urunk Nagyságodhoz való hajlandóságában; csak onnand ok ne adassék: bizonyal írom, innend semmi nem lesz, mert békességszerető fejedelmünk vagyon, s szárnyai alúl inkább oltal-mazni, sem mint fogyasztani kíván. Habár az gonoszakaratú emberek mást akarnának is: valameddig Nagyságodtúl ok nem adatik, tökélete-sen elhiggye, hogy innend erről az részről kezdete semminek nem lesz. Nagyságodnak semmi hírekkel nem kedveskedhetem: mivel oly válto-zók, hogy eligazodni nehéz rajtok. Kegyelmes Urunk 28. Augusti érke-zett szerencsésen Prágában, az honnan visszaindulatját 26. praesentis reménljük. Prussiában való hadak indulásáról semmit még nem írhatok; folyt ugyan közhír, de hiteles helyről semmit nem értettem. Az len-gyelek békességét ellenzeni írják az muszkát, kirül Nagyságod többet tudhat. Ajánlom Nagyságod kegyelmében magamat, s maradok

Nagyságod

Szarvkübül, 4. Sept. 1656.

alázatos szolgája

Gróf N. Ferencz m. k.

Kü l c z í m : Illustrissimo ac Celsissimo Principi Domino Domino Georgio Rákóczi de Felső-Vadász, Principi Transylvaniae, stb.

13.

Nagyságodnak mint Uramnak, stb.

Magyarországi jószágimban távulb lévén, valamire későbbre, de méltó alázatossággal vettem az Nagyságod 24. Sept. költ méltóságos levelét, kiből örvendezve értem az Nagyságod jó egészségét, kívánván abban állandóságát sok esztendőkig. Alázatossan veszem Nagyságodtúl az velem közlött dolgokat, s kívánom szerencsés kimenetelit Nagyságod jó fáradozásinak, — kirül ha méltóztatik továbbra is tudósítani, min-

denekben parancsolatinak olegat teszek, s fejedelmi kegyelmét hozzám nevelni kívánom, hogy méltónak találtassam nagyobb dolgok meghitelére. Az idevaló állapotokról Nagyságodnak egyebet nem írhatok, hanem hogy az török gyakran látogatja végházaink falait, s lopogatva alkalmas károkat teszen; megtromfoljuk vala e napokban, ha győri generális uram német köszöntő követése az új budai vezérhez akadékot nem tesz vala, mivel Zrínyi Miklós s Batthyány uraimék magok s az én szolgálommal, s egy rész végbeliekkel, martalékokat bocsátottak volt az derék császár-újtára, az mely szerencsésen is járt, útas törököt vervén föl, hat rabot, s sok partikát hozott; melyet az budai sereg megértvén, nyakaszakadtában indult volt ki, — ítélvén csak lopó szegénylegényeket szerencséjeket próbálni, — az hol az dandárban várták őket, némelyek ítéleti szerint negyedfélezer lovassal; az urakra szintén reájok jött volna az szerencse: de az követeket késérő török észbenvevén az lest: sietséggel hírt tett az többinek, — s így fáradtságosan, haszontalanul köllött megtérniük, máskor várván jobb szerencséjüket. — Az Nagyságod kegyelmes jó ajánlásaért az szegénylegényekhez, kik ez elmúlt időkbén elvesztenek, Isten lészen fizető; ha Nagyságod nem segíti Kisfaludi Zsigmondot, reméttelen képtelen sarcaért szabadulása, ki noha jó nemzet, de bizony szegény legény, s igazsággal írom Nagyságodnak: sokan levén egy testvér-atyafiai: csak tíz ház jobbágy sem jutott osztályban egyiknek; az mit penig megígértettek vele, csak könnyen számlálván is reámegyen hetven ezer forintra. Ezen kívül egy igen jó reménségű iffiúlegény felől, Sitkei Miklós nevű, hoztak némely keresztyén rabok oly hírt, hogy Temesvárrat élne; végére nem mehetni ily meszirül; ha Nagyságod kegyelmessen méltóztatnék értekeztetni felőle, alázatossan atyjafiai mellett én is megszolgálán Nagyságodnak; bizonyos, hogy jó szolgát várhattunk volna belőle, ha nyavalyás élhetne, mert némelyek azt hircelik, hogy feje vétetett; ha az rabok szava igaz: aligha nekem is egy Zorhó János nevű szolgám nincs mellette. Az török állapotjáról az melyeket Nagyságod nekem írt: jó módal lészen megjelentve szükséges helyen. Kegyelmes Urunk, Istennek hála, jól vagyon, noha ez napokban egy kevés változása volt egészségében. Tegnap nagy pompával fogadtatott s vitetett be az lengyel követ Bécsben, az belső-városban rendeltetett szállásra, kivel való végzése még nyilván nincsenek. Az octava a dögleletesség miatt elhaladt. Palatinus uram Bécsben vagyon, vendégeskedik; ez elmúlt hétfőn

érkezett be, de még tegnapig audientiája ü Felségénél nem volt; nem reménlem, késsek; az Nagyságod kedves szomszédságában, — megfosztván magunkat is ily kedves vendégünkül, — visszabocsátjuk. Bűírásomról alázatosan követem Nagyságodat; kegyelmében ajánlván magamat, míg élek maradok

Nagyságod

Szaibersdorfról, 21. Octobris, 1656.

alázatos szolgálja

Gróf N. Ferencz m. k.

14.

Alázatos szolgálatomat ajánlom, stb.

Görgénybül 21. Novembris irt Nagyságod méltóságos levelét vettem, s Mednyánszky uram által mindenekben bővebb informatiót vévén, az mi Kegyelmes Urunknak belsőbb embereinek ottan sietséggel írtam; noha talán jobb lött volna Mednyánszki Jónás uramnak előbb megvárnyi azt, míg én is informáltattam; mert tartok attúl: míg leveleim fölérkeznek, mélyen bocsátkoznak be az deliberatióban az ü Fölsége tanácsi ahhoz képest, az mint az informatiók eleikben adatnak; mindazonáltal oly reménségben vagyok, elvévén az én alázatos opiniómat: méltó tekintet leszen reá. Nagyságodat kérem, maradjon állhatatos jó szándékjában, s meg se ütközzék, ha az dolgok hamar nem folynak: mert diu deliberandum, quod semel statuendum. Ónas lábbal szoktak a mi uraink járnyi. Kétsége Nagyságodnak abban ne légyen, hogy szegény hazánk oltalmát ü Fölsége szívesen ne fogja.

Én, kicsiny tehetségem szerént, igaz szolgálja maradok Nagyságodnak; gratiájában ajánlván magamat, maradok

Nagyságodnak

Szaib, 10. Decembris, 1657.

alázatos szolgálja

Gróf N. Ferencz m. k.

K ü l c z í m : Celsissimo Principi Domino Domino Georgio Rákóczy de Felső-Vadász, etc.

15.

Mint uramnak, stb.

Az Nagyságod híve Nemzetes Kövér Gábor uram Pozsonyból idevaló jöttemben útamban talált, és noha ott is szemben voltam ü Kegyelmével az hol éjjeli hálásomra érkezett: mindazonáltal bővebb beszélgetésnek okáért szintén idéfárasztottam ü Kegyelmet. Örömmel értem,

hogy Nagyságod az mi Kegyelmes Urunk jóakarátját venni kívánja, elhívén azt Nagyságod: meg nem fogyatkozik az ő Főlsége kegyelmes Nagyságodhoz való hajlandóságában. Ma indulván Kövér Gábor uram Francofurtban ő Főlsége után, ő Kegyelme által mind Aursperg herczegnek, s mind az főhofmesternek gróf Porciának commendáltam szívesen az dolgokat; reménlem, nem lesznek haszon nélkül. Kérem csak alázatosan Nagyságodat: erősödjék az mi Kegyelmes Urunkhoz való bizodalomban, s ne is hagyja abból magát kitántoréttatni; látja Nagyságod maga az austriai háznak erejét, tekintetét: mennyi fáradsággal, költséggel, praktikával mesterkedtek ellenségi, hogy ebben az Római Imperiumban levő interregnumban megakaszszák: de megtapasztalván azt, hogy egy háznál sem találják föl sem ezt az erőt, sem ezt az igaz állhatatos oltalmat, melylyel az austriai ház kétszáz és több esztendőktől fogva volt az Imperiumhoz, mindeneket félre tévén, újobban ő Főlsége, az mi Kegyelmes Urunk szárnya alá adják magokat. Elitélheti Nagyságod, ha vagy francziánál vagy másnál reménlettek volna nagyobb bátorságot, — okvetlen ahhoz nyúltak volna; követheti tehát méltán Nagyságod is azoknak jó példájokat, annyivalinkább, hogy az Nagyságod elei is ezen méltóságos ház segedelmével emeltettek föl; — ez fogja Nagyságodat is oltalmában venni, csak Nagyságod is méltóztassék az jó tanácsot követni. Bocsnatot várok ily bátor írásomról. Ajánlván Nagyságod kegyelmében magamat, maradok

Nagyságod

Szaib, 11. Febr. 1658.

alázatos szolgálja

Gróf N. Ferencz m. k.

16.

Én Gróf Nádasdi Ferencz, ország bírása, Fogaras földének örökös ura, etc. Megtapasztalván az Méltóságos Erdélyi Fejedelemnek Rákóczy György uramnak ő Nagyságának az magyar nemzethez való igaz keresztyéni indulatját, és az én személyemhez való fejedelmi hajlandóságát, — hogy azon kegyes jóakarátját ő Nagysága ezután is méltóbban reám s velem öszvekött jóakaróimra és maradékimra terjeszhesse: assecurálom ő Nagyságát, valamit ő Nagysága velem közöl és titokban kell maradni, — titokban leszen; valamiben az én kevés erőm és értelmem szerénti opiniómat kívánja, igaz sinceritással közlöm ő Nagyságával; az ő Nagysága jóvát, előmenetelit minden

lehetőséges úton elővenni, segíteni igyekezem; ha mit ártalmára valót hallok, értek, értésére adom ő Nagyságának, sőt azt meggátolni is igyekezem, és egy szóval igaz tökéletes sinceritással leszek ő Nagyságához. Kire obligálom magamat becsületemre és jó keresztyéni hitemre. Szajbersdorfon, 13. Aprilis, 1658.

Comes Franciscus Nádasdi m. k.

P. H.

(Egykorú más.)

17.

Alázatos szolgálatomat ajánlom stb.

Lónárúl 6. praesentis írt Nagyságod méltóságos levelét alázatosan itt Bécsben vettem haladék nélkül megadatván cancellarius uramnak szóló Nagyságod levelét. Az török indúlatja felől Nagyságod tájára itt semmit nem tudunk; bízunk is ahhoz: tött ígérete szerint Jenőt nem bántja. Az esztergomi rabló bék igen kevesed magával indult volt el; arról is oly hírek voltak, megtartózkodott volna. Igen megcsendesedtek az holdúltságon való szekerek kívánságátul is; mit akarnak? Isten tudja. Közönségessen úgy hisszük, egyenetlenség vagyon köztök. Mednyánszky Jónás uram által mindenekről bővebben írtam Nagyságodnak: maradván

Nagyságod

Bécsbül, 20. Apr. 1658.

alázatos szolgálja

Gróff N. Ferencz m. k.

Külczim: Celsissimo Principi, Domino Domino Georgio Rákóczi de Felső-Vadász, Principi Transylvaniae stb.

18.

Alázatos szolgálatomat ajánlom, stb.

Nagy panasszal köll Nagyságodnak jelentenem: mély szívem fájdalmával köllött értenem mind Nagyságod dolgainak utolsó ruinára, mind az én kicsiny személyemnek nagy veszedelmére nézhető történetét; tudniaillik, hogy Nagyságod emberi az svécusokhoz küldetvén, az dánus által megfogattattak, és minden nála levő levelek, instructiója az mi Kegyelmes Urunk kezében jutottak, — melybül nagy kétséget vett az egész udvar Nagyságodhoz, s hogy igazán megvalljam: nekem csaknem holtig való gyalázatot, mintha sok feleletim az Nagyságod Kegyelmes Urunkhoz való sinceritásárul, tudva való simultások

löttek volna, — holott Nagyságod azon követség által továbbvaló állandó kötelességét ajánlotta az svécusnak, az mi Kegyelmes Urunknak és méltóságos házának olyan gyanós barátjának. Ott fönn levő jóakaró uraim és magam emberi dexteritása annyiban hozta mégis az dolgot, hogy ű Fölsége kegyelmessen megnyúgodott azon: az melyek történetek hasonlók, nem egyéb volt oka, hanem Nagyságod bizonyos nem lehetvén az innend való segítségül, — szükségképen más jóakaróit is meg köllött találnyi, assecurálván ű Fölségét tovább is az Nagyságod sinceritásáról. Alázatossan kérem azért Nagyságodat, mind Nagyságodért magáért, mind értünk, kik Nagyságodnak szolgálni kívánunk: méltóztassék úgy temperálnyi az dolgokat, legkisebb kétségre tovább is ok ne adassék. Bizonyossan merem írnia Nagyságodnak: el nem hagyattatik Nagyságod, — csak diffidentiára okot ne adjon. Méltóztassék is Nagyságod gyakorta az dolgoknak folyásáról tudósítani, hogy azokat valóságossan tudván, alkalmaztathassék ahhoz az Nagyságod segedelmére való szolgálatunk, kibem Nagyságodnak kétsége se légyen. Bocsánatot várván alázatossan, ha bántására volna ezen levelem Nagyságodnak: de az Nagyságod maga jövőndő hasznára nézve ezt köllött cselekednem. Maradok

Nagyságod

Bécsből, 23. Apr. 1658.

alázatos szolgálja

G. N. Ferencz m. k.

Kü l e z í m: Celsissimo Principi Domino Georgio Rákóczi de Felső-Vadász, Principi Transylvaniae, stb.

19.

Nagyságodnak mint Uramnak, stb.

Alázatosan vettem 4. praesentis írtt Nagyságod méltóságos levelét, mely mégis vigasztalást szerzett, mivel Mikes és Mednyánszki uraim közölvén Nagyságod parancsolatjából az Erdélyből jött levelet volem, szintén utolsó romlásokat ítéltm nyavalyásoknak. Az jó Isten segítse mind Nagyságodat s mind ű Kegyelmeke! September közepire várjuk Kegyelmes Urunkat haza, mindenek rendesebben és jobban fognak azután folyni. Most legalkalmatlanabb; útban lévén ű Fölsége: semmi dolgok rendesen nem folyhatnak; — mindazonáltal ugyan mégis jó recommendatióval mindeneket alázatossan ű Fölségének s az bécsi deputatus uraknak is repraesentáltam. Ide apró csaták jü-

nek-mennek. Pécsen alól négy mélyfölddel (az hova eddig katona nem járt) választott jó három rabot hoztak. Az kanizsaiak is Kéménd alól vittek volt el három rabot; hírévé lévén Sárkány János uramnak: utánok ment, elszabadította az rabokat, zászlójokat elnyerte, rabokat, fejeket hozott. Egy esztendő szerencsésebb magyarnak török ellen nem volt, — az jó Isten Nagyságodat is meg segíti! Reménlem, Landor Péter uram e napokban helyettem alázatossan udvarol Nagyságodnak.

Maradok Nagyságod

Sárváratt, 18. Aug. 1658.

alázatos szolgája

Gróf N. Ferencz m. k.

20.

Nagyságodnak mint Uramnak stb.

Úgy parancsolván Nagyságod, im, Landor Péter uram visszamegyen, kitül megírti Nagyságod: mind Bécsben az deputatusokhoz, mind érsek uramhoz, Gonzaga herczeghez, mely jó informatióval küldöttem vala el; — de sehol senki Kegyelmes Urunk híre nélkül semmit cselekedni nem mérészelvén: magános curier által mindeneket ű Felsége után küldöttek, s úgy hiszszük közönségesen: 10 praesentis ű Felsége Bécsben leszen; az hová, hívást nem várván, érsek urammal együtt mindjárt fölme gyünk, s eleiben terjesztvén ű Felségének az állapotokat, tehetségünk szerint ennek az szegény hazának szolgálni akarunk, kirül sietséggel tudósítani Nagyságodat el nem mulasztom. Az idevaló állapotokat Landor uram referálván, maradok holtig

Nagyságod

Keresztúr, 2. Sept. 1658.

alázatos szolgája

Gróf N. Ferencz m. k.

Külczim: Celsissimo Principi Domino Domino Georgio Rákóczy, Principi Transylvaniae stb.

21.

Alázatos szolgálomat, stb.

Két rendbeli leveleit vettem ez estve és ma reggel Nagyságodnak, 15. és 20. költek. Szintén itt levén cancellarius ő Kegyelme is, ű Felsége kegyelmes parancsolatjával jüvén hozzám: mindketten azért repraesentáltuk ű Felségének Nagyságod írásit, és annak az földnek veszedelmét, noha már ű Felsége útban vagyon. Az mint ű Felsége kegyelmesen két ízben is írja: mihelyen megérkezik, — mindjárt min-

denekről atyaikepen provideál; okvetetlen az más héten Bécsben leszzen, holott mi is magyarok jelen lenni parancsoltatván, hazánk mellett mindent mivelünk. Nagyságodat kérem azonban, disponáltassa az kassaiakat: tegyék félre ez ideig való respectusokat, — ne ellenkezzenek az praesidium bevételben; egyébként bizony ők lesznek az továbbvaló romlásnak okai. Addig már míg Isten ü Felségét meghozza: semmi bizonyosat ennél Nagyságodnak nem írhatok. Kivánván, hogy az jó Isten erősítse és segélje Nagyságodat, maradok

Nagyságod

Szaib, 25. Szept. 1658.

alázatos szolgája

G. N. Ferencz m. k.

P. S. Ha Lander uram eljött volna, — kit nem reménylek — Nagyságod méltóztassék levelemet fölszakítani. Az postscriptára abban adtam választ.

22.

Nagyságodnak mint Uramnak, stb.

Minekutánna 8. Decembertől fogva nem vettem volna Nagyságodnak semmi parancsolatját: nagy alázatossan vettem ma 12. és 24. ejusdem költ méltóságos leveleit. Alázatossan referálván magamat Mednyánszki uramra: az idevaló állapotokról egyebet nem írhatok, hanem úgy élünk, mintha ez az tél sok esztendőig tartana mind ily bátorságossan, — senki csak nem is akar félelemről valamit hallani.

Örvendezve olvastam az ifjú fejedelem ü Nagysága (I. Rákóczi Ferencz) Nagyságod örvendeztetésére való jó indulatjának szép jelét, Isten ü sz. Fölsége nevelje ü Nagyságát tovább való Nagyságtok öröme s szegény hazánk hasznos szolgálatjára, irigyi bosszúságára! — Ajánlván Nagyságod kegyelmében magamat, higgye el — kérem, — valamit én cselekedhetem, soha meg nem csüggedem Nagyságod igaz szolgálatjában. Maradván

Nagyságod

Bécsben, 15. Jan. 1659.

alázatos szolgája

Gróf N. Ferencz m. k.

Külczim: Celsissimo Principi Domino Domino Georgio Rákóczy de Felső-Vadász, Principi Transylvaniae, stb,

23.

Nagyságodnak mint Uramnak, stb.

Szomorúan olvastam az Nagyságod 14. praesentis irott méltóságos levelét, értvén az magunk nemzetének megvakult nagy istentelenségét, és árulóinak Nagyságod ellen való nagy hálaadatlanságát, — melyet az igaz ítéletű Isten lehetetlen büntetlenül szenvedjen. Mi magyarok, Nagyságos Uram, egy szóval utolsó veszedelemiben vagyunk; az kinek oltalmazni kellene, nem gondol velünk, — sőt hinnyi, hallanyni sem akarja veszedelmünket, talán inkább örülik. Megfogyatkoztunk magunk is tagjainkban; előttünkjáróink élvén holtak, érzéketlenek, egynéhányan erőtlenekek vagyunk, az többinek nincs egyakarata; érezzük az fájdalmat, orvoslást nem találhatunk: mert más nincs, hanem az, mely talán keresztyénséggel ellenkezni láttatnék, — ha mindnyájau pogány alá adjuk magunkat, az ki a nélkül is im fogyaszt, emészt, s több, súlyosbb terhet vet fejünként nemzetünkre, semha közönséges oltalmát vennék. De ám viszont és itt is látjuk, mely hamisan tartja hűtit, mint bánik Erdélylyel, az két Oláhországgal, — időhalasztással azt várhatnánk mi is maradékainkra; hanemha talán az indítaná föl az keresztyén fejedelmeknek az pogányság ellen szívét, és ha az láng háza falát csapná szomszédunknak, inkább érezvén az meleget, inkább is kívánná az tüzet oltani, minthogy így, mi vevén föl erejét az tűznek, — ü csak hírért hallja. Valóban, súlyos és nehéz időkre juttata Isten bennünket! — Barcsaival jobb hogy Nagyságod végez: ne fogyjon mégis jobban nemzetségünk, kinek mint hamisnak mindazonáltal úgy hihet; talán általa az több árulóit Nagyságod megbüntetheti, és maradék nélkül való ember lévén, talán megelégszik maga telhetetlen dicsőségével, hogy mint fejedelem halhat meg, és még Isten fölmutathatja Nagyságod napját ellenségi által is. Írtam némely dolgokról bizodalmasan öcsém Gróf Homonnai György uramnak, — tudom, meghitt embere által érteti azokról Nagyságodat ü Kegyelme. Végozem azzal: az mint az jó szerencsében az fölöttébbvaló bizakodás veszedelmes, — úgy az szerencsétlenségben az elvetett szív; Isten s az szerencse minden jót adhat! Ajánlom Nagyságod gratiájában magamat, maradok

Nagyságod

Kis-Martonbúl, 27. Janarij, 1659.

alázatos szolgálja

Gróf N. Ferencz m. k.

24.

Nagyságodnak mint Uramnak, stb.

Vettem alázatosan Nagyságod 14. Febr. költ méltóságos levelét, és hogy Kis-Martoniból irt levelem Nagyságodnak jól jutott kezéhez, — szívem szerint örülöm. Öcsém Gróf Homonnai György uram által tölt insinuatióimnak inhaereálok mast is, kirül büvebben írván mind ú Kegyelmenek s mind szólván itt Mednyánszki uramnak, — unalmas bű irásommal lenni nem akarok. Nem szintén kedves híreink folynak ide. Az portugallusok Eleas nevű erősség alatt az spanyolokat igen megverték, impedimentumit, álgyuit mint elnyerték. Az lengyelek az német hadakon ki akarnak adni. Isten tudja, mi lesz kikeletre. Ajánlván Nagyságod kegyelmében magamat, maradok

Nagyságod

Bécsben, 5. Martý, 1659.

alázatos szolgálja

Grof N. Ferencz m. k.

Külczim: Celsissimo Principi ac Domino Domino Georgio Rákóczy de Fölső-Vadász, Principi Transylvaniae, stb.

25.

Alázatosan szolgálók, stb.

Nagyságod méltóságos levelét 5. praesentis költet ma alázatosan vettem. Palatinus uram punctumira vékony ítéletemet papírosra tettem; az mit Nagyságod jónak talál írásomban, vegye mint igaz szolgáljátúl. Hűtle vél igazmondó embertül böcsületre való, — egyébaránt az ki megszokta az hazugságot, kevés tartalékjára vagyon az hűtle vél; mindazonáltal talán vénségére javúlhatnak az emberek; nem ítlénem tanácstalan dolognak kívánni tüle; mindazonáltal Istenért (Nagyságod) ne jelentse, hogy Ná d a s d i t ű l és m á s o k t ű l v a g y o n o l y a n. Egyességét palatinus uramnak velem bizony szívem szerint kívánom, s igazsággal írom Nagyságodnak: én részemről ok nem adatott semmire; ha ú Kegyelme vélt okot, — arrúl nem tehetek; nem vetek annyira magára, mint az asszonyra, kinek jóakarattját (az mint ú régtül szokta) se nem szerezhetem, se nem tarthatom.

Azon egyen kívül, mind hogy Nagyságodnak s mind az közjónak szolgálhassak: bizony jó szívvel minden útakat követek neincsak megszerzésére, de megtartására is az jó egyességnek. Alázatosan veszem azért, ha Nagyságod méltóztatik magát közbenvetni, és legalább

Századok.

azt megtudni: miben offendáltam? és miben kívánja állani egyességünket, ne köllessék gyakorta békéllenünk. Ha vétettem ü Kegyelmenek: kész vagyok megkövetni. Ha méltatlan neheztel, hasonlót várok. Jó emberségemre írom Nagyságodnak: noha azt tartja, ellenére vagyok, — maga ü Felsege emberivel és belső tanácsival bizonyíthatom meg: soha ellene nem jártam, sőt authoritással oltalmaztam. De lehetetlen, állandó lehessen nyavalyás úr barátsága senkivel; mert helye vagyona az sok mende-mondának; gyanós, impatiens, mérges, szabadnyelvű, etc., az ki nagy emberben fölötté ártalmas. Min dazonáltal esmérvén jól természetit, gyarlóságát szánván, — örömet engedek neki, csak tegye papírosra, mit akar és kíván tőlem? hogy állandó legyen barátságunk; de Asszonyom hírével is legyenek azok. Replicálok én is azokra, föltévéen kívánságimat, s reménlem, Nagyságod méltóságos intentiója succedál. Az Nagyságod büvelkedő gratiáit eddig sem szolgáltam meg, és hogy mégis többekkel obligálni akar, — confusiómnak tartom, kívánván megfelelnem Nagyságod felőlem vött jó opiniójának. Maradok holtig

Nagyságod

alázatos szolgája

Grof N. Ferencz m. k.

Szaib, 23. Martý, 1659.

(Az egész levél Nádasdy írása; a ritkított szavak titkos jegyekkel írvák.)

26.

Nagyságodnak, mint uramnak, alázatos szolgálatomat ajánlom.

Alázatosan vettem 28. és 29. Maji költ Nagyságod méltóságos leveleit; közlötte Mednyánszki Jónás uram is velem Nagyságod parancsolatit, és mivel Nagyságod resolutiójával ment föl ü Kegyelme, azokban változást nem láttam módját, hogy semmi tanácsadás tétethetett volna; az ország gyűlésére haladván veleje az dolognak, — ki fog ott tetszeni, az ki szeretni fogja hazáját; félek bizony igen, ki ne mossa az mostani hazája szeretetit némelyeknek maga interesséje szivekbül; X (érsek) megéri az vörös süveggel, N. (palatinus) a ranybáryanynyal, kire régen áhítoznak és ha az német most triumphál s arra bírja az országot, az mire szereti s Z (Rákóczy) megcsükked: tartok tőle, ha a P. (török) meg nem változik, semmi útja Z-nek (Rákóczynak) nem lesz maga segítségére. Arra czéloztam volna én, legalább tartatott volna Z Z (a király) reménységgel, hogy Z (Rákóczy) kész lesz acceptálni az

offerált conditiókat, ha az szükség olyan leszen; azonban az assecura-
tiókat nyerte volna ki, melyeket nehezebb lesz az följebbírt casus-
ban, avagy talán lehetetlen megnyerni. Ígyje el Nagyságod, 4 (Ná-
dasdi) ellensége az töröknek és igaz keresztyén; soha
azokat az hamari mediumokat Z-nek (Rákóczy-nak) nem javallotta
volna, ha látna útát s módot benne, hogy az magyar az német-
től el ne tapodtatnék; de 4 (Nádasdi) köztük forog, tudja
állapotjokat, s az jó magyarok fogyását is naponként látja,
— s azért köllött olyan extremitásokrúl gondolkodni; mert azt hiszi
4 (Nádasdi): nem sokáig abban sem lesz módja Z (Rákóczy-nak),
se másnak senkinek. Az magyar contemptusát Z (Rá-
kóczy) csak árnyékban látja; itt az kik élnek, fülíg úsznak benne;
sem ratio, sem politica, sem alázatosság, sem pénz, — egyszóval semmi,
félelemnél egyéb, az németet magyarokhoz jóvá
nem teszi, úgy, hogy igaz ü felölők: ungentem pungit, pungentem
rusticus ungit. Csak Nagyságod az hátravaló időket considerálja, meg-
tapasztalja, hogy ez igaz. Z (Rákóczy) meglássa, micsoda követek
lesznek a vármegyékbul. Z-nek (Rákóczy-nak) is az
gyűlésben, elhiggye Nagyságod, bizony (az eredetiben ne-
hány feloldatlan titkos jegy) az pénz. etc. Ha ezekben
Nagyságodnak idején nyitva nem lesz szeme: soha az Nagyságod
házának ártalmasb országgyűlése nem lehet(ett) volna. Melyeket mind
kötelességem szerént jelentvén, maradok

Nagyságod

Keresztúr, 12 Juny 1659.

alázatos szolgája

Grof N. Ferencz. m. k.

(Az egész levél Nádasdy írása.)

(A ritkított szavak az eredetiben titkos betűkkel írvák.)

27.

Nagyságodnak mint Uramnak alázatosan szolgálók.

Hire érkezvén az Nagyságod táborozásának: nem kevés alteratiót
szerzett akár azzal Nagyságod Barcsait akarja infestálni, akár az két
vajdát székiben segíteni; mert egyiket sem fogja henyélő szemmel nézni
az török, és abból újabb ruinája következhetik nemzetünknek. Istenért
kérem azért Nagyságodat: ne gerjeszsze Kegyelmes Urunkat maga ellen
haragra, vegye csendességben magát, és várjon ü Fölségétül, az ki ke-
gyelmessen módot talál megcsendesítésében nyughatatlan Barcsainak.

Egyőbaránt ha ű Felségét is megsérti Nagyságod, — minden oltalomtól destituáltatván léssen, és utolsó periculumra veti dolgait; melyet a mint tudom Nagyságod nem kíván: úgy elhitem, alkalmaztatja is magát ű Fölsége kegyelmes akaratjához. Maradván Nagyságod

Posony, 22. Aug. 1659.

alázatos szolgálja

Grof N. Ferencz m. k.

K ü l c z í m: Celsissimo Principi Domino Domino Georgio Rákóczy de Felső-Vadász, Principi Transylvaniac, stb.

28.

Excellentissime Princeps, Domine frater colendissime!

Nem ítéltém oly drágának az papírost Kegyelmednél mint tapasztalom: hogy maga dolgaiban kémélje az választ. Azt legkevésbé érzem Kegyelmedtől, fájdalmasabb sokkal annál, hogy hidegséget értem azokban, kikben állandósága mind ideig, mind örökkén állandóságot szerzetek vala; mindazonáltal reménlem, ha másokban nem, azokban Kegyelmed továbbra is néz. Úgy akarván Kegyelmetek, hogy az Kegyelmetek méltóságos házához való kötelességemmel így legyek elbúcsúztatva, — mi szerelmes atyja utolsó tisztességére való epitaphiummal légyen kedve Kegyelmednek, s adjon Isten jobb szerencsét más jó akaráihoz! Az muskatérosokat is két hét alatt elküldöm, most csinálják ruhájokat; azután tovább nekem Kegyelmetek semmit nem parancsolt; jó emlékezettel leszek én is Kegyelmedhez, maradván

Kegyelmed

jóakaró atyjafia, szolgálja

Grof N. Ferencz m. k.

Pettau, 1. Jan. 1661.

K ü l c z í m: Excellentissimo Principi Domino Dno Francisco Rákóczy de Felső-Vadász, etc. Domino Domino Fratri Colendissimo.

Közli:

SZILÁGYI SÁNDOR.

A gyógytan a régi magyaroknál.

II.

Az Árpád- és Anjou-korban.

A XI. század nagyszerű történeti jelenettel kezdődik Magyarország felett; a magyar nép elhagyva ősi Istenét, hitét, elpártolva Hadúrtól, a keresztyén hitre tért át. E hitcsere által a műveltség és tudományok hazánkban lakást és tűzhelyet találván, elgondolható, mikép a pogány magyar gyógyászat is megérezte ennek jóltévő erejét, s az új hit erre is módosító befolyást, vegybontó hatást gyakorolhatott; mert a mint fejedelmi parancs folytán, fej- és jöszágvesztés büntetése alatt nyilvánosan betiltatott az ős nemzeti szokások és szertartások gyakorlata, föl kell tennünk, hogy e tilalom alá esett az orvoslási módnak az eddigi pogányos szertartás szerint való gyakorlata is, melynek nyilvános gyakorolhatási jogától főleg azért fosztatott meg az ezt üző papi-orvosi osztály, mivel ezt az ő-magyar vallással mintegy összefüggésben gyakorolja vala. Ezentúl tehát e titkos tanoakat csak mintegy lopva, alattomban kénytelenítették üzni az illetők, családi örökség gyanánt firól-fira, nemzedékről nemzedékre hagyományozva azokat.

De csalatkoznék, ki azt hinné, hogy ez időközön túl lassanként kialudni kezdett volna nemzetünk kebelében e pogányos szertartású gyógygyakorlat; mert történetünk egész folyamában mindenütt szólnak a bizonyságok a felől, hogy ez nem holt ki végkép a nemzet kebelében, hanem folytonosan lappangott, koronként fel-felütögetve fejét.

Szent-István király 1035-ben hozott törvényeiben (Decretum Libr. II. 31. 32. fejezet) őket érti a striga, -- vene-

fici, — malefici, — sortilegi: boszorkány, méregkeverő, gonosztévő, bűbajos, sorsvetők nevei alatt, s rájuk — ha feladatnak — azon büntetést hozza, hogy az egyház elé vitessenek, s a pap tanítsa őket a keresztyén hitre, bőtöltesse; ha pedig ismét tetten kapatnának: mellökön és hátukon kereszt-alakú bélyeggel jelöltessenek meg; harmadízben pedig javíthatatlanoknak bizonyulván be, a bíróság kezébe adassanak; ha ellenben méregkeverőknek találtnak, mely által az embereknek halált okoznak, vagy azokat elméjükben megháborítják, — mint gyilkosok bűnhődjenek. De menjünk tovább. Erdélyben a megyesi zsinat még 1595-ben is kénytelen volt törvényt tenni a varázslókra és jóslókra, kikhez a nép, sőt ottan-ottan magok a papok is folyamodtak orvosoltatásuk végett, bárha Erdély már ez időszert el is volt látva — úgy a hogy — tanult és képzett orvosokkal. Az idézett törvény idevonatkozó szavai így hangzanak eredetiben: »Quincunque se conferunt ad magos et veridicos, auxilium et levamen morbi alicujus ab ipso petentes, debent privari usu coenae dominicae. Si autem pastores id faciant, amoveantur ab officio per mensem coram senioribus communitatis, et a capitulo digna afficiantur poena.« — E szavak világosan körvonalozzák a bűbajosok és jósok foglalkozását is, hogy t. i. azok orvosoltak. S mondjuk ki, hogy ezen elemi gyógyászat, a mint azt táltosaink és jósnőink gyakorollhatták ezredév előtt, ma is fennmaradt közöttünk, kevés változtatással, a népies gyógyászat alakjában, és ma is leginkább az úgynevezett javasasszonyok s bábák gyakorolják azt, kivált faluhelyeken, daczára az orvosok és törvényhatóságok üldözéseinek.

Azon pillanatban, midőn a keresztyén hit elfogadásával a nemzet kebelében gyógygyakorlatot űzött pogány orvosi kaszt ársadalmi élete megszűnt: az örökséget tőlük más felekezet vette kezébe, tudniillik a keresztyén papok vagy szerzeteseké, kik ez időszert Európában kizárólagos birtokosai voltak az orvosi tudománynak.

Köztudomású dolog, hogy a szerzetesek között a ben c z é s e k voltak az orvostannak legbuzgóbb ápolói, kik Olaszország-

ban montecassinói zárdájukban, s nemsokára ennek szomszédságában Salernóban, eleintén a »*collegium hippocraticum*« név alatt ismert, később világhírré és tekintélyre jutott salernói orvosi iskolát szervezték és állították föl. E Benedekrendű szerzetesek valának azok, kik Olaszországból ide hozzánk átültették Hippokrates és Galen tanait, s azokat itt szerzetesi hivatásukkal egybekötve, rendi szabályaik utasítása szerint buzgóan gyakorolták. Ők Pécs-Váradon telepedtek le legelsőben, s itten épített zárdájukat, vagy mint ők nevezni szerették, »*Xenodochium*«-ukat, a szentnek nevezett apostoli király gazdag adományokkal látta el, Krisztus után az 1015-ik évben; nevezetesen adományozott nekik terjedelmes szántó- és szőlőföldeket, erdőket, kaszálókat, halászó-helyeket, majorokat, katonaságot, mely őket a pogány magyarok netaláni megtámadásai ellen őltalmazza, és szolgákat, kik a betegek ápolása körül segélyekre legyenek, végre külön fürdőszolgákat, kik a fürdőre, felügyeljenek.

Az eredeti oklevelet lásd Fejérnél, Cod. Diplom. T. I. p. 296.

Hogy az István király által behozott, s elsőben Pécs-Váradon később másutt is letelepedett benések, mint Olaszországban, úgy nálunk, új hazájokban is, saját rendszabályaik értelmében *) csakugyan foglalkoztak a gyógyászattal, csálhatatlan bizonyítéka annak ez oklevélben említett betegápoló- és fürdőszolgai személyzet adományozása.

De nemcsak Szent-Benedék fiai, hanem a többi, itt honunkban később megtelepedett szerzetes rendek, mint a keresztessgyámbarátok — hospitalarii crucigeri, — a cisterciták, pálosok, dömések stb. is foglalkoztak a gyógyászattal, és zárdáik valóságos kórházak s gyógyintézetek voltak.

Ily kórházak és gyógyintézetek léteztek e korszakban, mint okleveleinkből világosan kitűnik, Pécs-Váradon, mely hogy

*) Linzbauer Fr. Cod. Sanit. Medic. Hung. Tom. I. pag. 4. A benecések rendszabályai közt ott áll előírva: »*Infirmorum cura ante omnia, et super omnia adhibenda est, ut sicut revera Christo, ita eis serviatur. Ergo cura maxima sit Abbatis, ne aliquam negligentiam patiantur.*« stb.

1391-ben még fennállott: kiderül Bonifác pápának Erdősi Imre pécs-váradai monostor abbásához intézett leveléből, melyben meghagyja, hogy ezen monostorban se a szerzetesek, se a szolgaszemélyzet száma ne kevesbítettessék ¹⁾; Monostorkőn, melyet I. Béla alapított 30 szerzetes számára, s mely 1198-ban kelt pápai oklevél szerint Sz.-István nevéől neveztetett, és szabadalmaiban megerősített ²⁾; Pannónhalmán, melyet I. István alapított, s II. Endre 1221-ben szabadalmaiban megerősített; ³⁾ Egerben ⁴⁾ a Szent-Jakabról címzett kórház, melyet később az egri püspökök maguk elfoglaltak, de Cletus püspök a káptalan jóváhagyásával 1240-ben eredeti céljának s rendeltetésének újra visszaadott, »kegyesen meggondolván, hogy a nyomorútnak adandó jótettért égi jutalom adatik.« Ilyen kórház volt Bácsón, ⁵⁾ melyet a cisterciták vezettek, mint ez Gergely pápának a kalocsai érsek kérelmére 1234-ben kiadott okmányából kiderül, melyben a Pozsega völgyi apátnak és conventnek meghagyja, hogy ezen betegek és szegények számára állított kórház vezetésére, zárdájuk tagjai közül válogatva, két-két alkalmas egyént adjanak, kik abban a betegek és szegények körül szolgáljanak. Pozsonyban, nevezetesen annak egyik külvárosában, mely Sz.-Antalról nevezett gyámbarátok gondviselése alatt állott, s melyben évenként számos beteg nyert ápolást. 1309-ben a pozsonyi tanács és Lantelinus atya a Sz.-Antal-rend főnöke, mint e kórház igazgatója között versengés támadt: mivelhogy mindegyik azt állítá, miszerint a kórház feletti rendelkezés őt illeti; e perpatvar azonban közmegelégedésökre lön elintézve. E kórház 120 éven át szolgált a szenvedők enyh helyéül, s a hussita-dúlások

¹⁾ Fejér. Codex diplom. Tom. I. pag. 296.

²⁾ Fejér. Cod. dipl. Tom. II. p. 336.

Linzbauer Fr. Cod. Sanit. Medic. Hungar. Tom. I. p. 29.

³⁾ Fejér. Cod. dipl. Tom. V. volum. I. p. 397.

Linzbauer F. Cod. Sanit. Med. Hung. Tom. I. p. 39.

⁴⁾ Fejér. Cod. dipl. Tom. IV. volum. I. p. 190.

Linzbauer F. Cod. Sanit. Med. Hungariae. Buda. 1852—1856. Tomus I. pag. 47.

⁵⁾ Fejér. Cod. dipl. Tom. III. volum. II. pag. 384.

Linzbauer Fr. Cod. dip. sanit. Hung. Tom. I. p. 45.

alkalmával 1428-ban enyészett el ¹⁾). Ily kórházak voltak továbbá Nagy-Szebenben ²⁾), melyet a szebeni polgárok alapítottak, s a Sz.-Lélekről nevezett gyámbarátoknak adtak át 1292-ben (már előbb is volt kórházuk) »hogy ezen kórházban gyakorolják istenes foglalkozásukat, és a hívektől begyűlt vagy begyülemelő alamizsnából lássák el tehetségök szerint a nyomorúttakat, betegeket, útasokat és sántákat.« E kórház 1392-ben még virágzó állapotban volt, s Márton szebeni prépost erre végrendeletileg 113 forintot hagyományozott. Székes-Fejérvárott is 1138-ban már virágzó kórház volt, a keresztes gyámbarátok felügyelete alatt, melynek egy századdal (1238.) később, IV. Béla király régi adományleveleit újra megerősítette, s azonkívül Győr és Esztergom mellett fürdőhelyeket adományozott számára ³⁾). Budán is létezett kórház már ez időszert; tanúskodik erről a budai statutum, melynek 138. §-a rendeli, »hogy a bíró és esküdtszék kötelesek gondoskodni a kórházról, s azt hetenként meglátogatni tartoznak« ⁴⁾). Hasonlókép Szepes-Váralján ⁵⁾), melyet az odaváló lelkész alapított, ki e végre egy alkalmas épületet rakatott, azt a szükséges kellékekkel felszerelte, s felügyelőjévé egy Miklós nevű papot tett. E kórház különösen a XIV-ik században volt virágzó állapotban. Volt kórház Besztercze-Bányán ⁶⁾ 1303-ban, melybe Miklós esztergomi érsek három papot rendelt, »hogy azok e kórház betegeiről gondoskodjanak«; Esztergomban ⁷⁾), melyet még I. István király alapított; Kassán ⁸⁾), melyet 1392-ben a kassai polgá-

¹⁾ Fejér. Cod. dipl. Tom. VIII. vol. I. p. 620.

Linzbauer F. Cod. San. Medic. Hung. Tom. I. p. 83.

²⁾ Fejér Cod. dipl. Tom. VII. volum. II. p. 173.

Linzbauer F. Cod. Med. Hung. Tom. I. pag. 80.

³⁾ Fejér. Cod. dipl. Tom. II. p. 197.

Linzbauer Fr. Cod. Sanit. Med. Hung. Tom. I. p. 46.

⁴⁾ Linzbauer F. Cod. Sanit. Med. Hung. Tom. I. p. 55.

⁵⁾ Fejér. Cod. dipl. Tom. VIII. volum. III. p. 167.

Fejér. Cod. dipl. Tom. X. volum. I. p. 694.

⁶⁾ Fejér. Cod. diplom. Tom. VIII. vol. I. p. 140.

Linzbauer F. Cod. San. Med. Hung. T. I. p. 82.

⁷⁾ Linzbauer F. Cod. San. Med. Tom. I. p. 1.

⁸⁾ Fejér. Cod. dipl. Tom. X. vol. II. p. 107.

Linzbauer. Cod. San. Medic. Tom. I. p. 112.

rok alapítottak a »Szent-Lélek« tiszteletére; Új-Bányán ¹⁾, melyet 1393-ban Hēnchman Izienkel állított fel, Sz.-Erzsébetről czímezve; Kőrmöcz-Bányán ²⁾, melyet a városi tanács 1383-ban alapított, leginkább Jöchel nevű polgár kezdeményezése folytán, s 1393-ban bővített és megerősített; Trencsényben ³⁾, melyet 1380-ban Lajos király megerősített; Nagy-Váradon ⁴⁾ a XIII-ik században már szintén virágzó kórház állott fenn, mint egy azon korból fennmaradt végrendeletből látjuk; Pozsonyban 1391-ban ismét az előbb említetten kívül új kórház keletkezett, a melyet Domicellus Pál, Újházy vagy Neuhauser Lászlóval (de Novo Domo) együtt alapított, Sz.-Lászlóról czímezve, s a védúri jogot a tanácsra ruházva át; e kórház ma is megvan, polgári gyámolda néven ⁵⁾. Nagy-Bányán, melyet Omechin János nevű nagy-bányai tanácsnok alapított, ki 1400-ban Tótfalu nevű helységet 600 aranyforinton megvette, s azt az általa alapított ispotály, s az ennek közelében épült Sz.-Miklós egyház javára adományozá, és a városi tanács igazgatása alá helyezé; 1430-ban Máté nevű pap volt ezen ispotály gondviselője.

Azonban nemcsak az itt említett helyeken voltak hazánkban ez időben már kórházak: hanem hihetőleg léteztek ilyek csaknem minden püspöki székhelyeken, apátságokban: mint Nyitrán, Csanádon, Veszprémben, Kalocsán, Győrött, Gyula-Fejérvártt, stb. Vajha ezek kifürkészésére is ne sajnálnák oklevélbúváraink a fáradságot, s az eredményt e szakközlöny hasábjain közzé téve láthatnók, mint mivelődéstörténelmünk becses adalékait.

És miként e kórházak többnyire a középkori vallásos buzgalomnak köszönik létüket, és alapítóik is nagyobbbrészt egyházi

¹⁾ Fejér. Cod. dipl. Tom. X. vol. II. p. 61.

Linzbauer F. Cod. San. Med. Tom. I. p. 111.

²⁾ Fejér. Cod. dipl. Tom. X. vol. II. p. 168.

Linzbauer. Cod. San. Med. Tom. I. p. 111.

³⁾ Linzbauer. Statistik des medizin. Standes der Kranken und Humanitäts Anstalten von Ungarn. 1859. Bécs. 235. lap.

⁴⁾ Fejér. Cod. dipl. Tom. VIII. volum. III. p. 167.

⁵⁾ Pozsony és környéke. 1865. 10. lap.

férfiak, valamint vezetőik s felügyelőik szerzetesek valának : úgy a főnemesség és királyaink körében is az orvosi tisztet püspökök, papok, szóval magasbrendű egyházi személyek töltötték be.

A szerzeteseken és a pogánykori gyógyászatot képviselt népgyógyászokon kívül, orvosi gyakorlatot hazánkban még héber orvosok is űztek, kiknél e pálya mindenha kedves vala ; azonban meg kell jegyeznünk, hogy a hitbuzgalom e korszakában az orvosi gyakorlat terén mégis csekély szerep jutott a héber orvosoknak : minthogy az egyházi törvények eltilták őket a keresztyéneknek nyújtandó orvosi segélytől ; ezek szerint a zsidó orvosok a gyógygyakorlatot leginkább csak saját hitsorsosaik körében űzték.

Gratián egyházi rendszabályainak 13-ik pontjában, az 1115-ik évről, világosan ott áll: »senki az egyházi rendűek-avagy bár a világiak közül is, zsidónak ostyát nyújtani ne merészeljen, se azokkal együtt lakozni, vagy bármint em nyavalyájában azok segélyére szorúlni, vagy gyógyszer tőlök elfogadni, akár velök egy fürdőben fürödni. Valaki ezt merészli: ha egyházi személy, hivatalát veszítse ; ha világi rendű, az egyházból kiátkoztassék.« Ily kemény büntetés volt szabva e tilalom áthágóira ¹⁾.

Az említett kórházakon kívül voltak hazánkban e korszak alatt még más, szintén a vallásos ihlet alapján nyugvó intézetek is, melyek a szenvedő emberiség számos ügyefogyott, nyomorék tagjának szolgáltak enyh helyül ; ezek valának az ápolodák, aggyá moldák, vagy szegények házai, (lazarethum, domus pauperum, xenodochium), melyekben az aggok, bénák, ügyefogyottak, munkaképtelenek stb. nyertek nyugalmat, életfogytig tartó ingyen ápolást, ételmezést, gyógyítást. Ezen intézetekre is, minők a hazában tetemes számmal voltak, s részint kegyes alapítványokból, részint a hívek buzgóságainak filléreiből, könyöradományjaiból táplálkozva tartották fenn magukat, hasonlókép szerzetesek ügyeltek föl.

¹⁾ Linzbauer F. Cod. Sanit. Medic. Hungariae Buda. 1852 — 56. Tom. I. pag. 23.

Ily ápol-dák voltak: Esztergom-ban ¹⁾, melyet Szent-István király alapított az 1000-ik évben; itt az augsburgi csatából csonkítva hazabocsátott sérvvitézek — gyászmagyarok — utódai, kik »Szent-Lázár szegényei«-nek neveztettek, ápol-tattak és láttattak el. Ezen aggyámolda az 1262-ik évben még virágzó állapotban volt, és szabadalmi újra megerősítették. Ily ápol-dák voltak Csurgón és Szent-hén ²⁾ (1163), Kolozsvár-rott, melyet II. Endre király alapított, s mely ott mai napig is fennáll. Ez ápolda a legrégibb a hazában. Füze-gthön ³⁾, (Füzítő, Ó-Szőny mellett), melynek 1269-ben IV. Béla a Komárom környékén fekvő Saar nevű uradalmat adományozta; Borsán ⁴⁾ (1211.), Szemenyén ⁵⁾ (1248.), stb. Hiszszük, hogy az újabb okmánybúvárlatok megszorítandják ezek számát.

Szóljunk most már rövideden az ezen kórházak- és ápol-dákban gyakorolt gyógyításról.

Mint ez idő szerint mindenütt, úgy nálunk is a szerzetesek által ápol-t gyógytudomány lényegét, a Hippokrates és Galen tanain kívül, vallási szertartások képezték; böjtölés, imádkozás, ördögűzés, misehallgatás és szolgáltatás, szent helyekre való búcsújárás, templomok és zárdák részére tett adományok, az Ave Mária, és Hiszekegy imáknak minél többszöri elmondása,— szóval vallásos cselekmények, továbbá gyakori mosakodás, fürdőzés használtattak, mint általános, minden kórt egyaránt orvosló gyógyszerek. Ezek mellett nagy szerepet játszottak még a babonás mondatok és idézések, a titkos erejű gyógyszerek, amulettek és szentek ereklyéinek hordozása s érintése, mely utóbbi különösen el volt terjedve. Az amuletteknek különböző idomai voltak, s különféle nyavalyák elleni óvszer gyanánt, rendszeren nyakban viselték azokat, és kiváltkép pestis, himlő, vagy más járványos nyavalyák alkalmával szerfölött keresettek

¹⁾ Linzbauer Fr. Cod. Sanit. Medic. Tom. I. pag. 1.

²⁾ Fejér. Cod. dipl. Tom. II. p. 168.

— Linzbauer. Cod. S. Medic. Tom. I. Pag. 25.

³⁾ Linzbauer. C. S. M. Tom. I. p. 72.

⁴⁾ Fejér. Cod. dipl. Tom. III. volum. I. p. 106.

⁵⁾ Fejér. Cod. dipl. Tom. IV. volum. II. p. 25.

— Linzbauer. Cod. S. M. Tom. I. p. 66.

valának; leginkább pénzalakra voltak, rendszeren hétféle fémvegyüleből készítve, s fölötté drágán árúttattak a vakon hívó népnek.

Általánosan elfogadott hite vala e kornak az ily szerek-ről, hogy azok a betegséget az emberről elfordíthatják, szerelmet gerjeszthetnek iránta; fegyver, nyilak, stb. ártalmától megóvnak; a nyavalyatörést, hólyagkövet, fogfájást, fejfájást, hideglelést, pestist, himlőt, stb. elhárítják; a gyermekszülést könnyítik.

Hogy e tévhit mily erős volt, s mily sokáig fenntartá magát nemcsak nálunk, de más népek között is: mutatja az, hogy még az 1709-iki nagy pestis alkalmával is divatozott az ily amulettek hordozása, s egy-egy darab egy aranyon árúttatott. ¹⁾

Szent-Gellért csanádi püspök élettörténetében jellemzőleg van e korszak gyógyászata leírva; azért kor- és tudományismertető gyanánt hadd álljanak itt azok szóról-szóra ²⁾.

»A hány beteg e vértanú vérét (kit a pogány magyarok a Kelen, vagy az ő róla nevezett Gellérthegyről letaszítva végeztek ki,) a földről felszedte, rögtön mindenféle betegségtől meggyógyult vala . . . A mint a testét vitték, a betegek, vakok, sánták nagy sokan tódúlnak vala, kik a testet vagy öltözetét érintve, mind meggyógyúlnak vala; egy összezsugorodott kis gyermek, a mint szülei a pesti révhez vitték, a szent vértanút egyszer megcsókolván, egészségét visszanyerte. Egy hólyagos szemű német szűznek, csak kezeit érintve, szemei meggyógyultak . . . Ugyanott egy hajós kézújjait evezés közben véletlenül összetörte vala, s újjai görbék és összezsugorodottak lettek; ki is roppant fájdalmában, sirva és jajgatva járult a szent testhez, s mihelyt azt érintette, azonnal meggyógyult. Egy szép ábrázatú,

¹⁾ Ezen amulettek egyik lapján Sz-György lovag képe látható, a mint lóháton ülve, dárdájával sárkányt öl, e körirattal: »Bei Gott ist Rath, und Thatt.« — Másik lapján kereszt látszik, Mercur és Venus csillagászti jegyével, »Adonai Elenu Ekhat Oy Agla Inri« kabalisticus szavakkal, és e körirattal »Signum S. Rochi contra pestem patronus.«

²⁾ Szabó Károly. Emlékiratok a magyar keresztyénség első századáról. Pest, 1865.

de csipás szemű szűz, a mint a barátok a szent vértanú testéhez vezették, mihelyt azt kezeivel érintette: szemei fényét azonnal visszanyeré. A marosi székhelyen, midőn a test még a Sz.-Mihály-lován feküdt: egy Péter nevű barátnak, ki félszemű volt, látását visszaállítá. Továbbá egy úri asszony, t. i. Bécs ispán neje, a ki Othom egykori nejei közül való vala, kit maga a szent keresztelt meg, igen erős hideglelésben szenvedett; ki is aján-dékával a szent sirjához járulván: mihelyt köpönyegét megcsó-kolta, egészségét azonnal visszanyerte. Egy kis gyermek, kigyó-marástól teste földagadván, igen keservesen kinlódik vala; ki, mihelyt szülei odavitték, rögtön nem érze többé semmi fájdal-mat, sem daganatot. Egy asszonyt, a mint a kendert a vízből kiszedte, az ördög megszállotta, (hihetőleg görcs, vagy nehézkör lepte meg) ki is midőn reggel odamenvén, a szent vértanú teste mellett megállott: az ördögtől rögtön megszabadulva távozha-tott. Sz.-György egyik kanonokjának, ki igen nehéz csúzbán szenvedett, 3 nap múlva, egészsége helyreállt. Egy parasztnak var vala fején, melyre irtózás levén ránézni, nem engedték meg neki a monostor ajtaján belépni, hanem a szent vértanú köpö-nyegét horogra akasztva, fejére tették, s idestova keresztalakban húzgálták, — a nép távolban állván; a var a földre esett, és a pa-raszt meggyógyult. Ezután pedig, midőn a szent vértanú vérét fölszedték s egybegyűjtve edénybe tették, ennek érintésére sok gyengélkedő meggyógyult¹⁾.

Továbbá Sz.-István király nagyobb legendájában ²⁾ (XII-ik századi mű az austriai szent-keresztí monostorban levő codexből) olvassuk: hogy valahányszor egy vagy más em-ber betegségének híre füleibe jutott István királynak: orvosság gyanánt egy kis darab kenyeret, almát, vagy illatos fűvet, a mi épen kezénél volt, küldé nekie s parancsolá, hogy gyógyultan keljen föl; és szavát Isten könyörületessége követvén, a beteg azonnal visszanyeré egészségét ³⁾.

¹⁾ Szabó Károly. Emlékiratok a magyar keresztyénség első századáról. Pest, 1865.

²⁾ Magyar krónika. Pethő Gergely. Kassa 1729. — 116. lap.

³⁾ Fejér. Cod. dipl. Tom. I. p. 458 — 459.

Hasonlókép följegyezték a legendáriusok⁴⁾, hogy 1083-ban, István királynak a szentek sorába történt fölvatása alkalmával, midőn koporsóját fölnyitották volna: minden ott megjelent betegek meggyógyultak, a vakok látásukat, a bélpoklosok tiszta bőrüket, a szélhűdöttek tagjaik erejét visszanyerték.

Sz.-László király élettörténetének IX-ik fejezetében⁵⁾ pedig emlittetik egyéb csudadolgok között holttestéről, hogy szentsége hírének hallatára egy szegény leány jöven Váradra sírjához, elvesztett szemevilágát és testi egészségét visszanyerte, de ellenben oly lelki együgyűsége jutott, hogy azt hívék, hogy az Istentől lélekben meglátogatott. Egy nemes leány pedig, ki szeme világát vesztette s a testi orvosság minden reményéről lemondott, szülei által ugyan Sz.-László sírjánál hagyatván, beteg szemei helyett csudálatos módon épeket nyert.

»Az ezen szentnek érdemei által meggyógyult némákról, siketekről, és sántákról pedig — úgymond — nagy örömmel beszélni, a csudák közönséges s mintegy kézzel fogható volta tiltja.« A gyógycsudák sora lejjebb a XI-ik fejezetben ily módon folytattatik: »... Sok vak, a Szent-László király sírjához járulván, és segélyét kérven, csudálatosan visszanyerte szeme világát. Sánták, némák, siketek, nyavalyatörősek, s különféle kinokban régóta gyötrődők, nevének segélyül hívása által nyavalyáiktól menekültek. Épen szentté tétele óráján is egy gyermek, kinek sem keze, sem lába nem vala, ép testet nyert . . . Ugyancsak egy bélpoklos, ünnepére jöven, érdemei ereje által útközben megtisztula, s gyógyítójához, a szent királyhoz, dicséretekkel és hálaadásokkal járula. S mai napig is számtalanon szabadúlnak meg betegségeiktől Sz.-László király nevének segítségül hívásával, kinek legyen tisztesség és dicsőség mind örökkön-örökké, Amen.«

E szent életiratok, legendák, hazánk X-ik, s XI-ik századi történelmének, úgyszintén az orvosi tudomány az időszerinti állapotának, s e korszak vallásos rajongásának, közfelfogásának

⁴⁾ Linzbauer Fr. Cod. Saait. Medic. Tom. I. pag. 13.

⁵⁾ Szabó Károly. Emlékiratok a magyar keresztyénség első századáról. Pest, 1865.

mintegy hű kifejezései, mintái; midőn tehát e korszak szellemét, irányát, művelődéstörténelmi viszonyait tüzetesen ismerni akarjuk: ezeket, mint korszak-jellegzőket, a tudomány s műveltség hőmérőit, lehetetlen figyelem nélkül hagynunk. Mert a mik e legendákban említve vannak, úgy tekinthetők, mint ama kor eszméinek, vallásos nézeteinek, rajongásainak nyilatkozványai, melyek, különösen az akkori oly élénk hitélettől összhangzásban, a csodatételek s a vallás csodatevő hatása iránti előszeretettel fejezik ki.

Méltán tehetné föl valaki azon kérdést, hogy hol képezték orvosaink magukat ez időszertint? ... feleljünk e kérdésre mielőtt tovább mennénk.

Hazánkban már ez időszertint egy egyetem — studium generale — virágzott Veszprémben, melyet a dicső emlékű apostoli király István alapított; azonban a történetírás nem jegyezte föl, hogy az orvosi tudományok ezen egyetemen tanítottak volna, s okleveleink sem említik ezt.

Az esztergomi érseki tanodáról már sokkal többet tudunk; erről Toldy Ferencz irodalom-történetében nyilván írja, hogy »orvosi osztályl is birt.«

Valószínű, hogy a gyógyászattal foglalkozott szerzeteseink részint szerzetes-házaikban, részint ezen esztergomi érseki tanodában nyerték ez irányú kiképeztetésüket. Hogy azonban e mellett a külföldi iskolázás is divatozott, azt történelmünkől tudjuk; mentek ki áldorok, választott püspökök is bővebb tudányszerzés végett, ezenkívül látogatták a külegyetemeket vagyontalan szegény tanulók, az Esztergomban »Krisztus társasága« név alatt létesült gyámintézet segélyével; sőt — mint Toldynk írja — magok a monostorok is küldöttek ki önköltségükön tagtársaik közül időnként néhány jelesebb tagokat külegyetemekre, kik leginkább az 1158-ban alakult bolognai párisi (1200.), páduai (1228.), római (1248.), montpellier-i, akkoriban híres, orvosokat is képző egyetemeket látogatták, holott az orvostan mindegyikben nagy buzgalommal taníttatott.

Hogy e korszak alatt hazánkban már voltak a tudomány ezenkori színvonalán állott, képzett orvosok: ez állításunknak erősséget szereznek a B. Szűz-Margit életéről írott régi magyar

codexből (Pray-codex.) átvett emez adatok: »(V.) Istvan kyral fya iffyju Lazlo kyral mykoron volna tyzenharom eztendeus, esek nehez korsagokban, es ez utan esek ol nag feu faydalomban, hog leun eunen maganak es okossagnak kyveule, ugyhog negy jeles orvos Doktorok kik ez kyrallyal bannak vala, keetsegben esenek ez kyralnak eletyreul.«

Ugyancsak e codexben olvasható: »Zent Margyt azzon halala utan (1272.) teurtenik hog Karol vitez huganak leanya igen megbetegeule, hydegleglessel, esek eu rea oldalának faydalma, ugyhog megsugorodva leun tyzhetyk (= tiz hétig) ez Agnes azzonnak eu anya es eura sokat keulteuttek volna orvokra, li a rom orvos Doktorok az eu eletyreul ketsegben esenek.« Továbbá Kún-László király 1274-ről kelt egyik oklevelében említve van, »hogy Jakab gróf a németekkel való dicső küzdelme közben halálos sebeket kapott, mely sebeiből tapasztalt orvosok segélyével hosszas idő alatt is alig birt kigyógyulni.«

Mindez emlékek a mellett tanúskodnak, hogy hazánkban csakugyan voltak már e korszak alatt képzett orvosok, kiknek nevei ismeretét — a mennyiben emlékeink által feuntartattak — a fáradhatatlan Veszprémi Istvánnak köszönhetjük, ki hazai történelmünk lapjairól és okiratainkból stb. nagy buzgalommal szedte azokat egybe »Succincta Medicorum Hungariae et Transylvaniae Biographia« című 4 kötetes munkájában, mely előttem vezérfonalul szolgált az e korszaki orvosok előszámlálásánál.

A legelső orvos, kiről a hazai történelem említést tesz, Draco volt. Könyves-Kálmán király házi orvosa és kegyencze. Hogy nemzetiségére nézve olasz, vagy magyar volt-e? tudni nem lehet; de nagy a valószínűség, hogy született magyar volt, és Sárkány családi neve lehetett, melyet az akkori szokás szerint a latin Dracoval cserélt föl, mint ily tudós férfiaknál az divatozott. Heltai Gáspár azonban magyar krónikájában (LVIII. rész. 192. lap) azt írja róla, hogy olasz volt, és a királynak szertelen nagy főfájása levén, »flastromot tön a fejére és füleire. De mikoron a doctor híre nélkül levette volna a flastromot: tehát a velejéből függ a flastromon . . . harmadnapra an-

nakutánna meghala Kálmán király«. Betegsége hihetőleg agyvelő- vagy hártyalob volt.

T a m á s, IV. István király udvari orvosa és sebésze, kit azon gyanú terhel, hogy királyi urát megmérgezte, 1173.

P é t e r, a Chilenek vagy Kitilenek nemes családjából, III-ik Bélának kedves házi orvosa, nagy tudományú férfiú volt. E Péter, kit »Petrus Hungarus« néven említnek a régi okiratok, előbb spalatrói, később kalocsai érsek lett; oly ügyes orvosnak iratik: hogy első tekintetre megismerte a betegséget, és képes volt előre megjósolni: vajjon egyik vagy másik beteg nyavalyája halálos kimenetelű leend-e vagy gyógyítással végződik? . . .

S á n d o r, (Alexander magister) II. Endre király házi orvosa, kit 1217-ben spalatrói érsekké akart tenni.

F ü l ö p, olasz származású, II. Endre királynak és második nejének Beatrixnak házi orvosa és kegyencze, 1234-ben Ferrarából jött Beatrix királynéval hazánkba. IV. Béla bosszúja elől, a szoros őrizet alul ő szöktette meg¹⁾ e királynőt 1235-ben, férfi ruhába öltöztetve¹⁾.

G e l l é r t (Gerardus magister) IV. Béla, V. István és Kún-László királyok udvari orvosa, bölcsész és egyúttal híres csillagász.

M u t i n i u s, a szepesi káptalan nagyprépostja, s V. István fiának, Lászlónak házi orvosa.

M u t h m e r i u s, Kún-László házi orvosa.

P é t e r mester, Venczel és Róbert-Károly királyok idejében Budán orvos, és egyúttal budai gyógyszerész 1303-ban. tudommal oklevelileg a legelső gyógyszerész. Veszprémi idézett munkájának 3 kötete 461. lapján ezek olvashatók róla: »Anno Christi 1303. vinea in territorio Kvesdmal Petri physici et Apothecarii Budensis per fratres Domus Hospitalis S. Regis Stephani de Strigonio a pendenda decima eximitur« stb.

O l a s z B e n e d e k — Benedictus ab Italia — kit magával Olaszországból hozott Róbert-Károly, mint kedvencz házi

¹⁾ Századok. 1868. IX-ik füzet. 603. lap. B. Nyáry Albert közleménye.

orvosát és sebészét, a végett, hogy királyi udvarában házi orvos legyen; Benedek kitűnő képzettségű ember lévén, előbb préposttá, majd 1315-ben nyitrai püspökké neveztetett ki ura által; meghalt 1330-ban. Testvérei Bertalan, pozsonyi orvos, és Miklós, budai orvos később szintén átköltöztek hazánkba, s itt terjedelmes orvosi gyakorlatot űztek, s alapítói lőnek a sok századon át virágzott Deméndy családnak, így nevezvén el magukat Deménd nevű faluról, melyet I. Lajos király hű szolgálataik díjában adományozott nekik.

Perecholdus, magister cirolicus (— chirurgus) ezen kor irmodora szerint, Róbert-Károly udvari sebésze, 1332. táján.

Pál, sárospataki plébános és királyi orvos. 1339-ben, magyar.

Placenciai Longobard Jakab (Jacobus Longobardus de Placencia) Róbert-Károly udvari orvosa és sebésze, előbb csanádi, majd zágrábi püspök. 1343-ban.

Feencz mester, Nagy-Lajos házi orvosa 1358-ban.

László, az orvostan mestere, I. Lajos hű házi orvosa, kit 1378-ban a váradi püspöki székre emelt; mindkettő magyar.

Varignana, Meladin bosznia és horvát bán udvari orvosa, Venczel, Ottó, és Róbert-Károly idejében. Olasz származású.

Ameliai Tamás, (Thomas de Amelia) olasz. 1398-ban Kanizsay János esztergomi érsek házi orvosa.

János, I. Károly idejében orvos és kalocsai kanonok.

Örömmel vesszük, ha tudós bűváraink közül valaki e névsort szaporítandja, erős hitünk lévén, hogy régi e kori okleveleinkben elvétele initt-amott még feledésben lappanghatnak ilyenek. Ezeknek köztudomásra juttatása nemzeti művelődéstörténetünkre nézve vajmi kívánatos.

DR. FEKETE LAJOS.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat július 2-iki választmányi ülésén Horváth Mihály elnökölt. A választmányt elég számos, úgymint 15 tag képviselte, azonban hallgatóság, — mint a nyári évszakban rendszeren egyéb tudományos testületek ülésein is, — csekély számmal jelent meg.

A titkár szokás szerint a juniusi ülés jegyzőkönyvét felolvastván, az észrevétel nélkül hitelesítettett. Ezután a következő folyó ügyek adattak elő:

Titkár kérdést intéz, hogy miután a választmány egyharmadának megújítási határideje lejárt: még a folyó július havában szándékozik-e az elnökség és választmány a választó-közgyűlést egybehívni, vagy később? — Részéről javasolná, hogy miután a társulati tagok nagyobb része július folytán a fővárost már odahagyja, továbbá a társulat s nevezetesen a választmány — mint ilyen — a következő aug. és sept. havak folytán különben is az alapszabályokhoz képest szünetelni fog: a megújító közgyűlés az őszi választmányi ülések elcsúszásával egy napra, úgymint october 1-jére tűzessék ki. — Ezen indítvány általánosan helyeseltetvén, az elnök ez értelemben mondja ki a határozatot.

Bemutattatnak a vidéki kirándulás ügyében a múlt havi ülés által elrendelt fölkérő levelekre beérkezett válaszok, névszerint b. Révay Simon Turóc-, és Radvánszky Antal úr Zólyom-megyei főispán ömlaiktól, és Köröcz szab. kir. főbányaváros tek. közönségétől. Mindhárom válasziratban a legelőzékenyebb szívesseggel ígéretik meg az illető levéltáraknak társulatunk tagjai előtt leendő megnyitása, sőt az utóbbiak valódi magyar vendégszeretettel s szívesseggel vendégekkül hivatnak meg. A megnyitó és zárgyűlésen úgy a két főispán úr személyes megjelenése kilátásba helyeztetik, valamint Köröczbánya városa is ezen alkalmakra főjegyzője t. Gyurgyik Gyula úr (társulatunknak tagja) által fogja magát képviseltetni. — Mindezen fölolvastott válasziratok hazafias örömmel és köszönettel vétettek tudomásul.

Továbbá jelenti a titkár, hogy Ipolyi Arnold besztercei plébános és társulati alelnök úr megígérni méltóztatott, hogy a Bars-Szent-Kereszttel szomszédos zsarnóczyai kincstári iradalom levél-

tárának megnyitását is — a mennyiben az történelmi érdekű okleveleket tartalmazna — ki fogja a kirándulás alkalmára eszközölni; mely szíves készsége ömlőnek köszönettel fogadtatik. Nemkülönbén ugyan a nevezett püspök úr javaslata folytán, a mai ülésből egy a titkár által már előkészített és felolvasott fölkérő irat intéztetik sz. kir. Zólyombányavárosához is, saját levéltárának átkutathatása iránt.

Titkár erre bemutatta a zólyom-túróczyi kirándulásban munkáshoz venni eddigelé jelentkezett társulati tagok névsorát, kik is a következők: Horváth Mihály és Polyi Arnold elnökök, Thaly Kálmán titkár, Pauler Gyula jegyző és ügyész. A választmány részéről: Balássy Ferencz, Botka Tivadar, Csaplár Benedek, Deák Farkas, Dobóczy Ignác, Fraknói Vilmos, Haán Lajos, Hajnik Imre, Lehoczy Tivadar, Nagy Imre, Nagy Iván, b. Nyáry Albert, hg Odescalchi Arthúr, Ortvai Tivadar, Pesty Frigyes, Poór Antal, Rémer Flóris, Szabó Károly, Szilágyi Sándor, Toldy Ferencz és Véghely Dezső. Társulati évdíjas tagok részéről: ifj. Bölöni Sándor Nagy-Váradról, Ebeky Emil Hajnásckörül (Gömör), Gáspár Imre Zólyom-Hajnikról, Gyurgyik Gyula Körmöczről, Kandra Kabos Verpelétről (Heves), ifj. Kubinyi Miklós Árva-Váraljáról, Radvánszky Béla Sajó-Kazáról (Borsod), Rájner Gyula Budapestről és Zsilinszky Mihály Szarvasról. Összesen tehát harmincznégyen.

A majdnem kivétel nélkül szakképzett okmánybúvárokból álló ezen kiránduló társaság nagy száma örvendetes tudomásul vétetik, s elnök Horváth Mihály abbéli óhaját is fejezi ki: vajha e jelentkező urak annak idejében mindnyájan valósággal meg is jelenének, — miután a Zólyomban és Túróczban, Besztercze, Körmöcz és Zólyom városokban rendelkezésünkre állandó és szorgalmas átbúvárlást igénylő történelmi anyag fölötté terjedelmesnek és becsesnek mutatkozik.

Végre még a kirándulásra nézve elhatároztatott, hogy a Budapestről indulandó tagok itt aug. 18-án, Pauler Gyula társ. jegyző úr felhívására előleges értekezletre gyűljenek össze, a közös úti rend megállapítása végett.

Ezzel még néhány másnemű tárgy jelentetett be; úgymint:

Évdíjas tagokul ajánlottak és egyhangúlag megválasztottak: Ebeky Emil Gömör és Torna megyék főtanfelügyelője E.-Báston u. p. Hajnásckő. (ajánlja b. Nyáry Albert;) Firtinger Jakab k.

r. tanár Vácson, (aj. Csaplár Benedek;) Gáspár Imre Zólyom-Hajnikon, (aj. Thaly Kálmán); és Marán János kis-tállyai plébános u. p. Maklár, (aj. Kandra Kabos,) — mindnyájan az 1874-ik év elejétől kezdve.

A társulati pénztárnok a következő pénztári kimutatást adja be a lefolyt június hóról:

B e v é t e l e k :

1. Befizetett alapítvány	100 ft — kr.
2. Tagdíjakból	135 » — »
<hr/>	
Befolyt összesen	235 ft — kr.
Pénztári maradvány május hóról	1384 » 40 »
<hr/>	

A bevételek főösszege . 1619 ft 40 kr.

K i a d á s o k :

1. 1000 ft névértékű keresked. bank záloglevél	871.83	} = 987 ft 99 kr.
2. Utalványozott írói díjak és egyéb illetmények	116.16	
<hr/>		

Marad tehát július hóra . 631 ft 41 kr.

A zágrábi délszláv Akadémia beküldi Rad ezimű folyóirata XXVII-ik füzetét. Tudomásul szolgál, s tartalmának történelmi része végezt szlavistáink egyikének tanulmányozás céljából ki fog adatni.

A főttebbi folyó ügyek letárgyalása után következett Ortvai Tivadar nak beható tanulmány nyal írtt hosszabb felolvasása: »Dacia epigraphica és határai, Mommsen kiadványában.« A világhírű német tudósnak hazánk ama része ókori történetére s cultur-állapotára vonatkozó nevezetes munkáját Ortvai kitűnő szorgalommal s oly alaposan ismertette és bírálta, hogy nagy figyelemmel hallgatott fölolvassása felett a római epigraphicának hazánkban élő elsőrangú tekintélyei, a jelen volt Torma Károly, Rómer Flóris és Henszlmann Imre urak teljes elismerésüket nyilváníták.

Ezzel az ülés befejeztetett.

Síremlékek.

V.

Gr. Erdődy Tamás epitaphiuma.

Gróf Erdődy Tamásról Pettő Gergely krónikájában a 202. lapon olvashatjuk, hogy »a jó régi főúr, Erdődy Thamás meghalt Krupina

várában 17. napján januariusnak, idejének 67. esztendőjében, örökké való boldog emlékezetet hagyván maga után. Kit a fia, Erdődy Zsigmond nagy pompával és drága szép készülettel, fejedelem módjára eltemetteté a zábrágyi nagy templomban 29. napján juliusnak. stb.« Ezen előadást tanúsítja a zágrábi templomban lévő sírirat is, mely Pettő Gergelytől eltérőleg csupán az életkort teszi 67. év helyett 66-ra. Az eddig kiadatlan sírirat itt következik :

In DEO viri

Illm̃i Dñi Comit̃is Thomae Erdoedi de
 Monorokerek, montis Claudiae et Comitatus
 Varasdiensis Comit̃is perpetui, sacri ordinis
 Redemptoris Equiti, Tavern.
 Regal. Magist̃ri. S. C. Rg. M. Consiliarij. . .
 Regnor : Dal : Croa et Scla : olim Bani, qui
 17. Jan. A. D. 1624. aetatis suae 66
 in Dno pie obijt

N. A.

—

VI.

Frangepán György epitaphiuma.

Ezen Frangepán Györgyről, ki a tersacei ágából származott, Wagner Károly Collectanea Genealogica Historica etc. című munkája II. dec. 46. lapján nagyon kevéset mond, és halála évét is 1662-re teszi. Ezen hibát átvette az én munkám is (Magyarorsz. Családai IV. köt. 249. lap.), ellenben a zágrábi egyházban levő sírirat hitelesen igazolja, hogy nevezett Frangepán György 1661. febr. 13-kán Károlyvárosában halt meg. A — tudomásom szerint kiadatlan — sírirat következő :

Illustrissimo Heroi Dno Dno Georgio
 de Frangepanibus a Thersatz, Segniae. Vegl.
 Modrusiae Comiti perpetuo, ex nobilissima ac
 Illustrissima anicior : Romanor : familia
 Progenito. S. C. Reg. M. Consiliario Bellico,
 Camerario, Curiae Reg : per Hung : Magistro.
 Praesidiorum Szluny, Tovuny, Szihlbergae certorum-
 que equitum praesidy Carlostad : Supremo
 Capitaneo. Nec non confiniar : Croat : et

Maris Adriatici Vice-Generali Consorti

. . atissimo et dilectissimo, qui ano Dni MDCLXI.

Die 13. Febru: Carlostad: pÿssime obÿt.

Posuit conjunx moestissima Sophia Forgachin

Comitissima de Gÿmess.

—

VII.

Prépostváry Bálint epitaphiuma.

Prépostváry Bálint kassai kapitányról azt írja Szirmay Antal Szathmár Vármegye. . . Esmérete II. köt. 158. lapján, hogy: »1597. a bélteki templomba temettetett.« A 159. lapon pedig közli a »koporsó feljölírását« is; — de hiányosan, tudniillik csak a verseket; azonban a versek előtt álló fölíratot, valamint a versek alatti sort és a czímerleírást elhallgatja. E hiány kipótlására, mely által életkora és halála napja is tudomásunkra jő, érdemesnek tartom az egész síriratot, a mint azt a bélteki elhagyatott templomban Székely Sámuel a múlt században lemásolta, — ennek sajátkezű írása szerint közleni:

Epitaphium

Generosi et Magnifici Dni Valentini Praepostváry de Lokach
Sac. Caes. Reg. Mattis Consiliarÿ etc. etc. qui domi forisque, pace et
bello praeclare gesta placide tandem in domino obdormivit die X. Mens.
April. Anno D. M.D.XC.VII. aetatis suae anno LVII.

Anna Valentino locat haec monumenta marito,

Non leve Chakyadum sangvinis ante decus.

Ossa, quibus tantum gelidosque recondidit artus,

Caetera namque viri non potuere tegi.

Aethereos ultra servatur spiritus orbes

Nomen, honosque super qua patet orbis, erunt.

Pracstitit officium vivus patriaeque, Deoque

Consiliis patriae, relligione Deo.

Cum petiisset opem duris Ecclesia rebus

Quam potuit semper, ferre paratus erat

Publica res operam moto si forte duello

Poscret, auspiciis induit arma bonis.

Pax foret, ipsa vivi quoque mox Respublica gratae

Usa ministeriis tempore pacis erat

Testis Callovia est, testis Cassovia, testis
 Agria, quas ductu rexerat ille suo.
 Strenuus et prudens, fortis, pius, acer ubique
 Implebat ¹⁾ magni munia fida ducis.
 Et nisi morborum quassatus mole fuisset,
 Inferior nullo milite miles erat.
 Non tamen est animus tenuato corpore fractus,
 Quippe fuit cunctis altior ille malis.
 Dotibus his titulos magnos et adeptus honores
 Pars Procerum turbae conspicienda fuit.
 Nec fuit opprobrio gradui virtute parato
 Vix magis hoc quisquam dignus honore fuit.
 Praestiterat multis generis splendore superbis,
 Virtus quippe genus vincere clara solet.
 Virtutem ergo cole, O! qui vis clarescere, Virtus
 Nomen, opes, genus et regna, polumque dabit.
 (E versek alá volt vésvé a Prépostváry család címer: nyakán
 karddal átszúrt egyszarvú és ez alatt e vers :
 Opera sunt juvenum, consilia virorum, preces Seniorum,

VIII.

Prépostváry Zsigmond epitaphiuma.

E kiadatlan síremlék szintén a békési egyházból való, a mint
 következik :

»Memoria Spectab. ac Magnif. Dni.

Sigismundi Praepostváry de Lokach.

II. Cottuum Kraszna et Mediocris Szolnok

Supremi Comitum Sac. Caes. R. Majest. Consiliarii, Camerarii, qui Anno Christi MDCXXXIV. obiit.

Scio, quod Redemptor meus vivat.«

Ez a fölrát is egy hibát igazít ki ; ugyanis Kazy Historia R. Hung. II. 97. után az én munkámban is (Magyarorsz. Cs. IV. köt. 478. lapján) az áll, hogy e Zsigmond 1645-ben halt meg. E fölrát bizonyítja, hogy egy évvel előbb, t. i. 1644-ben múlt ki.

És itt alkalmat veszek magamnak a Prépostváry-család történe-

¹⁾ Szirmaynál: Ille dabat.

tétre nézve egy fontos adatnak közlésére, melynek csak munkám befejezése után jöttem tudomására. Idézett munkámban ezt írák: A lokácsi Prépostváry családról nagyon keveset tudunk. Föltűnése I. Ferdinánd korára esik, és egy század alatt három ízen át le is tűnt. Ez mind áll most is. A család jelzett időben emelkedett föl, és a Prépostváry név előbb ismeretlen volt. Az itt említett I. Bálintnak azelőtt más, épen nem hangzatos neve volt. Őseit tudniillik, és őt előbb »Chawrag« néven ismerték; még 1569-ben egy oklevélben, mely a Lónyay-család deregyei levéltárában Fasc. XII. nro. 2. található, »Valentinus Chawrag alias Prépostváry«-nak írva fordul elő. Tehát a »Prépostváry« név csak I. Bálint fölemelkedése folytán jutott közhasználati érvényre és egyszersmind történelmi értékre, míg az említett Zsigmonddal a három nemzedéken át hangoztatott név a bélteki sírbolt hideg márványán a történelem számára letett bizományúl hagyatott.

NAGY IVÁN.

— Gróf Keglevich István tábornok sírköve Elsassban, 1793. Azon osztrák sereg halvizsontagságaiban, mely 1793-ban a Rajna balpartján Elsassban a francziákkal hadakozott, sok magyar ezred és hazánkiai osztotak és elvérzettek.

A főütközeteken kívül a csatározások a két sereg közt folyton folytak. 1793-ik év december első napja volt, midőn Gamsheim, Wangenau és Bettenhoffen közti téren a két szemben álló sereg ismét összezapott. Az osztrák hadak balszárnyát két brigada élén gróf Keglevich István lovas-tábornok vezényelte. A killstatti hid volt a válságos döntőpont. A francziák nagy erővel s dühösen támadták meg azt, az osztrák bal szárnyra törvén; de a magyar vezénylő-tábornok czélszerű intézkedései, és mint a jelentésben írva vagyon, példa nélküli bátorságának és vitézségének sikerült az ellenséget visszanyomni; s a francziák már hátrálni kezdének, midőn egy szerencsétlen négyfontos ágyúgolyó a vezénylő-tábornok balkarja könyökét szétzúzván, őt földre teríté. A helyszínén rögtön történt meg az első sebészi műtét, de eredménytelenül, mert alig érkeztek Gamsheim faluba a sebzett tábornokkal, midőn rövid félórai szenvedés után a jobb sorsra méltó hadfi megszűnt élni. Az óra fél tizenkettőt mutatott.

A szomorú hírt hadi segéde, a székely lovas-ezred főhadnagya Keil Márton, a vitéz tábornok fivérének gróf Keglevich Károlynak Ma-

gyarországba megírván, utasításul nyerte, hogy az elesett hős tetemei a dicsőség mezején, hol őt a végzet érte, illőleg takaríttassanak el. Azonban mielőtt ezen rendelet megérkezne, az ott folyton tartó harczi mozgalmak más intézkedésre szolgáltak alkalmul. A közelebb eső Schwarzach város cathol. plébániához tartozván a harczi tér és a nevezett helységek mint filiák, az ottani apátsági monostor (úgy látszik Benczések) temploma szemeltetett ki nyughelyül. A schwarzachi plebania Halottak könyvében a 414-ik lapon a végső tisztelet eljárása latin szövegben. — itt pedig magyar hű fordításban, — így áll feljegyezve :

»Az Úrnak egy ezer hét száz kilenczven harmadik esztendejében, december harmadik napján, a mi apátsági templomunk Szent-Annához címzett kápolnájában, különösen e célra ástott sírboltba, a Méltóságos és Vitéz Gróf Keglevich István úr, magyarországi mágus, Ő Császári királyi Főlsége kamarása és lovas sereg vezére, vagy mint mondják General-Major tetemci tétettek le, ki december 1-ső napján délelőtti fél tizenkettőkor, midőn Gamsheim, Bettenhoffen és Killstatt (Keil segéd Wangenaut is nevezi) közti híd mellett Elsassban hadait a királygyilkos francziák nagy serege ellen vezetné és kemény harcra bátorítaná, egy négyfontos ágyúgolyó által balkarján sebezve és azonnal Gainsheim faluba vitetve, félóra lefolytán, ily szavakat rebegvén : »Uram, bocsásd meg bűneimet !« lelkét áhítattal kilehelé.

Másnap a tábornok hült tetemei hadi ruhába öltöztetve és hadi segéde Keil Márton, az erdélyi székely ezred főhadnagya által ide áthozatva, a Sz.-Márton nevű templomban köz szemlére kitétetvén, azután december 3-kán reggeli 9 órakor a legünnepiebb pompával, maga a Főtisztelendő Jeromos apát úr vezetése és ezen zárda minden szerzeteseinek kísérete mellett, a nevezett hadi segéd Keil Márton úr, Noppe György badeni hadi biztos úr, itteni polgárnagy, egész városi tanács és sok polgár jelenlétében, a mondott Főtisztelendő apát úr áhítatos szertartásával a fennemlített helyen a föld keblébe eltakaríttattak.

Azon tanúk, kik velem rendes plébánossal Schwarzachban együtt működtek és ezt aláírták : Jeromos apát és a Convent, P. Geiger Bernát p. t. plébános, Bazak Máté polgárnagy, mint tanú. (P. H.)«

A sírbolt felső kölapján, úgy látszik azon apát által tervezet fölirat, szószerint így következik :

HOC
SUR LAPIDE

LECTOR PIE
 PIAS
 VENERARE EXUVIAS
 ILLUSTRISSIMI AC GENEROSISSIMI
 D. D.
 STEPHANI
 EX
 COMITIBUS
 DE
 KEGLEVICH
 DUOS CIRCITER
 SUPRA
 L. ANNOS
 IN
 HUNGARIA NATI
 S. C. M.
 CAMERARII ACTUALIS
 ATQUE
 LEVIS ARMATURAE HUNGARIAE
 GENERALIS VIGILIARUM
 MAGISTRI
 VULGO
 GENERAL MAJOR
 QUI
 MDCCLXXXIII
 IN FACINOROSO
 GALLORUM BELLO
 IN SINISTRO
 INFERIORIS ALSATIAE
 CAESAREI EXERCITUS
 CORNU
 HAUD PROCUL
 A
 PONTE
 PROPE
 KILLSTATT
 STRENUE PUGNANS

GLOBO TORMENTI BELLICI
 QUATUOR LIBRARUM
 - IN
 SINISTRO BRACHIO
 LETHALITER PERCULSUS
 GLORIOSE
 CECIDIT VICTIMA
 HEROSQUE
 AC
 III NONARUM DECEMBRILIUM
 PER
 REVDMM D. ABBATEM
 HYERONYMUM
 HAC IN CRYPTA
 SOLEMNITER
 EST TUMULATUS
 LUGE
 LECTOR DEVOTE
 ET
 DIC
 R. I. P.

Közli a kis-tapolcsányi levéltár adatai után:

BOTKA TIVADAR.

Magyar történetírók életéhez.

IV.

Jesseni János.

Az ezen folyóirat t. szerkesztője által az idei első három füzetben a fentebbi cím alatt megkezdett ismertetéseket legyen szabad nekem is egygyel szaporítanom.

Jesseni Jessen Jánost, a Prágában Luther tanai követése és hirdetéséért 1620-ik évben kegyetlenül kivégzett vértanúnk egyikét. Garády a »Magyar Tudományos Értekező«-ben (I. k. 350. lap) a túróczi megyei tudósok között ismertetvén, Wernsdorff ellenében, ki Jessent csehnek állítja, — maga Jessen nyilatkozata, és Chemlin Gáspár gies-

seni nyomdász tanúságával, ez mint »equiti hungaro« ajánlván neki egyik kiadmányát, igazolta, hogy Jessen magyar volt.

A nagytudományú Jessen pedig nemcsak magyar nemes, de magyar történetíró is vala, — miről Garády és talán többi életírói hallgatnak; mert II. Mátyás koronázása leírásának második kiadásához: »Regni Regumque Pannoniae brevis Chronographia« »auctore Jesseno« czímű munkát csatolt, mely őt tehát új oldalról ismerteti meg.

A birtokomban levő ezen kiadás ma már ritka lévén, talán nem lesz érdektelen az egész munkát röviden ismertetni.

A kis negyedréte összesen 35 lapot tartalmazó könyv teljes czíme: »Regis Hungariae Matthiae II. Coronatio; Johan: Jessenio a Jessen, Regio Medico, Descriptore Adiecta, Regni Regumque Pannoniae brevis Chronographia.« »Viennae. Austriae primum. At nunc Auctoris venia emendatus recusa. Hamburgi, Sumtu Frobeniano. Anno M.DC.IX.«

Egyik része, II. Mátyás koronázásának leírása, a czímmel és előszóval 29 lapra terjed. Előszavában főlemlítvén Mátyás ősi származását stb., a következő passus is fordul elő: Nihil nunc de magnifice gestis Majorum, toti mundo cognotissimis; nihil de virtutibus Tuis propriis undique conspicuis dicam; Id enim prolixè, alia mea Musa **Austriadum Immortalitas**, actura est«; miből az tűnik ki, hogy ily czímű munkája is létezett. A munka ajánlatát »Doctor Jessenius Eques Ungarus« néven írja alá, tehát épen úgy nevezi magát, mint Chemlin G. által czímeztetik.

A koronázás leírása 5-től 29. lapig terjed, s a pontos és részletes leírás tanúsítja, mit zárszavában mond, hogy a történeteknek közvetlen szemlélője volt. A 29-ik lapon, kiemelvén előbb a magyar nemzet erényeit, — így szól: »Stante Regno hoc, generis mei sede, germanaque patria, si modo dicenda ea Patria est, que ortum suppediavit proximum, et ejus Soli, plantae ipsae exoticae, utut alibi consitae, retento gaudent nomine; nec tam referat quo quis loco natus, quam quibus prognitus parentibus sit; quando illud duntaxat fortunae arbitrio, hoc vero Naturae, potioris Dominae beneficio contingat«; stb., miből kétségtelen, hogy Jes-

sen valódi magyar volt, ki a távolból is mindig kegyelettel emlékezett hazájára.

A könyv másik része: »Regni Regumque Pannoniae brevis Chronographia auctore Jessenio« 30-tól 35-ig csak hat sűrűn nyomott lapra terjed, a vízözöntől saját előadása szerint Bonfinius nyomán tárgyalva egyes uralkodókat s megemlítve nevezetesebb momentumokat. Kezdve a vízözönutáni 155-ik évtől melyben »Regnavit autem primo, qui et nomen suum Provinciae dedit Baunnon« s így Krisztus születéséig négy időpontot említ; ettől ismét nyolczat Álmosig, kiről, Kr. u. 744-re téve, mondja: »Almo Duce hodiernorum Incolarum Majores, avitas sedes recuperarent.«

Árpádot nem említi, hanem folytatja: »Almi postea progeniem, Carolus magnus, Hunnis prope deletis Imperio dejecit. Sub Francis per C. annos, Caroli, Pipini, Lindefiti, Ludovici, Carlomanni, jussa cum fecissent residui, aucti Sobole, Arnulpho defuncto, Germania et Gallia funestis excursionibus postrema calamitate affecta.« Ismét 999-re: Toxin, Almi nepotem ducem crearunt stb.

Istvánról azután elsorolja a királyokat egyenként s évek szerint, kiemeli az uralkodásuk alatt történt vagy őket jellemző adatokat, egészen a 32-ik uralkodó II. Mátyásig. Adatai csekély eltéréssel, és leszámítva némely erősebb kifejezéseit, pl. Kálmán szerinte »afflixit magis, quam rexit Ungariam« mert Bélát megvakíttatta, — megegyeznek újabb hazai történetíróinkkal; a nyelvezet és összeállítás méltó a nagytudományú férfiúhoz, kit e munkája is magyarnak igazol.

SÜTŐ JÓZSEF.

Levéltári hulladékok.

VI.

Nándorfehérvári püspökök.

(Felállította Róbert-Károly, 1331. évben.)

1332. Frater Paulus de Bulgaria.

1334—1343. Ugyanő. *)

1344. Ugyanő meghal.

*) 1335. évre Paulus, episcopus Albensis de Nándor. (Kamaraí levéltár.)

1345. } Űres.
 1346. }
1347. P a u l u s II. Jurista dictus.
- 1345—1360. Ugyanő.
1477. P e t r u s, suffraganeus et generalis Vicarius Episcopus Veszprimiensis.
1478. Ugyanő.
1479. »
1480. »
1503. S z e g e d i T a m á s, a milkoviból ideültetve.
1504. Ugyanő.
1505. »
1506. » egyúttal a tihanyi apátság commendatora.
1507. »
1508. »
1509. » usque 1521., és mert a törökök a várost elfoglaltak, utólsó.
1612. Csiky István.
1618. Csik-Amadéfalvai Szent-Andrásy István.
1624. Frater Albertus de Ragusa.
- 1625—1636. a mely évben meghalt.
1637. Levakovics Rafácl, megválasztva május 2-án.
1638. Ugyanő meghalt.
1638. Miklós frater.
1639. Ugyanő lemond.
1639. Frater Joannes Bapt. de Dovera.
- 1640—1645. Ugyanő.
1646. Frater Albertus de Ragusa.
- 1647—1653. Ugyanő. Az utólsó évben meghalt.
1654. T o l v a y F e r e n c z.
- 1655.—1662. Ugyanő.
1663. Ugyanő jan. 23-án az erdélyi székre áthelyezve.
1663. P o n g r á c z G y ö r g y megválasztva august 7-én.
1664. Ugyanő. De september 14-én vacat.
1665. Ugyanő.
1666. »
1667. »

1667. Pongrácz György: megválasztva július 12-én.
 1668. Ugyanő.
 1669. » september 23-án a váci székre áttétetik.
 1669. Sottomajor Antal. Megválasztva sept. 23-án.
 1670.—1673. Ugyanő. Említve még május 17-én.
 1674. — — —
 1675. Pessina Tamás de Czahorod, választva jun. 4-én.
 1676. Ugyanő.
 1677. »
 1678. » - usque 1680., ebben meghalt.
 1680. Kapaun Godofréd, báró de Lojkova.
 1681—1702, ebben meghal.
 1703. Illyés István, electus Samandriensis.
 1703. Kasó István post longam vacantiam 22-a Aprilis
 electus Nándor-Albensis.
 1704. Ugyanők.
 1705—1710. Ugyanők, és Visa János neszter-fehérvári
 püspök, kalocsai nagy-prépost.
 1706. Illyés és Kasó István.
 1707—1712 Ugyanők. De Illyés 1712 martius havában meghalt.
 1713. Kondor János, május 28-án sámandriai püspöknek
 megválasztva, nemsokára meghalt.
 1713. Jacobus Ferdinandus Jány de Valpóth, september
 14-én semendriai püspöknek megválasztva.
 1714. Ugyanő és Kasó István mint belgrádi is.
 1715—1721. Ugyanők. De ez évben Kasó meghal.
 1722. Jány Jakab Ferd.
 1723—1726. Ugyanő.
 1727. Ugyanő. September havában a báthaszéki apátságban
 rablók által meggyilkoltatik.
 1728. Üres a belgrádi szék. Comes Antonius de Thurn,
 semendriai püspöknek választva febr. 27-én.
 1729. Üres
 1730. »
 1731. »
 1732. » Thurn Antala szendrői székről Pécsre áttétetik.
 1733. »

1734. Üres.

1735. Gróf Engl Ferencz Antal, de Vagrain, Belgradien. et Semendrien. canonice unitorum, electus martius 30-án.

1736. — 1749 Ugyanő.

1750. Ugyanő. Julius 15-én csanádi püspöknek áttéve.

1751. Üres.

1752. »

1753. »

1754. Pucz István, mindkét egyesült püspökségben.

1755. Ugyanő 1771 évig, mely évben meghalt.

1772. Üres.

1773. »

1774. »

1775. Zlata rich Antal, megválasztva febr. 10-én.

1776. Ugyanő 1791. évig, midőn meghalt.

1791. Pókateleki Kondé Miklós.

1792. Ugyanő 1800. évig, midőn augusztus 16-án a váradi székre áttétetett.

1800. Vilt József.

1801 — 1806 Ugyanő. Ez évben a győri székre áttétetett.

1806. Bodonyi Sándor.

1807 — 1811. Ugyanő. Ez évben meghalt.

1812. Üres.

1812. Cseh István, stb.

Közli: PESTY FRIGYES.

— Fő- és alispánok a Váradi Regestumból. A »Századok« május havi füzetében Márki Sándor úr Biharvármegye Árpád királyok korabeli általa fölkatatott főispánjait s a forrásokat, hol a neveket fölfedezte, elősorolván, annyi szorgalom és kutatás közben épen a legbővebb forrásról feledkezett meg, mely őt egy tömegben sok adattal fogta volna megörvendeztetni: t. i. a »Váradi Regestumról« 1201-től 1235-ig. Ezen lajstromban a Márki úr által fölhozott főispánok közül Mike v. Mica, szerinte: 1212—1212, húsz ízben fordul elő, mindig mint comes Bichoriensis; a 241. szám alatt pedig mint tanú, Smaragd királyi-bíró előtt, némely gyáni lakosok, mint bihari

várkatonák ügyében. Ezen tíz év alatt nem lehetett folytonosan ő a főispán, mert 1217-ben Nimcha v. Nuncha, így is íratik : N e u c a — a 208—9. és 211. sz. a. mondatik főispánnak. A 136. sz. a. pedig I s t v á n nemcsak 1234-ben, de a következőben is működő főispán vala. A 34. sz. a. még egy főispán fordul elő, kit Márki úr nem említ : H e u k a. Ezen és a 350. sz. a. egy Eufemia nevű földesasszony, mint valószínűleg saját jobbágya fölött saját pristalddal ítélő bíró íratik.

Nevezeteseek még a bihari alispánok vagy udvarbírák (comites curiales,) és ezekkel együtt bíráskodó bilotok és pristaldok. Mike főispán udvarbírája volt egy ízben : U h u d ; bilotja : T e c a ; pristaldjai : Szőlősi, Halálos, Hoils, Fulkó, János, Jazkó, Székely, Gurbai Don (k). Az alispánok közül tizennégy ízben fordul elő P á l ; bilotjai : Cihoud v. Cihout és Farkas ; pristaldjai : Vica, Boney, Buda, Duca, Baktai, Orochy, Lőrincz, Teca, Gyugra. Egyszer-kétszer előforduló alispán nevek : Farkas, Culqued vagy Qulged János, bilotja : Tupsa ; pristaldja : Szemeki Simon, Demeter ; bilotja : Tupa, pristaldja : Kozma, Nuetlen (Névtelen ?) ; bilotja : Marca, pristaldja : István.

Méltónak találtam a Váradai Lajstromban megnevezett többi vármegyéket és ezek fő- és alispánjait a bihariak folytán kiírni :

- (Aba) Ú j v á r : 5. szám alatt : Márton, alispán.

B á c s : László főispánra, mint egyszersmind országbíróra, tizennégy ízben van hivatkozás. 326. Salamon főispán ; Zalai Timód, pristald.

B é k é s : 42, 101. Illés (Ilia, Hylia) főispán. Alispánok : 258. Demjén, 315, 324 : Pál ; pristaldjai : Gyugo, Pócs. Vádló : Sanctusfi Deus.

B e r e g : 314. Meskó, úgy látszik : erdőispán. Ugyaninnen Beregből, B a d a l ó r ó l , 335. sz. a. Dömény comes jön elő, (Ung) sólymosi Gozii pristalddal, Vasvári Nuna alperessel. Ezen Dömény nem főispán.

B o d r o g : 36. Bank, főispán. — B o l o n d o s : 360. Márton, várispán ; Alsóki Nuetlen, pristald.

B o r s o d : főispánok : 10. Theodor. 21. Gyula. 244. Demeter.

B o r s v a : főispánok : 59. Hunt, 271. Heym, ennek pristaldja : Albenfi Miloszt.

B u r g : 229. Bank, comes de Burg, Gyulafi Barakony tíz dusnokát Váradra, tűzpróbára küldi. Ezen comes sem volt főispán.

D o b o k a : 97. Turdemitz, comes curialis de Canar. 376. Zakeus alispán.

H e v e s : 206. Dionysius comes Péter c. curialis. 174. Mihály udvarbíró.

G y ő r : 19. Miklós, főispán.

H o m i k : 30. Iván: bíró; Benedek: udvarbíró; pristald: Tupas. Homik várnak ezen falvai jönnek elő: Mon, Cocil. De Homik hol volt?

K a r a s z n a : alispánok: 155. Tupa. 260. Sebe. 261. Agya; pristaldok: Lipe, Kovácsi Lukács.

K e v e : 87. Gyula, főispán, országbíró.

K o l o s v. Clus : főispánok: 180. Ecee. 157. Kristóf. 358. Sebestyén. 145, alispán: Beken; bilotok: Cherceg, Péter; pristald: Vizoszló.

K o r n u s t (Körmösd ?) 147. A várkatónák a szobi sz. király szabadjait bepörlik.

K ü k ü l l ő : 325. főispán: Rafael, pristald: Monk.

N ó g r á d : 207. Bolosoy főispán.

N y i t r a : főispánok: 246. Lőrincz országbíró; 284. Salamon.

P a t a k : főispánok: 2. Gergely, 99. Farkas; 371. alispán: Zuga.

P o z s o n y : főispánok: Sumuracus; 379. Bank.

S á s v á r. Anonymusnál, 34. f. elébb Tasvár, utóbb Sárvár: 124. Hangony és Daróc várkatónái, mint alperesek Demeter alkirálybíró, és Kalatha nemzetségbeli Szili Adorját pristald előtt.

S e m t e — Sumtey : 363. Szoboszló, várispán, a fölperes várkatónák részéről. A királyné tavarnokai alperesi képviselője: Gyula udvarbíró, és Tésai servus dei.

S u p r u t u s provincia, 1209-ben. 1. Főispán: Fiad; alispán: Moyad. Faluk: Henye, Sama, Tófő, Veiszló; e három utóbbi hely Baryában; egy Henye Tolnában is van.

Z a b o l c h : főispánok: 64. Sándor; 251. István. Alispánok: 12. Cumazan (Kormozán ?) 144. Servus dei; 316. Mihály; pristald: Rozti Máté; 381. Bosó.

Z a r á n d : alispán: 146, 165. Nuetlen.

Z a t h m á r : főispánok: 86. Demén; 183. Vingirlon; 295. Ego Venceslaus dei gratia sum comes Zotmariensis. 370. Zakarias, alispán.

Z o b o s z l ó : 329. Miklós, nádor.

Z o u n o k : tizenkét rendbeli számok alatt: főispánok: 13. Vitalér; 148. Smaragd. Alispánok: Angelus, Mauianus, Tobias, Tompa.

U g o c s a : 31. 243. Isou v. Ezsau.

A főispánnal bíró 1. sz. a. Suprutus provincián kívül előforduló egyéb provinciák : 50. H e u g d ? 120. D u s , a Marosnál ; 277. Zala, Szólnokban. A várispán hatósága alá nem tartozó egyének comprovinciales czímen említettnek : de Békés, versus Szeghalom, de novo castro, de Szabolcs, Nyír.

Nem várispánok, comites castri, provinciae; másféle királyi comes-ek : 167. 290. Pál, László a bölényesek comesei. Joakim, Miklós, az ipi bölényesek udvarbírája. 331. Tumpaica : a királyi gulyások udvarbírája 38. Merth, comes teutonicorum. 333. Péter, a királyné udvarbírája a hernádi tíz német faluban. A földesurak udvarbírai szintén gyakran előfordúlnak. — Egyes községek comesei és comes curialisai : 5. Terebes. 26. Villa Marton (melyik a sok Sz.-Márton közül ?) 141. Kolos, 185. Haláp : comes Kelem, pristald : Péter. 187. Zilah, 189. Cheuz. 297. Som ; biloti : Makod, Johanka ; pristald : Sudafi Haragos, 146. Paulus, opilio, vicecomes in villa Apa.

Apátságok : 5. Triskai, Poroszló, Barakony. 4. 140. Curru, Kuru (Kürti ?) 156. Abbas de Libbinii-Lébény, Teplucia-Tapolca, Berachion-Peröcsén. Orod, Pastuh, Bistra v. Bizera, Zam, Ubad. Monostorok : Debröd, Torda, Ugra.

E rövid kivonatban monographusainkat figyelmeztetni kívántam a sok adatkincsre, mely a Váradi Regestrumban kínálkozik. A tűzpróbákról és a Sz.-László koporsójánál való esküvésekről szóló adatokat ugyane forrásból pár év előtt a Fővárosi Lapok két tárczacikkében fölhasználtam.

HÖKE LAJOS.

Böngészet az egeri káptalan levéltárában.

I.

Az egeri káptalan legrégibb hiteles helyeink egyike. Ezen irányban érdemeit méltányolni, hangsúlyozni a veszteséget, mely történelmünket az 1241-iki tatárpusztításban érte, mikor is a meglepett Eger *) kebelében annyi kegyelettel őrzött iratok, történeti ereklyék, megsemmisültek, — föltüntetni az egeri káptalannak a törökhoni visz-

*) Roger: Miserabile carm. c. 27

tagságok között kifejtett búzgalmlát, melyet zaklatott bolyongása és vándorlása közepett is kifejtett az országos-levéltár, az annyiak féltékenyen őrzött kincse érdekében: azon bűvároknak nemis teendője lesz, kik időt és fáradságot veendőnek, hogy tüzetesen átkutassák a levéltárat s ezen, mainap még jó részt »terra incognitára« nézve az érdeklődő tudománybarátokat tájékozzák.

Azonban az elsőség alighanem akkor is, — legalább bizonyos tekintetben, — egy másik, a főkáptalan magánlevéltáráé marad. E levéltár természetesen szűkebb körre: azon megyék területére szorítkozik, a melyekben a törökvilágig folyton gyarapodott a grippüspöki egyház birtokai feküdtek, úgymint Abaúj, Borsod, Heves, Pest, Szabolcs és Zemplén vármegyékre s a Jászságra; de egyszersmind ezekre nézve oly fontos, hogy a levéltár nélkül az érintett megyék és kerület monographiái kéllőleg meg nem írhatók.

Az e gri főkáptalan e gonddal rendezett magánlevéltára nagypréposti épületben van biztosan és czélszerűen elhelyezve.

A bűvárkodást az adományokban előforduló hely- és személynevek kettős elenchusa i fölötte megkönnyítik, de paleographiai ismeretek és gyakorlat nélkül még sem lehet boldogúlni,*) miután csak egyes fontosabb okmányok vannak lemásolva és bevezetve a jegyzőkönyvekbe, melyeknek száma csak három.

Ezen levéltár eddig sem volt a bűvárlat előtt elzárva. Balássynk számos sikerült czikkeihez jobbára itt gyűjtött anyagot, Novák y, a Fejér által sokszor idézett »Memoria dignitatum« etc. szerzője tisztán a levéltári jegyzőkönyvek nyomán készíté most is kézenforgó iratát. Fejér izmos kötetei is nem egy érdekes okmányt közölnek innen.

Újabban Porubszky József kanonok úr az egyházi javak »jogi jellege s alanya« című röpiratában szintén inkább csak a levéltárra szorítkozott; — a levéltár egészben véve még is olyannak tekintendő, mely földolgozva, átkutatva nincs. Az okmánytárak — s jelesen a Fejér Codexében közlött darabok — maguk is átnézendők s kijavítandók, a mennyiben csupán a jegyzőkönyvekből irattatván ki, sok helynévi hibával s tetemes kihagyásokkal közöltettek, mire nézve elég legyen csupán a C. D. IV. 3. 36-iki Bélaféle másodalapító levélre rámutatni.

*) Ily ismeretek nélkül történetbűvár napjainkban már nem is képzelhető. Szerk.

Ezekben talán eléggé indokolva van azon szándékom, mely szerint e levéltár nevezeteseb okmányait s jelesen az *Arpadianumokat* a Századokban ismertetni kívánom, addig is, míg azok egy egrí okmánytár, vagy közelebbi kilátásban levő egrí történelmi közlöny közvetítésével egészben a történetmívelők közhasználatára bocsáthatók lesznek.

Árpádkori okmány itt egyetlen sincs a tatárjárás előtti korból, igazolásául annak, hogy »a tatároknak az egrí egyházra rohanása alkal-mával az alapítványi okmányok teljesen elromboltattak és elégték.« *)

Ekkor semmisültek meg Szent-István, Szent-László, III. Béla és II. Endre részint alapító, részint megerősítő levelei is, melyeknek emlékezetét a későbbi okmányok tarták fenn.

Valóban, az egrí káptalan méltán vésette pecsétjére a »p o s t p l a g a m« szavakat!

Nevezeteseb árpádkori s tudomásomra kiadatlan okmányok következők:

1. 1245. aug. 8. IV. Béla a Borsod várához tartozó s elpusztult Polcuna (ma Palkonya) húsz ekényi földjét Sándor mesternek, György comes fiának adományozza, azon érdeménél fogva, hogy gyermekkorától kezdve neki hű szolgálatokat tett, »et maxime in pestifero Tartarorum aduentu dubijs fortune casibus se exponens in prosequendo nostro mandato apud Monasterium de Beyl (ma Apátfalva, Borsodban) per impios Tartaros fuisse grauiter uulneratus, etc.« Datum apud uillam Bolugd, Anno gracie Mill. Duc. Quadr. Quinto, Sexto Idus Augusti.

Eredetije hártyán, szép hosszúkás vonású betűkkel; a fehér se-lyemről lefüggő felségi pecsét-töredéken Béla király cerographice ismert, erősen kidomborodó alakja, túllapon a kettős kereszttel. Kívülről hasonkorú írással: »palkvna 1245.« Jegy: XV. 2. 1. 1.

Érdekes epizód ez a mohi csatából menekülő király útjáról, ki a diósgyőri szűk völgyön futván végig, a Bélkő alatt üldözőitől utólératik és csakis hű követőinek s köztök adományozottnak önfeláldozó vitézsége által menekszik meg!

2. Év nélkül. Béla kir. bizonyság-levele; tyloy-i (Tilaj, Borsodban) Phylkey, Domonkos viszályba keverednek Ops (máshol Opus) comessel

*) C. Dipl. V. I. 154.

három ekényi föld miatt, melyet nekie végre átengednek, sőt egy curiát is. Dat. in Lypcha sec. feria post Dominic. C a n t a t e.

Íme, tehát előkelő nemesek lakhelye volt Tilaj, hol jelenleg az egri főkáptalan virágzó majorság-helyiségein kívül semmi sincs, s igazolva a népmonda, mely e pusztát a tatárjárásban elpusztult falunak tartja.

3. IV. László Renoldnak, Opus fiának kérelmére átírja Béla k. föntebbi memoriales-ét. Dat. in Pesth in festo beati Barnabe Apli. Anno dei. M.^o CC.^o lxx.^o

4. 1279. Az egri káptalan átírja Béla és Kún-László említett leveleit. Innét tudjuk, hogy Opus a Borsa nemzetségből származott.

Eredetije hártván; a pecsét hiányzik s a négy utolsó sor csonka. XIII. 3. 1. 1. »Tylay 1279.«

Kanonokok: »Haab preposito, anthonio cantore, saulo lectore, mico custode marco de Patha, Ladislaus de Borsod.«

5. Bogácsi Lukács (Lucas filius Lukács de Bugach) Marcusnak, Miklós fiának bizonyos montáji földrészt (ma pusztá Borsodban) örökre bevall az egri káptalan előtt. (Divisio Bábolna.)

Közli:

KANDRA KABOS.

— **Adalék Mányoky Ádám híres magyar képíró életéhez, és Rákóczi mint műbíráló.** Hogy Mányokyt védura, II. Rákóczi Ferencz fejedelem még Lengyelországba vonulása után is udvaránál tartotta, és rendes díjazásban részesíté: ennek érdekes tanúságául, valamint Mányoky rendes évdíja mennyiségének hiteles adatául szolgál, egy a vörösvári Rákóczi-levéltárban, a fejedelem 1711-ik évi udvari számadásai közt fennmaradt eredeti költségjegyzék, »Egy angári-ára való fizetésnek lajstroma« című.

Ebben Máriássy Ádám ezredes, dr. Lang udv. orvos, Groffey diplomatiai ügynök, Beniczky Gáspár fejedelmi titkár, gr. Kéry László udv. káplán, Fogarassy István főkamrás, Kálnoky Mihály, Mikes Kelemen, Kisfaludy Boldizsár, Molnár Zsigmond, Zalányi Pál, stb. udvari békák nevei és illetékei után ekkép van Mányoky Ádám udvari képírónak negyedévi fizetése bejegyzve:

»Mányoky Ádám képírónak fl. Rh. 225.«

Mányoky évi fizetése a bejegyzés szerint tehát 900. rhénes forint volt Rákóczi udvaránál. Akkoriban igen tekintélyes összeg,

legalább ötszörös értéke a mai kilenczszáz forintnak. Pedig a szállás, sőt valószínűleg az élelmezés is maga és szolgálja számára, még ezen fölül volt értendő, ha Lengyelországban már többé nem is, — de itthonn Magyarországon minden bizonyára. Ekkép tudta megbecsülni Rákóczi a művészetet; de értett is hozzá, mint egyebek közt egyik tábornagyának gr. Forgách Simonnak egy ez iránt tett igen jellemző és érdekes nyilatkozatából meglehetősen pikánsan kitűnik. E vallásos nevelésű s érzületű gróf ugyanis 1706 elején, — egyik akkori altábornokának b. Andrássy Istvánnak 1707 iki vallomása szerint, *) odanyilatkozott, hogy fejedelmök nem jó pápista, mert a helyett, hogy a szentek képei előtt leborúlna s imádkoznék, — kritizálja azokat, hogy minők, hogyan vannak írva (festve), — a mi, persze, Forgách bigotismusát sértette: de annál élénkebb bizonyíték Rákóczinak a bécsi salonokban, de különösen Rómában való húzamos tartózkodása s olaszföldi utazása alatt szerzett műértelmére nézve.

THALY KÁLMÁN.

— Adalék a magyar házi ipar tölténetéhez 1552-ből.

Kéziratgyűjteményemben van egy gyöngéd úrnői kézzel írott levélke 1552-ből, — tehát egyike a legrégebb női magyar leveleknek. Tartalma nem valami nevezetes hadi vagy politikai esemény, még csak nem is családtörténeti vagy birtokügyi adat, — csupán egyszerű rövid tudósítás viola- és medgy-liktariumról. Így nevezték t. i. dédanyáink, — régi szökönyveink, Páriz-Pápai stb. biznysága szerint — a befőzve eltett gyümölcsneműeket s jóízű confectumokat. Íme tehát egy kis adalék a magyar házi, s illetőleg gazdasszonyi ipar fejlődéséhez, mely már, mint e levélből látható, több mint 300 évvel ezelőtt oly magas fokon állott, hogy a finom franczia ínycenzeket is kielégít-

*) Andrássy István vallja Forgáchról, hogy 1706. elején, a miskolczi gyűlés után » . . . Eperiesről együtt utazván ő Ngával Lőcse felé, sokféle discursussai közt az sézájában, Főlséges Urunkat is előhozván, hol ambitiosusnak, fölöttébbvaló pompa-tartónak mondotta, és hogy az hitiben levis volna ő Főlsége, manifeste kedvezvén jobban más religion levőknek ő Főlsége, és ha mi szentek képeit egyszer vagy másszor meglát, — meg szokta csúfolnyi: kit hogy írták, miképpen írták (festették), és ki micsodás?« (Az eredeti kézíratról.)

het.e. A magyar hölgyek mindenha híres gazdasszonyok valának; s ha Mátyás király édes anyja Budán füstölt szalonnát (»lari-dam fumigatam«) reggelizett is olykor, — hogy úri nőink e mellett a legfinomabb befőttek és confectek készítéséhez már a XVI-ik század közepén jól értettek: mutatja a jelen magyar főúri családba férjezett, lengyel születésű úrhölgy levele. Sőt, hogy az ebben említett »violetarium«-ot képes-e mai házi iparunk előállítani? — arra feleljenek gazdasszonyaink. Mi leginkább társulatunk női tagjainak — mert dicsekedhetünk néhány ily lelkes és tudománykedvelő honleánynyal — kedvéért közöljük ez alábbi érdekes apróságot. Úgy mint :

»Egregie Domine, Amice Nobis plurime honorande! Salutem et Nostram sinceram commendationem. Az te Kegyelmed bizenetith (izenetith) peterdeaktwl jól megh ertetewk, az lÿktarium felewl. Azert te Kegyelmednek mostan kÿltÿnk wÿola lÿktariumot, de bizon hogÿ az elmult eztendewbe az megÿ nem termeth, azert ez megÿ. lÿktarium megh wgÿan az el multh eztendÿ, kÿt mostan te Kegyelmednek kÿltÿnk, ha job volna es (is) cremest te Kegyelmednek kÿldenwk. Azert te Kegyelmed mindenkor bÿzwast kÿlgÿen, es az miben lehet, minden baratsagwal akarwnk te Kegyelmedhez lennÿ, es kÿwanywk te Kegyelmedet jo cghesseghen mind haza nepewel lenÿ. Ex Arce nostra Thornæ, 6. die Martÿ Anno Domini 1552.

Joanna de Lÿkerka, condam
Magnifici Domini Caspari
Horwath de Wÿngarth
Relicta m. p.«

K ü l c z í m : Egregio Domino Andree Melcherh (Melczer), Domino et Amico Nobis plurime honorando. P. H.

Eredeti levél, féleven. A papír vízjegye: harántosan kettéosztott koronátlan paizs, mindkét mezejében egy-egy hatágú csillaggal. A zöld viaszba nyomott, papírfölzetes ép kis gyűrűpecsét címerének pajzsában lévő alakok határozottan ki nem vehetők; a korona helyén azonban a várúrnő nevének kezdőbetűi: I. L. tisztán látszanak.

Közli:

THALY KÁLMÁN.

— Zólyom megye és Besztercebánya sz. kir. város kebelében, e törvényhatóságok legjelesebb, tudománykedvelő fiai, továbbá a besztercebányai m. kir. kamaratiszt urak részéről, a Magyar Történelmi Társulat folyó évi kirándulása érdekében teendő előintézkedések czéljából, — mint értesülünk, — az Ipolyi Arnold úr ömlga besztercei palotájában tartott értekezleten, nagyszámú tagokból választott állandó bizottság alakult. Ez aztán, a különmemű feladatok megoldása végett, albizottságokra oszlott, melyek már is szorgalmasan működnek a közös cél sikere: a haza történelmének gazdagítása körüli előmunkálatokon, s mindent a legcélszerűbben elrendeznek s előkészítenek. Igen kívánatos tehát, hogy társulatunknak már bejelentett tagjai is lehetőleg teljes számban jelenjenek meg aug. 19-kén Beszterczen, hogy az ekkép a t. törvényhatóságok s derék lakosság által oly szives előékenységgel előkészített búvárlatok, részünkről is teljes erővel indítathassanak meg.

— Az Árpádkori Új Okmánytár utolsó kötete. A m. tud. Akadémia történelmi bizottsága által számos év óta, dr. Wenzel Gusztáv fáradhatlan szorgalmú gyűjtései, kutatásai és másolatai, nemkülönben szerkesztése mellett kiadott Árpádkori Új Okmánytár tizenkettedik kötete megjelent, — és ezzel a nagyszabású vállalat be van fejezve. Midőn ezt tisztünkhöz képest registálnók: nem tehetjük a nélkül, hogy legteljesebb elismerésünket s szerencsekívánatunkat ne nyilvánítsuk úgy a nagyérdemű tudós szerkesztő iránt, — ki e monumentális művel magának maradandó emlékoszlopot emelt, — mint a főntisztelt történelmi bizottság iránt is, mint a mely ezen a magyar tudományosságnak oly nagy becsületet szerző vállalatot megvalósította. Méltán állíthatjuk oda e colossalis gyűjteményt mind terjedelem, mind tartalmi becs tekintetében Fejér György híres codexe mellé, s teljes jogcizmmelel nevezhetjük azt régibb történelmünk kincsanyagjának.

A mi már magát az utolsó kötetet illeti: ez 707. lapon mindössze 559 oklevelet és oklevél-kivonatot tartalmaz, Az Árpád-királyok idejéből, úgymint 1270-től 1301-ig, továbbá év nélkülieket, és végre pótlékkül némely legújabbban fölfedezett 1234—1299-ikieket. Nagyobb része ez okmányoknak itt lát világot először. A hazai gyűjteményes kiadványokban megjelenteknek csak rövid tartalmi kivonatai említettek, a megjelenési hely idézésével, a mi igen helyes eljárás, — ellenben a nálunk ritka, és csak nehezen megszerezhető külföldi gyűjtemé-

nyekben hazánkra vonatkozólag kiadott okmányok egész terjedelemben át vannak véve.

Alig van a magyar korona államterületén vidék, mely e nagy kötet egyik-másik okmányában érintve ne lenne, s azért őszintén ajánljuk úgy ezen, mint a többi köteteknek gondos átlapozását mindazoknak, kiket saját vidékük története érdekel, — s annál inkább a helyi monographusoknak, kik az Árpádkori Új Okmánytárt teljességgel nem nélkülözhetik.

— **Levéltár-megvételek.** Mint értesülünk, a nemzeti muzeum kézirattára legújabbán jelentékeny gyarapodást nyert, egy erdélyi tárgyú eredeti okiratok, fogalmazatok és prothocollumokban, — melyek valaha Apaffi Mihály fejedelem udvari cancellariáján készültek, — továbbá az erdélyi törvények és országos végzeményekben gazdag gyűjtemény megvétele által. Mindezek néhai T u n y o g i J ó z s e f után maradtak hátra, s a végrendeleti örökösöktől a cultusminister által szereztettek meg 3000 frton az említett országos intézet számára.

A második levéltár, mely közelebb N y i t r a megyében járt bűváraink útján, a magy. tud. Akadémiának megvételre az illető tulajdonosok által felajánlatott, a Nagy-Bossányi B o s s á n y i - c s a l á d levéltára, 28 eredeti és 7 transsumált Árpád-kori okmánynyal, s tömérdek helytörténeti és családtani adalékkal, Nyitra, Trencsény, Túróc, Bars stb. megyéket érdeklőleg. A tulajdonosok által kívánt vételárt (1000 frt) az Akadémia történelmi osztálya megajánlotta, s reméljük, hogy az igazgató-tanács is helyben hagyandja.

— **A Kapyvári Kapy-család levéltára,** mely azelőtt Sáros megyében Kapyvárában, utóbb pedig Zemplénben S.-A.-Újhelyen őriztetett, legújabbán K a p y E d e ú r — mint a család ez idő szerinti seniora — budavári házába szállíttatott által. Ő mlga, hazafias gondolkozással a család történelmi kincsait a nemzet és tudomány közvagyonává akarván tenni: a legkészebb előzékenységgel hívta meg társulatunk titkárát T h a l y K á l m á n t, és N a g y I m r é t, a Haza; Okmánytár főszerkesztőjét a levéltár átvizsgálására, mely az élénken érdeklődő háziúr szíves segédkezése mellett azonnal meg is kezdetett. A levéltár több ezer darab, legnagyobb részt eredeti, és pedig többnyire igen jól conservált okmányból áll, melyeknek bővebb tanulmányozása hosszabb időt veendő igénybe. Egyelőre tehát legyen elég annyit írunk róla, hogy Árpádkori oklevél ugyan csak kettő (1249

és 1285-ből) találhatik benne: de annál több Anjou- és Vegyesház kori, köztük igen nevezetes tartalmúak. Ezek sorát Róbert-Károlynak egy 1306-ban kiadott eredeti levele nyitja meg, s ezt úgy ő neki, mint Erzsébet királynénak és Nagy-Lajosnak számos jeles kiadványa követi, a Kapy-várát azon időben bírt P o h á r o s-családot érdeklőleg, melynek egyik megadományozott tagja I. Lajos királyunknak — miként ez maga írja — s fivérének Andrásnak nevelője (»paedagogus«) volt. A Pohárosok Zsigmond idejében kihalván, Kapy-várát ezen uralkodótól Nicolaus Tétényi de Kóka, alias de Kaproncza, kapja adományba, s a K a p y-családnak ösévé lesz. Ugyan ő pallosjogot is nyer családjá számára, és Kapy-varán kívül bírja: Pest vármegyében Tétényt, bír Hevesben, Nógrádban. Utódai pedig Abauj, Zemplén, Ung, Bereg, Szabolcs stb. megyékbe és Erdélybe is elszármaznak s előkelő birtokosokká lesznek. II. Ulászló király már külön regalissal hívja meg országgyűlésre Kapy Györgyöt, a kihez, mint Buják vár kapitányához számos eredeti levele van Báthory István nádornak, a mohácsi vész előttről. Nevezetes továbbá Mátyás királynak egy 1468-iki levele, melyben Rozgonyi Istvánnak meghagyja, hogy Kapy Miklóst Kapyvár környékén ne akadályozza az unicornis-szarvval való kereskedésben; minő dísz-eszközök készültek e ritka kereskedelmi czikkból? ma már alig tudhatni. Becsesek a XVI-ik századból és a XVII-ik elejéről jó nagy számban fennmaradt m a g y a r l e v e l e k, köztük Rákóczi Pál országbíróéi, és az olasz gróf Nogarola kassai tábornoknak 1587—92 között Kapy Györgyhez, Szendrő vára egyik parancsnokához szép magyarsággal írott eredeti levelei; továbbá Apaffinak a későbbi Kapy György erdélyi tanácsúrhoz, Zrínyi Ilonának, Aspremont örgrófnak stb. Kapy Gáborhoz intézett tudósításai, megbízásai, nemkülönben II. Rákóczi Ferencz korából a K á l m á n c z a y - a c t á k. Kálmániczay Istvánnak ugyanis, — ki I. Leopold által 1669-ben nemesített meg, s később kamarai tanácsossá, Rákóczi alatt pedig ország-senatorává lön, — eredeti nemeslevele és egyéb családi irományai mind ide jutottak, fia az 1711-ben elhunyt Imre után, ki csak egy leányt — Erzsébetet, később Kapy Ferencznét — hagyott hátra. Istvánnak másik fia Pál, tállyai plébános, majd egri kanonok lett, és így a csak három nemzedéket élt Kálmániczay-család kihalt. — A Kapy-levéltárban számos művelődéstörténeti adat is van; és noha említett történetbúváraink az érdekesebb oklevelek kiszemeléséhez s másolásá-

hoz már javában hozzá fogtak: mindazáltal a terjedelmes archívum kincseit ma még ők sem ismerik egészen; egyelőre is azonban érdekesnek találtuk legalább a főtebbieket megismertetni az olvasóval, legalább azért, hogy e nevezetes család levéltárának fönnléte és holléte köztudomásúvá legyen, s azt Sárosban, Zemplénben, vagy éppen Erdélyben — hiába — senki ne keresse. Nem kétljük, a búvárkodást mélt. Kapy Ede úr annak idejében más érdeklődő történészeknek is szintoly szíves készséggel meg fogja engedni, mint Nagy és Thaly urakkal tévé, kik ő mlga példás előzékenységre csak a legűszintébb elismeréssel gondolhatnak.

— A csanád-egyházmegyei „Történelmi Adattár“ aprilis és május havi füzetek beküldettek szerkesztőségünkhez. Figyelemmel átlapoztuk a derék vállalatnak ezen újabb darabjait is, és örömmel győződünk meg azon nem lankadó szerkesztői gondos buzgalomról, mely e folyóiratot keletkezése óta folyvást előnyösen jellemzi. A feladatát helyesen betöltő »Adattár« említett két füzetében nagyobb czikkek gyanánt a csőszteleki (csesztreg) magyar-, német- és rác-z-czernyai, daruvári és dettai plébániák — illetőleg községek — monographiáival találkozunk, melyek mind szorgalmas könyv- és levéltári s helyszíni búvárkodások eredményei. Ugyan e füzetekben folytatattik a nemzeti muzeum Báthory-prothocollumának Dél Magyarországra vonatkozó okmányai közlése, továbbá mindenik füzethez változatos »Függelék« járul, érdekes apróbb közleményekkel a dél-magyarországi régészeti és történelmi társulat működéséről, és egyéb Temesvárt, Orsovát, Csanádot, Szegedet s vidékeiket érdeklő művelődéstörténeti stb. mozzanatokról. Ezek között van az orsovai korona-kápolna keletkezésének s jelenlegi állapotának ismertetése, leírása is, s az ezen emlékszerű építmény jó karban való fenntartása iránti felhívása az orsovai Deák-egyletnek.

A nevezett »Történelmi Adattár«-t melegen ajánlhatjuk t. olvasóink figyelmébe, s megjegyezzük, hogy az most már — egyik szerkesztője, a derék Ortvai Tivadar Budapestre telepedtével — a fővárosban adatik ki. (Zöldfa utca 39. szám alatt.) Előfizetési ára félévre 3 frt 10 kr. *)

*) Hasonló elismeréssel, illetőleg őszinte ajánlattal nyilatkozhatunk a Márki Sándor által a jelen év elején megindított s ünnéztelen áldozatkészséggel fenntartott könyvészeti szakközlönyről,

— **Vegyes közlések.** A pétervári szláv irodalmi egyesület május 23-diki üléséből pályázatot hirdet egy oly munkára, mely az eddigi magyar történelmi kútfők, különösen a Fejér-féle Codex Diplomaticus, a Zichy-Codex, továbbá a magyar Corpus-Juris adatai, valamint még kiadatlan levéltári okmányok s helyszínrajzi kutatások nyomán a magyarországi oroszok községi szervezetének történetét s jelenét is kellő alaposággal megismertetné, kiterjeszkedvén a nálunk dívó orosz népnyelv sajátosságaira, a népmesék- és regékre, hagyományos szokásokra, népdalokra, példabeszédekre stb. A mű bármely szláv nyelven irathatik, s beküldésének határideje 1876. ápril 13-ika. Óhajtanád, hogy komoly tudományos készültséggel, tiszta és elfogulatlan ítélettel, ne pedig vak magyargyűlölettel eltelve fogjanak hozzá a feladat megoldásához szlavistáink. — Szilágyi Sándor kisebb történelmi munkáit és szerkesztői pályája irodalomtörténeti élményeit sajtó alá rendezi két kötetben, melyek az »Athenaeum« irodalmi részvénytársulat kiadásában fognak világot látni. Ugyanő becses egyháztörténelmi adalékok a köztől a vörösvári levéltárból a Keresztény Magvető legújabb füzetében. — Salamon Ferenczet, ki tudvalevőleg Pest városa monographiájának megírására magát számos évvel ezelőtt szerződésileg kötelezte volt, a hírlapok értesülése szerint, (a magán tudakozódások eredményteleneknek mutatkozván) most már hivatalosan szólította föl a városi hatóság: mennyire légyen már munkájával, s mikorra reméli befejezését? Salamon pedig, — ki minden dicséretes tulajdonai mellett, a túlgyorsaság bűnében éppen nem leledzik, — a Pesti Naplóban ezek folytán kinyilatkoztatja, hogy ő a nevezett mű elkészítésére semmi bizonyos határidőhöz nem kötötte magát; egyébiránt ígéri, hogy »tőle telhetőleg« siettetni fogja a munka kiadását. Örvendve vesszük tehát tudomásul az ígéretet, és várjuk a becses művet; bár úgy tudjuk, hogy S. úr, monographiája érdekében még a fővárosban létező archivumokat sem kutatta át, pedig bizony csak erre is sok idő kell, ha feladatában lelkiismeretesen akarand eljárni, a mit tőle joggal várhatunk. — A felső-magyarországi muzeum, mint a buzgó titkár Károly Gy. Húgónak az »Arch. Értesítő« jun. 10-iki számában

az »Irodalmi Értesítő«-ről is, mely a történelmi szak kedvelőit főként becses irodalomtörténeti közleményei, továbbá a történet irodalomra nézve is nagy gonddal szerkeztett statistikai összeállításai által érdekelheti.

Szerk.

közzé tett kimutatásából látjuk, a tavaszi hónapok folytán igen szépszámú érdekes műtárgyakkal s kassai ezéhek régi levelei s jegyzőkönyveivel gyarapodott. — Székely-Udvarhelyt a piacz egyengetésekor állítólag Decebálféle régi pénzekre, s későbbi kö- és vasrégiségekre leltek, melyek ott helyben őriztetnek.

Történelmi könyvtár.*)

— **Monumenta Hungariae Historica.** Magyar Történelmi emlékek. Kiadja a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Első osztály: Okmánytárak, XXII-ik kötet. E külön cím alatt is: Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus. Árpádkori Új Okmánytár. Közzé teszi Wenzel Gusztáv, XII-ik kötet. Budapest, 1874. Eggenberger Ferdinánd m. t. akad. könyvtárusnál. N. 8-ad r. XXXVIII. és 707. l.

— **Történeti tanulmányok.** Írta Csengery Antal. (Csengery A. összegyűjtött műveinek harmadik kötete.) Budapest, 1874. Ráth Mór kiadása.

— **Palugyay Imre emlékezete.** Emlékbeszéd; írta és a m. tud. Akadémia 1874. ápril 30-iki ülésén felolvasta Keleti Károly. (Értekezések a történelmi tudományok köréből, III-ik kötet, 9-ik sz.) Budapest, 1874. Eggenberger akad. könyvtárusnál. N. 8-ad r. 10 l.

— **Rad, jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti.** XXVII. kötet (Fr. Racsky történelmi tanulmányával: »Borba Južnih Slovena.«) Zágráb, 1874. N. 8-ad r. 221 l.

— **Keresztény Magvető.** Szerkesztik és kiadják Ferencz József és Simén Domokos. Kolozsvárt, 1874. Második negyedévi füzet, (a IX. kötet 2-ik füzeté. Egyháztörténelmi adatokkal az erdélyi unitaria egyházzól, közlik Szilágyi Sándor és b. Orbán Balázs.) Egy-egy kötet előfizetési ára 2 frt.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Nyolczadik füzet.

1874.

October hó.

Elnöki megnyitó beszéd

*a Magyar Történelmi Társulat Beszterczebányán 1874. aug
20-án tartott nagygyűlésén.*

Tisztelt Gyülekezet!

Nagy örömemre van, hogy Magyarország történelmi eseményekben oly gazdag, kies felvidékén lehet szerencsém üdvözölni társulatunk komoly munkára egybegyűlt tagjait. Itt, hol minden lépten-nyomon egy-egy történelmi emlékü ösfészek, vagy annak tisztos romja lepi meg az útast, és visszavarázsolván őt a múltba, azon meggyőződésben erősíti meg, hogy jövőnknek legerősb biztosítékát múltunkban bírjuk.

Igen, uraim, múltunk története egyedüli éltető forrása az üdvös önismeretnek, az emelő önbecsérzetnek, a dicső jövőt biztosító hazafiúi hűségnek és kitartó munkásságnak. Részemről mélyen megvagyok győződve, hogy a magyar nemzet életfáját, új századokra kihatólag, csak e szent forrás tarthatja sziv- és lélekvidámitó virulatban. Hiszen a legközelebbi időben is, a megrendült magyar alkotmányos élet új életre ébredését, minek köszönhetjük másnak, mint a múltban gyökerező jogfolytonosság megdönthetlen elvéhez való hű ragaszkodásunknak?

A mikor társulatunk alakult, és az »e m l é k e z z ü n k r é g i e k r ő l« oly sokat jelentő jelszót írta lobogójára, akkor is a vezéreszme az volt: ne feledjük, állítsuk egybe, tanuljuk, becsüljük hazánk, nemzetünk történeteit.

Nagy és két ellentétes tényező által kétszeresen nehéz vállalat! Mert történelmünkre nemcsak az borít homályt, a mit a

régiek nem írtak fel, és a mit azért nem tudunk,— de még sokkal nagyobb mértékben az: a mit nagyobbára a múlt század történetírói, a könyv- és levéltárak porában rejlött eredeti és hiteles adatok tekintetbe nem vételével megírtak, minden lépten-nyomon kétségben hagyván az iránt, hogy a mit feljegyeztek, írt vagy élő hagyományokból folyt-e, vagy pedig az ismert adatok hézagait pótolni kívánó pia fraus költeménye?

Újra mondom: nagy és terhes feladat ez, mert abban a tudományban, melynek kiválóan »sine ira et studio« kell hivatásában eljárnia, a mely a német nemzet nagy költője szerint »a világ ítélő széke« és a melyről mindenkor meg volt győződve, hogy nemcsak »testis temporum« hanem »lux veritatis« és »magistra vitae« is, — nézetem szerint — nem elég a tényeket és eredményeket felsorolni, hanem szükséges mindazon apró részleteket is felkarolni, melyek az elmúlt idők társadalmának viszonyaira, anyagi, értelmi, közműveltségi és erkölcsi fejlettségére vonatkoznak, s a melyekből egyedül ítélhetjük meg azon kor tetteinek vagy mulasztásainak viszonylagos érdemét és bűnét; mert elmúlt korszakok eseményeit saját társadalmi állásunk alapzatáról helyesen soha sem ítélhetjük meg. Az ezen cél felé törekvő kutatások nehézségét éppen itt, a tisztelt gyülekezet előtt kiemelnem alig kell. Mindenünk alá van vetve az uralkodó társadalmi nézeteknek, s azoknak kisebb-nagyobb mértékben rabja. Ritkán lehetünk mentek az elfogultságtól, legyen az bár saját hajlamaink, előítéleteink vagy politikai pártállásunk következménye. Könnyen tévedhetünk: mert a hol — mint a nemzetek történelmében — a vitézséget a vadságtól, a politikai eszélyt az erőszakoskodástól, a szabadelvűséget a féktelen rakoncátlanságtól, a vallásos türelmességet a hit iránti közönytől, a nemzeti nemes önérzetet az indokolatlan gögből származó kirekesztőségtől, — szóval, az erényeket az ellenkező félszagségtől gyakran csak a figyelmet igen könnyen kikerülhető mellék körülmények különböztetik meg: kevés és néha egészen ártatlan elfogultság is könnyen tévútra vezetheti a különben őszinte szándékú bűvárt. E mellett az adatok hiánya és töredékessége miatt nehezen juthatunk oly emelkedett álláspontra, melyről a múlt idők hű képét biztos kézzel rajzolhatnók.

Éppen ezért van a történelmi bűvárlatokban oly felette nagy, noha többnyire az illető szakkörökön kívül nem eléggé méltányolt fontossága és becsa a mellékes, és első pillanatra minden jelentőséget nélkülözni látszó események és körülmények kiderítésének. Minden, a mi bármely oldalról nyújt egy kis felvilágosítást, a mi akár fény- akár árnypontot nyújtva segíti kidomborítani és ez által igazsághűbbé tenni a múlt képét, teljes mértékben veszi igénybe bűvárló figyelmünket és szorgalmunkat.

Mert bármilyen gazdag is múltunk küzdésben és szenvedésben, lélekemelő jelenetekben és tanulságokban, némely részleteit még is eliszapolta már az azóta letűnt idők folyama, számos szépségeit merítette a feledés örvényébe a múltak örökítésére nem mindig eléggé gondos hazafiúi figyelem.

Mint más nemzeteknél, úgy nálunk is, az élő nemzedék megelégedett minden időben a jelen kiválmái kielégítésével. Az az igazság, az az érzet, hogy múltunkat alapösán át kell tanulnunk, mert a múlt van hívatra, hogy mint egy varázstükör állván folytonosan lelki szemünk előtt, tanácsot és irányt adjon a jelen válságai között, megnyugtatót és a sikert biztosító kitartást nyújtson a jövő homályában rejlő küzdelmekre erőt és bátorságot a reánk váró nagy munkákra és nehéz vállalatokra: ez a meggyőződés, mondom, aránylag későre vett gyökeret az illetők szellemében; általánossá, mondhatni, csak a legújabb időben vált. És az a hiány, melyet a mai bűvár oly fájdalmasan érez azért, mivel a múlt századok nemzedékei nem gondoskodtak elég figyelmességgel arról, hogy saját koruk történelmét nemcsak híven, hanem a legrészletesebb adatokig teljesen is nem hagyták reánk: ez a hiány ösztönöz minket, hogy mi jobban gondoskodjunk utókorunkról; mert mi már tudjuk és érezzük, hogy csak történelmünk egyetemes, alapos ismerete, a melyben minden korszak s minden fontosb kérdés a lehetőségig minden oldalról fel van világosítva és homályaiból kifejtve: csak ez nyújthat biztos tájékozást a nemzet öntudalmának, és ez teszi úgyszólván nemzeti cultussá múltunkat.

Ezért méltó örömünkre szolgálhat, nemcsak nekünk, a kik közvetlen részesei vagyunk e vállalatnak, hanem mindenki-

nek, kit e vállalat érdekel, — tehát közvetve az egész nemzetnek — hogy oly szerencsésen találtuk el az egyedül helyes utat, a mely kivánt eredményre vezethet: a midőn vándorgyűléseinkkel a hely színén felkeressük a forrásokat, felkutatjuk a könyv- és levéltárakat és egybehordjuk a lehető legnagyobb teljességgel az adatokat, melyek majd képesekké fogják tenni az arra hivatott teremő lángelméket, hogy hazánk és nemzetünk történeteit teljesen, adatszerűen, a tudomány követelményeinek megfelelően, és iránta táplált saját szeretetünkhöz méltóan megalkothassák és megirhassák.

Ne feledjük el azonban, hogy éppen e feladatunk teljesítése szempontjából mi sokkal szerencsésőbbek is vagyunk, mint a múlt századok bűvarai. Ma lehullottak azok a korlátok, melyeket még csak nem rég különböző indokolt és indokolatlan féltékenységek és előítéletek állítottak a bűvár útjába, és a melyek a köz- és magánlevéltárak legnagyobb részét egészen vagy legalább részben hozzáférhetlenné tették. Most már áthatva attól a tudattól, hogy a nemzeti tudomány közérdeke mellett minden magánérdeknek háttérbe kell szorúlnia, mindenütt, mindenki tárt karokkal, őszinte készséggel fogad. Ez annál nagyobb ösztön, annál szentebb kötelesség reánk nézve, hogy az oly örömet, oly készségesen nyújtott módot és alkalmat lelkiismeretesen felhasználjuk; a mire különben — meg vagyok győződve — nincs szükség buzdítnom a tisztelt-tagtársakat, miután oly szép számmal gyűltek ide távol vidékekről, és evvel már legbiztosabb jelét és tanúbizonyságát adták őszinte ügybuzgalmuknak.

Végül engedjék meg, hogy a midőn őszinte, szíves üdvözetet mondok társulatunk egybegyűlt tisztelt tagjainak, nevökben egyszersmind kifejezést adjak ama benső hálaérzetnek, a melyre e nemes megye és város tisztelt előljárói és egyesek leköteleztek avval a szíves fogadással, melyben minket részesítettek, avval a meg nem hálálható előzékenységgel, melylyel egyengetik útját azon működésünknek, melynek megkezdésére gyűlésünket ezennel megnyitom.

Gr. MIKÓ IMRE.

Besztercebánya városa műveltség-történeti vázlata.

írta

Ipolyi Arnold.¹⁾

I.

Besztercebánya vidékének történetelőtti őskora. Rézkori régiségleletei
Történelmi korának a magyarok bejövetelével kezdete.

Midőn Önöket, uraim, itt nálunk, a fogadásukkal megbízott választmány élén, e nemes megye és város nevében, melyet az idei vidéki nagygyűlésük helyéül választva megtiszteltek, — sőt úgy is, mint ezen egyházmegyém hívei szerény főpásztora mindnyájunk nevében körünkben üdvözlöm: érzem a kényes helyzetet, melyben volnék, ha üdvözetemmel az ünnepélyes tisztelgés udvariasságára kellene ezzel szoritkoznom.

Mert hiszen Önökhöz is, azokhoz, kiket üdvözlenem kell, tartozom. Önök egyike, társulatuk tagja, sőt megtisztelő választásuk által annak egyik elnöke lévén, büszke vagyok arra, hogy azon első kilencz tagja egyike voltam, kik ezen most közel kilenczszáz tagot számító társulatot néhány év előtt oly sikerülten megállapítottuk.

Nemes családjuk tagja lévén tehát, roszul vehetné ki magát részemről bár mily ünnepélyes tisztelgés. S azt hiszem, hogy ezen tisztemben a legméltóbban s a legalkalmasabban fogok eljárni, ha az üdvözettemmel is azonnal in medias res lépünk, ha azonnal tárgyunkhoz vezetem Önöket, s ezzel mindjárt feladatunkhoz fogunk.

¹⁾ A Magyar Történelmi Társulatnak 1874. aug. 20. Besztercebányán tartott nagygyűlése alkalmával előadva.

Az Önök feladata, társulatunknak célja: az emberiség, és különösen hazánk és nemzetünk fejlődése és haladása nagy eseményeinek vizsgálata és feljegyzése, megírása és elbeszélése. Hivatásunk a historia, a történelem, a *magistra vitae*, a *testis temporum*, a *lux veritatis* nagy feladatainak létesítése. Ez azon nemes cél, melyre Önök, uraim, szövetkeztek, melyet társulatunk követ.

Legmúltóbb lesz azért az Önök fogadásához és méltó az Önöket fogadó városhoz, ha Önöknek üdvözlétül előadom azon magas művelődési processust, melylyel e hely, Besztercebánya városa magát arany betűkkel írta be Magyarország történetkönyvébe!

Teszem ezt egyszersmind úgy, hogy Önöket mindjárt tájékozzam azon dús történelmi kincsek iránt, melyeket e város levéltára rejt magában, melyből jelen vázlatomat összeállítottam.

De ezen terjedelmes és messze vivő feladattal szemben ne ijedjenek el, hogyha talán a kellőnél hosszabb is lenne előadásom, s netalán, mint régiségbúvár is, mélyebben és messzebb kezdeném történetét.

Nem valamely nagy és dicső múltnak költésével, de e megett az igazságnak keresésével és vizsgálatával foglalkozom.

* * *

A mai emelkedettebb historicának nincs többé szüksége nagy történetíró ősiünk Livius ama fényes *classicus phrasisára*: *Datur venia antiquitati, ut miscendo humana divinis, primordia urbium antiquiora reddat*; — melylyel eddig az üres vagy ismeretlen múltat takarni, a hézagokat áthidalni szokta volt.

Ma már a történelem is jóval gyakorlatibb lett, sokkal *practicusabbá* vált, mintsem hogy ködképek után járjon. Nagy tanulmányaink rövidre szabott ideje sem engedi, hogy ismeretlen *hyperboreaesi* régiókban kalandozhassunk. Nem múlathatunk többé azzal: mily régi a múltja, mily fényes az eredete valamely városnak és országnak, népnek és nemzetnek? Hanem inkább ott fogjuk és kezdjük mindjárt: mily tanulságos fejlődése, milyen volt műveltségi élete?

Nem helyezük többé az országok és nemzetek dicsőségét és hírnevét abban, hogy őket kétes és üres névhasonlatok nyo-

mán a classicus írók által, vagy éppen a bibliában említett régi híres népektől leszármaztassuk, mint az eddig divatos volt.

Azon feltevések azért, melyeket történetiróink erről szöttek volt, hogy a Quadok-e vagy Markomanok, a Sarmaták-e vagy Gepidák lakták e vidéket, hol mivelődésök s polgárosításuk semmi nyomát sem hagyták fenn maguk után, — ránk nézve éppen oly közönyösek lehetnek, mintha itt soha sem is léteztek volna. A minthogy ez valószínűbb is.

Az újabb történelmi doctrinák szerint áll ugyan mint axioma a mai történetbölcészetnek Bagehot által is felállított azon tana: hogy a történelemelőtti korban sokkal nagyobb mérvűnek kellett lenni az emberiség haladásának, mint a történelmi korban.¹⁾

Mert igaz, például, hogy sokkal nagyobb távolság választja el tőlünk most is a maig létező vad népeket, mintsem a két vagy háromezer év előtti héber és keleti, hellen és római civilizatiót.

A bibliának népei vagy Homer eposainak alakjai közelebb állanak mai műveltségi állapotainkhoz, mintsem Amerika őserdeinek rézbőrű Dakota-siui népségei, vagy Afrika homoksi-va tagai fekete bőrű szerezcsen Asanti s Akvambui.

Azért, ha az eddig divott történetnyomozási modort meg-

¹⁾ Félreértés elkerülése miatt megjegyzem, hogy itt a történelemelőtti kor nem valami úgynevezett positivismusi elmélet értelmében véendő. Hanem természetesen azon szorosabb történelmi felfogás értelmében, mely szerint bizonyos népek s országok történelemelőtti korának sajátlag azon kor mondható, melyben őket a történet nem ismeri, a történelem felőlük még nem szól. E szerint például az amerikai vadnépek történelemelőtti kora addig tarthat, míg Amerika felfedezése által nem lettek ismeretesek. Vagy valamely afrikai ismeretlen szerezcsen törzsé akár maig is tart. Mint ezt a szövegben lejjebb felhozot példák is magyarázzák. Így nemzetünk vagy országunk fejlődése azon korban, melyet a történet nem ismer, aránylag jóval nagyobbának mondható, mintsem a történelmi kor kezdetén. Az ország vidékei már akkor a fémminélő réz és vas-korban is túl voltak. Míg nemzetünk országokat foglaló és államalkotó had-és polgári szervezetre fejlődött volt, mire felüle a történet szólani kezd. Hasonlón rendszeren készen veszi át már a történelem a nemzeteket és országokat, keletkezésök s eredetök történetét többnyire nem ismeri biztosan és csak regékkel vagy feltevésekkel szövi.

fordítjuk, és városaink s vidékeink történetelőtti korát tanulmányozva, azt nem az ősvilág híres népei neveiben keressük, hanem a helyben talált és kiásott régiségeket, eszközöket és fegyvereket az őállapotban maradt népek eszközeivel és fegyvereivel összehasonlítjuk: sokkal közelebb jutunk ős előnépünk élete és műveltségi állapota felismeréséhez, — mintsem ha a bibliában vagy a classicus íróknál felmerülő népek névhasználatát ősnépségeinkre ráfogva, előkorunk történetét ezekkel fűzzük.

Jelenleg a történelemben is az összehasonlító módszer vette át ezen tanulmányok vezérletét. Valamint régebben már a palaeontológiában és philológiában, a mythológiában s archaeológiában. Mely disciplinák úgy is az emberiség történelmének mindannyi segédtanai.

A felmerülő régiségek, az ásatások által napfényre jött őskori kő- és bronzeszközök, fegyverek s edények, például egy hanveder cseréptöredékének, egy celt-véső alakjának, sőt mi több, még egy középkori vért és pajzs, címér és kleinod bölény szarvai viseletének összehasonlítása az amerikai őserdők mai vadnépei eszközeivel és fegyvereivel, costümjével és viseletével, — például Xantus északamerikai levelei Vitesita főnökei Arpuika és Kana Hexaya öltönyével, — ¹⁾ több felvilágosítást nyújtanak műveltségtörténeti tekintetben, mint azon hírhedt historiai és ethnographiai hypothesisok, a merész s alaptalan feltevések egész sora s egymásra halmozott ingatag alkotmánya, melyekkel eddig a városok és országok, nemzetek és népek történetét építé a historica.

Ha azért városunk őskora jellemzését és műveltségtörténetét vázolva, megkísértem Önök elébe állítani: bátran elhagyhatom mindazt, mit eddig akár régebben Lazius és Belius, akár Timon és újabban például Kachelmann erről nem kisebb elmésséggel, mint valószínűtlenséggel regéltek. A mint egyik a másikat másolva: a Metanasta-Jászokról s az autochton Sarmata-Szlávokról, vagy éppen a Svéd-Quadokról és Gepida-Góthokról, mint

¹⁾ Az ottani 2, 4, és 7-dik képtáblán látható fővegek és pajzs valóság középkori heraldikai mintapéldányok.

ezen hely és vidék legrégibb lakóiról, meséltek. Kik pedig azt valószínűleg soha sem lakták és soha nem is látták.

E helyett azért mélyebben és szigorúbban is mindjárt ott kezdhetnők inkább történetét: mily régiségleletek jelzik vidékünk történelemelőtti őskora műveltségi fokát?

A tűzetesebb vizsgálatoknak hiányában, s a felmerülő leletek feljegyzésének elmulasztása által azonban alig van tudomásunkra városunk messze vidéke köréből is egy-két jellemző lelet, mely szintén csak szórványosan itt-ott jött eddig elő. Így csupán Ribár és Mostenicz, Szelecz és Podkonicz közeli helységek határaiban talált bronzkori eszközöket ismerünk eddig határozottan.¹⁾ De ez is már kétségtelen tanúsága annak, hogy az úgynevezett celta-népségek réz-korában ezen vidék hegyei rézterménye ismeretes volt, s öserdei közt folyamainak völgyei, vagy legalább a Garamnak partjai népesítve voltak.

Azon dús leletek, melyek lejjebb a Mátra aljában s a Zagyva mentében: Teremén és tovább Lapujtón előjönnek, kétségtelenné teszik, hogy ezen környék ős rézkori celta lakosai messze felérték a Garam és Vág magasabban fekvő völgyeibe.

Ezentúl semmi biztosat sem tudunk. A történet, valamint addig ezredévekig, úgy azután ismét századokon át hallgat. A feltevéseknek annál tágabb tere nyílik. De a történelem ezekről mit sem állithat bizonyosat. Mire először nemzetünknek, a magyaroknak bejövetelekor kezd beszélni ezen vidékről is, ekkor a celta népségek itt már egészen elenyésztek. Jöttek-e helyökbé mások, kik és mikor? ez az adatok teljes hiányában, vagy a felhozhatók kétes volta miatt egyszerűen hypothesis lehet, de nem történet. Ha más ős népek itt laktak volna, kétségtelenül szólna felőlök is egy vagy más adat, felmaradt volna egy vagy más nyom és hagyomány. Az itteni szláv és német telepek mind már későbbiek, s e rengeteg erdőségek gyarmatosítása korából valók. E mellett határozott adatok, ethnographiai és nyelvészeti okok szólnak²⁾.

¹⁾ Lásd Archaeologiai közlemények II. 293 és 81. —

²⁾ Lásd Schröert, ki Kachelmann ellen kimutatja, mily téves s alaptalan nyelvészeti okoknál fogva is, itteni ős német lakosok, góthok stb. állítása. Oest. Lit. Blätter 1855. 53. sz. és Wörterb. d. deutsch

Az ősnépekről s ezek kiirtásáról, vagy a történeti korba áthozásáról s ezzel összeköttetésökről szóló feltevések általában téveseknek bizonyultak, s velök a történettudomány ma már komolyan nem foglalkozik.¹⁾

A végpont, melyet itt a történet a XI-ik vagy éppen a XII-dik századig ismer: Zólyom vára volt. Béla névtelen jegyzője már ugyan a magyarok bejövetelével egykorún említi.

Okmányaink ellenben, melyek az első századokban e vidékről mélyen hallgatnak, azt tanúsítják, valamint az itteni későbbi tömeges telepítések története is, hogy e vidék akkor Zólyom és Liptó, Turócz és Bars határhegységei szélén lakatlannabb és rengetegebb volt mint valaha.

II.

A vidék megszállása s megtelepítés a magyar birtokosok által. Gyarmatosítása német népségekkel. Városaink keletkezésének története. A városainkat alakító elemek.

De ezen időpontban már a magyar megszállással és foglalással, az új magyar államjog megalakulásával, a vagyoni viszonyok s birtokjog megállapodásával egyszerre nagy lendületet vesz a földművelés és gyarmatosítás valamint országszerte mindenfelé, úgy ezen a vidéken is.

A XI-ik században megkezdett gyarmatosítás a XII. és XIII. század felé mindinkább növekvőben van. Számos okmány szól felőlük és számos gyarmattelep tanúsítja maig e vidéken, a Garam, Nyitra és Vág felső részein, hegyei közt és fensikjain.

De hogyan és mikép crednek s alakúlnak az itteni városok, netalán ezen gyarmatok által vagy az itt lakott népségek-

Mundarten d. mng. Berglandes. Sitzungsberichte d. k. Akad. Phil. Hist. XXV. Hasonlón lehet ezt az itteni későbbi szláv telepekről állítani.

¹⁾ Így mondja Huxley (Proceeding of the R. geographic. Society of London. 1866. 171. lap.) The entire extirpation of the aboriginal inhabitants of a country by invaders, was an excessively rare thing. És Bagehot is (Phys. and politic. 67. lap) Most historic nations conquered prehistoric nations and though they massacred many, they did not massacre all. They enslaved the subject men, and they married the subject women.

ből? sőt éppen talán még az itteni autochton és népmaradékok által is?!

Ezen kérdésnek érdekes lesz már egyszer műveltségtörténetünk, városaink keletkezése története tekintetéből szemébe néznünk. Mert ezzel megtalálhatjuk talán mindjárt városunk eredetének érdekes történetét is.

A gyarmatosítás befolyásáról városaink eredetére eddig nagyobbára felszeg és felületes felfogás uralkodik történelmünkben.

Ha valamely hely gyarmatosításáról adataink vannak, ezekkel mindjárt egyszersmind megfejtve véltük azt is, hogy mikép keletkezett és mikor lett azon hely várossá.

Mi sem kétesebb ezen felfogásnál. Igaz, hogy az autochton, a benszülött és lakosság nehezen emels alkot városokat. Európa régi s Amerika újabb városai ismeretes keletkezésének története tanúság rá, hogy sem nálunk az ősnépek, sem emezeknél a rézbőrű benszülött őslakók nem alkottak egykönnyen városokat. Amerikában nem az indiánok, hanem az európai gyarmatok, s Európában nem a Celták, Germánok vagy Sarmaták, hanem a római gyarmatok, municipiumok és legiök vetették meg a legtöbb jelenleg virágzó város alapját.

Az autochton benszülött nép lassan és nehezen fejlődik az ő (palaeolith) kőkortól kezdve az újabb (neolith) kőkorig. Innet ismét a réz- és vaskorszakig századok s ezredek múltán emelkedik. Mint nomád, barang. vadász és pásztor nép vándor életre kel, elhagyva a kilegelt mezőt és pusztuló erdőt, és keresve újat, ütközik a szomszéd törzshe. Ezzel megkezdődik a véres harcok korszaka, melyben az egyik vagy másik megsemmisül, vagy csak elnyomatik. A helyhez szorítva földművelővé lesz. Mit műveltebb szomszéditól eltanult vagy legyőzői által erre kényszerítettet.

A nagy nemzetek és autochton népektől való származásának dicsősége is tehát csak oly álhit s áldicsőség, mint az ő családok költött vagy mesés hírneve s az ebben érdemtelenül helyezett büszkeség.

A gyarmat, a jövevény nép már inkább magával hozza a civilisatio feltételeit, a kulturai életet. Eredete már nagyobb civilisatiót tételez fel; mely nem bírván meg többé népségfeles-

lege kellő eltartását, rajt bocsát ki magából. Erős, vállalkozó és munkabíró kezek, fogékony és tehetséges emberek kiindulnak hazát és földet keresni, magukkal hozva a polgárisodás magvait, hogy azokat termékenyebb szűz földbe átültessék.

De még azért a kezdődő gyarmat nem épít, nem alapít várost. Midőn ügyefogyottan kénytelen élelmet és munkát keresni, vagy beszállítva mint munkás, mint földmíves és iparos, sokkal gyengébb, — valamint például a köpü kieresztett méh-
raja, — hogysen új létét a cultura legmagasabb fokával, a város-alapítással s építéssel kezdené, főkép a középkor nehéz s gátló viszonyai közt.

És valóban azon thüringiai vagy flandriai, szász és sváb gyarmatok, melyek a XI-dik századtól kezdve a XIII-dik végig, midőn legtöbb városaink rendre emelkedtek, egyre érkeztek hazánkba, aligha kezdték megtelepedésüket városok alakításával.

A legvilágosabb tanúság és példa erre éppen itteni vidékünknek német gyarmatokkal való megtelepítése, példák rá maig: Felső-Bars és Nyitrának, Turócznak és Zólyomnak ezen eredetileg német telepei.

Maig éppen úgy láthatjuk őket, a műveltség azon alacsony, primitív paraszti fokán. Ugyanazon állapotban, melyben hozánk átvándoroltak, találjuk ezen német gyarmatok legnagyobb itteni telepeit, például Krikeháj-Handlovát, a Schmidt, Gloser s a többi más Hájokat, vagy Vritzkó-Münchwiesen és Velkapola-Hochwiesen nevű helységeket. Melyek hasonlóan a mint a XII. és XIII. században a községi műveltség legalacsonyabb fokán állva megtelepedtek, mostanig is még ezen a fokon tengenek. Az általok kiirtott s elpusztított erdők helyén, a fensíkon és hegyhátak lejtőin állanak helységeik, mértföldnyi hosszágban elnyúlva, házaik még az eredeti alakban, több helyütt fatörzsekből is az amerikai gyarmatosok block-házaihoz hasonlóan építve, melyekben marhájukkal, barmaikkal együtt, vagy csak egymás felett egy fedél alatt laknak. A ház körül szeltében és hosszában áll egész birtokuk, szántóföldjük és rétjük, legelőjük és erdejük. Kétségtelenül úgy, mint midőn az erdőt kiirtva itt először megtelepedtek volt.

Íme, ez hazánkban a XII. és XIII. századi német gyarmatosítás hű képe és eredménye, állapota és műveltsége. Nem pedig a mint eddig vélték, azonnal a művelt, virágzó városok alkotása volt.

De hasonlóan állítják előnkbe a német telepítések képét a germán telepek történetírói is, kezdve az elsőtől, a classikus Tacitustól, egész az újabb Berchtoldig és Arnoldig, vagy Maurerig és Pfalzig. Mint Tacitus már a keresztény aera kezdetén tudósít, hogy a Germánoknak nem természete és szokása városokat alkotni s azokban lakni: úgy tudjuk, valóban számtalan adatból, hogy sokáig külön fa- (block) házakban, távol egymástól, földjeik közt laktak, s a városi lét, még kifejtettebb közégi életük mellett is, eredetileg náluk is importált idegenszerű állapot volt.

A nagyobb udvarházak és majorságok, az ezek mellett keletkező nagyobb falvak és helységek, a várak és városok lassan keletkeznek a Frankoknál legelől, fejedelmek és főnökeik lakai körül, s azok is nagobbára eleinte csak a római legiók castrumai, a municipiumok és gyarmatok városai helyén.

Az első német gyarmatosítás és régi városaink keletkezésének képe ugyanezen állapotot állítja előnkbe hazánkban is. Az erdélyi flandriai szász telepek így alakúlnak kis városaikkal többnyire a régi római daciai telepek, Segesvár és Kolozsvár, Szeben és Szászváros, Segestum és Clusium stb. helyén. S így keletkeznek első városaink is többnyire kétségtelen római városok s castrumok alapján: Székesfehérvárról s Esztergomban, Győrött és Ó-Budán, s több helyütt. Majd a királyi udvar, a székesegyház, a monostor körül megtelepedett műveltebb iparosok, az olaszok, a latinusok — mint okirataink az első századokban városaink magasb iparosai ezen polgárosztályát rendesen nevezik — és más nemzetiségű jövevény és gyűlevész vendég-népekből, az úgynevezett hospitesekből, keletkeznek polgári sorsú lakosaik.

III.

Bányavárosaink és Besztercebánya alakulása. A fémleletek és bányaművelés kezdeményei a magyar birtokosok által s a német bányai iparosok és vállalkozók beszálításával. A magyar állam befolyása

városaink keletkezésére. A hatóságok és municipiumok szervezése. Besztercebánya szabadság levele, statútumai. A város első alapítói és polgárai.

Bányavárosainknak s így Besztercebánya városának alakulására azonban még más tényezők folytak be. Itt nem csupán régi telepek nyomán, nem a királyi udvarnak, nem a székes- vagy monostori egyházaknak körében összegyűlt iparosok által keletkeztek e városok.

Keletkezésök történetének minden körülménye arra mutat hogy e helyek ugyan már hasonlóan régebben, és valószínűleg mint mondók, és mint régiségi leletek tanúsítják, a celta rézkorból ismeretesek voltak, mint fém-, arany- s réz-termelő vidékek.

De nagyobb lendületet rendszeren csak akkor vesznek, midőn egyszerre, s többnyire véletlenül, nagyobb fémleletek merülnek fel. Ismeretes, hogy ezek rendszeren a folyamokban, a homokban mutatkozó aranypor, a termésarany és réz feltalálásával kezdődnek. Így veszik észre először, így találják és merítik legkönnyebben. Nem csak az új világrészek: Amerika és Ausztrália kaliforniai és sidney-i régibb s újabb példái, hanem hazai XIII. századi okmányaink is számos tanúságot és példát szolgáltatnak rá, mint kezdődik itt és ott a bányászat: a folyók arany fővénye mosásával és a föld homokja közt az aranypor találásával. Még oly helyeken is, hol ma a bányászatnak s bányatelepek művelésének semmi nyoma többé, hallunk így folyamaik és fővényeik dús aranymosásáról és leleteiről.¹⁾

Az aranyvidék birtokosai, a föld és vizek urai, hol ezen leletek felmerültek, a királyok és főurak, kik azokat bírják, alattvalóikkal kerestetik, mosatják eleve. Majd megtelepítik népeikkel, lakosokat csődítenek, telepeket alapítanak, a csekélyebb kereset, a termelés nehéz ellenőrzése miatt ezeknek haszonbérben, úrbérben, tized- vagy nyolczadrész fejében átadják, részint

¹⁾ Például Korponáról, Német-Lipcséről és más helyekről, hol az egykori bányászatnak jelenleg már semmi nyoma, tudjuk, hogy mint bányásztelek alakultak eredetileg. És még maig is ismeretesek Goldbach, Aranyfolyam helyneveik, az elrontott Klotiploch vagy Kalterbach, a Szalatnya Zlatina, szláv Aranyos elnevezések alatt. Valamint az okiratok is említik. Lásd az adatokat összeállítva Kachelmann Bergstädte II. 127—130 stb.

majd egyeseknek elárúsítják. Csak midőn a kereset nehezebb, az aranyleletek ritkábbak, a mosás és merítés kevés eredménnyel jár, s ellenben a közel hegyekben arany és más fémerek és rétegek mutatkoznak még, kezdődik a rendszeresebb bányászat, a gödrök ásása, az aknák fúrása és vájása. Erre ekkor már tanult aknamestereket, bányászokat hoznak be a birtokosok és telepítenek meg a vállalkozók. A bányásznépből mestereik, főnökeik alatt majd testületek alakúlnak, majd az összesereglett népből s iparosokból, a bánya dús jövedelméből alakul a növekvő jóléttel mindinkább növekedő telepek helyiségeiből keletkező város is.

Íme, ez volt régente a bányavárosok eredete. S ez maig is részben még alakulások történetének képe.

Mert valamint az összehasonlító történelem az őskor népei műveltségi állását legjobban azzal fejtí meg, mint mondók, ha maradványaik leleteit a műveltség azonos fokán álló mai vad népek eszközeivel összehasonlítva ismerteti,— éppen úgy legjobban megfejezheti egy ily középkori bányaváros eredete s fejlődése processusát a mai kaliforniai vagy ausztraliai arany-vidékeken alakult városoknak: egy San-Francisco vagy Melbournek, Los Angeles és Sidneynek keletkezése történetével.

De hazai történetemlékeink is ugyanazt beszélék bányavárosaink és nevezetesen Beszterczebánya keletkezéséről. Eredetének ugyanezen képét állítják előnkbe.

A XIII. század okmányaiából még világosan kiolvasható, hogy Beszterczebánya és vidéke ekkor részben a zólyomi királyi várbirtok tartozéka és földje, részben már egyes magyar főurak tulajdona volt. A zólyomi főispánok és grófok, a Detre és Bitter nevű Balassák, a honti főispánok és grófok a Hunt-Paznánok, a turóczi birtokos Ivánka grófok, mai Forgáchok, a Radunok vagy Radványi mai Radvánszkyak, a Saulfalvai Aladárok és mások voltak ekkor már részben adományok, s részben talán még eredeti megszállásnál fogva is a koronával együtt birtokosai a város mai egész területének. Mely a völgy lapályok legelő rétein és kevés szántóföldein kívül, nagyjából lakatlan és csak vadászatokra használt azon rengetek erdőségek- és hegységekből állott, melyek lánczai itt kezdődve, a határos turóczi és barsi, lip-

tói és gömöri alpesekkel egybefolyva, a nevezett megyék völgyeiben végződnek.

Ezen rengetegek közt, melyek kevésbé keresett réztermékeikről már régebben ismeretesebbek voltak, egyszerre a folyamok mentében, a Zólyom megyei részen, mintegy a XIII. század eleje óta nagyobb fém-, arany- s ezüst-leletek merülnek fel, hasonlóan mint előbb a közeli honti és barsi, selmeci és körmöci hegy-ségeiben.

Majdnem nyomról-nyomra követhetjük még a helynevek nyomán indulva is, mikép. hol és hogy kezdődnek itt Besztercebánya első bányász telepei. Kétségtelenül egyik első legrégibb s s legdúsabb telepei az Ó h e g y e k (németül is és szlávul: Altgebirg, Staréhory) voltak; mint a név is tanúsítja, hogy itt kezdődhettek a legrégibb leletek. Majd az Ú r a k - v ö l g y e folyama jelenleg is dús fém tartalmával következhetett. A német Herrn-Grund, azaz Urak-birtoka, és a szláv Spanyá-Dolina, azaz az Ispánok, főispánok-völgye jelző neveinél fogva maga utal arra, hogy a birtok a magyar urak, a főispánok által megtelepített s általuk csak később elárúsított birtok volt. Másfelől a S a n d - b e r g, a Homok- a Fővényhegy s a Z ö l d h e g y, az okmányokban Mons viridis, mint a városnak sokáig legdúsabb bányatelepei, beszélnek, mikép ott a völgy vize, itt a fővény adta a termés-aranyat és fémeket; amint a réz között a zöld rozsda (Grünspan) felülettel mutatkozott először dúsán a maig is még így található s előjövő ezüst.

A város tőszomszédságában, egész területe környékén álló sok falvainak, eredetileg mindannyi első bányász telepeinek régi nevei ellenben maig jelelik még azok egykori birtokosait és telepítőit, amennyire azok kereszt és családi neveit viselik. Úgy-mint Kinczel vagy Gönczölfalva (mai Kinczelova), Henczel és Ullmann-falva, Jakab és Antal, Rudolf és Szászfalva (mai Heinczmanóva, Rudlova, Jakubóva, Szaszova) stb. Amint t. i. ezen bányatelepeket a Heinczman és Gönczöl, Ullman és Rudlin stb. nevű szász telepítők alkották, kiknek, mint a város első ismeretes polgárainak, s környéke, határa mindannyi birtokosainak neveivel még lejjebb a város régibb jegyzőkönyvei nyomán találkozunk.

Ezen falvak birtokosai, a bányatelepek urai, az úgynevezett hegyjog-, bányajog-birtokosok, a németül úgynevezett Waldbürgerek, Bergbürgerek, alakítják azután a Besztercze folyónak a Garanba esésénél emelkedő magaslaton, kies hegyek és dombok közt levő téren magát a várost. Építik a mai vásártér, a kör, a Ring, a piacz házait, s ezáltal lesznek a Waldbürgerek, a hegy- s bányabirtokosok egyszersmind Ringbürgerek, a Ringet s a várostért képező házak — a latin diplomatiái nyelven akkor a város jegyzőkönyveiben úgynevezett Circulares Domus — urai, s a város egyetlen kiváltságos polgárai.¹⁾

S így keletkezik fokonként a XIII. században már a bányásztelepek birtokosaiból a város. Ennek történetét azért, mint egyszerű és természetes dolgot, igaz, így senki sem írta meg akkor. Senki sem tartá szükségesnek a létesülőben levő dolgot feljegyezni. Ha talán nem így egyszerűn és természetesen alakul vala, hanem rögtön, egyszerre valamely fejedelem által alapítva, valamely nevezetes ide költöző gyarmat által mindjárt megalkotva, — mint a régi hellen vagy római gyarmatok Kis-Ázsiában s a Középtenger partjain, a Bosporuson és Hellesponton, — akkor talán ezt is, mint rendkívüli eseményt, feljegyzik vala a krónikák. Es szólana felőle, ha nem a történet, úgy legalább a hagyomány, a rege és költészet. De így mit jegyezhetett volna fel különöset? Sem évet, sem nevet. Miután sem egy év, sem egy név jelzése nem mondott volna igazat. Egy ily város keletkeztét nem lehetett határozottan elmondani, miután sem egy év alatt nem épült, sem egy ember nem építette. Hanem a körülmények szerint esztendőök. vegyes népek és nemzedékek hosszú sora alkothatta csak várossá. Mint Rómáról mondák büszkén törté-

¹⁾ Thurnschwamb (Engelnél Gesch. d. Ung. R. u. d. Nebenländer I. 192) a XVI. századi hagyomány szerint feljegyzí krónikájában: Neusohl haben die Inwohner als Waldbürger gebaut. Bei König Béla Zeiten ist Neusohl noch ein Dorf gewesen, allda Edle gewohnt, und ihre Bauern gehabt, und zu St. Antony ist die Pfarrkirche gewesen. (Antalfalvát érti, hol egyik ily első bányatelepe volt.) Auf der andern Seite der Gran, hat auch ein Edelmann gewohnt, wie man noch an dem Haus sieht, und seine Acker, Teiche auch Weid und Holz daselbst herum gehabt. Doch hat man allwege grappelt und Bergwerk gesucht.

netirői, hogy nem egy nap alatt épült, és: *tantae molis era-Romanam condere Gentem*, — úgy jellemezheti általában e mondat többnyire városaink lassú, sokszor s kétségtelenül nagyobbára öntudatlan s önkénytelen keletkezését és eredetét.

Midőn azért a történet városunk felől már szólni kezd, s IV. Béla okmánya 1255-ben először írja be Besztercebánya nevét a történetbe: akkor már, mint ezen okmány maga tanúsítja, a város kész, rendezett állapotban lép előnkbe. Ez okmánnyal s privilegiummal már is joghatóságát, municipiumi, szabad királyi városi alkotmányát és szabadságát szerzi meg magának. Vagy hogy éppen talán megerősítetteti a gyakorlottat, újabban s hővitett okmányt állíttatván ki. De ügylátszik, ekkor e város egyszersmind azon stadiumba is jutott volt, midőn már az első fémleletek által környékén kimerítve volt a termés-arany és réz. Az Óhegyek és a Fővényhegy, az Urak völgye nem többé egyszerű s könnyű aranymosás és merítés által szolgáltatták a fémeket, hanem máris rendes bányászatot kezdetek igényelni. Ugyanakkor az idáig dúlt tatárjárás által vidéke is elpúszult, lakóimenekülve elszóródtak. Minden arra mutat, hogy ekkor újabb százsz bányász-gyarmatokkal telepítettet meg, kik nemcsak mint egyszerű gyarmatosok, hanem vezetőik és mestereik alatt mint iparostestületek hozattak be; vagy éppen a vállalkozó birtokosok s idegen uraik, főnökeik által szállíttattak be és telepítették meg.

A történeti vélemény szerint ezen telepítések így már II. András korában, a thüringiaiak által kezdődnek. Leányának Sz.-Erzsébetnek házassága Thüringia fejedelmével adott volna a szorosabb viszonyra alkalmat. A mint magyar kísérete, lovagjai közül többen Thüringiában megtelepednek, úgy viszont onnét előkelő jövevények, lovagok, bányabirtokosok s ezekkel bányai-
iparosok jönnek, mint vállalkozók. Ezek alapítják e szerint Besztercebánya városát is. Környéke bányáit művelik, a telepek és falvak birtokosaivá lesznek; majd a várost is építik és lakják.

Ezen, a hazai történetírók által elfogadott¹⁾ történeti vélemény mellett sok valószínűség, de kevés s alig egy határozott történeti adat szól. Kétségtelen, hogy a környék birtokosai, a

¹⁾ Bél, Kachelmann, stb.

megtelepült bányatulajdonosok adnak a városnak létet. Hogy ezek nagyobbára idegen jövevények, kik a régibb bányatelepek közt új várost alkotnak, mint azt Béla okmánya jelzi: hospites de nova villa Bistricia.¹⁾

De itt hazánk városainak alakulása történetét vizsgálva, nem szabad felednünk egy lényeges, mondhatnók nemzeti alkotmánycs tényezőt, mely városaink keletkezésének és létezésüknek legfőbb feltételét képezte. Ez az önhatósági, önkormányzati jog és szabadság volt, melylyel a magyar állam mindannyi virágzó városa első alapját megvetette s fejlődésüknek legnagyobb lendületet adott.

Senki sem foghatja ugyan rá magyar népünkre, hogy városalkotó volt, s én legkevésbé akarom az idegen dicsőség nyímbusával az igazság rovására ékesíteni. De azt sem lehet szándékom tőle megtagadni, mit története minden lapja, európai egész élete tanúsít: hogy a középkor államalkotó nemzetei egyike volt.

Sajátságos jelenség azon világtörténeti tény, melyet a legnagyobb történetírók, kezdve Herodot- és Liviustól egész Machiavellig és Macaulayg mintegy öntudatlan is éreztek, — míg azt Bagehot újabban, a nemzeti fejlődés tudománya törvényeinek felállításával, megkísérlette rendszerbe is foglalni, — hogy bizonyos erősebb és nemesebb népfajok rendesen a többiek fölé túlsúlyra emelkedve, azok felett uralkodnak, azokat kormányozzák és vezetik. Éppen úgy, mint minden nemzetnél viszont ismét a legjobb, legnemesebb, a legtehetségesebb és legvonzóbb személyiségek kerekednek a többiek fölé.

Az emberiség egész története, egy nemzetnek a másik által folytonos leigázása, kétségtelen példa rá: kezdve az ázsiai őspatriarchális főnökök és tyrannok, a despoták és maharadzskáktól, egész a mai cultur-népekig. De a legvilágosabb ó-kori példa mégis Róma története. Mint kezd uralkodni az örök-város első gunyhói maroknyi népe bátorságával és vitézségével, fegyvereivel s törvényei fegyelmezettségével a régi műveltségű etrusk és latiumi népek, a délolasz hellen polgárosodott gyarmatok felett. És hódítva alkot világhírodalmat a három világrész bar-

¹⁾ Endlicher Monum. Arpad, 489.

bár és művelt országai népeiből. Mit Virgil épen oly büszkén és lelkesen, mint híven fejez ki ismeretes híres verseiben :

Excudent alii spirantia mollius aera,
 — — — vivos ducent de marmore vultus ;
 Orabunt causas melius ; coelique meatus
 Describent radio et surgenti sidera dicent :
 Tu regere imperio populos Romane memento :
 Hac tibi erunt artes, pacisque imponere morem,
 Parcere subiectis et debellare superbos !

De így hódítja meg például a középkorban is a celt és britt ősnép maradványokat, az angol és szász gyarmatosokat, egy csoport vitéz és lovag normann kalandorsereg, s alkotja az Angolföld vegynépségeiből a mai Nagy-Britanniát.

S így hódítja meg egy csoport vareg-orosz a mai Orosz birodalom szláv törzsnépeit, s elvesztve saját nyelvét, veszi fel az általa meghódított népet. Valamint általában e hódító népek a meghódítottak kulturai s nyelvi elemeit is, felvéve és sajátukká téve, magoknak rendesen meghódítják.

Ezen hódító, birodalom alkotó, conquestor vagy conquistador — mint őket a középkorban nevezék — népek sorában foglal helyet nyilván nemzetünk is. Mert így ismétlődik az eset ezen a földön is, melyet ma a Magyar birodalomnak nevezünk.

Egy vitézsége és vérengzése által kiváló lovag és kalandor népfaj megszállja, fegyverével és hadaival elfoglalja, s uralmának aláveti e föld területét és népeit. Törvényével és intézményeivel fenntartja és kormányozza. Elsajátítja, felvéve a kereszténységet, mindazon műveltséget és polgárosodást, melyet a legyőzött népségeknél és szomszédainál talált. Biztosítja magát és népeit, a közös földet, az idegen támadás ellen. Kiszabja és fenntartja határait fegyvereivel és megkötött szerződéseivel. Törvényhozást szervez és törvényeket alkot. Uralkodni és parancsolni tudó fölényével, a természetes ékesszólás hatalmával vezeti a közügyeket. A vitéz életben, a fegyvergyakorlatban és lovagias szellemben találva kedvét és hivatását, ebből helyezi nemességét. Alkalmas hadi és polgári vármegyei szervezete, bölcs kormányzói és államférfiai tehetségei, a hadviselésben és fegyverforgatásban hősies vitézsége által biztosítja egyzersmind uralmát és fölényét. Méltóságos komoly viselete,

megfontoló bölcsesége épen úgy, mint mások jogainak és szokásainak kimélete és becsülése, a szabadságnak s önrendelkezésnek tisztelete és szeretete által magának is tiszteletet és tekintélyt szerez a többi meghódított népségeknél. Alkotmányos szabadságának közérzetében részesíti többi népeit is. Ezen intézményeivel magához felemeli, magával egy vonalra helyezi őket is. Szabadságaira jogosítja, önhatóságukat meghagyja, vagy azt, ha nem is volt nekik, megadja. Minden jogot megoszt velök. Nemcsak, hanem azonkívül még külön jogokat is oszt ki nekik, mint épen városaink idegen eredetű vendégpolgárainak. Vagy csak egyes kedvezményekben részesíti őket. Mint például Erdélyben a szászokat, az úgynevezett Banátban a később bevándorlott szerbeket és rácokat; a Jász- és Kúnországban a kúnokat és jászokat. Az ország kormánya államhivatalait egyaránt csak úgy viselik, mint a nemzet kiváltságos nemesi osztályai, a mint ezek közé a magyar államjog könnyű módzatai szerint feljutottak, s a magyar korona tagjaivá lettek. Senkit azonkívül nemzetünk nemzetisége, szokásai és nyelve használatában nem gátolt. Valamint a meghódítottak műveltségét felvett hódító népek meghódították magoknak egyszersmind ezek nyelvét is, és valamint már a világ nagy népei tevék, mint Róma elsajátítja a latiumi népnyelvek s a hellen művelt szolás elemeit, nyelvébe olvasztva; és részben vagy egészben így átvették például az orosz varegek is a szlávokét, a frankok a gallokét és rómaiakét, a normannok az angolszászokét, vagy hogy csak mások ismét a hiányzó és kevésbé alkalmas kifejezésekre eltulajdonították amazok szókincsét, — így tett nemzetünk is. Meghódította hasonló nyelvének az általa meghódított népek nyelvét is, valamint birodalmának nemzetségeit. Adózóvá tette azok szó-kincsét, felvéve az előtte addig idegen műveltségi életnek, mint a földművelés és az ipar tárgyai kifejezésére szolgáló műszavakat. Meghonosítva s naturálizálva, hogy úgy mondjuk, s beolvasztva azokat sokszor majdnem felismerhetetlenül nyelvünk sajátos természetébe. S ezt, — ki hinné — hogy ily uralkodni inkább, mintsem nyelvet alkotni hivatott nép, oly sikerrel, annyi ügyességgel tevő, mikép ma, a mint most hangzatos nyelvünk ezen elemekkel bővítve, dúsan, erőteljesen és választékosan szól, valóban ez jobban és

teljesebben sikerültnek mondható, mint magoknak e nemzetiségeknek, melyektől oly sokat elkölcsönzénk, a nemzetbe beolvasztása. Mert ámbár akkor a nemzetiségeknek is főembereit, virágát, képviselőit, nemességét, — kik a középkorban a nemzetet sajátlag képezték, — szerencsésen felolvasztá. magába felvéve. de a mint liberalitásában meghagyta minden népnek nyelvét és szokását, nem gátolt benne senkit, beszélhetett, tanácskozhatott, prédikált, tanított nyelvén körében s élt vele mindenki, a kinek hogy tetszett; úgy a népek zöme is, a más nemzetiségű tömeg, valóban csak nyelvileg maradt idegen. Szellemben, érzetben és testben egy volt a magyar nemzettel. A minthogy egyaránt élvezte mindannyi az ország magyar jogát és szabadságát, vagy a jogtalan alattvaló nép, bármily nemzetiségű volt is, annak hiányát és árnyoldalát; s ezt' is nálunk csak úgy, mint a középkorban s az újabb időkig az egész világban, s annak legműveltebb népeinél is, mindenütt. A jogért pedig és szabadságért, melyet a magyar állam csak úgy vagy még bővebb mértékben adott bármily nemzetiségű népeinek, a mint önhatóságra emelte őket származási és nyelvkülönbség nélkül, csak egyet követelt tőlök, mint alattvalóitól vagy társnépeitől, a megnyert vagy meghódított országoktól: hódolatot a magyar birodalomnak és szent koronájának. Fenhatóságának tiszteletben tartását. Feltétlen elismerését s alávetést a magyar hatalmi állásnak. Melynek jogát és szabadságát, jólétét és védelmét országai és népei vele egyaránt élvezték.

Nem ismerte másképp nemzetünk soha sem a népek elnyomását, nem tartományai leigázását és nemzetiségei kiirtását. Nem alkotott ellenök vérengző zsarnoki törvényeket, mint a normann vagy a frank, kik elnyomott nemzetiségeik árán vérontással forraszták össze egy-nyelvű nemzetté népeiket. Vagy teljesen kiirták és kiüldözék, mint a spanyolok az övéiket. De nem is keltek fel ellene soha népei és nemzetiségei. Nem volt nálunk nemzetiségi üldözés és nem lázadás. Magyarország egész történetében egy lap sincs, mely erről szólna. Újabb indoklatlan mozgalmak hasztalan kísérték meg azt belecsempészni. Egy-két tartományi vagy városi és localis kenyéririgység gerjesztette zenebonán, egyes nagyravágások nyugtalanságán

kívül, sehol e tekintetben nagyobb egyetértés s egyenlőség a népségek közt nem uralkodott, mint hazánkban. Országunk az egész középkoron át, mint a különféle nemzetiségű néptöredékek s bevándorlók valóságos Chánánja s Eldoradója, vagy mint az újabb kor Amerikája, valamint jóléttel, úgy tisztelettel és bámulattal, szeretettel és vonzalommal töltötte el a nemzetünk körében s fenhatósága alatt megtelepedő népeket.

Minderre azonban, mit itt röviden jellemezve vázoltam alig van világosabb és fényesebb példa, mint épen városainknak, s itt különösen azért városunknak is alakulása. A mint a magyar fenhatóság ésszabadság, az alkotmány és önhatóság aegise alatt számos jövevény és gyülevész népeikkel keletkeznek, valóban majdnem a mai szabad Amerikának hasonló önhatósági szervezet mellett alakult városai sebes keletkezésére s felvirágzására emlékeztetnek.

Mindannyi rögtön, a mint csak valami apró városkává tudott alakulni, azonnal hatósági jogot, teljes önrendelkezési és törvénykezési szabadságot, egyházi s világi hatóságának szabadválasztását s egyéb kedvezményeket, egyszóval szabadságlevelet, privilegiumot nyert a liberalis magyar alkotmány s államjogi gyakorlat szerint.

Akárhány mostani kisebb s elavúlt városa az országnak példa rá még maig is. Mint csak Korpona is és Zólyom, stb. legrégibb szabadalmazott királyi városaink; melyek csak úgy birtak ezen hatósági jogokkal, mint a legnagyobb és legvirágzóbb mostani városaink. Mindanuyinak sorsa az önhatóság s önrendelkezés által saját kezébe volt letéve. Csak polgárai életrevalóságától s a kedvező viszonyoktól függhetett, hogy felvirágozzék. Vagy ellenkező esetben csak lakosai elhetetlensége, a kedvezőtlen viszonyok szolgálhattak okúl, ha elhanyagolt, apró s jelentéktelen helylyé süllyedett.

Hasonlón látjuk már Beszterczébánya városánál, hogy a mint bányatelepei birtokosai e telepekről egy helyre bevonulva, egy sorban lakásokat építenek a Besztercze folyónak a Garamba esésénél emelkedő fensíkon, s ezzel már eddigi szét-szórt telepeik helyett némi kis rendezett várost alakítanak: azonnal megnyerik IV. Béla királytól 1255-ben ők is a magyar

állam szabad városainak municipalis jogait. Ez által itt is a város felvirágzásának alapja meg volt vetve, sorsa saját polgárai kezébe volt letéve.

Ezen korszak, melyből legtöbb városunk alakulása s joghatósággá emelkedése ered, különösen kedvezett a városi intézménynek.

IV. Béla azon államszervező nagy királyaink egyike volt ismét, kiknek sorát az ország első fejedelme Sz.-István kezdé meg nagy alkotásaival; melyeket egy Kálmán, Sz.-László s többben oly méltón folytattak, hogy azokat a közbeeső gyenge uralkodók egész sora sem volt képes teljesen tönkre tenni.

Ily fejedelem épen akkor jökor jutott a már veszélyeztetett ország kormányára, midőn ehhez még ismét egy újabb betörő barang népraj hadainak pusztítását is kellett az országnak kiállnia. És ha nem is volt már képes Béla ennek ellenállani, annál jobban tudta legalább újonnan szervezni az elpusztult s általa helyreállított országot.

A városok felvirágzásától, a polgári intézmény szervezésétől várta ekkor Béla is, mint az egész polgárisult középkori világ, az állam jólétét, midőn már nálunk ehhez a régi vármegyei szervezet is veszendőben volt. Hasztalan igyekezett Béla is ezt még egy ideig feuntartani, a várjavak visszavétele és a várjóságok várjobbágyok által való újabb megtelepítése által. Az intézmény mint eredetileg hadszervezet már túlélte volt korát. Több tekintetben fenntarthatlanná lön. Béla a tatár pusztítás után, melynek a vármegyei hadszerkezet nem volt képes többé ellenállani, mindinkább felismerhette annak hiányait. S azontúl mindinkább a városok felé, ezek megalapítására és felvirágoztatására fordítá figyelmét. Első lépés volt erre a városok önállósítása, hatósági szervezetük berendezése. A másik a vármegyei várendszernek, az erődítési pontoknak a városokba áthelyezése. Az utóbbi tekintet alább fog a város története folytán felmerülni.

Az első mozzanat azonban a városok alakulásánál mindjárt a lakosoknak, a helynek, az úri főnhatóság alól kivételével, felmentésével, az önhatósági jog megadása volt. S ezt jelenté a szabadságlevél, a privilegium megadása.

IV. Béla egymásután mindjárt mintegy huszonöt város-

nak adott ekkép hatósági jogot, rendezé azok önállóságát és szervezetét ily privilegiumok, szabadságlevelek, vagy sajátlag alkotmányozó charták által. Közöttök az ország akkori és mai fő és legnevezetesebb városai voltak: Székes-Fehérvár és Zágráb, Buda és Pest, Győr és Komárom stb. A bányavárosok közül Korpona, Zólyom és mások, végre pedig Beszterczebánya is. Míg ezek közül azonban némelyeknek ő adott első ily szabadalmat: addig a másokét vagy mint elvesztett s elenyészett újra helyreállítá, vagy, ügylátszik, mindannyiét inkább újonnan rendezé és szervezte.¹⁾

Sorrendben Beszterczebánya már mintegy a 17-dik volt, melynek hatósági jogát IV. Béla megadta és rendezte, vagy mely tőle — mint akkor ezt kifejezték — privilegiumot, szabadságlevelet nyert. Ezen privilegiuma azonban egyike volt a kiválóbbaknak s nevezetesebbeknek, sajátságos bányajogi és más szabadalmainál fogva.

A középkorban ugyan a joghatóságnak, az alkotmányos municipiumi jogoknak szervezésénél körülbelül hasonló gyakorlat dívott, mint mai napság az alkotmányozó törvények, a constitutionalis charták szerkesztésénél dívik. Rendesen a nevezetesebb városok régibb önkormányzati szabadságlevelei szolgáltak az újabbaknak mintául, melyeket azután egyre másoltak.

Valamint korunkban az újabb alkotmányok szervezésében majd a francia constituante, majd az angol parlamenti charta vétetik elő, vagy a köztársaságoknál az amerikai, a francia republikai alkotmányok szolgálnak mintául: hasonlóan a középkorban is a régibb és nevezetesebb városi jogok és statutumok utánzása és másolása napirenden volt. Ez által azután bizonyos családi leágazás keletkezett, melynek ivadékaire könnyen rá lehet még ismerni városaink szabadságleveleiben is. A család első ismeretes példányait a kölni és magdeburgi németországi városi statutumok, és hazánkban a székes-fehérvári és bu-

¹⁾ Városaink ezen okmányaiból világosan kitűnik, hogy nemcsak újra megerősíté (confirmavi, restitui), hanem megújítá, új alakba foglalva rendezé; mint a renovari, iterato condi, in certam et novam formam redigi praecipimus kifejezések tanúsítják. Péld. Cod. Dip. IV. 1. 329., 332. stb.

dai, a korponai és zágrábi privilegiumok és törvénykönyvek képezték. A mint ezeket azután okmányaink a *iura theutonorum* és *hungarorum*, a német s magyar jogok, jellemző kifejezéssel olykor illetik s elnevezik,¹⁾ úgy elemzésökből valóban még gyakran kivehető, hogy a római municipiumi alapjog mellett az ó-németjog, a *Sachsenspiegel*nek és *Schwabenspiegel*nek, a magyar jog egyes vonásaival való elvegyüléséből származtak s némileg ezeknek kifolyásai voltak.²⁾

Egyéb városaink szabadságlevelei azután nagyobbára csak az említettek kiágazásai voltak. És csak elvétve jönnek elő egyes kivételek. Mint például a tesseni jognak a zsolnai, eredetileg nyilván tesseni, sileziai gyarmatosok³⁾ által való átvétele. De melyet királyaink, ha egy időre átmenetileg meg is engedtek, majd ismételve betiltottak, a magyar városi joggyakorlatra utalva az illetőket.⁴⁾

S e tekintetben Beszterczebánya sem képezhetett kivételt. Ez is többé-kevésbé csakis a többi magyar városok jogát nyerte, mint szabadságlevelének szövege tanúsítja.⁵⁾

Az önhatóságnak akkori két fokelléke, az egyházi és polgári közvetlen főhatóságnak: a plébánosnak és városhírónak szabadválasztása volt itt is, mint mindenütt, a municipium első joga. A másik sarkalatos jog, melyet a magyar állam a korona tagjainak, hatóságainak és testületeinek adományozott, az önkormányzat és saját törvénykezés volt. Minden más közbeeső úri vagy fensőbb-ségi hatóság kizárásával intézhette saját ügyeit. A polgári, magánjogi, valamint vétségi s bűnügyekben saját önválasztotta bíróságának volt alávetve. Melytől csak más társváros hasonló bíróságához

¹⁾ Például Fejér Codex Diplomat. IV. 1. 140. stb.

²⁾ Lásd Budaváros törvénykönyve. Ofner Stadtrecht 1244. Michnay és Lichner kiad. — Albrecht Das ungarische Municipalwesen. Hormayr Taschenbuch 1832. — Krones Deutsche Geschichts- u. Rechtsquellen aus Oberungarn 1866.

³⁾ Zsolna német neve is: Silein, Sileziára mutat.

⁴⁾ Nos de iuribus Tessinensibus hucusque in nostra civitate habitis prohibuit, volens nos in regno suo, ubi legum perfectissimorum copia fore dignoscitur leges suscipere et earundem perfrui nunc et semper. Cod. Dipl. IX. 7. 649.

⁵⁾ Enllicher Monumenta Arpadiana 489. stb.

szólott a felebbezés. Csak a felségsértési, hazaárulási, a király s állam elleni főbenjáró ügyekben ítelt a király bírósága. Csupán a legfőbb országos s királyi tartozások ügyében rendelkezhetett a tárnok. Csak a király felségének volt alávetve a város. Csak ő szállhatta meg szabadon kíséretével és seregével. Csak az ő zászlója s vezérlete alatti hadseregében tartoznak a hadban szolgálni a polgár-katonák, hasonlóan mint a nemesek.

Mint bányamivelő város nyeri azonfelül Besztercebánya még azon jogot, hogy zólyommegyei birtokainak határai közt szabadon művelheti a bányákat, kutathatja és szedheti az aranyat, ezüstöt és más fémeket. Fenntartva marad mégis területén a király számára a vadászati s halászati jog. Ez képezte valószínűleg a fémek jövedelmén kívül addig is az itteni királyi birtok egyedüli hasznát. A nyert aranytól azonban tizedet, az ezüsttől és réztől a nyolczadot szolgáltatják. Egyéb adóktól és vámoktól felmentetnek (kivéve természetesen a királyi és városi illetéket, melyről lejjebb nyerünk tudomást) s még a pénzváltási kamaranyereséghez járulásuk is bizonyos módosításokhoz volt kötve: csak hét nappal a királyi pénzváltók városukba érkezése után kezdődhetett meg a pénzváltási kötelezettség.

Hadtartozásukra nézve különösen kiemeli a szabadságlevelét, hogy valamint a király zászlója alatt kötelesek résztvenni a hadban, úgy illően, díszesen tartoznak megjelenni, decenter ornati, mondja a latin szöveg. Ezen kifejezés a bányavárosok története egyik buzgó vizsgálójának azon megjegyzésre adott alkalmat, hogy innét eredhetett a besztercebányaiakat jellemző népies mondat: a felékesített, csinos és büszke besztercebányaik,— die zierlichen, die stolzen Neusohler¹⁾. De ezen kikötés a város szabadságlevelében, valamint a népies mondat is, Besztercebánya törzs s első polgárai ama nemes lovageredetét jellemezhetné inkább, melyre a lejjebb előjövő történeti nyomok folyvást utalnak, s mely a város rátartós, művelt polgárait maig jellemzi.

¹⁾ Kachelmann Geschichte der Bergstädte II. 125. De hasonlóan mondja ezt a barsi vár népei szabadságlevele is: militem ornamentis honeste praeparatum. S a budai törvénykönyv is a koronázásnál megjelenő budai polgárok díszörségéről: Sullen si wol un-1 zirtlich geharnascht steen.

Feltünőbb szabadságlevelünkben, hogy az ítélet, a perdöntő párbaj lovagias jogával is felruháztatnak. Míg ezen joggyakorlattól akkor más előkelő s nevezetes városok, mint Nagy-Szombat és Korpona, Pest és Zágráb szabadságleveleikben egyenesen eltiltatnak vagy csak felmentetnek; s a szepesi lándzsásoknak is az csupán a király jelenlétében, vagyis a királyi ítéletnél engedtetik meg. Ellenben Besztercebánya polgárainak ezen lovagjog különös kikötésekkel adományoztatott. E szerint csak karéjos alakú pajzszal (*scuto rotundato*) és karddal a szász modor szerint volt szabad vívniok. Csak akkor, ha más állásban, méltóságban lévő külső urakkal vagy nemesekkel (*extraneae conditionis persona*), mondja az okmány, volna párviadaluk, fogja a király bírósága eldönteni: vajjon a párbaj magyar vagy szász szokás szerint lesz-e megejtendő.

Valószínű nyoma volna ez is annak, hogy Besztercebánya első alkotói csakugyan nagyobbára azon véleményezett szász birtokos lovagok voltak, kik mint vállalkozók bányamívelőkkel később a várost megtelepíték. Azért nemcsak a párbaj lovagjoga illette őket egymás közt, eredeti hazájuk szokása szerint, hanem, mint egyenrangúak, a vidék más bányáit még akkor részben birtokló magyar urakkal is párbajra kelhettek ¹⁾.

Mint ily nemes lovagok, szerezhettek már magoknak adományokat is eredetileg, itteni számos birtokaikra, melyeket bányamívelőik lakaival, mint falukat, megtelepítettek, és melyek nyilván maig ezen telepítőik neveit viselik. A város első ismeretes bírója a Gróf, a Comes Heinczmann András már így IV. Bélától nyer mindjárt adományt Besztercebánya környékén.²⁾

¹⁾ Pesty ugyan a Perdöntő Bajvívások történetében (98. és 116. l.) sajátlag a bajvívástól való felmentést tartja nagyobb kiváltságnak Bartal, Botka, Pauler stb. közjogi íróink ellenében. De okmányainkban ezen felmentés sokszor inkább eltiltásként hangzik; s azért ez állítás is kétségesnek látszik. Kétségtelen azonban, hogy ekkor már felmentést nyerhettek és kiváltságot kértek e városok iparüző s a fegyverforgatásban kevésbé jártas polgárai. Másrészt a városi törvénykezések is, a Schöffen — *scabini* — esküdtszéki rendszer behozatala mellett, a párbajt mindinkább mellőzék.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. VII. 2. 197. 252. hol nyilván a zólyomi, Besztercebánya melletti, és a lipthói Szelnicze nevű helységek tévesztetnek össze egymással.

Es valamint az ő nevét viseli a város melletti környéknek egyik, ma Besztercebánya birtokához tartozó telepe Heinczmannfalva, vagy mint most nevezik Henczmanova vagy Heinczmansdorf, úgy a többi besztercebányai első városi lakosok és telepítőknek: az Ulmannok és Hermannok, a Henselinek és Chotselinek, a Kinczelek és Czibelek, a Rulantok és Rudlinek, a Kirchenelek és Goldnerek, a Königsbergerek és Rosenbergekek, a Rábok és Pumpanok idegen német lovagi neveiket nemcsak a város legrégibb jegyzőkönyveiben találjuk beírva az ítéletekben és határozatokban, bányáik felsorolásában, melyeket bírtak s népeik által műveltetnek, valamint a városi más bevételek és kiadások sorozatában,¹⁾ hanem ezen neveik közül a Besztercebánya városa birtokába levő faluk vagy bányatelepek nevében több még maig is fennmaradt. Így például Ulmannfalva, ma Ulmanka vagy Ulmansdorf, Hermannfalva, ma Hermanecz, Henczel és Kinczelfalva, ma Henczmanová és Kinczlová vagy Heinczmans- és Kinczldorf, Rudófalva az említett Rudelinektől, ma Rudlova vagy Rudlsdorf, Szász- és Németfalva, Szászova, Saxendorf vagy Teutschdorf stb.

Ezen idegen helynevek mellett is azonban mindjárt egyaránt nyilatkozik megint az akkori magyar kormányzat és diplomatia azon nemzeti érzéke s iránya, melynél fogva régi okmányaink a helyneveket rendesen magyarul, vagy legalább is a magyar falva összeköttetéssel adják. S ezzel egyszersmind ezen helynevek eredeti értelmét s keletkezése történetét mintegy fenntartották és magyarázzák.

Ugyanerre mutathat a város körül fekvő többi számos apró falvak és telepek mai és régi magyar diplomatiái helynevei összehasonlítása is. Mint Jakabfalva, Jakobsdorf, Jakubova; Antalfalva, Antonsdorf, Antalová; Királyfalva, Kralová, Königsdorf; Majorfalva, Meiersdorf, Saulfalva stb. Sőt maga városunk neve is, mely az először 1255-ben felőle szóló okmányban ugyan a Bistricia villa, azaz Bistricia város latinos formában for-

¹⁾ Lásd a városi levéltár lejjebb idézett legrégibb jegyzőkönyvét a XIV. századból, hol ezen nevek rendre előjönnek, mint a város előkelő polgárainak nevei.

dul elő, és majd a szláv Bystricza, majd a német Veistritz folyó név jelentésétől származtatott; — már a következő évben, 1256-ban s azután 1282 óta folytonosan a magyarosabb, de most már itt elavúlt Berzenczebánya vagy a mai Beszterczebánya formában íratik a királyi okmányokban.¹⁾

Nyilván az öntudatos élénk nemzeti kormányzat és magyar államjogi érzék még erősen és világosan nyilatkozik egyre itt a helynevek magyar kifejezésében is. Ismeretes, hogy a régi magyar diplomatiái, törvénykezési stb. nyilvános okmányok mindenütt hasonlóan magyar helyneveket tudnak még s említenek hazánk minden vidékén. S alig vagy csak ritkán találunk hazánk legtávolabb idegen ajkú tájékain is oly helység-, sőt határneveket, melyek magyar nevét, vagy csak magyaros kifejezését egyik vagy másik okmányunk nem ismerné. A fennebbi annyira magyarázó nevekben éppen így fenntartva bírjuk ezeket itt is, Beszterczebánya környékén, idegen vendégei és telepítvényei neveinél. És fenntartva maradt bennök ezzel éléken még egyzersmind telepítésök eredetének is története.

Más érdekes magyar állam- s magánjogi mozzanat és jelenség volna itt ebben az, hogy mikép, mily jogcímen szerezhették meg ezen koronai javakat vagy magán magyar családi birtokokat ama szász lovagok, vállalkozók, bányabirtokosok, kik azután telepeik közt a várost alakítják, annak első törzspolgárait képezték. Vajjon egyszerűen a magyar korona tiszta királyi adományakép? mint ez a város első bírájánál, a gróf Comes Heinczmann Andrásnál az eset, mint láttuk; vagy a bányaurbér, s a királynak fennmaradt vadászati és halászati királyi jog fenntartása mellett némileg jobbágyi, talán éppen a német hűbéri birtokjoghoz hasonló címen? Vagy talán eredetileg csak hasonló kiváltságos jogon nyerték az egyes gyarmatvezetők, főnökök, mint a többi magyarországi német telepek ilyen úgynevezett Scultetusai, Schultheiszjai, hogy mint vállalkozó főnökök, kiváltsági birtokjogot nyertek az általok behozott alattvalókért, a munkásnépért, mely egyszerű úrbéri viszonyba lépett?²⁾ Vagy hogy végre csak mint vállalkozók, bányamivelőik-

¹⁾ Cod. Dip. IV. 2. 415. V. 3. 114.

²⁾ Lásd ezekről Schwartzner *De Scultetis per Hungariam quondam obviis iratát*.

kel a bányaterületeket a koronától s az egyes birtokosoktól a bányabér fejében, vagy vételáron szerezték meg eleve, míg azoknak adományos birtokosaivá is lőnek?

Mindezt jelenleg az eredeti okmányok és szerződések hiányában nehéz biztosan meghatározni, midőn előbbi birtokosaik neveit és azok tulajdonosi viszonyait nagyobbára már csak azon későbbi időből ismerjük, mikor ezen birtokok részben a város tulajdonába mentek át, részben pedig mellettök már a városi polgári jog kifejlődött volt.

Valószínűnek látszik azonban, hogy itt a város keletkezte előtt többféle jogcímen keletkezett a birtoklás is. Ezen birtokjog czimek nyomaiban is azonban ráismerhetünk még szintén az éppen akkor IV. Béla korában bejött előkelő német gyarmatosok és telepítők által hozzánk beszármazott azon germán birtokjogi elemekre, melyek a magyar joggal elvegyülvén, rólok méltán mondhatta a magyar állami jog egyik legnagyobb mestere Bartal György híres *commentarius*aiban, Horác ismeretes gúnyverse kifejezésére emlékeztetve: hogy fejö, elejö a német jogból volt véve, míg tovább a magyar jog módjába átmenve végződtek. *Superne, úgymond, teutonicam praeseferunt formam, et in hungaricum desinunt modum.*¹⁾

Figyelmet kelt mindenestre azon körülmény is, hogy e német gyarmatos birtokosok telepei körül mindenütt ott találjuk egyfelől közvetlen közelségben még a régi egykorú magyar birtokosokat is, habár bányatelepeiket már nagyobbára a város bányabirtokosainak eladták s elidegenítették volt.

A helynevek hasonlón maig fenntartották emezek régi családneveit, mint a város helységeinek nevei ama német birtokos telepítőkét. Az Urak- vagy Ispánok-völgye, s a királyi birtokra mutató Királyfalva helyneveken kívül: a Saulfalviak, a Radványi Radvánszkyak, a Lipcsei Dóczyak és Korodyak, a Szászfalusi Barlayak, a Pető- és Illyés-, a Farkas- és Vidafalvyak részben már a XIII. század óta majdnem maig, mint a vidéknek folyvást okmányokkal constatalható birtokosai jönnek elő ama besztercebányai városi szász polgárok vagy lovagok

¹⁾ Bartal Comm. II. 149.

birtokai körül; tőszomszédságukban mindenfelől, mintegy közvetlenül egész a város kapúi előtt elhelyezkedve.¹⁾

Míg ellenben az eredeti szász birtokos lovagok vagy telepítők csakhamar beolvadhattak, részint ugyan talán a magyar birtokosok és nemesek osztályába. Mint. úgylátszik, a szászfalusi Danczok, Barlayak stb. családaiba.²⁾ S így már valószínűleg Heinczmann András grófnak, az első beszterczebányai bírónak közvetlen utódai is, kik szilniczei királyi adományaiak folytán a szelniczei Kevélyekkel azonosaknak látszanak.³⁾ Valamint lehet, hogy az eredetileg itteni Bitter nevű Balassák is még amazok sorába tartoznak.⁴⁾

A többiek, a telepítők nagyobb része, addig ismét a polgárságba olvadt. A mint telepeik körében ugyanis a várost alakítják, úgy ez, élénk magyar városi joghatósági közéletével erősbülve, mind erősebben elnyomja s elnyeli egyéniségeiket is.

Beleolvadnak e szerint mindannyian a városi vagy a magyar állami életbe. Idegen. német eredetüknek és származásuknak más egyéb emléke sem marad fenn többé, mint régi okmányaink egy-két véletlen kifejezése, mely szászokat említ vendégeiül, és német nevéket hoz elő lakósiáiul. Azontúl még csak a felmerülő néhány adat, egykét bizonytalan hagyomány, s mindezek nyomozásából származó gyanítás és vélemény tájékozható.— Mert a mint német anyanyelvüket is a város polgárai maig minden tájszólástólmenten, tiszta kiejtéssel beszélik: ezt is inkább a műveltség tartotta fenn a műveltebbeknél, mintsem az eredeti származás. Míg a közönséges nép, a városi lakosok alsóbb rétegei itt is avidék népnyelvét, a szlávot beszélik.

¹⁾ A városi levéltárban számos okmány szól erre már régibb időből is, melyek a város körül lakó birtokosok viszonyait megvilágítják. Péld. I. csom. 4. VI. 8. 14. VII. 5. IX. 8. X. 3. stb.

²⁾ Lásd ezen családokról szóló okmányokat a város levéltárában

³⁾ L. Cod. Dipl. VII. 2. 251.

⁴⁾ L. Nagy Iván Magyarorsz. családai, Balassa a. I.

A besztercebányai gyűlés.*)

— 1670. —

1669. őszén nagy mozgalom mutatkozott a dunáninneni megyékben. A török, mióta 1663-ban Érsek-Újvárt elfoglalta, egy évben sem volt oly merész, oly garázda, mint most, és a hódoltságot már-már a Vágig vitte. Az emberek — nem kapva a királytól őltalmat — kénytelenek voltak maguk-maguk gondolni megvédésükre, s e hajlandóságot felhasználák azok, kik a nemzet erejét nemcsak a török, hanem a német ellen is szerették volna fordítani. Nyitra megye adá az első lökést tavarnoki gyűlésén (oct. 15.), a honnét Hidvéghy Mihály, egy nagy furfangos prokátor ember indítványára, a dunainneni megyéket Körmöczbányára hívta november 28-ra, tanácskozni a haza megmaradása felett. A körmöczbányai gyűlést követte a breznóbányai jan. 28. 1671. a hová már a 13 vármegyéből — a mostani tiszáninneni kerületből Szatmár, Szabolcs, Ugocsával — is jöttek követek, és közösen elhatározzák, hogy február 24-ikén Lőcsén ismét találkozni fognak.

A mozgalomnak azonban nem volt vezére. A 13 vármegye protestánsai Bocskay István, zempléni főispánra hallgattak, ki neve, vagyona által tekintélyes volt, de inkább illet a sárospataki iskola kurátorának, mint egy kitörni készülő párt vezérének. Szuhay Mátyás, vitéz katona, heves szónok, ritka kivételkép egyaránt első a karddal és nyelvvel, Szepessy Pál, a csendesebb, de szinte megtörhetlen borsodi alispán sokkal kisebb és szegényebb emberek voltak, semhogy az aristocraticus Ma-

*) A t. szerzőnek egy önálló nagyobb művéből. A Magyar Történelmi Társulat 1874. évi vidéki gyűlésén Besztercebányán felolvasta Szabolcs Károly.

gyarországban vezérszerepet játszhattak volna, kivált akkor, midőn a vezérnek magának külön kis seregének kellett lenni, hogy a dolgot elkezdhesse. Még kevésbé volt alkalmas Balogh Gáspár ügyvéd és korponai jegyző, eszélyes és erélyes ember, ki a bányavárosokban működött az összeesküvés érdekében, és mindig figyelemmel kísérte a pénzverdéket, hogy a kellő pillanatban a felkelés markolhasson készítményeikből. Wesselényi meghalt. Özvegye Széchy Mária már egy év óta megtört betegség és anyagi gondok alatt, és még 1668. végén felfedezte férje összeesküvését az udvarnak. Mindenese, — és mint a rossz világ tán alap nélkül mondá — szeretője, Leszenyei Nagy Ferencz tanácsolá neki a lépést, mert ekkép vélt legkönnyebben kibontakoztatni a hinárból, melybe Nádasdynak tétlensége által jutott. Nádasdy — az ország leggazdagabb és akkor talán legokosabb embere — változásokat akart, de azok előidézésére nem volt elég bátorsága. Neki főczélja a nádorság volt, midőn pedig látta, hogy azt el nem éri, az udvarnál gyanússá lesz: ő is meghódolt, bűnbánó vallomást tett Leopoldnak, és egészen visszavonult a mozgalomtól. Volt tehát még Zrínyi Péter horvát bán, a nemzetnek első katonája, ki célját, bátyjának Miklósnak nagy eszméjét, — Magyarországot a török kezéből kiragadni, régi fényébe a mennyire lehet visszahelyezni — sohasem változtatta, de annál gyorsabban változtatta eszközeit.

Zrínyi Péter hős volt, de gyenge ítéletű ember, ki mindig az után nyúlt, mi keze ügyébe esett. Kopogtatott ő a franczianál, Lengyelországban, Velenczénél segítségért Magyarország számára, de hasztalan. A felvidékiek sarkalták, forduljon a törökhöz, de ő gyűlölte a pogányt, ki ellen egész életében harczolt, és ki ellen harczolva nyertek ő, bátyja, ősei világhírű nevet. Mindamellett egy ravasz kapitánya, Bukovaczký Ferencz rávette, engedje őt lemenni Törökországba, kikémlelni a török intentióit Magyarország ellen. Bukovaczký 1669. november havában csakugyan lement; megfordult a szultán udvarában és a nagyvezérnél Kandiában, és egy csomó mézes-mázos ígérettel jött vissza, melyeknek veleje oda ment ki, hogy a porta segíti a magyarokat, de keljenek előbb fel, fogjanak fegyvert Ausztria ellen, nehogy a török lássék annak, ki a békét megszegi. Zrínyi részben

hitt követe vérmes beszédeinek ; mindenesetre eljöttek látta az időt, hogy ő — mintegy támogatva a török segély híre által — parancsolhasson a bécsi államférfiaknak, kiknek álmos kormánya eddig annyira megromlani hagyta Magyarországot. Kezdett tehát fegyverkezni a Muraközben, a horvát tenger melléken. Segítségért fordult a felvidéki összeesküdtekhez és vejehez Rákóczy Ferenczhez ; írt Szepessynek, Szuhaynak és más főbb embereknek :

Ne hallgassanak Beszterczebányán — hová a császár maga hirdetett gyűlést a löcsei helyett — a császári biztosokra. Maradjanak meg feltett szándékuknál, és ne higgyenek az udvar mézes szavainak. Itt az idő megnyerni mindazt a haza és válás dolgában, mit eddig megnyerni nem tudtak. Ő — Zrínyi — nagy fáradtsággal kivitte a töröknél, hogy az 12,000 tallér évi adó mellett a magyar nemzetet oltalmába veszi. Nincs egyéb hátra, mint küldjenek neki 100,000 tallért, hogy katonáit kezdetben fizethesse, a további zsoldot majd megkeresi idegen országokban. Rákóczynak is írt ekkor (mart. 10): »Lelkem Fiam Uram! Az Istenért kérem kegyelmeteket, segítsetek most meg pénzzel.« A bányavárosok mindig ígértek. Baloghy majd kicsinálja. Ha nincs 100,000 tallér, küldjenek 50,000-et. A török földön át, az egri vagy újvári basa által adott fedezet mellett bizton hozzá küldhetik »Én immár tűzben vagyok, csak az órája nem tölt, hogy kezdünk a dologhoz kezdjeteK hozzá a mint Isten bátorságot és erőt adott, és nem leszünk elhagyatva.¹⁾ Tíz nappal később ismét írt Rákóczynak, felelve annak egy korábbi levelére, melyben az a felvidéken keringő hirt, hogy Zrínyi beteg, hogy valami baj érte említé. Semmi baja. Hála Istennek, mindent megkaptak a török császártól, a mit csak kívántak. »Itt mindnyájan talpon állunk, csak az óráját várjuk, hogy föllob-

¹⁾ A Rákóczynak szóló levelek eredetben a titkos lev. Rački i. h. 69. l. illetve 82. és 101. l. — 23-iki kelettel, 20 helyett — a periratok nyomán csak is latin fordítást közli. A Szepes-Szuhaynak szóló levelek hason tartalmuak lehettek. — Zrínyi és Frangepán vallomásaiból, Rački i. h. 236, 282. és 291. ll, és a Jelentés töredékéből állíthatjuk össze. A Wagnernél »Vita Leopoldi I.« közlött mutatvány csak szerző declamatiója.

banik a tűz!« Ha még meg nem jött, néhány nap múlva meg fog jönni a szultán parancsa a török végekhez, hogy a magyarokat segítsék. Rákóczy ne kételkedjék benne! Nem fogja őt elhagyni, de őt se hagyják el. Mindenét ráköltötte a haza érdekében. A bányavárosok mindig mondták, hogy ha milliók kellenek a hazának, szívesen adják; segítsék tehát most 50,000 talérral, bízik az Istenben hogy vissza fogja téríteni (mart. 20.)

Zrínyi első, martius 10-iki leveleit Siklóssy András légvárosi huszár vitte Rákóczynak ¹⁾ és a magyar főembereknek, kik e tájt majdnem mind a beszterczebányai gyűlésen összejöttek. A kormány egy sereg biztost nevezett ki: Szelepcshényi György primást, Széchényi György kalocsai érseket, Szegedy Ferencz egri, Bársony György nagyváradi, Sennyei István veszprémi, Pongrácz György váci, Gubasóczy János pécsi, Szily András skopii püspököket, kik közül a három utolsó meg sem jelent²⁾; a világi urak közül: Nádasdy Ferenczet, Forgách Ádámot, Eszterházy Pál bányavárosi, Csáky Ferencz felvidéki főkapitányt, Pálffy Miklós főkamrás, Illésházy György trencsényi és liptai főispánt, étekfogó mestert, gróf Csáky István szatmári főkapitányt, Ferencz testvérét, gróf Balassa Bálint honti főispánt, Eszterházy Farkas királyi személynököt, Zichy István és Újfaluassy Andrást: azon utasítással, hogy azonnal a közjogi és közgazgatási kérdésekbe fogjanak, a mit barátságos úton kiegyenlíthetnek, kiegyenlítsék, a többi pedig az országgyűlésre hatalmazsák, egyúttal annak helye és ideje iránt a Rendekkel értekezve, mindenről a Felsőnek Bécsben jelentést tegyenek (mart. 10). ³⁾ A biztosokon kívül a főurak közül még megjelentek: két Csáky, Pál és Péter, Eszterházy Miklós zólyomi főispán, a néhai nádornak unokaöccse, Petheő Zsigmond, Wesselényi

¹⁾ Zrínyi és Frangepán feuntli vallomásai és Siklóssy Andrásnak magának vallomása a prim. lev. A periratok Tscicklossuak írája, miből Majláth, hogy mégis valami magyar hangzású nevet süssön ki, Sziklást csinált (i. h. 77. l. 31. jegyzet.)

²⁾ Legalább a gyűlés actai (n. muzeum kéz. 1787. fol. lat.) nem említik őket a megjelentek közt.

³⁾ Az utasításnak egyik eredeti példánya — Szelepcsényié — a primási levéltárban őriztetik.

László, Lippay János, Czobor Ádám, Keglevich Miklós és Nyáry Ferencz.

Képviselve volt 23 vármegye: a felvidékiek mind, és a dunáninneniek, Pozsonyt kivéve; és Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kis-Szeben Késmárk, Körmöcz, Selmecz, Beszterczebánya, Újbánya, Óbánya, Korpona, Breznóbánya, Szatmár és Némethi szab. királyi és bányavárosok.

Eljöttek — mint nevesebbek — Bánchy Márton és Kazinczy Péter, mint Zemplén-¹⁾, Chernel György és Hanyi Péter mint Abaúj-²⁾, Keczer Menyhért, Dobay András, Sárossy Sebestyén mint Sáros-, Kende Gábor és Várady Jónás mint Szathmár-, Tulló Miklós és Szepessy Pál mint Borsod-, Fekete László és Bezzegh György mint Nógrád-, Ebeczky János, Beniczky Tamás, Bezzegh István mint Zólyom-, Újfalussy János és Hidvéghy Mihály mint Nyitra-, Bory György, Baloghy Gáspár, Jánoky Gáspár, Bartakovich János mint Hont-, Leszenyei Nagy Mihály mint Barsvármegyéknek követei, általán véve mind oly férfiak, kik már a kassai, körmöczi, breznóbányai gyűléseken részt vettek, és az önvédelmi mozgalomnak leghangosabb szószólói voltak.

A városi követek közt — többnyire német nevű polgárok — Gúth Dániel érdemel említést; a megjelent ítélőmesterek közt pedig Szenthe Bálintot is találjuk. Bár nem követ, de mégis ott ólálkodott Nagy Ferencz azon szándékkal, hogy Nádasdyt a nádorné és maga iránt kiengesztelje, mert Nádasdy, mióta észrevette, hogy Nagy titkait elárulta, elég nyájas külszín alatt engesztelhetetlen gyűlölettel viseltetett iránta és eddig minden közeledést határozottan visszautasított.³⁾

Nagy azonban az ország zilált állapotában és maguk pénzzavarában csak Nádasdyban látta azon erős oszlopot, mely-

¹⁾ Zemplén követe még Rákóczy Ferencz volt; de Körtvélyessy (kam. lev. U. R. a. fasc. 1737. n. 3.) és nem a fejedelem, k-nem jelent meg, mint Sárossy vallomásából tudjuk.

²⁾ Abaújból még követ Harvay Péter volt.

³⁾ V. ö. Nádasdy levelét Bálintfyhoz oct. 1669. Loretto. »Második levelét tiszta szüiből nevettem, midőn olvasván, Nagy Ferencz-nak ezen practicáit láttam benne.« Kam. lev.

hez a nádorné és ő maga sorsát bizton kötheté, azért nem csüggedett el, és csakugyan sikerült is neki itt Besztercebányán valamely tokaji szőlőnek eladása mellett kivinni, hogy Nádasdy a nádornénak hitlevelére, melyben segítségéről biztosítá minden ügyben, általánoságban hasonló tartalmú levelet adott.¹⁾

Talán sohasem kezdődött gyűlés kedvezőtlenebb auspiciumok alatt a kibékülésre nézve, mint a besztercebányai. Egy szécsényi renegát töröknek, ki Zólyomból szökött át a hitelenekhez, most közkézen forgó levele, kérdő: mit használtak az eddigi gyűlések? miért költöttek a körmöczi követek annyi pénzt Bécsben? miért koptatták oly sokat a német urak küszöbét? — inkább kifejezte, mintsem izgatta a közvéleményt.

»Őseink — írta a török — királyt választottak, de törvényük is volt; most van király, de nincsen törvény . . . Van két locumtenens, de nádor egy sincs. Ha hozzájuk követeket küldtetek levelekkel, elküldték azokat hozzánk, és a császár nem tudta, mit végeztek a királyok. Midőn falvaitokat elvette császárom, és ti panaszkodtatok, mondók: csak Bécs maradjon meg a németnek.

Örültem, midőn hallék gyűlésről, melyen minden baj orvosoltatni fog, de elszomorodtam, midőn hallám, kik legyeknek a biztosok. Bizony, vége Magyarországnak, ha azok véleménye után indul!« S így folytató tovább éles hangon, végezetül igérvén a török császár segélyét a németek ellen;²⁾ és a követek, kikhez e nyílt levél czímezve volt, mind érezék »hogy itt az idő segíteni, különben bizony késő lesz az orvosság.«

Már Pozsony is elégtelen volt. Katholikusok és protestánsok egyaránt széltiben mondták, hogy ha a császár eleget nem tesz kívánataiknak, fegyverrel fognak rája menni, és e da-

¹⁾ Nagy Ferencznek löcsei sept. 14. és bécsi oct. 10-iki vallomása i. h. —

²⁾ »Többet írnék, de kifogy latinságom; ha anyanyelvemmel élnék: a zólyom, liptó, turócziak meg nem értenének, kivévn a kivendöket, az árvaik pedig ad condescensionem vitatkoznának,« végzi be. Acta et statuta i. h.

czos hangulatot csak fokozák a hírek, melyek Zrínyinek szerencsés sikeréről érkeztek.

Most már bizonyosnak látszott, hogy a magyar tisztába jött a törökkel, támogatására számíthat és csak egy ellenséggel áll szemben : a némettel.

A gyűlésezés martius 19. vette kezdetét, a zempléni követek házánál, kik közül egyik, Báncsy Márton volt a szónok midőn a locumtenensekhez tisztelegni mentek, és a Felség levelét a primás kezéből átvevék. Azonban a levél czímezése felett : *egregiis nobilibus, prudentibus et circumspectis Neosolii congregatis* nagy zaj támadt, mert abból azt olvasták ki, hogy a király a megjelenteket csak magán embereknek tekinti, nem pedig vármegyei követeknek, kik az ő hívására gyűltek össze.

A követség, mely ezen nehézséget Szepessynek vezérlete alatt a primásnak előterjeszté, újabb zajra adott okot, mert a helyett, hogy a primás őket »mint vér a vért, magyar a magyart« illőkép fogadta volna, — mondák, künn kellett várniok mindenféle nép között, és széket sem kaptak, holott régebben a nádor, legújában Zichy és Forgách Beszterczebányán ülésel, illendőképen fogadta a követeket (mart. 20).

A székkérdést ugyan eligazítá Nádasdy : de a czímezésre nézve hiába mondá, üzené Szelepcsényi, — hogy az csak tévedés ; a követek felelék, hogy ilyesmi már Eperjesen is megtörtént, akkor a cancellár megígérte, hogy többé nem fog megtörténni, azonban hasztalan, ők tehát nem kérnek kijavítást, hanem felbontatlanul a locumtenenseknél hagyják a Felség levelét, s e szándékuknál megmaradtak.

Nem hallgattak Szelepcsényi intő szavára : Uraim ! nem kell megvetni a császár mandatumát ; nagyon súlyos a németek sarka !¹⁾

Ezzel azonban még nem szakadt meg a tárgyalás, a Rendek késznek nyilatkoztak az urakkal tovább folytatni a tanácskozást, ismervén hazaszeretetüket, csak mondják meg, mily módra akarnak velük tractálni.

Kérdést tettek továbbá a biztosok iránt is, kik legyenek ?

¹⁾ Szakmáry Miklós vallomása, kam. lev.

mert csak Zichy és Forgáchról — kik már az első beszterczebányai gyűlésen locumtenensek voltak — volt biztos tudomásuk. Nincsenek-e köztük talán oly embererek, kik ellen panasz van, kik naponként sértegetik a nemesi szabadságot: mert az ilyenek nem alkalmasak a kibékítés művére? Az urak válaszára, hogy mindnyájan igaz hazafiak, csipősen felelték, hogy tudják, de teeteik ellenkezőt bizonyítanak. Egyáltalában nem sokat tartának a megjelent urakra, kik közül nem egy a szegényebbek közé tartozott; a czimzetes püspökök pedig éppen szálkát képeztek szemükben, mert existenciájukat is, a bécsi béke értelmében, törvénytelennek tartották.

Különösen haragudtak gr. Balassa Bálintra, ki Hont megyében mint zsarló, gyilkos hatalmaskodó volt elhírhedve, és gr. Csáky Ferenczre. A felvidékiek nem tudák neki megbocsájtani éles válaszáat, melyben a kassai gyűlés által ellene emelt vádakát visszautasította, részben hazugságnak bélyegezte, és azokat, kiknek ellene panaszuk van, a törvényre utasítá. ¹⁾

Egyébiránt kérdést intéztek a biztosokhoz: miféle megbízásuk van? mit orvosolhatnak, mit nem? mert nincs szándékuk hiába vesztegetni az időt, mint Eperjesen (mart. 20. 21.)

Az urak felelték, minden a mi lehetséges, észszerű és jelen veszélyre való, meglesz; adják elő csak panaszaikat, majd elvállik, tehetnek-e valamit, vagy a Felségtől kell resolútiót kérni, mi két nap alatt megjöhet. A követek ismét válaszoltak: hogy panaszaik csak a régiiek, melyeket ország-világ ismer, de ha ők, mint magyarok és vérek nem tudják azokat, hát írásban fogják előterjeszteni.

Ilyféle nunciumok és renunciumok közt, és a sérelmek összegyűjtésével, — mely tisztre a felvidékiek Dobay András, Sárossy Sebestyén, Kazinczy Péter, Hanyi Péter és Gúth Danielt, — a dunáninneniek Hidvéghy Mihályt, Bory Györgyöt, Beniczky Tamást, Bezzegh György és Fischer Mihály beszterczebányai jegyzőt választák, — elmúlt öt nap, martius 21—26-ikáig. Mindenki érezé, hogy a horvátországi dolog, és a török segély kérdésétől függ a gyűlés menete.

¹⁾ Csákynek e válasza a kassai gyűlés irónyai közt. Acta et Statuta i. h.

A királyi biztosok csekély tekintélyük mellett is igyekeztek csillapítani a kedélyeket. »Tudom, miben bíznak kegyelmetek, — mondá Szelepcsényi, — de higyjék uraim: hogyha a magyar 10.000 forintot ad a töröknek, a Felség ad 20.000, ha a magyar 20.000, a Felség 40-et, ha a magyar 100.000, a Felség ad 200.000-et!«, — de nem halgattak rá ¹⁾

Nádasdynak még legtöbb tekintélye volt a megyék előtt, kikkel némileg kaczerkodott, és kiknek körében megbízott embere — Hidvéghy — nagy szerepet játszott. Sőt voltak a kik vélték, hogy alattomban ő szítja az ellenzéket ²⁾

Vetélytársának Zrinyinek fellépése, kinek emberei csak nem rég törtek volt garázdálkodva alsó lendvai jöszágára, ³⁾ mély benyomást tett a becsvágó férfúra.

Már február elején hallott valamit, hogy Zrinyi a kanizsai törökkel és Erdélylyel szűri a levet.

Valamivel később azonban már biztosabban értesült, hogy Bukováczy Törökországban jár, Zrinyi fejedelemmé akarja magát tenni Dunántúl, és Szenthének írá: »Eb ura a fakó,!« ő védelemre készül. »Fejetlen lábak ezek! . . . se vezér, se pénz, se szövetséges. A török ha nyer, nem nekik, hanem magának nyer!« Most, midőn Zrinyi ügye mégis sikerülni látszott, és Nagy ajánlá neki: újítsa meg a barátságot a bánnal, rá sem hallgatott. Zrinyi barátságában nem lehet bízni, — mondá megvetőleg, és hozzá tévé, hogy az ő ura ugyan soha sem lesz! Jelen helyzetében ugyan Magyarország nem kerülheti el a behódolást, de nem oly módon, a mint most akarják! Erre elhallgatott; kis vártatva azonban kitört, hogy a nádorné és Nagy Ferencz nem tehetnének neki nagyobb szolgálatot, mintha Rottal titkait felfedeznék!« Nagy nem felelt semmit és Nádasdy másra fordítá a beszélgetést. ⁴⁾

¹⁾ Rozmara Dávid vallomása a kamarában 1734/2.

²⁾ Jelentés és secretissima Relatio Cr. Processus contra Principum de . . . hogy azonban Hidvéghy által ellenállásra ösztönözte volna a követeket: csak hír, mely nincs bebizonyítva.

³⁾ V. ö. Cancell. Rendelet jan. 4. 1670. Canc. levélt. Nádasdy Szenthének jan. 27. 1670. Possendorf. Titk. lev.

⁴⁾ Nagynak bécsi és löcsei vallomásai i. h. — Nádasdy Szenthének, Possendorf, febr. 8, 19. 1670. Titk. lev.

A hír azonban, hogy a török Zrinyit Magyarország királyává teszi, nem hagyta nyugodni, sőt egészen kivette sodrából.

Azonnal magához hívatta — nagy titokban — Kende Gábort és kérte: menjen Erdélybe, mondja meg Apaffynak, legyen ő magyar király! Neki meghódol: de Zrínyinek soha sem! De Kende nem hajtott szavára. Nádasdy — mondá — nem rendelkezhetik egy szabad nemzet koronájáról; oly kegyes, jóindulatú fejedelmet, mint Apaffy, ily ingatag alapon lépre csalni, fellovalni, veszélybe, bajba dönteni nem lehet¹⁾

Martius 27-én készen voltak a Gravamenek. A biztosok engedékenysége, -- melylyel ígérték, hogy Csáky tisztelettel fog irni a megyéknek, de tőlük is hasonlót kíván, dicsérték a megyék kézséget a török ellen való fegyverkezésben, — nem csilapítá le a Rendeket. Kijelenték, hogy a biztosokkal, minthogy nincs megbízásuk gyökeressen orvosolni a bajt, sem idejük, sem kedvök nincs tárgyalni, és csak arra kérik őket, hogy sérelmeik orvoslását, mint magyarok és az ország főemberei támogassák a Felségnél, kinek válaszát meghallgatandók, május 12-re Eperjesre új gyűlést tűznek ki. A gravamenek a régi panaszokat tartalmazák, közjogi, vallási, magán ügyeket vegyest, éles, érdes nyelven, kimerítőleg. — Emlékeztették a királyt, hányszor voltak nála könyörögni hasztalan. Alig van törvény, alig a királyi diplomának pontja, melyet meg nem sértettek volna. Reményük, hogy most a gyűlésen bajaik orvosoltatni fognak, meghíúsult, mert a biztosok a kellő meghatalmazással nem bírnak. Égbekiáltó dolgok történtek és történnek az ország minden részében, és a bajnak egyik főoka, hogy a magyar ügyek törvény ellenére idegen tanácsosok által kezeltetnek, kik nem a haza javát, hanem saját hasznukat nézik, és az ország szükségleteit nem ismerik; hogy a végbeli kapitányok idegenek, gyakran méltatlan emberek, kiknek ostobaságát, hanyagságát

¹⁾ Nagy Ferencznek löcsei vallomása aug. 22-ről. Kende Szepcsynek mondá el s ez visszajövet Beszterczebányáról közlé Nagygyal.
»De potestate mentis abusse visus est« mondja a Jelentés Nádasdyról. —

aztán az ország sinli meg. Nádor nincs, mint a törvény rendeli, de van törvény ellenére két királyi helytartó, holott e tisztt csak az országbírótt illetné . . . Küldőik kételkednek: vajjon országgyűléstől várhatnak-e valami jött, és kell-e arra menniök, mielőtt sérelmeik orvosoltattak? mert 1662-ben is az országgyűlés a sérelmek elintézése előtt oszlott el. — A haza java végett tartott gyűléseiket a cancellaria és a német tanácsosok lázadó fondorlatoknak tüntetik fel; de ök reménylik, hogy a Felség nem fog hitelt adni a rágalmaknak, sőt inkább méltányolni fogja honszerelmüket. A Felséghez írt levelükben, utalva gravameneikre, kérték Leopoldot: orvosolja azokat, nehogy kénytelenek legyenek a vakmerő sértegetők ellen maguk maguknak szerezni oltalmat és segítséget.

A gravameneket és levelet Nemessányi volt Bécsbe viendő, miután egy ünnepélyes követség által elbúcsúztak a biztosoktól; de a biztosok kérelmére, közöljék még velük is a gravameneket, várjanak, míg azok felett ök is tanácskoztak: még egy pár órára együtt maradtak.

A biztosok még egy kísérletre szánták el magukat, és a kalocsai érseket, Eszterházy Farkas személynökkel, a prothonotáriusok és egy kanonokkal követül küldék a Rendekhez, hogy talán megváltoztathatnák elhatározásukat.

»Miért nem akarnak a biztosokkal tárgyalni? — kérdék e követek. A biztosok sem kérték a követek megbízását, mégis elhitték hogy a megyék képét viselik. Ne bontsák meg a gyűlést eredmény nélkül, saját maguknak, a hazának érdeke végett. Mérsékeljék szóval, vagy írásban a gravameneket. Sok dolog van bennük, mi országgyűlésre való, azt kellett volna tehát mindennek előtt kérni.

Magán ügyeket a másik félnek meghallgatása nélkül nem lehet eldönteni: foglalkozzanak a haza jelen veszélyes helyzetével, ök mint igaz hazafiak és magyarok kézre fognak működni!»

A Rendek a szomszéd szobába küldék Széchényit társaival, rövid idő múlva visszahívák őket, és a régi választ adták nekik: »Ök semmi részletes tárgyalásba nem bocsátkoznak, míg teljesen nem orvosoltattak sérelmeik; megüzenték azt már Banchy által az elbúcsúzás alkalmával. Arra, a mit ök kérnek,

nem szükséges országgyűlés, mert nem kívánnak mást, mint a mit a törvény úgy is rendel. Legkevésbé sem kételkednek Ő Nagyságaik jóakarátában, sőt fel is kérik őket, támogassák panaszait: de tárgyalások célhoz nem vezetnek. Látták mi történt Eperjesen: most még nagyobb nehézségek merülnének fel, mert a biztosoknak nincs megbízásuk!»

Evvel elbocsáták a követeket, és a Rendek egymásnak egyetértést ígervén, szétszözlottak vármegyéikbe, (mart. 28.) ¹⁾ széthordván az örömhírt Zrínyinek sikerdús lépéseiről.

Az örvendezők közé tartozott Széchy Mária is, ki sziklavárában Nagy által értesült a bánnak szerencséjéről. De Nagy Ferencz nem bízott az ügy szerencsés kimenetelében.

Féltette az ügyet az összeesküdtek meghasonlásától és Nádasdy befolyásától, mely — úgy tudta — sokféle okból még mindig túlnyomó volt az ország nagyobb részében; féltette végre magától Zrínyitől, kit nagyon is jól ismert, kinek oldalánál, jól tudta, nem volt egy tapasztalt magyar sem.²⁾ Aggodalma, előbb talán mint maga hitte, gondolta volna, teljesült, ámbár eleinte minden a legjobb módon ment. Zrínyi leveleire Rákóczy ápril 10. Patakon elfogta Stahremberget, a tokaji német vezért. ki látogatására jött és kitűzte a felkelés zászlaját. Az egész felvidék Nagybányától Branyiszkoig, Ónodtól a lengyel határig megmozdult, fegyvert fogott. Rákóczy főhadiszállásán, Szerencsen szóba jött, hogy a mozgalmat át kell vinni a dunáninneni megyékbe, és el kell foglalni a bányavárosokat. A protestánsok Szuhay Mátyást akarták küldeni a vállalatra, ki kedvtelve emlegette, hogy fogja kiherélve a papokat és barátokat. Rákóczy azonban, kinek e vad beszédek nem tetszettek, a katolikus Barkóczy Istvánra akarta bízni a dolgot, ez ellen azonban azt a kifogást tették a protestánsok, hogy rabló, zsvány, ki a pénzt magának fogja tartani. A viszálykodásnak eredménye az lett, hogy sem az egyik, sem a másik nem indult ki a vállalatra.

¹⁾ Acta et Statuta 13. Com. i. h. Kabóti feljegyzései i. h. A Rački által kiadott velencei követ-jelentések csak általánosságokat, de semmi újat nem tartalmaznak e gyűlésről.

²⁾ Nagy löcsei vallomása sept. 14. i. h.

Nagy Ferencz Lipcsén tartózkodott ez időtájt. Sem ő, sem a nádorné nem tudtak Rákóczynak terveiről többet, mint a mi úgy is köztudomású volt. Szepessy ezúttal jobban hallgatott, s a többi szövetségesek nagyon is óvakodtak Nagy Ferenczczel közleni czélzataikat. Rákóczy embere, Korláth Péter, ki Baloghyhoz járt a pénz dolgában, elment Nagy Ferencznek lipcsei háza mellé, de sohasem szólt be hozzá.

Midőn azonban a felkelés kitört: Szepessy bizalommal fordult barátjához, kit úrnőjével együtt szövetségesnek tekintett, s a nádornétól zászlókat kért és kapott Bocskay számára, a boldogult nádor fegyvertárából; Nagyot pedig értesítvén, hogy a fejedelem Barkóczy Istvánt 2000 lovassal és néhány törökkel a bányavárosokra akarja küldeni, felkéré, működjek közre, hogy a dunáninneni megyék a 13 vármegyéhez csatlakozzanak.

Nagy Ferencz szokott tevékenységével fogott a dologhoz, oly párt érdekében, melynek győzelme bizonyosnak látszott. Ő ugyan Zichytől hallott valamit, hogy Zrínyi Péter alkudozik az udvarral, kegyelemért küldöz Bécsbe, de Szepessynek rendületlen bizalma még őt is képes volt megnyugtatni. »Felfogtunk leveleket — mondá Szepessy Nagynak — melyeket Stahrembergnek irtak Bécsből, s ezekből tudjuk, hogy a császárnak nincsen elég katonája. Zrínyinek komoly, határozott nyilatkozatai után kételkedni sem lehet, hogy a törökkel a szövetség meg van kötve, a segély meg van ígérve, Zrínyi attól többé el nem állhat,« — szavak, melyekre Nagy Ferencz hinni kezdé, hogy Zichy az udvar érdekében őt csak félre akarja vezetni hazug híreivel.

A dunáninneni megyékben sok volt az elégtelen, és számuk a beszterczebányai gyűlés óta nem fogyott. A gyűpont azonban mégis Hont, és a legfőbb ember Baloghy Gáspár volt, kinek már rég fájt foga a bozóki várra, mely, közel a dunáninneni és felső megyék határához, alkalmas pontúl szolgálhatott minden vállalatra. Még Rákóczy nem emelte fel a zászlót, midőn családi villongások őt a vár birtokába helyezék. A várat Denuai Fánchy János kiskorú fia Gáspár birta, anyjának Perényi Judithnak gyámsága alatt, ki azonban a várat Szelepcsényinek készült átengedni. Az árvának öreganyja Bossányi Judith, Révay

Dánielné ezt ellenzé, és Baloghly mint az ő megbízottja ráijesztvén özvegy Fánchy Jánosnéra, a várat Miklós testvérével elfoglalta, és a primás embereit, kik april 5-én jöttek a várat átvenni, bezárt kapukkal, lövésekkel fogadta és elkergette.

E biztos pontról azonnal megkezdé a toborzást, 5 frtot ígervén fejenként a katonáknak.¹⁾

Maga a megye, vagyis — Gerhardék, az udvari párt nyelvéen, — a conventicularisták — april 10-én tartott gyűlést Korponán, Bartakovich János elnöklete alatt, melyben Baloghly, Gáspár, Bory György, Sembery Ferencz, Földvály Mihály, Dúló Gergely, Dúló György, Gedey Pál és Baloghly Miklóson kívül leginkább selmeczi csizmadiák — de szinte nem számosan — vettek részt.

Itt tárgyalták a gravameneket, a vármegyére 100 lovast, minden portára 4 frtot vetettek ki »a török ellen.« — és követekeket választottak az eperjesi gyűlésre. Midőn szavazásra került a sor, és az első voks a szent-benedeki praefectust Ebeczkyt és a primás embereit illette, ezek nem akartak szavazni, kijelentvén, hogy ily helytelen, garázda szövetséghez nem járulnak; és Szelényi János a primás képviselője, — ura, az esztergomi káptalan és a főispán Gr. Balassa Bálint nevében, — minden követség, katonaszedés és adókietésnek ellenmondott, s társaival a gyűlést elhagyá. A gyűlés azonban e tiltakozással nem gondolt, Földvály Mihályt főkapitánynyá, Balogh Istvánt hadnagygyá választá, de azok sereg nélkül maradtak, mert Gerhard Pálnak ellenkező rendeletei megakadályozák a felkelést, honn tarták a parasztságot.²⁾

Nagy Ferencz, Baloghly sugallatára eleve azt írta Rákóczynak, hogy Barkoczty ne küldje nekik, de később ellenkezőt

¹⁾ A Fánchy-féle családi viszonyokra teljes világot vet a Révay Dániel neje és Baloghly közt 1670. april 24. Korponán kötött szerződés, eredetben a Baloghly családnál, kinek egyik tagja, Baloghly Ádám pesti ügyvéd, volt szíves azt velem közölni.

²⁾ Kajali, Gerhard Pál és György vall. a k. m. l. e. v. Szelényi János jelentése april 16. 1670. és több rendbeli levelek april havából, — köztük gr. Balassa Bálinttól kettő, april 5 és 15-ről, leginkább a bozói ügyre vonatkoznak, a p. r. l.

gondolt. O a felkelés előkészítésére Besztercebányára hívta Ebeczky János zólyomi alispánt, Beniczky Tamást, öcsését Leszenyei Nagy Mihályt, m i n d katolikusokat, és Baloghy Gáspárt. Baloghy ugyan a kitűzött napra meg nem jelent, de eljött a többi és eljött Ebeczkyvel a zólyomi főispán is, Gróf Eszterházy Miklós, s ez öten elhatározzák, hogy legjobb lesz Barkóczy Istvánnak jönni 3—4000 magyarral, és a körülményekhez képest 4—500, 1000, 1500, vagy legfeljebb 2000 törökkel, de csak azért, hogy a törökök látása a szomszéd örökös tartományokat megijeszse, a magyarokat pedig felbátorítsa.

A törökség szálljon Érsek-Újvár mellé táborba, és ott várja be Barkóczyt, ki a magyarokkal ne menjen egyenesen a bányavárosokra, hanem tartson Fülek és a török határ mentében Nagy-Tapolcsányra, hol aztán a vármegyékkel egyesülvén, az osztrák örökös tartományokat szemmel tarthatja.

A bányavárosokat Zólyom és Hont fogja elfoglalni, míg Trencsény és Turóc a siléziai szorosokat őrzendi.

Barkóczy azonban induljon rögtön, a pénzben nem lesz hiány; és ezzel a tervet Szkárosi Nagy János által elküldék Szepessynek, hogy mielőtt a szövetségeseknek bemutatná, küldje el Murányba pater Czirákynak, Széchy Mária gyóntatójának elolvasás végett.

Baloghy Gáspár másnap jött meg, de még aláírhatta az üzenetet, melyben mindent örömet helyben hagyott, és sietett haza, hogy a bányavárosokban pénzt szerezzen. Alig volt azonban egy mérföldnyire, midőn Nagy Ferencz utána küldött és visszahívatta, mert levelet kapott Zichytől, melyben ez írta, hogy Zrínyi Bécsbe érkezett, mi egyszerre véget vetett minden tervezgetésnek.¹⁾ A szerencsétlen ember hitt az udvar szavainak, maga nyújtott kezét az általa szított tűz eloltására, és a következés az lett, hogy ő fejét veszté, az ország pedig vezér nélkül, megzavarodva, kardcsapás nélkül meghódolt a benyomuló német hadseregnek.

PAULER GYULA.

¹⁾ Nagy Ferencz lőcsei vallomása sept. 14. 1670 i. h. melyet Széchy Mária aug. 22. 1670-iki vallomásában megerősít. K a m. l e v.

Könyvismertetések, bírálatok.

VII.

Knauz Nándor: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Justu et sumptis Eminentissimi et Reverendissimi Domini Joannis Cardinalis Simor, Principis Primatis Archiepiscopi Strigoniensis, ordine chronologico disposuit, dissertationibus et notis illustravit Ferdinandus Knauz.* Tomus I. ab. anno 979. usque 1273. Strigonii, 1874, tőpís Aegidy Horák.

Ezen cím alatt jelent meg legközelebb az esztergomi érsekség történetére vonatkozó oklevéltár első kötete, közép-nyedréthben, 688 lapon tartalmazván 792 darab oklevelet vagy kivonatot és 6 kőmetszetű táblát, mely részint pecsétet, részint okleveles hasonmásokat ábrázol.

A gyűjtemény tudós szerkesztője nemcsak az érsekség diplomatariumát állítá össze e kötetben: hanem a pozsonyi káptalanét is, úgymint a mely még egyedül fennmaradt azon három közül, mely egykor az esztergomi érsekség hatósága alá esett. A budai káptalan t. i. megszűnt, a szepesi káptalan pedig önálló püspökséggé alakult.

Ezen gyűjtemény forrásai: a primási, egyházi és világi levéltár, mely utóbbiba a garam-szent-benedeki convent levéltára is beolvadt; a pozsonyi káptalan magán levéltára, a budai kamarai levéltár, a bécsi cs. titkos levéltár, a magy. nemz. muzeum és a magy. tud. akadémia levéltára, a nádori könyvtár köziratai stb. Közlő azon okleveleket, a melyeknek eredetiét itt találta, teljes szöveggel, a többieket csak kivonatban adja. Célja levén, hogy az érsekség történetére szolgáló minél teljesebb adattárt nyisson: okvetlenül ezen eljárás volt követendő; a meennyiben azonban valamely már sajtó útján ismertessé lett oklevelet újra

is egész szöveggel közöl, — ott a javított szöveg még különös indokul szolgált az újra lenyomatásra.

Nem tagadni azonban, hogy ezen rendszernek is megvan a maga nagy árnyoldala. Mert ha Knauz kezünkbe szolgáltatja is az esztergomi érsekség történetének leghíztosabb tudományos alapját: ezen érsekség levéltárát még a tudós szerző derék munkássága után sem ismerjük voltaképen. Nem ismerjük t. i. a levéltár azon részét, mely az érsekség közéletével közvetlen összefüggésben nincs, és magán-családok letéteményeiből, országos intézkedések gyűjteményéből stb. állhat; mert hogy ilyenek ott ne létezzenek, azon előkelő befolyás mellett melyet az érsekség az ország dolgaira mindenkor gyakorolt, alig képzelhető. Vajjon a Történelmi Társulatnak kirándulását Esztergomba, az ottani levéltárak tanulmányozására, miként fogadná ő Eminentiája? Csudálom, hogy e kérdés még fel nem merült. *)

De foglalkozzunk avval, a mi előttünk van. Knauz idézett munkáját amyi fejezetre osztá, a hány primás vagy primatialis üresedés volt; mindegyik fejezet azon okleveleket foglalja magában, melyek az illető primás korába esnek. Az ilyen fejezetnek előrebocsátja a primás vagy a primatialis vacantia történetét, és ezekben a rövid értekezésekben szerző egész komoly alaposága tündöklök, ezek teszik a könyv egyik főbecsét. A többek közt szabad legyen kiemelnem azon kritikai fejtegetéseit, melyek Asztrik avagy Anastasius első esztergomi érsekre vonatkoznak.

Ezen gyűjteményben vannak oly oklevelek, melyeket már maga Knauz másutt, és pedig legelőször közlött, — de olyan, melyet itt közlött volna legelőször, — igen keveset találtam. Ebben az egyben, őszintén megvallva, némileg csalatkoztam várakozásaimban. A legrégebb kiadatlan oklevél 1225. évből való és a budai kamarai levéltárból van véve; következik egy másik, az érseki levéltárból vett oklevél II. András idejéből, de különben évszám nélkül. Ez a két, valamint a többi kiadatlan oklevelek a codex 254. 311.

*) Ott még a város, a megye, s közelében Baján a gr. Sándor-család úgy több nemes családok (pl. a Duna-Nedeczei Nedeczkyek stb.) levéltárai is tanulmányozandók lennének.

324. 336. 347. 366. 371. 378. 441. 442. 447. 452. 509. 534. 572. lapjain találhatók; — tehát összesen csak 15 új oklevél.

Szó nélkül nem hagyhatom, hogy a könyv csak latin, és nem egyszersmind magyar czímmel is jelent meg, s hogy a jegyzetek, az oklevelek feliratai stb. szintén latin, és nem magyar nyelven irattak. Nagyon szembeszökő a különben oly becses munkának a nemzeti nyelv és irodalom iránti ezen idegenkedése, a mai kor irányának kicsinylése, a külföldi aspiratiók túlságos figyelembe vétele. A kis Horvátország nem haboz latin okleveleit horvát keretben bocsátani világgá: csak mi magyarok vélünk ebben valami emelkedettséget találni, ha saját nemzetiségünk becsületét minden alkalommal eltagadjuk vagy elhanyagoljuk. Meddig még! . . .

A legkisebb baj még az, hogy a könyv kiállítása nem elég diszes, — papír és betűk nem felelnek meg az előhaladtabb ízlésnek, és nem méltók sem a vállalat magas állású védnökének méltóságához, sem a nagybecsű tartalomhoz.

P.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat folyó 1874-ik évi választó közgyűlése october hó 1-jén, az ezen havi választmányi üléssel kapcsolatosan tartatott meg, Horváth Mihály elnöklése alatt.

Miután a legközelebbi választmányi ülés jegyzőkönyve hitelesített: Thaly Kálmán titkár visszapillantva az idei vidéki kirándulás fényes sikerére, indítványozza, hogy azon törvényhatóságok- és méltóságoknak, kik e meglepőleg dús eredményt a szíves meghívások, levéltáraik megnyitása, meleg érdekeltségük, tevékeny részvételök és a körükben megjelent történetnyomozók iránt tanúsított kitünő vendégszeretetök által lehetővé tették s oly lényegesen elősegítették: a mai közgyűlés jegyzőkönyvileg, a társulat közlönyében és külön átiratokban is kifejezendő hazafias köszönetét s hálás elismerését nyilvánítsa.

Ez indítvány általános élénk helyesléssel elfogadtatott, s a

Zólyom vármegye, Besztercze és Kőrmöcz sz. kir. és bányavárosok közönségének és nagyérdemű tisztikarának, úgy Radvánszky Antal Zólyom- és b. Révay Simon Túróc megyei főispán uraknak szóló — a titkár által már előre elkészített és bemutatott — köszönő iratok azonnal aláíratlak. A kirándulás egy másik felejtetlen buzgalma és tevékenységű főtényezője Ipolyi Arnold beszterczei püspök úr neve szintén a leghálásabb elismerés között emlegettetett, s a külön köszönő irat őmlga részére csakis azon már korábban kifejezett saját (túlszerény) kívánata folytán maradt el, minthogy őmlga egyszersmind a társulat egyik elnöke levén, — nem találá helyén valónak, miszerint a társulat saját elnökéhez hálaíratot intézzzen. Azonban a hálás elismerés szóval és meleg érzülettel nyilvánult legélénkebb kifejezéseit őmlgának említett túlszerénysége sem tilthatta el.

Ezután átment az ülés a folyó ügyek tárgyalására. Nevezetesen mindenekelőtt nagyszámú, ú. m. huszonnégy új évdíjas tag jelentetett be, név szerint: Szerémi Odescalchi Gyula herceg, Nyitra-Zerdahelyt (u. p. Nagy-Tapolcsány); gr. Károlyi Tibor Mácsán (Aradm.); Mikolay László Barsmegye levéltárnoka Aranyos-Maróthon; Schuliszta János plébános Szkiezón (u. p. Ar.-Maróth), — mind a négyet ajánlja hg. Odescalchi Arthúr. Továbbá Lehoczky György főügyész, Križkó Pál városi levéltárnok, Chabada József kir. aljárásbíró és Nemsek János takarékpénztári tiszt, Kőrmöczön; Puschman József főgymn. tanár és Göllner Frigyes gyógyszerész Beszterczebányán, dr. Dezső N. a cs és kir. Theresianum tanára Bécsben, Osztoluczky Géza földbirtokos Nemes-Podhragyon (u. p. Vág-Újhely) s Hetényi Károly uradalmi és megyei mérnök Znjo-Várallyán, — a kőrmöczi és besztercze-radványi bizottságok által ajánlva. Nemkülönben Szabó Albert kir. táblai bíró Budapesten, ajánlja Kálmánházy Béla; Kapyvári Kapy Ede házbirtokos Budapesten és Fekete Ferencz kir. jogakadémiai tanár Egerben, ajánl. Thaly Kálmán; Töttössy Béla kir. törvényszéki jegyző Veszprémben, aj. Véghely Dezső; Kazár Emils László Mihály Budapesten, és Deák Lajos Marosszék jegyzője Maros-Vásárhelyt, aj. Deák Farkas; Krausz Jakab Budapesten, aj. Ortway Tivadar; Fekete Miklós segédlelkész Kaálon (Hevesm.) aj. Kandra Kabos; végre önként jelentkeztek: Honthy László

r. k. elemi iskolaigazgató Szombathelytt (Vasm.) és Wagner Lajos főreáltanodai tanár Budapesten (IV-ik kerület.) Kik is, mindannyian az 1874-ik év elejétől számítva, a társulat tagjai közé egyhangúlag fölvétettek.

Balthazár Béla társulati pénztárnok úr a lefolyt július, augusztus és szeptember hónapokról a következő pénztári kimutatást terjeszti elő:

B e v é t e l e k :

1) Alapítványi tőkepapírok kamatai . . .	295 frt 98 kr.
2) Befizetett tagdíj-illetmények . . .	130 » — »
Befolyt összesen : . . .	425 » 98 »
Pénztári maradvány június hórol . . .	631 » 41 »
Bevételek főösszege : . . .	1057 » 39 »

K i a d á s o k :

Szabályszerűen utalványozott írói tiszteletdíjak és egyéb illetmények . . .	469 » 13 »
Pénztári maradvány october hóra . . .	588 » 26 »

Mely jelentés tudomásul vétetett.

Titkár jelenti, hogy cultusminister úr ő nmaga a magy. nemz. muzeumban levő római feliratos emlékekről a Desjardins Ernő és dr. Rómer Flóris által készített s a kormány által kiadott nagyszerű díszmű egy példányával, — Simor János bíbornok és hgprimás ő emja pedig az esztergomi érsekségnek Knauz Nándor által szerkesztett oklevéltára első kötetével tisztelték meg a társulatot. Mely kitüntető figyelem és a nagybecsű ajándékok hálás köszönettel fogadtattak.

Úgy szintén bemutattattak a zágrábi délszláv Akadémia részéről beküldött cserepéldányok, ú. m. a délszláv Monumenták IV-ik és a »Rad« XXVII-ik kötete, — melyek is a Zichy-codex III-ik kötetével s a Századok újabb füzeteivel fognak viszonoztatni.

Nagy Imre bemutatja az általa, Nagy Iván és Vég hely Dezső közremunkálása mellett szerkesztett Zichy-codex harmadik kötetét, mely is sajtó alól kikerülván, 40 hazai tudományos és tanintézet könyvtárának és a társulat választmányi tagjainak egy-egy ingyenpéldányban meg fog küldetni. A mélt. gr. Zichy-család tagjai számára fenntartott 100 példány már elszállítatott, a

többi pedig átadatik Tettey Nándor társulati könyvtárusnak, elárúsítás végett. A társulati elnökség a grófi család seniorát id. gr. Zichy Károly úr ömlgát már fölkeré a nagybecsű vállalat további köteteinek anyagi gyámolítására, — a miben a nevezett nagyerdemű főúr hazafias érzületét és tudománypártoló liberalitását ismerve, nincsen semmi kétség. A választmány ezúttal is elismerését nyilvánítá a fáradhatlan buzgalmú derék szerkesztők iránt, kikre a következő negyedik kötet gondozása is bízott.

Ezen tárgyak elintézése után a közgyűlés látott feladatához. Először is constatatott, hogy az újított alapszabályok 20. §-a értelmében a választmánynak legrégebben, vagyis az 1871-ik évben választott egyharmada a mai napon kilép, névszerint Botka Tivadar, Nagy Iván, Fraknoi Vilmos, Henszlmann Imre, Jakab Elek, Lehoczky Tivadar, ifj. Kubinyi Ferencz, Csengery Antal, Pauler Gyula, gr. Lázár Miklós, Hunfalvy János, b. Mednyánszky Dénes, Révész Imre, Hajnik Imre, Gyúrfás István, Piry Czirjék és Foltinyi János, = 17. Fabó András helye pedig elhalálozás folytán üresedvén meg: ezek helyett ismét 18 új tagnak választása határoztatott el, és a szavazás foganatba vétetett. Szavazott 23 jelen lévő személyesen igazolt tag. Szavazatszedő bizottságul Fraknoi Vilmos, Kálmánházy Béla és Tabódy József urak küldettek ki, kik is a teremből a beadott szavazati ívekkel távozván, — míg fáradságos munkájokkal elkészülhettek: következtek a vidéki kirándulásban részt vett bűvárkodó bizottságok, és pedig ezúttal a volt központi, vagyis beszteczerradványi bizottság tagjainak jelentései, munkálkodásaik eredményéről.

Elnök először is Thaly Kálmánt szólítá föl, hogy a kirándulás legnevezetesebb leletének: b. Balassa Bálint XVI-ik századi hős és költő a radványi könyvtárban fölfedezett ismeretlen verseinek kéziratát ismertető értekezését olvassa föl. Mire Thaly a felolvasó asztalhoz ülven, előadta a nevezett tárgyról írt élet- és jellemrajzi, úgy irodalomtörténeti terjedelmesebb tanulmányát, s magát a Radvánszky Antal főispán úr, mint a tulajdonos család seniora által a társulatnak irodalmi értékesítés céljából kész szivességgel átengedett kéziratot, a választmánynak átadá.

Az értekezés a Századok számára tartatott fenn, Balassa és Rimay összes verseinek sajtó alá rendezésére és a társulat czége

alatt leendő mielőbbi szakszerű kiadására pedig nemzeti irodalomtörténetünk érdemkoszorúsa: Toldy Ferencz kéretett föl; ki is a nem csekély munkát igénylő feladatra nemes készséggel vállalkozott, s az ülés színe előtt megígérte, hogy az összes magyar irodalom által méltó érdekeltséggel várt e nagybecsű mű már a jövő tavasz folytán, legkésőbb azonban 1875-iki július havára okvetlenül kikerülend a sajtó alól, — hogy így ez a mindenképen nevezetes felfedezés újabb buzdító ösztönül szolgáljon társulatunk jövő évi kirándulására.

Thaly után Deák Farkas olvasta föl saját jelentését a Radvánszky-könyvtár ritka nyomtatványai- és becesebb kéziratairól, úgy a levelezések egy részéről. Ez is ki fog adatni a Századokban, — a többi még számos hátra levő bizottsági jelentések felolvasása pedig, idő hiányában, a novemberi és decemberi ülésekre maradt.

A szavazatszedő bizottság ezalatt feladatát befejezván, a terembe lépett, benyújtá munkálátát, mely is felolvastatván, az elnök kijelenté, hogy a beadott 23 szavazat közül Botka Tivadar, Nagy Iván és Lehoczky Tivadar (személyesen egyik sem volt jelen) 23, Hajnik Imre és Pauler Gyula 22, Fraknói Vilmos és Jakab Elek 21, Henszlmann Imre, Radvánszky Béla (új tag) és Géresy Kálmán (új tag) 20, Révész Imre, Gyárfás István, gr. Lázár Miklós és Zsilinszky Mihály (új tag) 19, ifj. Kubinyi Ferencz 17, Foltényi János 16, Csengery Antal 13, és Hunfalvy János 12 szavazattal (tehát mind a tizennyolczan abszolút szótöbbséggel) választmányi tagokká megválasztattak. *)

Ehhez képest a Magyar Történelmi Társulat 1874—75-ik évi képvisellete a következő tagokból alakult:

Elnökség és tisztviselők. Elnök: Gr. Mikó Imre. Al-elnök: Horváth Mihály, Ipolyi Arnold. Titkár: Thaly Kálmán. Jegyző és ügyész: Pauler Gyula. Pénztárnok: Baltházár Béla.

Választmány. Balássy Ferencz, Botka Tivadar, Csaplár Benedek, Csengery Antal, Deák Farkas, Dobóczy Ignác, gr. Eszterházy János, Fraknói Vilmos, Foltényi János, Géresy Kálmán, Gyárfás

*) Legtöbb szavazatot kaptak utánok Beöthy Zsolt és Hatos Gusztáv 8—8, Kálmánházy Béla, Kandra Kabos és b. Mednyánszky Dénes 7—7, Cherven Flóris és Piry Czirjék 4—4 szavazatot, stb.

István, Haán Lajos, Hajnik Imre, Henszlmann Imre, Hornyik János, Horvát Árpád, Hunfalvy János, Jakab Elek, Knauz Nándor, ifj. Kubinyi Ferencz, gr. Lázár Miklós, Lehoczky Tivadar, Nagy Gyula, Nagy Imre, Nagy Iván, Nátafalussy Kornél, b. Nyáry Albert, b. Nyáry Jenő, hg. Qdescalchi Arthúr, b. Orbán Balázs, Ortway Tivadar, Pauer János, Pauler Gyula, Pesty Frigyes, Radvánszky Béla, Révész Imre, Rómer Flóris, Rónay Jácint, Supala Ferencz, Szabó Károly, Szalay Ágoston, Szilágyi Sándor, Tanárky Gedeon, Tárkányi Béla, Thaly Kálmán, Toldy Ferencz, Torma Károly, Véghely Dezső, Wenzel Gusztáv, Zsilinszky Mihály = 50.

Az ülés ezen eredménynek kihirdetése és a szavazatszedő bizottság fáradozásaiért mondott szíves köszönet után, $\frac{3}{4}$ 8 órakor eloszlott.

— **A Magyar Történelmi Társulat 1874-ik évi vidéki kirándulása** mind látogatottságra, mind példátlanul fényes és ünnepélyes lefolyására, mind pedig — és ez a legfőbb — tudományos eredményének gazdagságára nézve valamennyi eddigi kirándulásunkat fölülhaladja, és így minden tekintetben több mint kielégítő sikere által kárpótlást nyújtott a múlt évben elmaradott vidéki gyűlésért is.

Ama kitüntető díszes fogadtatást, ama lelkesülést a magyar tudományosság ügye iránt, amaz előzékeny kész szivességet és hathatós segédkezést, és ama feledhetlen őszinte magyar vendégszeretetet, melyben úgy Zólyom megye, mint Besztercze- és Kőrmöcsbánya sz. kir. városok tisztikara és közönsége, Ipolyi Arnold beszterczei püspök, Radvánszky Antal zólyomi és b. Révay Simon túróczi főispán urak, Hegedűs Kandíd min. tanácsos úr, — mint a cultus-minister úr képviselője Znÿo-Várallyán, — továbbá a Justh és egyéb túrócsmegyeyi nemes családok társulatunk tagjait, egymással nemes versenyre kelve részesíték, leírni lehetetlen, — legyen elég e helyütt csak hálás elismeréssel hangsúlyozni.

A zászlókkal stb. feldíszített város (Besztercze) és a kirándulók tiszteletére rendezett különféle fényes ünnepélyek részletes leírását bőségesen adták mindjárt akkor a napilapok, — különben is ezek tüzetes vázolója e szakközlöny feladatán kívül esvén: mi ezeket csupán érintve, főként a bűválatok miként történt szervezését s lefolyását írjuk le rövideden.

Az aug. 18-án d. u. Budapesten tartott találkozó-értekezlet után a magy. államvaspálya északi vonalán mintegy 25-en indúltunk meg a

bejelentett történetbúvárok közül. Kik is aug. 19-én Zólyomba érkezén: itt Besztercebánya város főkapitánya által fogadtattunk; ki is velünk minden előzetes intézkedést tudatván: együtt utaztunk Beszterczére, hol az ünnepélyesen fölékesített indóház csarnokában társultunk mind-három elnöke, és néhány előre jött tagtársunk, továbbá roppant számú díszes közönség s a fogatok hosszú sora várt reánk. A társulatot az indóházban Ráner Sándor polgármester úr üdvözölte hazafias beszéddel, melyre gr. Mikó Imre elnök úr válaszolt. Ezután történt a fényes bevonulás a »Dicsőség a magyar történetnek!« felirattal pompázó diadalkapún át, a fellobogózott városba, s illetőleg Radványba, — ki-ki elrendelt szállására oszolván.

Déli egy órakor a tagok és számos meghívott, a püspöki palotában gyültek össze, a hol ebéd, és ez után értekezlet volt a bizottságokra osztlás tárgyában. Minthogy pedig nagyszámú, ú. m. összesen harmincz két munkálkodni óhajtó tag jelent meg, s vissont átvizsgálendő leveltári anyag is igen sok és számos helyütt ajánltatott fel: ehhezképest nem mint eredetileg terveztetett, három, de még egy negyedik (a znjó-várallya-neczpáli) bizottság alakíttatott. Szóval egy központi bizottság szerveztetett Besztercze-Radvány-Zólyom, egy Körmőczbánya, és kettő Túrócz megye levéltárainak átbúvárlására, név szerint következőleg:

I. Központi vagy besztercze-radványi bizottság:

Elnök: Gr. Mikó Imre. Tagok: Cherven Flóris, Deák Farkas, Haán Lajos, b. Nyáry Albert, Ortvy Tivadar, Pesty Frigyes, Radvánszky Béla, Thaly Kálmán, = 8 tag.

II. Körmőczbányai bizottság:

Elnökök: Horváth Mihály és Ipolyi Arnold. Tagok: Balássy Ferencz, Botka Tivadar, Csaplár Benedek, Dobóczky Ignác, Géresy Kálmán, Hajnik Imre, Kandra Kabos, Toldy Ferencz, = 8 tag.

III. B. Révay- vagy stiavnicskai bizottság:

Elnök: Szabó Károly. Tagok: Fraknoi Vilmos, Nagy Imre, Szilágyi Sándor, Véghelyi Dezső, = 4 tag.

IV. Túróczi, vagy znjó-várallya-neczpáli bizottság:

Elnök: Hegedüs Lajos Kandíd. Tagok: Grooh Vilmos, ifj. Kubinyi Miklós, Lehoczky Tivadar, Nagy Iván, Pór Antal, Rainer Gyula, Zsilinszky Mihály, = 7 tag.

Ezek közül a besztercze-radványi bizottság tagjai helyben lévén: mindjárt aug. 19-kén d. u. megkezdtek működésüket, Zólyom megye, Besztercze város és a Radvánszky-család radványi levéltárában, melyekbe egyébiránt ezen és a következő napon a többi tagok közül is sokan ellátogattak. A bizottságok alakulása közben érkezett a püspöki palotába a derék Privigyé városa hazafias érületű polgármesterének távirata, ki is hatósága nevében üdvözlé a Törvénelmi Társulatnak Beszterczén összejött gyülekezetét. T. Gyurgyik Gyula úr pedig, Körmöczbánya főjegyzője, mint e lelkes törvényhatóság küldötte személyesen jött el a Körmöczre indulandó bizottság elé. Nemkülönbén Zólyom város is egy tisztviselője által elküldé Radványba legrégibb számadási könyveit és 12 db. nevezetesh okmányt.

Aug. 19-kén d. u. 4 órákor számos tag rándult ki a regényes fekvésű hermaneczi papírgyárba, Toldy Ferencz elnöklete alatt, hol is Besztercze derék, művelt, barátságos polgáraival ismerkedési estély tartatott. Ugyanezen este a püspöki palotában is estély volt, és 10 órákor a díszbe öltözött hányászok fáklyászenéje, roppant néptömeg jelenlétében.

Másnap, mint Szent-István első magyar király ünnepén, d. e. 9 órákor nagyfényű isteni tiszteleten jelentek meg a társulat összes tagjai és a hatóságok személyzete a vártemplomban, hol is teljes díszben Ipolyi püspök úr pontificált fényes segédlet mellett, melyben társulatunk néhány papi tagja is működött. Féltenegy órákor pedig a vármegye házába gyülekeztek a tagok, hol gr. Mikó Imrét, mint országzászlósát, és a társulatot, a Zólyom megyei tisztikar — Radvánszky Antal fő-, és Grünwald Béla alispánnal élén, — fogadta teljes díszben; s felvonulván a czélszerűen berendezett terembe: nagy és válogatott hallgatóság jelenlétében nyitá meg gr. Mikó az ünnepélyes ülést, amaz emelkedett szellemű beszéddel, mely jelen füzetünk elején olvasható. Utána Ipolyi Arnold ült a jellemzőleg Bél Mátyás-nak — Zólyom megye fiának, e régi jeles monographusnak — babérkoszorúval környezett arcképe alatt felállított olvasó asztalhoz, s megragadó ékesszólása egész hatalmával adta elő ama leírhatlan hatást keltett ép oly szellemdús, mint alapos tanulmányát — Beszterczebánya alakulásáról s művelődési viszonyairól, — melyet felerészben jelen füzetünkben vagyunk, utófelelészben pedig

jövő füzetünkben leszünk szerencsések közleni. Majd Szabó Károly olvasá fel Pauler Gyulának szintén jelen füzetünkben foglalt jeles értekezését az 1670-iki besztercezi gyűlésről. Mire elnöki zárszó után az ülés eloszlott, — és a tagok a városi kaszinó fényes helyiségeibe gyűltek, hol mintegy 150 személyre rendezett díszlakoma következett. Ezen az üdvözlő és buzdító, lelkesítő felköszöntések egymást érték.

D. u. 5 órakor kirándulás volt a radványi kastélyba, s az ottani Rákóczi-terem régiségeinek, ritkaságainak megismerlése, — este pedig ismét a kaszinó termeiben igen szépen sikerült hangverseny, és utána táncmulatság.

Mindez a rendező bizottság által eleve megállapított s nyomtatásban szétosztott program szerint a legpéldásabb rendben és díszszel történt. Aug. 21-kén reggel a körmöczyi és túróczyi bizottságok tagjai útnak indulának, a helybeliek pedig már javában munkálkodván: a még itt maradott elnökök és tagok tiszteletére Radvánszky főispán úr adott Radványban gazdag lakomát, — mely után a három elnök, Toldy stb. urak Szent-Keresztre és Körmöczre távoztak. Ez utóbbi helyen hasonló lelkes és szíves fogadtatás várta a város részéről a tagokat, mint Beszterczén. Úgy, hogy voltaképen csakis a két napot igénybe vett ünnepélyességök befejeztével lehetett a munkához félbeszakíttatlanul hozzálátni. Azonban meg kell adni a lelkes tagok ügybuzgalmának: mind a négy bizottság rendkívüli szorgalmat fejtett ki, mint majd egymásután kiadandó részletes jelentéseik tanú-ítandják.

A munkanapok befejeztével, aug. 28-kán Ipolyi püspök úr barszent-kereszt-i kastélyában gyűltek újra össze a bizottságok, melyeknek általunk amúgy is egész terjedelműleg közlendő jelentéseiből most előre némi tájékozásiul csak azt jegyezzük föl, hogy a beszterce-radványiak főként a Radvánszky-család ismeretlen kincsekben dúsvégl- és könyvtárában tettek meglepő fölfedezéseket (Balassa Bálint versei, Thököly Imre codicillusa, számos új napló, irodalomtörténeti adalék, igen sok érdekes levél, stb.) s b. Nyáry a Besztercze és Zólyom városi 1446—1521. közötti számadási könyvekben. A körmöczyiek is e városban igen gazdag és példásan rendezett levéltárra találtak, az igen jelentékeny b. Révay-levéltárból pedig a stiavnicskaiak csak Árpádkori okmányt nyolczvannál többet másoltak le, míg az egész kirándulás mintegy 120 eddig nem ismert Arpadianumot eredményezett.

Fraknói és Nagy Imre Stiavnicskáról a szomszéd Trencsény megye szélre is átrándulván, ott a gr. Nyáry és gr. Pongrácz-archivumokban tőnek némi kutatásokat. Végre a znýó-neczpáli bizottság tagjai a Túróc megyei levéltár, a Csepesányi, Lehoczky, Szalay, Vélies és Wladár családok irományai mellett különösen a Justh-család neczpáli archivumában leltek becses okmányokra, többek közt Zsilinszky vagy 25 db. békési régi oklevélre akadt ott, a mi nagy ritkaság. A znýóiak közül néhányan Árva várát és ebben a gr. Thurzó-levéltárt is megtekintették, Kubínyi Miklós szíves meghívására.

Szent-Kereszten a zárulást és fényes lakomát, a műbecsű ritkaságok, régiségek, képek, könyvek és oklevelek valóságos muzeumát képező püspöki kastélyban a tanulmányozásoknak folytatása követte, a kitűnő előzékenységű háziúr szíves kalauzkodása mellett. Ugyanitt átvizsgáltattak az Osztró-luczky-család szép rendben tartott okmányai, melyek Osztró-luczky Géza úr szívesességéből Trencsényből ez alkalomra ideszállítottak.

Szent-Keresztről a tagok egy része aug. 28-kán, más része pedig csak 29-kén este oszlott el: de némelyek még ezután is a búvárkodások folytatására siettek. Így pl. Szabó Károly (ki a levéltári munkásság mellett könyvészeti, mint viszont Dobóczy Körmőczön és Radványban érmészeti kutatásokat is tett) továbbá Szilágyi Sándor Körmőczbányára, b. Nyáry, Géresy és Radvánszky Béla vissza Radványba utazának, Thaly pedig Szepes-Mindszentre rándult, gr. Csáky Albín főispán úr vendégszerető kastélyába, hogy a gr. Csáky-család ottani levéltárában tegyen jegyzeteket.

Ez íme, idei kirándulásunknak lehető rövidre összevont képe, addig is, míg a t. olvasó magokból a magvas és terjedelmes bizottsági munkálatokból foghat meggyőződni az eredmény gazdag voltáról.

Zólyom vármegyei alispánok.

1291. Fülöp. (Radvánszky ltár).

1350. Mihály. (Comes Michael, vicesgerens magistri Vezzeus.)

1402. Sebestyén. (Sebastianus, filius Petri de Laztolec vice et nomine viri Magnifici Galli de Zeech, Comes Zolicensis et Judices Nobilium. Oklevél a Radvánszky ltárban).

1420. János (Radv.-ltár)

1422. Keresztúri Csesse László, és Markusfalvi György. (U. o.)
 1479. Vízkezi Tamás. (Beszterczebányai városi ltár)
 1507. {Dubraviczky Miklós. Ezen utóbbi évben átadja hivatalát.
 1508. } (Zólyom vármegyei jegyzőkönyv.)
 1509. Radvánszky György.
 1516. Osztroluczky György, de Osztroluke.
 1518. Radvánszky Boldizsár, de Radvánfalva.
 1536. Dobraviczky László.
 1541. Zolnai Stekh Péter. (Választatott in profesto S. Galli)
 1542. Ugyanő.
 1543. Ugyanő.
 1546. Horváth Ferencz. (Választatott és megerősített april 1-én)
 1549. Osztroluczky Bold. (Említve csütörtökön, Sz.-Gál napja előtt.)
 1549. Zolnai Stekh Péter. (Választatott csütörtökön Simon és
 Juda apostolok ünnepe előtt.)
 1551. Ugyanő. (Egy évre megerősítettik.)
 1552. Ugyanő.
 1557. Ugyanő. (Beszterczebánya városi levéltár.)
 1557. Radvánszky György.
 1559. Micsinszky János.
 1563. Soós János. (Választatott december 30-kán)
 1564. Ugyanő.
 1565. Radvánszky Ferencz. (Választatott csütörtökön, Simon és
 Juda apostolok ünnepe előtt. Városi és megyei levéltár.)
 1566. Ugyanő.
 1567. Polthári Soós János.
 1569. Osztroluczky Gáspár. (Ez évben Szent-Tamás napja előtti
 csütörtökön Zólyom vármegye közönsége az eddigi alispánt, két szolga-
 bírával a jövő esztendőre nézve is megerősítette hivatalaikban, megje-
 gyezvén azt is, hogy az alispán és szolgabírák minden adó alól fel-
 mentve legyenek.)
 1570. Osztrolukay Gáspár.
 1571. Osztrolukay Gáspár. (Ugyanaz, ki Osztroluczky)
 1571. Polthári Soós István. (Csütörtökön, Szent-Mihály napja
 előtt választatott alispánnak.)
 1572. Polthári Soós István.
 1572. Radvánszky György. (November óta.)

1573. Ugyanő.
1574. Polthári Soós István.
1575. } Ugyanő.
1576. }
1578. Ifjabb Polthári Soós János.
1579. Ugyanő.
1583. Ugyanő.
1584. Idősb Polthári Soós János, (1583 év egy részében is.)
1584. Osztroluczky Menyhért.
1585. Ugyanő.
1598. Radványi Ferencz, (de Ralvan.)
1609. Gyürky Benedek.
1610. Radvánszky Ferencz.
1611. Gyürky Benedek. (Zólyomvármegyei ltár.)
1612. Ugyanő.
1613. Benkovith Miklós.
1614. Ugyanő.
1615. Ugyanő.
1619. Ugyanő. (1621. évben zólyomi kapitánynak iratik.)
1624. Ásguthi István. (Zólyommegyei ltár.)
1625.]
1626.]
1628.]
1629.]
1632.]
1633.] Ugyanő. (A Radvánszky-család, Besztercebá-
1638.] nya város, és Zólyom vármegye levéltárának adatai
1639.] szerint.)
1641.]
1644.]
1646.]
1647.]
1649. Gyürky Gáspár.
1650. Ugyanő.
1651. Ugyanő.
1658. Ebeczky János.
1668. Ebeczky János.

1670. Ugyanő. Egyúttal ez évben követnek küldetik a martius 13-án Besztercebányán tartandó gyűlésre.

1678. Beniczky Tamás.

1679. Ugyanő.

1680. Bezegh György.

1681. Ugyanő.

1682. Ugyanő. (Ezt az alispánt Caraffa 1687. évben Eperjesszt kőpadra feszítetté, hol az erős természetű ember nyomorékká silányított, azután felnégyelteté, daczára I. Leopold kegyelmének.)

1683. Beniczky Tamás.

1688. Ugyanő.

1691. Ugyanő.

1703—1704. Radvánszky János.

1715. Beniczky László.

1720. Beniczky Tamás.

1741. Urbany György.

1758. Gerhard Sándor.

1762. Beniczky Károly.

1775. Rakovszky Elek és Radvánszky György.

1874. Grünwald Béla.

Közli: PESTY FRIGYES.

— **Thököly Imre codicillusa.** A Kis-Ázsiában 1705. szeptember 13-kán elhunyt magyarországi és erdélyi bujdosó fejedelem Thököly Imre sajátkezűleg írott eredeti végrendeletét alólirott 1866-ban a Rákóczi-Aspremont-levéltárban Vörösvártn megtalálván, az akadémiai Monumenták, Scriptorum XXIII-ik kötetében kiadta. E végrendelet a Nicomédia melletti Virágok-mezején, 1705-iki sept. 3-kán kelt, s 13-ik pontjának ama tétele, melyben Thököly hamvait Magyar- vagy Erdélyország valamelyik kulcsos városának lutheránus templomában kívánja örök nyugalomra helyeztetni, némileg megingatja némely régibb kath., nevezetesen a jezsuita írók amaz állításának hitelét, mintha a bujdosó vezér haldoklásának napjaiban katholizált volna. Némileg, mondjuk, mert a végrendelet kelte és Thököly halála között még tíz nap telt el. Hogy azonban a nagyhirű magyar csakugyan eredeti lutheránus vallásban halt meg: most már kétségtelenül tudjuk; — tudjuk pedig a Radvánszky-

család radványi levéltárában f. évi kirándulásunk alkalmával föltelt eredeti pótvégrendeletéből, mely 1705. sept. 10-kén, külszime pedig éppen az utolsó napon: sept. 13-kán iratott a haldokló fejedelem által, szórúl szóra ekképen:

»*Recognosco praesentibus ego infrascriptus Emericus Thököli Princeps me multa habuisse colloquia cum Reverendo Patre Societatis Jesu, in iisque dictum fuisse, quod in casu ultimae necessitatis et extremitatis, si in his terris Turcicis habitare non esset securum, illius auxilio futurum fore, quod in Gallia vel Italia habiturus sum securam vitam et honestam et quietam. In his autem ille suis promissis et datae parolae non satisfecit. Itaque dum violatis conditionibus, violentus et pacta: ego autem fateor nunquam me cum Eodem sincere tractasse; omnibus illis igitur contradico, reprobo, annihilo in casu futuro (így) meae mortis, protestorque solenniter coram Deo et hominibus me ab his pernominationum Patrem deceptum fuisse. Adjuro etiam confidentiosos meos familiares qui inveniuntur in Aula mea, ut sepulturam et ceremonias ex parte Catholici Patres in casu agonis et mortis ne permittant circa me. Sic Deus illos adjuvet. Hoc est ultimum meum Testamentum. — Ad Nicomediam, 10. 7-bris 1705.*

Emericus Thököly m. p.«

Borítékezm:

»Holtom után szakaszszá fel Komáromi uram, Szölösi és Károsi (Sz'árosy) uram, és effectuálják az mit benne megírtam. — Ad Nicomediam, 13. 7-bris 1705.

E. Thököly m. p.«

P. H.

E codicillus eredetije, — mely alkalmasiut Thököly titkára, Komáromy János útján kerülhetett a buzgó evangélikus Radvánszky Jánoshoz tartatott meg általa emlékül, — egész íven, ívrétben nagy regál papirosra, az utolsó betűig a bujdosó fejedelem saját kezével van írva. A Borítékra szintén sajátkezűleg írt czím betűi hol vastagon, hol reszkető kézzel, rendetlenül, alig olvashatólag irattak, látszik, hogy haldokló írta. Thökölynek pálmagajtól környezett pajzsba véssett családi czímeres fekete gyűrűpecsétével — melyet mindig újján viselt, s melynek nyomata ma is ép — volt lezárva. E pecsét czímerének nyitott koronája körül P. T. (Princeps Thököly) betűk láthatók.

Ezen már Radványban általános figyelmet költött nagyérdekű eredeti okmány tehát a főntebb érintett vitás kérdést, — és pedig Thököly állhatatosságának előnyére s a jezsuita írók hátrányára — véglegesen megoldja. De viszont kiderül tartalmából az is, hogy a Törökországból hazájába vissza nem juthatása felett már-már kétségbeesett fejedelem, a neje Zrínyi Ilona körül olykor megfordult jezsuitákkal — alkalmasint kárlóczai békekötésre közvetlenül következő években, 1703 előtt — csakugyan conventióba lépett volt az iránt, hogy hatalmas befolyásukkal legalább franczia vagy olasz földre távoztatását kieszközöljék. Mi lett legyen a jezsuiták e megígért, de végbe nem vitt szolgálatáért a viszonosszolgálat? Thököly világosan nem említi: de alig tévedünk, ha a codicillus záradékából következtetve azt állítjuk, hogy a katholicus hitre való áttérés. Tehát a jezsuita-írók állítása ha nem tartalmazott is valót: némi alapja mégis volt annak, t. i. az egykori — bár föltételes és itt a haldokló fejedelem által csak szíjlettnek vallot (nunquam me sincere tractasse) — szándéklatra nézve.

THALY KÁLMÁN.

— Zsid pecsége a XVII-ik századból. T. Király Lajos úr, keszthelyi szolgabíró, sziveskedett a m. n. muzeumnak két pecsétnyomót küldeni, melyek egyikét a régi magyar községi pecsétekhez kell számítanunk.

A vas lap, mely 0.028 átmérőjű, igen gyarló munka, az 0.018 átm. rendetlen belső körben jobbra egy ház tűnik fel, két ablakkal és nagy kapuzattal a ház végén; mellette egy torony féle emelkedik, teteje alatti ablakokkal, de bejárás nélkül. Ezen építmények körül X alakú csillagok vagy madarak? öt pont, egy nyíl stb. rendetlenül elszórvák. Az írás két vonalos kör és egy külső pontozott keret közt foglaltatik. Itt is az építmények aljától, egy harmad körnél nagyobb tért érthetetlen vonalok állnak és dűledeznek; ezek után áll: SIDI ∇ POCHIT ∇ ANNO ∇ 1650 vagy 1630;*) mivel a harmadik szám meg van fordítva, biztosan meg nem határozható. — Az egész igen durva munka; fogantyúján e betűk láthatók: O * P * X K * L. *

Ennek megfejtése alig sikerült volna, ha mellékelve nincsen a

*) Mi a lenyomatot vizsgálgatván, 1630-nak olvassuk.

másik hosszabb nyellű, sárga lapú, 0.024 átmérőjű pecsét, melynek középmezéjén egy jobbjával szőlőfürtöt tartó paraszt áll; fölötte az 1736-ik évszám, kiterjesztett baljában kalapja, fölötte a vinczellérkés; lábai alatt halat vélek látni. — Körirata ez: *SIGILVM. PROMONTORÏ SID.

RÓMER FLÓRIS.

— **Váczi rabközség pecsége, 1659.** Az eddig ismert szólnoki, esztergomi és budai keresztyén rabok magyar feliratú községi pecségei számát egy negyedikkel: a váczi rabokéval van szerencsém ezennel szaporítani. Ezen pecsét egy 1659. évi, az illető rabok által Pyber Ferencz gyarmati kapitányhoz intézett levélben szemlélhető, melynek eredetije gyűjteményemben létezik.

A pecsét lapján kettős kereszt áll, s a lekopott köriratból tisztán még csak az egymás melletti AB . . . betűk olvashatók, noha még az R is kivehető.

A váczi raboknak későbbi, 1680 körül használt pecsége a fentebbinél valamivel kisebb terjedelmű. Körlapján szintén a kettős kereszt látható, jobbján (heraldice) V. és balján R. betűkkel, — a mi nem lehet egyéb, mint a »VÁCZI RABOK« feliratnak két kezdőbetűje s illetőleg rövidítése. Ezen utóbbi pecsét lenyomata többszörösen is megvan a szent-antali levéltárban, a váczi rabságnak Koháry István szécsényi és füleki kapitányhoz szóló levelein.

B. NYÁRY ALBERT.

— **A körmöczbányai sziklafeliratokról.** Botka Tivadar úr még 1868-ban a Századok második évfolyama 5. füzetének 343. lapján figyelemgerjesztés és lehetőleg megfajtás végett közölte a körmöczbányai erdőségben levő két régi sziklafeliratot, melyeket ő a helyszínén gondosan lemásoltatott s az idézett helyütt leábrázolva is közzétett. Közlő úr kilátásba helyezé ugyan azt is, hogy az iránt, valjon rúnák-e azok, vagy másnemű jegyek? körülményesebb véleményt adand, azonban minthogy orról mindeddig nem történt említés, engedtessek meg nekem, hogy e kérdést kissé szellőztessen.

Alkalmat adott pedig e rég feledésbe ment ügy felfrissítésére társulatunk közelebbi kirándulása; ugyanis alólrít a Túröczmegyébe kiküldött bizottsággal e kies megyébe kirándulván, aug. 24-kén Znio-Vár-

aljáról a megye székhelyére Túróc-Szent-Mártonba is ellátogatott társával, hol a megyei levéltárban búvárkodván, később Paulini-Tóth Vilmos meghívására megnéztük az ottani tót Maticza muzeumát is, hol a többi közt nemcsak egy, mint látszik az említett kőszirtről lefejtett feliratos kölapot eredetiben, hanem a falra illesztve, Klemens B. József által az eredetiről természeti nagyságban főszebe nyomatva a Botka úr által az érintettem helyen közölt sziklafeliratot is hű utánzatban találtuk. Természetes, hogy mindjárt Botka úr közleményére gondoltam, s épen azért, midőn figyelmemet a rún betűk megfejtésére tüzetesebben fordítanám: Paulini úr előmutatta a Maticza egylet közleményeinek 1868. évi II. köt. 17. füzetét, melynek 75. lapján Križko Pál körmőzbányai levéltárnoktól ezen sziklafeliratokra vonatkozó kimerítő értekezése a rún-betűk állítólagos megfejtése foglaltatik.

Križko úr terjedelmesen és hosszasan leírja: miként jutott e feliratos sziklákhöz; az őt útbaigazító vidéki pór mily regéket beszélt ezen nézete szerint bűvös helyről; a kilenczfejjű sárkány a szikla közelében elterülő szép lapályon miként akarta az aranyalmát termő fáról a drága gyümölcsöt megenni az azt kivont pallóssal őrző vitéz elől; mint viaskodtak ők azután e miatt kilencz éjjel és kilencz nap folytonosan, míg végre a vitéz diadalmasan megölvén a sárkányt, kardjával véste ki a viadalhelyén állott sziklára e bűbajos jegyeket, a sárkány kiömlött vére pedig megfertőzteté a környéket.

A kőszirt maga 5 lépés hosszú és 2 lépés széles, és keletről éjszaknak nyúlik s ugyanaz, melyet Botka úr az idéztem helyen leábrázolva közölt, a végső jegyek némi eltéréseivel. Nevezetes, hogy azon bércz, melyen e sziklafelirat találtatik, legmagasabb a körmőczy vidéken, lévén 3164 lábnyira a tenger színe felett. Ettől távolabban, a körmőczy és zólyomi határvonalnál találtatik a Századok 344. lapján közölt második sziklafelirat, melyet az ottani nép, Križko szerint, v e l e s t u r ó i kőnek nevez. E kőszirt a Szmercsnik nevű körmőczy hegy legmagasabb ormán, 20—25 öl hosszú, 3—4° magas s kellemes kis rónaságon, lombos fák közt emelkedik ki. A rajta találtató felirat a keleti oldalon van, s a betűk rajta kétféle terjedelműek, egy és két újjnyi nagyságúak. E bércekről a kilátás messze terjed az alatta elnyúló Zólyom, Bars, Nagy-Hont, Nyitra Liptó és Kis-Hont vármegyék hullámszerű hegyeire; különösen feltűnik a kéklő távlatban a kiváló magasságú és

terjedelmű Királyhogy s a mereven ég felé emelkedő Kriván s más magaslatok.

Az értekezés további folyamában Križko a rún betűkre s írásra vonatkozó tanulmányait és tapasztalatait adja elő, s ezekből végre azon következtetést vonja le, hogy a velesturói szikla Krisztus születése után 280. év tájáról, szláv-rún-jegyekben a következő feliratot tartalmazza:

»Prechach Silian ot Morane, Zru-
mich Kremnitju te turv i vsia gra-
da; i bč gole po turu dve stě te
osmdst.«

A mi magyar nyelvünkön ezt fejezné ki:

»Eljött Szilinga (nép) éjszakról, romná tette Körmöczöt és Túróczot és az összes városokat, és volt Tur után esztendő 2806.«

Tur értekező szerint bizonyos morva főnök volt; mások szláv Hadúrnak tartják.

Továbbá említi értekező, hogy mivel a magyarok és németek azt vetik szemökre a szlávoknak, hogy szent Kirill előtt ők írást nem ismertek s így a fentebbi jegyek nem lehetnek szláv-rún betűk: ő ezen állítás ellenkezőjét ügyekszik megállapítani, hivatkozván e tekintetben számos íróra és őskorbeli állapotokra, melyeket azonban, nem e hely illetékességéhez tartozván, hallgatással mellőzők. *)

LEHOCZKY TIVADAR.

— A Zichy-Codex harmadik kötete. Társulatunk és a mélt. gr. Zichy-család vállvetett erővel létrehozott okmánytárának harma-

*) Közzöltük e cikket, figyelemgerjesztésül; nem hallgathatjuk azonban el a — mint látszik — nagyban szláv érzelmű Križko irányzatos megfajtése fölötti gyanúnkat. Mi ugyanis Botka Tivadar úr föntidézett közleményére szintén reflectálva, nem mulasztottuk el ezen sziklafeliratok felől Radványban is (melynek azok Körmöczezel érintkező határa szélén esnek) tüzetesen tudakozódni; tudakozásunk eredménye azután, és pedig igen tekintélyes és megbízható helyről az lőn, hogy e sziklafeliratok nem valódiak: mert azokat alig egy évtizeddel ezelőtt a tót Maticza fanaticus hívei vették be, hogy aztán fajuk dicsőségére, néhány évvel később a tudós Križko úrral megfajtesseék. Tehát »fides penes auctorem!« Szerk.

dik kötete megjelent, és Tettey Nándor m. történelmi társulati könyvtárának útján mindenki által megszerezhető. A jelen hetedfélszáz lapra menő nagyterjedelmű kötet tartalma egészen Nagy Lajos király dicsőségteljes korszakának van szentelve, a gr. Zichy-családnak az Anjou-korra nézve páratlanul gazdag levéltára 1356-tól 1376-ig terjedő, összesen 490. darab okleveleit foglalván magában. Mennyire gyarapszik ezek közzétételével a hazai politikai-, jog-, birtokviszony-, társadalmi- és művelődéstörténet, származástan és régi földisme: csakis a tüzetes bírálatnak lehet feladata és tere igazolni. Mi bemutatói tisztünkhez képest csak reá utalunk e dús forrásra, melyet az Anjou-korszak tanulmányozója mint egyik főbányáját fog majdan kiaknázni; s valamint a megelőző kötetek Botka Tivadar, Hajnik Imre stb. szakmunkáihoz már is nevezetes adattárul szolgáltak, sőt a külföld tudományos köreiből is figyelembe részesültek: úgy vagyunk győződve, hogy a jelen kötetet is hasonló hasznos eredménnyel fogja bármely szaktudós forgathatni. Ennek okmányai leginkább a régi Báth-Monostori, Tóttós és Kis-Várdy családok egykori jogai, jóságai és leszármazására vonatkoznak, s hibátlanul correct közlésök a tudós szerkesztők (Nagy Imre, Nagy Iván és Véghely Dezső) e téren oly dicséretesen ismert lelkiismeretességét s szakképzettségét méltán hirdeti. A grófi család honfiúi érdemeiben megaggott, de a hazai tudományos irodalom és művelődés érdekei iránt ma is élénk buzgalomú és áldozatkész seniorának id. gr. Zichy Károly úrnak intézkedéséből a negyedik kötet is nemsokára sajtó alá kerülend, és ezzel remélik a szerkesztők a XIV-ik századot teljesen befejezhetni, — a mikor is mind a négy kötethez szolgálndó kimerítő név- és helymutató lajstromot adandnak. — Egy-egy kötet bolti ára 4 ft.

— „A magy. nemz. muzeum római feliratos emlékei“
Nem tartozik ugyan szigorúan véve körünkhez: mindazáltal legalább röviden meg kell említenünk a fentebbi cím alatt közelebbről világot látott magyar díszművet, melyhez hasonló pompájú és hasonló szaktudományos pontosságú munkát a régészet terén irodalmunk mind maig soha föl nem mutathatott. Nemzeti muzeumunk a római köemlékekben tudvalevőleg a világ egyik legdúsabb tára; III. Napoleon császár, midőn Julius Caesar életét írta, hónapokig tanulmányoztatta ezt előkelő franczia tudósokkal, s Mommsen a világhírű berlini tanár éppen most

már másodízben időzik nálunk kizárólag e czélból. Muzeumunk ebbéli gazdagságát a tudós világnak, a tudomány modern állását megillető correctséggel és díszszel bemutatni Trefort Ágost cultusminister úr ő nmíga már évek óta nemes feladatává tette. És így, az ő felhívására s anyagi segédkezése mellett jött létre az e czélból Budapestre meghívott párisi tanár Desjardins Ernő és a mi bámulatos szorgalmú jeles Rómerünk összhangzatos munkássága folytán a jelen colossalis mű. A rajzokat és francia szöveget ehhez Desjardins, a magyar szöveget, bővítéseket és magyarázatokat pedig Rómer készíté. S míg a nyomdászatiilag is a legsolidabb ízléssel, szabatosággal és elsőrangú technicai kivittel pompázó kiadvány a m. kir. egyetem nyomdájút, — addig a legújabb, t. i. az ú. n. albertotypiai rendszerben készült nagyszerű illusztrációk egy másik hazai erőt: Beszédes Sándor esztergomi fényképészt dicsérik, ki e czélból Münchenben tett tanulmányokat. Mind a magyar, mind a francia kiadvány legméltóbb emlékei a magyar nyomdászat négyszázados évfordulójának, s tartalmi becsre úgy, mint kiállítási díszre nézve hivatva vannak a hazai tudományosság és nyomdaipar előhaladottságáról a külföld szaktekintélyei előtt fényesen tanúskodni. A 202. nagy folio lapnyi szöveg szakszerű pontossággal ismerteti muzeumunk nagysokaságú római feliratos emlékeit, számos megvilágosító adattal szolgálva különösen a régi Pannonia történelmi, földrajzi és népesedési viszonyaihoz; a mellékelt 62 nagy, díszes tábla pedig szemléltethetővé és önállólag is tanulmányozhatóvá teszi a szövegben leírt műtárgyakat. Egész rendszeres iskolája a classicaí régészetnek. Pannonia gondosan készült térképe is csatolva van a pompás kötethez, melylyel mind Trefort, mind főképp Desjardins és Rómer urak igazán megörökíték nevöket. A mű könyvtárusi úton nem, hanem a nemzeti muzeum irodájában és a m. kir. egyetemi nyomda igazgatóságánál (Budán, a várban) kapható.

— Győr vármegye és város egyetemes leírása. Az orvosok és természetvizsgálók f. évi vándorgyűlésüket Győrött tartották. Ez alkalommal a pannonhegyi sz. Benedek rendű apátság tudománypártoló főapátja, ft. Kruesz Chrysostom ő nmíga, Győr megye és város nagybecsű és nagy terjedelmű monographiájával lepte meg az irodalmi világot. Mint Minerva Jupiter fejéből, ugrott elő egyszerre a teljesen kész, kinyomott mű, melynek létrehozásán, ő nmígnak aegise alatt, mintegy titokban, minden zaj nélkül már évek óta válllvetve fáradoztak

a nevezett sokérdemű tanítórend tudós tagjai, és általában Győr capacitásai. A főgond: az egésznek valóban jól sikerült összeállítása azonban a derék szerkesztőt, ft. F e h é r I p o l y benczés áldozár és jelenleg esztergomi igazgató-tanár urat terhelé, mint szerkesztőt. A nagy 8-adrétben 674. lapra menő vastag kötet h á r o m főrészből áll, az első a természeti, a második a társadalmi, s a harmadik a történelmi viszonyokat tárgyalja, — szóval monographia ez a legtágasabb értelemben. A minket leginkább érdeklő h a r m a d i k r é s z szerkezete ez: a) Régészet. Az őskor, E b e n h ö c h Ferencztől; ó kor, és pedig: A megyében talált római emlékek S z t a h o v i c s Remigtől, az érmeek H e r c z Józseftől. Régészeti lelhelyek, E b e n h ö c h és S z t a h o v i c s tól; közép- és újkor: Győr vár, M é r y Eteltől; a győri székesegyház, H o l d h á z y Jánostól; ezen egyház kincstára, M é r y től; Győr város nevezetesebb utcái és épületei, a győri kir. főgymnázium muzeuma s a megye műemlékei, szintén M é r y től; a pannonhegyi székesegyház és főmonostor, dr. F u c h s Bonifácztól. b) Történelem. Levéltárak, dr. S u r á n y i János és M a t u s e k Antaltól. A megye kultörténete, V i l l á n y i Szaniszlótól. A megye Árpádkori térképének igazolása, S z t a h o v i c s tól. A megye helytörténete, M a t u s e k től. Pannonhalma helytörténete, V a s z a r y Kolozstól. A megye és város beltörténete, helyhatósági élete, K a r v a s i Kálmántól és S z a v á r i Józseftől. A győri kath. püspökség és káptalan története, dr. S u r á n y i Jánostól. A győri két prot. egyház története, K a r s a y Sándor és L i s z k a y Józseftől. A győri izr. hitközség története, W o t t i c z Károlytól. A megyében született vagy működött nevezetesebb férfiak életéhez, dr. R ö s z l e r Istvántól. Helyrajzok (Győr, Pannonhalma, Hédervár,) F e h é r Ipolytól. — E bőséges és sokoldalú történelmi rész a kötetnek majdnem felét teszi, ú. m. a 355-ik laptól végig, s a régészeti részt rajzok is magyarázzák. A tömör nyomású és gondos kiállítású kötetet az utolsó H é d e r v á r y V i c z a y grófnak, Győrmege főispánjának' és K r u e s z Chrysostom főapátnak arcképei és Stachovics Győrmege Árpádkori színnyomatos térképe díszítik. A maradandó becsű művel hazánk monographicus irodalma jelentékenyen gyarapodott, és így derék létrehozói nem mulandó emléket alkottak általa önmagoknak is!

— Sajtó alatt és készülöben lévő történelmi kiadványok. Az akadémiai »O r s z á g g y ü l é s i E m l é k e k« második

kötetének, mely szintén Fraknoi Vilmos szerkesztése alatt készül, nyomtatása már annyira haladt, hogy a jeles mű még f. évi december hóban megjelenend. Vele egy időben fog körülbelől világot látni a Történelmi Társ legújabb kötete, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán és Jakab Elek közlelendyeivel. — Dr. Wenzel Gusztáv az Anjoukori Okmánytár első kötetét, Szilágyi S. a két Rákóczi György családi levelezését (a vörösvári és a kamarai levéltárból), Thaly pedig a Monumenták egyik kötetét képezendő XVII—XVIII-ik századi naplók gyűjteményét f. é. october hóban adták sajtó alá, mely mind három renbeli kiadvány még vagy a jelen év végén, vagy pedig a jövőnek elején el fog készülni. — Nagy Imre és Véghely is közelebből kezdik nyomtatni a Codex Patrius hatodik kötetét, a mely csupa Árpád-kori oklevelekből, leginkább a Történelmi Társulat közelebbi kirándulásain fölfedezetttekből álland. — Haán Lajos, Békés monographusa, hivatalos megbízásból, az ág. hitv. evangelicusok egyetemes conventjének és a főfelügyelői intézménynek történetén dolgozik, s ezt, a »Békési Diplomatarium« második kötetével egyetemben, a jövő tavaszra tervezi önálló kötetben kiadni. — Végre legifjabb történetbúvárunk Radvánszky Béla, családja nevezetesebb okmányait s őseinek történelmi érdekű naplóföljegyzéseit és levelezéseit készíti sajtó alá, hogy majdan mindezek e jeles úri nemzet-ség lelkes tagjainak szépezzélú szándéklata szerint, a Zichy-Codex mintájára saját gyűjteményben láthassanak világot.

— **Nevezetes magyar kéziratok Varsóban.** Kitünő és fáradhatlan szorgalmú régiségbúvárunk dr. Rómer Flóris nemzeti muzeumi régészeti ör a múlt nyáron tudományos czélú kutatásokat tévén Orosz-, Svéd- és Lengyelországban, egyebek közt a következő nagybecsű és eddig teljesen ismeretlen kéziratokra akadt Varsóban a Krasinski grófok könyvtárában, úgymint II. Rákóczi Ferencz-nek »A hatalomról« írt bölcséleti munkájára, melyet a fejedelem, már bújdosásában, francia földön szerzett, és egyik lengyel barátjának ajánlott, »Francisci Rákóczi Principis Manuscriptum De Potestate, De iuribus et Jean Jablonovski Palatin de Russie 1714.« czím alatt.

Másodszor, ily czímű magyar verses kézira-ra: Harmadik könyv, mely iratott az Méltóságos, Tekintetes és Nagyságos Székési Gróf Beresényi Miklós Úrnak, a Méltóságos, Tekintetes,

Nagyságos Gróff Csáky Krisztina Aszszonynyal Gróff Draskovich Miklós özvegyével való istenes házasságáról, 1695. esztendőben.« Az első lapon rövid dedicatio a Bercsényi- és Csáky-czímerekkel, a második lapon és három levélen át előbeszéde a szerző Kőszeghy Pálnak (új név költői irodalmunkban!) s azután magok a versek következnek, mintegy száz levélen, minden egyes lapon négy-négy, tehát összesen vagy 400 versszak. Ezek végén ez áll: »Éljetek hát vígan teljes éltetekben, Ámen.« S az utolsó lapon ez a strópha:

»Elég hogy én pennám
Minden erővel nám
Az jót rájok takarja;
S tovább is kívánja
— Eb is a ki bánja! —
Hogy áldja Isten karja. Ámen.«

Mindkét nagyérdekű kézirat lemásoltatása iránt sietett indítványt tenni az akadémiai történelmi bizottság oct. 3-iki ülésén Thaly Kálmán, kire való szíves megemlékezéssel Rómer ez adatokat úti naplójába jegyezvén, vele közlé. Mely jeles előzőkenységeért a nagyérdemű lelkes tudósnak folyóiratunk szerkesztője ezennel leghálásabb köszönetét nyilvánítja, hogy saját archacologiai tanulmányai közben nem feledkezett meg irodalomtörténetünk ezen messzi földre, bizonyára még a Rákóczi-emigratio idejében elhanyagolt emlékeiről sem.

— A Békés vármegyei régészeti s történelmi egyletről
avatott kezek a következő ismertetést közlik velünk:

»Azt hiszem, hogy a »Századok« olvasói szívesen veendik a tudósítást, miszerint a török-tatár dúlta Békésben a jelen év derekán egy oly társulat alakult, melynek czélja: »felkutatni és egybegyűjteni mindazt, a mi a tudomány, irodalom és művészet, — az ipar és kereskedelem, a gazdaszat és földművelés, — a politika és közélet terén mint megyei nevezetesség tűnt fel; — megszerezni a megyebeli kitűnő férfiak arczképeit, életrajzeit és műveit; — természetben, vagy legalább fényképezve megőrizni a korunkint változó megyei népviseletet; egybegyűjteni az állat- és növényország különböző fajainak a megyében látható ritkább példányait; — a pusztulástól megóvni a megyében található történelmi emlékműveket; — felkutatni az elszórtan létező vagy a megyére vonatkozó mindennemű régiséget, törté-

nelmi emlékeket, okmányokat, nyomtatványokat, nemzeti czímereket, községi pecségeket, s mindezeket adományozás vagy esetleg vétel útján összegyűjtve, az elpusztulástól megővni; — meg nem szereshető tárgyakról lehetőleg másolatot venni, s mindezen működés eredményét a Gyulán létesítendő állandó megyei régiség- és művelődéstörténelmi tárlatban összpontosítani, s a közönség használatára kiállítani.

E czél elérésére az egylet nemcsak a szakképzettek és szakkedvelők egyesítése, történelmi, közmívelődési, régiségtudományi és statisztikai dolgozatok írása, kiadása vagy nyilvános felolvasása, hanem nyilvános gyűlések tartása, alkalmas helyeken régészeti ásatások és történelmi nyomozások eszközzése, könyv- és levéltár berendezése, nemkülönben a műemlékek, régiségek tanulmányozása és ismertetése által törekszik.

Ily czélú társulatunk tisztikara az első három évre ekképen alakított meg: Elnök Göndöcs Benedek; alelnök Haán Lajos; titkár Zsilinszky Mihály; muzeumőr id. Mogyoróssy János; ügyész Keller Imre; pénztárnok Party Ferencz, kik egy 24 tagból álló választmányával együtt vezérlik az egylet ügyeit.

Miután pedig az egylet, elérendő czélja tekintetéből folytonos összeköttetésben kíván maradni mindazon országos nevű szaktudósokkal, kik a régészet és általában a történelmi tudományok fejlesztése körül hervadatlan babérokat szereztek magoknak: az elismerés és hála adóját némileg lerovandó, a következő férfiakat választotta meg tiszteletbeli tagokul: Ipolyi Arnold, Horváth Mihály, Thaly Kálmán, Pulszky Ferencz, Rómer Flóris, Ormós Zsigmond, Henszelmann, Imre, Franknói Vilmos, Geduly Ferencz és Fábian Gábor urakat.

Eddig az érdekes tudósítás, melynek t. írója jövőre is értesítéseket ígér számunkra a szépczélú társulat működéséről, — melyeket is mindig örömmel vévén, egyszersmind az egyletnek, melynek élén oly buzgó és tevékeny férfiak állanak, a legszebb jövőt kívánjuk.

— **Tanodai Értesítők.** Az 1873—74-iki tanév végével kiadott tanodai értesítők beküldésével a következő tanintézetek részéről tiszteltettünk meg: a jászóvári prémontrei kanonokrend kassai főgymnáziumának, a debreczeni reform. főiskolának, a kegyesrendűek vezetése alatt álló veszprémi nagy-gymnáziumnak, a pozsonyi kir. katb. főgymnáziumnak, a löcsei és a körmezbanyai kir.

állami főreáltanodának, a csík-somlyai fő- és a keszthelyi algymnaziumnak tudósítványaival. Mindezek értékes culturtörténeti adatokat tartalmaznak szakszerű közleményeikben korunk tanügyi állapotairól, s a nevezett intézetek virágzó voltáról tanúskodnak, sőt többnyire derék és alapos értekezéseket is találunk bennök a tudományok különböző ágaiból, melyek közül a történelem körébe vágókat, ímé, elősoroljuk. A kassaiban a hinduk mennyiségtanát, a legkitünőbb külföldi források felhasználásával írt hosszabb tanulmányban mívelődéstörténeti alapon ismerteti Stöhr Antal tanár; a veszprémiben Dalmátia történetét vázolja Kueskovics László, szorgalmas nyomozással, s magyar államjog igényeinek fenntartása iránt táplált buzgó lelkesedéssel; a pozsonyiban pedig Heltai Gáspár magyar krónikájáról beható tanulmányt közöl Helmár Ágost, kritikailag egybevetvén Heltait Bonfiniussal.

— **Vegyes közlések.** Ortway Tivadarnak a régi Dácia feliratos emlékeiről és térképéről Mommsen nagy műve nyomán írt, és társulatunk f. évi jul. 2-iki ülésén felolvasott jeles értekezése önállólag megjelent az Athenaeum nyomdájában. — Harmath Károly t. tagtársunk, pozsonyi ev. lyceumi tanár, ezen tanintézet könyvtárában fölfedezte Auer János Nándor pozsonyi születésű kapitánynak 1664-ben a sztambuli Héttoronyban az 1662—64. évek eseményeiről írt naplójának eredeti kéziratát. Ezt eddigelé csak Bél Mátyás és az ő idézetei után Hammer-Purgstall használá. Harmath úr egészen le fogja másolni, s vagy társulatunknak, vagy az Akadémiának beküldeni. — A Zágrábban legújabbán megjelent délszláv Monumenták IV-ik kötete a velencei nagy és titkos tanács 1358—1403 közti jegyzőkönyveinek Dalmátiára és a magyar-horvát partvidékre vonatkozó följegyzéseit foglalja magában. — Henszlmann Imre a budai Mátyástemplom restorationalis munkálatait, daczára az építésre alkalmas szép időnek, félbenhagyva, Székes-Fejérvárott folytatja a régi bazilika alapjainak ásátásait. Az ezen bazilika sírboltjának romjaiból 1848-ban Erdy által kiásatott királyi hamvoknak nevezetesen III. Béla és neje Ágnes tetemeinek, — melyek jelenleg a budai Mátyástemplom sírboltjában vannak letéve, — ünnepélyes eltakarittatása és emléktáblával leendő jelöltetése iránt kegyeletos indítványt adott be a képviselőházhoz Szabó Kálmán úr, Pest vármegei árvaszéki ülnök, Mi sorsa lesz? még nem tudhatni; tán az, a mi a

Történelmi Társulat indítványának az államczimer correct használata tárgyában, t. i. agyonhallgatják, elfeledik. — Óváry Lipót nápolyi történelmi kutatásairól szóló, általunk már említett jelentése, a m. tud. Akadémia második osztályának »Értekezései« között, külön füzetkében megjelent. — A spanyol állami (simancasi) levéltárból már megérkezett az a 600 ívnyi, hazánk történelmét érdeklő másolat, melyet Andrássy gróf külügyminister úr ö exca és a madridi osztrák-magyar követség szíves közvetítésének lehet köszönni; az egész csak 300 frtba került, és 1514-től 1604-ig terjed. — Az akadémiai történelmi bizottság lépéseket tett Párisban gr. Apponyi Sándor útján, a francia külügyi levéltárban ama II. Rákóczi Ferenczre vonatkozó nevezetes diplomatiai ügyiratok lemásoltatása iránt, a melyekről egykor Petrovics csak rövid regestákat s czímjegyzéseket készíthetett. — A felső-magyarországi muzeumegylet első évkönyve megjelent, s érdekes régészeti tanulmányt olvasunk benne az ó és középkori agyagművekről Myskovszky Victor muzeumi őről. (Egyéb kiadványokról jövőre.)

Történelmi könyvtár.*)

— **Codex Diplomaticus Comitum Zichy.** A Gróf Zichy-család idősb ágának Okmánytára. Gr Zichy Károly ez idő szerinti senior áldozatkészségéből kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Harmadik kötet. Szerkesztik Nagy Imre Nagy Iván és Vég-hely Dezső, vál. tagok. Budapesten, 1874. Tettey Nándor. tört. társulati könyvtárusnál Nagy 8-adr. XI. és a 651 l. Ára 4 frt. (Nyom. Kocsy Sándornál. Pesten.)

— **Acta nova Musei Nationalis Hungarici.** A magy. nemz. muzeum Római Feliratos Emlékei. Desjardins Ernő francia szövegét a vallás- és közoktatásügyi minster meghagyásából magyarította, bővítette és külön pótlékkal kiegészítette dr. Rómer Flóris. LXI. táblával és egy térképpel. Budapesten, 1873. a magy. kir. egyetemi könyvnyomdában. Nagy ívrét, 200 füzlapon.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok czímét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terheltelessenek.

— **Monumenta Ecclesiae Strigoniensis.** Jussu et sumptu Eminentissimi et Reverendissimi Domini Joannis Cardinalis Simor Principis Primatis Archiepiscopi Strigoniensis, ordine chronologico disposuit, dissertationibus et notis illustravit Ferdinandus Knausz. Strigonii, 1874. Typis Aegidii Horák. Tomus I. Ab Anno 979, usque 1273. Nagy 4-edr. Ára 10 frt. (Kapható a szerkesztőnél Esztergomban.)

— **Győrmege és város egyetemes Leírása.** A magy. orvosok és természetvizsgálók 1874-ben Győr városában tartott XVII-ik nagygyűlésének emlékül nyújtja dr. Kruesz Chrysostom, a pannonhalmi sz. Benedek rend főapátja, stb. Szerkeszté Fehér Ipoly pannonhalmi bencés tanár, stb. Budapesten, 1874. A Franklin-társulat nyomdájában. Nagy 8-adr. VII. és 672. l. Győrmege Árpádkori színezett térképével.

— **Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium.** Edidit Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium. Negyedik kötet, szerk. Ljubič Simon. (Horvát cím alatt is.) Zágráb, 1874. Župan Ferencz nyomdájában. N. 8-adr. XXXIII. és 480 l.

— **Dácia feliratos emlékei és térképe** Mommsen kiadásában. Felolvasta a Magyar Történelmi Társulat 1874. évi július 2-iki választmányi ülésén Ortvay Tivadar, vál. tag. Budapest, 1874. Az Athenaeum nyomdájában. Ívrét. 19 l.

— **Nápolyi történelmi kutatások.** Olvastatott a m. tud. Akadémia 1874. febr. 8-iki ülésén. Óváry Lipóttól. (Értekezések a tört. tudományok köréből, IV-ik kötet, 1 sz.) Budapest, 1874. Eggenberger Ferdinánd akad. könyvtárusnál. 8-adr. 17 l. Ára 12 kr.

— **A felső-magyarországi muzeumegylet első Évkönyve,** 1873/4-ről. Az igazg. választmány megbízásából szerk. Károly Gy. Húgó prémontrei tanár s egyleti titkár. Kassán, 1874. Nyom. Werfer Károly kir. akad. könyvnyomdájában. N. 8-adr. 70 l.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Kilenczedik füzet.

1874.

November hó.

Besztercebánya városa műveltségtörténeti vázlata.

í r t a

Ipolyi Arnold.

IV.

A város és lakosai állapota a XIV-dik és következő századokban. Nevezetesebb nemes- és polgárcsaládai, föld- és bányabirtokosai, házi urai. Bányaművelési és hitelviszonyok, tőzsérek, kereskedők, művészek, iparosok, czéhek.

Besztercebánya városa eredetének és keletkezésének az előbbieken vázolt körrajza kétségtelenül csak homályosan és töredékesen volt előállítható. Történetét az összefüggő adatok hiányában csak feltevésekkel és véleményezéssel lehet összefüggővé szőni, az egyes okmányok s adatok hiányos tudósításainak vékony és szakadozott szálainál fogva.

A következő századokbani történetéből is azonban, midőn már a város készen állott és virágzott, eredetének azon fennebb előállított képe még eléggé átlátszik, s egyes ránk maradt feljegyzéseiből s emlékeiből meglehetősen világosan kivehető.

A város legrégibb jegyzőkönyveinek egy-két fennmaradt fülete is, mely a várost és levéltárát ért számos tűzvészből megmentve, mint töredék, félig-meddig elégsé, megpörkölvén s elrongyolva maradt meg, nem egy, a városnak még legrégibb korát is jellemző vonást s adatot tartott fenn.

Ezen jegyzőkönyvi töredékek is ugyan már későn, csak 1380. körül kezdődnek. Ámbár még így is városi jegyzőköny-

veink egyik legrégibb és legbecsesebb példányát képezik. ¹⁾ Alig terjednek azonban ezek is egy-két évtizeden túl s jóval rövidebbek, mintsemhogy teljes képet nyújtanának. Mégis számos érdekes adatot szolgáltatnak az akkori s előbbi viszonyok felvilágosítására.

Bennök a mint egyaránt ítéletek és határozatok, kiadások és bevételek, régrendeleti hagyományok s adórovatok, adósságok és tartozások, szóval vagyoni viszonyok feljegyzései foglaltatnak, — ezek közt a város előkelőbb polgárainak és lakosainak, föld-, bánya- és házbirtokosainak, sőt iparosainak és mesterembereinek névsora, ha nem is egészen talán és teljesen, de legalább nagyobb részben fennmaradt. Kiegészítik ezt nevezetesen még a következő századból fennmaradt számadási könyvek is, melyek nagyban amaz előbbeni feljegyzések folytatásaként használhatók s belőlök hiányos adataik pótolhatók. ²⁾

Kivehető belőlök, mikép a városban már ekkor a XIV-dik században a polgári elem, iparosaival, kereskedőivel és bányaművelőivel a nagy többséget képezte. A század vége felé pedig mindinkább emelkedőben volt és túlsúlyra jutott.

Feltűnnek azonban még ezek között is a város vidéke régi birtokos családainak, úgylátszik azon Huntok, az Ivanka-Forgáchok, a Bitter-Balassáknak, kik az előbbi századokban itteni dús bányaleleteik által meggazdagodva lettek részben talán oly hatalmasokká s annyi nagy birtok uraivá, ³⁾ valamint még más hasonló nemes nemzetségeknek itt lakó vagy birtokló ivadékai. Mellettök hasonlóan felismerhetők azután a

¹⁾ A pozsonyi levéltár ily jegyzőkönyvi töredékei már 1350-ben a selmerziek 1364. esztendővel kezdődnek.

²⁾ Lásd az előbbi 1380 után kezdődő s részben még 1431. s 1439-diki részleteket magában foglaló jegyzőkönyvtöredékeket a város levéltárában. Fasc. 370. No. 16. s a régibb számkönyveket úgynevezett Raithbücher, Reitung — melyek régibb városaink levéltáraiban nagy s eddig még ki nem merített adathúséggel kínálkoznak — 1482-től kezdődve. Fasc. 915 No. 26.

³⁾ Lásd Kachelmann Gesch. d. ung. Bergst. III. 20. Azért nagyobbára ők eleinte a bányagrófok is és zólyomi főispánok. U. az Ung. Bergb. 67.

várost telepítő idegen vállalkozók és birtokos lovagok előkelő és gazdag családainak örökösei.

Érdekes átmenetben látjuk épen mindezt ezen jegyzőkönyvekből, a mint ezen elemek egymással elvegyűlnék; s észlelhetjük még a processust, a mint belőlök a város polgársága kifejlődik.

Felismerhetjük a város előkelő régi urai és ezek családainak utódait, a mint őket a jegyzőkönyvek, mint nemeseket kiemelik, vitézeknek vagy lovagoknak és nemeseknek nevezik a nobiles nemes, a miles vitéz lovag kifejezéssel, kik még akkor számos jobbagyokkal és földekkkel birtak a város faluiban, bányákkal és házakkal a városban. De sajátságosan már nemesi falusi birtokaiktól és jobbagyaiktól, hasonlóan mint városi házaiktól a városnak adót fizettek.

Nevzetesen így említik a város XIV. és XV. századi jegyzőkönyvei a Dancz, Donch vagy Dankó családbelieket a nemesek közt, mint lovagokat, vitézeket, a miles kifejezéssel. Ezek valószínűleg az ekkori zólyomi főispán Donch vagy Dankó (Domonkos vagy Dániel) mesternek ivadékai lehettek. A családok egyes ágai gyakran hiresebb elődeik keresztnévét vették föl, vagy nyerték vezetéknévül. Donch¹⁾ mester László testvérével az okmányokban is különösen így, a vitéz mellék jelző névvel említették.²⁾ Mint I. Károly híve vitézül, győzelmesen küzd az Omode párt ellen Pataknál; ő viszi a király testvérét Andrást Olaszországba. Terjedelmes birtokok ura Zólyom, Liptó, Árva és Hont megyékben.³⁾

Ezekből felismerhetjük, hogy a nevezettek az akkor már szerte elágazott azon Hunt-Paznán nemzetség ivadékai lehettek, kik Besztercebánya városa keletkezte előtt az Ivanka

¹⁾ 1395 alatt Bartholomaeus tenetur Danconi militi stb. Az aadó jegyzékben Domus militis. Birtokáért 23 aranyforint tartozása volt.

²⁾ Hasonlón, mint a város fenebbi jegyzőkönyvében, szól egy okmány Donch és testvére László felől: viri militares, vitéz lovagok. Fej. VIII. I. 475. és Czinár Index e név alatt: strenuus miles.

³⁾ Fejér Cod. D. VIII. 3.74., hol Czinár Index szerint is a hibás Zont helyett Donch olvasandó. És VIII. I. 553, és 7. 14. Thuroc. Chron. II. 97. Bél Not. II. 405. és Kachelmann Ung Bergh. 74.

Forgách ággal s a Bitter-Detreféle Balassákkal a környéknek a koronán kívül főbirtokosai voltak.

A város jegyzőkönyvei 1380. körül már többször szólnak a Donch fiúkról, örökösökről s ügylátszik az özvegyről (Dankyn) is, mint itteni ház, föld és falusi jószágok birtokosairól. És még a későbbi XV. századi számkönyvek is felsorolják Dankó-családnak Beszterczebánya városa már akkori és mai birtokát képező helységeiben levő szászfalusi, jakab- és tótfalusi jobbágyaik után járó tartozásait.¹⁾

A Dankók mellett nevezett Laczkók és Matkók vagy Mocz-kók is (kétségtelenül László és Mátyás) hasonlóan ezen Hunt családbeli ivadékoknak mutatkoznak. Donch egyik testvérét Lászlót már fennebb említők, s a család nemzedéksora is ezen korból több Lászlót említ a XIV. század végén s a következő elején. Ezeket, fiaikat s ivadékaikat érthetik a város jegyzőkönyvei is Laczkók, Matkók s ezek fiai alatt.²⁾ Rendesen épen az előkelőbb családok ismeretes fiai neveztettek így általánosan ismeretes keresztneveikkel.

Hasonlóan a Dankókkal való viszonyban említettnek a Kakasok vagy Gallusok, nevezetesen ezek örökösei és fiai, s ezek közül Gallus vagy Kakas Henselin, kiknek birtokaiért Dankó fizeti be többször az adót; nyilván mint azok rokona vagy osztályosa.³⁾

A város tekintélyes, régi nemesi birtokos családjai közé tartoznak a Barlayak is. Házaikért földjeikért s a város helységeiben, Rudófalván, Antal- és Kinczel- vagy Günczölfalván levő jobbá-

¹⁾ Id. h. de haereditatibus filiorum Danko és Dankyn. Az 1482. és 1493. számkönyvekben Dankin Pawern v. Deutschdorf, Jakob und Wyndischdorf.

²⁾ Id. h. Laczko és filii Laczkonis. Hasonlón Matko és filii Moczkonis tartozásuk is tetemes, 27 aranyforint volt.

³⁾ Id. jegyzőkönyv: Danko dedit de haereditatibus filiorum Galli. És másutt: Danko dedit de bonis Henselini Galli 8 flor. — És filii Galli 36 aranyfor. A másképp ismeretes szepesi Lemniczi Kakasok, Gallusok, a Berzvicziek ősei, aligha volnának ezek alatt kereshetők.

gyaikért tetemes összegeket adóznak. ¹⁾ E család is ügylátszik a Hunt-Paznán nemzetségből való volt, melynek egyik e nevű ága a fennebbi Lászlóval összefüggőleg jön elő. ²⁾

A Bitter-Balassaféle Detrék ivadékai lehetnek ellenben a jegyzőkönyben nevezett Detre vitéz fiai. ³⁾

Valamint az Ivánkaiak neve alatt még az akkori Ivanka-Forgáchok, talán éppen Ivanka András fia, ki a XIII. század vége felé bányagróf volt, hasonnevű Ivánka fiának utódait lehet gyanítani. ⁴⁾ De ezek birtokai már éppen ezen időtájt másokra átszállottak volt, ügylátszik, a mennyire a jegyzőkönyvek adataiból kivethető.

Nehezebb már meghatározni az adatok hiányában, vajjon ezen régi családokhoz tartoztak-e hasonlóan a Rudófalvi Rudelinék, a Göntzölfalvi Kinczelek, vagy Gönczölök, és mások. A jegyzőkönyvek hasonlóan említik egyaránt a városban, valamint a város faluiban lévő jobbágyaik birtokait. ⁵⁾

Így emlitenek legalább még más itteni nemes családbeli birtokosokat általában a nemesek neve alatt az akkori városi jegyzőkönyvek, városi tartozásaik lefizetése alkalmával,

¹⁾ 1397. i. h. Barlayn tenetur 9 fl. auri. Barla 37 fl. De Villa Rudelini 7 flor. Nem tudom, vajjon a házbirtokosok közt itt előjövő Baray Miklós is ezek közé veendő-e? Az 1482. stb. számkönyvekben: Barlayn pawern von S. Anton, Rudolfsdorf, Kinzelsdorf, Kinzels-erb stb.

²⁾ A család egyik kézirati nemzetség-tábláján a csalomjai ág ivadékanak Lászlónak fia Barla s ennek fia László (1328—1414-ig) neveztetnek. A városi levéltár későbbi okmányai szerint ezen Barlayakat a Liptaiak öröklék.

³⁾ 1393 után i. h. Magister Petrus (a város bírája) mediam hereditatem sitam in metis nostrae civitatis quondam Ditrici filii Militis avi utpote uxoris.

⁴⁾ 1390 körül u. ott. Uxor quondam Henselini von der Ivan Petri Karoli piae memoriae relictæ. Máshol erről, hogy Rosenberger Mihály adósságát elengedi.

⁵⁾ 1390 körül i. jegyzőkönyvben: Villa Rudelini, filii Rudelini. Értvén alattaa városnak mai Rudófalva, Rudeslorf, Rudova nevű helységét. Hasonlón u. ott: Kinezels Erb, a gönczölfalviak öröksége említetik.

midőn a fizetéseket megbízottjaik, talán családbeli rokonaik, gondnokaik vagy csak bérlők teljesítik.¹⁾

Részleteztem ezen adatokat; mert azon érdekes, eddig kévéssé észlelt mozzanatot tüntetik elő, mikép folynak be városaink alapításába a magyar nagybirtokos fő s kisebb nemesi családok, a mint ezek birtokaiktól még adókat is a városnak fizetnek.

Míg ellenben később a nemesi és polgári elem egymásból annyira kiválnak, s a városi hatóság s adó ellen még a városokba később költözött nemesi családok is tiltakoznak, midőn valamely város ezt, régi joga és gyakorlatánál fogva, érvényesíteni törekszik. De úgylátszik, hogy régi városainknak alapítása korszakában az volt állami szervezetünk normalis, rendszeres állapota. Midőn területeik összes birtokosainak önhatározata alkothatta csak a városokat. Valószínűleg csak később, midőn ezen városok idegen eleme erőt vett rajtok és kizárólagos testületeket alkotott, kezdett kiválni belőlök a nemzeties állameszmét képviselő nemesség.

Ezen nyomokat talán még nem egy helyütt lehetne kimutatni. Vizsgálatuk a történetnyomozás egyik kitünő további feladatát képezheti. De legvilágosabban épen ezen később alakuló, bővebb okmánykészlettel rendelkező bányavárosoknál mutatható ki, melyeknek messze kiterjedő határaiban a mint a bányák mindenfelé keletkezve, nagy területeket foglalnak el, úgy látjuk egyszersmind azon jelenséget is szemcink előtt feltűnni, mikép egyesülnek azután birtokosaik egy városi testületté s annak polgáraivá, mint azt a közös haszon és érdek, az állami életnek ezen egyik rendes szabályozója kívánta.

¹⁾ A nemesekért (ügymond 1380 körül a jegyzőkönyv) fizetett Rintfleischin és Bertalan. Lehet, hogy az előbbi családbeli rokon, az utóbbi talán azonos a fennebbi Barlákkal. Ryntfleischin — szól az eredeti szöveg — *dedit pro nobilibus 4 flor. aur.* És: *Bartholomaeus dedit pro nobilibus stb.* Hogy ezen Bertalan a Barlayakkal azonos és a Dankókkal rokon lehetett, tanúsítaná talán az i. jegyzőkönyv következő adata: *Bartholomaeus concessit Danconi militi ducentos flor. aur. taliter, quod prae omnibus aliis ipse sit primus super suas haereditates in solutionibus A. D. 1394.*

Ezen régiebb nemes birtokosok mellette azért mindjárt kétségtelenül az első vállalkozó, birtokszerző telepítők tehetősebb csalá dai foglalnak helyet mindenütt. Beszterczebányán is az előbbiek mellett mindjárt ezek lépnek elő. A számos Henczmannok és Henczelek, a Götzelek vagy Chotselinek neveiben, kiket a város jegyzőkönyvei egyre említenek, ráismerünk még a város első telepítői egyikének és egyszersmind bírójának azon Andrásnak fiára, ki alatt a város a privilegiumot nyerte, s a ki később családja számára is királyi adományt és nemességet nyert. Ezen gróf vagy comes András hét fia közül ismerjük Gotzelt, Gotzelint vagy Khoczelint, ki testvérének vagy csak közel rokonának, Heinczmann zólyomi grófnak vagy ispánnak, beszterczebányai öröksége részét 48 márkáért adja el. ¹⁾ Valószínűleg még ezek s utódaik keresendők a városi ekkori jegyzőkönyveinek hasonló nevű előkelő birtokosaiban. ²⁾

A nevezetesebb családok közt mutatkoznak: a Czibelek, mint őket a jegyzőkönyvek írják, vagy Czwibelek s ügylátszik Czwikkelek is vagy Czikkelek. Ezekről vette Beszterczebánya mellett levő Garamszegh helység, mint alapítóitól, előbbi Czikkel falva nevét. ³⁾

A Rudlinek és Kinczeleket már említők, mint a város helységei birtokosait ⁴⁾ a nemesek sorában. De lehet, hogy ezek is az idegen telepítő családok közé tartoznak. Hasonlón kétesek a Rintfleischok, kiket előbb a nemesek közt, velők összekötetésben találtunk ⁵⁾, bár sajátos német nevők inkább az idegen

¹⁾ A városi levéltárban 8. 5. alatt Chotslini Comitiss filiorum factio pro parte Comitiss Heinzmann 1326. L. Kachelmannál is: Gesch. der Berg. III. 18.

²⁾ Az idézett jegyzőkönyvekben Gotzel, Heinczmann, Hentzelin gyakran ismételve mint házbirtokosok s más adótartozásaikkal.

³⁾ L. Kachelmann Ung. Bergbau 88. Az idézett jegyzőkönyvben többször Czibele és Czeghele is. Erre vonatkozik 1390. feljegyzés: Nicolaus de Neyssa tenetur Petro suo avunculo Czeghele quinquaginta polonicales et 1 fertonem. Solvit 16 marcas.

⁴⁾ L. fennebb: Villa Rudelini filii Rudelini és Kinczels Erb Kinczelsdorf.

⁵⁾ I. h. Rynffleischin solvit pro nobilibus. E néven egy régi híres frankfurti család ismeretes a középkorban. L. alább.

családokra vezet. Ilyenek lehetnek a Pumpanok ¹⁾, Rulantok ²⁾, Dytelek ³⁾, Sunderek ⁴⁾, kiknek nagy örökségeik s birtokaik fel-
űn nek.

A bevándorlott idegen telepítők közé tartoznak valószínű-
leg már a többi nevezetesebb s dúsabb birtokos idegen nevű
családok is, mint a Goldnerek és Silbermacherek, kiknek neve
jeleli bányászi, arany s ezüsttel foglalkozó eredetüket, a Hose-
nitzerek és Glocknitzerek, Kirchenellek és Kisselitzek, Ulman-
nok és Knoblauchok, Kolmannok stb. Másoknál a származási
előnév jeleli eredetük és származásuk helyét, mint a korponai
Glatzelek és Ulmannok, az újbányai Königsbergeek, a körmöczi
Cremnitzerek, a szepesi Tyrmannok, az úgylátszik iglói Neu-
kirchenek, a rózsahegy Rosenbergeek. Nehezebb ráismerni a
Von der Hayd névben : származási helyt, mellék vagy előkelő
nemesi családi nevet jelel-e? ⁵⁾. Ezek közt csupán csak egy-ket-
tőnél vehető még észre az akkori közvetlen külföldi eredet és
származás. Ilyenek talán a siléziai Neusstól a Neyssok, a Te-
scheniek, egy Opaui János. ⁶⁾

Különösen jön elő ekkor a XIV. században két előkelő
család : a Győriek, (de Ráb és de Jaurino írva a német és latin
jegyzékekben) s a Károlyok (Karolinak írva többnyire). Mind a

¹⁾ 1390 körül i. h. Pumpan Konrád eladja örökségét Péter bírónak. *Obligatae sunt magistro Petro Sartori haereditates sive in montanis sive in aliis locis Conradi Pumpan.*

²⁾ U. O. Henricus Rulant *casam cum nemoribus obligavit. De domibus tenetur*, tehát több háza volt.

³⁾ Az 1393 f. i. feljegyzés szerint azonos lehet a Detrich von Detre Balassa utódokkal.

⁴⁾ *Hanemannus filius Sunder obtinuit domum Patris sui u. ott.*

⁵⁾ A fennebb elősorolt nevek az idézett jegyzőkönyvekben 1382. óta mint a gazdagabb, előkelőbb városi ház-, föld- s bányabirtokosok nevei jönnek elő. Feljegyzem külön a jegyzőkönyv szerint a származási névvel jelölteket. *Ulmannus és Glatzel de Corpona. Nicolaus de Monte és Henselinus Schafner de Monte Regio, később Königsberg és Königsberger, nyilván újbányai, königsbergi. Nicolaus és Henricus de Crempnitz. Tillmann, Tyrmann és Tilo de Scepusio. De Nova ecclesia. Nicolaus Rosenpergh stb.*

⁶⁾ *Nicolaus de Neyss stb.*

kettő épen oly gazdag mint tekintélyes hivatalokat, bíróságokat és tanácsosságot viselt férfiakat mutat. ¹⁾

Érdekesen beszélnek még e nevek, honnan származtak nagyobbára Besztercebánya régi előkelő és gazdagabb polgári családai. Mikép költöztek ide az ország más virágzó városaiból, mint tehetős vállalkozók, bánya-iparosok. Míg közvetlen a külföldről ezeknek ügylátszik kisebb része jöhetett be. Ezek is, nem mint egyszerű paraszt földmives gyarmatok, hanem mint vagyonos vállalkozók, tőzsérek és bányászok telepedtek meg.

Élénk világot vetnek ezek egyszersmind városaink középkori viszonyaira. Látjuk, mint lépnek más régibb virágzó városaink polgárai családi s rokonsági s még ezelőtt bizonyára kereskedelmi-, birtok- s általában érdekviszonyba egymással. Nyilván ama korponai Ullmannok és Glatzelek, a Körmöcziek és Rózsahegyeiek, csak így, mint szakértő bányászok, dúsabb vállalkozó birtokosok s kereskedők költöznek át ide. Többen közülök más bányavárosokban is már dús bányákkal birtak, mint a Königsbergerek például Újbányán, a Tilmannok Selmeczbányán is. Ezen szepesi Tilmannok, Tirman Arnold és fiai Miklós és Iván, valamint a velök rokon Jung családok itteni örökösei voltak később a besztercebányai dús bányabirtokos családok, a Glocknitzerek és Königsbergerek, a szepesi Szatmáriak és Thurzók. ²⁾

A városnak megalakulása utáni ezen első századából ismerjük még annak legtöbb és főbb házai birtokosait is.

Mintegy ötven háznak birtokosát nevezik még a XIV. jegyzőkönyvek adórovatai. Ezen házak urai közt találjuk rendre az előbb felhozott városi előkelőbb lakosok neveit: Barlay, Dankó, Ryntfleisch, Königsberger, Dytel, Sunder, Rulant, Rosenbergh, Károly, Czybel, Haynczmann, Gotzel a Ráb vagy Győri Hosenitzer, Goldner, Silbermacher, korponai Ullmann, körmöczi Miklós, szepesi Tillmann családai mindannyi háziurakként jelennek meg. Ezeken kívül még Márk, Sartor Péter, Schneider (bíró), Stockel, Menil, Udel, Karsner, Brenusch, Koller, Gobel,

¹⁾ A Károlyok már 1303-ban alapítványt tesznek a kórházra. Lásd alább.

²⁾ Kachelmann Ung. Bergb. 87. 126.

Platten, Loegsch, Mautner, Copper, Veiczal, Ulrik, Kratzer, Cziegenfuess, Gotvispel, Márton, Baray és egy névtelen tót lakos¹⁾ neveztetnek házi urakul.

A mesteremberek közül is többnek volt háza, mint Oswald szabónak, Henel cipellősnek, Péter lakatosnak egy névtelen aranyművesnek és kovácsnak.²⁾ Egy vargának, timár- vagy irhásnak.³⁾ De többször említettven a házaknál ezen mesterségek nevei, nehéz meghatározni, ugyanazon tulajdonosok említettnek-e, vagy mások értetődnek alattok?

Különösen említettik meg a kórház, a kamara, és egy orvosnak a háza.⁴⁾

A jegyzékekben nevezett mintegy ötven ház nyilván a várostér ama kórházai (Ringhäuser) voltak, melyekről felettebb említve volt, hogy azok építői és birtokosainak családdai alapíták a várost s mindannyian mint bányabirtokosok képezték a sajátlagi polgárságot. Valószínű, hogy ezek közé tartoztak még a térre vezető két fő utcának, az alsó- és felsőnek is házai, miután magán a vásártéren ötven ház nem igen fért volna el; ha azok a maiknál jóval kisebbek voltak is, rendesen a középkorban csak három ablakot számítva az utca homlokzatra. Kétséggel lehetnek s voltak ezenkívül még más házak is. De ezekről a jegyzékek nem szólnak. Nem fizettek-e talán mint csekélyebbek adót? Vagy hogy csak a számos más adófizetők nevei mellett nem jegyeztetett fel, hogy az adó házaiktól járt? Nehéz ezen jegyzékekből meghatározni. Lehet, hogy csupán azoknál, kik más címen is, birtokuktól, bányáiktól stb. adóztak, jön elő külön a házadó feljegyezve. Míg másoknál ez általában az adó feljegyzése alatt értetett. A föld és bányabirtokosok vagyona feljegyzésében ugyan többször előjön a kis ház (casa), gunyhó, parasztház: (casa cum nemoribus vagy in montanis, sőt in alpe) azaz a bánya mel-

¹⁾ Ismételve mint Domus Slavi íratik az 1382. jegyzőkönyvekben.

²⁾ Rendesen csak Aurifaber, Faber, Schmit áll.

³⁾ Többször Domus Gherver (Gerber?), Domus Pellificis, Lederer és Domus Irgher, így olvasom legalább, mi irhacészítő lehet.

⁴⁾ Domus Hospitalis, Kummer, Hensel Ercztin. Később Franciscus Balneator. L. alább.

lett s hegyeken levő gunyhók, melyek majd a bányamunkások telepeire, majd a hegyeken, alpeseken levő baromtenyésztésre s aklokra vonatkoznak. De ezek természetesen soha sem állanak a városi házak sorában. Ellenben az utóbbiak tanúsítják, hogy a város birtokos lakosai, valamiut fennebb említett szántóföldekkel, jobbágyokkal bírván a földművelést, — úgy a magas hegyek legelőin, a havasi fensíkon a marhatenyésztést is űzték.

A város bányabirtokosait azonban csakis inkább a mellékes alkalmi feljegyzésekből ismerjük. Ezek közt is természetesen a város ama fennebbi birtokosai, háziurai s előkelő polgárai neveire akadunk.

Az úgynevezett Ezüsthely (Silberch) bányarészek régi birtokosa Silbermacher volt. 1389-ben Győri Péter és Károly is mint birtokosai neveztetnek. Mig 1393. Károly Miklós, Goldner, Heinzman bíró is részbirtokosok lettek.¹⁾

Az úgynevezett Mélyakna birtokosai voltak: Hosenytz Jakab, Kirchenell Péter, Stockl, Goldner, Károly Miklós és Győri Péter²⁾. Más bányarészesek tulajdonosaiul neveztetnek Pumpán Konrád, Sartor Péter mester, Rulant³⁾ stb.

Egy nevezetes 1387-diki bányapör szerint Sartor Péter mester és bíró és Győri Péter, egyidőben hasonlóan a város bírása és bányaművelő társaik közt nagy pör támad bányabirtokaik s ezek művelése miatt.

A pör, mely a szövetséges bányavárosok esküdtszéke által a király bányatisztje jelenlétében döntetett el, érdekes világot

¹⁾ Id. jegyzőkönyv. A. D. 1389 p. fest S. Jacobi obtinuit Petrus de Rab ex parte Silbermacher de debitis, ita quod anno elapso debet occupare medietatem nemorum Silbermacher et duobus annis elapsis medietatem haereditatis seu possessionum. 1393 Obtinuit iuncher Hansmann Goldner quinque partes in nemoribus in Silberch sitis quondam Karoli iudicis, et Petrus de Ráb cum Nicolao Karoli sextam.

²⁾ 1397 után i. h. Isti sunt cultores des Tyfenstollens. Jacobus Hosenitz habet Schichtonem. Petrus Kirchenell habet Schichtonem. Stockl h. Schichtonem. Hausmann Goldner iudex habet octavale. Nicolaus Karl habet octavale.

³⁾ Conrad Pumpan haereditates obligavit in montan's Magistro Petro Schneider v. Sartor. Henricus Rulant casam cum nemoribus.

vet az akkori bányajogi és bányaművelési, aknanyitási, vízleeresztési gyakorlatra ¹⁾).

Később még a Topperstolln birtokosairól értesülünk egy XV. századi keresetből, mely Gloknitzer Benedek, Langhammer, Kunczovicz és Stür策er György közt fennforgott ²⁾. És 1470. körül a Homokhegy (Sandberg, Mons pirosus) híres rézbányáiról, melyeket Beckenschläger nagyváradi püspök Mühlstein Vidnek adott el ³⁾.

Ezen bánya birtokperek s nevezetesen az átirások, a jegyzőkönyvben egyre olvasható ekkori birtok előjegyzések és elzálogosítások, élénk képet adnak a városnak akkor nemcsak bánya- és különösen réztermelési iparáról, hanem kifejlődött hitel, forgalmi s üzérkedési viszonyairól.

Gyakran előfordul ezekben, mikép zálogosítják el a nagyobb birtokosok házaikat, földjeiket, összes örökségüket és bányáikat tetemesebb pénzösszegek fejében; melyeket úgy látszik bányáik költséges művelésére, a fémek kiaknázására szükségellenek. A felvett pénz fejében lekötik azután a nyerendő bányatermékeket is, nevezetesen a rézből tetemesebb mennyiségeket.

Legnagyobb vállalkozók egyike volt ekkor nyilván a Goldner család. Az úgy látszik tönkre jutott Silbermacherek és mások bányáit a Károlyiakkal és Győriekkel megszerezve, nagy erővel s befektetésekkel dolgoznak, de kevesebb áldással és szerencsével. A Goldnerek tetemes birtokaikat egymásután zálogba

¹⁾ Id. városi jegyzőkönyv. Datum et actum A. D. 1387. Per civitates praesentibus Pukancz (Bakabánya), de Monte Regio (Újbánya), de Schemnitz. Per mandatum regale itélnek: Petrus de Jaurino et concultores eius ex una, et ex altera parte Petrus Sartor et concultores sui. Bunhardo scansore Domini Regis praesente. Meghatározatván a Flachmarchscheid úgymond, ubi aqua debet descendere stb.

²⁾ Id. jegyzőkönyvben. De a mint a nevek tanúsítják, a feljegyzés már a XV. századból való.

³⁾ 1470 és 73 Supra Cupri fodina et Lazuri viridi montani Sandberg Vito Mühlstein per Episcopum Varadiensem distracta. Városi levéltár 91. 11. és 6. 20.

vetik, majd Goldner Heinczmann a bíró, majd ennek fiai is István s özvegye Taufel Dorottya ¹⁾).

Nem nagyobb szerencsével dolgozhattak a Hosenitzerek úgy látszik s a Gotzelek, Rosenbergekek, sőt a Károly és Győri családok, a Pumpanok, Rulantok, Ulmannok, kik rendre többé kevésbbé hasonlóan elzálogosítják, lekötik birtokaikat, a réztermelés fejében.

Hosenitz és Károly András nagy adóságaik miatt kénytelenek így elzálogosítani Lőcsei Hildebrand és a Sperendorfi Schulteiss Jánosnak házaikat. 1393. pedig Hosenitz Barach Miklóstól fel vesz 227 arany forintot, melyre később csak hét mázsa fekete rezeset szolgáltat ²⁾).

Ullmann összes birtokát leköti Lőcsei Tauselwoltnak 1391-ben és a hitelezett összegért száz mázsa réz kiállítására kötelezi magát ³⁾. Rulant házát és minden szántóföldeit leköti Liptói Ferencznek a kölcsön felvett ezer forintért ⁴⁾. Ugyanezen Liptói Ferencznek és Lőcsei Teuselwolt Jánosnak köti le, hasonlóan a nevezett évben Gotzel fia Mihály házát ⁵⁾. Valamint Rosenber-

¹⁾ 1387 körül i. jegyzőköny. Judex Hansmannus Goldner et filius suus Stephanus promiserunt solvere Fryedvalt de Neyssa et obligant sibi domum agros retro eandem domum, quod vocatur Hofacker. U. ezek obligarunt Hans Kindermann de Neyss pratum suum retro Borchstetel. A. 1397. Ugyanezek obligata est Nicolao Karoli Dorothea uxor Stephani filii Heinsmann, pater Nicolaus Teufil. Obligatus ager Stephani filii Heinsmann Goldner qui dicitur dy Aw (die Au) exceptis pratis adjacenibus Nicolao Barach pro centum et 50 florenis aureis A. D. 1398. Eadem prata obligata sunt Ulmanno de Corpona pro 12 flor. Egymásután tehát néhány év alatt kénytelenek birtokaikat elzálogolni.

²⁾ Id. jegyzőkönyv 1383 — — töredékben: Hildebrando de Leutsch et Johanni Schulteiss de Sperendorf sita in Bystritz — — pro debitis sat magnis quod tunc si praefati Jacobus Hosenitz et Andreas (filius Karoli iudicis quondam) nem fizethetnének, maradjon a hitelezőknél a lekötött vagyon. És 1393 Jacobus Hosenitz, Nicolao Barach ducentos flor. auri et 27. Solvit septem centenarios cupri nigri.

³⁾ Obligatae omnes haereditates Ulmanni Johanni Tauselwolt de 1391, aut solvere tenetur Centum centenarios cupri.

⁴⁾ Obligata domus Ulmanni ex parte Henrici Rulant Francisco de Lyptovia pro mille florenis.

⁵⁾ Joh. Teuselwolt de Leutsch obligata est domus Michaelis filii Gotzel s előbb már 1391 Liptói Ferencznek is.

gher Mihály is házát Weth János, Wenyngh és ama Lőcsei Jánosnak elzálogosítja. ¹⁾

Ezen Lőcsei János, Lőcsei Tausenwolt Hildebrandt, Lorber és János valamint társaik Vlach és Wenningh, azután Liptói Ferencz, egy bécsi Hanko de Vienna nyilván akkor nevezetes pénzemberek, tökepénzesek, bankárok vagy rézzel kereskedő tőzsérek voltak. Mint később mintegy század múlva például a zsidó Hampo Erusztok, a Szerencse Fortunatusok, a Fuggerek és Thurzók, kik hasonlóan mint tőzsérek kezeikbe kerítik Besztercebánya rézkereskedését és bányáit.

Ilyenek a Neyssi Fryedwaldok (kiknek nevei mint mondók a sileziai Neyss és Freiwaltra mutatnak), a Kindermannok, Barachok. Mindannyian nagyobb összegeket kölcsönöznek. Liptói Ferencz az akkor tetemes 1000 ftot előlegezi ama nagy bányabirtokosok fekvőségeire és bányaréztermelésükre.

A XIV. században ekkor máris a rézkereskedés részint Németalföldre, részint Velenczébe s ez által a keletre nagy lendületet vett ²⁾. S a fennebb nevezett tőzsérek lehettek a közvetítők. Miután az egyenes érintkezésről s kivitelről nem szólnak adataink.

Mindez máris terjedt kereskedelemi forgalomra, nagy iparos lendületre és mozgalomra mutat.

Valóban teljes virágzásban látjuk már ekkor Besztercebányán nem csak a kereskedelmet és marterségeket, de a műipart is és művészetet.

A város egyházainak monumentalis alkotványai már a XIII. század vége óta egyre épülőben voltak. És, mint felőlők alább szó lesz, számos építésszt, kőfaragókat, szobrászokat s művészeket, kiket egyre két századon át folyvást foglalkoztattak, tételeznek fel.

De a következő századok számkönyvei is így emlitenek

¹⁾ 1390. Obligata est domus sita in eadem acie versus domum Nicolai Karl, Michael Rosenpergher discretis viris Joh. Vleth cum Wenningh et Hanus de Leutschovia.

²⁾ Kachelmann Ung. Bergb. 86.

kőfaragókat, építészeket, festőket, harangöntő mestereket, kikkel lejjebb a város ezen műemlékei leírásánál találkozunk.

Nevezetesen előjön már ekkor egy órás is a XIV. század másik felében, János mester, Magister Johannes horológistának nevezve, ki már a század vége körül, úgy látszik a feljegyzésből, meghalt volt. Nevének mester czíme arra mutat, valamint mestersége is, hogy a város nyilvános órájának volt mestere s felügyelője.

A régi egyszerűbb kerekcs gépezetű óra éppen akkor még egészen újabb találmány volt. Csak a XIII. század vége felé kezdődik még Olaszországban az ily óraműveknek nyilvános felállítása a templomokon, palotákon és tornyokon. Németországban (ez azonban csak jóval később, a következő században jön divatba. Boroszlót említik eddig mint az első ismeretes helyet, hol 1368-ban állíttatott fel a nyilvános óramű. Míg Strassburgban csak 1370-ben, Augsburgban 1398-ban, tehát talán később jött volna létre, mint Besztercebányán, hol János óramesternek már a XIV. század vége felé bekövetkezett haláláról értesülünk. Míg Pozsonyban csak 1439., Selmeczbányán 1569-ben említetik az óra először ¹⁾). János mester valószínűleg egyenesen Boroszlóhból, Szileziából, hol mint láttuk legrégibb ily óra említetik, hozhatta át művét, miután a feljegyzés atyját Elbelint hasonló szileziai opai származásúnak mondja ²⁾).

Besztercebánya tehát, melynek későbbi híres nyilvános városi óráiról és nevezetes magán óraiparáról majdnem századról századra értesülünk, ekkor ezen közórájával s óramesterével amaz első városok sorában állott.

Hogy ezen óra ily kezdetleges, és a toronyban alkalmazott gépmű volt mutatóval s ütésre haranggal, kerekekkel, kötölen

¹⁾ Rakóvszky Pressburg 9. Kachelmann Ung. Bergb. 151.

²⁾ Az 1380. körül kezdődő jegyzőkönyvének első lapjai egyikén feljegyezve: Uxor Johannis horologistae assignavit in presencia iuratorum omnes res quas idem magister Johannes legavit patri suo, Nicolao de Crempnycz, quem misit Elblinus pater suus, cum litera civitatis Opaviae in qua continetur, quod quando praedictae res legatae assignantur praedicto Nicolao de Crempnitz, tunc nunquam amplius debet praedictam dominam relictam Johannis horologistae impetere.

függő súlyokkal, pondusokkal, nehezekekkel szerkesztve, tanúsítják még a következő XV. századi számkönyvek is. Sok baj és vesződség volt a nehézkes művel. Gyakran kellett rajta igazítani. Minduntalan új erős s legjobb minőségű kötelek, úgymond, kívántatnak rá. Többször előfordúl a tétel, hogy az óramutatót, a harangot kellett igazítani, majd Tamás lakatos mesternek, majd Zéballd mester harangöntőnek. Majd ismét köteleket és ölmot kellett venni a kerekek súlyaira.¹⁾

Korán virágoztak már e mellett más nevezetesebb műiparágak. Különösen az aranyművesség s az ötvös mesterségek, melyek itt az arany-, ezüst- és rézbányák körében épen helyén voltak. A Silbermacher és Goldner fennebbi családnemek már az arany s ezüst előállítóira vonatkozhatnak inkább, mintsem az aranyművesekre. De mellettök említ már az ezenkori jegyzőkönyv aranyművest is és ötvöst. Még pedig az előkelőbb házbirtokos polgárok sorában²⁾

Érdekes, hogy e mellett s más kovácsok vagy ötvösök közt említ még egy magyar kovácsot is: Faber ungarus vagy ungaricus kifejezéssel. A latin általános faber kifejezés összetételeiben, melyek gyakran el is hagyatnak, egyaránt jelentheti a közönséges kovácsot mint az ötvöst. A magyar melléknév pedig hasonlóan származására mint mesterségére is alkalmazható, hogy magyar volt vagy a magyar kovácsságot, ötvösséget üzte. Mi alatt azon magyar ötvösök is érthetők, kik fegyverek és kardok gyártása mellett nevezetesen a magyar arany s ezüst színes zománcz műveket készítették³⁾. A selmeczbányai számkönyvek a XV. századból hasonlóan emlitenek a magyar szabó és lakosok nevei mel-

¹⁾ 1482. számkönyvekben többször: Stricke zu dem Zeuger 55 den. Dem Zeuger zu machen, auf die Glocken fl. 3. Meister Zeholden den pösten Seil zu Thurm. Um Blei zu den Gewichten, zu dem Zeuger. Ismét: Dem Thomaschen und Sohn mit seinem Arbeitern fl. 1. Dem Schmied dass die Zeuger Glocken hat beschlagen. És ismételve: Den Schlossern auf dem Zeuger.

²⁾ Aurifaber, domus Silbermacher stb.

³⁾ Ipolyi Müpartörténeti tanulmányok II. A magyar és erdélyi zománcz. Budapesti Szemle 1874. 10. sz. 232. És Ipolyi kisebb munkái Maarvösművek I. 359.

lett így magyar aranyműveseket. És később hasonlóan ismerjük még az esztergomi, komáromi és érsekújvári magyar ötvös czéheket, mint magokat czéhszabályaikban nevezik ¹⁾).

Meglehetősen számban ámbár aligha teljesen ismerjük a város ekkori XIV. századi iparágait és iparosait.

Az 1382. utáni jegyzőkönyvek adótartozási rovataiban már mintegy hat kereskedőt és szatócsot ²⁾, öt szabót ³⁾, öt cipőst vagy vargát ⁴⁾, hat kovácsot ⁵⁾, két vagy három ácsot ⁶⁾, egy-két molnárt, bognárt, tímárt, késest, fegyverkovácsot vagy pánczélgyártót, bőr- vagy irhakészítőt, sarkantyúst, több halászt, mészárosrost, péket találunk ⁷⁾. Sőt egy mézeskalácsos és viaszkos ⁸⁾, és nevezetesen egy Mihály festő is 1390-ben említettetik ⁹⁾.

Kétségtelen, hogy ezek nem képezik az akkori iparosok teljes számát. Ámbár akkor kevesebb mester számosabb legénnyel dolgozott némely mesterségekben. Mint például az ácsok, a kőművesek. Észrevehetjük amaz adórovatokból, hogy gyakran többesszámban jönnek elő beírva bizonyos mesterségek, mint a mészárosok, pékek, a nélkül, hogy az illetők neve külön kitéve volna. Máshol észlelhetjük, hogy több iparos a háziurak rovatába írva, másutt elő nem jön. És valószínűleg több iparos e rovatokból egészen is elmaradt.

¹⁾ Az előbb idézett B. Szemle 236. l. És Kachelmann Ung. Bergh. 102.

²⁾ Az idézett jegyzőkönyvből kivonva: Cramer Kristel, Jacus Lawrence, Wernuszth, Der nuve Cramer (azaz új). Flascher (piaczi kufár, vagy hogy bádigos, kolompáros?) Péter.

³⁾ Schneider Péter, Lawrence. Georg. Nicolaus, Hensel.

⁴⁾ Schuster Seydel, Hensel, Laurencz, Venceslaus, Nicolaus.

⁵⁾ Faber: Gotczell, Schmit Michael, Andreas, Janusch Schmidt, Myter.

⁶⁾ Czimmermann Hanko, Peter Carpentarius.

⁷⁾ Molendinator Myter, Bogner Peter, Koller Laczko, Cerdo, (tímár) Messerschmidt, Ulrich, Panzer, Lederer Ullrich, Pellifex Eberhart és Irrherin, Lydererin. Sporer. Piscatores Petrus, egy névtelen, Hano, Gicko. Carnifices Nickel Fleischer, Pistores Heschal Andreas, Nickel Bece, Jacus Peck.

⁸⁾ Porlac fidem iussit pro Petro Vischer pro medio centenario cerac.

⁹⁾ Maler Michael.

A következő századból a teljesebben fennmaradt számkönyvekből már teljesebben is mutatkozik a város többi iparága. Csupán aranyműves mintegy hat jön elő ¹⁾. Míg az előbbiben sajátlag csak egy, legfelebb kettő ismerhető fel. Ezek bizonyára mint a város legtöbb adót fizető iparosai teljes számban irattak be. Míg a többi kézművesek közül csak a tehetősebbek jöhettek jegyzékbe. Mert máskép a közönséges iparosok bizonyára nagyobb számban volnának mint az aranyművesek. És mégis ekkor csak két lakatost ²⁾, egy ötvöst ³⁾, egy késest ⁴⁾, egy rézművest vagy zománczozót ⁵⁾, négy kovácsot ⁶⁾, (holott az előbbi század adórovatában hat kovács volt; de ezek már itt, mint lejjebb látjuk, együttesen czélhben is előjönnek) négy molnárt, két kereskedőt ⁷⁾ de nyolcz piaczi kufárt ⁸⁾, egy timárt ⁹⁾, három szücsöt ¹⁰⁾, egy nyereg és szijgyártót ¹¹⁾, egy fazekast ¹²⁾, három péket és mézeskalácsost ¹³⁾, két asztalost ¹⁴⁾, négy szabót ¹⁵⁾, s ugyanannyi vargát vagy csizmadiát, cipellőst ¹⁶⁾, (a szabók és cipősök az előbbi században nagyobb számban voltak, de lejjebb szintén együttesen mint czéhek is említettnek) több német és külön tót mészáros ¹⁷⁾, s hasonlóan német és tót kalapost ¹⁸⁾ és egy kocsi- és kerékgyártót ¹⁹⁾ találunk feljegyezve.

Ezek mellett külön említettnek még a kőfaragó, építész

¹⁾ Az 1480. számkönyvek szerint ezek : Orbán, Gergely, János Linhart, István és Benigna Goldschmiedtin. ²⁾ U. o. Valtin és Tamás. ³⁾ Miklós. ⁴⁾ Kuncze. ⁵⁾ Lazurernek nevezi a számkönyv; Peter. ⁶⁾ Mátyás, Kristóf Sztrenko, András. ⁷⁾ Molnárok : Wenko, Nyder egyiknek a neve nem olvasható jól, míg a negyedik a kórház melletti malom molnára. — Kereskedők : Handler név alatt egy Hans s másik név nélkül feljegyezve. ⁸⁾ Így fordítom a Fragner, Flaschner, Flaschar kifejezést a budai codex glossoriuma szerint, ámbár itt a Flascher bádogost is vagy kolompárost jelent. Ezek : György, Hensel, Petrós, Ambrus, Schopf, Misko, Flaschar, Urban és Martha Fragnerin. ⁹⁾ Lederer Lőrincz. ¹⁰⁾ Péter, Simon, Jakab. ¹²⁾ Töpfer név nélkül említve azzal, hogy az aranyműveseknek kályhát készített : Den Töpfer um einen Ofen dem Goldschmieden 2 fl. ¹³⁾ Peck és Lebkücher : Tamás, Mihály és Tamás. ¹⁴⁾ Matyás, Pál. ¹⁵⁾ Jakab, István, Mátyás, Ambrus. ¹⁶⁾ György, Mihály, Valter, Gáspár. ¹⁷⁾ Csoportosan említve, hogy a németek 6, a tótok, Windisch, 8 frtot fizet tek. ¹⁸⁾ Hasonlón tót és német kalapos czéh említettik ¹⁹⁾ Wagner, Hans és Radmacher Gregor.

vagy kőmíves, és ácsok legényeikkel együtt. Sőt két vagy épen három festő is; kikkel még a város műemlékei leírásánál is találkozunk. ¹⁾ Hasonlón ekkor harangöntők ²⁾ is, fegyver és páncczelgyártók, sőt a XV-dik század végén már puskaművesek, puska- és ágyúöntők említettnek ³⁾. De az utóbbiak nagyobbára már csak a következő századokban jönnek elő.

Nagyobb czéhtestületeket képeztek már ekkor a közönségesebb iparágak, melyeknek mestereik nagyobb számban léteztek. Czéhmester azonban épen úgy, mint a főbb várostéri házak birtokosa, nem lehetett más, csak a ki egyszersmind bányabirtokos volt. A számkönyvek, az említett mészárosok és kalaposokon kívül, feljegyzik a kovácsczéhet, mely 12 forint adót fizetett, a szabókat, kik 11, a lakatosok és vargák czéhet, kik külön 9 forinttal voltak megadóztatva ⁴⁾.

Kétségtelenül mindannyi iparágak ekkor már is ily testületekben, czéhekben egyesülve lehettek a városban. De a hiányos alkalmi feljegyzésekben nem találjuk ezeket teljesen felsorolva.

V.

A város hatósági, közigazgatási s társadalmi viszonyai a XIV. század óta. A bírák, tanácsnokok, esküdtök. A vezetéknév. Törvénykezés. Ítéletek. Száműzés. A városi jövedelmek s adók. Rendes és rendkívüli költségek. Ajándékok. Vendéglések. Egyházi állapotok. Iskola. Tanítók.

Kórház. Orvosok. Gyógyszertár. Fürdők. Vízvezeték. Közmérleg.

A város közigazgatási és hatósági, valamint társadalmi élete s intézményei hasonlóan még felismerhetők ezen első korá-

¹⁾ A kőfaragók Steinmetze, kőmívesek többször említve. 1490. egy István kőfaragó és István kőmíves (Maurer) legényeivel, sammt Gesellen. Hasonlón Tamás ács és mások (Thomas Zimmermann sammt andere Zimmerleut.) Festők (Maler) Hans, Miklós s egy festő özvegye. (Malerin.)

²⁾ Lásd ezekről alább.

³⁾ A számkönyvekben a XV. század végéről és a XVI. század elejéről többször nevezve puskaműves, (Pixenmacher és Pixenmeister) pánczél és nyíl, kard, vagyis fegyverkovácsok. Dem Panzerfeger 25 denár, umb Pfeil 25 den., für ein Panzer 3 for. 86 denár, umb Swert 70 denár.

⁴⁾ U. ott a számkönyvek feljegyzései szerint.

nól s elég érdekes képet nyújtanak a város műveltségi állapotai ról és közéletéről.

Ámbár az ezekről szóló adatok is nagyobbára csak töredékes s alkalmi jegyzetek, mégis a nagyjából ismeretes hazai városi életnek érdekes részletes illusztrációul szolgálhatnak. Beszterczebányának is hasonló közigazgatása lévén mint más szabad királyi városainknak, erre nézve, valamint középkori városaink ipara, társadalmi s közlete iránt meglehetősen tájékozhatnak már más városaink hasonló emlékei is. ¹⁾

Ezekről Beszterczebánya közigazgatási és társadalmi élete sem különbözött. A városi hatóság s közigazgatás élén a bíró állott, tizenkét esküdt polgárral vagy tanácsnokkal, kik hivatalaikat a választás szerint rövidebb vagy hosszabb időtartamra, rendszeren egy évig ²⁾, tekintélyök s befolyásuknál fogva díjtalanul viselték. Míg mellettük a díjazott városi jegyző, akkor egyszerűn irlnoknak (Stadtschreiber) nevezve, állott. Ő volt a tanács lelke, ki egyaránt a közigazgatási, törvénykezési, kiadási és bevételi jegyzőkönyveket vezette, a határozatokat írta, a számvételt vitte. A választó polgárok száma eleinte az összes előkelő polgárokból, később csak száz választott polgárból állott, kik rendszeren évenként választák meg a bírót és tanácsot. De ezek gyakran évek során át újra megválasztattak.

Már a XIII. században, nemsokára hogy a város privilegiumot nyert 1255-ben, említi egy okmány 1263-ban a városnak első bíráját ama Heinczmann András Comest és később 1282-ben vele együtt esküdt polgárait is, vagy a város tanácsosait. ³⁾

Azontúl a feljegyzésekből csak itt-ott merül fel egy vagy más bíró s esküdtek neve. A XIV. század közepe után egy Ká-

¹⁾ L. a f. i. Budaváros törvénykönyvét. Az e mellett kiadott emlékeket Kovachich Codex Tavernicalis. Kachelmann Gesch. d. Ung. Bergstädte II. 176.

²⁾ IV. Béla privilegiuma szerint is villicum vel iudicem de universitatis consilio eligant et consensu per spacium unius anni permansurum. Endlicher i. h.

³⁾ Cod. Dipl. V. 3. 114. Andreas villicus de Biszterczebania simul cum civibus iuratis de eadem.

roly nevü említették ¹⁾. 1379-ben Hansmann Goldner jön elő már mint bíró, a szövetséges bányavárosok gyűlésen egy Comes Gróf Tolbay Konrád mellett említve ²⁾. 1389-ben és 1393-ban ismét Károly Miklós a bíró, a ki mellett Márk, Ádám és Bertalan városi esküdtek vagy tanácsosok neveztetnek ³⁾. 1390-ben Ádám bíró,⁴⁾ bizonyára az előbbi esküdttel vagy tanácsossal azonos, neveztetik. 1393 után azonban megint Goldner Hansmann volt a bíró ⁵⁾. E közt év nélkül Rosenpergh és Szaniszló neveztetik. Gyakrabban előjön Sartor vagy Schneider Péter mester mint bíró ⁶⁾. Azontúl is a század végéveiben, többször névtelenül említett, bíró mellett hasonlóan jönnek elő az esküdtek megemlítve s ily minőségben neveztetnek ismét a fennebbemlített Bertalan mellett még Osvald és Kirchenell is, kik mindannyian házbirtokosok, tehát előkelő polgárok voltak, mint neveiket nagyobbára a fennebbi házbirtokosok sorában már ott találjuk ⁷⁾.

Ezentúl csak 1431 és 1439-ből találunk feljegyezve egy Heintz Achtzenicht nevü bírót tanácsnokaival ⁸⁾. S azután már csupán a század közepéről Schweingrettelt ismerjük és végéről 1482 Stürcezer Györgyöt ⁹⁾, ki előbb Hunyadi János itteni bánya-biztosa volt ¹⁰⁾. Utódjai a század végén s a jövő elején voltak: Pergmeister István, Rockinfinger, Sartoris Bálint, .Perger Seraphin sat.: Kik már az itt vázolt korszak után jönnek elő, sor-

¹⁾ Id. jegyzőkönyv 1384. előtti időből mondja quondam Karoli iudicis.

²⁾ Kachelmann Ung. Bergb. 72.

³⁾ U. o. 1389 és 1393. Nicolao Karoli iudice, Marco, Adamo, Bartholomeo iuratis.

⁴⁾ 1390. i. h. Civitas tenebatur Ade iudici. És Adam iudex fide. iussit stb. L. alább.

⁵⁾ U. ott 1397. Hansmann Goldner iudex.

⁶⁾ J. h. Gyakran e névvel: Magister Petrus Sartor iudex.

⁷⁾ U. o. 1399. Item quando iudex erat cum Bartholomaco item cum Osvaldo. És u. o. quando iudex cum Kirchenell equitavit pro literis ad Dominum regem et cancellarium.

⁸⁾ Id. jegyzőkönyv a fennebbi évek alatt sub iudicio providi vir Heintz Achtzenicht et suorum juratorum.

⁹⁾ Ez évi számkönyv.

¹⁰⁾ Kachelmann Ung. Bergb. 129. G. Sturcezer Schaffer des Joh, von Hunyad.

ban ismereteseek és rendre fel vannak jegyezve a városi szám- és jegyzőkönyvekben.

Az ezenkori tanácsurakat látszik nagyobbára érteni a számkönyv az úr vagy mester (Herr, Meister) elnevezés alatt; mely czímmel kiválólág a következőket ismételve is illeti 1490-től kezdve: Mühlstein Vid úr, Königsberger Mihály úr, Kollman Handler úr, Stenzell mester, Per Hans úr, Langhans, Umstamb, Kunzovitz, Prokop, Benedek (úgy látszik Glocknitzer), Menyhért, János urak. Ezek közt még egy Sund Bálint emlittetik és Hensel Schaffer (nyilván a Königsbergiek közül), azután ismét Glocknitzer s végre még Laurenzin és Jakab mint mesterek ¹⁾.

Közöttök találjuk ismét, amennyire nemcsak keresztneveikkel neveztetnek, Beszterczebánya legnevezetesebb régi polgárai családi neveit.

Természetesen, a családok neveiben nagy a határozatlanság, sőt folytonos ingadozás uralkodik. Nemcsak helyesírási különfélen, hanem megtoldva és rövidítve, fordítva és latinosítva is nagy változatokkal használtatnak. Többször egészen is elváltoznak, új melléknevek felvetetnek s a régiek elhagyatnak. A régibb családneveknek állandóságáról és régiségéről uralkodó vélemény úgy is csak a tudatlanságból eredt álhiten alapszik. Kevés mai vezetéknev származtatható le csak két vagy három századon át is, hiteles okmányokkal kimutathatóan. A középkorban pedig mintegy a XVI. századig közönségesen épen csak a keresztnév használtott. A XIV. századig a neveknek rendesen csak egy harmada jön elő vezetéknevvel ²⁾. Míg később ezek száma mindinkább nevedik. Beszterczebánya ekkori jegyzőkönyveiben is már a neveknek mintegy fele családnévnek vehető ³⁾.

A budai törvénykönyv 1244-től 1422-ig szerkesztve, már hasonlóan meghagyja, hogy a tanúk nem csak kereszt-, hanem vezetéknevöknél fogva is neveztesenek ⁴⁾. Az előbbi, a keresztnév

¹⁾ Id. városi számkönyvek.

²⁾ Lásd az 1389-diki jegyzőkönyv házbirtokosai névsorát s a többi neveket.

³⁾ Lásd Kriegk Frankfurter Bürgerzwiste 468.

⁴⁾ I. h. 191. Die Zeugen scholl man nennen mit ihren christlichen namen, und auch mit zunamen.

volt azoban ekkor még mindig a lényegesebb. Ezen keresztnemek mellett, melyek nem nagy változatosságot mutatnak, úgy hogy néha még egy családban is több testvér, és gyakrabban atyáról gyermekekre minden ivadék ugyanazon keresztnemet viselte, — kellett azután mellékneveket adni. Ezek rendesen ugyan az alaktól: kis vagy nagy, vagy a kor és szintől: öreg, ifjú, fekete, fehér, veres vétettek. Míg a családoknál kezdetben a származási hely, később e mellett is az alak, a mesterség, a hivatal és más különös tulajdonságok szolgáltatták a vezetéknevet. Erre, valamint a keresztnemekre is nemcsak a szokás, de sokszor a divat is befolyással volt. A classikai renaissance korszakában például e szerint latinositják vagy görögösítik a vezetéknevet; míg a keresztnemet a hellen és római nevezetességektől kölcsönzik. Hasonlón mint a romanticusban ezt a hős és más regékből veszik. A középkorban azonban még ennek az egyéneket sajátosságosan jellemző felfogása, népies, sőt pórias nyers izlése is, vastag gúnyja és tréfája nyilatkozik a vezeték- vagy csak a melléknevekben.

A besztercebányai hasonló nevek is még érdekes pillantást engednek vetni az akkori itteni társadalmi életbe és hangulatba. Sajátosságosan jellemzik ezt például az ekkori nevek: Mint: Kyne stolln (keine Stolln Akna nélkül), Achtenicht (Ne gondold vele), Woltwenicht (akarod vagy nem), Hosenitz vagy Hosenitzer (talán Hosenicht nadrágtalan, sansculotte, a meggazdagodott később tönkre jutott család), Langhelsel (hosszúnyakú), Langhammer (hosszúkalapács), Czibel és Knoblauch (Veres- és foghagyma), Cziegenfüssl (kecskeláb), Læmhover (agyagház vagy udvaros), Ryntfleisch (marhahús), Teuselwolt (talán: akarsz ezeret. A gazdag löcsei bankárok neve). Stockel és Rothstock, Gotwispel, Bierumbwagen, Lederwasch, Halbschuch, Reisaus, Schweingrettel sat. Mindannyi komolyan, gúnynyal és tréfásan jellemzik nyilván eredetileg e nevek viselőit ¹⁾.

¹⁾ Hasonló nevek más városainkból, mint Selmeecz, Korpona, Kassa, Buda, Pozsony régi német lakosaié: Lerenwagen, Eisvogel, Müusekönig, Smirstempel, Ungerfeind, Messenkolbel, Freudensprung, Eisenringel, Altkrügel, Kolbenhauer, Mayerwirth, Wassergiesser, Eylausenrock (pozsonyi polgármester 1414) Bösenzüngel. Némely névvel még története is fennmaradt. Így az utóbb nevezett Bösenzüngel selme-

Másoknál ismét látjuk, mint veszik fel a család híresebb férfiai keresztnéveit vezetéknévül. Mint a Heinczmannok (Hans Jánostól) a Donch, Donk, Dankók (Domonkos vagy Danieltől) a Barlák talán Bertalantól, a Gotzelek Gönczöltől sat.

Mindezen ama s eme nevű eredeti családokból azonban a XVI. századon túl is kevés, maig talán egy sem maradt fel Beszterczébányán. Legalább e nevek alatt, mint ily régi és hitelesen leszármaztatható, tudomásunkra éppen nem.

Leányágon azonban s névváltoztatva valószínűleg még több család ezektől származhatik.

A mint azonban ezen neveket a jegyző és számkönyvek fenntartották, velők mindannyival fenntartva maradt egy-egy nyom a város magán, nyilvános és hatósági életéből. Az előbbire a magán visszonyokra vonatkozó adatokat már feljebb méltatva felhasználtuk.

Ezen kívül a nyilvános és társadalmi életben még a közigazgatás és törvénykezés, a hagyatékok és tartozások, a birtokeladások és bevallások, a rendes és rendkívüli kiadások, bevételek, az adók kivetése s befizetése voltak azon legnevezetesebb mozzanatok, melyek időnkint feljegyeztettek és könyveztettek. Mind ebből is azonban csak kevés, egy-egy töredék maradt ránk, mintegy mutatványul. A néhány végrendelet és hagyatéki elintézés vagyonátírás, szerződés megerősítés, bánya- és házjegyzék mellett, melyeket már előbb felhoztunk, szintén csak kevés törvénykezési esetet ismerünk a XIV. századból. Ezek nagyobbára erőszakoskodás, gyilkosságok, életbiztonság és közerkölcsiség elleni merényletek feletti ítéletek feljegyzései.

Igy értesülünk, hogy Kysser Péter higanybányája munkásainak haláláért vagy meggyilkolásáért a város polgárai könyvéből kitöröltetett. Hasonlón 1390-ben Hycko is, hogy Woltwe-

ezi gonosz polgár volt, ki az akna kötél elmettségéért számkivettetett. (Lásd egyébkint e nevet Kachelmann Ung. Bergb. 83—109.) De nevezetesen már a külföldi német városokban is, mint például Frankfurtban a beszterczebányai stb. fennebbi nevekhez hasonló neveket találunk. Mint Achtenicht, Rintfleisch, Schweinfleisch, Knoblauch, Eisvogel, Bauernfeind, Judenfeind stb. Kriegk Frankfurter Bürger Zustände, 468 stb.

nicht Gotzel bányamunkását megnyilkolta és 1400-ban Zschunk és Streubel Miklós különféle kihágásaik miatt. ¹⁾).

A város könyvéből való kitörlésnél, mely nyilván csak a város polgárait érthette, súlyosabb büntetés volt a számkivetés, mely a polgárok súlyos büntényein kívül a nem polgároknál, szolgálknál ezek kisebb vétségeire is alkalmaztatott.

Számos ily számkivetési esetet ismernek még jegyzőkönyveink. Számkivettetnek egymás után Hénel, hogy Károly szolgálját, Jekel hogy Tylent Rosenberg emberét, Hanus hogy feleségét, Barnus, hogy egy bányamunkást meggyilkoltak ²⁾).

Mások kisebb erőszakoskodásokért, közerkölcsiség ellen elkövetett bűnökért, s ezek közt leginkább szolgák bűnhődnek számkivetéssel ³⁾. De ezzel bűnhődtek a város hatósága elleni merénylet miatt is a polgárok. 1439-ben ekkép Achtenicht bíró és tanácsai megsértése és rágalmazása miatt Reisaus János száműzetett ⁴⁾).

¹⁾ 1397 után i. h. Petrus Kysser est deletus de libro civitatis pro mortalicio, quod perpetravit in laboratores in mercurio. — Hycko deletus est de libro civitatis propter homicidium quod perpatravit in laboratorem Gotzel Woltwenicht. Deletus est A. 1390. Egy töredék jegyzet — — Zschunk et Nyckel Streubel sunt deleti — pro omnibus excessibus eorum A. D. 1400.

²⁾ U. o. Proscriptus est Henel quod mortificet Karoli servitorem. Proscriptus est Jekel, quod mortificet Tylen in domo Nicolai Rosenperch. Proscriptus est Hannus quod iugulaverit uxorem suam. Proscriptus est Barnusch filius Simonis propterea, quod mortificaverat laboratorem Hyczko Mautner.

³⁾ I. h. proscriptus est Kunsil propter violentiam quam fecit in — — pecoris et pecorum. — Proscriptus est Michael Rosknecht qui servivit Pumpan propterea, quod voluit violare mulierem tempore nocturno. — Proscripti sunt Henel, Cramen et Polner quod violaverunt unum laboratorem — et exuerunt violenter eum stb. Proscriptus est Knybentel propterea quod violaverit mulierem in stuba praeconis et violenter exivit de captivitate cum compedibus et manicantatus (sic) Proscripti sunt sequentes — (nem olvasható töredék) — — legitimam uxorem Michaelis — — sororem Ulman Kynestol — filiam oppressam etiam spoliavit peplo quod Slogher dicitur in theutonico (Lásd Bud. törvk. Slagtuch szó alatt.

⁴⁾ I. h. 1439. Johannes Reisaus est proscriptus ex parte filipensionis (sic) et diffamationis iudicis et unius iurati sub iudicio providi viri Heintz Achtenicht et suorum iuratorum. Itt a Reisaus név hasonlóan az elítélt jellemzésére szolgál, mint fennebb a selmeczi Bösenzügel.

A kitörlés és száműzés volt rendesen a kivégeztetés után a polgárookra nézve a legsúlyosabb büntetés. A selmeczbányai törvénykezési feljegyzésekből értesülünk, hogy a száműzés olykor a Tiszántúlra szolt. Talán ezzel egyszersmind a száműzött bányász a tiszántúli, nagybányai, erdélyi s más bányák nehezebb munkáira volt elítélve ¹⁾).

Ezen kitörlés a város polgárai sorából, száműzés a városból azonban többnyire csak ideiglenes volt. Ügylátszik bizonyos évekre szólott, mint az előbb idézett selmeczi esetben. Vagy egy és más módon eleget tévén, az illető felmentetett és kitöröltetett a száműzöttek sorából, még nagyobb vétségekért is, mint gyilkosságért ²⁾).

Gyakori az eset, hogy mint a középkorban általában, itt is nagyobb búcsújárások által vezekelve tesznek eleget a száműzöttek. Mint zarándokok mennek rendesen Achenba a magyar búcsújárások akkori nevezetes helyére, vagy Rómába.

Közönségesen az elítélt kezeseket állít ki, kik vagyonukkal és nagyobb pénzösszeg lekötésével is jótállanak az elítéltért. A zarándoklást bevégezve azután rendesen felmentettek a számkivetés alól s a kitörlés érvénytelennek nyilatkoztatott. Számos érdekes esetet beszélnek meg erről a beszterczebányai jegyzőkönyvek.

Higanybánya munkásai haláláért a város könyvéből kitörölt fennebbi Kysser Péter Achenba kétszer búcsút járt, mások jótállása mellett ³⁾).

Jakus pék hasonlóan tesz eleget a megölt Maurer Mihály lelkeért ⁴⁾. Kyder Jakus megint így Rómába zarándokol ⁵⁾. 1390-ben Ádám bíró jót állott Miklós mészárosért, ki Han-

¹⁾ Kachelmann Ung. Bergb. 84.

²⁾ Mikus Platko satisfecit pro mortalicio in sororem — Stephani, ideo deletus est de proscriptione. Más elengedések is említetnek e mellett, hol nyilván kisebb vétségek forognak fenn. Így : Philippo est indultum, quod excessit in domo Nemesch. Si amplius excederet, quod absit tunc debet gravius puniri.

³⁾ I. h. 1398. után — — pro duobus itineribus ad beat. Virg. in Aquisgrano super Michael Molner Peter Kysser pro emenda animae Pauli interfecti in curia. Et praedicti fidem iusserunt pro eo.

⁴⁾ Jacus pece satisfecit pro itinere pro anima Mich. Maurer. U. o.

⁵⁾ Jacus Kyder fecit unum iter Roman.

nemann és Leydel nevűek halálának úgy látszik véletlenül vagy gondatlanságból oka volt, hogy kétszer fog búcsútjárni Romába szent Péter és Pálhoz zárandokolva ¹⁾. Nevezetesebb eset még midőn Seldner és Woltawyn beszterczebányai polgárok más selmeczi és zólyomi lakosokkal kezeskednek Voczlób és fiainak három római s egy acheni zárandoklásáért. Azon felül Otel kezeskedik, hogy ha az nem teljesíttetnék, ő felel értők. Ezen esetben, ha az említett kezesek ötet ki nem váltanák, neki rajtok viszkeresetre joga van és magát az ő vagyonokból kártérítve kiválthatja. ²⁾

Ezen ítéletek közt itt-ott még rendőri törvénykezési rendeletek töredékei is fennmaradtak. Ha valaki a város tanácsnokai ellen könnyelműen kardot ránt, úgy mond egy töredékes feljegyzés, már ezen szándéka miatt is kézelvágással vagy átszúrással fenyíttetik. Míg ez mások ellen elkövetetvén, csak a fegyver, a kard, kés koboztatott el, s egy fertót (a forint negyed részét) tartozott a tettes fizetni. A ki nyilvános roszakaratot tanúsít, nem kegyelmezhető meg. A kik a börtönből másokat kiszabadítanak és rejtegetnek, száműzetnek sat. ³⁾

Ezen alkalmilag feljegyzett és fennmaradt töredékek kétségtelenül részletei lehettek a városi régi törvénykönyveknek. De ez már fájdalom elveszett.

Hogy egyébiránt ezen erőszakos korban a gyilkosságok,

¹⁾ Proscriptus est Nicolaus carnifex propterea quod mortificavit Hannemann et Seydel, quod dicitur eyn nachfolger. (L. Bud. törvk. e szó alatt verfolgen üldözésben.)

²⁾ Kachelmann Ung. Bergb. 105.

³⁾ Id. jegyzőkönyv: Qui coram iurato frivole evaginat cultrum vel gladium, debet eius manus cultro perforari. Qui sic frivole evaginat gladium vel cultrum perdet eum et unum fertonem. — Lásd hasonlót a Codex Juris Tavernicalis 120. fej. 218. stb. S a budai törvénykönyv 231. czikke. A beszterczebányai fennebbi azonban mind a kettőtől lényegesen eltér. Ily töredék továbbá: Cum est in manifesto consilio nulli debet gratia fieri. — És — — educendi ad civitatem, qui violenter exit de civit. stuba praeconis vel excipitur de eadem, et excipientes omnes consimiliter sunt perpetuo proscripti a civitate. Egy másik töredék kezdete: domum propriam debet capite — — ismét németül blawe Schläge — nyilván a verés jelei stb.

erőszakoskodás itt is aránylag gyakori esetek voltak, tanúsítják fenebbi számos ily eseteken kívül más erre vonatkozó följegyzések is. Így beszéli ezek egyike, hogy András Hensel mester fia Hoznitzer Jakabot másokkal üldöztvén, kardot s baltát hányt utána. Máshol hogy támadták meg Venczelt az erdőben, kövekkel rárohanva. Gross Hanus mikép lázított.¹⁾

Mindez s az előbbi számos eset alig néhány évtized alatt fordul elő. Több ezek közül valószínűleg a bányászati sajátságos viszonyok által indokolható erőszakoskodásokra s elvadulásra is mutat, mint ez a kezdetleges bányaművelésnél mindenütt előfordul.

Nem találunk egybeáránt más közönségesebb bűneseteket és büntetéseket, még kivégzéseket és az oly gyakori testi fenyítéseket sem feljegyezve. Kétségtelenül csak azon esetek jegyeztettek fel, mint a kitörlés, száműzés, a búcsújárás általi vezeklés és bűnhődésért való jótállás, melyeknek jogi következményei voltak. A többi rövid uton elvégeztetett, feljegyzés nélkül.

Csak a későbbi számkönyvek kiadásai közt találjuk még ezen büntetéseket említve alkalmilag, midőn bevezetik, mi költesett a bitófára, az akasztófa helyreállításáért, a bilincsekért. A hóhérnak a kivégzésért, a vízbefúlasztásért, az elégetésért. A hóhér segédeknek, kik a létrát az akasztófa felhúzták. Annak ki a szegény bűnös asszonyt megseprözte, megvesszőzte :).

De ezen már nagyobbára ismeretes büntetésnemek a későbbi időkg köztudomásra hasonló módon szokásban voltak.

¹⁾ I. h. töredékesen — — Andreas magister Hensel filius — — quod violentiam fecit Jacobo Hosenitzer proiciendo in eum cultum bipennibus cum aliis annitentes eum mortificare. Hasonlón u. o. töredékben — — tunc temporis iuratorum qualiter ipsum invasit in silvis cum lapidibus irruens in ipsum Venceslaum anno ut supra. És — — proscripti sunt Groess Hanus — quod inceperunt convocationes — — összegyűlekezéseket, lázításokat kezdtek ?

²⁾ Id. számkönyvekben a XVI. század elejéről : többször : Auf dem Pranger. Dem die Leiter auf dem Galgen hat aufgezozen. — Umb Fessel. Dem Poten geben dass er die Arme Sünderin gepässt hat, die man Verbrant. — Dem Meister gegeben sein Lohn, dass er den Gaspar gerichtet hat, und ein Weib ertränkt. Ez a hóhér mester volt, ki rendesen Selmezbányán lakott, s innét szolgálta a bányavárosokat s a környék törvényhatóságait. Kachelmann i. b. 151. És gyűjteményekben a sz. keresztí Regestákban.

Jóval részletesebbek és teljesebbek ezeknél még úgy az előbbi jegyzőkönyvekben, valamint a későbbi XV. századi s következő számkönyvekben a jövedelmi bevételi s kiadási kimutatók, nevezetesen az adózási és tartozási jegyzékek. Kivehető belőlök, hogy a város jövedelmét képezték már ekkor a bányák, a szántóföldek és rétek, a falusi jobbágyok adózásai, a házadó, az italmérési jövedékek — (mert ámbár a tér házainak birtokosai ezen kisebb királyi haszonvételi joggal bírtak, de a városnak ezért úgynevezett borpénzt fizettek) — az iparosok, czéhek, mézsárszékek járadékai, a mérlegpénz, fürdőbér, az úgynevezett pénzszelenczék, (pixis), melyekbe úgy látszik a sarczok, büntetés-pénzek, díjak, talán könyöradományok is gyűjtettek.

A mint ezen jövedelmek nagyobbára évről-évre könyvelve bejegyeztettek, meglehetősen teljes képét állítják elő a város financiai, pénzügyi állapotainak a XV. század óta. Részletezésükbe azonban itt nem ereszkedem, miután ez csak külön kimerítő tanulmány tárgya lehetne, mely e vázlatban nem lenne helyén ¹⁾. Csak általában az eredményt jegyzem fel, hogy a városnak mintegy 4000 arany forint összes jövedelme volt, az aranyforintot körülbelül a mai arany értékével számítva.

Ebből a királyi adóra fizettetett évenként 250 arany forint ¹⁾. De ezenkívül jártak még a rendes újévi ajándékok a király és királyné számára, határozott díjak az udvari s országos főhivatalnokok, az országzászlósok számára: A nádornak vagy udvarmesternek és különösen a tárnoknak, azután a királyi ajtónállóknak, sőt még a szakácsoknak is és alkalmilag a kocsisoknak, mint alább, Beszterczebányának a király általi látogatása alkalmával előfordul. De máskor is járt más főuraknak is, ha a város rájuk szorult; annak valamely szolgálatot tettek; vagy érdekében volt pártfogásukat megnyerni, és magok iránt jókedvüket fenntartani.

Ezen rendes ajándék- és járadékokat más városok statutu-
maiból ismerjük, mint a budai és pozsonyiakat például, hol

¹⁾ Annál kevésbbé, miután ezt báró Nyáry Albert tagtársunktól várhatjuk, ki ezen tárgy szakavatott tanulmányozásával, megírásával szorgalmasan foglalkozik.

²⁾ Míg a főváros Buda ugyanekkor már 4000 arany forintot fizetett. Budai törvénykönyv 32.

még az újévi ajándékok minősége s értéke is meg volt határozva ¹⁾. Rendesen ezüstkupák posztó, gyolcs, lószerszám stb. Beszterczebánya is aránylag hasonló rendes ajándékokat szolgáltatott. Ezek mellett azonban többnyire csak a rendkívüliek jönnek a kiadásba.

Ily rendkívüli alkalomból úgy látszik szolgáltathattak Kanizsay Miklós tárnokmesternek, (kit a besztb. jegyzőkönyv Jánosnak mond, holott ennek fia volt) 12 arany forint tiszteletdíjat. Hasonlón ez időtájt a XIV. század vége felé 18 aranyforint tiszteletdíjt kap a tárnok ²⁾.

Rendesen azonban ezüst kupákat, edényeket, kanalakat, sőt egész lemezeket is adnak ily alkalomkor ajándékban. A XV. század végén s a következő elején így áll feljegyezve, hogy a kamara-grófnak két kupácskát ezüsből s megaranyozva adtak ³⁾. Beatrix királyné udvari emberének, hat márka értékű ezüstlemezt ⁴⁾. Az érsek helyettesének 4 ezüstkanalat ⁵⁾. Hasonlón Thurn Kristóf zólyomi várnagynak 12 ezüstkanalat. Valamint a thuróczi prépostnak is és alispánnak ⁶⁾.

Ezen ezüstitárgyak a város számos híres arany s ezüstműveseinek munkái voltak. A váci püspöknek, valószínűleg mint cancellárnak adott 65 aranyforint értékű kupa mellett feljegyez-

¹⁾ Budán a királynak és királynénak újévkor 21 marka értékű feldolgozott s részben megaranyozott ezüstedények, kaunák stb. jártak újévre. Pozsonyban a királynak csak harmadfél marka értékű ezüst kupa és két darab löveni posztó, a királynénak két marka értékű kupa s egy darab posztó. Az udvari főméltóságoknak leginkább lószerszám és gyolcs járt, meg apróbb pénz. Ezen ajándékok értéke és száma később mindinkább növekedik. Budai Törvénykönyv 328. 297 és a Tárnoki taksák Codex Tavernicalisb.

²⁾ Id. jegyzk. A. 1390. magister tavernicorum dominus Johannes de Kanya — — honorarium 12 flor. aureor — — Item (1399. előtt) 18 flor. auri cum quibus honoraverunt magistrum tavernicorum et suos servitores.

³⁾ Számkönyv 1482. Item so est die Stadt schuldig Herrn Grafen zwei Koplein (kupácska) Silber und Überguldt.

⁴⁾ U. o. Item Herrn Peroth ein plich Silber 6 mark.

⁵⁾ U. o. dem Herrn Bischof vicario verschenkt Löffel 4 fl. 5. d.

⁶⁾ Lásd alább idézve.

tetett, hogy az János mester műve volt ¹⁾). Thurzó Elek és nejének is hasonlóan ily drágább kupákat adnak 105 firt értékben. Míg Verböczynek csak kisebbet küldenek Budára, melynek értéke csupán 14 arany és 72 denár volt ²⁾). Később még Grittinek is visznek ³⁾). De melynek ára helyett, csak tisztítási költségeiről szól a számkönyv. Úgy látszik, hogy ily kupák, ezüstédények, tehát készletben is tartattak. Más alkalommal azonban, midőn a szövetséges bányavárosok együttesen készíttetnek, más városok híresebb aranyműveseit is felkeresik. Így a királyné előbb említett zólyomi várnagya Thurn Kristóf számára a korponai Jakab mester aranyműves által dolgoztatnak két kívül s belül meg-aranyzott fedeles kupát. Ezek a mint értékesebb, úgy valószínűleg ritkább mesterművek lehettek ⁴⁾). 1513. A királynak is együttesen ad a hét szövetséges bányaváros két drágább ezüstkupát melyek árából csak magára 26 firt jött, míg a kancellárnak ajándékozott költség fejében 11 forint ⁵⁾).

Az értékes ezüstédények mellett leggyakoriabbak a fűszerek, melyeket ajándékban visznek és adnak. Lejebb a király látogatása alkalmával halljuk, hogy házgondnokát külön ellátják safránnyal. A zólyomi grófnak visznek a többi közt két font gyömbért ⁶⁾ A turóczi prépostnak is, midőn a hiteles helytől valamely bevallások mását kiveszik, a lefizetett díjon felül visznek még ajándékban ezüstkanalak mellett mandolamagot, aszúszlót, fűgét, aszalt halakat ⁷⁾). Másszor Thurzó János adnak bor-

¹⁾ U. o. Bischof von Waitzen ein Kopp v. Meister Hans 65 fl.

²⁾ U. o. Zwei Kopf dem Herr Alex. Thurzó geschenkt und der Frau 105 f. Verböczy zu Ofen 2 Becherlein wegend 1 Mark 21 pis. Für das Silber, Gold und Arbeit geben 14 for. 77 denar.

³⁾ U. o. Von dem Koppel so geen Ofen geführt und Gritti geschenkt zu putzen und zu saubern gegeben 25 denár.

⁴⁾ Kachelmann a selmeczbányai számkönyvekből. U. Bergb. 140.

⁵⁾ Beszterczebányai 1513. és 1521. stb. számkönyvek.

⁶⁾ Id. jegyzőkönyv : Item procuratori (Regis) pro croco, máshol Dominio Laurentio fratri domini David II. libras zinziber.

⁷⁾ Számkönyvek a XVI. század elejéről : Capittel von Thuróc von einem Brief fassionalen paria aufgenommen 1 fl. Herrn Probst geschenk : Mandelkernen, Feygen und Weinperl fl. 3 prewsisch Fisch. 56 d. Preposito et domino vicecomiti, homini regio (valamely határjárás is lehetett vagy statutio) coclearia, vier Löffel stb.

sot, sáfrányt, s Eleknek egy font sáfrányt és borsot, azonkívül halakat ¹⁾. A fűszerek nyilván mint keresett s csak a városok kereskedéseiben található tárgyak alkalmas ajándékok voltak.

Tetemesebb rendkívüli kiadásokat okoztak a más élelmi cikkek, nevezetesen bor, hús, ökrök, lótarásra zab, melyeket igénybe véve a várost látogató, rajta vagy környékén s mellette átutazó s időző főurak kíséreteikkel, csapataikkal okoztak; annak daczára, hogy a város szabadságlevele szerint csak a király szállhatott meg, és szokás szerint csak a tárnok tarthatott itéletet.

Már 1390-ből feljegyezve találjuk, hogy a szüzfogantatása napján Kanizsai tárnokmester tartására elköltetett 120 forint ²⁾. Máskor a tartás és megvendéglés közös költségeihez járulnak. Mint 1399. előtt a Zólyomban levő tárnok tojás, hús, zab és más szükségesekkel való ellátásához 47 arany forinttal ³⁾.

Megvendéglik szövetséges társaikat a körmöczbányaiakat ugyanekkor, 127 garast költve rájok ⁴⁾. 1513. Verbőczit Libetbányára átutaztában, ételre s italra 14 for. 34 denárt költve, vendégtették meg. Máskor csak a például Thurzóknak adott bor és ökör költsége van feljegyezve ⁵⁾. A város költségén adott hasonló vendéglések, ebédek más városok, például Pozsony stb. számkönyveiben is gyakran találhatók feljegyezve. Pozsonyban erre a városnak külön asztalkészlete is volt ⁶⁾.

Míg Beszterczebányán hasonlóan már csak a város kupáját, kannáját találjuk említve. Mely azonban körülbelül szintén azon szolgálatot tehetette, mint például a czéhkupák és poharak ⁷⁾.

¹⁾ 1513. Herrn Hans Thurzó 7 Lager Wein, Pfeffer, Safran, fl. 11. 45 d. Később Herrn Thurzó geschenkt 1 Pf. Saffran, 2 Pf. Pfeffer. Fisch Hecht und Karpfen lebendig fl. 13.

²⁾ Id. h. A. D. in festo conceptionis consumpsit magister Tavernicorum Dominus Johannes de Kanya centum et 20 flor.

³⁾ U. o. item judex expendit quando erat magister tavernicorum in Zolio pro avena, pro ovis carnibus, butiro et aliis 47 fl.

⁴⁾ U. o. Crempnicenses consumserunt centum et 27 grossos.

⁵⁾ U. o. 1513 és 1521. számkönyvek.

⁶⁾ Rakovszky Pressburg. Rathaus 14 és 16.

⁷⁾ 1513. számkönyv: Dass man die Stadtkandel gepessert hat: 19. Den.

Még gyakrabban vendégelgettek s vendégeskedtek azonban más felé is, úgy látszik. Mert jóval gyakoriabbak a rendkívüli kiadások közt azon útiköltségek, melyeket a bírák és tanácsosok Zólyomba, Körmöczre, Korponára, Budára, Lipcsére stb. járva, az ott tartózkodó tárnokhoz, és más főtisztviselőkhöz, nemcsak az utra kiadtak, hanem ezeket is megvendégelték, különösen nagyobb mennyiségű borral és más eleséggel ellátva őket, s ezen felül is még tetemesebb ajándékokkal egyre tisztelkedtek nekik. Így vendégelik meg Stybort és kíséretét Korponán 56 pint borral. Kanizsajt Zólyomban ellátják nagy mennyiségű élelmi szerekkel. Dávid zólyomi grófot majd ott, majd Lipcsén több pint borral, egy vég posztóval s asztalterítővel ajándékozzák meg. Hasonlón testvérének Lőrincznek egy pár nadrágot, egy főveget, és húsz pint bort adnak. Dankónak pedig hét forint árú posztót. Ki a mint itt a fennebbi zólyomi főispán mellett neveztetik, bizonyára ennek rokona s az előbb látott beszterczebányai Dankó családbeliekkel azonos volt, kikért ezen Dávid zólyomi főispán is fizetett a városnak ¹⁾).

A bíró és tanácsnokok ezen útjai is a városnak sok költségebe kerültek. Nagyobbára lóháton jártak ugyan, mint többnyire megjegyzik számadásaikban ²⁾; de gyakran szekereket és fu-

¹⁾ Id. jegyzőkönyv : Domino Styborio V. equos corponam — — II. florenos auri stb. Item propinavimus Domino Sant sywoy VI. cubulos avenae. Item LVI. pintas vini et servitoribus D. Stiborii. — Item propinavimus D. Laurentio fratri D. David II. libras zinziber I. par caligarum et I. mitram 20 pintas vini. Item Domino Dav di comiti I. parchanum nigrum. (Posztó-nem, Barchent, lásd a kassairól Wenzel értekezését). Item Danconi I. pannum VII. flor. auri. — Item pintas tres Davidi comiti, quas portavit (iudex) in Lyptsch. — Item quando David comedit in solio, IIII. pintas vini, quas propinavit eidem comiti soliensi, quando Nicolaus Karoli erat cum iudice. Item propinavit comiti David duo mensalia (asztalterítő, de felső öltöny is, melyet az asztalnál viseltek L. Ducange Glossariumát, e szó a.) Kanizsai megvendégzése már fenebb volt idézve.

²⁾ U. o. Item quando equitaverunt (iudex cum Oswald etc.) Item Ozschud, Henel Kirchenell II. fl. auri, quando equitaverunt ad Schemnitz. — Iudex quando erat cum Karoli in Crempnitz 3 fl. Item ad solium eundo expendit 23 gross. Item 1 pintam vini, pintam per 8 grossos. Item quin quies equitaverunt provocati a D. David ad Solium, ex-

varosokat is használtak. Ismételve említik Pál rendes fuvarosukat már a XIV. században, kinek kidőlt lovait is felszámítják. És még a XVI-dik században is rendes tót fuvarosa volt a városnak Szlanina, ki majd kocsival, majd lóval szolgálta a várost ¹⁾.

A gyakori, sőt olykor a rendes fizetések rovatába tartoztak a város küldöttei is, kik alatt majd a szövetséges bányavárosokban, különösen Körmöczön tartózkodó követeket, majd csak közönségesebb üzenetvivőket és levélhordókat kell keresnünk ²⁾.

Hasonlón rendesen ismétlődik a város jegyzőjének fizetése, olykor hétről-hétre bevezetve, — valamint a templomra tett kiadások is. Ezekben, lehet, nemcsak az egyház szükségleteinek de szolgáltnak fizetései is befoglaltatnak.

A város egyházi viszonyait illetőleg tudjuk, hogy az keletkezése alkalmával mindjárt privilegiumában plébános-választási, jogot nyert. E szerint a megválasztott az esztergomi érseknek investitura bemutatandó volt ³⁾.

Hogy a javadalom is már a XIV. század elején a tekintélyesebbek közé tartozott, tanusítja az 1332—1338. pápai tizedjegyzék, mely szerint Fülöp beszterczebányai plébános előbb 2, majd 4 márkát fizetett jövedelmétől. Valószínűleg Fülöp egy-

pensae et vinum quod ei adduximus 4 fl. aur. Item novitus equitarunt Budam. Consumpserunt 3 fl. auri. Item quando Kirchenell equitavit ad Montem Regium 3 fl. auri. Az 1482-iki számkönyvben is a követnek Budára 8 frt, 1513-ban két követének országgyűlési költsége: Waltin et Hans im Rakusch verzährt haben fl. 20 és den 50, s az utazásra 5 frt.

¹⁾ Id. jegyzőkönyv. Paulo fuerman. Item quando equus moriebatur, expensae pro equis. Pro carpentariis. Ezen Pál szekeres a jegyzetekben ismételve is előfordul, míg a XV. századi számkönyvekben rendesen Szlanina áll mint fuvaros; még 1521-ben is lóval szolgál Szlanina: am Ross 75 denárért.

²⁾ Pote név alatt a számkönyvekben majd rendesen hetenként fizetve valószínűleg a Körmöczön tartózkodó képviselő, majd a Selmeczre, Libetbányára stb. kiküldött levélhordók.

³⁾ Ut plebanum de communi eligant voluntate, qui per ipsos venerabili patri Strigoniensi archiepiscopo praesentetabitur in perpetuum confirmandus.

szersmind esztergomi kanonok is lehetett, mert a jegyzékben ezek sorában áll ¹⁾).

A város plebániája dúsabb javadalmára gyakrabban kiválóbb férfiak választattak meg bizonyára. Az ily kitünőbb egyházi állásban levők más hivatalukkal elfoglalva, külön al- vagy helyettes-plebánosokat is tartottak, legalább időnként. Mint 1335. János beszterczebányai viceplebános volt ²⁾. Ezenkívül voltak még segédek. A számkönyvekben többször említetik az egyházi szónok is, és káplánja. Nagybányán már 1378. hasonlóan a plebánoson kívül egy predikátor és tizenegy káplán volt, valamint iskolamester és harangozó. ³⁾

Beszterczebányán ezen predikátor káplánjának fizetése, mely a várostól járt, 26 frt volt⁴⁾ a predikátoré és nevezetesen plebánosé tehát jóval tetemesebb lehetett. Javadalma külön birtokból állott, és a város szomkönyvei fizetését azért nem is említik. Voltak földjei és egész majorsága, mely a vár alatt terült el. Ezenkívül a városban vagy külvárosokban létezett jobbágyságait is említik a városi okmányok.

Jövedelmei az ájtatos alapítványok és hagyományok, valamint a javak gondos kezelése, gyarapítása által, mindinkább tetemesen nevedtek, nevezetesen a kórházi rectoratus alapítványa által, miután ennek rectora, igazgatója is később a plebános lön. Ezekből valószínűleg legalább is hasonló jövedelemmel birhatott, mint az akkori selmeczbányai és budai kiválón javadalmazott plebánosok, kiknek javadalma 48 márkára vagy 194 aranyforintra számíttatott, mi körülbelül megfelel a fennebbi 4 márka tizedfizetésnek.

Az egyházi kiváltságos birtok tetemes gyarapodása, mint

¹⁾ Theiner Monumenta Hung. Sacr. illustrantia I. 572, 573 : a plebano de Solio, itt Beszterczebánya, miután Zólyom de antiquo Solio különböztetéssel fordul elő a jegyzékben.

²⁾ A város levéltárában 448. fasc. 15. sz. 1135. pápai búcsú-okmányban említve. Ellenben Buda privilegiuma (1244. Fejér IV. 1. 327.) egyenesen tiltotta a plebános-helyettes tartását, valamint a város törvénykönyve is, (38 lap. 23. czikk.), kétségtelenül a visszaélések miatt.

³⁾ Kachelmann, Ung. Bergbau, 88.

⁴⁾ 1513-diki számkönyv : Predicatoris capellano 26 fl.

sok helyütt, úgy itt is irigységet költött, s a városi tanács és plébánosok között viszálykodásokat gerjesztett. Ezek okozták később, hogy a plébánossal folytonos, elkeresedett perlekedésben levő tanács a plébániai s rectoratusi javadalmat lefoglalni igyekezett. A reformatió kezdetén megragadta az erre kínálkozó alkalmat, hogy plébánosát elűzve s más papot keresve, a protentismushoz szegődjék, s ezzel az egyház javait elfoglalhassa. ¹⁾

A plébános és segédei mellett folytonosan említve találjuk már a legrégebbi számkönyvekben az iskolamestert is, s az iskolát és tanulókat. Ezek, mint akkor mindenütt, úgy itt is csak is az egyház iskolájáról szólnak, melyben az egyházi imák, vallástan s énekek mellett az elemi tárgyakban adtak oktatást, az úgynevezett quadriviumi vagy triviumi három vagy legfeljebb négy osztályu folyamban. Ez volt az innét elnevezett trivialis, elemi iskola. Feltünőbb, hogy már ekkor a Beszterczebánya melletti helységekre és kiterjedett az iskola és tanítás, midőn a falukon az iskolázás még igen ritka esetben létezett. ²⁾

Így említettnek már ezen városi számkönyvekben a radványi tanulóknak, vagy tanulóktól járó fizetés, valamint a tanítónak a városi helységek községeitől járó illeték. Valószínűleg egy főtanító alatt több altanító is működött. A számadások legáltalább külön nevezik meg az öreg tanítót ³⁾. Minélfogva a városi tanügy, úgy látszik, már teljesen rendszeresítve volt. Erre mutatna a fennemlített egyházi rectoratus könyvtárának XV. századi jegyzéke is, melyben számos régi s nevezetes munka már ezen korból, a reformatió előtti időből származott, s a papság valamint a studium, az iskola számára szolgált, — úgymond ⁴⁾.

¹⁾ L. alább a következő korszakban.

²⁾ Kriegk D. Bürgerthum in Mittelalter. Neue Folge. Das Schulwesen, 65. 71. 75.

³⁾ 1489. számkönyv: Den Schülern in den Radvan 25 denár. 1512: Dem alten Schulmeister flor. 6 den. 60. 1513: Dem Schulmeister flor. 6. 1521: Dem Schulmeister de Comunitatibus 6 fl. den 12.

⁴⁾ Az érdekes könyvjegyzék (városi levélt, Prot. nro. 2.): Inventarium librorum Domini Clementis ad piorum Sacerdotum usum studisque ibidem relictorum ex consensu dom. patronorum 1545. inventata. Benne a már újabb protestans könyvek mellett, mint talán a Biblia

Az iskolatanítón kívül még külön orgonász és talán orgona-készítő művész is neveztetik, vagy hogy mindkettő együtt ¹⁾).

Más jótékony intézetekkel is el volt már ekkor látva a város. Hasonlón mint az ország egyéb városaiban, mindjárt kórházak is keletkeznek, s ezek a szent magyar király-leány : a betegeket ápoló Erzsébet nevét veszik fel a XIII. században. Beszterczebányán is ekkor, a század vége felé s a jövő elején alapítottatott a kórház,²⁾ melynek tetemes alapítványa és régi temploma részben maig fennmaradt. A város egyházi műemlékeinél az utóbbiról lesz még szó, valamint annak egyházi műkincseiről. A XIV. században egyre már házai, malma, rectoratusa javai említettnek. Ezen kórház a város alsó kapúja mellett, úgy látszik, erődítve volt. Régi leltára legalább említi a nagyobb és kisebb löfegyvereket, bombardákat, puskapor készletét, melylyel a rectoratus háza ellátva volt ³⁾).

A bányászok tartoztak egyházának drága érczes köveket ajándékozni. Ezeket úgy látszik maga a kórház olvasztatta ki. Leltárai említik még a fémek olvasztására használt serpenyőket, a tüzet szító fuvókat, a destilláló, vízszűrő edényeket, melyek az úgyne-

magna latina probe correcta és Melanchton munkái : még régi ritualis egyházkönyvek : Breviarium, Rubricák, Szent Atyák és középkori írók nagyobb számban felsoroltatnak : Rationale divinorum offic. (Durandus) Speculum (Vinc. Bellov.) A decretálisok gyűjtményei. Libri Sententiarum. Tractatus de Sacerdote et Sacrament. Classicusok. Legendae Sanctorum (Jacobus de Voragne). Egy herbarium Bohemicum, több Vocabularium, stb. összesen 80 darabon felül. Kár, hogy a kéziratiak nem említettnek külön.

¹⁾ 1504-iki számkönyv : Dem Orgelmeister. 1521 : Dem Orgelmeister Trinkgeld. Item dem Blasy dass er die Orgel beschaut hat. 1636 : Petrus Schütz Organist. Ez már a protestantismus korából. A zólyomi XV. századi számkönyv szerint az orgonista fizetése egy évre 33 frt 30 denár volt. A pozsonyié 1557-ben ellenben csak 33 frt. (Rakóvszky Presb. i. h. 26.)

²⁾ A városi levéltárban : Historia Xenodochii S. Elisabeth, 355. 1. és Karoli Petri civis fundat. super Xenodoch. 1303. 341. 30.

³⁾ Városi jegyzőkönyv N. 2. 1545. Bombardae seu pixides manuariac maiores numero 5, minores 2, cum 3 talentis pulverum,

vezett kémlőudvarban állottak ¹⁾. Lehet, hogy e vegyészeti eszközök egyszersmind a kórház akkori egyszerűbb gyógyszerei készítésére is szolgáltak.

Hogy azonban a városnak külön gyógyszerháza is volt már régebben, a XVI. századi okmányokból legalább ismerjük ²⁾. Jóval előbb, már a XIV. századi jegyzőkönyvek említik a város orvosait: Henzel orvost s ennek halála után egy Ferencz fürdöst, Franciscus Balneatort, ki az előbbi János orvos özvegyének úgy látszik házát megszerezte volt ³⁾. A fürdős Baader, balneator név az akkori orvosok rendes neve. Az akkor nálunk még ritka Ferencz keresztnév, mindössze talán egy-kétszer jön elő a jegyzőkönyvekben, arra mutatna, hogy talán olaszországi származású volt, mint akkori orvosaink nagyrésze. De azért hazai származású orvosokkal is találkozunk már. Ezek egyike Knobloch János a XVI. század közepén, nyilván még a város e nevű régi első családai, a fenebbemlített Knoblauchok közül való beszterczebányai fi lehetett ⁴⁾.

Más hazai városainkban is hasonlóan már ekkor említettnek a gyógyszerházak és orvosok mintegy, a XV. század óta, például Pozsonyban 1478-ban szólnak már a számadások a gyógyszerházakról, míg a következő században a városnak rendes orvosai is voltak ⁵⁾. A műveltebb külföldi városokban már a XIV. század óta említettnek a rendes orvosok és gyógyszerházak ⁶⁾.

Még előbb említettnek a fenebbi beszterczebányai Ferencz Balneatorhoz hasonló fürdősök, Balneator, Baader, kik a középkorban rendszeren az orvosok és borbélyok teendőit végzik és részben ezekkel azonosok voltak. Hazai városainkban is már korán említettnek. Valamint Besztercze, úgy Selmezbányán is 1369.

¹⁾ U. o. In probatorio, Probierhof: folles quatuor, duas patellas pro mundandis metallis, alombici duo pro destillandis aquis.

²⁾ Városi levélt. 255. cs 2, 4 cs 189. és 41. 895. 54.

³⁾ Id. 1380. jegyzőkönyvben Hans Arczetyn és Franciscus Balneator. Az előbbivel valószínűleg azonos a Magister Hans is.

⁴⁾ Lásd a 2. sz. a. idézetet.

⁵⁾ Rakóvszky Presb. 27. és 41. ezek is olaszoknak mutatkoznak.

⁶⁾ Kriegk D. Bürgerth. in Mittelalt. N. F. Heilkunst u. Aerzte. Apotheken 1. és 60.

neveznek a jegyzőkönyvek egy Hartlub nevű balneatort és 1371. Mertlin Baadert fürdőst. Hasonlón ismeri ezen hivatalt a budai törvénykönyv is ¹⁾).

Amennyire ezek a fürdőkkel összekötetésben működtek, megemlíthető mindjárt itt, hogy a középkor hasonló humanitarius közjótékonyági intézményeihez tartoztak a közfürdők is. Ezek rendszeren a város birtokában voltak s a regale, az adó-haszonvétel egyik nemét képezték. A beszterczébányai számkönyvekben is ekkép találjuk a közjövedelmek és költségek közt említve, a mint a város gondozza, javítja a fürdő-épületeket, szedi a díjat. A XVI. század kezdete óta többször dolgoznak javításán ²⁾). Ezen időtájt adományozza Ernuszt Zsigmond pécsi püspök, a gazdag Ernuszt Bán beszterczébányai bányabérlo és birtokos fia a városnak saját fürdőjét is, mely a mai fürdő-utczában (Bader-Gasse) volt ³⁾. Ebben voltak tehát ekkor az azóta itt elenyészett városi fürdők. Az ily fürdő-intézetek adományozásai s alapítványai gyakoriak voltak már a középkoron át a külföldön. Míg egyrészt közjövedelmet képeztek, másrészt a szegények számára ingyen fürdőalapítványok voltak, az úgynevezett szegény-lélekfürdők. ⁴⁾

A városnak korán volt már vízvezetéke is. Bányaműves lakószai vízlevezetéssel bányáikban g akran foglalkozván a város számára is maig létező vízvezetékeit készítették. A régibb számkönyvek s okmányok már ezek javításáról, fenntartásáról szólnak. ⁵⁾

A középkori városi közintézmények sorába tartozott még

¹⁾ Kachelmann Ung. Bergb. 104. Budavár. tv. könyve 182. p.

²⁾ 1504. számkönyvek többször említik : Auf dy Badstube, 1517. Iliasch (talán az Illyésfalvi birtokos uraknak) auf Eichenholz zu der Badstube.

³⁾ Super balneo fassio episcopi Quinqueecclesiensis Sigismundi pro parte civitatis. Vár. levélt. 2. 4.

⁴⁾ A XIII. század vége óta gyakoriak a külföldi nevezetesebb városokban, mint regale használva, s alapítványokkal ellátva. L. Kriegk. i. h. n. 7. Badewesen 1—22. stb. Goetzl de Balneis animarum vulgo Seelenbädern 1707. és Melle De ballneis animarum Lubecensibus. 1710.

⁵⁾ Propositiones factae circa aquaeductum stb. Városi levéltár 103. 30—36.

a városi közmérleg. Erre rendesen külön épület s hivatal volt felállítva, hol a mértékek őriztettek s mérő- vagy mázsa-mesterek felügyelete és kezelése alatt állottak. A budai törvénykönyv erről részletesen intézkedik. Mind a külső, mind a városi kereskedőknek tiltva volt saját mértéket használni vagy ilyet boltjukban tartani. Mindnyájan a városi közmérleggel tartoztak élni. ¹⁾ Mint Pozsonyban italmérték hitelesítéséről az 1455. számkönyvekből értesülünk ²⁾. Úgy Sopronban a legújabb időkig a tornyon kifüggesztett királyi rőf (ulna regalis), Bártfán a városház falába bealkalmazott kővéka állott. Hasonlón Beszterczebányán a mérték-hivatal (Waag) számadásaiban gyakran emlittetik. Már a XIV. századi jegyzőkönyvekben többször emlittetnek a közkiadások, nevezetesen a hengerekre, melyek alatt talán a súlyokat vagy más készleteket kell értenünk ³⁾. Külön mérlegmester Waagmeister volt s ennek a mázsálásért díj járt. ⁴⁾ A külföldi városokban erre eredetileg a város külön tanácsnokai ügyeltek fel, mint ezt például Freiburgban a városnak már 1120-diki rendelete meghagyja ⁵⁾. Mig bányavárosainkban ezen kívül úgy látszik az arany s ezüstpénzek próbájára is hasonlóan a város tanácsnokai rendeltettek ki. Mátyás király 1459-ben kiadott rendelete szerint a körmöczyi kamaránál az aranypénzek értéke próbájára a városi tanács két közbecsülésben levő tagjainak kellett megjelenni, úgy mint az addig is szokásban volt, úgymond.

Ezen mértékház úgy látszik hasonlóan a város terén álló azon nagy nyilvános városi árúházban lehetett elhelyezve, melyről a következőkben a város épületei közt szó lesz.

¹⁾ Budai törvénykönyv 207. lap 411. és következő pontok: Aller habe sollen sy mit der Stadt Wage wegin.

²⁾ Rakóvszky Pressburg 39.

³⁾ Id. h. Petrus Sartor (a bíró) expendit super civitatem — — pro libra VII. fl. praeter ortonem. És pro lignis ad libram. Item pro cylindris ad libram.

⁴⁾ Az id. városi jegyzőkönyvekben a Wagmeister Tax 32 frt stb.

⁵⁾ Gaup Freiburger Stadtrecht 1120. Art. 20. Omnis mensura erit in potestate 24 consulum. És Hormayr Gesch. Tyrols I. 2. 157. 1192, duo ex consilibus vel melioribus.

VI.

A város nevezetesebb történeti eseményei. A királyok látogatásai. IV. Bélától kezdve az Árpád- és vegyesházi királyok Beszterczebányán és környékén tartózkodása. A bányavárosok szövetsége s a királyi zólyomi, lipcei, véglesi, saskői várhadnagyok támadásai. II. Lajos és Zsigmond gyakori látogatásai. Itteni udvartatásuk, fogadtatásaik. A csehek beütése Giskra alatt. Hunyady János itteni táborozásai a csehek ellen. Mátyás király által Beszterczebányáról kiűzetésök. Mátyás és Beatrix mulatása a városban. A király rézbánya birtokai. János herczeg bányái. Hampó Ernust, Beckenschläger, a Thurzók és Fuggerek bányai bérlete s rézkereskedése.

A létezése első korszakában már is virágzásnak indult város kevésbé vett még részt az országos történeti eseményekben. Csak később emelkedik mindinkább ezek színvonalára, míg idővel az ország nagy történeti jeleneteinek is színhelyévé lesz.

Első századai legnevezetesebb eseményei úgy látszik csak a királyok látogatásai s átutazásai voltak.

Beszterczebánya mellett egyfelől alig egykét mérföldre lefelé a régi híres zólyomi királyi vár állott. Míg másfelől fölfelé mindjárt a lipcei vár szomszédságban fekszik. Mind a kettő jóval régibb volt a városnál. A királyok előbbi okmányaiból halljuk említetni már e várakat s értesülünk a felől, mint időznek ezen váraikban, mint vadásznak itt, mint utaznak erre fel s alá. És köztük az útban feküdt Beszterczebánya.

A későbbi árpádkorszaki királyok közül már IV. Béla, a város megalapítója, erre jártában gyakran látogathatta. 1237 óta többször megfordult Zólyomban. 1257-ben útjában látjuk ismét Lipcsére menet. Kétségtelen, hogy ekkor útja csak Beszterczebányán vihette át. Hol már előbb is alkotását, az új várost megtekinthette, miután 1255-ben a város szabadalmait kiadva, a városban való megszállás királyi jogát magának s utódinak fenntartotta.

És utóda is IV. István 1271-ben erre járván Lipcsén és Beszterczebányán, a város kiváltságait újra megerősítette ¹⁾.

¹⁾ Ráth Magy. királyok tartózkodási helyei 1238, 240, 1247, 1254, 1275, 1271 stb.

Hasonlóan IV. László, a kún, 1280. január 16-dikán Beszterczebányán mulat, mint okmányai itteni kelte tanúsítja, melyekben a Radványi családnak ott új adományt oszt ¹⁾. E vidékről szóló más adományai nagy értékű paripákért vagy ménékért, tanúsítják, hogy itt mulatása közben a vidék előkelő dús birtokosaitól szerezhette becses lovait, midőn érték itt falukat osztogat a város határain.

III. András is, az utolsó Árpádfi, ügylátszik különösen érdeklődik a bányavidékek iránt. A Huntok, Forgáchok és Balasák helyett, kik eddig mint az egész környék főbirtokosai, urai és főispánjai, voltak egyszersmind annak bányagrófjai is, most az Olaszhonból magával hozott hiveit, a flórenczi Balduint és Merculint teszi bányagrófokká ²⁾.

A királyi szék üresedése alatt, a hosszantartó trónversengések közt, keveset hallunk a városról. Az Anjou dynasziával azonban a mint nagy lendületet vesz a bányaügy és emelkedőben vannak a bányavárosok, I. Károly is többször megfordult úgy látszik e vidéken.

Különösen Körmöcz töle nyeri már királyi városi kiváltságát, s emelkedik most általa fel a többiek rovására. Bizonyosan ez időtájt jövedelmezőbb aranybányái miatt lesz a Károly által először készítettett aranypénzek verdéje, s általában az országnak ezentúl egyik legnevezetesebb pénzverő helyévé. Míg állítólag előbb IV. Béla alatt, épen úgy az akkor általa várossá emelt Beszterczebányán verettek volna ezüstös tartalmú rezéből egy ideig e király ismeretes durva nyomatú rézpénzei. De a mit inkább csak véleményezni és gyanítani, mintsem biztosan állítani lehet ³⁾.

A pénzverdéje jelentősége által most a többi bányavárosok föle emelkedő Körmöcz lett az ekkor alakuló bányavárosi szövetségnek főhelyévé. Ezen szövetségbe Beszterczebánya és Selmecz, a közelben lévő más kisebb bányavárosokkal lépett.

²⁾ Fejér Cod. Dip. V. 3. 17. 80. és 75. stb. Kachelmann Ung. Bergb. 60 — 69.

¹⁾ Kachelmann Ung. Bergb. 67 — 8.

²⁾ Lásd Kachelmann Gesch. II. 123.

Számra rendszeren hét volt ezek közül egyesülve, de időnkint több is vagy kevesebb tartozott közéjük ¹⁾).

Ezen szövetség mintegy a német kereskedő Hansavárosok mintájára alakulva, inkább magánjogi, anyagi s kereskedelmi, mintsem történeti, politikai vagy csak országos közjogi jelentőséggel bírt.

A szövetséges bányavárosok rendszeren felsőbb folyamodványú bányaperes és közös ügyeiket tárgyalták közösen összes városaik polgáraiból összeállított esküdtszékeiken. Hasonlón mint más szabad királyi városaink is a budavárosi s korponai törvény szerint egy vagy más városba fellebezték törvényszékeiktől ügyeiket ²⁾. E mellett közérdekű ügyeikben együttesen folyamodtak az ország főhatóságaihoz s a királyhoz. Együtt közköltésen készítették, adtak és vittek ajándékokat, mint már felebb olvastuk; és megvendégelték hasonlóan a náluk egyik vagy másik városban ítélőszéket tartó tárnokot, az adót rájuk kivetett és ezen királyi járadékokat beszedő kincstárnokokokat és a kamara főnökeit.

Bányavárosaink ezen szövetségének történetét egyébiránt már a hazai jogtudomány tárgyalja. Bővebb részletes előadása pedig még további történelmi tanulmányaink feladatául marad ³⁾.

A német Hansához hasonló politikai sőt rendőri biztosságot nem igen nyújtott a szövetség. Bár egyszer és másszor szövetséges bányavárosaink fegyveres védelmi szövetkezéssel is egymást segítték. Rendszeren mégis azonban a városaik körül álló zólyomi, lipcsei, saskői, véglesi sat. királyi várak hadnagyai- és főispánjainak nyomása és hatalmi fölénye alatt állottak. Ezek mindenfelé épen útvonalaik erősebb főpontjain uralkodtak. És kereskedelmőknek és birtokaiknak gyakran inkább kárára, mint biztonságára szolgáltak. A besztérczebányaiak egyre viszik az

¹⁾ Kachelmann Ung. Bergb. 72.

²⁾ Az előbbi fejezetben hoztam fel példát erre Besztérczebánya jegyzőkönyvéből. Teljesebben maradt fenn ugyan ezen eset s több hasonló leírása a selmeczbányaiban. Melyből Kachelmann tesz közléseket. Ung. Bergb. 86.

³⁾ Wenzel Gusztáv munkáiban. Újabban eziránt báró Nyáry Alberttől várhatunk érdekes tanulmányokat.

ajándékot Zólyomba, Lipcsére, mint már előbb közlött jegyzőkönyveik adatai erről folyton szólnak. Majd panaszkodnak polgáraik letartóztatása, másoknak az úton, hidakon megvámoltatása miatt. Lipcsén elfogják polgárait, Zólyomba és Véglesen vámmoltattatják őket ¹⁾.

Selmez- és Körmöczbánya s a többi városok elkeseredett harczban állnak a saskői királyi várhadnaggyokkal. Az Anjouk s a többi vegyes házakbeli királyok által behelyezett Csetneki Bebekek, Vesszősök vagy Veszesek, az Uporok és Zubonyák, a Kollerek és Dócziak majd birtokaikat el-el foglalják, majd városaikat és polgáraikat megrohanják. Gyakran éveken át valóságos háborúkat viselnek és ütközetekben csatáznak, melyekben rendszeren a békésebb polgárok húzzák a rövidebbet ²⁾.

Királyi szabadalmaik ilyenkor nem sokat használnak. Végre is újabb királyi védelemért folyamodnak; szabadalmaik újon megerősíttetnek. A királyok, az országos főkormány és törvényszékek ilyenkor rendszeren pártfogolják. Megvédeni, régi jogaikban fenntartani törekszenek őket elnyomóik ellen, ha folyamodnak, felmennek Budára, vagy midőn a királyok és főhivatalnokaik személyesen lejönnek. Itt bíráskodnak, osztanak kegyeket s új okmányokat, védleveleket adnak jó pénzért, s ilyenkor ismét rendszeren újra megerősítik szabadalmaikat is vagy újabbakkal

I. Károlyt is így többször itt találjuk. 1339-ben, valamint (tetézik ³⁾)

¹⁾ Id. jegyzőkönyv 1380. után: Item quando novitus equitavit Budam propterea, quod castellani de Lyptsch captivaverunt nostros violententer: Consumpserunt 3 fl. auri. Dedit 24 gross. pro litera, emit Paulo 1 arcum (equum?) in corpona 26 gross. Hasonlóan a zólyomi, véglesi vámfizetes miatt számos panaszos okmány a levéltárban. S a híres 1499-diki pör a vámmentesség s az erdőbirtok miatt. (Lásd Kachelmann Gesch. III. 127. közölve.)

²⁾ Kachelmann Ung. Bergb. 77.

³⁾ Lásd az előbbi mint mennek Budára a Lipcsén elfogott polgáraik ügyében. Hasonlón ily véd- és menlevelekért Zólyomba s a királyhoz: i. h. Item quando iudex cum Kirchenell equitavit ad David pro literis ad dominum regem et ad cancellarium: centum denarios; et pro alia litera 1 fl. És quando equitaverunt in Lypt. ad dominum regem 3 flor. auri. Item pro litera expeditori cancellarie 1 fl. auri.

1340-ben az őszi időszakot ismételve a város környékén, szomszédságában tölti, valószínűleg hosszabb és nagyobb vadászatok tartva Zólyomban, és Besztercebányán átmenet Lipcsén, mely alkalommal ismét Besztercebányának és több bányavárosnak szabadalmait itten megerősíti.

Még gyakrabban találkozunk itt utódjával I. Lajossal. 1344. óta vannak már Zólyomban, majd Lipcsén is kiadott okmányai. Mindkét helyütt élete végeig számtalanszor s annak végső éveiben 1382-ben még utóljára is huzamosan itt mulat. Innét még a vadászatok alkalmából is keltezi okmányait. A két hely közt átvivő úton gyakran megy Besztercebányán keresztül és időz és mulat a városban is ¹⁾.

Ezen időtájt 1350 körül kezdi, úgy látszik, Lajos építtetni a zólyomi mai újabb várat is. Mert a régi zólyomi vár a város feletti magas hegyen, a mostani pusztavár helyén állott. Mily költséges volt már ekkor a királyok itteni tartózkodása a bányavárosokra nézve, mutatják Selmecezbánya jegyzőkönyvei részletes feljegyzései ²⁾.

Zsigmond uralkodásával mind nagyobbodnak e költségek. S ezen bővebb feljegyzéseik által élénkebben lépnek már előnkbe az események is.

Zsigmond 1382-ben Zólyomban nagy kíséretével megjelenván, itt fogadja a lengyelek hódolatát is, s megy velök innét magyar hadaival Lengyelországba. 1388-ban júl. 13. és 1391-ben júl. 15., valamint 1401. novemberben és 1403-ban ismételve itt a zólyomi várában, míg 1403. ápril 13. Korponán és jún. 13. Besztercebányán is találjuk ³⁾. Valószínűleg ezen korszakból szólnak már a besztercebányai jegyzőkönyvek azon sűrűbb feljegyzései, mikép járnak a bíró s esküdtek Zólyomba, visznek egyre ajándékokat s vendégelik a tárnokokat, s a királyi kíséret főbb embereit. 1390-ben martius végén Kanizsai tárnoknak így nagyobb összeg pénzt, csak bor mintegy 50 ftára, és 31 köből zabot fizetnek. Hasonlón Stibornak Korponára, talán midőn már a lengye-

³⁾ Ráth királyok tartózkodási helyei 57, 78. s a köv. okmánya in venatione.

²⁾ Kachelmannál Ung. Bergb. 72 és 82. közölve.

³⁾ Ráth utazások i. h. és Kachelmann i. h.

lekkel Zsigmondhoz hódolni jött, vagy 1404-ben, midőn Zsigmond is Korponán, s innét Beszterczebányára készülöben volt, visznek öt lovat, kíséretének, szolgálóinak zabot, bort ¹⁾. De a kiszakgatott s elégett jegyzőkönyvek ezen fennmaradt töredékjegyzetei a nagy költségeknek csak egyes kisebb részletei tételeit tarthatták fenn. A selmeczbányai teljesebb feljegyzésekből tudjuk, hogy 1393-ban Zsigmondnak itt mulatása a városnak 3000 vörös és 14 arany forintba került, a húson, baromfin, és boron kívül ²⁾.

Midőn azért 1404. és a következő 1405. évben is húzamosabban mulat Beszterczebányán és vidékén: Zólyomban, Lipcsén, Véglesen, mind két évben a nyár, ősz és tél egy részét folytonosan vagy mindegyre visszatérve itt töltvén, a város a királyi udvartartás által erősen igénybe volt véve. Zsigmond ekkor más-kép is, mint rendesen, nagy pénzszerzésében lévén, Beszterczebányán 1404. januar 5-én ezer aranyforintot vett fel kölcsön vagy előlegesen Druslin Péter körmöczi bányagróftól, utalványozván számára kárpótlásul a város befolyó jövedelmeit ³⁾.

Az ily királyi megszállás és fogadás a városokban, a mily nagy ünnepélyekkel, oly tetemes költségekkel járt. Az ország törvényei, városok statutumai, mint például a budai törvénykönyv, egyenesen meghatározzák nemcsak mikép kell a királyt fogadni a megérkezés alkalmával, hanem mily ajándék járt neki és kíséretének. E szerint az érkező király elébe, úgymond, férfi és asszony, öreg és fiatal egyházi menetben, a papsággal és szerzetesekkel, égő szövétnekeket, zászlókat és ereklýéket víve megindúl harangszó közt; a tanács a bíróval lóháton mennek fogadására ⁴⁾. Erre azután következtek az ajándékok. A városnak gyakran az adót több évre kellett ilyenkor előre lefizetni, vagy

¹⁾ L. az előbbi fejezetekben a jegyzőkönyvi idézeteket.

²⁾ Kachelmann i. h. 90.

³⁾ Kachelmann i. h. 92.

⁴⁾ Budai törvkönyv 31.: Wen — der kunig in herfahrten zeucht, oder reist: Man u. Weib, iung und alt, mit der Priesterschaft von allen Kirchen und Klostern erbarlich geziert, in einer process mit fanen und heiltumb und mit prinnenden kerzen sullen im hingegen gen stb. — Más külföldi városokban ekkor például Zsigmondnak bevonulása alkalmával ellenkezőleg a tisztességes nők nem mentek elébe. L. Kriegk Deutsch. Bürgerthum 263—4.

hogy az a felajánlott rendkívüli nagy ajándékok s összegek fejében, melyek az adót rendesen jóval felülhaladták, különös kegyelemből elengedettetett ¹⁾. Erre következtek a királyi udvarmester, a pohárnok, asztalnok, ajtónálló, lovászmester, sőt a szakácsok, az inasok és kocsisok számára járó ajándékok ²⁾.

Besztercebánya jegyzőkönyveiben ezen korból a XIV. századból vagy a XV. elejéről fordul elő egy ily számla-töredék, mely még a király kocsisának adott 11 denár, a királyné szeke-resének 6, az ajtónállóknak fizetett 12 denár beírásával végződik, mert kiszakadt eleje már hiányzik. Ugyanakkor a királyi ház gondnoka még külön kapott sáfrányra. S a tárnok 40 forintára ivott, úgymond, nálok mintegy kétszáz pint bort ³⁾.

Ezen költségek miatt a városoknak többször pénzt kellett másoktól felvenni, vagy előlegezni. És Besztercebánya bírája Ádám 1390. körül ismételve előlegezett ezen látogatások alkalmával nemcsak a tárnok számára bort a városnak, hanem pénzt is ⁴⁾.

Az ily mind költségesebb fogadások, Zsigmondnak gyakran ismétlődő látogatásainál a kevésbé tehetős városokra nézve majdnem elviselhetlenek voltak. A városok panaszaira Zsigmond alatt, éppen ekkor 1405. április 15. országgyűlésen, mielőtt júliusban ismét Besztercebányára ment volna, szabályoztatott

¹⁾ Hasonlón a külföldön Németországban és más felé. Lásd Kriegk. Frankfurt. Zustände 7.

²⁾ A budai törvénykönyv 34. és köv. az ezeknek járó szokásos ajándékok. S ezek az országos törvényben.

³⁾ Id. jegyzőkönyv — — — regis 11. denar. Currifero reginae 6 denar. Item janitoribus regis et reginae 12 den. Item procuratori pro croco. Magistro tavernicorum regalium quando apud nos bibit CC. Adami in vino (Ádám bírótól vett 200 pint?) pro 40 florenis per 40 grossos. Item tres florenos quando domina Frankin erat in civitate. Ez vagy Frank vajda neje, vagy talán azon familiaris reginae Frank de Pukur neje volt, kit még 1442-ben is Erzsébet királyné az adó és ajándékok beszedéseért küldözött a bányavárosokba. (Lásd Kachelmann III. 43).

⁴⁾ Az előbbi jegyzetben említők a bort. Egy más feljegyzés a város jegyzőkönyvében mondja: hogy a város már 1390-ben 5 arany forinttal is tartozott Ádám bírónak: A. D. 1390. feria post festum S. Jacobi civitas tenebatur Ade iudici V. flor auri.

a fogadás költsége, az ajándékok ára, száma és minősége. ¹⁾ E szerint a királynak csak két étkezésre valót tartoztak bőven szolgáltatni. Az udvariak körül csak a lovászmesternek járt a város összes szúcseitől egy bunda, a zablakészítőktől egy zabola s így tovább a többi mesteremberektől. Ellenben más udvari tisztviselők és szolgáltnak misem járt.

Sőt a szegényebb városok egészen is minden ajándéktól felmentettek. Így menti fel épen ekkor Zsigmond, Beszterczebányáról menet, Breznóbánya városát is meglátogatván, ezt az udvari kíséretének járó ajándékok szolgáltatásától.

A királynak Beszterczebányán és vidékén, Zólyomban, Lipcsén, Véglesen látogatásai azonban azért 1405-ben is és 1406-ban megint egyre ismétlődnek. Ezentúl azonban csak 1419-ben és 1423. találjuk Zólyomban, 1424-ben már nejének Borbála királynénak, kivel előbb is Beszterczebányát látogatta volt, adja át a zólyomi váruradalmakat, a királyi és bányavárosok jövedelmeit. A királyné itt 1428. Zólyomban hadat hirdet a Csehországban fellázadt husziták ellen. ²⁾

Ezentúl a bekövetkezett trónviszályok és pártversenygések nyugtalan idejében a bányavárosok s velők Beszterczebánya is egyszerre mozgalmasabb ugyan, de szomorú körülmények közé jutnak.

A behívott cseh zsoldos hadak ellen egy ideig Beszterczebánya is küzd. Úgy látszik Rozgonyinak a cseh Prokopon és Prokupeken vett lipctói győzelmében Beszterczebánya polgárainak és kiváló része volt. A város jegyzőkönyve töredékeiben előfordúlnak a Prokop seregei kikémlésére küldött örök, előőrsök, vagy kémek költségei. ³⁾

Mivel azonban Erzsébet királyné által a Giskra vezérlete alatt 1442-ben felfogadott cseh zsoldosok leginkább a bányavárosokra voltak utalva, e városokkal Beszterczebánya kénytelen volt majd együtt, majd az ellennel szövetkezve érdekeit védeni.

¹⁾ Előbb idézett Budai törv. kv. 35. és Codex Juri Tavernicalis 13. Kachelmann Gesch. d. Bergb. III. 28. Hasonlón a külföldön is. L. Gaupp Deutsche Stadtrechte des Mittelalters I. 39, 74.

²⁾ Ráth i. h. Kachelmann i. h. 92.

³⁾ J. vár. jegyzők. Speculatoribus quando Procopius erat in Lipovia centum et XI. grossos.

Ezen helyzetben többnyire váltsággal sikerült a városnak a nagyobb hadveszélyt magától távoltartani.

Csak mire Hunyadi János mint az ország kormányzója 1450-ben seregei élén jön Kőrmöcz, Besztercebánya és Zólyom alá, innét a befészkelődött cseh rablókat ¹⁾ tüzzel perzseli ki, érte a vidéket nagyobb hadvész.

Mátyás király még folytatva a cseh zsoldosok ellen a háborút, miután már fővezérök Giskra is meghódolt neki, jön 1465. Besztercebányára, hogy a felső vidékeken lévő maradványaikat az általa először szervezett álló hadseregeibe besorolja s az ellenállókat teljesen kipusztítsa.

Ezt végrehajtva s a csehek kiirtása által az egész vidéket rablásaiktól megszabadítva, már hatalma s uralkodása magaslatán volt, midőn 1478. Besztercebányát nejével Beatrix királynéval ismét újra meglátogatta. Mint udvari történetírója Bonfinis beszéli, a finom ízlésű olasz szarmazású királynét, ünepélyes utazásokkal mulattatva, vitte az ország szebb és nevezetesebb városai látogatására, hogy azokat néki bemutassa. Fényes kísérettel jöttek Besztercebányára, az országnagyjaival, megtekintvén, a bányákat, a zuzodákat, örlőmalmokat s olvasztókat ²⁾.

Ekkor történt, hogy a király, a város szép tere közepét elfoglaló nagy áruház, árucsarnok vagy csak vásárbódék lehordását elrendelte. A jó ízlésű király nem tűrte talán, hogy a várostér szép házsorának kilátását, melyre a királynéval és kíséretével ablakából kitekinthetett egy gátolja, mit csak nagy árú vagy tözsde-csarnok, ellenezhetett. Mert a kisebb bódék kevésbbé állták volna útját, s a várostanácsának sem lett volna e miatt a királyi rendeletre szüksége, mely eziránt városi levéltárában olvasható ³⁾.

¹⁾ Így Bohemi latrones nevezi őket már az 1448-diki országgyűlési felirat.

²⁾ Bonfinius dec. IV. lib. V. 600 és Baksai Chronologia 1478. az Appendixben.

³⁾ Városi levéltár 10. csomag 8. szám. Hosszú fabázról van ugyan szó, melyben hús, zöltség stb. árúztatott, (lásd Kachelmann III. 113. véleményét is). De e mellett hasonlóan áruház lehetett, mint a német városok ily kereskedő házai például a kölni híres Gürzenich, melyek eredetileg hasonlóan faszerkezettel épültek.

Ezen alkalommal vehette át Beatrix királyné a nászadományúl nyert Zólyomi várnak s a hét királyi banyavárosnak, melyek közt Besztercebánya is volt, jövedelmei birtokát.

Mátyás király is ügylátszik ekkor vagy hogy már Besztercebányán előbbi mulatása alkalmával szerzett magának itten dúsz rézbányákat. A Fuggerek egyik bányatisztje, factora, Thurnschwamb, később budai polgár, beszéli mintegy félszázaddal később, a már is részben ügylátszik mesésen hangzó hagyomány után, hogy Schweingrettel nevű besztercebányai gazdag bányabirtokos nagy bányavállalatai által tönkre jutva, innét kivándorolt és mint bányamunkás tengett. Fia ki hasonló módon kereste Besztercebányán élelmét, de atyja bányaira jogát fentartotta, mire a rézbányák dúsan jövedelmezni kezdettek, atyját a visszajövetelre és bányái visszafoglalására bírta. Midőn azonban jogait elhagyott bányáikra most újra érvényesíteni törekedtek, a várossal hosszas pörbe keveredtek. A királyhoz folyamadván, Mátyás szintén saját előnyére igyekezett volna, úgymond, a keresetet fordítani, és megszerezte tőlök bányáikat ¹⁾. Mátyás egy ideig a tárnok által kezeltette ezen bányákat. Majd János fiának hagyta ²⁾, ki egy ideig tisztjei által a rézkereskedést s a bányaművelést itt nagyban üzte, mint Besztercebánya számkönyvei tanúsítják, feljegyezve a nagy összegeket, melyeket János herczeg a városnak bányadij fejében füzetett ³⁾.

Ugyanekkor jutottak úgy látszik, Mátyás király kincstárnoka, és mint kikeresztelkedett zsidó, a királynak komája és kegyencze Hampo Ernest is és fia, azután Peckenschläger János püspök, Mátyás behozott kedves embere, valamint az akkori kamara gróf Mühlstein Vid a besztercebányai dúsan jövedelmező rézbányák birtokához, s a rézzel való jövedelmes kereskedéshez. Utóbb azonban mind János herczeg, mind a Hampók bányáikat a betlenfalvi szepesi Thurzóknak adták haszonbérbe. Ezek

¹⁾ Lásd Engelnél f. i. h. I. 192. Hogy ezen időben a Schweingrettel család nem csak Besztercebányán, hanem Selmecezen is előjön, hol Miklós akkor író volt. Lásd Kachelmann Gesch. III. 93.

²⁾ Thurnschwamb. e. i. h.

³⁾ Az 1482. utáni számkönyvekben többször: Item von des Herzogs Hans Handler 159 fl.

vétel által megszerezvén 1493-ban a besztercebányai akkori legdúsabb rézbányabirtokosok a Gloknitzerek és Königsbergerek s a Szatmári testvérek, mindannyian az előbbi századokban nevezett szepesi Tilmannok és Jungok örökösei bányáit, a réztermelést és kereskedést nagyobb részt ekkor kezökbe kerítették.

Mire Mátyás halálával Ulászló az özvegy királyné Beatrixnak, a bányavárosok s a zólyomi vár birtoka megváltása fejében tett 200,000 forint követelését nem volt képes kielégíteni, a pénzt a Thurzók előlegezvé, nekik köttetett le zálogban a többi bányavárossal Besztercebánya is. Egyszersmind sógoraik az augsburgi] híres tőzsér és rézkereskedő Fuggerek vették ki velök e pénzműveletekre egyesülve ekkor 1494ben Besztercebányán a királyi bányákat is.

A város ez által a hatalmas pénzemberek kezébe került, s idővel jóléte azok nyomása alatt mindinkább szenvedett. De ez már a jövő korszakba esik.

Egyelőre azonban a város réztermelése és kereskedése nagy lendületet nyert. A Thurzók királyi engedélyt kaptak az első rézhámor felállítására. Mert eddig csupán a nyers fekete réz vitetett ki. Majd még inkább értékesíteni kezdék a rezet az által, hogy ezüst tartalmát is jobban kiolvasztva elválaszták.

A város általában mind láttuk e korszakban mindinkább emelkedőben volt és Felső Magyarország egyik legvirágzóbb kereskedelmi helyévé lön. Nagy vásártéren állott, mint halljuk, híres áruháza vagy csarnoka. Élénk ipara, melynek kezdetét s emelkedését már lejjebb szemléltük és annak virágzásáról, keresett czikkeiről, még lejjebb is hallunk, — a környékén virágzó földmivelés, az alfölddel a felföldet közvetítő főutvonolai, az ország egyik leglátogatottabb fővárosává tevék.

Ez irányban jelentékenységet annyira fentartotta, hogy a dúsabb bányaáldás szüntével is még sokáig a legnevezetesebb hazai ipartelepek egyike maradt.*)

*) Befejezését jövőre.

Könyvismertetések, bírálatok.

VIII.

Magyar Országgyűlési Emlékek, történeti bevezetésekkel. A magy. t. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Dr. Fraknói Vilmos, a m. t. Akadémia r. tagja és osztálytitkára. Budapest, 1874.

A magyar ember alig kísér valamit oly feszült figyelemmel, mint az országgyűlési tárgyalásokat. Természetes dolog; mert hazánk politikai és egyházi, jogi és közigazgatási, társadalmi és műveltségi viszonyaink alakulására mindenkor legnagyobb befolyással voltak az országgyűlések. Ezeknek végzései képezik a nemzeti közakarat nyilatkozását, s ezen végzéseknek fogantatása vagy félremagyarázása okozza leggyakrabban a nemzet boldogságát és szerencsétlenségét.

Épen azért a m. t. Akadémia Történelmi Bizottsága nagy hálára kötelezte a nemzetet, s kiváltképen a hon atyáit és bölcseit akkor, midőn a régibb országgyűlések Emlékeinek kiadását elrendelte. Mert igaz az, hogy »az államférfiú, ki a múltból átörökölt intézmények továbbfejlesztésének feladataival foglalkozik; a jogtúdós, ki a jogi eszmék és intézmények kifejlődését tanulmányozza; a történetíró, ki a politikai eseményeket és a műveltségi állapotokat igyekszik földeríteni: egyaránt utasítva van az országgyűlések munkásságára és azok eredményeire irányozni figyelmét.«

A kezünk alatti vaskos kötet, (XXXII. és 650. lap) a hazai és külföldi idevonatkozó okmányok gondos összegyűjtése és egybevetése alapján készült, és igen sok részben eddig teljesen ismeretlen adatot nyújt az olvasónak. Érdekét emeli különösen az,

hogy az egyes gyűlések Emlékeit ügyesen és szakavatottan írt bevezetések előzik meg, melyek azok rövid történelmét vázolják. Ez által a nem szaktudósok, tehát a nagy közönség is könnyen tájékozhatja magát a közlött Emlékek értéke és becse felől.

A bizottságnak azon intézkedését is csak méltányolnunk lehet, hogy ezen bevezetéseket külön-lenyomatban is közrebocsátotta, lehetővé tévén azt, hogy a nagy közönség olcsóbb áron szerezhesse meg az országgyűlések lefolyásának ismeretét.

A mi már a mű tartalmát közelebbről illeti, meg kell jegyeznünk, hogy az csak a mohácsi vész utáni gyűlésekkel kezdődik. Oka ennek az, hogy a régibb korban tartott gyűléseinkre vonatkozó adatok még nagyon hiányosan vannak összegyűjtve, míg ellenben a mohácsi vész utániakra nézve oly meglepően dús készlet áll a Tört. Bizottság rendelkezésére, hogy azt a későbbi kutatások alig fogják lényegesen szaporíthatni.

A jelen kötetben találni fog a szíves olvasó tizenhárom magyarországi rendes, egyetemes gyűlést, tizenöt részlegeset, huszonhat erdélyi gyűlést, huszonkét horvát-és tótországit, — melyek nem több, mint egy évtized alatt tartattak, t. i. 1526-tól 1536-ig.

Eddigelé meglehetősen sok részletet ismertünk a mohácsi vész után bekövetkezett pártharczokból: mert mindenik pártnak megvoltak saját historicusai, emlékirói; de tulajdonképen csak ezen Országgyűlési Emlékek nyújtanak világos képet nemzetünk zilált beléletéről, azon kétségbeesett küzdelmekről, melyekben az egy haza gyermekei egymás ellen lázas tűzzel harczoltak, mindig azon törekvéssel, hogy a hazáról a keleti hódítás és a nyugoti befolyás veszélyeit elhárítsák.

Első helyen állanak a miskolczy és tokaji részleges országgyűlések, melyek 1526. sept. 16. és oct. 17-én tartattak. Az elsőben a felett tanácskoztak: mikép lehetne a török által elárasztott országot megvédelmezni? A másodikban szintén ezzel rokon kérdés merült fel, t. i. mit kelljen az ország megmentése érdekében cselekedni? S ezzel természetesen a királyválasztás hangoztattatott; de mivel az ország rendei ily részleges gyűlést nem tartottak illetékesnek a trón betöltésére: nov. 5-kére Székes-Fejérvárra királyválasztó gyűlést hirdettek.

Ez meg is lön, és Zápolya Jánost nov. 11-kén megválasztották magyar királylyá. Azalatt a nádor, kinek egyedül volt joga országgyűlés összehívására, érvénytelennek nyilvánítván a választást, nov. 26-kára Komáromba hirdetett egy más, királyválasztó országgyűlést. De mivel Komárom időközben János kezébe került: Mária özvegy királyné Pozsonyba hívta a rendeket, dec. 1-jére. Ott aztán e hó 17-kén Ferdinánd is megválasztatott. A horvátok Csetinjében 1527. új év napján szintén Ferdinándot és örököseit választották meg királyokul, míg a slavoniták Dombro mezővárosában Jánoshoz csatlakoztak. De előre látván a pártoskodásból származandó bajokat, Frangepán bánjukat esküvel kötelezték arra, hogy az ellenkirályok kibékítésén fáradozzék.

Mind hiába történt.

János király 1527. mart. 17-kén Budán tartott egy népes országgyűlést, melyen Ferdinánd megválasztatását érvénytelennek nyilvánították a rendek, s egyúttal hazaárulóknak és főségsértőknek jelentették ki mindazokat, kik annak pártjához csatlakozandanak. Azonban Ferdinánd szerencsés fegyvertényei, nevezetesen Buda megvétele, nagy változást idéztek elő a pártalakulásban. Tömegesen hagyták el az urak és nemesek János zászlait, s a győző Ferdinándhoz csatlakoztak.

Ferdinánd felhasználta az alkalmat, és sept. 8-kára országgyűlést hívott egybe ugyancsak Budára, hogy az ország védelméről és kiválólág királysága megerősítéséről tanácskozhassék a rendekkel. Itt megerősítették, Székes-Fejérváron pedig megkoronázták őt, ugyanazon koronával és ugyanazon püspök által, a ki azt egy évvel előbb Zápolya fejére tette volt. János és hívei ellen pedig kemény törvényeket hoztak.

Ezen az országgyűlésen történik először hivatkozás a vallásra. Ferdinánd nemcsak üdvözlőbeszédébe, hanem esküjébe is befoglaltatta azt, hogy az egyház tanainak hű öre, érdekeinek buzgó pártolója lesz.

Majd Erdélyben keresnek pártot az ellenkirályok, jelesül a tordai, medgyesi és kolozsvári gyűléseken. Ferdinánd ügye Horvátországban gyengült, Jánosé Slavóniában el-

veszett. A horvátok panaszaiik közt említik, hogy sokan vallásuk-tól is készek elpártolni, mivel Ferdinándban csalatkoztak.

A tulajdonképeni Magyarországbán Ferdinánd 1528. jan. 21-kére hitt össze országgyűlést B u d á r a, hogy a török segítségéhez folyamodott Jánosnak ellentállhasson ; egyúttal bátyjától a császártól, illetőleg a német regensburgi birodalmi gyűléstől, segélyhadat kért. Erdély nagy része az ő pártján állott, Perényi vajdasága alatt ; de mivel oda sem küldött elegendő segélyt : az is János kezébe került, és a Zápolya-párti Somlyai Báthory István lett a vajda, 1529. Ekkor már Horvát- és Tótországban is rosz hangulat uralkodott Ferdinánd ügye iránt.

Ezalatt János király Szulejman segítségével ura lett az ország nagy részének, úgy, hogy már 1530. febr. 14-kére B u d á r a hívhatta össze az ország rendeit, hol a Ferdinánd elleni hadjáratról és az erre szükségelt költségekről gondoskodott. Most nagy zavar és irtózatot elkeseredés következett be. Egyfelől János szövetkezése a törökkel visszatetszést szült a keresztyéneknél ; másfelől azon tapasztalás, hogy Ferdinánd nem képes megvédeni az országot, csüggedést idézett elő. A köz- és magánviszonyok ziláltak voltak. Május 8-kára Ferdinánd távollétében a nádor hívott össze országgyűlést P o z s o n y b a, hol keserű kifakadások történtek a király és a német birodalmi rendek ellen, kik a keresztyénségért harczoló Magyarországot magára hagyják pusztulni. Ünnepeles követség vitte fel a királyhoz az ily értelmű memorandumot. Hasonlót cselekedtek az erdélyi szászok, és a horvátok is.

A következő 1531. és 1532. években több országgyűlés tartott, jelesül : B é l a v á r o n, V e s z p r é m b e n, S z é k e s - F e j é r v á r o t t, Z á k á n y o n, K e n e s é n és B e r e n h i d á n, hol a zavarban jobbra-balra kapkodó országos rendek azon tanakodtak : mint lehetne az országban dűlő pártharczoknak és átkos szakadásnak véget vetni ? a két uralkodó közül azt fogadván el egyhangúlag, a ki az országot megvédeni s a nemzet szabadságát fentartani képes leend. A Dunán túli és Duna vidéki többség, úgy látszik, őszintén kívánta, hogy Ferdinánd legyen az egyedüli király : de mivel ő már többszöri ígéretei daczára, sem volt képes az országot megvédeni, el volt határozva arra is

hogy Jánoshoz csatlakozik, ha ez ráveszi a török szultánt, hogy a véghelyeket visszaadja. Voltak olyanok is, a kik mindakét király mellőzésével Perényi Péter, vagy a lengyel király személyében egy harmadik uralkodót akartak választani. De ezek sem remélhették a haza megmentését. A német császár és a pápa pedig csak bonyolították az ügyet; s ekként az említett országgyűlések is, hosszas tanakodás, ingadozás után, eredménytelenül oszlottak szét.

Az Esztergamba hívott, de Pozsonyban tartott apríli (1532) gyűlés is csak abból állott, hogy a rendek erős szemrehányásokat tettek Ferdinánd követeinek, azért, hogy a király nem küld haderőt, és hogy maga sem jön az országba.

Ugyanezen évben János király is két gyűlést tartott híveivel Pesten és Budán, segílyt kérvén Ferdinánd ellen, és biztosítván a rendeket Gritti által a török jóindulatáról.

Az időközben tartott erdélyi, horvát- és tótországi gyűlések jelentéktelenek, s részleteikben ismeretlenek.

Az 1535-ki nagyszombati, de kivált a pozsonyi országgyűlésen igen sok éles panasz merült föl a folyvást idegen földön tartózkodó Ferdinánd eljárásai ellen. Több válaszfelirat váltatott, míg végre a gyűlés hatvan végzést hozva — többnyire belkormányzati visszaélésekre vonatkozókat — szétoszlott.

Az 1536-ki váradí gyűlés, melyet János király, — s a felsővidéki részleges gyűlések, melyeket egyes főurak és főhivatalnokok hívtak volt össze : már jóformán csak a fölötti panaszokból állanak, hogy a köznép a folytonos háborúk folytán sokat szenved, és hogy az egyes főurak hatalmaskodásai tűrhetetlenekké váltak. Nem is csoda, mert az igazságszolgáltatás szünetelt, az elszaporodott rablók pedig szabadon üzték aljas mesterségöket.

Feltűnő körülmény az ezen tíz esztendő alatt tartott országgyűlések történeténél az, hogy azok végzeményeiben a már akkor erősen terjedt és megtámadott reformatio elő nem fordul, holott tudjuk, hogy eleinte mind Ferdinánd, mind János szigorúan léptek fel a lutheránusok ellen. Világos jele e körülmény annak, hogy a politikai pártoskodás és a töröktől való rettegés mindakét párt kath. főpapjait annyira elfoglalták, hogy a vallási bajoknak

törvény általi orvoslására egyáltalában nem volt idejök, — mint viszont annak is, hogy a mindinkább szaporodó protestánsok elleni törvényes intézkedések által egyik király sem akará azokat saját pártjától elriasztani, és így önerejét gyöngíteni.

Végül lehetetlen a Tört. Bizottságnak és különösen Fraknoi Vilmosnak köszönetet nem szavaznunk a szép vállalat megindításáért, mely folytatva, bizonyára érdemlett hatással fog lenni az alkotmányosságért mindig lelkesülni tudó magyar nemzet műveltebb rétegeire s a közszellem alakulására.

ZSILINSZKY MIHÁLY.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat november 5-iki havi ülésén Horváth Mihály elnökön kívül 16 választmányi tag, s középszámú hallgatóság volt jelen.

Mintán az ülés megnyitott: a múlt octóber hó 1-jén tartott köz- és választmányi ülés jegyzőkönyve felolvastatván, hitelesített.

Évdiás tagokul megválasztattak: Hajóssy Ottó Békés vármegye fő-, és Justh Gyula ugyanazon megye aljegyzője, B. Gyulán, ajánlja Haán Lajos; Beervaldsky János lőcsei róm. kath. segédlelkész, aj. Rómer Flóris; Szalay József Budapest, vár, aj. Szilágyi Sándor, és Kiss Gábor főrcáltanodai tanár Budapesten (magyar utca 14. sz.) A négy első 1874-től, a legutóbbi pedig 1875-től számítandó tagsági kötelezettséggel.

Balthazár Béla pénztárnok úr a következő kimutatást terjeszti elő a társulat pénztári állapotairól, a lefolyt octóber hórúl:

Bevételek:

1) Befizetett tagdíj-illetmények	220 frt
2) Pénztári maradvány september hóról	588 frt 26 kr.
Összesen :	808 frt 26 kr.

Kiadások:

1) Tisztviselői évnegyedes díjak	200 frt	}	259 ft 63 kr
2) Társulati szolgák fizetése, szállítási			
s egyéb kiadások	59 frt 63 kr.		
Pénztári maradvány november hóra	548 frt 63 kr.		

Mely kimutatás tudomásul vétetvén, egyszersmind pénztárnok úr a titkárral egyetértőleg felhatalmaztatott, hogy a hátralékban levő tagdíjak nagyobb mérvű befizetése érdekében, az illető hátralékos tagtársakhoz, fizetési kötelezettségük mielőbbi teljesítésére emlékeztető egyenkénti felszólításokat intézzén.

Ezek után folytatott a vidéki kirándulás búvárkodó bizottságai részletes jelentéseinek a múlt octóberi ülésen megkezdett felolvasása; és pedig ez úttal:

a) Szabó Károlynak, mint a stiavnicskai bizottság elnökének jelentése olvastatott fel a b. Révay-levéltárról, a társ. titkár által;

b) Pesty Frigyes adá elő saját jelentését a besztercze-bányai, Zólyom megyei és Radvánszky-családi levéltárakban tett kutatásairól; utána

c) Radvánszky Béla olvasá szintén saját jelentését, családja archivumának Árpád-, Anjou-, és Jagello-kori, úgy némely későbbi nevezetesebb okmányairól, s néhány irodalomtörténeti érdekességről.

d) Ugyancsak Radvánszky Béla által olvastatott fel Haán Lajos jelentése, a Beszterczebánya városi és a Radvánszky-családi levéltár protestáns egyháztörténelmi adatairól; végre

e) Ortvy Tivadar terjeszté elő a Beszterczebánya városi levéltár általános ismertetését, saját búvárlatai nyomán.

A többi bizottságok, — vagy azok egyes tagjai jelentéseinek felolvasása a decemberi ülésre maradt; ugyanis az idő már az esti hét órát meghaladta, s a Zichy-Codex tovább folytathatása érdekében s némely egyéb ügyekben a választmánynak még zárt ülést kelle tartani. Ennélfogva a nyilvános ülés Ortvy felolvasásával berekesztetett.

— Vér András menedéklevele keltéről. Vér András irodalmilag ismeretes menedéklevelének eredetijét a M. Tud. Akadémia kéziratára őrzi. Ezen XV-dik századbéli nyelvemlék keltét, — mely arabs számokkal van írva, — Cornides 1473-nak olvasá. Ilyen évszámmal szokta volt azt ismertetni halhatatlan nyelvtudósuunk Révai Miklós is, egyetemi előadásaiban, a mint ez kitünik »Magyar Literatura vagy is: A Magyar Deák Történet« című s Horvát

István által¹⁾ kiadott munkája 88. és 89. lapjából, hol a menedéklevel szövege irodalmunkban²⁾ először jelent meg. Nemsokára azután Horvát István »A Magyar Nyelv régi Maradványairól« című értekezésében³⁾ mint régi nyelvemléket 1473. évi kelettel ismét kiadá azon megjegyzés mellett, hogy ezen évszám a némelyek által gondolható 1423. év helyett a többi között még az által is igazoltnak látszik, mivel — úgymond — Vér András II. Ulászló király alatt 1494-ben udvarnokságot viselt, a mi szépen megegyez a levél szövegével. Ezen már ekkép okadatolt megjegyzés daczára is, minden érvelés és megvitatás nélkül Döbrentei Gábor a »Magyar-Nyelvemlékek« sorozatában,⁴⁾ — támaszkodva Jászay Pál olvasására, a kérdéses menedéklevel keltét az 1523-dik évre tevő. Ugyancsak ezen évre találjuk azt idézve koszorúzott tudósunk Toldy Ferencz Irodalomtörténetében⁵⁾ is, és pedig azon egyszerű, de bátor megjegyzés kíséretében, hogy »Vér menedéklevele az évszámnak hibásan 1473-ra tételével, áll a Tud. Gyűjt. 1835-ki V. kötetében.«

Nekem 1869-ben volt esetleg szerencsém láthatni a kérdéses eredeti okmányt, midőn a m. t. Akadémia kéziratárában, annak akkori őre dr. Rómer Flóris tagtársam nekem azt azon figyelmeztetéssel mutató, hogy látva ezen évszámot, daczára az állítólagos 7-es szám alsó vonása hátra (vagy balra) rántásának, (mely későbbi műtételnek látszik) olvashatni-e azon datumot 1423-nak, vagy akár 1473-nak? Röviddel utóbb pedig ugyancsak Rómer Flóris az okmány ezen kérdéses keltét fametszeti hasonmásban is közlé az általa szerkesztett Archaeologiai Értesítő 1869. évi VI. szám 128. lapján, azon kérdéssel: vajjon »lehet a fametszeti hasonmásban látható évszámot 1423-nak olvasni, és nem kell-e azt inkább, az írást is tekintetbe véve, 1493-ra kiigazítani?

¹⁾ A Tudományos Gyűjtemény 1835. évfoly. II. kötetében.

²⁾ Mert, habár hibás évszámmal, de már Weszprémi jelezte e nyelvemlék léteztét (Succincta Medicorum Hung. Biograph. Viennae, 1781. Cent. alt. P. II. pag. 198. és Schedius Lajos ki is adta Zeitschrift von und für Ungern. III. B. 890. S.)

³⁾ A Tud. Gyűjt. 1835. évf. V. köt. 99. lapján.

⁴⁾ Régi Magyar Nyelvemlékek. Kiadja a M. Tudós Társaság. Buda, 1840. 4-rét. II. kötet XIII. lapon.

⁵⁾ Toldy Ferencz, A. M. Nemzeti Irodalom Története. Pest, 1864—5, 8.-rét. 25. lap.

Azóta évek múltak el, a nélkül, hogy a már egész kis irodalommal bíró kérdés válaszára méltattatott volna; pedig egy körülmény 1872. évben még közelebb hozta a kérdést a megoldáshoz. Ugyanis Szilágyi Sándor a mondott évben három régi levelet közölve,¹⁾ ezek egyike 1504-ben kelt, és írója szintén Vér András volt, kire nézve Szilágyi S. zárjel között csak azon egyszerű megjegyzést teszi, hogy: »nem tudja, ugyan ez-e, kitől máregy menedéklevel is van közzétéve?« Én a következőkből merítve meggyőződésemet, azt hiszem, hogy igenis, azon egy személy a menedéklevel írójával: mert történetünk e korban eddig nem is ösmer más Vér Andrást. A Szilágyi Sándor által közlött levél birtokrész bevallásáról szól, és kelete szórul szóra következő: »Ez levelet jrtam erdelyben branczkan²⁾ zent Fvlep iakab estjyin, ezer vt zaz nyg eztendvben jsten fja zvletetty vtan.«

Hogy e levél 1504-ben kelt: arról nem lehet semmi kétség, mert kelete nem számokkal, hanem betűkkel van kiírva.

Ha már most nézzük a Vér-család történetét: azt találjuk, hogy annak nemzékrendét genealogusaink eddig 1449. évnél feljebb vinni nem tudják. Kövári munkájában³⁾ első ismeretes törzsének Muroni Jakabot írja 1449-ből. E szerint a Vér családnév még csak utóbb keletkezett: volna. Én e Jakabot oklevelileg nem ismerem; ellenben okleveles adat szerint bizonyos az, hogy Vér András, ki Kövári szerint a feljebb nevezett Jakabnak fia, először, tudniillik 1472-ben. Urozzról neveztetett: mert Mátyás királynak 1472. évben kelt adománylevelében, melylyel a körös-tarcsai rész- és szarvasi egész birtokot nyerte, »Andreas Weer da vroz familiaris illustris dominae Elisabeth genitruis nostrae« etc. néven fordul elő.⁴⁾ Utóbb azonban, nevezetesen 1491-ben, midőn II. Ulászló királytól Tarcsa és Edeles birtokaira, fiai György, János, Ferencz és András neveik fölemlítésével is új királyi adományt vett, nevezett Vér András már Muroni előnév-

¹⁾ Századok, 1872. évfoly., 477—478. lap.

²⁾ Az az: Branyicskán.

³⁾ Erdély Nevezetesebb családai. Kolozsvár, 1854. 253. lap.

⁴⁾ Haán Lajos, Békés Vármegye Hajdana. Pest, 1872. II. köt. 90. lapen az oklevél. És Teleki, Hunyadiak Kora XI. köt. 482. és 485. l.

vel élt.¹⁾ Említették még Vér András 1494-ben, mint II. Ulászló királynak udvarnoka.²⁾

Ezek szerint azon Vér András, kiről azt, hogy az 1472—1494. évi időközben élt, oklevelileg kimutattuk, írhatta, a mint valósággal írta is a Szilágyi Sándor által kiadott, 1504. évben kelt magyar szövegű levelet: mert 1472-től 1504-ig mindössze is 32 év folyt el, és így hozzá vetve ehhez, hogy Vér András 1472-ben is már, mint királynői udvarnok és adományszerző legalább 24 éves levén: ez esetben is még 1504-ben csak 56 éves lett volna. Ellenben az már nemcsak valószínűtlen, de alig hihető is, hogy az, ki 1504-ben levelet írt, már 1423-is írhatott; mert a kérdéses menedéklevél vagy nyugtatvány íróját a a levél keltének idejében, 1423-ban legalább 24 éves korúnak tekintve, e szerint Vér András, ha az említett menedéklevelet valósággal 1423-ban írta volna: akkor 1504-ben, midőn t. i. másik magyar levelet írta, — idősebb lett volna 100 évesnél. De nem írta még 1473-ban sem, azért, mert a Rómer által közlött hasonmást tekintve, a kérdéses szám valóban inkább 9-esnek felel meg, mintsem 7-esnek; végre az írás is inkább a XV. század végén, mintsem közepén divotthoz hasonlít. Ezeket figyelembe véve, — bármiként sajnálkodjunk — Vér András kérdéses menedéklevele véleményem szerint nemcsak hogy 1423-ban nem kelt, és nem is kelhetett: de nem kelt még 1473-ban sem, hanem a történeti adatokat is összevetve, az csakis az 1493. évnek szüleménye.

NAGY IVÁN.

— **Borsod vármegye főispánjai.** Több mint valószínű, hogy az első századokban Borsod vármegye főispánjai a fejedelmi Eurs és Bors-Miskolcz nemzetségbeliek voltak. De kik? — adatok hiányában lehetetlen névsorozatban, koruk pontos meghatározásával elszámolni.

Béla király névtelen jegyzője Borsot, a honfoglalás ismert egyik nagynevű hősét teszi első borsodi főispánná, e kifejezéssel élván: »A vezér (Árpád) pedig jó tettéért Borsot azon várban ispánná tevé, és azon rész minden gondját ő reá bízá.«³⁾ Találónan jegyzi meg

¹⁾ Ugyanott 105. lapon az oklevél.

²⁾ Engel, Geschichte des Ungr. Reichs I. 167—169.

³⁾ Szabó Károly fordítása, 29. l.

azonban e helyett a tudós fordító, hogy »midőn jegyzőnk Borsot az általa épített Borsod vára ispánjává, Borsod vármegye főispánjává nevezeteti ki: saját korának intézményeit hibásan viszi vissza Árpád korára.«

1. 1060 körül Tibold (?), kire András király, midőn öccse őt haddal támadná meg, Salamon fiát, kincseit, és drágaságait bízta, hogy bátorság okáért azokat Mőlk várába szállítsa. (Budai E. »Polgári Lexicon« III. 304.) Ha e comes csakugyan borsodi főispán, más nem lehet, mint Őrs-úr ivadéka.

2. 1108 kör. I. J a k a b, Kálmán király idejében. A dalmát Tragur városa szabadsalom-levelét aláírva: » Ego Jacobus Borsodiensis laudo et confirmo« — találkozunk vele. E körülmény következtetnünk engedi, hogy kiváló tekintélyű s talán egyszersmind udvari tisztviselő volt; bizonyosan a Bors-Miskolcz nemzetségből. (Fejér, Cod. Dipl. II. 46.)

3. 1128 k. B o r s (?), ki és Iván, udvari főemberek, midőn a király E g e r b e n, tehát borsodi területen, betegen fekünnék s nem lenne remény hozzá, hogy fölépüljön, némely pártosok által magukat királylyá kiáltatják ki. Azonban II. I s t v á n váratlanul fölgögyűl, Ivánnak fejét véteti, Borsot pedig Görögországba száműzi, és törvénynyé teszi, hogy ezentúl nemzetségből senki se alkalmaztassék udvari szolgálatra. (Turóczy Chronicon II. 68.) Ezen Borsot a krónikás egyszerűen c o m e s n e k nevezi, mit a »Polgári Lexicon« főispánnak értelmez. Őt jeles történettudósunk Ipolyi Arnold határozottan B o r s - M i s k o l c z nemzetségbelinek állítja, mely állítás hallgatag az ő borsodi főispánsága mellett is bizonyít, (Ipolyi: A kunok Ből-Háromkúti apátsága. Arch. Közl. 6 köt. 1 füz. 10. l.)

Czinár 1124-ik év körüli borsodi főispánnak hibásan tartja O t t ó t. Maga az okmány, melyre utal, nyíltan Bors (Bars)- (Borsod-Zólyom) területén, a garami apátság körében mozog. (Cod. Dip. II. 67.)

4. 1214 kör. II. J a k a b. Főispánságát II. Endrének, azon levele hozza tudomásunkra, melylyel a Boleszló váci püspök alapította leleszi prépostságot megerősíti. (Cod. Dip. III. 1. 163.) Nevéből következtetve, ez is Bors-nemzetségbeli volt, mely családnál a Jakab, Jákó-név észrevehetőleg kegyelt és gyakori vala.

5. 1216 k. D ő m ő t ő r. (Vár. Regest. 248. szám.)

6. 1222 k. P á l v. P ó s a. (Czinárnál, Fejér Cod. Dipl. VII. 5. 567 nyomán.)

7. 1225—33 körül. II. B o r s, Domonkos bán fia. Főis-

pánnak nem olvassuk, de sok körülmény utal azon föltevésre, hogy ő is állott szülő megyéjének élén. E körülmények: azon családból való származása, mely vezérszereplő volt Borsodban; comes-i rangja, melyet, hogy nem alacsonyabb érteményében kell vennünk, tájékoz minket vérségi összeköttetése a királyi házzal. (Cod. Dipl. III. 1367. — »SIGILLVM BORS * COMITIS« 1233. Podhraczy; Béla király Névtelenjének hitelessége. 257. l. Fej. C. D. III. 2. 189. 1243-ban már nem volt az élők közt, sőt ivadék nélkül halt el. Cod. Dipl. IV. 1. 289.)

Nem valószínűtlen, hogy Borsod főispánsága szolgált lépcsőül a bánságra Borsunk atyjának, Domonkosnak is, ki tudvalevőleg a bors-monostrai v. kethelyi apátság alapításával váltotta meg fogadott jeruzsálemi útját. (Cod. Dipl. III. 2. 60.)

8. 1284. k. III. Jakab gróf, egyszersmind királyi főlovászmester. Származására nézve Borsod régi grófjai, Bors-Miskolcz-nemzetségbeli Ponith comes fia. Történet-emlékeink megőrzik és méltán, nevét, amennyiben azonosnak látszik azon udvari főemberrel, ki a László király s anyja Erzsébet közt kiűtött meghasonlás alkalmával, a mint köztök követségben eljár, az anya és fia közti harag és viszálykodás kitörését hűtlen eljárásával mindinkább szította. Ezzel vádolja őt legalább egy okmány, és midőn ezért 1286-ban László király által megfosztatott a neki adományozott berzenychei és Kálmán király-csehi javaktól: az ez ügyben ellene kiküldött királyi tárnokot lefejeztette és király-csehi helységét földülta. (Ipolyi Arnold: »Okmányérdekességek« Századok: 1868. 170. l.)

9. 1295—1313 István, 1299 előtt tárnok. (Egri magánlevéltár. 15. 2. 1. 3, hol borsodvármegyei Palzonya földét bevallja Ivánka László részére.)

1299—1303 k. országbíró és sárosi főispán (Franknóinál: Magyarország bíráinak körrendeletileg szerkesztett névsora 168. l.)

1304. Nádor. (Egri főkápt. m. levélt. 7. 5. 1.2, hol parancsolja neki László király, hogy az egri káptalannak adja vissza a Szíhalomhoz tartozó és általa elfoglalt Chepus és Ruben földeket. 1303-ról. — 1304-ben a diósgyőri pálos zárdát alapító okmányban írja magát nádornak, Wenzel: Diósgyőri Regesták 1. sz.)

Az 1313. és 15-ik évek nádorai között ismét előfordul Fraknóinál.

(»A Nádori és Országbírói Hivatal eredete és hatáskörének történeti fejlődése« 161. l.)

István főispán az egész püspökség javainak háborításáról ismert Erne bánnak fia volt, (Cod. Dipl. IV. 2. 17,) hol IV. Béla a Cserépváralja miatt békételenkedőt a Sajó melletti Ecség odaadományozásával nyugtatja meg.

Úgy nemzetségének dícsköre és nagy kiterjedésű birtokai, mint az általa viselt méltóságok előkelő szerepet biztosítának neki azon mozgalmakban, melyek azon átmeneti korszakot jellemzik. Így jelen van azon hatalmas főurak között, kik a fejetlenség megszüntetése céljából 1307. oct. 10-dikén a Rákoson összejönnek. (Horváth M. Orsz. Történelme, 1871. II. k. 160. l.)

Míg fiatalabb korában a harcok zaját kereste inkább István nádor-főispán, sőt nem idegenkedett a rabló kalandoktól sem, mint történetemlékeink bizonyítják, (így a »Századok« 1871. év f. 684. l. szerint Gede vár mellett a kunok ellen és a Borostyán vár alatt vívott harcokban, és C. Dipl. VIII. 1. 17, hol mint láttuk, az egri káptalan birtokait foglalja el orvkezekkel): addig élete korosabb éveiben monumentális műemlékek, ugymint kolostorok és templomok emelésében talál kedvet és igyekszik magát elfoglalni, a nyilvános életről hihetőleg erőszakkal leszorított tetterős férfiú. Így ő alapítója tudvalevőleg az egykor híres diósgyőri pálos monostornak. (Wenzel »Diósgyőri Regesták« 1. sz. hol bevezetőleg hosszasan emelkedik a világi dolgok mulandóságáról.) Ő alapította a dédesi, Szent-Lélekről nevezett regényes fekvésű, szintén pálos kolostort (u. o. 3. sz. A hagyomány szerint ő megalkotója a miskolczi-avasági góth-izlésű nagy szentegyháznak is, mely több czímen ajánlható a műemlékek fentartására alakult országos bizottság gondozó figyelmébe.

Erne bán fia nehezen vitte sírba ősrégi nemzetségét, mert többször idézett 1. számú alapító-levelében ilyen hely is előfordul: »si autem aliquis filiorum nostrorum« etc., de az Anjouk uralma, mint sok más magyar nagy aristokrata-családra, — úgy az övére is rossz csillagzat és végzetes volt; mert az Ákusi nemzetség, mint helyesen veszi észre egy kitünő bűvárunk, Róbert-Károly alatt teljes megsemmisült. (Botka »Adalék a visegrádi merénylet történetéhez.« Századok, 1874. 229. l.)

10. 1327 körül Fónyi Balázs mester. Miklósnak fia, füleki várnagy. Róbert-Károly vitézeinek és trónja támaszainak egyik kiválóbb alakja. A Chákistáktól kiostromolt Sirok falainál az aláhulló kö-zápor veszedelmesen megsebesíti. A küzdők között van a trencsenyi vár ostrománál is. Hűséges és hasznos szolgálatait méltányolta a fejedelem, ki által a sárosmegyei Kurima, máskép Dubinna birtokkal lön kitüntetve. (Fejér, Cod. Dipl. VIII. 3. 227.)

11. 1330 k. Homonnai Drugeth Vilmos, később nádor; számos megyének viselte főispáni címét. A Zaahok elleni kegyetlen végzést mint borsodi főispán irta alá. (U. o. 423. l. Életrajzi adatait bővebben a »Polg. Lex« I. 368. l.)

12. 1336 kör. Chikó mester (Fejér Cod. Dipl. IX. 6. 72.)

13. 1360—4 körül Olnodi Czudar Péter, — egyszersmind a diósgyőri és dédesi kir. várak castellanusa. Horvátországi bán, főpohárnok, Nagy-Lajos királynak több ízbeni követe, lengyelországi vajda, szerencsés vezér; kolostor-alapító. (Cod. D. IX. 6. 116 és 122. ll. — U. o. IX. 1. 381. — »Századok« 1872. 233. — Polgári Lexicon I. 327.)

14. 1369 k. Gridódi István mester. (Fej. IX. 6. 151.)

15. 1383 k. Miklós mester, Saphar István fia; egyszersmind Diósgyőr és Dédes castellanusa. (Hazai Okmányt. IV. 219.)

16. év nélk. Széchi Gallus (Die Geschichten d. Ung. IV. 230. Fesslernél.)

17. 1411—24 körül Palóczy Máttyás, szintén diósgyőri várnagy (X. 5. 121, hol — mi különben gyakori — Mathias helyett Matheus áll.) Később országbíró, majd nádor és különféle vármegyék főispánja. Országbírói és nádori méltóságáról az 1425—34. és 1435—7-ik évek okmányai tanúskodnak.

18. 1424 kör. Palóczy Máttyás és Imre, egyszersmind hevesi főispánok és diósgyőri*) várnagyok. (Történelmi Tár. XII. 281.)

19. 1430 kör. Pelsőczy Bubek Péter, egyúttal tárnok. (Bartholomaeides: »Notitia Comit. Gömöriensis« 176.

20. 1450—6 körül Tek. és Nagys. Frangepán

*) Előbbinek fiatalkori kihágásáról l. a »Századok« 1871. 595. l. Cod. Dipl. X. 4. 271. l.

Dwyn vagy Dwán, a hírneves vegliai és modrusi Frangepánok nemzetségéből; diósgyőri kapitány. (Egri főkápt. m. levélt. jegyzők. III. 375. l.)

21. 1467 kör. Horváth György. (Tybold-Daróczra vonatkozó okmánymásolata gyűjteményemben.)

22. 1484—5 körül Pápai Albert, szintén diósgyőri várnagy. (Ipolyi Arnold: Apátfalvi Okmánytára 23 l.; Wenzel: Diósgyőri Regesták 154. sz.)

23. 1490 kör. Nemzetes Chapi János, diósgyőri várnagy. (Diós. Reg. 158. »Századok« 1869. 605. l. szerint Beatrix királyné Budán kelt levelében magához hívja, meghagyván azonban, hogy távolléte idejére a vár biztos őrizetéről gondoskodjék.)

24. 1516—19. körül Ngos Kossaczky János, Diós-Győr várának kapitánya, Baynai Both András özvegyének Annának férje. (U. o. 173—5—6—8, melyekben jobbra a diósgyőri uradalom egyes városai szabadalmának tiszteletben tartására intetik.)

25. 1540—9 kör. Ngos Gyarmathi Balassa Zsigmond. (1. m. 193, hol Ferdinánd király azért, mert hűségére tér és őt Magyarország igaz királynak elismerni ígérkezett, neki és neje Fánecs Borbálának adományozza a diósgyőri várat, stb. Ugyancsak Ferdinánd k. monitoriuma bizonyos erőszakosság miatt 1549-ből; másolata gyűjteményemben. Életrajzát l. a »Polg. Lexic.«)

26. 1558—1564. Verancz Antal egri püspök, a jeles diplomata és történetíró. (Magyar Tört. Eml. II. oszt. II. 353.)

27. 1564 febr. 11-től Mágócsy Gáspár, egyszersmind hevesmegyei főispán és egri várparancsnok. (Magy. Tört. Eml. VI. k. 344.)

28. 1571—8 körül Sonnecki Ungnoth (Ungnád) Kristóf báró, hevesi főispán, Eger vára főkapitánya, kir. tanácsos. (Egri főkápt. m. levél-jegyzőkönyv, II. 295.)

Borsod történetében az 1577-ik év átmeneti nyugpontonot jelez, nem valamely nevezetes csemeny: csupán azon körülménynél fogva, mert a megyei jegyzőkönyvek ezen éven kezdődnek. Ezentúl könyvebb egyebek közt »a főispánok névsorát és koruk pontos meghatározását« illető kettős monographiai követelménynek is eleget tenni.

KANDRA KABOS.

— **Fraknoi Vilmostól** a. m. tud. akadémiai »Értekezések« közt (II. oszt. III. köt. X. sz. 1874) igen érdekes művelődéstörténeti tanulmány jelent meg, »Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen, a XIV. és XV-ik században« cím alatt. Szerző e művéhez az említett egyetem eredeti jegyzőkönyveit és egyéb fennmaradott irományait használá föl, melyek osztrák tudósok által többszörösen átvizsgáltattak ugyan: de magyar szempontból még eddig nem, sőt ebbeli érdekük úgylátszik szándékosan mellőztetett. Nagyon jó szolgálatot tön tehát Fraknoi úr, midőn az érintett adatokhoz férvén, ép e hiányon igyekezett segíteni. Ugyanis a bécsi egyetemen a magyar elem mindenha jelentékeny szerepet vitt. Már IV. Rudolf osztrák herceg, mikoron ezen egyetemet 1365-ben alapítá, egyik nemzetül ott a magyart jelölte ki, s 1385-ben e nemzet a harmadik helyet foglalja el, hozzácsatoltatván a praedominans Hungarica natióhoz a lengyelek, csehek, morvák és görögök is, — a már eo ipso eleitől hezzátartozott horvátok, dalmaták és szlavo-nokon kívül. Mindenik nemzet bizonyos megszabott autonómiával bírt. A Hungarica natio anyakönyvei csak 1453-tól fogva maradtak fön, — de azért hazánkfiakra vonatkozólag az egyetem általános jegyzőkönyveiben is talált Fraknoi elég számos adatot a megelőző időkről. Ezekből látjuk, mily nagyszámú tanárt és tanulót adott a bécsi egyetemnek hazánk, — s viszont mennyi hazánkfia nyerte magasabb kiképzetetét a reformatiót megelőzőtt időkben a szomszéd, sőt Mátyás alatt reincorporált területen fekvő — ezen egyetemen. Kivált az erdélyi szászok küldék feltűnő nagy számmal ifjaikat Bécsbe, míg ellenben a szepesiek inkább Krakkóba. Különben a XV-ik században Buda városa is 60, Pest 33, Pozsony 57, Kolozsvár 37, Soprony 35, Székes-Fehérvár 32 tanulót küldött Bécsbe, — kik közül aztán többen procuratorok, mesterek, tudorok, tanárok lettek a különböző facultásokon. Úgy Pécs, Körmöcz, Várad, Nagy-Szombat, Szeged, Pápa is 20—30, Esztergam, Zágráb, Győr, Eger, Gyöngyös, Vác, Temesvár, Kaproncza 10—20 tanulót küldöttek. Kassa már inkább Krakkóba és Prágába küldé fiai: Bécsben mindössze is csak 8—9 kassai fiút találunk. Nem hiányoztak a bécsi egyetemen a legelőkelőbb magyar családok ifjai sem a XIV—XV-ik században; így olvassuk pl. a »Tek. és Ngos« és főnemes urfiak névsorában a Héderváry, Palóczy, Báthory, Gara, Zechy, Ostffy, Batthyányi, Gerendy, Báthmonostory, Tha-

karó, Lábathlan, stb. neveket, s 1464-ből a nevet: »Stephanus Literati de Zewkefalva,« vagyis Szőkefalvi Deák István, tehát a nagy Werbőczynek és a Szapolyayaknak valamelyik öse. A nagy szorgalommal kiírt tömérdek nevet Fraknoi az illető szakok és egyetemi rangfokozatok szerint közli ugyan: mindazáltal igen kevés tájékoztatással kíséri, — holott kissé behatóbb nemzetrendi és életrajzi észlelődés mellett, e száraz névsorból figyelemreméltó tanulmányt lehetett volna egybeállítani. Számos helyütt pedig kérdőjeleket rak, holott az illető név nagyon is evidens, (pl. »Egidius de Septe« 40 l. olv. »de Sempte,« vagyis Sente, az m és n betűket a régi írásmód gyakorta elhagyván, fönt kihagyásijellel; így »Ladislaus de Beczenecz« is, 47. l. olv. »de Benczenecz, mely erdélyi helység a Kenyérmezején ma is létezik; továbbá a 49. l. »Lad. de Malcza« = de Mácsa, »Lad. de Watt«, = de Vath, a Kemenesalján, stb.) »Agnethelen« erdélyi városka magyar nevét pedig megsúgjuk a t. szerzőnek, ez Szent-Ágatha. (57. l.) Igen becses hazai tanügytörténeti teljesen új adatról értesülünk a bécsi egyetem 1421-ik évi jegyzőkönyvéből, mely szerint t. i. Tamás egri püspök székvárosában oly felsőbb tanodát akar vala szervezni, melyen a jogi és bölcsészeti tudományok is előadassanak, s e célra Bécsből kér tanárokat. (15. l.) 1485-ben a meghódoló Béccsel, az egyetem is ünnepélyesen üdvözlé Mátyás magyar királyt, a ki nemcsak hogy megerősíté a tudományos intézet kiváltságait, sőt kiváló pártfogását ígéré az ékes latin beszédétől meglepett tudós tanároknak. Mátyás 1486-ban folyósítá is számunkra az osztrák hercegektől élvezett díjakat, 1489. mart. 25-én pedig személyes jelenlétével tisztelt meg egy nyilvános disputatiót. Igen érdekes az egyetemi jegyzőkönyv a Mátyás halála után bekövetkezett bécsi állapotokra nézve. Zápolya István bécsi helytartó és kormányzó — ki melleleg mondvá, mint itt iratik, se latinul, se németül nem, hanem csak magyarul és tán lengyelül tudott, — Bécs városát és az egyetemet sokáig kényszeríté, hogy a Mátyásnak tett ígéret szerint tegyék le hűség esküjüket a jövőendő magyar királynak; mitől azok nem is voltak idegenek, csak tudták volna: ki lesz magyar király? S midőn végre 1490. aug. havában Miksa hadaival megjelen és követeli bébocsáttatását: ezt csakis olymódon érthette el, hogy az egyetem jogi kara azon véleményt adá a városnak, miszerint a Mátyás és Frigyes császár (Miksa atyja) között kötött szerződés alapján kétségtel-

lenül Miksának van joga a magyar koronára és így Bécs városára is. Ekkép, a magyar korona jogának alapján hódolt meg aztán Bécs és Austria a római királynak. E nagyérdekű részletet eddigelé az osztrák tudósok elhallgatták; annál örvedetesebb tehát, hogy ez Fraknóinak figyelmét ki nem kerülé, és derék művében kellőképen hangsúlyozva van.

— **Országos levéltár.** Őszintén üdvözljük a belügyminister úr azon legközelebbi, igazán sikerült választását, melylyel a néhai Török János ethúnya folytán megüresedett országos levéltárnoki állomás betöltésére, jeles történelmi és jogi képzettségű s ernyedetlen szorgalmú fiatal tudóunkat, dr. Pauler Gyula akad. tagot s társulatunk jegyzőjét és ügyészét hozta ő Fölségének javaslatba. Jobb választást alig tehetett volna. Az új orsz. levéltárnok, mint értesülünk, mielőtt hivatalát tényleg átvénné, előbb Bécsbe, Münchenbe és Brüsszelbe utazik, az ottani állami levéltárak szervezetének tanulmányozása végett, s visszatérve, külföldön szerzendő tapasztalatait az alakítandó magyar állami levéltár érdekében fog igyekezni értékesíteni. Csak az anyagi segédesszökök is a kellő mérvben megadassanak: mi legkevésbbé sem kételkedünk, hogy ezen a hazai tudományosság szempontjából oly nagy fontosságú intézmény rövid időn a legszebb fejlődésnek induland, a jeles tehetségű ifjú tudós vezetése alatt. Irányadóul erre nézve — úgy tudjuk — az 1872-ben egybehívott orsz. enquete ama javaslata szolgálend, melyet a »Századok« 1873-diki folyama első füzetében volt szerencsénk közzé tenni, — habár az intézmény egyelőre, a jelenlegi pénzügyi állapotok miatt, nem helyezkedhetik is oly tágas alapokra; de majd időjártával, reméljük, kinövi magát! . . .

— **Dr. Fekete Lajos** úrnak, a jászkún kerületek tiszteletbeli főorvosának s Kis-Újszállás városa tiszti orvosának nevét és hazánk egészségügyi történetében való kiténő jártasságát jól ismerhetik t. olvasóink, a »Századok« folyó évi füzeteiben közlétt e nemű becses tanulmányaiból. Most e jeles szakbúvártól, egy több mint száz lapra terjedő, széleskörű olvasottsággal, és úgy a hazai krónikák idevágó följegyzéseinek gondos kikeresésével, mint az újabb kórtörténeti irodalom termékeinek is fölhazsnálásával írt önálló füzet jelent meg Debreczenben: »A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme.« Az időrend szerint egybeállított, minden tudákos affectáltságtól ment, népszerű, kellemes előadásban és jó magyar-

sággal szerkesztett munka, — melyet végül a pestisről és egyéb ragadványokról eddig hazánkban megjelent művek irodalomtörténeti szabattossággal készített sorozata egészít ki, — nemcsak a szakembereknek érdekes: de általában hasznos és tanulságos művelődéstörténeti olvasmány, s mennél ritkább az efféle nálunk, annál inkább ajánlható. Mi részünkről mind ezt, mind Fraknoi főntebbi munkáját szakirodalmunk örvendetes gyarapodásának tartjuk, s örömmel üdvözöljük.

— Magyarország oknyomozó történelme, tanodai és magánhasználatra Ribáry Ferencztől, a Franklin-társulat nyomdájában második javított kiadásban jelent meg. Mind felfogására, mind gondos összeállítására, és tömött, mégis elég világos irányára nézve egyike a legjobb magyar történeti tankönyveknek; s épen azért, minthogy ezt, és a t. szerzőnek ezen új kiadason is észlelhető folytonos javítási törekvését készséggel elismerjük: nem tartózkodunk öt viszont-összintén figyelmeztetui, hogy művének netaláni harmadik kiadásából a történetíró pártatlanságával össze nem egyeztethető hyperloyalitás itt-ott még felöltő nyilatkozványait ne késsék irgalom nélkül kirtani. Hogy lehet pl. I. Józsefet »k e g y e s fejedelem«-nek (356. l.) nevezni, a ki alatt, és az ő felhatalmazásával a vad Heister 1708. és 1709-ben a legbarbárabb kegyetlenségeket (törvénytelen akasztásokat, lefejezéseket, orr- és füllevégatásokat stb.) követett el, nemcsak hadifoglyokon, de polgári állású, fegyvertelen egyénekben is; Józsefet, a kinek seregei irgalom nélkül égették, pusztították, rablották az országot, sokszor még a nekie hódoló urak javait is; Józsefet, ki 1707-ban e sajátországjával utasítással bocsátá el Bécsből Stahrenberg tábornokot: »Ingni modo fate, che questi ladri non mi quastino le caccie!« = Kövess el mindent, hogy vadászataimat el ne rontsák e zsiványok! t. i. a magyarok. Nem, az ily tyrannust nem lehet, nem szabad az ifjúság előtt a »k e g y e s«, a »n e m e s s z í v ű« fejedelem színében föltüntetni! Mert az, hogy a szatmári békealkudozásokat megengedte: korántsem kegyességéből folyt, — hanem saját erejének gyöngesége és szövétségeinek: a hollandiaknak, de kivált a magyarok ki nem békítése esetében a hármasszövetségből való kilépéssel fenyegetődő angoloknak erkölcsi nyomása kényszeríték rá. Eszköz volt ebben továbbá Józsefnek a Pálffy leánya (József favoritje) iránti buja szenvedelmé is. Íme, ily okokra reducálható I. József »k e g y e s s é g e«, »n e m e s s z í v ű s é g e!« Ugyanazon 356-ik lapon szerző azt mondja,

hogy a szatmári béke »köz bűnbocsánatot« engedett. Már engedelmet, amnyistialis gratia, köz bocsánat engedtetett, igenis, de nem »köz bűnbocsánat«; mert a szabadságért való fegyverfogásuk és nyolcz évi állhatatos hadakozásuk által magokat bűnösöknek nemcsak hogy Rákóczi, Beresényi, és a többi emigráltak: de Károlyi és a szatmári békeokmányt vele aláírók sem ismerték és nem is ismerhették el, s az ellen ugyancsak tiltakoztak volna; — hogy vádolhatja tehát őket mégis ma egy magyar történész ebbéli bűnnel?! — Az ily, a nemzeti öntudatot érzékenyen sértő, megbélyegző kifejezéseket csodálva csodáljuk Ribáry úrtól, s mint a rákfénét, tüzesvassal kiirtani véleményezzük máskülönbén sok jó és dícséretes tulajdonsággal bíró tankönyvéből.

— A délmagyarországi történelmi s régészeti társulat 1874-ik évi ünnepélyes közgyűléséről Janky Károly társ. titkár szerkesztése alatt becses »Emlékkönyv« adatott ki, mely tartalmazza a közgyűlés leírását, az elnök Ormós Zsigmond megnyitó beszédét, a pénztárnoki jelentést, Pesty Frigyes »Temesvár környéke a középkorban« czímű nagybecsű historico-geographiai tanulmányát, Varga Ferencz újabb adatait a XVIII-ik század elején az alvidéken folyt boszorkányüldözésekről, a szegedi titkos levéltárból; a társulat birtokában levő titeli és karansebesi római kövek, továbbá érmek s egyéb régiségek leírását Janky Károlytól és dr. Despinics Pétertől, — végre a társulat tagjai névsorát, kik is 11 alapító, 2 tiszteletbeli és 205 évdíjas tagból állanak. Ama vegyes nyelvű vidékeken a magyar tudományosságnak hasznos szolgálatokat tenni hivatott társulat sikeres működésének örvendetes jeléül tekinthető ezen »Emlékkönyv« Temesvártt nyomtatott, tetszetős kiállításban.

— Vegyes közlések. Hazánk történelmének buzgó külföldi nyomozója Sayous Ede párisi tanártól egy alább teljes czíme szerint fölemlített önálló tanulmány jelent meg a magyarok eredetéről, ősi vallásáról, szokásairól, nemzeti szervezetéről stb. A tudós szerző, nyelvünket is elsajátítva, s a magyar iredalomnak tárgyára vonatkozó termékeit gondosan felhasználva, tán az egy Thierry Amade kivételével valamennyi idogen közt legmélyebben hatolt be őstörténeteink nyomozásába, és pedig mind krónikai, illetőleg hagyományi és hitregei, mind nyelvészeti alapokon. Művét szellemes fölfogás mellett correct alapossággal jellemzi, a mi épen francia íróknál, — midőn ide-

gen népekről írnak — dícsérettel kiemelendő ritkaság. — Székes-Fejérvárott Henszlmann Imre ásatásai folytán több Árpád- és Anjoukori csontváz és építészeti faragvány-töredékek, köztük római felíratos kő is, kerültek napfényre; kiásták Mátyás temetkezési kápolnájának alapfalait is, de a benne talált sír üres volt, — alkalmasint a török dúlások idejében fosztatott volt ki. — A budai Mátyás-templom körüli ásatások a téli évszakra betemettettek, s a nevezetes egyház restauratiója a tavasszal fog folytatatni. Ellenben a székesi káptalanbeli Zápolya-kápolna stilszerű restauratiója, melyet Samassa egri érsek úr rendelt el, már az idén teljesen befejeztetett. A gyönyörű kápolna gothicus ablakait az alapító családok (Zápolya, Thurzó, Csáky stb.) színes címere és egyéb, Innsbruckban készült szép üvegfestvények ékesítik. — Szombathy Ignác tanár úr és t. tagtársunktól Udvarhelyszék és városnak történelmi, földrajzi és statistikai leírása jelent meg. A derék munkácska gondos figyelemmel van szerkesztve, és szerzőjének sokoldalú képzettségéről, széleskörű olvasottságáról, és a mennyiben itt-ott önálló véleményeket nyilvánít, talpraesett, elfogulatlan ítéletű észlelődéseiről tanúskodik, s általában igen használható. — Egy másik kis monographia Érd (Hamzsabég) és Batta (Százhalom) Buda vidéki községekről látott világot Székes-Fehérvárott, Kereskényi Gyula érdi plébános úrtól. A nevezett helyek múltjára nézve eddig nyomtatásban közzé tett történelmi anyag nagy szorgalommal van összehordva, és kellően csoportosítva, — azonban a kritikai rész és az épen nem plasticai irány ellen kifogást lehet tenni. A füzethez mellékelt öt tábla az Érd és Batta határában a tudós Erdy János által eszközölt népvándorlaskori ásatások leleteit világosítja meg. — Fessler Magyarok Történetének harmadik kiadása a lipcei Brockhaus cégnél immár egészen megjelent, Horváth Mihály által írt előszóval. Ára 13 porosz tallér, vagyis 23 frt 50 kr. — A vasmegyei régészeti egyesület az 1874-ik évre is külön füzetben adá ki jelentését, Lipp Vilmos a szorgalmas titkár által szerkesztve, kitől számos becses régészeti és érmészeti közlemény is van e füzetben. Ugyanitt közöl Chernel Kálmán Kőszeg monographiájából érdekes mutatványt, az alkotmányos és vallási villongások korából, becses cikkének folytatását ígérve. A többi teret az egyesületi közlemények foglalják el, örömdetes képét nyújtva a virágzó tudományos társulat élénk fejlődésének. Az egyesület-

nek mintegy 500 tagja van, és régiségtára nagyban gyarapodik. — Gréczben »Baumkirchners Ende« című történeti rajz jelent meg b. Kalchberg Vilmostól, a Mátyás magyar királynak hódolt s vasmegyei Szalónak várát is bírt styriai lovag Paumkirchner Andrásról, kit Frigyes császár álnokul elfogatván, Gréczben lefejeztetett. — Révész Imre »Figyelmező«-jének VII—X-ik füzetében ismét több becses egyháztörténelmi közleményt olvasunk maga Révész, s úgy Szilágyi Sándor, Csúthy Zsigmond, Hatos Gusztáv, Ivánka Sámuel és Liszkay József tollából. Ugyancsak a tudós Révész Imre a debreczeni könyvnyomda XVI. és XVII-ik századi működését és viszontagságait vázolta közelebbről, egy ottani nyomdai ünnepély alkalmából tartott történelmi emlékbeszédében, mely aztán nyomtatásban is kiadatott. — Beküldetett hozzánk a bánya i. ág. hitv. evang. egyházkerület 1874-iki nagy gonddal szerkesztett névtára, melyben az egyes esperességek és ecclesiák történetei is elősorolják. — Végre meg kell még említnünk a kolozsvárvári »Keresztény Magvető« IX-ik kötet III-ik füzetét, melyben Szilágyi Sándor és Rédiger Árpád közölnek egyháztörténelmi adalékokat az erdélyi egységshivők történetéhez.

Történelmi könyvtár.*)

— Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században, Fraknói Vilmos akad. r. tagtól. (M. tud. akadémia »Értekezések,« II-ik oszt. III-ik köt. X-ik sz.) Budapest, 1874. Eggenberger Ferdinánd m. tud. akad. könyvtárosnál. N. 8-ad r. 92 l. Ára 50 kr.

— Les origines et l'époque païenne de l'Histoire des Hongrois, par Edouard Sayous, Professeur d'histoire au lycée Charlemagne, etc. Paris, 1874. Ernest Leroux, Editeur. Kis 8-adr. 128 l. (Budapesten kapható Tettey Nándor a m. tört. társulat könyv-árusa útján.)

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük; kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162.) beküldeni ne terheltessenek.

— **Monumenta Historica Episcopatus Zagrabiensis.** Edidit Joannes Bapt. Tkalečić, Volumen secundum. Zagrabiae, 1874. Typis Caroli Albrecht. N. 8-adr. XIV. és 159 l.

— **Magyarország oknyomozó történelme.** Tanodai magánhasználatra írta Ribáry Ferencz, tanár. Budapest, 1874. A Franklin-társulatnál. 8-adr. 416 l. Ára 2 frt.

— **Emlékkönyv** a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1874. évi Temesvárott tartott harmadik ünnepélyes évi közgyűlésének emlékére. Az igazg. választmány meghagyásából szerkeszté Jankó Károly társulati titkár. Temesvárott, 1874. Kiadta a délmagyarorsz. tört. és rég. társulat. 8-adr. 96 l.

— **A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme.** Írta dr. Fekete Lajos. Debreczenben, 1874. A város könyvnyomdája. 8-adr. 103 l.

— **Emlékbeszédek,** melyek sz. kir. Debreczen város könyvnyomdájában működő két veterán nyomdász Csontos Ferencz és László Lajosnak 1874. évi jul. 18-án tartott félszázados emlékünnepelekor elmondattak. Debreczen, 1874. A város nyomdája. N. 8-adr. 44 l. (Révész Imrénének a debreczeni könyvnyomda XVI. és XVII-ik századi működését vázoló emlékbeszédével.)

— **Udvarhelyszék és Udvarhely város rövid leírása,** földrajzi, statistikai és történelmi tekintetben. Írta Szombathy Ignác jogtudor és tanár Székely-Udvarhelytől, 1874. Becsek D. nyomdája. 8-adr. 67 l.

— **A vasmegyei régészeti egylet évi jelentése, 1874.** Szerkeszté Lipp Vilmos tanár, egyleti titkár. (Második évfolyam.) Szombathelytől, 1874. Bertalanffy könyvnyomdája. 8-adr. 125 l.

— **Érd (Hamzsabég) és Batta (Százhalom) községek történeti vázlata.** Írta K. Kereskényi Gyula, érdi plébános. Székes-Fejérvártól, 1874. A Fejér megyei és városi történelmi és régészeti egylet kiadványa. Ára 30 kr.

— **Baumkirchers Ende.** Ein historisches Gemälde von Wilhelm Freih. v. Kalchberg. Graz, 1874. Vereins Buchdruckerei. 16-adr. 109 l.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Tizedik füzet.

1874.

Deczember hó.

Beszterezbánya városa műveltségtörténeti vázlata.

Í r t a

Ipolyi Arnold.

VII.

A város régi alakja. Vára, az acropolis, alkatrészei. A város tere, házai, utczái, falai, tornyai, kapui. A templomok, műépítészeti ízléseik, műemlekeik, építészeik, kőfaragók, szobrászok, festők, kisebb egyházi művek, zománczos kelyhek, harangok.

A város régibb kora lakosainak viszonyait és történeti eseményeit elmondva, érdekes lehet még a város akkori kinézésének: vára, házai és templomai monumentális műalkotásainak képét e vázlatban elének állítani.

IV. Béla újabb politikai és hadintézményei, — melyeknek a városi a municipiumokat alkotó kiváltságlevelei kifolyásai voltak, nemcsak a városi önhatósági élet tekintetében, hanem a városok külső alkotására is befolyást gyakoroltak.

A megyei várszervezet, melyet első királyunk sz. István a kor viszonyaihoz képest oly mély államférfíúi belátással alkotott, nem volt többé, mint mondók, eredeti hadszervezetében elégséges, nem a szerint teljesen fentartható. A várbirtok a királyi adományzások által mindinkább elidegenítve, s ezáltal a várjobbágyi hadszolgálat és szervezet is, mely a birtokon alapult, meg volt gyengítve. Béla hászotalan igyekezett azt eleinte a birtok-visszafoglalások által helyreállítva megerősíteni.

A tatárjárás alkalmával, melynek a megyei hadak nem voltak képesek többé sikeresen ellenállani, a szerkezet teljes helyreállításának és fentartásának czélszerűsége is kétesnek mutatkozhatott. A rendszabály, a mily nehéznek mutatkozott kivittele, a várjóságoknak visszafoglalása által, úgy nem látszott már kielégítőnek. Másról is kellett tehát az ország védelmére gondoskodni.

A tatárjárás azon tapasztalatra vezetett, hogy a magasan álló erős helyek, a várak, a falakkal s tornyokkal védett pontok, bekerített városok, monostorok, egyházak leginkább képesek voltak az ily pusztítva berohanó hadak ostromának ellenállani. Legalkalmasabbak, legbiztosabbak a menekvésre és védelemre.

Az elajándékozott várjóságok meggazdagodott nagyúri birtokosait kellett tehát a várak építésére s a megfogyott vármegyei hadak helyett, csapatok, banderiumok tartására buzdítani. A várnépek felszabadítása által önálló városokká alakult telepeket, az elpusztult várjóságokon megtelepített idegen gyarmatosokkal keletkező városokat kellett tehát városaiknak várdákkal, erődökkel, falakkal való megerősítésére bírni.

Így kezdenek a XIII. század másik felében, hegy és vízváraink keletkezni; falakkal, bástyákkal s tornyokkal várszerűleg erősített városaink épülni.

Addig a várak inkább csak földsánczokkal, fapalánkkal erősített táborhelyek voltak. Gyakran csak fatörzsek s gerendákból emelt kastélyokkal és lakokkal és legfelebb egy kőtoronnyal a közepén voltak ellátva. Azon általános hit, mely a kővárakat, ezek romjait, a létező legrégibb alkotmányoknak tartja, egyike maig a nagy közönség azon halvéleményeinek s álhitének, melyek mostanig is, midőn már a tudomány ezen elemi dolgokon rég túlhaladott, épen úgy uralkodnak, a valódi műveltségtörténeti ismeret hiányánál fogva, mint például, hogy a gót csúcsíves építészet a góthoktól származik, vagy hogy az ily régi templomokat Magyarországon egy helyütt mind Sz. István, máshelyütt meg ismét a csehek építették volna. Miben mindannyian egyaránt ártatlanok voltak.

Csak a XIII. század közepe után, annak vége felé kezdenek hazánkban is épülni rendesen újra a vár-, a kőfal- és bástya-erődök: egyezőval a középkori sajátlagi vár, miután már az őskori római castrumok s más népek erődei emléke egészen elenyészett volt. — Ezen időtájt keletkeznek városaink erődei is, nevezetesen az európai régi műkifejezés szerint úgy nevezhető újabb a cropolisok: a városok fellegrárai, a várdák, citadellák. Ezeknek pedig épen legérdekesebb egyes eddig kevésbé méltatott példányait hazánkban bányavárosaink tartották fenn. Nevezetesen városunk is Beszterczebánya egy ily, bár részben már romban lévő, részben átalakult és lerontott érdekes acropolis maradványával dicsekedhetik.

Legtanúságosabb emléket képezik ezek egyszersmind városaink műveltségtörténetének. Már a görög-hellen gyarmatok, a római olasz város-telepek régi gyakorlata volt, hogy városaik kiváló magaslataira állítottak erődöt, a mint mondók, úgynevezett acropolist, a magas várost vagy várat. A városnak szikla vagy hegyorom magaslatán állott rendesen az erős oldal- és körfalakkal erődített hely, melynek közepén a templom, a főszentély volt a nép isteneinek csarnokával! Ebben állt a kincsház, itt voltak elhelyezve az állam legértékesebb tárgyai, művészete remekei. Ide vonúlt fel a nép ünnepein s a vésznapjain, a háboru idején végső védelmére. Athen és Korinth acropolisa, Róma capitoliuma, Nápoly castellja, valamint a kisebb olasz városok Ancona és Spoleto stb. fellegrárai, a mint a város legfőbb magaslatain állanak, mindannyi példa rá akár az ő, akár a középkorból. És míg sajátságosan Németországban ennek kevésbé látjuk jelenleg legalább már élénkebb nyomát alig egy-két helyütt. Addig hazánk első régibb városainak ezen várendszere még legtöbb helyütt nyomozható: Esztergomban például és Pécsen, Nyitrán és Veszprémben, Egerben és Sopronban, Zágrábban és Pozsonyban stb. Ott látjuk mindenütt vagy csak észrevehetjük, mint áll vagy inkább állott már a város egyik vége fensikjában főegyháza, beillesztve úgy szolván, a főerődítvény védfalai és bástyatornyai közé.

Ez volt nyilván városaink acropolisa, mit sajátágosan hasonlóan feltalálunk Erdély flandriai gyarmatosainak eredeti

római daciai telephelyein.¹⁾ Mig Belgiumban a flandrok és hazájában ezen rendszer régibb nyoma szintén kevésbé vehető már észre.

Magyarország városai ezen kiváló érdekes alkatrésze azonban maig leginkább felismerhetően tartotta fenn magát, mint mondók, bányavárosainkban. Selmecezen például és Kőrmöczbányán, Korponán és Beszterczebányán. Fekvésére nézve kétségtelenül legkiválóbb ezek közt a kőrmöczi acropolis. Átalakításaiban is igen érdekes a selmeczi. Teljesebb alkatrészei által a beszterczebányai. Legkevésbé épen maradt fenn már a korponai. Mindannyiból azonban még teljesen construálható bányavárosaink ezen régi fellegvárainak, acropolisainak alkata.

Közepén rendesen a város főszentélye, a főegyház áll, olykor más városainknál erős falai egyrészével vagy csak tornyával magába a várfal-szerkezetbe bevonva s beillesztve.²⁾ Ezen templomok többnyire monumentális, eredetileg román félkörív vagy átmeneti ízlésben vannak építve, és később csúcsív idomban átalakítva. Mit ismét a későbbi ízlés a renaissance átalakításai rontottak meg nagyobbára.

Mellette áll rendesen egyfelől, a szentélyhez, a nagy templomhoz közel, a hely másik szentélye, a halotti kápolna, az úgynevezett középkori carnarium. Melyben holtok után a polgárok épen úgy kívántak temetkezni a templom közelében, mint életök legünnepeyesebb óráit a templomban töltötték. Selmecz- és Kőrmöczbányán még ezen halotti kápolnák maradványaiban eredeti román építészeti ízlésének köralakzata s jellege felismerhető; ámbár mindkettő félig elhagyottan maradt fenn. Beszterczebányán ellenben, mint sok más helyütt is, átalakítva, kibővítve találjuk már a késő gótizlésű úgynevezett tót templomban. Csak helyzete és a régi okmányokban előjövő sz. Mihály-egyház neve — miután ez volt rendesen a középkori halotti kápolnáknak, mint például a kassainak is cím-neve —

¹⁾ Müller Vertheidigungskirchen in Siebenbürgen Mittheil. II. 211.

²⁾ Lásd ezt bővebben részletezve: Ipolyi. Az egri régi székesegyház az egri várban.

jelöli eredetét.¹⁾ Úgylátszik, csak később a hanyatló gótizlés korszakában alakíttatott át, s a hitújítás kezdetén bővítettett a külön hitfelekezetek számára, miáltal az alakatlan két hajót, az ez által ferdén félre esett mai szentélylyel nyerhette; miután a szentélyre a protestansoknak úgy sem volt szükségök; míg jelenleg így elferdítve a tótajkú hívek templomául szolgál.

Ezen egyházak körül alakult azután a későbbi temető is, hol az előkelő polgárok, midőn már a halotti kápolna túltelt, sírboltjaiban nem temetkezhethvén, a templomok tövében választották nyughelyeiket. A templomok ezen kezdetben nagyobb-kisebb falakkal körített tere vagy udvara volt sajátkép eredetileg azon czinterem, a coemeterium, ceinctur, szláv czintorin, a német Fried- és Freihof, hol kezdetben a kirakó vásárok is tartattak mint a legbiztosabb s a rögtöni betörések ellen falakkal és kapukkal védett helyen, a templom körüli városi központon. Ennélfogva is, mint a magyar vasárnap és búcsú név jelzi, eleinte rendszeren az egyházi ünnepeken tartattak.

A kapuk felett, a templomon, a falak szögletein emelkedtek azután a magasabb ór- s alacsonyabb s tágabb véd-tornyok, kapú- és szögletbástyák. A templomnak, vagy a várban tanács-háznak vagy csak a belső kapuknak egyikén emelkedett azután a fellegrvár magas jeladó tornya, az úgynevezett Bechtfried, befroi; őrtorony, melynek erkélyeiről hangzott az ór szava és jelzése. Néhol, mint Beszterczebányán is, kettős kapútorony előerődítvénnyel (Vorwerk) és felvonó híddal vezetett a várba. Előfalán a szúrok öntő-orrok, (az úgynevezett maschikuli, Pech-nase) nyílásai maig is láthatók; melyeken a közeledő vívókra és betörőkre még a végső esetben folyó izzó szúrok s forró víz öntetett.

Másfelől bent a vár alkotó részeit képezék még a tanács- és törvényház, a városi praetorium, többnyire nyílt s itt nálunk maig fennmaradt oszlopcsarnokaival arkádjaival az első emelet hosszában, honnét a határozatok, az ítéletek a népnek kihirdettettek. Tovább köröskörül a várörizet tornyai, s a

¹⁾ Városi levéltár 448. csom. 7. sz. 1496. ecclesia S. Michaelis Novisolli: ekkor Sándor pápától búcsút nyervén átalakulóban volt már.

várhadnagyságok és őrcsapatok laktanyái állottak. Mindannyi még maig romjaiban is és átalakításaiban itt imposans erős alkotmány; méltó, hogy az enyészettől, melynek indult, most még könnyebb költséggel valamely közczélra alkalmazhatón, a város falai érdekes kaputornyaival együtt fentartassék. Ezen házak egyikén még késő gót keletkeztének 1474-iki évszáma is olvasható, Mátyás királynak s a városnak megrongált dombormű czímerével; mely azon hagyománynyal függ össze, hogy egykor Mátyás, itt időzve, benne lakott. Úgy látszik, hogy a ház csakugyan ekkor ilyen nevezetesebb célra lakásul épült. Lehet, hogy királyi szállóhely, lehet, hogy a várőrség hadnagjának laka volt.

Kivülről az alacsonyabb városi részről vízvezeték által táplált vízsáncz fogta körül a várat. Feltöltött helyén most sétatér áll. Másfelől kettős bástyafal és a magasb hegyoldal helyzete védte, valamint a selmeczi várat is. Míg a körmőczy nagy magaslatára alúlról hosszú fedett lépcső, külön alsó várudvar fallal, az úgynevezett Zwingerrel, védve vezetett fel. Mindkét utóbbi várnál a templomtól különváló tornyok is uralkodtak a magaslaton. Selmecz várának azonban újon épült gót ízlésű temploma is, mire elkészült, már azonnal várerődde alakítottát.

A beszterczebányai ezen vár dús hadfelszereléséről szólnak még a város levéltárában olvasható inventariumok, összeírások, melyekből látjuk, mikép korszakonként bőven volt el látva mindennemű fegyverekkel.¹⁾ Közülök nem egy érdekes tárgy maig is a város levéltárában letéve megmaradt. Érdekes leeresztett sisakok, pánczélok és vassodrony-ingek, kardok és óriási pallós-bárdok. Míg Selmeczen a várkamarák egyikében a felhasználatlanul maradt nyílveszszők, mint raktárban halomra hányva feküdtek a legújabb időkig és csak nemrég felállítva rendeztetett azok megmaradt része.

A vártól mint a város fejétől kezdve sugárzottak ki azután Beszterczebánya város főutczái és nagy tere fel- s lefelé. —

¹⁾ Városi levéltár 50 csom. 8. sz. és 115. csom. 17. sz.

E tér, mint a város piacza, vásártere, mindinkább szélesbedő körben tágul közepéig, míg alul az alsó utca nyílása felé ismét összébb fut. Szélesen alkotott ezen szép tere házsorának feltűnő nevezetes sajátsága, azon kétségtelenül részint kilátási, de részint talán hadvédelmi célból is alkalmazott rendszere, hogy minden ház a főtéren a mellette alúlról vagy felülről, a mint veszszük, álló háznál néhány lábbal, mintegy ablaktérrel küljebb vagy illetőleg beljebb áll. Mi által az egész tér bizonyos fokozatos, lépcsőzetes, érdekes és sajátságos kinézést nyer.¹⁾ Ugyan ez észrevehető még a Szepességben is egy-két helyütt.

Ezen szabályos szép nagy tér közepén állott eredetileg a nagy vásárház, árúcsarnok, vagy tőzsde, melyről említők, hogy Mátyás király lerontatta, nehogy a várostér szép kinézését gátolja. — A várostéren állottak nagyjából a várost alapított első bányabirtokosok és bányaúrak házai, s innét származott a főbb polgárok várost alapító eredeti bányabirtokosok: Ringbürger, a tér- vagy a kör-polgárok elnevezése, mint kik a város fő terén körben álló házaikat építék és birták, s ezzel, mint mondók, a város első polgárai s urai voltak. Őket, vagy is e házak birtokosait, illeti maig egyedül a régale, az italmérési jog.

A város házai, utczái vidéki városaink legcsinosabbjai közé tartoztak és tartoznak maig. Hasonlón, mint a gót ízlés korában épült más városokban, itt is a házak homlokzata a térre, az utczákra keskenyebb; míg belül hosszúra nyúlnak, keskeny hosszas udvaraikkal. Ezen rendszer mellett minél több ház férhetett el a főtéren s utczákon. Míg belül is nagyobb üzleti s gazdasági udvarnak adott helyet. A többnyire már újabb ízlésben átídomított házak némelyikén nemcsak az eredeti gót építészeti alak alaptervezete ki vehető még, hanem egyes gót idomi részletek s alakítások is észlelhetők. Érdekesekek még érész az Eisert-, a Szentiványi-ház, a kamara udvar stb. ivezetei s párkányai.

¹⁾ Talán ezt érti városaink törvénykönyvében a házépítési rendszabály is, a Codex juris Tavernicalisban 128. De erectione domus: quod domos vicinorum excederet et aspectus platearum tolleretur. — És a budai törvénykönyv 174. Wy Kainer soll verpawen seynes nahparn fenster?

Hogy a város első korszakában a házak nagyjobb része itt is mint másutt fából volt, tanúsítják a városi jegyzőkönyvek, melyek még külön jegyzik meg a körülményt, hogy a ház kőből épült ¹⁾.

A faházak is azonban, mint azok a régibb német városokban Braunschweigban, Frankfurtban stb. még korunkig is itt-ott láthatók voltak, gyakran csinosan, ízléssel és mesterségesen épültek, részben falazva is, gerendarakat közé, (úgynevezett Fachwerk) alkalmazva a falat.

Ellenben a mint a főutcák a főtér házai mögött a hosszú kertek s udvarok messze elnyúltak, úgy rendezett további utcáknak és házsoroknak nem igen volt helye. Rendesen még csak a városból kivezető néhány utca alul és felül, az éjszaki és déli, keleti s nyugati oldalon állott rendes házsorokból; melyek a város kapujával végződtek. Azontúl a falak mögött, sőt a falak közt is földek, kertek és egész majorságok állottak inkább, mintsem utcák vagy külvárosok. A vár alatt, mint említők, volt így a plébános majorja, más felé jobbágysai is laktak.

A városnak kevésbbé jelentékeny, későbbi falain még néhány érdekes erődített tornya maig fenntartva látható. Valamint egy-két kapuja is, míg a többi legújabbban rontatott le. Rajtok a mint már jelenleg újabb átalakítások láthatók, a régibb műépítészeti ízlések nyoma nem igen észlelhető többé.

A műépítészet azonban városunkban is, mint mindenütt, sajátlag az Istenházával, a templommal kezdődött. Ebben volt központja, itt érte legnagyobb virágzását s culminációját, itt hagyta fenn legbecsesebb emlékeit, s innét sugárzott ki a többi alkotásokra is.

Valószínű, hogy már a XIII. század második felében, midőn a város alakult, és IV. Béla intézményénél fogva a legkiválóbb magyarországi városok sorába lépett, kétségtelenül vár-erőde is és temploma ennek körében már ekkor kezdett román vagy csak átmeneti csúcsiv ízlésben épülni. Mint épültek ezen műízlésben a szomszéd városok: Korpona és Dobronya, sőt

¹⁾ Idézett legrégibb vár. jegyzőkönyv: circa domum lapideam Hans Rulant. A Budavárosi törvénykönyvben is 173: Steinen oder holeczen hausz, még általánosán divott az utóbbi is.

Hajnik helységnek is, maig eredeti átmeneti román izlésük részleteivel fennmaradt templomai. De a gazdagodó város dús lakosai már a XIV. század elején ennek újabb átalakítását, nagyobbítását vagy egészen újonépítését vették foganatba. 1300-ban legalább már egy pápai búcsu-engedély adatott azoknak, kik a besztercebányai Boldogaszony-egyház épületéhez segélylyel járulnak. ¹⁾

Ezen év azonban az újabb itteni egyház-építkezéseknek csak kiinduló pontjátul vehető fel. Mert ezen egyház is, mint általában akkor minden ily nagyobb templom, évtizedek hosszú során, ha nem századokon át épült, vagy csak folytonosan épülőben, átalakulóban volt. Hogy 1335-ben csakugyan még így épülőfélben van, az ez évről szóló további pápai bullák tanúsítják. ²⁾

Az egyház egyes részei azonban, mint a szentély s az oldalhajószerű mellékkápolnák, kétségtelenül csak a XV. században a késő gót izlésben épültek s készültek el. Mert a mint jelenleg az újabban ismét többször átalakított egyház eredeti gót izlése még kivehető, az a magyarországi XV. századi késő gót idom teljes jellegével bír.

Ezzel egyébiránt a fennlévő adatok évszámai is megegyeznek. Ezek szerint mellékhajószerű s emeletes kápolnái, mint a Corpus Christi, s a szt. Borbála féle kápolnák, sőt magának az egyháznak egyes részei, talán épen mint mondók, szentélye is, 1463-óta mintegy 1502-ig folytonosan mint épülőben levők adathatók. ³⁾

Műbecse azonban a már hanyatló gót izlés s a kevésbbé szervezetes ekkori hazai műgyakorlat daczára is, még kiválóbb építészeti emlékeiük sorába emeli.

Hazánk nagyobb városai gót egyházainak mintájára: hosszúra nyúló szentélylyel alkotva, dús és nagy ablakzatokkal volt ellátva, melyek részletei még az elfalazások mögött is kive-

¹⁾ Városi levéltár 448. cs. 2. sz. Lásd a pápai búcsúleveleknek a templomépítési chronológiákra való jelentőségét kimutatva Ipolyi Egri Székesegyház leírásában.

²⁾ U. ott 118. sz. a.

³⁾ A városi levéltár 448. cs. 1—15. sz. 1 cs. 10 szb. 244. cs. 2. sz.

hetők, és kevésbé tág hajózatát több oldalkápolna, még az emeleten is, felső csarnokaikkal pótolják. Ezekben a csúcsívet mesterséges háló- és csillagerinczei is fennmaradtak még. Míg ellenben az egyház csúcsív-boltozata a múlt században alkalmazott újabb félkörívezettel átalakíttatott.

Különösen dús volt ékitményi ornamentális részletekben és szobrászati művekben. Ha a templomot kívülről körüljárjuk, egykori szobrászati remekeinek töredékeire, számos emberi s állati alakzatok torzóira akadunk még most is, azon sokszoros barbár púsztitások után is, melyeknek mindannyi nyomát magán viseli. A külső oldaltámokon, azoknak félig lerombolt, leszedett csúcsai és tagozatai daczára, ott találjuk még, mint már ritkán másutt hazánkban¹⁾ azok ékitményeit, az úgynevezett bestiariusi, phisiologusi vagy allegorikai moralis értelmű emberi s állati szörny- és torz-alakzatok és csoportozatok érdekesebbnél érdekesebb töredékeit, melyek hű rajzaik vétele s kiadása mellett még tűzetesebb tárgyalást s megfejtést igényelnének s érdemelnek. A mennyire most kivehetők, úgy látszik, a hét fő bűn allegorikai ábrázolását képezik. Itt-ott észrevehető úgynevezett mondat-szalagaiknak (Spruchhänder) már csak félig-meddig látható feliratai is erre vonatkozhattak mondataikkal. Egyikén például olvasni vélem a következő német mondatot: *Stuoss mich nicht, denn ich Stuoss dich sat.* (ne taszíts engem, mert én is taszítalak téged) s valóban az egymást taszigáló, egymással küzdő szörny-alakok itt talán a kevélységet, irigységet jelelik. Valamint a többi más szörnyek a többi vétkeket: például az egymással és szörnyekkel küzdő koronás alakok sat. A szoborábrák művészete az ekkori e nemű legjobb alakítások közé számítható, a mennyire e töredékek épebben fennmaradt részleteiből kivehető.

Letörték azonban ezen támokról már a párkanyzatok s azok diszes koronái, a hegyes toronykák, a karcsú fialák, melyek felettők egykor a magasabban kiálló szobrok mennyezetét képezték. Csak egy ily csinos alkotás maradt meg, mintegy hírmondóul, az egyház keleti bemenete előcsarnokán kívülről, hol még a szép

¹⁾ Lásd Ipolyi Kisebb munkái. Középkori építészet és szobrászat Magyarországon I. 46. 137.

ügynevezett fiala, mennyezetes toronyka, alatta a már üres fülkével, hajlékkal látható, melyből tehát a szent szobra hiányzik.

De ily szobrok is láthatók még befalazva a magas templom tornyon fenn az ablakok körül ; valamint a lakház s iskolává átalakított egyik mellék bástyatornyon oda befalazva. Hol bizonyára eredetileg az egyik helyen sem állottak. És valószínűleg az itteni egykori általános kép- és szoborrombolást csak úgy kerülték el, hogy gúnyból-e vagy könyörületből? ezen helyekre kerültek. Ezáltal legalább fogalmat hagyva fel számunkra arról, mily kitűnő és nagy művészeti disz ékesítheté egykor egyházunkat, s mily élénk szobrászati műkőr csoportosult benne és körüle. A fennmaradt emlékek, a mennyire a rongálás s bemeszelés mellett kivehetők, valóban azon legjobb példányok közé tartoznak, melyeket a XIV és XV. századi már modoros ugyan, de még mindig érdekes gótidom hazánkban e nemben alkotott. Egy boldogságos szűz, a jellemző meghajlott állásban, egy apostol alak, úgy látszik Sz. András, a modorosan göndörített hosszú szakállal, dús stylizált redőzétű öltönyben, mint méltó műemlékszerű példányok, bizonyára diszesebb s megfelelőbb helyet érdemelnek, melyet, úgy hiszem, megmentésükre nem sokára el is készítünk.

Valóságos műremekeknek mondhatók azonban már a gótizlés legkésőbbi korából való azon nagyobbyszerű szobrászati művek, melyek a templom déli oldalfalán a gót csúcsívezet ágas tagozásával képezett hajlékban, az Üdvözítő Olajfák kertjében való kinszenvedése jelenetét s imáját állítják elő. A hanyatló késő izlés daczára ügyes technikával s élénk érzéssel állítja elő a jelenetet, önálló szobrokkal az előtérben, és domborművekkel a háttérben. Ezen háttér Jerusalemben városát ábrázolná, melynek azonban valószínűleg Besztercebánya XV-dik századi felismerhető kinézése szolgálhatott mintául. A csoportosítás, a mozgékonyosság, a felfogás s kifejezés naivsága e művet a mily érdekessé teszi, oly élettellejesen alakítja. Fájdalom, hogy eredeti megfelelő polychrom színezete helyett, valamely izléstelen és tudatlan kontár, az egészet újabban csúfosan elmázolta rozsz festékével. Melytől az egész rikitó durva mostani kinézését kapta. Kétségtelenül ugyanazon iskolának, valószínűleg Stuoss Veith akkori krakói és nürnbergi iskolája kifolyásának műve a sz. Borbála kápolna nagyobbyszerű szárnyoltára

is, melynek kelészülése esztendejét egyik felirata 1502 évvel jelzi¹⁾. Úgy azon szép megragadó alakok és ugyanazon ügyes technika mutatkozik itt is az oltár szobrain, a nyíló szekrényoltár-szárnyak domborművein és képein, valamint a kápolna ívezete mesteri támkövein, melyek hasonlóan dúsán stylizált emberi alakok, szentatyák s más szentek kő mellszobrait állítják elő. Csak az erőteljesebb alakításból vehető ki némelyeken, hogy külön több mester kezének művei.

Ezen körhöz tartoznak még a szépen modellirozott ércz keresztelő-medencze kehelyszerű alakzatban, eredetileg már dús polychrom színezéssel, melyet azonban a későbbi újítás elmázolt. Lent a talapzaton a szörnyállatok, mintegy az ellenséges sötétség fajzatainak dombormű ábrái. Ezek körül fut mint felirat a szent írásnak a keresztségre vonatkozó szövege. Fent a víztartó medenczén, a Megváltó és az apostolok alakjai, közben dús ékítmények, gót toronykák és mérművek alakzatai a donátornak egyszarvút mutató czímere és a mű készítésének (1475) évszámával. Az érdekes műemléket mint egyik legszebb hazai keresztelő medenczénket a műtörténet már eddig is leírásban és rajzban kiadva méltattatta²⁾. Hasonlón érdekes a sz. Borbála-kápolna előtt fekvő veres márvány sírkőlapnak nőalakja dombor műben. Rajta egyiránt az erőteljes szigorún merev műalakítás, valamint az öltöny, a viselet, a costume érdekes. A bekötött fő, a felöltöny hosszú zárt, redős ruha-övvel átszorítva, melyen a házi asszonyt jellemző kulcsköteg, erszény s ezek mellett olvasó-füzér függ, — hű képét adja a besztercebányai s e vidéki előkelő hölgyek középkori ruházata- és viseletének. Nevét a töredékes feliratból nem lehet kivenni. Keresztneve a feliratnak erre vonatkozása szerint Klára lehetett³⁾. Címere egyik pajzsa szarvasfőt mutat, a másik polgári családoknál használt úgynevezett műjegyet (Künstlerzeichen). Az évszám 1513. Valószínűleg egy másik el-

¹⁾ Mit az ahhoz nem értő Zipser hamisan 1202-nek olvasott s Kachelmann is után írt, de ki később észrevéve a hibát, kiigazította.

²⁾ Kiadva a Mittheilungen d. Cent. für Baudenkmale és a »Vasárnapi Ujság« valamely régebbi évfolyamában.

³⁾ Clara quae iacet hic in O — — — dissima mater, Clara fuit vita, religione, fide, cui fuit in pr — Domino servire superno Hoc iaceo duro pulvis et umbra loco.

veszett melléktábla felirata jelezhetette teljes nevét. Most csak gyanítás, hogy talán Königsbergnek, ki az egyház egyik legbőkezűbb adományzója volt, neje lehetett.

Mindez, a mint csak, úgyszólván, maradványaiban töredékeiben jutott ránk¹⁾, városunk magas művészete s egyházművei híremondójakint, mégis eléggé tanúskodhatik az itteni középkori élénk műgyakorlatról és műiskolákról. Melyek természetesen nem is szorítkozhattak egyedül a városnak csupán főegyházára. Hanem innét kiindulva, terjeszté ki az itteni egyházművészet sugarait annak egész körére és vidékére.

Így egykorulag keletkezik már a főegyházal a kórház kápolnája²⁾. Mint már előbb említők, a hazai középkori városok egyik rendes intézménye volt a kórház megalapítása. Besztercebányán is a csak nem rég canonizált magyar Sz. Erzsébet tiszteletére czímzett kórház már a XIII. század végén és a jövő elején 1303 körül alapíttatik és épül. Úgylátszik, ezen korai csúcs-iv idomának részlete maradt fenn maig az újabb Sz. Erzsébet egyház éjszaki sz. Anna kápolnáján és sekrestyéjén. Az előbbi két-ségkívül a templom szentélye volt. Nyomott, durva gót alkotmányok. A minők rendesen ezen ízlésnek első kisebb korábbi művei hazánkban.

Ezek rendes hazai jellegét viselik nagyobbára a Besztercebánya közelében levő telepek, faluk és helységek gótizlésű csúcsíves egyházai is. Csupán a szerint váltakozva, a mint a gótizlés korábbi vagy későbbi modorának művei.

Már 1350 körül, épül így a szászfalvai templom, mint a pápai búcsúlevelek keletkezését jelzik³⁾. Ugyanezen korszakból

¹⁾ Így a Königsbergnek, Glocknitzerek, Kohlmannok, Mühlstein Vid, Turzó János, mint a templom bőkezű jótévedőinek sírkövei, melyek a templom falába voltak berakva, már alig láthatók többé az egyes töredékekben. Még több vesztetett el egészen. I. a fennebbi sírköveket Bélnél: Notit II. 417. s ezután említve Kachelmann: Ung. Bergb. 129.

²⁾ Városi levéltár 341. csom. 30. sz. Carolus Petri civis fundat. 1303. super Xenodochio S. Elisab. mint már fennebb idéztem. Hanem ez már az alapítványnak bővítéséről és átváltoztatásáról szól ekkor, midőn Károly Péter 8 jobbágyát adományozza, hogy a rector három káplánt tartson. S ekkor kezdődhetett az itteni egyház építése is.

³⁾ Városi levéltár 448. csom. 13. sz.

valók a szeleczi stb. a város közelében levő régibb egyházak. Ellenben újabb gótizálásban épültek vagy csak átalakítottak a jakabfalvi s a nagyobb, kettős hajójú ó-hegyi jelentékenyebb templom, melyekben még érdekes művészi részletek is fennmaradtak. Ó-hegyen a csínosan alakított és faragott toronyszerű érdekes szentségház. Jakabfalván egykori szárnyoltára festményeinek képrészletei, melyek sz. Jakab legendáját állítják elő; — elhanyagva már jelenleg ezek is lelketlenül, az egyház karzatán fekszenek.

Többször nevezik az okmányok a város sz. Mihály egyházát is hasonlóan ezen gót műkorszakban¹⁾. Feljebb véleményeztem már felőle, hogy ez eredetileg a főegyház melletti azon román izlésben épült carnarium lehetett, mely később a gótizálásban s a reformatio korában átalakítva s bővítve, mai alakatlan vegyes késő gót s újabb kinézésében maradt ránk, mint a tótajkú hívek temploma.

A városnak ezen két századon túl folytonosan tartó egyház-építkezéseit egyre jelzik, mint mondók, a városi levéltárban őrzött pápai okmányok 1300-tól kezdve egész 1500-ig,²⁾ melyek rendesen az egyház építése felsegéléseért engedélyezett búcsúkat hirdetnek.

Legsűrűbben szólnak már a XV. század végéről. Jele, hogy akkor itt is, valamint országszerte, nagy építkezési tevékenység uralkodott a késő gót csúcsíves izlés korszakában. Valóban a város egyházai fennmaradt műrészletei mind ezen kor izlés ének jellegével bírnak.

A város számkönyveiben is ekkor a XV. század vége felé legtöbb kiadás mutatkozik az egyházakra. 1482-ben 602 arany forint 86 denár, és 1489-ben még 435 frt 20 denár. Míg a jövő század elején már rendesen csak 300 forinton valamivel felül áll a költség³⁾. Aranyban véve a fennebbi első összeget mintegy 3000 forint költséget tesz. Hozzá számítva még az akkor rendesen in-

¹⁾ Városi levéltár 448. csom. 7. stb.

²⁾ Nevezetesen 1300, 1323, 1332, 1335, 1350, 1406, 1463, 1473, 1477 s ez évből még kettő, 1492 u. ez évtől még egy. 1494, 1496 és 1500. A városi levéltárban. Hogy némely évről kettő is szól, magyarázzák a külön kápolnák stb. építkezései.

³⁾ Idézett számkönyvek vár. levélt.

gyen járó anyagot és segéd munkát, azután a közadakozásokat, látni, hogy ily tetemes összeg akkor évenként csak is a folyamatban levő nagy építkezésekre volt kiadható.

Ugyanekkor 1489 és 1490-ben leggyakrabban kerül elő a fennemlített István kőműves és kőfaragó fizetése. Valószínűleg, hogy két külön személyt kell értenünk a számkönyvekben nevezett István építész és István kőfaragó alatt, kiknek legényeik is emlittetnek. Lehet, hogy épen ők volnának az ekkori itteni késő gót izlésű egyházi építkezések vezető mesterei. Miután ezek rendesen együtt kőművesek is és kőfaragók voltak. Nem tudom, lehet-e azután ezen Istvánok valamelyikét azonosnak tartani a kassai egyház azon István nevű építészével, ki, gondolom, a bécsi sz. István-egyházon is dolgozott ez időtájt. Mindenesetre a besztercebányai váregyház építész is nem közönséges mindennapi építőmester volt. Épen így emlittetnek ekkor ácsok is folyton a számkönyvekben. Nevezetesen Stenczel mester, kiről alig vehető ki azonban biztosan, vajjon nem szintén építész vagy csak ácsmester volt-e. És ki ekkor 1489. a város költségén Budára küldetett. De rendesen ezen építőmesterek-nél akkor a kőfaragó, kőműves s ács, egyszóval mindannyi építész mesterség, az egész architektonika, mint tudjuk, együtt járt. És lehet, hogy e nevekben városunkban működött két vagy három nevezetesebb építészünk emléke maradt fenn, az ezekben meglehetősen szegény hazai műtörténetünk számára.

Hasonlón emlitenek az ekkori számkönyvek az előbbieknél mellett festészeket is: például egy Hanus mester festőt, ki többször 3 forint fizetéssel elégittetik ki, és 1503-ban az egyháztető keresztjének gombja megaranyozásáért is 3 fnt díjat kapott. Az aranyozás akkor, midőn a festészek is még rendesen aranyalagra festették egyházi képeiket, az ő mesterségükhöz tartozott. Később egy Miklós festő is előfordul 1532-ben¹⁾. Volt-e mindkettőnek része az egyház akkori művészi ama képei és színezett

¹⁾ Lásd a nevezettekre az illető idézett évbéli számkönyveket a városi levéltárban, hol a már a fennidézett Stefan Maurer és Steinmetz, valamint Meister Stenzel neveztetik. Más években ismét a Meister Hanus Maler 3 fl. És Meister Hanus Maler um Knopf zu vergolden 3 fl. — És Maler Nicolasch de már 1532-ben.

remek szobrai előállításában, minők még a sz. Borbála kápolnában ránk maradtak ; sőt egyházunk kétségkívül régi egykori fal-festményekkel való díszítésében is, nehéz meghatározni az említett egy-két nyomból. És nem tudjuk azért, vajjon bejegyezhetők-e János és Miklós festész mesterek nevei szintén műtörténelmünkbe. Sőt még az előbbi XIV. századból az akkori iparos polgárok sorában fennebb előhozott Hans festő is. Ugyanakkor a XV. század vége felé Zólyomban is emlitenek a város számkönyvei egy Walach János festőt 1490-ben. Talán ugyanazt, kiről már 1465 és 1469-ben ott feljegyezve áll, hogy egy feszületet lefestett úgymond és egy szobrot készített vagy inkább színezett, mind akkor a szobrok így rendesen polichrom festéssel állítottak elő. Még pedig mind ezért 15 denár költség számítatik¹⁾. Akkor rendesen a festők, ha nem egy személyben építészek is, úgy legalább szobrászok, aranyzók és más úgynevezett szabad és nem szabad mesterségek és művészetek gyakorlói voltak egy személyben. Olaszországban az úgynevezett Speciarik czéhéhez tartoztak, melybe gyakran a gyógyszerészek is és borbélyok, fűszerkereskedők, stb. foglaltattak. Nem lephet meg tehát, hogy ezen festő később még könyvkötő munkákért is, tok-készítésért kap fizetést a várostól. És pedig ezért jóval többet még, mint a festményért és szoborért, t. i. 20 denárt²⁾. Ámbár talán ritkább lehetett-még akkor a könyvkötőmunka a festőinél is, de az aránytalan különbözetnek az árra nézve bizonyára más megfajtése is volna kereshető³⁾. Ilyenkor külön fizettetett még rendesen az anyag, például a festéknek is stb. ára ; s e kisebb fizetések is csak mint a kiszabott ár feletti ajándék jártak talán. Akárhányszor találjuk ezen számkönyvekben, hogy a készített munka ára helyett csak a külön borraivaló van valamely csekélyebb összeggel bejegyezve.

¹⁾ A zólyomi id. számkönyvekben 1492. pag. 2. Johann Walach Maler. 1465. Pictori quod crucifixum depinxit et statuam. 15 den.

²⁾ U. ott 1469. pictori pro futuro 20 den.

³⁾ Például, hogy a levéltárban is a csomagok tokjaira, tábláira díszes képeket festettek a város czímere, bírása stb. képét, mint Olaszországban rendesen. Ezen táblák, melyeken az illetők neve, évszáma a festőjével együtt fenntartatott, a festészet történetének jelenleg keresett legérdekesebb emlékei közé tartoznak. Nehány ilyet szerencsés voltam magam is régi képgyűjteményemben az országos képtárnak ajándékozni.

E miatt tehát bátran kereshetnénk ama szerényen mutatkozó festészek és szobrászok nevei alatt, akár oly első rendű tehetségű művészeket, minők például az olajfák kertje a sz. Borbála-kápolna fennebb említett szárnyoltára szép szobrainak, domborműveinek és képeinek mestere voltak. Hogy ezen művek valóban ez időtájt készültek, tanusítja a Borbála-kápolna szárnyoltára felirata, melyből elég világosan olvasható bevégzése 1502. évszáma.

A legtöbb hasonló festői, szobrászi stb. műalkotás azonban, melylyel nemcsak az egyház, hanem annak dús kápolnái is hasonlón, mint jelenleg még a sz. Borbála-kápolna díszítve voltak, mind elenyészett. Átalakítva vagy üresen állanak már így a várhegyház többi kápolnái lenn s az emeleten. S azt sem tudjuk többé, melyik volt ezek közül a Corpus Christi vagyis Oltáriszentség, melyik az alamizsnás Sz. János-féle s sz. kereszt stb. kápolna. Csak az okiratok említik ezeket már e néven ezen időszakban¹⁾. Mig később nevezik a felsőházi (Oberhaus) kápolnát is; a térnek t. i. azon legfelső s legelső házában, mely egykor a Königsbergeké, később Ernustéké volt, s hol azok vagy ezek alapítottak először az egykori Jézustársasági és mai székesegyházi templom helyén kápolnát²⁾.

Hasonlón csak az okmányokból értesülünk, mily dús jövedelmeik voltak ezen egyházaknak. A bányamunkások a legbecselebb érczköveket ajándékozva s bérökről hetenkint bizonyos százalékot fizetve, járultak fentartásukhoz. Az ezüstöt és rezet tar-

¹⁾ A Corporis Christi alapítására s építésére vonatkoznak az 1463. és 1477. pápai búcsúlevelek és 1473. Mihály milkói püspök és esztergomi helyettesé. Városi levéltár 448, 5—12. 1472. Mühlstein, Vid malomalapítványa u. o. I. 10. A sz. keresztkápolnát vagy egyházát említi az 1492. pápai búcsúlevél. Hasonlón a sz. Mihály kápolnát, (mely azonos a fenn említett carnarium későbbi tót egyházzal) 1503. pápai búcsúlevél. 448. 3. stb.

²⁾ Lehet, hogy ez volt az Alam. Sz. János-féle kápolna is. Egy okmány szerint Georgii Königsberger extract. Testam. fundationem capellae Ioanis Eleemosynarii per se positae tangentis. 1524. Városi levélt. 244. 2. Az 1595. Kirchen-Historien-féle jegyzékben, városi levéltárban, de mely csak az akkori protestans egyházi eseményekről szól említetik még 1628 után egy Burtische Kapelle.

talmazó fémkövek azután árverés útján adattak el¹⁾ az egyház építési s diszitési alap javára. Míg a Thurzók és a Fuggerek előbb, ügylátszik, bizodalomból, mint tőzsérek jövedelmezésül, vagy mint egyházvédnökök megörzésül az összegeket magokhoz vonták, és később erőszakkal is az egyházak átvett arany és ezüst kincseivel magoknál tartóztatták²⁾; midőn a hitújítás alkalmával már a városnak tanácsurái is a kórházi dús javadalmat hasonlóan előbb fiaiknak jövedelmül, utóbb a város számára lefoglalták³⁾. Így közös költségen tartották fel a szövetséges bányavárosok, úgy látszik legalább Kőrmöcz s Újbánya a sz. Borbála-kápolnát is, mint a bányászok védszentjéét, sőt a Corpus Christi-kápolnát is. Míg a hitújítás alkalmával megtagadták fentartását, s a Thurzók egyik factora úgy látszik kincseit is elvivén, magánál feledte azokat Krakóban⁴⁾. Mert mindezen templomok dúsán voltak még egyházművészeti kincsekkel is, ékszerekkel, edényekkel, ruhákkal ellátva. De mit hasonlóan már csak nagyobbára egyes fenmaradt okmányok jegyzékeiből vehetünk ki.

Miután már II. Lajos az egész országnak szóló s a városhoz is megküldött parancsával az egyházak minden értékes arany s ezüstműveit országos segélyül beszedette a mohácsi vész

¹⁾ L. erről Verböczyi okmányát és 1526. Katonánál Hist. XIX. 584. és egy régiebb év nélküli leírást a vár. levéltban, mely így beszéli : hogy a Corporis Christi társulat bányász tagjai régóta a templom javítására és diszitására (ad ecclesiae restaurationem et ornamentum), ezüstöt és rezet tartalmazó köveket ajándékoztak, melyek elárvereztettek, hasonlóan minden forint bértől két denárt adakoztak. Míg Thurzóék krakói tisztjei kölesönkép felvették a tökesített maradványt és soha vissza nem adták. Városi levélt. 168. 17.

²⁾ Lásd Városi levéltár Protoc. fasc. 355. l. 1544. hogy veszik át a Fuggerek a rectoratus patronatusát s a fennebbi inventarium szerint ezüst s arany kelyheket stb. magoknál tartóztatják.

³⁾ U. ott. Steger Rafael a nyugalomba lépett Kindermann Kristóf altariái rector utódjának investiturai ügye részletesen leírva.

⁴⁾ Városi levéltár: 179, 61. 182, 1 stb. 1519. Sententiales Ludovici, tenore quam Újbányenses censum ad capellam S. Corporis Christi solvere tenentur. És 1527. a kőrmöcziek levele a sz. Borbála kápolnára szóló tartozásokról. 1530. Schilling levele Krakóból a kápolnának magával vitt elenodiumairól (Kleinoda Heiltum) ereklyetartók stb.

előtt¹⁾, s a hitújítás még a többit is azóta elfoglalta, csak egy s a legkisebb városi egyháznak, a kórházi kápolnának készlete, néhány év múlva, az 1545-diki összeírás szerint, oly dús volt, hogy még két ezüst kehelyt és négy keresztet, — egyikről megjegyeztetik különösen, hogy régi mívű, (*antiqua simpliciore labore*), — s mintegy 18 marka értékű arany s ezüstöt birt, a hitújítás kezdetén beolvasztott monstrantiák- és kelyhekből. Mit azonban már a Fuggerek megőrzésül magoknál letartottak. Azután arany és biboros szövétű mindennemű és színű bársony és selyem misemondó ruhái voltak még ekkor, a közönségesekkel együtt számra 18 darab. Himzett kereszték az ornatusokra, számos drága templomi szőnyegek, terítők, oltárborító pallák, humeralék, arany s bibor hímzésben szentek képeivel stb.²⁾ S ezen késő jegyzék egy maga még érdekes és bő adatokat nyújt az itteni egyházak műkincsei és művészete méltánylására. Századokon át, dúsan készültek s adományoztatták ily drága eszközök. A város legrégibb jegyzőkönyveiben is már nyomát találjuk, hogy adakozik a város ily egyházi ékszerekre³⁾.

Mindezekből azonban a töredékes jegyzékeken kívül, melyek csak arra valók, hogy az egésztől legalább homályos képet

¹⁾ 1526. *Ludovicus rex exigit mandato suo mediatatem pecuniarum, ornamentorum, vasorum ecclesiasticorum stb.* Városi levéltár.

²⁾ Városi levéltár Protocol- Nr. 2. *Az Inventarium rerum ecclesiasticarum ad templum Hospitalis S. Elisab. A. D. 1545. Tres calices argentei in custodia dom. Fuggerorum una massa argenti stb.* Csupán némely casulák szövetei neveit közlöm érdekességök végett: *auro et purpura intermixta, duo ex axamitho rubro, unus ex serico villosa diversi coloris, quatuor ex damasceno antiquo rubri coloris, duae ex damasceno croceo, unus ex undula nigra vulgo zamlatt, unus ex bysso tenuiori vulgo Kenchin vagy Kenchir.* Nevezetes a humaralék, vállkendők leírása is: *Humurale novum ex auro et bisso diligenter factum, quod Clemens pro ista ecclesia parari fecit, cum tribus imaginibus acupictis videlicet S. Clemente S. Elisabeth et Laurentio. Item novum humerale cum 4 imaginibus. Item duo crucifixi super ornatus quae acupictor quidem ex Olmütz impignorasse fertur. Custodiae pulcherrimae duae. Auleae, tapetes, pallae altarium stb.*

³⁾ *Id. jegyzőkönyv 1397. Civitas tenetur novem flor. auri ad faciendum seu comaparandum Barlitum? (Barraleum edénytartó, Barracanus szövet Ducangenál) ad pixidem Corporis Christi.*

nyújtanak, még talán csak az egy dús magyar zománczos kehely maradt fel a templomban, és egy kereszt itt s a városházán, becses XV. századi magyar zománcz s aranyművesi emlékek, egyetlen hírmondói talán a középkorban itt annyira virágzott s annyi műtárgyat alkotott beszterczebányai aranyművesség műiparának.

Más ötvösművek nagyobb egyházi alkotásaival is találkozunk már e korban. Különösen nagyszerű harangöntőeiről volt már ekkor híres Beszterczebánya. A XV. században készült nagy harangjáról egyre szólnak a számkönyvek 1488 óta feljegyezve a részletes kiadásokat. Ezek szerint Haller Ruprechtnek, vélem, ez időtájt körmöczi bányagrófnak, 12 mázsa czínért az első, azaz a fő- vagy nagy-harangra, és 10 mázsaért a másikkra két forintot fizettek. A réz nincs számítva, miután ezt saját bányáikból szolgáltathatták. Ellenben az öntésért, a napszámért, fuvarért 206 frt. számittatik. Hasonlón a kisebb harangért s annak úgy látszik állványaért is a munkásoknak, ácsoknak és a mesternek 5 frt járt. István úrnak élelmezésére 10 ft., az összes kiadás pedig 146 frtot tett. Mig 1890-ben János harangöntő mesternek 50 aranyat fizettek¹⁾.

Nehéz mindebből kivenni, hogy sajátlag két harangöntő mester volt-e? Amaz István úr, vagy hogy ez talán a fennebbi építész, kinek a toronyba alkalmazott haranglábnál hasonlóan volt dolga az épen akkori nagyban folyó torony- vagy templomépítésnél. Vagy csak egyedül az utóbbi Hans (János), ki a tetemes ötven arany fizetésben részesül. Hogy a bányavárosokban a harangöntőipar régen divott már ekkor, és több mester volt az egyes városokban, tanúsítják Selmeczbánya régi jegyzőkönyvei, melyek már 1372. emlitenek egy Glockengiesser Harangöntő nevű polgárt, és 1394-ben egy Tamás nevű harangöntőt Bakabányán²⁾. Az előbbieket mellett emlitenek még a beszterczebányai ekkori számadások egy Sebald mestert is, ki azonban talán inkább már

¹⁾ Id. számkönyvekben 1489-től kezdve: Ruprecht Haller gezalt XII. cent. Eyn zu der ersten Glocke und um Cent. X fl. VII. Tagwerk Fuhrlohu summa 206 fl. — Die kleine Glocke Arbeit und Zimmerleuten, dem Meister auf die Arbeit 5 fl. — Item Hern Stefan ob kost 10 fl. Summa 146 fl. 1890. Hansen 50 ducat stb.

²⁾ Kachelmann Bergb 105, 107.

ágyúöntő, puskamíves és löporkészítő lehetett. Ezen a czimen ő, valamint legénye ismételve borravalót kaptak¹⁾. De ezen mestersegekről, melyek már ekkor hasonlóan régen dívhattak, Besztercebányán sajátlag a jövő korszakban hallunk, midőn ágyúöntői puskaművesei egyaránt híresek lőnek, mint harangöntői.

A város ezen említett nagy harangja is azonban már a következő században 1560-ban repedéseket mutatott s 1571-ben újra öntetett Schreiber Márton által a bányászok költségén, mint hosszas verses feliratai hirdették. És 175 mázsát nyomva, egyike lőn most az ország legnagyobb és legszebb hangú harangjainak²⁾.

Ugyanekkor Königsberger Mihály az egyháznak 1496-ki javítását foganatosítva, még halála után végrendeletileg oly tetemes összeget hagyott rá, hogy a XVI. század kezdetén az egész egyházat ennek költségén mintegy 100 mázsát tevő rézlemezzel fedték be. S ez a későbbi számítások szerint, az egész tetőkészlettel összesen ötvenhétezer forintot túl becsültetett³⁾.

De ez utóbbi munkálatok már is kevésbé bírtak műtörténeti beccsel, mint inkább a bűzgő polgárok dús gazdagságának kifolyásai voltak. Ezen irányban folytak az egyházak további diszítései és átalakításai, kivetköztetve azokat mindinkább eredeti műízlések- és műbecsökből, s e helyett a régi elrontásával csak kevés és kétes műbecsű újat alkotva bennök.

VIII.

A város újabbkori cseményei a XVI-dik század elejétől kezdve. Az országos zavarok. A bányabérlők, Fuggerek és Thurzók által okozott vilongások a várban. A mohácsi vész után keletkezett ellenkirályok s pártvezérek itteni mozgalmai. A hitújítás kezdete s története a város-

¹⁾ 1493. számkönyv: Item Meister Sebald zum trinkgeld, dass er gemacht hat Pixenpulver. Item dem Schuchknecht fl. 1½.

²⁾ Bél Notit. II. 417.

³⁾ U. ott.

ban. Az új iskola rendszere és tanárai. A színelőadások s a magyar nyelv közhasználata. Az ipar és kereskedelem. Aranyinivesek, ágyú és harangöntők. A réz és fémipar, óraművesek. Besztercebányán tartott országgyűlések 1542. és 1543-ban. Bocskai hadainak pusztítása a városban. Bethlen hadai bevonulása, fejedelem-választó országgyűlése. Tököly és Rákóczi hadai a városban. Vesselényi összeesküvése Besztercebányán. A legújabb kor. Rákóczy Ferencz felkelése. Jézus-társasági cellégium és gymnasium. A püspökség alapítása. Újabb egyházi építkezések s átalakítások. Kracker s iskolája, oltárképei és falfestményei stb.

A város eddig mintegy három századon át úgyszólván folytonosan növekvő és háborítlan virágzásban és gyarapodásban volt. Alig érte eddig más erőszakosabb esemény, mint még várossá emelkedése előtt a vidéken átrohanó tatárok pusztításai s a környéken befészkelődött cseh zsoldosok zsarolásai.

A történelem ezenfelül egyre csak arról szól, hogy erősíti meg minden király a város szabadalmait és kiváltságait, mint tetézi újabbakkal és védi a megtámadók ellen. Vagy mint osztják a pápák a város épülőben levő egyházai segélyeül a búcsúleveleket. A város körültekintő bölcs polgárai soha sem mulasztották el ezeket, valahányszor templomuk épült, mint jó segélyforrást megszerezni. És nem mulaszták el hasonlóan, minden új királytól szabadalmaik megerősítését kieszközölni. Mi ismét nekik nem csekély, de még is szintén többnyire hasznot hajtó költségbe került.

Most azonban egyszerre léte IV-dik századában zavaros, izgatott háborús idők következtek a városra.

Mindjárt a XVI-dik század első évében, mintegy előjelül oly rettenetes tüzvész pusztította a főtér azon szép házsorát, és haszonbérlok tág magánüzérkedésnek mindinkább nyílt ismét tér. Mindennek árát leginkább az ország adta meg. De közvetlen a város is terhesen viselte. Számptalan és hosszas perek kerekedtek a kincstári bányabérlok és a város között mindenféle birtokjogok és jogbirtorlások felett. A város levéltára tele van a Fuggerek- és Thurzók- az Ernustok- és Peckenschlägerre vo-

natkozó hasonló iratokkal s az ellenök emelt vádak okmányaival¹⁾).

A bérlők tisztviselői, bányamunkásai, az ugynevezett factorok vagy Handlerek és polgárok közt nem egyszer tettelegességekre került a dolog. Lázadások és zenebonák támadtak, melyek újabb vizsgálatokra s perekre adtak alkalmat²⁾).

Erre bekövetkeznek a mohácsi vészt s az országnak két pártra szakadását kísérő nyugtalanságok és zavarok. A pártvezérek és hadak, a pártfőnökök s ügynökök egyre jönnek és mennek, üzengetnek s írogatnak; fenyegetik és csábítgatják a várost a szemközt álló országos pártok s ellenkirályok mellé vagy ellenállásra buzdítva.

Majd Maria és Ferdinánd, majd Zápolya s Izabella pártjára hívogatják. Báthori és Thurzó, Katzianer és Pemflinger, Fels és Thurn. Ellenben Verbőczy és Perényi, Laszki és Gritti, Bosnyák és Bebek az utóbbiak mellett lépnek fel. Mindannyian követelve avagy lelkesítve, izgatva vagy fenyegetve a várost és polgárait; majd személyes megjelenésökkel, majd küldötteik és leveleik által, mely utóbbiaknak hasonlóan nagy számát, bírja még a városi levéltár³⁾).

¹⁾ Egész csomagokat képeznek hasonló okmányok a levéltárban :

1470. *Contra violentam occupationem fodinarum per Joannem (Peckenschläger.)* 6. 20.

1473. *Supra fodinas cupri et Lauri viridi* 6. 13 és 91, 111.

1505. *Anna regina mont. civit. oppignorat Joanni Thurzó* 282, 81.

1507. *Ernuszt Joannis bani pos. fodinarum.* Azután a híres 1515-diki nagy per a város és Thurzók közt a selmerzi bányagrófi levéltárban.

Erre az újabb haszonbérbe kiadás végett az átvétel.

1525. *De Fodinis Fuggeris et Alex. Thurzó exarendatis* és 1526. *Fodinae et res per Fuggeros et Thurzones tentae* 192, 41. *Inventariumok.*

²⁾ Városi levéltár: *de Seditione Mathiae Gremnitzer* 343. 25. *Mandatum pro factore Fuggerorum* 1516. *Inquisitio super actibus potentiaris Thurzonum.* *Gravamina contra Fuggeros* 222, 44. S alább a Verbőczy által elnyomott mozgalom 1526.

³⁾ Városi levélt. 1527. *Maria civitatem ad fidelit. hortatur* 193, 17 és 18. 1527. *Ablegati Albam Regiam ad Majest.* 432, 87. 1530.

Az alkalmas és dús várost mindegyik fél magáénak óhajtotta. És mindannyian azután csapatokat és pénzt, lőszereket: agyukat és puskákat, golyókat és löport kérnek és követelnek.

A város körültkintő és bölcse tanácsa és polgárai is nagy óvatosan küldöznek követeket mindenfelé: egyik királytól a másikhoz, egyik táborból a másikba. Budára és Tokajba, Bécsbe, Pozsonyba és Znaimba. Hol utóbbi helyeken még akkor asszonyuk, az özvegy-királyné Mária egy ideig tartózkodott. Majd az egyik, majd a másik udvar s párt értekezletein és tanácskozmányain vagy országgyűlésein vesznek részt. E közben is sohasem feledik mindenekelőtt ismét szabadalmaik megerősítését az új királyoknál sürgetni s ajándékot vinni. Jó pénzért igyekeznek magoknak még újabb adományokat bánya- s egyéb jogokat és szabadalmakat szerezni. Csakhogy ezeket már e zavaros időkben senki sem kíméli, senki sem respectálja többé, amint kinek érdekében áll s ereje van hozzá azokat megsérteni.¹⁾

Csakhamar belátják azután, hogy biztosságukról első sorban maguknak kell immár gondoskodniok. Nagyobb csapatokat toborzanak s állítanak, erősebb várőrséget tartanak, kitünőbb hadnagyokat szerződtetnek. Szövetségeseket keresnek és védszerződéseket kötnek nemcsak a többi bányavárosokkal, melyek között mint láttuk már rég fennállott vala, most mindig inkább lehetetlenebb közös szövetségük az ország zavaros állapotával

Budam ad regem Joannem 127, 7 és 8. 1530. Thurzó petit auxilium contra regem Joan. 210, 2. 1531. Ablegati ad Ferdinandum 1532. ad Diaetam 71, 96. 1533. Katzianer pro annona praestanda. Ablegati 202, 31 és 76. 1. Báthori, Verbőczy, Bosnyák, Fels, Thurn stb. levelei.

¹⁾ 1513. még új adományt is szereznek, s a váci püspöknek mint cancellárnak ezért 200 frtot fizetnek. Az ez évi számkönyv szerint: Umb den Brief novae donationis von König Majestät erlangt gegeben den Bischof v. Waitzen 200 fl. És Ludovicus 1516. ius dat novae fodinas colendi. U. akkor usum rubrae ceræ stb. azaz vörös pecsétviasszal élni. A város czimere a négy fehér szelemen zöld térben gondolom eredetileg, pajzstartó angyallal és solymokkal, már régebben meg volt. Lásd vár. levéltár 137. 11, 12 és 13. stb. Akkor 1513. járt már szintén Verbőczy, és itt Libetbányára menet s a város megvendégelésére 14 frtot és 34 denárt költött ételre s italra. Lásd ez évi számkönyvek.

és eseményeivel szemben. Szerződnek azért már a szomszédos, de nagyobbára kevésbbé barátságos főurakkal és várhadnagyokkal, kikkel eddig eltérő érdekeiknél fogva nem a legjobb viszonyban éltek. Például a lipcei és sósközi várak uraival s várnagyaikkal, ekkor a Dóczyakkal és Lipcseiekkel. A mint ezek a városi polgárok útját állták váraikkal alólról és felülről jövet, mint feljebb már láttuk, s a polgárokat minden vámmentességök daczára vám- vagy útisarcz fizetésére kényszeríthették, ha ezek nem akartak portékaiktól megválni, úgy természetesen nem igen állhattak egymással jó lábon. Most a közös vész, a nemzeti szerencsétlenség őket is kibékítő egymással. Egymásra szorultak, közös érdekekben állott a közös védelem. Mint hűséges szomszédok értesítik egymást az ellenség állásáról, a csapatok mozgalmairól. Kérik egymás segélyét. Az egyik kér és küld katonákat, a másik ad pénzt, szolgáltat fegyvert, lőszereket. Jó szolgálatot tehettek már ekkor nyilván egyik a másiknak, ha hogy nem még a régi félelem, vagy csupán a szokott udvariasság követelte, amint Körömcz és Beszterczébánya városa komolyan tanakodnak, hivatalosan leveleznek a felett, mily ajándékot küldjenek Dóczy leányának nászára¹⁾).

Hasonló viszonyba lépnek más várak uraival is és hadnagyaival. Egy levél váltja a másikat. Mindegyik újabb rosz hírt hoz, félelmet, bajt és rettegést gerjeszt, hadsegélyt kér vagy ígér. S így megy ez egyre évtizedeken és évszázadokon át, az egész török hódítás és nemzeti felkelések s partharczok idején át.

E nyugtalan képnek, melyet az országos zavarok okoztak; másik ném kevésbbé mozgalmas oldalát a vallási háborgások nyújtják.

A mint a hitújítási mozgalmak kezdete hazánkban a mohácsi vész korszakával találkozik, úgy ennek nehézségeit és zavarait még inkább neveli.

Hasonlón jönnek és mennek az egész korszakon át egy felől a hitújítók, az izgató és buzditó térítők. Más felől pedig a

¹⁾ Városi levélt. Literae Nicolai Dóczy de motibus et moliminibus turcarum s más hasonlók nagy számban. És Doczianae filiae mittendum honorarium pro nuptiis.

világi s egyházi hatóságok, a fejedelmek s esztergomi érsekek által küldött biztosok, vallási parancsok. — Ferdinánd király és Várdai Pál, Oláh és Vrancsics érsekek részéről rendeletek, meghagyások és levelek menesztetnek, melyekkel a várost az új-tantól s a hitújítoktól óvják. Az eretnokségek elnyomását szigorún meghagyják, ezek s követőik ellen vizsgálatokat és zsinatokat rendelnek.¹⁾

A vallási mozgalmak kitörésére úgy látszik már 1521-ben az adott először alkalmat, hogy Miklós mester plébánossal a város tanácsa birtok- vagy jogkérdések miatt személyes viszálykodásba jött. A plébános egyházi szónoka ez alkalomból nyilvános támadást intézett volna prédikácójában, sértő szavakra fakadva a tanács ellen. Mária királyné, kihez a város mint asszonyához folyamodott, valamint az esztergomi érseki helyettes is hasztalan igyekeztek a várost a plébánossal kiengesztelni²⁾. A jövő évben 1522-ben Schneider Valter bíró és Kindlinger Henrik egyházgondnok elmentek Troppauba az ottani prédikátort, egyházi szónokot, Keck Bernhardt Simont meghívni. Ki már akkor úgy látszik Luther tanához szított. Előbb Selmecezen volt egyházi szónok, majd innét visszament hazájába Siléziába Troppauba. Honnét ismét Selmecezre plébánosnak meghivatott. S itt már 1526 elején nyíltan a hitújítás mellett fellépett, miért elűzve, újra hazájába menekült³⁾. Miklós plébános már akkor csak azon feltétel alatt volt hajlandó felvételére, ha hasonlóan mint többi káplánjai, János mester és Domonkos a város által meghívott Simon is alárendeltje lesz. Keck Simon azonban ezt 1523-ban véglegesen visszautasította⁴⁾.

Erre a következő évben már Cordatus Konrád páp és Crys-

¹⁾ Városi levéltár : 267 csom. 9, 12, 28, 64. — 316 cs. 23—4. 302, 48. 168, 39. 276, 6.

²⁾ Mind a két levél, mely ezen eseményeket előadja, a város levéltárában Fasc. 267. Nr. 13.

³⁾ Kachelmann : Gesch. d. Bergst. III. 148—153. Szerinte már Doctor Michael Slavicus verbi Dei minister cím is 1521-ben Selmecezen a protestantismushoz való szításra mutatna.

⁴⁾ Levelei 1522 és 1523-ból a város levéltárában 183, 1 és 2. szám.

lingh vagy Kreisling János volt budai sz.-györgyi plébános nyíltan hirdetik a hitújítást Besztercebányán is. A következő évben Miklós plébános feladására elfogatnak és Budán letartóztatnak, hová ellenök tanúságul és vadlóul Miklós besztercebányai plébános is az érsek által felhívatik¹⁾.

Kreisling azonban a besztercebányai és körmöczi polgárok kérésére csakhamar szabadon bocsáttatott, és Körmöczön plébános lett a következő évben²⁾. — Miután már 1522 és 23. a wittenbergi iskolán besztercebányai tanulókat is egy Mathias Thomae és Baumhackel György nevűeket találunk³⁾; jele, hogy már ekkor a bányavárosok és Besztercebánya mindinkább hajlottak a hitújítás felé. Mind a mellett eleinte a város még az eretnekek ellen is, ügylátszik, fellép. Legalább az 1528-diki számkönyvben Bertalan foglár számára 25 denár kiadványoztatik egy eretnek elfogatásáért⁴⁾. Lehet azonban, hogy ez a hitújítók valamely más ellentétes tana hirdetése miatt jött a többiekkel összeütközésbe; mint például Calvin Servettel, s ezért bűnhődött. Mert Ferdinánd egy későbbi leirata a városhoz már hasonlóan az úgynevezett Sacrementariusok, reformatusok és anabaptisták kiűzését rendeli⁵⁾.

Miklós plébános is még erősen tartotta magát, küzdött folyvást a hitújítók ellen. Várdai érsek őt bizta meg, hogy Selmeczen is s a többi bányavárosokban igyekezzenek az új tant meggátolni⁶⁾. Verböczi is kezére járhatott, midőn 1526-ban a hevér-lázadás elnyomására és vizsgálatára kiküldve, többeket halálra ítelt, másokat száműzött s a lázadás egyik okául a hitújítási forrongást tartván, a népet régi vallása megtartására esküvel kötelezte⁷⁾. Az érsek is és a király egyre írtak még 1530. és 33-ban is intve a várost, hogy a hitújítást gátolják, majd biztoso-

¹⁾ Zalkán érsek levele erről 1525. a városi levélt. 267. 37.

²⁾ Kachelmann I. h. 151.

³⁾ Magy. Tört. Tár., VI. 215.

⁴⁾ Városi számkönyv ez évről: Dem Bartl der ein Ketzer gefangen 25 den.

⁵⁾ Városi levélt. Ferdinandus anabaptistas, sacramentarios pelli praecipit 267, 6.

⁶⁾ Várdai érsek levele 1530. városi levélt. 267, 7.

⁷⁾ Katona Hist. XIX. 579—8.

kat is, az ipolysági prépostot és András Doctort küldenek vizsgálatra¹⁾).

Ennélfogva a hitújítás csak lappangva és félszegen lép ugyan fel. De már a harminczas években mind erősebb gyökeret vert. 1530-tól kezdve már szakadatlan viszonyban találjuk a várost a hitújítókkal, kiket papságra hívnak leveleikkel²⁾. És Miklós utódjai sőt társai már nagyobbrészt alattomos vagy nyílt pártolói a hitújításnak. Ámbár eleinte azért nehéz felismerni őket s határozott fellépéseket.

1532. Spetinger István, Miklós plébánosnak utódja, úgy látszik, már a hitújítás híve volt³⁾. Hasonlón az altaria rectora Kindermann, ki azért 1544. kénytelen lemondani. 1540 előtt Frank Bertalan emlittetik mint pap, és Steger Rafael mint protestants az oltárnoki javadalomban. Azután az 1556. már meghalálozott Valter volt evang. prédikátor, ki után már ezek teljes sora ismeretes⁴⁾.

A bányavárosok már ekkor testületileg lépnek fel az új tan mellett, tanácskozmányokat, zsinatokat tartanak, confessiojukat s egyházi szervezetüket meghatározzák⁵⁾. Viszont az érsekek megidézik papjaikat. Mint Várdai és Oláh stb. az általok tartott zsinatok elé. Mindezek adataival bővelkedik a város levéltára⁶⁾.

Legnagyobb lendületet adott azonban a reformatiónak itt is, mint mindenütt, az iskola.

¹⁾ Várdai érsek levele 1530. 1533. Ferdinánd, 1533. Városi levéltár: 267, 8. 316. 29—4.

²⁾ Egész csomag levél szól erről a levéltárban 1530 óta 183, 1—2. 267, 37. 953, 19. 285, 80. 108, 12—58 és 236, 1—7. Eccles. Evang. Neos, pro V. D. ministris e ditionibus exteris viri literati vocantur, et horum responsa.

³⁾ Plebani Neos. St. Spetinger litterae in puncto conventionis suae Cracoviae 1532. Vár. levélt. 338, 13. és 267, 7.

⁴⁾ F. idézett Kirchenhistorie a levéltárban és Protocoll. Fasc. 355. Nr. 1. — Azután 160, 44.

⁵⁾ Id. Kirchenhistorie 1558. Beszterczebányán, 1564. Selmezen, 1564. Körnőczön, 1569 u. o. stb.

⁶⁾ Id. Kirchenhist. s. előbb a zsinati idézések Várdai Oláh stb. alatt. A papok megidézése, kiűzetése stb.

Beszterczebányának már régebben is megfelelő iskolája volt, mint láttuk fennebb. A reformatio most azt a renaissance-kori humanisticus és protestans theologiai tanulmányoknak úgynevezett gymnasiumi színvonalára igyekezett mindjárt emelni. Mintegy 1528 óta már meglehetősen teljességgel ismerjük a tanítók névsorát. Eynzetter Bálint és Siegler János, Erasmus és Pausias kezdik a sort. A két első azonban bizonyosan még a katolikus iskola tanítója volt¹⁾. Az utóbbi Pausias alatt a tanoda már oly virágzásnak örvendett, hogy Révay Ferencznek később a külföldi olasz egyetemeken is jól iskolázott fiai itt kezdhették tanulmányaikat.

A század közepe felé mindinkább szaporodik a tanulók és tanárok száma. A rector és cantor mellett már két collaborator is volt alkalmazva. Az iskola épületét is bővíteni kellett. E mellett és e közben természetesen még mindig sok szükséggel, sőt nyomorral és inséggel is küzdött. Vékony fizetés és sovány táplálás mellett tengődnek a tanítók és tanulók.

Érzékenyen panaszozzák leveleikben inséges sorsukat a szűkmarkú tanácsnak és a mostoha egyházi conventnek. Majd 1567 után Schremmel Ábrahám nem kis küzdelmek közt új lendületet ad az iskolának. A strassburgi származású tanfőúr, Sturmnek, az ottani egyetemen divó tanrendszerét hozta be. A nyolcz osztályra s ugyanannyi évre szabott gymnasiumi tanfolyam két tanteremben adatott elő csoportonként; úgy körülbelül, mint ma a népiskolákban a hat elemi folyam egy-két szobában taníttatik. A tantárgyak és tankönyvek a kor színvonalán állottak, s a felsőbb iskolában már a nyelv és számtantól kezdve, az algebráig és görög classicus irodalom olvasásáig, a héber nyelvig s a theologiaig emelkedtek. Melanchton hittani és grammatikai tankönyvei, Erasmus Apophtegmai, s több hasonlók használtattak kézikönyvekkül. A classicusok közül olvasták Hesiodost és Demosthenest, Aesopot és Lucanust, Catót és Cicérót. Heyden colloquiumai magyar szövege tanításával különös gond fordíttatott, úgy látszik, a magyar nyelvre is.

¹⁾ Legalább még mind a kettő Miklós plébánoshoz folyamodik s az által neveztetik ki tanítóknak. Városi levéltár: 285, 80. 953, 19.

Az iskolai és nyilvános élet legélénkebb mozzanatai közé tartoztak akkor az iskolai színjátékok, az úgynevezett komoediák és tragoediák, melyeket az ifjúság a város bírása s az egész tanács jelenlétében előadott. Értök a tanácstól jutalomdíj járt, mely 6—8 frtig emelkedhetett, s a tanárok és tápnevendéktanulók egyik fő accidentiáját képezte az egyházi functiók rendes járulékai mellett¹⁾. Okunk van állítani, hogy ezen színjátékok magyar nyelven is játszottak. Mert midőn Huszár Gál 1559-ben Sztárai Mihálynak híres magyar komoediai egyikét, melyek a katholikus vallás ellen írva, akkor országszerte játszottak, kiadta volt, ezt különösen Beszterczebánya bölcs tanácsának is ajánlotta, e címmel: Comoedia lepedissima de sacerdotio. Azaz Az igaz papságnak tüköre, melyet a Sztárai Mihály mester mostan szerzett. A semneczi, cremenczi és besztercei bölcs tanácsoknak ajánlva²⁾.

Jele, hogy Sztárai ezen gúnyjátékai akkor nyilván Beszterczebányán is igen korszerűek és kapósak lehettek a protestans iskola színi repertoriumában. És bizonyosan gyakran játszottak a nevezett komoediák közt. A tragoediák közül is még egyet: Absolon címűt, mint a tanulók által előadottat találjuk feljegyezve a város kiadásai közt.

Hogy ekkor másképp is a magyar nyelv bizonyos nyilvános használatban és szokásban volt, tanúsítja Bél Mátyás érdekes feljegyzése a város története leírásában: mely szerint a toronyörök kiáltása még az ő korában is magyarul hangzott: Sz ó l j á l virrasztó sz ó l j á l, kiáltott a vigyázó a többi öröknek hajnalban. Mire a virrasztó ör egy dallamot énekelve válaszolt:

Hajnal vagyon szép piros, hajnal, hajnal vagyon !

Majd megvirrad, hajnal vagyon, szép piros hajnal !

Sokáig, midőn már ezen régi magyar örkiáltásnak, mely más városokban is divott, értelmét vesztek, kiálták még Beszterczebánya tót poroszló őrei a toronyból:

¹⁾ Frankl : A hazai iskolázás. 78, 177, 324. A város levéltára okmányai nyomán.

²⁾ Toldy : Adalékok a régiebb magyar irodalomhoz. 4.

Szalaj, virrasztaj¹⁾).

Egy sor tanárnév mind az, a mit visszatérve az előbbiré, még tovább az ekkori iskolai tanrendszer és tankönyvek mellett feljegyezve találunk. Ezek nevei is, többnyire az akkori reformatori classicus csodálatos ízlés szerint, eredeti alakjokból kifíczamított görög és latin fordítás- és végzéssel maradtak fenn. Mint Hilarius és Oñdronius, Nanticovius és Halnepasius vagy Halvepapius stb.

Az iskola és művészet mellett, mely éppen ezen korszak elején a XVI-dik század első éveiben végezte be fennebb leírt itteni legszebb alkotásait a főegyház Borbála-kápolnájában; élénken virágoznia kellett az ipar és mesterségek minden nemének is. Az építészet ezen korban alkotta a város mai legtöbb régi házát. És köztök oly művészibb alkotásokat is, mint az olasz köfaragó mester Weiss János által 1630-ban készített várostéri ház, érdekes erkélytornácza s portaleja alakzataival és feliratával. De különösen ismét a város arany- és ezüstművei voltak keresettek. Az ország főurai s főpapjai itt rendelik meg még Pozsonyból is dísz tárgyaik készítését: az esztergomi érsek főpásztori gyűrűit, a v. czi püspök, Jó kir. személynök, a Balassák és Dobók asztali ezüst-készleteiket²⁾. Még keresettebbek ötvöseik, híres harangöntők s ezen háborús időkben már különösen fegyver-készítői, ágyú- és golyóöntői. Egyre olvassuk a megrendelő leveleket, a mint a helységek Sz. Kereszt, Bánfalu stb. itt öntetik érczes szép hangú harangjaikat³⁾, melyeknek lehangzatosabb s legnagyobb példánya azonban éppen a besztercebányai harang volt. Már az előbbi században, mint láttuk, először öntve és most a következőben ismét átöntve⁴⁾.

Ellenben a várurak éppen így ágyúikat itt rendelik meg. Dobó a lévai vár számára bombardákat és puskákat kér. Hasonlón a sz. benedeki várkastély-kapitánya Kapornaki a nyitrai püspök, a turóczi Révayak váraikba rendelnek nagy ágyúkat.

¹⁾ Bél Not II. 433, és Ipolyi Magy. Myth. 271.

²⁾ Városi levéltár. 205 cs. 12. 249, 98. 297, 49. 367, 77. 386, 80.

³⁾ Vár. levélt. 272 cs. 6. 241, 34. 337, 48. 367, 108.

⁴⁾ Bél Notit. I. 417.

Sőt ilyenek még Bécsbe is küldetnek¹⁾. Mások megint hadi dobokat, trombitákat készíttetnek stb. Aranyművesei közül nevezetesen említettnek ekkor Schwaitzer János. Harangöntői közül Schreiber Bálint. Ágyúöntő Schwab Kristóf²⁾. Aranyműves czéheivel összeköttetésbe lépnek a kassaiak és körmöcziek, czéh-szabályaikat kéri s elfogadják³⁾.

Az első újabb mai nyilvános óramű is már most 1542-ben állíttatott fel Behm Mihály, úgy látszik, a nürnbergi híres e nevű művész családból való mester készítette volt; ki ilyen épen Olmütz város számára is csinált. Ára 58 forintba, vitele 10-be került, s maga a mester jött felállítani⁴⁾.

A rectoratus 1545. levéltárában találunk már ekkor szintén említve egy órát kellő készlettel is⁵⁾. Egy a csillagzati állást mutató régi óramű látható maig a várostér tornyán; de melynek órája már újabb, mult századi mű. A város régi és nevezetes óraipara, mely még a mult században s a mostani elején nagy becsben tartott órákat készített, így a XIV-dik század óta minden stádiumában nyomozható. Míg jelenleg teljesen elenyészett.

Kitűnő volt ekkor a város fém- és rézipara. Fenn említők, hogy a régi gót egyház tiszta rézzel fedetett be ekkor, melynek értéke 50,000 forinton felül számíttatott. Egy más híres érczműve volt a városnak terén álló és szökőkútul szolgáló orszlán. Élénken szól még róla a hagyomány s rege, mint rontatott le s állíttatott helyébe egy oszlop. De melynek jelenleg már hasonlón semmi nyoma⁶⁾.

Nyilván a város egyike volt ekkor a legmiveltebbeknek és legkeresettebbeknek. Az ország és nemzet figyelme is mindinkább feléje fordult.

1542-ben s újra a következő évben az országgyűlés helyeül jelöltetett ki. Azon számos országos összejövetek közé tartoztak

¹⁾ Vár. levélt. : 260 cs. 58, 273, 101. 239, 60.

²⁾ Vár. levélt. : 241. cs. 34. 273, 101.

³⁾ U. o. 205, 12.

⁴⁾ U. o. 235, 54.

⁵⁾ I. h. Horologium cum excitatorio, Hasznlón Pozsonyban 1589. Rakovszky Pressb. 14.

⁶⁾ Bél Not. II. 424.

ezen gyűlésezések, melyek akkor az államzavarok közt csaknem évenként majd itt, majd ott tartattak. Tárgyuk rendszeren az adó és hadsegély volt. De többnyire csekély eredményre vezettek.

Érdekes képét adja azonban még az akkori országgyűlési beszállasolásnak fennmaradt jegyzéke, a város polgárainak és lakóinak, valamint az országgyűlésre megjelent főrendeknek és képviselőknek¹⁾. Ezek nagyobbára csak az akkori főbb hivatalnokok, közelebb fekvő megyék és városok követei voltak. A főbb házak birtokosai nevei közt pedig már alig találunk egyet is azok közül, kiket a város első századaiból az okmányok említenek. Valamint viszont alig találunk a jegyzékben egy két névnél többet, mely a város mai házbirtokos polgárai nevei között előjönne.

De ezen országgyűlésekkel kezd egyszersmind a város az országtörténetben ismét mindinkább szerepelni. A jövő században ez által is érvényesíti emelkedő fontosságát, és felderíti vele immár az eddig csak részben ismert homályos történetét. Azért jelen vázlatunk is ezentúl a már teljesebben ismeretes eseményeknek csak legnevezetesebb mozzanatai kiemelésére szorítkozhatik.

A XVII-dik század, mint a nagy országos függetlenségi és vallási pártmozgalmak és felkelések százada, ezeknek hadi s politikai actiója közepébe vonja vagy csak színhelyévé teszi a várost. De ezzel mozgalmasabb és nyugtalanabb külső élete mellett műveltségtörténeti tekintetben nem sok feljegyezni valót ad. A város műipara fenntartja magát még egy ideig az elfoglalt magaslaton. További előmenetelében azonban gátolva hanyatlik inkább, mintsemhogy ez irányban újabb alkotások jelelhetnék ezen korát. S azért ezen műveltségtörténeti vázlatnak sincs többé sok mondani valója. Csak egy-két vonással kell még kikerítenem, hogy bevégezzem képét.

A század hajnala mindjárt borzasztó vér- és lángpírral világítja meg történetét. Bocskai fölkelésében a Besztercebányát megszállott királyi hadak német és kozák zsoldosai ellenállván,

¹⁾ Városi levélt.: 895. cs. 54.

Rhédei a magyar hadakkal megtámadja a várost, felgyújtja és kiprédálja, polgárait rabúl, tanácsnokait tuszúl viszi, seregei az ellenállókat s futamó polgárait és seregeit lekonczolják.

A tragikus eset mély hatással volt a városra. Ezentúl a párthadak egymásután szabadon vonúlhattak át rajta ki és be. Bethlen vezére Szécsi már nyílt kapukat talált. Mire Bethlen Gábor fejedelem a várost magyarországi egyik fő-székhelyéü választja. Az 1619-ki bethleni beszterczebányai országgyűlésnek nevezetes jeleneteivel telve vannak a magyar történet legnevezetesebb lapjai: amint az izgatott gyűlések tartatnak. A királyi követek a gyűlésen megjelennek. A fejedelem az ország királylyává proclamáltatik. Az ország főemberei Eszterházy Miklós és Pázmány Péter sat. erre proscibáltatnak.

Hasonlón ismeretese az 1620. országgyűlési események. A város történeti feljegyzéseiből ekkor csak csekélyebb érdekű események felemlítése volna adható. Így említettik, hogy Bethlennek 1620. jun. 19. történt bevonulása alkalmával Turnerus Lőrincz, az evangélikus iskola Conrectora, ablakából szemlélve a menetet, agyonlövetett¹⁾.

Alig egy-két évtized multán ismét egy más felkelő seregnek nyílik meg a város kapúja, amint 1645. Rákóczi hadai élén vezére Bornemisza vonúl be. Majd megint itt készül az 1667-ki országos törvénykezés alatt Vesselényinek gyászos véget ért beszterczebányai összeesküvése. Melynek érdekes részletes története egyik episódját mai gyűlésünk alkalmára készíté el a következő felolvasásúl Pauler Gyula társunk, ama kor kitűnő monographusa.

Majd Tököly felkelése következik már 1674-ben. Dallendin de Rohan a csapatok francia vezére elől Kuchland német hadaival menekülván, megkímélve lön ugyan ismét a város ekkor. De a hosszabban tartott zavarok közt, újra Géczy István és Zsigmond által megszállva a város, az egymás ellenében álló hadseregek között ismételve ostrom és prédának volt kitéve.

A város népe ezen háborúságokban már erősen megfogyott.

¹⁾ Kirchenhistorien 1595. kezdve kézirat a vár. levélt. a mondott 1620. évnél.

Első polgári családainak házai nehánya a város terén a hadak és felkelések közt ide vonuló magyar nemeseknek, a birtokos vidéki gentrynak, mint Wesselényieknek, Tolvajok-, Bezzeghek- a Szentiványiaknak és másoknak kezébe kerültek.

A külvárosokba ellenben mindinkább tót lakosok és iparosok vándoroltak be. A város régi törzspolgárai mind a mellett erősen ragaszkodva jogaikhoz, a tót lakosokat nem akarják polgárokul fogadni¹⁾. Hosszas viszálykodások keletkeznek e fölött. Az ország legfőbb törvényszékeinek kellett végre intézkedni. Ezek a magyar állam nemzetiségeinek polgári egyenjogúsága értelmében határoztak. De a város vonakodott még ekkor is a tótoknak hasonló polgárjogot adni, és csak nehezen engedett végre a külső választó testületben számukra egy-két helyet.

A XVIII. század elején a Rákóczi-felkelés vihara, mely a várost újra fenyegette, csendesen vonult el fölötte.

Midőn a közelgő vész előtt mindnyájan megrémülve már fejöket veszték, az egy Radvánszky János, zólyomi alispán, politikai tapintata és bölcsesége megmentette a várost. Elmondhatni róla is megfordítva a római történetíró híres mondatát, hogy — — ille unus qui (non) cunctando restituit rem.

S ezzel csak híres családja azon nemzeti hagyományos politikáját követte, melylyel az a XIII. század óta, már a városnak melyet még keletkezni látott, kapui előtt székelve ős lakában, maig mindig örködni tudott itt az államnak a várossal közös nemzeti érdekei fölött.

Meg nem kísértem itt újra hosszasabban elmondani a jelenetet, mily ügyesen s rögtön forralt tervet, a város és kamara főembereivel s a jezsuita-collegium rectorával a város megmen-

¹⁾ II. Lajos már 1524-ben a város kérelmét megerősíti, hogy csak németek (Alamanni ab Alamanis parentibus) bírhatnak házakat a városban. Ez alatt azonban aligha volt az értendő, hogy a magyarok nem; miután épen régi s újabb magyar nemes családai bírták mint láttuk a város főbb házait. Ezek közül újabban az Ernusztok is és Thurzók többet megvettek. Szóltott tehát csupán a városba érkező más nemzetiségű idegen jövevényekre.

tésére. Épen oly részletesen mint mesterileg s elmésen írja azt le Bél Mátyás Beszterczebánya történetében, ki az eseményt mint szemtanú élte át akkor itt, hol 1708 óta sz. Erzsébet-templom melletti házban mint evangélikus lelkész lakott.

De őt is, Bél Mátyást, Magyarország ezen egyik első s eddig még felül nem múlt helytörténetíróját, Beszterczebánya műveltségtörténetében kiváló hely illeti meg.

Magasan áll maig alakja Magyarország irodalomtörténetében, akár az akkori kútfőtanulmányok mély és bő, világos és kritikai ismerete által, akár pártatlan emelkedett hazafiui felfogását tekintve, akár páratlan előadása genialis szellemességére nézve.

A magyar történelem, melynek egyik legnagyobb munkája ezen város, melynek lakosa, papja és történetírója volt, még tartozik neki hódolattal s elismeréssel. Róvjuk le azt ma együtt midőn a magyar történelem a várossal ünnepet ül, a kitűnő férfúnak itt ünnepélyesen felállított és megkoszorúzott eredeti egykorú arcképe előtt. — —

Sed tempus est, ut valedicamus urbi, nobis multis nominibus dilectae, mondá egykor ő Beszterczebányának láthatólag kedvvel írt történetét bevégezvő: Nam et prima bonarum litterarum rudimenta istic posuimus; et postea liberaliter accepti, sedem fortunarum hic reperimus indidem; ut sit omnino cur ei bene precemur, atque eius felicitatem nostram existimemus').

Mondjuk mi is ezt végül, városunk műveltségtörténetének rövid vázlatát befejezve.

Mert nincs egyéb, mit ennek múltjából többé kiemeljünk. A közel múlt XVIII-dik század nevezetesebb mozzanatai átéreknek, átjöttek, úgyszólván, napjainkig. És nem igen képezhetik még a történelem tárgyát.

Még egyszer fellobban a műveltségi, a kulturai irány, amint a múlt a polgári háborúk, a nemzeti fölkelések, a vallási villongások lecsillapodnak.

Ekkor keletkezik kétségtelenül a város legnagyobb művelődési intézete a nagyobbbszerű jezsuita-collegiumnak gymna-

1) Bél Notit. Hung. II. 437.

siuma. Mely több válságokon és viszontagságokon keresztül menve, még maig is virágzik az itteni főgymnasiumban, melynek alapját képezi.

Az erre 1776-ban alapított püspöki egyházmegyének egy év múlva beköszöntő első századára történelmét már is írjuk s készíttjük kiadásra.

Akkor vett újabb lendületet ismét, és nevezetesen már a jézustársaságiak által az egyházi művészet. A városi főegyháznak átalakítása renaissance vagy inkább jezsuita-ízlésben, kúpjainak jelesebb treskó falfestményekkel, s oltárainak Kracker rubensi iskolája egyes kiválóbb képeivel díszítése. Ekkor történt hasonlóan a XVI. században, mint láttuk, alapított úgynevezett Oberhausi kápolnának, előbb a jézustársasági collegium templomává, majd székesegyházzá való átalakítása. Valamint az evangélikus templom építése s iskola alapítása is ezen újabb kor műve.

Ezek voltak az itteni magasabb alkotások, s az egyházi művészet és műipar végső igyekezetei. De mindezek már, sőt kisebb művészetének egyes terményei is a kelyhek például, a pazar tömör dús ezüst candelaberek, melyek ezerekbe kerültek, — már is csak az egyházi művészet s az iparmű teljes hanyatlását jelzik. Meg volt a jó szándék, a nagy áldozatkészség, kevésbbé azonban a tehetség; és teljesen hiányzott a műízlés. Mind ezen drágaság és fény már, valóban nem érdemelte meg a költséget. Míg mellettök sőt általok, ezen újítások által, a régi nagy monumentalis ízlések emlékei elhanyagolva vagy elrontva, mindinkább enyészetnek indultak.

Most ismét egy jobb kor kezdetén állván, apró kezdeményeinkkel igyekszünk ezeket érvényre emelni, s az elrontottakat lassan helyreállítani, a mennyire majd t. i. erőnk s tehetségünk bírja. Keletkező ipar-iskoláink, talán majd mű- és muzeumi gyűjteményeink és restaurációink által is, amint szándékunk, valamit talán csak lendíthetünk még ez ügyben.

A múlt században nyerte végre a város mostani királyi bányaipara és kamarai hatóságai, majd újabb kincstári szervezetét. S ezzel jött át a legújabb időbeni átalakulásáig a város há-
 ósági polgári szervezete is,

Kivánjunk neki virágzást és dicsőséget e napon, melyen körébe fogadván a történelmi társulatot, fogadási diadalívere tüzé ki a feliratot:

Dicsőség a magyar történetnek!

Méltán ünnepelheti ezzel a magyar történelmi társulatot üdvözlő város ezen jelszó alatt velünk történeti múltja emlékezetét.

Gr. Beresényi Miklós mint magy. kir. udv. cancellár.

1704.—1705.

A m. tud. Akadémia kéziratára ú. n. Jancsó-gyűjteményében számos eredeti acta van, mely egykor a m. kir. udv. cancellária archivumából került ki: a néhai cancelláriai levéltár iktatási és beosztási jegyek és jelzések még ma is rajtok láthatók. A »fasc. 2.« — melyre ft. Fraknoi Vilmos tagtársunk tőn figyelmessé — majdnem csupa 1704 és 1705-iki eredeti előterjesztvényekből, emlékiratok- és projectumokból áll, melyek ezen években a fölkelte magyarokkal megkísérlett békealkudozásokat illetőleg a magy. udv. cancelláriánál benyújtattak, vagy ott készítettettek, a legnagyobb titokban »a hívek« által tárgyalattak, és a királynak előterjesztettek. Köztük, okmányokul Széchényi Pál kalocsai érsek, mint közvetítő, egyik-másik békeügyi levelének s fölterjesztésének, valamint Rákóczi Széchényihez és az angol s hollandi közbenjáró-követekhez írt egynémely válaszának egykorú másolatai is előfordúlnak, — de a legtöbb a cancellárián készült tervezet vagy emlékirat: hogy és mint lehetne és kellene a fölkeltekkel kibékülni? mit lehetne nekik ígérni és megadni? — hosszas közjogi és politikai combinatiók; és hogy mily módokon kellene megkísérteni egyiket vagy másikat hozzáférhetőbbé tenni, s a béke ügyének megnyerni? Magok e projectatiók a paksi, gyöngyösi, selmeczi és nagy-szombati békealkudozások történetéből eléggé ismeretesek, és a jelen ügyiratok is — a menyiben a már közzétettekkel nem azonosok — semmi lényeges újat nem tartalmaznak, kivéven a fasc. 2. nro 6-ot, mely egy

eddigelé — tudtomra — ismeretlen titkos tervet tár föl: mint kellene megnyerni a kibékülés ügyének, avvagy a fölkeltektől elvonni a forradalom éltető lelkét, az ifjú fejedelem lángelméjű, ékesszavú tanácsadóját, — gróf Ber cs é ny i Mikl ó st. A különben a helyzet és viszonyok beható ismeretén alapuló s az udvar szempontjából előnyösen s éles elmével combinált terv azonban, melynek foganatosítása — okunk van hinni — bizonyára megkísérletett,*) megtört és összeomlott a vasjellemű Ber cs é ny i tántoríthatatlan szilárdságán; — a ki, miután az 1690-es évek második felében az udvar és magyar rendek közt annyiszor hiába fáradozott mint közvetítő: elvégre a bécsi kormány s az akkoriban mindenható Kollonich-párt megbizhatlanságáról és magyar gyűlöletéről mélységesen meggyőződván, egyetlen orvosságnál a kardot választotta, s külföldi államgarantia és Erdély önálló fejedelemséggé visszaállítása nélkül nem is volt azt hajlandó hüvelybe dugni soha többé.

Mint a 6. sz. a. beiktatva volt cancelláriai tervből megtudjuk: Ber cs é ny it az ekkor, Mattyasovszky nyitrai püspök halála által megüresedett magyar udvari korbátnoki méltósággal kínálták meg, hogy így először a fölkelés ügyétől elvonják, s másodszor közvetlenül az udvarhoz csatolván, őt, az országban még kibékitve is veszélyesnek ítéltet, ilyképen ártalmatlanná tegyék és mindig éber szemmel kísérhessék.

E tervezet kiinduláspontját a megelőző, fasc. 2. nro 5 alatti terjedelmes emlékirat képezi, melynek czíme:

*) A meghalt Mattyasovszky korbátnoki tisztének vitélével gróf Erdődy Ádám nyitrai püspök csak ideiglenesen bizatott meg a bécsi udvar által (l. Szalay: Magyarorsz. Tört. VI. k. 339. l.) mintegy rendelkezés alatt tartatván ekkép a főkorbátnoki hely, ha a titkos terv sikerülne, Ber cs é ny i számára. Ezzel összevág az, hogy midőn a nagy-szombati békealku folyamában a magyarok az udvari cancellári hivatalt magyar születésű és pedig ezúttal világi főúr által kívánták (a békeföltételek X-ik pontjában) betölteni: e kívánság teljesítését a bécsi udvar éppen nem tagadta meg, csupán az ország rendei nyilatkozatának bevárására halasztotta. Válasz az említett pontra. (L. Katonánál: Hist. Crit. XXXVII. 236—237. s Szalaynál az i. h.)

»Notitiae

Pro Amicabili Tractatu inter Regiam Majestatem et Hungariae Regnicolas, Anno 1704.«

Ez a következő tizenkét fejezetre oszlik: 1. Tractandi practicabilitas. 2. Regiae Majestatis praesentia. 3. Religionis discussio. 4. Nobilitatis libertas. 5. Cleri immunitas. 6. Bonorum restitutio. 7. Tributorum exemptio. 8. Beneficiorum et officiorum collatio. 9. Quaestus libertas. 10. Statutorum violatio. 11. Justitiae administratio. 12. Concluserum garantia.

Miután az ismeretlen államférfiú, ki e tervezetet az udv. cancelláriában vagy annak számára kidolgozta, az itt fölvevett pontok körül egyenként kifejti nézeteit: az utolsót, t. i. a garantia-kérdését — de nem a rendek, hanem vice-versa, az udvar részéről — oly fontosnak tartja, hogy erre nézve szükségesnek vélé egy egészen külön, titkos emlékiratban tüzetesen értekezni, és egy, előttünk, kik a bekövetkezett idők történeteit ismerjük, különösnek hangzó indítvánnyal, t. i. a Bercsényi cancellárságával föllépni. Ezen igen jellemzően indokolt indítvány a fasc. 2. 6. sz. alatti emlékiratban foglaltatik, melyet, inué, mint új és fölötte érdekes államiratot, egész terjedelmében közlünk.

»Scriptura

Compromissa in puncto 12., de Concluserum
Garantia.

Pro

Reductione Comitis Nicolai Bercsényi tentanda.
Clavis Secreta.*)

I. Certum est, quod Comes Berceus consilio et opere Franciscum Ragoczy ejusque adhaerentes dirigat ac sustentet: adeoque necessaria est divisio aut separatio unius ab altero.

II. Nunquam se praefatus Comes componet absque autoritativa dignitate (quaecunque sit) intra Regnum; vel nisi honorifica et utili promotione, cum securitate tuti refugii insignitus sit apud Aulam.

*) Ebből az következtethető, hogy a jelen emlékirat titkos jegyekben írt eredetinek följegyzése.

III. Consultius est, ut extra, quam intra Regnum permaneat. Nam in munere Aulico, quo fungi posset, tum per Consiliarios adjunctos, tum per intimam Conferentiam, tum per Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis praesentiam, in futurum recalcitrare non poterit. Intra Regnum vero, vir armiger, quamvis pacificatus, semper erit timendus.

IV. Munus Aulicum, quod Comiti Bercenio posset offerri, et pro quo est capacissimus, esset Aulico-Hungaricus Cancellariatus. Dignitates enim saeculares a Statibus Saecularibus, Ecclesiastico Ordini disputantur, ut in Pacificatione Viennensi 1606. ad quintum §. 2 et 5. unde ex hac promotione sequeretur.

V. Quod idem Comes ab Hungaris praetensam et arduam externorum Principum tolleret garantiam. Unum quippe ex suis Capitibus, in tali munere promotum viderent, a cujus autorizzato Praesidio, conclusorum Articulorum observantia dependet. In Cancellaria enim omnia caeterorum Dicasteriorum Aulicorum decreta et mandata, ob quae Regnum aggravatur, exacte debent disceptari.

VI. Comes Bercenius per hanc legitimam causam, cum Hungaris de sua defectione se posset cohonestare; et per aliam, scilicet, ut in Aula, detur talis Cancellarius, de quo tum Catholicolici, tum Aatholici et tumultuantes Regnicolae non diffidant. Quam fiduciam erga Ecclesiasticos alienae Religionis personae non habent.

VII. Ipsemet Comes Bercenius alios ad tractandum trahendo, quam plurimas posset complanare difficultates.

VIII. Attracto Comite Bercenio, meliorabuntur Regiae Authoritatis conditiones, quae alias erunt deteriores, nisi armata sit Regia Majestas.

IX. Haec non est imaginaria personae proponentis opinio, scilicet ut Cancellariatus saeculari conferatur subjecto: sed olim sub Comite quondam Kinskio per Regni Primarios desiderata

et proposita fuit. Et nil certius sperandum esset, quam quod res Hungaricae meliori ordine, qui est anima rerum, dirigerentur.

X. Opponetur consvetudinarium hoc esse, ut Ecclesiastici tali munere insigniantur. Inde, quod Status Praelatorum, ob fidelitatem Domui Austriacae semper observatam, hoc jus perdere non debeat, et praesertim ob futuras consequentias in negotio Religionis.

XI. Respondetur consvetudinarium quidem esse: nunquam tamen ulla positiva Lex condita fuit. Haec autem consuetudo, dum duo Reges essent in Regno, scilicet Ferdinandus I. et Joannes Zapolia, intuitu futuri publici boni, legitur dispensata ab eodem Ferdinando I. Anno 1539. cum Petro Perenio, uti ex Istvánffi Lib. 13. histor. fol. 147. novae impressionis columna I. circa medium, ubi sic legitur: »Ferdinandi Legatus Caspar Seredius, cum de varýs rebus sermones consereret cum Perenio, haud obscure intelléxit illum ad partes Ferdinandi traduci posse, si ei Cancellarý munus concederetur, etc. Itaque vir astutus stipulata manu promisit munus illud, etc. Contra Perenius data dextra, fidem dedit, si id impetratum foret, se confestim ad Ferdinandi partes transitum, etc. At Seredius quum ad Ferdinandum redýsset, eumque de his, quae cum Perenio egerat, edocuisset: ea omnia a Ferdinando summae benignitatis Principe obtinuit, qui Perenio si ad se veniret, Sigilla sua Regia uti Cancellario daturum, per literas significavit. Quibus rebus intellectus Perenius, etc. Ferdinando adhaesit, petitoque officio functus est.« Unde modalitate servata hoc cum Comite Bercenio tentari posset. (A pelda eléggé analog, csak-hogy Bercsenyi Miklós — nem volt Perényi Péter!)

XII. Neganda non est fidelitas Ordinis Praelatorum erga Domum Austriacam; sed etiam concedendum videtur, quod sub Ecclesiasticis Cancellarýs, vel ob propriae cupiditatis respectum, vel ob Religionis aversionem, vel ob scientiae et experientiae defectum, vel ob affectatas dependentias, vel ob caeteris Aulicis Dicasterýs resistendi impotentiam, plurima gravamina irrepserint, et non modica tumultuandi sit praestita occasio. Cum enim ad Cancellarias pertineat Regnorum Libertates et Jura tueri, et ad

hunc finem haec praesertim Aulo-Hungarica sit instituta, uti ex Art. 8. Anni 1687. sic eorundem Cancellariorum onus erat in tempore tot malis obviare, illegitimisque mandatis, decretis ac expeditionibus constanter resistere. Quapropter, cum sub eorum*) munere haec sint acta: ad Saecularem Personam promovendam animus est applicandus, ut qui in damnum Reipublicae officio suo exacte fungi neglexerunt, debitas poenas personaliter pro pacificando populo luant, Regnoque ipsi pateat culpam a Regni Ministris, non a Regia Majestate originem sumpsisse. — Nec sufficit, quod Status Praelatorum nunquam rebellaverit; nam in administratione Reipublicae sic est procedendum: ne caeteri Status et Ordines ob nimiam quandoque Ministri conniventiam rebellare coarcentur.

XIII. Ad normam Cancellariae Sacri Romani Imperij, juxta cujus institutiones, quam plurimae Hungaricae leges sunt conditae, Justitia distributiva exigit, ut Cancellarius Aulo-Hungaricus sit saecularis, dum Regni est Supremus Ecclesiasticus.

XIV. Cum Regnum Hungariae Serenissimum et Augustum Josephum I. in haereditarium Regem inauguraverit et coronaverit: illa Corona apud Aulam aequae consideranda est, uti consideratur Regnum Bohemiae, cum Provincijs haereditarijs, quae Saecularem habent Cancellarium.

XV. Quod practicatur cum Transylvania, quae est membrum Sacrae Coronae, Supremumque Cancellarium intus, et Aulicum apud Regiae Majestatis Aulam, habet Saecularem: potest utique praticari in Hungaria, et eo magis, quod ex duobus unus postuletur inferior.

XVI. Ex hac Resolutione quam plurimae Ecclesiasticorum conniventiae ob futuras tollerentur promotiones; Ecclesiae Dei suis viduae pastoribus gregi commisso magis invigilarent, et quam plurima bona Ecclesiastica ad Justitiae Stateram appenderentur.

XVII. Alternativa saltem inter Ordinem Praelatorum ac Magnatum (veluti placeret) etiam Nobilium esset introducenda,

*) T. i. Pálffy Tamás, Gubassóczy, Mattyasovszky, — a püspök-cancellárok, Thököly és Rákóczi korában.

dummodo Saecularis Romano-Catholicus esset: dum non constat Cancellarium unquam fuisse Acatholicum. Unus tamen Acatholicus Consiliarius, aut Secretarius adjungi posset, ad normam Cancellariae Transylvanicae.

XVIII. Huic mutationi quam plurimi se opponerent minusque illud appeterent, si tractatus cum Resolutione sub magno secreto non essent.« (Az ajánlott titoktartás valóban, annyira elkövetetett, hogy a tény, illetőleg szándék, csak most, 170 év múlva kerül tudomására még a történetirodalomnak is.)

Fölzeczím: »Clavis Secreta, Pro Reductione Comitiss Nicolai Bercsényi tentanda.«

Eddig az érdekes iromány.

Ha a főtebbi hivatalos eredetű emlékirat javaslata nyomán Bercsényi a magyar udvari cancellári méltósággal — akár Mattyasovszky halála után, akár még e régóta nyavalygó pap úrnak élete végszakában — csakugyan megkínáltatott (mint a főtebbiek után sok okokra nézve, az akkori körülmények között igenis föltehető), és ha ő nem addig és holtáig vallott elvét, — hanem, Perényi példájáról nem is szólván, a Bocskay korabeli Illyésházy István, vagy Károlyi Sándor későbbi politikáját követi: akkor, ki tudja, mily irányt vesz vala a magyar államélet fejlődése? Ugyanis Bercsényi fényes elmetehetségeiből s azon irányadó befolyásból következtetve, melyet egy Rákóczira gyakorolván, — I. Józsefre és III. Károlyra is mint udv. cancellár kétségkívül annál inkább gyakorolni tudott és fogott volna: fölötte valószínű, hogy hg Eszterházy Pál elhunytával nem gr. Pálffy Miklós, hanem ő, gr. Bercsényi Miklós, emeltetik a nádori székre.

De Bercsényi a csábító ígéretre nem tagadta meg magát; ment tovább azon az úton, a melyen egyszer elindult, — ámbár őt ezen út Rodostóba, nem a nádori méltóságra vitte. Az is igaz azonban, — és ez a jellemnek, az elvűségnek elégtétele, — hogy a rodostói sírkövekről sokkal tisztább fényű dicsőség sugárzik által az utókorra, — mint sok nádornak aranyos székéről!

THALY KÁLMÁN.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat december 3-iki havi ülésén nagyszámú (mintegy 20) választmányi tag vett részt, a nagyon rossz idő daczára, — mely utóbbi azonban a hallgatóságot meglehetősen visszariasztá a megjelenéstől.

Az ülésnek, melyen Horváth Mihály elnökölt, tárgyai ezek valának :

1. Mindenekelőtt a megelőző, novemberi ülés jegyzőkönyve olvasatott fel és hitelesítettetett.

2. Évdíjas tagokul bejelentetnek, 1875. elejétől számítva: Hindy Árpád úr, hirlapíró Budapesten (az Ellenőr szerkesztőségében;) ajánlja Deák Farkas; Tomasek Thekla nevelőintézet-tulajdonosnő Budapesten (Vár, úri-utca 21. szám a.), aj. Thaly Kálmán; és Weigang József k. r. áldozár és tanár Veszprémben; aj. Csaplár Benedek. Kik is egyhangúlag megválasztattak.

3. Titkár jelenti, hogy a múlt havi határozat értelmében a részint 1873, részint 1874. évi díjakkal hátralékos tagok (szám szerint majd 400) külön-külön felszólítottak, fizetési kötelezettségüket f. évi dec. hó 15-kéig teljesíteni; — s egyszersmind Balthazár Béla társ. pénztárnok részéről a következő kimutatást olvassa fel a társulat múlt november havi pénztári állapotairól:

Bevételek:

1) Alapítványi tőkepénzek kamatai.....	140 frt 75 kr.
2) Befizetett tagdíjilletmények	250 frt —

Befolyt összesen	390 frt 75 kr.

Pénztári maradvány oct. hóról:	548 frt 63 kr.

Bevételek főösszege:	939 frt 38 kr.

Kiadások:

Szabályszerűen utalványozott írói tiszteletdíjak

és egyéb kiadások	90 frt 79 kr.

Pénztári maradvány december hóra	848 frt 59 kr.

4. Elnök tudatja, hogy id. gr. Zichy Károly úr meghatalmazottjától hivatalos értesítést vett, miszerint említett gróf úr ömlga a Zichy-Codex IV-ik kötetének nyomtatási költségeit a jövő 1875-ik vre folyóvá tenni elrendelte. Mely értesítés örvendetes tudomásul vétet-

vén,, a nevezett nagybecsű vállalat szerkesztőivel mihez tartás végett közöltetik.

5. Ugyancsak a Zichy-Oklevéltár eddig megjelent kötetei a Békés vármegyei művelődés-történelmi és régészeti egyesület, továbbá a temesvári főgymnázium könyvtára részére is díjmentesen megküldetni határozottak.

6. Titkár bemutat 10 db. eredeti okmányt az 1484—1745 közötti évekből, mely okmányok a Ságghváry-család tulajdonát képezik és S á g h v á r y E l e k úrtól Zala megyei Kövágó-Örsről küldettek be, tudományos felhasználás végett. Gúthi Ország Mihály nádornak, a túrmezei nemesek közönségének egy-egy kiadványa van köztük, s általában tartalmuk Zala, Vas, Veszprém és Soprony vármegyék történetét érdekelvén, Nagy Imre és Véghely Dezső t. tagtársaknak adattak ki lemásolás, illetőleg kivonatozás céljából.

E folyó ügyek után következtek a felolvasások; ú. m.

7) Cherven Flóris ismertette Zólyom megye és város, —

8) Csaplár Benedek pedig, mint a volt körmöczi bizottság előadója, Körmöcz sz. kir. főbányaváros levéltárát. Végre

9) Rajner Gyula, mint az znjó-váraljai bizottság előadója, a znjóúi uradalmi, a Szalay-, Velics- és Vladár-családi, és Túrócz vármegyei levéltárakról értekezett.

Mindhárom jelentés átadatott a társulati közlöny szerkesztőjének, felhasználás végett.

Ezzel az ülés befejeztetett.

Zala vármegyei alispánok.

1343. István mester. (A zalai főispán 1343. és 1344. években szintén István.)

1346. Miklós mester, András fia.

1351. Pachai István mester.

1375. Marczaly János mester, István fia.

1389. Szántói Mihály mester, Bathka fia.

1393. Magister Georgius Filemegh de Engerch. (Más oklevélben : Georgius Filemýngh de Enýrch.)

1395. Mindszenty János mester, Demeter fia.

1402. Nádasdy András mester, Tamás fia.

1405. Lengyeli Péter mester, János fia.
1408. Megyesy Bertalan mester, János fia, — Lengyeli Péter, János fia.
1412. Enesei Pogány Péter, és Szent-Erzsébeti Bors Miklós.
1414. Megyesi Bertalan mester, és Bedey Benedek.
1415. Ugyanők.
1418. Bedey Benedek, és Laky Vincze.
1419. } Tóthy Péter
 1421. } Telekúsy Bálint } együtt.
 1421. } Tekenyesi Péter }
1422. Bedey Benedek, — és Thelekúsy Bálint.
1424. Ormándy János, Jakab fia. }
 Hassághy Mihály, Pál fia. } együtt.
 Egervölgyi Ján., Dezső fia. }
1429. Ormándy Jakab, János fia, — és Elbewi György.
1431. Ormándy János, Jakab fia, és Kelkedhi János.
1437. Berendy Pál és Usai Gál.
1446. Visy Pál.
1458. Séy Loránd, (Lorandus de Sye) és Irsay Ferencz.
1464. Egerváry Mihály }
 Hassághy Mihály } együtt.
 Syei Loránd }
1479. Essegváry György és Devecseri Choron Gergely.
1480. Récsey Benedek, } együtt. Említettnek egyúttal ezen
 Essegváry György, } vármegye négy szolgabírái, sedis
 Devecseri Choron Gergely, } Kapornak. (Budai kam. ltr. N.
 R. 1557. cs. 34. szám.)
1483. Ugyanők.
1484. Ugyanők.
1487. Rayky Miklós.
1489. Herman László és Szepetki György diák.
1496. Laki Kaczor György és Cheneházi (Csernelházi) Dénes.
1497. Szent-Balási Szele Antal és Cheneházi Dénes.
1499. Ugyanők.
1502. Usay Gáspár.
1504. Ugyanaz és Gecsey János. (»Gasparus de Wsa et Johannes de Getchye, Vice-Comites Comitatus Zaladiensis, sedis Tapolcza.«)

- 1505, 1507, 1508. Ugyanezek.
 1513. Peleskei Eördögh István, és Hosszutóty György.
 1520. Hosszutóty György, és Czány Balázs.
 1542. Gersei Pethő Péter, és Peleskei Eördögh István.
 1544. Gersei Pethő Péter, és Kerecsényi Mihály de Kanyafölde.
 1559. Beregszói Hagymássy Eustach, és Hassághy Imre.
 1560. Ugyanők.
 1561. Ugyanők.
 1564. Ugyanők.
 1565. Ugyanők.
 1568. Gersei Pethő Péter, és Szentbalázsi Zele Jakab.
 1569. Gersei Pethő Péter, és Peleskei Eördögh István.
 1573. Ugyanők.
 1579. Kanyaföldi Kerecsényi Mihály, és Peleskei Eördögh Gergely.
 1585. Gersei Pethő Ambrus, és Beregszói Hagymássy Gábor.
 1611. Peleskei Eördögh Simon.
 1616. Gersei Pethő Gáspár.
 1617. Peleskei Eördögh Simon, és Gersei Pethő Gáspár.
 1625. Osztópáni Perneszy Ferencz zalai és somogyi alispán.
 1666. Chernelházi Chernel Mihály. Ugyanez évben Botka Ferencz másod alispán.
 1670 táján. Izsákfalvi Sándor Gergely, Zala és Somogy egyesült vármegyék alispánja.
 1701. Bezerédy István, Zala és Somogy vármegyék alispánja.
 1708. Bessenyei László, zalai és somogyi alispán.

Közli:

PESTY FRIGYES.

— Jászkúnsági községpecsétek a XVII-ik századból.

Mióta a Századok 1870-ik évi folyamán 309—314. l. a régi kún székek, különösen Kolbászszerék fölfedezett pecsétjét ösmertettem: 1871. június hó elején társulatunk t. titkára indítványa folytán a t. Történelmi Társulat a Szlavniczai Sándor féle okmánytár harmadik részét méltóztatott velem közleni, mint a melyben a jászkúnerületek s községeknek 1668—1680-ig b. Andrássy Miklós jászkún főkapitányhoz intézett érdekes levelei foglaltatnak. Ezen, a jászkún kerület történetéhez számos új adatot szolgálkozó levelek általam lemásoltatván, kellő helyén fel-

használtatni s az okmánytárban közöltetni fognak. A szives közlésért tartozó köszönettel azóta részint hivatalos, részint a jászkúnok története összeállítása körüli elfoglaltatásom miatt adós maradván, most e tartozásomat az által igyekezem leróni, hogy az ez Andrássy-féle leveleken talált jászkún pecséteket röviden ösmertetem.

Ezen leveleken: Kolbászszerék, Jász-Berény, Árokszállás, Kisér, Fülöpszállás, Szabadszállás, Kún-Szent-Miklós és Laczháza községek pecsétjei lelhetők fel.

1. Kolbászszerék 1660-dik évben készült pecsétje két oklevélén fordul elő 1669-ből, melyek egyike Túrkevényben kelt.

2. Jász-Berény város pecsétje 8 levélen látható 1668—1677-ig legtöbbször papírlemezen át ostyába nyomva, s e miatt a címer és körirat több pecséten alig kivehető. Legtisztábban látható meg egy 1671. aug. 10. kelt levélen álló pecséten, melynek alakja kerek, átmérője $1\frac{1}{12}$ hüvelyknyi, középen egy elvágott tetejű paizs mind 4 oldalán görbe, rövid vonalú ezírázatokkal; benne jobb kar keresztet tart, melynek felső vége s oldal-szárnnyai egy-egy gömbben végződnek; a kereszt balfelöli ágára egy kissé görbült kürt van kerek fülénél fogva felakasztva. A pecsét körirata ez: +SIGILLVM + CIVITATIS + IASZBRINII + (Évszám nincs.) Ugyanezen pecsét előfordul — nagysága után ítélve, 1668. 1670. és 1671-ben még két levélen; azonban az 1677. febr. 19., mart. 22. s ápril 15-én kelt leveleken már más pecsét áll: mert, a mennyire kivehető volt, e pecsét kerekiségének átmérője az 1671-kinél kisebb, s idomtalan metszést mutat, és az ötszögű paizsban a jobb kéz kürt nélkül tartja a keresztet; a paizs felett és oldalt függőleges vonalokból álló ezírázat van, s köriratnak semmi nyoma nem látszik.

Tehát az 1671-iki pecsét időközben elveszett, vagy hogy a város kétféle pecsétet használt.

3. Árokszállás. Innét 1668. és 71-ik évből kelt hat levélen fordul elő pecsét; egy, az 1668. máj. 13-kán kelt levélen lévő, kivehető; egy 1668. és 1671-iki leveleken lévő Palla Gergely jászok ispánja vagy lovas kapitányának magán pecséte; Árokszállás község pecsétje 1668. máj. 11., 1671. jun. 26-án kelt leveleken egyenlő, 1671. aug. 11-én kelt levélen azonban ezektől eltérő. Jelesen e legutóbbi levélen lévő pecsét alakja nyolczszögű, hossza $\frac{8}{12}$, széle, $\frac{7}{12}$ hüv., körül két vékony vonal, legfőlül: A: S: (Árokszállás), középen kör, melyet

négy karaj vesz körül, jobb és balfelől egy pont; az A. S. betűk alatt jobb karban egyenes kard, balról csillag, jobbról telő hold. E levél aláírása ez: »Jászárokszállási bírák és esküttek.« Az 1668. máj. 11. és 1671. jun. 26-iki levélen lévő pecsétek egymással egyeznek, s a most leírottól abban térnek el, hogy külső körcefírázatuk összelánczolt pontokból áll, a karajok helyét egy-egy pont foglalja el, azonban rajta az A. S., kard, hold, csillag mind láthatók.

4. Kis ér. Az innét 1672. máj. 9-én kelt levélről a pecsét leszátkíttatv n, egyedül egy 1670. oct. 4-kén kelt levélen lévőre vagyunk szorítva; az ezen látható pecsét alakja kerek, átmérője egy hüv.; paizs nincs, hanem balról telő hold, alatta csillag, jobbról egyenes kürt, két végén letöredezve, s közepén gömbölyű akasztó-karika, balkézben egyenes kard. Közirata: N. . . . IASKISERIEK. (Nemes.)

Nem lehet itt felemlítés nélkül hagyni, hogy a jászok a jelenleg is Jász-Berény város levéltárában őrzött jász kürt, vagy Lél-kürtje, Lehel-kürtje mint ősi ereklye iránt mindegyik kiváló kegyelettel viseltetvén, ezt a régibb időktől kezdve máig is több jászközség viseli pecsét czímerén; így Berény, melynek, mint láttuk, 1668. évi, Kisér, melynek 1670., Dósa, melynek 1699-ki pecsétjén látható; továbbá Felső-Szent-György, Árokszállás. Legrégibb nyoma azonban a kürtös czímernek a jász-berényi ref. egyháznak most is használatban levő pecsétjén van, melynek czímere: egy kürtöt tartó vitézi kar, körülötte lilomalakú czífrázatok, s a kürt felett: 1642 évszám. Közirata: Sigill. Evang. Ecl. Jas. Ber.

5. Fülöpszállás. Ennek 1688. évszámot viselő régi pecsétje általam az 1868-ik évi Századok 489. lapján ösmertetve volt: s az Andrassy-féle leveleken azonban régibb, ettől különböző pecsétjére találunk, melynek is alakja kissé hoszaskerek, átmérője $\frac{3}{4}$ hüv., fönt elvágott, szívalakú paizsában fölül egy nagyobb s c mellett és alatta egy-egy kisebb csillagforma kidomborodás van, több alaknak nyoma itt nem látszik. Körirata az 1669. oct. 31. és 1671. jun. 8-án kelt leveleken ez: FV...ASA FALV PECSETI (Évszám nincs). E pecsét elveszése után készíttethetett amaz 1688-ki.

6. Szabadszállás. E község pecsété öt rendbeli levélen fordul elő: egy 1669., egy 1670. s három 1671-ből. Az ezeken látható pecsétek ugyan azok, melyeket a Századok 1868-ik évi f. 273—4-ik lapjain t. Balogh Imre úr akkori Kis-Kún kapitány, most a Jász-

kún kerületek alkapitánya összeszedett. E levelek egyikén az: 16ZZ ZALAS POC, másikán: SZA ETI., harmadikán: . . . POCZE és ZZ . . . tisztán kivethető; így az 1622-ki pecsét még 1671-ben is használatban volt.

7. Kún-Szent-Miklós. E községből pecsétes levél van 1668. ápril 5-ről egy, 1669. nov. 6-ról három darab. A pecséten lévő czímer és körirat teljesen egyikén sem vehető ki; az összeszedett töredék-adatok a következők. A pecsét alakja kerek, átmérője $1\frac{1}{12}$ hüv.; czímere szívalakú paizs, e fölött egy, benne két csillag, alatta csillagokból álló vonal, ez alatt fogyó hold fölfelé álló szarvakkal; körirata: KVNZENMIK 6Z†. E szerint különbözik úgy czímerre, mint évszámra nézve a város 1682-ki pecsétjétől, mely általam a Századok 1868. évi 488. lapján volt ismertetve, valamint attól is, mely ugyanott 1602-ből szántóvas és csoroszlya czímerrel fölemlítettett; és így valószínű, hogy a most ősmertetett pecsét ama kettő közötti korból való.

8. Laczháza. E községből 1669. nov. 4-én kelt levélen: LATZKHAZI FALV PETSETI 1651. felíratú pecsét látható, mely teljesen egyez a Századok 1868. 487-ik lapján ősmertetettel.

A Jászkúnságból ez ideig a folyóiratban a következő pecsétek kerültek nyilvánosságra.

1. Kolbászszek 1660.
2. Nemes-Nagy-Kúnság, — hihetőleg a XVII-ik század végéről.
3. Kiskún kerület, 1736-ban megújított pecsét.
4. Jász-Berény 1642, 1668, 1677.
5. Árokszállás, 1668.
6. Kisér, 1670.
7. Karczag, 1684, 1704.
8. Halas, 1634. 1693.
9. Fülöpszállás 1669. 1688.
10. Szabadszállás 1622.
11. Kún-Szent-Miklós, 1602, 1662. 1682.
12. Laczháza 1651.

Közli:

GYÁRFÁS ISTVÁN.

Ugocsa megyei főispánok.

1210. Esau Comes de Hugocha. A Várad Regestrumban Isou.

1215. Isow. Az előbbivel egy személynek tartom.

1220. Pál.

1250. Ubul Mihály, a Kállay-család őse.

1264. Wsgh.

1271. Feliczián.

1274. Miklós, a Szirmay-család őse.

1289. Vbul.

1294. Bonus, Comes de Vgocha.

1301. Miklós. (Fejérnél, 1303.) Nicolaus Vojvoda ugocsai főispán 1301. áldozó-csütörtökön előttemezi Furgurány fiának Lőrincznek, Jánossal a Miklós fiával Batár nevezetű curiájára kötött örök eladási szerződést. (Hiteles másolat a Csató-családnál.)

1310. János, a Havasalföldéből származott Dragomír fia.

1321. Tamás, Dobosi Dienes tárnokmester fia, a Perényiek őse.

1323. Paztohi Bálint (Szirmaynál.)

1337. Miklós Mester.

1348. Domokos, Furgulán fia.

1352. Szirmay Miklós, egyszersmind nyalábvári várnagy.

1366. Miklós, az István fia, máramarosi vajda.

1382 — 91. Drágfi Balk, egyszersmind máramarosi főispán. 1878-ban királyi adományul kapta e megyében a nyalábi uradalmat; ennek utódjai Drágffy Miklós és Bertalan 1471-ben Feke-Ardó birtokukba beiktattattak.

1402 — 14. Perényi Péter, egyszersmind Abaúj, Zemplén, Ung és Máramaros megyék főispánja, hadi érdemeiért királyi adományul nyerte Nagy-Ida, Kamarocz, Magráncz és Bodoló helységeket.

1426. Csáky György, egyszersmind Szathmár és Kraszna megyék főispánja.

1447. Perényi János, a Péter fia, Máramaros és Szepes megyék főispánja és főajtónállómester; egy eredeti levele hely és évszám nélkül maradt fenn a lel-szi conventben, melyben Miklós leleszi prépostot fölkéri, hogy a Szepességet pusztító s a lengyelekkel czimboráló cseh hussziták ellen a leleszi sokadalom alkalmával általános fölkelést hirdessen. 1455-ben V. László királytól nyerte kir. adományul Terebes és Sztropkó várát.

1463. Perényi István.

1470. Perényi Gábor, egyszersmind máramarosi főispán.

1480. Perényi Ferencz.

1500. Perényi István; ennek neje volt a hatalmas Újlaky Miklós bosnyák alkirály Orsolya leánya.

1509—26. Perényi Gábor, máramarosi főispán, Mohácsnál elesett; korának egyik legfelvilágosodtabb férfia, ki 1512-ben Nagy Albert péterfalvi lakost mint nem nemest ültette a megye alispáni székébe: melyért aztán az ugocsai nemesség, élükön Fancsikay Ferencz és Máté, ovábbá Sásvári Veres Gergely sérelmi panaszszal járultak a királyhoz, s ezen ügy úgy intéztetett el, hogy Nagy Albertet Ulászló király meg-nemesítette. Hogy Perényi Gábor a tudományok és külföldi tudós férfiak iránt nagy előszeretettel viseltetett, kitetszik a következő című könyvnek ajánló-leveléből:

»Pauli Crosnensis Rutheni, Artium Liberalium Magistri Poëtaeque quam Svavissimi Panegyrici ad divum Ladislaum Panoniae Regem Victoriosissimum, et Sanctum Stanislaum praesulem ac martyrem Poloniae gloriosissimum, et pleraque alia connexa carmina non sine magna svavitae condita.« Ez alatt fametszvényen, Szent-László király pánczélosan, s lóháton; felette Szűz-Mária képe, és egy koronát tartó angyal alatt a Perényiek családi czímere.

A címlap után következik: »Magnifico Domino Gabrieli Pere-naeo Cubiculariorum Regalium Magistro, et Comiti Vgochensi. Domino et Patrono suo gratiosissimo Paulus Crosnensis Ruthenus, artium liberalium Magister, et Collega florentissimi studii Cracoviensis, Salutem. D. P.«

1512-ben Crosnai Pál Perényi Gábornak mint jöltevéjének egy újabb, következő című munkáját ajánlotta: »Joanis Panonii Episcopi Quinque Ecclesiarum, Poëtae, et oratio clarissimi Panegyricus: in laudem Baptistae Guarini Veronensis Praeceptoris sui Conditus.« Ez alatt a Perényiek czímere, — egy hárpiát magában foglaló koronás czímer, ily felirással: Harpya loquitur.« Már e könyv ajánlólevelében Perényit máramarosi főispánnak is mondja.

1527—51 Perényi János, a föntebbi Gábor fia.

1552 Zsófia, Perényi János özvegye.

1560. Perényi Gábor, Perényi Péter fia, egyszersmind abaújházi főispán, a Tisza jobb partján levő megyék főkapitánya, tárnokmester

és ország bírása, I. Ferdinánd és Miksa királyok alatt. 1556-ban Izabella pártján találjuk. 1558-ban Telekessy Imre Ferdinánd fővezére Zemplén, Pálóczi várakat és Leleszt elfoglalja tőle, mire ismét Ferdinándnak hódolt. Ő a reformationnak egyik hatalmas előmozdítója volt. — Udvarában mint nemes apród nevedezett föl Rákóczy Zsigmond, ki vitézsége és hadi szerencséje által ragyogó polczra: fejedelemségre emelkedett.

1569. Homonnai Drugeth Miklós és István, Ung és Zemplén megyék örökös főispánja. Ezen Drugeth Istvánról írja Bethlen Farkas, hogy a midőn 1566-ban a tatárok Erdélyen keresztül hazánkba törtek, s főleg Beregszász, Ungvár és Nagy-Kapos tájékán iszonyú dúlásokat tőnek: D. István mint még igen fiatal férfi, a csekély számú katonaság s fölkelő nép élére állván, Kapos alatt egy népes tatár hordát szétvert és leölt.

1571—5. Perényi István.

1576—87. Perényi János. Az 1576-ki pozsonyi országgyűlés által ő rendeltetett ki az eperjesi nyolczados törvényszék tagjául a főnemesek közül.

1608—38. Perényi Gábor, abaújházi főispán, a protestantismusnak buzgó terjesztője, emlékezetét fenntartja Tejfalvi Chiba Márton ily című munkája: »Romano categoricus. Azaz: Az apostoli vallással ellenkező minapi Római Catholicusok tudományának mutató laistroma. Mellyett az nemes Személy Tejfalvi Chiba Márton egy Pápista vallásra tévelyedett Attyafiának irt: és Beregszászi Praedicátor lévén, hazájának ajálot. Anno 1637.« Nyolcz r. 526 lap, ajánlotta pedig: Perényi Gábornak és nejének Salghay Katának, s előbeszédében hosszan emlékezik meg a Perényiek érdemeiről.

1656. Perényi Ferencz.

1660—70. Perényi Gábor, Abaújhármegyének örökös főispánja.

1677. Perényi János.

1688. Barkóczy György, ki Szirmay szerint Thökölyi által lefejeztetett.

1691. Perényi Pál.

1698—1711. Gr. Csáky István, egyszersmind I. erégi főispán. Főispánsága a II. Rákóczi Ferencz fölkelésével összeesvén: Bereg és Ugocsa fölkelő nemeségével s Károlyi Sándorral együtt verte meg 1703. jun. 7-én Dolhánál az első kurucz csapatokat, később a Lengyelország-

ból betörő Rákóczi hadai elől a szatmári várba szorúlt, melynek 1704. dec. 25-én történt feladása után hűséget esküdött Rákóczynak, kinek azután generális főhadi biztosa és senatora lett.

1715. Perényi Imre.

1721. Perényi Antal.

1735. Perényi Pál.

1740. Perényi Károly.

1770. Perényi József.

1781. Gr. Sztáray Mihály.

1782. Gr. Teleki József.

1783. B. Révay József, II. József császár alatt munkácskerületi főispán.

1786—8. Rozenfeld András.

1790—2. Ismét gr. Teleki József.

1797. Semsey András, királyi személynök.

1804. Gr. Fáy Ágoston.

1820. Gr. Berényi Ferencz.

1840. Perényi Zsigmond koronaőr, hétszemélyes tábla elnöke, az 1848—49. évi országgyűlés felsőházának alelnöke. Lángoló hazaszeretetének vértanújává lett 1849. oct. 24-kén.

1844—49. Perényi Gábor, helyettes.

1861. Lónyay Albert, főispán.

1864. Szirmay József, főispán.

1865—72. Ismét Lónyay Albert.

Közli:

DOBY ANTAL.

Bihar vármegye főispánjairól.

A Századok idei V. füzetének 331—339. lapjain Márki Sándor úr, kinek főleg könyvtészeti irodalmunkban munkálkodását örömmel üdvözölhetni, Bihar vármegye főispánjait az Árpádok korában, forrásokra utalva, közölte. A dicséretes szorgalommal összeállított névsor több olyan főispánt tüntet föl, kinek neve eddig sem Lehoczky, sem Fejér György tökéletlen lajstromaikban még elő nem fordulnak. Azonban ezen méltányolt névsor szerkesztésénél is a serény bűvár figyelmét elkerülte egy irodalmi előzmény, az t. i., hogy Miller Jakab Comites Biho-

rienses fide diplomatica eruti című 1791-ben N.-Váradon nyomott munkáskájában Bihar vármegye főispánjairól már szintén értekezett; pedig Miller lajstromának a hiteltelen Lehoczky és Vayféle névsorokkal összevetése által Márki úr névjegyzéke lényegesen tökéletesebbedett volna. Ugyanis Márki úr névsorából ki kell vetnünk mindjárt a III. helyen álló Istvánt, kit 1113-ban Lehoczky és Vay után (maga is kétségeskedve) állít Bihar főispánjául; mert a bírálatosan dolgozott Cornides kéziratai szerint már ekkor Achus (hibásan Achud; magyarul Ákos) volt főispán.

Boucant ha elfogadjuk is főispánnak az 1135. évre, de utána már közvetlenül nem Ákos, hanem Fausal (Fovsol) követel helyet, mert ez Miller hiteles forrásai szerint nemcsak 1138-ban, de már két évvel előbb, 1136-ban is Comes curialis, bihari várparancsnok és főispán volt. E Fausal (tán Fancsal?) után következik azután ismét Ákos; egy személy-e az előbbivel? vagy e néven valósággal II-ik? az is kérdés lehet.

Ezsaura nézve Millertől azt tudjuk meg, hogy még 1186-ban is szerepelt azon törvényszéken, mely előtt a vajkai nemesek jogügye tárgyalatott.

Both főispánságát is Miller hiteles források után Márki névsoránál — kinél csak 1193-ra fordul elő, — öt évvel előbbre, t. i. az 1189. évre helyezi. Hogy 1193-ban is az volt, Miller is bizonyítja.

Az 1197. évre helyezett Péterre nézve nincs eltérés.

1198—1202. évre Márkinál Miklós (v. Mihály?) áll; ugyan ez évekre Millernél is ez van, csak hogy Micha, Nika, Mike nevek alatt, melyeket Miller ugyanazonosoknak tart. Az ezután következőkre nézve is érdekes és tanulságos összehasonlításul kínálkozik Miller Jakab névsora, főleg Bank főispánra nézve, kit Katona (Hist. Critica V. p. 752.) egy személynek tart Mihálylyal. Azonban én ezúttal elégnék tartottam Miller munkája iránt csak ennyit is Márki úr figyelmébe ajánlani, kitől Bihar vármegye főispánjainak teljes névsorát e közlőny olvasói bizonyára szívesen várják.

NAGY IVÁN.

— **Stibor vajda élete.** A Vág melléki regényes Beczkó vára egykori hatalmas urának, a félelmes hírű Stibor vajdának alakját eddig jóformán csak néphagyományok, regék ködén, és romanticus felfogású

korrajzi, vagy színpadi kidolgozások délibábján át tükrözve ismertük. De a köd homályos, és a délibáb csalékony, hamis képet mutat. A magyar középkor egyik legkitünőbb ismerője s legfáradhatlanabb bűvára: dr. Wenzel Gusztáv érdemdús tudósunk tehát ezen érdekes, erőteljes történelmi alakot a maga valódiságában, úgy a mint élt és korára hatott, — a történelem kritikai világánál akarván bemutatni: a magyar, lengyel, cseh és osztrák forrásokból, levéltárakból nagy szorgalommal kinyomozta a Stibor szereplésére vonatkozó adatokat, s most ezek alapján, ezek kíséretében, közzé teszi a hatalmas olygarcha életrajzát. Ez persze hogy nem oly regényes, mint a Vágpart regéi, vagy Kisfaludy színműve: de Stibor alakja itt vér és velő, valóság és történelem. Megismerjük eredetét a Nagy-Lajos idejében hazánkba beszármaszott előkelő lengyel nemes ifjúnak, ki azután Mária királyné- és férje Zsigmondnak miundig hű követője, hasznos és hatalmas támasza vala, s úgy a harcok mezején vezérképen vitézül, mint a diplomácia terén eszélyesen, ügyesen szolgálta királyát. Zsigmond e tántoríthatlan és hasznos hűségéért erdélyi vajdaságra emelé, és tömérdek várral, várossal és uradalommal adományozá meg a hatalmas olygarchát. De Stibor, daczára itteni szereplésének és birtoklásainak, nem tudott magyarrá válni, s még holttetemeit is lengyel földre, Krakkóba viteté. Jobbágyain elkövetett zsarnoki tetteiről, melyekről a regékben híres: a történelem mitsem tud, — de igenis, több, jelentékeny összegű jótékony és vallásos alapítványai emlékeztetét tartotta fenn úgy neki, mint fia ifjabb Stibornak, kiben családjá fiágon kihalt. Wenzel Stibor életrajza kivált hősenek családi életére, magánszereplésére nézve, az adatok hiányossága folytán még itt-ott hézagos ugyan: mindazáltal igen hasznos szolgáltatott tett a jeles veterán író ezen életrajzi tanulmány összeállításával irodalmunknak, mert való képet adott általa, s egyszersmind Stibor korát is találóan jellemzé művében. E mű az Akadémia kiadásában jelent meg, igen becses és terjedelmes, u. m. másfélszáznál többre menő okmányos toldalékkal.

— **Bécs a magyar uralom alatt.** Múlt füzetünkben, Fraknói Vilmos műve ismertetésénél említettük volt ama becses adatokat, melyek nevezett történészünk által a bécsi egyetem régi jegyzőkönyveiben, Bécs városának Mátyás királyunk alatti és e nagy király halála után bekövetkezett viszonyaira nézve fölfedeztettek és magyar szempontból oly kiváló érdekűek. Mátyásnak austriai uralma, az 1485 — 1490. közötti

időszak általán véve igen érdekes kor reánk úgy, mint szomszédainkra vonatkozólag, és mégis, mind maig meglehető sűrű homály fedi Mátyásnak mint Bécs és »Bécsország« uralkodójának intézményeit. Ennélfogva, minthogy pozitív tudomásunk szerint, történelmünk e dicsőségteljes epizódjára dr. Wenzel Gusztáv úr számos ismeretlen levéltári anyaggal rendelkezik, úgy hiszszük, közóhajtást fejezünk ki, midőn a köztiszteletű tudóst ezennel nyilvánosan fölkérjük: állítsa egybe emez adatait mielőbb, s ne késsek a magyar uralom alatti Bécs állapotaival az olvasó közönséget azon mély kor- és tárgyismeretet tanúsító szellemben és modorban megismertetni, a melylyel Stibor vajda alakját a regék ködéből kiburkolva, a maga realitásában elének állította. Ily kritikai alapossággal dolgozott és az illető okmányokkal kísért mű megjelenése bizonyára a pöffeszkedő bécsi irodalomnak is imponálni fogna, nemzetünknek pedig azon jól eső elégtételt szolgáltatni: hogy, ha már mi magyarokul annyiszor keservesen voltunk kénytelenek tapasztalni fölöttünk a bécsi uralmat, — hadd láthassuk egyszer színről színre, a történelem igaz világánál, a magyarok egykori uralmát Bécs fölött! A »Századok,« természetesen, szerencséjének fogná tartani a kitünő történetbúvár e tárgyú műve közölhetését.

— A m. tud. Akadémia történelmi bizottsága az alkalomból, hogy a vörösvári Rákóczi-levéltár másoltatása befejeztetvén, az utolsó szállítmány visszaszolgáltatott, ünnepélyes hálaíratban fejezte ki köszönetét gr. Erdődy István úr ö execa iránt, e negybecsű kéziratoknak oly szíves előzékenységgel történt közléséért, s egyszersmind Thaly Kálmán bizottsági tag indítványára ama nyolcz kötetnek kiváló fénynyel és ízléssel bekötötetett díszpéldányaival kedveskedett az Akadémia nevében ő nmlgának, mely kötetek tartalma a főtnevezett levéltárból merítettett. A nemes gróf e kitüntető ajándékért hazafias és meleg hangon tartott levélben mondott köszönetet az Akadémiának, s egyúttal késznek nyilatkozott fényes nemzetsége dús levéltárát a hazai tudomány számára ezután is mindenkor megnyitni, — a minthogy csak legújabbban is gr. Bercsényi Miklósnak Rákóczihoz írott összes eredeti leveleit juttat'a e liberalis főúr Thaly kezéhez, oly czélból, hogy nevezett történetbúvárunk e kiváló becsű levelek megkezdett sajtó alá rendezését magokból az eredetiekből s így annál nagyobb pontossággal eszközölhesse. Sok ily pártolót óhajtunk a magyar tudományosságnak, és sok ily lelkes mágúst a hazának!

— **Szinnyei Repertoriuma.** Évek óta többször fölmerült úgy a m. tud. Akadémia, mint a Történelmi Társulat ülésein egy általános magyar tudományos repertoriumnak már nagyon is érezhetővé vált szüksége, az egyes tudományágakból szétszórva évkönyvekben, folyóiratokban, naptárak és tanodai értesítvényekben stb. időnként megjelent — sokszor igen becses — tanulmányokat és közleményeket illetőleg. E szakbeli irodalmunk ugyanis már oly régi, és a legújabb évtizedek alatt oly nagyterjedelművé vált, hogy az egyes íróra nézve majdnem lehetetlen mindent, régít úgy, mint újat figyelemmel kísérni és mindenhez hozzá jutni, és így igen könnyen eshetik kiki az ismételtség vagy mellőzés hibájába, fölvetett tárgyára vonatkozólag. Vezont irodalmunk nemű termékei még nem oly roppant terjedelműek, mint pl. az angol időszaki irodalom, melynek óriási kiterjedése, az anyag képtelen tömegénél fogva, már lehetetlenné teszi egy általános tudományos leltár összeállítását. Az Akadémiában az első formyszerű indítványt a lankadatlan buzgalomú Rómer tette erre nézve, vagy tíz évvel ezelőtt, a Fejér Codexéhez Czínár által készített jeles név- és tárgymutató megjelenése alkalmából; társulatunkban pedig egyelőre legalább a Tudományos Gyűjteményhez készítendő repertorium ügye hozatott szóba, mely eszme a prémontrei rend egyik derék, tudós tagja ft. Pintér Endre keszthelyi főgymn. igazgató-tanár úr nagy gonddal egybeállított és készséggel följajánlotta művével csakhamar megvalósíttatott. Ezen előzmények után a m. tud. Akadémia II-ik osztálya 1872-ben hathatósan felkarolván az általános magyar tudományos repertorium ügyét, annak létrehozatalát az összes Akadémia is elfogadta, és a hirlapirodalmi kiterjedt gyűjtései- és szakismereteiről jelesül ismert Szinnyei József m. kir. egyetemi könyvtártiszt urat hívta fel tervezet benyújtására. Ez csakhamar megtörténvén, s a benyújtott tervezet az Akadémia szakbizottsága (Toldy, Fraknói, Horváth Árpád) által kevés módosítással elfogadtatván: a terjedelmes mű összeállításával Szinnyei úr 1873. április 28-án megbízott. Szinnyei oly bámulatos gyorsasággal fogott fáradságos kutatásokkal, számos nagy köz- és magánkönyvtár és gyűjtemény átbúvárlásával járó munkájához, hogy annak első részét már 1873 végével befejezte, 1874 vége előtt pedig teljesen rendezte, sőt ki is nyomatta. Ezen első rész, egy nagy 8-ad rétből, két hasábosan sűrűn nyomott másfélezer lapnyi roppant kötet előttünk fekszik, és alig kifejezhető adatbőségénél, lelkiismeretes pontosságánál, s czélszerű fel-

osztásánál fogva oly jelszen használható segédkönyvnek találjuk azt, hogy a mint különféle részeit forgatjuk és vizsgáljuk, alig fejezhetjük ki kellőképen örömünket ama nyereség fölött, mely e nálunk eddig merőben nélkülözött derék művel irodalmunkat s legközelebb történetirodalmunkat érte. Ezen első rész ugyanis a hazai irodalmunkban leggazdagabban képviselt tudományokra: a történelemre és segéd tudományaira terjeszkedik ki. Fölleljük itt a legtöbb valamirevaló történelmi közleménynek címét, tudható szerzője nevét, s az illető folyóirat, évkönyv, naptár, értesítvény stb. lap- vagy darabszámát s évét, a hol és a mikor az világot látott, 1778-tól 1873-ig bezárólag, ama 367-féle folyóirat stb. (összesen 1994 kötet) és 123-féle (498 db) tanodai értesítvény pontos megjelölésével, melyekből az e kötetben foglalt huszonegyezer 796 cím vétetett. S hogy e roppant anyag fölött az áttekintés rendszeressé tétessék: a mű az illető szakok szerint tíz főosztályra osztatott, és nagyterjedelmű általános betűrendes név- és tárgymutatóval van fölszerelve.

Meg vagyunk győződve, hogy a hazai történetirodalomnak ezen túl nem leendő munkása, ki Szinnyei e megbecsülhetlen kézikönyvét rendszeren ne használná, — a ki tehát teljesen méltó arra, hogy mindnyájunk meleg elismerését fejezzük ki hangyaszigorlalommal s kitűnő szakjártassággal készült közhasznú munkájáért. Ez egyebek közt a Századok eddigi hét évfolyamának is legpontosabb tartalomjegyzékét magában foglalja, vagy ezer címbe, szakok szerint beosztva.

Hiány, természetesen, — mint az ilyeszerű gyűjteményes munkákban többnyire, — Szinnyei művében is van, és pedig leginkább azon okból, minthogy a t. szerző, kezdetleges könyvtári állapotainknál fogva, számos kútfőhöz, ha tudomása volt is róluk, nem férhetett, vagy hogy azok figyelmét a roppant halmaz közepette elkerülték. Azonban a jelen kötet e hiányain pótfüzet készítése által könnyen lehetend majd segíteni, a mit a t. szerző vasszorgalmától és buzgó lelkiismeretességétől annak idejében el is várunk.

Örömmel értesülünk a munka előszavából, hogy már a második kötet is elkészült és sajtó alá rendeztetik. Ez a nyelv- és széptudomány, bölcsészet, természettudományok, mathematica, gazdaszat, orvostudomány, állam- és jogtudományok, a statistica, ipar- és kereskedelem szakait tartalmazandja, — s mi mint történészek büszkéek lehetünk rá, hogy irodalmunkban ennyi sok kiterjedett különféle tudományág képes

csak összesítve annyit felmutatni, mint a történettudomány egyedül, a maga segédtudományaival, (család-, címér-, pecsét- és éremtan, életrajzi adatok, oklevelészet, archaologia és földrajz.) Megjegyezzük végül, hogy a jelen első kötet csak a haza területén bármily nyelven világot látott folyóiratokra stb. terjed ki, s a külföldön megjelent magyar érdekű ilyenmű közlemények czímtára később fog következni.

— **»A magyar birodalom címerei és színei.«** A címér-, pecsét- és éremtan nálunk a történelem kevésbé művelt szakai közé tartozik; annál inkább örülnünk kell tehát, midőn e segédtudományok valamelyikének terén valami figyelmet érdemlő jelenség fölmerül. Ilyen legközelebb a magyar közczímérszettel sikerrel és buzgalommal foglalkozó Ivánfi Ede k. r. tanár úr föntidézett című pályakoszorús munkájának második füzeté, mely Lauffer Vilmos kiadásában ímént hagyá el a sajtót. Ivánfi derék művének első része annak idejében folyóiratunkban bővebben ismertetve, és kellőleg méltányolva volt, (209. l.) Hasonló méltánylattal szólhatunk e második részről is, mely élő bizonyossága annak: mily egyszerűen foglalkozik fölvevő tárgyával a t. szerző, ki a munkájáról megjelent bírálati észrevételeket s az azóta e téren fölmerült fölfedezéseket gondosan egybevetve, ezek alapján, rendszeres tárgyalással összeállítja itt úgy az elébbiekből változatlanul megtartott, mint helylyel közel módosított nézeteit. Tüzetesebben hozzászól a Magyar Történelmi Társulat részéről az országgyűlésnek benyújtott címérhez is, — és azután külön fejezetben a nemzeti színek eredetéről, használatáról s történelmi jogosultságáról ad önálló hecses tanulmányt. Ennyit általánosan a kétségtelen szorgalomról tanúskodó műről, melynek szakszerű ismertetését, bírálatát, a heraldikai szakmával foglalkozó t. tagtársainktól várjuk.

— **Östörténelem.** Az »Ausland« című folyóirat a magyar nyelv ősrégiségének legújabb bizonyítványául a közép-ázsiai régészeti bűvárlatoknak következő eredményét hozza fel: »Dél-Mezsopotámiában és Babylon romjai közt német és angol bűvárok nemrég több kölapot ásattak ki ékírású feliratokkal, melyek a szemita idiomokkal megfejtethők nem voltak. Több más assyr feliratban szumeri és akkadiai népről van szó. Ezeket részint szemitáknak, részint ár eredetűeknek hitték: de az írás-megfejtés kulcsát így sem találták; végre azon gondolatra jöttek, hátha turáni vagy ural-altaji ama két nép? És ímé, ez czélhoz vezetett. Egy I. Sargon idejéből credő ékírásban ugyanis — 1900-ban Krisztus szü-

letése előtti korból — nagyobb számú írlapon 16 szót találtak, mely tiszta magyar, 9-et, mely a finn, és 6-ot, mely a török nyelvnek felel meg, továbbá több szót az osztyák nyelvből. Ha vesszük, hogy a különféle turáni nyelv csak később szakadt el egymástól: valószínű a fölteyés, hogy azon szavak akkor mind egy és ugyanazon törzsnyelvhez tartoztak; és hogy e törzsnyelv a magyar volt, kiténik a számszerinti többségből, mely magában véve 16 s a finn szavakkal együtt 25. A ki tudja, hogy az ily régi ékírás csak nagy nehezen fejthető meg, s a megfejtés kulcsát megtalálni a földolog: az nem fogja különösnek tartani, hogy a főntemlített eredményre csak 20 évi bűvárlat után jöttek. A főntemlített I. Sargon assyr király hozta be a szemita isteni tiszteletet, addig a két főlénny, (jó és rossz = Isten és Ármány, Ormuzd és Ahriman) és az elemi szellemek vallása uralgott ottan; ez a vallás nem ár és nem szemita eredetű, hanem turáni és ural-altaji népek characteristiconja, és ez majdnem többet bizonyít még, mint a nyelv. Vessük össze az eddig mondottakat, és úgy találjuk, hogy a magyar nyelv első történeti megjelenése Krisztus előtti 1900-ik évre esik. »

Eddig az »Ausland.« Mi részünkről, miután egyszerű hirlapi közlések után indulni tudományos kérdésekben éppen nem szeretünk, nagyon óhajtanók, ha nemzetünk őstörténelmével s az ural-altaji nyelvek nyomozása- és válfajaival foglalkozó tudósaink e nagyérdékű tárgynak magoknál a közlés eredeti forrásainál, t. i. az angol és német bűvárok szakkiadványaiban tüzetesen utána járnának; s hozzáteszszük, hogy mi már ezelőtt mintegy 16—18 évvel értesültünk arról, hogy a babyloni és mőd romok között föllelt köfeliratok értelmét a világhírű Rawlinson a magyar nyelv segélyével fejtegeti föl, a mire egy akkor még számüzöttként Londonban élt tudós magyar egyházi férfiú által tétetett figyelmessé, a ki előtt t. i. Rawlinson, egy látogatása alkalmával, a már fölfejteti bírt, de meg nem értett feliratokat olvasgatván, honfitársunk bámulva vette észre a babyloni ó emlékek közt a sok magyar hangzatú szót. És ezóta használta volna Rawlinson ama megfejtéseknél nemzetünk nyelvét.

Igen kedves szolgálatot tenne társulatunknak Györöki Antal t. tagtársunk, — e jeles ifjú orientalista, kitől Ibn Daszta ismertetését közöltük volt, — ha a főntebbi bűvárlatok felől bővebb tudomást szerezvén, azokról folyóiratunk számára ismertetést adni szíveskednék. A tárgy ő előtte, habár inkább a szemita nyelvekkel és az ó

Örmény forrásokkal foglalkozik is, különben sem leend már — úgy hiszszük — ismertetlen.

— Az általános történetirodalom 1873-ban. Bár a mi történetirodalmunkat közvetlenül nem érinti is ama mű, melynek statisztikai eredményeit röviden bemutatjuk, mindazonáltal a történetbarátot bizonyára érdeklendi az. Müldener »Bibliotheca historicája,« mely az évenként megjelenni szokott történelmi művek lehetőleg pontos rovatát közli, az 1873-iki művekről csak az idei szüenidőben látott napvilágot. Statisztikai följegyzéseit a következőkben összpontosíthatjuk :

Megjelent 1873-ban :

I. Általános történelem	829 szerzőtől	895 mű,
II. Egyedírat	3017 »	3583 » mely
szám ilykép oszlik el :		
A) Európa s egyes országai történelmét tárgyalja	2815 szerzőtől	3372 mű
B) Ázsia történelmét tárgyalja	72 »	76 »
C) Áfrika » »	28 »	28 »
D) Amerika » »	95 »	100 »
E) Austrália » »	7 »	7 »
III. Életrajzot avagy emlékiratot tárgyal	555 »	586 »
IV. A történelem körébe vág	97 »	97 » folyó-
írat
Összesen 4498 szerzőtől 5161 mű.		

Hozzá veendő azonban e számhoz egyebek közt az 1873-ban megjelent magyar történelmi művek száma is, melyet Müldener úr szokás szerint ignorált. E szám — Márki Sándor följegyzései szerint 91-et tesz. Így tehát megjelent volna : 4589 szerző és szerkesztőtől 5252 önálló munka.

E kimutatás, természetesen, csak megközelítőleg pontos ; de némi adalékot mégis szolgáltat korunk művelődéstörténetéhez. St. L.

— Vegyes közlések. A »Wiener-Zeitung« december 2-diki melléklapja, irodalmi rovatában külön cikket szentel a Magyar Történelmi Társulat munkássága és különösen f. évi kirándulása ismertetésének, s társulatunk működéséről és e kirándulás gazdag eredményeiről, nem különben Ipolyinak füzeteinkben most folyó nagybecsű művelődéstörténelmi tanulmányáról a legmelegebb elismeréssel nyilatkozik. A cikk szerzője a magyar irodalom nagyérdemű ismertetője dr. Dux Adolf úr. — A m. tud. Akadémia főtítkára figyelmezteti a pályázni

kívánó írókat, hogy »a tudomány, irodalom és művészet állapota Magyarországhban, Mátyás trónraléptétől a mohácsi vészig« című pályakérdés megfejtése czéljából irandó pályaművek beadásának határideje 1875-ik évi január hó 31-kével lejárand. E pályakérdés sikeres megoldása a Gorove-díjból fog jutalmaztatni. — Szilágyi Sándor 1857—1873 között megjelent kisebb történelmi műveinek, részben javított és átdolgozott gyűjteményes kiadása, »Rajzok és Tanulmányok« czím alatt az év vége felé hagyandja el a sajtót. »A két kötetre terjedő kiadvány az »Athenaeum«-társulat kiadásában lát világot. Megjelenése után bővebben szólni fogunk róla. — Pauller Gyula orsz. levéltárnok már elindult múltkor érintett külföldi útjára, melynek czélja Bécs, München, Brüssel, Berlin és Drezda nevezetesebb állami és közlevéltárai szervezetének tanulmányozása. Utazása 6—8 hetet veend igénybe. — Pesty Frigyes Temes, Krassó és Szörény vármegyék monographiája érdekében újabban ismét több hétig munkálkodott a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban, a hol is a XVI-ik századra nézve oly véghetlenül gazdag forrásokra bukkant specialis tárgyát illetőleg, hogy azok teljes kimeríthetése fölött szinte desperált. Mi azonban, ismerve Pestynk vaszorgalmát, épen nem esünk e fölött kétségbe, sőt a tudomány érdekében őszintén örvendünk a váratlan leletnek. — Az egeri egyházmegyében, mint értesülünk, a pár évvel ezelőtt társulatunkban indítványozott közséi évkönyvek vezetése ügyét több buzgó lelkész úr melegen fölkarolta, és ft. Foltínyi János szíhalmi plébános úr, társulatunk lelkes tagja indítványára az évkönyveket tényleg életbe is léptette. Nem hangzott el tehát a szó a pusztában, legalább Eger táján nem! — Kandra Kabos t. tagtársunk a borsodi kath. főesperesség történetét kidolgozván, az egeri egyházmegyei közlönyben közzé tette. — A székes-fejérvári ásatások, miután semmi különös eredményre nem vezettek, a cultusminister úr határozatából megszüntetettek. — Bartalus István ismert zenetudósunk a Kisfaludy-társaság megbízásából gyűjtött magyar népdalok második füzetét is kiadta. E füzetben, valaminth a megelőzőben, nemcsak becses ereklýeit kapjuk itt-ott a történeti magyar zenének is: de a buzgó dalgyűtőnek Borsodban a mező-kövesdi öreg-bíró ajkáról egy eddig merőben ismeretlen historiás éneket is sikerült lemásolnia, dallamostól együtt. Ez ének kezdő sora »Budát, óh Hunnia az török elrontja...«, s végstróphája szerint III-ik Károly idejéből való, azon-

ban egyes részei, visszaemlékezésekképen, egész Hunyady Mátyásig felnyúlnak. Érdekes bizonyossága annak, hogy népünk ajkán, habár már fölötte ritkán, még ma is élnek a török idökre emlékeztető történeti énekek.

Történelmi könyvtár.*)

— **Stibor Vajda.** Életrajzi tanulmány. Wenzel Gusztáv m. tud. akad. r. tagtól. (Akadémiai »Értekezések« a II-ik osztály köréből. IV-ik kötet, II-ik sz.) Budapest, 1874. Eggenberger Ferdinánd akad. könyvtárusnál. 8-adr. 215 l. Ára 1 frt 30 kr.

— **Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos Repertoriuma.** A magy. tud. Akadémia megbízásából készítette Szinnyei József, m. kir. egyetemi könyvtári tisz. Első osztály : Történelem és annak segédtudományai. I. köt. Budapest, 1874. A m. tud. Akadémia könyvkiadó hivatalában. N. 8-adr. és 1486. l., hasáhozva. Ára 5 frt.

— **A magyar birodalom czímerei és színei.** Írta Ivánfi Ede'k. rendi tag. II-ik füzet. A m. tud. Akadémia által koszorúzott pályamű. Budapest, 1874. Lauffer Vilmos kiadása. N. 8-adr. 34 l. Ára ?

— **Mommsen Tivadar:** A rómaiak története. Az V-ik kiadás után a m. tud. Akadémia megbízásából fordította Toldy István. Negyedik és ötödik füzet. 8-adr. (113—322. és 1—64. l.) Budapest, 1874. Ráth Mór kiadása. Ára 2 frt.

— **Fehér Ipoly:** Győr, Pannonhalma, Hédervár. Vázlatos rajz e helyek érdekességeiről. Győrött, 1874. Hennicke Rezsőnél. N. 8-adr. 23 l. Ára 25 kr.

Sajtóhibák.

Az I. füz. 39. lapon 37. sorban Erenreich helyett teendő Ehrenreich.
— V. » 497. » 28. » MDCXXXLV. » » MDCXXXIV.
— IX. » 655. » 12. » 1523. » » 1423.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162.) beküldeni ne terheltessenek.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.